פאָלקס=אוניווערזיטעט

פערלאג: „יהודיה״

פאלקס-אוניווערזיטעט

סיסטעמאטישע קורסען פאר זעלבסטבילדונג

רעדאגירט דורך

ד״ר א. עליאַשעוו, ד״ר צ. פעלדשטיין און אינזשינער
י. איינהאָרן.

VIII.

וועלט-געשיכטע.

ערשטער טייל.

וואַרשע תר״פ

דרוק ברידער לעווין עפשטיין פאוויע 38 №

פערלאג „יהודיה"

וועלט-געשיכטע.

ערשטער טייל.

די אַלטע צייט.

I.

אָריענט און גריכענלאַנד.

בעאַרבייט

פון ד"ר ג. עפשטיין.

מיט 30 אילוסטראַציעס אין טעקסט.

Drukarnia Lewin-Epstein Pawia 38.

אינהאלטס-פערצייכניס.

אין בוך געפינען זיך 30 אילוסטראציעס.

איינפיהרונג אין דער וועלט-געשיכטע.

אויף דער ערד איז נישט אומעדום מעגליך צו וואוינען. חוץ די וואסערען און ימים געפינען זיך נאך אויף דער ערד אזוינע ערטער, וואו עס איז אונמעגליך זיך צו בעזעצען צוליעב די גרויסע פרעסט, וואס הערשען דארטען כמעט א גאנץ יאהר, אדער צוליעב די גרויסע טרוקע-נישען, ווי אין די מדבריות און אין די הייסע ערטער, וואו עס זענען נישטא קיין טייכען און קיין קוואלען. דעריבער איז גאנץ נאטירליך, וואס די מענשען שטרעבען זיך צו בעזעצען אין פרוכטבארע ערטער מיט א מעסיגען קלימאט.

נאר מען קען נישט זאגען, אז אם בעסטען ענטוויקלען זיך די מענשען, וואו די מתנות פון דער ערד קומען ווי אן אהן מיה. אין די אור-אלטע וועלדער און סטעפעס פון אמעריקא וואוינען, למשל, פעלקער, וואס בעקומען זייערע בעדערפעניסען לייכט דורך געיעג און דורכדעם, וואס די ביימער גיבען זייערע פרוכטען פון זיך אליין. זיי שטרענגען דערום נישט אן אלע זייערע גייסטיגע כחות און זיי פערבלייבען אין ווילדען צושטאנד. אזעלכע פעלקער, וואס לעבען פון גרייטען און מיהען זיך נישט צו פערבעסערען זייער ניעדריגען צושטאנד דורך פלאנמעסיגע ארבייט און צו קעמפפען נעגען דער נאטור דורך אלערליי קינסטליכע מיטלען, — רופען מיר אן ווילדע פעלקער. אלע אנדערע פעלקער, ווי די מזרח-פעלקער און די אייראפעאישע, וואס האבען זיך געשאפען א רייכערען לעבען ווי די ווילדע, — רופען מיר אן קולטור-פעלקער.

דאס ווארט „קולטור" בעדייט „בעארבייטונג". און ווען מען געברויכט דאס ווארט בנוגע צו פעלקער, מיינט מען דערמיט די ארבייט, וואס זיי האבען געטהון, כדי צו בעקעמפפען און אויסצונוצען פאר זיך די נאטור-קרעפטען און די אייגענע גייסטיגע קרעפטען, וואס זענען אויך א שטיק נאטור, וואס מען בעדארף איינגעהמען. צו דער וועלט-געשיכטע געהערען נור די פעלקער, וואס האבען געארבייט

אויף זיך און האָבען געפּרובט בעצווינגען די קרעפטען פון דער נאַטור. די ווילדע פעלקער האָבען נישט קיין געשיכטע. זייער אַרט לעבען ווערט בעטראַכט אין אַ בעזונדערער וויסענשאַפט, וואָס רופט זיך עטנאָגראַפיע (פעלקער־בעשרייבונג). די „פאָלקס־אוניווערזיטעט“ וועט געבען אַ ספּעציעל בוך איבער דעם.

פון די דריי מענשליכע הויפּטראַסען: די ווייסע, געלע און שוואַרצע (זעה געאָגראַפיע 1־טער טייל), האָבען צוערשט אָנגעהויבען שאַפען אַ קולטור די געלע ראַסע (חינא), אַ געמיש פון דער שוואַרצער און געלער (די בבלער, למשל) און די ווייסע ראַסע. צו דער ווייסער ראַסע געהערען אַלע אַרישע און סעמיטישע שבטים. די גרעסטע צאָהל קולטור־פעלקער האָט געגעבען די ווייסע ראַסע. די געלע האָט נאָר געשאַפען איין זעלבסטשטענדיגע קולטור, די חינעזישע. די שוואַרצע ראַסע איז נאָך ביז איצט געבליבען אין אַ ווילדען צושטאַנד, אַ חוץ קליינע אויסנאַהמען (ווי צ. ב. די נעגער אין דרום־אַפריקאַ). נאָר אַזוי ווי אַלע מענשען שטאַמען פון איין גאָט, וואָס האָט זיי בעשאַפען מיט'ן צלם אלהים, איז נישט געזאָגט, אַז אויך די שוואַרצע ראַסע, ווען זי זאָל נור קומען אין בעסערע בעדינגונגען, קען נאָך נישט אַמאָל אויסאַרבייטען אַ זעלבסטשטענדיגע קולטור.

ביז איצט האָבען אין דער געשיכטע געשפּיעלט אַ ראָלע נישט קיין סך פעלקער. צוערשט האָט זיך געבילדעט אַ קולטור אין צוויי ערטער, וואָס זענען געווען שטאַרק אָבגעשיידט איינער פון אַנדערן: ביי די מאָנגאָלען אין חינא, און ביי די אַריער אין אינדיען. זיי האָבען געגרינדעט גרויסע מלוכות און האָבען דערגרייכט צו אַ הויכער שטופע פון בילדונג און קולטור. ביי'ם מיטעללענדישען ים זענען אויפגעשטאַנען די מלוכות בבל, אַשור, מצרים און דאָס קליינע פאָלק יהודה. אונטער זייער אַיינפלוס האָט זיך אָנגעהויבען די קולטור אין אַ טייל אייראָפּאַ: אין גריכענלאַנד און רוים. די קולטור האָט ביסלעכווייז פערהאַפט גאַנץ אייראָפּאַ. ביי איצטיגער צייט דרינגט אַריין די אייראָפּעאישע קולטור אין אַנדערע געאָגראַפישע טיילען פון דער ערד און איז געוואָרען די הויפּט־קולטור, וואָס איטליך אַלט און ווילד פאָלק דערשטרעבט, ווען עס געהט אַרויס פון דעם אַלטען צושטאַנד אין דעם נייעם.

אין דעם ביכעל וועלען מיר נישט בעריהרען די חינעזישע און אינדישע קולטורען, וואָס האָבען פאַר די וועלט־געשיכטע געהאַט אַ קלענערע בעדייטונג, און מיר וועלען נאָר רעדען פון די מזרח־פעלקער, וואָס האָבען געוואוינט נאָהענט צום מיטעללענדישען ים.

אויך די אַלטע יודישע געשיכטע קען דאָ נישט געפינען קיין פלאַץ פאַר זיך, ווייל די „פאָלקס-אוניווערזיטעט” גיעט-אַרוים פאַר איהרע סיסטע-מאַטישע קורסען א ספעציעלע „יודישע געשיכטע”, וואו אונזער פאָלק וועט ווערען פיעל ברייטער בעהאנדעלט, ווי דאָס איז מעגליך אין אַנ׳אַלגעמיינער וועלט-געשיכטע.

ערשטער אַבשניט

אָריענט (מזרח).

ערשטעס קאַפּיטעל.

איידער מיר הויבען־אָן צו דערצעהלען די געשיכטע פון אָריענט, מוזען מיר געבען אַנ'אַלגעמיין בילד פון

די איירָאָפּעאישע פעלקער מיט 4000 יאָהר צוריק.

ביי היינטיגער צייט זענען די אייראָפּעאישע פעלקער די געבילדעטסטע אויף דער וועלט. מיט 4000 יאָהר צוריק זענען זיי אָבער נאָך געוועז ווילדע מענשען.

דער גרעסטער טייל פון אייראָפּא איז דעמאָלט נאָך געוועז בעדעקט מיט וועלדער. אָזיערעס (זעען) זענען געוועזן מעהר ווי איצט, און אייראָפּא האָט אויך געהאַט אַ סך זומפּען. צו יענער צייט איז אין אייראָפּא בכלל געוועזן אַ סך פייכטער, ווי איצט. אין די וועלדער האָבען זיך איינגעפונען גרויסע ווילדע חיות, וועלכע זענען שוין איצט אויסגעשטאָרבען, אָדער עס טרעפען זיך זעהר זעלטען. למשל, דער מורא'דיגער אויער־אָקס, דער ווילדער חזיר, דער גרויסער הירש, די ווילדע קאַץ, בערען און וועלף. די מענשען האָבען געלעבט אין קליינע ווייט פאַנאַנדערגעוואָרפענע דערפער.

די הייזער. — כדי זיך צו שיצען פון ווילדע חיות און שלעכטע וועטערען, פלעגען די מענשען אַריינקריכען אין הויהלען, פלעגען אויס־האַקען אין די שטיינערנע בערג גראָטען אָדער פלעגען אויסגראָבען אין דער ערד טיעפע גריבער, איבער'ן גרוב פלעגען זיי צונויפשטעלען אַ שטיבעלע פון קלעצלעך און צווייגען, אַמאָל פלעגען זיי פעראייניגען איניגע גריבער מיט אונטערערדישע גענג.

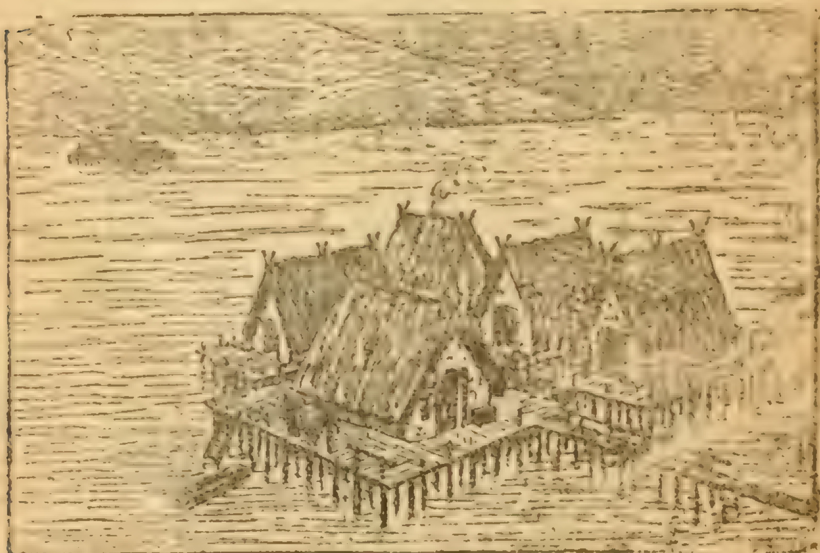
זיי פלעגען אויך בויען אַ שטיבעל אין מיטען פון אַ זומפּ אָדער פון אַנ'אָזיערע. צוערשט פלעגען זיי אַריינקלאַפּען אין גרונד פון זומפּ קלעצער, אַרויפלעגען איבער די קלעצער באַלקענס, אויף די באַלקענס פלעגען זיי מאַכען אַ בריקעל פון צווייגען, וועלכען זיי פלעגען נאָך בעדעקען מיט זאַמד, לעהם און שטיינדלעך, און אויף דעם בריקעל פלעגען זיי אויפשטע־לען עטליכע שטיבלעך.

אַזעלכע דערפלעך, וואָס זענען געוועזן געבויט אויף קלעצער, פלעגט מען אויך בויען אויף דער ערד גופא, נישט ווייט פון אַ טייך, וועלכער פלעגט פערפלייצען די ברעגעס, אָדער אויף וואַלד־פלעצער, וואו מען האָט פריהער אויסגעהאַקט דעם וואַלד.

די שטיבלעך אויפ'ן בריקעל זענען געוועזן נישט גרויס, 1½ — 2 קלאַפ־

טער די ברייט. זיי פֿלעגען זיך צונויפשטעלען פֿון גלייכֿע באַלקענ, וואָס פֿלעגען ווערען אַרומגעפֿלאָכֿטען מיט צווייגען און צווייגלעך אין בעשמירט מיט רויהען לעהם. ווי צו ברענען לעהם און צו מאַכֿען ציגעל האָט מען נאָך נישט געוואוסט. פֿון אייזענס און קוימענס האָט מען נאָך נישט געהאַט קיין ידיעה. ווען מען האָט געוואָלט זיך אָנוואַרעמען אָדער קאָכֿען עסענוואַרג, פֿלעגט מען אָנצינדען אַ הויפֿען צווייגען אין מיטען שטוב. דער רויך פֿלעגט אַרויס דורך אַ לאָך, וואָס מען פֿלעגט מאַכֿען אין דאַך פֿון שטוב אָדער ביי דער זייט אין ווענדטעל. זעהר אָפֿט פלעגט זיך דאָס שטיבעל טיילען אין צוויי העלפֿטען: אין איין העלפט פלעגט מען האַלטען בהמות, אין דעם אַנדערען האָבען געלעבט די מענשען. אין רעכֿטען מיטען שטוב פֿלעגט מען דעם בריקעל אויסמייסטערען מיט אַ שטיינערנער דיל, אַנ'אָרט, וואו פֿייער צו מאַכֿען.

אין אַזאַ דאָרף איז געווען פייכֿט און שמוציג. אַרום און אַרום אין געווען שטעהענדיג וואסער. דעם גאַנצען אָבפֿאַל, מיסט, שמוציג וואַסער, צובראָכֿענע כלים פלעגט מען פשוט אַראָבוואַרפען גלייך פון בריקעל אין וואַסער אַריין. עס פלעגען זיך דערום אָנקלויבען גאַנצע הויפענס מיסט, וואָס פֿלעגען פֿול מאַכֿען די שטיבלעך ביז'ן דאַך. אַזאַ קליין ענג דערפֿעל, וואָס בעשטעהט פֿון באַלקענס און טרוקענע צווייגען, פלעגט לייכט קענען אָבברענען. דענסטמאָל פלעגט מען אויפ'ן אַלטען מיסט-הויפען צו-זאַמען מיט'ן אַש פון אָבגעברענטען שטיבעל אויסבויען אַ ניי דערפעל אויף קלעצער. —

בילד 1 — אַנ'איירָאפעאיש דאָרף מיט 4000 יאָהר צוריק

בעשעפטיגונג און שפייז.

כדי צו בעקומען פלייש-נאהרונג, פלעגט דער מענש געהען אין וואלד אויף געיעג; מיט איהם פלעגט מיטלויפען א האלב צוגעוועהנטער האלב ווילדער הונד. צו יענער צייט פלעגט מען נאך ניצען הינדטיש פלייש. דער מענש האט נאך ערשט אנגעהויבען צו מאכען שטוב-בהמות פון ווילדען הארענדיגען פיה, שעפסען, ציגען, חזירים. מעהרסטענטייל פלעגט מען זיי האלטען אויף צו געברויכען זייער פלייש. פון שטוב-עופות האט מען נאך נישט געוואוסט, מילך און אייער פלעגט מען צו שפייז נישט געברויכען. א סך פלעגט מען זיך בעשעפטיגען מיט פיש-פאנג, דעריבער פלעגען מענשען בויען די דערפער ביי די טייכען און אזיערעס. פון פלאנצען האט מען געקענט: וואלד-יאגדעס, וויינטרויבען, עפעל, קארשען, פלוימען, די ליין קערנער; פון ברויט-פלאנצען — גערשטען, מאגערען ווייץ און פראסע.

די ערד פלעגט מען בעארבייטען זעהר נישט טיעף מיט א גראב-שטיין; דאס איז געווען א שפיציגער שטיין, וועלכער איז געווען צוגע-בונדען צו אנ'אויסגעבויגענעם פלאקען. פון גראב-אייזען (פלוג) און א סאחע און אויף צו בענוצען צום אקערען בהמות האט מען נאך נישט געהאט קיין ידיעה. מען האט נאך נישט פערשטאנען צו באקען ברויט. די ברויט-קערנער פלעגט מען אויפעסען אדער אביסעל צוגעברענט, אדער מען פלעגט זיי צומאלען אויף א האנדמיהל, וואס איז בעשטאנען פון צוויי שטיינער איינער אויפ'ן אנדערען, און פון דעם שלעכט צוריבענעם מעהל פלעגט מען מאכען אזא זויערען געריכט, אדער א מין קאשע.

די כלים, די שטיין-עפאכע.

די כלים אויף צו בערייטען שפייז, די כלי-זין צו געיעג, די אינסטרומענטען אויף צו בויען שטיבלעך זענען נאך געווען זעהר אומ-געלומפערט. א צייט לאנג האט מען נישט געוואוסט פון קיין שום מעטאלען. מען פלעגט געברויכען שפיציגע הארטע שטיינער אויף צו שניידען פלייש, אראפצוקראצען דאס פעל פון א חיה, אפצוטעסען א הילצערנעם קלע-צעל. א טעמפער שווערער שטיין אויף א שטאק האט געדינט פאר א האמער, צו אריינשלאגען די קלעצער אין גרונד, אדער פאר א פלאקען צו דער'הרג'ענען די חיה אין וואלד. חוץ דעם פלעגט מען בענוצען אויף כלי-זיין און אנדערע אינסטרומענטען שטארקע שפיציגע ביינער פון חיות און פיש, בעזונדערס די הערנער פון הירשען.

די כלים צו עסען זענען בעשטאַנען פֿון לעהם, וואָס פֿלעגט ווערען געטריקענט אויף דער זון, אָדער פון האָלץ, וואו מען האָט אויסגעבויערט מיט אַ ביין אַ פֿערטיעפֿונג. פֿון שטרוי האָט מען געפֿלאָכטען קערב, פֿון ליין־פֿעדים פֿלעגט מען מאַכען שטריק און אַ ברייט געוועב. די וואָל פֿון די שעפּסען פלעגט מען נישט שערען. מען פֿלעגט זיך בעקליידען מיט די פֿעלען פֿון די געטויטעטע חיות, וועלכע מען פֿלעגט אָנטהון גאַנצערהייט אָדער צוזאַמענגעהֶען עטליכע שטיקער פֿעל צוזאַמען.

אַלע די דאָזיגע כלים זענען געווען גראָב געמאַכט, נאָר דער אַלטער אייראָפּעער האָט שוין פֿון אָנפֿאַנג אָן געזוכט זיי צו מאַכען וואָס שענער אין אויסזעהען. מיט זיין טעמפּען מעסער פֿלעגט ער אויסשניידען אויף זיינע כלים פּאַסעקלעך, קייקעלעך, דריידעלעך און פיגורען פון חיות.

בילד 2 — א גראָב־שטיין פֿאַר 4000 יאָהר צוריק ; בילד 3 — א האַנד־מיהל פֿאַר 4000 יאָהר צוריק

ווי מען פֿלעגט זיך הבר'ן.

היינט רעכענען זיך פֿאַר נאָהענטסטע צווישען זיך מענשען פֿון איין פֿאַמיליע: עלטערען, קינדער, ברידער, שוועסטער. איטליכער פֿון אונז האָט חברים און פריינד, וואָס שטאַמען פון פערשיעדענע ערטער. צווישען אַנדערע מענשען אויף דער וועלט זענען אונז די נאָהענטסטע די, וואָס געהערען מיט אונז צו איין פֿאָלק און צו איין לאַנד.

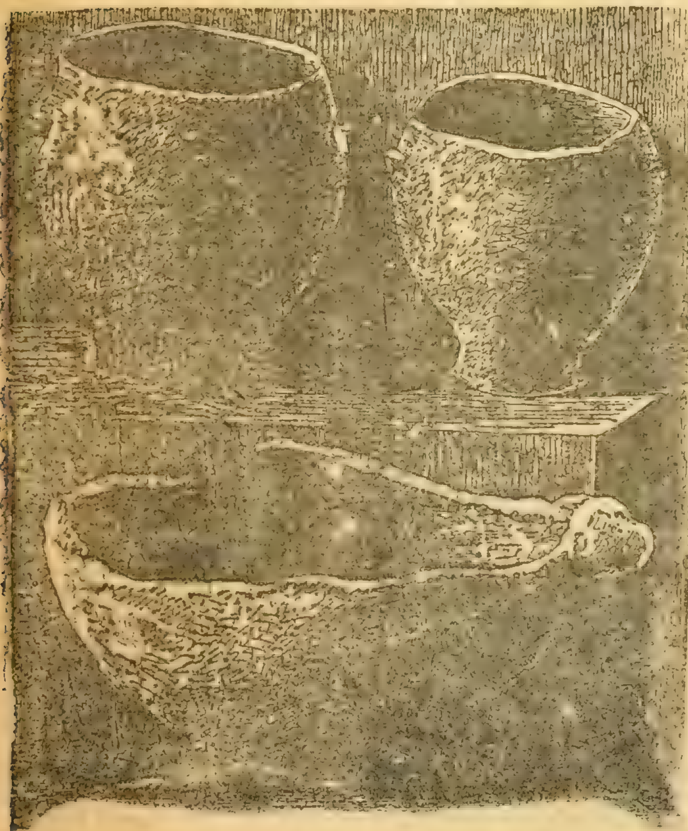
מיט טויזענדער יאָהרען צוריק איז דאָס אין אייראָפּא נישט געווען אַזוי. קיינער האָט נישט געוואוסט, צי זענען דאָ אַסך אַזוינע מענשען ווי ער, וואָס רעדען אויף איין שפּראַך און האָבען איין אָבשטאַם. נאָר איי די צייטען, ווען עס פלעגט אָנפֿאַלען אַ שונא, פלעגען זיך פֿעראייניגען עטליכע שטאַמען, מעהרערע דערפֿער און פלעגען אויף אַ געוויסע צייט אויסקלייבען איבער זיך אַ הערשער. אין רוהיגע צייטען פֿלעגען די נאָהענטע דערפֿער לעבען צווישען זיך אין אַנ'איבינגען קריעג, פלעגען צו־טרייבען איינער ביי'ם אַנדערען די בהמות און פֿלעגען אויס'הרג'ענען אָהן רחמנות די, וואָס פֿלעגען זיך וועהרען דערביי.

דעריבער פֿלעגען די מענשען פֿון איין דאָרף שטעהען שטאָהל און אייזען איינער פֿאַר'ן אַנדערען. מאַנכמאָל פֿלעגען זיך אויך פֿעראייניגען 3-2 דערפֿער צו דיזועלבע קריעגערישע צוועקען. אַמאָל פֿלעגען זיך פֿעראייניגען צווישען זיך יונגע שטאַרקע לייט פֿון פֿערשיעדע דערפֿער מיט דעם צוועק זיך איינער דעם אַנדערען צו פֿערטיידיגען. אַזאַ בונד פֿלעגען זיי בעפעסטיגען מיט דעם בלוט, וואָס זיי פֿלעגען אַרויסלאָזען פֿון דער איינגעשניטענער האַנד און וואָס זיי פֿלעגען צונויפֿזאַמלען אין איין גריבעל. נאָך אַזאַ „בלוט-בונד" פֿלעגען זיי זיך שוין רעכענען פֿאַר ברידער.

אייגענע נעמען האָט מען נאָך נישט געהאַט, נאָר מען פֿלעגט זיך אָנרופֿען מיט דעם נאָמען פֿון אַ חיה אָדער אַ פֿויגעל, ווי למשל „הערשען" „אָדלערס" „וועלף" „הירשענזיהן", וואָס איז געוועזען דער אַלגעמיינער נאָמען פֿון בונד.

אויף די שטיבלעך פֿלעגט דער „ברידער-בונד" אויסמאָלען די חיה, וועמענס נאָמען ער טראָגט אויף זיך. דאָס איז געוועזען אַזאַ סימן, לויט וועלכען די חברים פֿלעגען דערקענען דעם „ברודערס" וואָהנאָרט.

די אַמאָליגע אייראָפּעער פֿלעגען זיך טעטאָויאירען (מיט פֿאַרב זיך אויסשטעכען פֿערשיעדענע פיגורען אויפֿ'ן קערפּער), ווי היינט די נעגערס און ברנאָז-פֿאַרבינע אינדיאַנער. אויך פֿלעגען זיי פֿאַרבען די הויט מיט פֿאַרבענדיגע זאַפֿטען.

לעהמענע כלים פשוט מיט דער האַנד געמאַכט
(פֿאַר 4000 יאָהר)

דער בונד פֿון די מענשען פֿון איין דאָרף, אָדער פֿון די נאָהענטע דערפֿער אין געשטאַלט פֿון „ברידער-בונד" איז פֿאַר'ן מענשען געוועזען אָפֿט וויכטיגער, ווי זיין פֿאַמיליען-בונד. די פֿאַמיליע איז געוועזען צו קליין אַז זי אַל קענען דעם איינצעל-

טען גוט פּערטיידינען, דער ברידער־בונד איז געווען שטאַרקער, דערי־בער האָט אַ „ברודער" זיך געמוזט מעהר אונטערגעבען דעם ווילען פון ברידער־בונד, ווי דעם ווילען פון דער פאַמיליע. זעהר אָפט האָט ער נישט געטאָרט חתונה האָבען, כל זמן ער געהערט אָן דעם בונד.

די מאַכט פון פאָטער און פון דער מוטער.

דאָס ווייב האָט זיך שטאַרק אונטערשיידט פון מאַן אין דער בע־שעפטיגונג און אין אַרט לעבען. דער מאַן איז געווען אַ יעגער און האָט געפּאַשעט די בהמות, דאָס ווייב האָט צו ערשט זיך גענומען בעשעפטיגען מיט ערד־אַרבייט. דער מאַן איז אַוועק אין וואַלד, האָט געוואַנדרעוועט, האָט גע׳גזל׳ט און גע׳הרג׳ט, פלעגט פערפאַלען ווערען אויף וואָכען און מאָנאַטען לאַנג. דאָס ווייב פלעגט זיצען מעהרסטענס אַליין אָדער מיט איהרע האַלב דערוואַכסענע קינדער. די ווייבער פלעגען שטענדיג זיין ביי דער שטוב, גראָבען די ערד, זעצען געוויכסען, זאַמלען קערנער, יאַגדעס און פרוכטען פון די ביימער. זיי פלעגען זיך אויך קאָכען אַ בעזונ־דערען געריכט פון גראָז און פלאַנצען.

ווען דער מאַן פלעגט לאַנג בלייבען אויסען, פלעגט דאָס ווייב ווע־רען דער הויפּט פון שטוב. זי איז געווען די הערשערין אויף די קינדער, כל זמן זיי פלעגען נישט אויסוואַכסען און אַוועקגעהען פון איהר (למשל, אין ברידער־בונד). דער פרוי פלעגט בעשיצען אָדער איהר יונגערער ברודער אָדער איהר פאָטער. און דעמאָלס פלעגען זיך די קינדער מעהר צוגעוואָהנען צום פעטער אָדער צום זיידען, ווי צום אייגענעם פאָטער, אין אַזעלכע פאַמיליעס פלעגט זיך קרובה׳שאַפט רעכענען לויט דער מוטערס משפחה. למשל, דער ברודער פון מוטער פלעגט זיך נישט רעכענען פאַר קיין קרוב פון לעצטענס קינדער.

נאָר ס׳פלעגט פאַרקומען, אַז דער מאַן פלעגט אַריינגעהמען די ווירטשאַפט אין זיינע הענד, בעזונדערס אין דעם פאַל, ווען מען פלעגט כאַשען אַ סך בהמות, ווען דער מאַן איז אַריבער פון יעגער־צושטאַנד אין אַ צושטאַנד פון אַ פאַסטוך. די פאַסטוכער פלעגען נישט קענען אַזוי ווייט אַרומוואַנדרעווען, ווי די יעגער, און די מענער פלעגען זיך פעסטער איינאָרדענען אין אַ בעשטימטען אָרט. דאָסמאָל פלעגט דער פאָטער צונעהמען די גאַנצע מאַכט. די ערוואַכסענע זיהן פלעגט ער האַלטען נעבען זיך.

איטליכער, וואָס האָט געוואָלט פיהרען אַ שטוב פאַר זיך, פלעגט

אָוועקרוּיבען אַ פּרוֹיענצימער פוּן אַ פרעמדען דאָרף אִין אַ פּרעמדען שטאַם. אָדער, אום אויסצומיידען אַ בלוטיגען צוזאַמענשטויס, פלעגט דער חתן זיך צונויפרעדען מיט די קרובים פון דער כלה און פלעגט זי אָבקויפען פאַר געלד. אין יעדען פאַל איז געווען דאָס ווייב אין שטוב ביים מאַן, ווי אַ מין געפאַנגענע, ווי אַ שקלאַפין. מען פלעגט אויף איהר אַרויפוואַרפען די שווערסטע שמוציגסטע אַרבייט. עס פלעגט אויך טרעפען, אַז דער מאַן פלעגט דאָס ווייב פאַר אַ בעלוינונג פערקויפען אַ צווייטען. דער ווייבליכער מין האָט נישט געהאַט קיין גרויסע ווערדע, ווען ביי דעם מאַן פלעגט זיך פערגרעסערען די צאָהל פון בהמות, און ער פלעגט זיך אַלין נויטיגען אין געזונדע שומרים און פאַסטוכער, — פלעגט ער נאָר פערלאַנגען פון זיין ווייב וואָס מעהר זיהן און וואָס ווייניגער טעכטער. מיט אַ זוהן פלעגט מען זיך פרייען, אין דער נייגעבוירענער טאָכטער האָט מען נאָר געזעהען אַ נייע לאַסט, און עס פלעגט אָפט פּאַרקומען, דאָס נייגעבוירענע טעכטער פלעגט מען באַלד צו׳הרג׳ענען.

אין אַזויגע משפחות פלעגט זיך רעכענען די קרובה׳שאַפט נאָך דעם פאָטער נאָך. דער פאָטער איז געווען דער הערשער. מאַנכע גרויסע פאַמיליע, איבער וועלכער עס האָט געוועלטיגט אַ פאָטער, איז אָפטמאָל געווען אין מענשענצאָהל נישט קלענער פאַר אַ גאַנצען דאָרף. און אַזאַ שטאַרקע משפחה האָט געקענט אַמאָל נעהמען אונטער איהר מלוכה אַ גרויסע צאָהל קלענערע שוואַכערע פאַמיליעס, וועלכע זי האָט געצוואונגען צו אַרבייטען פאַר איהר.

רעכענען, מאָסען און צייכענס.

צוערשט האָט דער מענש גערעכענט, אָבלענענדיג איינצעלנע פינגער. מען פלעגט דעריבער נישט זאָגען, ווי מיר היינט, „רעכענען", נאָר „נעהמען צו פינף". די היינטיגע רוימישע ציפערען זענען אַ זכר דערצו: I, II, III — דאָס זענען — איינס, צוויי—דריי. V—איז אַ פערקירצטע פיגור פון 4 צוזאַמענגעלענטע (ווי אַ פויסט) פינגער און איינעם (דעם גראָבען) אָנ׳אָבגעצויגענעם אָן דער זייט.

די צייט פלעגט מען אויך צעהלען צוערשט ביז פינף, דעריבער איז די אַלטע וואָך געווען אַ פינפטאָגיגע.

די ערשטע מאָסען זענען געווען געוויסע טיילען פון קערפער. כדי אויסצומעסטען די לענג פון אַ בריקעל, פון אַ פּאָדלאָגע, האָט מען גענומען דעם פוס (נאָך עד היום עקזיסטירט די מאָס „פוט", וואָס איז אויף ענגליש

„פוס״). ביים מעכטען פון גיוועב האט מען גענומען דעם אַ עלענבויגען (די הייגטיגע „עללע״ ביי די דייטשען).

ווען אַ פאַרצייטיגער מענש האט געוואָלט עפּעס בעהאַלטען אין זכרון, פלעגט ער קריצען צייכענס אויף די בוימער, אָדער מאַכען עטליכע שלייפלעך און קניפּלעך אויף אַ שטריקעל (ווי מען טהוט נאָך עד היום). מאַנכמאָל פלעגט ער דאַרפען עפּעס אַ שווערערע זאַך בעהאַלטען צום אָנדענקען, ווי למשל, אַן׳אָבמאַך מיט זיינע שכנים, וואָס עס האָבען נעדאַרפט אָבהיטען זיינע קינדער און קינדס־קינדער — דאַמאָלס פלעגט ער מאָלען. מען פלעגט ווי עס איז אויפמאָלען די פנים׳ער פון די, וואָס מאַכען עפּעס אָב צוזאַמען, און דערנאָך פלעגט מען אויפמאָלען די זאַך, זוענען וואָס עס געהט דער אָבמאַך, למשל, די אָויערע, וואָס איז אָבגעגעבען געוואָרען אויף פישפאַנגביידען צוזאַמען, א. א. וו.

די פאָרשטעלונג וועגען דער נשמה.

מעהר פאַר אַלץ האָבען זיך מענשען געוואונדערט אויפ׳ן טויט. דער אַלטער מענש האָט אַזוי געקלערט: דער מענש, וואָס איז מיט אַמאָל דערשלאָגען געוואָרען אויף טויט, האָט נאָך מיט אַ ווײלע פריהער גערעדט, גענגעסען, געאַרבייט, איצט ליעגט זיין קערפער אָהן בעוועגונג און איז קאַלט. „ער איז אַוועק״, האָט זיך געזאָגט דער נאָהענטער קרוב. עס איז נאָר געבליבען די שטוב (דער גוף), וואו „ער״ האָט געלעבט. נאָר „ער״ איז עפּעס אַוועק אַזוי, אַז קיינער האָט דאָס נישט געזעהען. ווי זעהט אָבער אויס דער „ער״?— אין פנים פון טויטען איז געבליעבען אַן׳עהנליכקייט מיט׳ן לעבענדיגען, הייסט עס, אַז „ער״ איז געווען אַ „דאָפּעלגעהער״ (איינער, וואָס איז אויף דעם אַנדערען עהנליך, ווי צוויי טראָפּענס וואַסער) פון דעם, וואָס האָט אַמאָל געלעבט און איז איצט אַ שווערער נישט בעוועגליכער גוף. „איהם״ האָט מען, איבריגענס אויך געקענט בעמערקען, ווען דער גוף האָט געלעבט. פון „איהם״ אין געגאַנגען פונ׳ם קערפּער וואַרעמקייט, „ער״ האָט געאָטהעמט, „ער״ איז געווען אַ גייסט (גייסט ווי „רוח״ האָט די בעדייטונג פון אָטהעם), דעריבער האָט מען געגלויבט, אַז אַ גייסט אָדער אַ „דאָפּעלגעהער״ איז עהנליך צו פאַרע און פליהט אַוועק אַזוי לייכט ווי פאַרע, ווי אַ ווינד; דער גייסט דאַרף לעבען אין אַ וואַרם בלוט.

דער גייסט, אָדער די נשמה, קאָן אין גאַנצען אַוועק פון גוף, — דאַמאָלס איז דאָס — דער טויט. אָבער דער גייסט קאָן נאָר פערלאָזען

דעם גוף אויף אַ ווײַלע, למשל אין שלאָף, אָדער ווען מען ווערט משוגע. מען זאָגט נאָך עד היום אין אַלע שפּראַכען „ער געהט אַרויס פֿון די כּלים״.

דער גייסט פֿערלאָזט דעם קערפּער, אָבער אָהן אַ קערפּער קאָן ער נישט לעבען, — זוכט ער זיך אַנ׳אַנדערען. פֿון אַ מענשען קאָן ער אַריין אין אַ פֿויגעל, אין אַ חיה. וואוהל איז צו איהם, ווען ער געפֿינט אַנ׳אָפּענעם קערפּער פֿאַר זיך, ווען נישט, וועט ער אַרומבלאָנדזשען, קומען צו די קרובים ביי נאַכט „שטיקען״, שרעקען אין שלאָף, אָדער וואָיען ווי אַ ווינד אין אַ שטורם־נאַכט. דעריבער דאַרף מען זעהען, אָדער איהם נישט צו צולאָזען צו זיך (וואָס איז כּמעט אונמעגליך), אָדער איהם געבען די מעגליכקייט אָבצוּוואַרטען די צייט, ווען ער וועט געפֿינען פֿאַר זיך אַ נייעם גוף, און ביז דאַמאָלס בעגראָבען דעם קערפּער אין דער ערד, אַוועקלעגען אין קבר אַלץ, אין וואָס ער האָט זיך גענוזיטינגט אין לעבען, אָפּט נעהן אויף זיין קבר ברענגען נייע שפּייז, אָדער שטענדיג איהם דערמאָהנען ביי זיך אין דער היים, וואו מען מאַכט פֿאַר איהם אַ בעזונדער ווינקעל.

די געטליכקייט.

ווען דער געשטאָרבענער איז געווען אַ שטאַרקער מענש, למשל, דער האַר פֿון אַ גרויסער משפּחה, אָדער דער הויפּטלינג פֿון דאָרף, — פֿלעגט זיין גייסט בעקומען עקסטראַ כּבודים. פֿאַר איהם האָט מען איצט נאָך מעהר מורא געהאַט ווי ביי׳ם לעבען, ער האָט בעקומען די קראַפֿט אַרומצופֿליהען, מען האָט איהם שוין געהאַלטען פֿאַר אַ גאָטהייט. איטליך אונגליק האָט געשטאַמט פֿון איהם. דער דאָזיגער גלויבען עקזיסטירט נאָך עד היום ביי מאַנכע אָבערגלויבישע קלאַסען פֿון פֿאָלק, וואָס גלויבען אין „הויז־גייסטער״ (דאָמאָוואָי).

גאָטס גענאָד האָט מען געזוכט צו בעקומען דורכדעם, וואָס מען וועט זיך פֿון עפּעס אָבזאָגען, וואָס מען וועט זיך אָנטהון פּיין, שמערצען, למשל, ווען מען זאָגט זיך אָב פֿון אַ געשמאַק שטיק פֿלייש, אָדער ווען מען פֿאַסט, אָדער ווען מען שניידט זיך איין אין לייב ביז בלוט. גאָט פֿלעגט מען געבען אַלס קרבן דאָס בעסטע, פֿון וואָס מען זאָגט זיך אָב. דאָס בלוט פֿון געקוילעטען קרבן, וואָס גיעסט זיך אויס אויף דער ערד, פֿלעגט מען אַוועקגעבען דעם גייסט. מען האָט געגלויבט, אַז ווען דער

גייסט וועט זיך אָנטרינקען מיט בלוט, וועט ער ווידער אָנהויבען לעבען און זיך בעווייזען פאַר מענשען. ווען עס פלעגט בעפאַלען דאָס דאָרף אַ שרעק, פלעגט מען זעהען איינשטילען דעם גרימצאָרן פון גייסט דורך קרבנות פון מענשען. מאַנכמאָל פלעגט אַ נ׳ןטער אָבגעבען דעם גייסט דאָס בלוט פון אייגען קינד.

די מענשען האָבען געגלויבט, אַז אַרום זיי געפינען זיך שטענדיג גייסטער. זיי זענען אַרויס נישט נאָר פון די מענשליכע קערפּער. גייסטער לעבען אויך אין חיות, בעזונדערס אין אַזוינע, וואָס ווייזען דעם מענשען אויס צו זיין געהיימניספולע ברואים, ווי, למשל, אין שלאַנגען. גייסטער געפינען זיך אויך אין די בוימער, אין די טייכען און אפילו אין די שטיינער.

די גייסטער (רוחות) העלפען אַמאָל דעם מענשען, און אַמאָל טהוען זיי איהם אויף צו להכעים. דער וואַלד-גייסט קאָן אַמאָל אַרויספיהרען אַ פערבלאָנדזשעטען אויף אַ שטעגעל, ער קאָן אויך אָבער אַמאָל צובערכען אַנ׳אַקס אין וואָגען, אָדער פערפיהרען דעם פאָהרער אויף זייטיגע וועגען.

קראַנקהייטען האָט מען ערקלערט דערמיט, וואָס מען האָט אָנגענומען, אַז אַ שלעכטער אָדער אַנ׳אומרוהיגער גייסט האָט זיך בעזעצט אין מענשענס גוף.

כהנים, וואַהרזאָגער.

נישט איטליכער האָט פערשטאַנד, ווי אומצוגעהען מיט די גאָטהייטען, מיט די טויזענדער גייסטער. דעריבער האָט זיך געבילדעט אַ קלאַס פון כהנים, וואָס פלעגען בריינגען קרבנות און טרעפען לויט דעם רויך פון די קרבנות, צי די בקשה איז בעוויליגט.

די איינענע כהנים זענען אויך געווען די וואַהרזאָגער אין דאָרף און פלעגען אויך היילען פון אַלערליי קראַנקהייטען.

אָפט פלעגט דער הויפט פון דער משפחה גלייכצייטיג זיין דער וואַהרזאָגער. ער פלעגט רופען צו זיך דעם הויז-גייסט, אָדער דעם גייסט, וואָס איז נאָהענט צו זיין משפחה. אום נישט צו פערליערען דעם צוטרוי פון הויז-גייסט, איז געוועזן איינגעפיהרט, אַז עס זאָל קיינמאָל נישט אויסגעהען דאָס פייער אין שטוב, דאָס הייסט שטענדיג צו אונטערהאַלטען דאָס פייער אין שייטער-הויפען.

שטיינערנע קברים.

די מענשען פֿלעגען בעטען צו אַלטע בוימער אָדער צו גרויסע שטיינער, וואו עס וואהנען לויט זייער גלויבען די גייסטער. מען האָט אויך געגלויבט, אַז מען קאָן פֿערבאַרען אַ גייסט אין אַן עקסטרע געבויטען בנין, למשל, אין אַ הויכען שטיינערנעם זייל, וואָס מען האָט געשטעלט אויף אַ קבר, אָדער אויף אַן אָרט, וואו עס צושיידען זיך אַ סך וועגען.

פֿאַר די גרויסע גייסטער, למשל, פֿאַר דעם גייסט פֿון געשטאָרבענעם הויפטלינג, פֿלעגט מען בויען אַ גאַנצען שטיינערנעם בנין. דערביי פֿלעגט מען זיך אַזוי טראַכטען: דער גייסט וועט דאָך לעבען לענגער ווי פשוט׳ע מענשען, דערום דאַרף מען בויען פאַר איהם אַ פֿעסט דויערהאַפֿט הויז.

פֿון גרויסע שטיינער, וואָס פֿלעגען שטעהענדיגערהייד ווערען פֿעסט צוגערוקט איינער צום אַנדערען, פֿלעגט מען בויען אַ שטוב, וואָס פֿלעגט זיין ברייטער און גערוימער ווי אַ געוועהנליכע שטוב. פֿון אויבען האָט מען געמאַכט אַ דאַך פֿון שווערע לאַנגע שטיינער, וואָס פֿלעגען זיך ציהען פֿון איין וואַנד צו דער צווייטער. מען פֿלעגט נאָך מאַכען אַ מהיר און אַ טיעפֿען שטיינערנעם איינגאַנג.

די דאָזיגע גרויסע שטיינערנע קברים פֿלעגט מען בעשיטען מיט ערד, וועלכע פֿלעגט זיך אויפֿהייבען איבער׳ן קבר ווי אַ ב ע ר ג ע ל. דער פֿוס פֿון בערגעל איז אַרומגעלעגט אַרום און אַרום מיט שטיינער —

בילד 5 — אַ קבר-גאַלעריע פֿון שטיינער.

בילד 6 — אַ בערגעל אויף אַ שטיינערנעם קבר (קורגאַן)

צווייטעס קאַפּיטעל:

בָּבֶל און מִצְרַיִם (עגיפּטען) מיט 4000 יאָהר צוריק.

(אַנ'אַלגעמיינע איבערזיכט)

אויף ביידע זייטען פון דעם אַראַבישען מדבר, נאָהענט פון מיטעל-לענדישען ים, האָבען געלעבט צוויי פעלקער, וועלכע האָבען וויים אַריבער-געשטיגען די אַמאָליגע אייראָפּעער — די עגיפּטער (מִצְרִים) און בָּבֶל'ער.

די נאַטור האָט זיי אַ סך מיטגעהאָלפען דערצו. אין זייער לאַנד זענען נישט געווען אַזוינע געדיכטע וועלדער, וואָס האָבען געמאַכט אַזוי שווער דאָס בעאַקערען פון לאַנד. דער קלימאַט איז דאָרטען נישט געווען נישט קאַלט און נישט פייכט, קעגען וואָס די אייראָפּעער האָבען געמוזט אַזוי לאַנג קעמפּפען. עסענוואַרג, בעזונדערס ברויט-פלאַנצען, זענען דאָרט געוואַכסען בשפע. די הויפּט-טייכען פון די צוויי לענדער, דער נילוס אין מצרים און דער פרת (אייפראַט) אין בבל, פלעגען זיך זומער-צייט ברייט צוגיעסען איבער די פעלדער, פלעגען פייכט מאַכען דאָס פלאַכע לאַנד און עס דורכ-מישטיגען מיט דעם אָנגעטראָגענעם שליים פון די טייכען. קאָרן-ווייץ פלעגט געבען 200—300 קערנער געדעטהעניש. אויף דעם קליינעם פלאַץ האָבען זיך געקענט זעטיגען מעהר מענשען, ווי אין די וואַלדיגע זומפּיגע לענדער פון גאַנץ אייראָפּאַ.

די בנינים צו פערזאָרגען דאָס לאַנד מיט וואַסער.

אַזוי ווי די מצרים און בבל'ער האָבען געהאַט אַ געדיכטע בעפעל-קערונג, איז שוין מעגליך געווען אויסצופיהרען גרויסע אַרבייטען. אין די טהאָלען פון נילוס און פרת פלעגען די רעגענס קומען זעהר זעלטען. דעריבער האָט מען געדאַרפט פערשטעהען, ווי אויסצונוצען די פערפלייצונג פון די ביידע טייכען (די פערפלייצונג פון נילוס הויבט זיך אָן יעהרליך רעגעלמעסיג אין יולי און הערט אויף אין אָקטאָבער), אַז דאָס וואַסער זאָל נישט פערטרינקען די פעלדער און אַז דאָס איבריגע פערפלייצונגס-וואַסער זאָל נישט געהען לאבוד און זאָל קענען ניצען אין די צייטען פון טריקעניש.

די עגיפּטער און די בבל'ער האָבען דעריבער אָנגעהויבען גראָבען וואַסער-בעהעלטער (רעזערוואואַרען), אום אָבצופיהרען פון די נידע-ריגע ערטער דאָס וואַסער און אום דאָס צו בענוצען אין טריקעניש, אָדער

אום דאָס אָבצופיהרען אַהין, וואו די פערפלייצונג האָט נישט דערגרייכט. אין דער לענג פון טייך און פון די וואַסער־בעהעלטער פלעגט מען אויס־גראָבען קאַנאַלען, דאָס הייסט, שאַפען גייע וועגען און בעקענס, און כדי דאָס וואַסער זאָל נישט אַרויס פון די ברעגעס, פלעגט מען די ברע־געס אויפהויבען מיט פלאָטינעס (שלייזען) און זיי פערפעסטיגען.

פון די גרויסע קאַנאַלען פלעגען פיהרען ענגערע קאַנאַלען צו וויי־טערע ערטער און דערפער, און די דאָזיגע קלענערע קאַנאַלען פלעגען זיך נאָך צופאַלען אין יעדען פעלד, אין יעדען גאָרטען אויף קליינע שמאָלע וואַסער־וועגעלעך און שטעגעלעך.

ערד־אַרבייט און שטוב־בהמות.

דער אייראָפּעער פלעגט נאָך גראַבלען די ערד מיט אַן׳אונגעלומ־פערטען גראָב־שטיין. דער עגיפטער און דער בבל׳ער האָט זיך דערמיט שוין נישט געקענט בעגנוגען. מען האָט געדאַרפט וואָס גיכער פאַרטיג ווערען מיט דער אַרבייט און געדאַרפט וואָס מעהר ערד בעאַקערען. נאָך דער פערפלייצונג פלעגען זיין נאָר 2—3 מאָנאַטען נישט קיין שטאַרק הייסע, באַלד דערנאָך פלעגען קומען טרוקענע הייסע טעג, די ערד פלעגט ווערען צושפאָלטען און די צו־שפעט פערזייטע תבואה אָדער די נישט־צייטיג־אַראָבגענומענע תבואה האָט געקאָנט אין פעלד פערברענט ווערען.

כדי פאַרטיג צו ווערען מיט דער אַרבייט, האָט מען געמאַכט פון קורצען גראָב־שטיין אַן׳אַקער־אײזען (פלוג). און דעם שווערען אַקער־אײזען האָבען שוין געפיהרט שטוב־בהמות, אַ פּאָר אָקסען, וואָס האָבען געצויגען לאַנגע פאַסען אין דער ערד. דער מענש האָט נאָר געזעהען קירעווען, אַז די פאַסען זאָלען אויסקומען גלייך, און כדי זיי זאָלען זיין וואָס טיעפער, פלעגט ער זיך אַרויפלעגען מיט זיין גאַנצען כח אויפ׳ן אַקער־אײזען.

די עגיפטער און בבל׳ער האָבען געמאַכט אַ שטוב־בהמה נישט נאָר פון אָקסען, זיי האָבען אויך געצוימט דעם ווילדען פערד אין זייערע וועגען. זיי האָבען זיך בענוצט מיט׳ן מילך פון זייערע קיה, וואָס איז צוערשט געווען נאָר אַ יום־טוב׳דיגע שפייז און אַ שפייז פאַר די געטער, וואָס איז אָבער דערנאָך געוואָרען אַ געוועהנליכע שפייז. מען האָט אויך אײנגעוואָהנט צו מענשען די ווילדע גענז, ענטלעך, ווילדע שטאָרכען, און צולעצט אויך די ווילדע היהנער.

דאָס אייגענע, וואָס דער עגיפּטער האָט געמאַכט פֿון די ווילדע בהמות, האָט ער אויך געטהון מיט אַלערליי געוויכסען. ער האָט פֿערבע־בערט דעם מין פֿון אַ סך וואַלד־און סטעפּ־געוויכסען און געמאַכט פֿון זיי אַנ׳עסבאַרע שפּייז.

דאָס האַנדווערק.

אין עגיפּטען און אין בבל פֿלעגט מען שערען די וואָל ביי די שעפּסען און מאַכען פֿערשידענע שענע וואָלענע געוועבען. מען האָט געהאַט פֿערשידענע שטאָפען צו פֿאַרבען די געוועבען, די בבל׳ער האָבען געוואוסט, ווי צו פֿאַרבען אין פּורפּור מיט דעם פֿאַרב־שטאָף, וואָס געפינט זיך אין לייב פֿון אַ געוויסען ים־שנעק (פּורפּור־שנעק).

בילד 7 — אַנ׳עגיפּטישער בעמאָלטער קרוג, געמאַכט אויף אַ טעפּער־ראָד.

ביי דער גרויסער ווירט־שאַפט, וואָס דיביידע פֿעלקער האָבען געפֿיהרט, האָט מען גע־מוזט האָבען פֿערשידענע כלים. די לעהמענע כלים פֿלעגט מען שוין נישט מאַכען מיט דער פּשוט׳ער האַנד, נאָר מיט אַ טעפּער־ראָד. אויף דער זון, אָדער אויפ׳ן פֿייער פֿלעגט מען ברענען פֿערשידענע שטיקער לעהם, מאַכען פֿון זיי ציגעל, וואָס פֿלעגען געהן אויף גרויסע, הויכע און ברייטע בנינים.

די עגיפּטער האָבען געקענט אַלע מעטאַלען. פֿון קופּער און צין האָט מען געמאַכט בראָנז, מען האָט פֿערשטאַנען צו געפֿי־נען אין די בערג אַייזען און דאָס אויסצואַרבייטען. צו די שענסטע ציע־רונגען האָבען זיך גערעכענט אָבגעאַרבייטע בראָסלעטען, האַלזבענדער, אַרמבענדער, רינגען, אויערינגען, העקלעך פֿון בראָנז, זילבער און גאָלד. מיט מעטאַלענע פּאַסען פֿלעגט מען בעשלאָגען די אויבערשטע טיילען פֿון די היזער, די ווענד, די שוועלען און די פּפּאָסטען (קאָביאַקעס) פֿון די

טהירען. דעם נפטר פלעגט מען אַרויסלעגען אויפ'ן געזיכט אַ מאַסקע פון דינע גאָלדבלעטער. איטליכער, וואָס האָט געוואָלט זיך בערימהען, פלעגט דערצעהלען, אַז זיין שטוב איז פול פון אַלערליי מעטאַלען.

די קענטניש פון מעטאַלען האָט געמאַכט בבל און מצרים זעהר שטאַרק און מעכטיג. צוליעב זיין פאַנצער און די מעטאַלענע כּאַסען אויף הענד און פיס און צוליעב דעם מעטאַלענעם שפּיציגען היטעל אויפ'ן קאָפּ, איז אַן עגיפּטישער קריעגער געווען כּמעט זיכער פון פיילען.

דריטעם קאַפּיטעל.

דער אָריענט (מזרח).

1. מצרים (עגיפּטען).

די בעפעלקערונג פון עגיפּטען איז בעשטאַנען פון אַ געמיש פון צוויי ראַסען: אַ שוואַרצע ראַסע מיט אַ ווייסער סעמיטישער.

אַלע איינוואָהנער זענען געווען אונטערגעוואָרפען אַזאַ דיסציפּלין, ווי די, וואָס הערשט היינט אין מיליטער.

אָן דער שפּיץ פון עגיפּטען איז געשטאַנען אַ פּרעה (פאַראַאָן), וועלכען מען האָט פערעהרט ווי אַ גאָט, ווי דעם זוהן פון דער זון. מען פלעגט פאַר איהם פאַלען, ווי פאַר אַ גאָט, מיט'ן פּנים צו דער ערד און מען פלעגט איהם פעראייביגען אין שטיינערנע שטאַטוען, וואָס זענען געווען דריי מאָל די לעבענס-גרויס.

די פּרעה'ס האָבען זיך נישט נאָר געמיהט צו פעראייביגען זייער נאָמען דערמיט, וואָס זיי האָבען פערזאָרגט דאָס לאַנד מיט אַ גוטען וואַסער-סיסטעם און וואָס זיי האָבען פערטיידיגט זייערע גרענעצען פון שונאים, זיי פלעגען נאָך בויען געוואַלדיג גרויסע בנינים און דענקמעלער, וואָס האָבען געדאַרפט בעווייזען די קומענדיגע דורות זייער געטליכע מעכטיגקייט.

אויף דער פּיראַמידע פון חעאָפּסען אָדער חופו (אַ פּרעה פון דער זעקסטער דינאַסטיע) האָבען אין אַ משך פון 30 יאָהר געאַרבייט 100,000 מענשען, וועלכע פלעגען זיך אַלע דריי מאָנאַט בייטען.

נאָך ביז היינטיגען טאָג איז די דאָזיגע פּיראַמידע, וואָס איז 70 קלאַפטער די הויך, דאָס גרעסטע דענקמאָל פון דער מענשליכער אַרכיטעקטור.

חוץ דעם פרעה האָט עגיפּטען געהאַט צוויי פּריווילינירטע קלאַסען: אַ קלאַס פון כהנים און אַ קלאַס פון קריעגער, וועלכע פלעגען איבער־געבען זייערע פּריווילעגיעס בירושה די קינדער.

אַלע אַנדערע אין לאַנד האָבען זיך בעשעפטיגט מיט אַקערבוי און מיט האַנדווערקעריי.

איבריגענס עס פלעגט אָפּטמאָל פּאַסירען, אַז דער דיענסט ביי אַ פרעה פלעגט קענען דערהויבען אַ פּראָסטען מענשען צו דער העכסטער שטעלע. עגיפּטען איז געשטאַנען אַזוי הויך אין דער קולטור, אַז זי האָט בעדאַרפט האָבען אַסך פּערוואַלטערן, קאָנטראָלערען, אָבגאָבען־זאַמלער, רעכענ־מייסטערס און שרייבער. פאַר אַלע די דאָזיגע שטעלעס האָט מען גע־דאַרפט האָבען מענשען, וואָס קענען לעזען און שרייבען, דערום האָט זיך גערעכענט די שטעלע פון אַ שרייבער פאַר איינע פון די אָנגעזעהענסטע.

שריפטצייכען.

מיט אַנ׳ערך 5000 יאָהר צוריק האָבען די עגיפּטער שוין געהאַט אויסגעקלערט אַ שריפט, כדי מען זאָל קענען פערצייכענען פערשיעדענע זאַכען. זייערע עלטעסטע שריפטצייכען הייסען היעראָגליפען. צו־ערשט פלעגט מען פשוט מאָלען די זאַך, וועגען וואָס עס רעדט זיך. למשל, אום אויפצושרייבען דאָס וואָרט „ראָט“ (אַ מענש), פלעגט מען מאָלען אַ מענשען, וואָס זיצט. דערנאָך האָט מען שוין גענומען בענוצען די פיגור פאַר אַלע ווערטער, וואו עס געפינט זיך נאָר די זילבע „ראָט“. חוץ דעם האָט מען זיך אָבגערעדט צו מאַכען בעשטימטע צייכען פאַר געדאַנקען און געפיהלען, וואָס לאָזען זיך נישט מאָלען, צ. ב. אַ פוס אין אַ פאַלנרוב האָט בעדייט — בעטרוג, אָבנאַרעריי, דאָס וואָרט געבעט, תפילה, האָט מען אויסגעדריקט דורכדעם, וואָס מען האָט געמאָלט אַ מענש מיט הענד, וואָס זענען אויפגעהויבען צו די געטער; דעם בעגריף „קראַפט“ האָט מען בעצייכענט מיט׳ן געמעל פון אַנ׳אָקס. ווידער האָט מען צוגעקלערט צייכענס פאַר די זילבען, וואָס הור׳ן זיך אָפט איבער, ווי למשל, גראָז, האָז, נאָז אז״וו.

פון זילבען־צייכענס זענען די עגיפּטער אַריבער צו לויט־צייכענס, די בבל׳ער זענען אין זייער שריפט געבליבען, ווי היינט די הינעזער, ביי די זילבען־צייכענס.

רעליגיאָן.

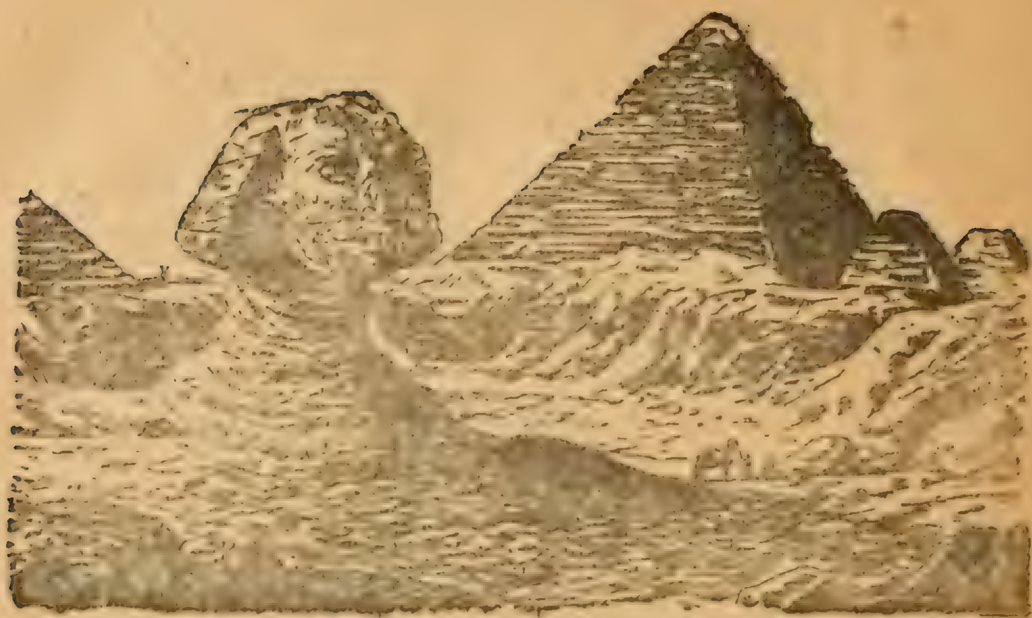
צוערשט איז די עגיפּטישע רעליגיאָן בעשטאַנען פון אַ גראָבען געצען־דיענסט און אין אָנבעטען די קרעפטען און די ערשיינונגען פון דער נאַטור. אפילו היות פלעגט מען דיענען ווי געצען. אין אַסך ערטער פלעגט מען פערגעטערען דעם קראָקאָדיל. אין טעמפּים (טעמפּעל) האָט מען געהאַלטען אין טעמפעל דעם הייליגען אָקס (אַפּיס), וואָס האָט געזאָלט פערקערפּערען איינעם אַ גאָט. די עגיפּטער פלעגען זיך פאָרשטעלען זייערע געטער אין געשטאַלט פון חיות, אָדער מיט אַ קערפּער, וואָס איז געוועזען האַלב מענש האַלב חיה. צ. ב. דער פּאַסטוך פון די געשטאָרבענע נשמות, אַנובים, האָט געהאַט אַ קאָפּ פון אַ שאַקאַל. אויף דעם פּיראַמידען־פעלד אין גהיזע קאָן מען נאָך היינט זעהען דעם ספינקס, אַ סטאַטוע, וואָס האָט אַ מענשען־קאָפּ און אַ קערפּער פון אַ לייב (זעה דאָס בילד 9). אָט דער דאָזיגער ספינקס דאַרף געבען אַ פאָרשטעלונג פון אַ זונען־גאָט.

צווישען פערשיעדענע קולטען (אָנבעטונגען) האָט זיך בעזונדערס פערשפּרייט דער זונען־קולט. דעם זונען־גאָט האָט מען גערופען ראַ אָדער אַמאָן. אָזיריס, דער זוהן פון ראַ, קעמפּפט מיט'ן בייזען סעט, מיט'ן גאָט פון דער ביינאַכטיגער פינסטערניש. און דער שרעקליכער זומער־היץ, וואָס הייסט אויך טיפאָן. ווי דער טאָג טרעט אָב דער נאַכט, אַזוי טרעט אָב אָזיריס סעט'ן און ווערט פערשוואונדען אין דער אונטערערדישער וועלט, אין דער מלוכה פון טוידט; נאָר באַלד ווערט ער אויפ'ס ניי געבוירען און איז מנצח אויפ'ן גאַנצען טאָג זיין שונא סעט, דעם גאָט פון חושך.

בילד 8 — (אַ טיטעל פון אַ פּרעה מיט היעראָגליפען געשריבען).

די מצרים האָבען געגלויבט, אַז דער שיקזאַל פון דער נשמה נאָכ'ן טויט איז איינגאַנצען אָבהענגיג פון דעם צושטאַנד פון קערפּער, וואָס בלייבט אָהן בעוועגונג.

כדי די נשמה זאָל קומען צו איהר רוה, דאַרף מען זעהען, אַז דער

בילד 9—דאָס פעלד אין היינטיגען מצרים, וואו עס שטעהען די פּיראַמידען. לינקס דער קאָפּ פון א שטיינערנעם ספינקס.

קי זאָל נישט צופאַלען. דערפון נעהמט זיך ביי זיי דער מנהג איינצו־ נאַלזאַמירען דעם טויטען קערפּער.

פון טויטענס קערפּער פלעגט מען אַרויסנעהמען די איינגעווייד, די לעבער, דעם מילץ, דאָס געדערם א. א. וו.; דעם קערפּער אַליין פלעגט מען איינוויקלען אין ליילעכער, וואָס זענען געווען דורכגעזאַפּט מיט שמעקענ־ דיגע קרייטיכער און איהם אַריינלעגען אין אַ הילצערנעם שייד (פּוטליאַר), דער קערפּער פלעגט זיך אויסטריקענען און ווערען אַ „מומיע", וואָס פלעגט שוין נישט פוילען.

דערנאָך פלעגט מען זעהן, אַז דעם קערפּער זאָל גאָר נישט פעה־ לען. סיי אין עסענוואַרג סיי אין קליידער, סיי אין דיענערשאַפט או״וו. דערום פלעגט מען בויען פאַר דעם באַלזאַמירטען קערפּער אַ גרויסען מקום־ מנוחה און אויף די ווענד פלעגט מען אויסמאָלען אַלע זאַכען, אין וואָס ער נויטיגט זיך ביים לעבען (דאָס האָט מען געהאַלטען פאַר גענוג).

ביי אַזאַ פאָרשטעלונג פלעגט דעם רייכען זיין בעסער ווי דעם אָרי־ מאַן אפילו נאָכ'ן טויט, ווייל איהם פלעגט מען בעסער באַלזאַמירען און זיין קבר פלעגט זיין רייכער, ברייטער און בעסער פערזאָרגט.

נאָר די ענינ׳טער זענען נישט געבליבען ביי די דאָזיגע גראָבע פאָר־ שטעלונגען וועגען דעם לעבען נאָכ'ן טויט.

שפּעטער בילדען זיך אויס די פאָרשטעלונגען וועגען אַ משפּט אויף יענער וועלט. אָזיריס איז דער ריכטער. איטליכער יעדער

ע'משפט לויט זיינע חטאים און מעשים טובים, און די צוקונפֿט פֿון דער נשמה הענגט שוין נישט אָב פֿון רייכקייט און אָרעמקייט, נאָר פֿון דעם גערעכטען משפט פֿון דעם ריכטער, וואָס פֿאַר איהם איז קיין זאַך נישט פֿערבאָרגען.

די קונסט.

לויט זייער חאַראַקטער זענען די מצרים געוועזן אַ ערנסט טיעפֿזיניג פֿאָלק. צו אַזאַ ערנסטקייט און טיעפֿזיניגקייט האָט זיי דערצויגען די אַרומיגע נאַטור, וואָס איז געוועזן איינאַרטיג און גרויס-אַרטיג, ווי אויך די פֿעסטע אָרדנונג אין דעם לאַנד, דער אַרבייטס-גייסט און זייער רעליגיעז געפֿיהל.

בילד 10 * הילצערנער שייד (פוטליאַר) אין גרויס פֿון אַ מענטשען, וואו מען פֿלעגט אַריינלעגען די מומיע.

דער עגיפּטישער חאַראַקטער דריקט זיך אויס אין זייערע קונסט-דענקמעלער, וועלכע זאָגען נאָך עד היום עדות, ווי גרויס עס איז געוועזן די דאָזיגע אַלטע קולטור. מעהר פֿאַר אַלץ האָבען זיי געוויזען זייער קונסט אין בויען שענע קברים. כמעט ביי איטליכער גרויסער שטאָדט האָט זיך אַיינגעפֿונען אַ „שטאָדט פֿאַר די טויטע". פֿון די גרויסע טעמפּלען דאַרף מען דערמאָהנען דעם טעמפּעל פֿון אַמאָן, נעבען אַלטען טהעבען (נאָ אָמון), וואו עס געפֿינט זיך היינט דאָס דאָרף קאַרנאַק. פֿון די פּאַלאַצען איז אַממעהרסטען געוועזן בעריהמט דער לאַבירינט, אויפ'ן ברעג פֿון אַנ'אָזיערע. ער האָט געהאַט 3000 צימערען, פֿון וועלכע אַ העלפֿט זענען געלעגען אונטער דער ערד און וואו אַ פֿרעמדער האָט געקענט לייכט פֿערבלאָנדזשען. די שענסטע און הויפּט-בעפּוצונג פֿון די אַלטע בנינים זענען געוועזן די רעליעפֿען (אַ האַלב-סקולפּטורנע אַרבייט) און די געמעלען אויף די ווענד. זיי פֿלעגען שילדערען די העלדענטהאַטען פֿון די געטער און די געטליכע פרעה'ס, ווי אויך סצענעס פֿון געוועהנליכען לעבען.

בילד 64 — די שילדערונג פון מישפט אויף יענער וועלט. אונטער'ן באַלדאַכין — אָזיריס. די געטער מיט די קעפּ פון אַ שאַקאַל, רויבפויגעל און איבּיס, פיהרען די נשמה, פערשרייבען איהרע מעשים, וועגען־אָב דאָס האַרץ. ביי דער וואָגשאַל שטעהט אַ פּערזאָנעהעניש, וואָס פערשלינגט די נשמה פון דעם זינדיגען.

די עגיפּטער האָבען געהאַט אַ גרויסע בעאָבאַכטונגס־גאַבּע אין דער קונסט, אָבער זיי זענען געווען אונבעהאָלפען. אַלע פיגורען שטעהען ביי זיי אין פּראָפיל, און זיי האָבען נישט געוואוסט פון אַ פּערספּעקטיוו. זאַכען, וואָס שטעהען איינס הינטער'ן אַנדערען, איז ביי זיי אַרויס ווי איינס איבער'ן אַנדערען.

שוין פאַר 5000 יאָהר האָבען די עגיפּטער דערגרייכט צו אַ הויכער מדרגה אין דער קונסט. נאָר באַלד זענען זיי געבליעבען שטעהן אויף איין אָרט, האָבען אויפגעהערט צו שאַפען נייעס, און מעהר גישט ווי נאָכקאָפּירט דאָס אַלטע, מורא האָבענדיג אָראָבצוגעהען פון אַלטען וועג, נישט אָננעהמענדיג קיין נייעם שטריך, קיין נייע ליניע.

דעם פּלוצלינגען שטילשטאַנד אין דער ענטוויקלונג בעמערקען מיר אויך אין אַנדערע זייטען פון עגיפּטישען גייסטיגען לעבען.

די שטרענגע דיסציפּלין, די פעסטע אָרדנונג האָט צוערשט געהאַט אַ גוטען איינפלוס אויף די עגיפּטער, אָבער מיט דער צייט איז די אַלטע פערשטיינערטע אָרדנונג, וואָס האָט זיך נישט געביטען מיט'ן וואוקס פון פאָלק, געוואָרען די הויפּט־סבה פון דעם אונטערגאַנג פון די עגיפּטער.

די הויפּט־פאַקטען פון דער עגיפּטישער געשיכטע ביז פאַר 2000 יאָהר צוריק.

שוין פאַר 5 טויזענד יאָהר האָבען די עגיפּטישע קעניגע פון דער שטאָדט־שטעמפּים פעראייניגט דאָס לאַנד פון די טייכען ביז'ן ים

בילד **12** — די מומיע (באַלזאַמירטער קאָפּ און האַלז) פֿון ראַמזעס דעם צווייטען, דעם פּרעה, פֿאַר וועמען די יודען האָבען געבויט פּתום און רעמסס.

די זענקמעלער פֿון דער 4־טער דינאַסטיע (אַ רייהע קעניגע, וואָס שטאַמען פֿון איין פֿאַמיליע) זענען געווען די פּיראַמידען, דער ספֿינקס, דערנאָך איז אַריבער די הויפּט־שטאָדט אין טהעבען, וואָס ליעגט העכער ביים נילוס. אין דער צייט איז פֿיעל געטהון געוואָרען אײנ־

צופיהרען אַ גוטעס וואַסער־סיסטעם פאַר׳ן לאַנד. די 12־טע דינאַסטיע, למשל, האָט געשאַפען די בעריהמטע אָזיערע מעריס.

אַ שטאַרקען קלאַפּ האָט בעקומען עגיפּטען, ווען 4000 יאָהר צוריק איז אַיינגעדרונגען אין לאַנד אַ וואַנדער־פאָלק פון סעמיטישען בלוט, די היקסען (פאַסטובער). זיי האָבען בעצוואונגען דאָס לאַנד און געקעניגט עטליכע הונדערט יאָהר.

דערנאָך זענען זיי געוואָרען אַרויסגעשטויסען פון די עגיפּטער. טאַנכע היסטאָריקער זעהען אין די היקסען אַ רמז אויף די יודען, נאָר מיר וועלען דאָ נישט בעריהרען די פראַגע, ווייל דאָס וועט ווערען גענויער בעהאַנדעלט אין דער ווייטערדיגער ספּעציעלער יודישער געשיכטע פון דער „פאָלקס־אוניווערזיטעט" 1).

די פרעה׳ס, וואָס האָבען בעקומען מוט צוליעב דעם נצחון אויף די היקסען, זענען אַריבער פון פערטיידיגונג צו נייע עראָבערונגען. די 18־טע און 19־טע דינאַסטיע האָבען געהאַט גרויסע נצחונות אין פאָדער־אַזיען, הויפּטזעכליך האָבען זיי געוואָלט פערחאַפּען דעם סירישען ים־ברעג. צוערשט האָבען זיי מיט לייכטיגקייט בעזיעגט די צושפּרייטע אַזיאַטישע פעלקער, דערביי האָבען זיך בעזונדערס אויסגעצייכענט די פרעה׳ס טוטמאָזיס III און ראַמזעס II 2) (3300—3260). אָבער די זיענען האָבען נישט געבראַכט צו פעסטע לענדער־עראָבערונגען, נאָר זיי האָבען פער־וויסט דעם שונא׳ס לאַנד און איהם געצוואונגען צו צאָהלען עגיפּטען אַ יעהרליכען טריבוט (אָבגאָג).

ווען עס האָט זיך אָבער אין אַזיען געבילדעט אַ מעכטיגע אַסירישע (אשור) מלוכה, האָט עגיפּטען ווידער אָנגעהויבען צו פאַלען. די עגיפּטי־שע ארמעען זענען געוואָרען בעזיעגט און אַשור האָט אַפילו איינגענומען עגיפּטען גופא.

כדי פּטור צו ווערען פון אַשור׳ס יאָך, איז שפּעטער עגיפּטען אַריין אין אַן אָבמאַך מיט גריכענלאַנד, וואו זיי האָבען אָנגעקליעבען געדונ־גענע סאָלדאַטען. אַ דאַנק דעם בונד מיט די גריכען, געלינגט עס

1) אַזוי ווי „די יודישע געשיכטע" וועט אַרויס בעזונדער, האַלטען מיר נישט פאַר נויטיג צו געבען אין דער אַלטער געשיכטע די קורצע געשיכטע פון דעם אַלטען פאָלק ישראל, ווי אויך נישט שטאַרק צו פערפלעכטען די יודישע שיקזאַלען מיט די שיקזאַלען פון די פעלקער, וועלכע מיר בעשרייבען דאָ.

2) ראַמזעס II רעכענט זיך לויט דער היינטיגער געשיכטס־פאָרשונג פאַר דעם פרעה, וואָס האָט געפּייניגט די יודען אין גושן און מיט וועמען עס האָט געהאַט צו טהון משה רבינו.

דעם פרעה פּסאַמעטיכ׳ען און זיין זוהן נעכאָ (נכו) ווידער אויפגעשטעלען די מאַכט פון זייער לאַנד.

די מלוכה־צייט פון נעכאָ איז נאָך בעריהמט דערמיט, וואָס זיין פלאָט וואָס איז אַרויסגעשיקט געוואָרען פון רויטען מיער (ים־ס) איז בעפאָהרען גאַנץ אַפריקאַ אַרום, און זיך אין דריי יאָהר אַרום צוריקגעקעהרט אַהיים דורך דעם אָרט פון נילוס, וואָס פאַלט אַריין אין ים.

נאָר די דאָזיגע אויפלעבונג פון עגיפטען האָט זיך נישט לאַנג געצויגען. די איינגעבוירענע האָבען קרום געקוקט אויף דאָס גריכישע געדונגענע מיליטער און אויף די גריכישע פיהרונגען ביים הויף. די אינעווענינסטע קריעגערייען האָבען צובראָקעלט די מאַכט פון עגיפטען, און נעכאָ אַליין האָט שוין בעקומען אַ ניעדערלאַגע פון די בבל׳ער. און אין יאָהר 525 פאַר אונזער צייטרעכנונג האָט דער פרעה פּסאַמעטיך III בעקומען דעם לעצטען קלאַפּ פון די פערסער (פרס), וואָס האָבען פעראייניגט עגיפטען מיט זייער לאַנד.

II. בבל און אַשור (אַסיריען).

אין פאָדעראַזיען האָט זיך פריהער ווי אומעדום ענטוויקעלט די קולטור אין מעסאָפּאָטאַמיען (ארם־נהרים), ביי די טייכען פרת און טיגרים (חידקל), וואָס פלעגען זיך צוגיעסען אין אַגעוויסער צייט פון יאָהר איבער די פעלדער, ווי דער נילוס. מעסאָפּאָטאַמיען איז צופאַלען אויף צוויי טייל. דער דרום־טייל האָט געהערט צו די חאַלדעער (כשדים) מיט זייער הויפּט־שטאָדט בבל, דער צפון־טייל — צו די אַסיריער מיט זייער הויפּט־שטאָדט נינוה.

דער הויפּט־חילוק צווישען מעסאָפּאָטאַמיען און עגיפּטען איז בעשטאַנען אין דעם, וואָס עגיפּטען איז געווען פון דער נאַטור אַן אָבגעזונדערט לאַנד, און מעסאָפּאָטאַמיען דאַגעגען האָט געהאַט אַלייכטען פערקעהר מיט אַסך פערשידענע לענדער.

דורך די טייכען טיגרים און פרת (אייפראַט) שטעהט מעסאָפּאָטאַמיען אין פערבינדונג מיט אַרמעניען. פון מזרח־זייט זענען געזעסען צוויי קריעגערישע פעלקער, וואָס האָבען זיך לייכט געקענט אַריינרייסען אין לאַנד, — די פערסער (פרס און מדי), צו מערב־זייט ציהט זיך אַ מדבר, וואו עס האָבען אַרומגעוואַנדערט ווילדע

אַראַבער־שטאַמען (בעדואינען), און דער צפון־מערב'דיגער טייל פון טייך פרת קומט שוין אין נאָהענטע פֿערבינדונגען מיט דעם מיטעללענדישען ים־ברעג און מיט עגיפטען.

אָנגעהויבען האָט זיך די קולטור אין דרום־מעסאָפּאָטאַמיען, ביי די שטאַמען, וואָס האָבען זיך גערופֿען אַ ק אַ ד י ע ר און וואָס זענען געווען אַ צווייג פֿון דער געלער ראַסע. אין דער איינענער צייט ווי אין עגיפּטען איז מען דאָ אויך דערגאַנגען צו ש ר י פֿ ט ־ צ י י כֿ ע נ ס. אָנגעהויבען האָט מען אויך מיט היעראָגליפֿען־צייכֿענס, אָבער מען איז באַלד דערגאַנגען צו אַ קירצערער אַרט פֿון שריפֿט־צייכֿענס, וואָס בעשטעהען פֿון געצייכֿענטע פּאַסקעלעך און שפּיצינגע קלעצלעך, וועלכֿע פֿעראייניגען זיך גלייך, קרום, שפּיציג, קורץ, אין פֿערשידענע ווינקלען. דעריבער רופֿט מען די שריפֿט ק י י ל ־ ש ר י פֿ ט ד. ה. קלעצלעך־שריפֿט, ווייל אין דייטשען רופֿט מען אַזוינע שפּיציגע קלעצלעך־ק י י ל.

די חאַלדעאישע אמונה צייכֿענט זיך אויס דערמיט, וואָס זי גלויבט אין שדים און אין אַלערליי רוחות, וואָס בעפֿעלקערען די וועלט. אָן דער שפּיץ פֿון די גייסטער שטעהען דריי געטליכֿע בעשעפּענישען, איינער, וואָס קענינגט איבער'ן הימעל, איינער—איבער דער ערד און איינער איבער דער אונטערערדישער וועלט. די חאַלדעער האָבען געגלויבט, אַז אַלץ אויף דער וועלט העננט אָב פֿון דעם, ווי מען בעציהט זיך צו די געטער און ווי מען בעט ביי זיי הילף. אַ קראַנקהייט אָדער אַנ'אומגליק קאָן מען אויסמיידען דורך אָבשפּרעכֿונגען, טאַליסמאַנען (קמיעות) און מיט כשוף.

נאָך מיט 5000 יאָהר צוריק האָבען סעמיטישע שבטים בעצוואונגען בבל, זיי האָבען זיך אויסגעמישט מיט די אַקאַדיער, אַסך איבערגענומען פֿון זייער אַלטער קולטור און אַסך אַליין צוגעגעבען. די סעמיטען האָבען מיטגעבראַכֿט אַזוינע רעליגיעזע פֿאָרשטעלונגען, וואָס זענען זעהר עהנליך צו מאַנכֿע ערצעהלונגען אין דער ביבעל. צ. ב. זיי האָבען געהאַט די מעשה פֿון מבול, וואָס איז זעהר עהנליך צו דער מעשה פֿון מבול אין חומש. נאָר אָנשטאָט צו דערגעהן, ווי דער שפּעטערדיגער סעמיטישער שטאַם, ד י י ו ד ע ן, צום גלויבען אין אַ י י ן ג אָ ט — האָבען זיי איבערגענומען די אמונה פֿון די אַקאַדיער און נאָך צוגעלעגט ד י אָ נ ־ ב ע ט ו נ ג צו ד ע ר ז ו ן א ו ן ד ע ר ל ב נ ה א ו ן ד י פּ ל אַ נ ע ט ע ן. זיי האָבען שוין געוואוסט פֿון פֿינף פּלאַנעטען און פֿלעגען פֿאַר זיי דיענען, ווי פֿאַר געטער. העכֿער פֿאַר אַלעמען, פֿעושטעהט זיך, איז גע־

שטאַגען ביי זיי דער גאָט פֿון דער זון — בֵּל. בל איז געווען דער הויפּט-גאָט, וואָס האָט געוועלטיגט איבער דער גאַנצער וועלט, וועלכער האָט אין זיין צאָרן אַלץ געקענט פֿערניכטען און וועמען מען האָט געקאָנט איינשטילען נאָר מיט בלוטיגע קרבנות. אַסטאַרטע (עשתרת) איז געווען די געטין פֿון פֿרוכטבאַרקייט, פֿון ליעבע און קריעג. דער חאַלדעער האָט נישט געקלערט וועגען אַ לעבען נאָכ׳ן טוידט. ווי די עגיפּטער; ביי גאָט האָבען זיי נאָר געבעטען הצלחה אין דעם לעבען אויף דער וועלט. די רעליגיע פון די חאַלדעער האָט אויסגעדריקט דעם גאַנצען חאַראַקטער פֿון פֿאָלק, וואָס איז געווען אַנ׳ענערגישער און האָט געהאַט אַ טבע צו גיוואַלטהאַטען און גרויזאַמקייטען.

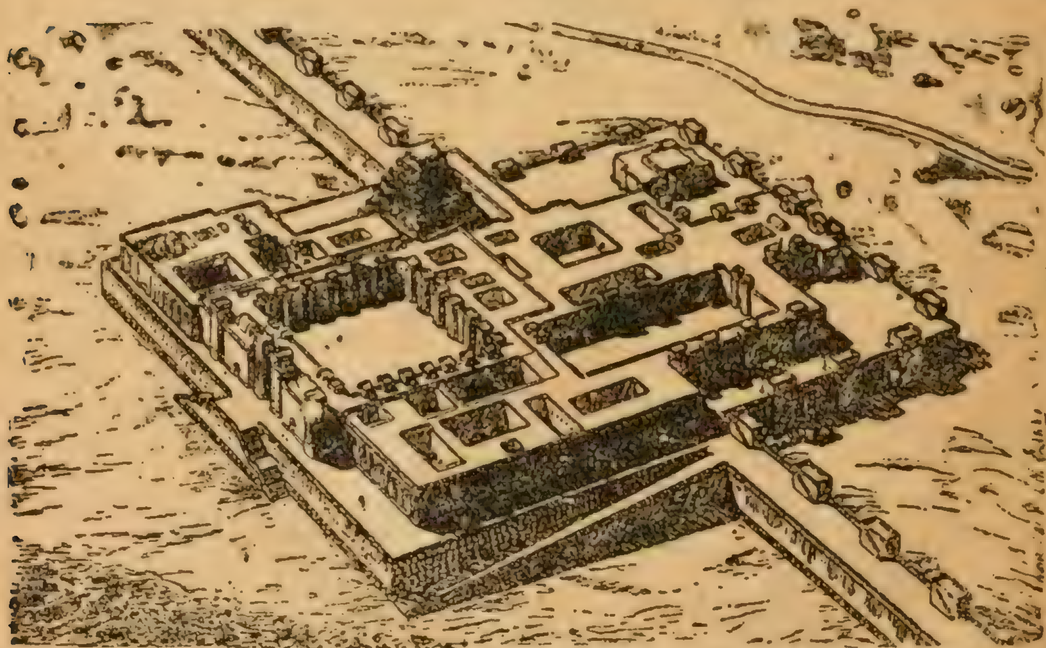
בעזונדערס שטאַרק האָבען זיך אויסגעדריקט די חאַראַקטערציגע ביי די אסיריער. די אסיריער זענען געווען אַזוי שטאָלץ מיט דער גרויסקייט און אייביגקייט פֿון זייער מאַכט, אַז זיי האָבען געגלויבט, דאָס מיט זיי איז שטענדיג די געטין אַסטאַרטע. זי האָט כלומר׳שט זיך פֿער-שטעלט אין דעם געשטאַלט פֿון דער קעניגין סעמיראַמידע, האָט געפֿיהרט אסך מלחמות, צוזעצט מיט אינדיען אין סקיטיען און ענדליך האָט זי זיך פֿערוואַנדעלט אין א טויב און פֿערלאָזען די ערד. אין דער אמת׳ען איז אַסיריען אויסגעקומען ענערגיש צו קעמפֿען מיט אַלע אַרומיגע שטאַמען און פֿעלקער. 600 יאָהר האָבען געדויערט די בלוטיגע קריעגען אין אַרמעניען און קליין-אַזיען, אין מעדיען, פּערסיען, בבל, סיריען, פֿעניציען (צור) און פּאַלעסטינא. עס איז דערביי אויסגעקומען, ווי די אַסיריער וואָלטען אַלץ געקומען נעהנטער צו די עגיפּטער, פֿון מזרח צו מערב. ווענינגער פֿאַר אַלץ האָבען זיי געקוקט אויף אינדיען און אויפ׳ן פּערסישען אויסגוס, האָטש צו איהם פֿליסען די טייכען פּרת און חידקל. זייער הויפּט-ציעל איז געווען אַרויסצוגעהען דורך סיריען צום מיטעללענדישען ים-ברעג. פֿאַר 2700 יאָהר צוריק האָט סאַרגאָן (סרגון) פֿעראייניגט אונטער זיין מאַכט דאָס גאַנצע פֿאָדער-אַזיען, פֿון מיטעללענדישען ים ביז צום איראַן, פֿון קאַספּישען ים ביז צום פּערסישען אויסגוס, זיין איינִיקעל אַסאַרהאַדאָן (אֵסר־חַדן) האָט איינגענומען עגיפּטען. נאָר די מלוכה איז גע-ווען נישט קיין פֿעסטע. עס פֿלעגט נישט פֿאַרביי אַ יאָהר, אַז עס זאָל נישט אויסברעכען אַ קריעג אָדער אַ בונט פֿון די בעצוואונגענע שטאַמען. די אַסיריער האָבען אָבער גאָר נישט געקלערט צוצובינדען די בעצוואונ-גענע לענדער צו דער אַסירישער מלוכה (ווי די בבל׳ער פֿלעגען טהון).

זייערע קענעגין לויבען זיך אין לאַנגע מגלות, וואָס זענען דערגאַנגען צו אונז, דערמיט, וואָס זיי האָבען אויסגעקוילעט טויזענדער טויזענדער פיינד, וואָס זיי האָבען פול געמאַכט די טייכען מיט בלוט, פערדעקט די פעלדער מיט גע'הרג'עטע קערפער, פערברענט די שטעדט און פערניכטעט די זריעה פון די פעלדער. די בעזיעגטע פלעגט מען אָפט מאַסענווייז פערטרייבען אין דער פרעמד. אַזוי האָט געטהון דער קעניג סאַרגאָן, נאָכדעם ווי ער האָט אײַנגענומען די עשרת השבטים (722 פאַר דער צייט־רעכנונג).

דאָס לאַנד פון די זיעגער האָט אין די הונדערטער יאָהרען מלחמות דערגרייכט צו גרויסע עשירות און לוקסוס. דאָס קאָן מען נאָך היינט זעהען, ווען מען בעטראַכט די חורבות און די איבערעשטען פון די אַמאָליגע פּאַלאַצען און בנינים, וואָס עס האָבען געבויט די אַסירישע קעניגען.

אין אַסיריען זענען נישט אַזוי מערקווירדיג די גרעבער־בנינים, נישט די טעמפּלען, ווי ביי די עגיפּטער, נאָר די פּאַלאַצען פון די קעניגען, ווי למשל, דער פּאַלאַץ פון סאַרגאָן נישט ווייט פון נינוה (היינט חאָרסאַבאַד).

די סטאַטועס און רעליעפען פון די אַסיריער, וואָס בעפּוצען די ווענד פון די פּאַלאַצען, צייכענען זיך אויס מיט אַ גרעסערער לעבעדיגקייט, און מעהר פרייהייט בנוגע צו דער ליניע, ווי ביי די עגיפּטער, אָבער די אַרבייט איז גרעבער געמאַכט.

בילד 13 — דאָס אַלגעמיינע אויסזעהען פון אַן אַסירישען פּאַלאַץ און זײַנע בנינים פאַר דער פערוואַלטונג און דיענערשאַפט.

מען קאָן אָבער נישט זאָגען, אַז די אַסיריער האָבען נאָר פֿער־אייביגט זייער קולטור אין גרויסאַרטיגע פּאַלאַצען. איינער פֿון זייערע לעצטע קעניגען אַסורבאַנאַפּאַל, (וועלכען די גריכען האָבען אָנגערופֿען סארדאַנאַפּאַל), האָט צונויפֿגעזאַמעלט אַ גרויסע ביבליאָטעק פֿון רעגיערונגס־אַקטען, אָבמאַכען, און די בעסטע שריפֿטען פֿון די חאַלדעאישע און אַסירישע רעליגיעזע און פּאָעטישע שעפּפֿונגען. פֿאַר אַ יאָהר 70 צוריק, ווען די ענגלענדער האָבען געמאַכט זייערע אויסגראָבונגען ביי די חורבות פֿון אַמאָליגער נינוה, האָט מען געפֿונען אַ טייל פֿון דער דאָזיגער ביבליאָטעק, וואָס איז בעשטאַנען פֿון טויזענדער טאָוולען, בעקריצטע מיט קיילשריפֿט. אַ דאַנק די אויסגראָבונגען, האָבען מיר היינט אַ גענויערע פֿאָרשטעלונג פֿון דער אַלטער קולטור אין אַסיריען און בבל.

די אַסיריער האָבען געהאַלטען די איינגענומענע פֿעלקער אין איין מורא. דער קעניג פֿון נינוה האָט געהאַט אין זיינע הענד דאָס גאַנצע פֿאָדער־אַזיען נאָר צוליעב זיין מיליטערישער מאַכט. ווי נור די מאַכט איז אָבער געוואָרען שוואַכער, האָט אַסיריען געמוזט צופֿאַלען. און ווען די מעדער (מָדיים) האָבען מורד געווען אין איינעם פֿון די לעצטע קעניגען, אַסורבאַנאַפּאַל סאַראַק, האָבען זיי זייער הילף אָנגעבאָטען די בבל׳ער, וואָס האָבען נאָך געדענקט זייער ניעדערלאַגע, ווען סאַרגאָן האָט חרוב געמאַכט בבל, און האָבען זיך פֿעראייניגט מיט די מעדער. די פֿעראייניגטע שונאים האָבען איינגענומען נינוה און דער קעניג האָט זיך פֿערברענט אין איינעם מיט זיינע נאָהענטסטע פֿריינד אין זיין פּאַלאַץ (606 פֿ. א. צ.). די זיעגער האָבען צושטערט נינוה, געמאַכט זי גלייך מיט דער ערד און כמעט אַלע בעוואָהנער האָבען זיי פֿערטריעבען און געמאַכט פֿאַר שקלאַווען. די יורשים פֿון אַסירישען קעניגרייך זענען געוואָרען די בבל׳ער.

צו נבוכדנצר׳ס צייטען איז האַלדעיע (בבל) געוואָרען אַזאַ צענטער פֿון פֿאָדער־אַזיען, ווי אַמאָל אַסיריען. נבוכדנצר האָט פֿעסט געהאַלטען אין די הענד די מעדער. מעהר ווי אַלץ האָט ער געפֿיהרט קריעג מיט די מערב־פֿעלקער. ער האָט צושלאָגען די מאַכט פֿון די אַראַבער, בעזיעגט דעם פּרעה נעכאָ (נכו) אין סיריען און צוויי מאָל גענומען ירושלים. ביים צווייטען מאָל האָט ער חרוב געמאַכט דעם בית המקדש, 506 פֿ. א. צ. (פֿאַר 2500 יאָהר), בעלאַגערט צור, (די הויפּטשטאָדט פֿון פֿעניציען), האָט אַרויפֿגעלעגט אויף פֿעניציען אַ טריבוט (אַן אָב־

באַהלי און ענדליך איז ער נעגאַנגען דירעקט אויף עניפּטען, וואו ער האָט געהאַט אַסך נצחונות.

נישט קוקענדיג אויף די שטענדיגע מלחמות, האָט נאָך נבוכדנצר צייט געהאַט אויפצושטעלען די הויפּטשטאָדט בבל אין איהר גאַנצער פּראַכט. ער האָט אויסגעבויעט אַרום דער שטאָדט אַ וואַנד פֿון 60 ווייאָרסט די לענג און געשטעלט אַ בריק איבער'ן טייך פּרת. דערנאָך האָט ער פֿערריכט די בעוועסערונגס־בנינים פֿון לאַנד, וואָס איז אין דער צייט פֿון דער אַסיריער־הערשאַפֿט געוואָרען שטאַרק פֿערנאַכלעסיגט.

ער האָט דורכגעגראָבען אַ קאַנאַל, צוליעב וועלכען עס האָבען געקענט אַריין אין בבל גרויסע שיפֿען. נאָך זיין טויט האָבען זיך אָנגעהויבען פֿון דאָס ניי די מלחמות מיט די שכנ'ישע פֿעלקער. ס'איז אַרויס אויף דער ביהנע פֿון דער וועלט־געשיכטע אַ ניי פֿאָלק, וואָס האָט צוערשט בעקומען די אויבערהאַנד איבער די מעדער — די **פּערסער**. זיי האָבען בעזיעגט דעם נאַכפֿאָלגער פֿון נבוכדנצר'ן, בלשאצר, און אין יאָהר 539 פֿ. א. צ. האָבען זיי בעזיעגט די חאַלדעער מיט זייער הויפּטשטאָדט בבל. די לעגענדע דערצעהלט, אַז בבל איז געפֿאַלען אין נאַכט פֿון דער מאָהלצייט, ווען בלשאצר האָט געלעסטערט גאָט. איבער דער וואַנד פֿון זאַל האָט זיך מיט אַ מאָל בעוויזען אַ האַנד, וואָס האָט אויפֿגעצייכענט אויף דער וואַנד „מנא מנא תקל ופרסין“. דניאל האָט פּותר געווען די אונפֿערשטענדליכע צייכען, און אין דער אייגענער נאַכט איז געפֿאַלען די הויפּטשטאָדט בבל — (דניאל ה')

III. פּרס און מדי.

אין מזרח־זייט פֿון טייך טיגרוס הויבט זיך אויף אַ ברייט שטיק לאַנד, ווי אַ הויכע פֿלאַכע טעראַסע איבער'ן ים, וואָס מען רופֿט דאָס די **איראַנער טעראַסע**. דאָס לאַנד האָט נישט קיין טייכען און וואַסערען. זיין בעפֿעלקערונג וואָהנט צוואָרפֿען, ביי די קאַנטען פֿונ'ם לאַנד. אַ טייל פֿון איהר איז אַוועק קיין מדי, אַ טייל — אין פּערסיען, און זענען אַריין אין פֿערבינדונג מיט אַשור און בבל. **די פּרוכט־באַרקייט פֿונ'ם לאַנד איז נישט געווען אַזוי אָבהענגיג פֿון די פֿערפֿלייצונגען, ווי פֿון דער אַרבייט פֿון איט־ליכען אַקערבויער בעזונדער.** און מען האָט געמוזט אַ

סך מעהר אַרבייטען ווי אין בבל און מצרים, אום צו מאַכען פּרוכטבאַר דאָס לאַנד.

צווישען דער בעפעלקערונג פון איראַנער טעראַסע האָבען זיך איינגעפונען חוץ דער געלער און שווארצער ראַסען, חוץ סעמיטען, נאָך די אַריער. אַ טייל פון די אַריער, ווי די פּערסען און מעדער, האָבען זיך בעזעצט אין מזרח פון דער טעראַסע, אַ טייל איז אַראָב אין פּענדזשאַב (פינפשטראָם־לאַנד) און האָבען געגרינדעט די מלוכה פון די אינדוסען, וואָס וואוינען אין היינטיגען אינדיען אונטער דעם ענגלישען שוץ. אַ טייל ווידער איז אַוועק אין אייראָפּא, צוערשט די גריכען און רעמער, דערנאָך די קעלטען און די גערמאַנען און ענדליך די ליטווינער און די סלאַווען.

ווי פערשידען עס איז נישט געוועז די געשיכטע פון אַלע די דאָזיגע פעלקער, אָבער ביי אַלעמען געפינען מיר אַ ג׳עהנליכקייט אין די מנהגים, בעזונדערס אין דער שפראַך. די אַלטע אינדישע שפּראַך איז סאַנסקריט, די אַלטע פּערסישע־זענד און אַלע איירָאפּעאישע שפראַכען האָבען נישט־נאָר די איינענע ווארצלען און ווערטער ווי סאַנסקריט און זענד, נאָר כמעט דעם אייגענעם גראַמאַטישען געביי, דעריבער בעטראַכט מען אַלע היינטיגע פעלקער אין איין איירָאפּא צוזאַמען מיט די היינטיגע פערסער און אינדוסען, וואָס זענען איבערגעבליבען אין זייער אַלט לאַנד, פאַר איין היסטאָרישע משפחה.

די אַריער האָבען העכער פאַר אַלע געטער געזעצט דעם האַר אויף דעם הימעל. די זון האָבען זיי בעטראַכט, ווי דאָס אויג פון האַר. אָט דער גוטער און מעכטיגער גאָט, (וואַרון ביי די אינדוסען, אָרמוזד ביי די פערסער), פיהרט שטענדיג אַ מלחמה מיט די בייזע דעמאָנען (טייוולאָנים), וואָס ער דערשלאָגט מיט דעם דונער פון זיינע בליצען. די אינדוסען האָבען געגלויבט, אַז דער גוטער גאָט איז שטענדיג גובר די שלעכטע דעמאָנען. די פערסער דאַגעגען האָבען געהאַט נאָך דעם גאָט פון פינסטערניש אַרימאַן, וואָס איז אַזוי שטאַרק ווי אָרמוזד. דורך די גאַנצע נאַטור געהט אַ שפּאַלט, וואָס טיילט זי אין צווייען. ליכט און פינסטערניש, לעבען און טויט, דער אמת מיט׳ן שקר, דאָס גוטע און דאָס בייזע פיהרען אייביג אַ מלחמה. אָרמוזד און אַרימאַן קעמפפען שטענדיג, אום צו פערכאַפּען די גאַנצע מאַכט, אַ גערעכטער מענש דאַרף זעהן צו זיין אַ סאָל־

דאַט בײַ אָרמוזד׳ען, און איטליכער דאַרף שטרעבען צו דיענען דעם גאָט פֿון ליכט אויף דער וועלט, ווייל נאָכ׳ן טויט נעהט מען דורך אַ בריק, וואָס האָט צוויי עקען; איינער פֿיהרט צו אָרמוזד׳ען (גן־עדן), און דער אַנדערער—צו אַרימאַנ׳ען (גיהנם).

די פּערסער האָבען געהאַט זייער נביא זאָראָאַסטער, וואָס האָט צוערשט אויסגעבילדעט זייער גלויבען. די דאָזיגע תּורה איז דערגאַנגען צו אונז, צוליעב זייערע הייליגע ביכער זענד־אַוועסטאַ, וואָס איז געוואָרען צוזאַמענגעשטעלט דורך זייערע כּהנים. די כּהנים־קלאַס איז געוועזען אַ בעזונדער קלאַס אין דער מלוכה. זי האָט געהאַט אַ גרויסע מאַכט, בעזונדערס בײַ די מעדער, וואו זיי האָבען געהייסען די מאַגען (אַזאַ מין מכשפים). די איינצלהייטען פֿון זאָראָאַסטער׳ס תּורה האָט נישט געקענט פֿערשטעהן דאָס איינפֿאַכע פֿאָלק, אָבער איטליכער פֿויער אַפּילו האָט געגלויבט, אַז דורך שווערע געוויסענהאַפֿטע ערד־אַרבייט דיענט ער צו אָרמוזד׳ען, און אַז דער טורקמען (דער היינטיגער טערק), דער נאָמאַד, וואָס לעבט פֿון גזלה, איז אַ דיענער פֿון אַרימאַנ׳ען.

דערום האָט די אמונה געהאַט אַ גרויסע ווערדע אין פּשוט׳ען אַרבייטס־לעבען פֿון די איראַנער פֿעלקער. און אַזוי ווי אין דער אַלגעמיינער קולטור האָבען זיי איבערגענומען די הויכע קולטור פֿון בבל און אַשור (למשל, די שריפֿט, די סקולפּטור, די מאַלעריי, די מלוכה־אָרדנונג א. אַ. וו.), האָט זיך אויף דער איראַנער טעראַסע אָנגעהויבען בילדען אַ שטאַרק, געבילדעט פֿאָלק מיט ערנסטערע מאָראַלישערע בעציהונגען, ווי בײַ די בבל׳ער.

אין דער צייט, ווען אַשור איז געוועזען שטאַרק, זענען די מעדער געוועזען פֿון זיי פּאָליטיש אָבהענגיג. דער ערשטער שטויס, וואָס האָט זיי געמאַכט פֿון אונטערטעניגע צו פֿרייע, איז געוועזען די צייט, ווען עס זענען בעפֿאַלען די סקיטען פֿון דרום־רוסלאַנד די איראַנער פֿעלקער (2600 יאָהר צוריק). דערנאָך, ווי די מעדער האָבען פֿעריאָגט די סקיטען, זענען זיי אַראָב פֿון זייערע פּאָליטישע גלייכגילטיגקייט און האָבען אָנגעהויבען זיך בעפֿרייען פֿון אַסירישען יאָך. צוזאַמען מיט בבל זענען זיי אַרויס נעגען נינוה און האָבען זי צושטערט. 60 יאָהר האָבען די מעדער געהאַט די אויבערהאַנד איבער אַלע איראַנער פֿעלקער.

480 יאָהר פאַר'ן צווייטען חורבן איז אַריבער די אויבערהערשאַפט אין איראַן צו די פּערסער. כּורש, וואָס איז געווען דער פעלדהאַר פון פּערסישען חיל, האָט אויסגעראָט די אַלטע פּערסישע דינאַסטיע און פון זיך אָבגעזונדערט די נייע דינאַסטיע אַ ח ע מ ע נ י ד ע ן. זיין הויפּטשטאָדט איז געוואָרען זוזאַ (שושן).

נאָר די מעדער און פּערסער האָבען אין שלום אָנגעהויבען אַרבייטען און קעניגען צוזאַמען און האָבען צוזאַמען געשטרעבט צו פערשטאַרקען די מלוכה פון די פּערסער. כּורש לעבט נאָך היינט אין דער דאַנקבאַרער ערינערונג ביי אונז, יודען, ווייל ער האָט נאָכ'ן ערשטען חורבן ווידער ערלויבט יודען זיך צו בעזעצען אין זייער לאַנד און אויסצובויען פון דאָס ניי דעם בית־המקדש. (480 פ. א. צ.)

כּורש האָט אויך בעזיעגט ל י ד י ע ן. דער קעניג פון לידיען, קרעזוס, האָט געהערשט איבער אַלע קליין־אַזיאַטישע פעלקער; ער האָט אויך געהאַלטען אין זיין מאַכט די גריכישע קאָלאָניעס, וואָס האָבען זיך בעזעצט ביים עגעאישען ים. דער הויף פון דעם דאָזיגען קעניג ק ר ע ז ו ס איז געווען אַ צענטער פון רייכקייט און לוקסוס. (נאָך עד היום רופט מען אַ גרויסען מיליאָנער—אַ קרעז). ער האָט געהאַט פערבינדונגען נישט נאָר מיט סיריען און עגיפּטען, נאָר אויך מיט די איירָאָפּעאישע גריכען. נאָר די פערוויילונגען, וואָס קומט פון צופיעל רייכקייט, איז געווען די סבה, וואָס די לידיער האָבען נישט געקענט בעשטעהען קעגען די פּערסען, וואָס זענען געווען מעהר אָבגעהאַרטעוועט און ענערגישער. כּורש האָט זיך אָפילו פאַר'ן קאַלטען ווינטער נישט געשראָקען, און גראָד דאַמאָלס מנצח געווען די הויפּטשטאָדט פון קעניג קרעז.

אויסער לידיען האָט ער נאָך בעזיעגט חאַלדעיע און סיריען.

זיין זוהן ק אַ מ ב י ז האָט איינגענומען מצרים.

נאָך זיין טויט, אָהן דירעקטע יורשים, האָט איינער פון זיינע ווייטע קרובים פערחאַפּט דעם טהראָן. ד אַ ר י ו ס (דָרְיָוֶש) ה י ס ט אַ ס פּ האָט ער געהייסען. ער האָט נאָך ווייטער פערשפּרייט די מאַכט פון פּערסיען. חוץ חאַלדעיע, אסיריען, קליינ־אַזיען, איראַן און עגיפּטען, האָט ער נאָך מנצח געווען טורקעסטאַן, צפון־און דרום־אינדיען, און טראַציען.

דריוש האָט זיך נישט בעגנוגענט אויסצוקוילען די בעזיעגטע פעלקער. ער האָט געפּרובט נ אַ ט י ר ל י ך צו בעפעסטיגען די צוגעקומענע לענדער צום הויפּטלאַנד פון די פּערסיער. צוליעב דעם צוועק האָט ער פערטיילט זיינע לענדער אין 23 טיילען (סאַטראַפּיען). אין איטליכען טייל

איז געווען אַ גובערנאַטאָר (סאַטראַפּ, אַחשדרפני), וואָס האָט געדאַרפט וואַרגען פֿאַר די פּערסישע אונטערטאַנען.

די בעצוואונגענע פֿעלקער האָבען געמענט לעבען נאָך זייערע מנהגים און האָבען געהאַט אַנ׳אייגענע זעלבסטפֿערוואַלטונג, נאָר דער סאַטראַפּ פֿלעגט נעהמען ביי זיי אָבגאָב, נעהמען סאָלדאַטען פֿון זיי און זעהען, אַז עס זאָל נישט פֿאַרקומען קיין בונט קעגען פּערסיען. די סאַטראַפּען פֿלעגט בעשטעטיגען דער קעניג, און זיי פֿלעגען קאָנטראָלירען בעזונדערע קעניגס שלוחים, רעוויזאָרען, וואָס מען פֿלעגט זיי רופֿען „די אויגען און די אויערען פֿון קעניג“. די סאַטראַפּען, ווי מעכטיג זיי זענען נישט געווען אין זייערע לענדער, זענען געווען פֿאָלקאָמען אָבהענגיג פֿון קעניג. איין פֿעדער־שטריך פֿון קעניג פלעגט צונעהמען פֿון זיי די מאַכט און אָפּטמאָלם אויך דאָס לעבען.

בילד 14—א פּערסישער קעניג און זיין דינער מיט אַ שירם און אַ פֿאָכער. אין דער הויך דער גאָט פֿון ליכט מיט דריי פֿליגלען.

די גאַנצע מלוכה־אָרדנונג אין פּערסיען איז געווען געגרינדעט אויף דער איין־איינציגער אויבערהערשאַפֿט פֿון „גרויסען קעניג“.

IV. פֿעניציען (צור)

דאָס קליינע פֿעלקעל האָט געשפּיעלט איינע פֿון די גרעסטע ראָלען אין דער וועלטגעשיכטע.

פֿעניציען האָט פֿאַרנומען אַ שמאָלען פּאַס צווישען מיטעלענדישען ים און דעם סירישען מדבר. אין דרום טייל פֿון סיריען האָבען געלעבט די יודען און ביים סאַמען ברעג פֿון ים האָבען געוואוינט די פֿעניציער.

וואָס פֿאַר אַ גאָהעגטקייט עס איז געווען צווישען פֿעניציען און ירושלים, בעווייזט דער פֿאַקט, וואָס שלמה המלך האָט געבויט דעם בית המקדש מיט דער הילף פֿון חירם מלך צור.

דער פֿעניצישער ברעג איז בעשטאַנען פֿון זאַמדיגער און שטיינער-נער ערד. אַקערבוי האָט זיך דאָרט נישט געקענט אַנטוויקלען. דערפֿאַר האָט זיך דאָרט גיך אַנטוויקעלט דער האַנדעל. די פֿעניציער זענען געווען דאָס גרעסטע האַנדעלס-פֿאָלק אין די אוראַלטע צייטען.

אַ דאַנק דער גוטער לאַגע, איז שווער געווען צו בעפֿאַלען דאָס לאַנד. דער פֿעלזערינגער באַרג און דער ים זענען געווען די בעסטע פֿעסטונגען פֿאַר דאָס קליינע פֿאָלק. אַ דאַנק-זשע איהר גוטער לאַגע צווישען דער ווילדער אייראָפּא און די הויך-קולטורעלע לענדער (עגיפּטען, בבל), איז אין פֿעניציען געלעגען דער גאַנצער האַנדעל פֿון דער דאַמאָלסדיגער וועלט.

די פֿעניציער האָבען בעזאָרגט מיט סחורה אַלע פֿעלקער, וואָס וואָה-נען ביי די קאַנטען פֿון מדבר. זיי האָבען אויך געהאַנדעלט מיט די אינזעלען אויפֿ'ן ים. זיי האָבען אין גרויסע מאַסען אַנטוויקעלט ביי זיך דעם פֿיש-פֿאַנג. די ערשטע גרויסע שטאָדט, וואָס זיי האָבען אויפֿגעבויעט, האָבען זיי אַ נאָמען געגעבען „צידון" (סידאָן), וואָס בעדייט „די פֿישער-שטאָדט".

ביי די ברעגען האָבען זיי געפֿאַנגען די ים-שנעקעס, וואָס גיעבען די פּורפּור-פֿאַרב, און האָבען מיט דער פֿאַרב פֿערזאָרגט גאַנץ בבל און עגיפּטען. מיט זייערע שיפֿען פֿלעגען זיי אָפֿט ווייט פֿערפֿאָהרען פֿון די ברעגען, בעפֿאַלען פֿערשידענע דערפֿער אויף די אינזלען פֿון ים, מיט-נעהמען די בעפֿעלקערונג און זיי פֿערקויפֿען אין סיריען און עגיפּטען פֿאַר שקלאַפֿען. דער שקלאַפֿען-האַנדעל איז געווען אויך איינער פֿון זייערע האַנדעלס-צווייגען. פֿאַר די שקלאַפֿען פֿלעגען זיי בעקומען סחורה (מיים-טענס מעטאַלען, כלי זיין, שמוק-זאַכען) פֿון עגיפּטען און בבל, וואָס זיי פֿלעגען אויסבייטען אויף אַנדערע זאַכען, למשל, בהמות, פֿעלען פֿון חיות, ביי ווילדערע פֿעלקער, ווי ביי די גריכען און אַנד.

דער פֿעניציער איז געווען צוגלייך דער סוחר און דער גזלן אויפֿ'ן ים. זייערע הויפּט-פּאָרטען זענען געווען צידון און צור (סידאָן און טירוס).

די פֿעניציער האָבען ענטדעקט די אינזעל ציפּערן, פֿון וואַ-נען זיי האָבען אָנגעהויבען אַרויסצופֿיהרען קופּער. אויף דער אינ-זעל טהאַסאָס האָבען זיי געפֿונען און בעאַרבייט די גאָלד-גרובען.

י זענען אַפילו אַריינגעדרונגען אין אַ סך גריכישע שטעדט.

זיי זענען דערפאָהרען ביז אַפריקאַ. גאַדיר (היינט קאַדיקס), קאַר־טהאַגאָ (היינט טוניס) זענען געווען זייערע הייפט־שטעדט דאָרטען, וואו זיי פלעגען האַלטען זייער סחורה־לאַגער אין דרום־שפּאַניען און אַפריקאַ.

אין פעניציען פלעגען זיך צוזאַמענטרעפען די פּראָדוקטען פון דעם אַזיאַטישען קאַראַוואַן־האַנדעל, די שמעקענדיגע קרייטיכער, די זיסע זאַ־כען און דאָס גאָלד פון אַראַביען, די טייערע שטיינער פון צפון־איראַן, די פערד און די שענע רעדער־וואָגענס פון אַרמעניען, ברויט און אָלי־ווען־עהל פון סיריען, לוקסוס־זאַכען פון בבל און מצרים, ענדליך, שקלאַ־פען פון דער גאַנצער דאַמאָלסדיגער וועלט.

די פעניציער האָבען נישט נאָר געהאַנדעלט, זאָנדערן זיי האָבען אויך אַליין געלערנט און אַנדערע געלעהרענט, ביי די געבילדעטערע פעלקער האָבען זיי זיך אויסגעלערנט פערשידענע קענטעניסען און זיי אויסגע־לערנט די ניעדריגערע פעלקער. ביי די עגיפטער האָבען זיי זיך אויס־געלערנט מאַכען גלאָז, פאַרבען פערשידענע געוועבען, בעאַרבייטען שטיינער און מעטאַלען. זיי האָבען אָבער פערבעסערט מאַנכע זאַכען. זיי האָבען איבערגעמאַכט די עגיפּטישע שריפטצייכען, געמאַכט דאָס איינפאַכער און די ערשטע אויסגעקלערט אַנ׳אלף־בית (אַזבוקאַ), וואָס עס האָבען איבערגענומען אַלע איירא־פעאישע פעלקער און אויך יודען, אַראַבער און אַנדערע מזרח־פעלקער.

די פעניציער האָבען נאָר געלעבט מיט ריין פּראַקטישע צוועקען, האָבען נישט געהאַט קיין פאָרשטעלונג פון אַ לעבען אויף יענער וועלט, זיי האָבען אויך נישט געזוכט זיך צו פעראייביגען דורך העלדישקייט, שטאַרקע מלחמות, און דעם רוהם פון י. קריעגס־נצחון.

זייער רעליגיע איז געווען שטאַרק עהנליך צו דער פון די חאַלדעער. זייערע הויפט־געטער זענען געווען באַאַל און אַסטאַרטע (בֵל און עשתֹרת). די פעניצישע געטער זענען געווען גרויזאַמע. אום זיי איינצושטילען, פלעגט מען זיי מוזען ברענגען מענשליכע קרבנות לויט דער השגה פון פאָלק. די קרבנות פלעגט מען ברענגען דעם מאָלאָך (מֹלֶך אין תנ״ך).

דער מזל פון פאָלק דריקט זיך אויס זעהר שען אין דער פעניצי־שע לעגענדע, וואו עס דערצעהלט זיך, אַז באַאַל אין געשטאַלט פון העלד מעלקאַרט איז אַרום די גאַנצע וועלט, אומעדום בעווייזענדיג העלדישע טהאַטען, ביז ער האָט דערגרייכט דעם גיבראַלטאַר־דורכגאַנג

און האָט דאָרט אַוועקגעשטעלט צוויי זיילען אַלס צייכען, אַז דאָ ענדיגט זיך די וועלט (די גריכען האָבען שפּעטער פערבּיטען דעם נאָמען מעל־קאַרט מיט זייער האַלבגאָט הערקולעס און האָבען דעם אָרט אַ נאָמען געגעבען די „הערקולעס זיילען״). די לעגענדע צייגט, אַז די פעניציער האָבען דערגרייכט דאָס העכסטע, וואָס זיי האָבען געקענט.

אָבער די רייכקייט און די מאַכט פון די פעניציער זענען געוועזען אָהן אַ פונדאַמענט. זייער לאַנד איז בּעשטאַנען פון אַ סך שטעדט, וואָס האָבען גישט געהאַט קיין שייכות, קיין צובּונד צווישען זיך. אין די קאָלאָניעס האָבען זיי זיך נישט גע־זוכט צו בעפעסטיגען, נאָר זיי פלעגען בויען ערגעץ וואו אויף אַן אינזעל זייערע קאָנטאָרען און זייערע שפּייכלערס כדי צו שטעהען אין האַנדעלס־פערבינדונג מיט די איינגעבּוירענע.

זיי האָבען פונדעסטוועגען געהאַלטען מעהר ווי טויזענד יאָהר דעם, וועלט־האַנדעל אין זייערע הענד. דעם ערשטען קלאַפּ האָבען זיי בעקומען פון די אַסיריער, וואָס האָבען פאַר 2000 — 1900 יאָהר עטליכע מאָל בעלאַגערט די הויפּטשטאָדט טירוס. נאָר דער אונטערגאַנג פון פע־ניציען געהמט זיך הויפּטזעכליך דערפון, וואָס די ווילדע פעלקער, מיט וועמען זיי האָבען געהאַט צו טהון, האָבען זיך אַ סך פון זיי אָבגעלערנט און גענומען ביסלעכווייז זיך בעפרייען פון די פעניציער מיט זייער האַנ־דעל. ווען ביי די גריכען האָבען זיך גענומען ענטוויקלען די קולטור און די פעהיגקייטען צו בעפאָהרען דעם ים מיט שיפען, האָבען זיי גענומען פערשפּאַרען פאַר די פעניציער אַלע וועגען אין מיטעללענדישען ים.

אין יאָהר 332 פ. א. צ. האָט אַלעקסאַנדער דער גרויסער צושטערט די שטאָדט צור (טירוס), האָט אַ טייל פון די איינוואָהנער אויסגע׳הרג׳עט און דעם איבּריגען טייל פערקויפט פאַר שקלאַפען.

צווייטער אַבשניט

גריכענלאַנד.

ערשטעס קאַפּיטעל.

גריכענלאַנד פאר 2900—2600 יאהר צוריק.

ווען די אַזיאַטישע סוחרים זענען געקומען צו די ברעגען פון איי־ראָפּאַ, האָבען שוין דאַמאָלס אין דעם ענגען דרום־טייל פון דער באַל־קאַנישער האַלב־אינזעל געוואָהנט די גריכען (אויף גריכיש — העלע־נען, אָדער עלינען).

גריכענלאַנד (עלאַדע אויף גריכיש) איז דורכאויס אַ באַרגיגעס לאַנד. פון אַלע זייטען געהען זיך פונאַנדער בערג־קייטען און איינצעלנע בערג. אום צוצוקומען צו עלאַדע, מוז מען קריכען איבער בערג, דורכ־קלעטערען פערשיעדענע בערג־שפּאַלטען און שמאָלע געפעהרליכע וועגען צווישען די הויכע פעלזען. אין גריכענלאַנד האָט מען נישט געדאַרפט מורא האָבען פאַר אַן אָנפאַל פון די וואַנדערענדע פעלקער. דאָס לאַנד צופאַלט אין עטליכע טיילען, מיט וועלכע עס איז, צוליעב די בערג, שווער געווען זיך צו פערבינדען, און דערום אויך האָט זיך אין איט־ליכען טייל געקענט לעבען אַ קליין פעלקעל פאָלשטענדיג אומאַבהענגיג.

די גריכישע שטיינערנע ערד האָט זיך שווער געלאָזט באַאַקערען. נאָר מען האָט געקענט אויף איהר פערשפרייטען פיהצוכט (האָדאָ־וואַניע פון בהמות). זים וואַסער געפינט זיך ווייניג אינ'ם לאַנד. פון די בערג פליעסען קוואַלען און טייכלעך, וואָס פאַלען באַלד אַריין אין ים. דעריבער פלעגט מען זיך שטענדיג קריגען צוליעב'ן וואַסער, וואָס קומט פון די בערג. דער הויפּטפּונקט ביי איטליכען אָבמאַך מיט אַ שכנ'ישען צד איז שטענדיג געווען: „איך פערשפּרעך, נישט צוצונעה־מען פון מיין שכן דאָס וואַסער, וואָס פליעסט אין זיין רשות״.

די בערגיגע ברעגען פון עלאַדע האָבען זיך אַראָבגעלאָזען ביז צום ים. וואו נאָר דער גריך האָט זיך נישט געקעהרט און געווענדט, — אומעדום האָט זיך געשפּרייט פאַר איהם דער ים.

אין מזרח־זייט האָט ער געהאַט דעם ענעאַישען ים, וואָס גראָבט זיך אַריין מיט זיינע וואַסערען טיעף אין ברעג, וואו עס קומט נישט צו דער שטורם און וואו עס קענען רוהיג שטעהען די שיפֿלעך. פֿון דרום־זייט — דעם מיטעללענדישען ים.

אין גריכֿענלאַנד איז נישטאָ אַנ׳אָרט, וואָס זאָל האָבען אַ גרעסערען מרחק פֿון ים, ווי 60 וויאָרסט.

עלאַדע איז נישט גרעסער ווי פּאָרטוגאַל, אָבער די ליניע פֿון איהרע ים־ברעגען איז לענגער, ווי דער ברעג פֿון דער פּירענעען־אינזעל, וואָס איז 6 מאָל אַזוי די לענג ווי פּאָרטוגאַל. דערפֿון זעהט מען, אַז די ברעגען פֿון עלאַדע זענען געווען שטאַרק צושניטען פֿון דעם אַרומיגען ים.

דאָס היסטאָרישע אַלט־גריכֿענלאַנד צופֿאַלט אויף דריי טייל: אין צפון־, אין מיטעל־ און אין דרום־גריכֿענלאַנד. מיטעל־ און דרום גריכֿענלאַנד פֿעראייניגען זיך דורך אַ שמאָלען ערד־פּאַס, וואו עס געפֿינט זיך די שטאָדט קאָרינט.

די ערשטע בעוואָהנער פֿון לאַנד זענען געווען די פּעלאַסגער, דערנאָך זענען געקומען די דאָריער, וואָס האָבען אַרויסגעשטויסען די פּעלאַסגער. שפּעטער האָבען זיי זיך אַ נאָמען געגעבען עלינען. די לעצטע זענען בעשטאַנען פֿון דריי שטאַמען (שבטים) דאָריער, יאָניער און אַחעיער.

די אַזיאַטישע סוחרים האָבען די העלענען אַסך זאַכֿען אויסגעלערנט. זיי האָבען זיך אויסגעלערנט ביי די עגיפּטער בויען גרויסע בנינים, מאַכֿען לעהמענע כלים, צו פֿיהרען מלחמה אויף רעדער־וואָגענס, מאַכֿען וואַפֿען פֿון שווערע מעטאַלען.

זייענדיג בעקליידט אין בראָנז און אייזען, האָבען שוין די גריכֿען זיך דערוועגט צו מאַכֿען אָנפֿאַלען. פֿון די אַלטע ברודער־בונדען, וועגען וועלכֿע מיר האָבען גערעדט (ז. קאַפּ. 1 אין ערשטען טייל), האָבען זיך געבילדעט גרויסע קריעגערישע בונדען. די שטאַרקסטע פֿון זיי פֿלעגען בעקומען די אויבערהאַנד און פֿלעגען הייסען די פֿיהרער. דער שטאַרקער און דער רייכֿער פֿיהרער (ווייל ער פֿלעגט זיך נעהמען דעם בעסטען טייל פֿון רויב) פֿלעגט בויען פֿאַר זיך אַ בעוואָנדערען שטיינערנעם פּאַלאַץ אויף אַ גלייכֿען בערגעל און פֿלעגט פֿון דאָרטען הערשען איבער דעם גאַנצען אָרט, וואָס שפּרייט זיך אויס פֿאַר זיין הויכֿען פּאַלאַץ. ער פֿלעגט אויך צווישען די איינפֿאַכֿע קברים פֿון

ווינע דאָרף־חברים אויסמויערען פֿאַר זיך אַ גרויסאַרטיגען קבר, וואָס איז געווען עהנליך צו די עגיפּטישע פּיראַמידען.

באַלד האָבען שוין די פֿיהרער געקוקט אויף זיך ווי אויף מענשען פֿון אַ העכערען סאָרט, זיי פֿלעגען זיך רופֿען מיט'ן טיטעל קעניג און זיך האַלטען פֿאַר די קינדער פֿון די געטער.

נאָר די גריכישע קעניגען זענען נישט געווען עהנליך צו די קעניגען אין מצרים, בבל אָדער אַסיריען. די גריכישע קעניגען זענען געווען כמעט דאָס איינענע, וואָס אַ קאַווקאַזער פֿירשטעל, אָדער וואָס אַנ'אַלטער קריעגערישער גוטבעזיצער. אָפֿט פֿלעגט אַזאַ קעניג נישט האָבען מעהר אונטערטהאַנען ווי עטליכע הונדערט מענשען.

ווען אַ קעניג פלעגט ווילען אַנפֿיהרען אַ קריעג, פֿלעגט ער זיך פֿערבינדען מיט עטליכע שוואַכערע קעניגען. „די איליאַדע“, די פּאָעמע פֿון גריכישען בלינדען פּאָעט האָמער, וואָס איז געוואָרען דערנאָך דאָס נאַציאָנאַל־ווערק ביי די גריכען, גיעט אונז אַ בילד פֿון גריכישען לעבען צו יענער צייט.

צווישען דעם עלטעסטען פֿיהרער, דאָס הייסט דעם קעניג, און די איבריגע שטאַרקע קריעגער איז דער חלוק נישט געווען גרויס. זעהר אָפֿט פֿלעגען זיי איהם נישט פֿאָלגען און אַוועקגעהען פֿון דער מלחמה, איהם איבערלאָזענדיג אַליין.

דערפֿאַר איז געווען אַ גרויסער חלוק צווישען די פיהרער און פשוט'ע מענשען. אין די אַלטע גריכישע ליעדער רופֿען זיך די פֿיהרער „די איידעלע“ „די „פֿעטע“ „די גליקליכע“ מענשען. דער קעניג האָט ליעב געהאַט צו וואָהנען ברייט צוזאַמען מיט די אַנדערע שטאַרקע קריעגער, וואָס פֿלעגען עסען און טרינקען אויף זיין חשבון.

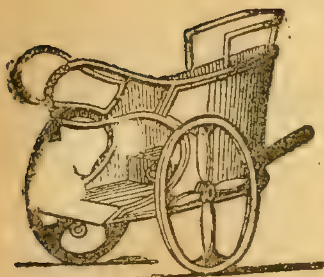
דער קעניג אָדער דער פֿיהרער האָט אין זיין שלאָס געהאַט אַלין, וואָס ער האָט געדאַרפֿט. אין די גערטנער און פֿעלדער האָבען געאַרביט שקלאַפֿען אָדער געדונגענע אַרבייטער. אין דער וויבער־אָבטיילונג זענען געזעסען צעהנדליגער שקלאַפֿינען און האָבען געשפּונען און געוועבט.

די פֿיהרער האָבען בעזונדערס הנאה געהאַט צו הערען געזאַנגען ווענען זייערע העלדענטהאַטען. ביי די קעניגען זענען שטענדיג געווען זינגער, וועלכע פֿלעגען בעזינגען נייע העלדענטהאַטען אָדער איבער־חזר'ן די אַלטע בעליעבטע העלדענליעדער. מעהר פֿאַר אַלעמען איז געבליעבען אין זכרון ביי די אַלטע גריכען דער בלינדער זינגער האָמער.

ווער עס האָט, נאָך זייער מיינונג, פערפאַסט די וועלט־בעריהמטע פּאָעמען, וואָס זענען דערגאַנגען צו אונז, „די איליאַדע״ און „די אָדיסעיע״.

אין דער „איליאַדע״ דערצעהלט זיך און ווערט בעזונגען דער קריעג פון די אַלטע גריכען מיט׳ן קעניג פון שטאָדט טראָיע, וועלכע געפינט זיך אין צפון׳דיגען ווינקעל פון קליין־אַזיען. אין „אָדיסעיע״ ווערען בעזונגען די וואונדערליכע צופּעלען, וואָס קעניג אָדסעיי האָט געהאַט אויפ׳ן וועג, ביז ער איז געקומען אַהיים פון קריעג מיט טראָיע. דאָס וואַסער האָט פערטראָגען זיינע שיפען צו פרעמדע ברעגען. יאָהרענלאַנג האָט ער אַרומגעבלאָנדזשעט אין די ימים, ביז די געטין אַטהענע האָט איהם אַרויסגעהאָלפען פון זיין נויט.

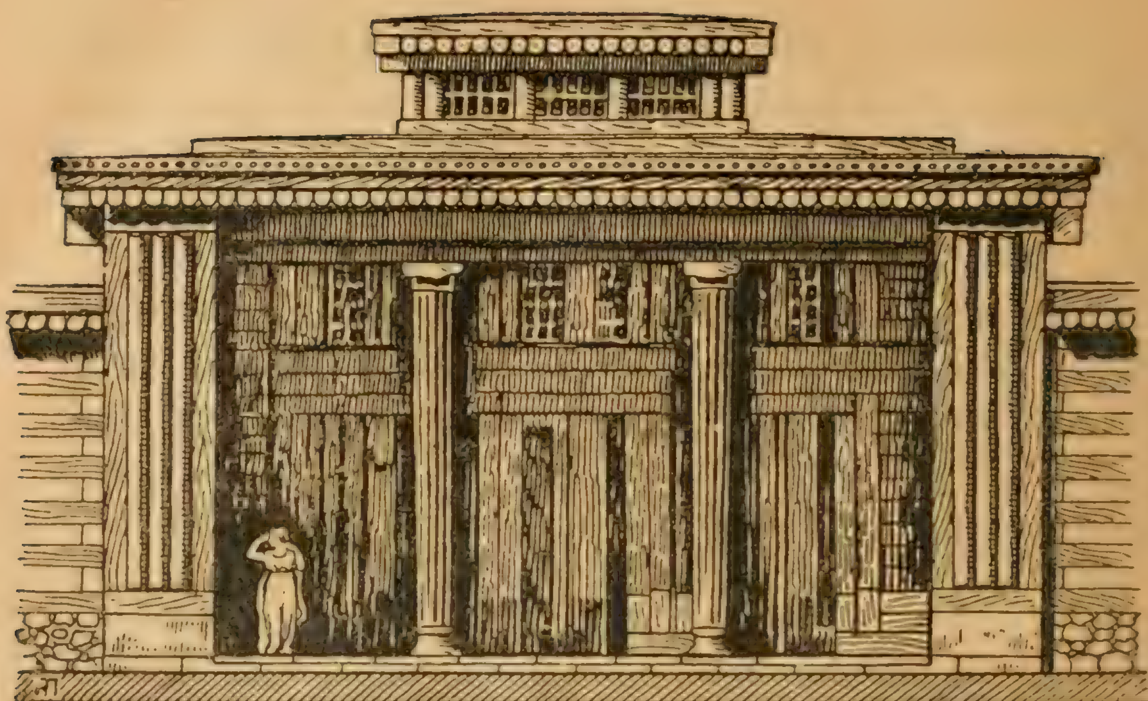

בילד 16 א גריכישער קעניג.

בילד 17 א קריעגס־רעדער־וואָגען.

די ביידע דערמאָהנטע פּאָעמעס זענען דער בעסטער דענקמאָל פאַר די אַלטע צייטען פון גריכישען לעבען.

דעם פּראָסטען מענשען, אָהן יחוס, אָהן ערד, האָט זיך זעהר שווער געלעבט. אַלע שטרייטען פלעגען ווערען געמשפּט דורכ׳ן קולאַק (פויסט). ביי איטליכען פאַל פלעגט מען צושטערען די פעלדער, אונטער־צינדען די הייזער און גזל׳ען די בהמות אויפ׳ן פעלד. „אַ פּראָסטער מענש איז אין די הענד פון אַ גרויסען שררה אַזוי שוואַך, ווי אַ פויגעלע אין די נעגעל פון אַ האַביכט (רויב־פויגעל)״ – זינגט זיך אין אַ ליעד פון יענער צייט. ווער עס האָט אַליין נישט בעזעסען קיין ערד, האָט גע־מוזט אַרבייטען פאַר אַ צווייטען, און זיין לאַגע איז געווען נישט בעסער פון אַ שקלאַף. אין אַזאַ צושטאַנד פלעגט אַריינפאַלען אַ געפאַנגענער, וואָס האָט זיך נישט געהאַט מיט וואָס אויסצוקויפען.

דער הערר האָט געהאַט דאָס רעכט צו טהון מיט׳ן שקלאַף וואָס ער וויל. חאָטש עס זענען געווען אויך ביים הערען געליעבטע שקלאַ־

בילד 18—דער שלאָס פֿון אַ קעניג פֿון איינגאַנג צו, די זײַלען, די קאַפּיטעלן, די וואַנד־באַקליידונג—פֿון האָלץ, דער דאַך איבער ן הילצערנעם פּלאַפּ פֿון שטאַרק געקנאָטענעם ליים.

פֿען, וואָס האָבען אַליין נעהאַט שקלאַפֿען, מיט׳ן וויסען פֿון בעל־הבית.

קיין געריכט אין היינטיגען זין איז ביי די גריכען נאָך דאַמאָלס כמעט נישט געווען. פֿאַר אַ מאָרד פֿלעגט מען ענטפֿערען אויך מיט אַ מאָרד. ווען מען האָט נישט געקענט האַפּען דעם מערדער, פֿלעגט מען ערמאָרדען אַ קרוב פֿון איהם. ווער עס פֿלעגט גנב׳נען אָדער גזל׳ען, האָט שוין געמעגט זיכער זיין, אַז מען וועט איהם בעגנב׳ענען אָדער בע׳גזל׳ען.

כדי צו צווינגען אַ גנב אָבצוגעבען די גע׳גנב׳עטע זאַך, פֿלעגט מען ביי איהם צונעהמען אַנ׳אַנדער זאַך, און איהם אָהעקגעבען צוריק, ווען ער האָט אָבגעבראַכט די גנבה.

נאָר אין די פֿעלען, וואו ביידע זענען געווען גלייך שטאַרק, פֿלעגט מען געהען צו אַ פֿ ע ר מ י ט ל ע ר. דער פֿערמיטלער האָט געקענט זיין דער קעניג, אָדער זיין געהילף, אָדער די עלטעסטע לייט פֿון ישוב. דאַמאָלס פֿלעגט מען זיך אויסזעצען אין אַ האַלבען ראָד אויף גלאַטע שטיינער און אַרויסרופֿען אין האַלב־קרייז די ביידע, וואָס האָבען צווישען זיך אַ סכסוך. אַרום די ריכטער פֿלעגט שטעהען דער דאָרפֿישער עולם און פֿלעגט זיך אַזוי אַריינמישען אין גאַנג פֿון משפּט.

צו יענער צייט איז נאָך געווען ביי די גריכען זעהר שוואַך די

השנה וועגען אונרעכט און זינד. א מערדער, וואס האט בעצאהלט אויס־
קויפגעלד פאר זיין קאפ, איז זיך רוהיג געבליעבען ווייטער אין זיין דארף,
צו הרג'ענען א מענשען איז קיין גרויסע מעשה נישט; שלעכט איז נאר,
וואס מען וועט זיך קומען נוקם זיין פאר'ן גע'הרג'עטען. די געטער זע־
נען אויך אזוי. נאר איין זאך פערלאנגען די געטער ביים מענשען, אז
ער זאל זיין גאסטפריינדליך. קומט א פרעמדער און ועצט זיך אויף דער
אש פון הויזליכען הערד (קאמין), שטעהט ער שוין אונטער די גע־
טערס שמירה. אזא פרעמדען גיט מען עסען, מען בעשיצט איהם פון
דעם שונא, וואס יאגט זיך נאך איהם, מען גיט איהם נאך מתנות
אויפ'ן וועג. דאס דארף מען נאך שהוי בוליעב דעם, ווייל ער וועט
מאכען א גוטען שם דעם גאסטפריינדליכען בעל־הבית.

די רעליגיאן.

צו יענער צייט האבען די גריכען געמיינט, אז ביי די געטער קומט
פאר דאס אייגענע, וואס ביי מענשען. די געטער האבען זיי זיך נישט
פארגעשטעלט ווי די מזרח־פעלקער, די געצענדיענער, וואס פלעגען
מאלען און אויסהאקען פון שטיין פאנטאסטישע געצען, האלב מענש
האלב חיה, א געץ מיט עטליכע קעפ אדער מיט עטליכע פאר הענד א.
א. וו. פאר זיי איז געווען דער געץ די פאלקאמענערע
ערהאבענערע שענערע געשטאלט פון מענשען, וואס לעבט
אויפ'ן העכסטען גריכישען בארג אלימפ, ווען ער פערלאזט די הימלען.
די גריכען האבען געגלויבט, אז די הימלישע געטער קלויבען זיך
צונויף אויפ'ן העכסטען בארג אלימפ. העכער פאר אלע, דער פאטער
פון געטער און מענשען, שטעהט דער גאט צעאוס (זעווס), דער דונערן־
ווארפער. זיין האנד איז בעוואפענט מיט'ן בליץ, אבער ער איז
פארט נישט דער אלמעכטיגסטער. נישט ער האט בעשאפען
די וועלט און די מענשען. די פראגע וועגען בריאות־העולם (וועלטשעפ־
פונג) איז געבליבען אין זייער רעליגיע אהן אנ'ערקלערונג. די מענשען
זענען, לויט זיי, געווען אמאל פראסטע חיות, ביז עס איז געקומען דער
גאט פראמעטעאוס און האט אין זיי אריינגעבלאזען דעם געטליכען פייער.
דערפאר האט איהם, אלס שטראף, צעאוס צוגעשמידט אין קאווקאז
צו א פעלזען, און אלע טאג פלעגט קומען אנ'אדלער פיקען איהם דאס
הארץ. צעאוס איז נישט געווען דער ערשטער גאט, פאר איהם האט

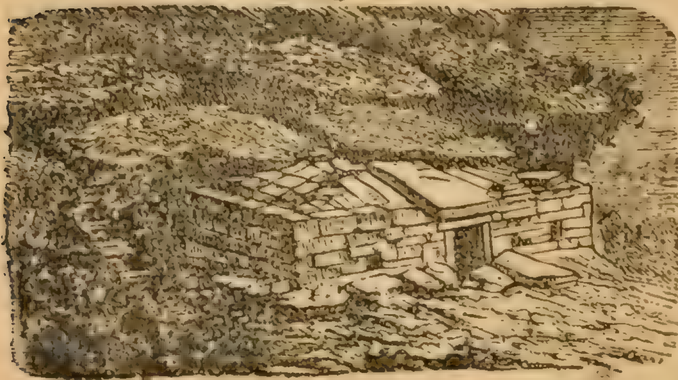
געקעניגט איבער דער וועלט דער גאָט קראָנאָס, וואָס צעאוס האָט איהם מיט זיינע אַלטע געטער אַראָבגעוואָרפֿען פֿון טהראָן און פֿעריאָגט אין די אונטערשטע וועלט.

און אויך דאַמאָלס איז צעאוס נישט געווען אַלמעכטיג. דער מזל פֿון מענשען און אַפֿילו פֿון געטער איז איננאַנצען אָבהענגיג פֿון דעם שיקזאַל (מאָירא אויף גריכיש), וואָס האָט נישט קיין געשטאַלט און קיין פּנים און וואָס ווייס נישט פֿון רחמנות.

צעאוס איז אַרומגערינגעלט פֿון פֿיעלע געטער, וואָס זענען די פֿאָרשטעהער פֿון די קרעפֿטען אין דער נאַטור און די איינענשאַפֿטען פֿון דעם מענשען. זיין ווייב הערא איז די פֿאָרשטעהערין פֿון משפחה־לעבען, דער ברודער פּאָסיידאָן קעניגט איבער אַלע ימים, אַרעס — איז דער גאָט פֿון קריעג, אַפֿראָדיטע איז די געטין פֿון שענקייט און ליעבע.

בילד 19 — צעאוס און זיין ווייב הערא (נאָך אַ געמעל אויף אַן אַלטער וואַזע).

בילד 20 — אַן אַלטע הייליגטום.

צעאוס הויפט־שליח איז הערמעס, דער גאָט פֿון האַנדעל, זיינע געליעבטעסטע קינדער — אַטהענע און אַפּאָלאָן. די ערשטע גיט שכל, חכמה, אַ קלאָרען בליק, זעלבסטבעהערשונג, מוטיגקייט און ענטשלאָסענהייט. אַפּאָלאָן איז דער זונענגאָט, וואָס טרעפֿט מיט זיינע שפּיציגע שטראַהלען אַלע מיאוס'ע פֿערזעהענישען (די שונאים פֿון די געטער) אויף דער ערד צווישען חיות און מענשען. דער גאָט פֿון ווין הייסט דיאָניס. איהם האָט בעזונדערס ליעב געהאַט דער פּראָסטער המון, וואָס

בילד 21—אַ גריכישער גאָט פֿון די ערשטע צייטען פֿון דער גריכישער קולטור.

פֿלעגט מאַכען פֿאַר איהם אַ שכור'ען יום־טוב אין דער צייט, ווען דער וויינגאָרטען ווערט צייטיג. די געטין פֿון דער פֿרוכטבאַרקייט איז געוועזן דעמעטר. אויך פֿאַר איהר כבוד פֿלעגט מען מאַכען יום־טובים, נאָר שטילערע און ניכטערערע. דער גאָט, וואָס קעניגט אויף יענער וועלט אָדער אין דער אונטערשטער וועלט, האָט געהייסען האַדעס, זיין געהילפֿין איז געוועזן פּערסעפֿאַנע, די טאָכטער פֿון דער דעמעטר.

אין דער אונטערערדישער וועלט געפֿינען זיך אַלע, וואָס שטאַרבען. קיין קלאָרע פֿאָרשטעלונג וועגען דעם לעבען דאָרט האָבען די גריכען נישט געהאַט, אַמאָל האָבען זיי בעווייגט די טויטע, וואָס געהען אַוועק אין „די פֿינסטערע מלוכה, וואו קיינער האָט דאָרט נישט קיין נחת", און אַמאָל פֿלעגען זיי זאָגען, אַז די גערעכטע לייט געהען פֿון דער פֿינסטערער מלוכה אַריבער אין די עליזעער פֿעלדער (אַ מין גן־עדן), און די שלעכטע, די רשעים—אין טאַרטאַר (אַ מין גיהנם), וואו זיי ווערען שטאַרק געפּייניגט.

און צוגלייך האָבען זיי נעגלויבט, אַז די געשטאָרבענע פֿון יעדער משפחה בלייבען מיט די לעבעדיגע אין אַ שטענדיגער פֿערבינדונג.

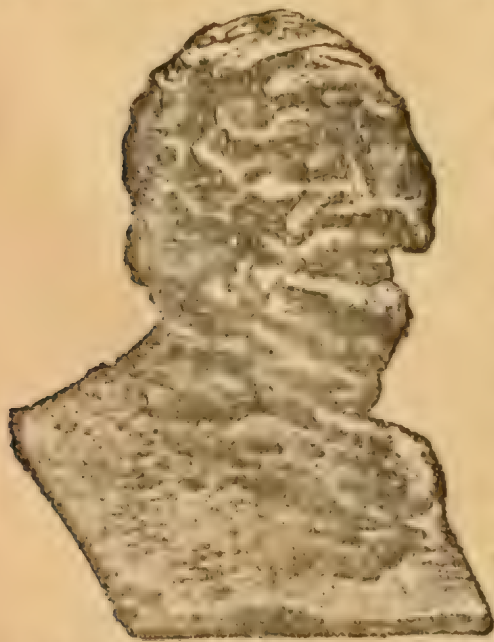
די רעליגיעזע פֿאָרשטעלונגען פֿון די גריכען האָבען זיך שטאַרק געביטען לויט דעם טייל פֿונ'ם לאַנד. יעדע שטאָדט האָט געהאַט איהרע בעזונדערע געליעבטע געטער און איהרע בעזונדערע מעשיות וועגען זיי. נאָר מיט דער צייט האָבען אַלע גריכען פֿון די דריי טיילען אין לאַנד בעקומען אַן אַלגעמיינע רעליגיעזע פֿאָרשטעלונג.

די דאָזיגע אַלגעמיינע פֿאָרשטעלונג איז געקומען דערפֿון, וואָס געוויסע אָרטיגע גאָטעס־פֿערעהרונגען זענען געוואָרען בעקאַנט אין די שכנ'ישע טיילען פֿון לאַנד. אין מיטעל־גריכענלאַנד האָט דאָס הייליגטום פֿאַר אַפּאָלאָנ'ען אין דעלפֿי בעקומען אַ גרויסען נאָמען. די הויפּטזאַכע, וואָס האָט געצויגען דאָס פּובליקום, איז געוועזן די כהנ'טע (פּריסטערין) פּיטהיע (פּיפּיא), וואָס פֿלעגט זיך אַוועקזעצען אויף אַ דרייפֿוס־בענקעל ביים שפּאַלט פֿון אַ פֿעלזען, פֿון וועלכען עס פֿלעגט געהען אַ פּאַרע, וואָס פֿערנעבעלט דעם מוח. זי פֿלעגט בעקומען דאַמאָלס אַ מין פֿאַלינע און איהרע טומשטש'דיגע ווערטער פֿלעגט

טען בעטראַכטעט, ווי אַ נבואה. די גריכישע רעליגיע איז געוואָרען מיט דער צייט די סבה, וואָס האָט אַלע גריכען, וואָס זענען געווען צוריסען דורך בערג, פֿעלזען און ים, פֿעראייניגט אין איין פֿאָלק.

די שפּיעלען.

עס איז געווען נאָך אַ זאַך, וואָס האָט פֿעראייניגט אַלע גריכען. דאָס זענען געווען די שפּיעלען, וואָס פֿלעגען ווערען איינגעאָרדענט אין דער צייט פֿון גרויסע פֿאָלקס־יום־טובים און וואָס פֿלעגען צוציהען אָנטיילנעהמער און געסט פֿון אַלע טיילען פֿונ׳ם לאַנד. אַנ׳אַלגעמיינעם נאַציאָנאַלען כאַראַקטער האָבען בעקומען די שפּיעלען אין אָלימפּיע (אָלימפּישע שפּיעלען) און אין דעלפֿי (די פּיטהישע שפּיעלען). לכבוד צעאוס פֿלעגט מען איין מאָל אין פֿיער יאָהר אין היילינטום פֿון דעם דאָזיגען נאָמ (אין עלידע) איינאָרדנען די בעריהמטע אָלימפּישע שפּיעלען. אַהער פֿלעגען קומען יונגע־לייט פֿון גאַנץ גריכענלאַנד פּרובען זייערע כחות, פֿלינקהייט אין אַטלעטישע קאַמפּפֿען, אין לויפֿען, רייטען און פֿאָהרען אויף רעדער־וואָגענס, אין וואַרפֿען שפּיזען און רונדע בראָנזענע שובען. דעם זיעגער פֿלעגט מען בעציערען מיט אַנ׳איינפאַכען קראַנץ אויפ׳ן קאָפּ. נאָר בעקומען אַזאַ קראַנץ האָט זיך גערעכענט פֿאַרן גרעסטען כבוד און פֿאַר די גרעסטע עהרע פֿאַר דער שטאָדט, וואו ער איז געבוירען געוואָרען.

[illegible] פֿון [illegible] נאַציאָנאַלטע, [illegible] זינגער.

אין יאָהר 776 פֿאַר אונזער צייטרעכנונג האָט מען אָנגעהויבען פֿערשרייבען די נעמען פֿון די זיעגער אין די אָלימפּישע שפּיעלען, און דאָס איז געוואָרען די גרונד־לאַגע פֿאַר דער היסטאָרישער יאָהרענרעכענונג אין אַלט גריכענלאַנד. (די יאָהרען האָט מען געצעהלט נאָך אָלימפּיאַדען: דאָס ערשטע יאָהר, דאָס צווייטע יאָהר פֿון דער אָלימפּיאַדע א. אַ. וו.) למשל 700 יאָהר פֿאַר אונזער צייט־רעכענונג רעכענט זיך ביי די גריכען

דאָס ערשטע יאָהר פֿון דער 20־טער אָלימפּיאַדע. (19÷4 : 76)

פון די אַלטע גריכישע ליעדער און לעגענדעס זעהט מען, אַז די גריכען האָבען שטענדיג געקעמפּפט מיט די מזרח־פֿעלקער און האָבען שטענדיג געזוכט צו פֿערנעהמען דעם ים פֿאַר זיך. זיי זענען דאַמאָלס געווען כמעט אינגאַנצען אונטער דעם אײַנפֿלוס פֿון די געבילדעטע מזרח־פֿעלקער. ביי די פֿעניציער האָבען זיי גענומען זייער אלף־בית, פֿון מזרח האָבען זיי גענומען די מאָסען און די וואָגען, די קונסט צו גראָבען מעטאַלען און זיי צו בעאַרבייטען. אַפילו אין זייער רעליגיע איז גרויס דער אײַנפֿלוס פֿון די מזרח־פֿעלקער. זייער אַפראָדיטע דערמאָהנט אָן אַסטאַרטע, זייער האַלבגאָט הערקולעס איז דער אייגענער, וואָס מעלקאַרט ביי די פֿעניציער, אין דער מעשה פון האַלבגאָט טהעזוי, וואָס בעצווינגט דעם ווילדען אָקס אויפֿ׳ן אינזעל קרעט, הערען מיר שוין דעם אָבקלאַנג פֿון אַ קאַמפף מיט דעם גאָט באַאַל ביי די פֿעניציער. אין אַלגעמיינעם האָט גריכענלאַנד אַליין געלערנט ביי די מזרח־פֿעלקער און האָט זיך ענטוויקעלט לויט זייער גייסט, אָבער מיט דער צייט האָט עס פֿעראַרבייט די אָנגענומענע קולטור און עפּעס געמאַכט דערפֿון אַזוינס, וואָס האָט זיך ענטוויקעלט זעלבסטשטענדיג און האָט נאָך איבערגעוואַקסען אין אַסך פּרטים די קולטור פֿון די מזרח־פֿעלקער.

צווייטעס קאַפּיטעל.

I. ספּאַרטאַ:

שטאַרקסטע מלוכה, וואָס איז געגרינדעט געוואָרען פון דאָריער, איז געווען ספּאַרטאַ. אַזוי ווי זיי איז אויסגעקומען זיך שטענדיג צו פֿערטיידיגען געגען שונאים, האָבען זיי אייגעפֿיהרט ביי זיך ריין מיליטערישע מנהגים, אַ ריין סאָלדאַטסקע אָרדנונג. אפילו אין צייטען פֿון שלום האָבען די שטעדט אויסגעזעהען ווי אַ מיליטערישער לאַגער. די מענער־בעפֿעלקערונג האָט זיך געטיילט אין גרופּען פּאַלאַטקעסווייז, וואָס פֿלעגען עסען אינאיינעם, זיין אַ מין געשוואָרענער קריעגסבונד, און פֿלעגען בילדען אַנ׳אייגענע סאָלדאַטסקע ראָטע. אין ספּאַרטאַ האָט תמיד געהערשט אַ שטרענגע דיסציפּלין. די ספּאַרטאַנער פֿלעגען זיך נישט מישען מיט די בעזיעגטע

פעלקער, צ. ב. מיט די אַחעיער, וואָס האָבען פריהער געהאַט דאָס לאַנד אין די הענד. אַ טייל פון זיי האָט מען געמאַכט פאַר שקלאַפען, וועלכע האָבען אָבער נישט געהערט צו איינצעלנע ספּאַרטאַנער, נאָר דער גאַנצער מלוכה. אָט די שקלאַפען, וואָס מען האָט זיי גערופען „העלאָטען", פלעגען בעאַרבייטען די ערד, פלעגען צאָהלען אָבגאָב פון די אייגענע פעלדער, פון וואָס די מלוכה האָט געדעקט די הוצאות פון די ספּאַרטאַנער פאַמיליעס. די העלאָטען פלעגט מען בעהאַנדלען זעהר שלעכט און ביי איטליכען חשד, אַז עס גרייט זיך ביי די אַחעיער אַ בונד, פלעגט מען זיי אויסקוילענען הונדערטערווייז.

אַ טייל ווידער פון די אַחעיער (די פעריעקען) האָבען געלעבט אין שטאָדטיגע געמיינדען מיט אַנ'איינענער זעלבסטפערוואַלטונג. נאָר אין וויכטיגע פאַלען זענען זיי געווען אינגאַנצען אָבהענגיג פון די ספּאַרטאַנער. אין מלחמה-ציטען פלעגען זיי צושטעלען אייגען הילפס-מיליטער און צאָהלען פערשיעדענע אָבגאָבען. די ספּאַרטאַנער האָבען אַוועקגעלעגט אַלע זייערע כוחות צו ווערען אַ קרעפטיג מיליטער-פאָלק. צוליעב דעם ציעל האָבען זיי געאָפּפערט מיט אַלץ אין דער וועלט. זיי האָבען אפילו מקריב געווען די פרייהייט פון יעדען איינצעלנעם בירגער בעזונדער אין זייער לאַנד.

זייער געזעצגעבער ליקורג האָט פעסטגעשטעלט פאַר אַלע ספּאַרטאַנער האַרבע געזעצען, וועלכע האָבען זיך געהאַלטען 700 יאָהר, ביז די רעמער האָבען איינגענומען ספּאַרטאַ.

אַן דער שפּיץ פון ספּאַרטאַ זענען געשטאַנען צוויי קעניגען. אַמאָל זענען די צוויי קעניגען געווען די פערטרעטער פון די געטער און די פיהרער אין קריעג. אין אַלע אַנדערע כלל'שע פראַגען זענען זיי געווען נאָר צוויי מיטגליעדער פון דעם ראַט פון די דרייסיג עלטעסטע אין שטאָדט. אָט דער ראַט איז געווען אייגענטליך די איינציגע רעגיערונג אין לאַנד. חאָטש מען פלעגט אויך צונויפרופען אַ פאָלקס-פערזאַמלונג, נאָר קיין גרויסען ווערט האָט זי נישט געהאַט. 750 יאָהר פאַר אונזער צייטרעכנונג האָט מען איינגעפיהרט אויסצוקלייבען 5 עפאָרען אויף דער פאָלקס-פערזאַמלונג. זיי פלעגט מען אויסקלייבען אויף איין יאָהר. דאָס זענען דערום געווען די איינציגע געוועהלטע פונ'ם פאָלק (די קעניגען און די עלטעסטע פלעגט מען אויך אויסקלייבען, נאָר אויפ'ן גאַנצען לעבען). די עפאָרען האָבען מיט דער צייט אַריינגענומען די גאַנצע פערוואַלטונג אין זייערע הענד. זיי

פֿלעגען פֿיהרען די אויספֿאָרשונג ביי אַ פֿערברעכען, פֿלעגען משפט׳ען ביי סכסוכים פֿון די בירגער, אַכטונג געבען אויף אַלע אָנגעשטעלטע אין דער רעגיערונג און אויף די מאָראַל פֿון איינצעלנע בירגער, זיי האָבען אפילו געהאַט דאָס רעכט צו נעהמען אַקעגען דער מאַכט פֿון די קעניגען און זיי צו פֿאָדערען פֿאַר אַ געריכט. און עס איז אויסגעקומען, אַז חאָטש ספּאַרטאַ האָט נישט אַראָבגעוואָרפֿען פֿון טהראָן איהרע קע־ניגען, נאָר געפֿיהרט האָט זי זיך ווי אַ רעפּובליק. דאָס איז געווען אַנ׳אָליגאַרכישע רעפּובליק (ד. ה. די הערשאַפֿט פֿון איינצעלנע מענשען), וואָרום די פֿאָלקס־פֿערזאַמלונג האָט נישט געהאַט קיין גאַנצע זעלבסטשטענדיגקייט, און די מאַכט איז שטענדיג פֿערבליעבען אין די הענד פֿון אַ קליינער צאָהל מענשען. אין בירגערליכער הינזיכט זענען אָבער אַלע ספּאַרטאַנער געווען גלייך פֿאַר׳ן געזעץ, עס איז נישט געווען קיין חלוק צווישען איין שטאַנד און דעם צווייטען.

לויט דער לעבענס־פֿיהרונג האָבען זיך די ספּאַרטאַנער שטאַרק אָבגעשיידט פֿון די אַנדערע גריכען. קיינער איז אין ספּאַרטאַ נישט געווען אינגאַנצען פֿריי, אַלע האָבען אָנגעהערט צו דער מלוכה, וואָס האָט זיי געפֿיהרט צו איין ציעל, צו מאַכען פֿון איטליכען ספּאַרטאַנער אַ גוטען סאָלדאַט.

באַלד ווי עס איז געבאָרען געוואָרען אַ קינד, פֿלעגט מען איהם שוין ברענגען צו די עלטעסטע, און נאָר אַ געזונדען קינד פֿלעגט מען לאָזען לעבען, קראַנקע און שוואַכע פֿלעגט מען אָהן רחמנות אַרויס־וואַרפֿען פֿון ספּאַרטאַ. פֿון 7 יאָהר אָן ביז 18 פֿלעגט שוין דאָס קינד פֿערברענגען מיט קינדער פֿון זיין עלטער אין די קהל׳שע גימנאַזיעס. אין די גימנאַזיעס פֿלעגט מען לערנען גימנאַסטיק, מיליטער־ידיעות, די קונסט זיך צו בעגעהען מיט די דאַמאָלסדיגע כלי־זיין, חוץ דעם פֿלעגט מען נאָך לערנען זינגען און שפּיעלען אויף דער פֿלייט. די קינדער פֿלעגען געהען אין ערגסטען וועטער אין אַ לייכטען מאַנטעל, באָרוועס און מיט אַ בלויזען קאָפּ. עסען פֿלעגט מען געבען נישט צו דער זעט, און מיט אַלע מיטלען האָט מען געזוכט צו פֿערהאַרטעווען דעם קערפּער פֿון יונגעל פֿון קליינוויז אויף. עס האָט זיך גערעכענט פֿאַר אַ חרפּה, צו שרייען אָדער צו וויינען צוליעב וועהטאָג. מיידלעך פֿלעגען זיך לער־נען די איינענע גימנאַסטיק, וואָס די יונגלעך.

די דערוואַקסענע פֿלעגען בלייבען ביז צום קבר אונטער דער שטרענגער אויפֿזיכט פֿון דער רעגיערונג,

עסען פֿלעגט מען צוזאַמען ביי געמיינזאַמע טישען. און כּדי מען זאָל נישט מאַכען צו־שען די הייזער און נישט ווערען פֿערוויי̄כליכט, האָט מען נישט געטאָרט בענוצען ביים בויען אַ הויז קיין אַנדער געצייג, אויסער אַ זעג און אַ האַק. לוקסוס, קאָמפֿאָרט, שענע כּלים און נאָך אַזוינע זאַכען האָבען נישט געקענט איינדרינגען אין ספּאַרטאַ, ווייל זי האָט געפֿיהרט אַ קליינעם האַנדעל. אפילו קיין געלד האָט זי נישט גע־גאָסען פֿון זילבער און גאָלד, נאָר זיך בענוצט מיט דער שווערער מיאוסער אַלטער מטבע פֿון אייזען אָדער בראָנז. אויסלענדער פֿלעגט מען אין לאַנד זעלטען ווען אַריינלאָזען, און דער ספּאַרטאַנער האָט נישט געטאָרט אַריבער די גרענעצען פֿון זיין שטאָדט. אפילו ערד האָט קיינער נישט געקענט פֿערמאָגען צופֿיעל. די ספּאַרטאַנער האָבען אַנער־קענט, אַז איטליכער ערד־בעזיץ געהערט צו דער גאַנצער משפּחה און איטליכער פֿון איהר בעזונדער קאָן נאָר בעזיצען אַ טייל פֿון דער ערד, וואָס מען טאָר נישט צושטיקלען, אָדער פֿערקויפֿען אַנ׳אַנדערען.

ביי אַזאַ פֿיהרונג זענען מיט דער צייט די ספּאַרטאַנער געוואָרען זעהר ענליך איינער צום אַנדערען, און אין אַ סך הינזיכטען זענען זיי גאָר נישט געווען ענליך צו די איבריגע גריכען. צווישען די ספּאַר־טאַנער זענען נישט געווען קיין טאַלענטפֿולע מענשען, דערבײַ האָבען זיי זיך אַלע אויסגעצייכענט מיט זייער געזונדען שכל און מיט זייער אייזערנעם כאַראַקטער. אין גאַנץ גריכענלאַנד זענען זיי געווען בעריהמט מיט זייער מעלה זיך אויסצודריקען קורץ און שאַרף (לאַקאָניש). עס פֿערשטעהט זיך אויך, אַז זיי זענען געווען שטאַרקע און העלדישע קריעגער, וואָס האָבען נישט געוואוסט פֿון מורא און פחד און וואָס האָבען געלעבט שטענדיג צווישען זיך ווי טרייע קאַמעראַדען. די ערשטע נצחונות פֿון די ספּאַרטאַנער זענען זיי פֿונדעסטוועגען לייכט נישט אָנגעקומען. צוויי מאָל האָבען זיי געפֿיהרט אַנ׳עקשנות׳דיגען קריעג מיט די מעסענער אין סוף פֿון אַכטען און אין מיטען פֿון זיעבענטען יאָהרהונדערט פֿאַר אונזער צייטרעכענונג.

אַזוי ווי ספּאַרטא האָט נישט געהאַט קיין האַנדעל און קיין שיפֿען, האָט זי אויך נישט געקענט האָבען קיין קאָלאָניעס, וואו אָבצוזעצען די נאַטירליך צוגעקומענע בעפֿעלקערונג. דערום האָט זי געמוזט פֿיהרען אַזאַ עקשנות׳דיגען קריעג מיט מעסענאַ. די בעצווינגונג פֿון מעסענא האָט געבראַכט דערצו, אַז אַ טייל פֿון די בעוואָהנער זענען זיך צולאָפֿען און אַ טייל פֿון זיי זענען געוואָרען די העלאָטען פֿון די ספּאַרטאַנער. ביס־

לעכּווייז זענען אַריין מיט ספּאַרטאַ אין אַ בונד כּמעט אַלע קליינע מלוכות פֿון דרום־גריכענלאַנד (פעלאָפּאָנעז) און נאָך עטליכע אַנדערע מלוכות. אייגענטליך זענען געווען די בעדינגונגען פֿון בונד גוט פֿאַר ביידע טיילען. די אַלגעמיינע ענינים פֿלעגען ווערען בעהאַנדעלט אין אַלגעמיינעם ראַט פֿון מלוכות־בונד, דערביי האָט די מלוכה ספּאַרטאַ פֿערנומען דעם ער־שטען אָרט אין ראַט און האָט געהאַט איין שטים; ספּאַרטאַ האָט אויך געהאַט צו פֿיהרען אַלע מיליטער־אָנגעלעגענהייטען. אָבער אין דער אמת׳ען איז ספּאַרטאַ׳ס איינפלוס געווען אַ סך גרעסער. אין יעדער שטאָדט האָט זי אונטערגעהאַלטען אַ פּאַרטיי, וואָס האָט זיך גערופען „די פריינד פֿון ספּאַרטא״, און מיט דער הילף פֿון דער פּאַרטיי פֿלעגט זי דורכפֿיהרען איהרע פּלענער. ווען די פּאַרטיי „פריינד פֿון ספּאַרטא״ פֿלעגט האָבען אַ מפּלה אין אַ געוויסער שטאָדט פֿון בונד, פֿלעגט ספּאַרטאַ זיך אַריינרייסען אין שטאָדט מיט איהר חיל, אָדער פֿלעגט שיקען פֿון זיך אַ מענשען, וואָס פֿלעגט איינאָרדנען די געשעפֿטען אַזוי, ווי זי האָט געוואָלט. אַדאַנק דעם פעלאָפּאָנעזישען בונד, איז ספּאַרטא געוואָרען (אין 6־טען יאָהרהונדערט פֿאַר אונזער צייטרעכ־נונג) די מעכטיגסטע פֿון אַלע גריכישע מלוכות.

II. אַטהען.

דער צווייטער שבט פֿון די גריכען, די יאָניער, האָבען גע־גרינדעט די הויפּטשטאָדט אַטהען. די יאָניער האָבען שטאָלציערט דער־מיט, וואָס זייער טייל לאַנד איז קיין מאָל נישט געוואָרען בעזיעגט. די דאָריער (מיט זייער הויפּטשטאָדט ספּאַרטאַ) האָבען זיך אָבגעשטעלט ביי די גרענעצען פֿון אַטיקאַ, וואָס ליעגט אין צפון־מזרח פֿון גריכענלאַנד.

עטליכע קליינע געמיינדען פֿון אַטיקאַ האָבען אָרגאַניזירט איבער זיך איין רעגיערונג; אַ טייל פֿון זייער בעפֿעלקערונג האָט זיך צונויפֿ־געקליעבען אין דער איינציגער שטאָדט — אַטהען.

די רעגיערונג איז געלעגען אין די הענד פֿון אַ קעניג און אַ ראַט, וואָס האָט געהייסען אַרעאָפּאַג און וואָס האָט זיך צונויפֿגעשטעלט פֿון די זקנים אין די עלטעסטע משפּחות. אַזוי ווי אין ספּאַרטאַ, אַזוי איז אויך אין אַטהען דער קעניג געווען אָבהענגיג פֿון אַרעאָפּאַג. צוערשט האָט מען בעגרענעצט די מאַכט פֿון קעניג אין קריעג, וואו מען פֿלעגט צושטעלען אַנ׳אויסגעקליבענעם פֿעלדהערר; דערנאָך האָט מען

אַ טייל פֿון זיינע געריכטס-רעכטען אָבגעגעבען דעם אַרכאָנטען, וואָס דער אַרעאָפּאַג פֿלעגט אויסקלייבען פֿון זיך. געענדיגט האָט זיך דאָס מיט דעם, וואָס דער קעניג האָט נאָר געהאַט דעם ערשטען פּלאַץ ביים געטער-קולט און דאָס רעכט צו משפּט'ען אין פֿאַל פֿון אַ מאָרד. פֿון אַ פֿיהרער, וואָס גיעט איבער זיינע רעכטען בירושה די קינדער, איז ער געוואָרען אַ העכער בעאַמטער פֿון דער רעגיערונג, וואָס ווערט אויסגעקליבען פֿון אַרעאָפּאַג.

די מאַכט איז אינגאַנצען געלעגען אין די הענד פֿון די יחוס'דיגע און רייכע פֿאַמיליעס, וועלכע פֿלעגען בעזעצען מיט זייערע משפּחה-גליעדער דעם אַרעאָפּאַג און צוגלייך אויך די שטעלען פֿון די אַרכאָנ-טען. זיי האָט מען גערופֿען „די איידעלע". דאָס פּשוט'ע פֿאָלק איז געווען שטענדיג פֿערשולדיגט ביי „די איידעלע", וועלכע האָבען פֿער-כאַפּט די בעסטע שטיקער ערד און האָבען געהאַט נאָך אַסך אָבגע-שפּאָרט גאָלד און זילבער, קאָרן, דאָס, וואָס מען רופֿט היינט קאַפּיטאַ-לען. ווען עס פֿלעגט זיין אַ נישט-גערעטעניש, אָדער מגפה אויף בהמות, אָדער נאָך אַ קריעג, וואָס האָט פֿעראָרעמט דאָס פֿאָלק, פֿלעגט אויס-קומען דעם אָרעמען פֿאָלק צו לייהען געלד ביי „די איידעלע" אויף הויכע פּראָצענטען, און זייענדיג שטענדיג ביי זיי פֿערשולדיגט, פֿלעגען זיי מוזען צאָהלען דעם חוב מיט דעם גערעטעניש פֿון די אייגענע פֿעל-דער, איבערלאָזענדיג פֿאַר זיך נאָר אַ זעקסטען טייל פֿון דער תּבואה, אויף צו דערהאַלטען די משפּחה. אַזעלכע בעלי-חובות, וואָס האָבען נישט געהאַט קיין ערד, פֿלעגען די איידעלע נעהמען צו זיך, אַז זיי זאָלען אָבאַרבייטען זייער חוב, אָדער מען פֿלעגט זיי אויך מעגען פֿער-קויפֿען פֿאַר שקלאַפֿען.

די שלעכטע לאַגע פֿון פֿאָלק פֿלעגט בריינגען צו שטאַרקע ריי-סערייען און קריעגערייען. דאָס פֿאָלק (דעמאָס, אויף גריכיש) האָט גע-וואָלט בעקומען דאָס רעכט זיך צו בעטייליגען אין רעגיערונגס-זאַכען און צו פֿערלייכטערען די לאַגע פֿון בעל-חוב בנוגע צום מלוה. אין יאָהר 621 פֿ. א. צ. האָבען די איידעלע אָנגעהויבען נאָכצוגעבען. זיי האָבען איינגעפֿיהרט אַ געשריעבען געזעץ, אָנשטאָט דעם פֿריהערדיגען מנהג צו משפּט'ען לויט דער טראַדיציע פֿון אַלטע צייטען, וואָס איז געווען נאָר אַ תּורה שבעל-פּה. די געשריעבענע געזעצען האָט צונויפֿ-געשטעלט דראַקאָן, און נאָך עד היום רופֿט מען אַ שטרענג געזעץ — „דראַקאָניש". אַ טייל פֿון דראַקאָן'ס געזעצען זענען אויך פֿערבליעבען

אין די שפּעטערע צייטען, ווי למשל, די געזעצען וועגען מערדער. נאָר דראַקאָן האָט נישט פֿערלייכטערט דעם מצב פֿון די בעלי־חובות, און דערום האָט זיך דאָס פֿאָלק נישט בערוהיגט. און צום סוף איז די אויפֿרעגונג פֿון פֿאָלק געוואָרען אַזוי גרויס, אַז מען האָט געמוזט בעשאַפֿען נייע געזעצען. די דאָזיגע נייע רעפֿאָרם איז דורכגעפֿיהרט געוואָרען אין יאָהר 594 פֿ. א. צ. און זי איז שטאַרק פֿערבונדען מיט'ן נאָמען פֿון סאָלאָן.

סאָלאָן האָט מבטל געמאַכט אַלע התחייבות'ן (וועקסלען) פֿון די אַלטע בעלי־חובות און פֿערבאָטען צו נעהמען אויף ווייטער אַ בעל־חוב מיט געוואַלד צו זיך אין שטוב אויף אָבצואַרבייטען דעם חוב.

ער האָט אויך בעשאַפֿען אַ ראַט פֿון 400 געוועהלטע בירגער, וואָס האָט געדאַרפֿט צוזאַמען מיט'ן אַרעאָפּאַג אַכטונג צו געבען אויף די מעשים פֿון די רעגירונגס־אָנגעשטעלטע. דאָס פֿאָלק פֿלעגט אויסקלויבען די 400, און זיי פֿלעגען שוין אויפֿשטעלען די קאַנדידאַטען פֿאַר די אַרכאָנטען־שטעלען. דער דאָזיגער ראַט איז שוין געווען אַזאַ מאַכט, ווי אַ היינטיגער פּאַרלאַמענט, און די הויכע רעגירונגס־לייט זענען דער דאָזיגער פֿאָלקס־פֿערזאַמלונג מחויב געווען אָבצוגעבען דין וחשבון, וויבאַלד עס האָט זיך געענדיגט די צייט פֿון זייער דיענסט. אין די געריכטען האָט סאָלאָן אַיינגעפֿיהרט אויך דאָס געריכט פֿון געשוואָרענע בייזיצער פֿונ'ם פֿאָלק. העכער פֿאַר אַלע אינסטיטוציעס אין אַטהען איז אָבער געשטאַנען דער אַרעאָפּאַג, וואָס האָט אויך געקענט געהען קעגען דער פֿאָלקס־פֿערזאַמלונג, ווען איהרע בעשלוסען האָבען נישט צוגעפּאַסט צו די גרונד־געזעצען פֿון לאַנד. סאָלאָן האָט אויך אַיינגעפֿיהרט די טיילונג פֿון פֿאָלק אויף קלאַסען לויט'ן פֿערמעגען נאָך. איטליכער אַטהענער האָט געהאַט אַזוי פֿיעל רעכטען, וויפֿיעל פֿליכטען. ווער עס דיענט מעהר דער רעגירונג (ווער עס צאָהלט מעהר אָבצאָהל), אַלץ גרעסער איז זיין אַיינפֿלוס. אַלע בירגער זענען געוואָרען צוטיילט אין פֿיער קלאַסען. צו דער לעצטער פֿיערטער קלאַס האָבען אָנגעהערט די בירגער, וואָס האָבען פֿון דער ערד נישט מעהר ווי 100 טשעטווועריקעס גערשטען אַ יאָהר. אין מיליטער־דיענסט האָבען זיי פֿערנומען די ניעדעריגסטע שטעלען, די לייכט בעוואָפֿענטע. זי האָבען זיך נאָר געמעגט בעטייליגען אין די וואַהלען צו דער פֿאָלקס פֿערזאַמלונג און אַלס געשוואָרענע בייזיצער אין געריכט. צו דער דריטער קלאַס געהערען די, וואָס האָבען שוין 150 טשעטווועריקעס גערשטען אַ יאָהר.

אין מיליטער האָבען זיי שוין פערנומען די שטעלען פון די שווערבעוואָפ־פענטע. זיי האָבען שוין געמעגט אויסגעקליעבען ווערען אין ראַט פון די 400. די צווייטע קלאַס האָט שוין פערנומען אין מיליטער די שטע־לען פון די ריימער און האָט געקענט ווערען אויסגעקליעבען אויף אַלע רעגיערונגס־שטעלען. זייער געזעטצען אַ יאָהר האָט שוין דערגרייכט ביז 250 משעטווערקעס. די ערשטע רייכסטע קלאַס האָט, חוץ מילי־טער־דיענסט, נאָך געהאַט די פליכט — צו געבען געלד אויף כלל־זאַכען, צו העלפען למשל צוגרייטען שיפען צום קריעג, זיך צו בעטיי־ליגען אין איינאָרדנען פון פאָלקס יום־טובים. די מענשען פון דער קלאַס האָבען פערנומען אין דער מלוכה, געוועהנליך, די בעסטע לען.

סאָלאָנ׳ס נייע געזעצען און די רעפאָרמען האָבען אָבער נישט אויסגעראָט די הויפּט־סיבה פון דער פאָלקס־אונצופריעדענהייט. דאָס פערמעגען איז געווען צו אונגלייכמעסיג פערטיילט, און עס איז נישט געווען קיין מעגליכקייט פאַר׳ן פאָלק צו בעקומען אַ ביליגען קרע־דיט, אז זיי זאָלען זיך נישט דאַרפען, צוליעב די הויכע פּראָצענטען, באַלד ווידער פערשולדיגען איבער׳ן קאָפּ. די איביגע סכסוכים צווי־שען די פערשידענע פּאַרטייען האָט אויסגענוצט פּיזיסטראַטעס, וועהר אַ פעהיגער ..., אַ שטאַרק עהרגייציגער בירגער, וואָס האָט זיך געשטעלט אויפ׳ן צד פון פאָלק, צוויי מאָל פערחאַפּט די פעסטונג אַק־ראָפּאָל פון אַטהען און אַריינגענומען די גאַנצע מאַכט אין זיינע הענד. ער האָט זיך אַרומגערינגעלט מיט אַ וואַך פון געדונגענע סאָלדאַ־טען און איז געוואָרען דער דיקטאַטאָר פון אַטהען. הויפּטזעכליך אָבער האָט זיך געשטיצט זיין מאַכט דערויף, וואָס דאָס פאָלק האָט געהאַל־טען מיט איהם; פערליערענדיג די אייגענע מאַכט, האָט דאָס פאָלק געהאָפט אויף רעפאָרמען, וואָס וועלען אויסבעסערען זיין מאַטעריעלע לאַגע. און פּיזיסטראַטעס האָט טאַקי אַסך אויפגעטהון פאַר׳ן פאָלק. ער האָט געעפענט פאַר די אַקערבויער אַ קרעדיט פון די רעגירונגס־מיטלען אויף לייכטע בעדינגונגען. ער האָט געבויעט אַ סך בנינים, וואָס האָבען געגעבען דעם פאָלק אַרבייט און פערדיענסט. ער האָט ענטוויקעלט דעם האַנדעל. צו זיין צייט איז אַטהען געוואָרען אַג׳אַמת׳ע ים־מלוכה.

חוץ דעם האָט נאָך פּיזיסטראַטעס ליעב געהאַט די פּאָעזיע פון די אַמאָליגע גריכען און ער האָט צוערשט געזעהען, אַז עס זאָלען ווערען פערשריעבען די פּאָעמען פון האָמער. מיט איין וואָרט, פּיזיסטראַטעס

האָט זיך אַרויסגעוויזען פאַר זעהר אַ גרויסען מענשען, וואָס קאָן רעגיע־רען און וואָס קאָן מיט ענערגיע פערפאָלגען זיינע ציעלען און אויס־פיהרען זיינע פּלענער. חאָטש ער איז געווען אַ טיראַן, ווייל ער האָט פערחאַפּט די גאַנצע מאַכט אין זיינע הענד, אָבער צו זיין צייט האָט מען פון זיין דיקטאַטור נישט געליטען. אַטהענס בליהונגס־צייט הויבט זיך גראָד אָן פון זיין ממשלה.

באַלד נאָך זיין טויט (527 פ. א. צ.) האָבען אָבער די אַטהענער דערפיהלט די אַנדערע זייט פון אַ טיראַנישער מאַכט. זיין זוהן היפּיאַס, חאָטש אויך אַ פעהיגער, איז שוין נישט געווען דאָס, וואָס זיין פאָטער, אויך איז ער שוין נישט געוועזען אַזוי נאָהענט צום פאָלק, און ווען דער ברודער פון טיראַן האָט בעליידיגט די טאָכטער פון אַנ׳איידעלען אַטהע־נער, איז עס געקומען צו אַ בונט. דעם ברודער האָט מען דערהרג׳עט, אָבער היפּיאַס האָט זיך אַכזריות׳דיג נוקם געווען אָן די בונטאָווש־ציקעס, און די אטהענער האָבען זיך דערשראָקען פאַר זיין טיראַנישע מאַכט. יאָהרענלאַנג האָבען נישט אויפגעהערט די בונטען, ביז מען האָט הי־פּיאַס׳ען נישט פּעריאָגט פון לאַנד.

נאָך היפּאַס׳ען איז אַטהען ווידער געווען אין סכנה אַריינצופאַלען אין די הענד פון עטליכע אַריסטאָקראַטען. מען האָט נישט נאָר אָבגעשאַפט די רעפאָרמען פון פּיזיסטראַטעס׳ען, נאָר אויך סאָלאָנ׳ס רע־פאָרמען, ביז אַלקעאָנידעס קליסטהענעס האָט נישט צוריק־געשטעלט די אַלטע אָרדנונג און נאָך דורכגעפיהרט אַ נייע רעפאָרם, וואָס איז געוואָרען דער פונדאַמענט פון דעם קינפטיגען אַטהענישען שטאַאַט.

די געזעצען פון דראַקאָן און סאָלאָן האָבען נאָר געהאַט בעריק־זיכטיגט די שטאָדט־געמיינדען. אין די דאָרפס־געמיינדען האָבען נאָך אַלץ די איידעלע געהאַט די גאַנצע ממשלה.

כדי צו צוברעכען איינמאָל פאַר אַלע מאָל די מאַכט פון די אַריסטאָקראַטען, האָט קליסטהענעס צוטיילט דאָס גאַנצע פאָלק אין צעהן נייע טיילען און אָבגענומען ביי די אַריסטאָקראַטען די מאַכט אויף איטליכען טייל בעזונדער. חוץ דעם האָט ער אַסך אויסלענדער, וואָס האָ־בען געוואָהנט אין לאַנד, ערקלערט פאַר בירגער מיט אַלע פּאָליטישע רעכטען און דורכדעם פערשטאַרקט די דעמאָקראַטישע מאַכט דורך נייע צוגעקומענע בירגער און אָבגעשוואַכט דעם איינפלוס פון די

יחסנ'דיגע גריכישע פּאַטיליעס. ער האָט אויך פּערגרעסערט די צאָהל געוועהלטע אין דער פאָלקס־פּערזאַמלונג און בעסער אָרגאַניזירט די פּער־וואַלטונג אין גאַנצען לאַנד. ענדליך האָט קליסטהענעס איינגעפּיהרט דאָס שאַרבען־געריכט (אָסטראַציזמוס, אַמין חרם). ער האָט געגעבען דער פאָלקס־פּערזאַמלונג דאָס רעכט, איטליכען, וואָס איז פּער־דעכטיג אין אַ פּערברעכען, אָדער וואָס איז געפּעהרליך פאַר'ן לאַנד, אין אַ געהיימער אָבשטימונג (מיט שאַרבענס) און אָהן אַ שום געריכט צו פּערטרייבען פון לאַנד. אין אַלגעמיינעם האָט קליסטהענעס געמאַכט פון אַטיקאַ אַ דעמאָקראַטיש לאַנד, (ד. ה. אַ לאַנד, וואו די מאַכט געפינט זיך אין גאַנצען ביים פּאָלק).

נאָך קליסטהענעס האָבען זיך ווייטער אָנגעהויבען די קריעגערייען צווישען די פּאַרטייען, ביז אַטהען האָט זיך אין גאַנצען בערוהיגט און זיך צוגעוועהנט צו די נייע דעמאָקראַטישע רעפאָרמען. פון סאָלאָנ'ען ביז קליסטהענעס'ען זענען אַריבער אַנ'ערך 150 יאָהר. ענדליך האָבען די אַטהענער אָנגעהויבען רוהיג צו געניעסען די נייע רעפאָרמען און מיט שטאָלץ האָבען זיי בעטראַכט זייער לאַנד, וואָס האָט אַזאַ גוטע פּער־וואַלטונג און וואָס איז גענוג שטאַרק צו לעבען אין פרייהייט און צו קענען די דאָזיגע פרייהייט פערטיידיגען קעגען אַלע שונאים.

דריטעס קאַפּיטעל.

די מלחמות מיט די פּערסער.

צום ענדע פון 5־טען יאַהרהונדערט פ. א. צ. האָט זיך שוין אין־גאַנצען אויסקריסטאַליזירט די אָרדנונג פון צוויי שטעדט אין גריכענלאַנד, פון ספּאַרטא און אַטהען. די איבריגע שטעדט זענען דורכגעגאַנגען די אייגענע עטאַפּען. צוערשט די הערשאַפט פון די אַריסטאָקראַטען, דערנאָך אַ טיראַניע פון איינעם אַ פּעהיגען מענשען, וואָס שטיצט זיך אויפ'ן פאָלק, די טיראַניע ווערט געבראָכען און דאָס פאָלק בעקומט די מאַכט אין די הענד און דערביי בעקומט די פאָלקסמאַכט דעם כאַראַקטער פון אַנ־אָליגאַרכיע, ווי אין ספּאַרטא, וואו נאָר עטליכע מענשען פּערוואַל־טען מיט אַלע אַנגעלעגענהייטען אין שטאָדט, אָדער ווי אין אַטהען, וואו עס הערשט אַ ריינע דעמאָקראַטיע.

צו דערזעלבער צייט, ווען אין גריכענלאַנד איז אויסגעוואַקסען די בעשרי־

בענע אָרדנונג, איז פאָרגעקומען אויפ׳ן מזרח ביי דער פּערסישער מלוכה אַ קריזיס אין דער גאַנצער פּאָליטיק. דריוש (דאַריוס), דער מלך פון פרס, האָט אָנגעהויבען פיהרען אַנ׳עקשנות׳דיגען קריעג ביים שוואַרצען ים, וואו עס האָבען געוואָהנט די ווילדע סקיטען (די אַלטע סלאַווען). דאָס מיליטער איז אַריבער דעם דונאַי, אָבער קיין גרויסע נצחונות האָט עס נישט געהאַט. אויפ׳ן וועג האָט פּערסיען פּערלוירען אַ גרויסען טייל פון זיין חיל. אָט דער נישט־געראָטענער קריעג איז געווען די הויפּט־סבה פון די מלחמות, וואָס זענען שפּעטער פאָרגעקומען צווישען די פּערסער און די גריכען, וואָס האָבען געלעבט קאָלאָניעסווייז ביים ברעג פון קליין־אַזיען און האָבען נישט געקאָנט קאָלטבלוטיג אַריבערטראָגען דעם יאָך פון די פּערסער. באַלד ווי דער פּערסיער חיל איז אַריבער דעם דונאַיער בריק, האָט מען שוין געטראַכט ביי די גריכען צו צוברעכען הינטער די פּערסער דעם בריק און זיי לאָזען אומקומען אין די הונגערדיגע צפון׳דיגע ווּסטעניִשען. און איצט, נאָך דעם נישט־געלונגענעם קריעג, איז אויסגעבראָכען ביי די גריכען אין אַזיען אַ בונט קעגען דער פּערסישער מלוכה. גריכענלאַנד אַליין האָט זיך אויך בעטייליגט אין דיזן, דאָך זעהר וועניג. אַטהען האָט נאָר געשיקט עטליכע שיפען. אָנפאַנגס איז אַלץ געגאַנגען גוט, נאָר די גריכען האָבען בעגאַנגען דעם פעהלער צו פערברענען אַ שטאָדט, וואו די איינוואָהנער זענען געווען צוערשט אויף זייער זייט, אָבער נאָכדעם, ווי מען האָט פערברענט זייער שטאָדט, זענען זיי אָבגעפאַלען פון די גריכען און האָבען זיך פעראייניגט מיט די פּערסער. קיין אַחדות צווישען די גריכישע שטעדט איז אויך נישט געווען. די פּערסער האָבען געזיעגט און האָבען בעצוואונגען די גריכישע קאָלאָניעס איינע נאָך דער אַנדערער.

אָבער דריוש האָט זיך דערמיט נישט בענוגענט. ער האָט זיך אויך געוואָלט נוקם זיין אָן די גריכען אויפ׳ן באַלקאַן, וואָס האָבען געשטיצט די בונטאָוושטשיקעס, אַגב האָט ער געוואָלט די באַלקאַן־פעלקער ברענגען אונטער זיין יאָך און פערברייטערען די גרענעצען פון זיין מלוכה. די פּערסער האָבען שוין געהאַט געפיהרט אַזוינע גרויסע מלחמות, אַז דער קריעג מיט גריכענלאַנד האָט זיי נישט געקענט אָבשרעקען. חוץ דעם האָבען די גריכישע שטעדט זיך אַרויסגעוויזען אַזוי שוואַך, וואָס אָנבעלאַנגט איינינקייט, אַז דריוש האָט נאָר נישט געקענט קלערען, אַז מען וועט זיך שטאַרק אַקעגענשטעלען געגען איהם און זיין חיל.

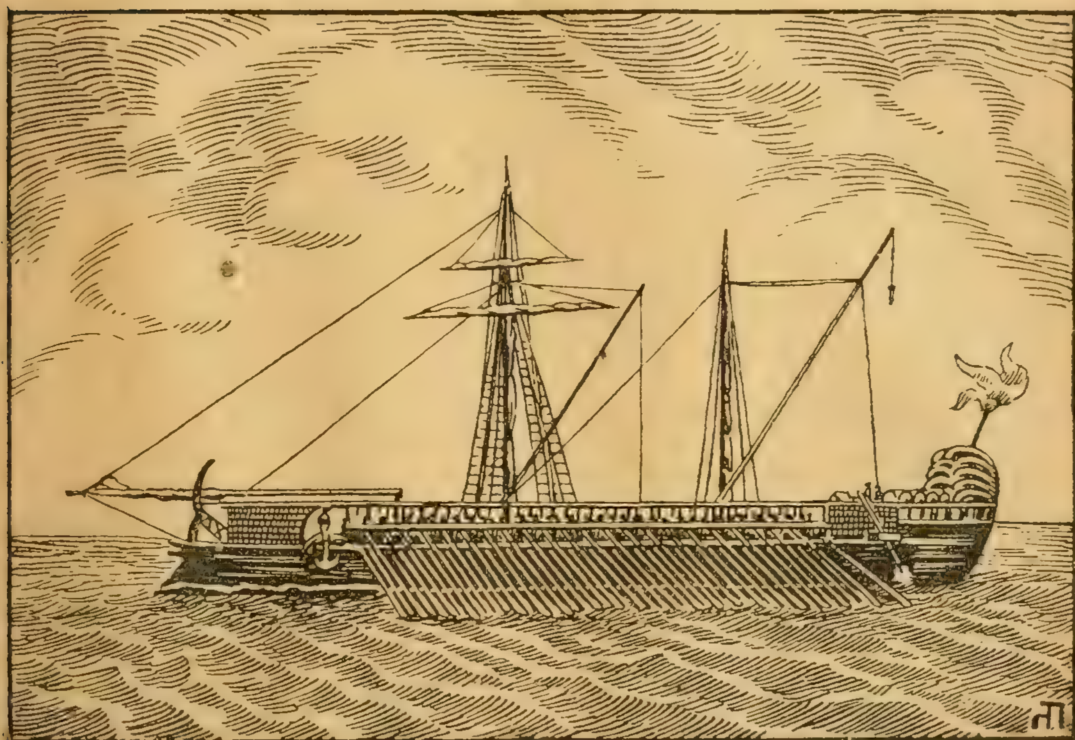
צוערשט האָבען טאַקי די גריכען שטאַרק זיך דערשראָקען פאַר די

פערסער. ווען דער פערסישער קעניג האָט געשיקט העראָלדען (קענינליכע שלוחים) צו גריכענלאַנד פאָדערען „ערד און וואַסער“ ד. ה. אַז גריכענלאַנד זאָל זיך אונטערגעבען, האָבען זיך נאָר צוויי שטעדט געשטעלט אַקעגען, אַטהען און ספּאַרטא, וועלכע האָבען די העראָלדען דער׳הרג׳עט די איברינע גריכישע שטעדט האָבען זיך געהאַלטען נישט פעסט, אָדער זיי האָבען זיך באַלד אונטערגעגעבען. די פערסער, וואָס האָבען נישט לאַנג פערלוירען זייער פלאָט, האָבען געפיהרט די שלאַכט קעגען די גריכען אויף דער יבשה. דורכ׳ן עגעאישען ים זענען זיי געקומען צושווימען און האָבען אַרויסגעזעצט אין אַטיקא אַנ׳אַרמעע פון 100 טויזענד סאָלדאַטען. די אַטהענער האָבען זיך געמוזט אַליין שלאָגען מיט ד׳ פערסער. ספּאַרטא האָט כמעט נישט צוגעשיקט קיין הילף. אויפ׳ן מאַראַטהאָנישען פעלד האָבען זיך בעגעגענטביידע אַרמעען און ד׳ אַטהענער האָבען געהאַט אַ פאָלקאָמענעם נצחון (490 פ. א. צ.). אָן דער שפּיץ פון אַטהענער חיל איז געשטאַנען מילטיאַדעס. דער זיעג פון די אַטהענער האָט זיך גענומען דערפון, וואָס זיי זענען געוועזען בעסער בעוואָפענט ווי די פערסער, הויפּטזעכליך אָבער דערפון, וואָס די פערסישע אַרמעע איז בעשטאַנען פון צעהנדלינער אַזיאַטישע שבטים, וואָס האָבען איינער דעם אַנדערען נישט געקענט, בעת אַטיקאַ איז געווען איינס ביי זיך און די שטעדט זענען געווען ענג פערקניפּט דורך אייגען געזעץ און כמעט דורך איין קולטור.

באַלד נאָכ׳ן זיעג האָבען די אַטהענער פערשטאַנען, אַז מען מוז זיך גרייטען צו אַ נייער מלחמה, ווייל די פערסער וועלען מן הסתם קומען צום צווייטען מאָל מיט אַ שטאַרקערער און אַ גרעסערער אַרמעע. מעהר פאַר אַלין האָט מען זיך געגרייט צום קריעג אין אַטהען, וואו דער נאַנצער פיהרער איז דאַמאָלס געווען טהעמיסטאָקלעס. ער האָט פאָראויס געזעהען, אַז נאָר אויפ׳ן ים קענען האָבען די גריכען אַ נצחון, אויף דער יבשה וועלען זיי נישט קענען פיהרען אַנ׳אָפענע מלחמה צוליעב זייער קליינער צאָהל חיל. אויפ׳ן ים דאַגעגען קאָן מען זיך אין די דורכגענג בעסער ווערען. איהם האָט זיך איינגעגעבען צו בויען אַ גריכישען פלאָט מיט דער הילף פון אַרעאָפּאַג, וואָס האָט זיך צו יענער צייט שטאַרק אויסגעצייכענט. די פאָלקס־פערזאַמלונג פון די בירגער האָט אויך פערשטאַנען די וויכטיגקייט פון דעם קומענדען קריעג, און האָט זיך אין גאַנצען פערלאָזען אויפ׳ן אַרעאָפּאַג.

חוץ די איינענע פאָרברייטונגען, האָבען די אַטהענער געטהון וואָס

נאָר מעגליך, צו שאַפֿען אַ בונד פֿון אַלע גריכישע שטעדט. אין יאָהר 481 פ. א. צ. איז געגרינדעט געוואָרען אַ בונד צווישען אַטהען, ספּאַרטאַ און דער מעהרסטער צאָהל פֿון אַלע גריכישע שטעדט. עס איז בעשלאָסען געוואָרען צו שאַפֿען איין חיל פֿון אַלע שטעדט אונטער דער אויבערהערשאַפֿט פֿון די ספּאַרטאַנער.

בילד 23 — אַ גריכיש שיף.

אין יאָהר 480 האָבען זיך בעוויזען די פּערסישע חילים. דריוש איז אונטערדעס׳ן געשטאָרבען און דער חיל איז געגאַנגען אונטער דער הערשאַפֿט פֿון זיין זוהן קסערקסעס. אין אַלגעמיין האָבען די פּערסער אַרויסגעשטעלט אַנ׳אַרמעע פֿון 700,000 סאָלדאַטען. קסערקסעס איז געווען זיכער מיט אַ נצחון. אָבער גראָד די גרויסע צאָהל פֿונ׳ם חיל האָט שווער געמאַכט די פּערסער דעם קריעג. ווייל אין די תבואה־אָרימע גריכישע פּראָווינצען איז שווער געווען צו בעקומען גענוג פּראָוויזיע פֿאַר אַזוי פֿיעל סאָלדאַטען. חוץ דעם איז כמעט נישט מעגליך געווען דורכצופֿיהרען דורך די ענגע בערג־שפּאַלטען, בערג־וועגע־לעך און די שלעכטע גריכישע פֿוהר־וועגען אַזאַ גרויסע אַרמעע. ווען נישט דער פֿלאָט אויפ׳ן ים, וואָס האָט צוגלייך געשטיצט די סאָלדאַטען אויף דער יבשה דערמיט, וואָס ער פֿלעגט זיי פֿערזאָרגען מיט עסענוואַרג

וואלטען די סאלדאטען זיכער געמוזט אומקומען אין עלאדע. די גריכען האבען גוט פערשטאנען אלע חסרונות פון דער פערסישער ארמעע, און זיי האבען זיך געמיהט גוט אויסצוניצען די בערגיגע לאגע פון זייער לאנד, ווי אויך אבצורייסען דעם פערסישען פלאט פון די פערסישע סאלדאטען אויף דער יבשה. בעריהמט איז די שלאכט אין ענגען בארגשפאלט, וואס הייסט נאך עד היום דער טהערמאפילער דורכגאנג, וואו 300 גריכען האבען אויפגעהאלטען א גרויסע פערסישע ארטעע, ביז אלע 300 זענען איינציגווייז געפאלען אין דער מלחמה. נאכדעם, ווי דער דורכגאנג איז איינגענומען געווארען, האבען זיך די פערסער איינגאנצען אריינגעריסען אין אטיקא, צושטערט אטהען און זיך געלאזען געהען ווייטער, וואו עס האבען זיך צונויפגעזאמעלט די סאלדאטען פון גריכישען בונד. דאמאלס האבען די גריכען געזוכט מיט אלע כחות אבצורייסען דעם פערסישען פלאט מיט זייערע אייגענע לייכטע שיפען פון די פערסישע סאלדאטען אויף דער יבשה. און אין דער שלאכט ביי סאלאמיס אויפ'ן ים (480) האט זיך איינגעגעבען די גריכען צו צושטערען דעם פערסישען פלאט. דאס איז געווען א נצחון פון א קליין הייפעל איבער א געוואלדיגער מחנה. און דער נצחון נעהמט זיך נאך הויפטזעכליך דערפון, וואס די פערסישע סאלדאטען זענען געווען צווישען זיך נאר קינסטליך פעראייניגט, זיי האבען אייגענטליך קיין אינטערעס נישט געהאט פאר די פלענער פון זייער קעניג. די מייסטע סאלדאטען זענען געווען קינדער פון פרעמדע שבטים, נישט קיין פערסער, יונגע־לייט פון נישט־לאנג איינגענומענע פעלקער. די גריכען דאגעגען האבען געוואוסט, פארוואס זיי קעמפפען, זענען געווען אלע, פון לייכט־בעוואפענטען ביז'ן רייטער, איניג ביי זיך און אלע האבען געקעמפפט ווי איין מענש וואס פיהלט, אז זיין לעבען איז אין דער גרעסטער סכנה. נאך דער שלאכט אויפ'ן ים איז קסערקסעס אוועק פון די גריכישע ימים און האט נאר איבערגעלאזען א מחנה פון 300 טויזענד סאלדאטען אין מיטעל־גריכענלאנד גופא.

אין א יאהר ארום, נאכ'ן נצחון ביי סאלאמיס האבען די גריכען גענומען ארויסשטופען די פערסער פון לאנד. צו דער צייט האבען זיי שוין בעוויזען אויפצובונטעווען די קליין־אזיאטישע גריכישע קאלאניעס און זיי צו פערבינדען מיט'ן מוטערלאנד. און אויך דא האבען געזיעגט די גריכען איבער די פערסער, וואס זענען געווען פיעל שטארקער אין צאהל און וואס האבען געהאט בעסערע שיסער און בעסערע רייטער.

מיט די דאָזינע נצחונות האָט זיך געענדיגט די ערשטע פּעריאָדע פֿון די פּערסישע מלחמות. נאָר דער קאַמפּף איז נאָך נישט געווען צו ענדע. איצט האָט מען נאָך נעדאַרפֿט אָבריינינגען דעם אַרחיפּעלאַג און טראַציען פֿון די פּערסער, וואָס האָבען זיך דאָרט פעסט אַנידערגעזעצט, אויך האָט מען נעדאַרפֿט זיך בעפרייען פֿון די פֿעניציער, וואָס האָבען געהאַט די מאַכט אויפֿ'ן מיטעללענדישען ים.

דאָס איז אָבער נישט אָנגעקומען אַזוי לייכט. נאָך די נצחונות איבער די פּערסער האָבען די אַטהענער זיך שטאַרק אויפֿגעהויבען אין די אויגען פֿון אַלע גריכען. ספּאַרטאַ האָט, אמת, געהאַט די אויבערהערשאַפֿט, אָבער מען האָט זיך איבערצייגט, אַז ספּאַרטאַ איז נאָר גרויס מיט איהרע גוטע סאָלדאַטען, וואָס קעמפּפען ווי די לייבען, אָבער אַז אין חכמה, שכל און גוטע איינפֿאַלען שטעהט דער אַטהענער העכער ווי דער ספּאַרטאַנער. עס האָבען זיך אָנגעהויבען קריגערייען צווישען ספּאַרטאַ און אַטהען. אַסך סאָלדאַטען פֿון אַנדערע שטעדט און אינזלען האָבען נישט געוואָלט געהען אונטער דער אויבערהערשאַפֿט פֿון ספּאַרטאַ. דער אַלגעמיינער גריכישער בונד איז זיך צופֿאַלען אין צוויי. דער בונד מיט די אַטהענער איז געוואָרען אַלץ שטאַרקער און שטאַרקער. מיט דער צייט זענען צוגעטראָטען צום אַטהענער בונד, וואָס איז פֿאַר די איינצעלנע שטעדט און געמיינדען געווען גינסטיגער, ווי דער בונד מיט די ספּאַרטאַנער, ביז 300 געמיינדען. אַריסטידעס, וועלכען די גריכען האָבען געהאַלטען פֿאַר דעם גערעכטעסטען מענשען ביי זיך, איז געווען דער אָרגאַניזאַטאָר פֿון דעם דאָזיגען בונד. יעדע געמיינדע האָט אויפֿ'ן בונד־צוזאַמענפֿאָהר געהאַט גלייכע רעכטען און אַ גלייכע שטים אין דער בעראַטונג. דער אָרט פֿון די צוזאַמענפֿאָהרען איז געווען די אינזעל דעלאָס, און דאָרטען איז אויך געווען דער אָרט פֿון דער מלוכה־קאַסע, וואָס פֿלעגט זיך צוזאַמענקלייבען פֿון דעם געלד, וואָס איטליכע געמיינדע פֿלעגט צאָהלען פֿאַר'ן בונד (דער דעלישער בונד).

בילד 24, א גריכישע מטבע מיט'ן בילד פֿון צעאוס.

מיט דער צייט איז אָבער אַטהען אַזוי אויסגעוואַקסען, אַז מען האָט זיך שוין ווייניג וואָס גערעכענט מיט די פֿערבונדענע געמיינדען. עס זענען געווען אַזוינע געמיינדען, וואָס פֿלעגען נישט וועלען צאָהלען

אַלע יאָהר און פּלענען זיך אָבקױפּען מיט אַמאָל. אַזױנע פּערבונדענע געמײודען פּלענט מען שױן נישט צולאָזען צום צוזאַמענפּאָהר און זײ פּלענען שױן זײן אין דער לאַגע פּון פּשוט'ע אָבגאַבען־צאָהלער. ביס־לעכװײז האָט אױך דער צוזאַמענפאָהר פּערלױרען זײן קראַפּט, און די אַטהענער פּלענען שױן אָבטהון די מלוכה־זאַכען אַלײן, װי עס פּלענט זײ פּאַסען. נאָך ערגער איז געװאָרען, װען עטליכע געמײנדען האָבען זיך געפּרובט אָברײסען פּון בונד. די אַטהענער האָבען זײ בעטראַכט װי בונטאָװשטשיקעס, און עס איז נישט שװער געװען זײ צו קנס'ענען דערפּאַר. ענדליך האָבען די אַטהענער פּערװאַנדעלט דעם בונד פּון אַלע שטעדט און געמײנדען אין אַנ'אײנע מלוכה (שטאַאַט). אין אַטהען פּלענט מען בעשליעסען, װיפּיעל אָבגאָב עס צאָהלט איטליכע שטאָדט; די גרעסערע משפּטים פּלענט מען אַריבערטראָגען אין אַטהענער געריכט; אין די שטעדט זענען געשטאַנען די גאַרניזאָנען פּון אַטהענער חיל. אין יאהר 454 פ. א. צ. האָט מען אױך די קאַסע פּון בונד אַריבערגעטראָגען פּון דעלאָס אין אַטהען. אַזױ אַרום איז דער הױפּטרעזולטאַט פּון די גריכיש־פּערסישע מלחמות געװען דער, װאָס עס האָט זיך געבילדעט אין עלאַדע אַ גרױסע אַטהענישע מלוכה, װאָס האָט בעקומען די ממשלה איבער'ן גאַנצען גריכישען מזרח.

פיערטעס קאַפּיטעל.

די אַטהענער אין 5־טען יאהרהונדערט פ. א. צ. און די צײט פון פּעריקלעס.

דאָס, װאָס אַטהען איז אַזױ שנעל אױסגעװאַקסען, האָט אױך אַרײנגעבראַכט גרױסע פּערענדערונגען אין דער אינװעניגסטער פּערװאַל־טונג. ערשטענס, זענען די אַטהענער געװאָרען אַ פּאָלק, װאָס זוכט צו בעהערשען דעם ים, אַ ים־מאַכט. דעריבער האָט שױן די אַלטע קלאַסענטײלונג, װאָס האָט זיך געגרינדעט אױף דער הכנסה פון אַקער־בױ, נישט געהאַט קײן שום פונדאַמענט. די פּיערטע קלאַס, װאָס סאָלאָן האָט איהר געגעבען אַזױ װעניג רעכטען (ד. ה. די לײכטבעװאָפּענטע), האָט נאָך די פּערסישע קריעגען בעװיעזען, אַז זי פּערדיענט אַזױנע

רעכֿטען, ווי אַלע. די פֿיערטע קלאַס איז דערום גלייכֿגעשטעלט געוואָרען מיט אַלע אַנדערע, און דאָס רעכֿט צו פֿערנעהמען אַלע שטעלען אין דער מלוכה האָבען בעקומען אַלע קלאַסען אָהן אַ שום אונטערשיעד. גלייכֿצייטיג האָט מען איינגעפֿיהרט, אַז אַסך שטעלען זאָלען ווערען בעזעצט לויט דעם גורל נאָך. מען איז געקומען צו דער מיינונג, אַז יעדער בירגער אין לאַנד פֿערדיענט, אַזוי גלייך ווי אַניאַנדערער, צו פֿערנעהמען די ערשטע שטעלען אין דער מלוכה, און כדי קיינעם נישט צו בעליידיגען, האָט מען בעשטימט צו וואַרפֿען בעסער אַ גורל.

צו דער צייט האָבען געשפּיעלט אַ גרויסע ראָליע די ס ט ר אַ ט ע ג ע ן, וואָס האָבען פֿערוואַלטעט מיט די מיליטער־אַנגעלעגענהייטען, און האָבען געפֿיהרט די אויסלענדישע פּאָליטיק און די געשעפֿטען פֿון אַטהענער בונד. די דאָזיגע סטראַטעגען פֿלעגט דירעקט אויסקלייבען דאָס גאַנצע פֿאָלק, נישט נאָר דער ראַט פֿון די 400. צווישען זיי האָבען זיך בעזונדערס אויסגעצייכֿענט אַ ר י ס ט י ד ע ס און ט ה ע מ י ס ט אָ ק ע ל ע ס, וואָס איז, ווי אַסך אַנדערע גרויסע מענער, דערנאָך פֿערטריעבען געוואָרען פֿון לאַנד און איז געשטאָרבען אין דער פֿרעמד.

ע פּ י אַ ל ט ע ס האָט רעפֿאָרמירט דעם אַרעאָפּאַג. ער האָט פֿערקלענערט די מאַכֿט פֿון אַרעאָפּאַג. וואָס איז געווען די איינציגע אינסטוטוציע פֿיי די גריכֿען, וואָס פֿלעגט נישט געוועהלט ווערען פֿון פֿאָלק. עפּיאַלטעס האָט צוגענומען פֿון אַרעאָפּאַג דאָס רעכֿט אַכֿטונג צו געבען אויף אַנדערע אינסטיטוציעס און אויף די געזעצען פֿון לאַנד. די פֿאָלקס־פֿערזאַמלונג האָט ער אַוועקגעשטעלט א י ב ע ר'ן אַרעאָפּאַג, דעם אַרעאָפּאַג איז נאָר געבליעבען די ראָליע פֿון אַ שופט (ריכֿטער) און דאָס רעכֿט אַכֿטונג צו געבען אויף די גוטע מאָראַלישע זיטען. די דאָזיגע רעפֿאָרם האָט אַזוי אויפֿגעפֿלאַקערט דעם צאָרן פֿון די אַריסטאָקראַטען, אַז זיי האָבען דעם רעפֿאָרמאַטאָר דערהרג'עט. נאָר פֿעריקלעס האָט זיך נישט דערשראָקען פֿאַר דעם סוף פֿון עפּיאַלטעס, און ער האָט פֿאָרטגעזעצט די אַרבייט פֿון זיין ג ע ש ט אָ ר ב ע נ ע ם פֿריינד. פּעריקלעס איז געווען אַן'איינקעל פֿון פֿאָלקס־פֿריינד קליסטהענעס און האָט אָנגעהערט צו די שענסטע אַריסטאָקראַטישע משפחות. ער האָט זיך געהאַלטען אין דעם זיידענס פּאָליטיק און האָט זיך געשטיצט נאָר אויף דאָס פֿאָלק. ער איז געווען אַ גרויסער רעדנער, ער האָט פֿערשטאַנען מסביר

צו זיין דעם פֿאָלק זיינע מיטינגסטע געדאַנקען און פלענער און אַרויסצורופֿען ביי איהם אַ גרויסע בעגייסטערונג.

פעריקלעס האָט געוואָלט מאַכען פון אַטהען די שענסטע שטאָדט אין גריכענלאַנד. ער האָט געוואָלט, אַז די שטאָדט זאָל ציהען צו זיך די אויסלענדער צוליעב איהרע שענע בנינים און צוליעב איהרע טעאַטער-פֿאָרשטעלונגען. מעהר ווי דרייסיג יאָהר האָט פעריקלעס געפיהרט אַטהען לויט זיינע אידעען און פלענער. די ערשטע 15 יאָהר האָט ער געהאַט נאָך שטאַרקע געגנער און פיינד, אָבער שפעטער האָט זיך שוין אין אַטהען קיינער נישט דערוועגט זיך צו שטעלען נעגען איהם. יאָהר-יעהרליך פלעגט מען איהם אויסקלויבען פאַר אַ סטראַטעגען, אויך מאַנכמאַל פלעגט מען איהם אויסקלויבען פאַר דעם אויבערשטען פיהרער פון מיליטער און פון פלאָט. מען פלעגט איהם פערגלייכען מיט'ן טיראַן פיזיסטראַטעס, מען פלעגט זאָגען: איינענטליך איז דער מושל אין אַטהען דאָס פאָלק, אין דער אמת'ען אָבער איז דער הערשער דער ערשטער מענש פון אַטהען.

פעריקלעס האָט זיך געשטיצט הויפטזעכליך אויף די מאַסען אין פאָלק, וואָס האָבען געלעבט פון ים, אַרום ים און וואָס האָבען געדאַרפט פערטיידיגען דעם ים פון אָנפאַלען. דאָס איינפאַכע פאָלק, וואָס האָט געדיענט אַלס מאַטראָזען אין פערשיעדענע קריעג, איז איצט געוואָרען אַ מאַכט. אויף די גרויסע פערזאַמלונגען, וואו מען האָט בעשלאָסען אַלע פאָלקס-ענינים, האָט עס איצט געהאַט די מעהרהייט. כדי אַז נאָכ'ן קריעג זאָלען זיי נישט זיצען לעדיג און האָבען פון וואָס פערדיענען, — האָט מען אָנגעהויבען אַ סך צו בויען אין אַטהען. חוץ די גרויסע פעסטונגען האָט מען נאָך געבויעט גרויסע פרעכטיגע טעמפלען פאַר די געטער. פון דער מלוכה-קאַסע האָט מען אַרויסגענומען אַ סך געלד, אום צו בעשענקען און צו שטיצען די אָרימע אַטהענער. אָפט פלעגט מען צווישען זיי פערטיילען אומזיסט ברויט, וואָס איז געקויפט געוואָרען אויפ'ן חשבון פון דער מלוכה. שטענדיג פלעגען זיי בעקומען אומזיסטע בילעטען צו די טעאַטער-פאָרשטעלונגען. פאַר זיין אַ בייזיצער אין געריכט פלעגט מען ווייטער צאָהלען, און כמעט אַלע אַטהענער פלעגען זיין בייזיצער, וואָס פלעגען זיך טיילען אין גרופען צו עטליכע הונדערט אויף אַמאָל.

חוץ דעם האָט איטליכער אַטהענער געקענט האָפען צו בעקומען אומזיסט אַ שטיק ערד, וואָס ווערט צוגענומען ביי די אַזיאַטישע שבטים

אָדער ביי די בונד־שטעדט. אין פּעריקלעס צייט האָט מען פֿערטיילט
אומזיסט ערד צו עטליכע צעהנדליג טויזענדער פֿאַמיליעס.

נאָר פֿון וואַנען האָט מען גענומען אַזוי פֿיעל געלד צו אַלעם־
דעם? אַנ'אַטהענער בירגער האָט נישט געצאָהלט קיין אָבגאָבען. די
מלוכה האָט פֿול געמאַכט איהר קאַסע פֿון אָבגאָבען, וואָס זי פֿלעגט
נעהמען פֿון די אַריינגעפֿיהרטע סחורות, פֿון די אָבגאָבען, וואָס עס
פֿלעגען צאָהלען דער מלוכה די נישט געבוירענע אַטהענער און הויפּט־
זעכליך פֿון דעם געלד פֿון די פֿערבונדענע שטעדט.

די אַטהענער האָבען זיך דערום ערלויבט אַזוי צו בעל־הבית'עווען
מיט'ן געלד פֿון די בונד־שטעדט, ווייל זיי האָבען בעשיצט גאַנץ גרי־
כענלאַנד פֿון שונא'ס אָנפֿאַל, און ווייל זיי טראָגען שטענדיג אויף זיך
דעם יאָך פֿון דער גאַנצער פערוואַלטונג און פֿון אַלע פֿאָרבערייטונגען צו
אַ קומענדיגען קריעג, וואָס קאָן נאָך ווידער פֿאָרקומען.

פּעריקלעס איז געווען אין אַטהען, ווי היינט ביי אונז דער קאַנ־
צלער, דער פּרעמיער־מיניסטער. חאָטש דאָס פֿאָלק האָט אַליין אויף
אַלץ אַכטונג געגעבען, אָבער די אויספֿיהרענדיגע מאַכט האָט
עס געמוזט איבערגעבען עטליכע מענשען, ווייל די מלוכה־געשעפֿטען
פֿון לאַנד נאָכ'ן קריעג זענען געווען צופֿיעל, אַז די פֿאָלקס־פֿערזאַמלונג
זאָל זיך אין יעדער זאַך קענען אַליין אַריינמישען.

נאָר פּעריקלעס איז נישט נאָר געווען אַ גרויסער פּאָליטיקער און
אַ גרויסער פֿעלדמאַרשאַל. חוץ די מעלות האָט ער נאָך פֿערשטאַנען זיך
אַרומצורינגלען (ווי אַמאָל פּיזיסטראַטעס) מיט די בעסטע ליטעראַרישע
און קינסטלערישע טאַלאַנטען פֿון זיין צייט. צו פּעריקלעס צייטען איז
אַטהען געוואָרען בעציערט מיט די שענסטע בנינים, פֿון וועלכע עס
זענען בעריהמט געווען דער טעמפּעל פֿון דער געטין אַטהענע,
פּאַרטהענאָן; דער זיילענגאַנג ביים אַריינגאַנג אין אַקראָפּאָל
(די שטאָדט־פֿעסטונג), די פּראָפּילען און דער בנין אָדעאָן, וואו עס
פֿלעגען פֿאָרקומען די טעאַטער־פֿאָרשטעלונגען.

די נאָהענטסטע פֿריינד פֿון פּעריקלעס זענען געווען דער פֿילאָזאָף
אַנאַקסאַגאָראַס, דער גרעסטער סקולפּטאָר פֿון אַלע צייטען – פֿידיאַס.
אין פּעריקלעס צייט האָט געלעבט דער בעריהמטער טראַגעדיע דראַמאַטורג סאָ־
פֿאָקלעס און דער גרעסטער היסטאָריקער העראָדאָט, וואָס האָט זיך בעזעצט
אין אַ קליין־אַזיאַטישער גריכישער קאָלאָניע אין אַטהען. מיט איין וואָרט, צו פּע־
ריקלעס צייט איז געוואָרען אַטהען די הויפּטשטאָדט פֿון גריכענלאַנד אין

אַלע הינזיכטען און האָט זיך נעמענט מיט רעכט האַלטען פֿאַר דער פֿיהרערין און לעהרערין פֿון גאַנץ גריכענלאַנד.

פֿינפֿטעס קאַפּיטעל.

גריכישע קולטור אין 5—4־טען יאהר־ה, פ. א. צ.

די געטער.

די אַלטע פּראָסטע בעגריפֿען וועגען די געטער האָבען זיך שוין לאַנג געהאַט געביטען. דער גאָט צעאוס איז שוין ריינער אין דער פֿאָרשטעלונג פֿון פֿאָלק, ווי אין האָמער'ס צייטען, און ער פֿלעגט האָבען די אייגענע שוואַכקייטען ווי די מענשען אויף דער ערד. די געטער זענען הייליג אין הויך אין זייער מאָראַל. זיי האָבען נישט די מענשליכע חסרונות. צעאוס איז דער געטליכער פֿיהרער פֿון דער וועלט, אַליין ווערט געטהון לויט זיין געטליכען ווילען, וואָס האָט נישט קיין שום ניעדעריגע פּניות, ווי אַמאָל אין האָמער'ס צייטען. זעהר הויך איז געשטיגען די ווערדע פֿון גאָט אַפּאָלאָן, וואָס קעמפֿפֿט שטענדיג מיט דעם שלעכטעס אויף דער ערד, און וואָס גיעט די מענשען דעם כח זיך צו בעגייסטערען מיט הויכע שענע געדאַנקען. דער גאָט פֿון פּאָעזיע און דאָך גייסטיגסטע אין מענשען — איז אַפּאָלאָן.

חוץ אַפּאָלאָנ'ען איז נאָך פֿאַרהאַן נאָך אַ גאָט, וואָס קאָן אויך בע־גייסטערען דעם מענשען, חאָטש ער איז שוין נישט אַזאַ ערנסטער גאָט. דאָס איז דער גאָט דיאָניס. ווען דאָס לאַנד האָט אַ גוט געראַטעניש, אין דער צייט, ווען מען זאַמעלט צונויף דעם ווייך און די פֿרוכטען און עס קומען פֿאַר די מעניך, קאַראַהאָדען און די ליעדערגעזאַנגען, — ווערט דער מענש גאַנץ אַנ'אַנדערער, ער בעקומט עפּעס פֿליגעל, ער ווערט מונטער און פֿרעהליך און פֿערגעסט אָן אַלע זיינע צרות. און די גריכען האָבען געגלויבט, אַז די וואונדערליכע פֿערענדערונג אין מענ־שענ'ס האַרצען מאַכט דער גאָט דיאָניס, דער פֿרעהליכער גוטמוטיגער גאָט, וואָס איז דער בעשיצער פֿון די וויינשטאָקען און דעם וויין.

לכבוד דיאָניס'ען האָט מען געמאַכט פֿערשיעדענע יום־טובים, וואו מען פֿלעגט זינגען און טאַנצען, זיך פֿערשטעלען אין מאַסקעס און מאַכען קאַראַהאָדען. אָט פֿון די פֿאָלקס יום־טובים האָבען זיך שפּעטער ביי די גריכען ענטוויקעלט די טעאַטער־פֿאָרשטעלונגען, וואו מען

פּלענט שפּיעלען קאָמעדיעס, טראַגעדיעס און אויספיהרען טענץ מיט געזאַנג.

די קונסט.

די גריכען האָבען זיך געמיהט צו מאָלען און אויסצוהאַקען אין מאַרמאָר און שטיין זייערע שענע ערהאַבענע געטער. מאַלענדיג אַ גאָט האָבען זיי געזוכט איהם צו געבען די שענסטע געשטאַלט פון די מענשען וואָס מען קאָן זיך נאָר פאָרשטעלען. עס האָבען זיך דערום בעוויזען גרויסע קינסטלער, וואָס האָבען בעקומען פון יעדער שטאָדט אַ בעשטעלונג אויף צו מאָלען אָדער צו מאַכען פון מאַרמאָרשטיין אַ גאָט. צוליעב דעם, וואָס די גריכען האָבען געפרובט שאַפען די שענסטע געטער־געשטאַלטען, האַלטענדיג זיך אָן מאָדעל פון אַ מענשליכער פיגור, זענען זיי דערגאַנגען צו דער העכסטער מדרגה פון דער סקולפּטור־קונסט, פון וועלכער מען נעהמט זיך נאָך אָב אַ מוסטער עד היום.

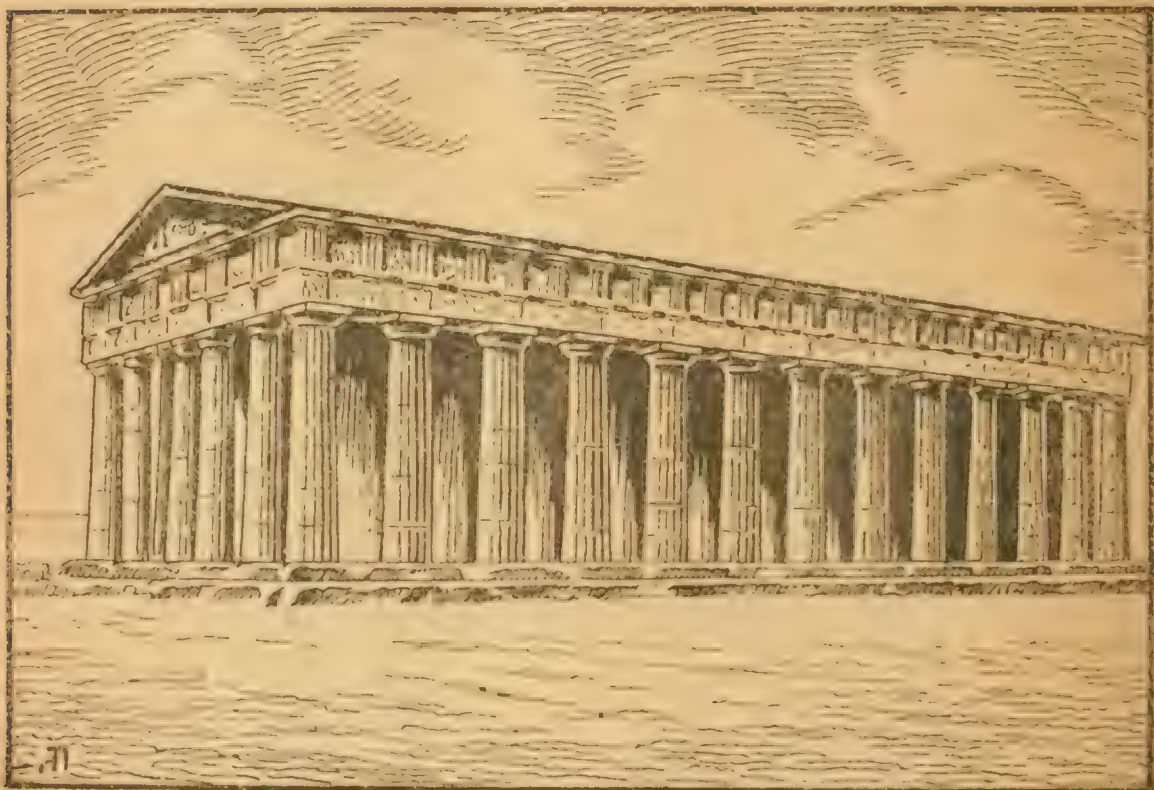
אַרכיטעקטור.

די טעמפּלען אין גריכענלאַנד זענען נישט געוועזען אַזוי גרויס ווי אין עגיפּטען אָדער אין בבל, אָבער זיי האָבען זיך אויסגעצייכענט דורך זייער שענעם פּלאַן און דורך די זיילען, וואָס האָבען אונטערגעהאַלטען דעם בנין. מיט איטליכער עפּאָכע זענען די זיילען אַלץ געוואָרען שענערע. מען אונטערשיידט דריי מינים זיילען: דעם דאָרישען זייל, וואָס געהט אַרויס ווי אַ רונדער, שטיינערנער קלאָץ פון פונדאַמענט ביז'ן דאַך, דעם יאָניזען, וואו איבער'ן פונדאַמענט הויבט זיך אויף אַ שטיינערנע אונטערלאַגע און די זיילען געהען שוין אַרויס פון דער אונטערלאַגע מיט אַ רינגעלע פון אונטען און ביים געזימס, און דעם קאָרינטישען זייל, וואָס האָט שוין ביים געזימס אַ שטיינערנע פּערפּוצונג פון וויינבלעטער. די דאָרישע זיילען מאַכען דאָס געביידע שווערפעליג, די יאָנישע־לייכטער און שלאַנקער, די קאָרינטישע—פּערפּוצטער און יום־טוב'דיגער.

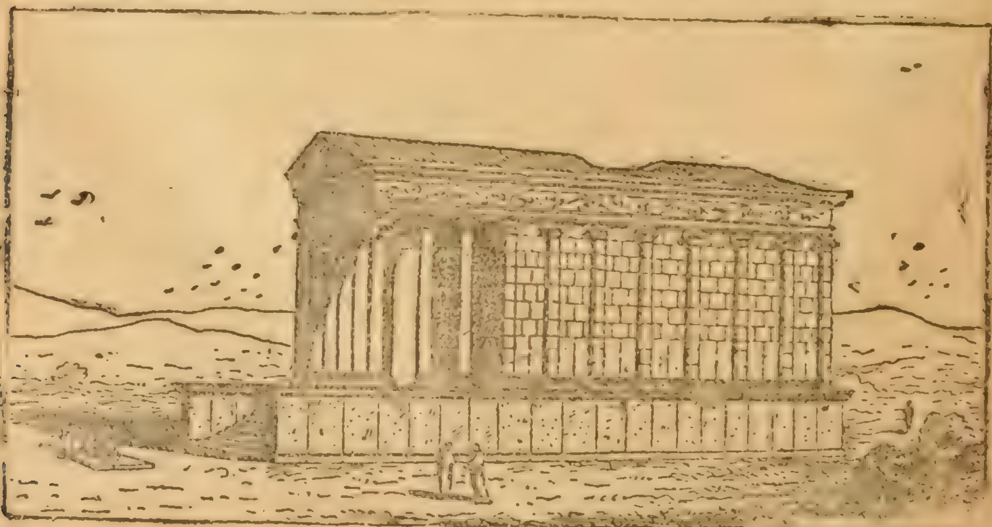
דאָס טעאַטער.

די גריכען האָבען ענטוויקעלט דאָס טעאַטער ביז צו אַ הויכער מדרגה. צוערשט פּלעגט מען שפּיעלען אין מאַסקעס די לעגענדעס וועגען

נאָט דיאָניס, דערנאָך האָט מען אָנגעהויבען פאָרשטעלען אין מאַסקעס אַנדערע לעגענדען, ווי די לעגענדע פֿון טהעזעאוס און פֿון אַנדערע האַלב־געטער. שפּעטער האָט מען אָנגעהויבען פאָרשטעלען סצענעס און געשע־הענישען פֿון דער נאָהענטער לעבעדיגער צייט. עסכילעס, דער ער־שטער גרויסער טראַגעדיען־שרייבער, האָט צוערשט געשילדערט אין זיינע שטיק דעם פֿערגאַנגענעם פּערסיש־גריכישען קריעג. חוץ דעם האָט ער

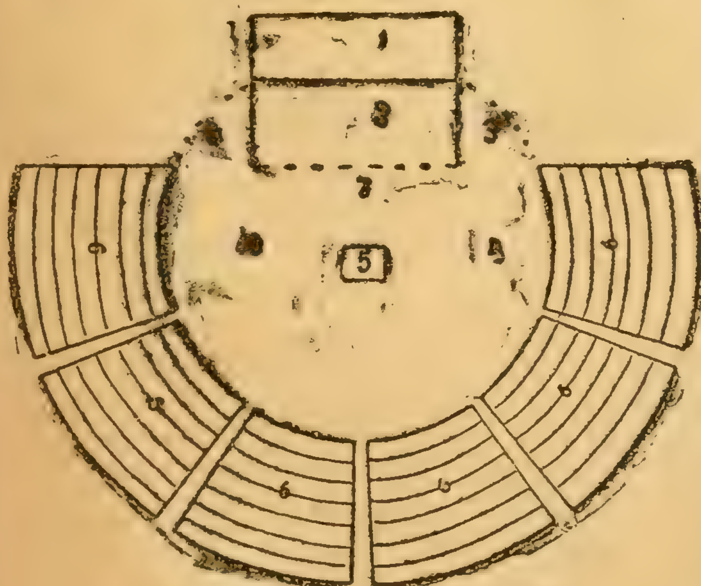
בילד 25 — א טעמפעל מיט דאָרישע זײַלען.

בילד 26 — א טעמפעל מיט יאָנישע זײַלען.

רעפאָרמירט דאָס שפּיעל אין טעאַטער בנוגע צו די אַקטיאָרען, אַזוי אַז עס זאָל אויסקומען דראַמאַטישער די סצענע. אין עסכילעס טראַגעדיען איז דער הויפּט־מאָטיוו געווען אַנ׳ערהאַבענער אָבער אַ טרויעריגער שיקזאַל. די צושויער האָבען זיך צוגעקוקט מיט אַ קלאַפּענדיג האַרץ, ווי אָרעסטעס ווערט גע׳רודפ׳ט פון די שרעקליכע געטינען פון נקמה דערפאַר, וואָס ער האָט ערמאָרדעט זיין אייגענע מוטער, נאָכדעם ווי ער האָט זיך דערוואוסט, אַז זי האָט געקוילעט זיין פאָטער. זיי האָבען זיך שטאַרק אויפגערעגט, ווען זיי האָבען געזעהען דעם גאָט פּראָמעטעאוס, וואָס האָט גע׳גנב׳ט ביי צעאוס אַ פונק פייער פאַר׳ן מענשען, ווי ער איז צוגעשמידט צו אַ פעלזען.

אין אַטהען האָט דאָס פאָלק שטאַרק ליעב געהאַט דאָס טעאַטער. סאָפאָקלעס, וואָס האָט געלעבט אין איין צייט מיט פּעריקלעס׳ען האָט פערפאַסט פאַר׳ן פאָלק ביז 100 טעאַטער־שטיק. מעהר פאַר אַלע האָט אויפגעטהון פאַר׳ן טעאַטער אייריפּידעס. די פאָרשטעלונגען פלעגען די אַקטיאָרען געבען אין מאַסקעס, וואָס פאַסען צום כאַראַקטער פון דער פּערזאָן, וואָס ווערט פאָרגעשטעלט. די פרויען־ראָלען פלעגען שפּיעלען מענער. אַ גריכישע טראַגעדיע איז געווען עהנליך צו אונזער אַ היינטיגער אָפּערע: דער כאָר פלעגט אויף דער ביהנע זינגען אייניגע ליעדער. די אַקטיאָרען, חוץ דעם געוועהנליכען געשפּרעכס־טאָן, פלעגען האַלב דעקלאַמירען, האַלב זינגען. דאָס גריכישע טעאַטער איז געווען אונגעפעהר געבוים אַזוי ווי ביי אונז היינט אַ צירק, עס האָט ניט געהאַט קיין דאַך איבער זיך און מען פלעגט דאָרטען שפּיעלען נאָר ביי טאָג, ביי אַ שענעם וועטער. נאָר אַזוי ווי אין עלאָדע איז אַ געבענטש

בילד 27 — אַ גריכישער צירק:

7 — 2 — 1 — די סצענע

3 — 3 — די קוליסען

4 — 4 — דער אָרקעסטער

5 — דער אָרט וואו מען פלעגט אַמאָל ברענגען אַ קרבן פאַר דער פאָרשטעלונג.

6 — 6 — 6 — די פלעצער צום זיצן.

קלימאַט, פלענען די שענע ליטעראַרע טעג זיין זעהר אָפט אין יאָהר. ווען ביי׳ם אָנהויב שפּיעלען פלעגט זיך ווייזען אַ סימן, אַז די געטער זענען נישט צופריעדען מיט די מענשען, — פלעגט מען די טעג נישט שפּיעלען. דאָס גריכישע טעאַטער איז געווען אַזוי גרויס, אַז עס האָט געהאַט אָרט פאַר 20—30 טויזענד צושויער. חוץ טראַגעדיעס פלעגט מען אויך שפּיעלען קאָמעדיעס. דער גרעסטער קאָמעדיען־שרייבער פון אַטהען איז געווען אַ ר י ס ט אָ פ אַ נ ע ס, און זיין נאָמען, ווי זיינע ווערק, זענען נאָך היינט פון די בעריהמטעסטע אין דער ליטעראַרישער קינסטלערישער וועלט.

די שולע.

דער אַטהענער האָט מעהר געלערנט אין גאַס, אין דער פאָלקס־פערזאַמלונג, אין געריכט אַלס בייזיצער, אין טעאַטער, זיך צוהערענדיג צו די געהויבענע ווערטער פון אַנ׳עסכילעס, סאָפאָקלעס און אייריפידעס, ווי אין דער שולע. די שולען זענען געווען צו טייער, פאַר דאָס לערנען זיך האָט מען געמוזט בעצאָהלען אַסך געלד. חוץ שרייבען און לעזען, פלעגט מען לערנען אין די שולען דריי געגענשטענדען: ל י ט ע ר אַ ט ו ר, מ ו ז י ק און ג י מ נ אַ ס ט י ק.

נאָר אַזאַ למוד האָט נישט געקענט אַלעמען בעפריעדיגען. דערום האָבען זיך אַסך געלערנט ביי די פ י ל אָ ז אָ פ ע ן און ביי די ס אָ פ י ס ט ע ן. די פילאָזאָפען זענען טייסטענס געווען גריכען פון קליין־אַזיען, וואָס האָבען מיטגעבראַכט די אידעען און די טיפע געדאַנקען פון די מזרח־פעלקער, וואָס האָבען זיך שטענדיג אויסגעצייכענט דערמיט, וואָס זיי האָבען זיך געגראָבען אין די טיפסטע גייסטיגע און רעליגיעזע פראַגען. די גריכען האָבען גערופען אַזוינע מענשען, וואָס פלערען וועגען גאָט, מאָראַל, וועלט־שעפּפונג און נאָך אַזוינע פראַגען — פ י ל אָ ז אָ פ ע ן (ד. ה. פריינד פון חכמה). אַזאַ לעהרער פלעגט אָפען אין גאַס זיך נעהמען קנעלען מיט אַ גרופּע תלמידים, וואָס פלעגען דערפאַר איהם געבען מתנות, אָדער אַ געוויסען שכר־למוד.

חוץ דעם פילאָזאָף איז נאָך געווען אַ צווייטער מין לעהרער, וואָס פלעגט לערנען די תלמידים ש ע ן ר ע ד ע ן. און שען רעדען האָט זיך איטליכען אַטהענער שטאַרק געגלוסט, ווייל איטליכער האָט געוואָלט אויסנעהמען מיט זיין לשון אויף דער פאָלקס־פערזאַמלונג. נישט נאָר רעדען פלעגען זיי די דאָזיגע מלמדים אויסלערנען, נאָר אויך גייסטרייך

רעדען, מיט אַלערליי שפּיצלעך, בויך־סברות און גײַסטרייכע השערות, וואָס זענען אימשטאַנד צו פֿערטומלען דעם פּראָסטען מוח פֿון אַ גרויס פּובליקום. זיי האָט מען אַ נאָמען געגעבען סאָפּיסטען.

ביי די סאָפּיסטען איז נישט געווען דער אמת די הויפּטזאַך, נאָר דער סאָפּיזם, (אַ פֿאַלשע שענע השערה, וואָס פֿערבלענט אַ פּראָסטען מוח, ווייל זי ווייזט אויס אויפֿ'ן ערשטען בליק ווי אַ שטיק אמת), מאַנכע סאָפּיסטען זענען מעהר געװען פֿילאָזאָפֿען, און אויך אומגעקעהרט. דער גרויסער פֿילאָזאָף סאָקראַטעס איז אַרויס פֿון דער שולע פֿון די סאָפּיסטען.

סאָקראַטעס;

סאָקראַטעס האָט געהאַט תלמידים אין אַלע קלאַסען פֿון פֿאָלק. נאָר חוץ די עפֿענטליכע שמועסען און ויכוחים, האָט סאָקראַטעס ליעב געהאַט אַריינצוגעהען אין אַ קרעמעל אָדער צו אַ בעל־מלאכה און פֿילאָזאָפֿירען מיט דעם שוסטער אָדער דעם סוחר'ל. סאָקראַטעס האָט געקענט דעם קונץ צו פֿעראינטערעסירען איטליכען מיט זיין שמועס און צו רעדען וועגען הויכע ענינים מיט אַ קלאָרער פֿערשטענדליכער שפּראַך. און אַטהען האָבען אַלע געקענט דעם נישט הויכגעוואַקסענעם מענשען מיט

בילד 28, א) אַ גריכין מיט אַ קינד ב) אַ גריך אין מאַנטעל

דעם גרויסען פליכען קאָפּ, מיט דעם פּנים פֿון אַ הייגטיגען רוסען, ביי וועמען עס פליעסט טאַטאַריש בלוט, מיט דעם לעבענדיגען בליק און דער שאַרפֿער קלוגער שפּראַך. זיין הויפּטציעל איז געווען צו וועקען דעם קריטישען פֿערשטאַנד ביי איטליכען מענשען, אַז ער זאָל נישט גלויבען אין קיין זאַך, כל זמן דער אייגענער שכל איז דערצו נישט מחייב.

די סאָפיסטען האָבען אויך זיך בעשעפֿטיגט מיט די פֿאָרשטעלונגען וועגען גאָט. עס זענען געווען אַזוינע, וואָס זענען שוין דערגאַנגען צום גלויבען אין איין גאָט, „וואָס איז נישט עהנליך צו קיינעם אויף דער וועלט, נישט מיט זיין געשטאַלט און נישט מיט זיין גייסט".

אַזוינע אַפּיקורסות איז געווען מאַנכמאָל געפֿעהרליך אויסצורעדען. בעזונדערס, ווען דאָס לאַנד האָט דורכגעלעבט אַ שלעכטע צייט, פֿלעגט מען מיינען, אַז די געטער, פֿון כעס אויף די אַפּיקורסים, שטראָפֿען דאָס לאַנד מיט אַלערליי אָנשיקענישען.

אַזאַ בעשולדיגונג האָט מען געמאַכט אין אַטהען קעגען דעם גרעס־טען סאָפיסט, דעם פילאָזאָף סאָקראַטעס (399—461 פ. א. צ.).

דאָס האָט פּאַסירט 30 יאָהר נאָך פּעריקלעס טויט, ווען אַטהען האָט געגומען פּאַלען, און דאָס פאָלק האָט געזוכט די סיבה דערפֿון. סאָקראַטעס איז דאַמאָלס אַלט געווען 70 יאָהר. מען האָט איהם גע־רופען צום געריכט. די אַטהענער זענען געווען קלוגע מענשען און האָבען פּשוט'ע זאַכען גאַנץ גוט פֿערשטאַנען ווי צו משפּט'ען, אָבער אַזוינע פֿילאָזאָפֿישע ענינים, ווי די ענינים פֿון סאָקראַטעס, האָבען זיי נישט געקענט בעגעהמען. חוץ דעם האָט סאָקראַטעס געהאַלטען ניעדעריגער פֿאַר זיין כבוד זיך צו פֿערטיידיגען, ער האָט שאַרף און קורץ ער־קלערט, אַז מען דאַרף איהם נישט משפּט'ען, נאָר געבען אַ פֿאָלקס־מתנה, ווייל צוליעב איהם זענען אַסך מענשען געוואָרען בעסער און קליגער. די שופטים זענען נאָך געוואָרען מעהר צורייצט, און דערפֿאַר, וואָס סאָקראַטעס לעסטערט די געטער, צו וועמען עס בוקען זיך אַלע בירגער פֿון לאַנד, האָט מען איהם פֿער'משפּט צום טויט. זיינע תלמידים און פֿערעהרער האָבען איהם געגעבען די מעגליכקייט צו אַנטלויפֿען פֿון געפֿענגעניש, נאָר ער האָט דאָס נישט געטהון, „ווייל עס איז נישט ריכטיג נישט צו געהאָרכען דעם משפּט פֿון דער אייגענער שטאָדט".

סאָקראַטעס האָט רוהיג אויסגעטרונקען דעם בעכער מיט גיפֿט (399), וואָס די שופטים האָבען איהם צוגעשיקט אין געפֿענגעניש

זי׳ן שילער, דער פילאָזאָף פּלאַטאָ, האָט נאָך זיין טויט אַרויס־געגעבען אַ פערטיידיגונגס־שריפט פאַר זיין לעהרער. ער דערצעהלט, או דער לעצטער שמועס פון סאָקראַטעס׳ען מיט זיינע תלמידים איז געווען וועגען השארת־הנפש (אונשטערבליכקייט פון דער נשמה).

חוץ סאָקראַטעס האָט אין דער עפּאָכע, וועלכע מיר בעשרייבען דאָ, געלויכטן דער פילאָזאָפישער גייסט פון פּלאַטאָ, וועלכער האָט געלערנט זיינע תלמידים צו בעטראַכטען די נשמה פון מענשען, ווי אַ זאַך וואָס שטאַמט נישט פון דער ערד, זי שטאַמט פון הימעל. פון איטליכען שטערן שיינט אויף אונז אַ נשמה. דער גוף איז די תפיסה פון דער נשמה. די מענשען אין לייב זענען ווי אין אַ פינסטערער הויהל, וואו עס דרינגט נאָר אַריין אַ זייטיג שוואַך ליכט. די נשמה שוועבט צום הימעל. נאָר די ריינע נשמות וועלען קומען צו זייער מקור, נישט די פערפלעקטע. די מגושמ׳דינע מענשען ווערען אויף אייביג פערפאַלען. לייט פון וויסענשאַפט און גע־דאַנקען וועלען קומען צו אַ וועלט, וואָס איז אַ בעסערע ווי אונזערע.

קאַפּיטעל זעקס:

דער פּעלאָפּאָנעזער קריעג (431—404 פ. א. צ.)

אַטהען הויבט אָן צו פאַלען.

שוין צו דער שענסטער צייט פון אַטהען, ווען פעריקלעס האָט נאָך געלעבט, האָבען זיך בעוויזען די ערשטע סמנים, אַז אויף אַטהען קלויבען זיך גרויסע אונגליקען.

אַטהען האָט געהאַט אַ סך שונאים: ערשטענס, די אַלטע האַנדעלס־שטאָדט קאָרינט, וואָס האָט פערלוירען איהרע האַנדעלס־מערק, צייט אַטהען איז געוואָרען אַ ים־מאַכט און אַליין גענומען האַנדלען. צווייטענס, האָט ספּאַרטאַ נישט געקענט צוזעהען, ווי עס וואַקסט דער איינפלוס פון אַטהען. דריטענס, זענען די שטעדט פון אַטהענער בונד, וואָס האָבען ביסלעכווייז פערלוירען זייער זעלבסטשטענדיגקייט און זענען אַרונטער צו דעם מצב פון איינפאַכע אָבגאָבען־צאָהלער, געווען שטאַרק אויפגערעגט קעגען די אויבערהערשאַפט פון אַטהען. פיערטענס, האָבען די פערסער נישט פערגעסען זייערע מפלות און האָבען געוואַרט אויף די צייט, ווען מען וועט קענען ווידער צונעהמען די קליין־אַזיאַטישע גריכישע קאָלאָניעס.

צוערשט האָבען זיך פעראייניגט קאָרינט מיט ספּאַרטאַ קעגען

אַטהען. ספּאַרטאַ האָט געהאַט אין איהר בונד אַלע שטעדט פֿון דרום־גריכענלאַנד (פֿון דאַלב־אינזעל פּעלאָפּאָנעז), און דערום האָט מען אַ נאָמען געגעבען דעם קריעג דער פּעלאָפּאָנעזישער קריעג. די מלחמה האָט זיך נאָך אָנגעהויבען צו פּעריקלעס צייטען. אויף דער יבשה האָבען געזיעגט די ספּאַרטאַנער, אָבער צוליעב דער ים־מאַכט פֿון די אַטהענער איז צו אַ גאַנצען נצחון נישט געקומען.

די לאַגע פֿון אַטהען איז געוואָרען ערגער, ווען עס האָבען זיך פֿון איהר אָבגעריסען די שטעדט פֿון בונד. צו דער צייט איז אויפֿגע־טרעטען אין אַטהען דער גרויסער אַלקיביאַדעס, וואָס האָט שטאַרק געהויבען די לאַגע פֿון אַטהען. אָבער ביי זיין ערשטער ניעדערלאַגע האָט ער געמוזט אַנטלויפֿען פֿון פֿאָלקס־צאָרן. ער איז דאַמאָלס געוואָרען דער שונא פֿון זיין אייגענער שטאָדט און האָט זיך פֿערבונדען מיט די פּערסער און מיט ספּאַרטאַ געגען די אַטהענער. אָט דער דאָזיגער אַל־קיביאַדעס ווייזט, אַז אין אַטהען האָבען שוין רעגיערט עהרגייציגע מענשען, נישט קיין ריינע נאַטורען, לייט, וואָס וואָלטען צוליעב כבוד און וואוילטאָג פֿערקויפֿען זייער אייגען לאַנד. אַלקיביאַדעס איז דער טיפּ פֿון אַטהענס אונטערגאַנגס־צייט.

די קריעגען צווישען אַטהען און ספּאַרטאַ האָבען זיך געצויגען זיבען און צוואַנציג יאָהר. קייגער האָט נישט געקענט בעזיעגען אינגאַנצען דעם אַנדערען, נאָר אונטערדעסען האָבען די פּערסער פֿערשטאַרקט ספּאַרטאַ'ס פּלאַט און אין יאָהר 405 פּ. א. צ. האָבען די אַטהענער בעקומען דעם לעצטען קלאַפּ, פֿון וועלכען זיי האָבען זיך שוין קיינמאָל נישט אויפֿגע־הויבען. די אַטענישע מאַכט האָט סך הכל עקזיסטירט 75 יאָהר.

די ספּאַרטאַנער האָבען אין דער צייט פֿון פּעלאָפּענעזישען קריעג זיך געריהמט, אַז קעמפּפֿענדיג געגען אַטהען, זאָרגען זיי דערפֿאַר צו בעפֿרייען גאַנץ גריכענלאַנד. אין דער אמת'ן האָבען פֿון די מלחמות געהאַט מעהר נוצען די פּערסער, ווי די גריכען. דאָס, וואָס די פּערסער האָבען פֿערלאָרען אין פּערסיש־גריכישען קריעג, האָבען זיי כמעט אָהן מיה צוריק בעקומען פֿון די גריכען אַליין, צוליעב די ספּאַרטאַנער.

אין אַטהען האָט דערווייל נישט אויפֿגעהערט דער קאַמפּף צווישען דעם פֿאָלק און די אַריסטאָקראַטען, וואָס האָבען ווידער אויפֿגעהויבען דעם קאָפּ. אין לאַנד פֿלעגען אַלע ווײַלע פֿאָרקומען רעוואָלוציעס צווישען אַ הייפֿעל טיראַנען און צווישען די דעמאָקראַטישע פּאַרטייען. איין יאָהר

האָבען די טיראַנען זאָגאַר פערחאַפּט די גאַנצע מאַכט און אָבגעשאַפט אַלע געזעצען פון סאָלאָן, אַריסטידעס, פּעריקלעס א. אַ. וו. אָבער זייער מאַכט האָבען זיי באַלד ווידער פערלאָרען און אַטהען איז געוואָרען אַ שטאָדט, וואו דאָס בלוט פון די בירגער פלעגט נישט אויפהערען זיך צו גיסען צוליעב די אייביגע פּאַרטיי-קריעגערייען.

אונטערדעסען איז אויסגעוואַכסען די צאָהל פון די אַטהענער בירגער. אַ סך פון זיי האָבען געמוזט געהען אין פרעמדע לענדער, אין מצרים, אין סיריען, וואו זיי פלעגען זיך פערדינגען אַלס סאָלדאַטען, קריעגסלייט, אָדער וואו זיי פלעגען האַנדלען און וואַנדלען. איטליכער קעניג אין קליין-אַזיען האָט געהאַלטען געדונגענע גריכישע סאָלדאַטען.

אין די רייכע שטעדט פלעגט שוין זיין קיין מיליץ (ד. ה. ווען יעדער יונגעמאַן אין לאַנד איז מחויב אין צייט פון אַ קריעג אַוועקצוואַרפען זיין בעשעפטיגונג און געהען צו דער מלחמה); מען פלעגט פשוט פאַר געלד אויסהאַלטען ראָטעס סאָלדאַטען מיט זייער פיהרער, וואָס קריעג איז געווען ביי זיי, ווי אַ שטענדיגער בערוף. אין די צייטען פון שלום פלעגען אַזוינע קריעגס-בעלי-מלאכות זיך פערדינגען ביי אַנדערע שטעדט און פירשטען, וואָס האָבען גראָד געפיהרט אַ מלחמה מיט עמיצען. נישט נאָר גריכישע סאָלדאַטען פלעגט מען דינגען אין די פרעמדע לענדער, נאָר אויך זייערע קאָמאַנדירען און זייערע גענעראַלען. מאַנכע גענעראַלען זענען געווען זעהר בעליעבט ביי די סאָלדאַטען, און אַזוינע מענשען פלעגט מען אָנטרויען צונויפצושטעלען אַנ'אַרמעע פון געדונגענע סאָלדאַטען, זיי אויסצומושטירען און האַלטען שטענדיג גרייט צו אַ מלחמה.

די געדונגענע פיהרער האָבען זעהר ענטוויקעלט די קונסט פון דער קריעגס-טעכניק. זיי האָבען זיך אויסגעלערנט צו מאַכען גיכע מאַרשען מיט אַ סך חיל דורך שלעכטע וועגען, צו מאַכען רייטער-אַטאַקעס, זיי האָבען אויסגעקלערט אַזאַ מאַשינע, וואָס וואַרפט פון דער ווייטענס שטיינער און שפּיציגע שטיקער אייזען. זיי האָבען אויך אויסגעקלערט אַ סך אינסטרומענטען, וואָס פערלייכטערן די בעלאַגערונג פון אַ פעסטונג.

די גריכישע געדונגענע סאָלדאַטען האָבען צוערשט געוויזען אַ וועג, ווי מען קאָן אַריינדרינגען אין טיעף אַזיען. קסענאָפאָן, אַ תלמיד פון סאָקראַטעס, האָט איינז איבערגעלאָזען אַ בוך (אַנאַבאַזיס) וועגען די 10 טויזענד גריכען, וואָס זענען אַריינגעדרונגען אין טיעף אַזיען און וואָס האָבען פערשטאַנען, נאָך אַ גרויסער ניעדערלאַגע, זיך אַרויסצוקלויבען

צוריק אין לאַנד צו די ברענען פֿון גריכֿענלאַנד, בעוויייזענדיג אויף איס-ליכֿען טריט גבורות און אַ גרויסען שכל אין קריעגס-זאַכֿען.

זיעבענטעס קאַפּיטעל.

מאקעדאניען. גריכענלאנד געהט-אונטער. אלעקסאנדער מוקדון.

אין דער צייט, וואָס גריכֿענלאַנד האָט פֿערגאָסען איהר בלוט אין דעם פעלאָפּאָנעזישען קריעג, איז אין צפון פֿון באַלקאַן-האַלב-אינזעל אויסגעוואַכסען אַ נייע מיליטערישע מאַכֿט, — מאַקעדאָניען. צוערשט האָבען די מאַקעדאָניער זיך געלערנט ביי די גריכֿען, אָבער ביסלעכֿווייז זענען זיי אויסגעוואַכסען און האָבען נאָך בעקומען אַ בעסערען חיל, ווי די גריכֿען אַליין. מאַקעדאָניער, וואָס זענען אויך געווען אַ גריכֿישער אָבשטאַם (שבט) נאָר פֿערווילדעטע, אָהן האַנדעל, אָהן מלאכות, אָהן קולטור – האָבען שטענדיג געהאַט צו טהון מיט די ווילדע בערג-פֿעלקער, וועלכֿע פֿלעגען מאַכֿען אויף זיי אָפטע אָנפֿאַלען. זיי זענען דערום געווען אויסגעצייכֿענטע פֿערהאַרטעוועטע קריעגער און גוטע יעגער. ס׳איז געווען ביי זיי אַ מנהג, ניט צוצולאָזען צו אַ גרויסער מאָהלצייט אַ יונגען מאַן, וואָס האָט נאָך קיינמאָל נישט גע׳הרג׳עט אַ ווילדען וואַלד-חזיר. ווער עס האָט נאָך אין זיין לעבען נישט דער-הרג׳עט קיין שונא, האָט געמוזט טראָגען אַלס שאַנדפֿלעק אַ שטריק אויפֿ׳ן האַלז.

בילד 29, אַ מאַקעדאָנישער רייטער, (מען רעכֿענט, אַז דאָס איז אלעקסאנדער מוקדון)

דער מאַקעדאָנישער קעניג פ י ל י פ האָט איבערגענומען ביי די גריכען זייער גאַנצע קריעגס-קונסט. אין דער יוגענד האָט מען איהם געהאַלטען אין גריכענלאַנד פאַר אַ משכון געגען מאַקעדאָניען, און זייענדיג ביי די גריכען, האָט ער אויסגעלערנט דאָס בעסטע פון זיי. און בעת די גריכישע שטעדט זענען שוין מיט דער צייט געוואָרען פער-וויכליכט און האָבען שוין געהאַלטען געדונגענע סאָלדאַטען, — איז געקומען אויף זיי אָט דאָס נייע פרישע פאָלק אַנ׳אָבגעהאַרטעוועטעס און מיט אַלע גריכישע ידיעות אין מלחמה-קונסט.

צו יענער צייט האָט געלעבט דער גרויסער ר ע ד נ ע ר (רהעטאָר) אין גריכענלאַנד ד ע מ אָ ס ט ה ע נ ע ס, וואָס האָט גערופען די שטעדט, אז זיי זאָלען מאַכען אַנ׳אַלגעמיינעם בונד, אָבער די רעד זענען שוין געקומען צו שפעט. די שטעדט האָבען נישט געלעבט בשלום צווישען זיך, און פיליפ האָט אין אַ קורצע צייט בעצוואונגען גאַנץ גריכענלאַנד און מאַקעדאָניען איז געוואָרען דער אויבערהאַר פון אַלע גריכישע שטעדט.

אַלעקסאַנדער מוקדון (336—323 פ. א. צייט-רעכ.).

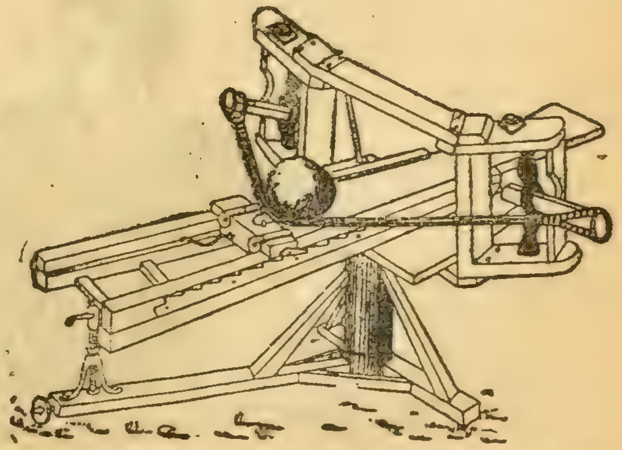
זיין זוהן אַ ל ע ק ס אַ נ ד ע ר מ ו ק ד ו ן, ד ע ר ג ר ו י ס ע ר, האָט פאָרטגעזעצט די אַרבייט פון פאָטער.

אויך ער האָט אויפגענומען אין זיך די גאַנצע גריכישע קולטור. ער איז געווען אַ תלמיד פון גרויסען גריכישען פיליזאָף אַ ר י ס ט אָ ט ע-ל ע ס, און האָט די דאָזיגע קולטור זעהר הויך געשעצט.

אַלעקסאַנדער דער גרויסער, וואָס האָט שוין געהאַט אונטער זיך אַלע גריכישע קריעגער, האָט זיך נישט בעגנוגענט מיט גריכענלאַנד אליין. ער איז איינגעדרונגען אין אַזיען, בעזיעגט די פערסער, די

2) בראָנזענע קוילען, אונטען די אויפשריפט: „טרעף ווי געהעריג".

בילד 40, 1) אַ גריכישע קאַטאַפולטא (אַ בעלא-גערונגס-מאַשינע), וואָס ווארפט שטיינער און בראָנ-זענע קוילען.

עניפטער און איז דערנאַנגען ביז אינדיען, וואָס ער האָט אויך בעזיעגט. אַלעקסאַנדער איז אויך געווען אין סיריען. 332 האָט זיך איהם פּאַלעסטינא אונטערגעגעבען, און אין דער יודישער ווי קריסטליכער געשיכטע זענען דאָ הונדערטער לעגענדען וועגען איהם. אומעדום, וואו ער איז איינגעדרונגען, האָט ער געבויט נייע שטעדט, בעזעצט זיי מיט גריכען און פערגריכישט די קולטור פון די איינגענומענע פעלקער. די בעריהמטעסטע פון אַלעקסאַנדער׳ס נייע שטעדט איז אין מצרים די האַנדעלס־שטאָדט אַלעקסאַנדריען, וואָס איז נאָך היינט אויך איינער פון די גרעסטע האַנדעלס־צענטרען אין מצרים און וואָס האָט אין דער געשיכטע שטענדיג געשפּיעלט אַ גרויסע ראָלע.

אַלעקסאַנדער דער גרויסער איז געשטאָרבען יונג, 32 יאָהר אַלט, און זיין גרויסע מלוכה איז צופאַלען אויף פיער מלוכות. אָבער זיינע שפּורען זענען געבליבען אויף דורות, דען אומעדום, וואו אַלעקסאַנדער׳ס פוס האָט געטראָטען, האָט ער איבערגעלאָזען שטאַרקע סמנים פון דער גריכישער קולטור. כמעט קיינער פאַר איהם האָט נישט אַזוי פערגריכישט די דאַמאָלדיגע קולטורעלע וועלט, ווי אַלעקסאַנדער מוקדון. צוגלייך אָבער האָבען אַלעקסאַנדער׳ס קריעגען צוזאַמענגעפיהרט דעם גריכען מיט דער וועלט פון די הויכגעבילדעטע אזיאַטען. און צוליעב דעם האָט זיך בעקומען עפּעס אַ נייע הרכבה (זינטעס), אַ צוזאַמענשטעלונג צווישען דער גריכישער און דער מזרח־קולטור. די דאָזיגע גריכיש־אָריענטאַלישע קולטור רופט מען העלעניזם.

נאָך אַלעקסאַנדער׳ס טויט איז מאַקעדאָניען געבליבען אַ מאָנאַרכיע אַליין פאַר זיך, וואָס האָט געהאַלטען אין די הענד גאַנץ גריכענלאַנד. אין דריטען יאָהרהונדערט פ. א. צ. האָבען די גריכען געמאַכט אָפּט בונדען צווישען די שטעדט, פטור צו ווערען פון מאַקעדאָניענס יאָך, נאָר דאָס האָט זיך קיינמאָל נישט איינגעגעבען. ביי מאַקעדאָניען איז געבליבען די איבערמאַכט איבער גאַנץ גריכענלאַנד, ביז די רוימער האָבען נישט בעזיעגט מאַקעדאָניען צוזאַמען מיט די גריכישע שטעדט.

אַזיען האָט צוגענומען איינער פון אַלעקסאַנדער׳ס פעלדמאַרשאַלען, סעליקעס, וואָס האָט פאָרטגעזעצט אַלעקסאַנדער׳ס פּאָליטיק צו פערגריכישען דאָס לאַנד און צו בויען נייע שטעדט. צו יענער צייט איז זיין ניי־געבויטע שטאָדט אַנטיאָכיע געוואָרען דער צענטר פון גריכען און מאַקעדאָנער. שפּעטער איז די מאַכט פון די סעלעיקידען צופאַלען.

אַנטיאָכיע איז געוואָרען אַליין אַ מלוכה. צו דער צייט פון די חשמונאים האָבען יודען געהאַט שטאַרק צו ליידען פון אַנטיאָכיע, וואָס האָט שטאַרק דורכגעפיהרט די גריכישע פּאָליטיק פון אַלעקסאַנדער׳ען.

חוץ דער מלוכה אַנטיאָכיע, האָט זיך ביים טייך פרת געגרינדעט אין דריטען יאַהר־הונ. פ. א. צ. אַ נייע מלוכה, די אַרמענישע. אין מזרח־זייט, פון פרת ביז צום אינדוס, האָט זיך געבילדעט די מלוכה פון די פּאַרטהענער, א. א. וו.

מצרים איז געבליעבען אין די הענד פון דער פּטאָלמעער דינאַסטיע. דאָ האָט זיך די גריכישע (העלענישע) קולטור נאָך גלענצענדער ענטוויקעלט הויפּטזעכליך אין אַלעקסאַנדריען; אין דער שטאָדט האָבען געוואָהנט אַלע מענליכע פעלקער (אַנ׳ערך 500,000 מענשען), און זי איז געוואָרען דער שמעלץ־טאָפּ פאַר דער גריכישער קולטור. אויך יודען האָבען געהאַט דאָרט זייער קוואַרטאַל, מיט אַ גרויסאַרטיגער שוהל. די פּטאָלמעער האָבען ענטוויקעלט שטאַרק דעם האַנדעל, געשטיצט די קונסט און די וויסענשאַפט. צו דער צייט פון די פּטאָלמעער איז געוואָרען צוערשט איבערזעצט אונזער תנ״ך אויף די גריכישע שפּראַך (תרגום השבעים — סעפּטואַגינטאַ). אַלעקסאַנדריען האָט געהאַט די גרעסטע וועלט־ביבליאָטעק מיט 700,000 מאַנוסקריפּטען אויף אַלע שפּראַכען פון דער וועלט. נאָך דער איינפלוס פון די גריכען אויפ׳ן פאָלק איז געוועזען שטאַרקער אין אַזיען ווי אין מצרים, חוץ אַלעקסאַנדריען. בכלל איז אַלעקסאַנדריען געוואָרען די הויפּטשטאָדט פון גריכענטום (העלעניזם), אָבער די פּטאָלמעער האָבען אויך שטאַרק געשעצט זייער אייגענע פערגאַנגענהייט און די איינוואָהנער אין מצרים האָבען נישט נאָר איבערגענומען דאָס גריכישע, נאָר האָבען אויך שטאַרק געווירקט אויף די גריכען מיט זייער אייגענער אַלטער און טיעפער קולטור.

אַכטצעהנטער קאַפּיטעל.

שפּראַך, וויסענשאַפט, קונסט, רעליגיאָן, מאָראַל און פילאזאפיע אין די יאַהרען 400—100 פ. א. צייט־רעכ.

די גריכישע שפּראַך איז געוואָרען, ווי אַ מאָל אין מזרח — כאַלדעאיש (בבל־שפּראַך), און ווי היינט אין אייראָפּאַ — פראַנצויזיש — די שפּראַך פון אַלע געבילדעטע אין וויטעסטען מזרח. אפילו די יודען אין

אַלעקסאַנדריען האָבן גערעדט גריכיש. די עניפּטישע און חאַלדעאישע כהנים (פּריסטער) האָבן געשריבען די געשיכטע פֿון זייער פֿאָלק אויף גריכיש.

די גריכישע געלעהרטע זענען אין דער צייט שטאַרק אויסגעוואַקסען בנוגע צו דער וויסענשאַפֿט. די געאָגראַפֿען האָבן געפּרובט געבען אַ גענויע בעשרייבונג פֿון דער ערד־אויבערפֿלאַך. די פֿאָרשטעלונג פֿון דער ערד־אויבערפֿלאַך איז ביי די גריכען געוואָרען אפשר פֿינף מאָל אַזוי ברייט, ווי פֿאַר דעם גריכיש־פּערסישען קריעג. גריכישע ים־רייזענדער זענען דערפֿאָהרען ביז צו מאַדאַגאַסקאַר, ביז אינדאָ־חינא און ביז צו חינא גופא. דעם וועג אין חינא „אינ'ם לאַנד פֿון זייד" האָט מען געקענט סיי פֿון דער יבשה סיי פֿון ים.

די גריכען האָבן שוין געקענט כמעט די העלפֿט פֿון דער אַלטער וועלט. די גריכישע געלעהרטע האָבן אויך שוין געהאַט די השערה, אַז די וועלט איז קיילעכדיג, און דער אַסטראָנאָם אַריסטאַרך (250 פֿ. א. צ.) האָט שוין זיך דערוועגט צו זאָגען, אַז די ערד און די פּלאַנעטען בעוועגען זיך אַרום דער זון, מיט אַג'ערך 17 הונדערט יאָהר פֿאַר קאָפּערניקוס'ען. 150 פֿ. א. צ. האָט געלעבט פּטאָלמעאוס, וואָס האָט שוין געגעבען אַ פֿאָלקאָמענעם בילד פֿון די פּלאַנעטען און דער זון. זיין לעהרע האָט זיך געהאַלטען אַנדערטהאַלבען טויזענד יאָהר ביז 1500 נאָך אונזער צייט־רעכנונג.

אויך די געשיכטע־וויסענשאַפֿט האָט זיך שטאַרק ענטוויקעלט צוליעב טהוקידידעס, וואָס האָט בעשריבען דעם פּעלאָפּאָנעזישען קריעג און איז געווען נאָך העראָדאָטען דער גרעסטער היסטאָריקער פֿון גריכענלאַנד.

צווישען די פֿילאָזאָפֿען האָבן זיך אויסגעצייכענט סאָקראַטעס, פּלאַטאָ און אַריסטאָטעלעס, וואָס האָבן בעהערשט מיט זייערע געדאַנקען די גאַנצע געבילדעטע וועלט פֿון אייראָפּא און אַזיען ביז צום 1500־טען יאָהר נ. א. צ. הויפּטזעכליך, אַריסטאָטעלעס. אויך די מאָראַל איז געוואָרען אַ העכערע און האָט זיך שוין דערהויבען צו דער מאָראַל פֿון מאַנכע מזרח־פֿעלקער. אַ גרויסען איינפֿלוס האָבן אין דער הינזיכט געהאַט אויך די יודען, מיט פֿילאָן דעם אַלעקסאַנדרינער (ידידיה האלקסנדרוני) אָן דער שפּיץ.

מען האָט שוין נישט געמאַכט קיין חילוק צווישען גריכען און נישט גריכען. אַלע מענשען זענען געווען גלייך, ווען זיי זענען נאָר געווען

געבילדעט און האָבען פֿערשטאַנען די הויכע געדאַנקען פֿון די געלעהרטע און די פֿילאָזאָפֿען. דער פֿילאָזאָף עפּיקור (300 פֿ. א. צ.; דערפֿון געהמט זיך דאָס וואָרט אַפּיקורוס) האָט געלערנט זיינע תּלמידים, אַז מענשען דאַרף מען אונטערשיידען נישט נאָך זייער אָבשטאַם, נאָר נאָך די מעלות און חסרונות זייערע. אַלע מענשען זענען איין משפּחה, און אַז איינער בעפֿרייט זיין שקלאַף — האָט ער זיך אַליין בעפֿרייט. נאָך ווייטער דערין זענען דערגאַנגען די סטאָאיקער (אויך אַזאַ פֿילאָזאָפֿישע שולע ווי די עפּיקורעער). מען האָט שוין מיט אַנדערע אויגען געקוקט אויף אַ שקלאַף און אויף שקלאַפֿעריי. עס האָבען שוין מעהר געאַרבייט אין די וואַרשטאַטען פֿרייע מענשען ווי שקלאַפֿען.

אין דער קונסט האָבען די גריכען נאָך פֿידיאַס'ען אַרויסגעשטעלט פּראַקסיטעלעס'ען, וואָס צעהלט זיך עד היום פֿאַר'ן צווייטען נאָך פֿידיאַס'ען. די קונסט האָט זיך שטאַרק ענטוויקעלט, חאָטש זי האָט שוין אין דער לעצטער צייט נישט געהאַט דעם כאַראַקטער פֿון דער אַמאָליגער רוהיגקייט. זי איז שוין געווען פֿול מיט ליידענשאַפֿטען, מיט אַ צו־שטאַרקער בעוועגונג, און געמאָלט און געשניצט האָט מען שוין נישט בלויז געטער, אָדער בילדער, וואָס האָבען אַ שייכות צו רעליגיע, נאָר אויך סצענעס פֿון לעבעדיגען לעבען, פֿון פּשוט'ע מענשען, ווי זיי רוהען, שפּיעלען זיך, ליידען און מאַכען זיך לוסטיג.

די גריכען זענען אַריבערגעוואַכסען זייער רעליגיע, זיי האָבען שוין פֿערשטאַנען דאָס לעכערליכע פֿון געצענדיענסט. סאָקראַטעס האָט שוין געהאַט די פֿאָרשטעלונג פֿון אַן איינציגען גאָט. די נאָהענטקייט מיט די מזרח־פֿעלקער האָט געבראַכט דערצו, אַז דער גריך איז געוואָרען אַ מיסטיקער און אַז זיין האַרץ האָט זיך גענומען עפֿענען פֿאַר דעם איינינקייטס־געדאַנק, ווי דאָס האָבען צוערשט פֿערשטאַנען די יודען.

חאָטש די גריכען אַלס מאַכט זענען געפֿאַלען, נאָר זייער קולטור זייער העלעניזם, זייער וויסענשאַפֿט זענען אַריינגעדרונגען אין דער גאַנצער דאַמאָלדיגער וועלט און האָבען געהאַט דעם גרעסטען אַיינפֿלוס אויף אַלע מזרח־פֿעלקער, וואָס זענען געקומען נאָך זיי. אויך היינט איז דער אַיינפֿלוס פֿון די גריכען נאָך נישט אויסגעשטאָרבען און „האָמער'ס זון לייכט נאָך פֿאַר אונז אויך".

פֿערלאַג „יהודיה״

וועלט־געשיכטע.

צווייטער טייל.

די אלטע צייט.

II.

רוים.

בעאַרבייט פֿון

ד״ר ג. עפּשטיין.

מיט 16 אילוסטראַציעס אין טעקסט.

וואַרשע תר״פ

דרוק ברידער לעווין עפשטיין פּאַוויע № 38

אינהאלטס-פערצייכניס.

אין בוך געפינען זיך 16 אילוסטראציעס.

Drukarnia Lewin-Epsteina, Warszawa

רוים.

ערשטעס קאַפּיטעל.

רוים פון 500—270 פ. א. צייט־רעכנונג.

אין דער צייט, ווען אַלעקסאַנדער מוקדון האָט געהאַלטען מלחמה מיט די אַזיאַטישע פעלקער, האָבען די גריכען אָנגעהויבען צו רעדען וועגען אַ נייער מיליטערישער מאַכט, וואָס וואהנט אין מערב-אייראָפּאַ. דאָס זענען געווען די רוימער אין איטאַליען.

די געאָגראַפישע לאַגע.

איטאַליען פערנעהמט די אַפּענינער האַלב-אינזעל, וואָס איז לאַנג און שמאָל. אַזוי ווי די באַלקאַן-האַלב-אינזעל, וואו עס האָבען זיך פערשפּרייט די גריכען — איז איטאַליען פון צפון-זייט אָבגעטיילט דורך הויכע בערג, דורך די אַלפּען. דורך דעם גאַנצען לאַנד ציהען זיך די אַפּענינער בערג-קייטען. אָבער די אינעווייניגסטע בערג צוברעקלען נישט אַזוי דאָס לאַנד איטאַליען, ווי די בערג אין גריכענלאַנד. צו מערב צו פון לאַנד געפינען זיך גרויסע שטרעקען פלאַך-לאַנד, און איטאַליען לאָזט זיך לייכטער בעפאָהרען ווי גריכענלאַנד. דאָרטען קאָן מען אויך לייכטער בעשעפטיגען מיט אַקערבוי. דאָס לאַנד האָט דעריבער געקאָנט שפּייזען אַ סך מעהר מענשען, ווי גריכענלאַנד, און די היימישע בעפעלקערונג האָט נישט געדאַרפט געהען זוכען קיין פּרנסה איבער די ימים אין פרעמדע לענדער, ווי די גריכען.

איבריגענס, דער ים אין איטאַליען איז נישט אַזאַ גינסטיגער, ווי אין גריכענלאַנד. אין מזרח-זייט איז דער אַדריאַטישער ים אַ שטורמיגער, עס איז נישט צוצוקומען צו זיינע ברעגען, קיין נאַטירליכע האַפענס, ווי אין גריכענלאַנד, זענען ביי איהם נישטאָ. די ברעגען פון מערב-ים (דער טירענער ים) און בעזונדערס פון דעם טאָרענטער אויסגוס זענען שוין גינסטיגער אַביסעל. זיי האָבען עטליכע גוטע בוכטען. צו מערב-צו ליעגען די אינזלען סיציליען, סאַרדיניען און קאָרסיקאַ. צו די מערב-ברעגען פון איטאַליען האָבען צוערשט אָנגעהויבען פאָהרען די גריכען און די פעניציער. פון דער אייגענער זייט האָבען אויך גענומען

אַרויסבּאָהרען די ערשטע איינוואָהנער פֿון לאַנד, ווען זיי האָבען אָנגעהויבען בעצווינגען דעם ים. דערום קאָן מען זאָגען, אַז איטאַליען קוקט שטענדיג אויף מערב־זייט, ווי גריכענלאַנד האָט שטענדיג געצויגען צו דער מזרח־זייט.

די גריכען האָבען בעקומען זייערע ידיעות וועגען אַלערליי סחורות פֿון מזרח, און זיי האָבען זיך מעהר בעזעצט און פֿערשפּרייט אין מזרח־צו פֿון זייער פאַטערלאַנד. די איינוואָהנער אין איטאַליען זענען געווען מעהר פֿעראינטערעסירט מיט די לענדער, וואָס ליעגען אין מערב־זייט פֿון איטאַליען, (מיט דעם היינטיגען שפּאַניען, דעם איצטיגען פֿראַנקרייך, מיט אלזשיר און טונים).

איטאַליען איז ביי היינטיגער צייט אָרעם אין וועלדער; דער קלימאַט איז אַ טרוקענער. די הויפּט־פּלאַנצען וואָס וואַכסען דאָרט זענען: ווייַנטרויבען, רייז, מאַאיס, דרום־פֿרוכטען, צוקערראָהר, פּאַלמען.— חוץ דעם ווייַן, זענען פּאַרצייטען נישט געווען די דערמאָהנטע פּלאַנצען. מען האָט זיי שפּעטער אַריבערגעפּלאַנצט פֿון אַנדערע לענדער. דאָס האָט מען צו פֿערדאַנקען די אַראַבער.

פֿאַר צוויי טויזענד יאָהר צוריק, צו דער צייט פֿון די רוימער, האָט איטאַליען געהאַט גאָר אַנ׳אַנדער פּנים. די הויפּט־פּלאַנצען זענען בעשטאַנען פֿון אייראָפּעאישע תבואות. מעהר פֿאַר אַלץ האָט מען געזייהט ווייץ, נישט גערשטען, ווי מען טהוט דאָס נאָך ביז היינט אין די צפון־לענדער פֿון אייראָפּאַ. וועלדער זענען געווען אַ סך, און דער קלימאַט איז געווען פייכטער און קעלטער ווי היינט.

איטאַליען האָט אויך געהאַט מעהר טייכען ווי גריכענלאַנד. צוליעב די טייכען געפינען זיך צום ים צו אַ סך זומפּען, וואָס פּלעגען מאַכען אונמעגליך זיך צו בעזעצען נאָהנט פֿון ים. די בעפֿעלקערונג האָט דערום געוואָהנט אויף בערגלעך און פּלעגט בויען די דערפֿער אויף הויכע ערטער.

איטאַליען צוטיילט זיך אויף דריי געאָגראַפֿישע טיילען: אויף אויבער־איטאַליען, מיטעל־איטאַליען און דרום־איטאַליען.

רוים.

אין מיטעל־איטאַליען האָבען געוואָהנט די לאַטיינער. זיי זענען געווען אַקערבויער און פֿיהציכטער. זייערע גרויסע דערפֿער זענען געווען אַרומגערינגעלט מיט פֿעסטונגס־בערגלעך. זייער גרעסטעס דאָרף איז געווען

רוים ביים טייך טיבער. אין רוים פלעגען קומען האנדלען די פעניציער און די גריכען, דעריבער האט דאס דארף געמוזט אליין מעהר וואקסען און האט בעקומען די אויבערהאנד איבער אנדערע דערפער. שפעטער האט זיך די גאנצע בעפעלקערונג פון מיטעל־איטאליען אנגענומען גענעבען רוימער, און פון דעם שבט לאטיינער איז נאר געבליעבען דער זכר, וואס מען רופט די רוימישע שפראך — לאטיינישע.

די רוימער זענען בכלל נישט געווען ענליך צו די גריכען. אלע זייערע מנהגים זענען געווען איינפאכער און שטרענגער. א צייט לאנג האט זיך נאך ביי זיי געהאלטען דער מנהג מקריב צו זיין מענשליכע קרבנות. דער פאטער האט געהאט אין דער פאמיליע די גאנצע מאכט. ווייב און קינדער צוזאמען מיט זיינע שקלאפען און בהמות האבען זיך גערעכענט פאר זיין האב און גוטס. ער האט געמעגט טהון מיט זיי, וואס ער האט געוואלט.

דער הארבער, שטרענגער האראקטער פון די רוימער ווייזט זיך ארויס אין זייערע לעגענדען. די מעשה דערצעהלט, ווי דער הויפט־קאמאנדיר פון רוימישען חיל האט געהייסען הרג'ענען זיין אייגענעם זוהן דערפאר, וואס ער האט זיך געשלאגען מיט'ן שונא, אהן דעם בעפעהל פון קאמאנדיר. איידער זיך אבצוזאגען פון דער דיסציפלין אין דער ארמעע, האט ער בעסער מקריב געווען דאס לעבען פון אייגענעם זוהן. חאראקטעריסטיש איז אויך די לעגענדע וועגען דער גרינדונג פון דער שטאדט רוים. צוויי ברידער, ראם און ראמולוס, וואס זענען געווארען אויסגעהאדעוועט פון א וועלפין, האבען דערנאך געבויעט די שטאדט רוים. די שטאדט איז געבויעט אויף בלוט, די ברידער האבען זיך צוקריעגט דערנאך, און איינער פון זיי האט דער'הרג'עט דעם אנדערן.

רעליגיע.

די רוימער האבען געהאט די אייגענע געטער, וואס די גריכען. זייער יופיטער איז דאס אייגענע, וואס ביי די גריכען צעאוס. יונא איז ביי זיי די גריכישע הערא, דער גריכישער ים־גאט פאסיידאן — הייסט ביי זיי נעפטון, די גריכישע אפראדיטע — ווענוס א. ז. וו. נאר די געטער אפאללאן און דיאנוס זענען געקומען צו די רוימער שפעטער ווי די אנדערע. אבער אויך בנוגע צו די געטער זענען די רוימער געווען אנדערש, ווי די גריכען. די גריכען האבען זיך פארגעשטעלט די געטער ווי שענע הויך־ערהאבענע מענשען מיט אלע

פרטים; די רוימער דאַנגעגען האָבען געהאַט אַ פאָרשטעלונג וועגען זיי נישט ווי פון מענשען, נאָר ווי פון געוויסע קרעפטען אין דער נאַטור, וואָס האָבען נישט קיין בילד און געשטאַלט. די רוימער האָבען געגלויבט, אַז צווישען די מענשען און די געטער איז דאָ אַמין אָבמאַך, און ווען מען איז ממלא דעם אָבמאַך, מוזען די געטער אויך האַלטען וואָרט.

איטליכע אונטערנעהמונג ביי די רוימער פלעגט זיך אָנהויבען דערמיט, וואָס מען פלעגט פרובען טרעפען דעם ווילען פון די געטער. מען פלעגט מאַכען אַ צלם אויף דער ערד. דער כהן פלעגט זיך שטעלען אויפ'ן פונקט, וואו עס שניידען זיך די פאַסען פון צלם, און פלעגט קוקען אויף לינקס און רעכטס, אויף דער ערד און אויפ'ן הימעל. אַלע סימנים פון רעכטס האָט מען געהאַלטען פאַר שלעכטע, פון לינקס — פאַר גוטע, און ווען די ציי‌כענס אויף רעכטס פלעגען זיין מעהר ווי אויף לינקס, פלעגט מען זיך צוגעהען אַהיים, דען די געטער זענען קעגען דער אונטערנעהמונג.

די פערוואַלטונג.

אין דער אינעווייניגסטער פערוואַלטונג זענען די רוימער געווען פונקט אַזוי שטרענג, ווי אין דערהיים ביי זיך אין דער פאַמיליע. אַלע יאָהר פלעגט מען אויסקלויבען צוויי קאָנסולען, וואָס האָבען געהאַט אַ גרויסע מאַכט. זיי זענען געווען די ערשטע לייט, וואָס האָבען געפיהרט די שטאָדטישע עסקים, וואָס זענען געווען אין מלחמה-צייט די אויבערשטע פון חיל און וואָס האָבען זיך געצעהלט צו די הויפּט-שופטים ביי איטליכען משפט. זייערע געהילפען האָט מען גערופען ליקטאָרען. די בירגער פלעגען אויפ'ן אייגענעם חשבון זיך מאַכען גרייט צום קריעג, איטליכער לויט זיין פערמעגען. די ערשטע קלאַס, וואו עס זענען געווען די רייכסטע לייט, פלעגט בעזאָרגען אין מלחמה-צייט די רייטער-חיל. די, וואָס האָבען גאָר נישט פערמאָגט, פלעגען געהן אין קריעג אַלס מוזיקאַנטען, אַלס בעלי-מלאכות. ווען אַ בירגער איז נישט געווען עהרליך, אָדער גלאַט אַזוי אַ בזוי, פלעגט מען איהם אויסשליסען פון דער אַרמעע און ער האָט נישט געהאַט דאָס רעכט מיטצוריידען אויף די אספות פון די סאָלדאַטען. דערביי פלעגט ער צאָהלען שטראָף-געלד צום נוצען פון דער אַרמעע.

הוין די קאָנסולען איז נאָך געווען אין רוים אַ סענאַט (דער ראַט פון די זקנים). ביי זעהר וויכטיגע אַנגעלעגענהייטען, למשל, ביי אַ קריעג, אָדער

זוען מען האָט נעדאַרפֿט אויסקלויבען קאָנסולען, פֿלעגען ווערען צונויפֿנערופֿען אויף אַנ'אַסיפֿה אַלע מיליטער-פֿפֿליכטיגע בירגער. די דאָזיגע פֿאָלקספֿערזאַמלונג האָט נישט געהאַט דעם כאַראַקטער פֿון דער גריכישער. דער קול פֿון אַ קריעגס-שופֿר פֿלעגט צונויפֿרופֿען די בירגער. מען פֿלעגט זיך צונויפֿקלויבען אויפֿ'ן מאַרס-פֿעלד, דאָס הייסט אויפֿ'ן פלאַץ פֿון די מיליטערישע איבונגען. די בירגער פֿלעגען קומען אין פֿולען וואַפֿען און פֿלעגען זיך אויסשטעלען ראָטעסווייז, איטליכע ראָטע מיט איהר אָבצייכען און מיט איהר ראָטניק פֿאָראויס. קיין גרויסע דרשות פֿלעגט מען נישט האַלטען. דער קאָנסול פֿלעגט שטעלען די פֿראַגען, און מען פֿלעגט קורין ענטפֿערען „יאָ" אָדער „ניין". ביי די וואַהלען איז געווען אַ מנהג צו לאָזען דורכגעהן איטליכע ראָטע דורך אַ בעזונדער בריקעל צו אַ בעזונדערער טהיר. אויפֿ'ן בריקעל פֿלעגט איטליכע ראָטע הויך מודיע זיין, פֿאַר וועמען זי שטימט צוערשט פֿלעגען אָבגעבען די שטימען די ראָטעס פֿון די בעסער בעוואָפֿענטע. ווען זיי זענען געווען בעשלאָסען ביי זיך, פֿלעגט מען שוין ביי די אַנדערע ראָטעס נישט פֿערלאַנגען זייערע שטימען. די רוימישע חילים האָבען געהאַט אַ גרויסע ממשלה איבער זיך. זיי פֿלעגען אַליין אויסקלויבען פֿאַר זיך פֿיהרער פֿון קאָמאַנדיר ביז צום פֿעלדמאַרשאַל.

פּאַטריציער און פּלעבעער.

אָנפֿאַנגס האָבען געהערשט אין רוים די פּאַטריציער, דאָס הייסט די יחסנ'ישע רייכע משפחות. זיי זענען געווען אַרומגערינגעלט פֿון קליינע אָרעמע מענשען, וואָס זענען געווען פֿון זיי אָבהענגיג, אָדער, וואָס האָבען זיך אַליין אָבגעגעבען אין זייער שוץ. פֿון זיי פֿלעגט מען אויסקלויבען קאָנסולען און כהנים. נור די אַרמעע איז הויפּטזעכליך בעשטאַנען פֿון פּויערן, לאַנד-אַרבייטער, און זיי פֿלעגט מען רופֿען פּלעבעער.

צווישען די פּאַטריציער און פּלעבעער איז שטענדיג געווען אַ קאַמפּף. די פּלעבעער האָבען גענומען אַרויסשטעלען פֿון זייער צד שתדלנים, פֿיהרער, וואָס האָבען געהייסען טריבונען. אָט די דאָזיגע פֿערטיידיגער פֿון פּראָסטען פֿאָלק פֿלעגען זיך אַריינמישען יעדעס מאָל, ווען עס פֿלעגט פֿאָרקומען אַ שטרייט צווישען די קאָנסולען און דעם פֿאָלק. קומט אַליקטאָר און אַרעסטירט עמיצען — מישט זיך אַריין דער טריבון און רייסט אַרויס מיט געוואַלט דעם אַרעסטאַנט פֿון ליקטאָרס הענד. די פּאַטריציער האָבען, נישטווילענדיג, זיך געמוזט רעכענען מיט די דאָזיגע טריבונען, וואָס די פּלעבעער האָבען אַרויסגעשטעלט. ווען דאָס פֿאָלק איז געווען נישט

צו־ריעדען, איז שמענדיג געווען לייכטער צו פיהרען עסקים מיט עטליכע זייגע פערטרעטער, איידער מיט א המון מענשען. דערום האט מען די פלעבעער געגעבען דאס רעכט יעהרליך אויסצוקלויבען צעהן טריבונען פון זיך. די טריבונען האבען פון זייער זייט אנגעהויבען צו ארגאניזירען דאס פאלק אין בעזונדערע פערזאמלונגען. און די דאזיגע פערזאמלונגען פלעגען זיך שוין נישט פערזאמלען ראטעסווייז, נאר דערפערוויז. ווען א פלעבעאישע פערזאמלונג פלעגט עפעס בעשליעסען צווישען זיך, פלעגען זיך שוין מוזען דערמיט רעכענען סיי דער סענאט, סיי די קאנסולען. די טריבונען האבען געהאט צוטריט אין סענאט, וואו זיי פלעגען איבערגעבען די בעשלוסען פון פאלק.

די מאכט פון די טריבונען איז אלין מעהר געשטיגען. אסך פון זיי האבען שוין געשטרעבט צו ווערען אויסגעקליעבען אלס קאנסולען און כהנים. די פאטריציער האבען א צייט לאנג נישט געוואלט צולאזען מענשען אהן יחוס צו אזוינע הויכע שטעלען. הויפטזעכליך האבען זיי נישט געוואלט דערלאזען, אז עמיצער פון די טריבונען זאל פערנעהמען די שטעל פון א כהן. דעם קונץ צו טרעפען דעם ווילען פון די געטער האט מען געהאלטען פאר א הייליגען סוד און מען האט איהם בשום אופן נישט געוואלט ענטדעקען פאר פראסטע מענשען. די פאלקס-פערזאמלונגען זענען געווען פון די כהנים שטארק אבהענגיג. די כהנים פלעגען קענען געפינען אזוינע סמנים, אז די פערזאמלונג זאל אבגעלעגט ווערען אויף אנ'אנדער טאג, ווען די פויערן קענען נישט קומען פון דארף צוליעב דער פעלד-ארבייט. זיי האבען געקענט ערקלערען דעם פאלק, אז דער, וואס איז אויסגעקליעבען (און וואס פאסט נישט פאר דער פאטריציער-פאליטיק), געפעלט נישט די געטער, און די וואהל פלעגט דערום בטול ווערען. נאר נישט קוקענדיג אויף אלעם דעם, האט מען אלץ עפטער און עפטער גענומען קלויבען פון די טריבונען קאנסולען און כהנים. דעם סוד פון טרעפעניש האט מען געמוזט סוף כל סוף ענטפלעקען די פלעבעער, און דאס האט פאסירט 300 יאהר פ. א. צ. אנגעזעהענע רייכע פלעבעער, וואס האבען פערנומען גרויסע שטעלען, האבען שוין דערנאך אויך אנגעהויבען צונויפקלויבען ארום זיך זייער משפחה און זיך ארומרינגלען מיט מענשען, וואס זענען פון זיי אבהענגיג. די טאטעס פון אזוינע משפחות פלעגען שוין ווערען סענאטארען צוגלייך מיט די פאטריציער. צו די אלטע פאטריציער-פאמיליען זענען צוגעקומען נייע רייכע פלעבעאישע. די רוימישע מלוכה האט זיך אפילו גערופען די רעפובליק פון די רוימער, אבער

סוף כל סוף האָבען די גאַנצע ממשלה געהאַט אין די הענד עטליכֿע פֿאַמיליעס, עטליכע אַלטע פּאַטריצישע און עטליכֿע נײַע גרויס-געוואָרענע פּלעבעאישע. •

די מלחמות אין איטאַליען ביז 300 פ. א. צײַט-רעכנונג.

די מעהרצאָהל פֿון די פּויערן, פֿיהרענדיג אַ קאַמפּף מיט די פּאַטריציער, האָבען גאָר נישט געהאַט אַזאַ חשק צו די גרויסע שטעלען אין דער מלוכה. זיי האָבען נאָר געוואָלט האָבען מעהר ערד, וואָס איז בעזונדערס קנאַפּ געוועזען פֿאַר פּויערן מיט אַ סך קינדער. דערום האָט מען געמוזט זעהען, וואָס מעהר ערד צו בעקומען. מעהר פֿאַר אַלין האָבען די רוימער חשק בעקומען צו פֿערנעהמען דעם שכנ'ישען פּאַס ערד בײַ'ם ים מיט'ן נאָמען קאַמפּאַניע, וואָס איז די פֿעטסטע ערד אין גאַנץ איטאַליען.

נאָר אויך די אַנדערע שבטים אין איטאַליען האבען זיך פֿערמעהרט אין דער בעפֿעלקערונג און האָבען אויך געמאַכֿט נײַע פּלעצער פֿאַר זיך. די רוימער האָבען דערום געמוזט פֿיהרען לאַנגע עקשנות'דיגע מלחמות. בעזונדערס האָט זיך שטאַרק פֿערטיידיגט דאָס בערג-פֿאָלק, די סאַמניטער אין דרום-איטאַליען, וואָס זענען געוועזען אַ בעגאַבט און ענערגיש פֿאָלק. די מלחמות האָבען זיך געצויגען אָהן א סוף. פֿון בײדע זײַטען פֿלעגען יאָהריעהרליך זיך קומען שלאָגען די פּויערן, וואָס זענען צוגלײַך געוועזען גוטע סאָלדאַטען. די זיעגער האָבען זיך ביסלעכווײַז, גאַנץ לאַנגזאַם פֿערהאַפּט איין פּלאַץ נאָכֿ'ן אַנדערן. דאָס זענען נישט געוועזען קײן ריכטיגע מלחמות, נאָר אַ נ'אָנפֿאַל, וואָס פֿלעגט געדויערן עטליכע וואָכען, אין דער צײַט, ווען מען איז פֿריי פון דער פֿעלד-אַרבײַט. ווי נור עס פֿלעגט זיך ענדיגען דער אָנפֿאַל, פֿלעגט דער היינטיגער סאָלדאַט אויף מאָרגען ווידער ווערען אַ רוהיגער פּויער און פֿעלד-אַרבײַטער. די דאָזיגע סאָלדאַטען פֿלעגט די מלוכֿה גאָר נישט צאָהלען. מאַנכמאָל פֿלעגט מען נאָך בײַ זיי נעהמען צו שטײַער פֿאַר'ן צופֿיהרען בעלאַגערונגס-אינסטרומענטען און פּראָוויאַנט. ווען דער אָנפֿאַל פֿלעגט זיך גוט ענדיגען און מען פֿלעגט האַפּען אַ סך רויב, פֿלעגט מען דאָס צוטײלען צווישען זיך. ווען מען פּלעגט דאַרפֿען אָבראַטעווען רוים אָדער צונויפֿקלויבען אַ גרויס חיל און די לעצטע קרעפֿטען געגען אַ געפֿעהרליכֿען שונא, פֿלעגען די רוימער וועהלען אַ געניטען פֿיהרער, אַ דיקטאַטאָר, וואָס האָט בעקומען אויף אַ געוויסע צײַט אַ נ'אונבעגרענצטע מאַכֿט. בײַ די רוימער איז געוועזען אַנ'אײַנגעאַרטיגער מיליטערישער סדר. זיי פֿלעגען צוטײלען זײערע פֿאָלקען (לעגיאָנען) אין מלחמה-צײַט אויף מעהרערע טײלען. אײן טייל פֿלעגט רוהען, ווען דער אַנדערער

פֿלעגט זיך שלאָגען, און ווײַבאַלד דער ערשטער טײל פֿלעגט מאַט ווערען — פֿלעגט איהם שוין פֿערבײַטען דער צווײַטער טײל. חוץ דעם, האָבען זײַ געהאַט די טבע צו בױען באַלד, וואו זײַ האָבען זיך נור אָבגעשטעלט, אַ לאַגער פֿאַר די סאָלדאַטען. ווען עס איז אויסגעקומען לאַנג צו שטעהען אויף איין אָרט, פֿלעגט ווערען דער לאַגער בעפֿעסטיגט, ווי אַן אמת'ע פֿעסטונג. דער לאַגער פלעגט געבען די סאָלדאַטען אַ מעגליכקײט אויך צו קעמפּפֿען דאַמאָלס, ווען מען האָט זײַ אַרומגערינגעלט פֿון אַלע זײַטען. אין דעם בעפֿעסטיגטען לאַגער איז נישט לײַכט געוועזען צו זײַ צוצוקומען. די סאָלדאַטען פֿלעגען הוין וואַפֿען נאָך מיטנעהמען אַלערלײַ אינסטרומענטען און אָפֿטמאָל נאָך שפּיציגע פּלעקער. דער רוימישער סאָלדאַטען-דיענסט איז געוועזען אַ לאַנגער און אַ שווערער. די גריכען וואָלטען קײנמאָל נישט אײַנגעשטימט אַזוי שווער און לאַנג צו דיענען. בײַ די רוימער דאַגעגען האָט זיך דער דיענסט אויסגעצײַכענט מיט אַ פֿעסטער, גוטער דיסציפּלין.

בילד 1. — אַ רוימישער סאָלדאַט אין פֿולען וואַפֿען.

דער בונד.

ביסלעכווײַז זענען די בעסערע שטיקער ערד אַריבער צו די רוימער. די בעסטע ערד האָבען זײַ צוגענומען פֿאַר זיך, די ערגערע האָבען זײַ איבערגעלאָזען אין די הענד פֿון די בעזיגטע, וועלכע די רוימער האָבען געצוואונגען צו זײַן מיט זײַ אין איין בונד. פֿון די פֿערבונדענע האָט רוים געפֿאָדערט דעם אײגענעם מיליטער-דיענסט, ווי פֿון די אײגענע. דער גאַנצער איטאַליענישער בונד, וואָס איז געשטאַנען אונטער דער מיליטערישער אויבערמאַכט פֿון רוים, האָט געקענט אַרויסשטעלען אין מלחמה 800 טויזענד מאַן, וואָס איז צו יענער צײַט געוועזען אַ געוואַלטיג גרויסער חיל.

די רוימער האָבען זיך נישט געמישט אין דער אינעווייניגסטער פֿערוואַלטונג פֿון די אַנדערע פֿעלקער פֿון בונד. איטליך בונדס-פֿאָלק, אָדער בונדס-שטאָדט האָט זיך געהאַט איהרע אײגענע פֿיהרונגען. נור אין אַלגעמײנע ענינים, ווען עס האָט זיך געהאַנדעלט וועגען אַלע

בילד 2. — אַן אַרעמער רוימישער סאָלדאַט, וואָס איז נאָר בעוואָפֿענט מיט שטײנער צו וואַרפֿען אין שונא.

פערבונדענע אָדער וועגען דער הויפּטשטאָדט רוים, פלעגען די רוימער אַרויסגעבען זייערע בעפעהלען די שכנ׳ישע פעלקער און די שטעדט. וויכטיגע מענשען פון די דאָזיגע שטעדט פלעגען זיי זעהען צוצוציהען צו זיך, זיי געבען דאָס רוימישע בירגערעכט, ד. ה. זיי ערלויבט צו האַנדלען אָהן אַ שום אָבצאָהל, צו קומען אין די רוימישע פאָלקס-פערזאַמלונגען און צו פערנעהמען רוימישע שטעלען.

אמת׳ע רוימער זענען געוועזען וועניגער ווי די בעפעלקערונג פון די בונדס-פעלקער, דעריבער האָבען די רוימער געפיהרט שטענדיג אַזאַ פּאָליטיק, אַז די בונדס-פעלקער זאָלען קיינמאָל נישט לעבען בשלום, אַז זיי זאָלען זיך נישט קאָנען אַמאָל פעראייניגען געגען רוים. divide et impera ד. ה. צוטייל די מאַכט פון אַנדערע און האָב איבער זיי די ממשלה, — אָט דאָס איז געוועזען דער שפּריך פון איטליכען רוימישען פּאָליטיקער. דעריבער האָבען די רוימער די פערנומענע שטיקער ערד אַזוי אויסגעמאָסטען, אַז איטעדעס זאָל אַרײַן אַ שטיק רוימיש ערד אין מיטען צווישען די בעזיגטע פעלקער. חוץ דעם האָבען זיי געבילדעט אין מיטען פון די פרעמדע ערד-פעלקער רוימישע מיליטערישע קאָלאָניעס. די קאָלאָניע איז געוועזען אַזאַ מין פעסטונג, וואָס האָט אַכטונג געגעבען אויפ׳ן בעזיגטען פאָלק און וואָס האָט געדאַרפט זיין אַ שטיצע אין פאַל פון אַ קריעג אָדער אַ בונט. צו די קאָלאָניעס פלעגען פיהרען פון רוים עקסטרע מיליטערישע שאָסעען, אויף וועלכע מען האָט געקאָנט גיך ברענגען חיל, וואָפען און צושטעלען שנעלער די פּאָסט. די דאָזיגע שאָסעען זענען נאָך ביז היינט אַ מוסטער פון דער הויכער בוי-קונסט, וואָס האָבען בעוועסען די רוימישע אינזשענערען. ביז צו דער היינטיגער צייט זענען נאָך פערבליבען ערטערווייז די דאָזיגע שאָסעען, וואָס האָבען מעהר ווי טויזענד יאָהר ניט געהאַט קיין שום רעמאָנט.

צווייטעס קאַפּיטעל.

רוים אין דער צייט פון די גרויסע נצחונות.

(100=270 פאַר אונזער צייט-רעכנונג).

ביז צו דער צייט האָט זיך רוים׳ס מאַכט צונויפגעשטעלט פון קליינע זיעגען איבער די שכנ׳ישע פעלקער. 270 פ. א. צ. איז שוין גאַנץ איטאַליען, חוץ דעם טהאַל ביי׳ם טייך פּאָ, געוועזען אונטער דער רוימישער איבערמאַכט. צום בונד זענען אויך צוגעשטאַנען די בעפעלקערונג פון דער

דרום־איטאַליענישער שטאָדט קאַפּואַ און דער גריכישער—טאַרענטאָ, וואָס האָבען געלעבט פון האַנדעל און אָפט בעפאַהרען דעם ים. די בעזיצונגען פון רוים האָבען זיך שוין נאָהענט געגרעניצט מיט דער גרויסער ים־מאַכט קאַרטהאַגאָ, וואָס עס האָבען געגרינדעט די פעניציער. צווישען זיי ביידען איז נאָר געלעגען די אינזעל סיציליען, וואָס האָט זיך געצויגען כמעט ווי אַ בריק פון צפון־טייל־אַפריקא צו דרום־איטאַליען. קאַרטהאַגאָ האָט זיך געמיהט איינצונעהמען די אינזעל, כדי צו האָבען אין די הענד דעם גאַנ־צען האַנדעל אין מערב־טייל פון מיטעללענדישען ים.

די רוימער האָבען צוערשט נישט געקוקט, וואָס עס טהוט זיך אויף זייער נאָהענטען ים. האַנדלען פלעגען קומען צו זיי פרעמדע סוחרים, מעהרסטענטייל קאַרטהאַגער. איצט אָבער, ווען רוים האָט זיך שוין פער־שפרייט ביז צום ים, האָבען זיי שוין נישט געקענט דערלאָזען, אַז די אינ־זעל סיציליען זאָל אַריבער צו די קאַרטהאַגער, ווארום דאַמאָלס וואָלט קאַרטהאַגאָ געקענט האַלטען אין אַ בעלאַגערונגס־צושטאַנד אַלע ברעגען פון איטאַליען.

דער נייער שונא, קאַרטהאַגאָ, איז געווען מעכטיג און רייך, זיינע בעזיצונגען האָבען זיך געצויגען ביז צום גיבראַלטאַר. די פעניצישע סוחרים האָבען אַליין געהאַט אין זייערע הענד. אויף זייער ערד האָבען געאַרבייט אַפריקאַנער פויערן, וועלכע האָבען אויך געמוזט צושטעלען סאָלדאַטען. די שכנ׳ישע נאָמאַדען, די נומידיער (די היינטיגע בעוואָהנער פון אַלזשיר) האָבען געמוזט צושטעלען פערד און רייטער־חיל, חוץ דעם האָבען די קאַרטהאַגער געקענט דינגען סאָלדאַטען צווישען די אַפריקאַנער פעלקער, ביי די שפאַניער און גריכען, זיי האָבען געהאַט דאָס, וואָס די רוימער האָט שטאַרק געפעהלט: די גרויסע מזומנים.

נור אין איין זאַך זענען די קאַרטהאַגער געווען שוואַכער פאַר די רוי־מער. די הערשענדע קלאַס, די פעניציער, זענען געווען צו קליין אין צאָהל אין פערגלייך מיט דער איבעריגער בעפעלקערונג. זיי זענען אונגעפעהר געווען אין זייערע לענדער דאָס, וואָס די היינטיגע ענגלענדער אין אינדיען. אין דער אַרמעע זענען געווען די פעניציער די אָפיציערען. זיי האָבען קאָמאַנדעוועט איבער סאָלדאַטען פון פרעמדע שבטים, וואָס האָבען נישט געהאַט די אינטערעסען פון דער הערשענדער קלאַס.

די סוחר׳ישע קאָמפּאַניעס, וואָס האָבען געהאַט די ממשלה אין די שטעדט, האָבען זעהר נישט ליעב געהאַט צו פיהרען מלחמות: זיי זענען גרייט געווען אָבצוגעבען די גרויכע מיליטערישע אונטערנעהמונגען צו עמי־

צען אַ העלדישען קאָמאַנדיר, ווען ער נעהמט נור אויף זיך אין אויף זיין געוויסען אַלע רעזולטאַטען פֿון קומענדיגען קריעג.

דער ערשטער קריעג מיט די קאַרטהאַגער 264—241 פֿ. א. צ.

די רוימער האָבען זיך געדאַרפֿט ענטשליעסען, אויב זיי זאָלען פֿיהרען קריעג אויפ'ן ים, צי נישט? ביז יעצט האָבען די רוימער אויסגעבילדעט סאָלדאַטען נור פֿאַר אַ קריעג אויף דער יבשה. יעצט איז אָבער דאָס געווען צו ווייניג, חאָטש זיי האָבען ביז יעצט שטענדיג געזיעגט איבער די געדונגענע קאַרטהאַגער סאָלדאַטען אויף דער יבשה, נור די קאַרטהאַגער קענען זעהר לייכט פֿערנעהמען אַלע ברעגען און אָבשפּאַרען רוים פֿון סחורות און עסענוואַרג. רוים האָט געמוזט ווערען אַ ים-מאַכט. מען האָט אויסגעבויט גרויסע מיליטערישע שיפֿען; צו די שיפֿען האָט מען גענומען גריכישע סאָלדאַטען, וואָס האָבען געוואָהנט אין די בונדס-שטעדט פֿון דרום-איטאַליען. ביי איין ים-שלאַכט נישט ווייט פֿון סיציליען האָבען זיך צוזאַמענגעטראָפֿען 700 שיפֿען מיט אַנ'אַרמעע פֿון 300 טויזענד סאָלדאַטען. 3 גרויסע פֿלאָטען האָבען די רוימער פֿערלאָרען צוליעב די שטורעמס אויפ'ן ים. אין משך פֿון גאַנצען קריעג האָבען זיי פֿערלאָרען 700 שיפֿען.

ענדליך האָבען די רוימער בעשלאָסען אַריבערצופֿיהרען אַנ'אַרמעע אין אַפֿריקאַ און צונעהמען קאַרטהאַגאַ פֿון דער יבשה. נור באַלד האָט זיך אַרויסגעוויזען, אַז דאָס איז ניט מעגליך. די סאָלדאַטען, וואָס זענען זיינט הונדערטער יאָהרען געוואָהנט געווען צו קורצע נאָהענטע מלחמות, האָבען זיך נישט געוואָלט לאָזען אַזוי ווייט. עס איז אַריבער אין אַפֿריקאַ נור אַ קליינער טייל סאָלדאַטען און מיט זיי זענען די געדונגענע גריכישע סאָלדאַטען גיך פֿאַרטיג געוואָרען. אפֿילו דער רוימישער קאָנסול רעגולוס איז אַריינגעפֿאַלען אין פֿלען (אין געפֿאַנגענשאַפֿט) ביי די קאַרטהאַגער (255 פֿ. א. צ.).

דער דאָזיגער שווערער קריעג האָט זיך געצויגען 23 יאָהר. די סאָלדאַטען, וואָס האָבען געקעמפֿט צום סוף מלחמה, זענען נאָך אויף דער וועלט נישט געווען, ווען זי האָט זיך אנגעהויבען. ענדליך האָבען די קאַרטהאַגער אָבגעטרעטען רוים סיציליען. דאָס סוחרים-פֿאָלק האָט מעהר נישט געוואָלט שטרייטען, ווייל די מלחמה האָט אָבגעשטעלט דעם גאַנצען האַנדעל.

אין רוים זענען אַסך געווען שטאַרק נישט צופֿריעדען מיט דער מלחמה. זי האָט חרוב געמאַכט פֿעלדער פֿון די פּויער און זייער פֿיהרער דער טריבון פֿלאַמיניוס האָט אנגעהויבען פֿיהרען אַ קאַמף געגען סע-

נאַט, וועמ בעריבֿערט זיך דורך די שיפֿען און דעם האַנדעל אויפֿ'ן השבון פֿון פֿויער, וואָס מוז צוליעב'ן קריעג פֿערלאָזען זיינע פֿעלדער.

פֿלאַמיניוס האָט געפֿאָדערט, אַז מען זאָל ווידער אָנהויבען, ווי אַ מאָל, קעמפֿפֿען אין איטאַליען אויף דער יבשה און פֿערנעהמען וואָס מעהר ערד פֿאַר די פֿויערן. ווען דאָס פֿאָלק האָט איהם אויסגעקליבען פֿאַר אַ קאָנסול, — האָט ער אָנגעהויבען אַרויסצושטויסען די גאַליער (קעלטען), וואָס האָבען פֿערנומען אין איטאַליען דעם טהאָל בײַ'ם טײַך פּאָ. ער האָט צוגענומען זייער ערד, זי פֿערטיילט צווישען דער לאַנד-בעפֿעלקערונג און דורכגעפֿיהרט דעם ערשטען מיליטער-שאָסעע אין צפֿון-איטאַליען (פֿלאַמינישער-שאָסעע). פֿלאַמיניוס איז געווען אַ „נייער מענש“ (homo novus). מיט דעם נאָמען פֿלעגען אָנרופֿען די אַלטע פּאַטריציער איטליבֿען רוימער, וואָס האָט צוליעב איינענע מעלות זיך דערשלאָגען צו דער העכסטער שטעלע אין דער מלוכה.

צו דער זעלבער צײַט זענען אויפֿגעטרעטען אין קאַרטהאַגאָ אין דער משפחה באַרקאַ (ד. ה. בּרָק, בליץ) צוויי הויכבעגאַבטע מענשען מיט אַ גרויסער מיליטערישער בעגאַבונג, דער פֿעלדמאַרשאַל האַמילקאַר און זיין זוהן האַניבאַל. זיי האָבען געפֿיהרט קריעג אויף איינענער רעכנונג, און האָבען פֿערנומען כמעט העלפֿט שפּאַניען. שפּאַניען איז געוואָרען כמעט זייער אייגען פֿירשטענטום.

דער צווייטער פּונישער קריעג 218—201 פּ. א. צײַט-רעכנונג.

פֿון שפּאַניען האָט זיך האַניבאַל אונטערגענומען צו מאַכען אַן אָנפֿאַל אויף רוים. זיין אַרמעע איז בעשטאַנען פֿון אויסגעמושטירטע סאָלדאַטען, אַפֿריקאַנער און שפּאַניער. אַ גרעסערען געגנער, אַ שטאַרקערען שונא ווי האַניבאַל האָט רוים קיינמאָל נישט געהאַט, נישט פֿריהער, נישט שפּעטער. האַניבאַל האָט געהאַט אַ געניאַלען קאָפּ, די גרעסטע איינפֿאַלען; ער האָט אויסגעצייכענט קאָמאַנדירט איבער זיינע האַלב-ווילדע סאָלדאַטען; ער האָט אויסגעצייכענט אויסשטודירט אַלע מעלות און חסרונות פֿון דעם רוימישען חיל און פֿלעגט קונציג אויסנוצען איטליכע שוואַכקייט פֿון דער רוימישער אַרמעע. וועגען זיינע היטרע געגנג דערצעהלט מען מויזענדער לעגענדען. מען דערצעהלט, אַז איינמאָל איז איהם אבגעלונגען זיך אַריינצוגנב'נען אין רוימישען לאַגער. ער האָט זיך קינציג פֿערקליידט, צוגעקלעבט אַ פֿאַלשע באָרד און איז אַליין געגאַנגען שפּאַצירען. זיינע שפּיאָנען זענען געווען אומעדום, אפילו אין רוים גופא.

האַניבאַל האָט (אפשר דער ערשטער אין דער וועלט-געשיכטע) דורך שפּאַניען, די פּירענעען און דורך דרום-פראַנקרייך דורכגעפיהרט זיין אַרמעע איבער די אַלפּען אין איטאַליען. די איבערגענג איבער די בערג זענען געווען זעהר שווער און האָבען געקאָסט אַ סך סאָלדאַטען דאָס לעבען. אַלע קריעגס-העלפאַנדען זענען אומגעקומען אין די קאַלטע בערג. נאָר דאָס פּלוצלינגע קומען פון האַניבאַל פון צפון צו איז פאַר רוים געווען די גרעסטע סכנה. אין טהאָל ביי'ם טייך פּאָ זענען צו איהם צוגעשטאַנען די גאַלער, וואָס פלאַמיניוס האָט זיי נאָר-וואָס מנצח געווען, די רוימישע פּויערן, וואָס האָבען זיך נאָר-וואָס בעזעצט, האָט מען צוטריעבען. האַניבאַל האָט צושלאָגען און מנצח געווען צוויי רוימישע אַרמעען איינע נאָך דער צווייטער.

אין רוים איז געוואָרען אַ בהלה. מען האָט אָנגעהויבען שרייען, אַז די יחסנים, וואָס זיצען אין סענאַט און איילען זיך נישט אַרויסצושטעלען די גאַנצע מאַכט פון רוימישען חיל, ברענגען דערצו, אַז רוים זאָל אונטערגעהן. דאָס פאָלק האָט אויסגעקליעבען ווידער פלאַמיניוס'ען. פלאַמיניוס האָט שטאַרק געגלויבט אין אַ גיכען נצחון און האָט פערנומען אַ שטאַרקע פּאָזיציע אויף די בערג. נאָר האַניבאַל האָט איהם קינציג אויסגעמיעדען און איז געגאַנגען צו רוים אַרום פלאַמיניוס חיל. ער איז געקראָכען דורך זומפּען, און זיינע סאָלדאַטען האָבען זיך גור געקאָנט אויסרוהען אויף די טויטע קערפּער פון די געפאַלענע פערד. מיט אַמאָל האָט פלאַמיניוס דערזעהען האַניבאַל'ן הינטער זיך אויפ'ן וועג, וואָס געהט קיין רוים. פלאַמיניוס האָט זיך האַסטיג געוואָרפען אויף האַניבאַל'ן, נאָר האַניבאַל האָט פערניכטעט זיין גאַנצע אַרמעע. פלאַמיניוס'ען אַליין האָט איינער אַ גאַליער אַוועקגעלעגט מיט זיין שווערד.

דער וועג צו רוים איז געלעגען אָפען. דער סענאַט האָט ווידער איינגעזעהען, אַז די בעסטע זאַך איז צו זיין פאָרזיכטיג מיט האַניבאַל'ען און אויסצומיידען אַנ'ענטשיידונגס-שלאַכט. אַלס דיקטאַטאָר איז איצט אויסגעקליבען געוואָרען דער פּאַטריציער פּאַביוס, וואָס דאָס פאָלק האָט איהם אַ צונעמעניש געגעבען „פּאַביוס דער מאַרודניק“. ער האָט זיך געמיהט אָבצושפּאַרען פון האַניבאַל'ס אַרמעע דעם צופיהר פון עסענוואַרג, און ממילא זי אויסצוהונגערען. אָבער אין אַ אָפענער שלאַכט האָט ער זיך ניט אַריינגעלאָזען. דאָס פאָלק האָט אָבער ווידער פערלאָרען די געדולד און מען האָט די דיקטאַטאָרישע מאַכט איבערגעגעבען צום צווייטען מאָל אַ פאָלקס-טריבון. און ווען דער טריבון וואַראָן, אַ זוהן פון אַ קצב, איז

אַרוים אין אַנ'אָפּענער שלאַכט מיט האַניבאַל'ען, האָט ער פון זיין חיל, וואָס איז בעשטאַנען פון 76 טויזענד מאַן, צוריקגעבראַכט אַהיים אונגאַנצען 6000. דאָס איז געווען די שרעקליכסטע מפלה, וואָס די רוימער האָבען ווען-ניט-איז געהאַט. רוים האָט געהאַלטען בייא'ם אונטערגאַנג. אויף האַניבאַל'ס צד זענען אַריבער די בונדס-שטעדט פון דרום-איטאַליען און די צווייטע שטאָדט נאָך רוים, קאַפּואַ. די אינזעל סיציליען איז אָבגעפאַלען פון רוים.

אָבער די לאַגע האָט זיך גיך פערענדערט. האַניבאַל'ס נצחונות זענען געמאַכט געוואָרען אָהן אַשום הילף פון קאַרטהאַגאַ'ס זייט. האַניבאַל האָט אָבער נישט געקאָנט פיהרען דעם קריעג ביז צום סוף מיט אייגענע קרעפ־טען. יעדער קריעג האָט קלענער געמאַכט זיין חיל, און עס איז געווען זונמעגליך צו נעהמען רוים אָהן הילף פון אויסען.

דערנאָך, ווי די טריבונען האָבען צוויי מאָל פערלאָרען זייער אַרמעע, איז די מאַכט ווידער אַריבער צום סענאַט, אין די הענד פון די פּאַטרי־ציער, וואָס זענען געווען געניטער אין מלחמה-ענינים. דער יונגער סציפּיאָן איז אַוועק אין שפּאַניען, האָט צוגענומען דאָס לאַנד פון די פעניציער, האָט אָרגאַניזירט אַנ'אַרמעע אין אַפריקאַ געגען קאַרטהאַגאַ און האָט זיך געלאָזט דירעקט אויף די פעניציער. דאַמאָלס האָבען די פעניציער אַרוים־גערופען האַניבאַל'ען פון איטאַליען, וואו ער האָט צוגעבראַכט 16 יאָהר, נישט געהאַט קיין איין מפלה, שטענדיג געזיעגט, און וואָס וואָלט געווען אַריבער אין די הענד פון די פעניציער, ווען קאַרטהאַגאַ וואָלט האַניבאַל'ען געשטיצט מיט פרישע סאָלדאַטען. קומענדיג אין דערהיים, האָט מען חאַני־באַל'ען געגעבען שלעכטע, יונגע נישט-אויסגעלערנטע סאָלדאַטען, און סצי־פּיאָן האָט איהם מנצח געווען נישט ווייט פון קאַרטהאַגאַ.

די רוימער האָבען זיך גוט אָבגערעכענט מיט קאַרטהאַגאַ. זיי האָבען געשטעלט די בעדינגונג, אַז קאַרטהאַגא זאָל פערברענען דעם גאַנצען קריעגס־פלאָט; זאָל זיי אָבגעבען אַלע זייערע בעזיצונגען חוץ אַקליינעם טייל ערד, וואָס גרענעצט זיך מיט קאַרטהאַגאַ; זאָל צאָהלען אין משך פון 50 יאָהר אַגעוואַלטיג-גרויסען אָבצאָהל און זאָל זיך נישט דערוועגען צו פיהרען געשעפטען מיט אַנדערע מלוכות אָהן רוים'ס ידיעה און צושטימונג.

רוים'ס מאַכט פון יאָהר 200—100 פ. א. צייט-רעכנונג.

קאַרטהאַגאַ'ס מאַכט איז אין גאַנצען צובראָכען געוואָרען. זייערע לענ־דער און עשירות זענען אַריבער צו די רוימער. די רוימישע סוחרים האָבען

אַרזיסגעשטויסען די פֿעניציזשע פֿון מערב־טייל אין מיטעללענדישען ים. אָט דעם ערפֿאָלג האָבען די רוימער צו פֿערדאַנקען די צוויי פּונישע מלחמות (רוים האָט נערופֿען די פֿעניציער — פּוניער). נאָך די פּונישע קריעגען איז רוים געוואָרען די שטאַרקסטע מאַכֿט אין דער דאַמאָלסדינער וועלט. די גריכֿישע מלכים אין מזרח, די סירישע און מאַקעדאָנישע, האָבען זיך געמיהט צו לעבען מיט רוים אין שלום. און באַלד טאַקי האָבען די רוימער פֿערנומען מאַקע־דאָניען צוזאַמען מיט גריכֿענלאַנד (176 פֿ. א. צ.).

די מלכים פֿון מצרים און סיריען האָבען געמוזט שליסען אַ בונד מיט רוים און ווערען אונטערטהעניג. איטליכֿער אָנפֿאַל אויפֿ׳ן מזרח פֿלעגט ברענגען רוים אַ נצחון, און די רוימישע סוחרים האָבען מיט יעדען יאָהר פֿערהאַפּט אַלץ נייע האַנדעלס־מערק.

ביז צו די פּונישע קריעגען איז רוים געווען אַ לאַנד פֿון פֿעלד־אַרבייטער. דער האַנדעל איז געלעגען אין די הענד פֿון אויסלענדער. די רוימישע מלוכה־קאַסע האָט פֿערמאָגט ווייניג באַר־געלד, פֿון דער בעפֿעלקערונג האָט מען קיין אָבגאַבען נישט גענומען. נאָך די מלחמות מיט קאַרטהאַגאַ האָט רוים און איטאַליען בעקומען גאָר אַנ׳אַנדער געשטאַלט.

די פּראָווינץ.

איצט איז געוואָרען רוים די שאַצקאַמער פֿון אַלע טייערע זאַכֿען, פֿון גאָלד און זילבער. דאָס רוימישע פֿאָלק האָט שוין געהאַט „גרויסע נימער״, וואָס וואַרפֿען אָב רענטעס, ד. ה. די ערד, וואָס איז צוגענומען געוואָרען הינטער די גרענעצען פֿון איטאַליען, למשל סיציליען, שפּאַניען, מאַקעדאָניען, גריכֿענלאַנד, אַ שטיק אַפֿריקאַ. די בעזיעגטע פֿעלקער האָבען פֿערלאָרען זייער זעלבסטשטענדיגקייט. דאָס לאַנד, וואו עס איז אַריין דער רוימישער חיל, האָט מען פּראָקלאַמירט פֿאַר אַ רוימישע פּראָווינץ. מיט דער פּראָווינץ האָט פֿערוואַלטעט איינער פֿון די געוועזענע רוימישע קאָנסולען, וואָס איז געווען דאָרטען דער קאָמענדאַנט, אַלס דער גובערנאַטאָר. ער איז דאָרטען געווען אַ מין דיקטאַטאָר. די בעפֿעלקערונג האָט געמוזט אויסהאַלטען זיין הויף און זיין סוויטע. ער האָט זי געקענט פֿעראָרעמען דורך גרויסע אָבגאָבען. געגען איהם אַרויסצוטרעטען איז געווען כּמעט אונמעגליך. אין דער צייט פֿון זיין פֿערוואַלטונג האָט מען אין רוים נישט אָנגענומען קיין אָנקלאָגען אויף איהם.

די פּאַדריאַטשיקעס.

די פּראָווינץ האָט זיך אונטערשיידט פֿון די רוימער בירגער און די בונדס־

שטעדט דערמיט, וואָס זי פֿלעגט מוזען צאָהלען אַנ'אָבגאָב. היינט נעהמען צונױף דעם אָבגאָב די בעאַמטע פֿון דער רעגירונג; די רוימישע רעגירונג אבער האָט זיך נישט געוואָלט אַריינלאָזען אין אַזעלכֿע דאגות. זי האָט געטהון דאָס אייגענע, וואָס עס טהוט היינט אַ גוטסבעזיצער, ווען ער וויל נישט אַליין בעאַרבייטען זיינע פֿעלדער, אָדער אַ הויז-בעזיצער, ווען ער וויל ניט האָבען צו טהון מיט די שכנים: ער גיט זיי אין אַרענדע.

מען פֿלעגט צונױפֿרופֿען עטליכֿע גרויסע הענדלער, וועלכע פֿלעגען מאַכֿען אין איינעם אַ קאָמפּאַניע און אָבקױפֿען אין אַרענדע ביי דער רעגירונג די אָבגאָבען פֿון אַ גאַנצער פּראָווינץ. דאס אַרענדע-געלד פֿלעגט מען איינצאהלען פֿאָראױס און דערפֿאַר בעקומען דאָס רעכֿט אַליין איינצומאהנען די אבגאַבען. זיי פֿלעגען אבקױפֿען די איינקונפֿטען אָגולנע, און זיי פֿלעגען שוין זעהען אַרױסצוציהען פֿון דער בעפֿעלקערונג די אייגענע אַרענדע מיט אַ גוטען רֶוח דערצו. די דאזיגע פּאדריאַטשיקעם (אָטקופּשטשיקעם) האבען שוין געדונגען פֿין זיך די אבגאבען-קלייבער. די רעכֿענער, די שרייבער, פֿלעגען שוין האבען אייגענע קאַנצעלאַריעס און לאַגערען פֿאַר סחורות. זיי האבען שוין ארגאַניזירט פֿון זיך אַ רעגעלמעסיגע פּאָסט, וואס איז אין גאַנצען געווען אין זייערע הענד. זייערע דיענער זענען געווען מייסטענס שקלאַפֿען אדער פֿרייגעװארענע שקלאַפֿען. די פּאדריאַטשיקעס פֿלעגען אויך אבדינגען ביי דער רעגירונג ערדגרובען פֿון מעטאַל, וועלדער, פֿעלדער פּאַר פּאַשע, זאַלץ-גרובען, דעם אבצאהל ביי די האַפֿענס, די פּאדריאַדען צו פֿערזארגען רוים מיט תבואה א. אַ. וו.

קלענערע בעלי הבתים פֿלעגען געבען זייער געלד די פּאָדריאַטשיקעס אויף גוטע פּראָצענטען, פֿלעגען נעהמען אַ אַקציע פֿון די נייע ערדגרובען, וואָס מען טרעט צו צו עקספּלואַטירען. אין רוים האָט מען זיך שוין גענומען שטאַרק אינטערעסירען מיט פֿערשידענע געשעפֿטען, וואָס קומען פֿאָר אין די ווייטערע פּראווינצען. אויף דעם פֿאָרום, דעם גרויסען מאַרקפּלאַץ אין רוים, האָט זיך געבילדעט אַ מין היינטיגע בערזע. ביי קליינע טישלעך פֿלעגען זיצען די באַנקירען, פֿלעגען אויסבייטען פֿרעמדע מטבעות אויף רוימישע, פֿלעגען לייהען געלד און פֿערקױפֿען אַקציעס.

בילד 3. — אַ רוימישער באַנקיר ביי זיין טישעל אויפֿ'ן פֿאָרום.

די קאַפּיטאַליסטען האָבען שוין בעקומען אַ גרויסע מאַכט. אין סענאַט און אין די פֿאָלקס-פֿערזאַמלונגען האָבען שוין געקענט די קאַפּיטאַליסטען דורכפֿיהרען אָפֿט זייער אייגענע סוחר'ישע פּאָליטיק. נאָר צוליעב זיי האָט דער סענאַט בעשלאָסען 50 יאָהר נאָכ'ן קריעג מיט האַניבאַל'ען צו צושטערען קאַרטהאַגאָ.

די קאַרטהאַגער האָבען זיך שוין עטליכע מאָל געהאַט אָבגעקויפֿט פֿון רוים'ס אַפּעטיט. זיי האָבען פּינקטליך ממלא געווען אַלע בעדינגונגען; זיי האָבען אפילו אַרויסגעגעבען זייערע וואַפֿען. נאָר ווען אין אַפֿריקאַ איז אָנגעקומען אַ גרויסע רוימישע אַרמעע און האָט זיי בעפֿוילען צושטערען קאַרטאַגאָ און זיך אָבטראָגען צוויי מייל ווייט פֿון ים, ד. ה. זיך אין גאַנצען אָבצוזאָגען פֿון ים-האַנדעל,—זענען די קאַרטהאַגער אַרויס פֿון געדולד און קאַרטהאַגאָ האָט זיך גענומען בעוואָפֿענען. די רוימער האָבען בעלאַגערט קאַרטהאַגאָ, וואָס איז געווען שטאַרק אַרומגערינגעלט מיט דרייפֿאַכע מויערען. גאַנצע דריי יאָהר האָבען די רוימער בעלאַגערט די שטאָדט, ענדליך איז זי געפֿאַלען אין די הענד פֿון סציפּיאָן דעם יונגערען און איז געוואָרען צושטערט ביז צום פֿונדאַמענט (146 פֿ. א. צ.). דאָס איז געווען דער לעצטער קריעג מיט קאַרטהאַגא, אדער דער דריטער פּונישער קריעג.

דאס אייגענע, וואס מיט קאַרטהאַגא, האט פּאַסירט מיט דער גרויסער גריכישער האַנדעלס-שטאדט קאָרינט. די רוימישע סוחרים האבען זיך שוין בעוויזען אין די מזרח-לענדער, און באַלד זענען שוין געווען גאַנצע שטעדט זייערע בעלי-חובות, אפילו פֿירשטען פֿון גאַנצע מלוכות.

די רוימישע באַנקירען פֿלעגען פֿערלייהען געלד פֿאַר זעהר הויכע פּראָצענטען, און זיי פֿלעגען איינמאהנען דעם חוב אהן שום רחמנות. אַ שטאדט אויף דער אינזעל ציפּערן איז געבליבען שולדיג אַ גרויסען רוימישען קאַפּיטאַליסט אַ הויכע סומע, וואס איז פערליהען געווארען אויף 48% אַ יאהר. און אַזוי, ווי די שטאדט האט קיין געלד נישט געהאַט, האט די שטאדט-דומע זיך אבגעזאגט צו בעצאהלען דעם חוב. דאַמאלס האט דער שתדלן פֿונ'ם קאַפּיטאַליסט זיך אויסגעבעטען ביי'ם גובערנאַטאר פֿון דער שכנ'ישער פּראווינץ עטליכע ראטעס סאלדאַטען, האט בעלאַגערט די דומע און קיינעם פֿון די שטאדט-פֿערטרעטער נישט אַרויסגעלאזען. עטליכע זענען געשטארבען פֿון הונגער צו דער צייט פֿון דער בעלאַגערונג.

דער נאמען „רוים" האט געווארפֿען אַנ'אימה אויף אַלע ברעגען פֿון מיטעללענדישען ים. די רוימער האָבען שטאָלצירט דערמיט, וואס עס קלעקט נור זיך אָנצורופֿען אין דער פֿרעמד „רוימישער בירגער", אַז יעדערער זאָל

בעקומען אַנ׳אָבשיי פֿאַר איהם. רוים וועט נישט דערלאָזען, אַז עמיצער זאָל פֿערטשעפּען איהרען אַ בירגער; אומעדום שטעהען זיינע שרעקליכע לעגיאָנען (פֿאָלקען).

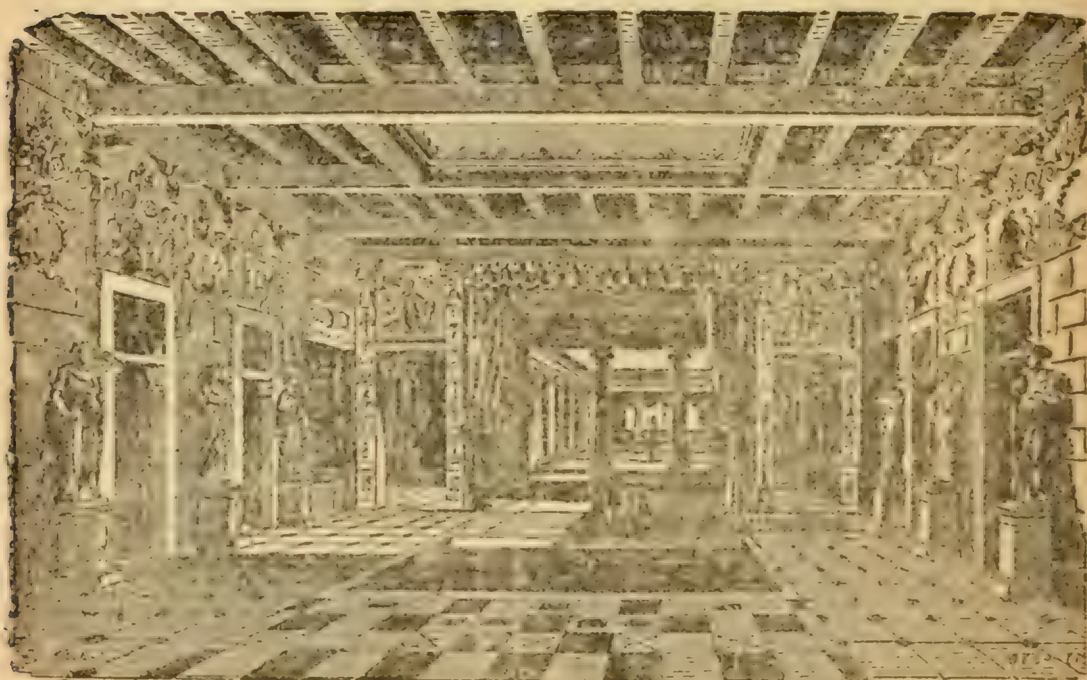
די נאָבלע.

די משפחות, וואָס האָבען געגעבען פֿון זיך קאָנסולען, סענאַטאָרען, דיקטאַטאָרס און גלאַט גרויסע מענשען, וואָס האָבען זיך פֿערדיענט געמאַכט אין דער רוימישער געשיכטע, האָט מען גערופֿען די נאָבלע, די איידעלע—(nobil). זיי האָבען נישט דוקא געדאַרפֿט אָבשטאַמען פֿון די אַלטע פּאַטריצישע פֿאַמיליעס, זיי האָבען געמעגט זיך נעהמען פֿון פֿאָלק, פֿון די טריבונען, אָדער די גרויסע קאפּיטאַליסטען, דאָס איז געווען אַ מין בעאַמטען-אַדעל.

צו דער צייט פֿון די פּונישע קריעגען האָבען זיך געבילדעט אַסך אַזעלכע פֿאַמיליעס. זיי זענען שוין געווען פֿיינער, געבילדעטער ווי די אַמאָליגע יחסנ׳ישע פֿאַמיליעס. פֿון זיי האָט מען שוין געפֿאָדערט נישט נור מיליטערישע מעלות, נאָר אויך די מעלות פֿון דיפּלאָמאַטען, פֿון גרויסהענדלער, וואָס קענען זיך בעגעהען מיט פֿרעמדע פֿעלקער, וואָס קענען פֿיהרען צו רוים׳ס נוצען די פּאָליטיק פֿון פֿרעמדע וויטע מלוכות. אַ בראַוועריעהרליכער קאָמאַנדיר האט שוין נישט געהאַט אַזאַ ווערדע, ווי אַ בויגיגער טאַלאַנטפֿולער דיפּלאָמאַטישער קריעגס-פֿיהרער.

אַזוינע מענשען פֿלעגען בלייבען ביי דער קאָמאַנדע לענגער, ווי עס פֿאדערט זיך לויט׳ן אַלטען געזעץ, וואס פֿלעגט יאהר-יעהרליך קלויבען די רעגיערונגס-פֿערטרעטער. אַזוינע מענשען, ווען זיי פֿלעגען בעזיעגען אַ נייע פּראווינץ, פֿלעגען דארטען בלייבען עטליכע יאהר און פֿלעגען זיך פֿיהלען ווי אמת׳ע קעניגען. דאס מיליטער פֿלעגט זיך דערום צוגעוואהנען צו אַזוינע קאמאַנדירען, וואס בייטען זיך נישט אַזוי אָפֿט, און אָפֿט פֿלעגען זיי די סאלדאַטען געבען דעם טיטעל אימפּעראַטאָר, וואס דאס איז געווען צוערשט אַנ׳עהרענטיטעל פֿאַר׳ן פֿעלדמאַרשאַל דעם זיעגער. זיך קעהרענדיג אַהיים, פֿלעגט מען אַזאַ גרויסען זיעגער מאַכען אַ טריאומף. דער אימפּעראַטאָר אין בעגלייטונג פֿון זיינע סאלדאַטען, וועלכע פֿלעגען זינגען זיעגליעדער, פֿלעגט פֿאהרען איבער גאַנץ רוים אין אַ געפֿאַרבטען וואגען, אין אַ פּורפּור-מאַנטעל מיט אַ גאלדענעם זוים, מיט אַ לאָרבער-קראַנץ אויפ׳ן קאָפּ און בראנסילעטען אויף די הענד. איבער איהם פֿלעגט אַ שקלאַף האַלטען אַ גאלדענע קרוין מיט טייערע שטיינער און פֿלעגט איבערחזר׳ן,

קוק אַהינטער", ד. ה. ווער נישט קיין בעל־גאוה. פֿאַראויס פֿלעגט מען פֿיהרען דאָס אנגערויבטע האָב און גוטס, פֿרעמדלענדישע זאַכען, זעלטענע פֿלאַנצען און חיות. די געפֿאַנגענע פרעמדע אידעל־לייט אין קייטען גע־שמידט. צוגלייך פֿלעגט מען טראָגען גרויסע בילדער, וואס פֿלעגען פֿאָר־שטעלען זיינע זיגען, די פעסטונגען וואס ער האט איינגענומען, די בערג, טייכען, ימים און שטעדט, וואָס ער האָט בעזיגט.

בילד 4. — די עמפפֿאַנגס־צימערען אין הויז פֿון אַ נאָבלען.

די נאָבלע אין רוים האָבען געהאַט בעזונדערע מנהגים ביי זיך. אין זייערע הייזער פֿלעגען ווערען אויפֿבעוואַהרט וואַקס־מאַסקעס, וואָס מען האָט אַראָבגענומען פֿון די משפחה־גליעדער, וואָס האָבען פֿערנומען גרויסע שטע־לען אין דער מלוכה. די מאַסקעס זענען געווען נעאָרדענט נאָך דעם סדר היוחסין (גענעאַלאָגיע). צו איטליכער מאַסקע איז געווען אַ בעשרייבונג. ווען אין דער משפחה איז געווען אַן'אימפעראַטאָר, פֿלעגט מען לכבוד איהם נאָך אַוועקשטעלען אַ סטאַטוע.

שען און פרעכטיג פֿלעגט זיין די לויה פֿון אַזאַ נאָבלען. פֿאָראויס פֿלעגען פֿאָהרען מענשען אין די מאסקעס פֿון דעם געשטאָרבענעם'ס משפחה, אַקטיאָרען פֿלעגען אין די דאָזיגע מאַסקעס שפיעלען די ראָלע פון זיינע אַמאָ־ליגע קרובים, און איינער אין אַ מאַסקע פֿון א קרוב פֿלעגט האַלטען אַ רעדע וועגען געשטאָרבענעם, אויסרעכענענדיג אַלץ, וואָס ער האָט אויפֿגעטהון.

די נאָבלע האָבען פֿול געמאַכט דעם סענאַט. אין סענאַט פֿלעגען זיך צוזאַמענקלויבען פֿון 300 ביז 600 מענשען. זיי פֿלעגען פֿעסט שטעלען צווישען זיך די רייהע פֿון די, וואָס דאַרפֿען געוועלטיגען אויף די רוימישע פּראָווינצען. נאָר אַזוי ווי צו ווערען אַ גובערנאַטאָר אין אַ פּראָווינץ האָט מען געמוזט זיין צוערשט אַ קאָנסול, און די קאָנסולען פֿלעגט אויסקלויבען דאָס פֿאָלק, — דערום פֿלעגען די נאָבלע זעהען מיט אַלע מיטלען צו לעבען בשלום מיט'ן פֿאָלק. זיי פֿלעגען זעהען דאָס פֿאָלק צו ווייַלען מיט אַלערליי צירקען און טעאַטער-פֿאָרשטעלונגען, פֿלעגען טיילען מיטאָגען אויף די גאַסען, פֿלעגען צוטיילען אויך געלד צווישען פֿאָלק. איינמאָל האָבען 4 נאָבלע, וואָס האָבען קאַנדידירט אויף צו ווערען קאָנסול, צוטיילט איטליכער צווישען פֿאָלק אַ מיליאָן רובל אויף אונזער געלד. און דאָס האָט געלוינט, דען נאָך אַ קאָנסול-שטעל קומט די שטעלע פֿון אַ גובערנאַטאָר אין אַ פּראָווינץ, וואו מען קאָן אַרויסציהען געלד מעהר ווי אַ מיליאָן.

די נאָבלע האָבען שוין נישט געהאַלטען פֿאַר פּאַסיג צו בעשעפֿטיגען זיך מיט האַנדעל. זיי פֿלעגען אבגעבען געוועהנליך זייערע עסקים די שקלאַפֿען אדער די פֿרייגעוואָרענע שקלאַפֿען, וואס פֿלעגען האַנדלען פֿאַר'ן בעל-הבית'ס געלד, און איהם אויסצאהלען דעם רוח.

ווייטער האט דער נאָבלער שטענדיג געהאַט אַרום זיך אַ מחנה מענשען, וואס האבען פֿון איהם געלעבט; קליענטען פֿלעגט מען זיי רופֿען, און זיי זענען געווען שטענדיג אַבהענגיג פֿון נאבעל'ענס קאַפּריזען. די נאבלע האבען פֿון פּאַראַד וועגען זיך אַרומגערינגעלט מיט הונדערטער דינערשאַפֿט. איין דיענער עפֿענט די טהיר, דער אַנדערער רופֿט אויס אין דער הויך דעם נאמען פֿון געריכט, וואס מען דערלאַנגט צום טיש, איינער איז אַ מאַרשאַלעק, אַ חזוק-מאַכער א. א. וו. מאַנכער נאבלער האט געהאַט ביז 400 דיענער. אין פֿארהויז ביים נאבלען פֿלעגען שטענדיג וואַרטען די קליענטען; וויבאַלד ער פֿלעגט אַרויסגעהן, פֿלעגט מען איהם בעפֿאַלען ווי ביהנען מיט זיסע אונטערטהעניגע ווערטלעך, און עפּיס אויסבעטען פֿאַר זיך. דאַמאלס פֿלעגט ער אויסטיילען צווישען די ארעמע קליענטען קליינע מטבעות, צושענקען זיינע אַלטע קליידער, אדער פֿערבעטען מאַנכע פֿון זיי צום טיש.

דער נאבלער האט געהאַלטען פֿאַר דעם גרעסטען כבוד צו האבען וואס מעהר ערד. און דערום פֿלעגט ער צונויפֿקויפֿען די ערד פֿון די פֿעראָרימטע פּויערן. פֿון די פֿריהערדיגע אַקער-פֿעלדער פֿלעגט ער מאַכען אַ גרויסען פּאַרק און פֿעלדער פֿאַר פּאַשע. גרויסע

שטרעקעס ערד פֿלעגען בלײַבען דערום נישט בעאַרבײַט, און פֿון די פֿריהערדיגע פֿולע דערפֿער איז איצט געוואָרען אַ מדבר, וואו האַלב-ווילדע פֿאַסטוכֿער פֿלעגען פֿאַשען די גרויסע סטאַדעס פֿון זייער בעל-הבית. די דאָזיגע פֿאַסטוכֿער פֿלעגען אָפֿט זײַן אמת'ע גזלנים, וועלכֿע פֿלעגען בעראַבעווען די דורכֿפֿאָהרענדיגע סוחרים.

די שקלאַפֿען.

מאַנכֿער נאָבלער פֿלעגט אַלײַן פֿיהרען די ווירטשאַפֿט אין זײַנע גיטער. ער פֿלעגט פֿלאַנצען ווײַן און עהל-בוימער, פֿלעגט האָדעווען עופֿות א. א. וו. פֿרײַע אַרבײַטער פֿלעגט ער נישט בענוצען צו דער אַרבײַט, ווײַל אַזעלכֿע בעדאַרף מען בעצאָהלען. ער פֿלעגט בעאַרבײַטען זײַנע גיטער מיט שקלאַפֿען, וועלכֿע פֿאָדערען נור עסענוואַרג און אַ דאַך, אונטער וועלכֿען צו שלאָפֿען.

שקלאַפֿען זענען געווען זעהר וואָלוועל. איטליכֿע מלחמה פֿלעגט ברענגען אויפֿ'ן שקלאַפֿען-מאַרק אויך געפֿאַנגענע. חוץ דעם האָט זיך ענטוויקעלט אַ בעזונדער שרעקליכֿער מסחר אין מיטעללענדישען ים. ים-גזלנים פֿלעגען בעפֿאַלען די דערפֿער, וואָס ביים ים, און פֿלעגען מיט געוואַלט אַוועקשלעפֿען אַ טײַל בעפֿעלקערונג, וועלכע זיי פֿלעגען דערנאָך פֿערהאַנדלען פֿאַר שקלאַפֿען. אויף דער אינזעל דעלאָס, וואו עס איז געווען דער שקלאַפֿען-מאַרק, האָט מען אַמאָל אין אײן טאָג געמאַכֿט האַנדעל, געקויפֿט און פֿערקויפֿט ביז 10 טויזענד שקלאַפֿען.

די רוימער, וואָס זענען געווען גרעבער אין חאַראַקטער, זענען זיך פֿיעל ערגער בעגאַנגען מיט די שקלאַפֿען, ווי די גריכֿען. דער פּראַקטישער רוימער פֿלעגט וואָלוועל קויפֿען אַ יונגען שקלאַף, איהם אויסלערנען צו דער אַרבײַט, און ער פֿלעגט זעהען פֿון איהם פטור צו ווערען, ווי באַלד ער פֿלעגט אָנהויבען ווערען אַלט. אַנדערע רוימער האָבען געראַטען, אַז מען זאָל געבען דעם שקלאַף אַזוי פֿיעל אַרבײַט, אַז ער זאָל קײן צײַט נישט האָבען צו טראַכֿטען וועגען עפּיס, חוץ עסען און טרינקען. אין גרויסע גיטער פֿלעגט מען נישט ערלויבען די שקלאַפֿען צו האָבען אַנ'אײַגענע פֿאַמיליע. זיי פֿלעגען וואָהנען אין קאַזאַרמעס. ווען אַ שקלאַף פֿלעגט עפּיס נישט טהון ווי געהעריג, פֿלעגט מען איהם שמידען אין קײטען און אַרײַנוואַרפֿען אין תפיסה. די שקלאַפֿען פֿלעגען אָפֿט אַרויס אויף דער אַרבײַט, ווי הײַנטיגע קאַטאָרזשניקעס, אין קײטען געשמידעט, פּאַרטיעסווייז און מיט אַ משגיח (אַ נאַדזיראַטעל) פֿאָרענט און הינטען. די אײַגענ-

טימער פֿון די שקלאַפֿען פלעגען ערקלערען זייער שלעכטע בעהאַנדלונג דערמיט, וואָס די שקלאַפֿען זענען מענשען פֿון אַנ'אַנדער אמונה, וואָס זיי זענען אייביג אַ שׂונא דעם בעל-הבית און וואָס זיי זענען צופֿיעל דאָ אין לאַנד, דאָס נור דורך אַ שטרענגער הנהגה קאָן מען זיי האַלטען אין צוים. אַ שקלאַף צו דערהרג'ענען האָט זיך נישט גערעכענט פֿאַר אַ חטא. עס איז געווען זאָגאַר אַ ספעציעל געזעץ, וואָס האָט געדאַרפֿט האַלטען דעם שקלאַף אין אַ שטענדיגער אֵימה. ווען מען פֿלעגט געפֿינען אַ שקלאַפען-בעזיצער אַ טויטען, צי ביי זיך אין דערהיים, צי אין וועג, האָט דאָס געזעץ בעפֿויהלען צו פּייניגען אַלע שקלאַפֿען, וואָס זענען געווען מיט'ן בעל-הבית אין דערהיים, צי אויפֿ'ן וועג; עס האָבען געמעגט זיין צעהנדליגער אָדער הונדערטער שקלאַפֿען.

אין די גרויסע גיטער פֿלעגען זיין ביז עטליכע טויזענד שקלאַפֿען. דער גוט-בעזיצער פֿלעגט זעהן אָבצושניידען זיינע שקלאַפֿען פֿון דער גאַנצער אַרומיגער וועלט. ער פֿלעגט ביי זיך אין הויף נישט אַריינלאָזען קיין

בילד 5.

אַנ'אַרבייט'ס-שקלאַף אין קייטען.

אַ הויז-שקלאַף וואָס טראָגט אַ געריכט צום טיש.

פֿרעמדע מענשען. די שקלאַפֿען האָבען אַלץ אַליין געמוזט מאַכען פֿאַר זיך: כלים, געוועבען פֿאַר קליידער א. א. וו.. די וואַרשטאַטען פֿון די שקלאַפֿען אין גוט האָט מען אַ נאָמען געגעבען פֿאַבריקען. ביי די טויערען פֿון גוט איז געזעסען אַ שומר, וואָס האָט איטליכען נאָכגעקוקט, ווען ער איז אַריין צי אַרויס, און איבער'ן טויער איז געווען אַ בנין מיט אַ פֿענסטער, וואו דער פֿערוואַלטער פֿלעגט אַלעמען האָבען פֿאַר זיינע אויגען, אויך דעם שומר פֿון טויער.

דער בונט פון די שקלאַפען.

עס פערשטעהט זיך פון זיך אַליין, אַז אומעדום, וואו עס זענען געוועזען אַ סך שקלאַפען אויף אַמאָל, איז מען שטענדיג גרייט געוועזען צו אַ בונט. צווישען זיי האָבען זיך איינגעפונען שטאַרקע מענשען, צום ביי-שפיעל, די פאַסטוכער פון דרום-איטאַליען, אָדער די גלאַדיאַטאָרען, ד. ה. די שקלאַפען, וואָס מען האָט אויסגעמושטירט צו שפיעלען אין די צירקען אַלס שפיז-וואַרפער, אַלס קעמפפער א. ז. וו..

איינמאָל איז אויסגעבראָכען אַ בונט ביי די שקלאַפען אין גאַנץ סיציליען. אָנגעהויבען האָט זיך עס דערמיט, וואָס איינעם אַ גוטס-בעזיצער, וואָס האָט זיך אכזריות'דיג בעגאַנגען מיט זיינע שקלאַפען, האָט מען דער-הרג'ט אין טעאַטער. באַלד דערנאָך האָט מען אָנגעהויבען אויסמאָרדען אַלע גוטס-בעזיצער אין די דערפער. צו די שקלאַפען זענען צוגעשטאַנען אויך די אָרעמע לייט פון די פרייע קליענטען. איינעם אַ סירישען שקלאַף, וואָס איז געוועזען ביי זיין בעל-הבית אַ מאַרשאַלעק, אַ שוואַרצקינסטלער און אַ חוזק-מאַכער, האָט מען אויסגעקליבען פאַר אַ קעניג, ווייל די שקלאַפען האָבען געוואוסט, וואָס פאַר אַ מענש דאָס איז. מען האָט איהם געהאַלטען פאַר אַ מין נביא. דריי יאָהר האָבען די שקלאַפען געהאַט אין זייער מאַכט די אינזעל סיציליען. גאַנצע רוימישע מהנות מיט די קאָנסולען אין דער שפיץ האָבען זיי נישט געקאָנט מנצח זיין. ענדליך האָט זיי רום בעזיעגט און האָט מורא'דיג אָן זיי נקמה גענומען: 20 טויזענד שקלאַפען האָט מען צוגעשלאָגען צו די צלמים.

די שטאָדט רוים.

רוים האָט בעקומען מיט דער צייט גאָר אַ נייעם פנים. אַמאָל האָט די שטאָדט נור געהאַט קליינע הילצערנע בנינים, וואָס זענען געלעגען צו-וואָרפען און צוזייהט אויף די פוסטע וויסטע גאַסען. נור ביי גרויסע סכנות אָדער ביי גרויסע יום-טובים פלעגען פול ווערען די גאַסען; זאָנסט האָט מען דאָ נישט געזעהן קיין סך מענשען און די שטאָדט האָט געלעבט כמעט, ווי אַ דאָרף.

איצט איז אָבער רוים געוואָרען די הויפטשטאָדט כמעט פון דער גאַנצער וועלט. אין רוים פלעגען אָפט קומען אַסך אויסלענדער: די געזאַנד-טע פון פרעמדע מלוכות מיט זייער סוויטע, הענדלער, קרעמער, קינסט-לער, רעדנער, פילאָזאָפען א. ז. וו. די פאָדריאַטשיקעס האָבען דאָ געהאַט

זײער קאַנצעלאַריע און בענק. אַרום די נאָבלע האָבען זיך געשטופּט מױ-זענדער קליענטען. און פֿאַר אַלע די אָנגעפּאָהרענע און הײמישע האָט מען געדאַרפֿט צוגרײטען דאָס שענסטע, בעסטע און דאָס קאָמפּאָרטאַבלסטע. פּאַר בעלי-מלאכות, הענדלער, פֿוהרלײט, טרעגער, קינסטלער, אינזשענערען און געלערנטע לײט איז רױם געװאָרען די שטאָדט, װאו מען האָט געקאָנט שען פֿערדיענען. רױם האָט שױן געהאַט ביז אַ מיליאָן אײנװאָהנער, פּרעכ-טיגע פּאַלאַצען, צירקען, טעמפּלען, טעאַטער-זאַלען האָבען פֿערפּוצט איצט די שטאָדט, די נאָבלע האָבען זיך אױסגעבױט פּאַלאַצען, װאָס זענען גע-װען אַרומגערינגעלט מיט גרױסע גערטנער און פּאַרקען. אין די גאַסען, װאו די אָרעמקײט האָט געװאָהנט, איז געװאָרען ענגער און ענגער. עס האָבען זיך שױן אױפגעהױבען די הײזער ביז צום זיבענטען שטאָק (עטאַזש). אונטען פֿלעגען די הײזער האָבען קרעמלעך צו פֿערדינגען, אין די עטאַזשען פֿלעגען זײן קלײנע דירות און קעמערלעך פֿאַר אַנ'אָרעמען שכן. דער אָרע-מאַן האָט געװאָהנט אָדער בײ'ם קױמען פֿון הױכען בנין אָדער 10—20 טרעפּלעך אונטער דער ערד, אין די קעלערען פֿון הױז. די העכערע עטאַ-זשען זענען געװען געבױט פֿון האָלץ און בײ איטליכער שרפה פֿלעגט אַזאַ הױז גיך אָבברענען, װי אַ שײטער-הױפֿען.

די בעפֿעלקערונג אין רױם איז שױן נישט געװען קײן רײנע. אַ פּרײ-געװאָרענער שקלאַף. װאָס האָט לאַנג געלעבט אין רױם, האָט געקענט װע-רען אַ רױמישער בירגער. דערום האָט זיך די רױמישע בעפֿעלקערונג יעצט צונױפגעשטעלט פֿון אַמאָליגע שפּאַניער, גריכען, סיריער, גאַליער, אַפֿרי-קאַנער א. ז. װ. אױף די פֿאָלקס-פֿערזאַמלונגען האָבען שױן געקלונגען אַנ-דערע שטימען. עס איז געװאָרען אַ מנהג צו האַלטען גרױסע רעדעס, זיך אַרײנצולאָזען אין גרױסע װכּוחים, נישט צו לאָזען אױסרעדען אַ געגנער, און צו האַלטען אַגיטאַטאָרישע דעמאַגאָגישע רעדעס. װען אַ מאָל האָט מען נישט געלאָזט רעדען סציפּיאָנ'ען דעם יונגערען, װאָס האָט בעזיעגט קאַרט-האַגאָ, האָט ער אַ געשרײ געטהון: „שװײגט שקלאַפֿען, װעלכע איך האָב נאָך געכטען געבראַכט אין רױם אין קײטען געשמידעט“.

צוגלײך זענען אַרײנגעדרונגען אין רױם נײע אמונות. די נײ-אָנגעקו-מענע האָבען מיטגעבראַכט זײערע געטער און נאָך זײ האָבען זיך נאָכגע-שלעפּט די כהנים פֿון די געטער און זײערע מגידים. צוערשט האָט גענומען אַרײנדרינגען די אמונה פֿון די גריכען מיט זײערע געטער. גריכישע אַרכי-טעקטען האָבען שױן געבױט אין רױם טעמפּלען אױפ'ן גריכישען שטײגער, גריכישע קינסטלער האָבען אין מאַרמאָר אױסגעהאַקט די געטער יופּיטער

אין יונאָ נאָך אַלטע גריכישע מיסטערן. איבריגענס, אַ טייל פֿון דער גרי־כישער אמונה האָבען די רוימער שוין לאַנג געהאַט איבערגענומען.

נאָר צוזאַמען מיט די גריכען זענען געקומען די כהנים פֿון עגיפּטען און פֿון מזרח און האָבען געבראַכט זייערע געטער, זייערע פֿאָרשטעלונגען וועגען אָנ'אָרמוזד און אַרימאַן, און האָבען ביסלעכווייז אויך אַריבערגעצויגען די רוימישע מאַסע צו זייער גלויבען. שפּעטער האָבען זיך בעוויזען די יו־דען, וואו זיי האָבען פֿערנומען אַנ'אייגענעם קווארטאַל אין רוים. זיי האָבען פֿערוואונדערט די רוימער דערמיט, וואָס זיי האָבען נישט קיין בילדער אין זייערע געבעט-הייזער, מיט דער איינפֿאַכקייט פֿון זייערע סינאַגאָגען, וואו זיי קלויבען זיך צונויף לייענען די תורה זייערע און וואו מען פֿערברענגט אין אַ שטילען ערנסטען שמועס וועגען געטלעכע זאַכען.

די געוועלטיגער אין רוים האָבען זעהר נישט ליעב געהאַט, וואָס עס דרינגען אַריין אין פֿאָלק נייע אמונות. זיי פֿלעגען רופֿען די אמונות „אָבער־גלויבען". די פֿרעמדע מנהגים זענען געווען אין זייערע אויגען די סבה, פֿאַר וואָס דאָס רוימישע פֿאָלק איז געוואָרען אַזוי פֿערדאָרבען, האָט פֿערלאָזען דאָס דאָרף און איז אַריבער אין שטאָדט. די אַנהענגער פֿון „די אַלטע צייטען" האָבען נישט געוואוסט, וואָס צו טהון געגען דעם נייעם פֿרעמד־לענדישען איינפֿלוס. דאָ פֿלעגען זיי אַרויסגעבען אַ פֿערבאָט געגען אויס־לענדישע קאָסטיומען, דאָ פֿלעגען זיי נישט ערלויבען צו האַלטען אין שטוב מעהר ווי אַ געוויסע צאָהל זילבערנע כלים, דאָ פֿלעגען זיי אַרויסטרייבען פֿון רוים די מגידים פֿון פֿרעמדע אמונות, פֿרעמדלענדישע לעהרער.

צווישען די נאָבלע האָבען זיך אויך פֿערשפּרייט פֿרעמדע מנהגים. ביידע סציפּיאָנס זענען געווען גרויסע אָנהענגער פֿון דער גריכישער בילדונג. אין דער בעסערער געזעלשאַפֿט איז געוואָרען אַ מאָדע צו רעדען אויף גריכיש. די נאָבלע פֿלעגען נעהמען צו זייערע קינדער לעהרער פֿון די גריכישע שקלאַפֿען, זיי פֿלעגען זיך לערנען ביי גריכישע רהעטאָרען (רעדנער) די קונסט צו האַלטען שענע רעדעס.

די רוימער האָבען צוערשט נישט געהאַט קיין אייגענע שענע ליטע־ראַטור. די אַלטע גריכען האָבען געהאַט זייערע זינגער, זייערע פֿאָלקס־ליעדער און זייערע פּאָעטען, נאָך איידער זיי זענען דערגאַנגען צו דער הויכער מדרגה פֿון פּאָליטישער מאַכט. ביי די רוימער איז דאָס אַליין כמעט נישט געווען. די גריכען האָבען דערום בעקומען אַ גרויסען איינפֿלוס, ווען זיי האָבען איבערזעצט זייערע פּאָעמען און זייערע טעאַטער-שטיק אויף לאַטיין.

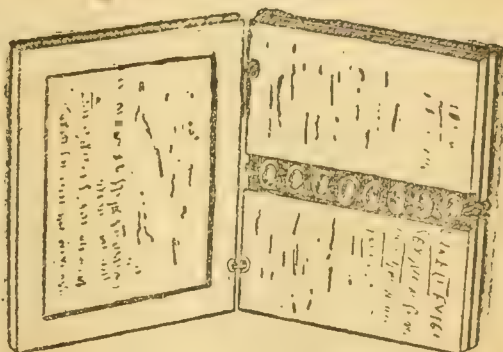
אין רוים האָט מען אָנגעהויבען נאָכמאַכען האָמער'ען, פּערפאַסען און שרייבען טעאַטער-שטיק לויט דעם גריכישען מוסטער.

אין אַלגעמיינעם, אָבער, האָט זיך אַנ'עכטער רוימער נישט בעשעפטיגט מיט אַזוינע זאַכען ווי ליטעראַטור. די שרייבער, וואָס האָבען געשריעבען אויף לאַטייניש, זענען מייסטענס נישט געווען קיין געבוירענע רוימער, נור אויסלענדער אָדער בעפּרייטע שקלאַפען. אין רוים זענען וועניג מענשען געווען, וואס האבען אַזוי ליעב געהאַט שענע ליטעראַטור און טעאַטער-שטיק, ווי די גריכען.

נאָך וועניגער האָבען זיך די רוימער אינטערעסירט מיט ריינער ווי-סענשאַפט. די רוימער זענען געווען גרויסאַרטיגע טעכניקער, גוטע אינזשע-

בילד 6. — אַ רוימער לייענט אַ בוך. רעכטס אַ שאַף מיט ביכער (מגילות).

בילד 7. — טאָוולען אויף צו שרייבען. די טאָוולען זענען געווע, בעדעקט מיט אַ דינ'ן וואַכס-הייטעל. שרייבען פלעגט מען מיט אַ גריפעל פון מעטאַל.

נערען, געניטע קריעגער, הויכבעגאַבטע פּאָליטיקער און אַדמיניסטראַטאָרען, אבער זיי האבען זיך וועניג וואס אינטערעסירט מיט הויכע פילאָזאָפישע פראַגען, ווי למשל, מיט דער פראַגע וועגען בריאת-העולם (וועלט-שעפּ-פונג), אָדער וועגען דעם מהות פון דער מענשליכער נשמה א. אַז. וו., מיט וואס עס האָבען זיך אַזוי שטאַרק אינטערעסירט די פרייע גריכען.

דריטעס קאַפּיטעל.

די עפּאָכע פון די אינעווענינסטע בירגער-קריעגען.

(130—30 פאַר אונזער צייט-רעכנונג).

צו דער איינענער צייט, וואָס רוים איז געוואַכסען און איז אַלץ גרעסער, שענער און רייכער געוואָרען, איז פון איטאַליען געוואָרען אַ

הורבן. ערשטענס, האָבען האַניבאַל'ס סאָלדאַטען, וואָס האָבען גע'בעל-הבית'עוועט איבער איטאַליען 15 יאָהר כסדר, שטאַרק חרוב געמאַכט די פעלדער און די דערפער. אַסך טיילען פון איטאַליען זענען שוין דערנאָך קיינמאָל צו זיך נישט געקומען. צווייטענס האָבען די רוימער נאָך האַני-באַל'ס מפלה צוגענומען די ערד פון די פויערן, וואָס זענען אַריין אין אַ בונד מיט די קאַרטהאַגער. די ערד האָט זיך גערעכענט פאַר מלוכה-ערד. און האָט זיך אָנגערופען קהל'שע ערד. מייסטענס פלעגען די דאָזיגע גרויסע שטרעקעס צוטיילען צווישען זיך די נאָבלע, וואָס פלעגען צאָהלען דערפאַר דער מלוכה אַקליינעם אָבצאָהל און וואָס די נאָבלע פלעגען מאַכען פון דער ערד, האָבען מיר שוין געזעהן אין פאָריגען קאַפּי-טעל. פון אומעדום, וואו עס האָט געטרעטען דעם שונא'ס חיל, אָדער וואו מען האָט מיט געוואַלד אַרויסגעשטויסען די איינענטהימער, — זענען באַלד זיך צולאָפען די פויערן און די פעלד-אַרבייטער. דער פויער, וואָס האָט פערלאָרען זיין שטיקעל ערד, איז אַוועק אין שטאָדט און איז גע-וואָרען דאָס, וואָס מען רופט היינט און וואָס מען האט שוין דאַמאָלס גערופען מיט'ן נאָמען פראָלעטאַריאַט, ד. ה. אַמענש, וואָס איז נישט זיכער מיט זיין מאָרגענדיגען טאָג.

דריטענס, איז צוליעב די בעזיצונגען אין סיציליען, אַפריקאַ און שפעטער אין מצרים שטאַרק געפאַלען דער פרייז פון די היימישע תבואות. די בעזיעגטע לענדער פלעגען מוזען שיקען זייערע תבואות אַלס אָבגאָב פאַר רוים, און דער איטאַליענישער פויער האָט זיין איינענע תבואה נישט נעהאַט, וואו אַהין צוטהון. דערום פלעגען אַסך פויערן פערקויפען דאָס שטיקעל ערד און אַוועק זיך פערדינגען אין סאָלדאַטען, אָדער זיך נעה-מען פאַר אַנ'אַרבייט אין דער שטאדט, און די דערפער פון איטאַליען זענען ביסלעכווייז אויסגעלעדיגט געוואָרען פון אַ געזונדטער פויערן-קלאַס.

צווישען די נאָבלע האָבען זיך איינגעפונען אַזעלכע, וואָס האָבען פערשטאַנען די סכנה פון דער לאַגע, ווען דער פויער מוז פערלאָזען זיין דאָרף. די דאָזיגע לייט האָט מען גערופען פאָפולערע, ד. ה. מענשען, וואָס זאָרגען פאַר דאס פאָלק. טיבעריוס גראַקכוס, אַנ'איינ‍יקעל פון סציפיאָן דעם עלטערען, וואָס האָט זיך גענוג אָנגעזעהען די צרות פון די פויערן, האָט איינמאָל אין אַ פאָלקס-פערזאַמלונג אויסגערופען: „חיות און פויגלען האָבען זייער לאָך, זייער נעסט, און מענשען, וואָס האָבען בעזיעגט די גאַנצע וועלט, האָבען נישט וואו דעם קאָפּ אַניעדערצו-לעגען". די פאָפולערע האָבען זיך געמיהט צו ווערען טריבונען, צו זיין,

זוי אַמאָל, די אַדוואָקאַטען פֿון פֿאָלק. און ווען מען האָט טיבעריוס'ען אויסגעקליבען פֿאַר אַטריבון, האָט ער געפּרובט דורכפֿיהרען אַ געזעץ, אַז די קהל'שע מלוכה-ערד זאָל מען פֿונאַנדערטהיילען צווישען פֿאָלק. נאָר אַזוי ווי די נאָבלע האָבען געהאַלטען די ערד פֿאַר זיך, זי כמעט נישט אויסנוצענדיג, האָט ער דורכגעפֿיהרט נאָך אַ געזעץ, אַז קיינער טאָר נישט פֿערמאָגען פֿון קהל'שע ערד מעהר ווי 250 דעסיאַטינעס און קיינער טאָר אויף דער קהל'שער פֿאַשע נישט פֿאַשען מעהר, ווי טויזענד קעפּ בהמות, דאָס איבריגע מוזען די נאָבלע אָבגעבען צוריק דער מלוכה; עס וועט ווערען צוטהיילט אויף קליינע טהיילען פֿון 2 דעסיאַטינעס, וואו מען וועט אומזיסט אַוועקזעצען אַנ'אָרעמע פֿויערשע פֿאַמיליע.

די נאָבלע זענען געווען שטאַרק אויפֿגעבראַכט געגען נייעם געזעץ-פּראָיעקט, און נאָך אַ יאָהר גרויסע מחלוקת אין דער פֿערזאַמלונג, האָט די פּאַרטיי פֿון די נאָבלעס טיבעריוס גראַקכוסען דער'הרג'עט.

נאָך טיבעריוס'ען איז אָבער געקומען זיין יונגערער ברודער קאַיוס (120 פֿ. א. צ.), וואָס איז אויך געוואָרען טריבון און האָט פֿאָרטגעזעצט די אַרבייט פֿון זיין גרויסען ברודער. קאַיוס איז נאָך געווען טאַלאַנטפֿולער פֿאַר זיין ברודער. ער האָט נאָך פֿערלאַנגט, אַז מען זאָל די אָרעמע לייט געבען ערד נישט נאָר אין איטאַליען, נאָר אויך אין די פּראָווינצען.

אויך קאַיוס האָט געמוזט דורכפֿיהרען זיינע פּלענער אין דער פֿאָלקס-פֿערזאַמלונג. נאָר אַזוי ווי אין דער פֿאָלקס-פֿערזאַמלונג זענען געזעסען וועניג פֿויערן און אַ סך קליענטען פֿון די גרויסע פּאַדריאַטשיקעס, — האָט ער געמוזט מאַכען גרויסע הנחות די גאָבלע און די לייט פֿון די שטעדט. פֿאַר דעם שטאָדט-המון האָט ער איינגעפֿיהרט די פֿערטהיילונג פֿון עסענ-וואַרג לויט אַ ביליגערן פּרייז. די מלוכה האָט גענומען אויף זיך צו קאָרמענען אין רוים מעהר ווי 100 טויזענד מיילער.

קאַיוס גראַקכוס האָט בעקומען אין רוים אַ גרויסע מאַכט. לויט דעם בעפֿעהל פֿון דער פֿאָלקס-פֿערזאַמלונג, וואָס האָט אָנגענומען אַלע זיינע פּראָיעקטען, האָט די מלוכה זיך גענומען צו גרויסע אַרבייטען אין איטאַל-יען, און דורכדעם געגעבען דיזן פֿאָלק די מעגליכקייט צו פֿערדיענען. ער איז כמעט געווען אין רוים אַ דיקטאַטאָר אין די צוויי יאָהר פֿון זיין טריבו-נאַט. נאָר צום דריטען מאָל האָט מען איהם נישט אויסגעקליבען, ווייל ער האָט אויך געזאָרגט פֿאַר דער צוקונפֿט פֿון רוים'ס בונד-פֿעלקער.

כל-זמן קאַיוס איז געווען אַטריבון, האָט מען איהם גאָרנישט געקענט טהון. נאָר ווען ער איז נישט אויסגעוועהלט געוואָרען, האָט איהם זיין

געגנערישע פּאַרטײַ באַלד ערמאָרדעט, ווי זײַן ברודער. די געגנער פֿון די גראַקכוסען האָבען באַלד ווידער אײַנגעפֿיהרט דעם אַלטען סדר. אַלע אַגראַר-פּראָיעקטען זענען בטל געוואָרען, עס איז נור געבליעבען פֿון די גראַקכוסען דאָס, וואָס מען האָט אומזיסט געשפּײַזט טעגליך אין רוים אַ המון פֿון 300 טויזענד מענשען.

30 יאָהר נאָך די גרויסע ברידער איז איטאַליען ווידער געוואָרען אַזוי חרוב, ווי אַ מאָל. די לײַט פֿון די פֿערבונדענע שטעדט זענען געווען שטאַרק נישט צופֿריעדען, וואָס מען נעהמט זיי נישט אָן אַלס רוימישע בירגער, חאָטש זיי טראָגען דעם מיליטער-דיענסט גלײַך מיט אַלעמען, און נאָך אַ סך שווערער פֿאַר די רוימער. דאַמאָלס האָבען זיי זיך אָבגעריסען פֿון רוים, זיך געמאַכט אַנ׳אײַגענע הויפּטשטאָדט, וואָס זיי האָבען אַ נאָמען געגעבען איטאַליען, און האָבען אָנגעהויבען פֿיהרען אַ קריעג מיט רוים. צוויי יאָהר האָט געדויערט דער קריעג, אַ סך פֿון די פֿערבונדענע, בעזונדערס פּויערן און קליינע גוט-בעזיצער, זענען אומגעקומען אין דעם שווערען קריעג; די לעבעדיג-געבליעבענע האָט מען אָבער אויפֿגענומען צווישען די רוימער בירגער מיט גלײַכע רעכט.

גאַנץ איטאַליען איז דערנאָך געוואָרען אַ לאַנד פֿון רוימישע בירגער, נאָר דאָס לאַנד איז חרוב ומחרב געוואָרען. אין איטאַליען זענען איצט אַרומגעגאַנגען טויזענדער, טויזענדער מענשען, אָרעמע, פֿערביטערטע, וואָס האָבען נאָר געוואַרט אויף דער צײַט, ווען זיי וועלען קענען זיך אָבּרעכענען מיט די, וואָס האָבען זיי אָרעם געמאַכט און פֿערהאַפּט זייער ערד.

די אינוועניגסטע קריעגען אין איטאַליען האָבען זיך גענומען אַלץ עפּטער איבער׳חזר׳ן, בעזונדערס דאַמאָלס, ווען עס האָט זיך בעוויזען און אָנגעהויבען צו שטאַרקען דער חשק בײַ די סאָלדאַטען צו פֿערהאַפּען גרויסע שטרעקעס ערד און צו בע׳גזל׳ן די רײַכע גוטס-בעזיצער און נאָבלע.

דער רוימישער חיל, אַנ׳ערך 100 יאָהר פ. א. צײַט-רעכנונג.

צו דער דאָזיגער צײַט איז שוין דער סאָלדאַט געווען נישט דאָס, וואָס אַמאָל, ווען ער פֿלעגט נור צייטענווײַז געהן אין קריעג און מעהרסטענס זיצען אַלס פּויער אויף זײַן לאַנד. איצט האָבען די גרויסע יאָהרענלאַנגע מלחמות אָבגעריסען דעם סאָלדאַט פֿון דער ערד. זײַן אַ סאָלדאַט איז שוין געווען, ווי אַ מין מלאכה. אַנשטאַט צו נעהמען רעקרוטען פֿון אַלע משפּחות, האָט מען איצט גענומען יונגע-לייט, געניטע קריעגס-בעלי-מלאכות. אין דער אַרמײַע איז פֿערשוואונדען די אַמאָליגע טיילונג לויט

דער רייכקייט און לויט די וואָפּען. אַלע סאָלדאַטען זענען געווען גלייך פאַר'ן קאָמאַנדיר, וועלכער איז געווען פאַר זיי דער איינציגער, וועמען זיי מהוען געהאָרכען, ווער עס צאָהלט זיי דעם לויהן און טיילט זיך מיט זיי דעם קריעגס-רויב. די סאָלדאַטען, וואָס זענען שוין געווען כמעט שטענדיג אין דיענסט, האָבען זיך שטאַרק אָבגעשיידט פון מיטעלען בירגער. זיי האָבען זיך געהאַלטען העכער פאַר דעם געוועהנליכען מאַן פון פאָלק און פלעגען זיך זאָגאַר בעליידיגען מיט'ן נאָמען „בירגער”, זיי האָבען זיך ווייניג געקימערט וועגען רוימישען סענאַט און דער פאָלקס-פערזאַמלונג.

דער פעלדמאַרשאַל איז געווען פאַר זיי אַלץ. זייער שטענדיג לעבען אין לאַגער האָט אויסגעאַרבייט אַ נייעם רוימישען טיפ, וואָס איז געווען אינגאַנצען אָבגעריסען פון דעם אינוועניגסטען מלוכה-גאַנג אין איטאַליען.

אין דער דאזיגער עפּאָכע האָט רוים כמעט 60 יאָהר נאָכאַנאַנד געפיהרט גרויסע און שווערע מלחמות אויפ'ן צפון און אויפ'ן מזרח, וואָס האָבען שטאַרק אויפגעהויבען די וויכטינקייט פון די פעלדמאַרשאַלען און די סאָלדאַטען אין רוים, ווי אין גאַנץ איטאַליען.

אָנגעהויבען האָט עס זיך דערפון, וואָס פון די אַלפּען זענען געקומען אויף רוים צוויי ווילדע גערמאַנישע פעלקער די קימבערען און די טייטאָנען. דאָס זענען געווען מורא'דיג שטאַרקע מענשען, הויך געוואַקסען און פלינק. זיי פלעגען קאָנען לויפען גיך ווי די פערד, און ווען זיי פלעגען דערשטעכען אַ פיינד מיט'ן שפּיז, פלעגען זיי נאָך האָבען כח אויפצוהויבען דעם דערשטאָכענעם פאַר'ן שפּיעז אין דער הויך. זייערע ווייבער, שטאַרקע ווי די מענער, פלעגען קעמפפען מיט זיי צוזאַמען געגען שונא. זייערע מחנות זענען געגאַנגען אויף רוים אָהן אַנ'אָבהאַלט. זיי האָט געטריעבען דער הונגער, און זיי האָבען געזוכט נייע פעטע ערד פאַר זייערע לעדיגע מאָגענס.

דער קאָנסול מאַריוס האָט זיך פינף יאָהר געמאַטערט מיט דעם נייעם שונא, ענדליך נאָך אַ שווערען הארטען קריעג האָט ער זיי מנצח געווען. מאַריוס חיל איז בעשטאַנען פון אַזעלכע, וואָס קענען נאָר לעבען פון קריעג. אין פריעדענס-צייטען זענען זיי געווען איינפאַכע פראָלעטאַריער, און האָבען זיך קוים געקענט בּיים לעבען דערהאַלטען. אַז זיי זענען צוריקגעקומען פון קריעג, האָבען זיי געפאָדערט ביי זייער פיהרער, אַז אָדער ער זאָל זיי געבען ערד אין איטאַליען, אָדער ער זאל זיי פיהרען אויף אַ נייע מלחמה.

סולאַ.

צוגלײַך מיט מאַריוס'ען האָט געלעבט אין רוים אַ גרויסער פֿיהרער פֿון די סאָלדאַטען, מיט'ן נאָמען סולאַ, איינער פֿון די יחסנ'ישע משפּחות, וואָס האָט געשטרעבט צו פֿערנעהמען מאַריוס'עס שטעלע.

צו דער זעלבער צײַט האָבען די רוימער כמעט פֿערלאָרען אַלע זייערע בעזיצונגען אין מזרח. דער האַלב-ווילדער קעניג מיטרידאַטוס בײַ'ם מערב פֿון שוואַרצען ים האָט אויסגענוצט די פֿײַנדשאַפֿט פֿון די בעזיעגטע פֿעלקער אין קליין-אַזיען געגען רוים און האָט פֿערחאַפּט כמעט גאַנץ גריכענלאַנד, אויסקוילענדיג דערבײַ טויזענדער רוימישע קאָלאָניסטען. אַלס פֿעלדמאַרשאַל צו פֿיהרען מלחמה מיט מיטרידאַטוס'ען האָט מען אויסגעקליבען סולאַ'ן. מאַריוס, וואָס איז שוין דאַמאָלס געווען אַ זקן, האָט זיך געפֿונגען שטאַרק בעליידיגט דערפֿון און זײַנע אַנהענגער האָבען אויסגעפֿיהרט, אַז מען זאָל בטל מאַכען די ערשטע וואַהלען און ווידער וועהלען מאַריוס'ען.

ווען די סאָלדאַטען פֿון סולאַ זענען דערגאַנגען, אַז מען נעהמט צו פֿון זײ זײער פֿיהרער, האָבען זיי פֿערלאַנגט פֿון איהם, אַז ער זאָל מיט זײ געהען אַקעגען רוים. סולאַ האָט געמאַכט אַ מינע, אַז ער געהאָרכט זײַנע סאָלדאַטען נעגען זײַן אייגענעם ווילען. אָבער מען האָט פֿערשטאַנען, אַז דאָס געהט נישט צו פּשוט. מאַריוס און זײַן פּאַרטײַ איז זיך צולאָפֿען. דעם צווייטען בעשלוס פֿון פֿאָלק האָט מען בטל געמאַכט. די געגנער פֿון סולאַ האָט מען אונטער די אויגען פֿערמשפּט צום טוידט און רוים האָט צום ערשטען מאָל דערלעבט, אַז די סאָלדאַטען האָבען אײַנגענומען די הויפּטשטאָדט און אָנגעהויבען אַרויסצוגעבען דעם רוימישען פֿאָלק זײערע בעפֿעהלען.

פֿון סולאַ הויבט זיך אָן די צײַט, ווען די סאָלדאַטען און די סאָלדאַטען-פֿיהרער בעקומען די אויבערמאַכט איבער'ן סענאַט, איבער די פֿאָלקס-פֿערזאַמלונג און איבער דעם ווילען פֿון רוימישען פֿאָלק.

ווען סולא איז אַוועק אין מזרח אַקעגען מיטרידאַטוס'ען האָבען, זיך די אַנהענגער פֿון מאַריוס צוריק אומגעקעהרט קײַן רוים און האָבען גענומען מורא'דיג זיך נוקם זײַן אָן די נאָבלעס, וואָס האָבען געהאַלטען פֿאַר סולאַ. באַלד איז אָבער געקומען סולא מיט זײַנע סאָלדאַטען, נאָך אַ גרויסען נצחון, צוריק אין רוים און עס האָט זיך אָנגעהויבען אַ ביטערער קאַמפּף צווישען ביידע געגנערישע פּאַרטײַען. דער סוף איז געווען, אַז איבער רוים האָט שוין נישט געקעניגט דאָס פֿאָלק, נור די פֿיהרער פֿון סאָלדאַטען.

סולא האָט געזיעגט איבער זיין געגנער. דער סענאַט האָט איהם געמאַכט פאַר אַ דיקטאַטאָר איבער רוים אָהן אַ שום טערמין און ער איז געוואָרען דער נישט-געקרוינגטער קיסר פון גאַנץ איטאַליען. ער האָט די בעסטע עריד פון זיינע געגנער פערטיילט צווישען זיינע סאָלדאַטען. ער האָט בכלל געלאָזט בעל-הבית'עווען זיינע סאָלדאַטען פראַנק און פריי. די סאָלדאַטען זענען שוין אָבער געווען אָבגעוואָהנט פון רוהיגער ערד-אַרבייט, און די גאַנצע ערד-פערטיילונג האָט נישט געבראַכט קיין שום נוצען און קיינעם נישט בערוהיגט.

סולאַ זהאָט אָנגהערט צו דער פאַרטיי פון די נאָבלע, נישט פון דער פאָלקס-פאַרטיי. ער האָט זיך געשטיצט אויף זיינע סאָלדאַטען, וואָס ער האָט מיטגעבראַכט מיט זיך אין איטאַליען און וועלכע האָבען נור געהאַלטען אין איין ראַבעווען און בושעווען. פון סולאַ'ס צייט אָן האָט איטליבער, וואָס האָט בעזעסען ערד אָדער קאַפּיטאַלען, אָנגעהויבען מורא צו האָבען פאַר די פיהרער פון די רוימישע סאָלדאַטען.

נאָך סולאַ, וואָס האָט זיך אַליין אָבגעזאָגט פון צו זיין פעלדמאַרשאַל, האָט זיך אויפגעהויבען זיין אַמאָליגער געהילף פּאָמפּעיוס. ער האָט מנצח געווען אויפ'ן מיטעללענדישען ים די ים-גזלנים, וואָס האָבען שוין כמעט געהאַט אַנ'אייגענע מלוכה מיט פעסטונגען. ער האָט בעזיעגט מיטרידאַטוס, וואָס האָט צום צווייטען מאָל אָנגעהויבען אַ מלחמה מיט רוים. ער איז דערגאַנגען מיט זיין חיל ביז צום קאַספּישען ים און דעם טייך פרת, ער האָט איינגענומען סיריען און נאָך רייכע פעטע לענדער. אין די מזרח-לענדער האָט ער שוין געקעניגט ווי אַ ריכטיגער קיסר. רוים האָט איהם געגעבען אַנ'אונבעגרענצטע מאַכט איבער זיינע אַלע ימים, ברעגען און אינזלען.

ווען פּאָמפּעיוס איז צוריקגעקומען אין רוים, האָט ער געוואָלט ווערען דאָס אייגענע, וואָס אַ מאָל סולאַ. אָבער דער סענאַט האָט מורא געהאַט, צו בעקומען אויף זיך אַ צווייטען טיראַן, און האָט זיך נישט געאיילט נאָכצוגעבען פּאָמפּעיוס'ען. פּאָמפּעיוס האָט אַזוי שטאַרק געגלויבט אין זיך, אַז ער האָט אַפילו זיך נישט געמיהט מיטצונעהמען זיין חיל אין רוים. דערפ"ט האָבען זיך בענוצט די סענאַטאָרען און האָבען פון איהם צוגענומען זיינע פריהערדיגע פריווילעגיעס. דאַמאָלס האָט יוליוס צעזאַר, זיין געוועזענער געגנער, איהם אָנגעבאָטען זיין הילף.

יוליוס צעזאר.

צעזאר האט געשטאמט פון אנ'אלטער רוימישער משפחה, אבער ער איז נישט געוועזן איינגאנצען איינשטימיג מיט דער אריסטאקראטישער פאר־טיי. ער האט געשטאמט פון איין משפחה מיט מאריוס'ען און ער האט אפילו נישט מורא געהאט פאר'ן מעכטיגען סולא. ער האט געזוכט מיט אלע מיטלען צו קריגען אויף זיין צד דעם המון פון רוים. ער פלעגט אויסגעבען דעריבער אסך געלד אויף מאכען פארשטעלונגען פאר'ן פאלק און אויסצוהאלטען אויפ'ן אייגענעם השבון גאנצע מחנות פאמיליען. צעזאר האט שטילערהייד זיך פערבונדען מיט אלערליי פערדעכטיגע מענשען אין רוים, מיט וועמענס הילף ער האט געהאפט אין פאמפעיוס אבוועזענהייט צו פערהאפען די ערשטע שטעלע אין רוים.

צעזאר האט זיך נישט אבגעשטעלט פאר קיין מיטעל. ער האט זיך בערעכענט, אז בעסער איז אריינצוטרעטען אין א בונד מיט פאמפעיוס'ען, איידער פאר דער צייט אליין ארויסצוטרעטען. ער האט אנגעשראקען דעם סענאט דורך זיין המון, וואס איז געווען ביי איהם אויף געהאלט, פאמפע־יוס סאלדאטען האבען בעקומען אומזיסט ערד און ער מיט צעזאר'ען האבען בעקומען אויף מעהרערע יאהרען די איבערהערשאפט אין לאנד, אלס די איינציגע צוויי פעלדמארשאלען. צעזאר האט זיך אויסגעקליבען דאס לאנד פון די גאליער (היינט פראנקרייך, שווייץ און דרום־דייטשלאנד) פון ביידע זייטען אלפען, וואס ציהט זיך ביז צום ים אין צפון און מערב און אין מזרח—ביז צום טייך רהיין.

די גאליער.

הינטער די אלפען האט געהערט רוים נור א שמאלער פאס ביי'ם מיטעללענדישען ים. דאס איבריגע לאנד פון די גאליער איז פון קיינעם נישט געווען אבהענגיג און עס האט זיך געטיילט אויף פערשיעדענע טיי־לען, וואו עס האבען געלעבט פערשיעדענע פעלקער. אימעדום האבען דארטען געוועלטיגט גרויסע משפחות פון די אלטע לאנדבעזיצער, ביי וועל־מען די פויערן זענען געוועזן לייבאייגענע. די דאזיגע משפחות האבען געהאט גרויסע מחנות קריעגער ארום זיך. מאנכע פון די דאזיגע משפחות האבען געהאט ביז 10 טויזענד דיענער. אויך זענען דארט געווען אסך שקלאפען. זיי זענען געווען אזוי וואלוועל, אז פאר א פעכעל ווין האט מען געקענט קויפען א מענשען.

א געהויבענעם ארט האבען פערנומען ביי די גאליער זייערע כהנים

(דרואידען). זי זענען געווען פֿרײַ פֿון אבגאַבען און פֿון מיליטער-דיענסט, זײ זענען נאר געווען אַבהעננגיג פֿון עלטעסטען כהן, וואס פֿלעגט ווערען אויס-געקליעבען אויף אַנ׳אַלגעמיינער פֿער-זאַמלונג פֿון די דרואידען.

בילד 8. — אַ גאַליער וואָס פֿערטיידיגט זײַן געצעלט פֿון אַ רוימער.

די דרואידען האבען געהאַט אַנ׳-אײַגענע תּורה. אַ סך רוימער פֿלעגען ספּעציעל פֿאהרען אין בריטאַניען און אירלאַנד, וואו מען האט טיעפֿער ווי אומעדום אבגעהיט און געלערנט די תּורה פֿון די דרואידען.

אין פֿערלויף פֿון אַכט יאהר אין שווערע עקשנות׳דיגע קריעג האט צע-זאַר איינגענומען דאס גאַנצע הײַנטיגע פֿראַנקרײַך, בעלגיען און מערב-דייטש-לאַנד. די רוימער האָבען בעקומען אַ רײַך בעפֿעלקערט לאַנד, וואָס האָט געהאַט אַסך, אַסך מעהר מענשען ווי רוים מיט איטאַליען צוזאַמען. נור די גאַליער זענען געווען צובּרעקעלט. קײַן צוזאַמענבּונד איז צווישען זײ נישט געווען. צעזאַר האָט זיי גענומען טײלענווײַז. די רײַכע משפּחות זע-נען אַוועק דיענען בײַ די רוימער, מיט וואָס זײ האָבען שטאָלצירט. דאָס פֿאָלק אַליין איז נאָך געווען צו וועניג ענטוויקעלט, אַז עס זאָל אָבהיטען זײַן שפּראַך און זײַנע אײַגענע מנהגים. 100 יאָהר נאָכדעם, ווי צעזאַר האָט בעזיעגט די גאַליער, האָט דער מעהרסטער טײל גאַליער שטאָלצירט דערמיט, וואָס ער איז אמת רוימיש און נישט גאַליש.

צעזאַר האָט געוועלטיגט איבער גאַליען, ווי איבער זײַן אײַגענער מלוכה. די סאָלדאַטען, וואָס זענען אין אַ משך פֿון אַכט יאָהר דורכגע-גאַנגען זײַן מיליטערישע שולע, זענען געוואָרען די בעסטע רוימישע סאָלדאַ-טען און צוגלײַך די איבערגעבענסטע און די טרײַעסטע פֿון יוליוס צעזאַר, זײַער גרויסען פֿעלדמאַרשאַל. פֿון די גאַליער׳ס אוצרות האָבען זיך בײַ איהם אָנגעקליעבען גרויסע קאַפּיטאַלען. חוץ דעם האָט ער נאָך געקענט פֿערגרעסערן זײַן חיל מיט הילפֿס-סאָלדאַטען פֿון גאַליען גופא. צו דער צײַט איז פּאָמפּעיוס געבליעבען אין רוים אָהן אַרבײַט. די מײַסטען נאָבלע האָבען נישט געוואָלט זײַן אונטערטהעניג נישט איהם, נישט צעזאַר׳ען. דער סענאַטאָר קאַטאָ (ער איז געוואָרען אין דער געשיכטע אַ שם-דבר פֿאַר אַנ׳עהרליכען, שטרענגען אָפֿענעם כאַראַקטער) האָט געפֿאָדערט, אַז בײדע

זאָלעןָ זיך אָבזאָגען פֿון דער מאַכט, וואָס מען האָט זיי געגעבען, זאָלען זיך אָבזאָגען פֿון די פּראָווינצען, וואָס מען האָט זיי אָנגעטרויט, און אויך פֿון דער מיליטערישער מאַכט. בינו לבינו איז דער בונד צווישען פּאָמפּעיוס'ן און צעזאַר'ען געוואָרען שוואַכער. פּאָמפּעיוס האָט זיך ערקלערט פֿאַר די אַלטע מלוכה-אָרדנונג, פֿאַר אַ רעפּובליק, און די מעהרסטע נאָבלע זענען צוגעטרעטען צו איהם, אַפילו דער עהרליכער קאַטאָ. דאַמאָלס האָט צעזאַר זיך אַ לאָז געטהון אין איטאַליען מיט זיינע לעגיאָנען (פּאָלקען). זיינע געגנער זענען אַנטלאָפֿען אין די מזרח-לענדער, וואו פֿריהער האָט געוועלטיגט פּאָמפּעיוס.

צעזאַר ווערט דער איינציגער הערשער פֿון די רוימער (45 פ. א. צ.).

צעזאַר האָט נישט בעהאַלטען זיינע פּלענער צו פֿערניכטען די אַלטע רוימישע מלוכה-אָרדנונג. ער האָט פֿערהאַפּט אין זיינע הענד די רעגיערונגס-קאַסע, און ווען אַ טריבון (וואָס האָט לויט'ן געזעץ נישט געטאָרט ווערען בעריהרט פֿון קיינעם) האָט איהם נישט געוואָלט דערלאָזען דערצו, האָט צעזאַר מתרה געווען, אַז ער וועט איהם פֿער'משפּט'ען צום טוידט.

4 יאָהר האָט געדויערט דער אינווענינסטער קריעג צווישען פּאָמפּעיוס און צעזאַר'ען. ער האָט זיך געצויגען איבער גריכענלאַנד, אַפֿריקאַ און שפּאַניען. פּאָמפּעיוס און אַסך פֿון זיינע נאָבלע זענען געוואָרען ערמאָרדעט. צעזאַר האָט מנצח געווען אויף דער גאַנצער ליניע.

צעזאַר, דערגרייכענדיג צו דער העכסטער מאַכט, איז געווען בעסער פֿאַר סולאַ. ער האָט נישט געזוכט זיך נוקם צו זיין אָן זיינע געגנער און האָט זיך געמיהט אַסך פֿון זיי צו בעקומען אויף זיין צד. נור די נישט אָבהענגיגע מענשען האָבען זיך נישט געוואָלט ערניעדעריגען פֿאַר איהם. זיי זענען ווייטער געשטאַנען פֿאַר דער אַלטער רעפּובליקאַנישער אָרדנונג פֿון לאַנד. פֿאַר די נאָבלע איז געווען די רעפּובליק אַזאַ סדר, וואו קיינער קאָן זיך נישט אויפֿהויבען איבער'ן צווייטען, וואו אַלע זענען גלייך פֿאַר'ן געזעץ. צווישען זיי זענען געווען שטאַרקע כאַראַקטערען. אַזוינע מענשען, ווי קאַטאָ, זענען געווען איבערצייגט, אַז די בעסטע זאַכען פֿאַר'ן מענשען זענען איינפאַכקייט און אַרוהיגער גייסט; אָדער: ווען עס איז נישטאָ קיין קראַפֿט צו קעמפּפֿען געגען דעם, וואָס די האַלסט פֿאַר נישט גערעכט—איז בעסער צו שטאַרבען, און דערום האָבען קאַטאָ און אַנדערע רעפּובליקאַנער געענדיגט מיט זעלבסטמאָרד. אַסך נאָבלע זענען אָבער אַריבער אויף צעזאַר'ס צד, זיי זענען געוואָרען זיינע הויף-לייט.

נאָכדעם, ווי צעזאַר האָט זיך אומגעקעהרט אין רוים נאָך די מלחמות מיט פּאָמפּעיוס׳ען, האָט ער בעשענקט זיינע סאָלדאַטען כיד המלך. איטליכער סאָלדאַט האָט בעקומען 2 מיט האַלבען טויזענד רובל אויף אונזער געלד, די אָפיציערען—דאָס דרייפאַכע. דערנאָך האָט איהם דער סענאַט, ווי אַמאָל סולאַ, ערקלערט פאַר אַ דיקטאַטאָר אָהן אַ טערמין. ער האָט געהאַט דאָס רעכט צו פיהרען אייגענמעכטיג מלחמות, צו שליסען אַליין שלום, צו פערטיילען אַלע שטעלען אין לאַנד, אַרויסצוגעבען אַלע מעגליכע בעפעהלען, צו געוועלטיגען איבער אַלע פּראָווינצען ד. ה. אַלץ, וואָס עס פלעגט ווערען פריהער בעשלאָסען אויף דער פאָלקס-פערזאַמלונג און אין סענאַט, איז יעצט געווען איינגאַנצען אָבהענגיג פון צעזאַר׳ס בעשלוס. אום שטענדיג צו ווייזען זיין גרויסקייט דעם פאָלק, פלעגט צעזאַר קיינמאָל נישט אַרויס אָהן דעם טריומף-מאַנטעל פון פּורפּור מיט אַ גאָלדענעם זוים און אָהן דעם קראַנץ אויפ׳ן קאָפּ. דער סענאַט האָט איהם אַנערקענט אַלס אַ האַלבען גאָט און לכבוד איהם און זיין נאָמען האָט מען אויסגעבויט אַ נייעם טעמפּעל. צעזאַר האָט מיט אַ כיון ערניעדעריגט די וויכטיגקייט פון סענאַט. ער האָט דאָרט אַריינגעזעצט גאַלישע אָפיציערען און ער פלעגט פרעגען דעם סענאַט׳ס מיינונג נור דאַמאָלס, ווען עס פלעגט זיך איהם וועלען שפּיעלען אַ קאָמעדיע פון איינעם, וואָס געהאַרכט כלומרשט דעם סענאַט. די בעפעלקערונג פון רוים האָט ער געזוכט צו אַמוזירען (ווײַלען) מיט אַלערליי טעאַטער- און צירק-פאָרשטעלונגען און איטליכער רוימישער בירגער האָט בעקומען פון איהם אַ טייערע מתנה.

צעזאַר האָט נאָר געפּלאַנט איינצופיהרען אין רוים די קעניגליכע מאַכט. ער האָט דערום זיך צוגעגרייט צו אַ קריעג מיט די פּאַרטהען ביים טייך פרת, וואָס האָבען אָנגעהויבען צו ווערען געפעהרליך פאַר רוים. פאַ דעם דאָזיגען קריעג האָט ער געוואָלט, אַז רוים זאָל איהם קרוינען פאַר אַ קיסר איבער זיך. אַ טייל נאָבלע, וואָס האָבען געוואוסט פון זיינע פּלענער, האָבען דאַמאָלס געמאַכט אַ געהיימען בונד צווישען זיך, וואָס זייער ציעל איז געווען צו ערמאָרדען צעזאַר׳ען. אין דער שפּיץ פון די בונטאָווטשיקעס איז געשטאַנען דער בעסטער פריינד צעזאַר׳ס ברוטוס און אַנ׳אָנהענגער פון אַמאָליגען פּאָמפּעיוס׳ען, קאַסיוס. די פערשוואָרענע בונטאָווטשיקעס האָבען איינמאָל ביי אַ סענאַטס-זיצונג אַרומגערינגעלט צעזאַר׳ען און איהם דערשטאָכען מיט זייערע דאָלכען (קינזשאַלען). דערזעהענדיג צווישען זיינע מערדער זיין פריינד ברוטוס׳ן, האָט צעזאַר אויסגעשריען: „אויך דו ברוטוס!“ — און איז געפאַלען אַ טויטער.

נאָר די אַלטע רעפּובליקאַנער האָט זיך נישט איינגעבען אומצוקעהרען די אַלטע רוימישע אָרדנונג. די בעפֿעלקערונג פֿון רוים איז געווען שטאַרק אויפֿגעבראַכט געגען דעם מאָרד, בעזונדער, ווען זי האָט ערפֿאַהרען, אַז צעזאַר האָט אָבגעזאָגט אין זיין צוואה זיין גאַנץ פֿערמעגען דער שטאָדט רוים.

די רעפּובליקאַנער, וואָס האָבען ערמאָרדעט צעזאַר׳ען, האָבען געמוזט אַנטלויפֿען פֿון רוים. זיי האָבען אין מזרח צוזאַמענגעקליבען אַ גרויסען חיל. נור צעזאַר׳ס פֿריינד אַנטאָניוס, און זיין יורש (אַ פּלעמעניק פֿון צעזאַר׳ן) אָקטאַוויוס האָבען בעזיעגט דעם דאָזיגען חיל פֿון די רעפּובליקאַנער אין מאַקעדאָניען. ברוטוס און קאַסיוס האָבען זיך אַליין דערשטאָכען, ווי אַ מאָל קאַטאָ. ווייטערע נעמען זענען דערנאָך געוואָרען אַ משל, ווען מען האָט געבענקט אין רוים נאָך אַנ׳עכטען טריַען רעפּובליקאַנער.

אויך צעזאַר׳ס נאָמען איז געוואָרען דערנאָך דער טיטעל פֿון אַלע שפּעטערדיגע, וואָס האָבען געקעניגט איבער רוים. פֿון וואָרט צעזאַר, (גריכיש קעסאַר) שטאַמט אָב אונזער היינטיגער טיטעל „קיסר“. די יורשים פֿון יוליוס צעזאַר׳ען האָבען איהם פּראָקלאַמירט אַלס גאָט, אויף דעם אָרט, וואו מען האָט פֿערברענט זיין אַש, האָט מען אויסגעבויט אַ מזבח, וואָס איז געווען אַ צופֿלוכטסאָרט (אַ מין עיר-מקלט) פֿאַר פֿערברעכער און פֿער׳משפּט׳ע, ווי די אַלע מזבחות און טעמפּלען. ספּעציעלע כהנים האָט מען אַוועקגעשטעלט, וואָס האָבען געדאַרפֿט דיענען דעם נייעם גאָט.

די רעפּובליק האָט זיך שוין אין רוים נישט געקאָנט האַלטען. יעדער נייער מיליטערישער פֿיהרער האָט שוין געהאַט די מעגליכקייט אָבצוטהון דאָס אייגענע, וואָס סולאַ און צעזאַר. די גאַנצע פֿראַגע איז נור בעשטאַנען אין דעם, ווער פֿון די מיליטערישע פֿיהרער וועט זיך קאָנען אַוועקשטעלען העכער פֿאַר די אַנדערע.

פֿיערטעס קאַפּיטעל.

די רוימישע מלוכה פֿון 30-סטען יאָהר פֿאַר אונזער צייט-רעכנונג ביז צו 200 יאָהר נאָך א. צ.

נאָך די מלחמות צווישען די יורשים פֿון צעזאַר׳ען וועגען דער אויבערהערשאַפֿט אין רוים האָט געזיעגט אָקטאַוויוס. 15 יאָהר נאָך צעזאַר׳ס טויט איז ער געוואָרען דער אַליינהערשער איבער אַלע לענדער, וואָס

צעהערען צו רוים. דערגרייכט האָט ער עס מעהר דורך געדולד און דיפּ־לאָמאַטישע מיטלען, איידער דורך געניאַלע מיליטערישע פעהיגקייטען.

בילד 9. די סטאטוע פון אָקטאַוויוס אין קאָסטיום פון אַנ׳אימפּעראַטאָר און אין דער פּאָזע פון איינעם, וואָס רעדט צום פאָלק.

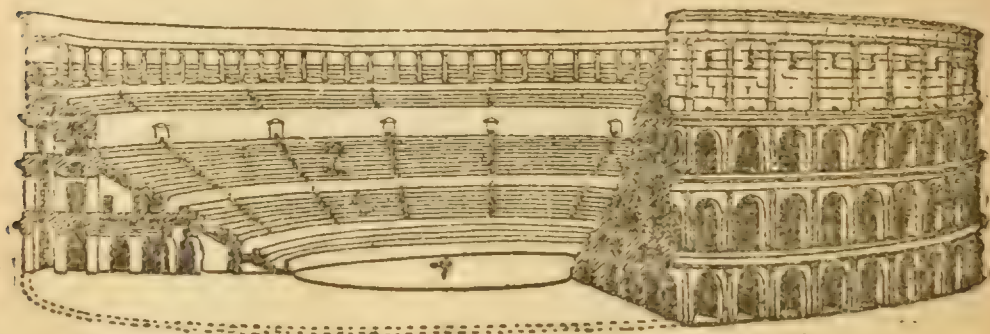
אָקטאַוויוס האָט נישט באַלד אָבגעשאַפט די אַמאָליגע אָרדנונגען פון לאַנד. צו זיין צייט האָט דער סענאַט בעקומען מעהר מאַכט, אָקטאַוויוס האָט זיך נור גערעכענט פאַר׳ן ערשטען אין רוים און אין דער מלוכה, און פאַר דעם אימפּעראַטאָר (אויבערפעלדמאַרשאַל) פון אַלע סאָלדאַטען אין לאַנד. ער האָט נאָך ניט אין גאַנצען צוריסען דעם בונד צווישען די רעכטען פון פאָלק און זיינע אייגענע. ער האָט די סאָלדאַטען צושטעלט ביי די גרענעצען פון איטאַליען, און האָט זיך געמיהט, אַז דאָס פאָלק זאָל פערגעסען די צייטען פון אַ סילאַ און אַ צעזאַר.

די פאָלקס־פערזאַמלונגען האָבען אָבער אויפגעהערט זיך צונויפצוזאַמלען. כדי צו האָבען דאָס פאָלק פאַר זיך, האָט אָקטאַוויוס איצט גענומען אויף זיך אַלע הוצאות, וואָס קענען אַמוזירען דאָס פאָלק און וואָס קענען דאָס מאַכען פון צייט צו צייט זאַטער. דער ערשטער אין רוים (פּרינצעפּס, אויף לאַטיין) האָט געשפּייזט פון זיין אייגענער קאַסע דעם שטאָדטיגען פּראָלעטאַריאַט. זיינע בעאַמטע פלעגען צוטיילען אין פאָלק גאַנצע שפּייכלערס תבואה און עסענוואַרג. דער פּרינצעפּס האָט געמאַכט פאַר׳ן פאָלק צירק־פאָרשטעלונגען. נאָך אַ געלונגענעם קריעג פלעגט מען דעם פאָלק מאַכען יום־טובים אויף אַ מאָנאַט לאַנג. מיט דער צייט פלעגען שוין די יום־טובים צונעהמען כמעט אַ דריטעל, אָדער אַ העלפט טעג פון יאָהר.

דער פּרינצעפּס און דאָס פאָלק.

דער. געשמאַק פון רוימער איז געווען נישט דער ערך גרעבער, ווי ביי די גריכען. אין די טעאַטערען פלעגט מען שפּיעלען מוזיק, לייענען ליעדער, האַלטען רעדעס און הויפּטזעכליך אויפפיהרען פאַנטאָמימעס, באַלע־

טען און פֿאַנטאַסטישע שפּיעלעריַיען. נאָר מעהר פֿאַר אַלץ האָט ליעב גע-
האַט דאָס פֿאָלק יאָגערייען אויף די צוויי-רעדער-וואָגענס און פֿערשיעדענע
בלוטיגע שפּיעלען. די ערשטע שפּיעלען פֿלעגען פֿאָרקומען אין צירקען,
די צווייטע אין אַמפּיטעאַטערען. ביידע בנינים האָבען געקענט אַריַינ-
נעהמען אַ געוואַלטיגען עולם מענשען. דער גרויסער אַמפּיטעאַטער, וואָס
האָט געהייסען קאָלאָסעאום, און וואָס איז נאָך היינט נישט אינגאַנצען
חרוב געוואָרען, האָט געקענט אַריַיננעהמען ביז 200 טויזענד מענשען.

בילד 10. — אַמפּיטעאַטער. 1 — אַרענע. 2 — די ערטער פֿאַר'ן פּובליקום.

די פֿאָרשטעלונגען אין צירק פֿלעגען זיך אָנהויבען מיט אַ גרויסער
צערעמאָניע. פֿאָראויס פֿלעגט געהן אַ הויפּטמייסטער, וואָס פֿלעגט עפֿענען
דאָס שפּיעל, נאָך איהם פֿלעגט מען פֿיהרען אויף פֿערפּוצטע עלפֿאַנטען
די געטער-בילדער און די סטאַטוען פֿון די צעזאַר'ען, אַרום פֿלעגען געהען
די כהנים. אין צירק פֿלעגט אויף אַ בעשטימטען עהרען-פּלאַץ זיך זעצען
דער פּרינצעפּס מיט זיין סוויטע און די סענאַטאָרען.

דאָס פּובליקום פֿלעגט איהם הויך בעגריסען. אַמאָל פֿלעגט אויך
פּאַסירען, אַז דאָס פֿאָלק פֿלעגט זיך ווענדען צום פּרינצעפּס מיט בקשות
און מיט טענות געגען די בעדריקער. דער פּרינצעפּס פֿלעגט שוין בע-
מערקען, זייענדיג אין צירק, די גוטע אָדער שלעכטע שטימונג פֿון פֿאָלק,
און ווען עס איז נויטיג געווען, פֿלעגט ער זעהען דאָס פֿאָלק צו בערוהי-
גען. דער צירק איז געוואָרען אַמין פֿאָלקס-פֿערזאַמלונג, וואָס עס האָט
שוין אויפֿגעהערט צו עקזיסטירען. דער פּרינצעפּס און דאָס פֿאָלק זענען
געווען די גאַנצע בעלי-הבתים פֿון צירק. דער פּרינצעפּס פֿלעגט געבען אַ
צייכען אָנצוהויבען. דאָס פֿאָלק פֿלעגט זיך טיילען אין פּאַרטייען פֿאַר דעם
אָדער יענעם געליעבטען גלאַדיאַטאָר. אַלע צושויער, ביז צום פּרינצעפּס,
זענען געווען שטאַרק פֿעראינטערעסירט מיט די בלוטיגע שפּיעלען, פֿלעגען
דעש'ען און זיך שטאַרק אויפֿרעגען, פֿלעגען בעגריסען מיט התלהבות איינ

גלאַדיאַטאָר און פֿערשילטען מיט קללות דעם צווייטען. אַ סך פּלעגען אויס-פרעגען די כהנים, פּ אָ ר א ו י ם - ז א ג ע ר, ווער פֿון די קעמפּפער וועט זיעגען.

די גלאַדיאַטאָרען-קאַמפּפען זענען געווען אַ ספּעציאַליטעט פֿון רוים, אַמאָל אין די באַרבאַרישע צייטען פֿון רוים פלעגט מען ברענגען אויף די קברים פון די געשטאָרבענע קרבנות פֿון שקלאַפֿען. שפּעטער פּלעגט מען זיי הייסען זיך שלאָגען צווישען זיך, און דער קרבן פלעגט פֿאַלען נאָך אַ קאַמפּף מיט אַ צווייטען שקלאַף. נאָך שפּעטער פלעגט מען שוין געבען אַזעלכע פֿאָרשטע-לונגען פֿאַר'ן פֿאָלק צו איטליכען יום-טוב. צו פֿאָרוויַז פּלעגען זיך שלאָגען די שקלאַפֿען ביז טוידט אַלס פֿערגעניגען פֿאַר'ן פֿאָלק. יוליוס צעזאַר האָט שוין איינמאָל מהנה געווען דאָס פֿאָלק דערמיט, וואָס ער האָט אַרויסגע-שטעלט 300 פּאָר גלאַדיאַטאָרען. נאָך צעזאַר'ען האָבען די שפּעטערע צע-זאַר'ס אַרויסגעשטעלט טיילמאָל ביז 5000 פּאָר. צווישען די גלאַדיאַטאָרען זענען געווען פֿער'משפּט'ע פֿערברעכער און שקלאַפֿען. טייל גלאַדיאַטאָרען פּלעגט מען נאָך אַ פּאָר יאָהר אַרבייט אין די צירקען צוריקגעבען די פריי-הייט. דאָס רוב גלאַדיאַטאָרען פלעגט מען פֿריהער אויסלערנען די מלאכה, צו קעמפּפען שען, שטאַרק און גראַציעז מיט אַ געגנער, אין ספּעציעלע שולען.

די פּרינצעפּסען נאָך אָקטאַוויוס'ען פּלעגען אויסקלערען אַלין נייע און נייע פֿערגעניגענס פֿאַר'ן פֿאָלק. מען פּלעגט ברענגען ווילדע חיות פֿון די מדבריות, זעלטענע פֿויגלען. אין די אַמפּיטעאַטערען פלעגען זיך בעוויַזען לייבען, טיגערס, עלעפֿאַנטען, נאָזהאָרנס, זשיראַפֿען און שטרויסען. זיי פּלעגט מען האַלטען אין די קעלערען פֿון די צירקען און פלוצלינג אַרויס-לאָזען אויף דער אַרענע פֿון אַמפּיטעאַטער. אַקעגען זיי פּלעגען אַרויס יעגער מיט וואַפֿען, אָדער מען פּלעגט זיי איבערלאָזען מיט די פֿער'משפּט'ע צום טוידט, וואָס האָבען זיך מיט לעדיגע הענד געמוזט מיט זיי ראַנגלען, ביז די חיות האָבען זיי צוריסען. דאָס אַמפּיטעאַטער איז געוואָרען אַ מין עפּענטליכער אָרט, וואו מען דער'הרג'ט די פֿער'משפּט'ע.

אין די טעג פֿון פֿאָלקס-יום-טובים אָדער גרויסע פֿאָרשטעלונגען איז דאס פֿאָלק געווען ביי'ם פּרינצעפּס, ווי צ ו ג ע ס ט. איינמאָל האָבען 5000 שקלאַפֿען מיט ברענענדיגע פֿאַקעלען אין די הענד בעגלייט די צו-שויער אַהיים. אין דער צייט פֿון דער פֿאָרשטעלונג פלעגען זיך מיט אַ-מאָל אָנהויבען שיטען פֿויגלעך, אַפֿריקאַנישע היהנער, עגיפּטישע ענט-לעך, אָדער אַמאָל גאָר טויזענדער טאָגעס (מאַנטלען). אַמאָל פּלעגט מען

בעשענקען דאָס פֿאָלק מיט הילצערנע רעדלעך, וואָס דאָס איז געווען אַ מין בילעט צו בעקומען דערפֿאַר פֿון פרינצעפּס קאַסע פֿלייש, תבואה, קליידער, גאָלד, פערל, טײַערע שטײנער, בילדער, שקלאַפֿען, בהמות, לייבען און טיגערס, וואָס זענען אויפגעהאָדעוועט צווישען מענשען; אפילו שיפֿען, גאַנצע הײַזער און שטיקער ערד.

חוץ דעם בלענט נאָך דער פרינצעפּס טײלען געלד צווישען פֿאָלק. אָקטאַוויוס האָט אַסך מאָל הונדערטער טויזענדער רוימער געשאָנקען צו 100, 200 און 300 רובל אויף אַנזער געלד. סך-הכל האָט ער צוטײלט אין פֿאָלק אַ סומע פֿון $2^1/_2$ מיליאַרד.

דערנאָך ווי רוים האָט זיך בערוהיגט מיט דעם נײַעם סדר, האָט אָקטאַוויוס זיך צוגעלעגט דעם טיטעל אויגוסטוס (ד. ה. דער עהרוויר־דיגער). דער אויבערהערשער האָט זיך שוין דערהויבען איבער אַלעמען, ער איז שוין געווען אַ הייליגער.

אין רוים איז געשטאַנען בײַ איטליבען אָרט, וואו עס געהען זיך פֿונאַנדער די גאַסען, אַ מזבח פֿאַר די געטער (לאַרען), וואָס בעשירמען און בעשיצען דעם אָרט. אויגוסטוס האָט שוין בעפֿויהלען, אַז אין די תפילות צו די לאַרען זאָל מען אויך בעטען בײַ דעם גייסט פֿון דעם אימפּעראַטאָר, ד. ה. בײַם גײַסט פֿון רוים׳ס בעשיצער. עס איז אַרויס אַ בעפֿעהל, אַז צוגלײַך מיט דער געטין ראָמאַ זאָל מען דערמאָהנען דעם גײַסט פֿון אויגוסטוס נישט נאָר אין רוים גופא, נאָר אויך אין אַלע פּראָווינצען און אין די טעמפּלען פֿון

בילד 11, די געטין ראָמאַ אין פּולען פּאַראַד.

אַלע פֿעלקער און אמונות. דער שכל דערפֿון איז געווען, אַז אַלע זאָלען פֿיהלען פֿאַר רוים און פֿאַר איהר אויבערהערשער די גרעסטע אימה און פחד.

דאָס רוימישע רייך (מלוכה).

אונטער דער רוימישער הערשאַפֿט האָט זיך איצט געפֿונען אַ מלוכה, וואָס איז געווען גרויס ווי האַלב אייראָפּאַ, מיט 60 מיליאָן איינוואוינער. צו איהר האָבען געהערט: שפּאַניען, פּאָרטוגאַל, פֿראַנקרייך און בעלגיען, (ביידע צוזאַמען האָבען געהייסען דאַמאָלס גאַליען), ענגלאַנד (וואָס האָט געהייסען בריטאַניען, און איז געוואָרען רוימיש 80 יאָהר נאָך אָקטאַוויוסען), איטאַליען, די שווייץ, דרום-עסטרייך— אונגאַרן, די גאַנצע באַלקאַן-אינזעל, אַ גרויסער טייל פֿון דער הייַנטיגער אַזיאַטישער טערקיי (חוץ דאָס לאַנד הינטער׳ן פרת), מצרים און דער גאַנצער ים-ברוך פֿון צפון-אַפֿריקאַ מיט מאַראָקאַ צוזאַמען (ביי די רוימער האָט זיך דאָס גערופֿען מוריטאַניען).

האָטש די מלוכה האָט זיך גערופֿען רוימישע אימפּעריע, נאָר אין דער אמת׳ען האָבען אויף איהר געהאַט די ממשלה די מיליטערישע קאָמאַנדירען און די שטאָדט רוים. קיין פֿעסטערען צוזאַמענבונד האָבען די לענדער צווישען זיך נישט געהאַט. זיי זענען געווען בעוואָהנט מינדעסטענס מיט 12 גרויסע פֿעלקער, חוץ איטאַליען מיט זיינע רוימער. אין די רוימישע בונד-פֿעלקער זענען געווען גריכען, איליריער (צווישען אַדריאַטישען ים און דונאַי), אַפֿריקאַנער (פעניצער, קאַרטהאַגער), יודען, גאַליער, שפּאַניער און אַנדערע. די מעהרערע פֿעלקער האָבען געהאַט זייער שפּראַך, זייער אמונה און זייערע מנהגים. נאָר די וועניגער געבילדעטע פֿעלקער, ווי די גאַליער און די שפּאַניער, האָבען איבערגענומען די רוימישע שפּראַך און זענען געוואָרען דאָס, וואָס מען רופֿט הייַנט די ראָמאַנישע פֿעלקער.

די רוימער זענען שוין איצט זיכער געווען, אַז זיי זענען נאָר דאָ אויף דער וועלט אויף צו בעצווינגען אַלע פֿעלקער, אַלעמען אַרויסצוגעבען געזעצען און איבער אַלעמען צו קאָמאַנדעווען. ביים פּאָעט האָראַציוס געפֿינען מיר די ווערטער: „דאָס רוימישע וואַפֿען איז דערגאַנגען ביז צו די ברעגען פֿון דער בעוואָהנטער וועלט; אויף איין זייט פֿון די ברעגען איז שוין די לופֿט ווי פֿייער פֿון אַ קוימען און אויף דער אַנדערער — אַן׳עוויגער נעבעל און אַ שטענדיגער רעגען". אויף רוימישע מטבעות פֿלעגט שוין זיין אויסגעשטעמפּעלט „דאָס עוויגע רוים". די רוימער האָבען מיט גאוה זיך געריהמט, אַז בעצווינגענדיג די גאַנצע וועלט, האָבען זיי דערמיט אויסגעראָטען דעם קריעג פֿון דער וועלט און געגעבען דער וועלט אַן׳עוויגען שלום, אַ רוימישען פֿריעדען".

אויפ׳ן מיטעללענדישען ים זענען זיך אין אַלע ריכטונגען רוהיג געפֿאָהרען די האַנדעלס-שיפֿען. די שכנ׳ישע לענדער פֿלעגען זיך בײַטען מיט זייערע סחורות. שפּאַניען האָט געשיקט מעטאַלען, אַזיען — וואָל, אַפֿריקאַ און מצרים — תבואה. פֿון די גריכישע שטעדט פֿלעגט מען ברענגען כלים, פֿײַנע אויסאַרבייטונגען, לוקסוס-זאַכען. רוים אַלײַן האָט וועניג וואָס פּראָדוצירט. רוים האָט געהאַט אַסך אָנגערויבטע גאָלד און זילבער, חוץ דעם האָט מען איהר געצאָהלט אַסך אָבגאַבען, און זי האָט נישט געדאַרפֿט אַלײַן אַרבײַטען, און געקאָנט צאָהלען אַגוטען מקח. אין מזרח — איז געוואָרען די הויפּט האַנדעלס-שטאָדט אַלעקסאַנדריען. אין אַפֿריקאַ קאַרטהאַגאַ, וואָס יוליוס צעזאַר האָט ווידער אויפֿגעבויט. אין גאַליען האָבען די רוימער ענטוויקעלט די הײַנטיגע שטאָדט ליאָן (לוגודון) צו אַגרויסען צענטער.

אין סאַמע מיטען פֿון יעדעם פֿערהאַפּטען שטיק לאַנד פֿלעגען די רוימער אויפֿבויען אַשטאָדט. די שטאָדט פלעגט ווערען דער אָרט פֿון די האַנדעלס-מערק, די שטעלע, וואו מען פֿלעגט ברענגען דעם אָבגאָב און וואו עס איז געווען דער געריכטס-אָרט. די דאָזיגע שטאָדט, אַמין הײַנטיגע גובערניע-שטאָדט, איז געווען אַקלײַנע קאָפּיע פֿון רוים: אַסענאַט, אַפאָר נאָבלע, אַצירק, גרויסע בנינים פֿאַר שולען, פֿאַר עפֿענטליכער דעקלאַמאַציע, אַוואַסער-לייטונג אויפ׳ן געניטען רוימישען שטײַגער. צווײַ פּרעזידענטען (ווי די אַמאָליגע צווײַ קאָנסולען אין רוים) פֿלעגען פֿיהרען די גאַנצע שטאָדט-פֿערוואַלטונג. די פּרעזידענטען פֿלעגען זײַן אַזוי פֿרײַגיביג פֿאַר׳ן פֿאָלק, ווי דער פּרינצעפּס אין רוים. פֿאַר די וואַהלען פֿלעגט זיך אָבטהון דאָס אייגענע, וואָס אַמאָל אין רוים. איטליכער קאַנדידאַט פֿלעגט זוכען אַרײַנצוציהען דאָס פֿאָלק אויף זײַן צד.

רײַכע מענשען פֿלעגען זעהר אָפֿט אויסגעבען אַסך געלד אויף צונויפֿצושטעלען ביבליאָטעקען. גריכישע און רוימישע ביכער פֿלעגען זיך דערום געפֿינען אין די ווײַטעסטע ערטער פֿון רוים. אויף איניגע ביכער זענען געווען אַסך בעלנים. דער אַרויסגעבער פֿון אַזעלכע ביכער פֿלעגט לאָזען איבערשרײַבען אַסך עקזעמפּליאַרען אויף אַמאָל דורך זײַנע שקלאַפֿען. איין שקלאַף פֿלעגט לייענען הויך דעם מאַנוסקריפּט, און צעהנדליגער געלערנטע שקלאַפֿען פֿלעגען איבערשרײַבען וואָרט בײַ וואָרט. מען פֿלעגט שרייבען אויף מגילות, ווי איצט אַספר תורה. די מגילה פֿלעגט מען אַצונויפֿגעקאָלטע אַרײַנלעגען אין אַשײַדעל פֿון ווײַסען פּאַרמעט און פֿערצײַכנען אויפ׳ן שײַדעל דעם טיטעל פֿון בוך.

די יודען. *)

די בעצוואונגענע פעלקער האבען זיך שוין צוגעוואהנט צו זיין אונטער רוים'ס ממשלה. קיינע בונטען, קיינע רעוואלוציעס זענען במעט נישט פארגעקומען. נור די יודען האבען זיך בשום אופן נישט געקאנט בערוהיגען מיט דער ממשלה פון די געצענדיענער, וואס האבען נאך דערצו אויף שריט און טריט בעליידיגט די יודישע אמונה.

די יודען האבען שוין לאנג פערלוירען זייער זעלבסטשטענדיגקייט. אסך פון יודישען פאלק האבען געלעבט ביים טייך פרת (אין בבל), אין מצרים, אין קליין-אזיען און אויך אין רוים גופא. צווישען די דאזיגע יודען זענען געווען אסך געלעהרטע, פילאזאפען, נביאישע גייסטער, וואס האבען פערשפרייט דעם גלויבען אין איין גאט און די הויכע יודישע מאראל צווישען די גריכען און אנדערע פעלקער. דאמאלס האבען געלעבט אין מצרים אסך יודען, וואס האבען געהאט א שטארקען איינפלוס אויף די בעסערע מענשען פון זייער צייט. זייט דאס יודישע פאלק האט זיך בעקענט מיט רוים דורך פאמפעיוס'ען, וואס האט זיך דערוועגט אריינצוגעהן אין קדש-הקדשים פון בית-המקדש און האט אויפגעפלאקערט אין ירושלים א גרויסע שנאה צו די רוימער.

די רוימער האבען צוערשט איבערגעגעבען די פערוואלטונג פון פאלעסטינא די ארטיגע מלכים, מיט וועלכע דאס פאלק איז נישט געווען שטארק צופריעדען, ווייל זיי האבען זיך געחנפ'עט צו רוים און גענומען מאכען פון ירושלים א מין רוימישע שטאדט מיט פארשטעלונגען, מיט א טעאטער און מיט גריכישע בנינים. בעזונדערס שטארק האט זיך אויסגעצייכנט דערין דער קעניג הורדוס, וואס האט געשטאמט פון אדום און האט, פערנעהמענדיג דעם קעניגליכען טראן, אויסגעראטעט אלע יורשים פון די אמאליגע חשמונאים.

א יאהר 80 פאר אונזער צייטרעכנונג האט רוים גענומען שיקען אהין זיינע קאנסולען. איינער פון זיי איז געווען דער בעריהמטער פאנטיוס פילאטוס, וואס האט געלעבט צו ישו הנוצרי'ס צייטען.

די פאדריאטשיקעס, וואס האבען אבגעקויפט די שטייערן, האבען געצויגען פון דער בעפעלקערונג דעם לעצטען גראשען. הויך דעם האט די

---

*) מיר בעגנוגענען זיך מיט קורצע ווערטער וועגען דעם לעצטען אידישען חורבן, ווייל די „יודישע געשיכטע" וועט זיך ספעציעל דערמיט פערנעהמען; אין דעם ביכעל האבען מיר צו בעלויכטען נאר רוים און די רוימער.

יודישע בעפעלקערונג שטאַרק געליטען דערפון, וואָס די רוימער האָבען געשענדעט זייערע הייליגטימער און זייער אמונה. דער רוימישער שטאַט־האַלטער אין פּאַלעסטינא האָט געוואָלט מאַכען אַ סטאַטיסטיק (אַ קאָפּ־צעהלונג) פון דער בעפעלקערונג, כדי ער זאָל קענען אַרויפלעגען אַ קאָפּ־שטייער. די יודישע פערטרעטער זענען געווען, ווי ס'פערשטעהט זיך, געגען דעם, ערקלערענדיג דיפּלאָמאַטיש דעם קאָנסול, אַז לויט דער יודישער אמונה טאָר מען נישט צעהלען די בעפעלקערונג. די רוימער האבען געוואלט אויפנעהמען די שטייערן פון דער ערד, נאר לויט דער יודישער תורה קאָן מען אַזאַ ערד־שטייער איינפיהרען נאָר לטובת דעם בית־המקדש. האָבען די יודען זיך געפּרובט וועהרען געגען די שטייער־איינגעהמער. ביי איטליכער בריק און אומעטום, וואו עס איז געקומען דער שטייער־איינגעהמער, פלעגט ווערען אַ סקאַנדאַל און מאַנכמאָל פלעגט עס קומען ביז צו אַ בלוטיגער מרידה. דאַמאָלס האבען די רוימער אַוועקגעשטעלט אין ירושלים זייער גאַרניזאָן סאָלדאַטען און גלייכצייטיג האָבען זיי געוואָלט בעפעסטיגען צום בית־המקדש זייער הערב, דאָס בילד פון אַן אָדלער, נאָר די יודען האָבען דאָס נישט געקאנט צולאזען — אַזאַ הערב איז געווען אַ בעליידיגונג פאַר דער הייליגער שטאָדט און אַ פערשוועכונג פון בית־המקדש.

פּילאַטוס, בעקומענדיג די קאָנסול־שטעלע אין ירושלים, האָט גענומען אויף זיך מיט געוואַלד איינצופיהרען די רוימישע צייכענס מיט'ן בילד פון אימפּעראַטאָר. ער האָט זיי געהייסען ביינאַכט אַוועקשטעלען נעבען בית־המקדש. באַלד אויף מאָרגען האָט שוין ירושלים געקאָכט. מען איז געקומען אָנצולויפען פון אַלע אַרומיגע דערפער. די פערטרעטער פון ירושלים האָבען באַלד בעשלאסען אַוועקצוגעהען צום קאָנסול, וואָס האט געוואוינט צעהנדליגער וויאָרסט פון ירושלים. ה' מעת־לעת איז דער יודישער המון געשטאַנען פאַר פּילאַטוס'עס פּאַלאַץ און האט הויך געפאָדערט, אַז מען זאָל דערווייטערען די רוימישע בילדער. פּילאַטוס האט געהייסען אַריינגעהען די יודען אין צירק, ווי כלומר'שט ער וויל זיך מיט זיי דורכרעדען. ווי דאס פאָלק איז אבער נאר אַריין אין צירק, האט זיי פּילאַטוס אַרומגערינגעלט מיט סאלדאַטען און האט בעפוילען דעם חיל צו ענטבלויזען זייערע וואַפען. דאַמאלס, זעהענדיג, אַז עס איז ניטא קיין רעטונג, האבען די יודען זיך אַנידערגעוואָרפען אויף דער ערד און האבען אויסגעשטרעקט זייערע העלזער, און זיי האבען דערביי ערקלערט, אַז זיי וועלען געהען גיכער שטאַרבען, איידער דערלאזען, אַז מען זאל שענדען זייער אמונה און תורה. פּילאַטוס איז אַ גרויסער געוואָרען פון אַזאַ גלויבענס־שטאַרקייט און ער

האָט די יודען דאָסמאָל נאָכגעגעבען. די רוימער פֿלעגען זיך שטאַרק וואונדערן אויף די יודישע עקשנות, זיך נישט אונטערצוגעבען קיין פֿרעמדע מנהגים און איינפֿלוסען. צו דער צייט, ווען רוים האט פֿערנומען ירושלים, איז אַלץ שטאַרקער געווארען ביים יודישען פֿאָלק דער גלויבען אין משיח׳ן. דאָס פֿאָלק האט געהלומט פֿון אַ משיח בן דוד, וואָס דאַרף אומקעהרען דעם יודישען פֿאָלק זיין אַמאָליגע גרויסקייט און זעלבסטשטענדיגקייט.

אין פּאַלעסטינאַ האָבען זיך דאַן איינגעפֿונען צוויי הויפּט-פּאַרטייען, איינע, וואָס איז געווען פֿאַר׳ן שלום מיט רוים, די רייכע געלערנטע פּרושים-פּאַרטיי, און אַ צווייטע פֿאָלקס-פּאַרטיי, די פּריצים, בריונים, וואָס זענען געווען פֿאַר אַ קריעג מיט רוים.

מיט איטליכען יאָהר איז אַלץ געשטיגען דער איינפֿלוס פֿון די פּריצים און געפֿאַלען דער איינפֿלוס פֿון די געמעסיגטע פּאַרטייען. אַ יאָהר 30 דערנאָך, ווי מען האָט פֿער׳משפּט ישו הנוצרי, דעם בעגרינדער פֿון היינטיגען קריסטענטום, האָט זיך אנגעהויבען אין פּאַלעסטינאַ אַ רעוואָלוציע געגען די רוימער. די רוימישע גאַרניזאָנען, וואָס זענען געווען אין לאַנד, האָט מען אויסגעראָט און רוים האָט געמוזט שיקען אַ גרויסען חיל פֿון אויסווערטס. צוויי פֿעלדמאַרשאַלען (שפּעטער זענען זיי געוואָרען ציזאַרען) האָבען בעלאַגערט פּאַלעסטינאַ, דערנאָך ירושלים: וועספּאַסיאַנוס און זיין זוהן טיטוס. דאָס אידישע פֿאָלק האָט פֿערטיידיגט יעדער איל פֿון זיין לאַנד. די אידען האָבען אַרויסגעוויזען אַזאַ העלדישקייט, דאָס די גאַנצע רוימישע אימפּעריע איז געווען פֿעראינטערעסירט מיט דעם סוף פֿון דיזען קריעג פֿון גרויסען עוויגען רוים מיט דעם קליינעם אידישען פֿאָלק.

בילד 12. דעם טריומף-בויגען פֿון טיטוס, וואָס האָט צושטערט ירושלים.

ענדליך אין 70 יאָהר נאָך אונזער צייט-רעכנונג זענען די רוימער אַריינגעדרונגען אין ירושלים, איינגענומען די פֿעסטונגען און די טייערן אַרום בית-המקדש, און האָבען זיך מורא׳דיג נוקם געווען אָן דעם העלדישען עקשנות׳דיגען אידישען שונא. טיטוס וועט עוויג בלייבען אין דע

עשיכּטע מיט דעם שוואַרצען פֿלעק פֿון אַ מענשען, וואָס האָט חרוב געמאַכט דאָס הייליגסטע פֿון אַ פֿאָלק, וועלכעס האָט געהאַט די העכסטע מאָראַל און דעם טיעפֿסטען רײנסטען גלויבען אין אַ איינציגען גאָט; פֿון אַ פֿאָלק, וואָס איז געוועזן דאָס איינציגע רײן-רעליגיעזע פֿאָלק אונטער אַלע געצענדינערישע מזרח-פֿעלקער.

די רוימער האָבען זיך אַכזריות׳דיג נוֹקם געווען אין די אידען. אַ גרויסע צאָהל בעפֿעלקערונג איז געוואָרען פֿערשקלאַפֿט און פֿערטריבען פֿון לאַנד. דעם בית המקדש און כמעט גאַנץ ירושלים האָט מען געמאַכט גלייך מיט דער ערד.—נישט קוקענדיג אָבער אויף דעם אַלעם, האָבען די אידען אין 50 יאָהר אַרום ווידער געמאַכט אַ מרידה געגען רוים. דאָס גאַנצע יודענטום אויפ׳ן מזרח האָט ערקלערט רוים דעם קריעג (בר-כוכבא איז געווען דער פֿיהרער פֿון דער מרידה) און רוים האָט ווידער געהאַט צו קעמפֿפֿען מיט דעם פֿערוואונדעטען יודישען לייב, וואָס האָט זיך בשום אופן נישט געוואָלט אונטערגעבען. דאַמאָלס האָבען שוין די רוימער בעשלאָסען נישט צו לאָזען פֿון פֿאַלעסטינאַ קיין שריד ופליט אויפ׳ן אָרט פֿון ירושלים האָט מען אויפגעבויט אַ נייע רוימישע שטאָדט און אַ נאָמען געגעבען קאַפּיטאָליניען, לכבוד דעם רוימישען גאָט יופיטער, און די שטאָדט האָט מען הויפּטזעכליך בעזעצט מיט פֿרעמדע פֿעלקער, וואָס האָבען נישט קיין שייכות צום אידישען פֿאָלק.

די גערמאַנען.

בשעת די רוימער זענען אַריבער די אַלפּען און האָבען בעזיעגט גאַליען און איליריען—האָבען זיי זיך בעגעגענט מיט פֿערשיעדענע פֿעלקערשאַפֿטען. צווישען זיי זענען געווען די וויכטיגסטע די גערמאַנען. צום ערשטען מאָל האָבען די רוימער זיך בעקענט אויף דער אייגענער ערד מיט די גערמאַנען צו מאַריוס׳עס צייטען. שפּעטער האָט יוליוס צעזאַר געמאַכט אָפּט קאַמפּפֿען מיט זיי, וואָס פֿלעגען קומען פֿון הינטער׳ן טייך רהיין אין גאַליען ראַבעווען און גזלנ׳ען.

די גערמאַנען זענען צו יענער צייט געווען אַזעלכע ווילדע מענשען, ווי די הײנטיגע מיטעל-אַפֿריקאַנישע פֿעלקער. זיי האָבען נאָך נישט פֿערשטאַנען גוט צו בעאַקערען די פֿעלדער און פֿלעגען לעבען פֿון געיעג און פֿישפֿאַנג. שטענדיג פֿלעגען זיי זיך רייסען צווישען זיך צוליעב די זאַלץ-גרובען אין זייער לאַנד. דערביי האָבען זיי נאָך נישט פֿערשטאַנען, ווי צו בעאַרבייטען דעם רויהען זאַלץ.

די גערמאַנען האָבען געלעבט אין ערד-געצעלטען, וואָס זיי פֿלעגען צודעקען מיט שטרוי, מיט מיסט פֿון בהמות א. ז. וו. אָדער זיי פֿלעגען וואָהנען אין אַזעלכע ביידלעך, וואָס מען פֿלעגט קאָנען מיטנעהמען מיט זיך אין וועג. זייער לאַנד איז געווען בעדעקט מיט געדיכטע וועלדער און מיט זומפּען, אַזוי ווי די גערמאַנען האָבען נאָך נישט פֿערשטאַנען אויסצו-נוצען די ערד, פֿלעגען זיי וואַנדערען פֿון איין אָרט אין אַנדערען. זיי זענען געווען וואַנדערענדע אַקערבויער. צווישען די פֿערשיע-דענע שבטים פֿון די גערמאַנען האָט שטענדיג געהערשט אַ קריעגס-צו-שטאַנד. זיי פֿלעגען, זוכענדיג נייע ערטער, זיך אָפֿט אַנשטויסען איינער אויף'ן אַנדערען, און דערביי איינער דעם אַנדערען אויסראָטען עד חרמה. איינמאָל, צום ביישפּיעל, איז אויסגעראָטעט געוואָרען אַ שבט פֿון 60 טויזענד מענשען. אַלע פֿרייע גערמאַנען זענען דערום געווען סאָלדאַטען. די סאָל-דאַטען פֿלעגען אויסקלויבען אַ פֿיהרער אויף דער צייט פֿון אַ קריעג, אָדער אַ רויב-צוג, און פֿלעגען איהם געבען דעם נאָמען, הערצאָג. אַנדערע שבטים פֿלעגען אויסקלויבען פֿיהרער אויף שטענדיג, און זיי האָבען גע-הייסען ביי זיי קאָנונג (קעניג). דער פֿיהרער האָט געהאַט זיין סוויטע, וואָס איז בעשטאַנען פֿון די שטאַרקסטע, יונגסטע און בעסער בעוואָפֿענטע סאָלדאַטען. די סוויטע פֿלעגט זיך צוזאַמענשטעלען פֿון יונגע לייט פֿון אַלערליי גערמאַנישע שבטים, וואָס פֿלעגען וועלען דיענען ביי אַ פּאָפּולע-רען פֿיהרער.

גערמאַנען און רוימער.

די רוימער וואָלטען גאָרנישט געהאַט וואָס צו זוכען ביי די גערמאַ-נען, ווען די גערמאַנען וואָלטען נישט אָפֿט געראַבעוועט דאָס רוימישע גאַליען. מען האָט זיי געמוזט מאַכען אונטערטעניג, כדי אָבצוהיטען גאַליען פֿון שטענדיגע רויב-אָנפֿאַלען. די רוימער האָבען צוערשט נישט געהאַט קיין שום פֿאָרשטעלונג פֿון דער גרויס פֿון דעם דאָזיגען לאַנד, דערום האָבען זיי מיט די גערמאַנען גאָר נישט געקאָנט מאַכען. צו דער צייט פֿון אויגוס-טוס'עס ממשלה האָבען די גערמאַנען אַריינגענאַרט דעם רוימישען שטאַטהאַל-טער וואַרוס מיט 20 טויזענד רוימישע סאָלדאַטען אין טייטאָנער וואַלד און זיי אַלעמען אויסגעקוילעט (9. פֿון א. צ.).

די רוימער האָבען זיך גענומען שטאַרק אינטערעסירען מיט די גער-מאַנען. אַ יאָהר 100 נאָך אויגוסטוס האָט דער בעריהמטער רוימישער שריפֿטשטעלער טאַציטוס פֿערפֿאַסט אַ בעשרייבונג פֿון דעם לעבען און די

זיטען בײַ די גערמאַנען. ער ליבט שטאַרק די העלדישקײַט און געזונדהייט פֿון די גערמאַנען און שטעלט זײַ אַרויס אַלס אַ מוסטער פֿאַר די רוימער.

דערנאָך ווי די רוימער האָבען אַ פּאָר מאָל גע'רודפ'ט די גערמאַנען ביז אין זייער לאַנד אַריין — האָבען זיי בעשלאָסען זיך צו פֿערפֿעסטיגען פֿון זיי, כּדי גאַליען זאָל האָבען רוה פֿון זייערע רויב-צוגען.

אויף דער צפֿונ'דיגער גרענעץ אין דער לענג פֿון רהיין און דונאַי האָט מען אוועקגעשטעלט מעהר ווי אַ העלפֿט פֿון רוימישען חיל. — אין געוויסע פּונקטען האט מען אויסגעבויט פֿעסטונגען. וואו עס זענען נישט געווען קיין נאַטירליכע מניעות פֿאַר'ן וואַנדערענדען גערמאַנען האט מען געמאַכט קינסטליכע צוימען און פֿאָרטען. בײַ די גרענעצען פֿלעגט מען נישט נור זיך שלאגען כּסדר, די ווילדע גערמאַנען פֿלעגען אויך קומען קויפֿען און בײַטען סחורות. אַסך גערמאַנען, זוכענדיג אַרבײַט און ערד, פֿלעגען אָפֿט געהען דינען בײַ די רוימער, אַלס סאָלדאַטען. די גערמאַנען, וואס האבען געוואָהנט בײַ דער גרענעץ, האבען אַסך זאַכען איבערגענו- מען בײַ די רוימער, ווי, למשל, מאַכען מיהלען, מיסטיגען די פֿעלדער, פֿערפֿלאַנצען ווײַנשטאָקען, פּרוכטבוימער, באַקען ברויט, בויען שטיינערנע בנינים, געברויכען אין שטוב טישען, בענק, שאַפֿעס, א. אַז. וו.

די רוימישע לאַגערן, וואָס זענען געשטאַנען בײַ דער גרענעץ, זענען מיט דער צײַט געוואָרען נאָרמאַלע שטעדט און דערפֿער. פֿון די באַזאַרען און קראָמען בײַ'ם לאַגער איז געווארען אַ מין פֿאָרשטאַדט. דער לאַגער גופֿא, פֿון לאַנגען שטעהען אויף איין אָרט, האט זיך פֿערוואַנדעלט אין אַ שטאָדט. עטליכע בעפֿעסטיגטע פּונקטען זענען מיט דער צײַט געוואָרען גרויסע שטעדט, ווי למשל, קעלן, שטראַסבורג, וויען און בודאַפּעשט.

די אימפּעראַטאָרען נאָך אויגוסטוס'ען. (די ערשטע 100 יאָהר פֿון א. צ.)

אויגוסטוס איז געשטאָרבען אין 17 יאָהר פֿון א. צ. — די אָרדנונג, וואָס ער האט פֿעסטגעשטעלט, האט זיך געהאַלטען 300 יאָהר נאָכאַנאַנד. האָטש אויגוסטוס האט געהאַט דעם טיטעל אימפּעראַטאר, נור די סאָלדאַטען אין קריעג האָט ער נישט אַליין אָנגעפיהרט, נור זיינע גענעראַלען. אַזוי האָ- בען זיך אויך נוהג געווען די מײַסטען פֿון זײַנע נאָכפֿאָלגער. די אימפּע- ראַטאָרען האבען געלעבט אין זעהר פּרעכטיגע פּאַלאַצען אין רוים, ווי אין די זומער-פּאַלאַצען אין איטאַליען, צוזאַמען מיט זייערע הויף-לייט און סוויטע. אָבער דער רוימישער סאָלדאַט האט גוט געדענקט, ווער עס האט געמאַכט אין רוים דעם אימפּעראַטאָר. ווי איינער זאל נישט ווערען אַנ'אימפּעראַטאר,

צי ירשנ'ענדיג דעם פּאַטערס שטעלע, אָדער ווערענדיג אויסגעקליעבען פון סענאַט, — ווען די סאָלדאַטען זענען נישט געווען מיט איהם צופריעדען, האט זיין גדולה ניט געהאַט קיין קיום.

נאָך אויגוסטוס'ען האט די גוואַרדיע אין רוים פּראָקלאַמירט איין אימפּע־ראַטאָר נאָכ'ן אַנדערען. נאָך אויגוסטוס'ען איז געווען אימפּעראַטאר טיבער־יוס, נאָך טיבעריוסען,—אַ קרוב פון צעזאַר'ען און אויגוסטוס'ען, קאַליגולאַ (אַ האַלבער משוגענער), נאָך איהם—קלוידיוס, און נאָך קלוידיוס'ען, וועל־כען מען האט פּערגיפטעט—נעראָן. נאָר די לעגיאָנען ביי דער גרענעץ האבען זיך אַקעגענגעשטעלט דעם לעצטען אימפּעראַטאָר פון דער פאַמיליע אויגוס־טוס, געגען אימפּעראַטאר נעראָן (40 יאהר נאָך אויגוסטוס'עס טוידט).

נעראָן איז געווארען אַ צוגלייכעניש אין דער געשיכטע צו אַל־דאס בייז, וואס אַ טיראַן איז בכח אָבצוטהון. ער פלעגט אָננעהמען מסירות פון שקלאַפען געגען סענאַטארען, פלעגט זיי פערמשפּט'ען צום טוידט און קאָנ־פיסקירען זייערע גיטער. אַזוי האט ער איינמאל צוגענומען פאַר זיך אַ העלפט פון אַ פראווינץ אין אַפריקא, וואס האט געהערט צו 6 גוטסבע־זיצער. צו זיין צייט איז געווען דער בעסטער עסק צו זיין אַ מוסר, וועלכען ער פלעגט בעשענקען מיט'ן פערמעגען פון פער'מסר'טען. מיליאנען פלעגט ער אַרויסוואַרפען אויף פערשיעדענע משוגע'נע קאַפּריזען. אַלע אין רוים האבען געזאגט פון איהם, אַז נעראָנ'ס פיהרונג איז נישט די פיהרונג פון ערשטען מענשען אין רוים, ווי אויגוסטוס האָט געטראַכט, נור די דרכים פון אַ דעספּאָט און אַ טיראַן. צו נעראנ'ס צייטען איז ברויט געווא־רען טייער אין רוים און די הויפּטשטאדט איז געשטאַנען פאַר אַ הונגער. מען דערצעהלט, אַז בעת דאס פאלק האט מיט אונגעדולד געוואַרט אויף די שיפען מיט תבואות, וואס האבען געדאַרפט קומען פון מצרים, האט עס ווירקליך דערזעהען קומען שיפען פון אַלעקסאַנדריען, אבער זיי האבען נישט געבראַכט קארן אין ווייץ, נור זעם זאַמד פון טייך נילוס, וואס נעראָן האט בעשטעלט פאַר זיינע צירקענ־אַרענעס.

די לעגיאָנען, וואָס זענען געשטאַנען ביי דער גרענעץ, האבען אויס־געקליעבען זייערע צוויי פיהרער אַלס אימפּעראַטאָרען און האָבען זיך געלאָזען געהען אויף רוים.

נישט קוקענדיג דערויף, וואָס נעראָן האָט געהאַט אַלעמען אַקעגען זיך, האָט ער זיך נאָך ווי עס איז געהאַלטען אין רוים און זיינע קאַפּ־ריזען און משוגעת'ען זענען געוואָרען אַלין ווילדער און שרעקליכער. נעראָן איז בעקאַנט אין דער געשיכטע דערמיט. וואָס ער האָט צוליעב אַ פוסטען

קאַפּריז אונטערגעצונדען זײַן אײגענע הױפּטשטאָדט (67 פּ. א. צ.). נעראָן האָט זיך געהאַלטען פֿאַר אַ גרױסען קינסטלער און ער האָט געװאָלט ב. די פֿלאַמען פֿון רױם געפֿינען די נױטיגע בעגײַסטערונג פֿאַר אַ גרױסער פּאָעמע, און דערום האָט ער בעפֿױלען זײַנע דיענער אונטערצו־צינדען רױם.

װי באַלד אָבער עס זענען געקומען די לעגיאָנען אין רױם, האָט שױן נעראָן געמוזט אָבטרעטען. ער האָט זיך אַלײן דערשטאָכען. נאָך איהם האָט זיך אָנגעהױבען אַ מלחמה צװישען די בײדע אימפּעראַטאָרען, װי אַ מאָל צװישען פּאָמפּעיוס און צעזאַר׳ען. די גערמאַנער לעגיאָנען האָבען אַרױסגעשטעלט זײערע און די סירישע—זײערע, װעספּאַסיאַנוס, װאָס האָט געקעמפּפט דאַמאָלס מיט ירושלים. װעספּאַסיאַנוס האָט געזיגט און ער איז געװאָרען נאָך אַ מעכטיגערער צעזאַר, װי די פֿריהערדיגע. נאָך איהם איז געװען אַ קורצע צײַט אימפּעראַטאָר זײַן זוהן טיטוס, װאָס האָט חרוב געמאַכט דעם בית־המקדש, און זײַן יונגערער זוהן דאָמיניציאַנוס. נאָך דאָמיניציאַנוס׳ען איז אױסגעקליבען געװאָרען פֿון סענאַט דער סענאַטאָר (נישט אַ פֿעלדמאַרשאַל) נערװאַ, נור פֿיהלענדיג, אַז ער מוז זיך שטיצען אױפֿ׳ן חיל פֿון רױם, האָט ער געזעצליך ערקלערט דעם פֿעלדמאַרשאַל טראָיאַנוס פֿאַר זײַן זוהן. ער איז געװאָרען נאָך איהם אימפּעראַטאָר.

▪

טראָיאַנוס (98—117 יאָהר נאָך אונזער צײַט־רעכנונג).

אין די 100 יאהר נאָך אױגוסטוס׳ען האָבען די רױמישע װאַפֿען אַלײן געהאַט נײַע און נײַע נצחונות. דער לעצטער רױמישער פֿעלדמאַרשאַל, װאָס האָט געהאַט נצחונות, איז געװען טראָיאַנוס. ער האָט פֿערלעבט זײַנע בעסטע יאָהרען בײַ די צפֿון־גרענעצען אין שטענדיגע מלחמות. ער איז געװען אַן אױסגעצײכענטער סאָלדאַט און פֿעלדמאַרשאַל.

צװישען די קאַרפּאַטען־בערג און דונאַי האָבען געלעבט די דאַציער (אין הײַנטיגען רומעניען), זײער לאַנד האָט געהאַט רײַכע מעטאַל־גרובען; זײ פֿלעגען האַנדלען מיט די גריכען; רױמישע אַרבײַטער האָבען געבױט פֿאַר דעם קעניג זײערע שטאַרקע פֿעסטונגען. די דאַציער האָבען אָנגעהױבען צו װערען געפֿעהרליך פֿאַר רױם׳ס מאַכט. צו זײ האָבען זיך געצױגען די פֿעלקער פֿון באַלקאַנער האַלב־אינזעל, װאָס האָבען געלעבט אױף דרום־זײַט פֿון דונאַי.

טראָיאַנוס האָט בעשלאָסען צו פֿערניכטען די דאַציער, און נאָך אַ שװערען קריעג האָט ער אױסגעפֿיהרט זײַן פּלאַן. די דאַציער האָט מען

פֿערטריעבען פֿון זייער לאַנד; כמעט אַ העלפֿט דאַציער האָט מען אַוועקגע־לעגט אין דער מלחמה. זייער לאַנד האט מען בעזעצט מיט רוימי'שע קאָ־לאָניסטען און אַסך רוימישע סאָלדאַטען מיט זייערע פֿאַמיליעס. און חאָטש רוים האָט פֿערלאָרען די פּראָווינץ אין 200 יאהר אַרום נאך טראָיאַנוס'ען, גור די שפּורען פֿון רוים'ס ממשלה זענען נאָך געבליעבען ביז היינטיגען טאג. דאס פֿאָלק, וואס וואָהנט היינט דאָרט, רופֿען זיך רומענער (ד. ה, ראָמענער, רוימער). טראַיאַנוס'עס נאָמען לעבט נאך עד־היום אין די לעגענ־דען פֿון ניעדער־דונאַי און פֿון די קאַרפּאַטען־בערג.

בילד 13. טראַיאַנוס־קאָלאָנע.

אַלס זכר פֿון טראָיאַנוס'עס מלחמות הינטערן דונאַי שטעהט נאָך ביז היינטיגען טאָג די טראָיאַנוס־קאָלאָנע (זייַלע) אין רוים. די פֿיגור פֿון אימפּעראַטאָר האט מען פֿאַר 300 יאָהר פֿערביטען מיט דער פֿיגור פֿון אַפּאָסטאָל פּעטרוס. נאָך טראָיאַנוס'ען איז געווען אימפּעראַטאָר אַדריאַן (117—138 פּ. א. צ"ר), וואס אין זיין צייט איז אויסגעבראָכען די מרידה פֿון בר־כּוכבא (132—135 פּ. א. צ.)

רוים צו דער צייט פֿון דער אימפּעריע.

אין די צייטען פֿון די אימפּעראַטאָרען איז רוים נאָך גע־ווארען ברייטער ווי צו דער צייט פֿון די רעפּובליקאַנער. אין רוים האבען זיך שוין איינגעפֿונען אַזעלכע געוואַלטיגע בנינים, פֿון וועלכע גריכענלאַנד האט נאָך נישט געהאַט קיין שום בעגריף. די רוימישע אַרכיטעקטען האבען ענטדעקט דאס געזעץ צו מאַכען האַלב־רונדע און רונדע דעכער, דאס וואס מען רופֿט אָן אין דער בויקונסט אַבויגען (אַסוואָד). צו אויגוסטוס'עס צייטען האט מען אויפֿגעבויט דעם פּאַנטעאָן, אַ צענטראַלען טעמפּעל פֿאַר אַלע געטער, וואָס זענען אָנגענומען אין רוים. די אימפּעראַטארען פֿלעגען בויען צום זכר פֿון זייערע נצחונות גרויסע שטיי־נערנע טריומפֿ־אַרקען און זיילען. אין פֿערשיעדענע טיילען פֿון שטאָדט פֿלעגען שטעהען די גרויסע טערמען (בעדער מיט זאַלען פֿאַר גימנאַסטיק אַרומגערינגעלט פֿון גערטנער), וואס פֿלעגען פֿערנעהמען גאַנצע קוואַרטאַלען פֿון שטאָדט. אויף מאַנכע פּלעצער זענען געשטאַנען די שענע בנינים, וואס מען האט זיי אנגערופֿען באַזיליקען, וואס זענען געווען אַמין עפֿענט־ליכע מלוכה־פּאַלאַצען, וואו עס פֿלעגען זיצען די ריכטער און וואו מען פֿלעגט קומען הערען די רעדעס פֿון בעריהמטע אַדוואקאַטען. אין די זייטי־

גע גאליעריען פון די באזיליקען פלעגען זיין קראמען, אין א צווייטען זאל די בערזע א. אז. וו. די שפעטערדיגע קריסטליכע קלויסטערס האט מען געבויט נאכ'ן טיפ פון די דאזיגע בנינים.

ווען אין די לענדער ארום מיטעללענדישען ים האט זיך בעפעסטיגט די רוימישע אימפעריע,—צו די צייטען פון פאמפעיוס און יוליוס צעזאר—האבען זיך די רוימער גענומען שטארק אבשיידען פון זייערע אונטערטעניגע פעלקער. רוימער האבען זיך נאר אנגערופען די בעפעלקערונג פון איטאליען; איטאליען איז געווען דער מושל איבער אלע לענדער, וואס ארום מיטעללענדישען ים.

פון יענער צייט האבען זיך די רוימער פערשפרייט איבער דער גאנצער דאמאלסדיגער וועלט, ווי היינט די ענגלענדער אין זייערע קאלאניעס. ענדליך 100 יאהר נאך טראיאנוס'עס טויטט האט מען אלע פרייע בירגער פון דער אימפעריע ערקלערט פאר רוימישע בירגער. דאס אלטע רוימישע פאלק איז בטל געווארען צווישען די אנדערע, מען קאן זאגען, עס האט אויפגעהערט זעלבסטשטענדיג צו עקזיסטירען. איטליכער, וואס האט גערעדט לאטיין, האט געהייסען *רוימער*.

צוליעב דעם אומגאנג מיט פרעמדע פעלקער און קולטורען זענען די רוימער געוואהנט געווארען זיך צו צופאסען צו די מנהגים און צו די געזעצען פון פערשיעדענע לענדער. דער רוימישער ריכטער איז געווען אנ' אנגעפראקטיצירטער מענש. צווישען זיי האבען זיך געפונען אזוינע געלעהרטע, וואס האבען שטודירט דעם גייסט און דעם שכל פון די געזעצען. מען האט זיי גערופען *יוריסטען*. די אימפעראטארען פלעגען זיך נישט קענען בעגעהן אהן יוריסטען. צו זיי פלעגען אויך זיך ווענדען מענשען פון פערשיעדענע לענדער און פעלקער.

ווען די רוימישע יוריסטען אין דער צייט פון דער אימפעריע פלעגען רעדען וועגען מענשענרעכט, פלעגען זיי שוין נישט האלטען פון דעם אמאליגען הארבען רעכט. זיי פלעגען שוין קלערען, אז דאס רעכט זאל זיין נוצליך נישט נור פאר א געבירטיגען רוימער, נור אויך פאר פרעמדע. נאך די אלטע השגות האט נאר דער א רעכט צו זיין פריי און צו האבען א פערמעגען, ווער עס האט זיך *דערקעמפפט* דערצו, אדער ווער עס האט דאס גע'ירשנ'ט פון איינעם, וואס האט זיך דערצו דערקעמפפט. דער מענש ווערט נישט געבוירען מיט די פארטיגע רעכט אויף פרייהייט און פערמעגען. די רוימישע יוריסטען האבען אבער שוין געגעבען צו פערשטעהן, אז איטליכער ווערט געבוירען מיט די רעכט צו זיין פריי און צו

האבען אַנ׳אייגען פֿערמעגען. די דאזיגע רעכֿט נעהמט מען זיך נישט מיט זואַפֿען אין די הענד, נור זיי שטאַמען פֿון דעם, וואס יעדער מענש האט זיין אייגענע מענשענ-ווערדע. אין דער הינזיכֿט זענען אַלע מענשען גלייך און האבען אַלע גלייכֿע רעכֿט.

פינפטעס קאַפּיטעל.

דאס רוימישע רייך און די באַרבאַרען,

דאָס קריסטענטום פון 200—400 יאָהר פון א. צ״ר.

נאָך טראַיאַנוס׳ען, דעם ערשטען אימפּעראַטאָר, וואָס איז געבוירען געוואָרען אין שפּאַניען אין אַ פֿאַמיליע פֿון רוימישע קאָלאָניסטען, האָבען די לעגיאָנען פּראָקלאַמירט אַלס אימפּעראַטאָר אַ צווייטען שפּאַנישען רוימער אַדריאַנוס׳ען, נאָך אַדריאַנוס׳ען האָבען געקעניגט אַנטאָנינוס פּיוס און מאַרקוס-אוירעליוס, וואָס איז געווען אַ וויכֿטיגער דענקער און וואָס האָט זיך אויסגעצייכֿענט מיט גרויסע מעלות. מיט זיין טויט (180 נ. א. צ״ר) ענדיגט זיך די בעסטע עפּאָכֿע פֿון דער רוימישער אימפּעריע, וועלכֿע האָט געדויערט פֿון טראַיאַנוס׳ען ביז מאַרקוס-אוירעליוס אַנ׳ערך 80 יאָהר. זיין זוהן מאַרקוס-קאָמאָדוס איז נישט געווען בעסער פֿאַר קאַליגולא און נעראָנ׳ען.

די אַרמעע ביים טייך דונאַי האָט אַרויסגעשטעלט סעפּטימוס-סעוועֶרוס, וואס איז געוואָרען אימפּעראַטאָר דערנאָך, ווי ער האָט בעזיעגט אַנדערע קאַנדידאַטען.

דער נייער הערשער האָט געשטאַמט פֿון אנ׳אַפֿריקאַנער רוימישער קאָלאָניע, ווי טראַיאַנוס און אַדריאַנוס פֿון אַ שפּאַנישער. ער האָט שוין זיך נישט געקענט פֿערגלייכֿען מיט די פֿריהערדיגע קיסרים אין בילדונג און מלוכה-קלוגשאַפֿט. זיין זוהן קאַראַקאַלאַ האָט אויפֿגעטהון דאס, וואס ער האָט ערקלערט אַלע פֿרייע בירגער אין רוים און אין די פּראָווינצען פֿאַר רוימישע בירגער (כדי צו בעקומען געלד פֿאַר זיינע טייערע בנינים). אויסגעשלאָסען האָט מען נאָר די באַרבאַרען, וואָס לעבען שבטים-וויז, און די, וואָס האָבען נישט אָנגענומען די רוימישע פֿיהרונגען.

נאָך איהם איז געוואָרען אימפּעראַטאָר העליאָגאַבאַלוס, אַ פלימעניק פֿון פֿריהערדיגען. חוץ זיין קרוב׳שאַפֿט מיט קאַראַקאַלאַ׳ן האָט מען איהם נאָך אויסגעקליבען דערפֿאַר, וואָס ער איז געווען דער כהן גדול

אין זונג-מעמבעל פֿון דער שטאָדט עמעסאַ. ער איז שטאַרק נישט געפֿעלען דעם רוימער, און מען האָט איהם גיך ערמאָרדעט. זײַן אָרט האָט פֿאַרנומען אַלעקסאַנדר סעווערוס, וואס האט זיך שוין אַסך בעסער בעצויגען צו זײַנע פֿליכטען, ווי זײַנע פֿאָרגענגער.

צו זײַן צייט האָט זיך שוין קלאָר אַרויסגעוויזען, אַז רוים׳ס קראַפֿט פֿאַלט ביסלעכווײַז. האָטש די רוימישע מנהגים זענען געווען פֿערשפּרייט אומעדום, אָבער נאָר אויבערפֿלעכליך. דער געדאַנק פֿון דער איינינקייט פֿון דער רוימישער אימפּעריע האט פֿערלאָרען זײַן אַמאָליגען כשוף, און די פּראָווינצען האָבען גענומען לעבען איטליכע פֿאַר זיך און פֿאַר איהר אייגענעם כבוד. יעדע פּראָווינץ און יעדע פּראָווינץ־רעגיאָן פֿלעגען שוין אַרויסשטעלען אַן אייגענעם אימפּעראַטאָר און דער רעזולטאַט דערפֿון איז געווען אַ שטענדיגער אינעווענינגסטער קריעג, וואס האט געגעבען די מעגליכקייט די שונאים פֿון רוים אויפצוהייבען די קעפּ. אַלע ווײַלע פֿלעגען זיך אַרײַנרײַסען אין די רוימישע אימפּעריע פּערסער, גאָטהען, אַלעמאַנער, פֿלעגען צושלאָגען גאַנצע רוימישע אַרמעען און בעראַבעווען די פּראָווינצען.

דער רוימישער היל איז שוין קיינמאל נישט געגאַנגען ווײַטער, ווי דער היל פֿון טראָיאַנוס, וואָס האָט בעזיגט די דאַציער און די אַרמענישע מלוכה. אינגיכען איז שוין אויסגעקומען שווער צו פֿערטיידיגען די אַלטע גרענעצען, און אָפּטמאָל האט מען זיי שוין געמוזט לאָזען פֿאַלען אין די הענד פֿון שונא. 50 יאָהר נאָך טראָיאַנוס׳ען איז ביים דונאַי געווען שווער זיך צו האַלטען. עס האָבען זיך בעוויזען מיט אַמאָל נײַע מחנות באַרבאַרען. זיי האָבען זיך דורכגעריסען דורך די רוימישע פֿעסטונגס-ליניעס, גענומען אין געפֿענגעניש הונדערטער טויזענדער רוימישע קאָלאָניסטען, צוראַבעוועט די דונאַיער פּראָווינצען און זענען אפילו אַריבער די אַלפּען, וואָס ביי צפון-איטאַליען. אמת, די רוימער האָבען זיי צוריק אַרויסגעשטופּט, אבער דאס האט געפֿאדערט 15 יאהר צײַט.

אָבער דאָס איז נאָר געווען דער אַנפֿאַנג. מיטעל-אייראָפּאַ און מזרח-אייראָפּאַ פֿלעגט יעדעס יאָהר ארויסשיקען נײַע מחנות הונגעריגע און קריעגערישע באַרבאַרען, וואָס פֿלעגען געהען צו דרום און מערב פֿערחאַפּען נײַע ערד. עס האט שוין נישט געקלעקט קײַן רוימישער חיל אויף צו פֿערטיידיגען אַלע גרענעצען. בריטאַניען האט מען געדאַרפֿט היטען פֿאַר די שאָטלענדישע בערג-פֿעלקער, דעם טייך רהײַן און אויבער-דונאַי — פֿון די גערמאַנען, ניעדער-דונאַי — פֿון די וואַנדער-פֿעלקער (ווי גאָטהען) אין הײַנטיגען דרום-רוסלאַנד.

די ניי-פּערסישע מלוכה אַנ׳ערך 250 נאָך אונזער צייט-רעכנונג.

צו אַלע צרות איז נאָך צוגעקומען אויפ׳ן מזרח אַ נייער פֿיינד. די פּערסער, וואָס האָבען שוין מיט אַ 500 יאָהר צוריק פֿערלאָרען זייער הערשאַפֿט אין אַזיען, האָבען זיך ווידער אויפֿגעהויבען און האָבען בעזיעגט דאָס לאַנד פֿון פּרת ביז׳ן אינדוס. און זייער גאַנג איז געווען אויסצוראָטען אַלעס פֿרעמדע, אַלץ, וואָס נעהמט זיך פֿון גריכֿענלאַנד און רוים.

די פּערסער האָבען געפֿיהרט מיט רוים אַ גלויבענס-קריעג, און דעריבער איז זייער קראַפֿט נאָך געווען אַ סך שטאַרקער ווי אין אַ געוועהנליכֿען קריעג.

150 יאהר נאך טראָיאַנוס׳ען איז די רוימישע אימפּעריע געווען אין דער גרעסטער סכנה. איינער פֿון זייערע אימפּעראַטאָרען, וואָס די פּערסער האָבען בעזיעגט, איז אַריינגעפֿאַלען ביי זיי אין געפֿענגעניש. די רויב-צוגען פֿון די גערמאַנען האָבען נישט אויפֿגעהערט, און זענען געוואָרען אַלץ עפֿטער און דרייסטער. אַ טייל גערמאַנען האָבען זיך אַריינגעריסען אין גריכֿענלאַנד, האבען זיך אַלאָז געטהון אויף קליין-אַזיען און זענען דערפֿאָהרען מיט זייערע שיפֿען ביז צום נילוס.

די פֿעסטונגס-ליניעס ביי די גרענעצען האָבען נישט געקענט ביישטעהן געגען די מתנות באַרבאַרען, וואָס זענען אָנגעקומען ווי היישרעקען פֿון אַלע זייטען. עס איז אויסגעקומען איטליכֿע שטאָדט אין לאַנד אַרומצורינגלען מיט פֿעסטונגען. ווען אַ שטאָדט איז געשטאַנען ביי אַ טייך, פֿלעגט מען זי אין דער לענג פֿון טייך-ברעג פֿערפֿעסטיגען מיט פֿעסטונגס-ווענד. די שטעדט האָבען צו יענער צייט נישט געהאַט קיין פֿריַיען טייך.

די מלוכה-קאַסע האָט נישט געהאַט אַזוי פֿיעל געלד צו בויען און אויסצוהאַלטען אַלע די דאָזיגע פעסטונגען. די הוצאות פֿון די פעסטונגען זענען געלעגען אויף די שטאַדטיגע איינוואָהנער, און דערום זענען אַ סך שטעדט צוליעב די הוצאות שטאַרק פֿעראָרעמט געוואָרען. די רוימישע שטעדט האָבען פֿערלאָרען אַלץ, וואָס האָט זיי אַמאָל געמאַכֿט פֿאַר אַזוי בעקוועם און שען. די וואַסער-לייטונגס-רעהרען פֿלעגען שוין נישט פֿעררעכֿט ווערען, עס איז שוין נישט געווען קיין געלד, מיט וואָס צו בויען טעמפּלען, ביבליאָטעקען, באַזיליקען, מיט וואָס אויסצוהאַלטען די טעאַטערען. די מייסטען שולען דאָט מען צוגעמאַכֿט. קונסט-זאַכֿען האָט מען מעהר ניט פֿערלאַנגט. דער געשמאַק איז געפֿאַלען. די קינסטלער זענען אויסגעשטאָרבען פֿאַר הונגער, די מענשען האָבען זיך אָבגעוועהנט פֿון אַלע בעקוועם-

ליכקײַטען, זײַער האָריזאָנט איז געוואָרען ענגער און זײַערע זיטען פֿערגרעבטער. די פֿעראָרעמטע פויערן און קלײנע ערד-בעזיצער זענען געוואָרען שלעפּערס, פֿלעגען שוין אָרגאַניזירען גזלנים-באַנדעס, און די בעפֿעלקערונג פֿלעגט זיך פֿון זיי מוזען אָבקויפֿען מיט אַ יעהרליכען אָבגאָב.

אַלע קרעפֿטען פֿון דער מלוכה זענען נאָר אַוועק דערויף, צו קעמפֿפֿען מיט דעם שונא, וואָס שפּאַרט אָן פֿון אַלע זײַטען. פֿון די שטעדט פֿלעגט מען נעהמען גרויסע שטײַערען אויף אויסצוהאַלטען דעם חיל און אויף די מיליטערישע הוצאות. די רײַכֿע לײַט, וואָס פֿלעגען זיצען אין די שטאָדט-דומעס, פֿלעגען מוזען ערב זײַן פֿאַר די אָבגאַבען אין שטאָדט; און כדי די אָנגעזעהענע בירגער זאָלען נישט קענען זיך אַרויסדרעהען, פֿלעגט זיי די רעגיערונג האַלטען אין שטאָדט, ווי לייב-אײגענע. פֿאַר איטליכֿען פּרוב צו ענטלויפֿען פֿלעגט מען ווערען שטרענג בעשטראָפֿט.

אָט אַזוי האָט מען אויך צוגעשמידט צו דער שטאָדט די הענדלער און די בעלי-מלאכות. זיי האבען נישט געטאָרט בײַטען דעם ארט און זײַער בעשעפֿטיגונג. דער זוהן האָט געמוזט פֿיהרען די אײגענע געשעפֿטען וואָס דער פֿאטער. חוץ די בעשטעלונגען, וואס זיי פֿלעגען בעקומען פֿאַר זיך, פֿלעגען זיי נאך מוזען אַרבײַטען אומזיסט פֿאַר'ן חיל און פֿאַר דער מלוכה: מאַכֿען שיך, קלײדער, וואַפֿען, פֿיהרען תבואה א. ז. וו..

דעם חיל האָט מען געמוזט פֿערגרעסערען. מען האט שוין געמוזט נעהמען אין דיענסט פֿון די באַרבאַרען, בעזונדערס, גערמאַנען. אַמאָל פֿלעגען די רוימער שלום ווערען מיט די גערמאַנען, ווען זיי פֿלעגען צוזאָגען צו צושטעלען פֿון זיך סאָלדאַטען פֿאַר רוים.

פּונקט ווי דער שטאָדטיגער איז געוואָרען אַ פֿערקויפֿטער בײַ דער מלוכֿה, איז אויך דער פויער געוואָרען אַ ל ײ ב - א ײ ג ע נ ע ר (אַ קאָלאָן) בײַם גוטס-בעזיצער. אויף שקלאַפֿען צו קויפֿען איז שוין קיין געלד נישט געווען, און די גוטס-בעזיצער האָבען ביסלעכֿווײַז געמאַכֿט פֿון דעם פֿרײַען פויער אַ האַלבען שקלאַף. דער גוטס-בעזיצער האָט שטאַרק אַכֿטונג געגעבען, אַז דער פויער זאָל נישט קענען פֿון איהם אַוועקגעהען. גרויסע גוטס-בעזיצער זענען געוואָרען אין זײַערע גיטער עפּעס אַ מין קלײנע קעניגען. ער פֿלעגט שוין זיין דער ריכֿטער פֿון די פויערן און קלענערע גוטס-בעזיצער, ער פֿלעגט שוין נישט דערלאָזען, אַז אַ פויער זאָל נעהמען אַ ווײַב פֿון אַ פֿרעמדען אָרט און אַ העכֿערען שטאַנד, כדי דער קאָלאָן זאָל נישט אוועק חלילה פֿון זײַן ערד.

די אימפּעראַטאָרען האָבען זיך נישט געמישט אין די עסקים פֿון די גוטס-בעזיצער. זיי האָבען נור פֿערלאַנגט, אַז זייערע פּויערן זאָלען פּינקט-ליך צאָהלען זייערע שטייערען און צושטעלען די נויטיגע צאָהל רעקרוטען.

ביז טראַיאַנוס'ען האָט זיך נאָך אימער פֿערשפּרייט די לאַטיינישע שפּראַך און די רוימישע בילדונג. 100—200 יאָהר נאָכדעם זעהען מיר שוין דאָס אומגעקעהרטע. ביי די קאַנטען פֿון דער אימפּעריע זיצען שוין מחנות באַרבאַרען. די לאַטיינישע שפּראַך פֿערשווינדעט ערטערווייז, אָדער ווערט פֿערגרעבט. בעזונדערס שטאַרק ווערט אָן דער רוימישער היל זיין אַלטען חאַראַקטער. אין דער אַרמעע האָט מען שוין כמעט נישט געהאַלטען פֿון די רוימישע געטער.

דער חיל האָט אָנגענומען ביסלעכווייז דעם גלויבען פֿון די פֿרעמדע פֿעלקער, אַזוי, למשל, האָבען אַסך פֿערגעטערט דעם פּערסישען גאָט מיט-ראַ. מענשען פֿון פֿרעמדען אָבשטאַם, די יורשים פֿון באַרבאַרען, בעקומען הויכע שטעלען, בעקומען די פֿיהרערשאַפֿט איבער לעגיאָנען, ווערען אימ-פּעראַטאָרען, ווייל זייערע לעגיאָנען האָבען זיי אַרויסגעשטעלט, און אין רוים הויבען אָן צו קאָמאַנדעווען אימפּעראַטאָרען, וואָס שטאַמען פֿון שפּאַניער, אַפֿריקאַנער, סיריער, אילירייער און גאַליער.

דיאָקלעטיאַנוס 300 יאָהר נ. א. צייט-רעכנונג.

עטליכע ענערגישע אימפּעראַטאָרען, וואָס האָבען מעהרסטענטייל גע-שטאַמט פֿון אילירען, האָבען אויסגעבעסערט די מיליטערישע לאַגע פֿון רוים. זיי האָבען ווידער פֿערפֿעסטיגט די גרענעצען געגען די באַרבאַרען אין צפֿון און אָבגעשטעלט די געפֿאַהר פֿון די פּערזער אין מזרח. דער גרעסטער פֿון די דאָזיגע אימפּעראַטאָרען איז געווען דיאָקלעטיאַנוס.

דיאָקלעטיאַנוס האָט איינגעזעהן, אַז איינער אַליין וועט ער נישט פֿאַרטיג ווערען מיט די באַרבאַרען, און ער האָט גענומען צו זיך נאָך דריי חברים, וועלכע האָבען געהאַט איטליכער אַ גלייכע מאַכט אין זיינע פּראָ-ווינצען, אָבער וואָס האָבען געדאַרפֿט אַלע פֿיער פֿיהרען איין פּאָליטיק. אַלע 4 האָבען זיך אויסגעקליבען פֿאַר רעזידענץ-שטעדט ווייטע שטעדט פֿון רוים, נאָהענט פֿון די רוימישע גרענעצען.

די אַלטע רוימישע מנהגים זענען שוין פֿערשוואונדען געוואָרען. דעם אימפּעראַטאָר פֿלעגט מען אַמאָל פֿערגעטערען אין די פּראָווינצען, יעצט האָט זיך שוין יעדער אימפּעראַטאָר געפֿיהרט אומעטום, ווי אַ גאָט אויף דער ערד.

צו דער צייט האָט מען גענומען זיך בוקען פֿאַר'ן אימפּעראַטאָר, ווי פֿאַר אַ גאָט. ער פֿלעגט זיך בעווייזען דעם פֿאָלק אין אַ לאַנגען מלבוש פֿון אַ כּהן־גדול, אויפֿ'ן קאָפּ פֿלעגט ער טראָגען אַ ווייסען טורבאַן פֿון ערשטען פּריכטער, בעזעצט אַרום און אַרום מיט פּערל. ווען מען פֿלעגט מאָלען זיין בילד, פֿלעגט מען אַרום זיין קאָפּ אויסמאָלען אַ שטראַהלונג, אָדער אַ קראַנץ פֿון שטראַהלען, וואָס געהען זיך פֿונאַנדער, אין די צירקוליאַרען פֿלעגט מען איהם שוין רופֿען „דער הייליגסטער", „דער, וועמען קיינער וועט נישט בעזיעגען". מען פֿלעגט זאָגען, אַז ער איז דער פֿערקערפּערטער גאָט, וואָס איז דעריבער געוואָרען זעהענדינג פֿאַר פּשוטע מענשען; דאָס ער איז אויף דער ערד דאָס לערענדיגע געזעץ, א. אַ. וו. אַלץ, וואָס האָט איהם אַרומגערינגעלט, האָט בעקומען עפּעס אַ הייליגקייט. זיינע הויפֿלייט האָבען געהאַט אַכטונג צו געבען אויף זיין „הייליגען פּאַלאַץ", צו פֿערטיילען „זיינע הייליגע גענאַדען" א. ז. וו.

דער אימפּעראַטאָר האָט שוין נישט געטיילט זיין מאַכט, ווי צו אויגוסטוס'עס צייטען, מיט'ן סענאַט. ער האָט זיך שוין נישט גערעכענט אַלס שטעלפֿערטרעטער פֿון פֿאָלק, נאָר אַלס הערשער לויט גאָטס ווילען. רוים איז שוין געוועזען אַ מאָנאַרכיע, ד. ה. ווען די רעגיערונגס־אָרדנונג פֿון לאַנד ליעגט אין די הענד פֿון אַ נישט בעגרענצטען הערשער.

די מאָנאַרכען האָבען זיך שוין אַרומגערינגעלט מיט אַסך בעאַמטע (טשינאָווניקעס) און האָבען ענטוויקעלט דאָס, וואָס מען רופֿט היינט דאָס ביוראָקראַטישע סיסטעם. די לאַסטען פֿונ'ם שטייערצאָהלער זענען געוואָרען צוליעב דעם סיסטעם נאָך גרעסער און די רוימישע אימפּעריע האָט דערלעבט מיט יעדען יאָהר אַלץ שווערערע און שווערערע צייטען.

צו דער דאָזיגער צייט זענען די רוימער געוועזען שטאַרק געפֿאַלען ביי זיך, מאַנכע האָבען געזוכט טרייסט אין אַלטען גלויבען, וואָס האָט שוין אָנגעהויבען אבצושטאַרבען, מאַנכע זענען געוואָרען אַנהענגער פֿון נייע אמונות, וואָס האָבען געווירקט מיט זייער געהיימניספֿולקייט און די מאָדנע מיסטישע צערעמאָניעס. דיאָקלעטיאַנוס איז געוועזען אַ פֿאַנאַטישער אַנהענגער פֿון די אַלטע געטער און דעריבער טאַקי האָט ער אַזוי שטאַרק גערודפֿ'ט די נייע קריסטליכע אמונה.

די קריסטען.

די קריסטליכע אמונה האָט זיך צוערשט פֿערשפּרייט אין מזרח צווישען די אידען, וואָס האָבען נישט געלעבט אין זייער לאַנד, צווישען די

גריכען און אין די לענדער, וואו גריכיש איז געווען די הויפט-שפראך. דער „ברית חדשה“ (די עוואנגעליען) איז געווען פערפאסט אין דער גריכישער שפראך. אין די ערשטע 150 יאהר נאך ישו הנוצרי איז דער קריסטענטום געווען ווייניג פערשפרייט אין רוים און אין דעם מערב-טייל פון דער אימפעריע.

די גריכען האבען פריהער אנגענומען דאס קריסטענטום, ווייל זיי זיינען געווען עדלער און געבילדעטער ווי די רוימער. דאס קריסטענטום, גרינ־דענדיג זיך אויף דער יודישער אמונה, האט נישט געמאכט קיין אונטערשיעד צווישען מענשען פון פערשיעדענער הערקונפט. דער אפאסטאל זייערער, וועלכער האט אויך געשטאמט פון יודען, זאגט, אז עס איז נישטא קיין גריך און קיין בארבאר, קיין פרייער און קיין שקלאף, אלע זיינען גלייך פאר'ן פאטער אין הימעל.

צוערשט האבען די קריסטען געגרינדעט קליינע ברודער-געזעלשאפטען. די חברים פון די געזעלשאפטען פלעגען זיך צונויפקומען אינאיינעם דאווענען און צו שמועסען וועגען געטליכע זאכען. געוועהנליך פלעגען זיי זיך צונויפ־קומען אויף דער נאכט. נאך אזעלכע צוזאמענקונפטען פלעגט מען אלע אינאיינעם זיך זעצען ביי'ם טיש עסען, און דערנאך פלעגט מען זאגען א מין קריסטליכען ודוי. שפעטער פלעגט מען די דאזיגע צערעמאניע מאכען נישט ביינאכט, נאר אויף מארגען נאכ'ן עסען.

די נאכט-עסענס פלעגען ווערען געמאכט אויף אלעמענס הוצאות. די רייכע חברים פלעגען נאך געבען חוץ דעם פערשיעדענע מתנות פאר ארעמע צו צוטיילען. מיט גוטע מעשים און צדקה האבען זיי געוואלט אפבריינגען די זינד פון זייער נשמה. אויף אן ארעמאן פלעגט מען זאגען „ער איז דער טייערסטער אוצר פון דער קירכע“. פאר איינע פון די בעסטע טהאטען האט זיך גערעכענט פריי צו מאכען א שקלאף. „קויפסטו אוים א שקלאף, האסטו דיין נשמה אויסגעקויפט“—פלעגען זאגען די קריסטען.

די ערשטע קריסטען פלעגען רוהען דריי טעג אין וואך: מיטוואך, פרייטאג און זונטאג. אין די רוהע-טעג פלעגען זיי נישט בעפוצען די טהי־רען און די גאסען מיט בלומען, לויט דעם רוימישען מנהג, פלעגען זיי נישט טאנצען, און דאס פלעגט זיך ווארפען אין די אויגען פון די נישט־קריסטען.

די ערשטע יאהרהונדערטען פלעגט מען שטארק רודפ'ן די קריסטען און דערום האבען זיי געלעבט א פערבעהאלטען אמונה-לעבען. צווישען זיך האבען זיי געהאט געהיימע סמנים.

די קריסטליכע שרייבער האבען אנגעהויבען פערשפרייטען זייער אמונה דורך אויפרופען און ביכער. עס איז געווען ביי זיי שטרענג פער־באטען צו האבען עסקים מיט געצענדיענער. זיי פלעגען אויסמיידען די רוימישע שפיעלען און די טעאטערן. א קריסט האט נישט געטארט זיין קיין סקולפטאר, ווייל צוליעב דעם וועט ער מוזען אויסהאקען פון שטיין רוימישע און אנדערע געצען. ער טאר נישט האלטען קיין שילע, ווייל דארטען לערנט מען די לעגענדעס פון די געטער; ער טאר נישט זיין קיין סאלדאט, ווייל ער דיענט אונטער א פאהן, וואו עס איז אויסגעמאלט א געץ; ער טאר נישט אננעהמען קיין רעגיערונגס־שטעל, ווייל ער וועט מוזען שווערען דעם גאט דעם אימפעראטאר און מיטמאכען אלע צערעמאניעס פון געצענדיענסט.

אזעלכע פאנאטישע קריסטען, וואס פלעגען לייקענען אין קרבנות, זיך נישט בוקען פאר'ן אימפעראטארס בילד, פלעגט מען נעהמען אונטער א שטארקער וואך און פער'משפט'ן אפט צום טויט. זעהר אפט פלעגט דער רוימישער המון, וואס האט אט ערשט דורכגעלעבט אנ'ערדציטערניש, אדער אנ'אנדער אונגליק, בעפאלען די קריסטען און זיי אויס'שחט'ען. דער המון האט גע'טענה'ט, אז אלע צרות קומען פון די קריסטען, וואס דער־צארנען זייערע געטער דורך זייערע זינד און אפיקורסות.

די לאגע פון די ערשטע קריסטען פון 100—300 נ. א. צ. איז געווען זעהר א שווערע, ווארום די רוימישע הערשער אין דער צייט פון דער אימפעריע האבען זעהר שטרענג געקוקט אויף אלערליי חברות און געזעל־שאפטען, אפילו אויף די אונשולדיגסטע. זיי האבען מורא געהאט, אז אזעלכע חברות זאלען נישט ווערען די נעסטען פון אלערליי מרידות און בונטען. טראיאנוס צ. ב. האט נישט ערלויבט צו גרינדען א חברה פון פרייע פייער־לעשער אין דער שטאדט ניקאדעמיס, מורא האבענדיג, אז דאס וועט ווערען דערנאך א פאליטישע חברה. די איינציגע חברות, וואס פלעגען ווערען ערלויבט, זענען געוועזען די חברות, וואס זענען זיך מתעסק מיט בעגראבען א טויטען.

אט אזעלכע רוימישע חברות האבען שוין עקזיסטירט פון לאנג אן. מייסטענס פלעגען דאס גרינדען צווישען זיך ארעמע־לייט און שקלאפען. א רייכער־מאן פלעגט האבען זיין פאמיליען־קבר און פלעגט איבערלאזען א סך געלד אויף א שענער לויה און דערויף, אז מען זאל איהם אפט דער־מאהנען אין טעמפעל פאר די געטער. ארימע־לייט פלעגען זיך פערזארגען א „קדיש" ביי די געטער דאדורך, וואס זיי פלעגען צאהלען ביי'ם לעבען אין אזא רוימישער „חברה קדישא". עטליכע מענשען, מענשען פון איין

מלאכה, עקלאַפּען פֿון אײַן האַר פֿלעגען מאַכען צווישען זיך אײן חברה. די חברה-לײַט פֿלעגען זיך רופֿען צווישען זיך „ברודער און שוועסטער“, אַלע פֿלעגען זיך פֿערפֿליכטען צו בעזוכען דעם קבר פֿון אַ געשטאָרבענעם חברה-מאַן. זײ פֿלעגען אויסבויען אײן גרויסען קבר (סחאָלע). דאָס איז געוועזן אַ רונדער צווײַעטאַזשיגער בנין. דער אונטערשטער עטאַזש איז געוועזן ניעדעריגער פֿון דער ערד, און דאָרטען פֿלעגט מען בעגראָבען די טויטע פֿון דער חברה. אין אויבערשטען עטאַזש פֿלעגט זײַן אַ זאַל, וואו מען פֿלעגט קומען עסען און דאַוונען אין די יאָהר-צײַט טעג.

קאַטאַקאָמבען, סהאָלען.

נאָר די מײסטע ארעמע ברודער-פֿערבאַנדען האָבען נישט געהאַט אַזעלכע מיטלען צו בויען צווײַשטאָקיגע הײַזער; דאַמאָלס פֿלעגען זײ זיך מאַכען אַזעלכע הויהלען. ווײַט-ווײַט הינטער'ן שטאָדט. צ. ב. אין רוים פֿלעגט מען אויסגראָבען טיעפֿער די הויהלען און גריבער, וואָס זענען שוין

בילד 14. דער פּלאַן פֿון אַ טײל פֿון די רוימישע קאַטאַקאָמבען.

געוועזן פֿון פֿריהער, ווייל פֿון דאָרטען פֿלעגט מען גראָבען לעהם. די טויטע פֿלעגט מען אַרײַנלעגען אין אַזעלכע פֿערטיעפֿונגען, וואָס מען פֿלעגט

נאָך עקסטרע אויסגראָבען אין די ווענד פֿון די הויהלען. און צוליעב דעם מנהג ביי די אָרעמע חברות האָט רוים בעקומען גאַסען און געסלעך אונטער דער ערד, וואָס מען רופֿט דאָס קאַטאַקאָמבען. אַלאַנגע צייט נאָך דער רייה פֿלעגט מען בעגראָבען אין די דאָזיגע קאַטאַקאָמבען, וואו אין געוויסע טעג פלעגט מען קומען זיך דערמאָהנען אָן די טויטע. עס זענען פֿאַרהאַן ערטער אין רוים, וואו די קאַטאַקאָמבען זענען אַזוי טיעף, אַז זיי ליעגען איינע איבער דער אַנדערער. ווען מען זאָל אויסציהען אין דער לענג אַלע קאַטאַקאָמבען פון רוים, וואָלט מען בעקומען אַ שטח פון טויזענד וויאָרסט.

אום זיך צו בעהאַלטען פֿון די רדיפות, פלעגען די קריסטליכע געזעלשאַפטען לפנים, פֿאַר דער רעגיערונג, זיך אָרגאַניזירען אַלס חברות, וואָס פערזאָרגען די טויטע. די קריסטען פלעגען אויך גראָבען זייערע קאַטאַקאָמבען, און אין די דאָזיגע הויהלען פלעגען זיי זיך פערזאַמלען אויף די קריסטליכע צוזאַמענקונפטע. אין שפּעטער זענען נאָך די ערשטע קריסטליכע קירכען געווען זעהר עהנליך צו די סהאָלען. אין דעם ניעדעריגערען טייל פֿון דער קירכע, אונטער דער פּאָדלאָגע, פלעגט שטענדיג זיין אַ בית-עולם.

אין צוויי הונדערט יאָהר אַרום נאָך ישו הנוצרי זענען שוין געווען אויפ'ן מערב אַסך קריסטען. זיי זענען שוין געווען אין היל, אין הויף און ביי די רייכע גוטס-בעזיצער. פֿון פערשיעדענע מתנות, מיט וואָס מען פלעגט בעשענקען די קריסטליכע געמיינדען, זענען שוין צונויפגעקליעבען געוואָרען גרויסע מיטלען.

אין די שטעדט האָבען שוין די קריסטען אויסגעבויט גרויסע קירכען. זיי האָבען געווענליך געהאַט די אייגענע אַרחיטעקטור, וואָס די רוימישע באַזיליקען. אום צו פיהרען די קריסטליכע עסקים, פלעגען שוין די געמיינדען אויסקלייבען זייערע עפּיסקאָפּען. דער עפּיסקאָפּ איז געווען פֿון די ערשטע פערזאָנען ביי די קריסטען. ווען איינער פלעגט קומען מיט אַ בריעף פֿון עפּיסקאָפּ אין אַ ווייט לאַנד, האָט ער שוין געמעגט זיכער זיין, אַז די דאָרטיגע קריסטען וועלען טהון פֿאַר איהם אַלץ, וואָס נעהטיג איז. אַלע קריסטען האָבען זיך גערעכענט מיט דער מיינונג פֿון די פערשיעדענע עפּיסקאָפּען, אָדער פּויבסטען, ווי מען פלעגט זיי אויך רופֿען אַמאָל, אָבער דער רוימישער עפּיסקאָפּ האָט בעקומען אַליין אַ גרעסערע און גרעסערע בעדייטונג.

די קריסטליכע געמיינדען האָבען זיך צום סוף דריטען יאָהר בער-

שפרייט איבער דער גאַנצער רוימישער אימפעריע. די עפיסקאָפּען האָבען זיך שטענדיג געמיהט, אַז אין אַלע געמיינדען זאלען הערשען די אייגענע מנהגים, גלויבענס-געזעצען, איינאיינציגע אָרדנונג. ווען עס פּלעגט אויס-ברעכען אַ וכוח אין גלויבענס-זאַכען צווישען די געמיינדען, פּלעגען זיך צו-נויפפאָהרען אַלע עפּיסקאָפּען מיט זייערע פּרעסביטערען (ד. ה. די זקנים און די פּרימסטע פון די געמיינדען) אויף אַ צוזאַמענפאהר, וואָס האָט גע-הייסען סינאָד, און אויף די סינאָדען פּלעגט מען קומען צו אַן אַלגעמיינעם הסכם.

איטליכער, וואָס איז אָבגעטרעטען פון די רעגעלען, האָט געהייסען „הערעטיקער", ד. ה. אבטריניגער. די אָבטריניגע פלעגט מען אויסשליעסען פון דער קירכע, ד. ה. מען פלעגט זיי ערקלערען פאַר מענשען, וואס גאט האט זיך אָבגעזאָגט פון זיי.

צו דיאָקלעטיאַנוס'עס צייטען זענען די קריסטען געוואָרען אַ מאַכט אין דער אימפעריע. ערטערווייז זענען שוין צוליעב זיי פערשוואונדען געוואָ-רען די רוימישע מזבחות און די געטער-טעמפלען פלעגען שוין נישט האָבען קיין גלויביגע. דער אימפעראַ-טאָר און זיינע שטעל-פערטרעטער האָ-בען שוין געפיהלט, ווי גרויס ס'איז דער איינפלוס פון די עפיסקאָפּען. זיי זענען געוועזען איבערצייגט, אַז די קירכע פעראָרעמט דאָס לאַנד און נעהמט אָב פון רוים אַ גרויסע צאָהל פון רעקרוטען, סאָלדאַטען.

בילד 15. אַ קריסט אין געבעט, לויט אַ בילד, וואָס מען האָט געפונען אין די קאַטאַקאָמבען.

שוין 50 יאָהר פאַר דיאָקלעטיאַ-נוס'ען האָט מען אַרויסגעגעבען שטרענ-גע בעפעהלען געגען די קריסטען (אַזוי גערופענע—עדיקטען). ביסלעכווייז זענען די רדיפות קלענער געוואָרען, און דאָס קריסטענטום האָט זיך פערשפרייט פראַנק און פריי.

צום סוף פון דיאָקלעטיאַנוס'עס מלוכה האָט מען אָבגעפרישט די אַלטע צירקולאַרען געגען די קריסטען און מען האָט נאָך אַרויסגעגעבען אַסך

שטרענגערע. דיאָקלעטיאַנוס האָט פֿעראָרדענט צו פֿערברענגען אַלע קריסט־ליכע ביכער, חרוב צו מאַכען אַלע קירכען און געבעט־הײַזער פֿון די קריסטען.

קאָנסטאַנטין (307–337 נאָך אונזער צייט־רעכנונג).

די נײַע רדיפות אויף די קריסטען האָבען נישט געהאט קײַן ערפֿאָלג. דער זוהן פֿון דיאָקלעטיאַנוס'עס מלוכה־חבר, קאָנסטאַנטין, האָט צוערשט געשלאָסען שלום מיט די קריסטען, און שפּעטער איז ער אַלײַן אַריבער אויף זייער צד. 10 יאָהר נאָך דיאָקלעטיאַנוס'עס צירקוליאַר געגען די קריסט־טען האָט קאָנסטאַנטין איהם צוריק אָבגעשאַפֿט.

קאָנסטאַנטין האָט דערנאָך אָנגעהויבען מקרב צו זײַן צו זיך די קריסטען. און חיל האָט ער אײַנגע־פֿיהרט אַ נײַע פֿאָהן מיט אַ צלם אַנשטאַט אַ בילד. אויף די מטבעות האָט מען ערלויבט אָבצושטעמפּלען אַ צלם. הויפּט־זעכליך האָט קאָנ־סטאַנטין גענומען צוציהען צום הויף די עפּיסקאָפּען. ער האָט אויך בע־פֿרײַט די קריסט־ליכע גײַסטליכע פֿון אָבגאָב און פֿון דער שווערער פֿליכט צוצושטע־לען תבואה אין

בילד 16. אַ צירק אין קאָנסטאַנטינאָפּאָל. דער אימפּעראַטאָר אין לאָזשע מיט זײַן גוואַרדיע. אין האַנד האַלט ער אַ ווײַס־טיכעל, צו געבען דעם סימן ווען אָנצוהויבען. אונטען דאָס פּובליקום, נאָך טיעפֿער אונטען ווערט געשפּיעלט אַ פּאַנטאָמימע.

די מלוכה־שפּייכלערס. ער האָט אײַנגעפֿיהרט דעם זונטאָג אַלס רוה־טאָג און האָט ערלויבט צו מאַכען צוואות לטובת דער קירכע. ער פֿלעגט אײַנ־לאַדען די עפּיסקאָפּען בײַ זיך צום טיש און פֿלעגט בעשענקען די קירכען

מיט רייכע מתנות. די עפיסקאָפּען זענען מיט דער צייט געוואָרען זיין גאַנצע שטיצע; זיינע קינדער האָט ער שוין דערצויגען אין קריסטליכען גלויבען. דאָס קריסטענטום איז געוואָרען די אָפיציעלע מלוכה־רעליגיאָן (324).

קאָנסטאַנטינאָפּאָל.

אומעטום זענען די קריסטען געוואָרען גרויסע אַנהענגער פון קאָנסטאַנטינ'ען, ער איז כמעט שוין געווען דער איינציגער אימפּעראַטאָר איבער דער גאַנצער אימפּעריע. ער האָט אויסגעקליבען אלס רעזידענץ־שטאָדט די שטאָדט ביזאַנץ, וואָס האָט בעקומען נאָך איהם דעם נאָמען קאָנסטאַנטינאָפּאָל. אין דער דאָזיגער שטאָדט האָט מען אַריבערגעפיהרט דעם רוימישען סענאַט, אויסגעבויט אַ טעאַטער און אַ צירק, אַ טעמ. בו דער געטין טיהי (ה. ה. געטין פון גוטען מזל). די נייע שטאָדט האָט אָנגעהויבען לעבען אויפ'ן אַלטען שטייגער פון רוים. דער צירק איז געוואָרען דער צענטער פון פאָלק. דאָ האָט מען זיך אַמווירט אויפ'ן חשבון פון אימפּעראַטאָר, דאָ האָט מען געמאַכט אַלערליי בונטען און מרידות.

קאָנסטאַנטין האָט שטאַרק געוואָרנט, אַז אין דער קריסטליכער קירכע זאָלען זיין וואָס ווייניגער סכסוכים. די „אַבטרינניגע" פלעגט ער ביזטראָפען און פערשיקען. צו זיין צייט האָבען זיך אָנגעהויבען די וכוחים צווישען פערשיעדענע קריסטליכע סעקטען ווי אויך צווישען די אַריאַנער און אַנדערע.

דער עפּיסקאָפּ אַריוס האָט געלערנט, אַז קריסטוס איז נישט דער זוהן פון גאָט, נאָר עהנליך צו גאָט. פאַר אַריוס'ען האָט געהאַלטען כמעט אַ העלפט פון די קריסטליכע געמיינדען. דער וכוח האָט אַרויסגערופען אַ גרויסע פערביטערונג און עס איז דערגאַנגען ביז צו דער גרעסטער פיינדשאַפט. דאַמאָלס האָט קאָנסטאַנטין צונויפגערופען אַ פערזאַמלונג פון אַלע עפּיסקאָפּען אין קליין־אַזיאַטישען שטעדטעל ניקעיאַ (אין 325 יאָהר), וואָס ביי קאָנסטאַנטינאָפּאָל. די לעהרע פון אַריוס'ען איז אַנערקענט געוואָרען פאַר פאַלש.

קאָנסטאַנטין איז געווען עטליכע מאָל פאָרזיצענדער אויף דער דאָזיגער פערזאַמלונג, ער האָט זיך געהאַלטען פאַר'ן ערשטען עפּיסקאָפּ, די אַנדערע האָט ער אָנגערופען מיט די גענאַדיגע ווערטער: מיינע ברידער, מיינע מיטאַרבייטער.

נישט־קריסטען זענען אבער געווען נאָך דאַמאָלס אַסך מעהר ווי

קריסטען. עס האָט נישט געלוינט זיך אַנצוהויבען מיט זיי. זיי פלעגען נאָך ווײַטער בויען זייערע טעמפּלען, זיך ווענדען צו די אייגענע טרעפערס און פּריסטער. דער וועכענטליכער רוהע-טאָג און דער גאַנצער אימפּעריע האָט נאָך געהייסען דער זונען-טאָג (אין דייטש, ענגליש — נאָך עד-היום זאָנטאַג), א. ז. וו.

נאָך קאָנסטאַנטינ'ען (געשט. 337), האָט רעגיערט זיין זוהן קאָנס-טאַנציוס. ער האָט נאָך מעהר געקעמפּפט ווי זיין פאָטער געגען די געצענדינער.

נאָך איהם אָבער האָט פערנומען דעם טהראָן זיין פלעמעניק יוליאַן, וואָס איז בעקאַנט ביי די קריסטען מיט'ן נאָמען „יוליאַן אַפּאָסטאַטאַ" (ד. ה. דער אָבטריניגער). ער איז געווען אַ הויכגעאַכטער פעלדמאַרשאַל, ועה... אַ געבילדעטער און דורכגעדרונגען מיט דער אַלטער גריכישער קולטור. אויך דאָס קריסטענטום האָט ער געקוקט ווי אויף אַ פרעמדער קראַנקהייט, וואָס האָט געבראַכט די אַלטע וועלט צום אונטערגאַנג. צו דער צייט פון זיין קורצער הערשאַפט (אינגאַנצען 1 יאָהר) האָט יוליאַן אַלערליי געטהון, כדי צו מאַכען דאָס, וואָס קאָנסטאַנטין האָט אויפגעטהון פאַר'ן קריסטענטום. יוליאַן האָט ווידער ערקלערט פאַר דעם אָפיציעלען גלויבען די אַלטע געצענ-דינערײַ. ער האָט געוועהלט אַרויסצוטרייבען די קריסטען פון אַלע מלוכה-שטעלען.

יוליאַן איז אומגעקומען ביי די גרענעץ פון פּערזיע, ווען ער האָט געפיהרט אַ אונגליקליכען קריעג מיט די פּערזער, און מיט איהם איז אויך בטל געוואָרען זיין גאַנצע פּאָליטיק קעגען די קריסטען. דער לעצטער פרוב, ווידער אויפצולעבען די אַלטע געצענדינערישע פאָלקס-רעליגיאָן, האָט זיך ניט אײַנגעגעבען.

טהעאָדאָזיוס, אַנ'ערך 350 יאָהר נ. א. צ"ר.

50 יאָהר נאָך קאָנסטאַנטינ'ס טויט האָט שוין גענומען דאָס קריס-טענטום אויסצוראָטען אַלע נישט-קריסטליכע אמונות. די עפּיסקאָפּען האָבען שוין פערבאָטען צו רופען די אימפּעראַטאָרען מיט'ן טיטעל כהן גדול, (פּאָנ-טיפעקס). פון סענאַט-זאַל האָט מען אַרויסגעטראָגען די סטאַטוע פון דער געטין פון נצחון. דער אימפּעראַטאָר טהעאָדאָזיוס איז שוין געווען אַ פרומער קריסט, ער האָט שוין פערבאָטען די קרבנות. די טעמפּלען האָט מען פערוואַנדעלט אין קירכען מיט אַ צלם איבער'ן קיפּעל. אַט אַזוי האָט מען פערוואַנדעלט דעם אַמאָליגען גריכישען פּאַרטהענאָן, דעם טעמפּעל

פֿון דער געטין אַטהענע, אין אַ קריסטליכע קירכע לכבוד „דער הײליגער מוטער״. די קריסטליכע קירכע האט שוין געהײסען די אַללעמליכע (לאַטײניש—די קאַטוילישע). די סעקטע פֿון די אַריאַנער האָט מען גענומען שטאַרק רודפֿ׳ען און די עפּיסקאָפּען האָבען שוין דערגרײכט, אַז אין גלױבענס-זאַכען זאָלען זײ שטעהען אויף אײן שטופֿע מיט׳ן אימפּעראַטאָר. נאָך מעהר, אַפֿילו דער אימפּעראַטאָר איז אָבהענגיג פֿון דער קירכע.

אײנמאָל האט טאַקי פּאַסירט, אַז טהעאָדאָזיוס איז געוואָרען גע־משפּט פֿון עפּיסקאָפּ אַמבראָזיוס דערפֿאַר, וואָס ער האט אויס נקמה צו אַ שטאָדט בונטאָוושטשיקעס אַרײנגעיאָגט די גאַנצע שטאָדט מענשען אין אַ צירק און אויסגעקוילעט די אונשולדיגע צוגלײך מיט די שולדיגע. דאַמאָלס האָט אַמבראָזיוס ערקלערט דעם אימפּעראַטאָר פֿאַר דער דאָזיגער בלוטיגער טהאַט אַלס „אַנ׳אָבטריניגען״ און האָט איהם אויסגעשלאָסען פֿון דער קאַטוילישער קירכע. טהעאָדאָזיוס האָט דערנאָך געמוזט עפֿענטליך תשובה טהון, כדי נישט צו שטאַרבען אַלס „אָבגעשײדטער״ פֿון דער קריסטליכער קירכע.

צו טהעאָדאָזיוס׳עס צײטען איז שוין דאָס קריסטענטום געוואָרען די גרעסטע מאַכט אין דער רוימישער אימפּעריע. אין די אײראָפּעאישע קולטור זענען אַרײן צװײ נײע פּרינציפּען: די פֿאָרשטעלונג, אַז דער מענש איז בטבע אַ זינדיגער און אַז די קריסטליכע קירכע מוז האָבען די מאַכט זיך צו מישען אין אַלע בירגערליכע און קהל׳שע זאַכען.

שוין פֿאַר איהם איז די רוימישע אימפּעריע געוואָרען צוטײלט אין אַ מערב- און אַ מזרח-טײל, וואָס האבען זיך שטאַרק אונטערשײדט סײ אין דער שפּראַך, סײ אין דער קולטור. דער מזרח איז געווען העלעניסטיש, דער מערב—ראָמאַניש. דאָרט האט געהערשט די גריכישע שפּראַך, און דאָ—די לאַטײנישע, חאָטש דער מזרח און מערב זענען געווען שטענדיג אונטער דער רוימישער מאַכט, נור צײט אַלעקסאַנדער מוקדון האָבען דאָרט געהערשט צװײ פֿערשידענע קולטורען און שפּראַכען און דערום איז די שפּעטערדיגע טײלונג פֿון דער אימפּעריע אויף אַ רוימישע מזרח-און מערב-אימפּעריע נישט געווען קײן צופֿעליגקײט, נור דאס רעזולטאַט פֿון אַ טיעפֿען היסטאָרישען אונטערשייד.

פֿון דיאָקלעטיאַנוס׳עס צײטען אָן איז שוין געווען אײנגעפֿיהרט, אַז עס זאָלען בעהערשען די אימפּעריע אַנ׳אימפּעראַטאָר מיט עטליכע געהילפֿס-קאַמעראַדען, וואָס איטליכער איז געווען אַנ׳אימפּעראַטאָר אין זײן טײל לאַנד. טהעאָדאָזיוס האָט ווידער פֿעראײניגט די גאַנצע אימפּעריע אונטער־

זיך אַליין, אָבער נאָך זיין טוידט האָבען זיך זיינע זיהן צוטיילט די אימ־פעריע. דעם מזרח האָט בעקומען זיין עלטערער זוהן אַרקאַדיוס, און דעם מערב—דער יונגערער האָנאָריוס. פֿון דאַמאָלס אָן איז שוין די טיילונג פֿון דער אימפעריע אויף מזרח און מערב געבלי־בען אויף לענגערע צייט ביז צום פֿאָלקאָמענעם אונטערגאַנג פֿון דער גאַנ־צער רוימישער אימפעריע. דער מערב׳דיגער טייל האָט נישט געקענט אַזוי לאַנג ביישטעהען געגען די אָנפֿאַלען פֿון די באַרבאַרען ביי אַלע גרענעצען פֿון דער אימפעריע. דער מזרח־טייל האָט זיך לענגער געהאַלטען, ווייל ער האָט ווייניגער געהאַט אויסצושטעהען פֿון די געוואַלדיגע מחנות באַרבאַרען, וואָס האָבען הויפטזעכליך פֿערפֿלייצט אייראָפּאַ פֿון אַלע זייטען. אָבער אויך דער מזרח־טייל פֿון דער רוימישער אימפעריע איז שוין געוועזען צו אַלט, צו פֿערוויילכּט, צו פֿערדאָרבען, אַז ער זאָל קענען זיך לאַנג האַלטען.

זעכסטעס קאַפּיטעל.

די רוימישע קולטור.

צווישען די רוימער און גריכען (זעה אויבען) איז בעשטאַנען אַ גרויסער חלוק. די רוימער האָבען נישט געהאַט די פֿאַנטאַזיע און דעם ערפֿינדונגס־גייסט, ווי די גריכען. זיי זענען געווען פּראַקטיש און האָבען זיך אויסגעצייכענט מיט אַ שטאַרקען געדולדיגען ענערגישען כאַראַקטער.

דער רוימער האָט שטענדיג געקוקט מיט גרינגשעצונג אויף דעם לע־בענדיגען ריהרעווודיגען פלאַפּלענדיגען גריכען, נור אָהן די גריכען האָט ער זיך נישט געקענט בעגעהן אין קיין הינזיכט.

ביי די גריכען האָט ער גענומען זיין געטער־לעהרע. ביי זיי האָט ער זיך אויסגעלערנט שרייבען פּאָעזיע און פֿערפֿאַסען טעאַטער־שטיק. אַלע גע־בילדעטע רוימער האבען שטענדיג געהאַט אַ שטאַרקע סימפּאַטיע צו די גרי־כישע וויסענשאַפֿטען, ווי למשל: סציפּיאָן דער עלטערער און דער יונגערער, פֿלאַמיניוס און אַנד.

פֿון די טעאַטער־שטיק האָט רוים איבערגענומען ביי די גריכען צו־ערשט דעם מין שטיק, וואָס מען רופֿט קאָמעדיע. זייערע בעסטע קאָ־מעדיע־פֿערפֿאַסער זענען געווען פּלויטוס און טערענציוס.

פֿון די גריכישע היסטאָריקער האָבען זיי זיך אויסגעלערנט די גע־שיכטס־וויסענשאַפֿט. פֿאַביוס פּיקטאָר און דער צענזאָר קאַטאָ האָבען אַי־

בערגעלאָזען גרויסע היסטאָרישע ווערק. דער בעריהמטער היסטאָריקער פּאָליביוס, וואָס האט בעשריעבען די פּונישע קריעג, איז געווען אַ גריך. דער גרעסטער היסטאָריקער פון דער רוימישער רעפּובליק איז געווען טיטוס ליוויוס.

רוים האָט זיך אויסגעצייכענט מיט איהרע גרויסע רעדנער. די רעדנער-קונסט האָבען זיי זיך צוערשט אויסגעלערנט ביי די-גריכישע רהעטאָרען. שפּעטער האבען זיי געגעבען אייגענע רעדנער. די ברידער גראַקכוס, ליציניוס קראַסוס דער עלטערער און בעזונדער ציצעראָ האָבען זיך נישט געהאַט וואס צו שעמען פאַר די אַמאָליגע בעסטע רעדנער אין גריכענלאַנד.

צווישען די פּאָעטען זענען געבליעבען פון די רוימער אין דער וועלט-ליטעראַטור ווירגיליוס, קאַטולוס, האָראַציוס (צו אויגוסטוס צייטען), פּעטראָניוס (צו נעראָנ׳ס צייטען), יובענאַל (צו דאָמינציאַנוס צייטען); פון די פּובליציסטען לייענט מען נאָך היינט טאַציטוס (צו די צייטען פון טראָיאַנוס׳ען), מאַרקוס אוירעליוס.

אין דער פּלאַסטישער קונסט האָבען די רוימער נור געלערנט ביי די גריכען, אָבער קיינמאָל נישט דערגרייכט צו זייער שטופּע און אין אַלגעמיין זענען זיי געווען גרעבער, נאַטוראַליסטישער, ווי די גריכען. זייערע סטאַטוען פלעגען אַמאָל זיין אַזוי ריעזיג גרויס, אַז מען האט שוין קיין הנאה נישט געקענט האבען פון זיי.

אַלס אַרכיטעקטען זענען די רוימער שטאַרק איבערגעשטיגען די גריכען. די גריכען האבען נאָך נישט פערשטאַנען צו בויען קופּעל-רונדע דעכער.

אין דער וויסענשאַפט האט זיך ביי זיי אויסגעצייכענט פּליניוס דער עלטערער, דער גרעסטער נאַטורפאָרשער פון אַלטערטום. ער האָט געלעבט אין [illegible]יאַנוס און נעראָנ׳ס צייטען. גאַלענוס איז געוואָרען דער בעגרינדער [illegible] דער מעדיצינישער וויסענשאַפט. דער גרעסטער אַסטראָנאָם פון די רוימישע בירגער איז געווען דער אַלעקסאַנדרינער קלודיוס פּטאָלעמעיוס, וואָס איז געווען ביז׳ן 15-טען יאָהרהונדערט (ביז קאָפּערניקוס׳ען) דער וועגווייזער פאַר אַלע אַסטראָנאָמען אין איראָפּא.

אין איין זאַך זענען די רוימער געווען פאָלקאָם זעלבסטשטענדיג. מען קען זאָגען, אַז זיי האָבען בעשאַפען אַ נייע וויסענשאַפט, וואָס ס׳איז נאָך פאַר זיי נישט געווען, די וויסענשאַפט וועגען רעכט און געזעץ (יוריספּרודענץ). מען קאָן זיך לייכט פאָרשטעלען, וואָס פאַר גרויסע יוריס-

מען זיי האָבען געהאַט, אַז נאָך ביז היינטיגען טאָג איז די בעסטע פאָרט בערייטונגס-שולע פאַר אַן׳אַדוואָקאַט, ווען ער בעקענט זיך פריהער גרינדליך מיט׳ן אַלטען רוימישען רעכט.

פון די רוימישע האַלבע פילאָזאָפען, וואָס דערנעהנטערען זיך שוין לויט זייער מאָראַל צו אונזערע היינטיגע בעגריפען, דאַרף מען געדענקען די סטאָאיקער (אַזאַ פילאָזאָפישע שולע), עפּיקטעט׳ען און מאַרקוס-אוירעליוס׳ען.

אין דריטען יאָהרהונדערט נ. א. צ. בעווייזען זיך אַסך רעליגעזע דענקער און עס גרינדעט זיך אַ נייע-פּלאַטאָנישע שולע. די נייע קריסט-ליכע קירכע שטעלט אַרויס אַן׳אָריגינעלען דענקער דעם הייליגען-אויגוסטין וועמענס בוך, „דער ווידוי פון אויגוסטין״ האָט נאָך ביז יעצט נישט פערלוירען דאָס אינטערעס פאַר מאַנכע ליטעראַטען און פילאָזאָפען.

אויגוסטין איז געווען דער פילאָזאָפישער אויסטייטשער פון די עקרים אין דער קריסטליכער אמונה. ער האָט געפּרובט פעראייניגען די גריכישע בילדונג און פילאָזאָפיע מיט דער קריסטליכער רעליגיאָן.

די רוימישע קולטור איז אָבער ביסלעכווייז פערשאָטען געוואָרען פון די מחנות באַרבאַרען, וואָס האָבען זיך אַריינגעריסען אין דער רוימישער אימפעריע.

אונגעפעהר 700 יאָהר נ. א. צ. איז גאַנץ אייראָפּאַ צוריקגעקעהרט צו דער ווילדער צייט, וואָס האָמער האָט אַמאָל בעשריעבען. די באַרבאַרען האָבען מיט זייער ווילדקייט און זייערע ווילדע מנהגים כמעט דערשטיקט די גאַנצע אַלטע בילדונג און קולטור. די נייע אייראָפּעאישע פעלקער האָבען געמוזט אָנהויבען ווידער פון דאָס ניי.

פערלאַג „יהודיה"

וועלט־געשיכטע.

דריטער טייל.

דאס מיטעלאלטער.

בעאַרבייט דורך
ד״ר ג. עפשטיין.

מיט 21 אילוסטראַציעס אין טעקסט.

װאַרשא תר״פ

דרוק ברידער לעווין עפשטיין פאוויע 38 №

אינהאלטס-פערצייכניס.

ערשטער אבשניט.

ווי ס'האט זיך געבילדעט די מיטעלאלטערליכע וועלט.

צווייטער אבשניט.

די פעאדאלע עפאכע.

דריטער אבשניט.

ווי עס האבען זיך געבילדעט די מלוכות פון די בעסטע אייראפעאישע פעלקער.

דאס מיטעלאלטער.

ערשטער אבשנית.

ווי ס'האט זיך געבילדעט די מיטעלאלטערליכע וועלט

ערשטעס קאפיטעל.

די פעלקער-וואנדערונג.

די נעשיכטע פון מיטעלאלטער הויבט זיך אן פון דער צייט, ווען עס ווערט צופאלען די רוימישע אימפעריע, אין א מזרח'דיגע און א מערב'דיגע, און ווען עס דרינגען ארײן בארבארישע פעלקער אין די רוימישע פראווינצען.

די אימפעריע איז צופאלען צוליעב דעם, וואס אין די מערב-פראווינצען האט געהערשט די רוימישע בילדונג און קולטור, וואו אלע איינוואהנער האבען גערעדט לאטייניש אדער אויף א לאטיינישען (ראמאנישען) דיאלעקט, — בעת אין די מזרח-פראווינצען איז די בילדונג געווען ווי די שפראך א גריכישע, די קולטור — א העלעניסטישע.

דאס ארײנדרינגען פון די בארבארען אין רוים האט אײנגעפיהרט אין דער געשיכטע אסך נייע פעלקער. צווישען זיי זענען געווען די בע־דייטענדסטע די גערמאנען און די סלאווען.

די גערמאנען.

די גערמאנען זענען ארײנגעדרונגען אין אייראפא באלד נאך די קעלטען. דערנאך, ווי זיי האבען געהאט פערשיעדענע נישט-גליקליכע מלחמות מיט די רוימער, האבען זיי זיך בעזעצט הינטער'ן רהיין און דונאי, אין דעם היינטיגען דייטשלאנד, עסטרייך, אויף דער סקאנדינאווער האלב־אינזעל, אין דער שווייץ און אין מערב-רוסלאנד. אין די מערב'דיגע טיילען פון זייערע בעזיצונגען האבען זיי אונטערטעניג געמאכט די קעלטישע שטאמען (למשל, אין היינטיגען בעהמען האט געוואהנט אמאל דער קעל־

טי׳טער שטאַם באָיאַ, (דאָס וואָרט „בעהמען" נעהמט זיך פֿון די ווער־טער „באָיאָ־היים"), אין צפון האָבען זיי זיך אויסגעמישט מיט די פֿינלענ־דער, אויף מזרח — מיט די סלאַווען.

ווען די גערמאַנען זענען אַריינגעדרונגען אין איירָאָפּאַ, האָבען זיי נאָך נישט פֿערשטאַנען צו בעאַרבייטען די פֿעלדער, זיי האָבען געלעבט הויפּטזעכליך פֿון פֿלייש און מילך און פֿלעגען זיך נאָר בעשעפֿטיגען מיט פֿיה־צוכט (האָדאָוואַניע פֿון בהמות). די פֿערנומענע ערטער זענען געווען בעדעקט מיט געדיכטע וועלדער און זומפּען, די בהמה האָט נישט געהאַט וואו זיך צו פֿיטערען, און דערום פֿלעגען די גערמאַנישע שטאַמען שטענדיג בייטען די ערטער, זוכען נייע פּלעצער, ראַבעווען, און איינס דעם אַנדע־רען שטויסען און דריקען. די רוימישע גרענעץ האָט זיי אָבגעהאַלטען אין משך פֿון פֿינפֿהונדערט יאָהר צו געהען ווייטער, און דערום האָבען זיי זיך ממילא געמוזט נעהמען דערצו, אויסצוהאַקען די פֿעלדער און אָבצורייניגען זייער ערד פֿאַר אַ ק ע ר ב ו י. די רוימישע גרענעצען האָבען געבראַכט דערצו, אַז די גערמאַנען זענען אַריבער פֿון אַ ניעדעריגער קולטור צו אַ העכערער.

צוערשט פֿלעגען די גערמאַנען בעאַרבייטען נאָר די בעסטע שטיקער ערד. זיי פֿלעגען יאָהרען נאָך דער רייה זיי בעאַקערען און בעזייהען, כל זמן זיי פֿלעגען נעבען תבואה. דערנאָך פֿלעגען זיי זיי פֿערלאָזען, פֿער־וואַנדלען אין פּאַשע־פֿעלדער און זיך נעהמען צו אַ נייעם נישט־אויסגעמוטשע־טען פּלאַץ. די ערד איז געווען אין די הענד פֿון עטליכע פֿאָרשטעהער פֿון די שטאַמען. זיי פֿלעגען צוטיילען צווישען די שטאַם־מיטגליעדער די ערד און פֿלעגען קאָנען, לויט זייער ווילען נאָך, בייטען אַלע ווילע די ערטער פֿון די לאַנדס־לייט און די פּויערים.

די גערמאַנען זענען געווען געצענדיענער. מעהר פֿאַר אַלץ האָבען זיי פֿערגעטערט אין דער נאַטור דעם ש ט ו ר ם. זייער גאָט האָט געהייסען ט אָ ר (דאָנאַר), אַ מין גריכישער יופיטער, וואָס האָט רעגיערט מיט'ן דונער אין די הענד. די געטין פֿון דער ערד און פֿרוכט־באַרקייט, ווי ביי די גרי־כען הערא, האָט געהייסען ביי זיי פֿ ר י י ע, חוץ דעם האָט געשפּיעלט ביי זיי אַ גרויסע ראָלע דער גאָט פֿון ווינד אָ ד י ן (וואָטאַן), וואָס איז ענליך געווען צום רוימישען מ ע ר ק ו ר י ו ס. דער קעניגליכער פּאַלאַץ פֿון אָדין אין די וואָלקען האָט געהייסען וו אַ ל ה אַ ל ע. דאָרטען פֿערברענגט ער פֿרעהליך די צייט מיט די נשמות פֿון די קריעגער, וואָס זענען געפֿאַלען אין דער מלחמה

די געצענדיענער האָבען זיך פֿאַרגעשטעלט די געטער פֿאַר זעהר מעכטיגע, אָבער דאָך נישט פֿאַר די מעכטיגסטע. די גערמאַנען האָבען געגלויבט, אז דער קאַמפּף צווישען די געטער און שלעכטע קרעפֿטען וועט זיך אַמאָל ענדיגען מיט׳ן זיעג פֿון די שלעכטע איבער די גוטע. דאַמאָלס וועט קומען אַפֿייער און וועט פֿערניכטען די גאַנצע ערד. נאָך דעם „פֿייער-מבול" וועט קומען די צייט פֿון דער „געטער-דעמערונג", ווען עס וועט געבוירען ווערען, ריין פֿון זינד, דער ליכטיגער גאָט באַלדור, דער זוהן פֿון פֿרייע און אָדין.

די סלאַווען.

באַלד נאָך די גערמאַנען זענען געקומען די סלאַווען. אַ טייל פֿון זיי האָבען געדריקט און געשטויסען די מזרח-גערמאַנען און פֿערנומען זייער לאַנד פֿון ניעמאַן, ווייכסעל ביז צו דער עלבע, אַ טייל האָט געקעמפּפֿט מיט די פֿינען און די טורקמענער שטאַמען אין היינטיגען רוסלאַנד, דער דריטער טייל איז געגאַנגען צו מערב צו, פֿערנומען די מיטעלסטע און הינטערשטע ברעגען פֿון דונאַי און זיך אויך אַריינגעריסען אין דער באַלקאַנישער האַלב-אינזעל.

די סלאַווען זענען אַריין אין אייראָפּאַ ביי זעהר שלעכטע בעדינגונגען. די בעסטע שטיקער ערד זענען שוין געווען פֿערנומען און זיי איז אויסגעקומען זיך אָבצושטעלען צווישען געדיכטע און זומפּיגע וועלדער— און צוזייהט צו ווערען אין די גרענצענלאָזע פֿלאַטשינע לענדער פֿון היינטיגען רוסלאַנד. חוץ דעם האָבען זיי שטענדיג געהאַט נאָר צו טהון מיט אַזעלכע באַרבאַרישע פֿעלקער, ווי זיי אַליין, און האָבען נישט געהאַט דעם מזל, ווי די גערמאַנען, צו האָבען צו טהון מיט דער געבילדעטער רוימישער אימפּעריע, ביי וועלכער די גערמאַנען האָבען זיך אַסך גוטע זאַכען אָבגעלערנט. און דעריבער האָבען זיי זיך אַסך לאַנגזאַמער ענטוויקעלט ווי די גערמאַנען.

אין די וועלדער האָבען זיי זיך בעשעפֿטיגט מיט געיעג, מיט ביהנען-האָדאָוואַניע און מיט אַנדערע וואַלד-עסקים. פֿיה-צוכט האָט נישט געשפּיעלט ביי זיי קיין גרויסע ראָלע. דערפֿאַר האָבען זיי פֿריה זיך אָנגעהויבען צו בעשעפֿטיגען מיט אַקערבוי. מיט פֿעלד-אַרבייט האָבען זיך בעשעפֿטיגט אַלע, קיינער האָט זיך דערמיט ניט געשעמט. שקלאַפֿען האָט מען נישט געהאַלטען. פֿאַר געפֿאַנגענע פֿלעגט מען אָדער נעהמען אָבקויפֿגעלד, אָדער מען פֿלעגט איהם צונעהמען אין דער

:עמיינדע. דער פֿאַמיליען-בונד איז געווען זעהר שטאַרק.
נישט נאָר וואָס איטליכער פֿון די צוואַכסענע משפּחות פֿלעגט שטעהען
איינער פֿאַר'ן אַנדערען מיט'ן לעבען, נאָר אַלע פֿערשוועגערטע משפּחות
אינאיינעם האָבען געבילדעט איין איינציגע ווירטשאַפֿטליכע געמיינ-
דע (אָבשטשינאַ). אַלע גליעדער פֿון דער געמיינדע האָבען געאַרבייט צו-
זאַמען און פֿלעגען זיך צוטיילען מיט די פּירות פֿון זייער אַרבייט לויט די
בעדערפֿענישען אין דעם מין און דער אָבגעטהוענער אַרבייט. ווען די
:אָהענטע משפּחות פֿלעגען זיך אַזוי שטאַרק צוואַכסען, אַז עס איז שוין
געוואָרען אונמעגליך צו פֿיהרען אַ געמיינזאַמע ווירטשאַפֿט, פֿלעגען זיך
מאַנכע משפּחות אָבטיילען און בילדען אַ נייעם ישוב.

דער צוזאַמענבונד פֿון אַזעלכע געמיינדען איז געווען אַ שוואַכער. זיי
פֿלעגען זיך פֿעראייניגען אין שטאַמען, איבער וועלכע עס איז געשטאַנען
דער קניאַז, וואָס פֿלעגט זיין אַמאָל דער עלטסטער אין אַ געוויסען
פֿאַמיליען-בונד, אָדער וואָס פֿלעגט ווערען אַמאָל געוועהלט פֿון אַלע פֿאַ-
מיליען-בונדען צוזאַמען. אַלגעמיינע פֿראַגען פֿלעגט מען בעשטימען אויף
דעם ראַט, וואָס האָט געהייסען וועטשע. די בעציהונגען צווישען די
מיטגליעדער פֿון שטאַם זענען געווען שלעכטע. די פֿאַמיליען-בונדען
פֿלעגען זיך שטענדיג קריעגען. אָט די עוויגע רייסענישען און
האָס, וואָס די סלאַווען זענען געווען שלעכט אָרגאַניזירט, האָט זיי געבראַכט
אַסך שאָדען אין זייערע צוזאַמענשטויסונגען מיט די שכנ'ישע פֿעלקער. די
גערמאַנען, וואָס האָבען זיך שוין אַסך אָנגעלערנט ביי די רוימער, האָט
זיך איינגעגעבען אָבצושטופּען די סלאַווען צו מזרח צו און אונטערטעניג
צו מאַכען די מערב'דיגע סלאַווישע שטאַמען. ווייעדער האָבען די סלאַווען
געהאַט אַסך צו ליידען פֿון די אַזיאַטישע מאָנגאָלישע שטאַמען, וואָס זענען
געווען נאָמאַדען און פֿלעגען שטענדיג בעאונרוהיגען די גרענעצען פֿון די
סלאַווישע ערטער.

די רעליגיע פֿון די סלאַווען איז געווען פּונקט אַזוי פֿערגרעבט ווי
זייער פּאָליטיש לעבען. איטליכער שטאַם האָט זיך געהאַט זיינע אייגענע
געטער. דער הויפּט-גאָט איז געווען ביי זיי סטאַוואָג, דער קעניג
פֿון הימעל און ליכט, וואס האט געהאַט אַסך עהנליכקייט מיט'ן
אָרמוזד ביי די איראַנער. דער הימלישער דונער-וואַרפֿער האט געהייסען
ביי די סלאַווען פּערון. די געטין, וואָס האט פֿערקערפּערט די ערד און
די נאַטור, האט געהייסען וועסנאַ. די געטין פֿון ווינטער און טויט—מאָראַנאַ.
ביי די מייסטען סלאַווען איז די געצענדינעריי בטל געוואָרען, ווי נאר זיי

האָבען זיך בעקענט מיט'ן קריסטענטום, אָבער די איבערעשטען פֿון איהר לעבען נאָך ביז'ן היינטיגען טאָג אין דעם פֿאָלק-אַבערגלויבען.

גערמאַנען און רוימער.

ווי נעזאָגט, האָט די שטענדיגע בעריהרונג צווישען די גערמאַנען און רוימער געבראַכט דערצו, אַז די גערמאַנען האבען זיך שטאַרק ענטוויקעלט בנוגע צו בילדונג און קולטור. ביי רהיין און דונאַי האָבען זיך געבילדעט עטליכע שטעדט, וואָס האָבען פֿערשפּרייט רוימישע אויסאַרבייטונגען און רוימישע בילדונג. חוץ דעם האָט דער שטענדיגער קאַמפּף מיט די רוימער געצוואונגען די גערמאַנען זיך פֿעסטער צו פֿעראייניגען; אַנשטאַט די אַמאָליגע קליינע געמיינדע-פֿיהרער האבען זיך שוין בעוויזען הערצאָגען און קעניגע. די קליינע שטאַמען זענען זיך צופֿאַלען און האבען זיך צונויפֿגענומען אין שטאַמבונדען און אין פֿעלקער. אין פֿיערטען יאָהרהונדערט נ. א. צ"ר זענען שוין פֿעסט געזעסען ביי'ן רהיין די אַלעמאַנען, ביי'ם נעקאַר—די בורגונדער, ביי'ם דונאַי—די באַוואַרען, וואַנדאַלען און לאַנגאָבאַרדען, די זאַקסען—ביי עלבע, די פריזען און די אַנגלען, ביים דונאַי, דניעפּר און בוג—די גאָטען א. א. וו. די גאָטען זענען געווען נישט בלויז מעכטיג, נאָר זיי האָבען שוין געהאַט אַ געוויסע בילדונג, איינער פֿון זיי אולפֿילא האָט איינגעפֿיהרט ביי די גאָטען דאָס קריסטענטום שוין אין יאָהר 341 נ. א. צ"ר און האָט איבערזעצט אויף גאָליש דאָס עוואַנגעליום.

קאָנסטאַנטין דער גרויסער און זיינע נאָכפֿאָלגער האָבען נאָך בכח געהאַט אָבצוהאַלטען די גערמאַנען ביי די גרענעצען. אָבער די גערמאַנען האָבען אויך נישט גערוהט. זיי האָבען געשטויסען די פֿעלקער, וואָס האָבען געשפּאַרט פֿון מזרח צו מערב צו, און דערום האט דאס גלייכגעוויכט געמוזט צושטערט ווערען, וויבאַלד אַ נייע קראַפֿט איז געקומען צו די גרענעצען פֿון דער רוימישער מלוכה.

די ערשטע פֿעלקער-וואַנדערונג.

אין 375-טען יאהר האט זיך אַ וואָרף געטהון איבער גאַנץ איירָאָפּא אַ וואַנדערענדער שטאַמענבונד, וואָס איז געקומען פֿון קליין-אַזיען, די הונען. די הונען האבען אָנגעוואָרפֿען אַ מורא איבער גאַנץ איירָאָפּא. איינער אַ גאַלישער געשיכטס-שרייבער האַראַקטעריזירט זיי מיט די דאָזיגע ווערטער: „מיאוס'ע, קליינוואוקסיגע, ווען זיי וואָלטען נישט גערעדט מיט אַ מענשליכער שפּראַך, וואלט מען נישט געגלויבט, אַז דאָס זענען מענשען". זייער

קראַפּט איז בעשטאַנען דערין, וואס זיי זענען געווען גוטע רייטער און האָ-
בען געהאַט אַ מאַסע רייט-סאָלדאַטען. די וואַנדערענדע הונען זענען נאר
געגאַנגען אויף רויב און אומעדום האבען זיי געמאַכט אַ תל פון די צוראַ-
בירטע שטעדט. צו די הונען האבען זיך אַנגעשלאָסען אַסך אַנדערע שטאַ-
מען, סלאַווען און אויך גערמאַנען. ווי נאר די הונען האבען בעקומען
ווייער מפלה, זענען זיי זיך צופאַלען, ווי אַ באַנדע רויבער. זייערע איבער-
יעשטען זענען נאך געבליעבען אין היינטיגען אונגאַרן און אין מערב-
רוסלאַנד.

דער ערשטער אָנפאַל פון די הונען האט צורודערט אַלע שטאַמען
פון אייראָפּא. די וועסטגאָטען האבען זיך אַ וואָרף געטהון אויף די רוימי-
שע גרענעצען (די אָסטגאָטען זענען געוואָרען אונטערטעניג צו די הונען).
דעם גרויסען טהעאָדאָזיוס איז נאר געלונגען אויף אַ ווײַלע אײַנצושטעלען
דעם אַלטען סדר. נאך זיין טויט איז געוואָרען דער גאַנצער פּערטייידיגער
דער וואַנדאַל סטיליחאָן, דער אָפּעקון פון דעם מערב'דיגען אימפּע-
ראַטאָר האָנאָריוס. ער איז געווען אַ גרויסער פעלדמאַרשאַל און ער
האט צווייַמאָל בעזיעגט דעם פיהרער פון די גאַלען אַלאַריכ'ען; חוץ
דעם האט ער אַרויסגעשטויסען פון איטאַליען אַנדערע שטאַמען, וואס
זענען געקומען ראַבעווען די רוימישע לענדער. אין יאהר 408 האבען איהם
אָבער די הויפּלייט ערמאָרדעט און צוויי יאהר שפּעטער איז צוריקגעקומען
אַלאַריך (410) און האט דאס מאל איינגענומען רוים און אינגאַנצען חרוב
געמאַכט און פון דארט איז ער אַוועק אין מערב-איטאַליען. נאך אלאַריכ'ס
טויט האט זיין נאכפאָלגער געמאַכט שלום מיט'ן רוימישען אימפּעראַטאָר
און ער האט אַוועקגעפיהרט זיין שטאַם אין גאַליען און שפּאַניען. דאָרטען
האָבען שוין גע'בעל-הבית'ועט עטליכע יאהר די וואַנדאַלען און די בורגונ-
דער. די וועסטגאָטען האבען די פּראָווינצען געריינינגט פון די באַנדעס.
אָבער די בורגונדער זענען פאָרט געבליעבען אין טאָל פון די טייכען רהאָן
און סאָן. די וואַנדאַלען זענען אַוועק קיין אַפריקא.

דערמיט האָט זיך געענדיגט ביים יאָהר 430 די ערשטע וואַנדע-
רונג פון די פעלקער. אָנגעהויבען האט זי זיך צוליעב די הונען און
די וועסטגאָטען. דאס רעזולטאַט דערפון איז געווען, דאס אין די לענדער
פון דער מערב'דיגער אימפּעריע האבען זיך געבילדעט דריי באַרבאַרישע
קעניגטימער: דאס וועסטגאָטישע אין שפּאַניען און אין מערב-פראַנקרייך,
דאס בורגונדישע אין דרום-מזרח-פראַנקרייך, דאס וואַנדאַלישע אין
אַפריקא.

די צווייטע פעלקער־וואַנדערונג.

די צווייטע פעלקער־וואַנדערונג האָט זיך ווידער אָנגעהויבען צוליעב די הונען. זיי האָבען זיך נאָך דער ערשטער מפּלה אָבגעשטעלט אין פּאַנאָניען (אין היינטיגען אונגאַרן). איינער פֿון די פֿיהרער זייערע אַטילאַ האָט אויסגעקוילעט אַלע זיינע קרובים און פֿעראייניגט אַלע הונישע שטאַמען אינטער זיין מאַכֿט און צוזאַמען מיט סלאַווישע און גערמאַנישע שטאַמען האָט ער אָנגעהויבען מלחמה האַלטען מיט אַלע זיינע שכֿנים. זיין שפּרוך איז געוועזען, אַז „וואו עס טרעט מיין פֿערד וועט שוין קיין גראָז נישט וואַקסען“. זיין חיל האָט זיך אַריבערגעוואָרפֿען איבער די קאַווקאַזער בערג און איז בעפֿאַלען דאָס פּערזישע קעניגרייך אין קליין־אַזיען. צוויי מאָל האָט ער חרוב געמאַכֿט די באַלקאַן־האַלבאינזעל, און ער איז אָבגעטרעטען פֿון קאָנסטאַנטינאָפּאָל נאָר צוליעב אַ גרויס אָבקויפֿגעלד. אין יאָהר 451 איז ער אַוועק מיט אַ חיל פֿון 600 טויזענד מאַן אין גאַליען. מיט גרויס מיה איז געלונגען די רוימער צו פֿערטרייבען אַטילאַ׳ן. קעגען איהם האָבען געקעמפֿט אויך די באַרבאַרען; וואָס האָבען זיך בעזעצט אין איטאַליען. די רוימער צוזאַמען מיט די וועסטגאָטען האָבען פֿערטריעבען די הונען, אָבער די מלחמה איז געוועזען אַזאַ בלוטיגע, אַז זיי האָבען נישט געהאַט קיין כח צו געבען די הונען אַן ענטשיידענדע שלאַכֿט, און די הונען זענען ווידער אַוועק אין פּאַנאָניען. אין אַ יאָהר אַרום איז ווידער געקומען אַטילאַ אין איטאַליען, אָבער נאָר צוליעב דעם, וואָס אין זיין חיל האָט אויסגעבראָכֿען די פּעסט (דזשומאַ), איז אַטילאַ נישט דערגאַנגען ביז צו רוים, און ער האָט געמוזט נאָך עטליכֿע נצחונות זיך אומקעהרען אין פּאַנאָניען, באַלד דערויף איז אַטילאַ געשטאָרבען און זיין קעניגרייך איז צופֿאַלען.

אַטילאַ׳ס אָנפֿאַלען האָבען צוגענומען די לעצטע קרעפֿטען ביי דער מערב׳דיגער רוימישער אימפּעריע. און מיט דער דאָזיגער שוואַכֿקייט האָט זיך אויסגענוצט דער קעניג פֿון די וואַנדאַלען הענזעריך. אין יאָהר 455 האָט זיין חיל איינגענומען רוים. די וואַנדאַלען האָבען געראַבעוועט די רוימישע הויפּטשטאָדט 12 טעג נאָכֿאַנאַנד; די מענשען האָבען זיי נאָך געשאַנעוועט, אָבער אָהן רחמנות האָבען זיי פֿערניכֿטעט כמעט אַלע דענקמעלער פֿון דער רוימישער קונסט און גרויסקייט (ביז היינטיגען טאָג רופֿט מען „וואַנדאַלען“ דעם, וואָס בעציהט זיך גראָב און אונבּרחמנותדיג צו אַלטע דענקמעלער פֿון קונסט און קולטור).

די איבערעשטען פֿון דער מערב־אימפּעריע זענען ביסלעכֿווייז אַרי־

בער אין דער מאַכט פֿון די באַרבאַרען. אין יאָהר 476 האָט זיך געביל־
דעט אין איטאַליען די באַרבאַרישע מלוכה פֿון די הערולען און
שפּעטער איז אַהין אַריבער מיט זיין שטאַם, לויט דעם וואונש פֿון אימ־
פּעראַטאָר אין דער מזרח־אימפּעריע, דער אָסטגאָטישער קעניג טעאָדאָריך
(490). דאָס יאָהר 476 איז אָנגענומען צו רעכנען פֿאַר דעם היסטאָרישען
מאָמענט, ווען די מערב־אימפּעריע איז אינגאַנצען צופֿאַלען.

אין גאַליען האָבען זיך בעוויזען, צו די וועסטגאָטען און בורגונדער,
די פֿראַנקען. זייער קעניג חלאָדוויג האָט אין יאָהר 486 צוגענומען די
לעצטע פֿעסטונג פֿון די רוימער. די רוימישע לעגיאָנען האָבען שוין פֿון
פֿינפֿטען יאָהרהונדערט פֿערלאָזען בריטאַניען און פֿון 449־טען יאָהר האָבען
גענומען זיך בעפֿעסטיגען דאָרטען די זאַקסישע אין ענגלישע שטאַמען, וואָס
זענען געקומען אויף שיפֿלעך פֿון צפון־ים. די געבירטיגע בעפֿעלקערונג
האָט נישט געקענט בעשטעהן קעגען די נייַ אָנגעקומענע און זיי האָבען
געמוזט אָבטרעטען אַלץ ווייטער און ווייטער צום צפון און מערב פֿון ברי־
טאַניען. צום סוף פֿון פֿינפֿטען יאָהרהונדערט איז די רוימישע מאַכט חרוב
געוואָרען אויף דער גאַנצער לענג און ברייט פֿון דער אַמאָליגער מערב־
אימפּעריע. מאַסענהאַפֿט זענען אַריבער די גערמאַנען די רוימישע גרענעצען
און צוגלייך זענען מאַסענהאַפֿט אַריבער די סלאַווען אין איצטיגען דייטש־
לאַנד און עסטרייך.

די וואַנדערונגען און נצחונות פֿון די סלאַווען האָבען נישט איבער־
געלאָזען אַזאַ זכר, ווי די אנפֿאַלען פֿון די הונען אין גערמאַנען, ווייל ביי
זייערע אָנפֿאַלען האבען זיי געהאַט צו טהון לויטער מיט באַרבאַרישע פֿעל־
קער, וואס פֿערשרייבען נישט זייער פּאָליטישע געשיכטע. דער איינציגער
זכר וועגען די סלאַווישע פֿעלקער־וואַנדערונג געפֿינען מיר נאר ביי די גע־
שיכטעס־שרייבער פֿון דער מזרח־אימפּעריע, וועלכע עס פֿלעגען אָפֿט בעפֿאַ־
לען די סלאַווען אין זייערע וואַנדערונגען. אין אַלגעמיין האבען די סלאַווי־
שע שטאַמען אין דער צייט זיך בעוועגט פֿאָרווערטס איבער'ן ווייכסעל, על־
בע און דונאַי. זייער מערב־גרופּע איז בעשטאַנען: 1) פֿון באַלטישע
סלאַווען (ווענדען); 2) פֿון פּאָליאַקען (ליאַכען); 3) פֿון טשעהען און 4)
סלאָוואַקען. צו דער דרום־גרופּע האָבען געהערט: 1) די סלאָווענצעס;
2) די חאָרוואַטען און סערבען און 3) די בולגאַרען. צו דער מזרח־גרופּע—
די רוסען. אינגאַנצען בעפֿעסטיגט האָבען זיך די סלאַווען אויף די נייע ער־
טער ערשט ענדע פֿון 6־טען און אָנפֿאַנגס פֿון 7־טען יאָהרהונדערט פֿון
אונזער צייטרעכנונג.

צווייטעס קאַפּיטעל.

די אימפּעריע אין 7-טען און 8-טען יאהרהונדערט נ. א. צ.

דאָס, וואָס די באַרבאַרען האָבען זיך בעפעסטיגט אין איטאַליען, הייסט נאָך נישט, אַז די רוימישע מלוכה איז שוין אינגאַנצען בטל-געוואָרען. אפילו אין דער מערב'דיגער אימפּעריע, וואו עס האָבען געקעניגט די באַרבאַרישע קעניגען, האָבען די בעזיעגער אָנגעווענדט אַלע מיטלען, נאָר אַז די אימפּעראַטאָרען אין קאָנסטאַנטינאָפּאָל זאָלען אַנערקענען זייער מאַכט. טעאָדאָריך האָט שטענדיג געפיהרט צוליעב דעם אונטערהאַנדלונגען מיט דער מזרח-אימפּעריע. ער פּלעגט גיעסען מטבעות מיט דעם בילד פון די אימפּעראַטאָרען און אויף די אויפשריפטען פון דענקמעלער פּלעגט ער פריהער פאַר זיין נאָמען שטעלען דעם נאָמען פון אימפּעראַטאָר. זיי פּלעגען זיך געבען דעם טיטעל פון פעלדמאַרשאַלען פון דער אימפּעריע. חלאָדוויג פון די פראַנקען איז געווען איבערגליקליך, וואָס פון קאָנסטאַנטינאָפּאָל האָט מען איהם צוגעשיקט דעם טיטעל פון אַ קאָנסול.

די באַרבאַרישע קעניגען האָבען געהאַט אַ מורא'דיגען אָבשיי פאַר די אימפּעראַטאָרען. חוץ דעם האָבען זיי זיך געפיהלט נישט זיכער צווישען דער געבילדעטער רוימישער בעפעלקערונג, און דערום האָבען זיי זיך געשטאַרעט צו איבערצייגען די בעפעלקערונג, אַז די מאַכט איז זיי געגעבען געוואָרען פון דער אימפּעריע גופא.

יוסטיניאַנוס.

די נישט-פעסטקייט פון זייער לאַגע האָט זיך קלאָר אַרויסגעוויזען, ווען אין דער מזרח-אימפּעריע איז אַרויף אויפ'ן טראָהן, נאָך אַסך נישט-בעגאַבטע אימפּעראַטאָרען, יוסטיניאַנוס (527). ער האָט זיך געשטעלט די אויפגאַבע ווידער צו בעקומען די מערב-אימפּעריע. צוערשט האָט ער זיך גענומען פאַר די וואַנדאַלען, וואָס האָבען זיך בעפעסטיגט אין אַפריקאַ, נישט ערגער ווי אַמאָל די פעניציער. זיין פעלדמאַרשאַל וועליזאַריוס האָט אין יאָהר 534 בעזיעגט די וואַנדאַלען און ווידער פעראייניגט מיט דער אימפּעריע אַ פערלאָרענעם טייל אַפריקאַ. דערנאָך האָט ער זיך גענומען אַרויסצוטרייבען און אונטערטעניג צו מאַכען די גאָטען אין איטאַליען. און די דאָזיגע מלחמה איז שוין געווען אַסך אַ שווערערע. זי האָט געדויערט 20 יאהר, די אָסטגאָטען האָבען געקעמפּפט ווי די העלדען. איטאַל-

'ען איז אַלע ווײַלע אַריבער דאָ צו דער אימפּעריע און דאָ צו די גאָטען.
ענדליך אין יאָהר 555 איז איטאַליען ווידער פֿעראײניגט געוואָרען מיט
דער אימפּעריע. באַלד נאָך דעם קריעג מיט די אָסטגאָטען האָט יוסטיניאַ·
נוס אָנגעהויבען פֿיהרען אַ מלחמה מיט די וועסטגאָטען, וואָס האָבען זיך
פֿעסט בעזעצט אין שפּאַניען. און די אייגענע סבות, וואָס האָבען געשאַדט
די אָסטגאָטען, האָבען אויך שטאַרק אָבגעשוואַכט די וועסטגאָטען. סײַ אין
איטאַליען סײַ אין שפּאַניען האָבען זיך די נײַע זיעגער נישט צונויפֿגעמישט
מיט דער געבירטיגער ראָמאַנישער בעפֿעלקערונג, סײַ אין איטאַליען סײַ אין
שפּאַניען איז די גאַנצע אַדמיניסטראַטיווע און געריכטליכֿע פֿיהרונג גע·
בליעבען ראָמאַניש. די בעזיעגער זענען געווען נישט פֿערקניפּט און פֿער·
בונדען מיט די אינעווענינגסטע· אינטערעסען פֿון לאַנד, און דערום האָבען
זיי אין דער בעפֿעלקערונג נישט געהאַט קײַן שום וואָרצלען. דעריבער איז
טאַקי נישט געווען אַזוי שווער זײַ צו בעזיעגען. יוסטיניאַנוס האָט אויך
שפּאַניען ווידער פֿעראײניגט מיט דער אימפּעריע.

יוסטיניאַנוס האָט מיט פֿולען רעכֿט זיך געקאָנט האַלטען פֿאַר'ן
אימפּעראַטאָר נישט נאָר פֿון דער מזרח·, נאָר אויך פֿון דער מערבֿ·אימ·
פּעריע, דען גראַדע אויפֿ'ן מערב האָט ער געפֿיהרט די בעסטע געלונ·
גענסטע מלחמות מיט די באַרבאַרען. אין מזרח דאַגעגען האָט ער נישט
געקאָנט שפּיעלען די ראָלע פֿון אַ זיעגער, נאָר פֿון אַנ'אימפּעראַטאָר, וואָס
האַלט זיך שטענדיג אין אײַן פֿערטײַדיגען געגען די אָנפֿאַלען פֿון די פּער·
וער, סלאַווען און בולגאַרען.

צו דער דאָזיגער צײַט האָט אין פּערזען געקעניגט דער סאַסאַנידער
ח אָ ז ר אָ י. חאָזראָי האָט אָנגעטהון צרות דער אימפּעריע אין דרום·קאַווי·
קאַז און אין סיריען, חוץ דעם האָט ער פֿערנומען אַנטיאָכֿיע.

די סלאַווען פֿלעגען זיך אָפּט אַרײַנרײַסען אין טראַציען און גריכֿענ·
לאַנד. זײַערע אָנפֿאַלען זענען געווען בעזונדער געפֿעהרליך, ווען מיט זײַ
האָט זיך פֿעראײניגט אַ טערקישער שטאַם, בולגאַריען, וואָס איז געקומען
פֿון וואָלגאַ באַלד נאָך די הונען. זעהר אָפֿט פֿלעגט זיך די אימפּעריע
מוזען אָבקױפֿען פֿון זײַ מיט געלד; אין דער לענג פֿון דונאַי האָט מען
צוליעב זײַ געמוזט אויסבויען ביז 80 פֿעסטונגען.

יוסטיניאַנוס איז נישט נאָר געווען אַ גרויסער קריעגס·פֿיהרער. נאָר
ער האָט אויך אַסך אויפֿגעטהון אין דער אינערער פֿערוואַלטונג פֿון לאַנד.
איהם האָט מען צו פֿערדאַנקען די זאַמלונג פֿון אַלע כּללים אין רוימישען

רעכט, וואָס איז ביז היינטיגען טאָג דער פונדאַמענט פון ציווילרעכט (גראַזשדאַנסקיע זאַקאָני) אין אייראָפּאַ.

ווי אַלע אין וויזאַנטיע (ביצאַנץ), האָט יוסטיניאַנוס זיך זעהר אינטערעסירט מיט אַלערליי רעליגיעזע וכּוחים פון זיין צייט. נישט אַלע מאָל איז ער געווען גערעכט, אָבער ער האָט מיט אַלע כּוחות געזוכט אויסצוראָטען די געצענדיענעריי.

יוסטיניאַנוס איז געשטאָרבען אין יאָהר 565. נאָך זיין טויט האָט דאָס פאָלק נישט אַזוי געשעצט זיינע נצחונות ווי די שווערע אָבגאָבען, מיט וואָס מען האָט זיי בעלעגט צוליעב די שטענדיגע קריעג. דאָס פאָלק האָט פערלאַנגט, אַז מען זאָל נישט האַלטען אַזאַ גרויסען חיל. און פערקלענערען די אָבגאָבען. און גראַדע דאַמאָלס איז די אימפעריע געשטאַנען פאַר אַ נייער געפאַהר. פון מיטעלען דונאַי האָט זיך אויף איטאַליען געלאָזען דער שטאַם פון די לאָנגאָבאַרדען, זייער קעניג האָט בעזיעגט איטאַליען, צוגענומען דעם צפון'דיגען טייל און געמאַכט פון דער שטאָדט פּאַוויע זיין הויפּט-שטאָדט. ביי דער אימפעריע איז געבליעבען: ווענעדיג, ראַווענעל, רוים, נעאַפּאָל מיט די דערפער אַרום. דער אויבערשטער איבער זיי איז געווען אַנ'עקזאַרך, וואָס האָט בעקומען זיין שטעלע פון אימפעראַטאָר.

די מלוכה-בעזיצונגען אין איטאַליען זענען געווען אַזוי צוואָרפען צוליעב די נצחונות פון די לאָנגאָבאַרדען, אַז יעדעס שטיק לאַנד איז געווען כּמעט זעלבסטשטענדיג. אומעדום איז געווען אַ דוקס (דער סאָלדאַטען-פיהרער), פון וועמען עס זענען געווען אָבהענגיג די טריבונען (וואָס האָבען געקאָמאַנדעוועט איבער קליינע סאָלדאַטען-טרופּען). חוץ דעם האָבען נאָך געהאַט אַ דעה צו זאָגען די פערטרעטער פון דער קירכע. די עפּיסקאָפּען פלעגען זיך מישען אין אַלערליי ענינים. בעזונדערס פלעגען זיי זיך אָננעהמען פאַר די אָרעמע קלאַסען און אָפט אַרויסטרעטען נעגען דער פערוואַלטונג פונ'ם עקזאַרך. אין ערגיץ אָבער האָט דער קירכליכער איינפלוס נישט דערגרייכט צו אַזאַ מדרגה, ווי אין דער שטאָדט רוים.

די ענטשטעהונג פון פויבסטטום.

רוים, וואָס איז געווען אַמאָל דער צענטער פון דער גאַנצער אַלטער בילדונג, האָט זיך שטאַרק פערענדערט. חאָטש די אימפעראַטאָרען האָבען רוים פערלאָזען, נאָר אין די אויגען פון דער בעפעלקערונג איז די שטאָדט געבליעבען דער צענטער פון דער רוימישער קולטור. די רוימישע

עפיסקאָפּען זענען געווען כמעט ווי די יורשים פֿון דער אַמאָליגער געצעני־דיענערישער גרויסקייט, ווען די אימפּעראַטאָרען האָבען פֿערלאָזען די עוויגע שטאָדט. זיי האָבען זיך געהאַלטען פֿאַר די נאָכפֿאָלגער פֿון אַפּאָסטאָל פּעטער, וועמען ישו הנוצרי האָט געזאָגט כלומר׳שט: „אויף דעם שטיין וועל איך בויען מיין קירך, און די טויערען פֿון גיהנם וועלען זיי נישט קאָנען צושטערען", און האָבען שוין אין די ערשטע יאָהר־הונדערטען פֿערלאַנגט, אַז מען זאָל זיי אַנערקענען העכער ווי די עפּיס־קאָפּען פֿון אַנדערע רוימישע פּראָווינצען. די אַנדערע פּאַטריאַרכען, ווי דער ירושלים׳ער, דער קאָנסטאַנטינאָפּאָלער און אַנד. האָבען אַפּילו נישט געוואָלט זיי אַנערקענען העכער פֿאַר זיך, אָבער אָפֿט פֿלעגען זיי זיי אָב־טרעטען די ערשטע שטעלע.

אַלע עפּיסקאָפּען אין דער אימפּעריע זענען געווען אַבהענגיג פֿון אימפּעראַטאָר. דערנאָך, ווי דאָס פֿאָלק און די קירכע פֿלעגען אויסקלויבען אַן עפּיסקאָפּ, פֿלעגט ער נאָך מוזען בעקומען די בעשטעטיגונג פֿון אימפּע־ראַטאָר. נאָר די מערב-אימפּעריע איז בטל געוואָרען, קאָנסטאַנטינאָ־פּאָל איז געווען צו ווייט, דאָס צונויפֿרעדען זיך מיט איטאַליען איז געוואָרען אַלץ שווערער, און די ווערדע פֿון די רוימישע עפּיסקאָפּען (אָדער פּויבסטען) איז געוואָרען אַלץ שטאַרקער און שטאַרקער. די מאַכט פֿון די רוימישע פּויבסטען איז נאָך געשטיעגען צוליעב דעם, וואָס זיי האָבען געהאַט ווייניגער אויסצושטעהן פֿון די נייע קריסטליכע סעקטעס, ווי אין מזרח, וואו די סעקטעס פֿלעגען וואַכסען ווי די שוואָ־מען, און וואו עס האָבען שטענדיג עקזיסטירט קריעגעריייען און רייסעניש־ען צווישען זיי.

ענדליך האָט דער רוימישער עפּיסקאָפּ געצויגען נוצען דערפֿון, וואָס די מערב-אימפּעריע פֿלעגט שטענדיג ליידען פֿון די באַרבאַרישע אָנפֿאַלען. ער איז געווען שטענדיג דער פֿערמיטלער צווישען די זיעגער און די בעזיעגטע.

אין דער דאָזיגער עפּאָכע איז געווען דער גרעסטער פֿערטרעטער פֿון פּויבסטטום לעאָ דער גרויסער. ער איז געגאַנגען צו אַטילאַ׳ן אין לאַגער איבעררעדען איהם, אַז ער זאָל נישט געהען אויף רוים. שפּעטער אין 455-טען יאָהר האָט ער אויסגעפּיהרט ביי׳ם באַרבאַרישען קעניג הענזעריך, אַז ער זאָל ביי׳ם חרוב מאַכען רוים שאַנעווען דאָס לעבען פֿון די איינוואָהנער. לעאָ דער גרויסער איז געווען דער ערשטער, וואָס האָט מודיע געווען דער וועלט, אַז ער איז דער אויבערשטער אין

דער קירך, וואָס פאַשעט די שאָף פֿון קריסטוס'ען, עהנליך צו פעטער'ען דעם עלטעסטען פֿון די אַפּאָסטאָלען.

דערנאָך, ווי די לאָנגאָבאַרדען זענען אַריינגעדרונגען אין איטאַליען, האָבען די רוימישע עפּיסקאָפּען געמאַכט דעם צווייטען גרויסען שריט צו פֿערנעהמען די אויבערהערשאַפֿט אין דער קריסטליכער קירך, און דעם דאָזיגען טריט האָט געמאַכט גרעגאָריוס דער גרויסער (604).

אין דער צייט ווען די לאָנגאָבאַרדען זענען געגאַנגען אַלס זיעגער איבער איטאַליען, האָט מען אַלע ווײַלע געקענט ערוואַרטען אַנ'אָנפֿאַל אויף די רוימישע פֿעסטונגען. צונויפֿצוקומען זיך מיט די פּראָווינצען אין אַפֿריקאַ און אין מזרח — איז געווען כמעט אונמעגליך. און דאָך האָט מען געמוזט פֿערזאָרגען די בעפֿעלקערונג מיט עסענוואַרג און וואַסער. גרעגאָריוס האָט אַרײַנגענומען דאַמאָלס אין זײַנע הענד די מיליטערישע און די אַדמיניסטראַטיווע מאַכט, זיך וועגען אַלץ געזאָרגט איינער אַליין, פֿערזאָרגט מיט פּראָוויאַנט די סאָלדאַטען, פֿעררינכט די וואַסער-לייטונג, געטיילט ברויט צווישען פֿאָלק, צונויפֿגעזאַמעלט די אָבגאָבען, פֿערוואָרגט דאָס קירכליכע האָב און גוטס, וואָס איז שוין בעשטאַנען פֿון גאַנצע שטיקער ערד א. ז. וו. די רוימישע פּראָווינץ איז נישט מערקליך געוואָרען די פּראָווינץ פֿון פויפּסט, חאָטש אָפֿיציעל איז זי געווען אונטערטעניג דעם עקזאַרכען.

דערבײַ האָט גרעגאָריוס זיך געפֿיהרט זעהר דיפּלאָמאַטיש מיט דעם עקזאַרכען, ווי מיט'ן אימפּעראַטאָר. נאָר ער האָט שטענדיג געוואוסט, אַז אויפֿ'ן מזרח האָט ער נישט וואָס צו האָפֿען, און דאָס ער מוז אַליין קאָנען בעשטעהן געגען די זיעגער, די באַרבאַרען.

גרעגאָריוס איז געווען אין שטענדיגען בריעף-וועקסעל מיט די באַרבאַרישע קעניגען, און איהם האָט מען צו פֿערדאַנקען, וואָס דער וועסט גאָטישער קעניג האָט זיך אָבגעזאָגט פֿון דער אַריאַנישער סעקטע און איז געוואָרען אַ קריסט, לויט דעם רוימישען קריסטענטום. דאָס האָט געבראַכט דערצו, אַז די שפּאַנישע קירך האָט זיך פֿעסט צונויפֿגעבונדען מיט דער רוימישער און זי נאָך מעהר פֿערשטאַרקט.

גרעגאָריוס האָט זיך דערמיט נישט בעגנוגענט. זײַן גרעסטע טהאַט איז געווען דאָס, וואָס ער האָט געשיקט מיסיאָנערען קײַן ענגלאַנד. די אַרבײַט פֿון די מיסיאָנערען האָט געבראַכט אַ גרויסען ערפֿאָלג. באַלד האָט שוין געקאָנט געגרינדעט ווערען אַ גרויסע קריסטליכע קירכע מיט אַנ'עפּיסקאָפּ אין דער שפּיץ.

גרעגאָריוס איז געווען אַ גרויסער ווייט־זיכטיגער פּאָליטיקער. ער האָט געראַטען די מיסיאָנערען נישט צו צושטערען די געצענדינערישע טעמפּלען, נאָר זיי צו פערוואַנדלען אין קירכען; נישט צו פערבאָטען קיין קרבנות, נאָר צונויפבינדען די קרבנות־טעג מיט וואָס עס איז פּאַר אַ קריסטליכען יום־טוב. בכלל נישט צו אַסר'ען קיין מנהגים, חאָטש די מנהגים זענען געצענדיענערישע, נאָר זיי צופּאַסען צו דעם קריסטליכען גאָטעס־דיענסט.

די קליין־אַזיאַטישע דינאַסטיע.

אין יאָהר 717 איז געוואָרען אימפּעראַטאָר לעאָ איסאַוור, וואָס האָט אָבגעשטאַמט פון אַ קליין־אַזיאַטישער משפּחה. צו דער צייט פון זיין מלוכה איז קאָנסטאַנטינאָפּאָל געווען ווידער אין אַ גרויסער סכנה. סיי פון ים, סיי פון דער יבשה איז בעלאַגערט געוואָרען די שטאָדט פון אַן אַראַבישען חיל. לעאָ האָט געקעמפּט ווי אַ העלד. ער האָט פערברענט אַ טייל פון דעם מוסולמאַנישען פלאָט מיט אַזאַ גריכישען פייער (אַ מין אויפרייס־שטאָף, ווי אונזער פּולווער), וואָס פלעגט ווערען געשליידערט פון אַזוינע רעהרליך אויפ'ן שונא. אַ יאָהר לאַנג האָבען די אַראַבער בעלאַגערט קאָנסטאַנטינאָ־פּאָל, נאָר ענדליך האָבען זיי געמוזט אַראָבנעהמען די בעלאַגערונג. פון דאַמאָלס אָן, אין משך פון גאַנצען 8־טען יאָהרהונדערט, האָט זיך גע־צויגען די מלחמה צווישען די אַראַבער אין ביצאַנץ, דאָ — האָט דער מנצח געווען, — דאָ יענער. דאָך האָט זיך איינגעגעבען דער אימפּעריע צו פערטיידיגען קליין־אַזיען און דעם אַרחיפּעלאַג.

די ערשטע אימפּעראַטאָרען פון דער קליין־אַזיאַטישער דינאַסטיע האָבען אַסך אויפגעטהון אויף צו פערבעסערען די לאַגע פון די אָרעמע קלאַסען. זיי האָבען אַרויסגעגעבען אַסך געזעצען, וואָס בע־שיצען דעם אַרענדאַטאָר און דעם פּויער, זיי האָבען אויך געשטרעבט צו מאַכען פון פּויער אַ זעלבסטשטענדיגען לאַנד־בעזיצער.

אין איין זאַך האָט אָבער די נייע דינאַסטיע זיך אַ גרויסען שאָדען געטהון. צו דער צייט פון לעאָ איסאַוור איז אויסגעבראָכען דער קאַמפּף צווישען די קריסטליכע סעקטען, וואָס האָבען זיך געטיילט אין בילדער־פערגעטער (איקאָנאָדולען) און בילדער צושטערע (איקאָנאָקלאַס־טען). לעאָ איז געווען אונטער דעם איינפלוס פון די לעצטע, וואָס האָבען בעטראַכט די בילדער־פערגעטערונג ביי די קריסטען ווי געצענדינעריי.

לעאָ איסאַוור, וואָס האָט שטענדיג געפיהרט מלחמה מיט די אַראַ־בער און וועלכע ער האָט אויס פּאָליטיק געוואָלט מאַכען פּאַר קריסטען,

איז צוגעשטאַנען צו די בילדער-צושטערער, ווײַל ער האָט געוואוסט, אַז קײן אַראַבער וועט ניט אָננעהמען אַנ'אמונה, וואו עס ווערען פֿערגע-טערט בילדער. דער קריג צווישען די סעקטען האָט אָבער צורואינירט דאָס אינעוועניגסטע לעבען פֿון לאַנד, און מיט דער לאַנגע האָט זיך אויס-גענוצט דער רוימישער פּויפּסט, וואָס האָט אין דער מהומה אויפגעהויבען נעגען די אַפּיקורסישע אימפּעראַטאָרען די גאַנצע בעפֿעלקערונג, וואָס האָט בעסער געוואָלט אַריבער אונטער דער מאַכט פֿון די לאָנגאָבאַרדען, ווי צו אַנערקענען אַנ'אַפּיקורוס אַנ'אימפּעראַטאָר.

צו דער צייט פֿון לעאָ איסאַוור איז געווען פּויפּסט אין רוים גרע-גאָריוס דער צווייטער (715—31), וואָס האָט זיך אָבגעזאָגט צו פֿאָלגען דעם אימפּעראַטאָר, און פֿערבאָטען דער וועלטליכער מאַכט זיך צו מישען אין קירכליכע אַנגעלעגענהײַטען.

די מזרח-אימפּעריע איז שטאַרק אָבגעשוואַכט געוואָרען צוליעב דעם דאָזיגען קאַמפּף, און די מאַכט פֿון רוימישען פּויפּסט איז צוליעב דעם נאָך ווײַטער געשטיגען.

דריטעס קאַפּיטעל.

דער ארויסטריט פֿון די אראבער און די בילדונג פֿון דער מוסולמאַנישער וועלט.

צום סוף פֿון דער אַלטער געשיכטע האָבען זיך אַסך סעמיטישע לענדער אײַנגעפֿונען אונטער דער הערשאַפֿט פֿון דער רוימישער אימפּעריע. יהודה איז געוואָרען דאָס וויעגעל פֿון קריסטענטום. די יודען, וואָס האָבען זיך צושפּרייט איבער דער גאַנצער אימפּעריע, האָבען זיך ניט אויסגע-מישט מיט דער נעבירטיגער בעפֿעלקערונג און האָבען בעהאַלטען זייערע נאַציאָנאַלע אייגענטימליכקײַטען. אין מיטעלאַלטער איז אויף דער סצענע פֿון דער געשיכטע אויפֿגעטרעטען אַ צווייט סעמיטיש פֿאָלק, אַ נאָהענטער קרוב פֿון די יודען, די אַראַבער, וואָס האָבען אויך נעגעבען אַנדערע פעלקער אַנײַע אמונה, דעם איסלאַם. אי דאָס קריסטענטום, אי דער איסלאַם, וואָס שטאַמען פֿון די סעמיטען, האָבען זיך צושפּרייט ווײַט איבער די אייגענע גרענעצען פֿון דער סעמיטישער ראַסע.

דאָס קריסטענטום איז געוואָרען די רעליגיע פֿון די אייראָפּעאישע אַריער, דער איסלאַם — פֿון די אַזיאַטישע און אַפֿריקאַנישע פֿעלקער.

דער געבורטס-אָרט פֿון איסלאַם איז אַראַביען. קיין מלוכה האָט זיך נישט איינגעגעבן אַמאָל צו בעקומען אַ מאַכט איבער די אַראַבער. אַלעקסאַנדער מוקדון איז ביז אַראַביען נישט דערגאַנגען, און טראַיאַנוס האָט נאָר אַ קליינעם טייל פֿון אראַביען איינגענומען. אַראַביען האָט געראַטעוועט דאָס, וואָס עס פֿערמאָגט זעהר גרויסע מדבריות, נאָר דאָס איינגענע האָט אויך נישט דערלאָזען, אַז די אַראַבער זאָלען זיך פֿעראייניגען אין אַ שטאַרק פֿאָלק.

די אַראַבער זענען געווען גראָבע געצענדיענער. זיי האָט נאָר פֿעראייניגט אין רעליגיעזען זין די פֿערגעטערונג פֿון אַ הייליגען שוואַרצען שטיין, וואָס איז לויט זייער גלויבען אַראָבגעפֿאַלען פֿון הימעל. דער

בילד 1. — קאַאַבאַ אין אַ שיירעל מיט אַן אויפֿגעהייבענעם פּרוכת.

שטיין איז געווען איינגעמויערט אין דער שטאָדט מעקאַ אין הייליגטום קאַאַבאַ, וואו פֿון עביגע צייטען אָן פֿלעגען עולי-רגל זיין די אַראַבער פֿון אַלע קאַנטען. אין דער קאַאַבאַ פֿלעגען אויך שטעהן פֿערשיעדענע געטער, אויך אברהם אבינו און דאָס קינד ישו (די צאָהל פֿון די געטער

האָט דערגרייכט 360), ווייל צווישען די אַראַבער איז אויך געוועזען פערשפרייט דער איינפלוס פון דער יודישער אמונה, ווי פון דער קריסטליכער. צווישען די געבילדעטע אַראַבער זענען אויך געוועזען סעקטען, וואָס האָבען געגלויבט אין אַנ׳איינציגען גאָט (די חאַניפען) און אין אַ יענער וועלט, און וואָס האָבען געלערנט, אַז מען דאַרף זיך אינגאַנצען אָבגעבען אין דער מאַכט פון גאָט (אויף אַראַביש הייסט די לעהרע איסלאַם). ווי ס׳ווייזט אויס, איז די לעהרע פון די חאַניפען געוועזען דער פונדאַמענט, אויף וואָס עס האָט זיך געגרינדעט דער מחמד׳אַנישען גלויבען.

מחמד.

דער בעגרינדער פון דער נייער אמונה, מחמד, איז געבוירען געוואָרען ערך 570 יאָהר נ. א. צ. אין מעקא. ער האָט געשטאַמט פון אַ יחסני־

בילד 2. — דער נביא מחמד.

דיגער משפחה, וואָס האָט בירושה געהאַט צו בעוואַכען דעם היילינגען שטיין. ער איז געוועזען אַנ׳אָרעמער יתום, און האָט נישט געהאַט קיין רייכע קרובים. פון דער יוגענד אָן האָט ער געמוזט אַליין פאַר זיך פערדיענען

און ער איז דעריבער געוואָרען נאָך פון קליינוויז אָן אַפּאַסטוך פון ציגען און שעפּסען, וואָס האָט געהערט דער בעפעלקערונג פון מעקאַ. צו 23—24 יאָהר איז ער געוואָרען אַ דיענער ביי אַ רייכער אַלמנה חאַדידזשע, וואָס האָט געפיהרט אַ קאַראַוואַנען-האַנדעל, און וואו מחמד איז געווען צוערשט אַנ׳אָנטרייבער און שפּעטער אַ געשעפטס-משרת. מחמד איז זעהר געפעלען חאַדידזשע׳ן, וועלכע האָט מיט איהם חתונה געהאַט, און מחמד איז געוואָרען אַ רייכער מאַן.

צו דער עפּאָכע פון זיין לעבען איז ער געווען זעהר אַ ווייכער צערט-ליכער מענש, מיט אַ פּאָעטיש ציטעריגער נאַטור. פון יוגענד אָן, זייענדיג אַ פּאַסטוך, האָט ער יאָהרען לאַנג פערבראַכט איינער אַליין אויף די פעל-דער, וואָס עס האָט ענטוויקעלט אין איהם אַ פער׳חלומ׳טקייט, אַ פערקלערט-קייט און אַ נייגונג צו אומעטיגקייט.

ער האָט זיך זעהר אינטערעסירט מיט רעליגיעזע פראַגען און פלעגט הנאה האָבען צו רעדען וועגען דעם מיט יודען, קריסטען און חאַניפען. מאַנכמאָל פלעגט ער אַוועק אין אַ באַרג-שפּאַלט ביי מעקאַ און פלעגט דאָרטען פערברענגען די צייט אין תפילות און תעניתים. זעהר אָפט פלעגט ער צו דער דאָזיגער עפּאָכע בעקומען אַזעלכע נערווען-קאָנוואולסיעס, וואָס פלעגען איהם ברענגען אין פערצווייפלונג, ווייל ער האָט געמיינט, אַז אין איהם האָבען זיך בעזעצט די טייוואָלאָנים. אָפּט-מאָל אָבער פלעגט ער בעקומען אַזעלכע נערוועזע זעהונגען (האַלוצי-נאַציעס), ווען ער פלעגט אָנהויבען פרעגען ביי זיך: צי איז ער נישט אַ נביא, אַ געשיקטער פון אַלמעכטיגען גאָט? זיינע נאָהענטע פון די חאַניפען פלעגען איהם בערוהיגען און טרייסטען; סוף כל סוף אָבער האָבען זיי אַליין אָנגעהויבען גלויבען אין זיין געטליכער שליחות. צוערשט האָבען איינגעגלויבט אין מחמד׳ען חאַדידזשע און איהרע טעכטער, זיין פלימעניק אַלי, זיין שטיפזוהן זעאיד און די רייכע קויפלייט אַבו-בעקר און אָסמאַן. מחמד איז אַרויסגעטרעטען מיט פייערדיגע רעדען געגען די געצענדינערײַ, וואָס איז זעהר נישט געפעלען געוואָרען די דיענער פון קאַאַבאַ און וועלכע האָבען פון איהם געמאַכט חוזק. איהם אַליין האָט מען נישט פערפאָלגט צוליעב זיינע רייכע קרובים און בעציהונגען. אָבער זיינע אַנהענגער, וואָס זענען מייסטענס געווען קנעכט, שקלאַפען און אָרעמע-לייט, פלעגט מען אַזוי אונמענשליך רודפ׳ן, אַז מחמד אַליין האָט זיי אַנ׳עצה געגעבען צו אַנטלויפען קיין אַביסיניען. באַלד אָבער האָט ער בעקומען אַ וויכטיגען אַנהענגער, אָמאַר׳ען, וואָס האָט געגעבען אַ געוואַלטיגען שטויס

דער ענטוויקלונג פֿון דער נייער אמונה. אָמאַר איז געווען אַנ׳ענערגישער און אַגרויסע מוטיגע אונטערנעהמערישע נאַטור. מחמד אַליין איז געווען אַ צו-שטילער מענש, אַז ער זאָל קאָנען אַליין פֿיהרען די פּראָפּאַגאַנדע פֿאַר זיין נייעם גלויבען. אָמאַר דאַגעגען האָט באַלד אָנגעהויבען אַגרויסע פּראָפּאַגאַנדע און איז געוואָרען דער ערשטער בעראַטער פֿון מחמד׳ען.

מחמד׳ס לאַגע אין מעקאַ איז שוין געוואָרען זעהר אַ שווערע. דערפֿאַר אָבער האָט ער בעקומען אַסך אַנהענגער אין מעדינאַ, וואָס האָט געלעבט אין פֿיינדשאַפֿט מיט מעקאַ און וואו אַלין איז שוין געווען גרייט אָנצונעהמען אַ ריינערע אמונה, צוליעב דעם, וואָס דאָרטען האָבען געלעבט און געאַרבייט די חאַניפען און די יודען, וואָס האָבען געזוכט צו פֿערשפרייטען איטליכער זיין אמונה. און ווען מחמד׳ס לעבען איז שוין געשטאַנען אין סכנה, איז ער אַנטלאָפֿען קיין מעדינאַ.

דער פֿאַקט, וואָס האָט פּאַסירט אין 622 יאָהר, איז בעקאַנט ביי די מחמד׳נער מיט׳ן נאָמען העדזשירע, און פֿון דעם יאָהר צעהלען די היינטיגע מוסולמענער די צייט-רעכנונג (למשל, ווען ביי אונז איז געווען 1822 איז ביי זיי 1200. איצט צעהלען מיר 1913, ביי די מוסולמענער איז די רעכנונג מיט 622 יאָהר וועניגער). די מעדינער האָבען אַנערקענט מחמד׳ען פֿאַר אַנ׳אויבערשטען איבער זיך און פֿאַר אַ נביא. אין זייער שטאָדט האָט זיך אָנגעהויבען די אָרגאַניזאַציע פֿון דער נייער מחמד׳נישער געמיינדע. מען האָט אויסגעבויט דאָ אַ מעטשעט (אַ מוסולמענישען טעמפּעל), בעשטימט דעם מוסולמענישען גאָטעס-דיענסט. דאָ האָט מען איינגעפֿיהרט אַ מעשר-אָבגאָב פֿאַר רעליגיעזע צוועקען, איינגעפֿיהרט דעם פֿרייטאָג פֿאַר דעם רוהע-טאָג און דער וואָך און פֿעסטגעשטעלט דעם מאָנאַט אויף פֿאַסטען א. אַז. וו. די מעדינער פֿלעגען געהען צו מחמד׳ען ווי צו זייער איינציגען שופט (ריכטער), און זיינע פּסקים, וואָס פֿלעגען זיך שטיצען געוועהנליך אויף פֿאָלקס-מנהגים און די געזעצען פֿון חומש, זענען שפּעטער געוואָרען די גרונד-שטיינער פֿון דער גאַנצער ענטוויקלונג פֿון דער מחמד׳נישער געזעצגעבונג.

באַלד איז אויסגעבראָכען אַ קריעג צווישען מעקאַ און מעדינאַ. די מחמדאַנער האָבען געזיעגט. דער זיעג האָט געהאַט אַ שטאַרקען און אַ שלעכטען איינפֿלוס אויף מחמד׳ען. ער האָט דערפֿיהלט דעם זיסען טעם פֿון מאַכט און איז געוואָרען אַ נוקם ונוטר. ער האָט שוין אָנגעהויבען רופֿען צו אַ קאַמפּף געגען די נישט-גלויביגע, און האָט שוין געפֿיהרט

ערָאבערונגס-קריעגען מיט די שכנ׳ישע שטאַמען. צו דער זעלבער צײַט האָט ער איינגעפֿיהרט אַ האַרעם. נאָך זײַנע ערשטע זיעגען האָט ער צושיקט בריעף צו אַלע אַראַבישע פֿירשטען, אַז זײ זאָלען אָננעהמען די נײַע אמונה. ענדליך האָט ער אויך בעזיעגט מעקאַ, וואָס ער האָט אָבגע- רײַניגט פֿון די געצען, נאָר איבערגעלאָזען דעם הײַליגען שוואַרצען שטײן, און מעקאַ איז באַלד דערויף געוואָרען דער רע- ליגיעזער צענטר פֿון איסלאַם. די נײַע אמונה האָט שוין גע- אַרבייט מיט אַחיל פֿון 40 טויזענד מאַן. זי האָט שוין מיט געוואַלד גע- מאַכט פֿאַר מחמד׳נער די אײַנגענומענע לענדלעך. צו דער אייגענער צײַט האָט מחמד, וואָס האָט זיך פֿריהער פֿריינדליך בעצויגען צו יודען און איבערגענומען ביי זײ אַסך זאַכען פֿאַר זיין נײַער אמונה, אָנגעהויבען צו רודפֿ׳ען פֿיעלע יודישע געמײַנדען. מחמד׳ען האָט מען עס צו פֿערדאַנקען, וואָס ער האָט חרוב געמאַכט אין אַראַביען די לעצטע כמעט פּאָליטישע זעלבסט- שטענדיגקייט פֿון קלײנע יודישע פֿירשטענטימער. מחמד איז געשטאָרבען אין יאָהר 632, דערנאָך ווי ער האָט געפֿיהרט מלחמה אין סיריען, וואו ער האָט געפּרובט פֿערשפּרײטען זײַן נײַע אמונה מיט׳ן שווערד און בלוט.

די אמונה פֿון מחמד הײסט איסלאַם (דאָס בעדײַט: „זיך אָבגעבען גאָט”) און די אַנהענגער הײסען מוסולמענער (מאָסלימער). דער ערשטער אני מאמין פֿון איסלאַם איז: „עס איז נישטאָ קײן גאָט אויסער גאָט. און מחמד איז זיין נביא”. דער מאָסלים גלויבט אין אַנ׳אײנציגען גאָט ער טאָר זיך נישט בוקען פֿאַר קײן בילד אין דער וועלט און טאָר דאָכ נישט אָנבעטען. ער גלויבט, אַז אַלץ איז פֿון גאָט פֿאָראויס בע- שטימט (פֿאַטאַליזם), אַז עס איז דאָ אַ יענע-וועלט, אַגן-עדן און אַ גיהנם, אַתחית המתים און דער לעצטער שרעקליכסטער משפּט. מחמד האָט געפּרובט צונויפֿמישען אין זײַן אמונה אַ טײל פֿון דער יודישער און קריסט- ליכער רעליגיע. יודען און קריסטען זענען געווען פֿאַר איהם די דאָזיגע לײַט, וואָס „פֿערמאָגען די הײליגע שריפֿט”, און משה און ישו זענען געווען כלומר׳שט זיינע פֿאָרגענגער. בײַ יודען האָט ער גענומען דעם פֿערבאָט צו עסען חזיר-פֿלײש און האָט נאָך פֿון זיך אַלײן גע׳אסר׳ט צו טרינקען ווײַן. געגען אַלע נישט-גלויביגע האָט ער געפּרעדיגט דעם הײלי- גען קריעג אין נאָמען פֿון זײַן נײַער אמונה. טאָלעראַנט איז ער נאָך געווען צו די, „וואָס פֿערמאָגען די שריפֿט”, אָבער ער האָט זײ געצוואונגען צו צאָהלען איהם אַנ׳אָבגאָב.

מחמד האָט געפּרעדיגט, אַז אַלע גלויביגע דאַרפֿען זײַן גלײַך פֿאַר׳ן געזעץ, נישט קוקענדיג אויף זײַער יחוס און זײַער געזעלשאַפֿטליכֿער שטעלונג. ער איז געווען אַ געגנער פֿון נזירות (אַסקעטיזם); און אפילו דעם גן-עדן שטעלט ער זיך פֿאָר אין דעם אופֿן, אַז דער גוף בעקומט דאָרטען די גרעסטע גוטיגקײַטען און הנאות.

די גאַנצע מאָראַל פֿון איסלאַם בכלל האָט מחמד גענומען בײַ די יודען, ווי בײַ די קריסטען. מחמד׳ס תורה געפֿינט זיך אין קאָראַן, וואָס איז בײַ די מוסולמענער דאָס הײַליגסטע בוך. אין 7-טען יאָהרהונדערט האָט דער קאָראַן בעקומען זײַן ענדגילטיגע רעדאַקציע. אין קאָראַן געפֿינען זיך מעהר ווי הונדערט קאַפּיטלעך (כורען). חוץ דעם קאָראַן שפּיעלט נאָך בײַ אַ טײל מוסולמענער דאָס הײַליגע בוך סונאַ (ד. ה. די הײַליגע קבלות, פֿון די מינדליכֿע איבערליפֿערונגען, חוץ דעם קאָראַן) אַ גרויסע ראָלע. די, וואָס האַלטען נישט פֿון סונאַ (ווי בײַ אונז די קאַראַאימען — פֿון תורה שבעל פּה), הײסען שיאיטען, און סוניטען — די, וואָס גלויבען אין דער תורה שבעל פּה.

מחמד איז געווען פֿאַר די אַראַבער סײַ אַ נביא סײַ אַ קעניג, ד. ה. אין זײַן פּערזאָן האָט זיך פֿעראײניגט די גײַסטליכֿע און די וועלטליכֿע מאַכֿט. בײַ די מוסולמענער איז דער אימאַם (דער גײַסטיגער הויפּט) צוגלײַך אויך דער עלטעסטער אין וועלטליכֿע זאַכען. די אײגענע מאַכט איז אַריבער צו די קאַליפֿען, ווי עס האָבען זיך אַ נאָמען געגעבען די נאָכֿפֿאָלגער פֿון מחמד׳ען.

דער איסלאַם ווייס נישט פֿון דעם חלוק, וואָס עס בעשטעהט צווישען דער קירכֿליכֿער מאַכֿט און דער וועלטליכֿער מאַכט אין דער גאַנצער קריסטליכֿער וועלט.

דער איסלאַם האָט ערלויבט צו האָבען אַסך פֿרויען מיט אַמאָל. נאָר לויט דעם קאָראַן טאָר מען מעהר ווי פֿיער ווײַבער נישט האָבען (דאָס, וואָס די ווײַבער האַלט מען אין האַרעמ׳ס, איז מעהר אַ מנהג, ווי אַ דין). דער איסלאַם גיעט קײנעם נישט דאָס רעכֿט צו בעטראַכֿטען די ערד אַלס אַנ׳אײגענטום. די גאַנצע ערד געהערט גאָט, און דער בעל-הבית אויף איהר איז נאָר דער אימאַם (קאַליף), ווײַל ער איז דער שאָטען פֿון גאָט אויף דער ערד.

אין דער קריסטליכֿער וועלט איז מען געוואָהנט, אַז אַנ׳ענדערונג אין די וועלטליכֿע געזעצען בעריהרט נישט די קירכֿליכֿע, בײַ די מוסולמענער אָבער איז איטליכֿע ענדערונג אין אַ וועלטליכֿען געזעץ

צונלײך אַנ׳ענדערונג אין דער אמונה. און דאָס שטערט שטאַרק. אַז די מוסולמענער זאָלען זיך קאָנען פֿרײַ און גיך ענטוויקלען.

דער איסלאַם האָט זיך מורא׳דיג צושפּרייט צווישען פֿיעלע פֿעלקער. אין ערשטען יאָהרהונדערט נאָך מחמד׳ען איז ער אײַנגעדרונגען אין סיריען, פּערסיען, מיטעל-אַזיען, עגיפּטען און צפֿון-אַפֿריקא. ווי אויך אין שפּאַניען. ער איז אַרײַנגעדרונגען אין אינדיען און אין חינאַ; ער האָט זיך פֿערשפּרײַט צווישען די אַפֿריקאַנישע נעגער-שטאַמען. צום איסלאַם זענען נאָך צוגעשטאַנען די מאָנגאָלען און די טערקען, די בעזיעגער פֿון מזרח-אײַראָפּאַ אין 14-טען און 15-טען יאָהרהונדערט.

אַלזאָ איז אין 7-טען יאָהרהונדערט צוגלײַך מיט דער קריסטליכער וועלט אַרויף אויף דער וועלט-סצענע אַ מוסולמענישע, וואָס האָט צוליעב איהר גרויסען אײַנפֿלוס און גרויסער צאָהל אַנהענגער פֿערנומען אַ וויכטיגען אָרט אין דער וועלט-געשיכטע.

נאָך מחמד׳ען איז געוואָרען דער ערשטער קאַליף אַבו-בעקר, נאָך איהם — אָמאַר. ביידע קאַליפֿען האָבען אײַנגענומען סיריען, מעסאָפּאָטאַמיען, פּערסיען און עגיפּטען. דער ערפֿאָלג און דער פֿאַנאַטיזם פֿון די מוסולמענער האָבען געמאַכט אַ געוואַלדיגען אײַנדרוק אויף די אַרומיגע פֿעלקער. חוץ דעם האָט געהאָלפֿען דעם איסלאַם דאָס, וואָס ער איז געווען צונויפֿגעמישט פֿון פֿערשיעדענע רעליגיאָנען און ער האָט נישט אויסגעזעהען צו זײַן אַזוי פֿרעמד אין די אויגען פֿון די נישט-מוסולמענער. צוליעב פּראַקטישע ציעלען פֿלעגען די מוסולמענער זיך אָפֿט בעגנוגענען מיט׳ן נצחון אַליין, נישט צווינגענדיג אָנצונעהמען די בעפֿעלקערונג דעם איסלאַם.

נאָך אָמאַר׳ס טוידט, וואָס האָט געלאָזען נאָך זיך אַ זכר אין דער געשיכטע דערמיט, וואָס ער האָט פֿון פֿאַנאַטיזם פֿערברענט די געוואלטיגע גרויסע ביבליאָטעק אין אַלעקסאַנדריען (זאָגענדיג דערבײַ די ווערטער: זענען זײַ געגען קאָראַן — מעגען זיי אַודאי ברענען, און זענען זײַ פֿאַר׳ן קאָראַן — זענען זײַ דאָך אַנ׳איבעריגע זאַך), האָבען זיך אָנגעהויבען בלוטיגע מחלקות׳ען וועגען אַ נאָכפֿאָלגער. מחמד האָט נישט אָנגעזאָגט, אַז דער קאַליפֿאַט געהט איבער בירושה, און עס האָבען זיך געבילדעט צוויי פּאַרטייען. איינע איז געווען פֿאַר אַלי׳ן, דעם פּלימעניק פֿון מחמד׳ען, די אַנדערע — פֿאַר אָטמאַנ׳ען. צום סוף האָט געזיעגט די צווייטע פּאַרטײַ און דער קאַליפֿאַט איז אַריבער צו דער דינאַסטיע פֿון די אָמאַיאַדען. די מוסולמענער, וואָס האָבען געוועהלט די אָמאַיאַדען, זענען סוניטען (גלויבען אין זייער תורה של בעל-פּה), די אַנהענגער פֿון אַלי הייסען

שיאיטען. בײַ היינטיגער צײַט זענען פֿון די מוסולמענישע פֿעלקער די טערקען סוניטען און די פּערסער—שיאיטען. די אָמאַיאַדען האָבען בּערלאָזען מעקאַ און געמאַכט דמשק פֿאַר זײַער הויפּט־שטאָדט. פֿאַר זײַ האָט שוין אַראַביען מיט זײַנע ווילדע שטאַמען נישט געהאַט אַזאַ ווערט, ווי די נײַע אײַנגענומענע רײַכע לענדער, און זײַ האָבען ווײַדער אויפֿגעבויט אַגרויסע אַזיאַטישע מלוכה, ווי אַמאָל די פּערסישע און די אַסירישע.

די אַראַבער האָבען נישט אויפֿגעהערט צו פֿיהרען מלחמות אויף אײַנצונעהמען נײַע לענדער. נאָכדעם, ווי זײַ האָבען אונטערטעניג געמאַכט אַרמעניען און טורקעסטאַן, זענען זײַ געקומען אין קאַווקאַז און צום קאַספּישען ים. זײַ האָבען באַלד ענטוויקעלט דעם האַנדעל אין פּערסישען אויסגוס און האָבען געהאַט נאָהענטע בעציהונגען צו אינדיען.

פֿון עגיפּטען זענען זײַ אַריבער אין די אַפֿריקאַנישע בעזיצונגען פֿון דער רוימישער אימפּעריע און האָבען געמאַכט פֿאַר מוסולמענער די קריגערישע מויערישע שטאַמען. דערנאָך זענען זײַ אַריבער קײַן שפּאַניען און בעזיגט אין יאָהר 711 די וועסטגאָטען.

אין דער ערשטער העלפֿט פֿון 8־טען יאָהרהונדערט האָט דער קאַליפֿאַט זיך ברײַטער פֿערשפּרייט, ווי פֿערכ׳ען צו דער צײַט פֿון דריוש׳ען. דאָס לאַנד איז געווען צו גרויס, אַז עס זאָל זיך קענען פֿערטײַדיגען פֿון אַלע זײַטען. אין יאָהר 750 האָט זיך דער פֿעלדמאַרשאַל פֿון צפֿון־פּערסיען אַבדול־אַבאַס אָבגעריסען פֿון די אָמאַיאַדען, פֿערנומען מעקאַ און מעדינאַ און אָנגעמאַכט דאָרטען אַ מורא׳דיג בלוט־באָד. די לעגענדע דערצעהלט, אַז די זיעגער האָבען געהוליעט און גע׳שבור׳ט אויף די קערפּער פֿון די געשאָכטענע לײַבער. די הויפּטשטאָדט איז פֿון דמשק אַריבער קײַן באַגדאַד בײַם טײַך טיגרוס. נאָר די אָמאַיאַדען האָבען נאָך נישט פֿערלאָרען זײַער גאַנצעס קעניגרײַך. זײַ האָט אָבגעלונגען זיך צו פֿערפֿעסטיגען אין שפּאַניען, וואו זײַ האָבען געגרינדעט אַ נײַעס קאַליפֿאַט מיט דער הויפּט־שטאָדט קאָרדאָוואַ

פיערטעס קאַפּיטעל.

די מלוכות פון די באַרבאַרען און די קאַראָלינגער מאַנאַרכיע.

די גערמאַנען אין איטאַליען.

די גאָטען, וואָס האָבען זיך בעזעצט אין איטאַליען, האָבען נישט איבערגעמאַכט די סדרים אין לאַנד און אַלץ האָט זיך געפֿיהרט ווײַטער ווי צו דער צייט פֿון די אימפּעראַטאָרען. אויך די וואַנדאַלען און די לאָנגאָבאַרדען האָבען נאָר די ערשטע צײַט געדריקט די בעפֿעלקערונג. שפּעטער האָבען זיי אויך איבערגענומען די אַלטע רוימישע סדרים. אמת, עס זענען געווען אַזוינע גערמאַנישע הערצאָגען, וואָס האָבען אַרויסגעגעבען געזעצען לויט גערמאַנישע מנהגים, אָבער דאָס רוב בעפֿעלקערונג איז געבליבען רוימיש ווי פֿריהער. אַפּילו די גערמאַנען האָבען אָנגעהויבען רעדען אַ שלעכטע לאַטײַנישע שפּראַך און בעל-הבית'עווען אין זײַערע דערפֿער און ניטער, לויט'ן סדר פון די אַמאָליגע רוימער.

איבריגענס, גישט אומעטום האָבען די זיעגער די באַרבאַרען איבערגענומען די אַלטע קולטור פֿון די בעזיעגטע. וואָס ווײַטער פֿון רוים און איטאַליען, אַלץ שטאַרקער זענען געווען צו מערקען די מנהגים פֿון די גערמאַנישע פֿעלקער; ווײַל ערשטענס, זענען דאָרט געווען די באַרבאַרען אין אַ גרויסער צאָהל. און צווייטענס, איז די דאָרטיגע בעפֿעלקערונג געווען אַ געמישטע, אַ גרעבערע און איז נישט געווען אַזוי שטאַרק דורכגענומען פֿון דער ראָמאַנישער קולטור. דאָס, וואָס ס'איז פֿאָרגעקומען אין צפון-טייל פֿון דער אימפּעריע אין בריטאַניען, איז געווען גאָר נישט ענליך צו דעם, וואָס מיר זעהען אין איטאַליען און אין שפּאַניען.

די אַנגלאָ-זאַקסען.

די רוימער האָבען פֿערנומען אין משך פֿון פֿיער הונדערט יאָהר דעם גרעסטען טייל פֿון דער דאָזיגער אינזעל (דאָס הײַנטיגע ענגלאַנד). נאָר אין צפון'דיגען טייל (אין הײַנטיגען שאָטלאַנד) זענען זיי נישט אײַנגעדרונגען אינגאַנצען צוליעב די קעלטישע שטאַמען. אין אירלאַנד זענען זיי בכלל נישט אַרײַן. און אַפּילו אין די ערטער, וואו עס זענען אַרײַן די רוימער, זענען זיי אויך נישט **געוואָרען אינגאַנצען ראָמאַניזירט**. דעריבער, ווי באַלד די רוימישע לעגיאָנען האָבען פֿערלאָזען בריטאַניען, ווײַל נאַליען און איטאַליען זענען געווען אין געפֿאַהר, **איז דער רוימישער**

איינפֿלוס גיך צורונען און די קעלטישע שטאַמען זענען ווידער געוואָרען די בעל'הבתים פֿון לאַנד. די זיענער די גערמאַנען האבען די דאזיגע קעלטען נישט געהאַלטען געבילדעטער פֿאַר זיך, האבען זיך בעצויגען צו זיי מיט פֿעראַכֿטונג׳ און האבען נישט אנגענומען זייערע מנהגים. די גערמאַנען האָבען אַסך קעלטען אָבגעשטופּט ביז'ן צפֿון און מערב, אַסך פֿון זיי אויסגעהרג'עט און די איבריגע פֿערוואַנדעלט אין קנעכֿט און פּויערן. דאָס, וואָס די אַנגלען און זאַקסען (גערמאַנישע שטאַמען) האָבען זיך בעזעצט אין בריטאַניען, האָט נישט נור ראָמאַניזירט דאָס לאַנד, נאָר עס האָט אויך בעשאַפֿען אַ נײַעם גערמאַנען-פֿאָלק אויף דער אינזעל.

אין אָנפֿאַנג פֿון 9-טען יאָהרהונדערט האָט עגבערט די אַנגלאָ-זאַקסישע דערפֿער פֿעראייניגט אונטער איין מלוכה.

נאָר אין איין זאַך האָבען זיך די אַנגלאָ-זאַקסען אונטערגעגעבען דעם איינפֿלוס פֿון די רוימער. עס האָט זיך אָנגעהויבען צווישען זיי דאָס קריסטענטום, און אינאיינעם דערמיט איז געקומען צו זיי די מאַכֿט פֿון דער רוימישער קירכֿע.

די פֿראַנקען.

דרום-גאַליען ביז צום טײַך לואַר האָבען פֿערנומען די וועסטגאָטען, דרום-מזרח — די בורגונדער. אין 486 האָט דער קעניג פֿון די פֿראַנקען חלאָדוויג*) איינגענומען די שטאָדט, וואו עס איז געשטאַנען דער רוימישער גאַרניזאָן. חוץ דעם האָט ער בעזיעגט די וועסטגאָטען און צוגענומען זייער גאַנץ לאַנד. זיינע נצחונות זענען געוועזען פֿעסטע און דויערנדיגע, ווייל פֿאַר איהם האָט געהאַלטען די קירכֿע. ער האָט צוזאמען מיט זיין פֿאָלק אָנגענומען דאָס קריסטענטום. נאָך זיין טוידט האָבען זיך זיינע פֿיער זיהן צוטיילט מיט זיין קעניגרייך, ווי מיט אַ גרויסען לאַנדגוט. איטליכֿער האָט בעקומען אַ פּראָווינץ מיט אַ בעשטימטער צאָהל שטעדט. עס האָבען זיך אָבער באַלד אָנגעהויבען מחלוקות'ען צווישען די ברידער. עטליכע פֿון זיי האָט מען ערמאָרדעט, און דאָס קעניגרייך האָט זיך פֿעראייניגט ווידער אין די הענד פֿון יונגסטען ברודער קלאָטאַר. זיין ערשטע אַרבייט איז געוועזען צו פֿערנעהמען בורגונדיען. נאָך קלאָטאַר'ס טויט זענען די בלוטיגע מלחמות צוליעב דער ירושה געוואָרען נאָך גרעסער

*) די דינאַסטיע, וואָס עס האָט געגרינדעט חלאָדוויג, הייסט די מעראָווינגער, נאָכ'ן נאָמען פֿון זיין זיידען מעראָוועיאַ.

און אכזריות׳דיגער. די פּערגרעבטקייט און די רציחות פון די באַרבאַרען האָבען זיך דאָ נאָך פּעראייניגט מיט דער פערדאָרבענקייט און פאַלשקייט פון די רוימישע זיטען. דאָס פאָלק איז אינגאַנצען פערווילדערט געוואָרען, אָבער די מלחמות האָבען זיך גענענדיגט דערמיט, וואָס פון צוריסענעם גאַליען איז געוואָרען איינאייינציגע מלוכה — פראַנקרייך.

די זיטען ביי די פראַנקען זענען געווען עהנליך אי צו די רוימישע אי צו די גערמאַנישע. זייער הויפּט-פיהרער איז געווען אַ קעניג, וואָס האָט געהאַט די רעכטען פון אַמין רוימישען אימפּעראַטאָר, און איז געווען דער ערשטער פעלדמאַרשאַל. נאָר איינמאָל אין יאָהר פלעגט דער קעניג צונויפרופען די רוימער און פראַנקען, פון וועמען עס איז בעשטאַנען זיין חיל, און אויף אַזעלכע אסיפות פלעגט מען בעשליעסען פערשיעדענע רע-גיערונגס-זאַכען און אַרויסגעבען נייע געזעצען. חוץ דער יאָהרעס-פערזאַמ-לונג פלעגען זיך אַרום קעניג פעראייניגען אויף פערזאַמלונגען די פּאָר-נעהמסטע לייט, מיט וועמען דער קעניג פלעגט זיך בעראַטען אין די וויכטיגסטע אונטערנעהמונגען. אין די פראָווינצען האָבען געוועלטיגט די גראַפען, וואָס דער קעניג פלעגט בעשטעטיגען. סיי דער רוימער סיי דער גערמאַנער האָבען געדיענט אין קעניג׳ס חיל; אָבער דער גערמאַנער האָט זיך העכער געשעצט. ווער עס האָט גע׳הרג׳ט אַ פראַנק, פלעגט צאָהלען 200 מאָנעטען, און פאַר אַ רוימער פלעגט מען בע-צאָהלען 100.

די ירידה פון די מעראָווינגער.

צוליעב דעם, וואָס עס האָבען זיך אויסגעמישט גערמאַנישע און רוי-מישע זיטען, האָט זיך די מלוכה-פיהרונג שטענדיג געפּלאָנטערט אין דער אַרבייט. חוץ דעם זענען די באַרבאַרען נישט מסוגל געווען צו פערוואַלטען אַזאַ גרויסע מלוכה. די באַרבאַרען האָבען זיך פעראייניגט אויף צו פיהרען קריעג, נאָר זיך אונטערצוגעבען אַנ׳אייגענער רעגיערונג און צו בעגרייפען די קאָמפּליצירטע אָרגאַניזאַציע פון אַ רעגעלמעסיגען מלוכה-לעבען זענען זיי נישט פעהיג געווען. למשל, די פראַנקען האָבען נישט געוואָלט צאָהלען דער רעגיערונג אָבגאָבען, און אַזוי ווי די רעגיערונג האָט זיך שטענדיג גענויטיגט אין געלד, פלעגט זי צאָהלען פאַר די רעגיערונגס-שטעלעס מיט גיטער, מיט שטיקער פון די פראָווינצען. נישט קוקענדיג דערויף, וואָס די מלוכה האָט פערהאַפט אַ גרויסע צאָהל רוימישע גיטער, נאָר סוף כל סוף האָבען זיי אויך נישט געקלעקט. און צוליעב דעם איז מיט דער צייט

נעפֿאַלען דער כּח פֿון די קעניגען, ווײַל צוליעב דעם שטענדיגען פֿער־שענקען פֿון גיטער זענען זיי אַליין אָרעמער געוואָרען. ווי באַלד אָבער עס איז געפֿאַלען דער כּח פֿון קעניג, איז די אונגערעכטיגקײַט פֿון די שטאַרקע געגען די שוואַכע אין דער מלוכה געוואָרען אַלין גרעסער און גרעסער. דאָס לעבען, דער כּבוד און דאָס אײַגענטום פֿון די בירגער זענען געוואָרען אַלץ אונזיכערער און האָבען געשוועבט אין אַ שטענדיגער גע־פֿאַהר. די גרעסטע מאַכט אין לאַנד האָבען בעקומען די פֿערוואַלטער איבער די קרוינ׳שע גיטער, די הויפֿמאַיאָרען, ווײַל זיי האָבען געהאַט צו זאָגען איבער די קרוינ׳שע גיטער און זיי זענען געווען די אויבערשטע פֿון דער קעניגליכער סוויטע. שוין אין 7־טען יאָהר־הונדערט פֿלעגען די ענערגישע הויפֿמאַיאָרען זײַן מעכטיגער, ווי דער שוואַכער קעניג, וועמענס אַפּיעקון זיי זענען כּמעט געווען, און די מעראָ־ווינגישע דינאַסטיע איז אין אַנפֿאַנג פֿון 8־טען יאָהרהונדערט צוליעב די אַלע סבּות שוין כּמעט אין גאַנצען געפֿאַלען.

און גראָד איז די צײַט געווען זעהר אַ קריטישע. פֿון אַלע זײַטען האָבען זיך געריסען אין לאַנד די באַרבאַרען. די זאַקסען זענען שוין לאַנג געווען שונאים די פֿראַנקען. מיט זיי האָבען זיך נאָך פֿעראײַניגט די דרום־סלאַווען, וואָס האָבען פֿערנומען דײַטשלאַנד ביז צום טײַך עלבע. פֿון דרום־זײַט האָבען געלויערט אויף די פֿראַנקען די מוסולמענער. די אַראַבער, וואָס האָבען אײַנגענומען די וועסטגאָטען (711), האָבען זיך בעוויזען אין גאַליען און האָבען דאָס פֿערנומען ביז׳ן טײַך לואַר. אין דעם דאָזיגען קריטישען מאָמענט האָבען זיך די פֿראַנקען ווידער פֿעראײַניגט צום קריעג געגען די פֿערשיעדענע שונאים. זיי האָבען ווידער בעקומען אויסגעצייכענ־טע פֿיהרער, האָטש די פֿיהרער האָבען שוין נישט געשטאַמט פֿון דער מעראָווינגער דינאַסטיע.

קאַרל מאַרטעל.

אין דער ערשטער העלפֿט פֿון 8־טען יאָהרהונדערט איז געווען הויפֿ־מאַיאָר אין דער פֿראַנקישער פּראָווינץ אויסטראַזיען קאַרל מיט׳ן צונאָמען מאַרטעל (האַמער). דורך עטליכע נצחונות האָט ער פֿערשטאַנען צו פֿעראײַניגען אונטער זיך אַלע פֿראַנקען. פֿון לײַטענס אויגען וועגען האָט ער געהאַלטען בײַ זיך די קעניגען פֿון די מעראָווינגער, אין דער אמת׳ן, אָבער, איז ער געווען דער אײַנציגער געוועלטיגער אין לאַנד.

קאַרל מאַרטעל האָט געפֿיהרט זײַן חיל קעגן גערמאַניען און צונענו־

מען שוואַביען, בייערן, טירינגען, וואָס האָבען געוואָלט זיך אָבריַיסען פֿון די פֿראַנקען. נאָר זיין גרעסטען נצחון האָט ער געהאַט איבער די אַראַבער, וואָס זענען נאָכ'ן נצחון אין שפּאַניען איינגעדרונגען אין גאַליען צו די פֿראַנקען. אין יאָהר 732 האָט מאַרטעל בעזיעגט די אַראַבער ביי פּואַטיע. דער דאָזיגער נצחון האָט געהאַט אַ גרויסע בעדייטונג פֿאַר דער געשיכטע, ווייל צוליעב איהם זענען די אַראַבער און די מוסולמענישע אמונה נישט אַריינגעדרונגען אין מערב-אייראָפּאַ.

די שטענדיגע קריעגען האָבען פֿערלאַנגט גרויסע מיטלען. מאַרטעל האָט שוין נישט געהאַט אַזוי פֿיעל פֿרייע ערד, וואָס ער זאָל קאָנען צושענקען, אָבער ער האָט זיך נישט געשעמט צו פֿערנעהמען צוליעב זיינע צוועקען די ערד פֿון די קירכען.

די קירכע האָט שוין דאַמאָלס געהאַט גרויסע שטיקער ערד און אַלערליי אוצרות. צו יענער פֿערגרעבטער צייט האָט איטליכער רוצח און גזלן געזעהען פּטור צו ווערען פֿאַר זיינע בלוטיגע עבירות דאַדורך, וואָס ער וועט שענקען דער קירכע צי אַ הויז, צי אַ גוט, צי גלאַט אַזוי אַ טייערע זאַך. די ערגסטע מענשען פֿלעגען פֿאַר'ן טויט זיך זוכען אָבצוקויפֿען פֿון אַ שלעכטען משפּט אויף יענער וועלט דורך אַנ'אָבקויף-געלד ביי דער קירכע. און קאַרל מאַרטעל האָט גענומען פֿערניצען די מיטלען פֿון דער קירכע פֿאַר מלוכה-צוועקען. די קירכען זענען געוואָרען פֿעראָרעמט, דער גאָטעס-דיענסט און די קירכליכע בעל-הבית'ישקייט איז געגאַנגען צו גרונד, אָבער מאַרטעל'ס חיל האָט בעקומען דאָס נויטיגע, און דאָס איז פֿאַר איהם געווען די הויפּטזאַך.

צו דער צייט פֿון מאַרטעל האָט געאַרבייט דער וויקאַר באָניפֿאַציוס, וואָס האָט געשטרעבט צו ברענגען די קירכען פֿון די גערמאַנען און גאַליער אונטער דער אויבערהערשאַפֿט פֿון רוימישען פּויפּסט. מאַרטעל איז איהם שטאַרק בייגעשטאַנען ביי דער דאָזיגער שטרעבונג און, נישט קוקענדיג אויף דעם, וואָס מאַרטעל האָט בעראַבעוועט זיין אייגענע קירכע, איז בעשטאַנען אַנ'ענגער בונד צווישען דער פֿראַנקישער מלוכה און דער קריסטליכער קירכע.

די קאַראָלינגער.

זיין זוהן פּיפּין*) האָט מיט דעם וויסען פֿון פּויפּסט געצוואונגען דעם לעצטען קעניג פֿון די מעראָווינגער צו געהן אין קלויסטער זיך אָבצוזאָגען

*) פֿון פּיפּין הייבט זיך אָן די דינאַסטיע פֿון די קאַראָלינגער.

פֿון דער מלוכה און איבערצוגעבען איהם די מלוכה־קרוין (752). באַני־פּאַציוס האָט איהם געזאַלבט דערנאָך און זיין סוויטע האָט איהם אויפֿגע־הויבען אויפ׳ן שילד, אַלס צייכען, אַז ער איז דער אויסגעקליעבענער קעניג. די טובה, וואָס די פּויפּסטען האָבען געטהון פּיפּינ׳ען, האָט זיי גע־געבען דאָס רעכט צו פֿערלאַנגען ביי איהם אַ שטענדיגע דאַנקבאַרקייט.

דער יחוס פֿון דער פּויפּסטליכער וועלטליכער הערשאַפֿט.

בשעת די לאָנגאָבאַרדען האָבען אָנגעהויבען שטאַרק צו דריקען רוים, האָט זיך טאַקי דער פּויפּסט געווענדעט צו די פֿראַנקען נאָך הילף. אין יאָהר 754 איז געקומען דער פּויפּסט סטעפֿאַן דער צווייטער צום פֿראַנ־קישען קעניג אין אַ זאַק אנגעטהון, מיט אַש אויפ׳ן קאָפּ, און קניענדיג, האָט ער געבעטען ביי איהם צו קומען איהם צו הילף געגען די לאָנגאָ־באַרדען. פּיפּין איז צוויי מאָל געקומען מיט זיין חיל אין איטאַליען. ער האָט נישט נאָר בעפֿרייט רוים, נאָר ער האָט אויך צוגענומען ביי די לאָנגאָבאַרדען דעם עקזאַרכאַט פֿון ראַווענאַ. די איינגענומענע שטעדט האָט ער נישט איבערגעלאָזען פֿאַר זיך, נאָר ער האָט דאָס געשענקט דעם פּויפּסט, וואָס צוליעב דער מתנה איז ער געוואָרען אַ וועלטליכער מאָנאַרך, אַנ׳אונאַבהענגיגער פֿון דער מזרח־אימפּעריע, און צו פֿערדאַנקען האָט ער נאָר געהאַט נישט דעם אימפּעראַטאָר, נאָר דעם באַרבאַרישען קעניג פֿון די פֿראַנקען. שפּעטער האָט זיך אַרויסגע־וויזען, אַז די הערקונפֿט פֿון דער פּויפּסטליכער וועלטליכער מאַכט איז נישט קיין גאַנץ שענע. דעריבער האָט מען אין רוים אויסגע־טראַכט אַ לעגענדע, אַז כלומר׳שט קאָנסטאַנטין דער גרויסער האָט געשענקט די פּויפּסטען די רוימישע פּראָווינץ און די רעכטען פֿון אימפּעראַטאָר אויף דער מערב־אימפּעריע. ס׳איז אפילו פֿערפֿאַסט געוואָרען אַ געפֿעלשטער דאָ־קומענט וועגען „קאָנסטאַנטינ׳ס מתנה”, דערמיט אַז די וועלטליכע הערשאַפֿט פֿון פּויפּסט זאָל זיין וואָס עלטער אין יאָהרען און וואָס וויכטיגער לויט דער הערקונפֿט איהרער, דערמיט אַז די וועלט זאָל מיינען, אַז דער אימ־פּעראַטאָר אַליין האָט זיך אָבגעזאָגט פֿון זיינע רעכטען צום נוצען פֿון רוי־מישען פּויפּסט.

קאַרל דער גרויסער.

נאָך פּיפּין איז געוואָרען קעניג קאַרל. ער האָט פֿאָרטגעזעצט די קריעגען מיט די לאָנגאָבאַרדען און סוף כל סוף צוגעלעגט צו זיין קרוין

אויך די לאַנגאָבאַרדישע. קאַרל דער גרויסער האָט שוין פֿערגרע־
סערט זיין מלוכה דערמיט, וואָס צו גאַליען און גערמאַניען האָט ער נאָך
צוגעלעגט אַ שטיק איטאַליען. שפּעטער האָט ער נאָך געפֿירט מלחמות
מיט די זאַקסען (אין גערמאַניען) און די אַראַבער.

קאַרל׳ס זיגען האָבען נאָר אויף אַ קורצער צייט בערוהיגט אייראָפּאַ.
ווי באַלד ער פֿלעגט זיך פֿערוויקלען אין אַ נייעם קריעג, פֿלעגען שוין אויס־
ברעכען אין אַלע פּראָווינצען בונטען, און די אונטערטעניגע שטאַמען
פֿלעגען ווידער פּרובען זיך אָבצורייסען פֿון די פֿראַנקען. די זאַקסען,
וואָס זענען געווען שטאַרק צוגעבונדען צו זייער לאַנד און האָבען זיך
אויסגעצייכענט מיט אַ ווילדער העלדישקייט, פֿלעגען ביי יעדער געלעגענ־
הייט פֿערטרייבען די פֿראַנקישע גאַרניזאָנען, אויסראָטען די קירכען און
אויס׳הרג׳נען די גלחים. ווען קאַרל וואָלט זיך אָבגעגעבען מיט איין ציעל,
וואָלט ער זיך אפשר סוף כל סוף באַלד בעפֿעסטיגט ביי די זאַקסען. נאָר
ער האָט געהאַט פֿערשיעדענע פּלענער, ער האָט זאָגאַר געקלערט אַרויס־
צוטרייבען די אַראַבער פֿון שפּאַניען און זיך דאָרטען אויף שטענדיג צו
בעזעצען. ער איז אָבער מעהר נישט דערגאַנגען ביז צו סאַראַגאָסאַ און
זיך באַלד געמוזט אומקעהרען. זיין הינטערשטע אַרמעע איז
אַריינגעפֿאַלען אין די הענד פֿון די באַסקען. (אין דער דאָזיגער
אַרמעע האָט אויך געפֿונען זיין טוידט איינער פֿון די גרעסטע קאַרל׳ס
העלדען, גראַף ראָלאַנד. זיין העלדישער טויט האָט נאָך לאַנג געלעבט
אין די ליעדער און לעגענדעס פֿון די שפּעטערע ריטער).

די בשורה, אַז קאַרל, דער גרויסער זיעגער, האָט געהאַט אַ מפּלה
אין שפּאַניען, האָט אויפֿגעהויבען געגען איהם אַלע זיינע שונאים. קאַרל
האָט אויך דעם בונט בעזיעגט, ער האָט נאָך צוגענומען צו זיך אין הויף
אַלס משכון די בעזיעגטע עדעל־לייט, פֿערשטאַרקט די פֿראַנקישע גאַרניזאָ־
נען און אַרויסגעגעבען געגען די צובונטעוועטע פּראָווינצען האַרבע געזעצען.
דערביי האָט ער געשטרעבט צו פֿערשטאַרקען אין זאַקסען דאָס קריסטענ־
טום. די בעזיעגטע האָט מען געצוואונגען מיט געוואַלד
אָנצונעהמען די קריסטליכע אמונה און זיך אָבצוזאָגען פֿון
זייער וואָטאַן און דאָנאַר א. ז. וו.. ער האָט פֿערבאָטען צו ברענגען
מענשליכע קרבנות, אָדער דעם מנהג צו עסען דאָס מענשליכע פֿלייש פֿון
די געטויטע מכשפים און מכשפות. פֿאַר אַן׳אָנפֿאַל אויף אַ גלח אָדער
אַ קירכען־דיענער פֿלעגט מען ווערען בעשטראָפֿט מיט׳ן טויט. די איינציגע
שטראָף פֿלעגט קומען דעם, וואָס טרעט אָב פֿון דער קריסטליכער אמונה.

בײַ אַ צווײַטען בונד פֿון די זאַקסען האָט קאַרל פֿערמשפּט צום טויט אין איין טאָג 4500 מאַן. עס האָט נאָך געדויערט אַביסעל צײַט ביז די זאַקסען זענען געוואָרען ווײַך צו די פֿראַנקען. ענדליך האָט זײַער העלדישער און שטאַרקסטער פֿיהרער ווידיקונד זיך אַלײַן אָבגעגעבען אין די הענד פֿון קאַרל׳ען און אָנגענומען דאָס קריסטענטום.

קאַרל האָט נאָך בעפֿרײַט בײַערען פֿון די אָנפֿאַלען פֿון דעם אַוואַרען-שטאַם, וואָס האָט געלעבט אין הײַנטיגען אונגאַרן. זײַן מלחמה מיט די אַוואַרען, וואָס פֿלעגען ראַבעווען בײַערען ווי פּראָסטע גזלנים, האָט אויסגעזעהען ווי אַ הײַליגער קריעג. דער חיל האָט זיך בעוועגט פֿאָרווערטס, זינגענדיג די הײַליגע פּסאַלמען; פֿאָראויס זענען געגאַנגען גלחים, טראָגענדיג די קירכליכע פֿאָהנען. קאַרל האָט צושלאָגען און צוטריעבען די אַוואַרען; נאָך דער מפּלה האָבען זײַ שוין קיינמאָל נישט געקענט אינגאַנצען קומען צו זיך.

פֿון די לענדער בײַ׳ם דונאַי איז קאַרל אַוועק אין איטאַליען, ווײַל דער פּויפּסט לעאָ דער דריטער האָט בשום אופן נישט געקאָנט אַלײַן פֿאַרטיג ווערען מיט די גרויסע רוימישע מאַגנאַטען. קאַרל האָט געשטיצט דעם פּויפּסט געגען בונט אין זײַן אײַגענער פּראָווינץ, און ער האָט וויעדער געזעהען, אַז דער אַלטער סדר אין דער רוימישער קירכע זאָל נישט ווערען צושטערט. דערמיט האָט ער בעוויזען, אַז ער איז נישט נאָר דער גרויסער זיעגער און דער קעניג פֿון איטאַליען, גאַליען און גערמאַניען, נאָר אַז פֿון איהם הענגט אויך אָב די אָרדנונג און די מאַכט פֿון דער קריסטליכער קירכע. און אײַנמאָל אין דער קירכע פֿון הײַליגען פּעטער, בײַ דער קריסטליכער מנחה-צײַט אין יאָהר 800 נ. א. צ. איז פֿאָרגעקומען אַן׳אונגעוועהנליכע סצענע. ווען קאַרל איז אַרײַן אין דער קירכע, האָט דער פּויפּסט אָנגעטהון אויף זיין קאָפּ אַ טײַערע קרוין און האָט זיך געשטעלט פֿאַר איהם אויף די קניע. דער עולם האָט דערבײַ דרײַ מאָל בעגריסט קאַרל׳ען מיט די ווערטער: „זאָל לעבען און זיעגען קאַרל, דער פֿרימסטער אויגוסטוס (לויכטענדיגער), דער גרויסער אימפּעראַטאָר און שלום-מאַכער, דער געקרוינטער פֿון גאָט״.

דערמיט, וואָס קאַרל האָט אָנגענומען דעם אימפּעראַטאָר-טיטעל, האָט ער וויעדער פֿעראײַניגט די מערב-אימפּעריע, וואָס איז שוין געוועזן אינגאַנצען צופֿאַלען. זיין מאַכט האָט שוין נישט אויסגעזעהען ווי די פּראָסטע פֿיהרער-ראָלע פֿון אַ פֿעלדמאַרשאַל איבער די גערמאַנען, נאָר זי האָט

שוין געהאַט דעם חן און די קראַפט פון דעם יורש, וואָס האָט גע'ירש'ט די זעלבסטהערשאַפט פון די רוימישע אימפעראַטאָרען.

בילד 3. — קאַרל דער גרויסער.

צו יענער צייט איז נאָר וויכטיג געווען, אַז צוויי מעכטיגע מלוכות האָבען אַנערקענט דעם טיטעל פון קאַרל'ען: דער קאַליף פון באַגדאַד און די מזרח-אימפעריע אין קאָנסטאַנטינאָפּאָל. דער קאַליף פון באַגדאַד איז דאַמאָלס געווען האַרון אל-ראַשיד. ער איז געווען מיט קאַרל'ען אין די בעסטע בעציהונגען. איהם האָט ווענינער אינטערעסירט מערב-אייראָפּאַ, ווי דער אָמאַיאַד אַבדער-ראַמאַן, וואָס האָט זיך בעזעצט אין קאָרדאָוואַ. מיכאַיל דער אימפעראַטאָר פון קאָנסטאַנטינאָפּאָל האָט אויך ענדליך אַנערקענט קאַרל'ען אַלס דעם אימפעראַטאָר פון דער מערב-אימפעריע.

די עלטערע יאָהרען האָט קאַרל געפיהרט קריעג מיט די מערב-

סלאַווען. אום זיי איינגאַנצען אונטערטעניג צו מאַכען, האָט ער געגרינדעט אַסך מיליטערישע גרענעץ־פּראָווינצען (מאַרקען). שפּעטער האָבען זיך די דאָזיגע פּראָווינצען אויסגעבילדעט אין דאָס הערצאָגטום עסטרייך.

גלייכצייטיג מיט די מלחמות האָט קאַרל נישט פֿערגעסען די אינעווייניגסטע אַנגעלעגענהייטען פֿון די אייגענע און בעזיעגטע לענדער. ער איז געוועזען אַלס פֿערוואַלטער, געזעצגעבער און בילדונגס־פֿערשפּרייטער אַזוי גרויס, ווי אַלס פֿעלדמאַרשאַל. ערשטענס, האָט ער אין זיין אימפּעריע בטל געמאַכט די זעלבסטשטענדיגקייט פֿון די פֿערשיעדענע הערצאָגען, בנוגע צו דער רעגירונגס־מאַכט, וואָס האָבען זיך נישט געהאַלטען פֿאַר אונטערטהאַנען פֿון קעניג, נאָר פֿאַר זעלבסטשטענדיגע פֿירשטען. אין דער שפּיץ פֿון אַלע פּראָווינצען האָט ער געשטעלט די גראַפֿען, וואָס ער פֿלעגט אַליין אויסקלייבען. זעהר אָפֿט פֿלעגט פּאַסירען, אַז דער דאָזיגער גראַף האָט געשטאַמט פֿון אַ פֿריי־געוואָרענער שקלאַפֿען־פֿאַמיליע. ביי די גרענעצען (מאַרקען) פֿון אימפּעריע האָט ער איינגעאָרדנעט גרויסע גראַפֿסטוועס מיט אַסך חיל און איבער זיי האָבען געקאָמאַנדעוועט די מאַרק־גראַפֿען. אום צו בעטראַכטען אָרטיגע אַנגעלעגענהייטען פֿלעגען זיך צוזאַמענקלייבען אַלע ערוואַקסענע איינוואָהנער פֿון אָרט. געריכט־זאַכען פֿלעגען בעשליעסען בייזיצער, וואָס פֿלעגען ווערען אויסגעקליבען פֿון די פֿאָרנעהמסטע מענשען אין קאַנט. איבער די גראַפֿען און מאַרק־גראַפֿען זענען געשטאַנען די שליחים פֿון אימפּעראַטאָר, וואָס זענען געוועזען נאָהענטע, פֿערטרויטע מענשען ביים הויף און וואָס פֿלעגען פֿאָהרען קאָנטראָלירען אַלע בעאַמטע פֿון דער אימפּעריע.

הוץ דעם פֿלעגען צוויי מאָל אין יאָהר זיין ביי'ם אימפּעראַטאָר פֿערזאַמלונגען, וואו עס פֿלעגען זיך בעטייליגען מענשען פֿון דער גאַנצער אימפּעריע. הערבסט־צייט פֿלעגען זיך צונויפֿזאַמלען די העכערע בעאַמטע און די עפּיסקאָפּען, און פֿריהלינגס־צייט — אַלע פֿרייע אונטערטאַנען. נאָר קאַרל האָט זיך נאָך אַליין נישט בעגנוגענט מיט דער קאָנטראָלע פֿון די שליחים אין די פֿערזאַמלונגען, נאָר ער האָט נאָך בעטרויט די גלחים פֿון די צושפּרייטע קירכען אַכטונג צו געבען אויף די גראַפֿען, פֿערלאַנגט פֿון די עפּיסקאָפּען, אַז זיי זאָלען איהם געבען בעריכטען וועגען זייער גראַפֿסקער טעטיגקייט און, אין געוויסע פֿעלען, זאָלען זיי זיך אַריינמישען אין די אַדמיניסטראַטיווע בעפֿעהלען פֿון די גראַפֿען. קאַרל האָט דערום פֿאַרגעצויגען די גלחים, ווייל זיי זענען

דאַמאָלס געווען געבילדעטער פֿאַר די מיליטערישע בעאַמטע, פֿון וואַנען עס האָבען זיך גענומען די גראַפֿען.

צו די אַלע אַרבײַטען האָט קאַרל נאָך גענומען אויף זיך די פֿערוואַלטונג פֿון דער קירכע. ער פֿלעגט בעשטימען די עפּיסקאָפּען, די וויקאַרען, פֿערשיעדענע גלחים, פֿלעגט אַרויסגעבען כּללים מכּח דער קירכליכער בעל־הבית׳ישקייט און מכּח די סדרים, וואָס דאַרפֿען ווערען דאָרטען איינגעפֿיהרט. אויפ׳ן פּויפּסט האָט ער געקוקט, ווי אויף דעם גייסטיגען פֿערטרעטער פֿון דער קירכע, אָבער אין אַלע פּראַקטישע פֿראַגען האָט ער געהאַט דאָס לעצטע וואָרט צו זאָגען.

קאַרל האָט פֿערשטאַנען, אַז אָהן אַ ברייטערער בילדונג אין דער געזעלשאַפֿט וועלען קיינע געזעצען נישט נוצען אויף לאַנג. קאַרל האָט צו זיין צייט געטהון אַלץ, וואָס מען האָט געקאָנט, אום אויפֿצוהויבען דעם בילדונגס־צושטאַנד פֿון זיין אימפּעריע. דער הויפּט־צענטר פֿון קולטור איז געווען ביי איהם אין הויף. ער האָט צונויפֿגעזאַמעלט אַסך געלעהרטע אַרום זיך. זיין הויפּט־מיטאַרבייטער איז געווען דער גלח אַ ק ו י ן, וואָס האָט געשאַפֿען אַ שולע ביי׳ם הויף, וואו מען האָט געלערנט די „זיעבען פֿרייע קונסט־געגענשטענדע״: גראַמאַטיק, רהעטאָריק (די קונסט שען צו רעדען), דיאַלעקטיק (די קונסט שכל׳דיג צו רעדען און צו דיספּוטירען), אַריפֿמעטיק, געאָמעטריע, מוזיק און אַסטראָנאָמיע. קאַרל האָט געזאָרגט, אַז עס זאָלען ווערען איבערגעשריעבען אין אַ גרויסער צאָהל די ווערק פֿון די פֿרומע, געלעהרטע קריסטען און די ביכער פֿון די אַלטע און אַ ז ע ס זאָלען ווערען געזאַמעלט די גערמאַנישע ליעדער. צו קאַרל׳ס צייט האָבען זיך געעפֿענט שולען ביי די קלויסטערען און די גרויסע קירכען. ער האָט אַרויסגעגעבען אַ צירקולאַר, אַז מען זאָל גרינדען שולען פֿאַר די קלויסטער־ברידער. נישט קוקענדיג אויף זיין טיטעל און זיין גרויסער אַכטונג צו דער אַלטער קולטור, האָט ער זיך נישט געשעמט מיט זיין גערמאַנישער אָבשטאַמונג און האָט קיינמאָל נישט פֿערגעסען אָן זיין אייגענעם שטאַם.

קאַרל איז געשטאָרבען אין יאָהר 814. ער האָט כּשר פֿערדיענט פֿאַר זיין פּיעלזייטיגער טעטיגקייט דעם נאָמען „דער גרויסער״. די סלאַווישע פֿעלקער האָבען מיט זיין נאָמען אָנגערופֿען זייער קעניג (קאָראָל), אַזוי ווי די רוימער פֿלעגען רופֿען דעם אימפּעראַטאָר מיט׳ן נאָמען צעזאַר און אויגוסטוס, נאָך יוליוס צעזאַר און אויגוסטוס.

די גרויסאַרטיגע געשטאַלט פֿון דעם אונבעזיעגבאַרען אימפּעראַטאָר

האָט אַרויסגערופען אין דער פאָלקס-פאָעזיע אַ גאַנצע מאַסע פון לעגענדען, וואו עס ווערען בעזונגען די גרויסע העלדען-טהאַטען פון קאַרל'ען און זיינע מיטהעלפער (פאַלאַדינען). אין משך פון זיינע 46 רעגיערונגס-יאָהרען האָט קאַרל געפיהרט 60 מלחמות, ביי וועלכע ער האָט זיך פערזענליך בעטהייליגט 30 מאָל. זיינע געזעצען און די צירקוליאַרען, וואָס ער האָט אַרויסגעגעבען, פערנעהמען גאַנצע פאָליאַנטען. אין גייסטיגען לעבען פון אייראָפאַ קומט נאָך איהם אַ גרויסע ענדערונג צום גוטען. נאָך דעם תוהו ובוהו פון די באַרבאַרישע פעלקער-וואַנדערונגען און אָנפאַלען הויבען אָן מיט קאַרל דעם גרויסען אַריינצודרינגען די ערשטע שטראַהלען פון בילדונג און פון אַ מלוכה-קולטור. די אימפעריע זיינע איז צופאַלען באַלד נאָך זיין טויט, פונקט אַזוי ווי עס איז באלד צופאַלען די אימפעריע פון אַלעקסאַנדער מוקדון, נאָר זיינע אַלגעמיינע אידעען און דער מלוכה-סדר האָבען נאָך לאַנג אַריבערגעלעבט זיין מלוכה.

מיט קאַרל'ען ענדיגט זיך די פעלקער-וואַנדערונג און עס הויבט זיך אָן די פונאַנדערטהיילונג פון די שטאַמען איבער אייראָפאַ. קאַרל דער גרויסער האָט פעסטגעשטעלט די גרענעצען פון דער מערב-אייראָפעאישער קריסטליכער וועלט, וואָס טהיילען זי אָב פון גריכישען מזרח און איסלאַם.

צווייטער אבשניט.

די פֿעאָדאַלע עפּאָכע.

ערשטעס קאַפּיטעל.

דער פֿעאָדאַליזם.

קאַרל דער גרויסער האָט דורכגעפֿיהרט זיין גיגאַנטישען פּלאַן — צו־פֿעראייניגען די גאַנצע מערב'דיגע קריסטליכע וועלט. אָבער שוין צו דער צייט פֿון זיין זוהנ'ס מלוכה לודוויג דער פֿרומער האָט גענומען צו־פֿאַלען די גרויסע אימפּעריע. צווישען לודוויג'ען און זיינע קינדער האָבען זיך אָנגעהויבען מלחמות. זיין חיל איז צוגעשטאַנען צו די קינדער, און די עפּיסקאָפּען האָבען איהם אַראָבגעזעצט פֿון טהראָן. נאָך זיין טויט האָבען מיט דער אייגענער שנאה געקעמפּפֿט געגענאיינאַנדער די זיהן, וואָס האָבען זיך נישט געקענט אויסגלייכען מיט דער ירושה. געגען דעם עלטערען לאָטאַר, וואָס האָט איבערגענומען דעם טיטעל אימפּעראַטאָר, האָבען זיך פֿעראייניגט די יונגערע לודוויג און קאַרל; ביי שטראַסבורג (842) האָבען זיך פֿעראייניגט ביידענס חיל. מיט דעם ערשטען זענען געקומען די בייערען, זאַקסען און שוואַבען, מיט'ן צווייטען — די פֿראַנקען און די אַקוויטאַנער. די פֿעראייניגטע אַרמעען האָבען געשוואָרען געגענזייטיג, אַז זיי וועלען שטענדיג גערן צוזאַמען געגען אימפּעראַטאָר. לודוויג האָט געשוואָרען אויף ראָמאַניש, כדי עס זאָלען איהם פֿערשטעהן די פֿראַנקען, און קאַרל — אויף דייטש. די שבועות, וואָס זענען דערגאַנגען צו אונז דורך די אַלטע דאָקומענטען, בעווייזען, אַז צו דער צייט האָבען זיך שוין שטרענג צוטיילט די צוויי נאַציאָנאַליטעטען, פֿראַנקרייך און דייטשלאַנד, וואָס האָבען שוין גערעדט אויף צוויי פֿערשיערענע שפּראַכען. די גאַליער און די פֿראַנקען זענען צונויפֿגעשמאָלצען אין„ איין פֿאָלק, וואָס האָט גערעדט פֿראַנצויזיש (אַראָמאַנישע שפּראַך); אויפֿ'ן רעכטען ברעג פֿון רהיין האָבען דאָס רוב געלעבט גערמאַנישע שטאַמען, וואָס האָבען גערעדט אויף דייטש.

די פֿעראייניגטע אַרמעען האָבען בעזיעגט לאָטאַר'ען, און די ברידער האָבען (843) געמאַכט שלום צווישען זיך. לאָטאַר האָט בעקומען איטאַליע.

פראָוואַנס, בורגונדיען און דאָס היינטיגע לאָטאַרינגגען. צו מערב-צו פון לאָ-טאַרינגגען האָט קאַרל (דער פליכער) בעקומען די היינטיגע פראַנצויזישע מלוכה, און לודוויג צו מזרח-צו — די דייטשע מלוכה. דערמיט האָט זיך געענדיגט די ערשטע טיילונג פון קאַרל דעם גרויסענס אימפעריע, וואָס איז געטיילט געוואָרען צוליעב טיעף נאַציאָנאַלע סבות. נאָר דערמיט האָט זיך די טיילונג נאָך נישט געענדיגט.

דאָס וואַנדערן פון דער קירכליכער מאַכט.

קאַרל דער גרויסער האָט געהאַלטען די קירכע אין זיין מאַכט און פלעגט זיך מיט איהר בענוצען פאַר זיינע רעגיערונגס-צוועקען. נאָר שוין באַלד נאָך זיין טויט איז זי געוואָרען זעלבסטשטענדיגער און אָנגעהויבען שפּיעלען אַ וויכטיגע ראָלע אין דעם ברידער-קריעג. וואָס פערפלאָנטערטער עס זענען געוואָרען די מלוכה-ענינים, וואָס שוואַכער און טעמפּער עס זענען געווען די רעגיערונגס-פערטרעטער, אַלץ שטאַרקער איז געוואָרען ביי דער קירכע דער געדאַנק, אַז לויט דעם גייסט און דער בילדונג שטעהט זי טויזענד טאָל העכער פאַר די דאָזיגע וועלט-ליכע פערגרעבטע און אונוויסענדע מענשען, און זי איז מחויב זיך צו בעפרייען פון זייער ממשלה. די פאַנאַטיקער פון דעם געדאַנק האָבען זיך פאַר קיין זאַך נישט אָבגעשטעלט. אַנ'ערך 850 יאָהר נ. א. צ. האָט מען געפעלשט און נאָכגעמאַכט אַסך דאָקומענטען פון כלומר'שט אַלטע פּויפּסטען, וואָס האָבען פעסטגעשטעלט, אַז די עפּיס-קאָפּען טאָרען נישט אַנערקענען קיין אַנדער געריכט, חוץ אַ קירכליכען, און דאָס דער לעצטער בעשלוס אין זייערע משפט-זאַכען געהערט צו דעם פּויפּסט, און צו קיין אַנדערען נישט. די דאָזיגע דאָקומענטען הייסען די פאַלשע איזידאָר דעקרעטאַליען (ווייל זיי האָבען כלומר'שט גע-שטאַמט פון עפּעס אַנ'אַלטען פּויפּסט איזידאָר). די פאַלשע דעקרעטאַליען האָבען געהאַט אַ גרויסען ערפאָלג. מען האָט זיך אויף זיי געשטיצט, ווי אויף אַנ'אַלטען געזעץ, וואָס מען טאָר נישט אָבשאַפען. וויכטיג זענען זיי געווען נאָך צוליעב דעם, וואָס ביי יעדער סכסוך פון דער מלוכה מיט דער קירכע פלעגען די עפּיסקאָפּען זיך ווענדען צום פּויפּסט, ווי צו דעם איינציגען ריכטער און געוועלטיגער אין קירכליכע אַנגעלעגענהייטען.

דער פּויפּסט ניקאָלאַי דער ערשטער (858) האָט שוין מודיע געווען דער וועלט, אַז ער איז דער איינציגער מושל נישט נאָר אויף דער מערב-קירכע, נאָר אויך אויף דער מזרח'דיגער.

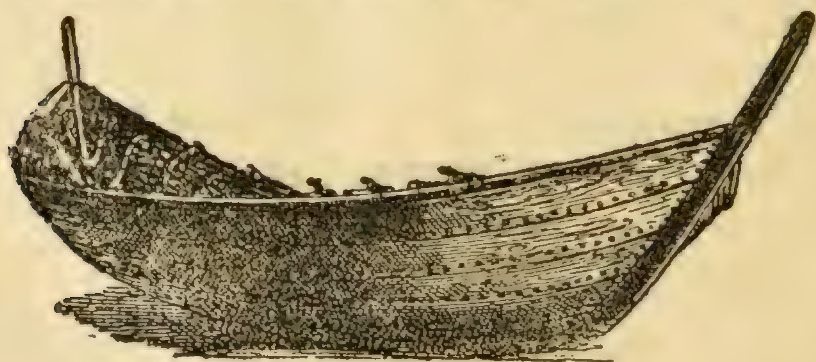
ער האָט זיך אויך באַלד געגומען אַרײַנמישען אין די ענינים פון דער מזרח-קירכע. בעת אין קאָנסטאַנטינאָפּאָל האָט די הויף-פּאַרטײ אַראָב-געוואָרפען פון זײַן פּאָסטען דעם פּאַטריאַרך איגנאַטיוס און אַוועקגעזעצט אויף זײַן שטעל פאָטיוס׳ען, האָט ניקאָלאַי פּראָטעסטירט דערמיט, וואָס ער האָט אין רוים צונויפגערופען אַ פערזאַמלונג פון קירכען-פירשטען און האָט מבטל געמאַכט דעם בעשלוס פון קאָנסטאַנטינאָפּאָל אויף דעם סמך, וואָס אָהן דער ערלויבניש פון פויפּסט אין רוים טאָר מען נישט אַראָבזעצען פון זײַן שטעל קײַן אײַנציגען עפּיסקאָפּ. פאָטיוס האָט נישט געהאָרכט אויפ׳ן בעשלוס פון פויפּסט און האָט דערויף געענטפערט מיט אַ שטרײַט-שריפט, וואו ער בעווײַזט, אַז דער פויפּסט האָט פאַלשע פּרעטענ-זיעס, און אַז דער אויבערשטער פון דער קירכע איז נאָר קריסטוס אַלײַן. די שטרײַט-שריפט האָט געהאַט אַ גרויסע בעדײַטונג, ווײַל מיט איהר זענען געווען אײַנפערשטאַנען אַלע פערטרעטער פון די מזרח-קירכען. אין 867 האָט מען אויף אַ פערזאַמלונג פון די פאָרשטעהער פון אַלע מזרח-קירכען אין קאָנסטאַנטינאָפּאָל, וואָס איז צונויפגערופען געוואָרען פון פאָטיוס׳ען, אַרײַנגעלעגט ניקאָלאַי׳ען און זיינע אַנהענגער אין חרם. דעם פויפּסטס לאַגע איז געוואָרען צוליעב דעם זעהר אַ שווערע. ער האָט געהאַט אַסך שונאים אין די מערב-לענדער ווי אין איטאַליען גופא. עס האָט איהם אויך פײַנד געהאַט לודוויג דער צווײַטער, וואָס האָט געקאָנט מאַכען אַ גיכען סוף מיט׳ן פויפּסט. נאָר די עפענטליכע מײַנונג אין מערב איז געווען אויף דער זײַט פון פויפּסט. דער אימפּעראַטאָר האָט זיך נישט דערוועגט איהם צו נעהמען אין געפאַנגענשאַפט און די עפּיסקאָפּען אין מערב האָבען גע-האַלטען מיט איהם. אפילו אין מזרח האָט ער כלומר׳שט געזיעגט. פאָטיוס איז אַראָבגעזעצט געוואָרען און מען האָט צוריקגעקעהרט איגנאַטיוס׳ען דעם אַלטען טיטעל. איבריגענס, דאָס איז נאָר געווען אַ קורצער ערפאָלג. פאָטיוס איז באַלד ווידער געוואָרען פּאַטריאַרך.

די נאָרמאַנען.

נאָך קאַרל דעם גרויסענס טויט איז די אימפּעריע צופאַלען אין אַסך טײַלען, וואָס האָבען קײנמאָל נישט געלעבט אין שלום. די קעניגען פון די קאַראָלינגער האָבען שטענדיג זיך געקריעגט צוליעב פער-שיעדענע פּראָווינצען, און אײַנער דעם אַנדערען נישט געשטיצט. מיט די רײַסענישען האָבען זיך בענוצט די אָרטיגע פירשטען, הערצאָגען און גראַ-פען, וואָס האָבען אָנגעהויבען זיך צו פיהרען גאַניץ זעלבסטשטענדיג און

געקלערט אַליין צו ווערען קעניג, איטליכער אין זיין פּראָווינץ. דאָס פעהלען פון אַ שטאַרקער מאַכט און פון אַ פעסטער אינעווענינסטער אָרדנונג האָט פערלייכטערט די אַרבייט פון אַלע מוטיגע און העלדישע לייט, וואָס זענען געווען מסוגל אויסצונוצען די פערפלאָנטערטע לאַגע פון לאַנד. און אויף מערב-אייראָפּאַ האָבען טאַקי פון דריי זייטען אָנגעהויבען אָנצופאַלען רויבערישע אַרמעען. פון צפון האָבען אָנגעהויבען אָנצופאַלען ים-גזלנים—די נ אָ ר מ אַ נ ע ן, פון דרום זענען אָנגעפלויגען די ס אַ ר אַ צ י נ ע ן און פון מזרח זענען געקומען די נאַכפאָלגער פון די הונען און די אַוואַרען, וואָס האָבען זיך נישט געהאַט וואָס צו שעמען פאַר זייערע פאָרגענגער.

אין די אָנפאַלען פון די נאָרמאַנען האָבען זיך בעטייליגט אויך אַסך פרייוויליגע, וואָס איז זיי דערעסען צו זיצען אין דענעמאַרק און נאָרוועגען. די קריעגערישע יוגענד און אַלטע געניטע קריעגס-לייט פלעגען זיך צונויפזאַמלען אַרום זייער וויקינג, דעם ים-מלך, און פלעגען אינאיינעם מיט איהם זיך לאָזען אויף רויב קיין אייראָפּאַ. די אָנפאַלען זענען נאָך געוואָרען שטאַרקער, ווען דער דענישער און נאָרוועגישער קעניג האָבען פערטריעבען פון לאַנד די אַדעל-לייט (די יאַרלען). די נאָרמאַנען פלעגען קומען צו שווימען אויף לייכטע שיפלעך אָהן אַנ׳איבערדעק, וואו עס פלעגען זיצען ביז 70 מענשען. די שיפלעך פלעגען זיי אַליין אַריבערשלעפּען פון איין טייך צום צווייטען, ווען דער מהלך איז נישט געווען צו גרויס.

בילד 4. — אַ נאָרמאַנישע שיפעל.

זייער היל איז געווען אַזוי לייכט בעוועגליך, אַז די שווער-בעוואָפענטע סאָלדאַטען פון די קאַראָלינגער האָבען זיי זעלטען-ווען געקאָנט געבען אַ מפּלה, און אויך נאָך דער מפּלה פלעגען די נאָרמאַנען באַלד ווידער קומען צו זיך און אָנהויבען ראַבעווען דאָס לאַנד פון אַנ׳אַנדער זייט.

די קריסטליכע בעפעלקערונג איז שוין פערצווייפעלט געוואָרען. אויף אַלע ווענען זענען געלעגען נע׳הרג׳טע. די רייכסטע קלויסטערען און שטעדט

פֿלעגען ווערען אויסגעראַבירט און פֿערברענט, און צו פֿערהיטען דעם רהיין האָט דער אימפּעראַטאָר בעזעצט ביי דעם אָנפֿאַנג פֿון רהיין, ווי ער געהט אַרויס פֿון ים, אַ טייל פֿון נאָרמאַנישען חיל. און פֿון דעם נאָרמאַנישען בעזיצטום האָט זיך אָנגעהויבען די גראַפֿסטוואָ האָלאַנד.

אין פֿראַנקרייך האָבען אויפֿגעהערט די אָנפֿאַלען דאמאָלס, ווען מען האָט איינעם פֿון די שטאַרקסטע נאָרמאַנישע קריעגס-פֿיהרער, ראָלאָנ׳ען, אַוועקגעשענקט אַ גאַנצע פּראָווינץ, די צפֿון-מערב׳דיגע האַלבאינזעל מיט דער שטאָדט רואַן ביי׳ם טייך סענאַ (911). אָט אַזוי האָט זיך געבילדעט דאָס שפּעטערדיגע נאָרמאַנדיען (אין איצטיגען פֿראַנקרייך).

די נאָרמאַנען אין ענגלאַנד.

עקשנות׳דיגער נאָך איז געווען דער קאַמפּף פֿון די נאָרמאַנען אין ענגלאַנד. דער קעניג אַלפֿרעד אין ענגלאַנד איז נישט אָבגעשטאַנען אין ווילדקייט און מוט פֿון די נאָרמאַנען. איין צייט איז זיין לאַגע געווען זעהר קריטיש: גאַנץ ענגלאַנד איז געלעגען אין די הענד פֿון די נאָרמאַנען. אַלפֿרעד האָט זיך געמוזט בעהאַלטען אין זומפּען און אין וועלדער מיט אַ קליינער צאָהל חיל. נאָר ער האָט אַרויסגעוויזען אַ גרויסע ענערגיע. צוערשט האָט ער זיך בעפֿעסטיגט אין אַ זומפּיגען אָרט, וואו עס איז נישט געווען צוצוטרעטען אַזוי לייכט, און פֿון דאָרטען האָט ער שטענדיג געמאַכט פֿון זיין זייט די אָנפֿאַלען אויף די נאָרמאַנען, וואו ער האָט ביסלעכווייז צונישטערט זייער חיל, און אַז ער האָט זיך שוין געפֿיהלט גענוג שטאַרק, איז ער אַרויס נעגען זיין שונא אין אַן׳אָפֿענער מלחמה. נאָך אַ בלוטיגען קריעג האָט מען בעשלאָסען צו טיילען ענגלאַנד אויף צוויי טיילען. דעם מערב-טייל האָט בעקומען אַלפֿרעד, דער מזרח-טייל איז אָבגעגעבען געוואָרען דעם „דענישען חיל", ווי די נאָרמאַנען האָבען זיך אַליין גערופֿען (878).

אַלפֿרעד האָט זיך נישט בעגנוגענט נאָר דערמיט, וואָס ער האָט געקעמפֿט אויפֿ׳ן שלאַכט-פֿעלד. ער האָט אויך געשטרעבט צו פֿערשפּרייטען בילדונג צווישען זיין פֿאָלק, האָט געגרינדעט אַ סך שולען און צוגעצויגען צום הויף אַ סך געלעהרטע און ליטעראַטען. ער אַליין האָט שטאַרק געליעבט די ליטעראַטור, און ער האָט איבערזעצט אויף ענגליש אַ סך ביכער פֿון לאַטיינישען. אַ דאַנק דעם, האָט זיך די ענגלישע שפּראַך שוין אַזוי אויסגעאַרבייט, אַז מען פֿלעגט זיך שוין מיט איהר עפּטער בענוצען ווי מיט דער לאַטיינישער שפּראַך.

נאָך אַלפֿרעד'ס טויט האָבען זיך ווידער אָנגעהויבען די מלחמות צווישען די ענגלענדער און די דענער. ענדליך האָט דער דענישער קעניג קאַנוט פֿערשפרייט זיין מאַכט אויך איבער די מערב'דיגע גראַפֿסטווים (1017—35). ער האָט פֿערענדיגט דעם לאַנגען קאַמפף דערפיט, וואָס ער האָט אָנגענומען די קריסטליכע אמונה, געמאַכט אַ סוף צו די רויבעריען פֿון זיינע אָבשטאַם-ברידער, ווידער איינגעפֿיהרט די אַלטע אַנגלאָ-זאַקסישע מנהגים און נאָך זיי פֿערפֿאָלקאָמט מיט אַסך נייע געזעצען.

די סאַראַצינען און די אונגאַרען.

אין דער צייט, וואָס די נאָרמאַנען האָבען געראַבעוועט צפֿון- און מערב-אייראָפּאַ, האָבען דעם דרום וויסט-געמאַכט די סאַראַצינען. אין אַפֿריקאַ האָבען זיי בעשאַפֿען אַ פֿלאָט, מיט וועלכען זיי פֿלעגען אַרומפֿאָהרען איבער'ן מיטעללענדישען ים. זיי האָבען פֿערכאַפּט סיציליען, פֿון דאָרטען זענען זיי איינגעדרונגען אין דרום-איטאַליען און דערגאַנגען אַזש ביז רוים. אין פּראָוואַנס און ביים ליגורישען ברעג האָבען זיך די סאַראַצינען אויסגעבויט פֿעסטונגען, פֿון וועלכע זיי פֿלעגען מאַכען רויבערישע אָנפֿאַלען אויף די אַרומיגע לענדער.

באַלד זענען אויך געקומען אויף אייראָפּאַ די אונגאַרען. זיי האָבען זיך בעוויזען אין די דונאַי-לענדער אין סוף פֿון עלפֿטען יאָהרהונדערט צוערשט זענען זיי בעפֿאַלען די גערמאַנישע מאַרקען (היינט עסטרייך), דערנאָך האָבען זיי זיך אַריינגעריסען אין איטאַליען און האָבען חרוב געמאַכט דעם גאַנצען טהאָל פֿון טייך פּאָ. נאָר הויפּטזעכליך האָבען זיי געראַבעוועט די דייטשע און סלאַווישע פּראָווינצען. זיי האָבען געבראַכט צו אַמפּלה בייערען און האָבען חרוב געמאַכט טירינגען, בעהמען און מאָראַוויען. זייערע לייכטע רייט-פֿערד פֿלעגען זיך דורכשפּאַציערען דורך גערמאַניען, פֿערחאַפּען אַסך רויב און צוריק אַוועקרייטען אַהיים צום מיטעלסטען דונאַי.

מען קאָן זאָגען בכלל, אַז זעלטען איז געווען אין דער געשיכטע שרעקליכערע צייטען, ווי אַם-ענדע פֿון 9-טען און אָנפֿאַנג פֿון 10-טען יאָהרהונדערט. די רויבער האָבען זיך געוואָרפֿען אויף אייראָפּאַ ווי הייש־רעקען פֿון אַלע זייטען. נאָר זייערע רציחות און די פֿערוויסטונגען, וואָס זיי האָבען אָנגעמאַכט, איז נישט געווען קיין פּשוט'ער צופֿאַל, נאָר דאָס רעזולטאַט, דער פּועל יוצא, פֿון דער אינעווענייגסטער אונאָרדנונג אין דער

דאַמאָלסדיגער וועלט. אייראָפּאַ האָט זיך שלעכט פערטײדיגט געגען די זייטיגע אָנפאַלען, ווײל עס איז נישט געווען קיין שום סדר און קײן שום פעראײניגונג.

די פעאָדאַלע אָרדנונג.

נאָך קאַרל דעם גרויסען און די שטענדיגע קריעג בײ'ם צוטײלען זיך פון די פראָווינצען איז אומעדום געפאַלען די רעגיערונגס-מאַכט און איז וואָס ווײטער אַלץ מעהר אָבגעשוואַכט געוואָרען. יעדער גרויסער לאַנד-בעזיצער איז געוואָרען אין זיין אָרט אַ מלך פאַר זיך. די דאָזיגע צובּרעקלונג פון דער מאַכט און איהר איבּערגאַנג צו די גוטסבּעזיצער רופט מען די פעאָדאַלע אָרדנונג אָדער פעאָדאַליזם. ווען דער דאָזיגער סדר האָט זיך אײנמאָל פאַר אַלע מאָל בעפעסטיגט (אַנ'ערך 1000 יאָהר נ. א. צ.), איז גאַנץ אייראָפּאַ צוטײלט געווען אויף אַ סך פירשטענטימער, וואו די אייגענטימער זײערע פלעגען זיך רופען מיט'ן נאָמען קעניג, הערצאָג, גראַף אָדער באַראָן. די בעפעלקערונג פון די פירשטענטימער פלעגען זיך טײלען אין צוויי טײל: אײן טײל איז בעשטאַנען פון די הערשענדיגע פון די, וואָס פערטײדיגען זיך, און זײערע אינטערטאַנען. אין דעם טייל זענען אַריין אלע מיליטערישע קרעפטען מיט די ריטערען אין דער שפּיץ. צו דער דאָזיגער העכערער קלאַס האָבען זיך אויך געצעהלט די קירכען-לייט, וואָס האָבען אַליין נישט געפיהרט קײן קריעג, נאָר וואָס האָבען אויך געהאַט זייער חיל. צום צווייטען טײל האָט זיך געצעהלט די אַרבייטענדע מאַסע, וואָס האָט געדאַרפט שאַפען לעבענס-מיטעל פאַר זיך און פאַר די אַנדערע. צו דעם טײל האָבען אָנגעהערט די פויערן, די בעלי-מלאכות און די קויפלײט. נישט נאָר די גרויסע גראַפסטוועס און די פירשטענטימער, נאָר אַפילו איטליכער קלענערער גוטס-בעזיצער, אַ באַראָן מיט זײן חיל און פויערן האָט זיך געפיהרט ווי אַ זעלבּסטשטענדיג מלוכה'לע. דער באַראָן דער געוועלטיגער פלעגט מיט די וואַפען אין די הענד פערטײדיגען זײנע אײגענע, ווי די אינטערעסען פון זײנע אונטערטאַנען. ווי באַלד מען פלעגט פערטשעפען איהם אָדער זײן פרײנד, פלעגט ער באַלד אָנהויבען אַ מלחמה מיט די, וואָס האָבען איהם בעלײדיגט. אין אַלע ווינקעלעך פון מערב-אײראָפּאַ פלעגען זיך פיהרען אָט די דאָזיגע פּריוואַטע מלחמות, וואָס האָבען סוף כל סוף געבראַכט אין סך-הכל מעהר שאָדען, ווי אַ צוזאַמענשטויסונג פון גרויסע מלוכות.

די קירכע האָט זיך געפּרובט אַרײנמישען אין דעם, אָבער די אײנ-

צינע זאַך, וואָס זי האָט געקענט אויספיהרען, איז געווען צו אַסר׳ען אין דער אַנדערער העלפט פון וואָך אַלערליי רויבעריי׳ען און וואַפען-קריגען. פון דאָנערשטאָג ביז נאָך זונטאָג האָט די קירכע איינגעפיהרט דעם שלום פון גאָט׳ס וועגען.

אַזוי ווי איטליכער באַראָן איז געווען אַ מלך פאַר-זיך, דערום האָט קיינער נישט געהאַט דאָס רעכט איהם עפּיס דערווידער צו זאָגען, איהם אונטערטעניג צו מאַכען דעם געזעץ און צו נעהמען פון זיין ערד אָבגאָב אָהן זיין ערלויבניש. ווען מען האָט געדאַרפט נעהמען עפּיס אַנ׳-אָבצאָהל אָדער איינפיהרען אַ נגעזעץ, האָט מען געמוזט צונויפרופען אַלע באראָנען פון אַ געוויסער פראָווינץ און פועל׳ען זייער צושטימונג.

די דאָזיגע צוברעקלונג פון דער מאַכט איז געווען אַ געפאַהר פאַר איטליכען בעזונדער. אויך דעם באַראָן האָט נישט געלויהנט צו בלייבען אַזוי אָבגעזונדערט. ער האָט שטענדיג געלעבט אין דער סכנה, אַז עמי-צער אַ שטאַרקערער שכן, אָדער אַ באַנדע נאָרמאַנען וועלען מיט אַמאָל קומען אויף זיינע ערד און וועלען מאַכען פון איהם און פון זיינע פויערן אַ תל. דערום איז איטליכער באַראָן אַריין אין אַ בונד מיט אַנדערע זיינס-גלייכען. אַ שטאַרקערער באַראָן, אָדער גראַף, האָט גענומען דעם שוואַכע-רען אונטער זיין שוץ, און דער לעצטער האָט פון זיין זייט פערשפראָכען דעם שטאַרקערען צו נעהמען אויף זיך בעשטימטע פפליכטען. דער שוואַכע-רער פלעגט ווערען, ווי מען האָט זיך דאַמאָלס אויסגעדריקט, דער מענש פון צווייטען. דער שטאַרקערער פלעגט זיך דאַמאָלס רופען: סעניאָר סוזערען, און דער שוואַכערער — וואַזאַל. און עס איז אויסגעקומען, אַז איין באַראָן צום אַנדערען איז געשטאַנען אין אַזעלכע בעציהונגען, ווי אַ דיענער (וואַזאַל) צו אַ הערר (סעניאָר).

יעדעס שטיק ערד האָט זיך גערעכענט פאַר אַ געליהענע זאַך (לעהן, פעאָד), וואָס דער שטאַרקערער האָט געליהען דעם שוואַכערען, למשל דער באַראָן — דעם ריטער. דער סעניאָר האָט עס איבערגעגעבען אין די הענד פון וואַזאַל, און ער האָט דערפאַר געשוואָרען צו דיענען 40 טעג אין חיל פון סעניאָר, אָדער צו צאָהלען איהם אַ געוויסע סומע געלד. אַרום איטליכען שטאַרקען סעניאָר פלעגט דערום אויסוואַכסען אַ גאַנצער קרייז פון אַזעלכע וואַזאַלען. ער האָט זיך גערעכענט צווישען זיי אַלס דער עלטעסטער צווישען גלייכע קאָמעראַדען (פּערען). ווען עס פלעגען פאָרקומען אַלגעמיינע פראַגען, פלעגט דער סעניאָר צונויפרופען אַלע וואַזאַ-לען, פלעגט פערזאַמלען זיין הויף (די קוריע). פערשיעדענע סכסוכים

פֿלעגט מען ענטשיידען דערמיט, וואָס ביידע צדדים פֿלעגען זיך שלאָגן אין צווייַ-קאַמפּף (דועל). ווען דער סעניאָר האָט געדריקט איינעם פֿון זיינע וואַזאַלען, האָט דער וואַזאַל געהאַט דאָס רעכט זיך פֿרייַ צו מאַכען פֿון זיינע פּפֿליכטען, אָדער צו פֿאָדערען די הילף פֿון אַנדערע וואַזאַלען, ווען ער האָט זיך געמיזט ווערען געגען די בעדריקונגען פֿון סעניאָר.

בילד 5. — די שבועה פֿון אַ וואַזאַל, לויט אַנ'אַלטער התימה פֿון 13-טען יאָהרהונדערט.

די בעציהונגען פֿון די ריטער צווישען זיך און דעם באַראָן זענען געווען געגרינדעט אויף בעשטימטע אָבמאַכען; דער באַראָן האָט ווידער געהאַט אַנ'אָבמאַך מיט'ן גראַף, דער גראַף מיט'ן הערצאָג א. ז. וו. אַדאַנק דעם, האָט זיך געבילדעט אַלייַטער פֿון סעניאָרען, וואָס האָט דערגרייַכט ביז צו דעם אָדער יענעם קעניג, וואָס האָט זיך גערעכענט פֿאַר'ן העכסטען סעניאָר. צ. ב. פֿון פֿראַנצויזישען קעניג האָט געהאַט אַ לעהן (אַפֿעאָד) דער נאָרמאַנדישער הערצאָג, פֿון הערצאָג — דער סעניאָר פֿון בעלעם און פֿון לעצטען — אַ גרויסע צאָהל ריטער.

וואָס אַנבעלאַנגט ווידער די פּויערן און די געמייַנע לייַט, איז דער סעניאָר געווען אַ נישט-בעגרענצטער געוועלטיגער און קעניג. די געמיינע האָבען טייַלווייַז געשטאַמט פֿון אַמאָליגע שקלאַפֿען, טייַלווייַז פֿון די אַרענדאַרען און אַדריטער טייַל פֿון קליינע פֿרייע לאַנד-בעזיצער, וואָס זענען אַרונטער אונטער די הערשאַפֿט פֿון באַראָן. אַלע זענען געווען אין די אויגען פֿון באַראָן גלייך, אַלע האָבען זיי געהאַט צו טהון מיט איין-איינציגען געוועלטיגער.

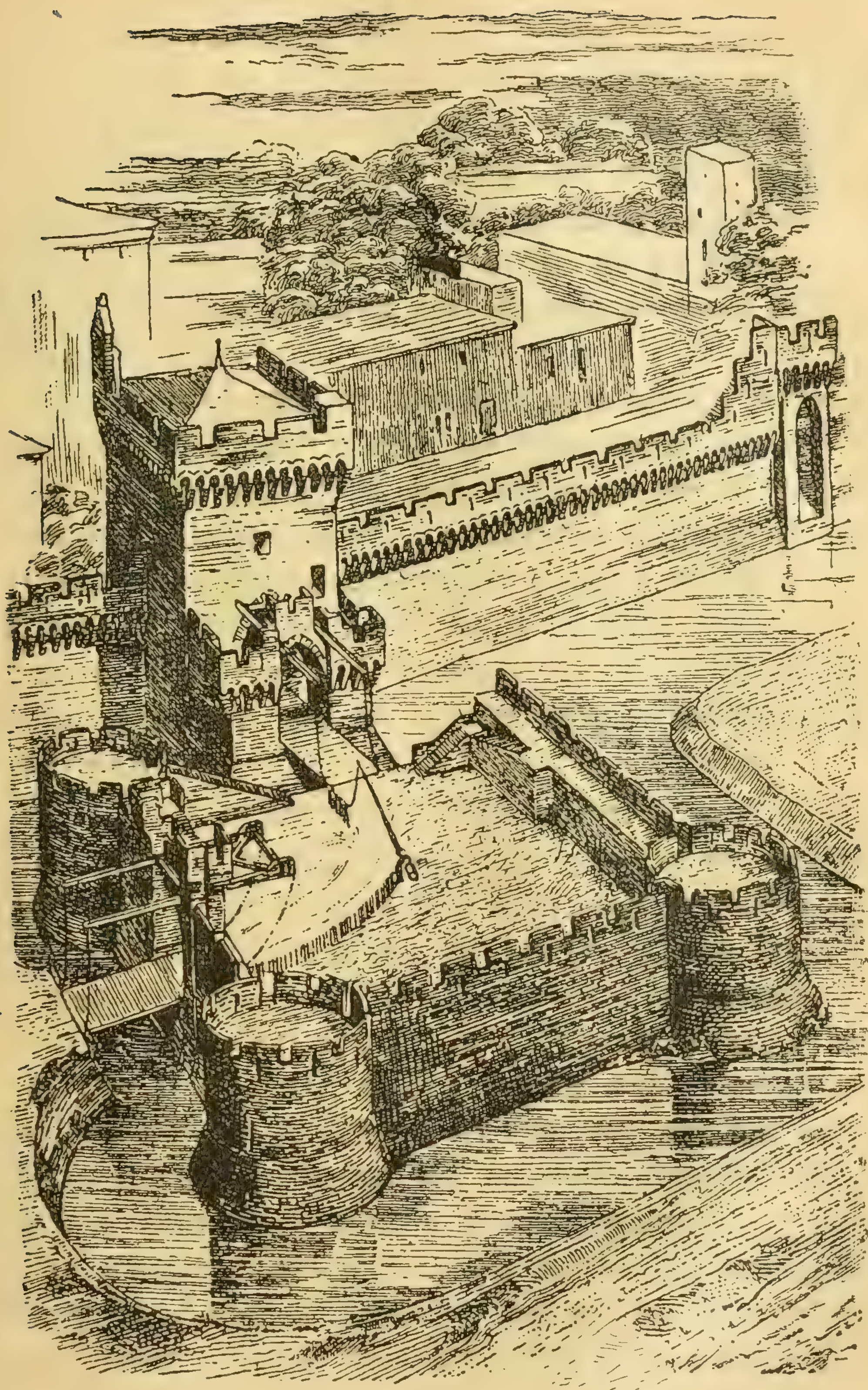
איבריגענס די לאַגע פֿון די געמייַנע לייַט איז עפֿטער אָבגעהאַנגען פֿון די מנהגים און די זיטען אין פּראָווינץ, איידער פֿון באַראָנ'ס קאַפּריזען. די בעפֿעלקערונג

פון איטליכען דארף האט געהאט איהר געמיינדע, וואס האט אליין געפיהרט איהרע ווירטשאפטליכע און געריכטליכע ענינים אויף דער דארף-פערזאמלונג. דעם באראן פלעגט מען צאהלען אגעוויסען אבגאב און ארבייטען פאר זיינע פעלדער אגעוויסע צאהל טעג אין וואך. חאטש עס איז שווער געווען דעם געמיינעם מאן צו לעבען אין אזא אבהענגיג-קייט, נאר זיין לאגע איז געווען אסך בעסער, ווי די שקלאפען אין אל-טען רוים. דער געמיינער איז געווען, ווי דער באראן, אקריסט, און קיינער האט שוין נישט געצווייפעלט, אז ער איז אמענש; אין גע-וויסע פעלען פלעגט זיך פאר איהם אויך אנגעהמען די קירכע געגען ד' אכזריות'ען פון באראן.

דער פעאדאליזם האט זיך בעפעסטיגט כמעט אין אלע לענדער פון מערב-אייראפא. אויפ'ן מזרח זענען נאר געווען עטליכע איינציכטונגען, וואס האבען געהאט אנ'עהנליכקייט מיט'ן פעאדאליזם, נאר בכלל האבען זיך דארטען די אינעווענינסטע סדרים אויסגעבילדעט אין אנ'אנדער פארם. די וויזאנטינישע (ביצאנטינישע) אימפעריע האט זיך וויע-דער אבגעפרישט, ווי באלד עס האט אויפגעהערט דער קאמפף צוליעב דער בילדער-פערגעטערונג. נאך דער קליין אזיאטישער דינאסטישע זענען ארויף אויפ'ן טהראן די מאקעדאנישע אימפעראטארען.

די פערוואלטונג אין וויזאנטיען.

די נצחונות פון די מאקעד. אימפעראטארען נעהמען זיך נישט נאר פון דער בעגאבונג פון זייערע פעלדמארשאלען, נאר אויך צוליעב דעם, וואס זייערע שונאים זענען בעגאנגען אסך פעהלער. אגרויסע וויכטיגקייט האט געהאט אויך דאס, וואס אין לאנד האט געהערשט אפעסטער סדר. די קעניגס-מאכט איז נישט צובראקעלט געווארען, ווי אין מערב, נאר זי האט זיך קאנצענטרירט אין די הענד פון אימפעראטאר, דער אימפעראטאר איז געווען דער איינציגער הערשער פון אימפעריע. זעלבסטפערוואלטונג אין פערשיעדענע געוועהלטע שטעלען האבען נישט עקזיסטירט. די טויזענדער בעאמטע, וואס האבען פערוואלטעט מיט דער אימפעריע, זענען געווען פאלקאם אבהענגיג פון אימפעראטאר. חאטש דער סענאט האט נאך עקזיסטירט, נאר ער האט בלויז געהאט א בעראטונגס-שטימע און האט קיין אנגעלעגענהייט נישט געקאנט בעשליי-סען אהן ווילען פון אימפעראטאר. נאר ווען דער אימפעראטאר איז געווען א שוואכער, פלעגט דער סענאט בעקומען אשטיקעל ווערדע אין מאכט.

די גאַנצע אימפּעריע איז געווען צוטיילט אויף 29 פּראָווינצען. אין איטליבֿער האָט געוועלטיגט אַ סטראַטיג, אַ מין גענעראַל-גובערנאַטאָר, וואָס האָט געהאַט צו זאָגן אויף דער אַרמעע און די ציוויל-בעאַמטע. די מיליטערישע און די ציוויל-פֿערוואַלטונג איז געלעגן אין איין האַנד. אַ בעזונדער אויפֿמערקזאַמקייט האָט מען פֿערווענדעט אויף די אויסבילדונג און קרעפֿטיגונג פֿון דער אַרמעע. מען פֿלעגט זי נאָר קאָמפּלעקטירען מיט לייט פֿון קריגער-שטאַנד, וואָס פֿלעגען מייסטענס בעשטעהען פֿון אויסלענדער. אומעדום אין אימפּעריע פֿלעגען זיך בעזעצען גאָטען, סלאַווען, אַרמענער, וואָס פֿלעגען אַ דור נאָך אַ דור צושטעלען סאָלדאַטען. חוץ דעם פֿלעגט די אימפּעריע האַלטען געצאָהלט פֿאַר גאַנצע מתנות לייט פֿון די שטאַמען, וואָס האָבען זיך אויסגעצייכענט מיט זייערע גרויסע קריעגערישע פֿעהיגקייטען. פֿון זיי פֿלעגט מען צונויפֿשטעלען די גוואַרדיע און פֿון זיי פֿלעגט מען שיקען סאָלדאַטען צו פערטיידיגען די גרענעצען פֿון אימפּעריע. בעזונדערס האָט מען געשעצט די געדונגענע זעלנער פֿון די פֿראַנקען, נאָרמאַנען און סלאַווען.

אין וויזאַנטיען האָט די צענטראַלע מאַכֿט זיך נישט געטיילט מיט איהרע רעכֿטען, ווי אין מערב, מיט דער אַריסטאָקראַטיע. אויך אין דער מזרח-אימפּעריע האָבען זיך איינגעפֿונען די דריי שטאַנדען, פֿון וואַנען עס האָט זיך גענומען די פֿעאָדאַלע אַריסטאָקראַטיע אין מערב: די הויכֿע בעאַמטע און פֿעלדמאַרשאַלען, וואָס האָבען אויסגענוצט זייער לאַגע אום צו בעקומען אַ גרויסע פּריוואַטע מאַכֿט, די גרויסע ערד-בעזיצער, וואָס האָבען געוועלטיגט איבער טויזענדער פּויערן, די קירכֿען און די קלויסטערס, וואָס האָבען פּערמאָגט אוצרות און וואָס האָבען געהאַט אונטער זיך טויזענדער מאָנאַכֿען, קירכען-דיענער און גלאַט אַזוי אַסך לייט, וואָס זענען געווען אָבהענגיג פֿון זיי. נאָר די אימפּעריע האָט נישט אויפֿגעהערט צו פֿיהרען אַ קאַמפּף געגען די דאָזיגע „שטאַרקע מעכֿטיגע מענשען". די מאַקעדאָנישע אימפּעראַטאָרען גיעבען אַרויס אַ מאַסע צירקולאַרען געגען די געוואַלד-טהאַטען פֿון די בעאַמטע און פֿערוועהרען זאָגאַר צו בויען נייע קלויסטערס און צו פֿערשענקען ערד די קירכֿען. זיי האָט אָבגעגאָלטען דורכֿצופֿיהרען דעם כלל, אַז די מאַכֿט איבערן פֿאָלק געהערט דעם שטאַט (דער מלוכה), און נישט פּריוואַטע מענשען.

סוף-כל-סוף האָט די העכֿערע גריכֿישע קולטור נישט דערלאָזען צו אַזאַ שלעכֿטער פּאָליטישער לאַגע די מזרח-אימפּעריע, צו וועלכֿער עס האָט דערלעבט מערב-אייראָפּאַ. די מזרח-אימפּעריע האָט שוין נישט געליטען

אַזוי דערפֿון, וואָס אײנצעלנע מענשען און קלאַסען האָבען געוואָלט אָבּ־שוואַכען די מלוכה־מאַכט, ווי דערפֿון, וואָס די מלוכה האָט שוין דורך איהר זעלבסטהערשאַפֿט אין גאַנצען אויסגעראָט די ענערגיע און די זעלבסטטעטיגקייט פֿון איטליכען אײנצעלנען בירגער.

אַ געוויסע צייט האָט מען נישט געפֿיהלט אַזוי שטאַרק די צווייטע געפֿאַהר, ווייל די מזרח־אימפעריע האָט אויפֿגענומען אין זיך נייע קרעפֿ־טיגע שטאַמען. בעזונדערס פֿיעל האָבען זיך דאָרט בעזעצט די סלאַווען. איין אימפּעראַטאָר האָט אַמאָל געזאָגט, אַז „גאַנץ גריכענלאַנד איז געוואָרען סלאַוויש". זיי האָבען זיך פֿערשפּרייט איבער דער גאַנצער באַלקאַנישער האַלבּ־אינזעל אַלס סאָלדאַטען און לאַנד־אַרבּייטער. די גריכען זענען צוליעב זיי אַריבער צו די ים־ברעגען, וואו זיי האָבען זיך בעשעפֿטיגט מיט שיף־טראַנספּאָרט און האַנדעל. די דאָזיגע נייע תּושבים האָבען אַריינגעבראַכט פֿרישׁ בלוט אין דער אימפּעריע און האָבען אויך נישט צוגענומען איהר העלעניסטישען חאַראַקטער, ווייל, אַלס די גרעבערע און באַרבּאַרישע, האָבען זיי באַלד איבערגענומען די גריכישע שפּראַך און קולטור.

די ערשטע בולגאַרישע מלוכה.

גלייכצייטיג האָט די אימפּעריע געהאַט אַ גרויסע בעדייטונג פֿאַר די סלאַווישע פֿעלקער, וואָס האָבען געלעבט הינטער די גרענעצען פֿון דער אימפּעריע. אַזוי ווי די מלחמות מיט רוים האָבען געלעגט בּיי די גערמאַ־נען דעם ערשטען גרונדשטיין צו זייער מלוכה־לעבען, אַזוי האָט די מזרח־אימפּעריע, וויזאַנטיען (ביצאַנץ), צוערשט געמאַכט די סלאַווען פֿאַר אַ פֿאָלק, וואָס איז פֿעהיג געוואָרען צו בילדען אַן אײגענעם זעלבסטשטענדיג מלוכה־לעבען אויף דער גרונדלאַגע פֿון אַ העכערער קולטור, אין וועלכער זיי האָבען זיך אײנגעפֿונען פֿאַר דעם צוזאַמענלעבען מיט דער מזרח־אימפּעריע.

די געפֿעהרליכסטע און די נאָהנטעסטע שכנים פֿון דער אימפּעריע זענען געווען די בולגאַרען, וואָס האָבען זיך אין גאַנצען סלאַוויאַניזירט. זייער פֿירשט באָריס האָט אָנגענומען, אַ דאַנק וויזאַנטיען, דאָס קריסטענ־טום (864). נאָר די דאָזיגע פּאָליטיק פֿון וויזאַנטיען האָט נישט פֿערקלע־נערט די פֿיינדשאַפֿט פֿון די בולגאַרען צו דער אימפּעריע, און באָריס האָט איין צייט אונטערהאַנדעלט מיט'ן פּויפּסט ניקאָלאַי, אַז ער זאָל איהם שיקען עפּיסקאָפּען און גלחים פֿאַר זיינע קירכען, ווייל ער האָט געוואָלט צורייסען זיין בונד מיט קאָנסטאַנטינאָפּאָל. די רוימישע קירכע האָט זיך

עהר דערפרייעט צו קענען בעקומען אין איהרע הענד די הערשאַפט איבער די קירכען פון די סלאַווען. נאָר דאָס צונויפרעדען זיך מיט רוים איז נעווען פאַר יענער צייט נישט אַזוי לייכט צוליעב דעם גרויסען מהלך — און בארים האָט זיך וויעדער פערבונדען מיט קאָנסטאַנטינאָפאָל. די מזרח־אימפעריע איז שוין דערום געווען ליעבער די סלאַווען, ווייל זי האָט ערלויבט איינצופיהרען דעם גאָטעס־דיענסט אויף די סלאַווישע שפּראַכען. באָרים'ענס זוהן סימעאָן איז געווען דער מעכטיגסטער פירשט פון דער בולגאַרישער מלוכה. ער האָט איינגענומען דעם גרעסטען טייל פון דער באַלקאַנישער האַלב־אינזעל און שטאַרק געדריקט קאָנסטאַנטינאָפאָל. ער האָט שוין אָנגענומען דעם טיטעל פון אַ „צאַר" (קעסאַר, צעזאַר) און האָט געהאַט זיין אייגענעם פּאַטריאַרך איבער אַלע זיינע קירכען, וואָס איז שוין געווען אומאַבהענגיג פון וויזאַנטיען. אויף אַלט־בולגאַריש האָט מען איבערזעצט נישט נאָר די ביבעל, נאָר אויך וועלטליכע וויסענשאַפטליכע ביכער.

דער אונטערגאַנג פון דער בולגאַרישער מלוכה.

די מיליטערישע קראַפט פון דער בולגאַרישער מלוכה האָט שטאַרק געדריקט די פויערן־קלאַס און די געמיינע לייט. דאָס פאָלק איז געקומען צוליעב די גרויסע גוטס־בעזיצער אין אַזאַ מצב, ווי די געמיינע לייט אין מערב־אייראָפּאַ. גלייכצייטיג האָבען די פויערן נאָך געמוזט שטענדיג דיענען אין חיל, ווייל די מלחמות געגען וויזאַנטיען, אונגאַרן, פעטשענעגען און די רוסען האָבען קיינמאָל נישט אויפגעהערט. די מאַקעדאָנישע אימפּעראַטאָרען האָבען צוערשט צוגענומען דאָס בולגאַריען ביי'ם דונאַי און דערנאָך מאַקעדאָניען און אַלבאַניען.

די אייגענע געשיכטע פון אַ גיבער גדולה און נאָך אַ גיבערער מפּלה האָט פּאַסירט מיט אַנ'אַנדערער סלאַווישער מלוכה, וואָס האָט זיך געגרינדעט אין מערב־אייראָפּאַ. ראָסטיסלאַוו פון מאָראַוויען האָט איינגעפיהרט ביי זיך דאָס קריסטענטום. פון וויזאַנטיען האָט מען איהם אויף זיין פערלאַנג צוגעשיקט צוויי גלחים קיריל און מעטאָדיוס, אַז זיי זאָלען גרינדען אין לאַנד קריסטליכע קירכען. זיי האָבען גענומען זייער אויפגאַבע פון דער ריין פּראַקטישער זייט, האָבען איבערגעמאַכט דעם גריכישען אלף־בית פאַר דעם סלאַווישען געברויך און האָבען איבערזעצט פאַר די סלאַווען די ביבעל און די גאָטעס־דיענסט־ביכער (די תפילות) אויף זייער אייגענע שפּראַך.

פֿון מאָראַוויען זענען זייערע איבערזעצונגען אַריבער צו אַלע סלאַווען. זייער נייער אַלף-בית האָט בעקומען דעם נאָמען „קיריליצע" נאָך קיריל'ס נאָמען. מיט דעם אַלף-בית שרייבט מען נאָך ביז'ן היינטיגען טאָג ביי די סלאַווען די קירכליכע ביכער און תפילות און די רוסישע „אַזבוקאַ" האָט זיך אויסגעבילדעט פֿון דער דאָזיגער קיריליצע. קיריל'ס און מעטאָדיוס'עס טעטיגקייט האָט זעהר נעקרעפּטיגט די סלאַווישע שטאַמען און גענען זיי האָבען זיך אויפֿגעהויבען ווי די וועלטליכע אַזוי די קירכליכע פֿיהרער. די דייטשע עפּיסקאָפּען האָבען גע'טענה'עט, אַז די ביבעל מעג מען נאָר אַרויסגעבען אויף דריי שפּראַכען: העברעאיש, גריכיש און לאַטייניש. קיריל איז באַלד נעשטאָרבען און מעטאָדיוס האָט סוף כל סוף בעקומען די ערלויבניש פֿון פּויפּסט אָבצוהאַלטען אין דער סלאַווישער שפּראַך די קירכליכע תפילות און זיך צו רעכנען פֿאַר דעם עלטסטען עפּיסקאָפּ אין מאָראַוויען און פּאַנאָניען (היינט—אונגאַרן). נאָר די דייטשען האָבען זיך אויך דערמיט נישט בערוהיגט; זיי האָט אָבגעגאָלטען צו נעהמען מעטאָדיוס'ען אין געפֿאַנגענשאַפֿט, וואו זיי האָבען איהם אָבגעהאַלטען צוויי יאָהר, נאָר ער האָט נאָך ביז צום טויט (885) נישט אויפֿגעהערט צו פֿערטיידיגען די אונאַבהענגיגקייט פֿון דער סלאַווישער קירכע.

ראָסטיסלאַוו האָט שטאַרק פֿערשפּרייט די מאַכט פֿון מאָראַוויען, ער האָט בעשאַפֿען די גרויסע מאָראַווישע מלוכה, אין וועלכער עס האָבען זיך פֿעראייניגט די בעהמען און די סלאַווען פֿון טייך עלבע. נאָר ער האָט שטענדיג געהאַט צו קעמפּפֿען מיט די דייטשען. זיין זוהן סוויאַטאָפּאָלק איז אָבגעטרעטען פֿון סלאַווישען גאָטעס-דיענסט. ער האָט זיך גענומען פֿריינדלען מיט דער לאַטיינישער קירכע. די תלמידים פֿון מעטאָדיוס'ען האָט מען גענומען רודף'ען און פֿערקויפֿען פֿאַר שקלאַפֿען. די דייטשען ווידער האָבען געמאַכט אַ בונד מיט די אונגאַרען געגען גרויסמאָראַוויען און די אָנפֿאַלען פֿון די ווילדע טורקמענישע באַנדעס האָבען צושלאָגען די קראַפֿט פֿון דער גרויסער מערב-סלאַווישער מלוכה.

די מפּלה פֿון דער סלאַווישער מערב-מלוכה האָט געהאַט גרויסע פֿאָלגען פֿאַר די גאַנצע ווייטערדיגע געשיכטע פֿון די סלאַווישע שטאַמען. אמת די טשעכען און די מאָראַווער זענען ווידער געקומען צו זיך און עס האָט זיך דערנאָך געבילדעט אַ טשעכיש קעניגטום, נאָר די זיעגען פֿון די אונגאַרען און דאָס, וואָס דער דאָזיגער טורקמענישער שטאַם האָט זיך בעזעצט ביי מיטעל-דונאַי, האָט אויף שטענדיג צושיידט די מערב-סלאַווען פֿון די דרום'דיגע און פֿון וויזאַנטיען. די בע-

ציהונגען, וואָס עס האָבען זיך אָנגעהויבען צווישען דעם גריכישען מזרח, זענען איבערגעריסען געוואָרען. די מערב-סלאַווען זענען געוואָרען צוגע-קוועטשט צו די גערמאַנען און האָבען זיך געמוזט אונטערגעבען דער לאַטיי-נישער קולטור און דעם פעאָדאַליזם.

די מוסולמענישע מלוכות.

די דאָזיגע מלוכות, וואָס אַנבעלאַנגט די אָרדנונגען, זענען אין 9-טען און 11-טען יאָהרה. זעהר עהנליך צו דער מזרח-אימפעריע. באַלד נאָכדעם צופאַלען זיי, ווי די מלוכות פון דעם פעאָדאַלען מערב. נאָך די גרויסע נצחונות צו דער צייט פון די ערשטע קאַליפען און אָמאַיאַדען הויבט זיך אָן אַ צייט פון אַ רוהיגער פריעדליכער אויפבליהונג אונטער דעם קאַליפאַט פון די אַ ב אַ ס י ד ע ן. אַראַבען פערנעהמט שוין דעם צווייטען פלאַץ, וואָ-מען פאָהרט נאָר עולי-רגל זיין, און דעם ערשטען פלאַץ פערנעהמען די גרויסע קולטורעלע לענדער פערסיען, עגיפטען און מעסאָפאָטאַמיען. די הויפטשטאָדט פון די אַבאַסידען איז באַגדאַד און אין רייכקייט און גלאַנץ קאָנקורירט זי שוין מיט קאָנסטאַנטינאָפאָל. אין דער גאַנצער וועלט האָבען אַשם די טיי-ערע געוועבען און די מעטאַל-אויסאַרבייטונגען פון מוסולמענישען אַזיען. בעזונדערס האָבען זיך די מוסולמענער אויסגעצייכענט אין אַ ק ע ר ב ו י; זיי האָבען קונציג פערשטאַנען אויסצוניצען פערשיעדענע סיסטעמען אויף צו בע-וואַסערען די טרוקענע לענדער. גלייכצייטיג מיט דער הויכער עקאָנאָמישער קולטור איז אויך געשטאַנען אויף אַזאַ מדרגה די גייסטיגע קולטור. אין וויסענשאַפט און קונסט האָבען די דאַמאָלסדיגע מוסולמענער וויים אַריבער-געשטיגען די פעלקער פון אייראָפּאַ. דער הויף פון קאַליף ה אַ ר ו ן אַ ל-ר אַ ש י ד איז געוואָרען דער צענטר פאַר אַלע געלעהרטע, פאָעטען און בע-גאַבטע מענשען פון זיין צייט.

נאָר די גוטע צייטען פון קאַליפאַט האָבען זיך באַלד גענומען בייטען אויף ערגער, צוליעב אַסך אורזאַכען, וואָס דערמאָהנען שטאַרק די אייגענע סבות אין מערב-אייראָפּאַ: ערשטענס, די פעראייניגונג פון פערשיעדענע פראָווינצען אין דער מוסולמענישער וועלט האָט זיך לאַנג נישט געקענט האַלטען, ווייל די אמונה, וואָס האָט זיי פערבונדען, האָט גענומען צופאַלען אין סעקטעס. שוין צו דער צייט פון די אָמאַיאַדען איז דער איסלאַם צושפאָלטען געוואָרען אין סוניטען און שיאיטען.

חוץ די אמונה-ובוחים, וואָס האָט געשאַדט דעם צוזאַמענבונד, איז צו-געקומען דער א ו נ ט ע ר ש י ע ד צווישען פערשיעדענע פעלקער און לענדער,

וועלכע זענען אַריין אין דער מוסולמענישער וועלט. אין שפּאַניען האבען זיך דערהאַלטען די אָמאַיאַדען; אין עגיפּטען איז געגרינדעט געווארען אַ נייער קאַליפאַט די פאַטימידען; ענדליך זענען די עמירען (די קריעגס-פיהרער) פון איינצעלנע פּראָווינצען און שטעדט געווארען כמעט זעלבסט-שטענדיגע פירשטען, האָטש איז זייערע געבעטען פלעגען זיי בעטען אַלע טאג פאַר זייער קאַליף אין באַגדאַד, צי אין קאָרדאָוואַ, צי אין קאַאיראָ. די דאָזיגע עמירען פלעגען פיהרען צווישען זיך שטענדיגע מלחמות, פלעגען איינער דעם אַנדערען אַרונטערוואַרפען פון דער ממשלה און פלעגען אָפּט-מאָל בונטעווען געגען איינענעם קאַליף, אָדער געגען זיין פערטרעטער. די קאַליפען אַליין זענען געוואָרען וואס ווייטער אַלץ מעהר פערווייכליכט, פלעגען שוין נישט געהען אויף מלחמות און כמעט איבערגעבען די פער-וואַלטונג אין די הענד פון די כלומר'שט געטרייע. פאַר'ן פאָלק זענען זיי געווען די פערטרעטער פון דער מחמד'נישער אמונה. די וועלטליכע מאַכט איז אַריבער אין די הענד פון זייערע מיניסטארען און פעלדמאַרשאַלען.

די בעשעפטיגונג מיט מיליטערישע ענינים איז געווארען אַ ירושה-זאַך פון איין קלאַס. בעלויהנען פלעגט מען די דאָזיגע קלאַס מיט ערד, אַזוי ווי אין מערב-אייראָפּאַ. חוץ דעם פלעגען די קאַליפען און עמירען צונויפשטעלען מחנות חיל פון פריינגעווארענע קריסטליכע שקלאַפען, וואס האבען אָנגענומען דעם איסלאַם. דערום פלעגען אין מוסולמענישען חיל זיין גריכען, פראַנקען, סלאַווען א. אַנד. העכער ווי אַלץ האָט מען אָבער גע-שעצט דעם טערקישען חיל. טערקען האבען געדיענט אין באַגדאַד, אין קאַאיראַ און ביי די גרעניצען.

חוץ די אַלטע סבות, וואס האבען אָבגעשוואַכט די מוסולמענישע וועלט, האבען אין אַפגאַניסטאַן און אין טורקעסטאַן זיך גענומען בילדען גאַנצע מלוכות מיט סולטאַנען אָן דער שפּיץ, וועלכע האבען אנגעהויבען בעקומען אַנ'איינפלוס אויף די שכנישע לענדער. אַזאַ סולטאַן איז געווען אין האַזנע ביי קאַבולע דער טערק מאַחמוד. ער האט איינגענומען אַפּ-גאַניסטאַן און בעלודזשיסטאַן, דורך וואַנען ער איז איינגעדרונגען אין אינ-דיען און האט געלעגט אַ פונדאַמענט פאַר אַ מחמדאַנישע מלוכה אין טאָל פון טייך גאַנגעס. דער שטאַם פון די טערקען-סעלדזשוקען האט זיך געלאזען אין די אומגעקעהרטע ריכטונג, צום מערב-וועג. אין קליינאַזיען האט זיך געגרינדעט אַ סולטאַנסטוואָ מיט דער הויפּטשטאָדט ניקעיאַ— פונקט אַקעגען קאנסטאַנטינאָפּאָל; סיריען און פּאַלעסטינא האבען אויך פערכאַפּט די טערקען-סעלדזשוקען.

צוויײטעס קאַפּיטעל.

די אימפּעריע און דער פּייפּסט.

דער אונטערגאַנג פון דער קאַראָלינגער דינאַסטיע.

אין אָנפאַנג פון 10-טען יאהרהונדערט, נאָכ'ן טויט פון דײטשען קאַראָלינגער לודוויג דאָס קינד, איז די גערמאַנישע קרוין אַריבער צו הײנריך פויגעלפאַנגער, דעם הערצאָג פון זאַכסען (919) (די זאַכסישע דינאַסטיע). ער האָט זיך אויסגעצײכענט מיט זײנע מלחמות געגען די אונגאַרען, נאָרמאַנען און סלאַווען. די אונגאַרען האָבען זיך שוין דאַמאָלס אַזוי ווײט דערוועגען, אַז זײ האָבען שוין גענומען דורך דײטשלאַנד אײנ-צודרינגען אין פראַנקרײך און איטאַליען. הײנריך האָט דאַן גענומען בויען אַקעגען זײ שטאַרקע בעפעסטיגטע שלעסער און אויסאַרבײטען אַ גוטע רײטער-אַרמעע. ער האָט געגעבען די רויבער אַ מפּלה נאָך אַ מפּלה, און אויף אַ קורצע-צײט האָבען די אונגאַרען אויפגעהערט צו בעאונרוהיגען דײטשלאַנד. הײנריך האָט אויך מיט גרויס אַכזריות געקעמפפט מיט די סלאַווען, וועלכע ער האָט מיט געוואַלד בעקעהרט צו קריסטענטום. ווי ווײט די אַכזריות איז דערגאַנגען, איז צו זעהען דערפון, וואָס מען פלעגט אין די דערפער אויסקוילענען אַלע דערוואַכסענע מענער, און קינ-דער און פרויען מאַכען פאַר שקלאַפען.

נאָך מעהר ערפאָלג האָט געהאַט זײן זוהן אָטאָן. איהם איז אָבגע-גאָלטען צו פערטײלען אַלע דײטשע הערצאָגטימער צווישען זײנע קרובים. אָטאָן האָט נאָך בעקומען אין זײן פּאָליטיק אַ גרויסע שטיצע אין דער קירכע. אין זײן קאַמפף מיט די סעניאָרען האָבען די עפּיסקאָפּען געזעהען אַ נוצען פאַר זיך, וואָס האָבען אויך געהאַט פון זײ גענוג אויסצושטעהען, און האָבען איהם געשטיצט מיט'ן אײגענעם חיל. די ענדגילטיגע מפּלה האָבען די אונגאַרען בעקומען פון אָטאָנ'ען אין יאָהר 955.

אָטאָן דער ערשטער האָט זיך נישט בעגנוגענט מיט זײנע גערמאַנישע אַנגעלעגענהײטען. אין איטאַליען איז די פעאָדאַלע אונאָרדנונג געווען שטאַרקער ווי אומעדום. נאָכ'ן אויסשטאַרבען פון דער קאַראָלינגער דינאַסטיע איז דער אימפּעראַטאָר-טיטעל אַריבער דאָ צו אײן פירשט, דאָ צו אַנ'אַנדערען. נאָר קײנער האָט נישט געקאָנט אײנמאָל אויף אַלע מאָל פערפעסטיגען זײן מאַכט. אָטאָן האט זיך גענומען אַרײנמישען אין די רוימישע אַנגעלעגענ-הײטען.

די וועלטליכע מאַכט, וואָס די פּויפּסטען האָבען בעקומען פון פּיפּינ'ען, האָט זיך אַרויסגעוויזען פאַר אַ נישט-בעדאַכטע מתנה. די פּויפּסטען זענען צוליעב דער מתנה אַריינגעשלעפּט געוואָרען אין אַלערליי פּעאָדאַלע אינטרי־גען און קליינע צוזאַמענשטויסונגען. זיי זענען געוואָרען אָבהענגיג פון אַלערליי סעניאָרען, וואָס האָבען זיך געקענט אַריינמישען ביי דער וואַהל פון אַ פּויפּסט, וואָס האָבען געשטרעבט צו בעזעצען דעם פּויפּסט-שטוהל און די שטעלען פון די עפּיסקאָפּען מיט קרובים און אייגענע מענשען און וואָס האָבען אַריינגעצויגען די קירכע אין זייערע פערדאָרבענע נישט-געזעצליכע פיהרונגען.

ווען אָטאָן איז געקומען אין איטאַליען, איז געווען פּויפּסט יאָהאַן דער צוועלפטער, אַ צולאָזענער פערדאָרבענער מענש, וואָס האָט זיך מעהר אינטערעסירט מיט אַלע זינדיגע תאוות אייִדער מיט דער פערוואַל־טונג פון דער קירכע. אָטאָן האָט צונויפגערופען אַ פערזאַמלונג פון קירכען־לייט, וואָס האָט געדאַרפט משפּט'ען דעם פּויפּסט, און ווען ער איז פער־משפט געוואָרען, האָט ער איהם אַראָבגעזעצט און בעשטעטיגט אויף זיין אָרט אַנ'אַנהענגער פון זיין פּאָליטיק. אין איטאַליען און אין דייטשלאַנד האָט מען אָנגעהויבען קוקען אויף אָטאָנ'ען, ווי אויף אַ ווירדיגען יורש פון קאַרל דעם גרויסען, וואָס האָט אויך גענומען אין שוץ דעם רוימישען פּויפּסט-שטוהל און וואָס איז געווען דער וועלטליכער פיהרער פון דער קירכע. אין 962 יאָהר האָט אָטאָן איבערגענומען דעם טיטעל אימפּעראַ־טאָר און איז געקרוינט געוואָרען מיט דער קרוין פון אימפּעראַטאָר. ער האָט נאָך געפּרובט צו פערנעהמען דרום-איטאַליען. צו דעם צוועק האָט ער זיך אויך מתחתן געווען מיט'ן וויזאַנטישען אימפּעראַטאָר. אָבער דער טויט (972) האָט איבערגעריסען זיין לעצטע אונטערנעהמונג. זיין זוהן און אייניקעל האָבען שוין נישט געהאַט די גרויסע מעלות פון אָטאָנ'ען דעם ערשטען; אין 1024 האָבען די גערמאַנישע פירשטען אויסגעקליבען אַ פראַנקאָנישען הערצאָג אַלס קעניג איבער זיך, מיט וועמען עס הויבט זיך אָן די

פראַנקאָנישע דינאַסטיע.

ביי דער דאָזיגער דינאַסטיע האָבען אַ בעזונדערע בעדייטונג געהאַט די אַריינמישונגען פון די אימפּעראַטאָרען אין איטאַליענישע אַנגעלעגענ־הייטען.

די פּויפּסטען זענען ווידער געוואָרען אַבהענגיג פון די רוימישע מאַגנאַטען (סעניאָרען). זייערע פּויפּסטען, וואָס זיי פלעגען דורכפיהרען

אויף די וואַהלען, האָבען געקוקט מיט פֿעראַכטונג אויף אַלע קירכליכע ענינים און פֿלעגען זיך נישט שעמען אויפֿצופֿיהרען ערגער, ווי די פּשוט'ע פֿערגרעבטע ריטער. איינער, למשל, איז דערגאַנגען אַזוי ווייט, אַז ער האָט פֿאַר געלד פֿערקויפֿט דעם פּויפּסט-שטוהל אַ רייכען רוימישען מאַגנאַט. צו דער צייט האָט זיך ענטוויקעלט אַ בעוועגונג צווישען די קלויסטער-ברידער, אַז אַן אמת'ער גלח טאָר נישט האָבען קיין וועלטליכע אינטערעסען און זיך אָנטהון וועלטליכע תענוגים. בעזונדערס איז די בעוועגונג שטאַרק געוועזען אין פֿראַנקרייך (דער קלויסטער אין קליוני) און היינריך דער דריטער פֿון דער פֿראַנקאָנישער דינאַסטיע האָט שטאַרק מיטגעפֿיהלט מיט דער בעוועגונג, אויף ווי ווייט עס האָט זיך געהאַנדעלט מכח סימאָניע (דער מנהג צו פֿערקויפֿען פֿאַר געלד אַלערליי קירכליכע שטעלען) און מכח די אונאָרדנונגען אין דער קירכליכער פֿערוואַלטונג. דריי מאָל האָט היינריך אַליין בעשטעטיגט אַ פּויפּסט.

די טיילונג פֿון די קירכען.

צו דער אייגענער צייט, וואָס דאָס פּויפּסטטום האָט געשפּיעלט אַזאַ טרויעריגע ראָלע אין מערב-אייראָפּאַ — האָט עס זיך פֿון דעסטוועגען נישט אָבגעזאָגט פֿון זיינע אַלטע פּרעטענזיעס צו זיין דער איינציגער איבערהאַר איבער אַלע קריסטליכע קירכען. אין יאָהר 1054 האָט דער שליח פֿון פּויפּסט איבערגעגעבען אין קאָנסטאַנטינאָפּאָל אַ בולע (אַן'אָפֿיציעל פּאַפּיער), וואו ער לעגט אַריין אין חרם אַלעמען, וואָס ווילען נישט אַנערקענען די איבערהערשאַפֿט פֿון דער רוימישער קירכע. דערמיט האָט בעקומען די בעוועגונג אין מזרח, וואָס האָט זיך אָנגעהויבען פֿון פּויפּסט ניקאָלאַי זיך אָבצוטיילען פֿון דער רוימישער קירכע, אַן'ענדגילטיגען סוף. די קריסטליכע קירכען זענען צופֿאַלען אויף אַ מערב- און אַ מזרח-קירכע, אָדער, ווי מען דריקט זיך היינט אויס, אויף אַ רוימיש-קאַטוילישע און אַ גריכיש-קאַטוילישע (פּראַוואָסלאַוונע).

פּויפּסט גרעגאָריוס דער זיעבענטער.

היינריך דער פֿירטער איז נאָך געוועזען קליין, ווען זיין פֿאָטער איז געשטאָרבען. צו זיין צייט איז די אימפּעראַטאָרען-מאַכט ווידער אָבגעשוואַכט געוואָרען. די קירכע, אַ דאַנק דעם הויפּטראַטגעבער ביי די פּויפּסטען, דעם ענערגישען קלויסטער-ברודער הילדעבראַנד, איז ווידער מעכטיג געוואָרען, און ווען הילדעבראַנד איז אַליין געוואָרען פּויפּסט

(אונטער'ן נאָמען גרעגאָריוס דער זיעבענטער), האָט ער אָבגע-
פֿרישט ביי דער קירכֿע דעם אַלטען געדאַנק, אַז דער אויבערהאַר איבער
דער קירכֿע איז נישט דער קעניג און דער אימפּעראַטאָר, נאָר דער פּויפּסט
אַליין. ער האָט לחלוטין פֿערבאָטען די גלחים חתונה צו
האָבען און האָט בעפֿוילען, אַז איטליכֿע שטעלע אין דער קירכֿע זאָל
דורכגעהן אַ בעשטימטע וואַהל-פֿערזאַמלונג און זאָל נישט זיין אַבהענגיג פֿון
וועלטליכֿען סעניאָר אַלס קירכֿליכֿער וואַזאַל. גרעגאָריוס איז געשטאַנען אָן
דער שפּיץ פֿון דער בעוועגונג אין קליוני. דאָס, וואָס אַ גלח איז נישט
געווען ערלויבט חתונה צו האָבען (צעליבאַט), האָט געבראַכֿט דערצו, אַז
די גלחים האָבען נישט געקאָנט האָבען קיין גרויסע משפחה-קרובה'-
שאַפֿט, און דערום האָבען זיי, לויט גרעגאָריוס'עס מיינונג, געדאַרפֿט ווערען
מעהר אָבגעזונדערט פֿון דער וועלט. ער האָט געשטרעבט דערצו, אַז די
גלחים זאָלען זיין די טרייע פּאַסטוכֿער פֿון געמיינעם פֿאָלק, נישט די
וואַזאַלען פֿון די סעניאָרען.

נישט אומעדום האָט מען אָנגענומען דעם חתונה-פֿערבאָט
(צעליבאַט). און מאַנכֿע ערטער האָט מען דעם פּויפּסט'ס שליחים געשלאָגען,
אַרויסגעטריעבען, און די גלחים האָבען זיך אַ צייט-לאַנג נישט געוואָלט שיי-
דען מיט זייערע ווייבער און קינדער. בעזונדערס שלעכֿט האָבען זיך בע-
צויגען צו דעם פּויפּסט'ס נייע בעפֿעהלען די קירכֿען אין גערמאַניען.
גרעגאָריוס איז אָבער נישט געווען פֿון די שרעקענדיגע. איטליכֿען, וואָס
פֿלעגט זיך שטעלען געגען איהם, פֿלעגט ער אַריינלעגען אין חרם. ס'איז
קיין אונטערשיעד נישט געווען, צי פֿאַלט דער חרם אויף אַ עפּיסקאָפּ,
אָדער אַ קעניג.

ווען דער פּויפּסט פֿלעגט אַריינלעגען אין חרם אַ קעניג, פֿלעגט ער
דערביי אָפֿיציעל בעפֿרייען דעם קעניג'ס אונטערטאַנען פֿון זייער טריי-הייטס-
שבועה און פֿון קעניג אַליין פֿלעגט ער צונעהמען זיין קעניגס-טיטעל.
און ווען היינריך דער פֿירטער איז אַרויס געגען פּויפּסט, האָט ער מיט
אַמאָל זיך נאָך דעם חרם דערפֿיהלט איינזאַם אָהן אַ שום שטיצע. דאָס
פֿאָלק איז געווען פֿאַר די רעפֿאָרמען פֿון פּויפּסט. אפילו די סעניאָרען
אַליין האָבען זיך דערשראָקען פֿאַר דעם ענערגישען גרעגאָריוס. און אין
יאָהר 1077 האָט היינריך זיך געמוזט אונטערגעבען דעם רצון פֿון פּויפּסט.
ער האָט געשיקט צום פּויפּסט געזאַנדטע, אַז ער וועט פֿון היינט אָן טהון
תשובה, וועט אָננעהמען אַלע פֿאָדערונגען פֿון איהם, און בעט אַראָבצו-
נעהמען פֿון איהם דעם חרם. דריי טעג האָט דער פּויפּסט גע-

צוואונגען צו שטעהן דעם קעניג אין קעלט פֿאַר די מויע־רען פֿון זיין שלאָס אין קאַנאָסע (איטאַליען) אין די אָרעמע קליידער פֿון בעל־תשובה און מיט אַ בלויזען קאָפּ. ענדליך האָט דער פּויפּסט אָנגענומען זיין בקשה און האָט אַראָבגענומען פֿון איהם דעם חרם.

בילד 7. — היינריך דער פֿערטער אין שלאָס צו קאַנאָסע.

נאָך ביז היינטיגען טאָג, אַז מען וויל שילדערן אַ מענשען, וואָס האָט זיך דערניעדעריגט ביז צו דער לעצטער מדרגה, זאָגט מען: „ער איז געגאַנגען קיין קאַנאָסע".

היינריך האָט אָבער זיך נישט בערוהיגט נאָך דער ערניעדערונג.

באַלד דערנאָך האָט ער געפֿיהרט אַ רײַהע מלחמות מיט זײַנע געגנער, וואָס האָבען אויסגעקליעבען אַנ'אַנדער אימפּעראַטאָר. ער האָט דאָס געבראַכט אַזוי ווײַט, דאָס זײַן חיל האָט פֿערטריעבען גרעגאָריוס'ען פֿון זײַן שטוהל און אויסגעקליעבען אַנ'אַנדער פּויפּסט. גרעגאָריוס האָט זיך אויך נישט אונטערגעגעבען אַזוי לײַכט. ער האָט גערופֿען צו הילף די נאָרמאַנען און סאַראַצינען, וועלכע האָבען פֿערטריעבען היינריכ'ס חיל, אָבער וועלכע האָבען דערנאָך אַכזריות'דיג חרוב געמאַכט די שטאָדט רוים אין געגענוואַרט פֿון פּויפּסט אַליין. פֿאַר'ן טויט האָט ער נאָך געזאָגט זײַנע געטרײַע: „דעם גאַנצען לעבען האָב איך ליעב געהאַט דעם אמת און געקעמפּפֿט געגען די געזעצלאָזיגקײַט, דערפֿאַר שטאַרב איך אַ פֿערטריעבענער פֿון מײַן לאַנד". גרעגאָריוס איז געשטאָרבען אין יאָהר 1085.

נאָך גרעגאָריוס'ען האָט אורבאַן דער צווייטער פֿאָרטגעזעצט די פּלענער פֿון זײַן פֿאָרגענגער. היינריך האָט שוין נישט געהאַט די מעגליכקײַט צו פֿיהרען ווײַטער דעם קאַמפּף מיט'ן נײַעם פּויפּסט. ער האָט געהאַט גענוג ארבײַט מיט זײַנע דײַטשע און לאָנגאָבאַרדישע וואַזאַלען. אויף דער עלטער האָבען זיך געגען איהם אויפֿגעהויבען זײַנע אייגענע קינדער. אין 1106, ווען עס זענען געשטאַנען די חילים פֿון פֿאָטער און זוהן איינער געגען אַנדערען, איז היינריך פּלוצלינג געשטאָרבען.

היינריך דער פֿינפֿטער איז געגאַנגען אין די דרכים פֿון פֿאָטער. ענדליך איז געשלאָסען געוואָרען אַנ'אָבמאַך צווישען פּויפּסט און אימפּעראַטאָר, לויט וועלכען אַלע קירכען-שטעלען זענען צוערשט אָבהענגיג פֿון אַ קירכליכען וואַהל-גאַנג, און ערשט דערנאָך דאַרפֿען זיי ווערען בעשטעטיגט פֿון אימפּעראַטאָר. פֿון דעם דאָזיגען קאַמפּף איז אַרויס דאָס פּויפּסטטום אַסך שטאַרקער ווי עס איז געווען, האָטש נישט אַזוי שטאַרק, ווי גרעגאָריוס האָט געהאָפֿט.

נאָך זײַן טויט האָבען די דײַטשע פֿירשטען געדאַרפֿט וועהלען אַנ'-אימפּעראַטאָר פֿון דעם גוועלפֿען-הויז, וואָס האָט געהאַט אַסך ערד אין איטאַליען, זאַקסען, באַיערען און דײַטשלאַנד, אָדער פֿון דעם שוואַבישען האָהענשטויפֿען-הויז, וואָס האָט שטאַרק געשטיצט היינריכ'ען אין זײַן קאַמפּף מיט די וואַזאַלען. די צווייטע פּאַרטיי האָט געזיעגט און דער הערצאָג פֿון שוואַבען איז געוועהלט געוואָרען אַלס קעניג.

פֿרידריך באַרבאַראָסע.

בעזונדערס שטאַרק האָט זיך אויסגעצייכענט דער צווייטער קעניג פֿון

דער האָהענשטויפֿענער דינאַסטיע, פֿריעדריך באַרבאַראָסע. נאָכֿדעם, ווי ער האָט בערוהיגט גערמאַניען, איז ער אַוועק קײן איטאַליען בעקומען די אימפּעראַטאָרען-קרוין.

פֿריעדריך האָט באמת געגלויבט, אַז דאָס, וואָס גאָט האָט איהם געזאַלבט אלס אימפּעראַטאָר, שטעלט ער איהם דערמיט העכֿער איבער יעדע אַנדערע מאַכֿט אויף דער ערד. אין איטאַליען האָבען זײַנע יוריסטען פעסטגעשטעלט דעם כלל, אַז די מאַכֿט, וואָס דאָס פֿאָלק גיעט-איבער דעם קעניג, קאָן בשום אופן נישט זײַן בעגרענצט און הענגט בשום אופן נישט אָב פֿון דעם ווילען פֿון פּריוואַטע מענשען. דער קעניג איז דערום געשטאַנען העכֿער פֿאַר'ן געזעץ, ווייל זײַן ווילען — איז דאָס געזעץ.

די דאָזיגע השגה וועגען דער קעניגליכֿער מאַכֿט און מיט דער פּראַקטישער ווירקליכקײַט אין מיטעלאַלטער האָט אָבער דורכאויס נישט האַרמאָנירט. ווי באַלד פֿריעדריך האָט געפּרובט דורכפֿיהרען דעמדאָזיגען כלל אין לעבען, האָט ער זיך געמוזט מיט אַלעמען צוקריעגען. צוערשט האָט ער געמוזט אײַנרייסען מיט די רײַכע שטאָדטיגע געמײַנדען, וועלכֿע האָבען זיך געבילדעט אין צפון-איטאַליען.

דער קאַמפּף מיט די שטעדט.

די רײַכֿקײַט פֿון די איטאַליענישע שטעדט איז שטאַרק געוואָרען אין 10-טען און 11-טען יאָהרהונדערט. די בעפֿעלקערונג דאָרטען איז געוועזען אַסך געבילדעטער ווי אין פֿראַנקרײַך, ענגלאַנד און דייטשלאַנד. ווענעדיג, גענואַ, פּיזאַ האָבען געפֿיהרט אַלעבענדיגען האַנדעל מיט וויזאַנטיען און די מוסולמענישע לענדער. אין לאָמבאַרדיען און טאָסקאַניען האָבען זיך געביל-דעט גרויסע האַנדעלס-צענטרען. מיט דער בעפעלקערונג, וואָס האָט זיך צונויפֿגעזאַמעלט הינטער די שטאָדטיגע מויערען, האָט מען זיך נישט געקענט בעגעהן, ווי מיט די פּויערן אין די דערפֿער. די עפּיסקאָפּען, וואָס זענען געוועזען די סעניאָרען פֿון די שטעדט, האָבען געמוזט זיך אָבזאָגען פֿון אַסך רעכֿטען צוליעב די שטאָדט-בעוואָהנער. אין די צפון'דיגע שטעדט האָבען זיך געבילדעט זעלבסטשטענדיגע רעפּובליקען. אַלע דרײַ קלאַסען פֿון שטאָדט: די פֿאָרנעהמע, די ריטער און די געמײַנע לײַט, האָבען זיך פֿערבונדען אין אײַן געמיינדע. איטליכֿער האָט אויסגעקליבען פֿון זיך עטליכֿע קאָנסולען, וועלכֿע האָבען פֿערוואַלטעט מיט דעם מיליטער, דער פּאָליציי און דעם געריכֿט. איבער

די קאָנסולען איז געווען אַ ר אַ ט, אין וועלכען עס פלעגען זיך ביי געוויסע וויכטיגע פעלען פערזאמלען אַלע דערוואַכסענע בירגער. זייער אבהענגינקייט פון אימפעראַטאָר איז בעשטאַנען דערין, וואָס זיי פלעגען צאָהלען (נישט שטענדיג) אַ געוויסען אָבגאַב און שיקען אַ מאָל חיל צו אַ מלחמה.

פריעדריך האָט געקוקט אויף די שטעדט מיט אַנדערע אויגען. ער האָט פערלאַנגט, אַז זיי זאָלען איהם אָבגעבען זיינע רעגאַליען (מלוכה-רעכטען), לויט וועלכע ער האט דאָס רעכט צו בעלאַסטען די בעפעלקערונג מיט אַ בעשטימטען אָבגאַב און צו זיין דער אייגציגער ריכטער אין די וויכטיגסטע פראָצעסען. דער מעהרסטער טייל שטעדט האָט נישט אָנגענומען פריעדריכ׳ס פאָדערונגען און אָן דער שפיץ פון זיי האָט זיך געשטעלט די שטאָדט מ י ל אַ ן. צוויי מאָל האָט פריעדריך בעלאַגערט די שטעדט. זיי האָבען זיך פערטיידיגט מיט די לעצטע קרעפטען, ביז עס איז זיי נישט אויסגעגאַנגען דער גאַנצער פאָרראַט. די גאַנצע בעפעלקערונג איז אַרויס דערנאָך מיט אַ שטריק אויפ׳ן האַלז, אַלס סימן פון אַ׳ענדגילטיגער אונטערגעבונג. מילאַן איז צושטערט געוואָרען, אַלס זכר פאַר די בונטאָוושטשיקעס, ביז אויפ׳ן גרונד. אין די שטעדט זענען איינגעפיהרט געוואָרען די ריכטער פון קעניג, און יעדע שטאָדט האָט געמוזט צאָהלען אַנ׳אָבצאָהל אין דער מ ל ו כ ה - ק אַ ס ע.

זיין נצחון איבער די שטעדט איז אָבער נישט געווען קיין פאָלקאָמענע. געגען פריעדריכ׳ען איז אַרויס דער פויפסט אַ ל ע ק ס אַ נ ד ע ר ד ע ר ד ר י ט ע ר. די לאָמבאַרדישע שטעדט האָבען ווידער אויפגעבליהט און געמאַכט אַנ׳אַלגעמיינעם בונד. פריעדריך איז ווידער געקומען אין איטאַליען, אָבער זיינע וואַזאַלען פון דעם גוועלפען-הויז האָבען איהם פערלאָזען. פריעדריך האָט אַפילו זיך נישט אָבגעזאָגט פון פלאַן צו בעזיעגען די לאָמבאַרדישע שטעדט, אָבער דאָסמאָל האָט ער בעקומען פון די שטעדט אַ פאָלקאָמענע ניעדערלאַגע. דאַמאָלס האָט פריעדריך מיט אַ מאָל געענדערט זיין גאַנצע פאָליטיק, בנוגע צו די שטעדט. ער ה אָ ט אַ נ ע ר ק ע נ ט ד י זעלבסטשטענדיגקייט פ ון ד י ש ט ע ד ט און ד ע ם פ ו י פ ס ט אַ ל ע ק ס אַ נ ד ע ר. אין ווענעדיג האָט ער זיך פאַר דער שטאָדט-געמיינדע עפענטליך געשטעלט אויף די קניע. דערפאַר אָבער האָט ער זיך באַלד גוקם געווען אָן די ג ו ע ל פ ע ן, זיי מנצח געווען און צוגענומען פון זיי זייערע הערצאָגטימער.

נישט קוקענדיג אויף זיין ניעדערלאַגע אין איטאַליען, האָט ער שטאַרק

פּערפּעסטינט זיין מאַכט אין גערמאַניען. פריעדריך איז מעהר מסוגל געוועזן אויף פאַנטאַסטישע פּלענער, ווי געדולדיג דורכצופיהרען זיינע פּלענער אויף אנ׳אָרט. ער איז נאָך נישט אינגאַנצען פאַרטיג געוואָרען מיט זיינע פיינד, ווי ער האָט שוין געפּלאַנט צו געהען אויף ירושלים, וואָס איז געלעגען אין די הענד פון מוסולמענער. צו דער צייט פון דעם דאָזיגען קרייץ-צוג איז ער דערטרונקען געוואָרען אין סיריען אין יאָהר 1190.

בילד 8. פריעדריך באַרבאַראָסאַ.

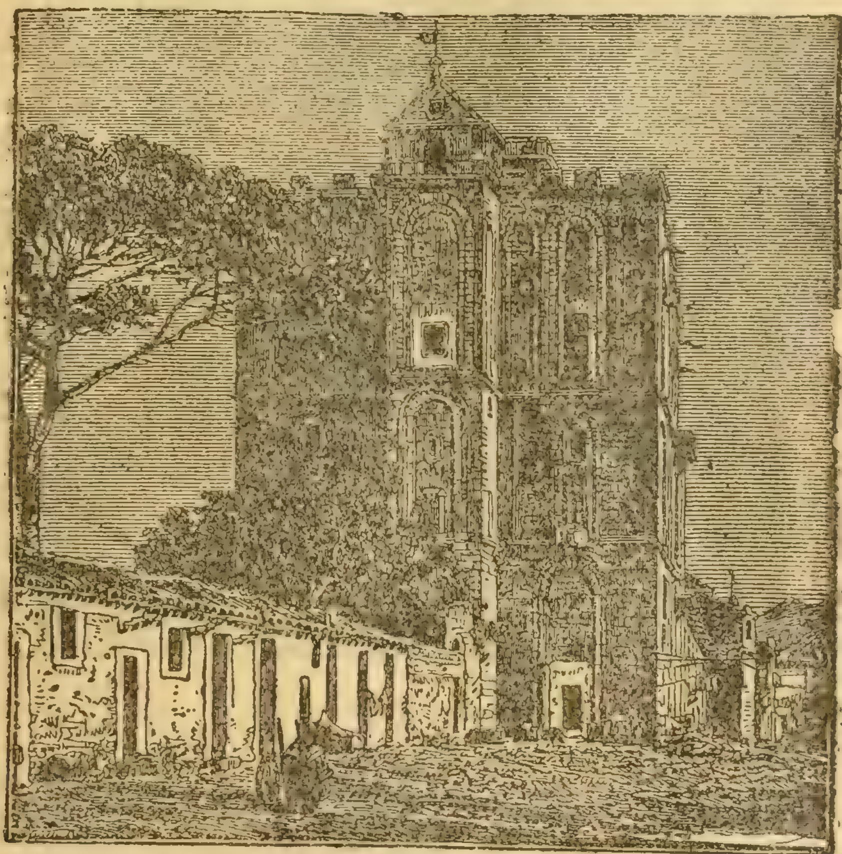
אין די דייטשע לעגענדען לעבט נאָך ביז היינט די געשטאַלט פון פריעדריך באַרבאַראָסע. לויט זיי, איז ער נישט געשטאָרבען, נאָר ער געפינט זיך אין אַ פערכשופ׳טען שלאָס צוזאַמען מיט זיינע ריטער. עס וועט קומען אַ צייט, ווען ער וועט פערלאָזען דעם איינזאַמען שלאָס און דייטשלאַנד וועט ווידער זיך בעדעקען מיט רוהם און מיט גלאַנץ.

פאַר׳ן טויט האָט פריעדריך פערזאָרגט זיין מלוכה דערמיט, וואָס ער האָט חתונה געמאַכט זיין זוהן מיט דער טאָכטער פון דעם נאָרמענער

קעניג, וועלכער איז דאַמאָלס געוועזען זעהר שטאַרק. זיין זוהן היינריך דער 6-טער האָט פּעראייניגט אונטער זיך אַזאַ מלוכה, וואָס צוּם קאַרל דעם גרויסען איז נאָך אַזוינע נישט געווען. בעזונדערס געפעהרליך איז געוואָרען זיין מלוכה פאַר'ן פּויפּסט, וואָס איז געווען פון אַלע זייטען אַרומגערינגעלט מיט דעם אימפּעראַטאָרס בעזיצונגען. נאָר היינריך איז פריה געשטאָרבען. אין אַ טייל פון זיין מלוכה האָט מען פּראָקלאַמירט אַלס אימפּעראַטאָר זיין דריי-יעהריגען זוהן פריעדריך דעם צווייטען און אין גערמאַניען האָט זיך ווידער אָנגעהויבען אַ קאַמפּף צווישען די גוועלפען און די האָהענשטויפען.

פּויפּסט אינאָקענטיוס דער דריטער.

אַ סוף צו דעם דאָזיגען קאַמפּף האָט געמאַכט דער פּויפּסט אינאָקענטיוס, דער מעכטיגסטער פון אַלע פּויפּסטען, וואָס זענען אַמאָל געווען אין

בילד 9— אַ פּאַלאַץ פון אַ נאָרמענישען קעניג אָדער פון די האָהענשטויפען.

רוים. ווי באַלד ער האָט בעקומען דעם פּויפּסט-שטוהל, האָט ער ערשטענס פערפעסטיגט די וועלטליכע מאַכט פון פּויפּסט איבער רוים און די אַרומיגע פּראָווינצען. צווייטענס, האָט ער זיך גענומען אַריינמישען אין די

סכסוכים פֿון אַלע דעמאָליגע מלוכות און האָט שטענדיג דורכגעפֿיהרט דעם געדאַנק, אַז דער פּויפּסט איז דער אויבערהאַר פֿון דער קריסטליכער וועלט און ער האָט צו זאָרגען, אַז אומעדום זאָל הערשען אַ סדר און די געֿרעכטיגקייט. אין שפּאַניען האָבען צוליעב איהם די קריסטען חרוב געמאַכט די מױרען (מוסולמענער). אין פֿראַנקרייך האָבען די צפֿון'דיגע ריטער גענומען אויסראָטען צוליעב איהם די סעקטע פֿון די אַלבּיגענזער, און דעריבער האָבען זיי פֿערוויסט די דרום'דיגע פּראַנצױזישע פּראָווינצען. אין ענגלאַנד האָט דער קעניג יאָהאַן זיך ערקלערט פֿאַר אַ וואַזאַל פֿון פּויפּסט. דער חיל פֿון די קרייצפֿאַהרער האָט צוליעב איהם איינגענומען קאָנסטאַנטינאָפּאָל און איינגעפֿיהרט די סדרים פֿון דער רוימישער קירכע, אַנשטאָט די פֿערהאַסטע אָרדנונגען פֿון דער מזרח-קירכע. אין דער גאַנצער קאַטױלישער וועלט האָבען די שליחים פון פּויפּסט גענומען זאַמלען פֿאַר די רוימישע קירכע אַנ'אָבגאַב אונטער'ן נאָמען די מטבע (דינאַריוס פֿון הייליגען פעטער: פּעטערס גראָשען).

אין שטרייט צווישען די גוועלפֿען און די האָהענשטױפֿען איז ער צוערשט געווען אויף דער זייט פֿון די געוועלפֿען. ער האָט ערקלערט, אַז די מאַכט פֿון אימפּעראַטאָר נעהמט זיך נאָר צוליעב דעם פּויפּסטס ברכה און בעשטעטיגונג. נאָר דער פּויפּסט קרוינט דעם אימפּעראַטאָר, אויף דעם סמך האָט ער צוערשט געקרוינט איינעם פֿון די גוועלפֿען, נאָר אַזוי ווי די גוועלפֿען זענען נישט געווען גענוג אונטערטעניג דעם פּויפּסט-ליכען שטוהל, האָט אינאָקענטיוס דערנאָך געשטיצט דעם יונגען פֿריעדריך, וואָס האָט מיט געוואַלט ווידער פֿערנומען דעם מלוכה-שטוהל פון זיינע עלטער-עלטערען.

פֿריעדריך דער צווייטער.

פֿריעדריך דער 2-טער, אַנ'איייניקעל פֿון פֿריעדריך באַרבאַראָסע, איז געווען אַלס טיף זעהר נישט עהנליך צו די אימפּעראַטאָרען פֿון זיין צייט. ער איז אויסגעוואַקסען אין סיציליען. אין זיינע אָדערען האָט זיך אויסגעמישט דאָס בלוט פֿון אַ דייטשען ריטער, וואָס האָט ליעב אַלערליי פֿאַנטאַסטישע העלדישע אונטערנעהמונגען, און דאָס בלוט פון זיין מוטער, וואָס איז געווען אַ נאָרמאַנישע פּרינצעסין, און האָט זיך אויסגעצייכענט מיט אַ פֿעסטיגקייט, בויגינגקייט און מיט גרויסער שלויהייט (חיטראָסט). אין דער יוגענד האָט ער נעהאַט צו טהון אַ סך מיט גריכען און אַראַבער. ער איז געווען זעהר געבילדעט פֿאַר זיין צייט און אַ גוטער מלוכה-פֿערוואַלטער. צו

אַלע מעלות איז ער געווען גלייכגילטיג אין אמונה-זאַכען און האָט נישט בעזעסען קײן שום רעליגיעזען פאַנאַטיזם. זײַן הויף פֿלעגען בעזוכען אַראַבישע געלעהרטע, מיט זײ פֿלעגט ער פֿערברענגען אין שמועסען מכּח השארת הנפֿש (אונשטערבליכקײט), וועגען דער וועלט-שעפֿפֿונג א. א. וו. ער האָט געשעצט געלעהרטע, נישט ווייניגער ווי די ריטער און די קלויסטער-ברידער, און האָט געשטיצט די אוניווערזיטעט אין נעאַפּאָל און די מעדיצינישע שולע אין סאַלערנאָ. ער האָט בעזעצט גאַנצע קאָלאָניעס מוסולמענער-סאַראַצינען אין דרום-איטאַליען און פֿון די דאָזיגע קאָלאָניעס פֿלעגט ער צונויפֿשטעלען זײַן חיל.

פֿריעדריך האָט שוין נישט געקלערט צו האַלטען אין זיינע הענד, ווי זײַן זיידע, גאַנץ דייטשלאַנד. ער האָט זיך הויפּטזעכליך פֿערפֿעסטיגט אין איטאַליען, און פֿון דייטשלאַנד האָט ער נור געפֿאָדערט אַ מיליטערישע הילף. ער האָט דערשטיקט דעם בונט פֿון זיין זוהן, וואָס האָט געוואָלט ווערען גערמאַנישער קעניג, און האָט אָפֿיציעל אַנערקענט, אַז די דײַטשע פֿירשטען מעגען זיך אין זײערע פּראָווינצען פֿיהרען זעלבסטשטענדיג, ווי דער קעניג אַלײן. אין איטאַליען, דאַגעגען, האָט ער געפֿיהרט פּונקט אַנ׳ענטגעגענגעזעצטע פּאָליטיק. ער האָט פֿון דרום-איטאַליען געמאַכט אַ פֿעסט-אָרגאַניזירטע מלוכה און אין גאַנצען בעזײַטיגט דעם פֿעאָדאַליזם, וואָס אין דײַטשלאַנד האָט ער נאָך אײנער אַלײן פֿערשטאַרקט. דערנאָך האָט ער זיך גענומען פֿאַר מיטעל- און צפֿון-איטאַליען, אָבער דאָ האָט ער זיך בעגעגענט מיט דעם ווילען פֿון פּויפּסט און מיט דעם שטאַרקען בונד פֿון די פֿרײַע שטעדט.

די פּויפּסטען האָבען גענומען שטיצען די גוועלפֿען געגען די גיבעלינען (ווי מען האָט גערופֿען דעם חיל פֿון אימפּעראַטאָר). דער קאַמפּף האָט זיך געצויגען אַנ׳ערך 30 יאָהר. פֿריעדריך, זײַנע זיהן און זײַנע דייטשען אין סאַראַצינען האָבען בעוויזען דערבײַ אַ סך העלדישקײט, אבער בכלל איז זײער לאַגע געווען אַ שלעכטע. דער פּויפּסט האט אַרויפֿגעלעגט אַנ׳אינטעדיקט (דער אָבזאג פֿון אַלע קירכליכע צערעמאניעם—חוץ דער צערעמאניע פֿון טויפֿען,—ווי חתונה-האבען, תשובה-טהון, אײננעהמען דאס הײליגע אַבענדס-מאהל פֿאַר׳ן טויט א. ז. וו.) אויף אַלע מלוכות און פּראווינצען וואס זענען פֿאַר דעם אימפּעראַטאר. גלײַכצייטיג האבען די פֿרייע שטעדט געפֿיהלט, אַז ווען דער אימפּעראטאר זאל זיגען, איז אַ סוף צו זײער בעשטאַנד, און האבען געקעמפּפֿט געגען איהם מיט די לעצטע קרעפֿטען. פֿריעדריך איז מיעד געווארען פֿון דער דאזיגער אײביגער מלחמה.

נאָר די לעצטע מפּלה האָבּען בּעקומען די האָהענשטויפען נאָך זײַן טויט, ווען עס האָבּען זיך אַרײַנגעמישט אין קאַמפּף די פראַנצויזען מיט קאַרל'ען פון אַנזשו אָן דער שפּיץ.

דער לאַנגער קאַמפּף צווישען פּויפּסטטום און דער אימפּעריע האָט זיך געענדיגט מיט אַ נצחון פון פּויפּסטטום. סוף כל סוף איז דײַטשלאַנד און איטאַליען, וואָס זענען געווען אין צעהנטען יאָהרהונדערט די פעסטעסטע מלוכות פון מערב-אײַראָפּאַ, צובּרעקעלט געוואָרען, צוליעב דעם קאַמפּף, אויף קלײַנע שטיקלעך.

דריטעם קאַפּיטעל.

די קרייץ-ציגע.

די שטרעבּונג פון די פּויפּסטען צו מאַכען די קירכע פאַר דעם אויבּערהאַר איבּער אַלע מלוכות האָט זיך אויסגעדריקט נישט נאָר אין דעם, וואָס זײַ האָבּען געקעמפּפט מיט דער קעניגליכער און אימפּעראַטאָרישער מאַכט. די פּויפּסטען קלערען אויס פאַר די ריטער נײַע אויפגאַבּען, אום זײַ אָבּצורײַסען פון די אײַביגע קריעגערײַען אין די פּראָווינצען און זײַ צו מאַכען פאַר אַ מין חיל פון קריסטליכען גאָט. גרעגאָריוּס דער זיעבּענטער האָט שוין גערופען די ריטער פון דער גאַנצער קריסטליכער וועלט צו געהען בּעפרײַען גאָטס קבר (אין ירושלים) פון די נישט-גלויבּיגע. דעם דאָזיגען אויפרוף האָט פּראַקטיש אויסגעפיהרט סוף עלפטע יאָהרהונדערט דער פּויפּסט אורבּאַן דער צווײַטער.

צײַט אָמאַר האָט אײַנגענומען ירושלים, האָבּען די מוסולמענישע געוועלטיגער זיך בּעצויגען צו די קריסטען און צו זײַערע הײַליגע ערטער גאַנץ טאָלעראַנט. צו דער צײַט פון האַרון-אַל-ראַשיד איז קאַרל דער גרויסער אַנערקענט געוואָרען פאַר אָפיציעלען שיצער פון הײַליגען קבר. עס האָבּען זיך אָנגעהויבּען די צייטען פון די עולי-רגלים (פּילִיגרימען), וואָס פלעגען קומען פון אַלע קריסטליכע מלוכות. דער עפּיסקאָפּ פון מאַינץ איז אײַנמאָל געקומען אַהין מיט 1000 פּילִיגרימען. נאָר ווי בּאַלד די טערקען האָבּען זיך פערשטאַרקט, איז די לאַגע געוואָרען אַנ'אַנדערע. מען האָט שוין אָנגעהויבּען צו רודפ'ען די קריסטען און אײַנמאָל האָט מען אפילו אַרײַנגעזעצט אין תּפיסה דעם פּאַטריאַרך פון ירושלים, וועלכען מען האָט אַרויסגעלאָזען ערשט נאָך גרויס אויסקויף-געלד. די נצחונות פון די טערקען האָבּען שוין געשטעלט אין סכּנה גאַנץ וויזאַנטיען, און

די שטענדיגע בעציהונגען מיט די הייליגע ערטער זענען געוואָרען מיט יעדעס יאָהר שווערער און שווערער. אין יאָהר 1081 איז אַרויף אויפ'ן טהראָן אין וויזאַנטיען אַלעקסיי קאָמנין, וועלכער איז געווען זעהר אַ פעהיגער אימפעראַטאָר. ער איז כמעט פאַרטיג געוואָרען מיט אַלע זיינע שונאים, אָבער געגען די טערקען האָט ער גאָרנישט געקאָנט אויספיהרען. דערום האָט ער זיך געווענדעט ווענען הילף צום פויפסט אורבאַן דעם צווייטען. דער פויפסט האָט איהם פערשפראָכען זיין הילף, וויל דאָס האָט געפאַסט מיט זיין גאַנצער פאָליטיק, וואָס האָט געשטרעבט אָבצוציהען די ריטער פון אימפעראַטאָר, און, אָנצינדענדיג זייערע הערצער מיט אַ רעליגיעזען פאַנאַטיזם, זיי בעקומען אונטער דער מאַכט פון פויפסטטום.

אין יאָהר 1095 האָט דער פויפסט (אין קלערמאָן) עפענטליך געהאַלטען אַ רעדע פאַר אַ טויזענד קעפיגען עולם, וואָס האָט זיך צוזאַמענגעקליבען, וואו ער האָט אין שווארצע פאַרבען געמאָלט די ליידען פון די קריסטען, וואָס געהען צו די הייליגע ערטער, די חרפה, וואָס דאָס קריסטענטום שטעהט אויס, וואָס דער הייליגער קבר געפינט זיך אין די הענד פון נישט-גלויביגע, און האָט פערשפּראָכען אייביגע עולם הבא איטליכען, וועלכער עס וועט אַוועקגעבען זיין לעבען אין קאַמפף מיט די נישט-גלויביגע. די התלהבות פון עולם איז געווען אַ מורא'דיגע. די פראַנצויזען און איטאַליענער, וואָס האָבען איהם אַרומגערינגעלט, האָבען בעגייסטערט אָנגעהויבען שרייען: „דער אויבערשטער אַליין פערלאַנגט דאָס"! (Dieu le veut) איינער אַנ'עפּיסקאָפּ איז געפאַלען פאַר'ן פויפסט אויף די קניע און האָט געבעטען זיין ברכה אויף די הייליגע נסיעה. דער פויפסט האָט איהם בעציערט מיט אַ רויטען צלם (קרייץ), אַלס צייכען פון זיין הייליגער קריעגס-אונטערנעהמונג. פון דאַמאָלס אָן פלעגען די, וואָס פלעגען געהען אין דאָס הייליגע לאַנד, אָננעהען אַ צלם אויף זייער קלייד. די קירכען-פערזאַמלונג האָט דערביי אָנגענומען פאָלגענדע בעשלוסען: 1) די, וואָס געהען פון רעליגיעזער איבערצייגונג צום הייליגען קריעג, איז מען מוחל אַלע עבירות; 2) אין דער צייט פון זייער אָבוועזענהייט נעהמט אויף זיך די קירכע אָבצוהיטען זייער משפחה און זייער פערמעגען; 3) עס טאָר קיינער נישט מאַכען אַנ'אָנפאַל אויף די ערד פון אַ קרייץ-פאַהרער און 4) מען טאָר ביי איהם קיין חובות נישט מאָהנען; 5) אַלע וואַזאַלען זענען מחויב צו העלפען דעם סעניאָר, ווען ער נעהמט אויף זיך די פפליכט פון אַ קרייץ-פאַהרער.

דער ערשטער קרײַץ-צוג.

דער פּויפּסט האָט אַרויסגעשיקט פּראָקלאַמאַציעס צו אַלע קעניגען און סעניאָרען, אומעדום האָבען געאַרבײַט די פּרעדיגער, די קלויסטער-ברידער, וואָס פֿלעגען רופֿען צום קריעג אַלעמען אָהן אַ אונטערשיעד. צו ערשט האָבען זיך אָנגעחאַפּט פֿאַר דעם פֿאָרשלאַג די פֿרומע און קריעגערישע ריטער. אַסך איז געפֿעלען געוואָרען דאָס, וואָס זיי וועלען פֿיהרען אַזאַ פֿאַנטאַסטישען און פֿרײַען לעבען. אין זייערע אָדערען האָבען זיך אָבגערופֿען די בלוטען פֿון זייערע עלטער-עלטער-עלטערען, צו דער צײַט פֿון דער פֿעלקער-וואַנדערונג, ווען גאַנצע שטאַמען האָבען זיך געלאָזען בלינדערהייד פֿערנעהמען פֿרעמדע לענדער און פֿרעמדע האָב און גוטס. חוץ דעם איז אַלעמען געווען שלעכט צו לעבען אין די אונאָרדנונגען פֿון דער פֿעאָדאַלער עפּאָכע.

בעזונדערס האָבען זיך געריסען אויף נײַע ערטער די פּויערן, וואָס האָבען שטענדיג געמוזט אַרבײַטען אומזיסט פֿאַר'ן סעניאָר און נאָך דיענען דערצו אין זײַן חיל. איטליכער וועלכער האָט נאָר געקאָנט, האָט פֿערלאָזען זײַן אָרט און האָט זיך אָנגעשלאָסען צו דעם חיל פֿון די קרייצפֿאַהרער. מעהר ווי פֿון אומעדום זענען געקומען די קרייצפֿאַהרער פֿון פֿראַנקרײַך און זײַנע נאָהנטע פּראָווינצען. אין צפֿון-פֿראַנקרײַך און אין נערמאַניען בײַ'ם רהיין האָבען זיך צונויפֿגעזאַמעלט אונטער דער פֿיהרונג פֿון דעם ריטער קאָטיע דעם אֶביון (Cautier sans Avoir) מהנות פּויערן און גלאַט אָרעמע לײַט. קוים בעוואָפֿענטע, האַלב-נאַקעטע אָהן פּראָוויאַנט און געלד האָבען זיך די דאָזיגע אָרעמע לײַט, ווי עס איז, דורכגעשטופּט אין דער לענג פֿון דונאַי, נישט קוקענדיג אויף די שטענדיגע צוזאַמענשטויסונגען מיט די אונגאַרען און בולגאַרען, אַזש ביז קאָנסטאַנטינאָפּאָל. באַלד האָבען זיי אָנגעהויבען צו ראַבעווען די הויפּטשטאָדט, און דער אימפּעראַטאָר אַלעקסיי האָט זיי גיך אָבגעפֿיהרט קײַן קליינאַזיען. בײַ גיקעיע זענען אויף זיי בעפֿאַלען די טערקען און דעם גרעסטען טייל פֿון זיי אויסגע'הרג'עט.

די אַנדערע מחנות קרייצפֿאַהרער זענען געקומען שפּעטער און זענען געגאַנגען אַסך פֿאָרזיכטיגער. אין ערשטען קרייץ-צוג האָבען זיך בעטייליגט פֿון 300 ביז 600 טויזענד מאַן, וואָס זענען אויך נישט געווען אַסך בעסער אָרגאַניזירט ווי די אָרעמע לײַט פֿון קאָטיע דעם אֶביון. בעת עס איז אָנגעקומען דער דאָזיגער הייליגער חיל אין קאָנסטאַנטינאַפּאַל, איז

איז דארט געווארען אַ גרויסע סומאַטאָכע (בהלה), מען האט באַלד דערפיהלט, אין וואס פאַר אַ סכנה עס געפינט זיך די שטאדט. די ריטער האָבען געקוקט מיט נייגיער און קנאה אויף די רייכקייט און דעם קינסטלערישען פוץ פון דער שטאָדט, געגען וועלכע זייערע שלעסער מיט דער בעל-הבית׳שקייט אין די שלעסער האָבען אויסגעזעהן אַזוי געמיין און אָרעם. ד, גריכען האָבען נאָר געטראַכט, ווי גיכער פטור צו ווערען פון זייערע העלפער אין דער נויט, וועלכע זיי האָבען פעראכט פאַר זייער פערגרעבטקייט און פאַר זייער רוימיש-קאַטוילישע אמונה. אַלעקסיי׳ען האָט אָבער אָבגעגאָלטען צו בעקומען ביי די פיהרער א שבועה, אַז די ערד, וואָס זיי וועלען צונעהמען ביי די טערקען, וועלען זיי אָבגעבען די גריכען. אויף אַזעלכע בעדינגונגען האָבען די גריכען אַריבערגעפיהרט די קרייצפאַהרער קיין קליינאַזיען, וועלכע האָבען מיט זייער הילף איינגענומען ניקעיע.

נאָך שווערער ווי די צוזאַמענשטויסונגען מיט די טערקען איז געווען דער מאַרשרוט פונ׳ם חיל, וואָס איז געגאַנגען דורך אַן׳אונבעקאַנט לאַנד, וואָס האָט נישט קיין וואַסער און וואו עס ברענען שטענדיג אַזעלכע היצען, צו וואָס דער אייראָפּעער איז גאָרנישט געוועהנט. אין איין טאָג זענען 500 מענשען געשטאָרבען בלויז פון דורשט. צווישען די פיהרער איז אויך נישט געווען קיין איינינונג, און איטליכער האָט מעהר געקלערט צו פערחאַפּען וואָס-עס-איז פאַר אַ שטאָדט פאַר זיך, ווי צו געהן דירעקט אויף ירושלים. נישט קוקענדיג אָבער אויף דעם אַלעם, זענען די קריסטען אויפ׳ן אָפּענעם שלאַכט-פעלד געווען שטאַרקער פאַר די מוסולמענער. די פראָווענסאַלער האָבען צוגענומען טריפאָלים און סיריען, זיי האָבען בעזיעגט דעם עמיר פון מאָסול, וואָס האָט זיך אָנגענומען די קריוודע פון די בעזיעגטע טערקען-סעלדזשוקען.

ענדליך, דריי יאָהר דערנאָך, ווי זיי זענען אַרויס פון אייראָפּאַ, אין יאָהר 1099 זענען די קרייץ-פאַהרער דערגאַנגען ביז ירושלים. פון דער גאַנצער מחנה זענען איבערגעבליבען נאָר 25 טויזענד מאַן, די איבעריגע זענען אָדער אומגעקומען, אָדער האָבען זיך אָבגעשטעלט אין מיטען וועג.

ירושלים האָט דאַמאָלס שוין נישט געהערט צו די טערקען, נאָר צום קאַליפאַט פון עגיפטען. דער קאַליף האָט ערלויבט די קרייצפאַהרער פריי דורכצוגעהען די שטאָדט אויף צו בעזוכען די הייליגע ערטער, נאָר זיי האָבען זיך אָבגעזאָגט דערפון און אָנגעהויבען צו בעלאַגערען די שטאָדט. די בעלאַגערונג האָט געדויערט אַ פּאָר טעג, די קרייצפאַהרער האָבען זיך אַריינגעריסען אין שטאָדט און האָבען אָנגעהויבען ראַבעווען און קוילענען

קליין און גרויס. די קרייצפאַהרער האָבען נאָר אויף אַ ווײַלע אָבגעשטעלט זייערע בלוטיגע אַרבייט: זיי זענען אַוועקגעגאַנגען צום הייליגען קבר. ווי באַלד זיי האָבען זיך צוריק געקעהרט, האָבען זיי ווייטער אָנגעהויבען מאָרדען און ראַבעווען.

נאָכ׳ן ערשטען קרייצצוג האָט זיך געבילדעט אַ ירושלים׳ער מלוכה. דער קעניג האָט געטראָגען דעם טיטעל „דער שיצער פון הייליגען קבר". די גאַנצע טעריטאָריע פון איהר איז צופאַלען לויט דעם אייראָפּעאישען מוסטער אויף לעהנען און סעניאָראַטען. אין די ים-ברעג-שטעדט האָט זיך ענטוויקעלט אַ גרויסער קריסטליכער האַנדעל, וואָס איז געלעגען אין די הענד פון די איטאַליענער. און די דאָזיגע שטעדט האָבען זיך ענטוויקעלט לויט דעם מוסטער פון די איטאַליענישע פרייע שטעדט.

די ריטער און די קויפלייטע, וואָס האָבען זיך בעזעצט אין דער נייער מלוכה, האָבען אָהן דער הילף פון אייראָפּאַ נישט געקענט אויסקומען. פון צייט צו צייט פלעגען אָנקומען נייע מחנות קרייצפאַהרער. חוץ דעם זענען דאַן ענטשטאַנען פערשיעדענע ברידערשאַפטען צווישען די ריטער, אַזוינע אָרדענס, וואו עס פלעגען זיך פערשרייבען ריטער פון אַלע קריסטליכע מלוכות. איין אָרדען האָט געדאַרפט זיך אָבגעבען צו קראַנקע און צו די פילגרימען, וואָס קומען צום הייליגען קבר. דערביי האָבען זיי געדאַרפט שטענדיג קעמפפען מיט די נישט-גלויביגע. די מיטגליעדער פון דעם אָרדען האָבען גענומען אויף זיך דעם נדר פון אַ קלויסטער-ברודער, וואָס טאָר קיינמאָל נישט חתונה האָבען, וואָס מוז שטענדיג געהאָרכען דעם אויבערשטען אָרדענס-ברודער און מוז פערברייגגען זיין לעבען אין אָרעמ-קייט. אַזוינע ריטער פלעגען טראָגען אַ שוואַרצען מאַנטעל מיט אַ ווייסען צלם אויף איהם, וואָס פלעגט צודעקען די וואַפען פון ריטער. דער דאָזי-גער אָרדען, ווי דער צווייטער אָרדען פון די טעמפּלער (אַ ווייסער מאַנ-טעל מיט אַ רויטען צלם), וואָס האָט געדאַרפט אָבהיטען די רייזענדע קריס-טען פון אָנפאַלען, און דער דריטער אָרדען פון די טייטאָנער (אַ ווייסער מאַנטעל מיט אַ שוואַרצען צלם), וואָס האָט געהאַט צו שטיצען און שי-צען די דייטשע קריסטען אין ירושלים,—זענען געוואָרען מיט דער צייט זעהר רייך און מעכטיג.

דער צווייטער קרייצצוג איז געווען אין 12-טען יאַהרהונדערט, דער-נאָך, ווי די קאַליפען פון באַגדאַד און קאַאירא האָבען זיך פעראייניגט און אַרויסגעטריעבען די קריסטען פון ירושלים. אַלע טעמפּלער און די געוועהנ-

ליכע סאָל: אַטען האָט מען אויסגע׳הרג׳עט, נאָר די וועלטליכע ריטער האָט מען געשענקט דאָס לעבען. אין ירושלים האָט מען פֿערניכ־טעט אַלע צלמים און גלאָקען און מען האָט אָבגערייניגט די מטמשעטען, וואָס די קריסטען האָבען זיי פֿעראונרייניגט.

בילד 10.—אַ טייטאָנישער ריטער אין זיין מונדיר.

אין דריטען — האָט זיך בעטייליגט פֿריעדעריך באַרבאַראָסע. אָבער ווי עס איז שוין דערמאָהנט געוואָרען, איז ער דערטרונקען געוואָרען ביי סיריען, באָ־פֿינדיג זיך אין אַ טייך. די פֿיהרער פֿון די קרייצפֿאַהרער פֿלעגען זיך שטענדיג רייסען, און דער דריטער קרייצצוג האָט זיך געענדיגט מיט גאָרנישט.

אין פֿירטען — האָבען די קרייצ־פֿאַהרער צוליעב פֿערשיעדענע אינטריגעס אַריינבעקומען אין זייערע הענד קאָנסטאַנ־טינאָפּאָל, געבילדעט אַ לאַטיינישע מלוכה און זיך אויסגעקליעבען אַן אייגענעם רוימיש־קאַטוילישען פּאַטריאַרך. נאָר די גריכישע בעפֿעלקערונג האָט פֿיינד געהאַט די זיעגער, און אַלע די נצחונות פֿון די קרייצפֿאַהרער האָבען נישט גע־האַט קיין דויערהאַפֿטיגקייט. אין עפּיר און אין קליינאַזיען זענען פֿאָרט פֿערבליע־בען נאָך גריכישע קעניגען. די בולגאַרען, וואָס זענען אַמאָל געוואָרען בעזיעגט פֿון דער מאַקעדאָנישער דינאַסטיע, האָבען ווידער געבילדעט אַ זעלבסטשטענדיגע מלוכה. די ריטער האָבען זיך שווער געקענט האַלטען געגען אַלע די דאָזיגע שונאים. אין 1261, 57 יאָהר נאָך דעם זיעג פֿון דער רוימישער קירכע איבער די גריכען, האָט דער גריכישער קעניג מיכאַאיל דער 8־טער ווידער אָבגענו־מען קאָנסטאַנטינאָפּאָל.

דער זעקסטער קרייצצוג, וואָס פֿריעדריך דער צווייטער האָט גע־

פיהרט זעהר בערעכענט און דיפּלאָמאַטיש, האָט אָהן בעלאַגערונגען, לויט אַ געוויסען אָבמאַך מיט'ן קאַליף אין עגיפּטען, ווידער איינגעבראַכט ירושלים צו די קרייצפאַהרער. אָבער דער פּויפּסט איז דערמיט געווען אונ-צופריעדען. ער האט ערקלערט דעם אָבמאַך מיט דעם נישט-גלויבינגען פאַר פערראַט (בגידה) און האט אַרויפגעלעגט אויף ירושלים אַ נ'א י נ ט ע ר ד י ק ט. ירושלים איז באַלד ווידער אַריבער אין די הענד פון די מוסולמענער, (1244) און איז פון דאַמאָלס אָן געבליעבען ביי זיי אויף שטענדיג.

דער לעצטער אַכטער קרייצצוג איז געווען אין יאהר 1270. צווישען די קרייצפאַהרער האָט געבושעוועט די פעסט. דער פראַנצויזישער קעניג לודוויג אַליין, וואס איז געווען דער אנפיהרער פון צוג, איז אומגעקומען פון פעסט. די איבערגעבליעבענע האבען גיך געמאַכט שלום מיט די מו-סולמענער און האבען זיך אומגעקעהרט קיין פראַנקרייך. וויבאַלד אָבער עס האָבען זיך אויפגעהערט די קרייצציגע, האָבען שוין די קריסטען, וואָס האָבען פערהאַפט די סירישע ברעגען, זיך לאַנג נישט געקאָנט האַלטען. די ריטער, וואָס זענען געבליעבען לעבען, האָבען זיך געראַטעוועט אויף דער אינזעל צ י פ ע ר ן, און ביז צום 15-טען יאַהרהונדערט האָט דאָרט עקזיסטירט אַ בליהענדיגע מלוכה'לע, וואָס איז געווען די פערמיטלערין אין האַנדעל צווישען מוסולמענישען מזרח און מערב-איירָאפּאַ.

דער טייטאָנישער אָרדען האָט איבערגעטראָגען זיין טעטיגקייט ביי'ם באַלטישען ים און האָט גענומען אונטערטעניג מאַכען און בעקעהרען צום קריסטענטום דעם דאָרטיגען פ ר י י ס ע נ - ש ט אַ ם.

ס'איז נאָך כדאי צו דערמאָהנען, דאָס צווישען דעם פינפטען און זעכסטען קרייצצוג איז געווען אַ ק ר י י צ צ ו ג פ ו ן ב ל ו י ז ק י נ ד ע ר. אַ פראַנצויזישער פאַסטוך פון אַ יאָהר 15 איז בעפאָהרען אַ טייל פראַנקרייך, צונויפזאַמלענדיג קינדער אויף צו געהען אין דאָס הייליגע לאַנד. אַסך ער-וואַכסענע האָבען זיך נאָכגעשלעפּט נאָך די קינדער, גלויבענדיג, אַז גאָט, וואָס וויל נישט טהון קיין נס פאַר זינדיגע דערוואַכסענע, וועט דאָס טהון צוליעב די ריינע אונשולדיגע קינדער. עס האָבען זיך צונויפגעקליבען 30 טויזענד קינדער. די קויפלייט פון מאַרסעל האָבען זיך אונטערגענומען זיי צו ברענגען אין סיריען, נאָר אַנשטאַט דער מלאכה האָבען זיי די קינדער פערקויפט די מוסולמענער אַלס שקלאַפען. אין דייטשלאַנד האָט זיך אויך צונויפגעקליבען אַ מחנה קינדער, נאָר אין איטאַליען האָט מען זיי פערהאַלטען און ווייטער נישט געלאָזען פאָהרען.

אין אַלגעמיין האָבען די קרייצפאַהרער מיט זייערע מלחמות גאָרנישט

אויפֿגעטהון געגען די מוסולמענער. רעליגיעזער פֿאַנאַטיזם און העלדישקײַט זענען נאָך וועניג געווען אויף צו בעזיעגען די מוסולמענער. דאָך הויפּט-אונגליק איז געווען די צוריסענקײַט, מיט וואָס עס האָט זיך אויסגעצייכֿענט די פֿעאָדאַלע עפּאָכֿע.

נאָך אַלעם דעם האָבּען די קרייצציגע געהאַט אַ גרויסע בעדײַטונג פֿאַר די מיטעלאַלטער-צײַט: 1) האָבּען זיי אָבּגעשוואַכֿט די מזרח-אימפּעריע, וואָס איז שטענדיג געווען אין שלעכֿטע בעציהונגען מיט די קרייצפֿאַהרער און וואָס איז כּמעט אונטערגעגאַנגען אין פֿירטען קרייצצוג. 2) האָבּען דעם גרעסטען נוצען געהאַט פֿון זיי די איטאַליענישע שיף-פֿאַהרער. ווענעדיג און גענוּאַ האָבּען צוליעב זיי ענטוויקעלט זייער האַנדעל מיט'ן מזרח, האָבּען געגרינדעט נײַע קאָלאָניעס און האַנדעלס-לאַגערען און האָבּען שטאַרק ענטוויקעלט די תּקנות פֿון אַ ריכֿטיגען וועלט-האַנדעל. 2) האָבּען אין די קרייצציגע געפֿונען פֿאַר זיך אַנ'אָרט אַלע אונרוהיגע און אונצופֿריעדענע עלעמענטען פֿון דער געזעלשאַפֿט, וואָס בײַ אַנדערע אומשטענדען וואָלטען זיי געוואָרען פּשוט'ע גזלנים און רוצחים. 4) האָט די מערב-ריטערשאַפֿט צו דער צייט פֿון די קרייצציגע זיך אויסגעמישט מיט אײַנאַנדער און די צונויפֿמישונג האָט געהאָלפֿען צו בעשאַפֿען שפּעטער אַנ'אַלגעמײַנע אייראָפּעאישע ריטער-קולטור. 5) האָבּען די קרייצפֿאַהרער בעקומען אַ ברייטערען בליק, נאָכֿדעם ווי זיי זענען בעקאַנט געוואָרען מיט נײַע לענדער. פֿערגרעבּט און אײנגעוויסענד זענען זיי אַוועק פֿון אייראָפּאַ, און געקומען זענען זיי צוריק מיט נײַע פֿאָרשטעלונגען וועגען דער וועלט, וועגען די מענשען פֿון פֿערשיעדענע אמונות און וועגען דער נאַטור פֿון אַנדערע לענדער. 6) האָט די בעקאַנטשאַפֿט מיט די מוסולמענער נישט געהאַט שטענדיג אַ כאַראַקטער פֿון קאַמפּף. נישט-ווילענדיג, האָט מען געמוזט אסך בײַ זיי איבּערנעהמען, האָבּען מיט זיי עסקים, און ממילא ווערען טאָלעראַנטער צו מענשען פֿון אַנ'אַנדער גלויבּען. 7) האָט די דאָזיגע אונטערנעהמונג, וואָס האָט זיך געצויגען אַ פּאָר הונדערט יאָהר און וואָס האָט געקאָסט אַזוי פֿיעל בלוט און געלד, געמאַכֿט אַנ'איבּערקעהרעניש אין די געדאַנקען פֿון די דאַמאָליגע מענשען מכּח דער קירכֿע און מכּח די אויפֿגאַבּען פֿון דער געזעלשאַפֿט.

די מפּלות פֿון די קרייצפֿאַהרער איז צוגלײַך געווען די מפּלה פֿון פּויפּסטטום, וואָס האָט געוואָלט זײַן דער אײַנציגער געוועלטיגער איבּער אַלץ. די געזעלשאַפֿט האָט פֿערלאָרען די אמונה אין די פּאָליטישע אידע-

אַלען, וואָס די קירכע האָט פֿאַר איהר אויפֿגעשטעלט, און די פּראַקטישע וועלטליכע אינטערעסען זענען אַרויף אויפֿ'ן ערשטען פּלאַן *).

פיערטעס קאַפּיטעל.

די קולטור אין מיטעלאַלטער.

די וויזאַנטישע קולטור.

באַלד, ווי עס האָט זיך אָנגעהויבען די פֿעלקער-וואַנדערונג, איז שטאַרק געפֿאַלען אין דער גאַנצער רוימישער אימפּעריע די אַלטע הויכע בילדונג. מעהר ווי אומעדום האָט זי זיך דערהאַלטען אין דער מזרח-אימפּעריע, וואָס האָט געהאַט וועניגער אויסצושטעהען פֿון די באַרבאַרען, חאָטש אַסך באַרבאַרישע שטאַמען זענען געוואָרען אין איהר שטענדיגע איינוואָהנער. די טעטיגקייט פֿון יוסטיניאַנוס, פֿון דער מאַקעדאָנישער דינאַסטיע, בעוויזט, אַז עס זענען נישט געוואָרען בטל די וויסענשאַפֿטען, וואָס בעציהען זיך צו דער מלוכה-פֿיהרונג און צו דער יוריספּרודענץ. שטענדיג איז געווען ביי די גריכען אַנ'אינטערעס צו פֿילאָזאָפֿישע וויסענשאַפֿטען. און די דאָזיגע טבע ביי די גריכען, זיך אין אלץ פילאָזאָפֿיש צו פֿערטיעפֿען, איז געווען די סבה, וואָס אין דער צייט פֿון דער ענטוויקלונג פֿון קריסטענטום האָט די מזרח-אימפּעריע נישט גערוהט צוליעב אַלערליי נייע רעליגיעזע סעקטעס (כּתות). די נעסטאָריאַנער, מאָנאָפֿיזיטען, מאָנאָהעליטען, פּויליקאַנער, איקאָנאָדולען, איקאָנאָקלאַסטען און מאַניהעיער האָבען זיך שטענדיג געגריבעלט אין דער קריסטליכער אמונה, און אין די וכּוחים פֿלעגען זיך בעטייליגען נישט נאָר די געלעהרטע, נאָר אויך דאָס רוב פֿון דער פּשוט'ער בעפֿעלקערונג.

אָבער צו דער צייט, ווען די רעליגיעזע וכּוחים זענען געווען זעהר שטאַרק, איז די וועלטליכע בילדונג נישט געגאַנגען אַ טריט ווייטער. די וויזאַנטישע געלעהרזאַמקייט איז בעשטאַנען דערין, וואָס מען פֿלעגט שריי-

---

*) די געשיכטע פֿון די יודישע צרות צו דער צייט פֿון די קרייצציגען, די ערצעה-לונג וועגען דעם, וויפֿיעל יודישע קהילות זענען אונטערגעגאַנגען צוליעב דעם פֿאַנאַטיזם פֿון די קריסטען צו יודען, ווי צו אַנדערע אמונות, וויפֿיעל מסירת-נפש די יודישע נאַציאָן האָט אַרויסגעוויעזען דאַמאָלס אין קאַמפּף פֿאַר איהר אמונה — וועגען אַלעם דעם קענען מיר דאָ נישט שרייבען, דאָס וועט גענוי בעשריבען ווערען אין דער ספּעציעלער יודישער געשיכטע, וועלכע מיר וועלען אַרויסגעבען. די רעד.

בען באוּרים (קאָמענטיראַען) צו די אַלטע גריכישע און רוימישע ביכער.

אין דער קונסט צייכענען זיך אוים די וויזאַנטינער מיט דעם אייגע־נעם, וואָס אין דער וויסענשאַפט. מעהר פאַר אַלץ האָט געבליהט די אַרכיטעקטור. אין זייערע קירכען האָבען זיי אויסגעאַרבייט אַ סטיל, וואָס הייסט דער וויזאַנטינישער סטיל. אויך אין דער מאַלעריי האָ־בען זיי אויסגעאַרבייט אַ סטיל, וואָס מען קאָן דאָס גענוי בעטראַכטען אין דער אַלטער און אַפילו אין דער היינטיגער קירכען־מאַלעריי (בעזונדערס ביי די סלאַווען).

די גערמאַניש־ראָמאַנישע בילדונג.

אין מערב־איירעאָפּאַ פאַלט די אַלטע בילדונג ביז צום טיעפּסטען שטאַפּעל. אָבער אין 12־טען יאַהרהונדערט דרינגט אַריין אַ נייער שטאַרקער שטראָם פון בילדונג.

ווי אין דער רוימישער אַזוי אין דער גריכישער קירכע עקזיסטירט דאָס אידעאַל פון גזירות (אַסקעטיזם). עס בילדען זיך קלויסטערס מיט מאָ־נאַכען, וואָס קעמפּפען געגען חומר, זוכען אויסצוראָטען אין זיך אַלע מענשליכע נאַטירליכע תאוות. די מאָנאַכען אין מערב־איירעאָפּאַ, צום אונ־טערשיעד פון מזרח, געהען נישט אַוועק פון קאָכענדיגען לעבען אין די מדבריות און אין די הויהלען. זיי שטעלען זיך פּראַקטישע ציעלען, דערמיט זיי זאָלען קענען ווירקען אויף די וועלטליכע לייט און זיי האַלטען אונטער זייער פרומע הנהגה. שוין אין 6־טען יאַהרהונדערט בילדעט זיך אַ בענעדיקטינער מאָנאַכען־קלויסטער, וואו די מיטגליעדער פּרובען צו פערברייטען אין פאָלק די קענטניש פון ערד־בעאַרבייטונג.

גלייכצייטיג האָבען די מאָנאַכען געזאָרגט פאַר די גייסטיגע קולטור: זיי פלעגען איבערשרייבען די ווערק פון די קירכען־פעטער, פון די אַלטע גריכען און רוימער, און פלעגען גרינדען שולען.

אין 13־טען יאַהרהונדערט האָט פראַנציסק פון אסיזי (אַ געוועזענער רייכער קויפמאַן, וואָס איז געוועזען בעוואוּסט פאַר אַ פרעהליכען לעבע־יונג) געגרינדעט אַ פראַנציסקאַנער־אָרדען פון קלויסטער־ברידער, וואָס האָבען זיך געדאַרפט שטענדיג אָפּפערען פאַר שוואַכע, קראַנקע און אָרעמע־צוערשט האָט פראַנציסק זיך געמאוּט אומצוגעהען אַרום די קרעציגע (מצורעים), אָבער ענדליך האָט ער אויך דעם דאָזיגען עקעל גובר געווען אין זיין עדעלען האַרצען. לויט די תקנות פון זיין אָרדען מוזען לעבען די פראַנציסקאַנער בלויז פון נדבות, דערמיט, אַז זיי זאָלען נישט זעהן קיין הלוק צווישען זיך און די אָרעמע לייט. די דאָזיגע אָרעמע קלויסטער־ברידער

פֿלעגען זיך נישט בעהאַלטען אין די קלויסטערס, נאָר געהען איבער די שטעדט און דערפֿער, ברייגנענדיג שטענדיג מאָראַלישע הילף און וועקענדיג אַ האָפֿנונג אין האַרצען פֿון אַלע לײַדענדיגע און אַלע פֿערבלאָנדזשעטע.

די צאָהל פֿון די פֿראַנציסקאַנער איז געווען סוף 13-טען יאַהרהונ־דערט 800 טויזענד.

אין דער אייגענער צײַט האָט זיך געגרינדעט דער אָרדען פֿון די דאָמיניקאַנער, וואָס האָבען געהאַט די אויפֿגאַבע צו קעמפֿפֿען געגען אַלערלײַ אַפּיקורסים, בנוגע צום קריסטענטום. דאָס פֿאָלק האָט אָבער מעהר ליעב געהאַט די פֿראַנציסקאַנער, וועלכע האָבען שפּעטער בעקומען די גאַנצע פֿיהרונג און לייטונג אין די שולען און אוניווערזיטעטען.

די דאָמיניקאַנער ווידער זענען שפּעטער געוואָרען די פֿיהרער און די גרינדער פֿון דער אינקוויזיציע; זיי פֿלעגען משפּט'ען אַלערלײַ אַפּיקורסים און פֿיהרען אַלע ענינים וועגען פֿערשידענע סעקטען און אַפּיקורסישע ביכער.

אין מיטעלאַלטער איז דער קירכליכער שטאַנד צוגלײַך געווען דער שטאַנד פֿון די געלערנטע לײַט. פֿון קאַרל דעם גרויסענס צײַטען אָן איז געוואָרען אַ כבוד צו לערנען אין אַ שולע. איטליכער, וואָס האָט געוואָלט בעקומען בילדונג, פֿלעגט זיך לערנען אין אַ קירכען־ אָדער אַ קלויסטער־שולע. ווער עס פֿלעגט ענדיגען אַזאַ שולע פֿלעגט קענען אַרײַן אין אַ ספּעציעלע שולע, וואו מען לערנט יוריספּרודענץ, מעדיצין, אָדער טעאָלאָגיע (די קיר־כען־וויסענשאַפֿטען). די גרעסטע און בעסטע שולען, וואָס האָבען זיך גע־גרינדעט דורך די קלויסטערס, זענען שפּעטער געוואָרען זעלבסטשטענדיג און האָבען בעקומען דעם נאָמען אוניווערזיטעט.

די פּאַריזער אוניווערזיטעט איז געווען אַ מעכטיגע קאָרפּאָראַציע (חברה), וואָס האָט געהאַט איהר אייגענע פֿערוואַלטונג און איהר אייגע־נעם געריכט, און וואו עס האָבען זיך געלערנט צעהנדליגער טויזענד סטו־דענטען. בעזונדערס האָבען איהר געשטיצט די קעניגען פֿון פֿערשיעדענע מלוכות. אין ענגלאַנד האָבען גע'שם'ט די אוניווערזיטעטען פֿון אָקספֿאָרד און קעמברידזש. אין איטאַליען איז סאַלערנאָ געווען בעריהמט מיט איהר מעדיצינישער אוניווערזיטעט, באָלאָניע מיט איהר יורידישער, ווי פּאַריז מיט איהר פֿילאָזאָפֿישער און טעאָלאָגישער. גריכיש האָט מען שוין אין מערב־אייראָפּאַ אין גאַנצען פֿערגעסען. אַריסטאָטעל'ען און פּלאַטאָנ'ען האָט מען געלערנט עטליכע שטיקלעך אין איבערזעצונגען. ערשט אין 12-טען יאַהר־הונדערט האָט זיך אין קאָרדאָוואַ געגרינדעט אַ שולע, וואו מען האָט גע־

לערנט דעם גאַנצען אַריסטאָטעל'ען, דער טאַלעדער אַרכיעפּיסקאָפּ האָט בעפֿוילען צו איבערזעצען פֿון אַראַביש אויף לאַטיין מיט אַלע באורים דעם גאַנצען אַריסטאָטעל'ען, און דערמיט האָט ער געגעבען פֿאַר אַלע מערב־געלעהרטע אַ נייע אונבעקאַנטע וועלט.

אַזוי ווי צו דער צייט זענען נאָך וועניג געווען קענטנישען, וואָס די שולע האָט געקענט פֿערשפּרייטען, האָט מען מעהר זיך בעשעפֿטיגט מיט פּלפּול: פֿרעגען אויסגעטראַכטע קשיות, ענטפֿערען תירוצים, געפֿינען פֿער־שיעדענע סתירות און זיי פּרובען מיט'ן שכל צו פֿערענטפֿערען. צוליעב דעם דאָזיגען פּלפּול האָט דער געלעהרטער אין מיטעלאַלטער מעהר זיך געח'ריפ'ט, מעהר געשאַרפֿט דעם מח אויף פּוסטע ווערטער, ווי דאָס אויג און דעם אויער, וואָס האָבען געדאַרפֿט זעהען און הערען, וואָס טהוט זיך אַרום איהם אין גאָטס נאַטור. די דאָזיגע מיטעלאַלטער־וויסענשאַפֿט האָט מען גערופֿען סכאָלאַסטיק (אַ מין פּלפּול). דער בעריהמטעסטער פֿון די סכאָלאַסטיקער איז געווען אַבעלאַר, וואָס איז שוין דערגאַנגען צוליעב זיין פּלפּול צו אַפּיקורסות, אויך טהאָמאַס פֿון אַקווינאַ, וואָס האָט במעט פֿערפֿאַסט אַ גאַנצען „שלחן ערוך“ פֿאַר די קאַטאָליקען, און לויט וועלכען מען פֿיהרט זיך נאָך ביי היינטיגען טאָג אין דער קאַטוילישער וועלט.

די קירכע האָט אָהן רחמנות גערודפ'ט די אַפּיקורסים. אין 13-טען יאַהרהונדערט איז איינגעפֿיהרט געוואָרען די אינקוויזיציע; מענשען, וואָס מען האָט חושד געווען אין אַפּיקורסות פֿלעגט מען אַזוי לאַנג פּייניגען, ביז זיי פֿלעגען זיך מודה זיין. די גרעסטע עקשנים פֿלעגט מען אָדער פֿערברענען אויף אַ שייטער־הויפֿען, אָדער פֿערמויערען אין אַ הייל; אַפילו די, וואָס פֿלעגען שוין בעקומען אַ תשובה און אַרוים לעבענדיגערהייד פֿון די הענד פֿון די אינקוויזיטאָרען, פֿלעגען שטענדיג מוזען טראָגען צו זייער שאַנד אַ רויטען צלם אויפֿ'ן מאַנטעל. דאַמיט די קירכע זאָל קענען אויספֿיהרען איהר גמר־דין (פֿערברענען, פֿערמויערען), פֿלעגט זי זיך בענוצען מיט דער וועלטליכער מאַכט, וועלכע פֿלעגט מקיים זיין דעם פּסק פֿון דער קירכע, ווייל לויט דער אַלטער פֿאָרשטעלונג טאָר די קירכע נישט פֿערגיע־סען קיין בלוט מיט די אייגענע הענד. אַלס דאַנק דערפֿאַר, וואָס די וועלטליכע מאַכט פֿיהרט אויס דעם פּסק פֿון דער קירכע, פֿלעגען די קעניגען בעקומען דאָס רעכט צו קאָנפֿיסקירען פֿאַר זיך דאָס פֿערמעגען פֿון פֿער'משפּט'ען. מיט די דאָזיגע בלוטיגע מיטלען האָט אָבגעהאַלטען דער קירכע צו דערשטיקען אַ סך מיטעלאַלטערליכע סעקטעס.

דאָס ריטערטום.

דער אינהאַלט פון דער וועלטליכער ליטעראַטור איז בעשטאַנען פון
ןם, וואָס מען האָט בעשריבען די העלדישקייטען און די געהויבענע גע-
הלען פון דעם ריטערטום.

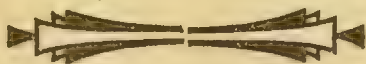
אַ ריטער האָט געקאָנט ווערען איטליכער וואַזאַל. ביז 7 יאָהר פלעגט
ןר קומענדינער ריטער זיין אונטער דער השגחה פון ווייבער. דערנאָך
עגט ער אַריבער אין די הענד פון די מענער, וואָס פלעגען איהם לער-
ן רייטען, ווי זיך אומצוגעהען מיט שפיעז און שווערד, ווי צו מאַ-
ן מיט הינד און סאָקאָלען (אַ מין רויב-פויגעל) נעיענ אויף חיות און
ינלען. חוץ דעם פלעגען נאָך מאַנכע זיך לערנען לייענען און שפיעלען
יף אַנ'אינסטרומענט. שפעטער פלעגט דער יונגער ריטער געהען דיענען
י אַ גרויסען סעניאָר, וואו עס פלעגען זיך צונויפקלויבען אַ סך אַזוינע
ןט און וואו מען פלעגט בעקומען מאַניערען און די אמת'ע ריטערישע
עלדישקייט. צו צוואַנציג יאָהר פלעגט מען איהם אַנערקענען עפענטליך
אַר אַ פאַרטיגען ריטער. די צערעמאָניע פון אַ ריטער-ווערען אי
וועון זעהר אַ געהויבענע. דער ניי-אויסגעבאַקענער ריטער האָט געמוזט
נבען אַ שבועה, אַז ער וועט אָבהיטען דעם ריטערישען כבוד. אַ ריטער
אָט שטענדיג געמוזט האָבען אַ גרויס געפיהל פון בעזעסענהייט
ין זיך. ער האָט נישט געטאָרט מוחל זיין קיין בעליידיגונג; ער האָט
טענדיג געדאַרפט פערטיידיגען זיין כבוד, חאָטש די געגענער זיינע מעגען
ן שטאַרקער פאַר איהם. אַנ'אמת'ער ריטער האָט הויך געדאַרפט שעצען
ן געגעבענעם ווערט און זיין פערשפרעכען; ער האָט געדאַרפט פיינד
אָבען אַ ליגען, פאַלשקייט, פערראַט און די מיאוס'ע מדה אָנצופאַלען
ויף אַ שונא פון הינטען, פון אַ בעהעלטעניש. צוגלייך האָט דער ריטער
עמוזט זיין העפליך, זעהן צו זיין צווישען מענשען זיינסגלייכען לייכט און
גנענעהם. אין דער פעאָדאלער וועלט האָט דער שטאַרקער שטענדיג גע-
אַרפט שיצען דעם שוואַכען.

אין דער צייט פון ריטערטום ווערט די פרוי, וואָס איז גע-
זטאַנען אין אַלטערטום אויף אַזאַ ניעדעריגער מדרגה,
זטאַרק דערהויבען. די ריטער בוקען זיך פאַר דער שענהייט און
ראַציעזיגקייט פון די פרויען, הויבען זיי אָן צו פערגעטערען, און טהוען
זב אַסך העלדישע טהאַטען נאָר צוליעב אַ שמייכעלע פון אַ פרוי. איינער,
זם ביישפיעל, אַ טרובאַדור (אַ ריטער אַ פאָעט) פערליעבט זיך פון הערען
זין אַ גרעפין, געהט צוליעב איהר אויף אַ קרייצצוג, און צוריק-קומענדיג

אין דער מוסולמענישער ליטעראַטור זענען געווען בעזונדערס פֿער־שפּרייט די ווערק וועגען פֿערשיעדענע רייזען און געאָגראַפֿישע בעשרייבונ־גען. די מוסולמענער האָבען פֿאָרטגעזעצט די מאַטעמאַטישע, נאַטור־וויסענ־שאַפֿטליכע און פֿילאָזאָפֿישע אַרבייטען פֿון די אַלטע גריכען. בעזונ־דערס פֿיעל האָבען זיי אויפֿגעטהון פֿאַר אַלגעבראַ, אַסטראָנאָמיע, מעדיצין און חעמיע.

אין דער קונסט האָבען זיי זיך נאָר אויסגעצייכענט מיט דער אַרכי־טעקטור. סקולפּטור און מאַלעריי האָט זיך ביי זיי נישט ענטוויקעלט, ווייל דער קאָראַן האָט פֿערבאָטען צו מאַכען און מאָלען בילדער. זייערע מעט־שעטען צייכענען זיך אויס מיט אַ בעזונדערען סטיל (דעם מוריטאַנישען, אָדער אַראַבישען) און האָבען פֿערשיעדענע פֿערפּוצונגען אויף די ווענד, וואָס זענען בעקאַנט מיט'ן נאָמען אַראַבעסקען. די מוסולמענישע גע־ביידען זענען געווען פּרעכטיג, לייכט און פֿאַנטאַסטיש. די גרעסטע ענט־וויקלונג האָט בעקומען דער מוריטאַנישער סטיל אין שפּאַניען. בעזונדערס האָט זיך אויסגעצייכענט דער פּאַלאַץ אַלהאַמבראַ אין גרענאַדאַ.

פֿון זייערע דאַמאָלסדיגע פּאָעטען איז בעריהמט פֿירדוזי (אין 11-טען יאָהרהונדערט) און האַפֿיז (אין 14-טען). אַלע פֿעלקער פֿון דער דאַמאָלסדיגער מוסולמענישער וועלט האָבען אנטייל גענומען אין דער זאַמ־לונג פֿון די פֿאַבעלען און מעשיות, וואָס איז בעקאַנט נאָך עד־היום אונ־טער דעם נאָמען „טויזענד און איין נאַכט“ (שטאַמען אָב פֿון 10-טען און 11-טען יאָהרהונדערט).

דריטער אבשניט.

ווי עס האבען זיך געבילדעט די מלוכות פון די בענייטע אייראפעאישע פעלקער.

ערשטעס קאפיטעל.

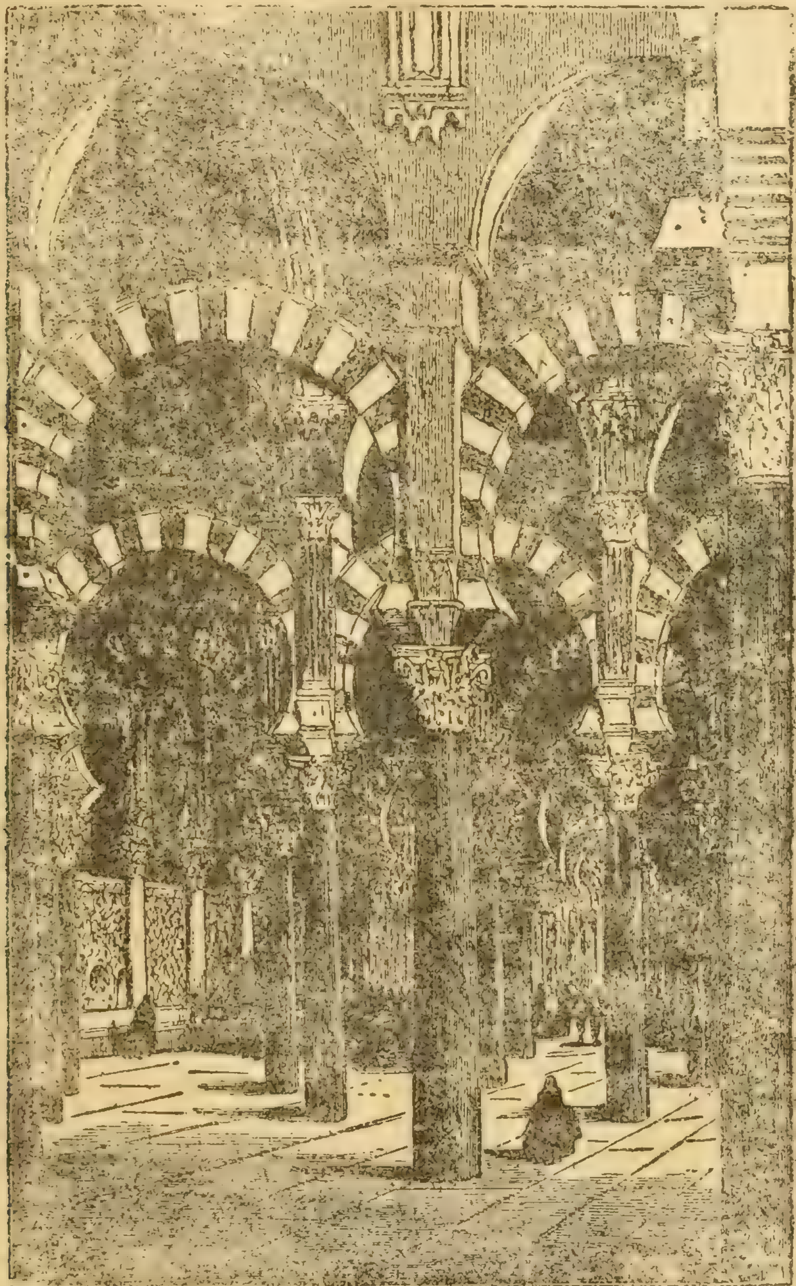
ענגלאנד.

נאך קאנוט׳ען, וואס האט פעראייניגט די דענער מיט די אנגלא־זאקסען, האבען זיך ווידער אנגעהויבען די קאמפפען צווישען די ענגלענדער און נארמאנען. א טייל האבען אויסגעקליעבען דעם נארמענער ווילהעלם, און א טייל דעם זאקסען האראלד. האראלד האט בעזיענט די נארמאנען, נאר ביי האסטינגס האט זיין חיל בעקומען א מפלה פון די פראנצויזען, וואס האבען זיך אריינגעמישט אין קאמפף. ווילהעלם דער ערשטער איז געווארען דער הערשער איבער גאנץ ענגלאנד. די זיענער האבען פערחאפט די גאנצע ערד פון די זאקסען. דער בעל־הבית פון דער גאנצער ערד איז געווארען דער קעניג, וואס ער האט זי צוטיילט אלס לעהנען צווישען די סעניארען, וועלכע זענען געווארען צוליעב דעם זיינע וואזאלען. אזוי ווי ווילהעלם איז געווען דורך און דורך לויט זיין ערציעהונג א פראנצויז, איז ענגלאנד געווארען פראנצויזיש, ווייל די גרעס־טע לעהנען האבען בעקומען די פראנצויזען, וואס האבען ווילהעלם׳ען גע־האלפען אין זיין נצחון. די לאגע פון די פויערן האט זיך אייגענטליך נישט פערענדערט, ווייל אנשטאט צו ארבייטען פאר׳ן ענגלענדער, האבען זיי איצט געארבייט פאר׳ן פראנצויזישען באראן.

ווי נאר ווילהעלם האט בעפעסטיגט זיין ממשלה, האט ער אריינגענו־מען אין זיינע ענערגישע הענד נישט נאר די זאקסען, נאר אויך די פראנ־צויזען, די סעניארען.

נאך ווילהעלם׳ס זוהנ׳ס טויט, היינריך דעם ערשטען, האבען זיך ווידער אנגעהויבען די שטרייטיגקייטען צוליעב דער ענגלישער קרוין. גע־זיעגט האט דער מאן פון ווילהעלם׳ס אייניקעל, וואס איז געווען דער גראף פון אנזשו. אלס קעניג היינריך דער צווייטער האט ער

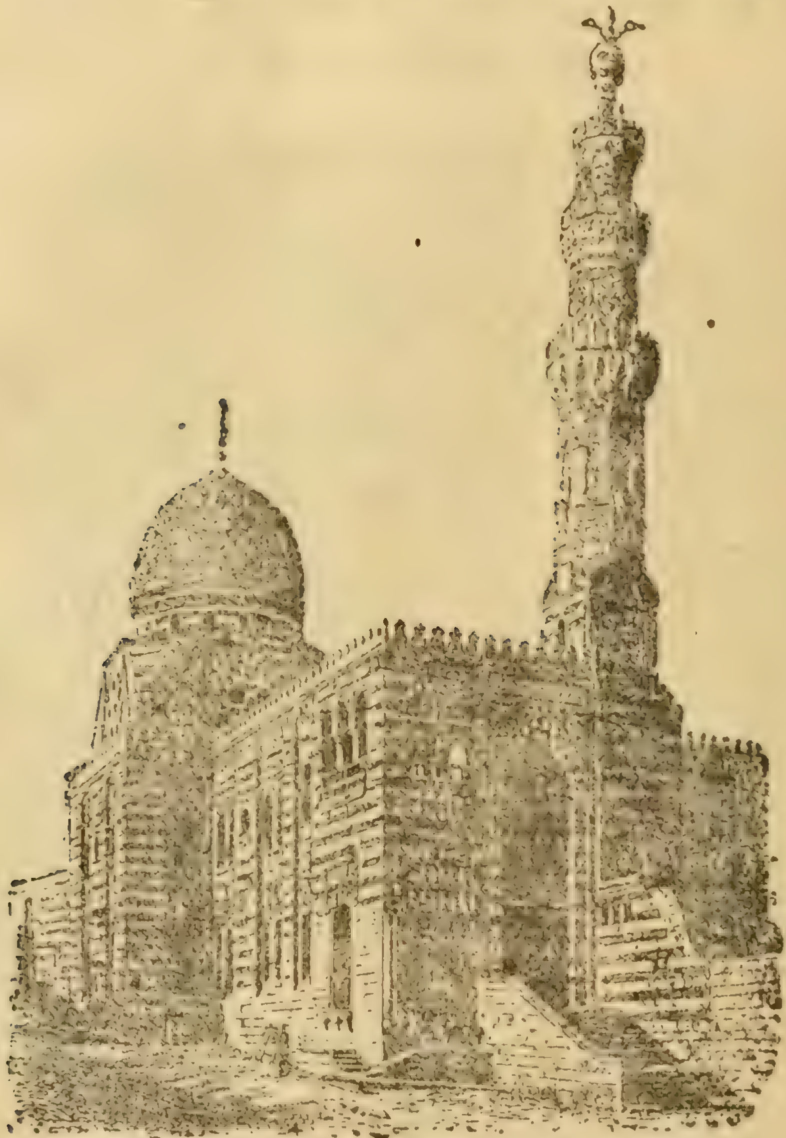
ענערגיש געקעמפפט מיט די סעניארען. אין זיין צייט האבען אויפגעהערט די רייסעריייען צווישען זיי. ער האט צושטערט 350 בעפעסטיגטע שלעסער פון די סעניארען, וואס זענען אויפגעבויט געווארען אין דער צייט פון די פערשיעדענע אנפאלען און מיט וועלכע עס האבען זיך דערנאך אויסגע-

בילד 12. — דאס אינעווייניגסטע אויסזעהן פון מעטשעט אין קארדאווא.

נוצט די סעניארען, ווען זיי פלעגען פיהרען צווישען זיך די שטענדיגע מלחמות איינער מיט'ן אנדערען. ער האט שטארק געקעמפפט געגען די אונגערעכטיגקייטען פון די סעניארען און האט צוגענומען פון זיי דעם גרעסטען טייל פון זייערע גערעכטס-פריווילעגיעס.

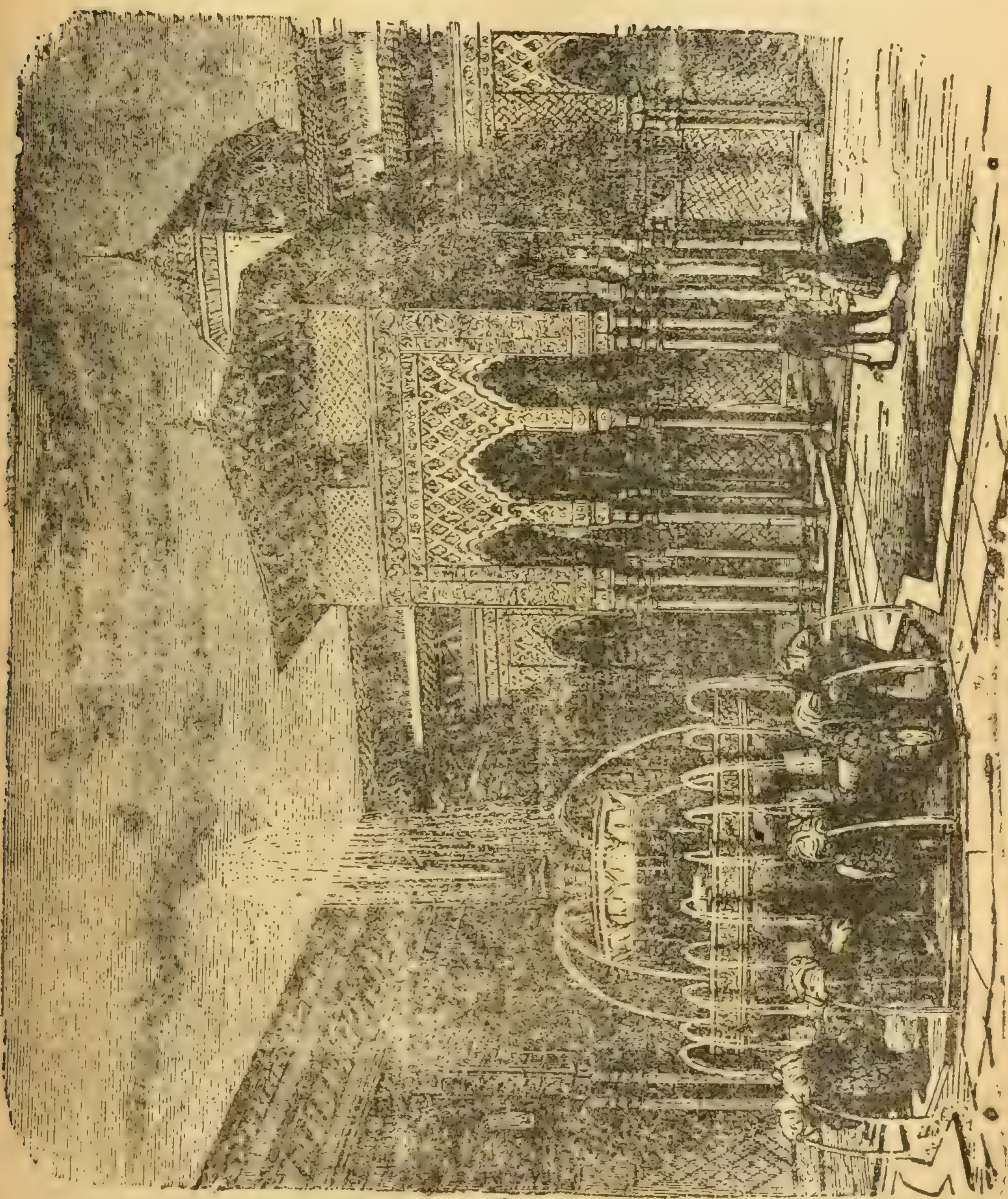
הײַנריך האָט אױך נישט געװאָלט מסכים זײַן, אַז די קירכע קאָן נאָר גע'משפט װערען פֿון דער קירכע אַלײן און אַז פֿון די קירכען. מיטגליעדער טאָר דער קעניג נישט נעהמען קײן שום אָבגאָב. װען אַ קירכען-מיטגליעד האָט בעגאַנגען אַ געװעהנליכען מאָרד אָדער אַ געװעהנ־

בילד 13. — דער מעטשעט קאַאיט-בײַ אין קאַאירא.

ליכע גנבה — האָט איהם דאָס קעניגליכע געריכט נישט געקענט משפט'ען. דער קעניג האָט אױף קײן פֿאַל נישט געװאָלט אײַנשטימען אױף אַזאַ אָרדנונג. ער האָט אָנגעהױבען פֿיהרען אַ קאַמפף מיט דער קירכע. אָבער די בעפֿעלקערונג האָט נישט פֿערשטאַנען דעם גאַנצען קאַמפף, און האָט געקוקט אױפ'ן קעניג, װי אױף אײנעם, װאָס װיל אָבנעהמען די אַלטע פֿרײַהײטען פֿון פֿאָלק צום נוצען פֿון קעניג. דער סוף

פֿון זיין ממשלה איז געוועז אַ טרויעריגער. אין די ענגלישע און פֿראַנצויזישע בעזיצונגען איז מען מיט איהם געוועזן שטאַרק נישט צופֿריעדען. זיינע אייגענע זיהן האָבען געפֿיהרט מיט איהם מלחמות. פֿאַר'ן טויט האָט ער בעטראַכֿט זיין גאַנצען קאַמפּף מיט די פֿעאָדאַלען און די פּרעטענזיעס פֿון דער קירכֿע פֿאַר אַ פֿערשפּיעלטען, און זיינע לעצטע ווערטער זענען געוועזן „וועה און ווינד איז צו דעם בעזיעגטען קעניג".

בילד 14. — דער פּאַלאַץ אַלהאַמבראַ (מױרישער סטיל).

די זיהן פֿון היינריך דעם צווייטען האָט זיך אויך נישט איינגעגעבען צו בעפֿעסטיגען די מאַכֿט פֿון קעניג. דער עלטערער ריכֿאַרד לייבענהאַרץ (מיט'ן צונאָמען) איז געוועזן אַנ'אמת'ער ריטער לויט זיינע מעלות,

אָבער אַ שלעכטער מלוכה-פּערוואַלטער. נאָך ערגער איז געווען די פּערוואַלטונג פון יאָהאַן אָהן ערד. ער האָט געפּרובט צוערשט קעמפּפען מיט דער קירכע, נאָר ווייבאַלד דער פּויפּסט האָט אַרויסגעלעגט אַנ׳אינטערדיקט אויף זיינע פּראָווינצען, האָט ער אומגעקעהרט דעם דייכסעל פון זיין פּאָליטיק, אַוועקגעלעגט צו די פיס פון פּויפּסט אינאָקענטיוס זיין קרוין און האָט צוריק בעקומען פון איהם זיין לאַנד, ווי אַ לעהן; ער איז געוואָרען אָפּיציעל דער וואַזאַל פון פּויפּסט. די בעפּעלקערונג איז געוואָרען שטאַרק אויפגערעגט צוליעב דער ערניעדערונג, וואָס דער קעניג האָט זיך אין זיין לאַנד אָנגעטהון. צו דער אייגענער צייט האָבען די פראַנצויזען אָבגענומען ביי די ענגלענדער אַ פּראָווינץ נאָך אַ פּראָווינץ.

נישט קוקענדיג דערויף, איז יאָהאַן געווען נאָך אַ שטרענגערער קעניג צו די ענגלענדער, ווי זיינע פאָרגענגער. ווען עס פלעגט שטאַרבען אַ באַראָן, פלעגט ער איינמאָהנען ביי די יורשים אַ גרויסען אָבגאָב, איידער ער פלעגט בעשטעטיגען די ירושה. ווען דער יורש פלעגט זיין נאָך אַ נישט-דערוואַכסענער, פלעגט ער ווערען זיין אָפּיעקון און בעל-הבית׳עווען אין געשטאָרבענעם באַראָנ׳ס גיטער, ווי עס פלעגט איהם איינפאַלען אין קאָפּ. ווען עס פלעגט בלייבען נאָכ׳ן געשטאָרבענעם בלויז אַ טאָכטער, פלעגט ער זי נויטען חתונה צו האָבען מיט דעם אָדער יענעם ריטער, וואָס פלעגט ביי איהם פריהער „קויפען״ די כלה פאַר אַ געוויסע סומע געלד. פאַר די קלענסטע זאַכען פלעגט ער קנס׳ענען מיט גרויסע שטראָפען.

די גרויסע חאַרטיע.

די נעדולד פון די באַראָנען האָט סוף כל סוף געמוזט פּלאַצען, ווען דער ענגלישער חיל האָט בעקומען אין 1214 אַ גרויסע מפלה אין פלאַנדריען און דער קעניג איז געקומען אַ בעזיעגטער מיט אַ רוהיגען געמיט פאָדערען פון זיינע וואַזאַלען נייע הוצאות אויף קריעג. די באַראָנען פון צפון-ענגלאַנד האָבען זיך דאַמאָלס פערזאַמעלט און בעשלאָסען אַרויסצוטרעטען געגען קעניג מיט וואַפען אין די הענד. דער חיל, וועלכען זיי האָבען אַרויסגעשטעלט געגען קעניג, האָט זיך גערופען „דער חיל פון גאָט און פון דער קירכע״. פון גאַנץ ענגלאַנד האָט מען געשטיצט די בונטאָווּשטשיקעס און יאָהאַן האָט זיך געמוזט אונטערגעבען. אין יאָהר 1215 האָט יאָהאַן געמוזט אונטערשרייבען „די גרויסע חאַרטיע (כתב) פון די

פּרײַהײטען". דורך דעם כתב האָבען זיך די באַראָנען בעוואָרענט אַלס וואַזאַלען פון קעניג, דערבײַ האָבען זײ אָבער געדענקט נישט נאָר וועגען זיך, נאָר אויך בעוואָהרענט מיט אַ סך פּרײַהײטען די גאַנצע בעפעלקערונג, ווי די ריטער, די קירכע, די שטאָדטיגע אײַנוואָהנער, אַפילו אויך די פויערן. עס איז בעשטימט געוואָרען דער אָבגאָב, וואָס אַ יורש דאַרף צאָהלען בײַם איבערנעהמען די ירושה. עס איז פערבאָטען געוואָרען די סעניאָרען אַריבערצוגעהען געוויסע גרענעצען בײַם איבערנעהמען אין אָפּיעקע אַ בעזיצונג פון אַ באַראָן, וואָס האָט נישט געלאָזען קײַן ערוואַכסענע קינדער, אָדער ביים חתונה-מאַכען די טעכטער פון געשטאָרבענעם. מיט שטראָפען קאָן מען נאָר אַזוי פיעל קנס'ענען, אַז מען זאָל נישט ברײַנגען דעם בעשטראָפטען צו אַ פאָלשטענדיגער פעראָרימטקײַט. דער קעניג האָט פערשפּראָכען, אַז ער וועט קײנמאָל נישט אַרעסטירען אַ פרײַען מענשען, אָדער קאָנפיסקירען זײַן פערמעגען, אָהן דעם בעשלוס פון געזעץ און אָהן דעם געריכט פון די פערען (די ערשטע אין לאַנד), וואָס גיעבען אַרויס דעם דאָזיגען פסק. עס ווערען אין כתב בעשטימט די רעכטען פון די קירכען און די שטאָדטיגע געמײַנדען. אָבגאַבען און קאָנטריבוציעס קענען נאָר דאַמאָלס אײַנגעמאָהנט ווערען, ווען דאָס ווערט בעשלאָסען אויף דעם צוזאַמענפאָהר פון די וואַזאַלען. ענדליך בעשטימט דער כתב, אַז אַ קאָמיסיע פון 25 באַראָנען דאַרף אכטונג געבען, אַז די דאָזיגע חאַרטיע זאָל ווערען ריכטיג אָבגעהיט; אין פאַל, ווען דער קעניג וועט געהען געגען דער חאַרטיע פון די פרײַהײטען, דאַרף מען באַלד, נישט געזוימט, אָנהויבען אַ קאַמפּף געגען קעניג.

דער לעצטער פונקט אין כתב איז געווען דערום זעהר וויכטיג, ווײַל יאָהאַן איז נישט געווען פון די מענשען, וואָס האַלטען וואָרט. באַלד טאַקי נאָכ'ן אונטערשרײַבען פון כתב האָט ער גע'פּועל'ט בײַם פּויפּסט, אַז ער זאָל איהם פרײַ מאַכען פון זײַן פערשפּרעכען, צונויפגעזאַמעלט חיל און אָנגעהויבען אַ קריעג געגען די באַראָנען. צום גליק פאַר ענגלאַנד, איז ער באַלד געשטאָרבען. זײַן נאָך נישט דערוואַכסענער זוהן הײנריך דער דריטער האָט ווידער אונטערגעשריעבען די חאַרטיע און פון דאַמאָלס אָן איז זי געוואָרען דער פונדאַמענט פון דעם מלוכה-סדר אין ענגלאַנד.

צו הײנריכ'ס צײַטען האָבען די אָנגעפאָהרענע פראַנצויזען און איטאַליענער בײַם קעניגליכען הויף בעקומען אַ גרויסען אײַנפלוס אויף ענגלאַנד. די מאַסען אַנגעפאָהרענע פרעמדע האָבען שטאַרק אויפגערעגט די געבאָ-

רענע ענגלענדער, וואָס זענען שוין צו דער צײַט געווען אײן פאָלק, אָהן שום אונטערשײד צווישען די, וואָס האָבען געשטאַמט פון די זאַקסען אָדער נאָרמאַנען.

וויעדער האָט זיך אָנגעהויבען אַ מלחמה מיט פראַנקרײַך, און ווידער האָבען די ענגלענדער קײן סך נישט אויסגעפיהרט. בעזונדערס שטאַרק האָט פיינד געהאַט די אָנגעפאָהרענע הויפלײַט (וועמען די באַראָנען האָבען בעשולדיגט פאַר אַלע פעהלערען אין קריעג) סימאָן דע־מאָנפאָר, גראַף לעסטער. ער איז געווען אַ בעגאַבטער זעלבסטשטענדיגער מענש און איז באַלד נאָך אַ פריהערדיגער הויף־קאַריערע צוגעשטאַנען צו די אונצופריעדענע ענגלישע באַראָנען. די באַראָנען האָבען ענדליך אויסגעפיהרט, אַז די פערוואַלטונג פון לאַנד זאָל ווערען אינגאַנצען אָבהענגיג פון זײ. די בעפעלקערונג איז דערמיט נישט געווען שטאַרק צופריעדען, ווײַל איצט האָבען געדריקט דאָס לאַנד די ענגלישע הויפלײַט נאָך אַ סך מעהר, ווי די אָנגעפאָהרענע. הײנריך האָט געפרובט זיך בעפרײַען פון דער באַראָנענ ממשלה, אָבער אין דער מלחמה מיט זײ איז ער געפאַנגען געוואָרען. דער פיהרער פון ענגלאַנד איז געוואָרען דער סימאָן דע־מאָנפאָר, גראַף לעסטער, וואָס האָט שטאַרק און אויף אַ נוצליכען אופן רעפאָרמירט די מלוכה־פערוואַלטונג אין ענגלאַנד. די פערוואַלטונג האָט זיך געפיהרט צו זײַן צײַט דורך אַ ראַט פון 10 מענשען, נאָר די וויכטיגסטע מלוכה־בעשלוסען האָט ער איבערגעגעבען דעם צוזאַמענפאָהר פון די פערטרעטער פון דער גאַנצער פרייער ענגלישער בעפעלקערונג. ער האָט זיך נישט בעגענוגענט דערמיט, וואָס ער האָט גערופען אין דעם דאָזיגען „פאַרלאַמענט״ די באַראָנען און די הויכע פאָרשטעהער פון דער קירך, נאָר ער האָט אין 1265־טען יאָהר צושיקט אײַנלאַדונגען אין אַלע גראַפסטוועס און שטעדט, און די לאַנד־בעזיצער פון יעדער גראַפסטווא, ווי די שטאָדטיגע אײנוואָהנער פון יעדער שטאָדט, האָבען אויסגעקליעבען צו צוויי דעפוטאַטען אויף זיך צו בעטײליגען אין פאַרלאַמענט. נאָר מאָנפאָר האָט נישט לאַנג געוועלטיגט איבער ענגלאַנד, די באַראָנען האָבען גע׳טענה׳ט, אַז ער האָט בעגרענעצט זײערע רעכטען, און די קעניגס־פאַרטײ האָט אָנגעהויבען פיהרען געגען איהם אַ מלחמה. דער קלײנער חיל פון מאָנפאָר׳ען איז בעזיעגט געוואָרען. אַלײן איז ער דער׳הרג׳עט געוואָרען אין דעם דאָזיגען קריעג און אויפ׳ן טהראָן איז אַרויף עדואַרד דער ערשטער. בײַם פאָלק איז מאָנפאָר׳ס נאָמען אָבער שטאַרק אויסגעוואַקסען און זײַן געגנער עדואַרד, ווערענדיג קעניג, האָט זיך בע-

נוצט מיט זיינע הויפּט-רעפאָרמען: אָנגעהויבען פערזאַמלען אין וויכטיגע מלוכה-ענינים נישט נאָר די פעאָדאַלען נאָר אויך פערטרעטער פון די גראַפסטוועס און די שטעדט. דעריבער רעכענט זיך אין ענגלאַנד סימאָן-דע-מאָנפאָר, גראַף לעסטער, פאַר דעם בעגרינדער פון ענגלישען פּאַר-לאַמענט.

עדוואַרד פלעגט אָפט צונויפרופען דעם פּאַרלאַמענט, און האָט זיך אפילו אָבגעזאָגט אַרויפצולעגען אָבגאַבען אָהן דער צושטימונג פון פּאַרלאַ-מענט. ער פלעגט זיך שטענדיג ווענדען צום פּאַרלאַמענט ווענען שטיצע, ווייל ער איז געווען שטענדיג פערוויקעלט אין פערשיעדענע מלחמות. ער האָט בעהעפט צו ענגלאַנד שאָטלאַנד. די שאָטלענדער האָבען נישט גע-וואָלט זיין אונטערטעניג ענגלאַנד און פלעגען אָפט זיך בונטעווען. חוץ דעם האָט ער געזוכט צו בעפעסטיגען די ענגלישע בעזיצונגען אין דרום-פראַנק-רייך. אויף אַלץ אָבער האָט ער געפונען צייט, און ער האָט נאָך אַ סך אויפגעטהון אויף צו פערבעסערען די ענגלישע געזעצען.

זיין אייניקעל עדוואַרד דער דריטער האָט פאָרטגעזעצט די מלחמות פון זיידען. ער האָט אָנגעהויבען אַ בלוטיגע מלחמה מיט פראַנק-רייך, וואס האָט געדויערט 100 יאָהר. די סבות פון דאָזיגען קריעג זענען געווען: 1) ווייל די פראַנצויזען האָבען געשטיצט שאָטלאַנד אין זייער קאַמפף מיט ענגלאַנד, 2) האָט ענגלאַנד אַרויסגעפיהרט אַסך וואָל קיין פלאַנדריען, וואו די וואָל פלעגט ווערען פעראַרבייט אין טוך, און דערום האָבען די ענגלענדער געהאַלטען פאַר די פלאַנדרישע שטעדט, וואָס פראַנק-האָט געוואָלט צונעהמען פאַר זיך, 3) האָבען די פראַנצויזען געוואָלט דעם געפעהרליכען געגנער אַרויסשטופען פון פראַנקרייך, וואו ענגלאַנד האָט געהאַט אַסך פּראָווינצען, 4) האָט נאָך עדוואַרד געהאַט פּרעטענזיעס אויף דער פראַנצויזישער קרוין. זיין מוטער איז געווען אַ פראַנצויזין, די טאָכ-טער פון פיליפּ דעם פיערטען, און ווען עס זענען געשטאָרבען אַלע איהרע ברידער, נישט איבערלאָזענדיג קיין זיהן, האָט עדוואַרד פערלאַנגט, אַז די פראַנצויזישע קרוין זאָל אַריבער צו איהם בירושה, נאָר אין פראַנקרייך האָט מען זיך געהאַלטען פאַר'ן כלל, אַז פרויען און די יורשים פון פרויען טאָרען נישט ירש'ענען די מלוכה-קרוין. דערום איז אויפ'ן טהראָן אַרויף דער נאָהענטסטער קרוב פון לעצטען קעניג אין דער מענליכער ליניע, פיליפּ דער זעכסטער פון וואַלואַ.

דער פויערן-בונט.

צום אונטערשיעד פון גאַנץ מערב-אייראָפּאַ, האָט ענגלאַנד צוליעב

זיין בעסערען מלוכה-סדר אָנגעהויבען שטארק צו וואַכסען. פֿון אייבּינע צייטען איז אין ענגלאַנד געווען אַ ש ט אַ נ ד פֿון פֿרייע פויערן, וואָס זענען נישט געווען אַבהענגיג פֿון דער פֿעאָדאַלער מאַכט. דער דאָזיגער שטאַנד איז שטענדיג געוואַכסען, ווייל צו איהם פֿלעגען צושטעהען די פויערן, וואָס פֿלעגען זיך אָבקויפֿען בײ'ם גוטס-בעזיצער. נאָר וואָס גרעסער עס איז געוואָרען דער שטאַנד פֿון די פֿרייע פויערן, אַלץ בעסער איז געוואָרען זייער לאַגע, אַלץ מעהר פֿלעגען זיי ווערען דערצאָרנט דורך די אונגערעכטיג-קייטען פֿון די באַראָנען; און דערבײ פֿלעגט בײ די פֿ ע ר ק נ ע כ ט ע ט ע פ ו י ע ר ן אַלץ קלאָרער ווערען זייער שלעכטער מצב, אין פֿערגלייך מיט די פֿרייע פויערן. צווישען פֿערשיעדענע קלאַסען פֿון דער ענגלישער בע-פֿעלקערונג האָבען זיך אָנגעהויבען צו שטאַרקען די סכסוכים. בעזונדערס שטאַרק זענען זיי געוואָרען צו די צייטען פֿון עדואַרד'ס אייניקעל ר י ט ש אַ ר ד דעם צ ו ו י י ט ע ר, וואָס איז אַרויף אויפֿ'ן טהראָן אין 9-יעהריגען עלטער. אין 1381 האָבען באַנדעם פויערן זיך פֿערזאַמעלט אין דרום-ענגלאַנד און פֿון דאָרטען האָבען זיי גענומען צינדען די שלעסער, פֿערברענען די רייסטערס פֿון די אָבגאַבען און אויס'הרג'ענען די גוטס-בע-זיצער און די יוריסטען. איין באַנדע האָט איינגעדרונגען אין לאָנדאָן און זיך פֿעראייניגט מיט די בעלי-מלאכות. מען האָט גע'הרג'ט דעם אַרחיעפּיס-קאָפּ, עטליכע ריכטער און אַדוואָקאַטען. דער יונגער קעניג איז דאַמאָלס אַרויס צו די בונטאָווּשטשיקעס און האָט אונטערגעשריעבען אַ כתב, לויט וועלכען איז גאַנץ ענגלאַנד איז אָבגעשאַפֿט געוואָרען די ל ײ ב - א ײ ג ע נ ש אַ פֿ ט (פּאַנשטשיזנאַ) און אַלע פויערן זענען געוואָרען פֿרייע בירגער. אַדאַנק דעם כתב, זענען די מייסטען בונטאָווּשטשיקעס זיך צוגעגאַנגען אַהיים. צו די איבערגעבליעבענע איז ווידער אַרויס דער קעניג. ביי די צווייטע אונטערהאַנדלונגען האָט דער לאָנדאָנער מער (שטאָדט-הויפּט) ערמאָרדעט דעם פֿיהרער פֿון די רעוואָלוציאָנערען אוּאָט טאַילער, און אַלע הנחות, וואָס זענען געגעבען געוואָרען די צו-בּונטעוועטע פויערן, האָט מען ווידער בטל געמאַכט. דער קעניג און זיינע העלפֿער האָבען מיט חיל צוטריעבען די באַנדעס פויערן; אין אַלע גראַפֿסטוועס האָט מען גענומען אויס'הרג'ענען איטליכען, וואָס איז געווען פֿערמישט אין בונט.

היינריך דער פֿינפֿטער (1413—22) האָט ענדליך בעקומען דאָס אויפֿ-בערגעוועלטיגען איבער פֿראַנקרייך. ער האָט פֿערנומען פּאַריז און איז אַנגער-קענט געוואָרען פֿאַר אַ פֿראַנצויזישען קעניג. אָבער דערמיט האָט זיך נאָך

דער לאַנגער קריעג נישט געענדיגט. נאָך היינריכ'ס טוידט האָט פראַנקרייך דערשפירט ביי זיך אַ גרויסען פאַטריאָטיזם. די ענגלענדער האָבען פער־לאָרען אַ שטאָדט נאָך אַ שטאָדט, פון זיי האָט זיך אָבגעזאָגט אויך זייער הויפטהעלפער אין קריעג דער הערצאָג פון בורגונדיען, און פון אַלע זיי־ערע נצחונות איז ענגלאַנד איבערגעבליעבען נאָר איין שטאָדט קאַלע.

אין ענגלאַנד גופא האָבען אין משך פון גאַנצען 15־טען יאַהרהונדערט נישט אויפגעהערט די גרעסטע אונאָרדנונגען. עס האָבען זיך געבילדעט אין לאַנד צוויי פאַרטייען, וואָס האָבען געהאַלטען פאַר צוויי דינאַסטיעס, די פאַרטיי פון דער ווייסער רויז*), פאַר וועלכע עס האָבען געהאַל־טען די האַנדעלס־בעפעלקערונג פון דרום־ענגלאַנד, און די פאַרטיי פון דער רויטער רויז**), פאַר וועלכע עס האָט געהאַלטען די קריעגערישע און האַלב־פערווילדעטע בעפעלקערונג פון צפון־ענגלאַנד. ביידע פאַרטייען האָבען געפיהרט בלוטיגע מלחמות. דאָ פלעגט זיעגען איין פאַרטיי, דאָ אַ צווייטע, ענדליך האָט געזיעגט די „רויטע רויז“, וואָס האָט געהאַלטען פאַר די לאַנקאַסטערשע דינאַסטיע, און די קרוין איז אַריבער צום לעצטען לעבעדיג־געבליעבענעם פערטרעטער פון דעם הויז,— צו היינריך טיודאָר.

טיודאָר האָט אָנגענומען דעם נאָמען היינריך דער זיעבענטער, ער האָט געזוכט צו פערענדיגען דעם קריעג פון די פאַרטייען, דערום האָט ער חתונה געהאַט מיט אַ פרינצעסין פון דער יאָרקשיער דינאַסטיע (פאַר וועלכע עס האָט געקעמפפט די ווייסע רויז) און האָט אין זיין הערב פער־אייניגט די ווייסע מיט דער רויטער רויז (1485).

די מלחמה צווישען די ביידע פאַרטייען האָט שטאַרק אָבגעשוואַכט די גרויסע אַריסטאָקראַטיע. עס האָבען אָנגעהויבען צו שפּיעלען אַ ראָלע די מיטעלערע און קלענערע אַדעללייט, וואָס פלעגען פערוואַל־טען מיט די גראַפסטוועס און שיקען דעפּוטאַטען אין פאַרלאַמענט. גלייכ־צייטיג האָט די „אונטערע פאַלאַטע“, וואָס איז בעשטאַנען פון די פערטרע־טער פון די גראַפסטוועס און שטעדט, בעקומען אַ גרעסערע בעדייטונג אין פאַרלאַמענט, און די „אויבערשטע פאַלאַטע“ וואו עס פלעגען זיצען די הער־צאָגען, גראַפען און עפּיסקאָפּען, וואָס פלעגט ביז איצט פיהרען אַלע אַנ־געלעגענהייטען, איז אַרונטער אויפ'ן צווייטען פלאַן. דער פאַרלאַמענט איז געוואָרען שטאַרקער פון קעניג צו קעניג. דאָס מיטעלאַלטער פאַר ענגלאַנד

*) דער סימן פון דער אָנגעהעריגקייט צו דער יאָרקשער פאַרטיי.

**) דער סימן פון דער אָנגעהעריגקייט צו דער לאַנקאַסטער פאַרטיי.

האָט זיך געענדיגט דערמיט, וואָס דאָס לאַנד איז אַרויס פֿון אַלע אונאָרדנונגען און מלחמות, אַלס אַ לאַנד, וואו עס הערשט אַ נאַציאָנאַלע מאָנאַרכיע און וואָס ווערט בעגרענעצט פֿון אַ פּאַרלאַמענטאַרישער מאַכט.

צווייטער קאַפּיטעל.

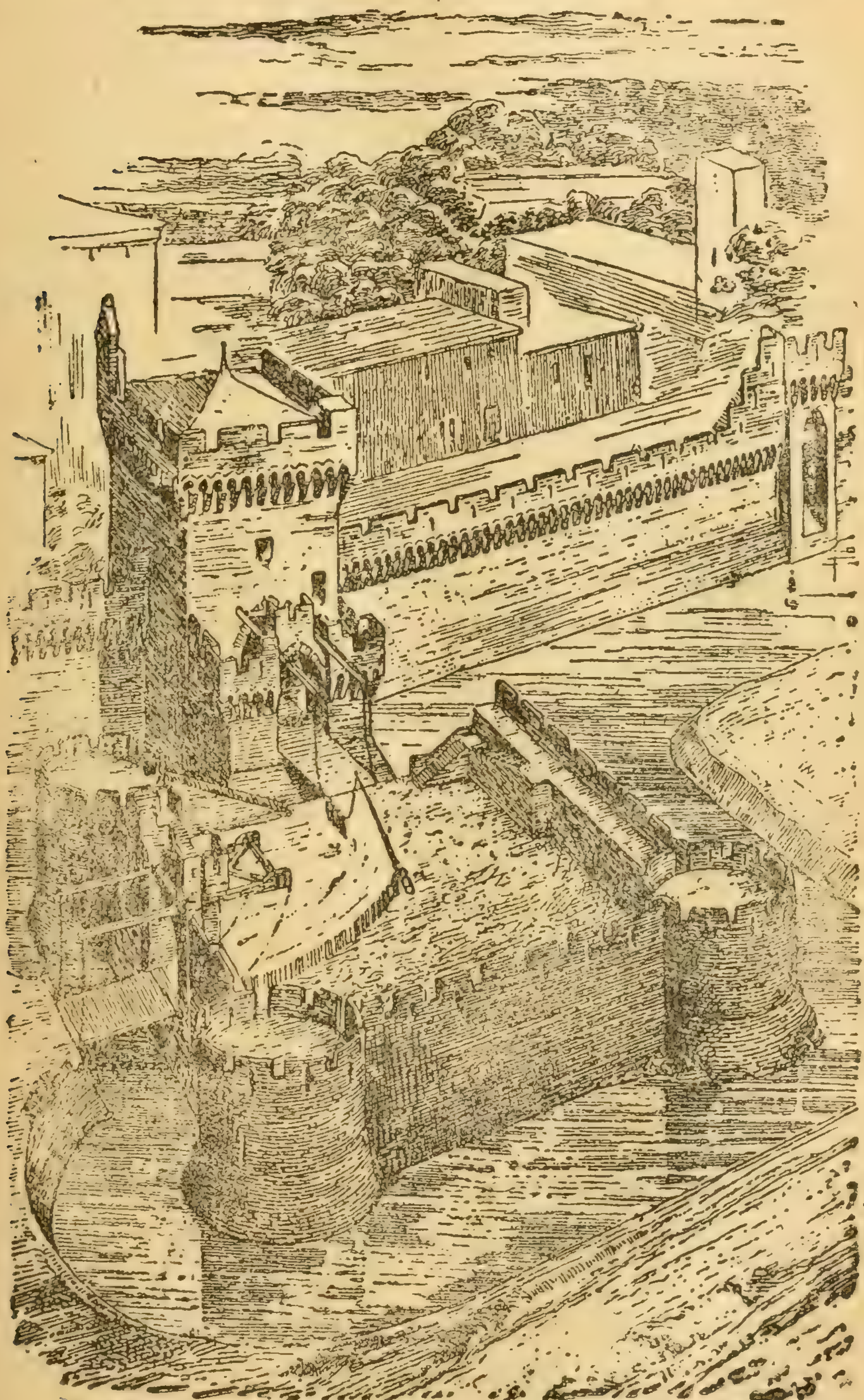
פראַנקרייך.

ענדע 10-טען יאהרהונדערט איז שוין פראַנקרייך געווען אַ פּאַרטינע פֿעאָדאַלע מלוכה. דאָס לאַנד איז צופֿאַלען אין אַ סך זעלבסטשטענדיגע בעזיצונגען, וואָס זענען געווען שוואַך פערבונדען צווישען זיך דורך דעם וואַזאַלען-סיסטעם.

די קאַראָלינגער-קעניגען האָבען פֿערלאָרען דעם איינפֿלוס אינ'ם לאַנד און 987-טען יאָהר האָבען די פֿעאָדאַלען אויסגעקליבען הוגאָ-קאַפּעט, אַ הערצאָג פֿון איל דע פראַנס, וואָס האָט בעגרינדעט די קאַפּעטינגער דינאַסטיע. די ערשטע קאַפּעטינגער האָבען נישט פֿערשטאַרקט זייער מאַכט. זיי האָבען נאָר געזעהען, אַז דער קעניגס-טיטעל זאָל בלייבען בירושה אין דער משפחה. צו דעם צוועק פֿלעגען זיי נאָך בײַם לעבען קרוינען זייער יורש. אין עלפֿטען יאהרהונדערט האָט פראַנקרייך דורכגעלעבט שווערע צייטען: דעם אָנפֿאַל פֿון די נאָרמאַנען, ווילהעלם האָט בעצוואונגען ענגלאַנד, אורבאַן דער צווייטער האָט אָבגעצויגען די ריטער צום ערשטען קרייצצוג. נאָר אין אַלע די געשעהענישען האָבען די קאַפּעטינגער נישט גענומען קיין שום אַנטייל; זיי זענען זיך געזעסען אין פּאַריז, פֿלעגען זיך בעגענוגענען דערמיט, וואָס זיי פֿלייען איינגעהמען דעם אָדער יענעם ריטער-שלאָס און פֿלעגען זיך מיט מיה פֿערטיידיגען פֿון די שכנים, בעזונדערס פֿון די נאָרמענישע הערצאָגען. ביסלעכווייז אָבער האָבען זיי בעפֿעסטיגט זייער מאַכט. אַ בעזונדערע שטיצע האָבען זיי בעקומען פֿון דער קירכע. די קירכע האָט געהאַט אַ סך גיטער. איהר איז אויך געווען שווער זיך צו פֿערטיידיגען פֿון די סעניאָרען, און דערום איז פֿאַר איהר וויכטיג געווען, אַז דער קעניג זאָל איינפֿיהרען אין לאַנד אַ פֿעסטע און אַ שטרענגע אָרדנונג.

חוץ דער קירכע האָבען די קאַפּעטינגער בעקומען אַ שטיצע פֿון די שטעדט, וואָס האָבען געוואָלט פּטור ווערען פֿון די סעניאָרען. די שטעדט האָבען געהאַט איינענע פֿעסטונגס-מויערען, און אָפֿטמאָלס פֿלעגען

זײַ זיך אין די מויערען פֿערטײַדיגען געגען די קאַפּריזען פֿון די סעניאָרען, ײ סעניאָרען אַלײן האָבען אויך געפֿיהלט די מאַכט פֿון די האַנדעלס-שטעדט, אױ פלעגען זײ אַלײן געבען אָפֿט פֿערשיעדענע פריװילעגיעס. װען אַ

בילד 15 — אַ מוסטער פֿון די שטאָדט-גאַנג בעפֿעסטיגונגען אין מיטעלאַלטער.

שטאָדט פֿלעגט זיך בעפֿרײַען פֿון איהר סעניאָר, פֿלעגט זי ווערען אַ מין רעפּובּליק (קאָמונע) מיט אַ געוועהלטען מאַגיסטראַט, מיט אַ ראַט פֿון די פֿערמעגליכֿע בעלי-הבתים און מיט אַ שטאָדט-פֿערזאַמלונג, אין וועלכֿער עס פֿלעגען זיך בעטײליגען אַלע דערוואַכסענע מענער פֿון דער שטאָדטיגער געמײנדע.

און דערום איז צוגעקומען, צוליעב דער ענטוויקלונג פֿון די שטעדט, חוץ די ריטער און די קירכֿען-פֿאָרשטעהער, נאָך אַ דריטער שטאַנד, אָדער שטאַט (ווי מען זאָגט אין פֿראַנקרײַך), די שטאָדטיגע אײַנוואוהנער פֿון די פריווילעגירטע און פרײַע שטעדט (tier-état). דאָס, וואָס זײ האָבען זיך ביסלעכֿווײַז בעפֿרײַט פֿון יאָך פֿון די פֿעאָדאַלען, האָט אָבגעשוואַכֿט די סעניאָרען. די אינטערעסען פֿון די שטעדט און די קירכֿען האָבען האַרמאָנירט מיט די אינטערעסען פֿון קעניג, וואָס האָט געשטרעבט אײַנצופֿיהרען אַ בעסערען סדר אין לאַנד, און דערמיט אָבצושוואַכֿען זײַנע נאַטירליכֿע געגנער, די סעניאָרען.

דער ערשטער פֿון די קאַפּעטינגער, וואָס האָט בעקומען אַן'אײַנפֿלוס אויף גאַנץ פֿראַנקרײַך, איז געווען פֿיליפּ דער צווײטער. ער האָט זײַן גאַנצען לעבען געפֿיהרט קריעג מיט די ענגלענדער, וואָס האָבען געהאַט אין פֿראַנקרײַך זײערע בעזיצונגען. ער האָט צוגענומען פֿון די נאָרמאַנער נאָרמאַנדיען. צו זײַן צײַט האָט מען אײַנגעפֿיהרט אַ קעניגליכֿע אַדמיניסטראַציע, וואָס האָט פֿערוואַלטעט מיט די בעזיעגטע פּראָווינצען, און פֿלעגט פֿון די בעקומענע אָבגאַבען אויפֿהאַלטען דעם קעניגליכֿען הויף און זײַן אַרמעע.

לודוויג דער פרומער.

זעהר שטאַרק האָט זיך ענטוויקעלט די קעניגליכֿע מאַכֿט צו זײַן אײניקעלס צייטען, לודוויג דער נײַנטער, דער פֿרומער. ערשטענס האָט ער דורך זײַן פֿרומער גערעכֿטער הנהגה דערוועקט צו זיך בײַ די פֿראַנצויזען אַ גרויסע אַכֿטונג. זײ האָבען איהם בעטראַכֿט אַלס דעם אָפּעקון פֿון אַלע דערשלאָגענע, שוואַכֿע און געדריקטע. ער האָט חנאה געהאַט צו זיצען נאָכֿמיטאָג אונטער זײַן דעמבע, וואָס בײַם פּאַלאַץ, און אָנגעהמען אַלערלײ בקשות פֿון זײַנע אונטערטאַנען. ער האָט נישט געמאַכֿט קײן חלוק צווישען אָרעם און רייך, צווישען אידעלע און געמײנע לײַט. אײנעם אַ מעכֿטיגען באַראָן האָט ער אַרײַנגעזעצט אין געפֿענגניש דערפֿאַר, וואָס ער האָט אייגענוויליג זיך אכזריות'דיג בעגאַנגען מיט עטלי-

בילד **16** — דאָס ראַטהויז פֿון בריגע. אַ מוסטער פֿון אַ מיטעלאַלטערליכען שטאָרט-געביידע.

יענער, וואָס האָבען געטריעבען געיעג אין באַראָנס וועלדער. זיין אייגענעם ברודער האָט ער בעשטראָפֿט מיט אַ געלדשטראָף דערפֿאַר, וואָס זיינע לייט האָבען בעראַבעוועט דורכרייזענדע סוחרים. לודוויג דער 9-טער האָט געהערשט אין אַזאַ צייט, ווען די גערמאַנישע מנהגים און דאָס פֿעאָדאַלע רעכֿט האָבען שוין נישט געהאַט ביי קיינעם קיין שום ווערדע.

פֿון איטאַליען אויס האָט זיך אָנגעהויבען צו פֿערשפּרייטען דאָס רזימישע רעכט, דאָס רעכֿט, וואָס איז בעשאַפֿען געוואָרען צו יענער געבילדעטער צייט, ווען רוים איז געווען אַ שטאַרקע גוט איינגעאָרדענטע מלוכה. די פֿראַנצויזישע יוריסטען, וואָס האָבען זיך אויסגעבילדעט אין באָלאָניע, פּאַריז, אָרלעאַן, האָבען געשטרעבט דאַמאָלס אָנצווענדען צו פֿראַנקרייך די אייגענע גוטע און קלוגע געזעצען בנוגע צו די רעכֿטען פֿון דער מלוכה און פֿון איטליכֿען אונטערטאַן, מיט וועלכֿע זיי האָבען זיך בעקענט פֿון יוסטיניאַנוס'עס געזעצען-זאַמלונג. אויף די פֿערפלאָנטערטע און פֿערגרעבטע געזעצען פֿון דער פֿעאָדאַלער עפּאָכֿע האָבען זיי געקוקט מיט גערינגשעצונג און פֿעראַכֿטונג. לודוויג האָט זיך שטאַרק אויסגענוצט מיט די דאָזיגע שטרעבונגען, בכדי צו בעזייטיגען אַ סך נאַרישקייטען און אונגערעכֿטיגקייטען פֿון די פֿעאָדאַלע רעכֿטען.

ערשטענס האָט ער בטל געמאַכֿט דעם משפּט דורך אַ צווייקאַמפּף (אַ דועל צווישען די צדדים). זיינע ריכֿטער האָבען געמוזט פֿיהרען דעם פּראָצעס אויפֿ'ן סמך פֿון עדות און דאָקומענטען, וואָס איטליכֿער צד שטעלט צו. דערביי פֿלעגען פֿיהרען די פּראָצעסען לויטער יוריסטען און געלעהרטע אַדוואָקאַטען. ביי־זיצער פֿון פֿאָלק, ווי אין ענגלאַנד, זענען נישט געווען. לודוויג האָט זיך געמיהט, אַז אַלע פּראָצעסען זאָלען אַריין אין קעניגליכֿען געריכֿט. ער האָט מודיע געווען, אַז יעדער, וואָס איז נישט צופֿריעדען מיט דעם משפּט פֿון די פֿעאָדאַלען, קאָן אַריבערטראָגען זיין פּראָצעס צום קעניגליכֿען געריכֿט. און אַזוי, ווי די פּראָצעסען זענען מיט יעדען טאָג געוואַקסען אין דעם קעניגליכען געריכֿט, האָט ער איינגעאָרדענט פּאַרלאַמענטען. דאָ איז געווען אַנ'אַנדער פּאַרלאַמענט, ווי אין ענגלאַנד, וואו פֿערטרעטער פֿון לאַנד פֿלעגען בעקלערען מלוכה-ענינים. דאָס זענען געווען געריכֿטס-פּאַלאַטעס, וואָס האָבען זיך בעשעפֿטיגט מיט קרימינעלע און ציווילע פּראָצעסען. דער הויפּטפּאַרלאַמענט איז געווען אין פּאַריז, שפּעטער זענען צוגעקומען די פּאַרלאַמענטען פֿון די איינגענומענע פּראָווינצען, ווי אין רויאַן, טולוז, רען א. א. וו.

נישט קוקענדיג דערויף, וואָס די נישט גליקליכע בעטײַלינונג אין קרײַיצצוג האָט לודוויג'ען אָבגעצויגען פֿון דער מלוכה-אַרבּײַט, נאָך דעם אַלעם איז די אַכטונג און די ליעבע, וואָס מען האָט צו איהם געפֿיהלט,

ב.ל 17 — א צווייקאמפּף (גאָטס אורטייל).

אין גאַנץ פֿראַנקרײַך נישט געמינערט געוואָרען. נאָך זיין טויט (1270) איז ער פֿערבּליעבּען אין זכרון פֿון פֿאָלק מיט'ן נאָמען לודוויג דער פֿרומער

די גענעראַל־שטאַטען.

זײַן אײניקעל, פ י ל י פּ ד ע ר ש ע נ ע ר, האָט פֿיעל אויפֿגעטהון
צו שאַפֿען אַ פֿ י נ אַ נ צ - ס י ס ט ע ם פֿאַר דער מלוכה. פֿיליפּ האָט נישט
געהאַט די מעגליכקײַט אײַנצואָרדנען די פֿינאַנצען פֿון דער מלוכה אײַנגע·
וויליג. ער איז נאָר געווען דער ערשטער פֿון פֿיעלע קעניגען אין פֿראַנק·
רײַך, און דערום האָט ער בײַ וויכטיגע אַנגעלעגענהײַטען אָנגעהויבען צו·
נויפֿרופֿען צ ו ז אַ מ ע נ פֿ אָ ה ר ע ן, אויף וועלכע עס פֿלעגען זיך צונויפֿקומען
די באַראָנען, די פֿאָרשטעהער פֿון דער קירכע און פֿון די פֿרײַע שטעדט·
די דאָזיגע צוזאַמענפֿאָהרען האָבען זיך גערופֿען ג ע נ ע ר אַ ל - ש ט אַ ט ע ן
און זײ זענען עהנליך געווען צום ענגלישען פּאַרלאַמענט. נאָר די שטאַ·
טען זענען אין די שטאַטען געווען שטאַרקער אָבגעשײַדט, ווי אין ענגלישען
פּאַרלאַמענט. איטליכער שטאַט, אָדער שטאַנד, פֿלעגט פֿיהרען זײַנע בע·
ראַטונגען בעזונדער. די ריטער פֿלעגען זיצען צוזאַמען מיט די באַראָנען,
און נישט ווי אין ענגלאַנד, וואו אַלע ריטער צוזאַמען פֿון אַ גראַפֿסטוואָ
האָבען געהאַט זײער אײגענעם בעזונדערען פּערטרעטער. מיט דער הילף
פֿון די גענעראַל־שטאַטען האָט פֿיליפּ דערגרײַכט, אַז ער זאָל קענען בע·
לעגען דאָס לאַנד מיט אַנ׳אַלגעמײַנעם אָבגאַב. שטאַרקער פֿאַר אַלעמען
האָבען פּראָטעסטירט דאַגעגען די פֿערטרעטער פֿון די קירכען. זײ זענען
אַרויס מיט דער אַלטער טענה, אַז די וועלטליכע מאַכט טאָר נישט נעה·
מען קײַן אָבגאַב פֿון דער קירכע און טאָר קײַן קירכען־פֿערטרעטער נישט
משפּט׳ען אָהן דער ערלויבניש פֿון פּויפּסט. די דאָזיגע טענה, וואָס האָט
נאָך אין 12־יאָהרהונדערט געהאַט אַזאַ מאַכט, האָט איצט, אין 14־טען
יאַהרהונדערט, ווען דער פּויפּסט באָניפֿאַציוס איז אַרויס געגען פֿיליפּ׳ען,
שוין קײַן שום ממשות נישט געהאַט. די מײַסטען זענען געשטאַנען אויפֿ׳ן צד
פֿון פֿיליפּ׳ען. ער אַלײַן האָט זיך אויסגעלאַכט פֿון פּויפּסטס בולעס (התראה·
בריעף), און האָט אײַנגעשפּאַרט אין געפֿענגעניש דעם שליח פֿון פּויפּסט.
און ווען דער פּויפּסט האָט איהם אַרײַנגעלעגט אין חרם, האָט ער קײַן
איטאַליען געשיקט זײַנע לײַט, וואָס זענען אַרײַנגעדרונגען אין פּאַלאַץ
פֿון פּויפּסט און איהם מיאוס בעלײַדיגט. באָניפֿאַציוס איז באַלד דערויף
געשטאָרבען און זײַן נאָכפֿאָלגער קלעמענטיוס איז גענויטיגט געווען זיך
אַריבערצופּעקלען אין פֿראַנקרײַך און אויסבעטען שטיצע בײַ׳ם פֿראַנצויזישען
קעניג געגען זײַנע איטאַליענישע שונאים. סוף־כל־סוף איז פֿיליפּ׳ען געלונגען
אָבצוטײַלען די הערשאַפֿט פֿון אַ נאַציאָנאַלער מלוכה, וואָס מאַכט קײַן חלוק
נישט צווישען אונטערטאַנען, פֿון דער הערשאַפֿט פֿון דער קירכע, וואָס

האַלט זיך פֿאַר דעם אויבערהאַר איבער אַלע מלוכות און פֿערלאַנגט פֿאַר איהרע מיטגליעדער אַ בעזונדערע אויסנאַהמס-שטעלונג אין יעדער מלוכה.

אין יאָהר 1328 איז געשטאָרבען דער לעצטער זוהן פֿון פֿיליפּ׳ען, נישט לאָזענדיג קײַן מענליכען יורש. די קרוין איז אַריבער צו דער דינאַסטיע וואַלואַ, בײַ וועמען די קעניגען זענען געווען עכּטע פֿעאָדאַלען און וואָס האָבען געפֿיהרט די אײַגענע פּאָליטיק פֿון די קעניגען אין 13-טען יאַהרהונדערט. צו זײַער צײַט האָט פֿראַנקרײַך בעקומען די גרעסטע מפּלות פֿון ענגלאַנד. אין יאָהר 1356 האָבען די פֿראַנצויזען בעקומען אַ צווײַטע מפּלה; דער קעניג און אַ גרויסער טײַל ריטער זענען גענומען געוואָרען אין געפֿאַנגענשאַפט. אויפֿ׳ן אָרט פֿון געפֿאַנגענעם קעניג איז אַרויף זײַן זוהן, אַלס רעגענט. ער האָט צונויפֿגערופֿען די גענעראַל-שטאַטען. עס איז בעשלאָסען געוואָרען צו געבען געלד אויף אַ נײַעם חיל, אָבער די שטאַטען האָבען געפֿאָדערט ערשטענס, אַז די אָבגאַבען זאָלען נישט זאַמלען די בעאַמטע פֿון קעניג, נאָר די פֿערטרעטער פֿון די שטאַנדען (שטאַטען), און צווייטענס, זאָלען די שטאַטען ווערען צוזאַמענגערופֿען רעגעלמעסיג צווײַ מאָל אין יאָהר. בעזונדערס שטאַרק האָבען פֿערטײַדיגט די דאָזיגע פֿאָדערונגען די פֿערטרעטער פֿון דריטען שטאַנד. נאָך אַ קורצען זיעג פֿון די שטאַטען האָבען זיך אָנגעהויבען גרויסע בלוט-פֿערגיעסונגען און מהומות אין דער בעפֿעלקערונג פֿון פֿראַנקרייך. די שטאַטען זענען ענדליך בטל געוואָרען און דער רעגענט מיט זיין אַדמיניסטראַציע זענען ווידער געוואָרען די זעלבסטהערשער פֿון פֿראַנקרייך.

אין דער דאָזיגער בהלה-צײַט האָט הײַנריך דער פֿינפֿטער בעזיעגט דעם פֿראַנצויזישען חיל. זײַן זוהן איז געוואָרען פּראָקלאַמירט פֿאַר דעם קעניג פֿון פֿראַנקרײַך און ענגלאַנד, און דער געזעצמעסיגער יורש פֿון דער פֿראַנצויזישער קרוין האָט געמוזט זיך בעהאַלטען אין אָרלעאַן, אין דעם אײַנציגען נאָך נישט בעזיעגטען אָרט, וואָס איז אויך געווען אַרומגערינגעלט פֿון אַלע זײַטען פֿון די זיעגענדע ענגלענדער.

זשאַנאַ ד׳אַרק.

אין דער דאָזיגער פֿערצווײַפֿעלטער לאַגע פֿון די פֿראַנצויזען איז פֿאָרגעקומען עפּיס אַזוינס, וואָס האָט, ווי דורך אַ נס, געראַטעוועט פֿראַנקרײַך פֿון אַנ׳אונטערגאַנג. אַ פּראָסטע פּויערטע האָט צוגליהט דעם פֿערלאָשענעם פּאַטריאָטיזם פֿון די פֿראַנצויזען, האָט אויפֿגעהויבען זייער געפֿאַ-

לֶענעם גַיִסט אוּן האָט וַיי אויסגעלערנט, ווי צוּ בּעזיעגען די ענגלענדער. אין אַ דאָרף האָט געלעבּט אַ 17־יעהריג מֵיידעל זשאַנאַ ד׳אַרק. איהר דאָרף איז געלעגען ווַיט פוּן שלאַכט־פעלד, אָבּער פוּן קינדוויַיז־אָן איז זי געווֶעהנט געוועז צוּ הערען וועגען בּלוּטיגע מלחמות, וועגען די רוֹיבּעריַיען פוּן די ענגלענדער. זי האָט בּעשלאָסען צוּ געה׳ן צוּם קעניג (ווַיל אין חלוֹם האָט איהר אַזוֹי גע־הֵייסען אַ מלאָך), איהם קרוֹינען אוּן בּעפרייען דאָס לאַנד פוּן די שׂוֹנאים. קוים מִיט צרות האָט מען די פוֹיערטע דערלאָזען צוּם קעניג קאַרל. די בּשׂוּרה אָבּער פוּן דעם דאָזיגען מֵיידעל האָט געמאַכט אין חיל אַ געוואַלדינען רוֹשם. די פּראָסטע סאָלדאַ־טען האָבּען בּאַלד אַיינגעגלוֹיבּט, אַז זשאַנא איז געשיקט געוואָרען פוּן גאָט צוּ ראַטעוועןפראַנק־רַייך. זשאַנאַ איז בּע־שטאַנען, אַז מען זאָל

בּילד 18. — זשאַנאַ ד׳אַרק.

נעבּען די ענגלענדער אַ שלאַכט. מיט אַ קירבּענ־פאָהן אין דער האַנד איז זי אַרוֹיס אין דער שפּיץ פוּן חיל געגען די ענגלענדער אוּן האָט איינגע־נוּמען אַיינעם פוּן די ענגלישע פעסטוּנגס־טהוּרעמס. פוּן דאַמאָלס אָן האָט דער פראַנצוֹיזישער חיל מיט זשאַנאַ אַן דער שפּיץ אָנגעהוֹיבּען צוּ זיעגען. זשאַנאַ האָט געבּראַכט דעם קעניג אין ריַימס, וואוּ ער איז געקרוֹינט גע־וואָרען. זי האָט אויך גערוּפען דאָס מיליטער צוּ בּעפריַיען פוּן די ענגלענ־דער פּאַריז. נאָר די פראַנצוֹיזען, ד. ה. דער קעניג אוּן זיין הוֹיף, האָבּען זיך גענוּמען מיט אַמאָל בּעציהען צוּ זשאַנאַ מיט אַנ׳אוּנפערשטענדליכען חשד. אין אַ צוזאַמענשטוֹיס מיט׳ן ענגלישען חיל איז זשאַנאַ גענוּמען געוואָרען אין געפאַנגענשאַפט פוּן די בּוּרגוּנדער, וואָס זענען געגאַנגען צוּ־זאַמען מיט די ענגלענדער, אוּן יענע האָבּען זי איבּערגעגעבּען צוּ די ענג־

לענדער, וועלכע האָבען זי גע׳משפט אַלס מכשפה און זי פערברענט אויפ׳ן שײַטערהויפען (1431).

אָבער דאָס, וואָס זשאַנאַ האָט אויפגעטהון, איז געווען אַ רעטונג פאַר פראַנקרײַך. זי האָט געוויזען, אַז די ענגלענדער קאָן מען בעזיעגען און וואָס פאַר אַ מאַכט דאָס איז, ווען דאָס מיליטער שלאָגט זיך אום ליעבע צום פאַטערלאַנד. ווי עס איז שוין געווען דערמאָנט אין ערשטען קאַפּיטעל, האָבען די פראַנצויזען באַלד אַרויסגעשטופּט די ענגלענדער כמעט פון גאַנץ פראַנקרײַך, חוץ דער שטאָדט קאַלע.

נאָך דעם הונדערט-יעהריגען קריעג מיט די ענגלענדער האָט מען נאָך לאַנג געפיהלט אין פראַנקרײַך די שרעקליכע רעזולטאַטען פון דעם קריעג. פון קריעג האָבען געלעבט גאַנצע באַנדעס געדונגענע סאָלדאַטען, וואָס האָבען איצט, נאָך דעם קריעג, פערלאָרען זײַער פרנסה. זײַ זענען זיך נישט צוגאַנגען, און פלעגען פאַרטיעס-ווײַז ראַבעווען דאָס לאַנד, נעהמען אָבגאַב פון שטעדט און שטעדטלעך, בעלאַגערען די שלעסער פון די באַראָנען און ענטפערען מיט אַ ריכטיגער קריעגס-שלאַכט, ווען מען פלעגט שיקען געגען זײַ חיל. קאַרל האָט אָבגערייניגט פראַנקרײַך פון די באַנדעס גזלנים. אום צו קעמפּפען מיט זײַ, האָט מען בעדאַרפט האָבען אַ שטענדיגען חיל. די גענעראַל-שטאַטען, וואָס זענען צונויפגערופען געוואָרען אין יאָהר 1434, האָבען בעשטימט אַ בעזונדערען אַלגעמײַנעם אָבגאַב אויף אויסצוהאַלטען אַזאַ שטענדיגען חיל.

לודוויג דער עלפטער.

זײַן זוהן לודוויג דער 11-טער האָט ווייטער פאָרטגעזעצט דעם קאַמפּף פון דער קעניגליכער מאַכט מיט דער מאַכט פון די פעאָדאַלען. צו זײַן צײַט האָבען די פעאָדאַלען געמאַכט אַ בונד (אַ ליגע), וואָס האָט געדאַרפט צווינגען די קעניגליכע מאַכט אומצוקעהרען די באַראָנען געוויסע פעאָדאַלע פריווילעגיעס, וואָס זײַ האָבען פערלאָרען. צו דער ליגע זענען צוגעטרעטען אויך אַ סך קרובים פון קעניג, ווי דער מעכטיגסטער פירשט פון בורגונדיען קאַרל דער מוטיגער, וואָס האָט פערמאָגט אַן אײַגענע מלוכה ביי די טײַכען רהײַן און רהאָן. לודוויג האָט אָנגעווענדעט אַלע קרעפטען, אום נאָר פאַרטיג צו ווערען מיט די אונצופריעדענע באַראָנען. ער האָט געפרובט אין אַ אָפענעם קריעג צו בעזיעגען זײַנע נעגנער, נאָר דער קריעג האָט זיך געענדיגט פאַר איהם מיט אַ ניעדערלאגע. דאַמאָלס האָט ער זיך גענומען

צו דער פּאָליטיק, וואָס שטרעבט צו מאַכען די פּעראייניגטע פריינד, זיינע שונאים, צווישען זיך אונאייניג. מיט גרויס קלוגהייט האָט ער צושיידט זיינע געגנער, און אין געוויסע גינסטיגע מאָמענטען איז ער אַרויס געגען איטאליכען געגנער בעזונדער. געגען שטאַרקסטען געגנער זיינעם, קאַרל דעם מוטיגען, האָט ער געפיהרט קריעג מיט דער הילף פון קאַרל'ס

בילד 19. — לודוויג דער 11-טער.

אייגענע אונטערטאַנען. ער האָט געהיים געשטיצט די בונטען פון די פלאַנדרישע שטעדט, פון די שווייצער און די לאָטאַרינגער. אין קריעג מיט די לאָטאַרינגער איז קאַרל ערמאָרדעט געוואָרען. אַ טייל פון זיינע בעזיצונגען זענען אַריבער צום מאַן פון זיין טאָכטער, דעם דייטשען אימפּעראַ.

גוטסבעזיצער האָבען פֿערלוירען אַ סך פּריווילעגיעס בנוגע די פֿויערן (למשל, האָס גערוּכט, דאָס רעכט אַרויפֿצולעגען אָבגאַבען א. א. וו.), נאָר זיי זענען געבליעבען די לייבאייגענע פֿון אַמאָל מיט דער פֿפֿליכט צו אַרבייטען עטליכע טעג אין וואָך פֿאַר'ן גוטסבעזיצער, מיט דעם חוב צו צאָהלען אַ געוויסען שטייער דעם באַראָן א. א. וו. און אַזוי ווי די שטאַנדען האָבען געלעבט אין שטענדיגער פֿיינדשאַפֿט, איז געוואָרען דער קעניג דער איינציגער פֿערטרעטער פֿון דער נאַציאָנאַלער איינינקייט פֿון דער מלוכה-מאַכט און די מלוכה-אינטערעסען.

דריטעס קאַפּיטעל.

די פּירענעאישע האַלב-אינזעל.

די אַראַבער האָבען נישט איינגענומען די גאַנצע האַלב-אינזעל. ביי די גרענעצען פֿון איהר האָבען געלעבט די גאָטען און די פֿראַנקען. פֿון די דאָזיגע ביידע שטאַמען האָבען זיך שפּעטער געבילדעט די מלוכות אַראַגאָניען, קאַסטיליען (שפּאַניען) און פּאָרטוגאַל. די דאָזיגע קריסטליכע מלוכות האָבען שטענדיג געפֿיהרט מיט די מוירען (אַזוי האָט מען גערופֿען די אַראַבער) עקשנות'דיגע מלחמות. דער קאַליפֿאַט אין קאָרדאָוואַ איז זיך צופֿאַלען אין 7 פֿירשטענטימער, און אין קליינע מלחמות מיט די מוסולמענער האָבען די קריסטען איינגענומען איין פֿירשטענטום נאָך אַ צווייטען. אין 1212 האָבען די אַראַבער בעקומען אַ גרויסע מפּלה, נאָך וועלכער זיי זענען אָבגעשטופּט געוואָרען ביז צום עקסטען דרום פֿון דער האַלב-אינזעל און וואו זיי האָבען זיך נאָך געהאַלטען אין גראַנאַדאַ (אַנדאַלוזיען) העכער צוויי הונדערט יאָהר.

צוליעב די בעזונדערע געאָגראַפֿישע פֿערהעלטניסען און דעם כאַראַקטער פֿון דער בעפֿעלקערונג האָבען פֿריה זיך אָנגעהויבען צו בילדען אין איטליכען ווינקעל פֿון שפּאַניען זעלבסטשטענדיגע שטאָדטיגע געמיינדען.

אין ערגעץ אין אייראָפּאַ האָט די קירכע נישט געהאַט אַזוינע פּריווילעגיעס, ווי אין שפּאַניען. אין די שטענדיגע קרייצציגע געגען די מוירען האָט די קירכע געשפּיעלט אַ גרויסע ראָלע. אַקוראַט, ווי עס האָבען זיך געבילדעט אין פּאַלעסטינאַ פֿרומע ריטער-אָרדענס, האָבען זיך אויך אין שפּאַניען געבילדעט די אָרדענס פֿון שפּאַנישע ריטער, וואָס האָבען זיך אויך געשטעלט פֿאַר די העכסטע אויפֿגאַבע צו קעמפֿפֿען מיט

טאָר מאַקסימיליאַן דעם ערשטען, און די בעזיצונגען אין בורגונ-דיען ביים רהיין און רהאָן האָט פֿערהאַפֿט לודוויג אַליין און נאָך פֿער-שטאַרקט צוליעב דעם זיין מלוכה אין מזרח-פֿראַנקרייך. לודוויג איז געווען, אַלס האַראַקטער, אַ זעלטענער קעניג אונטער די פֿראַנצויזישע קעניגען. ער האָט פֿעראַכטעט די מענשען און האָט ליעב געהאַט זיי ביטער אויסצולאַכען, אויף אַ קלוגען פֿיינעם אכזריות'דיגען אופן פֿלעגט ער זיך אָברעכענען מיט זיינע שונאים. ער האָט קיינעם נישט געטרויט, קיינעם נישט ליעב געהאַט און האָט אייביג זיך געטראָגען מיט'ן חשד, אַז איטליכער טראַכט נעגען זיין לעבען. נאָכדעם, ווי ער פֿלעגט אָבטהון עפּיס אַנ'עולה אָדער עפּיס אַנ'אכזריות'דיגע טהאַט געגען עמיצען, פֿלעגט ער זיך ערלייכטערען דאָס געמיט מיט אַ תפילה אין קירכע, און פֿלעגט ווייטער אָנהויבען רודפֿ'ען עד חרמה זיינע געגנער. די ריטער האָט ער נישט ליעב געהאַט; ער פֿלעגט מעהר צוציהען צו זיך די שטאָדטישע לייט. נאָר וויבאַלד עס פֿלעגט זיך האַנדלען וועגען דער קעניגליכער מאַכט, פֿלעגט ער נישט אָבגעבען פֿון זיין מאַכט, וואָס אַ האָהר איז ווערט, און פֿלעגט באַלד געבען צו פֿיהלען, אַז ער האָט נישט אין גאַנץ פֿראַנקרייך קיין גלייכען צו זיך.

פֿראַנקרייך האָט זיך צום סוף פֿון 15-טען יאָהרהונדערט שטאַרק פֿערענדערט. די פֿעאָדאַלישע צוברעקלטקייט איז פֿערשוואונדען. אין דעם שווערען קאַמפּף מיט די ענגלענדער איז פֿראַנקרייך אויסגעוואַק-סען אַלס אַ נאַציאָנאַלע מאָנאַרכיע מיט אַ שטאַרקער קעניגליכער מאַכט. קיין זעלבסטשטענדיגע פֿירשטען זענען שוין אין פראַנקרייך נישט געווען. די באַראָנען און די ריטער האָבען פֿערלאָרען זייער מאַכט צוליעב דעם קעניגליכען געריכט, דער שטענדיגער אַרמעע און דעם נייעם פֿינאַנציעלען סדר אין לאַנד. אָבער צום אונטערשייד פֿון ענגלאַנד, האָט זיך אין פֿראַנקרייך נישט אויסגעבילדעט קיין פֿאָלקס-פֿערטרעטונג. נישט אין די פּראָווינצען נישט אין פּאַריז, נישט צוליעב אָרטיגע בעדערפֿ-נישען, נישט צוליעב מלוכה-אַנגעלעגענהייטען האָבען זיך די קלאַסען נישט געקענט פֿעראייניגען. דער אַדעלמאַן האָט זיך געהאַלטען העכער פֿאַר'ן סוחר, די קירכען-פֿאָרשטעהער האָבען זיך געהאַלטען פֿאַר די געבילדעטסטע פֿון אַלע; אין די גענעראַל-שטאַטען אַפֿילו פֿלעגט איטליכער שטאַנד אָב-האַלטען די בעראַטונגען בעזונדער, זיך נישט וועלען אויסמישען מיט אַנ-דערע שטאַנדען, און אָננעהמען בעזונדערע בעשלוסען, נישט רעכענענדיג זיך מיט די בעשלוסען פֿון אַנ'אַנדער שטאַנד. דער פֿיערן-שטאַנד האָט געהאַט אין פֿראַנקרייך אַנ'ערגערע שטעלונג ווי זיין ענגלאַנד. אמת, די

יי נישט-גלויבינע. די שטעדט זענען נישט געווען אַזוי רייך, ווי די ענגלישע, פלאַנדרישע און פראַנצויזישע, ווייל דער האַנדעל איז געווען שוואַך ענטוויקעלט אין שפאניען, נאָר אַזעלכע שטעדט זענען געווען דאָרט אַסך, און די שטאָדטיגע בעפעלקערונג האָט פון שטענדיג אָן זיך געהאַלטען אייניג, ווען מען האָט געדאַרפט פערטיידיגען די אינטערעסען און די בעזונדערע מנהגים פון דער שטאָדטיגער געמיינדע.

ביי אַזעלכע בעדינגונגען איז טיעף איינגעפלאַנצט געוואָרען די פעאָדאַלע זעלבסטשטענדיגקייט פון איטליכען אָרט בעזונדער אין שפאַניען. איטליכע מלוכה׳לע איז געווען אַ בונד פון נאָך קלענערע זעלבסטשטענדיגע מלוכה׳לעך. ווען מען פלעגט דאַרפען פיהרען קריעג, פלעגט מען מוזען קומען מיט איטליכען זעלבסטשטענדיגען פירשט, אָדער שטאָדטיגער געמיינדע, אין אַנ׳אָבמאַך. די פערטרעטער פון אַלע פראָווינצען פלעגען זיך דאַמאָלס צוזאַמענקלויבען אויף אַ צוזאַמענפאָהר (די קאָרטעס). דעם קעניג האָט מען בעטראַכט, ווי דעם ערשטען צווישען גלייכע. אין דער שבועה, וואָס מען פלעגט געבען דעם נייעם קעניג, פלעגט מען זאָגען: „ווען דו וועסט היטען און אָבטען אונזערע געזעצען, שווערען מיר דיר, אַז מיר וועלען דיר זיין אונטערטעניג, ווען נישט — נישט".

אין 15-טען יאָהרהונדערט איז אָבער שפאַניען געוואָרען אַ גרויסע מלוכה, און דער דאָזיגער פעאָדאַלער סדר האָט זיך נישט געקענט ווייטער האַלטען. צוויי פון די גרעסטע מלוכות, אַראַגאָניען און קאַסטיליען, האָבען זיך פעראייניגט אין איין מלוכה, צוליעב דעם שדוך פון פערדינאַנד פון אַראַגאָניען מיט איזאַבעלע פון קאַסטיליען. אין דעם יאָהר 1492 האָבען די שפאַניער איינגענומען די לעצטע בעזיצונג פון די מויערען אין גראַנאַדאַ.

פערדינאַנד האָט גענומען בעגרענצען די פריווילעגיעס פון די אַדעל-לייט. ערשטענס איז ער געוואָרען דער אויבערהאַר פון די ריטער-אָרדענס און צוליעב דעם בעקומען אַ גרויסע מיליטערישע מאַכט. צווייטענס, האָט ער אָרגאַניזירט די הייליגע הערמאַנדאַד, אַ פאָליציי פון שטאָדטיגע און דאָרפישע לייט, וואָס האָבען געדאַרפט אַכטונג געבען אויף די רוהע אין די שטעדט און דערפער און האָבען נישט געדאַרפט דערלאָזען צו קריעג, רויבערייען און צו די ווילדע קאַפריזען פון די ריטער.

די קירכע האָט איהם שטאַרק געשטיצט. די אינקוויזיציע האָט צו זיין צייט שטאַרק געבושעוועט אין שפאַניען. ער האָט זי שטאַרק אויסגע-

נוצט אי גענגען די אַפּיקורסים, אי גענגען זײַנע פּאָליטישע געגנער. פּער־דינאַנד האָט איבערגעלאָזען אין דער וועלט־געשיכטע דעם זכר, וואָס ער האָט אַרויסגעטריבען פֿון זיין לאַנד אַלע יודען (1494). ווען נישט די באַלדינע ענטדעקונג פֿון אַמעריקאַ, וואָס האָט שטאַרק פער־אינטערעסירט דאַמאָלס די אַדעללײַט, וואָלט פּערדינאַנד נישט אַזוי לײַכט געקענט דורכפֿיהרען זײַנע פּלענער, וואָס האָבען אויף הונדערטער יאָהרען חרוב געמאַכט די צוקונפֿט פֿון שפּאַניען, צוליעב דער אינקוויזיציע און צוליעב דעם, וואָס ער האָט פּערטריעבען די פֿעהיגסטע אונטערטאַנען פֿון זיין לאַנד, די יודען.

פּיערטעס קאַפּיטעל.

איטאליען.

פּערשיעדענע סבות האָבען געבראַכט דערצו, אַז איטאַליען איז נישט צוזאַמענגעשמאָלצען געוואָרען אין איין גרויסע מלוכה, נאָר איז זיך צופֿאַלען אין אַסך קלײַנע זעלבסטשטענדיגע מלוכות. ערשטענס, האָבען זיך אין קיין לאַנד נישט אַזוי אויסגעמישט די פּערשיעדענע שטאַמען אין דער צייט פֿון דער פּעלקער־וואַנדערונג, ווי אין איטאַליען. 2) איז נאָך פֿון רוים'ס צייטען געבליעבען ביי די שטעדט די טבע צו לעבען איטליכע פֿאַר־זיך און שטענדיג צו לעבען צווישען זיך אין אונאײַניגקײַט. 3) האָבען די קאַמפּפֿען צווישען די אימפּעראַטאָרען מיט'ן פּויפּסט נישט דערלאָזען, אַז עס זאָל זיך בילדען אַנ'אײַנציגע נאַציאָנאַלע מלוכה, מיט אַנ'איינציגען פּערטרעטער אין דער שפּיץ, ווי אין פראַנקרײַך, אָדער אין ענגלאַנד.

אוויניאָן, קאָלאָ דע־ריענצאָ.

נאָכדעם, ווי עס זענען אַרונטער פון דער וועלט־סצענע די האָהענשטויפּען, האָט אײַגענטליך די פּאָליטיק פֿון פּויפּסטטום געזיעגט, אָבער באַלד איז אויך געקומען די ירידה פֿון פּויפּסטום. די פּויפּסטען האָבען נישט פּערמאָגט די מאַטעריעלע קרעפֿטען צו בעגרינדען אַ וועלטליכע מאַכט. ווי באַלד עס איז געפֿאַלען דער פּחד פֿאַר די אימפּעראַטאָרען, האָט יעדער באַראָן געפֿיהרט פּאָליטיק נאָך זיינע אײַגענע אינטערעסען, יעדער געניטער פּעלדמאַרשאַל, יעדע שטאָדט האָט נאָר געשטרעבט זיך צו פּערשטאַרקען אויפֿ'ן פּרעמדען חשבון. מעהר פֿאַר אַלץ האָבען די פּויפּסטען שטאַרק געהאַט צו לײַדען פון דער רוימישער בעפֿעלקערונג און פֿון די

באַראָנען פֿון די רוימישע פּראָווינצען. אום זיך ווי-עס-איז צו בעשיצען פֿון אַלערליי געוואַלד-טהאַטען, האָבען די פּויפּסטען אויסגעקליעבען אַ משונה׳דיג מיטעל. דער פּויפּסט קלעמענטיוס איז אַריבער פֿון רוים אין אַוויניאָן אין בורגונדיען (1308). דאָרטען האָט ער זיך געפֿיהלט זיכערער, חאָטש די פֿערוואַלטונג זיינע פֿון רוימישע פּראָווינצען האָט דאַדורך שטאַרק געליטען. די בעפֿעלקערונג פֿון רוים איז דערפֿון געווען זעהר אונצופֿריעדען, און איינער אַ רוימער, קאָלאָ דע-ריענצאָ, וואָס האָט געחלומט פֿון אַ רוים, ווי עס איז אַמאָל געווען, און וואָס האָט געשטרעבט צו פֿעראייניגען גאַנץ איטאַליען אונטער איין מלוכה, האָט אויסגענוצט די דאָזיגע שטימונג פֿון פֿאָלק און האָט פּראָקלאַמירט אַ רוימישע רעפּובליק. דאָס פֿאָלק האָט אַרויסגעטריבען דעם פּויפּסט׳ס פֿערטרעטער, און ריענצאָ איז אויסגעקליעבען געוואָרען אַלס פֿערטרעטער פֿון דער נייער רעפּובליק מיט׳ן טיטעל „טריבון" (1347). קאָלאָ דע-ריענצאָ האָט נישט לאַנג רעגיערט. אַלס די רוימער זענען דערגאַנגען, אַז ער קלערט זיך צו לאָזען קרוינען, זענען זיי אַרויס געגען איהם, און ער האָט געמוזט אַנטלויפֿען. צוריק איז ער געקומען שוין גאָר אַנ׳אַנדערער מיט דעם חיל פֿון פּויפּסט. די שטאָדט איז ווידער אַריבערגעגאַנגען אין זיינע הענד, וואו ער האָט שוין גע׳בעל-הבית׳ועט אַלס „סענאַטאָר". נאָר אויך אַלס דיענער פֿון פּויפּסט האָט ער זיך אַרויסגעוויזען פֿאַר נישט קיין זיכערען מענשען, און זיין קאַריערע האָט זיך געענדיגט דערמיט, וואָס ביי אַ גע-וויסען בונט פֿון דער רוימישער בעפֿעלקערונג האָט מען איהם ער-מאָרדעט.

„נאָך אַ זיעבענציג-יעהריגען גלות" איז גרעגאָריוס דער עלפֿטער (1377) ווידער אַריבערגעצויגען קיין רוים, דערנאָך, ווי דאָס פּויפּסטטום האָט ווידער אונטערטעניג געמאַכט צו זיך די רוימישע פּראָווינצען. נאָר דאָ האָט זיך אָנגעהויבען אַנ׳אַנדער צרה. די פֿראַנצויזען האָבען מורא געהאַט, אַז דערמיט, וואָס איטאַליען בעקומט ווידער דער פּויפּסט, זאָל דאָס לאַנד נישט בעקומען דאָס איבערגעוויכט איבער פֿראַנקרייך, און דערום האָבען די פֿראַנצויזישע קאַרדינאַלען נאָך גרעגאָריוס׳עס טויט אויסגעקליעבען איין פּויפּסט פֿאַר זיך און די איטאַליענער אַ צווייטען פֿאַר זיך, און פֿון דאַמאָלס אָן האָט זיך אָנגעהויבען „די גרויסע צושפּאָלטענקייט פֿון דער קירכע".

נישט דער רוימישער, נישט דער אַוויניאָנער האָבען, פֿערשטעהט זיך, נישט געקענט טראַכטען וועגען דעם צו פֿערגרעסערען זייער וועלטליכע מאַכט. זיי זענען שוין געווען צופֿריעדען, ווען זיי האָבען זיך נאָר ווי-עס-

איז געהאַלטען אויף זייערע שמוהלען און ווען איטליכער פֿין זיי האָט בעקומען זיינע אָנהעננער אין די קאַטוילישע לענדער. נאָר ווען אין 1417 איז אויסגעקליעבען געוואָרען, נאָך דער צושפּאַלטענקייט פֿון דער קירכע, מאַרטין דער פֿינפֿטער, האָבען די פּויפּסטען ווידער אָנגעהויבען צו פֿערפֿעסטיגען און צו פֿערשפּרייטען זייער וועלטליכע מאַכט אין צענטר פֿון איטאַליען. עטליכע פֿון די פּויפּסטען אין 15-טען יאַהרהונדערט זענען גע- ווען געבילדעטע קלוגע דיפּלאָמאַטען, גרויסע ליעבהאָבער פֿון וויסענשאַפֿט און קונסט; אַנדערע ווידער זענען געווען שטאַרק פֿערדאָרבענע, האַבגיע- ריגע, פֿאַלשע מענשען, וואָס האָבען געלאַבט פֿון זייער אייגענער אמונה, פֿון יעדער מאָראַל און פּראָסטער אַנשטענדיגקייט. נאָר אַלס פֿערטרעטער פֿון דער קירכע האָבען זיי קיינער נישט געטויגט, ווייל ערשטענס, האָבען זיי נור געהאַט פֿאַר זיך ריין וועלטליכע ציעלען, און צווייטענס, האָבען זיי אויסגענוצט זייער רעליגיעזען טיטעל, אַלס אַ מיטעל לייכטער צו דערגריי- כען זייערע ריין עגאָאיסטישע אָבזיכטען. בעזונדערס האָבען זיך אויסגעציי- כענט די פּויפּסטען פֿון 15-טען יאַהרהונדערט מיט זייער נעפּאָטיזם, ד. ה. זיי פֿלעגען זיך אַרומרינגלען מיט לויטער קרובים, געבען זיי שטעלען אין אַלע זייערע פּראָווינצען, אין פֿערשיעדענע קלויסטערען, קירכענגעמיינ- דען א. א. וו.

די האָהענשטויפֿען זענען געפֿאַלען צוליעב די פּראַנצויזען, וואָס האָ- בען זיך דערנאָך בעזעצט אין דרום-איטאַליען און אין סיציליען. די בע- פֿעלקערונג האָט זיי שרעקליך פיינד געהאַט, און אום זיך ווי-עס-איז צו האַלטען, האָבען די פּראַנצויזישע זיעגער געמוזט געבען די אָרטיגע באַראָ- נען די גרעסטע פּריווילעגיעס; דערום האָט אין די דאָזיגע מלוכות גע- הערשט די גרעסטע אונאָרדנונג.

די שטעדט פֿון צפֿון-איטאַליען האָבען אויך שטאַרק געליטען צוליעב דעם קאַמפּף פֿון פּויפּסט מיט די האָהענשטויפֿען. די שטעדט האָבען זיך אויך צוטיילט אין צוויי פּאַרטייען: גיבעלינען און גוועלפֿען. מיט די אונרוהען האָבען זיך אויסגענוצט פֿערשיעדענע לייט, און מאַנכע שטעדט זענען אַרי- בער, ווי אַמאָל די פֿרייע גריכישע שטעדט, אין די הענד פֿון איינצעל- נע טיראַנען.

אין מילאַן איז די טיראַניע אַריבער צו דעם רייכען הויז וויסקאָנטי, וועלכעס האָט מיט דער צייט איינגענומען גאַנץ לאָמבאַרדיען. אין מיטען פֿין 15-טען יאַהרהונדערט איז די מאַכט פֿון הויז וויסקאָנטי אַריבער צו פּראַנצעסקאָ ספֿאָרצאַ, דעם שוויגערזוהן פֿין לעצטען וויסקאָנטי. ספֿאָרצאַ

האָט זיך אַ נאָמען געמאַכט אַלס אַ גרויסער אָנפיהרער פון אַ נ ע ד ו נ ג ע־נ ע ם ח י ל (קאָנדאָטיערי). ער איז שפּעטער געוואָרען דער הערצאָג פון מילאַן און האָט געפיהרט אַ פיעל קליגערע און נוצליכערע פּאָליטיק, ווי די וויסקאָנטים.

די הויפּטשטאָדט פון טאָסקאַנאַ איז געוואָרען מיט דער צייט פלאָרענץ. דאָרטען האָט בעקומען די טיראַניע די פאַמיליע מ ע ד י ט ש י, וואָס האָט שטאַרק פערשענערט די שטאָדט מיט אַלערליי גרויסע קונסטווערק. דער הויף פון מעדיטשי האָט זיך אויסגעצייכענט מיט זיין גרויסער ליעבע צו וויסענשאַפט, קונסט און ליטעראַטור.

די רעפּובליק פון ווענעדיג האָט זיך ענטוויקעלט גאָר אויף אַנ׳אַנדער אופן. דאָרטען האָט געוועלטיגט אַ קליינע אַריסטאָקראַטיע פון קאַפּיטאַליסטען, וועלכע האָט שוין אין 14־טען יאַהרהונדערט בעזייטיגט דאָס פאָלק פון די פּאָליטישע אַנגעלעגענהייטען. דער ערשטער אין דער רעפּובליק איז געווען אַ דאָזש (פון דוקס, הערצאָג), וועלכען מען פלעגט אויסקלויבען אויפ׳ן גאַנצען לעבען; זיין מאַכט פלעגט בעגרענעצען אַ ג ר ויס ע ר ר אַ ט. די ערטער אין דעם דאָזיגען ראַט פלעגען איבערגעהען בירושה. חוץ דעם איז נאָך געווען ד ע ר ר אַ ט פ ו ן ד י צ ע ה ן, וואָס פלעגען פיהרען די אויספאָרשונג און דאָס געריכט וועגען פּאָליטישע פערברעכען.

ווענעדיג האָט געפיהרט אַ גליקליכען און העפטיגען קריעג געגען די טערקען. נאָך פון 15־טען יאַהרהונדערט איז ווענעדיג׳ס מאַכט שטאַרק געפאַלען. זי איז געפאַלען צוליעב די רייבענישען מיט די אַנדערע איטאַליענישע מלוכות און צוליעב די ניי־ענטדעקטע האַנדעלס־וועגען אין אינדיען און אַמעריקאַ.

פינפטען קאַפּיטעל.

ד ייטשלאנד.

דאָס, וואָס די גערמאַנישע קעניגען האָבען שטענדיג געשטרעבט צו שאַפען אַ „היילינע רוימישע אימפּעריע אונטער דער הערשאַפט פון דער גערמאַנישער נאַציאָן", האָט גרויס געמאַכט דעם נאָמען פון עטליכע אימפּעראַטאָרען. אָבער גערמאַניען האָט דאָס נישט געבראַכט קיין גליק. אַנשטאַט צו קלערען, ווי צו שטאַרקען דייטשלאַנד, צו רעפאָרמירען דעם פעאָדאַלען סדר, צו קרעפטיגען די מלוכה־מאַכט, האָבען זיך די קעניגען פערנומען מיט בריימע פאַנטאַסטישע פּלענער, צו זיין דער אויבערהאַר

איבער אַלע לענדער, צו זיין דער אָפּיעקון פֿון דער רוימישער קירכע און צו מאַכען מיט גערמאַנישע קרעפֿטען איין איינציגע מלוכה פֿון צובערקעלטען איטאַליען. דייטשלאַנד איז דערום צופֿאַלען אין צעהנדלינגער גראַפֿסטווס, פֿירשטענטימער, באַראָניען און אין די קלענערע בעזיצונגען פֿון די ריטער.

אין מזרח־גערמאַניען האָט זיך פֿלאַנלאָז געפֿיהרט אַנ׳ערביטערטע מלחמה מיט די סלאַווען. אין דעם דאָזיגען לאַנגען קאַמפֿף האָבען געזיעגט די דייטשען, צוליעב זייער העכערער קולטור (די סלאַווען זענען נאָך געווען נעצענדינער), צוליעב זייער ריטער־אַרמעע און צוליעב דעם, וואָס זייערע קאָלאָניסטען האָבען בעסער פֿערשטאַנען די קונסט פֿון אַקערבוי.

די עפּאָכע, ווען פֿון גערמאַניען, וואו עס האָבען געוואָהנט אַ סך סלאַווען, ווערט אַ דייטשלאַנד, הויבט זיך אָן פֿון די האָהענשטויפֿען. ביי די פּאָליאַקען נעהמט אַלברעכט דער בער צו אַ שטיק לאַנד ביים טייך שפּרע, אַנ׳אָרט, וואו שפּעטער איז אויסגעבויט געוואָרען בערלין. שפּעטער קומט נאָך צו אַ שטיק סלאַוויש לאַנד ביים טייך אָדער. אָט אַזוי ענטוויקעלט זיך אויף דער ערד פֿון די ליוטיטשען (אַ סלאַווישער שטאַם) דאָס פֿירשטענטום בראַנדענבורג, וואָס איז מיט דער צייט אויסגעוואַקסען אין היינטיגען קעניגטום פּרייסען.

אין אַנדערע עקען פֿון דייטשלאַנד, וואו עס געפֿינען זיך סלאַווישע און אַנדערע שטאַמען, טהוט דאָס אייגענע היינריך דער לייב. זיינע גראַפֿען, וואָס פֿערוואַלטען מיט די איינגענומענע פּראָווינצען, ראָטען אויס עד חרמה די סלאַווען אין מזרח־זייט פֿון האָלשטיין. היינריך דער לייב איז געוואָרען דער גרינדער פֿון היינטיגען זאַכסען.

האַנזאַ.

די דייטשען האָבען זיך נישט בעגענוגענט מיט אַ פּשוט׳ען נצחון איבער די סלאַווען. אומעדום האָבען זיי גערמאַניזירט די איינגענומענע לענדער. אין געוויסע ערטער פֿלעגען די דייטשען אויסקוילענען די גאַנצע דייטשע פֿרעמדע בעפֿעלקערונג.

צוליעב דער דאָזיגער גערמאַניזאַציע, האָבען זיך שטאַרק געענדערט די האַנדעלס־וועגען אין צפֿון־אייראָפּאַ. די ערשטע האַנדעלס־וועגען דורכ׳ן באַלטישען ים זענען געלעגען אין די הענד פֿון די סלאַווען. אין 9־טען יאַהרהונדערט האָט זיך געבילדעט דער צפֿון׳דיגער האַנדעלס־וועג, און דערביי האָט נאָווגאָראָד געשפּיעלט אַ גרויסע ראָליע. אין יאָהר 1256 האָט ליובעק (וואָס איז אַ מאָל געווען אַ סלאַווישע שטאָדט) געמאַכט אַ

בונד מיט האַמבורג, ברעמען און אַנדערע שטעדט, מיט דעם אָבמאַך, איינע די אַנדערע צו העלפֿען און שיצען. דערנאָך האָט זיך געבילדעט אַ בונד מיט די שטעדט ביי'ם באַלטישען ים אויף צו קעמפפֿען מיט די ים-גזלנים.

פֿון דיביידע בונדען האָט זיך שפּעטער ענטוויקעלט די האַנזאַ פֿון די צפון שטעדט, וועלכע האָט געפֿיהרט דעם גאַנצען האַנדעל אויפ'ן צפון- און באַלטישען ים. זייערע הויפּט-קאַנטאָרען זענען געווען אין לאָנדאָן, בערגען (נאָרוועגען) און אין נאָווגאָראָד. דאָס הויפּט-געריכט פֿון אַלע האַנדעלס-סכסוכים און די צוזאַמענפֿאָהרען פֿון די האַנדעלס-פֿערטרעטער פֿלעגען פֿאָרקומען אין ליובעק.

די דייטשען האָבען זיך אויך פֿערשפּרייט צווישען די פֿינען און ליטווינער. זיי זענען אָבער נישט געווען גענוג מעכטיג צו גערמאַניזירען זייערע בעזיצונגען אין עסטלאַנד און קורלאַנד. אין 13-טען יאַהרהונדערט האָט זיך געגרינדעט אין די באַלטישע פּראָווינצען דער ריטער-אָרדען פֿון די שווערד-טרעגער, וואָס האָבען געשטרעבט צו גערמאַניזירען די פֿערהאַפּטע לענדער. אָבער דאָס האָט זיך זיי נישט איינגעגעבען, ווייל זיי האָבען שטאַרק געהאַט צו ליידען פֿון די רוסען, ליטווינער און די דענער.

אין דרום-מזרח האָט זיך אויך פֿערשפּרייט די דייטשע קאָלאָניזאַציע, ווען אויך נישט אַזוי שטאַרק ווי אויף צפון-מזרח.

אין 12-טען יאַהרהונדערט האָט זיך דאָ געגרינדעט אַ מעכטיגער עסטרייכישער הערצאָגטום.

דערנאָך ווי די דייטשען האָבען אויסגעראָט די סלאַווען, איז נאָך געבליעבען אין מיטעל-אייראָפּאַ דער סלאַווישער שטאַם פֿון די טשעכען (בעהמען). אין 13-טען יאַהרהונדערט האָט בעהמען דערגרייכט אַ גרויסע מאַכט. נאָר בעהמען איז געווען אַ וואַזאַלען-מלוכה פֿון די דייטשע קעניגען. און אין דעם זעלבען יאַהרהונדערט האָבען זיי גענומען בעהמען שטאַרק קאָלאָניזירען מיט דייטשע פּויערן און בעלי-מלאכות. די דייטשען פֿלעגען פֿון קעניג בעקומען ערד אויף זעהר גינסטיגע בעדינגונגען. אַ גאַנצע רייהע ניי-געגרינדעטע שטעדט האָבען בעקומען דייטשע נעמען. די פֿאָלגען פֿון דעם, וואָס די דייטשען האָבען זיך אַזוי שטאַרק פֿערשפּרייט צווישען די טשעכען, זענען נאָך קענטיג ביז היינט. די בעפֿעלקערונג אין בעהמען טיילט זיך נאָך עד היום אין צוויי פֿיינדליכע לאַגערען: אין דייטשען און טשעכען, וואָס קעמפּפֿען שטענדיג פֿאַר די אויבערהערשאַפֿט פֿון דער דייטשער, אָדער טשעכישער נאַציאָן.

אין 13-טען יאָהרהונדערט האָט דער ערשטער פֿון דער דינאַסטיע האַבסבורג, רודאָלף, צוגענומען דאָס הערצאָגטום פֿון עסטרייך. נאָך די האַבסבורגער זענען אַרויף אויפֿ׳ן טהראָן די לוקסענבורגער. וואָס האָבען אויך פֿערגרעסערט די מאַכט פֿון דײַטשלאַנד. אין 14-טען יאָהרהונדערט האָבען זיך די שווייצער אָבגעריסען פֿון די האַבסבורגער און זענען געוואָרען אַ פֿריי שווייצעריש פֿאָלק (1315).

קאַרל דער פֿיערטער פֿון די לוקסענבורגער איז געווען אַ פֿריעדענ-ליעבענדינער קעניג. הויפּטזעכליך האָט ער זיך געזאָרגט וועגען בעהמען, וואָס איז געוואָרען די בליהענדסטע און די געבילדעטסטע פּראָווינץ פֿון מיטעל-אייראָפּאַ. ער האָט אויך געזאָרגט וועגען דײַטשלאַנד און דער אימ-פּעריע. ער האָט זיך געמיהט, אַז דער סדר אין לאַנד זאָל ווערען אַ פֿעסטערער. זײַן „גאָלדענע בולע״ (כתב) האָט פֿעסטגעשטעלט געוויסע כללים בײַ׳ם אויסקלויבען אַנ׳אימפּעראַטאָר. די בולע האָט זיך נאָר גערעכענט מיט די פֿירשטען און עפּיסקאָפּען, און האָט פֿערבאָטען די ריטער אויפֿצו-הויבען די וואָפֿען געגען זײַערע סעניאָרען; אויך צו די דייטשע שטעדט האָט קאַרל זיך בעצויגען מיט נישט קיין גרויסער אַכטונג.

די שטעדט האָבען אָבער איהם באַלד בעוויזען, אַז זיי זענען נישט קיין קליינע מאַכט. די שוואַבישע שטעדט האָבען זיך פֿעראייניגט אין אַ בונד אין וועלכען עס האָבען זיך בעטיילינט 89 שטעדט. די שטעדט, וואָס בײַ׳ם רהיין, האָבען זיך אויך פֿעראייניגט צווישען זיך און מיט דעם שוואַבישען בונד פֿון די שטעדט.

נאָך קאַרל׳ען, וואָס האָט נאָך ווי-עס-איז געהאַלטען דעם סדר אין לאַנד, האָבען זיך אָנגעהויבען נײַע אונרוהען. אַלע מעכטיגע לײַט אין דער אימפּעריע האָבען געמאַכט צווישען זיך בונטען. געגען די בונטען פֿון די שטעדט האָבען זיך געבילדעט די בונטען פֿון די ריטער. די פֿירשטען האָבען זיך אויך פֿעראייניגט געגען די שטעדט. נאָר די שווייצערישע שטעדט (קאַנטאָנען) האָבען גליקליך געקעמפּפֿט געגען זײַערע שונאים.

די גערמאַנישע קרוין האָט בעקומען זיגמונד, וואָס איז צוליעב דעם שדוך מיט דער יורש׳טע פֿון אונגאַרישען טהראָן געווען אויך דער קעניג פֿון אונגאַרן.

צו אַלע פּאָליטישע פֿערדרעהענישען זענען נאָך צוגעקומען די אונ-רוהען צוליעב דער קירכע. אויפֿ׳ן פּויפּסטליכען שטוהל האָבען געהאַט פּרעטענזיעס דרײַ פּויפּסטען אויף אַ מאָל: איינער אין שפּאַניען, דער

אַנדערער אין רוים און דער דריטער אין אַוויניאָן. אונטער דעם איינפֿלוס פֿון „דער גרויסער צושפּאָלטענהייט״ האָט זיך געבילדעט, אַ פּאַרטיי וואָס האָט פֿערלאַנגט רעפֿאָרמען פֿאַר דער קירכֿע. אין בעהמען האָט יאָהאַן הוס גענומען פּרעדיגען אַזאַ תּורה, וואָס איז געגאַנגען געגען

בילד 20. — יאָהאַן הוס.

קאַטאָליציזם און וואָס האָט געפֿונען אַ הייסען אָבקלאַנג ביי דער טשעכי־שער בעפֿעלקערונג. זיגמונד האָט צונויפֿגערופֿען אַ גרויסען צוזאַמענפֿאָהר פֿון די קירכֿען־פֿאָרשטעהער. אויף דעם דאָזיגען צוזאמענפֿאָהר האָט מען אַראָבגעזעצט אַלע דריי פּויפּסטען, אויסגעקליבען אַ פּיערטען, אָנגענומען געוויסע קליינע רעפֿאָרמען פֿאַר דער קירכֿע, פֿעראורטיילט הוס'ען צו שייטערהויפען און איהם פֿערברענט דאָס, וואָס מען האָט אָבער פֿערברענט הוס'ען, האָט אַרויסגערופֿען אין בעהמען אַ בונט. דער דאָזיגער בונט

איז נישט נאָר געווען צוליעב רעליגיעזע מאָטיווען, נאָר אויך צוליעב דער שנאה פֿון דער בעפֿעלקערונג צו די דײַטשען.

זיגמונד האָט געפֿיהרט אַ קאַמפּף נעגען די הוסיטען, אָבער זיי האָבען נישט נאָר בעזיעגט דעם חיל פֿון די פרומע ריטער, נאָר אויך צושלאָגען די אַרמעע פֿון קעניג. דער קאַמפּף מיט די הוסיטען האָט געדויערט זעהר לאַנג. שטענדיג זענען זיי געווען די זיעגער, ביז עס האָבען זיך נישט אָנגעהויבען בילדען פֿערשיעדענע סעקטען אין הוסיטענטום גופא, און זיגיזמונד האָט מיט די פֿעראייניגטע קרעפֿטען פֿון די גערמאַנישע פֿירשטען ענדגילטיג בעזיעגט די רעליגיעזע בעוועגונג, וואָס האָט זיך געוואָלט אָבּרייסען פֿון דער רוימישער קירכע.

צו דער צייט פֿון קאַמפּף מיט די הוסיטען האָט זיך קלאָר אַרויסגעוויעזען, ווי אונאייניג און צושפּאָלטען איז דײַטשלאַנד, וואָס איז אפילו מאַכטלאָז געגען דעם קלענסטען בונט אין איינענעם לאַנד.

נאָך זיגיזמונד'ען איז אַריבער די קרוין ווידער צו אַ האַבסבורגער פֿריעדריך דער 3-טער. טהוענדיג אַ שדוך מיט דער טאָכטער פֿון זיגיזמונד'ען, האָט ער פֿעראייניגט די לוקסענבורגער און די האַבסבורגער דינאַסטיעס.

צו זיינע צייטען האָבען זיך בעהמען און אונגאַרן אָבגעריסען פֿון די האַבסבורגער. אין פֿערשיעדענע מלחמות מיט דעם אונגאַרישען קעניג האָט ער פֿערלאָרען אַ סך פֿון זיינע בעזיצונגען, אויך זיין הערצאָגטום עסטרייך. פֿריעדריך האָט געבראַכט זיין לאַנד צו אַ פֿאָלשטענדיגער מפּלה. ווען נישט די פֿעהלער פֿון זיינע שונאים און די בענאַבטקייט און די פֿעסטיגקייט פֿון זיין זוהן מאַקסימיליאַן, וואָלט שוין דאָס לאַנד אויף לאַנג נישט געקאָנט קומען צו זיך.

אַ דאַנק די העלדענטהאַטען פֿון מאַקסימיליאַן, האָבען די האַבסבורגער ווידער בעקומען זייער אַלטע מאַכט.

מאַקסימיליאַן דער ערשטער.

ווען מאַקסימיליאַן איז געוואָרען אימפּעראַטאָר (1493—19), האָט מען געהאָפֿט, אַז ער וועט דורכפֿיהרען נייע רעפֿאָרמען, וועט אַריינברענגען אין דער אימפּעריע אַ סדר, וועט זי עהנליך מאַכען צו פֿראַנקרייך, אָדער ענגלאַנד.

די אַלע האָפֿנונגען זענען געווען פֿאַלשע, חאָטש מאַקסימיליאַן האָט נישט איינמאָל פּרובירט צו מאַכען רעפֿאָרמען אין לאַנד. די פֿירשטען אין די שטעדט האָבען איינגעשטימט צו צאָהלען דעם קעניג אַ נ׳אָ ב ג אַ ב פֿ אַ ר

דער אימפעריע, אָבער דעם אָבגאַב האָט מען בשום אופן נישט גע־קענט איינמאָהנען. עס איז געגרינדעט געוואָרען אַ געריכט אויף צו משפּט'ען די פערוואַלטער פון פערשיעדענע פּראָווינצען, נאָר דעם פּסק פון געריכט פלעגט מען נישט מקיים זיין. ענדליך האָט מען צוטיילט די אימ־פעריע אויף 10 פּראָווינצען. אַ בעזונדערער פירשט האָט געדאַרפט אויפּפּאַסען אויף די פּראָווינץ און פערטיידיגען די אינטערעסען פון דער אימפעריע. אָבער יעדער פירשט האָט זיך מעהר אינטערעסירט מיט זיינע אייגענע אינטערעסען, ווי מיט די אינטערעסען פון דער אימפעריע.

דאָס מיטעלאַלטער האָט זיך געענדיגט פאַר דייטשלאַנד דערמיט, וואָס עס איז געבליעבען צוברעקעלט און שוואַך, האָטש עס האָט בעזעסען אַ גרויס לאַנד און אַ סך ענערגישע אַרבייטס־ליעבענדיגע און מוטיגע מענ־שען און קריעגער. דאָס לאַנד האָט זיך געטיילט אין פיעל פּראָווינצען, וואָס האָבען געלעבט שטענדיג אין קריעג און וואָס האָבען צוליעב זייערע ריסענישען געגעבען אויסלענדישע מלוכות די מעגליכקייט זיך אַלע ווייל אַריינצומישען אין דעם מלוכה־לעבען פון דייטשלאַנד.

זעכסטעס קאַפּיטעל.

די באַלקאַנישע האַלבאינזעל.

די מזרח־אימפעריע איז נאָך די קרייצציגע שטאַרק אָבגעשוואַכט גע־וואָרען. ביי אַלע ברעגען פון דער האַלבאינזעל האָבען זיך בעפעסטיגט די סוחרים פון ווענעדיג, און אַזוי ווי וויזאַנטיען האָט זיך נישט געפיהלט גענוג שטאַרק צו קעמפּפען מיט זיי, האָט זי געשטיצט געגען זיי די סוחרים פון גענואַ, וואָס האָבען אויך פערהאַפּט אַ טייל ברעגען. אין גריכענלאַנד האָבען געהאַט זייערע זעלבסטשטענדיגע בעזיצונגען די פראַנצויזען, וויזאַנטיען האָט געקעמפּפט געגען זיי מיט שפּאַנישען חיל, אָבער דער דאָזיגער חיל איז אויך מיט דער צייט געוואָרען פאַר איהר אַ געפאַהר; און איינמאָל האָט ער אַפילו צושלאָגען די אַרמעע פון אימפּעראַטאָר און איינגענומען אַ שטיק גריכענלאַנד פאַר זיך.

אין צפון פון דער האַלבאינזעל האָבען זיך געבילדעט צוויי מעכטיגע סלאַווישע מלוכות: די בולגאַרישע און סערבישע. די איינציגע זאַך, וואָס וויזאַנטיען האָט געקענט געגען זיי טהון איז געווען צו פיהרען אַזאַ פּאָליטיק, דאָס די צוויי מלוכות זאָלען שטענדיג פיהרען צווישען זיך מלחמות.

די טערקען־סעלדזשוקען, וואָס זענען געווען אַמאָל, צו דער צייט פֿון די קרייצצינגע, אַזוי מעכֿטיג, זענען מיט דער צײַט שטאַרק געפֿאַלען. זייערע מלוכות זענען זיך צופֿאַלען אויף אַ סך סולטאַנאַטען און עמיראַטען, וואָס האָבען שטענדיג געפֿיהרט צווישען זיך מלחמות. זייער אַמאָליגע מאַכט איז אַריבער צו די טערקען־אָסמאַנען.

זייערע אָנפֿאַלען אויף די בעזיצונגען פֿון דער מזרח־אימפעריע פֿלעגען נאָר זיין אַזוי לאַנג אַכזריות'דיג, כּל זמן זיי פֿלעגען נישט פֿערחאַפּען אַ שטאָדט, אָדער א פּראָווינץ. ווײַבאַלד אָבער זיי פֿלעגען ווערען די בעלי־הבתים פֿון אַן'אײַנגענומענער שטאָדט, פלעגען זיי שוין ווערען נאָר אַנדערע מענשען. זיי פֿלעגען נישט טשעפּען די בעפֿעלקערונג און פֿלעגען זיך בעגנוגענען מיט קליינע אָבגאַבען. אַזאַ פּאָליטיק האָט זיך אַרויסגעוויזען פֿאַר אַ נוצליכֿע, ווײַל די אײַנוואָהנער פֿון די גרענעץ־שטעדט פֿלעגען גלייבער וועלען ווערען אונטערטעניג די אָסמאַנען, איידער צו לײַדען פֿון זייערע אונבּ'רחמנות'דיגע אָנפֿאַלען, ווען זיי פֿלעגען חרוב מאַכֿען גאַנצע שטעדט און דערפֿער. אין דער ערשטער העלפֿט פֿון 14־טען יאַהרהונדערט האָבען זיי שוין פֿערנומען די שטעדט ברוסאַ, ניקאָדעמיום און ניקעיע, וואָס זענען געווען די הויפּטפּאָזיציעס פֿון וויזאַנטיען. זיי האָבען אויסגעבילדעט אַ נײַעם מין חיל, דורך וועלכֿען זיי האָבען נעהאַט די גרעסטע שפּעטערדיגע נצחונות. זיי האָבען געבילדעט פּיעהאָטנע פּאָלקען פֿון די יאַניטשאַרען; מען פֿלעגט צונויפֿנעהמען קריסטליכֿע קינדער, וואָס מען האָט מיט גוואַלט אָבגענומען פֿון די עלטערען, און זיי ערצויגען נאַכֿהער אין איסלאַם, און פֿון זיי פֿלעגט מען דערנאָך צונויפֿשטעלען די פּאָלקען פֿון די יאַניטשארען (דאָס וואָרט יאַניטשאַרען בעדײַט „דער נײַער חיל"). נישט קוקענדיג דערויף, וואָס דער טערקישער שונא איז געווען פֿאַר אַלעמען אַ געפֿאַהר, האָבען זיך די פֿעלקערשאַפֿטען אויפֿ'ן באַלקאַן נישט אויפֿגעהערט צו קריעגען. די גריכֿען, די גענועזער, ווענעציאַנער, פֿראַנצויזען, שפּאַניער, סערבען, בולגאַרען א. א. וו. זענען אַזוי געווען צוריסען צווישען זיך, אַז די אָסמאַנער טערקען האָבען נישט געדאַרפֿט שטאַרק קעמפֿפֿען אום איינצונעהמען אַדריאַנאָפּאָל און פֿיליפּאָפּאָל און צו ווערען נאָהענטע שכנים פֿון קאָנסטאַנטינאָפּאָל.

באַלד האָבען די אָסמאַנישע טערקען בעזיעגט די בולגאַרישע און סערבישע מלוכות. דערנאָך האָבען זיי זיך בעגעגענט, צוליעב די אונגאַרישע לענדער, מיט זיגיזמונד'ס חיל, וועלכֿען זיי האָבען שטאַרק צושלאָגען און זיי וואָלטען זיך נישט אָבגעשטעלט צו געהען אויף קאָנסטאַנטינאָפּאַל

ווען אין אַזיען וואָלט זיך דאַמאָלס נישט געגרינדיעט די גרויסע מאָנ-גאָלישע מלוכה, מיט וועלכֿער זיי האָבען געמוזט פֿיהרען אַ שווערען קאַמפּף.

דער אונטערגאַנג פֿון קאָנסטאַנטינאָפּאָל.

די טערקען רוקען זיך צו אַלץ נעהענטער צו קאָנסטאַנטינאָפּאָל. אין אָנפֿאַנג 15-טען יאַהרהונדערט איז שוין די מזרח-אימפּעריע צוזאַמענגע-שמאָלצען אויף די הויפּטשטאָדט און די פּראָווינצען וואָס נאָהענט ביי איהר.

וויזאַנטיען האָט זיך געמיהט צוציהען צו זיך די רוימישע אימפּעריע. אויס ריין פּאָליטישע מאָטיווען האָבען ביידע קירכֿען פֿון די אימפּעריעס געמאַכֿט אַנ׳אוניע (אַ פֿעראייניגונג), לויט וועלכֿער די גריכֿיש-קאַטוילישע קירכֿע אַנערקענט דעם רוימישען פּויפּסט אַלס דעם אויבערהאַר פֿון אַלע קריסטליכֿע קירכען. אָבער די בעפֿעלקערונג איז צו דער אוניע נישט צו-געטרעטען; דער פּויפּסט האָט אויך נישט געהאַט קיין קרעפֿטען צו שטיצען די גריכֿען געגען די טערקען.

אין 1451 יאָהר איז מחמד דער צווייטער אַרויס געגען מזרח-אימפּעראַטאָר קאָנסטאַנ-טין דעם עלפֿטען, ביידע יונגע לייט, מיט דעם פֿעסטען הסכם צו נעה-מען קאָנסטאַנטינאָפּאָל. צוויי יאָהר האָט גע-דויערט די מלחמה. דעם 29-טען מאַי 1453 יאָהר, האָבען די טערקען אין שטורם גענומען קאָנסטאַנ-טינאָפּאָל, וואָס זיי האָ-בען דערנאָך אַ נאָמען גענעבען „סטאַמבול".

בילד 21 — מחמד דער צווייטער, וואָס האָט איינגענומען קאָנסטאַנטינאָפּאָל.

די מוסולמענער האָ-בען זיך בעצויגען צו די גריכֿען מיט חסד. זיי האָבען ערלויבט די קריסטען זיך צו האַלטען ביי זייער אמונה, צו האַנדלען און צו טרייבען אַקערבוי. אין די גריכֿישע גע-

מײנדען האָבען זײ דער גריכישער קירכע איבערגעגעבען די גאנצע פֿער־וואַלטונג. די טערקען זענען נאָר געוועזען די אײנציגע מיליטער־אַריס־טאָקראַטיע. פֿרעמדע האָבען נאָר געקענט אַרײן אין די אַריסטאָקראַטיע, ווען זײ האָבען אָנגענומען דעם איסלאַם.

קאָנסטאַנטינאָפּאָל האָט אָנגעהויבען שטאַרק צו בליהען אין די הענד פֿון די טערקען, איהר בליהונג אָבער האָט לאַנג נישט געדויערט.

זיעבענטעס קאַפּיטעל.

רוסלאנד און פּוילען.

רוסלאַנד.

די רוסען הויבען אָן אַרויסצוטרעטען אין דער געשיכטע אין יאָהר 865. אין ענדע 10־טען יאַהרהונדערט נעהמען זײ אָן דאָס קריסטענטום לויט דעם נוסח פֿון דער קירכע אין וויזאַנטיען.

פֿון אָנפֿאַנג 13־טען ביז מיטען 14־טען יאַהרהונדערט געפֿינען זײ זיך אונטער דעם יאָך פֿון די מאָנגאָלען.

צו דער דאָזיגער צײט האָבען זיך שוין ענטוויקעלט בײ זײ גרויסע האַנדעלס־שטעדט, ווי נאָוגאָראָד, פּסקאָוו, פּאָלאָצק און סמאָלענסק.

צוזאַמען מיט׳ן קריסטענטום דרינגט אַרײן אין רוסלאַנד דאָס מאָנאַ־כענטום. רוסלאַנד בעקומט איהרע ערשטע בילדונג פֿון דער מזרח־אימפּעריע. אָבער צוליעב דעם מאָנגאָלישען יאָך, וואָס רײסט רוסלאַנד אָב פֿון ווי־זאַנטיען, און צוליעב די ליטווינער, וואָס רײסען מערב־רוסלאַנד אָב פֿון מערב־אײראָפּאַ, קומט רוסלאַנד עטליכע יאַהרהונדערטען אין אַזאַ לאַגע, ווען זי ווערט פֿערגרעבט, ווי צו די צייטען פֿון געצענדיענסט.

אין 14־טען יאַהרהונדערט בילדעט זיך די מאָסקאָווער מלוכה, וועלכע וואַכסט כסדר ביז צום 15־טען יאַהרהונדערט. ענדע 15־טען יאַהרהונדערט ווערט די מאָסקאָווער מלוכה אַ מאָנאַרכיע, וואָס איז שוין בכח צו פֿערניכטען די קלײנע זעלבסטשטענדיגע רוסישע פֿירשטענטימער און שטעדט.

פּוילען.

די פּוילען האָבען אָנגענומען דאָס קריסטענטום לויט דעם רוימישען נוסח אין יאָהר 966. פֿריהער איז פּוילען געוועזען צושפּאָלטען אויף קלײנע זעלבסטשטענדיגע בעזיצונגען. אין 1306 פֿעראײניגט זיך פּוילען אין אײן

מלוכה. אין 1386 פֿעראייניגט זיך פּוילען מיט דער ליטווישער אין איין מלוכה. אין 15-טען יאַהרהונדערט הויבט זיך אָן די צייט פֿון די פּוילישע סיימען (צוזאַמענפֿאָהרען פֿון די אַדעללייט.)

אין דעם איינענעם יאַהרהונדערט נעהמען די פּוילען צו אַ טייל בעזיצונגען פֿון טימאָנישען אָרדען.

פערלאג „יהודיה"

וועלט=געשיכטע.

פיערטער טייל.

די רעפארמאציאנס=צייט.

בעארבייט פון

ד"ר ג. עפשטיין.

װאַרשע תר"פ

דרוק ברידער לעווין עפשטיין פאוויע 38 №

אינהאלטס-פערצייכניס.

Drukarnia „Lewin-Epstein“ Pawia 38

ערשטעס קאפיטעל.

ערפינדונגען און ענטדעקונגען.

עס ווייזט אויס, אז דער מענשליכער שכל קען זיך נאר ענטוויקלען ביז צו א געוויסער הויך און מוז זיך דעמאלט אבשטעלען, ווען ער וויל בלייבען געזונד שטארק און פריש און נישט פערליערען דאס, וואס ער האט זיך מיט גרויס מיה ערווארבען. דאס זעהען מיר אין לעבען פון איינצעלנעם מענשען, דאס אייגענע זעהען מיר אין לעבען פון גאנצע פעלקער אין דער געשיכטע. אנגעקומען ביז צו א געוויסען פונקט פון קולטור, מוזען זיך די פעלקער אבשטעלען, מאכען א פויזע. ווארום אזוי ווי גאונות, ד. ה. דער צו־שארפער שכל גרעניצט זיך אפט מיט משוגעת, אזוי גרעניצט זיך איבער־קולטור, ד. ה. די צו־רייכע פיינע קולטור מיט ווילדקייט און בארבאריזם.

אין די לעצטע יאהרהונדערטען פון דער אלטער צייט האט די קולטור פון די אלטע פעלקער, פון די גריכען און רוימער, געהאט דער־גרייכט אזא געפעהרליכע שטופע. די קולטור איז געווארען צו־רייך, צו־איידעל, און רוים איז פון איהר אייגענער צו־גרויסער עשירות דערשטיקט געווארען. די אוצרות האבען די ווענד געבראכען, און דער גאנצער בנין איז איינגעפאלען און האט בעגראבען אונטער זיך זיינע מענשען.

עס איז געווען א גליק פאר דער מענשהייט, וואס גראד צו דער צייט בעוויזען זיך אויף דער וועלט־סצענע נייע פעלקער מיט פריש אונפערדארבען בלוט, מיט א מוטיגען אונטערנעהמונגס־גייסט.

די גערמאנען, וואס נעהמען איין אין יאהר 476 די מערב־רוימישע מלוכה, זענען נאך אמת ווילדע בארבארען, אקארשט פון וואלד אנטלאפענע חיות, אבער זייערע כחות זענען נישט אויסגענוצט, זיי

בּרענגען אַרײַן אין לעבּען פֿון אייראָפּא אַ פֿרישען שטראָם און איצט װײסען מיר, װי נוצליך אַט דער פֿרישער שטראָם איז געװען פֿאַר דער גאַנצער אייראָפּעאישער קולטור.

אָבּער דער נוצען האָט זיך אַזױ גיך נישט אַרױסגעװיזען. טױזענד יאָהר בּערך האָט דאָס געדױערט, בּיז די װילדע בּאַרבּאַרען האָבּען זיך אָבּגעװעהנט פֿון זײערע װאַלד-אינסטינקטען, און האָבּען בּיסלעכװײַז װידער דערגרײכט די שטופֿע, אױף װעלכער די אַלטע פֿעלקער זענען שױן לאַנג געשטאַנען, און נאָך עטליכע הונדערט יאָהר האָט געמוזט געדױערן, בּיז זײ האָבּען געקענט אַריבּערװאַקסען די אַלטע קולטור און שאַפֿען אַן אײגענע, זעלבּסטשטענדיגע טיעפֿערע קולטור. טױזענד יאָהר האָט דער מענשליכער שכל זיך אױסגערוהט, געזאַמעלט כּחות פֿאַר זײַן װײַטערדיגען װעג.

די צײַט פֿון 476 בּיז 1492 װערט אין דער געשיכטע אָנגערופֿען דאָס מיטעלאַלטער, ד. ה. די מיטלע צײַט צװישען דער אַלטער און דער נײַער צײַט. פֿון די ערשטע טײלען פֿון דער „װעלט-געשיכטע" זענען שױן די לעזער בּעקאַנט מיט דעם צושטאַנד פֿון דער דאָזיגער צײַט. מען דאַרף זיך נישט פֿאָרשטעלען, אַז די דאָזיגע געשיכטס-פּעריאָדע איז געװען אין גאַנצען אַ רוהיגע און אַז אין איהר זענען נישט פֿאָרגעקומען קײן שום פֿערענדערונגען. אין פֿערגלײַך מיט דער קולטור פֿון דער אַלטער צײַט, איז דאָס מיטעלאַלטער אמת אַ צוריק-גאַנג, אַ גרױסע רעאַקציע. אָבּער יעדענפֿאַלס איז זי נישט געװען אַזױ פֿער-גליװערט און אַזױ טױט, װי מען האָט אַ צײַט לאַנג געמײנט. מיר געפֿינען אין מיטעלאַלטער שפּראָצונגען פֿון גאַנץ מאָדערנע געדאַנקען (די מחלוקת פֿון רעאַליסטען און נאָמינאַליסטען), אַ דײַטליכען קלאַסען-קאַמפּף (צװישען פּריצים און פּױערן און צװישען מײַסטער און געזעלען), און נאָך לאַנג פֿאַר דער אָפֿיציעלער רעפֿאָרמאַציאָן, אין 16-טען יאָהר-הונדערט, האָט דאָס מיטעלאַלטער שױן אױפֿצװײַזען דענקענדע רע-פֿאָרמאַטאָרען, װעלכע טרעטען אַרױס קעגען דער הערשאַפֿט פֿון דער קאַטױלישער קירך און פֿון אָבּערגלױבּען בּכלל.

אָבּער די אַלע בּעװעגונגען און שטרעמונגען זענען נאָך צו-שװאַך, כּדי צו מאַכען אַן איבּערקערעניש. די געדאַנקען זענען מעהר פֿרומע װואונשען פֿון גוטע מענשען, זײ האָבּען אָבּער נאָך נישט דעם מוט אַרױס-צוטרעטען אָפֿען אין קאַמפּף. און אַחוץ דעם זענען זײ נאָך אַלץ פֿער-מישט מיט פֿערשידענע סכאָלאַסטישע בּעגריפֿען, מיט הונדערטער

פֿאַלשע פֿאָרשטעלונגען און פֿאָראורטיילען. דאָס זענען נאָך געבורטס־וועהענישען פֿונ'ם מאָדערנעם געדאַנק, וועלכער איז זיך נאָך אַליין נישט געוואָרען קלאָר און שטעהט נאָך נישט אויף פֿעסטע פֿיס.

די הערשענדע מאַכט און מיטעלאַלטער איז די קאַטוילישע קירך און דער הערשענדער פּרינציפּ (גרונד־געדאַנק) איז דער פּרינציפּ פֿון אויטאָריטעט, וועלכען די קאַטוילישע קירך האָט אַרויסגעשטעלט.

דער פּאַפּסט און די גייסטליכקייט (דער אַזוי־גערופֿענער קלערוס) זענען אויטאָריטעטען, די ערשטע און די לעצטע פּוסקים נישט נאָר אין אַלע פֿראַגען, וואָס זענען נוגע דער אמונה, נאָר אַפֿילו אין אַלע פּאָליטישע און ווירטשאַפֿטליכע פֿראַגען. דער פּאַפּסט שטעהט איבער דעם קייזער, ממילא שטעהען די בישאָפֿען איבער די אַנגעשטעלטע פֿון דער מלוכה, און די קאַטוילישע קירך האָט זעהר גוט פֿערשטאַנען, אַריינצונעהמען אין איהר האַנד דאָס גאַנצע לעבען פֿון אייראָפּאַ, דאָס קולטורעלע און דאָס ווירטשאַפֿטליכע. זי איז אַליין געווען די גרעסטע ערד־בעזיצערין אין לאַנד, זי האָט גענומען מעשר און אָבגאַבען פֿון אַלע קלאַסען, פֿון קעניג און פֿון פֿירשט, פֿון בירגער און פֿון פּויער. אָבער נאָך מעהר, ווי איבער דעם ווירטשאַפֿטליכען לעבען, האָט זי געהערשט איבער דעם גייסטיגען לעבען. אַלע אוניווערזיטעטען געפֿינען זיך אונטער איהר איינפֿלוס און אונטער איהר ממשלה. די וויסענשאַפֿט פֿון דער סכאָלאַסטיק ווענדט אָן אַלע איהרע כחות און איהר גאַנצען שאַרפֿזין, כדי צו בעווייזען די ריכטיגקייט און דאָס רעכט פֿונ'ם אויטאָריטעט (אויבערהערשאַפֿט) פֿון דער קירך. און אויף אַזאַ אופֿן איז דער פּרינציפּ פֿון אויטאָריטעט אַריין די מענשען אין פֿלייש און בלוט. דאָס איז געווען די לופֿט, מיט וועלכער מען האָט געאָטעמט. דאָס איז געווען אַזוי נאַטירליך און זעלבסטפֿערשטענדליך, אַז מען האָט שוין געמוזט האָבען אַ סך מוט, כדי קעגען דעם אויפֿצוטרעטען.

דער פּרינציפּ פֿון אויטאָריטעט בעהערשט מיט דער צייט דאָס גאַנצע לעבען, אַלץ איז איינגעאָרדענט לויט פֿעסטע כללים, וועלכע מען טאָר נישט אַנריהרען. די וועלטליכע מאַכט (די מלוכה), וועלכע ליידט פֿון איין זייט צוליעב דעם פֿון דער קירך, נוצט אויף דער אַנדערער זייט אויס דעם זעלבען פּרינציפּ בנוגע צו די פֿירשטען, די פֿירשטען טהוען דאָס אייגענע מיט די ריטער, די ריטער מיט די פּויערן, און אַפֿילו אין די צעכען, וואָס האָבען זיך אין די שטעדט אויסגעבילדעט פֿון די דאָרפֿישע האַנד־

וועקער, און וואָס זענען אין אָנפֿאַנג געווען פֿרייע קאַמפֿף- און שוץ-אָרגאַניזאַציעס, דרינגט אַלץ מעהר און מעהר אַריין דער געדאַנקען פֿון אויטאָריטעט, זיי ווערען פֿערגליווערט אין געוויסע פֿאָרמען און סטאַטוטען, צו וועלכע מען טאָר זיך נישט מיט אַ פֿינגער אָנריהרען.

דער גייסט פֿון ד אָ ג מ אַ, פֿון חוק ולא יעבור, הערשט אין מיטעל-אַלטער. דער מענשליכער האָריזאָנט איז גאַנץ גענוי בעגרענעצט, און אַך און וועה צו דעם, וועלכער דערוועגט זיך איהם צו פֿערגרעסערן.

אין פֿונדעסטוועגען האָט זיך דער האָריזאָנט דאָך פֿערגרעסערט און פֿערברייטערט.

אין 14-טען און 15-טען יאָהרהונדערט זענען איינגעטרעטען געשעהענישען, וועלכע האָבען אָנגעמאַכט אַ איבערקעהרעניש אין די פֿערהעלטניסען פֿון די אייראָפּעאישע פֿעלקער און מיט וועלכע עס הויבט זיך אָן אַ נ י י ע צ י י ט. די דאָזיגע געשעהענישען זענען געווען: 1) די ערפֿינדונג פֿון קאָמפּאַס, 2) די ערפֿינדונג פֿון שיס-פּולווער, 3) די ערפֿינדונג פֿון בוך-דרוקעריי, 4) דאָס איינענעהמען קאָנסטאַנטינאָפּאָל דורך די טערקען, 5) די ענטדעקונג פֿון אַמעריקאַ און 6) די ענטדעקונג פֿון ים-וועג נאָך מזרח-אינדיען.

די ערפֿינדונג פֿון קאָמפּאַס.

דעם מאָדערנעם מענשען פֿון 20-סטען יאָהרהונדערט איז זעהר שווער זיך פֿאָרצושטעלען, ווי דאָס גייסטיגע לעבען פֿון אייראָפּא האָט אויסגעזעהן מיט 500 יאָהר צוריק, ווען פֿון אַמעריקא און אויסטראַליען האָט מען נאָך אפֿילו נישט געוואוסט און וועגען אַפֿריקא און אַזיען זענען נאַר אַרומגעגאַנגען אין פֿאָלק אונקלאָרע לעגענדעס. מיר זענען איצט אַזוי צוגעוואָהנט צו די 5 וועלט-טיילען, אַז מיר קענען זיך אונזער קולטור פּשוט נישט פֿאָרשטעלען אָהן זיי. אַמעריקא דערגרייכען מיר איצט אין 6 טעג, אין דרום-אַפֿריקא האָבען מיר קרובים און אפֿילו אַ רייזע אין אינדיען איז שוין פֿאַר אונז אויך נישט פֿון די גרויסע נסיעות. אָבער מיר האַרפֿען נישט פֿערגעסען, אַז ביז צום 15-טען יאָהרהונדערט איז דער האָריזאָנט פֿונ'ם אייראָפּעאישען מענשען נישט דערגאַנגען אַ סך ווייטער, ווי איבער די גרענעצען פֿון אייראָפּא און די ימים, וועלכע ליגען אַרום אייראָפּא. ערשט דורך די געאָגראַפֿישע ענטדעקונגען פֿון 15-טען און 16-טען יאָהרהונדערט האָט זיך דאָס וועלט-בילד פֿון די אייראָפּעער פֿערגרעסערט.

אָבער די דאָזיגע ענטדעקונגען זענען נאָר מעגליך געוואָרען, צייט מען האָט ערפֿונדען דעם שיף־קאָמפּאַס.

אין דער אַלטער צייט און אין מיטעל־אַלטער האָבען די ים־פֿאָהרער מורא געהאַט זיך צו לאָזען ווייט אין אָפֿענעם ים אַריין און דעריבער פֿלעגען זיי זיך האַלטען ביי די ברעגעס און פֿלעגען נאָר זעגלען פֿון אינזעל צו אינזעל. מען האָט שוין פֿריהער אַפֿילו אויך געוואוסט, אַז די מאַגנעט־נאָדעל האָט די טבע, צו ווייזען אויף צפֿון־זייט, אָבער אויסצונוצען די דאָזיגע טבע פֿון דער מאַגנעט־נאָדעל פֿאַר די ים־רייזעס האָט מען נאָך נישט פֿערשטאַנען. דער איטאַליענער פֿלאַוויאָ דזשאָיאָ האָט דעם דאָזיגען כח צוערשט אויסגענוצט און האָט ערפֿונדען דעם קאָמפּאַס (זעה פֿאָלקס־אוניווערזיטעט, געאָגראַפֿיע 3 ז. 7). אויפֿ'ן דעק פֿון קאָמפּאַס זענען אָנגעצייכענט די זייטען פֿון דער וועלט, און וויסענדיג, אַז דער מאַגנעט ווענדט זיך אַלע מאָל מיט איין שפּיץ צו צפֿון און מיט דעם אַנדערען שפּיץ צו דרום־זייט, האָבען די שיף־פֿאָהרער שוין געקענט לויט אויסרעכענען די אַנדערע ריכטונגען און גאַנץ גענוי בעשטימען זייער מאַרשרוט. דורך דעם האָט זיך דער שיף־פֿערקעהר שטאַרק ענטוויקעלט.

די ערפֿינדונג פֿון שיס־פּולווער.

דאָס שיס־פּולווער איז שוין געווען לאַנג בעקאַנט די כינעזער און די אַראַבער אין שפּאַניען. אָבער אין אייראָפּא איז דאָס פּולווער בעקאַנט געוואָרען ערשט אַרום דאָס יאָהר 1330. ווי מען נעהמט אָן, זאָל דאָס האָבען ערפֿונדען דער מאָנאַך בערטהאָלד שוואַרץ. זיכער איז, אַז אין 14־טען יאָהרהונדערט האָט מען שוין אָנגעווענדט דאָס פּולווער אין מלחמה און באַלד האָט דאָס פּולווער פֿערנומען אין אַלע מלחמות דעם ערשטען פּלאַץ און האָט אַנגעמאַכט אַן איבערקעהרעניש אין דער גאַנצער קריעג־טעכניק.

אָבער אַחוץ דער בעדייטונג פֿאַר דער טעכניק פֿון קריעג, האָט די ערפֿינדונג פֿונ'ם שיס־פּולווער אויך געהאַט אַ גרויסע געזעלשאַפֿטליכע בעדייטונג. דאָס פּולווער האָט אומגעבראַכט די רויב־ריטער, וועלכע האָבען ביז אַהער געהאַלטען גאַנץ אייראָפּא אין ציטערניש.

נאָך די קרייץ־צוגען, וועלכע האָבען זיך אַזוי מאום אויסגעלאָזען, האָט דער ריטער־שטאַנד געהאַלטען אין איין פֿאַלען, ער איז געוואָרען אַלץ מעהר אָבהענגיג פֿון די רייכערע פֿירשטען. די פּויערן זענען אויך געוואָרען קליגער און האָבען זיך שוין נישט געלאָזען אַזוי אויסרויבען,

ווי פריהער. די ריטער האבען זיך געפונען צווישען צוויי פייערן, און כדי ווי נישט איז דורכצולעבען, האבען זיי זיך גענומען צו פשוט'ע רויבע־רייען. זיי האבען זיך אויסגעבויט אזוי־גערופענע „בורגען" און שלעסער אויף די שפיץ בערג ארום דעם טייך רהיין. האבען זיך שטארק פער־פעסטיגט און פלעגען בעפאלען די סוחרים, וועלכע זענען געפאהרען מיט זייערע סחורות אין די שטעדט אויף די מערק. צו דעם צוועק האבען זיי געדונגען העלפער, וועלכע פלעגען שוין אבלויערן די רייזענדער, זיי אנ־האלטען און אויסקנעהמען אלץ, וואס זיי האבען מיט זיך געפיהרט. אפט־מאלס פלעגען זיי די רייכערע סוחרים נעהמען געפאנגען, זיי פערשלעפען אין שלאס און זיי דארט האלטען אזוי לאנג, ביז זייערע קרובים האבען זיי נישט אויסגעלייזט פאר א גרויסע סומע.

איצט אבער, ווען מען האט געהאט דאס שיס־פולווער, איז די מורא פאר די רויב־ריטער געווארען קלענער. געגען דעם שיס־פולווער האבען זיך זייערע פעסטונגען נישט געקענט האלטען, דאס פולווער האט געגעבען די ריטער דעם לעצטען קלאפ.

א סך א גרעסערע בעדייטונג פאר דער אלגעמיינער קולטור פון אייראפא האט געהאט די:

ערפינדונג פון בוך־דרוקעריי.

אין גאנצען אלטערטום און אין מיטעלאלטער, ווען די קונסט פון בוך־דרוקעריי איז נאך נישט געווען בעקאנט, האט מען די ביכער איבער־געשריבען, צוערשט אויף ליימענע און הילצערנע טאוולען, שפעטער אויף פאפירוס און נאך שפעטער אויף פאפיר. דאס שרייבען נעהמט־אב א סך צייט, בעזונדערס ווען מען וויל שרייבען קלאר און שעהן. די רייכע מענשען פלעגען זיך האלטען שקלאפען, וועלכע האבען פאר זיי איבערגעשריבען די ביכער. אבער דאס פלעגט קאסטען זעהר טייער, און אזא פערגניגען האבען זיך געקענט פערגינען נאר גרויסע שררות. דאס בוך איז דעריבער געווען א יקר־המציאות, דער פשוט'ער מענש האט זיך נישט געקענט ערלויבען אזא לוקסוס. און אויף אזא אופן איז די בילדונג געווארען א מאנאפאל פון די רייכערע קלאסען, דאס פאלק האט צו איהר נישט געהאט קיין צוטריט.

אין 14־טען יאהרהונדערט האט זיך אנגעהויבען צו ענטוויקלען די קונסט פון האלץ־שניידען. מען האט געמאכט פערשידענע קונציגע שני־

צערייען, און צווישען אנדערע זאכען האט מען שוין אנגעהויבען צו שניצען בוכשטאבען (אותיות) אויך.

אבער די בוכשטאבען פלעגען ווערען געשניצט פון איין שטיק, ד. ה. מען פלעגט שניצען גאנצע זאצען, און ס'פערשטעהט זיך, אז אויף אזא אופן האט מען אין בעסטען פאל געקענט אבדרוקען נאר איין בוך.

דאן איז געפאלען יאהאן גוטענבערג אויפ'ן געדאנק, צו שניצען נישט גאנצע זאצען, נאר איינצעלנע אותיות, וועלכע לאזען זיך פונאנדערנעהמען און צוזאמענשטעלען אויף פערשיעדענע ווערטער.

דורך דעם איז גוטענבערג געווארען דער ערפינדער פון דער בוך־דרוקעריי. אין יאהר 1455 האט ער ארויסגעגעבען דעם ערשטען געדרוקטען תנ"ך אויף לאטיין.

גוטענבערג אליין האט פון זיין ערפינדונג וועניג וואס נוצען געהאט. דערפאר זענען אבער זיינע העלפער און שותפים, דער מאינצער גאלדשמיעד פוסט און דער ביכער־איבערשרייבער פעטער שעפער רייך געווארען פון דער ערפינדונג. איבריגענס מוז מען צוגעבען, אז שעפער האט די ערפינדונג בעדייטענד אויסגעבעסערט. אנשטאט די אותיות פון האלץ, האט ער איינגעפיהרט אותיות, געגאסענע פון מעטאל.

אין דער ערשטער צייט האט מען די ערפינדונג געהאלטען בסוד, אבער באלד האבען איהר די דייטשע דרוקער־געזעלען איינגעפיהרט אין אלע לענדער פון אייראפא.

דאס בוך איז אריין אין די ברייטסטע פאלקס־מאסען. מען האט שוין געהאט די מעגליכקייט צו דרוקען וויפיעל עקזעמפלארען מען בעדארף, דער פרייז פון די ביכער איז געווארען א סך ביליגער, אויך פאר די קעשענע פון פשוט'ען מענשען.

די געאגראפישע ענטדעקונגען.

די ערשטע, וואס האבען אויסגענוצט די ערפינדונג פון קאמפאס, זענען געווען די פארטוגאלען. גראד אין דער צייט האבען די טערקען פערהאפט די מזרח־ברעגען פון מיטעללענדישען ים און האבען פערשטעלט פאר די אייראפעער דעם האנדעלס־וועג מיט אזיען. דעריבער איז אויפגעקומען דער געדאנק צו געפינען א דירעקטען וועג נאך אזיען, בעזונדערס נאך דעם וואונדער־לאנד אינדיען, וואס זיינע פראדוקטען פלעגען האבען אין אייראפא א לייכטען אבזאץ. פארטוגאל האט געהאט פאר א דירעקטען פערקעהר מיט אינדיען די בעסטע לאגע. דאס האט

דער ענערגישער אינפאנט הײנריך דער ים־פאהרער זעהר גוט פערשטאנען און ער האט זיך גלײך גענומען צו דער ארבײט. זײן גאנצען לעבען האט ער אבגעגעבען, כדי צו עפענען דעם וועג ארום דעם מערבי־ברעג פון אפריקא. ווען ער איז געשטארבען, האבען זיך שוין געפינען די וויכטיגסטע אינזלען פון מערב־אפריקא, מאדערא, די קאנארישע אינזלען און די אזארישע אין פארטוגאלישע הענד.

די דאזיגע עקספעדיציעס האבען אריינגעבראכט אין פארטוגאל גרויסע עשירות. מען האט זיך אמת פאר קײן זאך נישט דערשראקען. מען האט געפאנגען נעגער און זײ פערקויפט אין אײראפא פאר שקלאפען. לויט א בולע (א בריעף) פון פאפסט, האבען די פארטוגאלער בעקומען דאס מאנאפאל אויף די אלע אינזלען, וואס מען האט שוין ענטדעקט, און אויף די אלע אינזלען, וואס מען וועט נאך ענטדעקען ביז אינדיען. דאס האט די פארטוגאלער צוגעגעבען נאך מעהר מוט. זײ האבען זיך ווידער געלאזען אין ים, און אין יאהר 1486 האט בארטאלאמעא דיאז שוין געהאט דערגרײכט דעם דרום־שפיץ פון אפריקא, וועלכען מען האט א נאמען געגעבען קאפ פון דער גוטער האפנונג, ווײל איצט האט מען שוין געהאט א האפנונג צו דערגרײכען דעם ענד־ציעל אויך — אינדיען. אין יאהר 1498 האבען די פארטוגאלער ווירקליך דאס ציעל דערגרײכט. וואסקא דע גאמא האט אין דעם יאהר, פאהרענדיג ווײטער פון אפריקאנישען מזרח־ברעג איבער דעם אינדישען אקעאן, ענטדעקט דעם ים־וועג נאך מזרח־אינדיען.

דאס איז געווען א געוואלדיגער נצחון, וועלכער האט ארויסגערופען בעוואונדערונג און קנאה און האט אנגערײצט אלע ים־פאהרער, אויך צו פערזוכען זײער מזל. אלע נעהמען זיך צו עקספעדיציעס. דער שפאניער באלבאא געהט מיט אונגלויבליכע שוועריגקײטען אריבער דעם לאנד־פאס פון פאנאמא (וואו עס ווערט איצט געגראבען א קאנאל) און ענטדעקט דעם שטילען אקעאן.

דער פארטוגאלער מאגעלאן דערוועגט זיך זאגאר צו מאכען די ערשטע ים־רײזע ארום דער וועלט. איבער דרום־אמעריקא פאהרט ער ארײן אין גרויסען שטילען אקעאן. אבער דעם דאזיגען שריט האט ער בעצאהלט מיט זײן לעבען. אויף די פהיליפינישע אינזלען איז ער געווארען דערמארדעט פון די ווילדע. פון זײנע פינף שיפען איז נאר אײן שיף צוריקגעקומען אהײם.

דאס גרעסטע געשעהעניש פון דער צײט איז געווען די ענטדעקונג

אוּן דאָס אײַננעהמען פֿוּן מעקסיקא דוּרך פֿערדינאַנד קאָרטעז

דאָ האָט מען שוין נישט געהאַט צוּ טהוּן מיט ווילדע, נאָר מיט אַ פֿאָלק, וואָס איז געשטאַנען אויף אַ געוויסער שטוּפֿע פֿוּן קולטוּר. די אַצטעקען, די אײַנוואוינער פֿוּן מעקסיקא, האָבען שוין געוואוינט אין שטעדט, האָבען שוין געהאַט ענטוויקעלט בײַ זיך פֿערשידענע מלאכות. זיי האָבען שוין געהאַט אַ אײַנגעאָרדענטע מלוּכה מיט אַ קעניג, מיט אַ רײַכען אַדעל אוּן מיט אַ שטאַרקען כהנים־שטאַנד. אָבער אַנטקעגען די אייראָפּעאישע וואָפֿען האָבען זיי זיך נישט געקענט שטעלען. דערזעהענדיג די בעוואָפֿענטע סאָלדאַטען אויף זייערע פֿערד, זענען די נײַע אוּנבעקאַנטע מענשען זיי פֿאָרגעקומען, ווי עפּעס העכערע בעשעפֿענישען פֿוּן אַן'אַנדער וועלט. זיי זענען מיט זייערע אוּנגעלוּמפּערטע וואָפֿען (דאָס אײַזען האָבען זיי נאָך נישט געקענט) פּשוּט בטל וּמבוּטל געוואָרען פֿאַר די נײַע מענשען, אוּן אַזוי האָט קאָרטעז געקענט אײַננעהמען דאָס גרויסע לאַנד מיט דער הילף פֿוּן פֿיער הוּנדערט שפּאַניער!

מיט נאָך קלענערע כחות האָט מען שפּעטער אײַנגענוּמען דאָס גאָלד־לאַנד פּערוּ, וואוּ עס האָבען געהערשט די מלכים פֿוּן שבט אינקאַ. די פּערוּאַנער זענען געוועזען אַ געבילדעט פֿאָלק מיט אַ רוּהיגען האַראַקטער. זייער רעליגיאָן איז געשטאַנען אַ סך העכער ווי די רעליגיאָן פֿוּן די מעקסיקאַנער (וועלכע האָבען נאָך מקריב געווען צוּ זייער גאָט מענשען), אָבער זיי האָט געפֿעהלט דער קריגערישער מוּט. אויסער דעם זענען גראַד אין דער צײַט פֿאָרגעקומען אין פּערוּ גרויסע מחלקות וועגען דער מלוּכה, אוּן דאָס האָבען די שפּאַניער אויסגענוּצט פֿאַר זייערע צוועקען.

די גרעסטע ענטדעקוּנג פֿוּן דער צײַט איז אָבער געוועזען די

ענטדעקוּנג פֿוּן אַמעריקאַ.

אַמעריקא איז ענטדעקט געוואָרען פֿוּן קריסטאָף קאָלוּמבוּס בּמעט צוּפֿעליג, גאַנץ אוּנערוואַרטעט.

קאָלוּמבוּס האָט זיך מתקנא געווען אָן די פּאָרטוּגאַלער מיט זייערע גרויסע נצחונות אוּן ער האָט זיך אַרײַנגענוּמען דעם געדאַנק, זיי אַריבּער־צוּיאָגען אוּן צוּ געפֿינען אַ נײַעם וועג נאָך אינדיען פֿוּן אַן'אַנדער זײַט ער איז געווען זיכער, אַז ווען ער וועט פֿאָהרען גלײַך אוּיס איבער דעם אַטלאַנטישען אָקעאַן אין מערב־זײַט, מוּז ער קוּמען אין אינדיען. אָבער ער האָט נישט געהאַט קיין שיפֿען פֿאַר אַזאַ גרויסע נסיעה. צוּערשט האָט

ער זיך געווענדעט צו פארטוגאל, אבער דא האט מען איהם אבגעזאגט. דאן האט ער זיך געווענדעט צום שפאנישען קעניג, אבער דא האט מען אויך א צייט לאנג נישט געוואלט הערען פון זיין פלאן. גראד אין דער צייט האט פערדינאנד (וועלכער שפיעלט אזא טרויעריגע ראָליע אין דער אידישער געשיכטע) איינגענומען גראנאדא, די לעצטע פעסטונג פון די אראבער, און, פאר שמחה איבער דעם גרויסען נצחון, האט זיך איזאבעלא געלאזט איבערריידען און האט געגעבען קאלומבוס'ן דריי שיפען צו דער רייזע (א מליץ־יושר איז פאר קאלומבוס'ן געווען א איד א קרוב למלכות). גלייכצייטיג האט מען איהם צוגעזאגט, אז ער וועט ווערען דער גרויס־אדמיראל און וויצע־קעניג פון אלע לענדער, וואס ער וועט ענטדעקען, און אויסערדעם האט ער און זיינע יורשים געדארפט בעקומען דעם צעהנטען טייל פון אלע נייע איינקינפטען.

דעם 3־טען אויגוסט 1492 איז קאלומבוס אבגעפאהרען פון אנדאלוזישען האפען פאלאס. בשעת דער רייזע איז אויסגעבראכען א גרויסער שטורם, די מאטראזען האבען זיך דערשראקען און האבען זיך געוואלט אומקעהרען. אבער קאלומבוס האט זיי מיט זיין גאנצער ענערגיע צוריקגעהאלטען. דעם 12־טען אקטאבער האט מען צום ערשטען מאל דערזעהען לאנד. דאס איז געווען די אינזעל גואנאהאני. קיין סך זילבער און גאלד, ווי מען האט גערעכענט, האט מען דא אבער נישט געפונען. קאלומבוס האט ענטדעקט נאך א פאר אינזלען, האאיטי און קובא, און האט זיך אומגעקעהרט נאך שפאניען, ברענגענדיג דער אייראפעאישער וועלט די בשורה פון דער נייער וואונדערבארער וועלט. איבריגענס, האט קאלומבוס די נייע אינזלען פערעכענט צו אזיען, און ער האט זיי דעריבער אנגערופען וועסט־(מערב) אינדיען. ער האט נישט געוואוסט, אז ער האט א סך מעהר דערגרייכט, ווי ער האט אליין ערווארטעט, אז ער האט געפונען גאר א נייעם וועלט־טייל.

אין סעפטעמבער 1493 האט קאלומבוס אונטערגענומען א צווייטע רייזע, דאס מאל שוין מיט 1500 מאן אויף 17 שיפען. אויף דער דאזיגער רייזע האט ער ענטדעקט א סך נייע אינזלען. אונטער זיי האבען זיך געפונען די וויכטיגע אינזלען פארטאריקא און יאמאיקא.

אין האאיטי האט קאלומבוס געהאט געגרינדעט א קאלאניע פון שפאניער. אבער די אייראפעער האבען זיך אזוי שטארק אנגעווארפען אויף דאס נייע לאנד, און האבען די היימישע אינדיאנער אזוי אונמענשליך בעהאנדעלט, אז ס'איז באלד אויסגעבראכען א גרויסער אויפשטאנד. די

האבּגיער פון די איראפּעער האט נישט געהאט קיין גרעניצען. זיי האבען זיך מיט דער לייכטער ירושה נישט געקענט פונאנדערטיילען. עס זענען ענטשטאנען צווישען זיי גרויסע רייסענישען און די ארימע אינדיאנער זענען געווען דער שעיר לעזאזל. קאלומבוס איז געקומען אין האיטי און האט די שולדיגע, וועלכע האבען מיט זייער אונברחמנות'דיגער אויפפיהרונג ארויסגערופען דעם אויפשטאנד, שטרענג בעשטראפט. ער האט אבער דערפאר טייער בעצאהלט. זיינע שונאים האבען איהם פער'מסר'ט פאר'ן שפאנישען קעניג. פערדינאנד האט ארויסגעשיקט א בעאמטען, די זאך צו אונטערזוכען. דער בעפאלמעכטיגטער האט קאלומבוס'ן ארויסגעזעצט פון זיין שטעל, און האט איהם אבגעפיהרט אין קייטען קיין שפאניען. דא האט מען איהם אפילו אין גיכען בעפרייט, אבער די בעלוינונג, וואס מען האט איהם צוגעזאגט, האט ער שוין נישט געקריגען.

פונדעסטוועגען האט נאך קאלומבוס אונטערגענומען א פיערטע רייזע, כדי צו געפינען א דורכפאהר אין אינדיען. אויף דער דאזיגער לעצטער רייזע האט ער געהאט אויסצושטעהן א סך געפאהרען. דאס איז געווען די אונגליקליכסטע רייזע פון זיין לעבען. זיינע שיפען זענען איינע נאך די אנדערע אונטערגעגאנגען, און ער מיט זיינע מאטראזען האבען אכט מאנאט נאכאנאנד געמוזט לעבען אויף א אינזעל צווישען ווילדע, ביז ס'איז סוף כל סוף אנגעקומען א שיף און האט זיי אבגעפיהרט אין האיטי. פון דאנען איז קאלומבוס צוריקגעפאהרען נאך שפאניען. ער איז שוין געווען קראנק און פערמאטערט. די לעצטע יאהרען פון זיין לעבען זענען געווען זעהר טרויעריגע. ער איז געשטארבען אין יאהר 1506 אין דער שטאדט וואלאדאליד.

ביז צו זיין טויט האט ער נישט געוואוסט, וואס ער האט אויפגעטהון, אז ער האט ענטדעקט א נייעם וועלט־טייל. זיין טויטען קערפער האט מען שפעטער בעגראבען אויף דער אינזעל קובא. אין זיין צואה האט ער געבעטען, מען זאל איהם אריינלעגען אין קבר די קייטען, מיט וועלכע מען האט איהם אמאל געשמידעט.

קאלומבוס האט אפילו נישט זוכה געווען, אז דער נייער ערד־טייל זאל אנגערופען ווערען אויף זיין נאמען. דער נאמען אמעריקא שטאמט פון אגעוויסען אמעריגא וועספוצי, וועלכער האט דער ערשטער ארויסגעגעבען א בעשרייבונג פון דעם נייען לאנד.

אמעריקא איז ענטדעקט געווארען אין דעמזעלבען יאהר, ווען מען האט ארויסגעטריבען די אידען

פֿון שפּאַניען. ס'איז דערינבער קיין וואונדער נישט, וואָס אויך אידען, וועלכע האָבען דורך דער גזרה פֿערלאָרען איבער נאַכט זייער האָב און גוטס, האָבען זיך אַנגעהאָפּט אַן קאָלומבוס'עס פּלאַן און זענען מיטגע־פֿאָהרען מיט איהם, נישט קוקענדיג אויף די גרויסע סכּנות פֿון אַזאַ רייזע. ס'איז אַ סברא, אַז אָהן אידישע הילף וואָלט קאָלומבוס קיינמאָל נישט ענטדעקט אַמעריקא. יעדענפֿאַלס איז היסטאָריש פֿעסטגעשטעלט, אַז די אידען האָבען קאָלומבוס'ן שטאַרק געשטיצט מיט געלד און מיט עצות און אויף קאָלומבוס'עס שיפֿען האָבען זיך געפֿונען אַ סך אנוסים (מאַראַנען), וועלכע האָבען אין שפּאַניען נישט געוואָלט מעהר פֿער־בלייבען.

אידען האָבען אין דער ענטדעקונג פֿון אַמעריקא אַ גרויסען חלק. ווען מען האָט זיי פֿון זייער אַלטער היים פֿערטריבען, האָט זיך זיי גענעג־פֿענט אַ נייע לאַנד, וואָס איז איצט פֿאַר זיי געוואָרען אַ נייע היים. צווישען די אייראָפּעער, וועלכע האָבען צוערשט געשטעלט זייער פֿוס אויף אַמע־ריקאַנישע ערד, זענען שוין געווען אידען.

די רעזולטאַטען פֿון די ענטדעקונגען.

דיא גרויסע לענדער־ענטדעקונגען האָבען געהאַט פֿאַר אייראָפּאַ זעהר וויכטיגע רעזולטאַטען. אין דער געשיכטע איז אַריינגעטרעטען אַ נייער וועלט־טייל. דער היסטאָרישער האָריזאָנט האָט זיך פֿערגרעסערט. אַמע־ריקא בעקומט אַלץ אַ גרעסערע בעדייטונג. די פּראָכטבאַרקייט און דער רייכטום פֿונ'ם נייעם לאַנד ציהט־צו טויזענדער אייראָפּעער, בעזונדערע שפּאַניער, וועלכע בעזעצען זיך דאָרט.

אָבער ווי מען זאָל נישט בעוואונדערען דעם העלדענמוט און דעם אונטערנעהמונגס־גייסט, וואָס די אייראָפּעער האָבען אַרויסגעוויזען בייַ דער ענטדעקונג און בייַ'ם איינגעהמען פֿון דער נייער וועלט, פֿערלאַנגט דער היסטאָרישער אמת, מודה צו זיין, אַז זייער אַכזריות האָט דאָס אַלץ אַריבערגעשטיגען. די ענטדעקונג פֿון אַמעריקא איז בכלל געווען פֿאַר שפּאַניען אַ גליקליכער צופֿעליגער געווינס. אין שפּאַניען איז גאַרנישט געווען אַזאַ גרויסע בעפֿעלקערונג, אָדער אַזאַ גרויסע איבערפּראָדוקציאָן פֿון סחורות, אַז זי זאָל זיך געווען נויטיגען אין קאָלאָניעס.

די מענשען, וואָס האָבען זיך געלאָזען אין ים, האָבען געוואָלט לייכט רייך ווערען. אַמעריקא איז פֿאַר זיי געווען אַ גאָלד־גרוב (עלדאָ־

רא). וואו מען קען שעפּען גאָלד מיט'ן עמער. אליין ארבייטען האָבען
: נישט געוואָלט, און זיי האָבען מיט אַנ'אומענשליכער גרויזאַמקייט
לאָזט אַרבייטען פאַר זיך די אינדיאַנער. די אינדיאַנער האָבען געמוזט
זאָרגען די פּלאַנטאַציעס, וואָס די אייראָפּעער האָבען בּיי זיי צוגענומען.
אַבען געמוזט אַרבייטען אין די גאָלד- און זילבער-שאַכטען, און האָבען
ג-זוזט שלעפּען משאות, וואָס זייער שוואַכער קערפּער האָט נישט געקענט
ענט פערטראָגען. זיי האָבען באַלד אָנגעהויבען אויסצושטאַרבען אין
וויסע מאַסען.

כדי צו פערלייכטערן די לאַגע פון די אומגליקליכע אינדיאַנער, האָט
ער קאַטוילישער גייסטליכער לאַס קאַזאַס געגעבען אַנ'עצה, אַז מען זאָל
יינפיהרען אַנשטאַט די אינדיאַנער נעגער פון אַפריקא, וועלכע
נען שטאַרקער און געזינדער.

מען האָט זיין עצה געהערט און דערמיט הויבט זיך אָן אין אַמע-
יקא די שקלאַפעריי, וואָס האָט אָנגעהאַלטען ביז צום 19-טען יאָהר-
ונדערט און וואָס האָט געמאַכט אַ תל פון די נעגער אין אַפריקא. די
נדיאַנער האָבען דערפון געהאַט אַ קנאַפּע טובה, די ישועה איז געקומען
ו שפּעט, און זיי זענען ביסלעכווייז פון די שווערע בעדריקונגען אויס-
געשטאַרבען.

די שפּאַניער האָבען בכלל נישט פערשטאַנען, ווי אויסצונוצען דאָס
יע רייכע לאַנד. אין דער ערשטער צייט האָבען זיי אַפילו אָנגעהויבען
רויסצופיהרען פעל און קאָלאָניאַל-פּראָדוקטען, אָבער אין זעהר אַ קליי-
ער מאָס. זיי האָבען זיך הויפּטזעכליך געיאָגט נאָך גאָלד און זילבער.
ויף די שפּאַנישע קאַרטעס פון אַמעריקא האָבען זיך ביי די טעריטאָריעס,
או ס'איז נישט געווען קיין גאָלד און זילבער, געפונען די ווערטער:
לענדער, וואָס געבען קיין הכנסה נישט".

שפּאַניען האָט אַריינגענומען אין איהרע הענד דעם גאַנצען האַנדעל
ויט אַמעריקא. אין לאַנד איז אַנגעשוואָמען אַ סך גאָלד און זילבער,
בער דאָס אינוועניגסטע לעבען פון לאַנד איז געווען זעהר אָרעם, דאָס
אַנד האָט נישט געהאַט קיין ענטוויקעלטען האַנדעל, קיין בעדייטענדע
האַנדווערקער- און אַרבייטער-קלאַס און קיין גרויסע קאַפּיטאַליסטען. אין
אַנד האָבען זיך אָנגעקליבען גרויסע עשירות, אָבער אַנשטאַט אויסצו-
נוצען די עשירות פאַר גרויסע פאַבריק- און האַנדעל-אונטערנעהמונגען,
האָט מען זיך געלאָזען וואויל-געהן און מען האָט „געלעבט אַ טאָג" —
ון אַלעם פאַרטיגען. ווען נישט די פערמיטלער פון אייראָפּא, וואָלט

דער גאנצער רײַכטום געבליבען ליגען, ווי א טויטער קאפּיטאל.

ביזלעכווייז זענען שפּאניען און פּארטוגאל געווארען אין גאנצען אבהענגיג פון די דײַטשע און איטאליענישע האנדעלס-פירמעס. זיי גיבען געלד אויף נייע עקספּעדיציעס און זיי בעשטימען שוין דעם פּרייז פון אלע סחורות. ליסאבאן, וואס איז א לאנגע צייט געווען דער האנדעלס-צענטר פון איירופּא, געהט אראב פון דער סצענע. דער גאנצער האנדעל טראגט זיך אריבער אין א נײַעם צענטר, אין אנטווערפען. בכלל האבען שפּאניען און פּארטוגאל פון גאנצען עסק ווייניג וואס גוצע געהאט.

אמעריקא האט ארויסגעצויגען פון לאנד, וואס איז אזוי אויך נישט געווען שטארק בעוואוינט, די יונגסטע און שטארקסטע כחות. מען דארף נאך דערמאהנען, אז אין דערזעלבער צייט האט שפּאניען פערלארען איהרע בעסטע, געבילדעטסטע און געשיקטעסטע מענשען, די אידען, או פון דעמאלט אן הויבט זיך אן שפּאניען'ס אונטערגאנג.

די מאסע גאלד און זילבער, וואס האט זיך א שאט געטהון אין איירופּא, האט ארויסגערופען א גאנצע עקאנאמישע איבערקעהרעניש. דער פּרייז פון גאלד, וואס איז אין מיטעלאלטער געווען זעלטען, איז מיט איין מאל געפאלען, און לעבענס-מיטלען זענען טײַערער געווארען. דער צושטראם פון אזוי פיעל גאלד האט מיטגעהאלפען, עס זאל זיך שטארק ענטוויקלען די געלד-ווירטשאפט, וואס האט שוין אין סוף פון מיטעלאלטער אנגעהויבען ארויסצושטופּען די פריהערדיגע פארם פון ווירטשאפט, די נאטוראל-ווירטשאפט (ווע יעדעס הויז האט פאבריצירט אלץ, וואס ס'האט בעדארפט, פאר'ן אייגענעם געברויך).

איירופּא הויבט איצט אן צו בעקומען פון אמעריקא נייע פּראדוקטען, וואס האבען א ווירקונג אויף דער גאנצער ארט לעבען, ווי צום בײַשפּיעל, קארטאפעל, וואס איז בײַ אונז געווארען „דאס ברויט פון די ארעמע", מאיס, קאקאא און טאבאק. פון אמעריקא קריגט מען צוקער, קאווע, בוימוואל, פערשיעדענע פארב-שטאפען. דער האנדעל בעגנוגענט זיך נישט מעהר מיט'ן פערקעהר ארום די ים-ברעגעס, עס ענטוויקעלט זיך א אקעאנישער וועלט-האנדעל. די אלטע האפען-שטעדט ווענעדיג און גענוא ווערען-אן זייער בעדײַטונג פאר'ן האנדעל, אויך דער האנזע-בונד שפּיעלט שוין נישט מעהר די ראליע, וואס פריהער. אנשטאט זיי בליהען אויף די אטלאנטישע מלוכות, בעזונדערס שפּאניען און פּארטו-

גאל. ליסאבאן איז איצט געווארען דער גרעסטער מארק פאר אלע טייערע פראדוקטען פון מזרח-אינדיען און דער גרעסטער וועלט-האנדעלספלאץ. שפעטער, אדאנק דער נאכלעסיגקייט און פוילקייט פון די שפאניער און פארטוגאלער, געהט דער גאנצער האנדעל אריבער אין ענגלישע, האלענדישע און דייטשע הענד און די הויפט-בערזע ווערט אנטווערפען.

די וויסענשאפטען האבען אויך א סך געוואונען פון די נייע ענטדעקונגען בעזונדערס געאגראפיע און נאטור-וויסענשאפט. איצט, נאך דער גרויסער רייזע ארום דער וועלט, האט מען שוין נישט געצווייפעלט אין דעם, אז די ערד האט די פארם פון א קוגעל (איז קיילעכדיג). דער קוק פונ'ם איינראפעאישען מענשען ווערט ברייטער, זיכערער. ער נעהמט שטעלץ ארום די גאנצע וועלט.

צווייטעס קאפיטעל.

די רענעסאנס און דער הומאניזם.

אין איין צייט מיט די גרויסע ענטדעקונגען און ערפינדונגען, איז אין 15-טען און 16-טען יאהרהונדערט אויפגעקומען א געוואלדיגע קולטור-בעוועגונג, וועלכע איז בעקאנט געווארען אונטער דעם נאמען רענעסאנס (ד. ה. ניי-געבורט) אדער הומאניזם. די פערטרעטער פון דער בעוועגונג האבען זיך אליין אנגערופען הומאניסטען, ד. ה. מענשען, וואס שטודירען די וועלטליכע ליטעראטור. דערמיט האבען זיי געוואלט אויסדריקען זייער פראטעסט צו דער גאנצער קולטור פון מיטעלאלטער, וועלכע האט זיך נאר אבגעגעבען מיט רעליגיעזע, נישט-ממשות'דיגע פראגען. מען הויבט זיך ווידער אן צו אינטערעסירען מיט'ן מענשען און מיט זיינע נאטירליכע בעדערפענישען. די הומאניסטען ווילען אבציהען דעם מענשען פון זיינע הימעלשע חלומות און איהם צוריק אוועקשטעלען אויף דער ערד, וואו ער איז געבארען געווארען און וואו ער דארף זיך זעהען איינצוריכטען צוזאמען מיט זיינע גלייכען.

די גאנצע קולטור פון מיטעלאלטער איז געווען אן אסקעטישע (נזיר'ישע). די מענשליכע נאטור, האט מען געזאגט, איז זינדיג, מען דארף מיט איהר מלחמה האלטען דורך תעניתים און סגופים, וואס מעהר זיך דערווייטערן פונ'ם חומר-לעבען, וואס מעהר זיך בעפרייען פונ'ם זינדיגען גוף.

די הומאניסטען טרעטען ארויס געגען דער דאזיגער פארשטעלונג. דעם מענשען'ס נאטור, זאגען זיי, איז איהם געגעבען פון גאט, און

דעריבער איז זי געטליך. דעם מענשען'ס גליק ליגט נישט אין פאסטען און אין דער בלינדער אמונה, נאר אין זײן שכל און אין זײן אײגענעם כח. זי זי ענטוויקלען ווידער די קערפערליכע קולטור, וואס דאס מיטעלאלטער האט געהאט אינגאנצען פערנאכלעסיגט. דאס גרעסטע אידעאל איז פאר זײ דער געזונדער, שענער, געבילדעטער און פרײער מענש.

דעם דאזיגען אידעאל האבען זײ געפונען אין דער אלטער קלאסישער ליטעראטור פון די גריכען און רוימער, און דעריבער װארפען זײ זיך איצט אויף דער דאזיגער ליטעראטור מיט'ן גאנצען אימפעט און מיט דער גאנצער בעגײסטערונג פון זײער שטארקער איבערצײגונג.

ארום דער צײט האבען די טערקען אײנגענומען קאנסטאנטינאפאל (אין יאהר 1453) און האבען געמאכט א סוף צו דער גריכישער (מזרח-רוימישער) מלוכה, וואס האט איבערגעלעבט די מערב-רוימישע מלוכה מיט טויזענד יאהר. די טערקען װערען איצט פאר אײראפא א שטענדיגע געפאהר. די גריכישע געלעהרטע, װאס האבען ביז אהער געלעבט אין קאנסטאנטינאפאל, אנטלױפען אין איטאליען און ברענגען מיט זיך מיט די אוצרות פון דער אלטער גריכישער בילדונג, די גריכישע און רוימישע אריגינעלע װערק, װעלכע זענען ביז אהער געװען בעקאנט אין אײראפא נאר דורך שלעכטע און פעהלערהאפטע אבשריפטען (פון די אראבער). אין איטאליען האט מען די גריכישע געלעהרטע אויפגענומען מיט אפענע ארעמס. פלארענץ, בעזונדערס דער הויף פון דער רײכער משפחה מעדיטצי, איז געװארען דער מיטעל-פונקט פון גײסטיגען לעבען. לאטײן װערט די שפראך פון די געבילדעטע, מען רעדט אפילו גריכיש. אין רום גראבט מען אויס די אלטע חורבות (די איבערדעשטען פון די אלטע געבײדעס און פאלאצען) און די אלטע פערשאטענע קונסט-װערק און מען הויבט אן, לויט זײער מוסטער, צו בעשאפען א נײע קונסט. מען עפענט קונסט-גאלעריען, ביבליאטהעקען, אוניווערזיטעטען. דער קלאסיציזם (דאס שטודיום פון דער רוימישער און גריכישער קולטור) איז געװארען א מאדע-זאך. ער האט בעהערשט דאס גאנצע געזעלשאפטליכע לעבען. א געבילדעטע סאלאן-דאמע האט געמוזט קענען לאטײן אדער גריכיש. די הומאניסטען זענען אזוי ארום געװארען אנ'אנגעזעהענער שטאנד, מען האט זײ בעטראכט, װי די פערטרעטער פון דער עפענטליכער מײנונג. די אריסטאקראטישע פאמיליעס און די רײכע פירשטען האבען זיך פשוט געריסען ארום די

הומאַניסטען, עס איז געוואָרען מאָדערן צו האָבען בײַ זיך און הויף געבילדעטע הומאַניסטען און צו אונטערשטיצען זייערע ווּיסענשאַפטליכע און קונסטלערישע אונטערנעהמונגען. פֿון די הומאַניסטען האָבען די איטאַליענישע רעפּובליקען אויסגעקליבען קאַנצלערס, סעקרעטאַרען, געזאַנדטע, און אפילו די קאַטוילישע קוריע האָט זיך בענוצט מיט דער אַרבײַט פֿון די הומאַניסטען. נאָך מעהר, אין 15־טען און 16־טען יאָהר־הונדערט האָבען הומאַניסטען אָפּטמאָלס פֿערנומען אפילו דעם פּאַפּסט־שטוהל. אַזוי זענען געווען ניקאָלאַי .V, פּיוּס II און בעזונדערס לעאָ X איבערגעגעבענע הומאַניסטען.

פֿון איטאַליען האָט זיך דער הומאַניזם פֿערשפּרייט איבער גאַנץ מערב־אייראָפּאַ. אָבער ס'איז זעהר אינטערעסאַנט, וואָס אין יעדען לאַנד האָט דער הומאַניזם אָנגענומען אַ בעזונדערען נאַציאָנאַלען כאַראַקטער.

אין איטאַליען איז בכלל געווען אַ גרייטער באָדען־פֿאַר דער נײַער קולטור. איטאַליען איז דאָן געווען נעהנטער פֿאַר אַלע אַנדערע לענדער צו דער קלאַסישער קולטור, דאָרטען האָבען זיך נאָך געפֿונען אין אַ גרויסער צאָהל איבערעשטען פֿון דער אַלטער קונסט. אין איטאַליען ענטוויקעלט זיך דעריבער דער הומאַניזם הויפּטזעכליך אין דער פֿאָרם פֿון קונסט: ער דריקט זיך קודם־כל אויס אין נײַע פּאָעטישע ווערק, אין מאָלערײַ, אַרכיטעקטור און סקולפּטור. דער גרעסטער דיכטער פֿון דער עפּאָכע איז געווען פּעטראַרקאַ. צוזאַמען מיט דאַנטע אַליגהערי (אין זײַן ווערק „געטליכע קאָמעדיע") האָט ער בעשאַפֿען דעם איטאַליענישען ליטעראַרישען סטיל. נאָך איהם קומט באָקאַטציאָ, וועלכער האָט מיט זײַן בעריהמטען בוך „דעקאַמעראָן" געבראַכט די איטאַליענישע פּראָזאַ אויף אַ הויכער מדרגה. אין אַ לײַכטער הומאָריסטישער שפּראַך ווײַזט ער אויף די פֿערדאָרבענקייט און די אויסגעלאַסענקייט פֿון די דעמאָלדיגע קאַטוילישע גלחים און מאָנאַכען (נזירים), און נעהמט זיך אָן פֿאַר די נאַטירליכע מענשליכע אינסטינקטען. דאָס בוך האָט אין זײַן צײַט געמאַכט אַ טומעל אין גאַנץ אייראָפּאַ, און ווערט נאָך איצט געלעזען מיט דעם גרעסטען אינטערעס.

דאָס גרעסטע און שענסטע האָט דער איטאַליענישער הומאַניזם דערגרייכט אין דער קונסט. די קונסטלער פֿון דער עפּאָכע, וועלכע האָבען זיך אָנפֿאַנגס געלערנט פֿון די אַלטע קלאַסישע מוסטערן, האָבען די אַלטע גריכישע קונסט ווײַט איבערגעשטיגען. אַזאַ אויפֿלעבונג פֿון

קינסטט האט די געשיכטע צייט פהידיאס'ן נישט געזעהן. די גרעסטע קינסטלער פון דער צייט זענען געווען לעאנארדא דא ווינטשי (געב. 1452 געשט. 1519), מיקעל אנדזשעלא בואנאראטי (געב. 1475, געשט. 1564) און ראפאעל סאנציא (געב. 1483, געשט. 1520).

לעאנארדא דא ווינטשי איז געווען זעהר פיעלזייטיג, ער איז געווען טעכניקער, ארכיטעקטאר, מאלער, מוזיקאנט, געלעהרטער און דיכטער. זיין בעריהמטעסטעס בילד איז „דאס אבענד־מאהל“, וואו ער שטעלט פאר ישו הנוצרי מיט זיינע אפאסטאלען, צווישען וועלכע עס געפינט זיך יהודה אישאריאט (יהודה איש־קריות). מיקעל אנדזשעלא איז אויך געווען אזוי פיעלזייטיג, ווי דא־ווינטשי. ער איז געווען מאלער, ארכיטעקטאר און מאטעמאטיקער. זיין בעריהמטעסטע סטאטוע איז „משה“. מיקעל אנדזשעלא האט אויך מיטגעהאלפען ביי'ם בויען די בעריהמטע פעטער־קירך אין רוים. (אויספיהרליכער איבער זיי זעה אין לעצטען קאפיטעל).

סאוואנאראלא. אין מיטען דער שמחה ארום דער נייער קולטור, אין מיטען דער בערוישונג און בעגייסטערונג מיט דער נייער לעבענס־אנשויאונג, האט זיך בעוויזען אין פלארענץ, וואו ס'איז געווען דער צענטר פון דער רענעסאנס, אין דער דאזיגער שטאדט פון וועלטליכע וויסענשאפטען, פון פראכט און פרעהליכען לעבען, די שטרענגע מיטעלאלטערליכע געשטאלט פון'ם מאנאך סאוואנארלא. מיט פלאמע־דיגע ווערטער טרעט ער ארויס געגען די וועלטליכע פערגניגענס. ער שילדערט אין די שרעקליכסטע בילדער די פערדארבענקייט פון דער צייט און די שרעקליכע יסורים, וואס ערווארט די מענשען דערפאר אין גיהנם, ווען זיי וועלען נישט וואס גיכער תשובה טהון. סאוואנארלא'ס דרשות האבען געהאט אויפ'ן פאלק א געוואלדיגען איינדרוק. מען האט אוועק־געווארפען די פריהערדיגע פערגניגענס און מען האט זיך גענומען צו גרויסע רעליגיעזע פראצעסיעס. די וועלטליכע ביכער האט מען פער־ברענט, די סטאטוען האט מען צושטערט, די מוזיקאלישע אינסטרומענ־טען האט מען אויף שטיקער צובראכען, די מאסקען־קליידער האט מען אין פייער געווארפען. — אין א קורצער צייט האט מען די פריהערדיגע לעבענס־לוסטיגע שטאדט נישט מעהר געקענט דערקענען.

סאוואנארלא איז אבער ארויסגעטרעטען נישט נאר געגען די וועלטליכע מענשען, ער איז אויך ארויסגעטרעטען געגען דער פערדאר־בענער גייסטליכקייט, וועלכע איז געווען איינגעטונקט אין מגושמ'דיגע תאוות. ער האט זיך אפילו נישט אבגעשטעלט פאר דעם פאפסט אליין.

און דערפאר האט מען איהם פערברענט אויפ'ן שייטער-הויפען (אין יאהר 1498).

דער הומאניזם אין דייטשלאנד.

אין קיין לאנד האט דער הומאניזם נישט געהאט אזא גרויסען איינפלוס, ווי אין דייטשלאנד. דא האט ער געפינען פאר זיך א צוגעגרייטען באדען. אין איטאליען איז דער הומאניזם, ווי מיר האבען געזעהן, הויפטזעכליך קינסטלעריש. אין דייטשלאנד איז ער מעהר ערנסט, מעהר וויסענשאפטליך. די איטאליענישע הומאניסטען האבען זיך מיט פאליטישע און רעליגיעזע פראגען וועניג וואס אבגעגעבען, און דעריבער זענען זיי גאנץ גלייכגילטיג קעגען דער קירך. די דייטשע פערטרעטער פונ'ם הומאניזם זענען געשטימט רעליגיעז און פאטריאטיש. אין דייטשלאנד נעהמט מען דורך דעם הומאניזם מיט דער בעוואוסטער דייטשער גרינדליכקייט. דא טרעט דער הומאניזם ארויס אין א אפענעם קאמפף מיט דער קאטוילישער קירך און מיט דער וויסענשאפט פון דער קאטוילישער קירך — מיט דער סכאלאסטיק.

די אנגעזעהענסטע הומאניסטען אין דייטשלאנד זענען געוועזען: רייכלין, עראזמוס פון ראטערדאם און אולריך פון הוטען. רייכלין איז פאר אונז דער וויכטיגסטער און אינטערעסאנטעסטער. ער איז געוועזען דער ערשטער אין דייטשלאנד, וואס האט שטודירט די העברעאישע שפראך (לשון קודש). ער האט פערגליכען די לאטיינישע איבערזעצונג פון תנ"ך מיט'ן העברעאישען טעקסט און האט אויפגעדעקט א סך פעהלערען אין דער איבערזעצונג. די קאטוילישע מאנאכען און די סכאלאסטיקער האבען אין דער דאזיגער ארבייט פון רייכלין דערשמעקט אפיקורסות. זיי האבען אבער אלין געווארט אויף א פאסיגע געלעגענהייט, כדי איהם צו פערקלאגען. און אזא געלעגענהייט האבען זיי אין גיכען געפינען. דער משומד פפעפערקארן האט געהאט געפועל'ט ביי מאקסימיליאן דעם ערשטען, ער זאל ארויסגעבען א בעפעהל, צו פערברענען אלע אידישע ספרים, וועלכע זענען געגען דעם קאטוילישען גלויבען. קוים האט ער דעם דאזיגען בעפעהל געהאט אין האנד, האט ער געוואלט אויסטייטשען אזוי, אז מען דארף איבערהויפט פערברענען אלע ספרים, וואס זענען אנגעשריבען אויף לשון-קודש. געגען דעם איז ארויסגעטרעטען רייכלין. אלס ספעציאליסט האט ער נאכגעוויזען, ווי נאריש אזא פאדערונג איז. און דאס איז געווארען די סבה

פֿון א הייסער מלחמה צווישען די הומאניסטען און סכאָלאסטיקער. פֿון ביידע זייטען זענען געפֿלויגען נייע פֿערפֿאסטע ביכער און בראָשורען. די קעלנער דאָמיניקאנער מאָנאַכען האבען זיך אָנגעהאפּט אָן דער מציאה און האָבען רייכלינ'ען פֿערקלאָגט פֿאר אפּיקורסות. דער פּראָצעס האָט אָנגעמאַכט א טומעל אין גאַנץ אייראָפּא, ביז דער פּאפּסט האט געמאַכט א סוף צום פּראָצעס. אין דער געשיכטע איז ער בעקאנט אונטער דעם נאָמען „רייכלין־שטרייט".

דריטעס קאַפּיטעל.

די רעפֿאָרמאציאָן.

די רעפֿאָרמאַציע אין דייטשלאַנד.

אין איין צייט מיט דעם הומאַניזם איז אין א גרויסען טייל פֿון די קאטוילישע לענדער פֿאָרגעקומען א שטאַרקע רעליגיעזע בעוועגונג, וועלכע איז בעקאַנט אונטער דעם נאָמען „רעפֿאָרמאַציאָן" און וועלכע האָט געפֿיהרט דערצו, אז א גאַנצע העלפֿט פֿון די דאָזיגע לענדער איז אָבגעפֿאַלען פֿון דער קאַטוילישער קירך און האָט זיך געשאַפֿען א נייעם גלויבען מיט נייע קירכען.

צוליעב פֿערשיעדענע ווירטשאַפֿטליכע און פּאָליטישע סבות איז די דאָזיגע בעוועגונג געווען שטאַרקער, ווי אומעטום, אין דייטשלאַנד.

דייטשלאַנד האָט זיך צו דער צייט געפֿינען אין זעהר אַנ'אויפֿגע־רעגטען אונרוהיגען צושטאַנד, עס האָט אין אַלע פֿאָלקס־קלאַסען געקאָכט און געזידט. אומעטום האָבען זיך געוויזען סמנים פֿון א גרויסער איבער־קעהרעניש. פֿון אויסענווייניג האָט דאָס ווירטשאַפֿטליכע לעבען אויסגע־זעהען צו זיין גלענצענד, אָבער באמת זענען די פֿערהעלטניסען נישט גע־ווען געזונד און נאָרמאַל.

אין די לעצטע פֿאָר הונדערט יאָהר זענען די דייטשען געוואָרען פֿון א פֿאָלק פֿון פּויערן — א פֿאָלק מיט שטעדט, מיט א גרויסען האַנדעל און א רייכער אינדוסטריע. פֿון דער פּרימיטיווער נאַטור־ווירטשאַפֿט איז מען אַריבערגעגאַנגען צו געלד־ווירטשאַפֿט. דער גרויסער האַנדעל מיט איטאַליען, פֿראַנקרייך, ענגלאַנד, פּוילען און רוסלאַנד האָט אויסגעהאָ־דעוועט א וואוילהאבענדען מיטעל־שטאַנד. אין לאַנד איז אַריין א סך גאָלד און זילבער, אָבער דורך דעם איז דאָס געלד געפֿאַלען אין פּרייז,

און דער פּרײַז פֿון לעבענס־מיטלען איז שטאַרק געשטיגען, ד. ה. פֿאַר דער זעלבער צאָהל מזומנים האָט מען שוין נישט בעקומען די זעלבע צאָהל סחורות. די מענשען מיט גרויסע אײַנקינפֿטען און אַנ׳אײַגענער פֿאַבריקאַציע האָבען דערפֿון װעניג װאָס געליטען. הויפּטזעכליך האָבען דערפֿון געליטען די מענשען מיט אַ געוויסער אײַנקינפֿט. די מענשען, װאָס לעבען פֿון אַ געגוי־בעשטימטען פֿעסטען געהאַלט. די אײַנקינפֿט איז נישט געװאָרען גרעסער, אָבער פֿאַר זײער געלד האָבען זײ בעקומען אַ סך װעניגער סחורה און לעבענס־מיטלען, װאָס פֿריהער.

געליטען האָט אויך שטאַרק די לאַנד־װירטשאַפֿט, און בעזונדערס די פּויערן. די לאַנדװירטשאַפֿטליכע פּראָדוקטען קענען זיך בכלל נישט פֿערגלײַכען מיט אַנדערע האַנדעלס־פּראָדוקטען. די האַנדעלס־פּראָדוקטען קען מען לײַכט פֿערמעהרען דורך מעהר אַרבײַט אָדער דורך מעהר קאַפּיטאַל. דער באָדען אָבער גיעט זײַנע פּירות נור אין אַ געװיסער מאָס. בכלל, קען זיך דער מקח פֿון לאַנד־פּראָדוקטען נאָר הויבען ביז צו אַ געװיסער גרענעץ. די פּויערן זענען אַרײַנגעפֿאַלען אין אַ ביטערע לאַגע. דערפֿון האָבען געליטען די אַדעליגע פּריצים, װאָס זענען געװען אָנגעװיזען אויף די אָבגאָבען פֿון די פּויערן. זײ האָבען זיך גענומען צו פּשוט׳ע רויבערײַען און האָבען אונ׳ברחמנות׳דיג געדריקט דעם פּויער. זײ האָבען אויף איהם אַרויפֿגעלעגט אונערטרעגליכע לאַסטען, כדי צו פֿערגרעסערן זײערע אײַנקינפֿטען. די גרויסע סוחרים האָבען פֿאָרלויפֿיג אויסגענוצט די לאַגע און געגרינדעט אַזוי גערופֿענע „רינגען“ (װי די איצטיגע אַמעריקאַנישע טרעסטען) כדי װאָס מעהר אַרויפֿצוציהען די פּרײַזען.

אין אַלע קלאַסען פֿון פֿאָלק קומט־פֿאַר אַ ביטערער עקאָנאָמישער קאַמפּף. אין די שטעדט קעמפֿפֿען די צעכען מיט די אַדעל־לײַט, מיט די פּאַטריציער, די געזעלען מיט די מײַסטערס און בכלל — אָרעמע מיט רײַכע. די גרעסטע אונצופֿריעדענהײַט האָט געהערשט צװישען די פּויערן, װעלכע זענען געדריקט געװאָרען פֿון אַלע זײַטען. פּויערן־אונרוהען זענען אין 15־טען יאָהרהונדערט אַ געװעהנליך פֿאָרקומעניש.

די קירך איז נישט געװען בעסער פֿאַר די פּריצים און סוחרים, אָפֿטמאָלס נאָך אַ סך ערגער. די קירך איז געװען אינגאַנצען פֿערװעלט־ליכט. די קאַטוילישע בישאָפֿען זענען געװען די גרעסטע גרונד־בעזיצער אין לאַנד. און אָנשטאָט צו בעשיצען די געדריקטע פּויערן, האָבען זײ

די פויערן נאך מעהר אויסגעזויגען דורך פערשידענע אבגאבען און שטייערן.

רוים וויזט אונז צו דער צייט א שרעקליך בילד:

אויפ'ן שטוהל פון פאפסט זיצען אזעלכע פערברעכערישע נאטורען, ווי אלעקסאנדער דער פיערטער. די גייסטליכע פיהרען אנ'אויסגעלאסען לעבען און זענען פערטהון אין הפקר'דיגע, אפט אוננאטירליכע פערגניגענס. מען בויט פרעכטיגע קירכען און פאלאצען, און כדי צו קריגען די נויטיגע אונגעהויער גרויסע סומעס, איז מען געווען גרייט אויסצוזויגען פון די קאטוילישע פעלקער די מארך פון די ביינער. יעדער גייסטליכער האט געמוזט אבגעבען די העלפט איינקונפט פון ערשטען יאהר, די בישאפען מוזען צאהלען פאר זייער שטעלע, די שטעלע פון א ערצבישאף (פון גרעסטען קאטוילישען גייסטליכען אין לאנד) ווערט עפענטליך פערקויפט. ווער עס גיעט מעהר, דער בעקומט די שטעל. אלע קירכען-שטעלעס ווערען פערקויפט. וואס פעטער די „היפארכיע", אלץ גרעסער דער פרייז. דאס וויסען און די פעהיגקייט פון גייסטליכען האט דערביי געשפיעלט א קנאפע ראליע.

עס פערשטעהט זיך, אז די גייסטליכע, וואס האבען אזוי טייער בעצאהלט פאר דאס רעכט צו פאשען די „סטאדע", האבען געמוזט זעהן ווי נישט אזוי אויסצונוצען די שאף, וואס מען האט זיי אנגעטרויט. אומעטום האט מען זיך געקלאגט איבער די פוילקייט, ווילדקייט און אונפערשעמטע רויבערייען פון די גייסטליכע (פון קלערום). אלע האבען גע-פיהלט, אז דא מוז געשעהן אנ'ענדערונג, אז די קירך מוז גרינדליך ווערען רעפארמירט.

מארטין לוטער.

אנגעהויבען דעם קאמפף מיט דער קאטוילישער קירך האט מארטין לוטער. ער איז געווען א זוהן פון אנ'ארעמען קויהלען-גרעבער און האט פערבראכט זעהר א טרויעריגע יוגענד. אבער נישט-קוקענדיג אויף זיין ארעמקייט, האט דער פאטער איהם אבגעגעבען אין א שול. ער האט געוואלט, דאס זיין זוהן זאל ווערען א יוריסט און א דיפלאמאט, וואס איז דעמאלסט געווען זעהר אנ'אנגעזעהענע בעשעפטיגונג. אבער לוטער האט זיך מיט יוריספרודענץ נישט אינטערעסירט, און ער האט שטודירט טעאלאגיע (וויסענשאפט פון דער אמונה). נאכ'ן ענדיגען די

אוּניווערזיטעט איז ער אַריינגעטראָטען אין אַ קלויסטער פֿון אויגוסטינער־מאָנאַכען־אָרדען און איז געוואָרען אַן איבערצייגטער מאָנאַך. שפּעטער האָט ער בעקומען די שטעל פֿון אַ פּראָפֿעסאָר אין וויטענבערגער אוּניווערזיטעט.

לוטער איז געווען איבערצייגט, אַז דער מענש קען זיך מיט קיין זאַך נישט ראַטעווען, נישט מיט גוטע מעשׂים און נישט מיט משוגענע פֿרומקייט, ‏(?) — דיגער עהרליכקייט. נאָר איין זאַך קען איהם העלפֿען: די אמונה אין קריסטוס'ען.

די דאָזיגע לעהרע, אַז מען קען זיך נאָר העלפֿען דורכ'ן גלויבען, איז געוואָרען אַ גרונד־דאָגמאַ (דער אני מאמין) פֿון פּראָטעסטאַנטיזם.

ביז דעם יאָהר 1507 האָט לוטער געלעבט אין שלום מיט דער קאַטוילישער קירך. זייענדיג איינמאָל אין רוים, האָט איהם אפילו אָנגעכאַפּט אַ שרעק פֿאַר דער אויסגעלאַסענקייט פֿון דער גייסטליכקייט, אָבער ער האָט זיך נאָך נישט דערוועגט אַרויסצוטרעטען עפֿענטליך געגען דער הערשאַפֿט פֿון פּאַפּסט.

אין יאָהר 1517 איז אָבער געשעהען אַזוינס, וואָס לוטער האָט שוין נישט געקאָנט רוהיג צוזעהן.

דער פּאַפּסט לעאָ X האָט געבויט די גרויסע פּעטער־קירך אין רוים, וואָס האָט אָפּגעקאָסט גאַנצע אוצרות. ער האָט בעדאַרפֿט אַ סך געלד, און די גייסטליכע האָבען געקליבען צו דעם צוועק געלד אין אַלע קאַטוילישע לענדער. כּדי צו פֿערגרעסערן די הכנסה, האָט ער געלאָזט וויסען, אַז ווער ס'וועט געבען אויף דער קירך, דעם וועט די קירך מכפּר זיין אַלע עבירות. אין אַלע קאַטוילישע לענדער זיינען אַרומגעפֿאָהרען אַגענטען פֿון פּאַפּסט און האָבען פֿערקויפֿט אַזוינע פּדיון־קוויטלעך (אינדולגענציעס), ווער ס'האָט געקויפֿט די קוויטלעך, דער איז געוואָרען אויסגעלייזט פֿון זיינע זינד און דער האָט שוין נישט בעדאַרפֿט מורא צו האָבען פֿאַר'ן פֿייער פֿון גיהנם. וואָס מעהר קוויטלעך מען האָט געקויפֿט און וואָס טייערער, אַלץ מעהר האָט מען שוין געקענט זינדיגען. אַ דייטשעס באַנקיר־הויז האָט די דאָזיגע פּדיונות גענומען אין אַרענדע און האָט שוין פֿון זיך אַרומגעשיקט די אַגענטען.

אַזאַ אַגענט האָט זיך בעוויזען אין יאָהר 1517 אין וויטענבערג. ער האָט געהייסען טעצעל. ער האָט זיך גענומען צום עסק אָהן חכמות, און האָט געהאַט אַ גענויעם רייסטער פֿון אַלערליי זינד מיט אַ גענויען

פריוז־קוראנט. און ער האט געמאכט גאנץ גוטע געשעפטען. מען דערצעהלט, אז ער פלעגט לויבען זיין סחורה מיט די ווערטער:

ווי נאר דאס געלד אין קאסטען קלינגט
די נשמה פון גיהנם שפרינגט.

לוטער האט נישט געקענט אריבערטראגען אזא עפענטליכע בעליידיגונג פון די רעליגיעזע געפיהלען. ער האט אנגעשריבען זיין מיינונג איבער דעם דאזיגען האנדעל אין 95 פונקטען און האט זיי ארויסגעהאנגען אויף דער טהיר פון וויטענבערגער שלאס־קירך. צום סוף רופט ער יעדען איינציגען, וואס איז נישט מסכים מיט זיין מיינונג, ארויסצוגעהן קעגען איהם אין אן׳עפענטליכען וכוח.

די פונקטען האבען זיך באלד פערשפרייט איבער גאנץ דייטשלאנד. גראד דעמאלט האט זיך געענדיגט דער רייכלין־וכוח. דער פאפסט לעא X האט צו לוטער׳ן געשיקט צוויי שליחים, כדי איהם איבערצורעדען, ער זאל זיך אבזאגען פון זיינע אפיקורסות, אבער ס׳האט נישט געהאלפען. לוטער האט אלין מעהר אנגעהויבען צו צווייפלען אין פאפסט, און ווען א געוויסער דאקטאר עק האט איהם ארויסגערופען אויף א וכוח אין לייפציג, האט ער שוין אפען דערקלערט, אז ער גלויבט נישט אין דער הייליגקייט פון פאפסט, און אז ער גלויבט נאר אין דער הייליגקייט און ריכטיגקייט פון דער הייליגער שריפט.

נאך דעם לייפציגער וכוח איז ער שוין אויפגעטרעטען אפענער און פעסטער. ער הויבט אן ארויסצוגעבען איין בוך נאכ׳ן אנדערען געגען דער קאטוילישער קירך. אין זיינע ביכער ענטוויקעלט ער דעם געדאנק, אז די קירך קען זיך אליין נישט איבעראנדערשען, אז די קעניג און די פירשטען מוזען זיינע העמען אין האנד. ד. ה. דער קירכליכע מאכט מיז ווערען געשטעלט אונטער דער וועלטליכער מאכט. דעם פאפסט׳ס ממשלה מוז אין דייטשלאנד אויפהערען, יעדע געמיינדע מוז זיך אליין אויסוועהלען איהרע גייסטליכע און די גייסטליכע מוזען בעקומען דאס רעכט חתונה צו האבען. אויסער דעם טרעט ער ארויס געגען די קאטוילישע צערעמאניעס, וועלכע פערדונקלען נאר די קעפ.

לעא X האט לוטער׳ן אריינגעלעגט אין חרם, אבער לוטער האט דעם פאפסט׳ס חרם־בריעף פערברענט.

לוטער׳ס ווערק האבען געמאכט אין גאנץ דייטשלאנד א געוואלדיגען איינדרוק: זיינע ביכער האט מען פשוט געכאפט פון די הענד, דע־

מען האט אין זיי געפינען דאס, וואס מען האט שוין לאנג געהאט געפיהלט, און פאר וואס עס האט ביז אהער נאר געפעהלט דער קלארער אויסדרוק.

לוטער'ס גלויבען איז הויפטזעכליך אנגענומען געווארען אין צפון-דייטשלאנד (וואו די בעפעלקערונג איז א מעהר ניכטערנע, פראקטישע) און אין די לענדער, וואס ליגען ארום דעם באלטישען ים: אין דענעמארק, נארוועגען, שוועדען, פינלאנד און אין די באלטישע פראווינצען.

די רעפארמאציאנס-בעוועגונג איז נישט געווען נאר א ריינע רעליגיעזע בעוועגונג. אין איהר מישען זיך צונויף פערשידענע אנדערע עלעמענטען, פאליטישע און ווירטשאפטליכע בעוועגונגען, און בכלל אזוינע שטרעמונגען, וואס האבען אפטמאלס מיט אמונה וועניג וואס צו טהון. דער גרויסער שטראם האט אריינגענומען די דאזיגע אלע קלענערע טייכען און טייכלעך. אלע פראגען און פראבלעמען, וואס האבען בעשעפטיגט יענע צייט, מישען זיך אן צו דער גרויסער אלגעמיינער בעוועגונג. און יעדער צייט הערשט געוועהנליך איין הויפט-פרינציפ, צו וועלכען אלע אנדערע שטרעמונגען מוזען זיך צופאסען. אין 16-טען יאהרהונדערט הערשט די *רעליגיעזע אידעע*, און אלע מלחמות, סיי ריין גייסטיגע, סיי פאליטישע אדער ווירטשאפטליכע, פיהרען זיך אונטער דער פאהן פון דער רעליגיעזער אידעע. די רעפארמאציע האט צ. ב. געהאט אנ'אויסגעשפראכענע ווירטשאפטליכע און סאציאלע זייט: די פראגען וועגען דער בעציהונג צווישען קירך און מלוכה, וועגען דער לאגע פון די גייסטליכע, וועגען דעם ערד-בעזיץ פון דער קירך, וועגען די אבגאבען א. א. וו. פאר אלע אזוינע פאדערונגען זוכט מען איצט *א ראיה פון פסוק*, מען בעציהט זיך אויף גאט'ס געבאט, אויף דער היילוגער שריפט.

פאר די מלוכות און פירשטען איז די רעפארמאציע בכלל געווען זעהר געוואונשען. זי האט אריינגעגעבען אין זייערע הענד די ממשלה איבער די גייסטליכע, וועלכע זענען פריהער געווען פון זיי אונאבהענגיג. און די פראטעסטאנטישע לענדער פלעגט מען סעקולאריזירען (ד. ה. פערוועלטליכען) די גיטער פון דער קאטוילישער קירך און פון די קלויסטערס און די מלוכה איז דערפון רייך געווארען. אלע געפלאגטע און געדריקטע, אלע עלענדע און פערלאזענע האבען געזעהן אין דער רעפארמאציע א ישועה פאר זיך און האבען זיך אנגעשלאסען צו דער בעוועגונג. אזוי זעהען מיר, אז אין דעם צוטרעטען צו דער רעפארמאציע ווירקט נישט

אלע מאל די איבערציינגונג אדער דאס רעליגיעזע געפיהל, נאר זעהר אפט שפיעלען דא א רעאליע פראקטישע אינטערעסען און אויסרעכענונגען.

די ווייטערדיגע ענטוויקלונג פון דער רעפארמאציע איז שטארק אבהענגיג פון די דעמאלדיגע פאליטישע פערהעלטניסען, וועלכע מיר וועלען איצט קורץ בעטראכטען.

די פאליטישע לאגע אין דער צייט פון רעפארמאציע. קארל V און פראנציסק I.

עס איז איינע פון די גרעסטע טראגעדיעס אין דער וועלט־געשיכטע, וואס די גייסטיגע כחות קענען זיך נישט ענטוויקלען זעלבסטשטענדיג און פריי און וואס די אידעאלסטע שטרעבונגען ווערען גלייך צונויפגעמישט מיט די פאליטישע און ווירטשאפטליכע פניות פון די פערשיעדענע צדדים און ווערען דורכדעם אן זייער ריינקייט און זייער היילינקייט. מיר געפינען נישט איין איינציג ביישפיעל פון א ריין און ערליך דורכגעפיהרטען קולטור־קאמפף. פריהער אדער שפעטער בעווייזט זיך די פאליטיק, וועלכע נוצט־אויס די בעגייסטערונג פונ׳ם עולם פאר איהרע נידעריגע צוועקען, מאכט פונ׳ם אידעאל א גאנגבארע מארק־סחורה און פון דעם פאלקס־ענטוזיאזם (התלהבות) — א מיטעל, אויפצוהעצען די נידעריגע אינסטינקטען און צו פערנעפלען די מחות.

דיזעלבע ערשיינונג טרעפען מיר אן ביי דער דייטשער רעפארמאציע.

אין יאהר 1519, גראד אין דער צייט, ווען לוטער האט אנגעהויבען זיין טעטיגקייט, איז אין דייטשלאנד געשטארבען דער קייזער מאקסימיליאן I, „דער לעצטער ריטער", ווי מען האט איהם אנגערופען. די דייטשע פירשטען האבען אויסגעקליבען פאר א קייזער זיין איינינקעל קארל דעם V (אין שפאניען האט ער געהייסען קארל I). קארל דער V האט פעראייניגט אין זיין האנד די ממשלה כמעט איבער גאנץ מערב־אייראפא. פון זיין זיידען מאקסימיליאן I האט ער גע׳ירש׳נט עסטרייך, קארינט און טירול; פון זיין באבען האט ער גע׳ירש׳נט נידערלאנד (האלאנד) און די בורגונדישע מלוכות (וואו איצט ליעגט עלזאס־לאטרינגען). זיין פאטער פיליפ האט חתונה געהאט מיט א טאכטער פון שפאנישען קעניג פערדינאנד, מיט „יאהאנע די משוגע׳נע", און נאך זיין זיידען׳ס טויט האט ער גע׳ירשנ׳ט גאנץ שפאניען, נעאפאל, סיציליען,

אין סארדיניען. אויסערדעם איז ער, אלס שפאנישער קעניג, געווארען דער הערשער פון אמעריקא, וואו די שפאניער האבען געמאכט גרויסע ענטדעקונגען, און איצט איז ער געווארען אויסגעוועהלט אלס קייזער פון דייטשלאנד. מען האט געזאגט וועגען קארל דעם פינפטען, אז אין זיין מלוכה „איז קיינמאל נישט אונטערגעגאנגען די זון“.

די דייטשע פירשטען האבען, אויסקלויבענדיג קארל'ען, בענוצט די געלעגענהייט און האבען פאר זיך אויסגעדונגען גרויסע פריווילעגיעס. בכלל האבען זיך די דייטשע קורפירסטען פון יענער צייט געהאט זעהר פערשטארקט. די קלענערע ריטער זענען דערמיט געווען שטארק נישט צופרידען. זיי האבען געהאפט, אז קארל וועט די שטאלץ געווארענע פירשטען א ביסעל ארונטערדריקען און זיי האבען איהם דעריבער אין דער ערשטער צייט שטארק געשטיצט. אבער זיי האבען געהאט א ביי־טערען טעות.

קארל V איז באמת געווען א סך שוואכער, ווי עס האט אויסגע־זעהן. צווישען זיינע גרויסע מלוכות איז נישט געווען קיין צוזאמענבונד. אין יעדען לאנד זענען געווען אנדערע אינטערעסען און אנדערע פראגען און ער האט בשום אופן נישט געקענט אויפקומען געגען די פערשידענע פארטייען און געגען די אלטע טראדיציעס, וואס האבען זיך שוין געהאט אין יענעם לאנד איינגעווארצעלט. זייענדיג א קעניג איבער אזוי פיעל מלוכות, איז ער באמת נישט געווען קיין קעניג פון קיין לאנד. די מלוכה איז געווען צו גרויס און צו פערשידענארטיג, אז ער זאל זיך קענען צוזאמענבינדען מיט די אינטערעסען פון א געוויסען לאנד; און דעריבער האט ער אלע לענדער נאר בעטראכט, ווי מיטלען צו א גרעסערען צוועק, מיט וועלכע ער האט זיך בענוצט, ווי ס'האט איהם געפאסט.

דער גרעסערער צוועק איז ביי איהם געווען די אידעע פון א גרויס־ער איניווערזאלער (וועלט)־מלוכה. די דייטשע קעניגען האבען זיך שוין אין מיטעלאלטער אנגערופען „קסרים פון דער הייליגער רוי־מישער אימפעריע“. אלע דייטשע קעניגען פלעגען פאהרען קיין רוים, כדי זיך לאזען קרוינען פון פאפסט.

קארל האט זיך ארייגענומען דעם געדאנק, צו ווערען דער אויבער־האר פון גאנצען קריסטליכען אייראפא.

זיין גאנץ לעבען האט ער געארבייט, כדי דאס דאזיגע ציעל צו דערגרייכען. אבער דא האט ער געקריגען א געפעהרליכען קאנקורענט

אין דעם פראנצויזישען קעניג פראנציסק דעם ערשטען.

די קאנקורענץ האט זיך שוין אנגעהויבען פריהער, אין איטאליען. איטאליען איז צו יענער צייט געווען דער ווייניגער עפעל, וועגען וועלכען עס האט זיך געריסען גאנץ אייראפא. אין איטאליען איז נאך נישט געווען קיין איינהייטליכע מלוכה, עס איז צופאלען אין א סך קליינע בעזונדערע מלוכה'לעך און רעפובליקען, וואס האבען שטענדיג געפיהרט צווישען זיך א קאנקורענץ און האבען שטענדיג אויפגעפאסט, אז איינע זאל נישט ווערען צו-שטארק פאר דער אנדערער. דא האט זיך צוערשט אויסגעבילדעט די דיפלאמאטיע, וואס איז שפעטער איינגעפיהרט געווארען אין אייראפא. די דאזיגע צורייסענקייט פון איטאליען האבען שטענדיג אויסגענוצט די אייראפעאישע מלוכות, און אלע האבען גע-פיהרט צווישען זיך די אזוי גערופענע „איטאליענישע מלחמות“. אין מיטעלאלטער האבען די דייטשע קעניגען געמאכט איטאליענישע רייזען און האבען פערכאפט איטאליענישע פראווינצען, אבער דעמאלט פלעגט דאס נישט ארויסרופען קיין גרויסען רעש. איצט האבען זיך די צייטען שוין געהאט געביטען. אין אייראפא האבען זיך געבילדעט גרויסע זעלבסטשטענדיגע, בעוואוסטזיניגע מלוכות, מיט נאציאנאלע מלכים. דער הויפט-אינטערעס פון די דאזיגע מלוכות איז איצט געווען, נישט צו דער-לאזען, אז איין מלוכה זאל ווערען צו-שטארק אויפ'ן חשבון פון דער אנדערער. אויף אזא אופן האט זיך אויסגעבילדעט די אידעע פון אנ'אייראפעאישען גלייכגעוויכט. יעדער קעניג האט זיך גענוי צוגעקוקט, וואס עס טהוט זיך ביי'ם אנדערען. מען האט ביי יעדען הויף געהאט א געזאנדטען, וואס האט געדארפט פערטרעטען די אינטע-רעסען פון זיין מלוכה, און אזוי זענען ביסלעכווייז געשאפען געווארען די דיפלאמאטישע בעציהונגען, וואס מיר האבען איצט.

ווען פראנקרייך האט אין 15-טען יאהרהונדערט צוגענומען א פאר איטאליענישע פראווינצען, האט דאס דעריבער אנגעמאכט א רעש אין גאנץ אייראפא. בעזונדערס האט זיך דערמיט פעראינטערעסירט קארל V. נאכ'ן טויט פון מאקסימיליאן I האט פראנציסק ארויסגעשטעלט זיין קאנדידאטור געגען קארל דעם ערשטען. ער איז אפילו ביי די וואהלען דורכגעפאלען, אבער פון דעמסטמאל אן האט איהם קארל בעטראכט פאר זיין געפעהרליכסטען געגנער, וועלכען מען טאר נישט לאזען אויס-וואקסען צו הויך. זיין גרעסטע דאגה איז געווארען די מלחמה מיט פראנ-ציסק דעם ערשטען, און אזוי ווי דער פאפסט האט געקענט האבען

אויף דער מלחמה א גרויסען איינפלוס, האט זיך קארל געמיהט, צו לעבען מיט'ן פאפסט בשלום. זיין פערטרעטער אין רוים האט איהם אויך אנגעוויזען, אז ער מוז ארויסטרעטען געגען לוטער'ן. אלע די פאליטישע אויסרעכענונגען האבען געניי בעשטיממט קארל'ס בעציהונג צו דער רעפארמאציע.

גלייך נאכדעם, ווי ער איז געווארען קעניג פון דייטשלאנד, האט קארל דער פינפטער צונויפגערופען א סיים אין ווארמס (אין יאהר 1525). פון דעם דאזיגען סיים האט דאס פאלק א סך דערווארט. קארל האט אמת פארגעלעגט געוויסע רעפארמען, ווייל זיין הויפט-צוועק איז געווען צו קריגען די נויטיגע מיטלען צו דער מלחמה מיט פראנקרייך. אזוי ווי אלע האבען זיך אינטערעסירט מיט דער רעפארמאציע, האט ער ארויסגערופען לוטער'ן צום סיים און האט איהם פארגעלעגט, זיך אבצוזאגען פון זיינע אפיקורס'ישע מיינונגען, אבער לוטער איז בעשטאנען אויף זיינע מיינונגען. דאן האט קארל, וואס האט געוואלט הויבען דעם אויטאריטעט פון פאפסט, ערקלערט לוטער'ן פאר „פויגעל-פריי", ד. ה. דאס געזעץ בעשיצט איהם נישט מעהר. פארלויפיג האט מען איהם אבגעלאזען, ווייל מען האט איהם פריהער געהאט גאראנטירט א פרייען אבצוג. זיין פריינד, פרידריך פון זאקסען, האט איהם בעהאלטען אין זיין שלאס ווארטבורג (אין טירינגען), וואו ער איז געווען זיכער. דארטען האט ער געמאכט זיין בעריהמטע איבערזעצונג פון תנ"ך אויף דייטש, וואס האט געהאט א גרויסע בעדייטונג נישט נאר פאר דער רעליגיעזער ענטוויקלונג פון דייטשען פאלק, נאר אויך פאר דער ענטוויקלונג פון דער דייטשער ליטעראטור און פון דייטשען פאלקס-בעוואוסטזיין.

קארל V. האט באלד געמוזט פערלאזען דייטשלאנד, און איז א פאר יאהר נאכאנאנד געווען פערנומען מיט זיינע מלחמות מיט פראנציסק דעם ערשטען. די רעפארמאציע האט זיך דערפאר געקענט פריי ענטוויקלען, נאר זי האט באלד אנגענומען אזעלכע ראדיקאלע פארמען, מיט וועלכע לוטער האט שוין נישט געקענט מסכים זיין. אין וויטענבערג האט מען אנגעהויבען צו צושטערען אלע קירכען און צו ברעכען די הייליגע בילדער. ער האט געמוזט אליין קומען און מאכען ארדנונג. ביי דער געלעגענהייט האט ער געשאפען די לוטעראנישע קירך מיט איהרע נייע דאגמען (אני מאמין'ס). שטארק געהאלפען האט איהם דערביי פיליפ מעלאנכטאן, וואס איז אלס געלעהרטער געשטאנען א סך העכער פאר לוטער'ן. דער גאטעס-דיענסט איז

געוואָרען איינפאַכער, מיט וועניגער פּאָמפּ, און מיט אַ סך רעליגיעזע פאָלקס-ליעדער. גרויס אויפמערקזאַמקייט האָט ער אָבגעגעבען דער פאָלקס-ערציהונג. די גייסטליכע האָבען בעקומען דאָס רעכט חתונה צו האָבען. אַלע קירכען-גיטער זענען איבערגעגאַנגען צו די פירשטען. די פירשטען האָבען איהם דערפאַר גערן געשטיצט, ווייל זיי זענען דורך דעם זעהר רייך געוואָרען.

צו דערזעלבער צייט זענען פאָרגעקומען נאָך צוויי גרויסע בעוועגונגען: די בעוועגונג פון די ריטער און די בעוועגונג פון די פויערן.

די ריטער האָבען זיך מתקנא געווען אָן די פירשטען, וואָס האָבען בעקומען אַזאַ גרויסע מאַכט, און זענען בעפאַלען די שלעסער און זיי געראַבעוועט.

גרעסער איז געווען די פויערן-בעוועגונג פון יאָהר 1525, וואָס איז פאָרגעקומען הויפּטזעכליך אין דרום-דייטשלאַנד. דאָס איז געווען אַ פּאָליטישע בעוועגונג מיט ווירטשאַפטליכע פאָדערונגען. וועלכע זיי האָבען פאָרמולירט אין 12 פונקטען. די פויערן האָבען פערלאַנגט די אָבשאַפונג פון דער לייב-אייגענשאַפט (פּאַנשטשיזנע), פער-קלענערונג פון די אָבגאַבען און אַ גענויע בעשטימונג פון די שטראָפען (ד. ה. מיט אַנדערע ווערטער: אַ נייע רעכטס-אָרדנונג). די פויערן-בעוועגונג האָט זיך שטאַרק פערשפּרייט און האָט באַלד אָנגענומען אַן אויסגעשפּראָכען רעוואָלוציאָנער-קאָמוניסטישען כאַראַקטער. מען האָט זיך שוין מיט די 12 פונקטען נישט בעגנוגענט און מען האָט פערלאַנגט צוטיילונג פון אייגענטהום און ווייבער - געמיינשאַפט (בשותפות'ע), (די אַנאַבאַפּטיסטען). אָן דער שפּיץ פון די בונטאָווישטשיקעס איז געשטאַנען טאָמאַס מונצער. זיי האָבען געברענט די שלעסער און האָבען גע'הרג'ט די ריטער, וואָס זענען אַריינגעפאַלען אין זייערע הענד. אָבער דעמאָלס האָבען זיך אַלע פעראייניגט געגען זיי, קאַטאָליקען און לוטע-ראַנער, און מען האָט די פויערן באַלד בערוהיגט.

קאַרל V האָט דאָס אַלץ געמוזט רוהיג צוזעהן. ער האָט געמוזט פיהרען מלחמה מיט פראַנקרייך און אויסערדעם האָט ער נאָך געקריגען אַ נייעם געפעהרליכען שונא — דעם טערקישען סולטאַן סולימאַן I, מיט וועלכען פראַנציסק האָט זיך געהאַט פערבונדען.

אין צפון-אַפריקא האָבען זיך בעפעסטיגט ים-רויבער (פּיראַטען), וואָס פלעגען בעפאַלען די קריסטליכע שיפען אויפ'ן מיטעללענדישען ים.

און פלעגען אפילו בעפאלען די שפאנישע און איטאליענישע ברעגעס, רויבען און פלינדערן און פערקויפען די איינוואוהנער פאר שקלאפען.

ער האט דעריבער אין דייטשלאנד גארנישט געקענט טהון. אין יאהר 1544 האט ער ענדליך שלום געמאכט מיט פראנציסק I און האט צוזאמענגערופען א סיים אין שפייער, וואו ער האט פערלאנגט פון די לוטעראנער, זיי זאלען זיך אבזאגען פון זייערע איבערצייגונגען. די לוטעראנער האבען ארויסגעלאזט געגען דעם א שארפען פראטעסט, פאר וואס מען האט זיי א נאמען געגעבען פראטעסטאנטען, און האבען זיך פעראייניגט אין א פעסטען קאמפף-בונד. קארל איז שוין געוועזען מיעד פון זיינע אייביגע מלחמות. ער האט זיך צוריקגעצויגען פון פאליטישען לעבען אין א שפאנישען קלויסטער. און באלד האט זיין זוהן פערדינאנד געמאכט שלום מיט די פראטעסטאנטען אין בעריהמטען אויגסבורגער רעליגיאנס-שלום פון יאהר 1555.

די הויפט-בעשטימונג פון דעם דאזיגען שלום איז געוועזען דער זאץ: Cujus regio—ejus religio ד. ה. וועמענ'ס מלוכה — דעמ'ס אמונה. מיט אנדערע ווערטער: די מלוכה האט דאס רעכט איינצופיהרען אין לאנד די אמונה, וואס פאסט איהר, און די איינוואוינער מוזען האלטען די אמונה פון זייער קעניג, אדער פירשט.

דער דאזיגער שלום האט געהאט פאר דייטשלאנד א געוואלדיג גרויסע בעדייטונג. פון דער צייט אן איז דייטשלאנד צוריסען אויף צוויי העלפטען, אויף א קאטוילישע העלפט און א פראטעסטאנטישע העלפט, וואס איז נאך איצט דאס גרעסטע אומגליק פון דייטשלאנד.

די גרעסטע מאכט האבען געקריגען די פירשטען. אויסער די קירכליכע נחלאות, האבען זיי ארייגענומען אין זייערע הענד די הערר-שאפט איבער די גייסטליכע, איבער די ריטער און די שטעדט. זיי האבען זיך באלד גענומען אויסנוצען זייערע רעכט און האבען פערר-פאלגט די אנדערש-גלויביגע נישט ווינציגער, ווי דאס האט פריהער געהאט געטהון די קאטוילישע קירך.

די רעפארמאציע אין אנדערע לענדער.

אין דער שווייץ איז כמעט אין איין צייט מיט לוטער'ן אויפגעטרעטען אלס רעפארמאטאר

צווינגלי.

אולריך צווינגלי (געב. 1484) האט, אזוי ווי לוטער, געשטאמט

פֿון אַ פּויערן־פֿאַמיליע, נאָר ער האָט בעקומען נאָר אַן אַנדער בילדונג. לוטער איז נאָך געווען אַ תּלמיד פֿון דער מיטעלאַלטער־שול. צווינגלי איז געווען אַ תּלמיד פֿון הומאַניזם און אַ גרויסער פֿערעהרער פֿון גריכישען פֿילאָזאָף פּלאַטאָן. לוטער האָט געמוזט דורכמאַכען אַ גרויסען קאַמפּף מיט זיך, ביז ער האָט זיך בעפֿרייט פֿון זיינע פֿריהערדיגע קאַטוילישע אַנשויאונגען און איינגענטליך האָט ער זיך פֿון זיי אין גאַנצען קיינמאָל נישט בעפֿרייט. צווינגלי איז געקומען צו דער איבערצייגונג, אַז ס'איז נויטיג אַ רעפֿאָרם, מיט'ן נאַטירליכען וועג. דאָס איז געווען אַ זעלבסטפֿערשטענדליכער רעזולטאַט פֿון זיין גאַנצער אַרט בילדונג.

צווינגלי בעטראַכט אויך די הייליגע שריפֿט, אַלס די איינציגע קוועלע פֿון גלויבען, און טרעט אַרויס געגען פּאַפּסט, געגען דעם חתונה־פֿערבאָט פֿאַר די גלחים, געגען די אויסקויף־קוויטלעך (אינדולגענציעס), און געגען די אַבערגלויבישע צערעמאָניעס פֿון דער קאַטוילישער קירך.

אַלס פּראַקטישער מענש האָט ער צוערשט פֿערשפּרייט זיין לעהרע אין זיין אָרט, אין ציריך. לויט זיין פֿערלאַנג, האָט דער ציריכער שטאָדט־ראַט געמאַכט אַ דיספּוט, וואו צווינגלי האָט פֿערטיידיגט זיינע אַנזיכטען. דער ציריכער ראַט האָט זיך געשטעלט אויף זיין זייט און האָט דורכגעפֿיהרט די רעפֿאָרם. הויפּטזעכליך האָט צווינגלי פֿעראיינפֿאַכט די צערעמאָניעס ביי'ם גאָטעס־דינסט, האָט בעזייטיגט פֿון דער קירך די הייליגע בילדער און דעם אָרגאַן. די קירך האָט געקריגען אַ מעהר בירגערליכע פֿערפֿאַסונג. בכלל, איז צווישען צווינגלי'ס און לוטער'ס רעפֿאָרמעס ניטאָ קיין גרויסער חילוק. זייערע רעליגיעזע אַנשויאונגען זענען, חוץ אַ פּאָר אומבעדייטענדע פֿערשידענהייטען, כמעט די זעלבע. צווינגלי האָט געהאַט מיט לוטער'ן אַ דיספּוט, וואו ער האָט איהם מיט טרעהרען אין די אויגען געבעטען, ביידע גלויבענס צו פֿעראייניגען. אָבער לוטער האָט זיך שאַרף אָפּגעזאָגט.

צוזאַמען מיט דער רעפֿאָרמאַציע האָט מען אין ציריך, ווי אין דייטשלאַנד, קאָנפֿיסקירט די נחלאות פֿון דער קאַטוילישער קירך און מען האָט אָנגעהויבען שטאַרק צו רודפֿ'ן די קאַטאָליקען און אַלע אַנדערע, וואָס האָבען זיך נישט אָנגעשלאָסען דער נייער קירך.

צווינגלי האָט אויסער דער רעליגיעזער רעפֿאָרמאַציע נאָך געשפּיעלט אַ גרויסע פּאָליטישע ראָליע אין דער שווייץ.

די שווייץ פֿלעגט אין יענער צייט אַלע מלוכות צושטעלען זעלנער,

וועלכע מען פֿלעגט דינגען פֿאַר אַ געוויסען פּרייז. די שווייצערישע זעלנער זענען געווען בערימט מיט זייער העלדישקייט, זיי פֿלעגען כמעט קיינמאָל נישט ווערען בעזיעגט. אָבער אַזוי ווי זיי האָבען נישט געדיענט אויס איבערצייגונג, נאָר דעם, וועלכער האָט בעסער געצאָהלט, האָט דאָס זעהר שלעכט געווירקט אויף די פֿאָלקס-זיטען. די שווייצערישע רעגירונג האָט אַליין צוגעשטעלט זעלנער, זיך נישט אָבשטעלענדיג דערפֿאַר, וואָס איהרע בעסטע זיהן פֿערגיסען זייער בלוט פֿאַר פֿרעמדע אינטערעסען, ווען מען האָט איהר נאָר גוט בעצאָהלט.

צווינגלי איז שאַרף אַרויסגעטרעטען געגען דער דאָזיגער פֿאָלקס-חרפה. ער האָט איבערהויפּט געוואָלט רעפֿאָרמירען דעם גאַנצען שווייצערישען בונד, און וועלכען די קליינע קאַנטאָנען (שוויץ, אורי, אינטערוואַלדען און לוצערן) האָבען געהאַט מעהר רעכט, ווי די גרעסערע קאַנטאָנען ציוריך, בערן, נאָר דערפֿאַר, ווייל יענע זענען געווען פֿון די ערשטע, וואָס האָבען געגרינדעט דעם בונד, און ציוריך און בערן זענען צוגעשטאַנען ערשט שפּעטער.

אויסער די פּאָליטישע סכסוכים איז נאָך איצט צוגעקומען אַ רעליגיעזע מחלוקת. ציוריך און בערן האָבען אָנגענומען צווינגלי'ס רעפֿאָרמאַציע, די אַלטע קאַנטאָנען זענען געבליבען קאַטוילישע. דאָס האָט געפֿיהרט צו אַ מלחמה. צווינגלי האָט געקעמפֿט אויף דער זייט פֿון ציוריך און איז געפֿאַלען אויפֿ'ן שלאַכט-פֿעלד.

די מלחמה האָט זיך באַלד געענדיגט מיט אַ שלום, לויט וועלכען יעדער קאַנטאָן האָט בעקומען דאָס רעכט צו בעהאַנדלען די רעליגיעזע פֿראַגען זעלבסטשטענדיג, לויט זיין איבערצייגונג. (נאָך עד-היום צופֿאַלט שווייץ אין קאַטוילישע און רעפֿאָרמירטע קאַנטאָנען.)

קאַלווין.

אויסער לוטער'ן און צווינגלי איז נאָך אויפֿגעטרעטען אַ דריטער רעפֿאָרמאַטאָר — יאָהאַן קאַלווין.

קאַלווין איז געווען אַ געבאָרענער פֿראַנצויז, נאָר מיט זיינע רעליגיעזע פֿרייע איבערצייגונגען האָט ער אין פֿראַנקרייך נישט געקאָנט פֿערבלייבען און ער איז געקומען אין גענף.

דאָ האָט ער באַלד אָנגעהויבען דורכצופֿיהרען זיינע רעפֿאָרמען מיט אַ אונגעוועהנליכער ענערגיע. קאַלווין איז געווען אַ יוריסט און איבערהויפּט אַ מענש מיט אַ קלאָרען לאָגישען קאָפּ און אַ שטאַרקען ווילען. ער האָט אייגענטליך קיין נייעס נישט געשאַפֿען, נאָר דורכגע-

פיהרט ביז'ן סוף לוטער'ס און צווינגלי'ס אנשויאונגען.

ער האט איינגעפיהרט די אזוי גערופענע פרעסביטעריא-נישע קירך, ד. ה. די קירך פון די עלטעסטע (זקנים). ביי יעדער קירך איז, אויסער דעם גייסטליכען, דא א פערטרעטונג פון אנגעזעהענע עלטערע בירגער, וועלכע ווערען געוועהלט פון דער געמיינדע, פיהרען אלע רעליגיעזע ענינים און זארגען פאר אלע געמיינדע-אנגעלעגנהייטען.

אינטערעסאנט איז נאך קאלווינ'ען די לעהרע וועגען דער געטליכער בעשטימונג. לויט זיין לעהרע, איז אלץ פריהער פון גאט בעשטימט. אפילו ווער ס'וועט זיין א צדיק און ווער א רשע, און דעם מענשען'ס מעשים קענען דא גארנישט ענדערן. נאר די „אויסדער-וועהלטע" קענען זיין אמת'ע צדיקים, די איבריגע, ווי פרום זיי זאלען נישט זיין, זענען נישט בעסער פאר די געצען-דיענער. נאר אזוי ווי דער מענש, כל זמן ער לעבט, קען נישט וויסען, אויב ער איז „אויסדער-וועהלט" אדער נישט, מוז ער זיך זעהן פיהרען לויט גאט'ס געבאט, כדי ווערט צו זיין שפעטער גאט'ס גענאד, אויב ער איז באמת אן'אויס-דערוועהלטער.

אלע קאלוויניסטען האבען זיך, פערשטעהט זיך, בעטראכט פאר אויסדערוועהלטע און האבען שרעקליך גע'רודפ'ט אלע אנדערש-גלויביגע.

קאלווין האט איינגעפיהרט אין גענף א שטרענגע רעליגיעזע קאנטראלע. ער האט געוואלט מאכען פון גענף א היילינגע שטאדט. מען האט נישט געטארט אויסרעדען א לייכטזיניג ווארט. מען האט נישט געטארט שפיעלען, טאנצען, בעזוכען טעאטער. די לוסטיגע פרעהליכע שטאדט איז געווארען שטיל און פרום ווי א קלויסטער, — שפעטער האט קאלווין פעראייניגט זיין קירך מיט צווינגלי'ס קירך. די דאזיגע פעראייניגטע קירך הייסט די רעפארם-קירך.

פון אנפאנג אן איז די רעפארמאציע געווען שטארק פערבונדען מיט פאליטישע אינטערעסען. דאס זעהען מיר אויך אין פרייסען, סקאנדינאוויען און ענגלאנד, אומעטום איז געווען איינע פון די וויכטיגסטע סבות דאס, וואס אננעהמענדיג די רעפארמאציע, האט מען געקענט צונעהמען די קירכליכע נחלאות, וועלכע זענען געווען זעהר גרויס, און זיך בעפרייען פון דער אויבערהערשאפט פון פאפסט. אויף אזא אופן איז ענטשטאנען אין יאהר 1525 דאס הערצאגטום פרייסען וואס איז שפעטער געווארען א מלוכה, און וואס שטעהט איצט אן דער

שפּיץ פֿון גאַנץ דײַטשלאַנד. אַלבּרעכט דער בּראַנדענבּורגער, דער בּעגרינדער פֿון פּרײַסען, איז פֿריהער געווען דער גרויסמײַסטער פֿון אַזוי גערופֿענעם טײַטאָנישען אָרדען, וואָס האָט הויפּטזעכליך געאַרבּײַט אין די בּאַלטישע פּראָווינצען. ווען דער אָרדען איז געוואָרען בּעזיעגט פֿון פּוילען האָט ער אָנערקענט די אויבּערהערשאַפֿט פֿון פּוילישען קעניג זיגמונד I און האָט זיך ערקלערט אַלס הערצאָג פֿון פּרײַסען. ער האָט אָנגענומען דעם לוטעראַנישען גלויבּען און גלײַכצײַטיג פֿערנומען (סעקולאַריזירט, פֿערוועלטליכט) גאַנץ פּרײַסען פֿאַר זיך.

אין די סקאַנדינאַווישע מלוכות טרעפֿען מיר אָן די זעלבּע ערשײַנונג. דאָ האָט עקזיסטירט די אַזוי גערופֿענע קאַלמאַרער אייניגע (פֿעראײַן), לויט וועלכען שוועדען, דענעמאַרק און נאָרוועגען האָבּען געבּילדעט איין מלוכה מיט איין קעניג. די ערשטע ראָליע אין דער אייניגע האָט געשפּיעלט דענעמאַרק, וואו צו דער צײַט (אין אָנהויבּ פֿון 16-טען יאָהרהונדערט) האָט רעגירט קריסטיאַן II. מיט זײַן אַכזריות האָט ער אויפֿגעבּראַכט געגען זיך דאָס גאַנצע לאַנד. ער האָט אײַנגעלאַדען אין שטאָקהאָלם 94 פֿון די אָנגעזעהענסטע אַדעליגע און האָט זיי געלאָזען קעפּען (דאָס שטאָקהאָלמער בּלוט-בּאָד), די דאָזיגע שאַנד-טהאַט האָט געמאַכט פֿיל די מאָס. עס איז אויסגעבּראָכען אַן אויפֿשטאַנד אונטער דער אָנפֿיהרונג פֿון גוסטאַוו וואַזאַ, וועלכען מען האָט אויסגעוועהלט פֿאַר אַ קעניג. קריסטיאַן האָט געמוזט אַנטלויפֿען. די קאַלמאַרער אייניגע איז צופֿאַלען.

כּדי צו פֿערשטאַרקען זײַן מאַכט און צו קריגען די נויטיגע מיטלען, האָט גוסטאַוו וואַזאַ אָנגענומען דעם לוטעראַנישען גלויבּען און גלײַך קאָנפֿיסקירט אַלע קירכען-גיטער. דערבּײַ האָט איהם שטאַרק געשטיצט דער אַדעל, מיט וועלכען ער האָט זיך שפּעטער געטיילט אין די צוגענומענע נחלאות.

ענגלאַנד. היינריך VIII און די אַנגליקאַנישע קירך.

גאַנץ אַנדערש האָט זיך ענטוויקעלט די רעפֿאָרמאַציע אין ענגלאַנד. דאָ האָט אויך געהערשט אַ גרויסע אונצופֿרידענהײַט געגען רוים און די קאַטוילישע גלחים. דער פּאַרלאַמענט איז שוין עפֿטערס געווען אַרויסגעטרעטען געגען דעם פּאַפּסט, אָבּער די רעגירונג האָט נישט צוגעלאָזען קיין ענדערונגען, און אָהן איהר הסכּמה האָט דער פּאַרלאַמענט קיין

דאָך ניִשט געקאָנט אויפטהון. און די מלחמות צווישען דער ווייסער און דער רויטער ראָסע האָבען שרעקליך אָבגעשוואַכט דעם אַדעל, אַוועק־נעהמענדיג ביי איהם זיינע בעסטע כחות, דאָס לאַנד איז געוועזען מיד פון די אייביגע מלחמות און האָט פערלאַנגט רוה. דעריבער האָט זיך פער־שטאַרקט די מאַכט פון קעניג.

צו דער צייט האָט אין ענגלאַנד געקיניגט היינריך דער אַכטער (1509—1547). ער האָט בעקומען אַ טעאָלאָגישע בילדונג און האָט איי־גענטליך געזאָלט ווערען אַ גייסטליכער, נאָר נאָך דעם טויט פון זיין על־טערען ברודער, איז ער אַרויף אויפ'ן ענגלישען טהראָן און האָט חתונה געהאַט מיט'ן ברודער'ס אַלמנה, מיט קאַטאַרינאַ פון אַראַגאָן. אָנפאַנג האָט היינריך VIII שטאַרק געראָדפ'ט די לוטעראַנער און האָט אַפילו אָנ־געשריבען געגען לוטער'ן אַ גאַנצען בוך, פאַר וואָס דער פאַפסט האָט איהם געגעבען דעם טיטעל „בעשיצער פון גלויבען". ווען לוטער האָט איהם גראָב געענטפערט, האָט ער נאָך מעהר אָנגעהויבען צו רודפ'ן די לוטעראַנער אין ענגלאַנד און האָט זיי געלאָזט פערברענען אויפ'ן שייטער־הויפען, אָבער באַלד האָט ער זיין פערהעלטניש צו דער קאַטוילישער קירך אין גאַנצען געביטען, און אַ ראָלע האָבען דאָ געשפּיעלט ריין פּריוואַטע אינטערעסען. היינריך האָט זיך געוואָלט גט'ן מיט זיין ערשטער פרוי, מיט קאַטאַרינאַ'ן, ווייל ער האָט ניִשט געהאַט מיט איהר קיין זכרים, און אגב איז איהם שטאַרק געפעלען אַ פריילין פון זיין פרוי, אַנאַ באָליין. אַ תירוץ האָט ער דערביי געהאַט, אַז זיין חתונה מיט דער אַלמנה פון ברודער איז לכתחלה ניִשט געוועזען גילטיג. אָבער דער פאַפסט האָט איהם ניִשט גע־וואָלט גט'ן. דאָס האָט היינריכ'ן שטאַרק אויפגעבראַכט געגען פאַפסט און ער האָט בעשלאָסען זיך איין מאָל פאַר אַלע מאָל צו בעפרייען פון פאַפסט'ס איבערהערשאַפט. פון איצט אָן האָט ער שוין די רעפאָרמאַציע ניִשט אָבגעהאַלטען. אַ קאָמיסיע פון ענגלישע גייסטליכע האָט ערקלערט זיין ערשטע חתונה פאַר אונגילטיג און האָט איהם ערלויבט חתונה צו האָבען מיט אַנאַ באָליין. באַלד האָט דער פּאַרלאַמענט, לויט זיין פער־לאַנג, אָנגענומען אַ בעשלוס, לויט וועלכען דעם פאַפסט'ס רעכטען אין ענגלאַנד זענען אָבגעשאַפט געוואָרען. היינריך האָט זיך ערקלערט אַלס אויבער־הויפט פון דער ענגלישער קירך און האָט איבערגענומען אַלע רעכט, וואָס האָבען פריהער געהערט דעם פאַפסט. אַלע, וואָס האָבען ניִשט געוואָלט אָנערקענען דעם קעניג אַלס גייסטליכען הויפט, זענען געטויט געוואָרען אויפ'ן שאַפאָט.

מיט אַן אונערהערטער שטרענגקייט האָט דער קעניג דורכגעפֿיהרט די נייע ענדערונגען, וואָס ער האָט געפֿונען פֿאַר נויטיג. מיט דער הילף פֿון זיין קאַנצלער טהאָמאַס קראָמוועל האָט ער צוגענומען אַלע קירכען-גיטער, וואָס האָבען בעטראָפֿען אַ זעקסטעל פֿון גאַנץ ענגלאַנד, אַ טייל פֿאַר זיך און אַ טייל פֿאַר די לאָרדען, וועלכע ער האָט בעשטימט אָנשטאָט די פֿריהערדיגע בישאָפֿען אין פּאַרלאַמענט.

די פֿערפֿאָלגונגען געגען די לוטעראַנער האָבען אָבער אַלץ נישט אויפֿגעהערט. איבערהויפּט איז היינריך VIII געווען איינער פֿון די גרויזאַמסטע און הערשזיכטיגסטע הערשער, וואָס האָבען אַמאָל געלעבט. זייט נעראָן און דאָמיציאַן האָט די געשיכטע נישט געזעהן אַזאַ דעספּאָטישע און בלוט-דורשטיגע נאַטור אויף אַ טראָהן.

ער האָט געהאַט 6 פֿרויען, איינינגע האָט ער פֿערשטויסען, די אַנדערע האָט ער געלאָזט קעפּען, צווישען זיי אויך אַנאַ באָליין, צוליעב וועלכער ער איז זיך צוגעגאַנגען מיט'ן פּאַפּסט.

אונטער היינריך'ס זוהן, עדוואַרד VI איז די אַנגליקאַנישע קירך געוואָרען ווייטער אויסגעבילדעט.

די אַנגליקאַנישע קירך איז אַ מישונג פֿון קאַטוילישע און פּראָטעסטאַנטישע עלעמענטען. אָנשטאָט דעם פּאַפּסט שטעהט אין דער שפּיץ פֿון דער קירך דער קעניג, וועלכער בעשטימט די ערצבישאָפֿען און די בישאָפֿען. די גייסטליכע מעגען חתונה האָבען. דער צערעמאָניאַל פֿון גאָטעס-דינסט איז ווי אין דער קאַטוילישער קירך, אָבער דאָס געבעט איז נישט אויף לאַטיין (ווי ביי די קאַטאָליקען), נאָר אויף ענגליש. די איבעריגע קאַטוילישע דאָגמען האָט מען געלאָזען. דער אַנגליקאַנישער גלויבען האַלט שטאַרק פֿון דער הייליגער שריפֿט. און אין קיין לאַנד איז דער תנ"ך נישט אַזוי פֿערשפּרייט, ווי אין ענגלאַנד. די ענגלענדער רופֿט מען מיט רעכט אַן „דאָס ביבעל-פֿאָלק“.

נאָך עדוואַרד VI האָט רעגירט זיין עלטערע שוועסטער מאַריאַ (אַ טאָכטער פֿון היינריך'ס ערשטער פֿרוי קאַטאַרינע). זי איז געווען אַ פֿאַנאַטישע קאַטאָליקין און האָט אָנגעהויבען ווידער איינפֿיהרען אין לאַנד דעם קאַטאָליציזם מיט פֿייער און שווערד, אָבער ס'איז שוין געווען צו שפּעט. צוליעב איהר גרויזאַמקייט האָט מען איהר אַ נאָמען געגעבען „מאַריע די בלוטיגע“.

נאָך איהר טויט איז אַרויף אויפ'ן ענגלישען טהראָן היינריך'ס צוויי-

טע טאָכטער (פֿון זיין פֿרוי אַנאַ באָליין) עליזאַבעט (1558—1603), מיט וועלכער עס הויבט זיך אָן איינע פֿון די גלענצענדסטע עפּאָכען אין דער ענגלישער געשיכטע.

עליזאַבעט איז געווען אַ זעלבסטבעוואוסטע הערשערין און דעספּאָטיש ווי איהר פֿאָטער. זי האָט זיך אַרומגערינגעלט מיט קלוגע ראַטגעבער און האָט איינגעפֿיהרט אין לאַנד אַ מוסטערהאַפֿטע אָרדנונג. זי האָט אַלעמאָל געוואוסט, אין וואָס דאָס לאַנד נויטיגט זיך. אונטער איהר רעגירונג האָט זיך ענגלאַנד שטאַרק אַנטוויקעלט, אַקערבוי און שיפֿפֿאַהרט האָבען זיך פֿערבעסערט און פֿערגרעסערט. ענגלאַנד האָט בעקומען אַ גוטען פֿלאָט און דער ענגלענדער דרשעק האָט געמאַכט אַ רייזע אַרום דער וועלט. אין עליזאַבעט'ס רעגירונגס־צייט איז געלעגט געוואָרען דער פֿונדאַמענט צו ענגלאַנדס הערשאַפֿט אין צפון־אַמעריקא (וואו מען האָט די ערשטע קאָלאָניע אַנגערופֿען ווירגיניאַ—ד. ה. בתולה, ווייל עליזאַבעט האָט נישט חתונה געהאַט) און צו ענגלאַנד'ס גרויסען וועלט־האַנדעל, דורך דער גרינדונג פֿון דער מזרח־אינדישער האַנדעלס־קאָמפּאַניע (אין יאָהר 1600). עליזאַבעט'ס רעגירונגס־צייט איז אויך געווען אַ גאָלדענע עפּאָכע פֿאַר דער ענגלישער ליטעראַטור. אין איהר צייט האָט געלעבט דער גרעסטער ענגלישער דראַמאַטיקער וויליאַם שעקספּיר און דער פֿילאָזאָף פֿרענסיס בעקאָן.

עליזאַבעט האָט געהאַט צוגעזאָגט איהר שוועסטער, אַז זי וועט ווייטער פֿערשפּרייטען דעם קאַטאָליציזם, אָבער זי האָט איהר הבטחה נישט געהאַלטען. פּאָליטישע סבות האָבען איהר אַלץ מעהר גערשטויסען אויף דער זייט פֿון פּראָטעסטאַנטיזם.

די קאַטאָליקען האָבען בעטראַכט איהר פֿאָטער'ס חתונה מיט אַנאַ באָליין פֿאַר נישט געזעצליך און האָבען זי דעריבער נישט געוואָלט אַנערקענען אַלס קעניגין. זיי האָבען אַרויסגעשטעלט אַלס זייער קאַנדידאַט די שאָטלענדישע קעניגין מאַריאַ סטיואַרט, וועלכע איז געווען אַ נאָהנטע קרובה פֿון ענגלישען טהראָן, און אַן'איבערגעגעבענע קאַטאָליקין, און האָבען אונאויפֿהערליך געמאַכט פֿערשווערונגען געגען עליזאַבעט.

מאַריאַ סטיואַרט האָט זיך יונג פֿערהייראַט מיט'ן פֿראַנצויזישען פּרינץ פֿראַנציסק דעם II און איז אויפֿגעוואַקסען ביי'ם לייכטזיניגען פֿראַנצויזישען הויף. ווען זי איז שפּעטער, נאָך איהר מאַנ'ס טויט, געקומען אין

שאָטלאַנד, איז שוין דאָס גאַנצע לאַנד געוועזען קאַלוויניסטיש. מאַריא איז געוועזען זעהר שעהן און האָט ליעב געהאַט אַ פֿרעהליך לעבען, און דאָס איז די שטרענגע קאַלוויניסטען נישט געפֿעלען. מען האָט געגען איהר געהאַלטען פֿייערדיגע דרשות און מען האָט זאָגאַר צושטערט איהר קאַטוילישע הויף־קירך. אָבער באַלד האָט מאַריא אַרויסגערופֿען געגען זיך נאָך אַ גרעסערע אויפֿרעגונג. צום צווייטען מאָל האָט זי חתונה געהאַט מיט איהר קרובֿ דאַרנליי. אָבער דאַרנליי האָט זיך נאָר אָבגעגעבען מיט געמיינע און אַנדערע פֿערגניגענס, און ווען מאַריא איז דערמיט נישט געווען צופֿריעדען און האָט זיך בעפֿריינדעט מיט דעם יונגער ריציאָ, האָט דאַרנליי ערמאָרדעט ריציאָן פֿאַר איהרע אויגען. מאַריא האָט אָוועקגעוואָרפֿען איהר מאַן, וועלכען מען האָט אין גיכען געפֿונען אַ געהרג'עטען אין זיין שלאָס, מען האָט חושד געווען אין דער ערמאָרדונג דעם גראַף באָסוויל, און ווען מאַריא האָט שפּעטער מיט איהם חתונה געהאַט, זענען אַלע געוועזען איבערצייגט, אַז מאַריא האָט אויך געהאַט אַ חלק אין דער ערמאָרדונג פֿון איהר מאַן. עס איז אויסגעבראָכען אַ שרעקליכער אויפֿשטאַנד. מאַריא האָט זיך געמוזט אָבזאָגען פֿון טהראָן און איז ענטלאָפֿען אין ענגלאַנד, כּדי צו בעטען שוץ אין הויף ביי איהר קרובֿה עליזאַבעט. אַלס קעניג אין שאָטלאַנד האָבען די פּרעסביטעריאַנער בעשטימט מאַריא'ס זוהן יאַקאָב דעם VI, וועלכען זיי האָבען ערצויגען אין זייער גייסט (דער שפּעטערדיגער ענגלישער קעניג יאַקאָב דער ערשטער). עליזאַבעט האָט זיך בענוצט מיט דער געלעגענהייט און האָט געהייסען מאַריא'ן אַרעסטירען. אַכצעהן יאָהר איז מאַריא סטיואַרט אָבגעזעסען אין דער ענגלישער תּפיסה. עליזאַבעט האָט געהאַט פֿערשיעדענע סבות, מורא צו האָבען פֿאַר מאַריא'ן. אַ גרויסע ראָליע האָט דאָ אויך געשפּיעלט איינפֿאַכע פֿרויען־קנאה. מאַריא איז געוועזען אַ בעריהמטע שענהייט, און וועלכער אַלע יונגע אַדעללייט פֿלעגען זיך איינליעבען, עליזאַבעט איז געוועזען מעהר קלוג ווי שעהן, אָבער די הויפּט־סבה איז דאָך געוועזען דאָס, וואָס עליזאַבעט האָט מורא געהאַט פֿאַר דער קאָנקורענץ פֿון מאַריא סטיואַרט, וועלכע האָט זיך בעטראַכט פֿאַר אַ געזעצליכע יורש'טע פֿון ענגלישען טהראָן. און זי האָט געהאַט אַ גרונד מורא צו האָבען. מאַריא האָט, אַפֿילו זיצענדיג אין תּפיסה, נישט אויפֿגעהערט צו אינטריגירען און צו פֿיהרען אונטערהאַנדלונגען מיט דער קאַטוילישער פּאַרטיי אין ענגלאַנד און אין אויסלאַנד. קוים איז איין פֿערשווערונג געוואָרען ענטדעקט, ווי ס'איז שוין ענטשטאַנען אַ צווייטע. די בעציהונג

צווישען פראטעסטאנטען און קאטאליקען האבען זיך אלץ מעהר פערשארפט. עליזאבעט האט געשטיצט די ניעדערלענדער קעגען דעם שפאנישען קעניג, און צווישען ענגלאנד און שפאניען איז אויסגעבראכען א קריעג. אין אזא צייט איז אזא פערזאן ווי מאריא סטיוארט געווען זעהר געפעהרליך. באלד האט מען ענטדעקט א בונט, וועלכער האט געוואלט הרג'ענען די קעניגין עליזאבעט און ארויפזעצען אויף איהר ארט מאריא'ן. אין דער אונטערזוכונג האט זיך ארויסגעשטעלט, אז מאריא האט געהאט דערפון א ידיעה, און מען האט זי אויך פעראורטיילט צום טויט. עליזאבעט האט א לאנגע צייט מורא געהאט אונטערצושרייבען דעם טויט-אורטייל, אבער שליסליך האט זי עס דאך געטהון, און מאריא סטיוארט איז געשטארבען אויפ'ן עשאפאט. די הינריכטונג פון מאריא סטיוארט האט ארויסגערופען א שטורם פון אויפרעגונג אין דער גאנצער קאטוילישער וועלט. דער שפאנישער קעניג פיליפ II האט געשווארען צו נעהמען נקמה פון עליזאבעט, וועלכע האט איהם שוין פריהער געשטערט אין נידערלאנד.

ענגלאנד איז צו יענער צייט בכלל געווארען זעהר געפעהרליך פאר שפאניען. דער ענגלישער פלאט האט פערהאפט שפאנישע קאלאניעס און פלעגט אנפאלען אויף די שפאנישע שיפען, וועלכע פלעגען פיהרען פון דרום-אמעריקא זילבער און אנדערע טייערע סחורות.

פיליפ האט ארויסגעשיקט קעגען ענגלאנד א פלאט פון 160 גרויסע שיפען מיט 20.000 סאלדאטען. ענגלאנד האט אזא גרויסען פלאט נישט געקענט ארויסשטעלען, אבער דאס פאלק איז געגאנגען מיט אן'איינגעוועהנליכער מסירת-נפש אין דער מלחמה געגען די שונאים פון דער קעניגין עליזאבעט, וועלכע דאס פאלק האט פערגעטערט. אבער עס איז גארנישט געקומען צו א מלחמה. אויפ'ן ים איז פלוצלינג אויסגעבראכען א גרויסער שטורם, וואס האט פערטראגען די שפאנישע שיפען אין גאר אנ'אנדער זייט. דער גאנצער פלאט (די אזוי גערופענע אונבעזיעגבארע ארמאדא) איז צושטערט געווארען פון שטורם. ענגלאנד איז פריי געווארען פון פאפסט און פון איהר געפעהרליכסטען קאנקורענט, פון שפאניען.

פיליפ II און דער פרייהייטס-קאמפף פון די נידערלענדער. שפאניע'ס ירידה.

דער אונטערגאנג פון דער „אונבעזיעגבארער ארמאדא“ איז געווע-

דער אָנהויב פֿון שפּאַניענס ירידה. פֿון דעמאָלט אָן הויבט שפּאַניען אָן אַלץ מעהר צו פֿאַלען. זי קריעגט איין קלאַפּ נאָכ׳ן צווייטען, ביז פֿון איהר אַמאָליגער גדולה איז קיין זכר נישט געבליבען. שולדיג אין דעם איז געווען דער שפּאַנישער קעניג פֿיליפּ II.

פֿיליפּ II איז געווען דער אמת׳ער יורש פֿון זיין פֿאָטער. ער האָט פֿון איהם גע׳ירשנ׳ט דעם פֿערלאַנג צו שפּיעלען די ערשטע ראָליע אין אייראָפּאַ און די איבערגעגעבענקייט צום קאַטאָליציזם. זיין פֿאָטער איז געווען קעגען דער רעפֿאָרמאַציע מעהר צוליעב פּאָליטישע טעמים, פֿיליפּ דאַגעגען איז געווען א פֿערביסענער פֿאַנאַטיקער, וועלכער האָט להלוטין נישט געקענט אַריבערטראָגען אַן׳אַנדער מיינונג. ער איז נישט געווען פֿעהיג צו פֿערשטעהן די פֿאָדערונגען פֿון זיינע פֿעלקער און האָט יעדע פֿרייע בעוועגונג אונטערדריקט אָהן דערשטיקט אָהן רחמנות. „ווען מיין אייגענער זוהן זאָל זיין אַן׳אַפּיקורוס—האָט ער א מאָל געזאָגט— וואָלט איך מיט מיינע אייגענע הענד געבראַכט האָלץ, כדי איהם צו פֿער־ברענען אויפֿ׳ן שייטער־הויפֿען", און ער האָט גלייך געוויזען, אז ער מיינט דאָס אויף אַנ׳אמת. זיין אייגענעם זוהן דאָן קאַרלאָס, וועלכער האָט זיך דערוועגט צו האָבען אַנ׳אייגענע מיינונג, האָט ער אַריינגעזעצט אין תפיסה, וואו ער איז געשטאָרבען.

פֿיליפּ האָט זיך פֿאַר קיין מיטעל נישט אָבגעשטעלט: שפּיאָנאַזש, פֿערשטעלונג, געמיינהייט און מאָרד, אינקוויזיציע, אויטאָ־דאַ־פֿע (שייטער־הויפֿען) — מיט די אַלע מיטלען האָט ער זיך בענוצט, כדי צו פֿערגרע־סערען די מאַכט פֿון דער מלוכה און הויפּטזעכליך צו שטיצען די קאַ־טוילישע אמונה און אויסוואָרצלען דעם פּראָטעסטאַנטיזם. און דער ער־שטער צייט האָט פֿיליפּ געהאַט אַ געוויסען ערפֿאָלג. ער האָט געפֿיהרט אַ פּאָר גליקליכע מלחמות מיט פֿראַנקרייך און האָט מנצח געווען די טער־קען ביי לעפּאַנטאָ (1570). אויסער דעם האָט ער פֿערגרעסערט זיין מלוכה מיט פּאָרטוגאַל, אויף וועלכער ער האָט געהאַט פֿון זיין מוטער׳ס צד געוויסע תביעות. אָבער באַלד האָט זיך דער מזל פֿון איהם אָבגעווענ־דעט און ער האָט געקריגען איין מפּלה נאָך דער אַנדערער. די גרעסטע מפּלה האָט ער דערלעבט אין די ניעדערלענדער (היינטיגע האָלאַנד און בעלגיען).

די ניעדערלענדער זענען צו יענער צייט געווען פֿון די רייכסטע לענ־דער אין אייראָפּאַ. דאָרטען האָט זיך געהאַט ענטוויקעלט אַ גרויסער

האנדעל, וועלכער האט אויסגענוצט אלע ענטדעקונגען און נצחונות פֿון שפּאניען, וואו דאס פֿאלק איז געווען זעהר פֿויל און האט נאר געלעבט פֿון אלעם גרייטען. דארטען האט זיך געהאט ענטוויקעלט א רייכע פֿויערנשאַפֿט, בעזונדערס אין די צפֿון־פּראָווינצען.

דאס לאנד איז בעשטאַנען פֿון 17 פּראָווינצען מיט זעלבסטשטענדיגע פֿערוואלטונגען, מיט אייגענע פֿערטרעטונגען, וואס האבען שטארק בעגרענעצט די מאַכט פֿון שפּאַנישען קעניג. דער וואוילשטאַנד האט געהאט ענטוויקעלט א מעהר פֿרייערע לעבענס־אַנשויאונג. די פֿויערען האבען קיינמאל נישט געוואוסט פֿון לייב־אייגענשאפֿט, און די רעפֿאָרמאציאָן האט דעריבער אין די נידערלענדער געפֿונען א צוגעגרייטען באָדען.

קארל V האט שוין אפילו געהאט פֿערזוכט צו מינערן די רעכט פֿון די נידערלענדער און האט אנגעהויבען איינצופֿיהרען פֿערשידענע ענדערונגען אין דער פֿערוואלטונג, אבער בטבע האט ער דאס פֿאָלק ליעב געהאט, ווייל ער איז דארטען געווען געבאָרען און דערצויגען. די נידערלענדער האבען דאס אינסטינקטיוו געפֿיהלט און האבען זיך געהאלטען רוהיג. פֿיליפּ דאגעגען האט בעטראַכט די נידערלענדער ווי יעדע אנדערע פֿון זיינע פּראָווינצען, און האט בעשלאָסען אָבצושאַפֿען אלע פּריווילעגיעס, וואס זיי האבען געהאט פֿריהער. ער האט אין לאנד איינגעפֿיהרט די אינקוויזיציע, כדי צו אויסראָטען די רעפֿאָרמאציע, וואס איז געווען אריינגעדרונגען אין לאנד. אלס שטאַטהאלטערין (נאַמעסטניצא) האט ער בעשטימט זיין שטיף־טאָכטער מארגאַרעטע פֿון פּארמא און אלס ראַטגעבער האט ער איהר געגעבען דעם קארדינאל גראַנוועלא, וואס האט מיט זיין גרויזאמקייט שרעקליך אויפֿגעבראַכט געגען זיך דאס גאנצע פֿאָלק.

דאס האט ארויסגערופֿען א אונצופֿריעדענהייט אין אלע שטאַנדען פֿון פֿאָלק. די אונצופֿריעדענהייט האט אלין מעהר אנגענומען דעם האַראַקטער פֿון א רעוואָלוציע. דער אדעל האט זיך געשטעלט אויף דער זייט פֿון פֿאָלק, זיי האבען געמאַכט א בונד (דער בונד פֿון די „געזען“, פֿון פֿראַנצויזישען וואָרט guese ד. ה. אָבגעריסענע, אָרעמע, ווי איין הויפֿלינג האט זיי אָנגערופֿען) און האבען אָנגעגעבען דער שטאַטהאלטערין א פּעטיציע, אין וועלכער זיי האבען פֿערלאַנגט פּאָליטישע און רעליגיעזע פֿרייהייט. אן דער שפּיץ פֿון די „געזען“ איז געשטאַנען דער פּרינץ ווילהעלם פֿון אָראַניען און די גראַפֿען עגמאָנט און האָרן.

גראַנוועלאַ האָט באַלד געמוזט פֿערלאָזען די נידערלענדער, אָבער אויף זיין אָרט האָט פֿיליפּ געשיקט דעם הערצאָג אַ ל ב אַ מיט אַ גרויסען חיל (1567), וואָס האָט אָנגעהויבען אויסצוראָטען דעם אויפֿשטאַנד מיט אַרעסטען, שייטערהויפֿענס און תליות. ער האָט איינגעאָרדענט אַ רעוואָלוציאָנס־געריכט און יעדען, וועמען מען האָט נאָר חושד געווען און אָנגעהערען צו די „געזען", האָט מען אַריינגעזעצט און תּפֿיסה אָדער פֿערורטיילט צום טויט. מאַרגאַרעטע האָט דאָס נישט מעהר געקענט צוזעהן און האָט זיך אָבגעזאָגט פֿון דער רעגירונג. אַלבאַ האָט איבערגענומען די שטאַטהאַלטערשאַפֿט און האָט געלאָזען קעפּען די גראַפֿען עגמאָנט און האָרן, די אָנפֿיהרער פֿון די „געזען". דאָס האָט די נידערלענדער נאָך מעהר אויפֿגערעגט. די רעוואָלוציע האָט אַרומגעכאַפּט דאָס גאַנצע לאַנד, ווילהעלם פֿון אָראַניען, וואָס איז געווען אַנטלאָפֿען אין דייטשלאַנד, איז צוריקגעקומען מיט אַ גרויסען חיל און האָט זיך געשטעלט אָן דער שפּיץ פֿון דער רעוואָלוציע. גלייכצייטיג זענען די אַזוי־גערופֿענע „וואַסער־געזען" בעפֿאַלען די שפּאַניער אויפֿ'ן ים.

אַלבאַ האָט געמוזט פֿערלאָזען די נידערלענדער. שפּעטער האָט פֿיליפּ בעשטימט פֿאַר אַ שטאַטהאַלטער אַלעקסאַנדער פֿאַרנעזע, מאַרגאַרעטע'ס זוהן. ער האָט אויסגענוצט די נאַציאָנאַלע פֿערשידענהייטען פֿון די נידערלענדער און האָט צוגעצויגען אויף זיין זייט די דרום־פּראָווינצען, וואו די בעפֿעלקערונג איז מייסטענטיילס געווען אַ ראָמאַניש־קאַטוילישע. אָבער די זיבען צפֿון־פּראָווינצען האָבען זיך פֿעראייניגט אין דער א ו ט ר ע כ ט ע ר א ו נ י ע (אין יאָהר 1579) און ז ע נ ע ן אָ ב ג ע פֿ אַ ל ע ן פֿ ו ן ש פּ אַ נ י ע ן. אויף אַזאַ אופֿן איז נידערלאַנד צופֿאַלען אין צוויי טיילען. איין טייל (בעלגיען) איז געבליבען ביי שפּאַניען, דער צווייטער טייל האָט זיך אָבגעריסען פֿון שפּאַניען און האָט געבילדעט אַ זעלבסטשטענדיגע רעפּובליק (האָלענדישע רעפּובליק).

נאָך ווילהעלם פֿון אָראַניען'ס טויט האָט זיין זוהן מאָריץ איבערגענומען די פֿיהרונג פֿון דער נייער רעפּובליק און האָט איהר געשיצט געגען שפּאַניען מיט דער הילף פֿון דער ענגלישער קעניגין עליזאַבעט.

כּדי זיך נוקם צו זיין אָן ענגלאַנד און האָלאַנד צוזאַמען, האָט פֿיליפּ אַרויסגעשיקט זיין „אומבעזיעגבאַרע אַרמאַדאַ", אָבער נאָך דער קאַטאַסטראָפֿע פֿון דער אַרמאַדאַ האָט שפּאַניען געמוזט שליסען אַ 12־יעהריגען וואַפֿען־שטילשטאַנד. די מלחמה צווישען האָלאַנד און שפּאַניען

האָט נאָך לאַנג געדויערט, און ערשט אין יאָהר 1648 (אין וועסטפעלישען שלום) האָט שפּאַניען אַנערקענט די זעלבסטשטענדיגקייט פון דער האָלענדישער רעפּובליק.

די האָלענדישע רעפּובליק האָט זיך באַלד אָנגעהויבען שטאַרק צו ענטוויקלען. זי האָט איינגענומען אַ סך שפּאַניש־פּאָרטוגאַלישע קאָלאָניעס אין אַפריקא און מזרח־אינדיען. באַטאַוויא אויף דער אינזעל יאַוואַ איז געוואָרען דער מיטעלפּונקט פון האָלענדישען האַנדעל. האָלאַנד איז געוואָרען די ערשטע ים־מאַכט אין אייראָפּאַ, און אַמסטערדאַם — דער הויפּט־אָרט פון וועלט־האַנדעל.

די נידערלענדער האָבען זיך אויסגעצייכענט מיט זייער טאָלעראַנץ, און ווען שפּאַניען האָט אין יאָהר 1492 אַרויסגעטריבען די אידען, האָט אַ גרויסער טייל פון די אידישע אויסוואַנדערער געפונען אין האָלאַנד אַ נייע היים, וואו זיי האָבען אין זייערע גרויסע ספרדישע קהלות באַלד ענטוויקעלט אַ רייך אידיש לעבען.

אין האָלאַנד האָט געלעבט דער גרויסער אידישער פילאָזאָף ב ר ו ך ש פּ י נ אָ ז אַ.

אין דער צייט, וואָס די האָלענדישע רעפּובליק איז אַזוי הויך אויפגעקומען, איז שפּאַניען געזונקען אַלץ טיעפער און טיעפער. די מלחמות, וואָס פיליפּ האָט געפיהרט זיין גאַנץ לעבען, האָבען אָבגעשוואַכט און פעראָרעמט דאָס לאַנד. די מלחמות האָבען פערשלונגען מאַסען געלד און האָבען אָבגעריסען דעם גרעסטען טייל פון לאַנד פון פּראָדוקטיווער אַרבייט. דאָס אַמעריקאַנער געלד האָט שוין פריהער געהאַט צוגעוועהנט דאָס פאָלק צו פוילקייט, איצט האָבען זיך אָנגעהויבען צו ווייזען די רעזולטאַטען פון אַזאַ לייכטזיניגער אַרט לעבען. לאַנדווירטשאַפט און האַנדעל זענען געפאַלען. דאָס פאָלק האָט זיך פּשוט געשעמט צו אַרבייטען, אָדער צו האַנדלען. עס האָט נאָר געחלומ'ט פון מוטיגע אַוואַנטיורען און פון נצחונות פאַר דער אמונה. די פערשיעדענע אָרדענס, וואָס האָבען זיך פערשפּרייט איבער'ן גאַנצען לאַנד, האָבען געהאַלטען דאָס פאָלק אין פינסטערניש און אונוויסענהייט. צוזאַמען מיט דער ווירטשאַפטליכער אָרעמקייט האָט געהערשט אין לאַנד אַ מורא'דיגע גייסטיגע אָרעמקייט. שפּאַניען איז געוואָרען אַ מלוכה פון דער צווייטער מדרגה, און אַזוי איז זי פערבליבען ביז אויף היינטיגען טאָג.

די קאטוילישע רעאקציע און די יעזואיטען.

די רעפארמאציע האט זיך אין משך פון א קורצער צייט געהאט פערשפרייט אין גאנץ מערב־אייראפא און האט פערכאפט די גרעסטע און רייכסטע מלוכות. אין די ערשטע יאהרען האט מען אין רוים ווענינ־וואס געהאלטען פון דער נייער בעוועגונג און מען האט דעריבער נישט געפונען פאר נויטיג אנצונעהמען שטרענגע מיטלען. אבער דאס אונאויפהערליכע וואקסען פון דער רעפארמאציע האט ענדליך ארויסגערופען אין די קאטוילישע קרייזען א גרויסע מורא. הויפטזעכליך האט דאס געווירקט די רעפארמאציע אין דער שטרענגער פארם, וואס קאלווין האט איהר צוגעגעבען און וואס האט מיט איהר רעוואלוציאנערען כאראקטער ערשט געוויזען דער קאטוילישער קירך, צו וואס די נייע בעוועגונג קען פיהרען, און אז מען מוז וואס שנעלער אננעהמען מיטלען, כדי צו ראטעווען דעם קאטאליציזם פאר דער געפאהר פון אונטערגאנג.

אין די קאטוילישע קרייזען האט מען אנגעהויבען צו פערשטעהן, אז כדי צו קענען זיך בעהויפטען קעגען דער רעפארמאציע, מוז די קאטוילישע קירך קודם־כל זיך אליין רעפארמירען, אז עס מוזען ווערען בעזייטיגט געוויסע אונארדנונגען, אויף וועלכע די רעפארמאציע ווייזט אלע מאל אן און וועלכע מאכען איהר לייכט דעם קאמפף מיט'ן קאטאליציזם. מען האט אנגעהויבען צו פאדערן, אז מען זאל צונויפרופען א קאנציל (א קירכען־פערזאמלונג), וואס זאל קלאר אויסארבייטען די קאטוילישע דאגמאטיק (עיקרים) און וועלט־אנשויאונג, און וואס זאל בעשאפען א פעסטערע ארדנונג אין דער פערוואלטונג פון דער קירך.

געגען דער דאזיגער רעפארמאטארישער ריכטונג איז ארויסגעטרעטען א צווייטע, וואס האט זיך ארויסגעזאגט קעגען יעדער מין רעפארם, און האט פערלאנגט, אז מען זאל דעם פראטעסטאנטיזם אויסראטען מיט גוואלד, זיך נישט ארײנלאזענדיג מיט איהם אין קיין פשרות. ווען דער פאפסט האדריאן האט געפרובט בעזייטיגען אייניגע קירכליכע אונארדנונגען, האט ער דערמיט ארויסגערופען קעגען זיך א גרויסע אונצופריעדענהייט, און ער האט זיין פלאן נישט געקענט דורכפיהרען. מנצח געווען האט די ראדיקאלע פאנאטישע ריכטונג; און'ברחמנות'דיג האט מען אנגעהויבען צו רודפ'ן דעם פראטעסטאנטיזם, וואס האט זיך שוין געהאט אריינגעגנב'ט אין איטאליען אויך. לויט דער עצה פון קארדינאל קאראפא, האט דער פאפסט פויל III געגרינדעט אין רוים א אויבערשטע אינקוויזיציע. קאראפא האט אלץ אליין איינגעריכט,

דאָס פֿערהער-צימער, די קוויטען און אַלע מאַרטיר-מיטלען. יעדערער, אויף וועמען ס'איז נאָר געפֿאַלען דער קלענסטער חשד אין אַפּיקורסות, איז גלייך געשטעלט געוואָרען פֿאַר'ן משפט פֿון דער אינקוויזיציע. אין רוים האָבען ווידער אָנגעהויבען צו ברענען אויטאָ-דאַ-פֿעס (די שייטער-הויפֿענס פֿאַר אפּיקורסים). די תּפֿיסות זענען געווען פֿול מיט מענשען פֿון אַלע קלאַסען. און כּדי אויסצוראָטען דעם פֿרייען גייסט ביז'ן שורש, האָט פּויל III איינגעפֿיהרט אַ שטרענגע צענזור, וואָס האָט פֿערבאָטען אַלע ביכער, וואָס זענען נישט געפֿעלען געוואָרען דער קאַטוילישער קירך. מען האָט אויפֿגעשטעלט אַ פֿערצייכניס פֿון פֿערבאָטענע ביכער (אינדעקס), וועלכע קאַטאָליקען טאָרען נישט לעזען, און די ביכערהענדלער האָבען געמוזט ווייזען דער אינקוויזיציע די קאַטאַלאָגען פֿון אַלע ביכער, וואָס זיי האָבען צו פֿערקויפֿען. די רעאַקציע איז דערגאַנגען אַזוי ווייט, אַז מען האָט פֿערווערט די דאָקטוירים צו היילען קראַנקע, וואָס ווילען נישט צושטעלען אַ צייגניש, אַז זיי האָבען גענומען דאָס אָבענד-מאָל (אַ קאַטוילישע רעליגיעזע צערעמאָניע). ווער עס האָט דריי מאָל נישט גערוהט זונטאָג, דעם האָט מען אָבגעשניטען די צונג אָדער פֿערשיקט אויף קאַטאָרזשנע-אַרבייט. דער פּאַפּסט סיקסט V האָט אַרויסגעשיקט פֿון איטאַליען די קינסטלער און הומאַניסטען, ער האָט פֿערווערט באַנקעטען און אַנדערע וועלטליכע יום-טובים, געיעג און מאַסקען. די אינקוויזיציע האָט אויסגעאַרבייט אַ גאַנצען סיסטעם פֿון שפּיאָנאַזש, פֿון צוברינגערס, וואָס האָבען בעוואַכט און אויסגעשמעקט יעדען איינציגען. די פֿריידענקער האָט מען גלייך געשלעפּט צום פֿערהער פֿון דער אינקוויזיציע, און ווער ס'האָט נישט בעוויזען צו אַנטלויפֿען אָדער ווער ס'האָט זיך נישט אָבגעזאָגט פֿון זיינע מיינונגען, דעם האָט מען בעגראָבען אין תּפֿיסה אויפֿ'ן גאַנצען לעבען אָדער פֿעראורטיילט צום טויט.

די פּאַפּסטען האָבען אַ צייט לאַנג נישט געוואָלט הערען פֿון קיין קאָנציל, ווייל זיי האָבען מורא געהאַט, אַז די קירכען-פֿערזאַמלונג וועט שמעלערען זייערע רעכט. אָבער איצט, נאָכדעם, ווי די קאַטוילישע קירך האָט זיך אַזוי פֿערשטאַרקט, האָבען זיי שוין אַליין צונויפֿגערופֿען אַ קאָנציל אין טריענט (אין יאָהר 1546). זיי האָבען זיך שוין געפֿיהלט גענוג שטאַרק, צו פֿיהרען דעם קאָנציל אין זייער זין און זענען געווען זיכער, אַז דער קאָנציל קען נאָר פֿערשטאַרקען זייער מאַכט.

קודם כּל האָט דער פּאַפּסט פֿערלאַנגט, אַז אָבשטימען זאָל מען

נישט לויט די נאציאנען, נאר לויט דער צאהל פון די אנוועזענדע, און אזוי ווי די מעהרסטע פערטרעטער זענען געווען פון איטאליען, האט רוים געהאט אין אלע בעשלוסען די מאיאריטעט (א מעהרהייט שטימען). ווי מען האט נאר ארויסגעשטעלט אונבעקוועמע פראגען, האט דער פאפסט גלייך געשלאסען די זיצונג. דער קאנציל האט געהאט א פאר אונטערברעכונגען צו עטליכע יאהר. אם וויכטיגסטען איז געווען די דריטע פעריאדע. אויף דעם דאזיגען קאנציל איז געווארען געשאפען די גרונדלאגע פון דער קאטוילישער קירך. מען האט זיך נישט ארייגגעלאזען אין קיין פשרות. די אלטע דאגמעס פון קאטאליציזם זענען פון דאס ניי געווארען בעשטעטיגט און פערפעסטיגט. דעם פאפסט האט מען ערקלערט פאר אונפעהלבאר (אז ער קען זיך נישט טועה זיין) און פאר דעם איינציגען (אויבערשטען) אויטאריטעט אין אלע פראגען פון דער אמונה.

מען האט אויך איינגעפיהרט געוויסע רעפארמען אין דער פער־וואלטונג, מען האט פערשטארקט די דיסציפלין און די השגחה איבער די גייסטליכע, וועלכע האבען געמוזט פון איצט אן פיהרען א איינפאכערען לעבען. אבער אין אלגעמיינעם האט מנצח געווען די ראדיקאלע ריכטונג. דער קאנציל האט זיך נישט געלאזען אין קיין קאמפראמיסען און האט פראקלאמירט די אונבעגרעניצטקייט פון דער קאטוילישער אמונה און די אויבערהערשאפט פון פאפסט.

די דאזיגע זיכערקייט פון דעם טריענטער קאנציל האט צוגעגעבען דער קאטוילישער קירך א סך קראפט און א גרויסען איינפלוס אין די ברייטע מאסען פון פאלק, וואס פערשטעהען און פערעהרען אם לייכטסטען דעם שטאלצען זיכערען כח, וואס לאזט זיך נישט אריין אין קיין שום חקרנות און האלט זיך פעסט ביי זיין מיינונג. דאס איז דער סוד פון דער גרויסער ווירקונג פון דעם קאטאליציזם ביז אויפ'ן היינטיגען טאג.

נאך דעם טריענטער קאנציל האט זיך די קאטוילישע קירך גענומען מיט נייער פרישקייט צו דער מלחמה מיט דער רעפארמאציע. שטארק געהאלפען האט איהר דערביי דער נייער ארדען פון די יעזואיטען, וואס האט זיך געהאט געבילדעט קורץ פאר דעם.

די יעזואיטען.

דער גרינדער פון דעם יעזואיטען־ארדען איז געווען דער שפאנישער ־יטער איגנאציו לאיאלא. צוליעב א וואונד, וואס ער האט בעקומען אין

דער מלחמה, האט ער זיך געמוזט אבזאגען פון מיליטער־דיענסט. ליגענדיג קראנק, האט ער אנגעהויבען צו לעזען פערשידענע ביכער וועגען לעבען פון די הייליגע. דאס האט אויף איהם געמאכט אזא גרויסען איינדרוק, אז ער האט בעשלאסען זיך אין גאנצען אבצוגעבען דער קירך. לאיאלא איז געוועזען אן'אמת'ער שפאניער מיט א שטארק ענטוויקעלטער פאנטאזיע, וואס האט געפונען די גרעסטע בעפרידיגונג אין טויט אלס מארטירער פאר דער קאטוילישער אמונה. זיין פאנטאזיע איז געוועזען אזוי שטארק, אז עס פלעגט זיך איהם דוכטען, אז ער זעהט דעם גיהנם מיט די ברענענדיגע רשעים און דעם גן־עדן מיט די הייליגע. א צייט לאנג האט ער געארבייט אין פאלעסטינא צווישען די טערקען, וועלכע ער האט געוואלט בעקעהרען צום קריסטענטום, אבער די קאטוילישע גייסטליכע האבען זיך דערשראקען פאר איהם און האבען איהם פון דארטען משלח געווען. אין עלטער פון דרייסיג יאהר איז ער אריינגעטרעטען אין שול און האט זיך אנגעהויבען לערנען. שפעטער האט ער געלערנט אין דער פאריזער אוניווערזיטעט טהעאלאגיע.

אין פאריז האט ער זיך בעקענט מיט איינינע לאנדסלייט (צווישען זיי איז געוועזען לאינעס)־און האט געבילדעט א בונד, וואס האט געשווארען צו בעשיצען דעם פאפסט און די קאטוילישע קירך. צו זיי זענען צוגעטרעטען א פאר יונגע מענשען פון אנדערע לענדער. פון אנהויב אן האט דער ארדען געטראגען א אינטערנאציאנאלען חאראקטער.

אין יאהר 1540 האט פאויל III בעשטעטיגט דעם נייעם ארדען, וואס האט זיך אנגערופען „געזעלשאפט פון יעזוס“, פון וואס ס'איז שפעטער ארויסגעקומען דער נאמען „יעזואיטען“.

דער נייער יעזואיטען־ארדען האט זיך געשטעלט זעהר בריטע און פערשידענע אויפגאבען און האט זיך באלד פערשפרייט איבער גאנץ אייראפא. דער ארדען איז געוועזען ארגאניזירט מיליטעריש. לאיאלא האט גוט פערשטאנען, וואס פאר א גרויסע בעדייטונג עס האט פאר יעדער ארגאניזאציע א שטארקע דיסציפלין. ער האט דעריבער פערלאנגט געהארזאמקייט אהן שום אויסרייד פון אלע מיטגליעדער. יעדער מיטגליעד האט געמוזט זיין ווי „א טויטער קערפער“, אדער ווי א שטעקען אין דער האנד פון זיין עלטערען און האט נישט געטארט האבען קיין אייגענעם ווילען. אן דער שפיץ פון דער געזעלשאפט איז געשטאנען דער גענעראל, וואס האט געוואהנט אין רוים און האט געהאט א אונ־

געהויערע מאַכט. ער האָט בעשטימט די פֿאָרשטעהער פֿון די פּראָווינצען און די אַנדערע העכערע בעאַמטע. דער גענעראַל האָט בעקומען בע־ריכטען איבער יעדער געשעהעניש. די הויפּט־פֿאָדערונגען זענען געווען— **שווייגען און געהאָרזאַמקייט**. זעהר זעלטען האָבען די מיט־גליעדער געוואוסט די צוועקען פֿון זייערע עלטערע; זיי האָבען געמוזט אויספֿיהרען זייערע בעפֿעהלען אָהן שאלות. די מיטגליעדער האָבען גע־מוזט איבעררייסען אַלע זייערע פֿריהערדיגע בעציהונגען מיט דער וועלט. בעפֿאָר מען איז געוואָרען אויפֿגענומען אין בונד, האָט מען געמוזט אויסהאַלטען אַ שטרענגען עקזאַמען, אין וועלכען מען האָט גאַנץ גענוי אויסגעפֿאָרשט די פֿעהיגקייטען און נייגונגען פֿון דעם נייעם מיטגליעד, כדי איהם אָנצוּווייזען די אַרבייט, פֿאַר וועלכע ער פּאַסט אַם בעסטען. איינער האָט געפֿיהרט אַ פֿרום שטיל לעבען צוריקגעצויגען פֿון דער וועלט, דער צווייטער האָט געאַרבייט וויסענשאַפֿטליך, דער דריטער האָט זיך אָבגעגעבען מיט דער יוגענד־ערציהונג. די בעסטע קעפּ האָט מען בעשטימט אויף שטעלעס אין די קעניגליכע הויפֿען און פֿירסטליכע פּאַלאַצען, אַלס בעאַמטע אָדער גייסטליכע, וואו זיי האָבען געקענט האָבען אַ גרויסען איינפֿלוס אויף דער פּאָליטיק. אַ סך יעזואיטען זענען געגאַנגען אַלס מיסיאָנערען אין די ווייטסטע לענדער, ווי אין חינא, יאַפּאַן, אַפֿריקא און מערב־אינדיען.

דאָס הויפּט־ציעל פֿון אָרדען איז געווען די **ווידערבעניאונג** און פֿערשפּרייטונג פֿון מיטעלאַלטערליכען קאַטאָליציזם, די הערשאַפֿט פֿון דער קירך איבער דער מלוכה, מלחמה האַלטען מיט׳ן פּראָטעסטאַ־טיזם און מיט דעם פֿרייען גייסט פֿון דער צייט. כדי דאָס דאָזיגע ציעל צו דערגרייכען, האָבען זיך די יעזואיטען בענוצט מיט אַלע מיטלען, וואָס האָבען זיך נאָר געלאָזט אָנווענדען. זייער גרונדזאַץ איז געווען: **דער צוועק הייליגט די מיטלען**.

די יעזואיטען האָבען אַריינגענומען אין זייערע הענד **די ערצי־הונג פֿון דער יוגענד און דעם ודוי־שטוהל**. זייערע שולען זענען באַלד געוואָרען בערימט, און אַפֿילו פּראָטעסטאַנטען פֿלעגען אַהין שיקען זייערע קינדער. באמת, איז די לעהרע אין די דאָזיגע שולען געווען זעהר אַ טשיקאַווע. זיי האָבען דערשלאָגען ביי זייערע שילער יעדען זעלבסטשטענדיגען געדאַנק און האָבען אַרויסגעלאָזט מענשען מיט זעהר אַנ׳ענגען האָריזאָנט.

הויפּטזעכליך האָבען די יעזואיטען אויסגענוצט פֿאַר זייערע צוועקען

דעם ודוי־שטוהל. דאָ האָבען זיי געקענט זיך דערוויסען פֿון די געהיימסטע פּלענער און געשעהענישען און דאָ האָבען זיי, אונטער דעם מאַנטעל פֿון פֿרומקייט, געקענט דורכפֿיהרען אַלץ, וואָס האָט פֿאַר זיי געפּאַסט. זיי האָבען אויסגעאַרבייט אַ גאַנצען סיסטעם פֿון „קאַזואיסטיק“, ד. ה., אַ גאַנץ גענויע צוגלידערונג פֿון אַלע צופֿעלען און ספֿקות, וואָס קענען פֿאָרקומען אין זיטליכען לעבען, און זיי האָבען אַלע מאָל געהאַט אַ פֿאַרטיגע תשובה, כדי צו בערוהיגען דאָס געוויסען פֿון זייערע קירך־געהער און תלמידים און אַריינצולעגען די „טומאָה און דער יראָה“. זיי פֿלעגען אויסנוצען די שוואַכקייטען און געשמאַקען פֿון די מענשען פֿאַר זייערע צוועקען, און פֿלעגען אָפֿטמאָלס אַליין אַנטרייבען צו די שענדליכסטע מעשים, אַלץ „צו גאָטעס לויב“ (Ad majorem gloriam Dei)

די יעזואיטען האָבען נישט געלעבט אין קלויסטערס און זיי האָבען אויך נישט געטראָגען קיין בעזונדערע קליידער. אויסערליך האָט מען זיי נישט געקענט אָבשיידען פֿון אַנדערע. זיי האָבען מיטגעמאַכט אַלע געזעלשאַפֿטליכע פֿערוויילונגען און האָבען גענומען אַן׳אַנטהייל אין אַלע געזעלשאַפֿטליכע אַרבייטען.

אָבער אינעווייניג איז געווען דורכגעפֿיהרט די שטרענגסטע דיסציפּלין. איינער האָט שפּיאָנירט דעם צווייטען, פֿון אויבען ביז אונטען איז געווען דורכגעפֿיהרט דאָס דאָזיגע סיסטעם פֿון אונצוטרוי און פֿון מסירות.

אין זייערע שטאַטוטען איז געווען אַ פּונקט, לויט וועלכען אַלע האָבען געמוזט גלויבען דאָס זעלבע און זאָגען דאָס זעלבע. קיין בוך פֿון אַ יעזואיט האָט נישט געטאָרט ווערען געדרוקט אָהן דער הסכמה פֿון גענעראַל אין רוים. ווען אין דער קאַטוילישער קירך איז פֿאָרגעקומען אַ מחלוקת, האָבען אַלע יעזואיטען געמוזט האָבען איין מיינונג, די מיינונג, וואָס איז געווען פּאַסיגער און גינסטיגער פֿאַר זייער אָרדען.

די יעזואיטען האָבען דעריבער זיך קיינמאָל נישט געהאַלטען אָן אַ בעשטימטער מיינונג; זיי האָבען יעדעס מאָל געביטען זייער מיינונג און זייער טאַקטיק, לויט דער לאַגע און לויט די פֿערהעלטנישען. אַמאָל האָבען זיי דעם קעניג געשטיצט געגען פֿאָלק, דאָס אַנדערע מאָל האָבען זיי געשטיצט דאָס פֿאָלק געגען קעניג. זיי האָבען זיך אַפֿילו נישט אָבגעשראָקען פֿאַר אַ קעניג־מאָרד, ווען דאָס האָבען געפֿאָדערט די אינטערעסען פֿון דער קירך.

דורך פֿערשידענע כשר׳ע און ניט־כשר׳ע מיטלען, דורך פֿעלשונגען און שווינדלען און הויפּטזעכליך דורך געוויסע צוואות, וואָס זיי האָבען

צעקריגען מיט דער הילף פֿינ׳ם רויטשטוהל, האבען די יעזואיטען אין א קורצער צייט אנגעקליבען גרויסע רייכטימער. זיי האבען בעקומען א גרויסע מאכט אין האבען געשפּיעלט א גרויסע ראליע אין די מלחמות, וואס זענען אין אנהויב פֿון 17 יאהרהונדערט פֿון דאס ניי אויסגעבראכען צווישען די קאטאליקען אין די פּראטעסטאנטען.

נייע מלחמות צווישען פּראטעסטאנטען און קאטאליקען.

די רעליגיעזע מלחמות אין פֿראנקרייך.

אין פֿראנקרייך האט זיך דער פּראטעסטאנטיזם אנגעהויבען צו פֿערשפּרייטען נאך אונטער דעם קעניג פֿראנציסק I, וואס האט מלחמה געהאלטען מיט קארל דעם פֿינפֿטען.

הויפּטזעכליך האט דא געהערשט די לעהרע פֿון קאלווין. די קאלוויניסטען האבען אין פֿראנקרייך געהייסען הוגענאטען (א פֿערדארבענער אויסדרוק פֿון ווארט „איידגענאסען״, ווי עס האבען געהייסען די מיטגליעדער פֿון דער שווייצער רעפּובליק.

דער קאלוויניזם אין פֿראנקרייך איז בעזונדערס געשטיצט געווארען פֿון אדעל און פֿון בירגערטום, וואס זענען נישט געווען צופֿריעדען מיט דער שטרעבונג פֿון דער רעגירונג, ארייצונעהמען דאס גאנצע לעבען פֿון לאנד אין איהרע הענד.

אין 15 און 16 יאהרהונדערט איז די קעניגליכע מאכט אין פֿראנקרייך זעהר שטארק אויסגעוואקסען. די גענעראל-שטאטען (א מין סיים) האט מען נישט מעהר צונויפֿגערופֿען. פֿראנציסק I האט נאך אין יאהר 1516 (אלזא פֿאר לוטער׳ן) געהאט געשלאסען מיט׳ן פּאפּסט לעא X אַנ׳אָבמאך, לויט וועלכען ער האט בעקומען דאס רעכט, צו בעזעצען אלע העכערע שטעלען פֿון דער פֿראנצויזישער קירך און צו פֿערטיילען די נחלאות פֿון די פֿרייע שטעלען לויט ווי ער וועט געפֿינען פֿאר ריכטיג און נוציך. אויף אזא אופֿן האבען די פֿראנצויזישע קעניגען שוין פֿאר דער רעפֿארמאציע געהאט די פֿאקטישע ממשלה איבער די גייסטליכקייט אין לאנד, וואס די מלכים אין אנדערע לענדער האבען ערשט זיך ערווארבען דורך דער רעפֿארמאציע. די פֿראנצויזישע קעניגען האבען דעריבער נישט געהאט קיין גרונד צו שטיצען די רעפֿארמאציע, די קאלוואניסטען האבען זיי בעטראכט ווי געפֿעהרליכע שונאים פֿון דער

מלוכה און זיי האבען זיי פֿערפֿאָלגט מיט אַלע מיטלען, וואָס זענען נאָר געווען אין זייער מאַכט.

דאָס האָט אָבער נישט געשטערט די פֿראַנצויזישע מלכים צו שטיצען די רעפֿאָרמאַציע אין דייטשלאַנד קעגען דעם דייטשען קייזער. פֿראַנציסק I האָט נישט איין מאָל געשיקט זיין חיל צו הילף די פּראָטעסטאַנטען, וועלענדיג דערמיט אַבשוואַכען די האַבסבורגישע דינאַסטיע.

אָן דער שפּיץ פֿון די קאַטאָליקען איז געשטאַנען די שטאַרקע משפּחה פֿון די גיזען. די פֿיהרער פֿון די הוגענאָטען זענען געווען די בורבאָנען (מיט'ן אדמיראַל קאָליני בראש), וואָס האָבען געשטאַמט פֿון לודוויג דעם הייליגען און האָבען געהאַט דאָס קעניגטום נאַוואַרא אין דרום-פֿראַנקרייך. די קאַטאָליקען זענען געוואָרען געשטיצט פֿון שפּאַנישען קעניג פֿיליפּ II, די פּראָטעסטאַנטען — פֿון ענגלאַנד.

די הוגענאָטען האָבען געהאַט בעקומען די ערלויבניש אָבצוריכטען גאָטעס-דינסטען אונטער'ן פֿרייען הימעל. דאָס האָבען די שטרענגע קאַטאָליקען נישט געקענט ליידען. איינמאָל האָט דער הערצאָג גיז מיט זיין סוויטע געמאַכט אַ שפּאַציר הינטער פּאַריז, און ווען ער האָט געטראָפֿען אַזאַ פֿערזאַמלונג פֿון קאַלוואַניסטען, האָט ער זיי אַלעמען געהייסען אויס'הרג'ענען. מען האָט אפילו נישט געשוינט אַלטע, פֿרויען און קינדער. דאָס איז געווען דער סיגנאַל צו אַ בלוטיגער מלחמה צווישען די פּראָטעסטאַנטען און קאַטאָליקען, אַ מלחמה, וואָס האָט אָנגעהאַלטען מיט קליינע אונטערברעכונגען העכער זעקס-און-דרייסיג יאָהר.

אַ פּאָר מאָל האָט מען געמאַכט שלום, אָבער די מלחמה האָט זיך אַלץ פֿון דאָס ניי צופֿלאַקערט.

אין יאָהר 1572 האָט מען ענדליך געוואָלט מאַכען שלום. און כדי צו פֿערפֿעסטיגען דעם שלום, האָט מען צושטאַנד געבראַכט אַ שדוך צווישען היינריך פֿון נאַוואַרא, דעם אָנפֿיהרער פֿון די קאַלוואַניסטען, און קאַרל IX'ס שוועסטער מאַרגאַרעטע. אָבער די דאָזיגע חתונה האָט געהאַט זעהר אַ טרויעריגען סוף.

קאַטאַרינע פֿון מעדיטשי, די מוטער פֿון קאַרל דעם IX, האָט בעשלאָסען אויסצונוצען די דאָזיגע געלעגענהייט, ווען אין פּאַריז וועלען זיך פֿערזאַמלען די אָנגעזעהענסטע קאַלוויניסטען, כדי מיט איין קלאַפּ צו מאַכען אַ סוף פֿון דער רעפֿאָרמאַציע אין פֿראַנקרייך. זי האָט זיך בסוד צונויפֿגערעדט מיט די גיזען און אין דער נאַכט פֿון דער חתונה,

און דער אזוי גערופענער בארטאלאמעאוס-נאכט (דעם 24-טען אויגוסט 1572) האט מען געמאכט א שרעקליכע שחיטה צווישען די הוגענאטען. צווישען די גע'הרג'עטע האט זיך אויך געפונען דער אדמיראל קאליני.

די התונה איז אין דער געשיכטע בעקאנט אונטער דעם נאמען „די פאריזער בלוטיגע חתונה“.

קארל דער נײַנטער אליין, וואס איז פריהער געווען בעפרײַנדעט מיט'ן גענעראל קאלאני, האט פון פענסטער געשאסען אויף די אונגליקליכע הוגענאטען, וואס זענען געלאפען, ווי משוגע'נע דורך די גאסען. דער אנבליק פון בלוט האט איהם פער'שכור'ט און ער האט געשאסען אויף רעכטס און לינקס.

פון פאריז איז די שחיטה אריבער אין די פראווינץ. אין משך פון א פאר טעג האט מען אין פראנקרײַך אויסגע'הרג'עט בײַ דרײַסיג טויזענד הוגענאטען.

ווען דער פאפסט גרעגאר VII האט בעקומען די בשורה פון דער דאזיגער שחיטה, האט ער געהייסען אבריכטען א גאטעס-דינסט.

עס פערשטעהט זיך, אז נאך דער דאזיגער שחיטה האט זיך די מלחמה נאך מעהר צופלאקערט. די רעגירונג האט באלד געמוזט מאכען געוויסע הנחות, אבער דערמיט איז די קאטוילישע פארטײַ נישט געווען צופריעדען. עס האט זיך געבילדעט א קאטוילישע ליגע, וואס איז געווארען אזוי שטארק, אז דער קעניג היינריך III האט שוין געקריגען מורא פאר איהר און האט געמוזט מיט איהר מלחמה האלטען. אין פאריז איז אויסגעבראכען א רעוואלוציע, די גאסען האבען זיך בעדעקט מיט באריקאדען. היינריך דער III האט געמוזט אנטלויפען פון פאריז. ער האט געזוכט שוץ אין לאגער פון היינריך פון נאווארא, אבער דא האט זיך אריינגע'גנב'עט א פאנאטישער קאטאליק און האט איהם דערמארדעט.

היינריך III האט נישט איבערגעלאזען קיין קינדער; מיט איהם איז אויסגעשטארבען דאס הויז מאלוא, און די מלוכה איז איבערגעגאנגען צו היינריך פון נאווארא, מיט וועלכען עס הויבט זיך אן די דינאסטיע פון די בורבאנען.

די קאטוילישע ליגע האט נישט געוואלט אנערקענען היינריכ'ען אלס קעניג, ווײַל ער איז געווען דער אנפיהרער פון די קאלוויניסטען, און

זיי האבען געקריגען שטיצע ביי פיליפ דעם צווייטען, וואס האט געהאט געוויסע פרעטענזיעס אויפ'ן פראנצויזישען טהראן און האט געוואלט ארויפזעצען אויף איהם זיינע א טאכטער.

הייגריך האט לאנג געמוזט קעמפפען. א פאר מאל האט ער בעלאגערט פאריז, אבער יעדעס מאל האט איהם אלעקסאנדער פארנעזע פון נידערלאנד געצוואונגען אבצוטרעטען.

אין פראנקרייך האט זיך אונטערדעסען געבילדעט א פארטיי פון פאליטיקער און געמעסיגטע קאטאליקען, וואס האבען בעשלאסען מאכען א סוף צו די איינביגע מלחמות, פון וועלכע דאס לאנד איז געווארען פערארעמט און אבגעשוואכט. היינריך פון נאווארא איז בכלל געוועזען א טאלעראנטער פריינדליכער מענש, וואס האט זיך לייכט ערווארבען ליעבע און אכטונג ביי אלע קלאסען. היינריך האט אבער פערשטאנען, אז ווען ער זאל אפילו איינגעהמען פאריז, וועט ער נישט קענען זיצען רוהיג אויפ'ן טהראן, כל זמן ער וועט בלייבען א קאלוואניסט. ער האט זיך געזאגט, אז „דער פראנצויזישער טהראן איז ווערט א מעסע“ (א קאטוילישע תפלה) און האט אנגענומען דעם קאטוילישען גלויבען.

די פאריזער האבען געעפענט פאר איהם די טויערן פון שטאדט און האבען איהם אויפגענומען מיט גרויס פאראד און שמחה.

היינריך האט אלס קעניג אנגענומען דעם נאמען היינריך דער פיערטער. באלד ווי ער איז ארויף אויפ'ן טהראן האט ער געשלאסען אנ'אבמאך מיט דער ליגע און האט ארויסגעגעבען דעם עדיקט (בעפעהל) פון נאנט, לויט וועלכען די קאלוויניסטען האבען בעקומען גלויבענספרייהייט, פולע בירגערליכע רעכט און אנדערע הנחות. צווישען אנדערע האבען זיי בעקומען דאס רעכט גע'משפט צו ווערען פון אייגענע ריכטער. אלס גאראנטיע האט ער זיי איבערגעגעבען עטליכע פעסטונגען מיט פאלשטענדיגע קריעג-מוניציע. די וויכטיגסטע פון די דאזיגע פעסטונגען איז געוועזען לא ראשעל.

היינריך IV האט באלד אנגעהויבען צו היילען דאס לאנד פון די וואונדען, וואס עס האט געהאט בעקומען דורך די מלחמות. ער האט געשטיצט אקערבוי, האנדעל און אינדוסטריע מיט דער הילף פון זיין מיניסטער סיולי. (איבער דער ווירטשאפטליכער פאליטיק פון דער צייט וועלען מיר נאך שפעטער רעדען אויספיהרליך). זיין פרעהליכע עכט-פראנצויזישע נאטור, זיין טאלעראנץ צו אלע פארטייען האט איהם

ערווארבען די ליעבע פון גאנצען פאלק און מען האט איהם אפילו מוחל געווען זיין צו־גרויסע שוואכקייט צו שענע פרויען. אבער דער קאטוילישער פאנאטיזם האט נישט געשלאפען. היינריך'ס טאלעראנץ קעגען די אפיקורסים האט דעם פאנאטיזם נאך מעהר אויפגערייצט און ווען ער האט געוואלט שיקען זיין חיל צו הילף די דייטשע פראטעסטאנטען, האט איהם דער יעזואיט ראוואיאק מיט זיין מעסער דערשטאכען אויף טויט (אין יאהר 1610).

דער קארדינאל פון טאלעדא, דערהערענדיג די בשורה, האט מיט גרויס שמחה אויסגעשריען: „ווען גאט איז מיט אונז, ווער קען זיין געגען אונז?

היינריך IV און זיין מיניסטער סולי האבען איינגעפיהרט רעפארמען, וואס האבען געהאט א וויכטיגע בעדייטונג פאר דער עקאנאמישער ענטוויקלונג פון פראנקרייך.

ווען היינריך איז ארויף אויפ'ן טהראן איז אין ווירטשאפטליכען לעבען פון פראנקרייך געווען א פאלשטענדיגער חורבן. אין דער צייט פון די מלחמות האט מען די פעלדער פערנאכלעסיגט, פון די שטעדט, דערפער זענען געווארען חורבות, די בעפעלקערונג איז זיך צום גרעסטען טייל צולאפען. עס האבען זיך געבילדעט שאיקעס פון באנדיטען, וועלכע זענען ארומגעגאנגען אין לאנד און געראבעוועט.

ווען די פריצים, וואס זענען אויך געבליבען אהן לעבענס־מיטלען, האבען געוואלט העכערן די ארענדע פאר לאנד, איז געגען זיי אויסגעבראכען א פויערן־אויפשטאנד. די פויערן האבען געשריען, אז זיי ווילען נישט צולאזען, מען זאל זיי בעהאנדלען ווי שקלאפען. אבער אזוי ווי זיי האבען נישט געהאט ניט קיין קענטענישען צו פיהרען א מלחמה, ניט קיין גוטע געוועהר, ניט גענוג פראוויאנט, האבען זיי זיך באלד געמוזט אונטערגעבען.

היינריך IV האט הויפטזעכליך זיך געמיהט צו פערבעסערן די לאגע פון די פויערן. ער האט געוואלט, אז „יעדער פראנצויזישער פויער זאל יעדען טאג האבען א הוהן אין זיין זופ". א פאר מאל האט ער זיי בעפרייט פון די אבצאהל־חובות, וואס זיי זענען געבליבען שולדיג דער מלוכה פון פריהערדיגע יאהרען. ער האט פערוועהרט צו פערקויפען פאר א חוב בהמות און די אקער־געצייג פון די פויערן. סולי איז געווען איבערצייגט, אז דער גאנצער רייכטום פון לאנד ליעגט אין דער לאנד־ווירטשאפט, און אז דאס זענען די „אמת'ע גאלד־גרובען". ער האט

דעריבער פערלאנגט, אז מען זאל ערלויבען פריי ארויספיהרען פראנצויזישע תבואות אין אויסלאנד, כדי דער מקח פון די לאנדווירטשאפטליכע פראדוקטען זאל שטייגען און די לאנדווירטשאפט זאל ווערען געטריבען אין א גרעסערען מאסשטאב. פון דער צייט אן איז תבואה געווארען איינער פון די הויפט־ארטיקלען פון פראנצויזישען עקספארט (סחורות, וואס מען פיהרט ארויס פון לאנד). הייגריך האט זיך אויך אינטערעסירט מיט די נייעסטע מעטאדען צו פערבעסערען און צו פערפאלקאמנען דעם אקערבוי און די אגראנאמיע בכלל.

הייגריך IV. איז אבער געגאנגען נאך ווייטער ווי סיולי. ער האט זיך אויך אינטערעסירט מיט דער ענטוויקלונג פון דער אינדוסטריע פון פראנקרייך.

פון קויפמענישע קרייזען האט מען דעם קעניג דערלאנגט א פעטיציע, אין וועלכער עס איז געווארען נאכגעוויזען, ווי נויטיג עס וואלט זיין פאר פראנקרייך צו ענטוויקלען די מאנופאקטור. פריהער פלעגט פראנקרייך ליפערן אין אויסלאנד רויה־מאטעריאלען, ווי פלאקס, האנף און וואל, און פלעגט שפעטער קויפען אין אויסלאנד די פאבריקאטען, וואס זענען געווארען אויסגעארבייט פון איהרע רויהע מאטעריאלען. די סוחרים האבען נאכגעוויזען, ווי נאריש דאס איז, אז אין פראנקרייך וואלטען זיין וועניגער ארעמע לייט, ווען פראנקרייך זאל זיך אליין נעהמען צו פאבריקאציע. פראנקרייך מוז ווערען א לאנד פון אינדוסטריע. מען דארף פערוועהרען אריינצופיהרען אין לאנד פרעמדע פאבריקאטען און גלייכצייטיג נישט ארויסלאזען פון לאנד רויהע אדער האלב־רויהע שטאפען. מען דארף פערלייכטערן די בעדינגונגען פון האנדעל, פערקלענערען די אבצאהלונגען, און איינריכטען א האנדעלס־קאמער, וואס זאל זיך אויסשליסליך פערנעהמען מיט די אינטערעסען פון האנדעל און אינדוסטריע, וואס זאל שטודירען און אויספארשען די ווירטשאפטליכע בעדערפענישען פון לאנד און שאפען בעסערע בעדינגונגען פאר זייער ענטוויקלונג.

הייגריך דער IV האט א סך געטהון, כדי דורכצופיהרען דאס דאזיגע פראגראם אין לעבען. ער האט איינגעלאדען פרעמדע מייסטערס, וואס זאלען פערשפרייטען אין לאנד גרונדליכע פאך־קענטענישען, און האט געשטיצט די פראנצויזישע מאנופאקטור דורך פערשיעדענע הנחות און פרעמיעס.

פיערטעס קאַפּיטעל.

דער דרייסיגיעהריגער קריעג.

נאָך דעם אויגסבורגער שלום איז אין דייטשלאַנד געוואָרען אויף אַ קורצע צייט רוהיג. אָבער באַלד זענען צווישען די פּאַרטייען ווידער אויסגעבראָכען קאָנפליקטען, וואָס האָבען געפיהרט צו אַ מלחמה, וואָס האָט געדויערט דרייסיג יאָהר נאָכאַנאַנד און האָט חרוב געמאַכט גאַנץ דייטשלאַנד.

לויט דעם אויגסבורגער שלום איז דייטשלאַנד צופאַלען אין אַ מאַסע זעלבסטשטענדיגע פירשטענטומער. יעדער פירשט האָט געמעגט אַננעהמען די אמונה, וואָס געפעלט איהם, און האָט געקענט צווינגען זיינע אונטערטאַנען אַנצונעהמען זיין גלויבען. ווען אַ פירשט איז געשטאָרבען און האָט איבערגעלאָזען יורשים פון פערשיעדענע אמונות, ווען צ. ב. איין יורש איז געווען אַ קאַטאָליק און דער אַנדערער אַ פּראָטעסטאַנט, איז דער גאַנצער גורל פון לאַנד געווען אָבהענגיג פון דעם, ווער פון די יורשים עס וועט מנצח זיין. איטליכס מאָל פלעגען זיך אריינמישען די שכנים און רעליגיעזע פּאַרטייען, וואָס האָבען געוואָלט שטיצען זייער קאַנדידאַט, און עס פלעגט נישט נעהמען קיין סוף צו די אייביגע ריי־סעניִשען.

דער אויגסבורגער שלום האָט אויך נישט געהאַט בעשטימט די לאַגע פון דער קאַלוויניסטישער אמונה, וואָס איז צו יענער צייט נאָך געווען פערשפּרייט, הויפּטזעכליך אין דער שווייץ און אין פראַנקרייך, און וואָס איז אין סוף פון 17 יאָהרהונדערט אריינגעדרונגען אין דייטשלאַנד. אַ סך דייטשע פירשטען האָבען אַנגענומען די קאַלוויניסטישע אמונה און האָבען געפאָדערט גלייכע רעכט מיט די לוטעראַנער.

אין אויגסבורגער שלום־אָבמאַך האָט זיך נאָך געפונען איין פּונקט, וואָס האָט געפיהרט צו שטענדיגע מחלוקת; דאָס איז געווען דער פּונקט וועגען די נחלאות און פירשטענטומער, וואָס זייער פירשט איז אַ קאַטוילישער עפּיסקאָפּ. לויט דעם דאָזיגען פּונקט, האָבען אַזעלכע נחלאות געדאַרפט אַלעמאָל בלייבען ביי קאַטאָליקען אין די הענד, און פון דער אַנדערער זייט האָט די בעפעלקערונג בעקומען פאָלקאָמענע גלויבענס־פרייהייט. ווען דער עפּיסקאָפּ האָט אַנגענומען די פּראָטעסטאַנטישע אמונה, האָט ער, לויט דעם דאָזיגען פּונקט, פערלאָרען זיין נחלה און אַלע זיינע זכיות.

דעם דאָזיגען פּונקט האָט מען עובר געווען אויף יעדען שריט און טריט. אַ סך קאַטוילישע פּירשטענטימער האָבען די פּראָטעסטאַנטען פערהאַפּט פאַר זיך און די קאַטוילישע עפּיסקאָפּען האָבען זעהר אָפט געצוואונגען זייערע אונטערטאַנען אַנצונעהמען די קאַטוילישע אמונה.

אין לאַנד איז נישט געווען קיין איין אינסטאַנציע, וואָס זאָל קענען ברענגען אַנ'אָרדנונג אין די פערפּלאָנטערטע בעציהונגען און וואָס איהר פּסק־דין זאָל האָבען געהאַט קראַפט.

די דייטשע קסרים זענען געווען פערנומען מיט זייערע מלחמות, און יעדער פּירשט האָט געטהון, וואָס זיין הארץ האָט געגלוסט.

יעדערער האָט געמוזט זאָרגען אַליין פאַר זיך און זיך אויסזוכען די פּאַרטיי־מיטגליעדער, וואָס זאָלען איהם שטיצען. און דייטשלאַנד האָבען זיך געבילדעט צוויי פּירשטען־בונדען. די פּראָטעסטאַנטען האָבען זיך פעראיינינגט אין דער „אוניע“, אונטער דער אָנפיהרונג פון פּפאַלצישען קורפּירשט, די קאַטאָליקען האָבען געגרינדעט אַ קאַטוילישע ליגע (בונד) אונטער דער אָנפיהרונג פון בייערישען קורפּירשט מאַקסימיליאַן.

די מלחמה האָט זיך באַלד צופלאַקערט צוליעב די געשעהענישען אין בעהמען.

אין בעהמען האָט זיך די רעפאָרמאַציע געהאַט גיך פערשפּרייט. אַ צייט לאַנג האָט מען די פּראָטעסטאַנטען נישט געשטערט, אָבער ווען אויפ'ן טהראָן איז אַרויף פערדינאַנד II, האָט מען זיי אָנגעהויבען מורא'דיג צו רודפ'ן.

פערדינאַנד II איז געווען אַ תלמיד פון די יעזואיטען. די טשעכען האָבען איהם נישט געוואָלט אַנערקענען און האָבען אויסגעוועהלט פאַר אַ קעניג אַ דייטשען פּירשט. אַ פּאָר טשעכישע אַדעליגע האָבען זיך אַריינגענב'עט אין פּראַגער שלאָס און האָבען אַרויסגעוואָרפען דורכ'ן פענסטער צוויי העכערע בעאַמטע פון קעניג. און דאָס האָט שוין געפיהרט צו אַ פאַלשטענדיגען קריעג. עס האָט זיך אָנגעהויבען אַ מלחמה, וואָס האָט געדויערט דרייסיג יאָהר נאָכאַנאַנד.

ניט דער קייזער, ניט די פּראָטעסטאַנטען האָבען געהאַט גענוג אייגענעם חיל. דער קייזער האָט זיך דעריבער געווענדעט נאָך הילף צו דער „קאַטוילישער ליגע“, וואָס האָט געהאַט אַ גרויסע געדונגענע אַרמעע. די טשעכען האָבען געהאַט געהאָפט אויף דער דייטשער „אוניע“, אָבער

די „אוניע“ האָט זיי בעטראַכט פֿאַר פשוט'ע בונטאָווישטשיקעס געגען זייער געזעצליכען קייזער, און האָבען זיך אָבגעזאָגט זיי צו העלפֿען. פֿערדינאַנד II דאַגעגען האָט געקריגען גלייך הילף ביי דער „ליגע“. זייער גענעראַל טילי איז געקומען מיט אַ גרויסער אַרמעע און ביי'ם „ווייסען באַרג“ (ביי פּראַג) האָבען די טשעכען און דער חיל פֿון זייער נייעם קעניג (פֿרידריך פֿון פּפֿאַלץ) בעקומען אַ מורא'דיגע מפלה.

פֿערדינאַנד II האָט זיך נאָך דעם דאָזיגען נצחון שרעקליך נוקם געווען אָן די טשעכען. אין בעהמען האָט זיך אָנגעהויבען אַ פֿאָלשטענדיגע קאַטוילישע רעאַקציע. דאָס לאַנד האָט פֿערלאָרען זיין זעלבסטשטענדיגקייט, די פּראָטעסטאַנטישע שטעדט האָט מען פֿערברענט, די פּראָטעסטאַנטען האָט מען אַרויסגעיאָגט פֿון לאַנד און זייערע גיטער האָט מען קאָנפֿיס־קירט און פֿערטיילט צווישען דעם קאַטוילישען אַדעל. שפּעקולאַנטען האָבען אויסגענוצט די געלעגענהייט און האָבען געקויפֿט לאַנד צו שפּאָט־ביליגע פּרייזען און האָבען עס שפּעטער פֿערקויפֿט מיט גרויס ריוח. מען האָט פֿערוועהרט דעם פּראָטעסטאַנטישען גאָטעס־דיענסט. די קאַטוילישע גייסטליכע האָבען בעקומען צוריק אַלע נחלאות און בעזיצונגען, וואָס זענען געווען איבערגעגאַנגען אין פּראָטעסטאַנטישע הענד, און מען האָט זיי שוין פֿערגיטיגט פֿאַר'ן היזק, וואָס זיי האָבען דערפֿון געהאַט. די קאַטאָליקען האָבען איינגענומען פּפֿאַלץ (און די רהיין־פּראָווינצען) און האָבען דאָרטען אויך אָנגעהויבען צו רודף'ן דעם פּראָטעסטאַנטיזם.

די קאַטוילישע רעאַקציע איז געוואָרען פֿאַר די פּראָטעסטאַנטען זעהר געפֿעהרליך. זיי האָבען אַרויסגערופֿען צו הילף דעם דענישען קעניג חריסטיאַן IV, געגען וועלכען די „ליגע“ האָט ווידער אַרויסגעשיקט איהר גענעראַל טילי. אָבער די כחות פֿון דער „ליגע“ זענען שוין איצט געווען צו שוואַך.

צו דער צייט האָט דער טשעכישער גראַף וואַלענשטיין געמאַכט דעם קייזער אַ פֿאָרשלאַג, צוזאַמענצושטעלען פֿאַר איהם אַן'אייגענע אַרמעע, מיט דעם בעדינג, אַז ער זאָל האָבען פֿאָלקאָמענע פֿרייהייט צו טהון, וואָס ער וועט געפֿינען פֿאַר נויטיג. דער קייזער, וואָס האָט שוין לאַנג געוואָלט פּטור ווערען פֿון דער „ליגע“, האָט דעם פֿאָרשלאַג אָנגענומען.

וואַלענשטיין איז געווען אַ תלמיד פֿון די יעזואיטען. ער האָט גע־האַט אָבגעקויפֿט אַ סך גיטער, וואָס מען האָט קאָנפֿיסקירט ביי'ם טשע־כישען אַדעל, און איז דערפֿון שטאַרק רייך געוואָרען. ער האָט אומעטום

פאנאנדערגעשיקט זיינע מענשען, וואס האבען איהם אין משך פון א קורצער צייט אנגעקליבען אנ'ארמעע פון פופציג טויזענד מאן. דאס זענען געווען מייסטענס מענשען אהן בעשעפטיגונג, וועלכע מען האט צוגעזאגט א פרייע לוסטיג לעבען, א סך רויב און מתנות. וואלענשטיין האט אין גאנצען לאנד געהאט א שם פאר זעהר א רייכען פרייגעביגען מענשען, וואס וויל אליין גוט לעבען און לאזט אנ'אנדערען לעבען, און דעריבער זענען צו איהם געלאפען סאלדאטען פון אלע נאציאנען און פון אלע אמונות.

מיט דער דאזיגער ארמעע האט וואלענשטיין אין א קורצער צייט מנצח געווען דעם דענישען קעניג, וועלכער האט געמוזט בעטען שלום, און האט איינגענומען פאר'ן קייזער דעם צפון-ברעג פון באלטישען ים. נאר אן זיך האט ער אויך ניט פערגעסען. ער האט פאר איין גאנג פער-יאגט דעם פירשט פון מעקלענבורג און האט דאס לאנד פערנומען פאר זיך. ער האט אפילו אנגענומען דעם טיטול „גענעראל פון באלטישען ים און פון אקעאן“ און האט געהאפט צו קריגען פאר זיך א מלוכה אין איינע פון די צפון-לענדער.

דא האבען זיך די דייטשע פירשטען שוין דערשראקען פאר איהם. זיי האבען אנגעהויבען צו פאדערן פון קייזער, אז ער זאל אבזאגען וואלענשטיינ'ען און פונאנדערלאזען זיין חיל, ווייל ער בעראבעוועט ניט בלויז פרעמדע, נאר אויך אייגענע. דער קייזער האט זיי געמוזט נאכגעבען און האט וואלענשטיינ'ען אבגעזאגט.

צו דער צייט האט זיך אין דער בלוטיגער מלחמה אריינגעמישט א נייע מלוכה. דער שוועדישער קעניג גוסטאוו-אדאלף האט זיך ארויס-געזעצט מיט זיין חיל אויפ'ן דרום-ברעג פון באלטישען ים (אין פאמערן, צפון-דייטשלאנד), כדי צו קומען צו הילף די פראטעסטאנטען.

גוסטאוו-אדאלף איז געווען אנ'איבערצייגטער פראטעסטאנט און האט באמת געוואלט שטיצען זיינע גלויבענס-ברידער אין דייטשלאנד; נאר א חוץ דעם האט ער נאך געהאט דערביי א פאליטישען ציעל אויך. שוועדען האט שוין געהאט אריינגענומען אין איהרע הענד כמעט אלע לענדער ארום דעם באלטישען ים פון צפון און פון מזרח, עס האט איהר נאר געפעהלט דער דרום-ברעג (פאמערן), כדי דער באלטישער ים זאל זיין ארומגערינגעלט פון שוועדישע ערד פון אלע זייטען און זאל ווערען א שוועדישע אזערע.

גוסטאוו-אדאלף איז געווען א גלענצענדער פעלד-העער, ער האט

באַלד צושלאָגען טילי׳ס אַרמעע (ביי לייפּציג), איז דורכגעגאַנגען גאַנץ דייטשלאַנד און האָט איינגענומען בייערן, די פעסטונג פון קאַטאָליציזם. דער פראַנצויזישער מיניסטער רישעליע, וועלכער האָט געוואָלט פערניכטען די האַבסבורגישע דינאַסטיע, האָט איהם צוגעזאָגט צו שיקען הילף און געלד־שטיצע.

דער קייזער האָט ווידער געמוזט אָנקומען צו וואַלענשטיין׳ס הילף, אָבער וואַלענשטיין, וואָס האָט שוין געהאַט געפיהרט אונטערהאַנדלונגען מיט׳ן שוועדישען קעניג, האָט איצט געשטעלט זעהר שווערע בעדינגונגען. ער האָט געפאָדערט אונבעגרענצטע פאָלמאַכט אין די לענדער, וואָס ער וועט איינגעהמען, און אויסערדעם, אַלס בעלוינונג, אַ פירשטענטום אין די האַבסבורגישע לענדער. געמיינט האָט ער בעהמען.

דער קייזער האָט געמוזט איינגעהן אויף אַלע בעדינגונגען. וואַלענשטיין האָט באַלד ווידער אַרויסגעשטעלט אַ גרויסע אַרמעע. גוסטאַוו־אַדאָלף האָט געמוזט פערלאָזען דרום־דייטשלאַנד. ביי ליצען אין זאַקסען איז פאָרגעקומען צווישען זיי אַנ׳ענטשיידענע (דעצידירענדע) שלאַכט. די שוועדען האָבען מנצח געווען, אָבער גוסטאַוו־אַדאָלף איז געפאַלען טויט אין דער מלחמה און די שוועדען זענען געבליבען אָהן אַ פיהרער, וואָס זאָל זיך קענען פערמעסטען מיט וואַלענשטיין׳ען; אָבער וואַלענשטיין האָט די דאָזיגע גינסטיגע לאַגע נישט אויסגענוצט. ער האָט אפילו אָנגעהויבען צו פיהרען געהיימע אונטערהאַנדלונגען מיט די שוועדען, כדי זיך צו פערזיכערן דאָס פירשטענטום אין בעהמען.

פערדינאַנד II האָט זיך דערפון דערוואוסט, און האָט ביי איהם אָבגענומען די פיהרונג פון דער אַרמעע. וואַלענשטיין האָט געמאַכט געגען קעניג אַ בונד פון גענעראַלען, וואָס האָבען געשוואָרען צו שטעהן אויף זיין זייט. אָבער אַ פּאָר אָפיצערען, וואָס זענען געבליבען טריי דעם קייזער, האָבען זיך אַריינגעריסען אין וואַלענשטיין׳ס שלאָפצימער און האָבען איהם דער׳הרג׳עט (1634).

די מלחמה האָט שוין געהאַט געדויערט 16 יאָהר. אַלע פּאַרטייען זענען שוין געווען מיד און האָבען געוואָלט שלום. אָבער דאָס האָט זיך שוין איצט נישט געווענדט אָן זיי אַליין. די פרעמדע מלוכות, וואָס די דייטשע פירשטען האָבען געהאַט אַליין גערופען צו הילף געגען קייזער, זענען אין דייטשלאַנד פערבליבען און האָבען אויסגענוצט די אָבגעשוואַכטקייט פון לאַנד פאַר זייערע צוועקען. די מלחמה האָט נאָך געדויערט 14 יאָהר. איטליכס יאָהר פלעגען די שוועדען מאַכען אַנ׳אָנפאַל אויף צפון־

דײַטשלאַנד און ראַבעװען דאָס לאַנד. די פֿראַנצױזען האָבען צו דער זעלבער צײַט געַבעל־הבית'עװעט אין דרום־דײַטשלאַנד.

ענדליך האָט מען געשלאָסען שלום, דעם אַזױ־גערופֿענעם װעסט־פֿאַלישען שלום, װײַל ער איז געמאַכט געװאָרען אין מינסטער, פּראָװינץ װעסטפֿאַלען. די װיכטיגסטע בעשטימונגען פֿון דעם דאָזיגען שלום זענען געװען פֿאָלגענדע:

1) די קאַטאָליקען, לוטעראַנער און קאַלװיניסטען בעקומען גלײַכע בערעכטיגונג. דעם פּונקט: „װעמענ'ס מלוכה, דעם'ס אמונה", װאָס האָט געהאַט געפֿירט צו אַזױ פֿיעל קאָנפֿליקטען, האָט מען אָבגעשאַפֿט. די קאַטאָליקען זענען פֿרײַ אין לענדער פֿון פּראָטעסטאַנטישע פֿירשטען און, אומגעקעהרט, פּראָטעסטאַנטען — אין לענדער פֿון קאַטוילישע פֿירשטען.

2) אַלע קאַטוילישע פֿירשטענטימער, װאָס זענען געװאָרען סעקולאַריזירט (איבערגעגאַנגען צו װעלטליכע פּראָטעסטאַנטישע בעזיצער) ביז דעם יאָהר 1624, בלײַבען בײַ די פּראָטעסטאַנטען; װאָס ס'איז געװאָרען סעקולאַריזירט נאָך 1624, געהט צוריק צו די קאַטאָליקען.

3) די פֿירשטען זענען געװאָרען פֿאָלקאָם זעלבסטשטענדיג און האָבען בעקומען דאָס רעכט צו שליסען אָבמאַכען מיט פֿרעמדע מלוכות.

4) שװעדען האָט בעקומען פּאָמערן, פֿראַנקרײַך — עלזאַס.

5) די שװײַצער און די האָלענדישע רעפּובליקען זענען געװאָרען אָנערקענט.

די טרױעריגע פֿאָלגען פֿון 30־יעהריגען קריעג.

דער דרײַסיג־יעהריגער קריעג האָט געמאַכט אַ תל פֿון דײַטשלאַנד, װאָס האָט זיך שױן פֿאַר דער מלחמה אױך געפֿונען אין זעהר אַ טרױעריגען צושטאַנד. זינט די נײַע ענטדעקונגען האָט זיך דער צענטר פֿון האַנדעל געהאַט אריבערגעטראָגען אין אַנדערע לענדער. דײַטשלאַנד האָט געהאַט דעמזעלבען גורל, װי איטאַליען. דער האַנדעל האָט זיך קאָנצענטרירט בײַ די ברעגעס פֿון מערב־אײראָפּא, אין האָלאַנד און פּאָרטוגאַל. דער פֿערקעהר איבער די אַלפּען און די גרױסע דײַטשע טײַכען איז זעהר אָבגעשװאַכט געװאָרען. אפילו דער האַנזא־בונד, װאָס האָט אין מיטעל־אַלטער געשפּיעלט אַ גרױסע ראָליע, איז איצט בטל געװאָרען. אין צפֿון־אײראָפּא זענען אױסגעװאַקסען שטאַרקע מלוכות, שװעדען, ענגלאַנד, דענעמאַרק. און דער האַנזא־בונד, װאָס איז בעשטאַנען פֿון צװאָרפֿענע, זעלבסטשטענדיגע שטעדט, האָט זיך נישט געקענט פֿערמעסטען מיט

זייערע גרויסע שטאַרקע חילות. פֿון דער איינענער מלוכה האָט ער קיין שום ניט געקענט דערוואַרטען. אין עליזאַבעטע'ס צייטען האָבען די ענגלענדער אָנגעהויבען אַריינצופֿיהרען אין דייטשלאַנד ענגלישע שטאָפֿען און האָבען דערמיט אַלץ מעהר געשעדיגט די וועבערייַ אין דייטשלאַנד. אויפֿ'ן באַלטישען ים, וואָס האָט זיך געפֿונען אין שוועדישע הענד, האָבען זיך באַוויזען שטאַרקע קאָנקורענטען — די האָלענדער. די האַנזא האָט ביסלעכווייז אָנגעהויבען זיך פֿונאַנדערפֿאַלען, איין שטאָדט נאָך דער אַנדערער איז אַרויס פֿון בונד, ביז ס'זענען געבליבען אין גאַנצען נאָר 3 שטעדט אין בונד, האַמבורג, ליבעק, ברעמען. די דאָזיגע שטעדט הייסען נאָך איצט אויך האַנזאַ־שטעדט און האָבען אין דייטשלאַנד באַזונדערע רעכט.

דער דרייסיג־יעהריגער קריעג האָט אַלץ צושטערט, וואָס איז נאָך געווען געבליבען. די מעהרסטע שטעדט און דערפֿער זענען אָפּגעברענט, פֿון 18 מיליאָנען מענשען זענען קוים געבליבען 7 מיליאָן. די גע'הרג'עטע זענען געלעגען אויף די פֿעלדער ניט באַגראָבען, אַ רויב פֿאַר ווילדע חיות און פֿויגלען. אין בעהמען אַליין זענען פֿון 4 מיליאָן מענשען גע־בליבען 800 טויזענד. האַנדעל, אינדוסטריע און אַקערבוי זענען אין גאַנצען חרוב געוואָרען. די פֿעלדער זענען געווען צוטרעטען, די גרויסע דייטשע וועלדער זענען געווען אויסגעהאַקט אָדער אויסגעברענט. די, וואָס זענען געבליבען לעבען, האָבען אָפּטמאָלס מקנא געווען די טויטע. זיי האָבען געליטען הונגער און קעלט, פֿלעגען זיך מוזען ערנעהרען מיט וואָרצלען און קרייטיכער. די מלחמה האָט געהאַט אויסערדעם אַ שרעק־ליכע ווירקונג אויף דאָס קולטורעלע לעבען אין דייטשלאַנד. אַ שטענדיגער חיל איז צו יענער צייט נאָך ניט געווען. די סאָלדאַטען פֿלעגט מען דינגען, ווי מען דינגט איצט אַרבייטער צו בויען אַ הויז, און געצאָהלט האָט מען זיי מיט דעם, וואָס מען האָט אַוועקגערויבט ביי'ם שונא. וואַלענ־שטיין פֿלעגט זאָגען, אַז די מלחמה „מוז זיך אַליין דערנעהרען". מען האָט דעריבער געגעבען די סאָלדאַטען פֿולע פֿרייהייט, זיי האָבען געמעגט נעהמען און טהון, וואָס זיי האָט געגלוסט. נאָך אַ נצחון פֿלעגען זיי זיך אַרויפֿוואַרפֿען אויף דער איינגענומענער שטאָדט, ווי ווילדע חיות, די זכרים האָבען זיי אויסגעהרג'עט, די פֿרויען געשענדעט און פֿלעגען אַלץ אַוועקנעהמען, וואָס זיי האָבען נאָר געקענט שלעפּען מיט זיך. דאָס איב־ריגע האָבען זיי פֿערברענט. ווען טילי האָט גענומען מאַגדעבורג און מען האָט זיך ביי איהם געבעטען, ער זאָל שוינען די שטאָדט, האָט ער־

געענטפֿערט: „וואַרט נאָך אַבּיסעל, איך וועל זעהן, וואָס עס לאָזט זיך טהון, מען מוז דאָך דעם סאָלדאַט עפּעס געבען פֿאַר די צרות און סכּנות, וואָס ער האָט זיך געמוזט אויסשטעהן“.

אַזוי האָבען די מלחמות ענטוויקעלט אין פֿאָלק די גרעבּסטע אינ־סטינקטען. די מענשען זענען געוואָרען פֿערווילדעט, ווי די בלוט־דורשטיגע חיות אין וואַלד. די מאָראַל איז אין גאַנצען געפֿאַלען, פֿון די אַמאָליגע שענע זיטען איז נישט געבליבען קיין זכר.

אין פּאָליטישער בעציהונג האָט די דרייסיג־יעהריגע מלחמה דייטש־לאַנד אין גאַנצען צובּראָכען. דאָס לאַנד איז איצט צופֿאַלען אויף 300 זעלבּסטשטענדיגע פֿירשטענטימער און בערך 50 פֿרייע שטעדט. דער קייזער האָט אָנגעוואָהרען זיין גאַנצען אויטאָריטעט און איז נאָר געבּלי־בען ביי׳ם פּוסטען טיטול. דער רייכסטאָג (דומע) האָט פּאַקטיש נישט געהאַט קיין מאַכט. כּדי אַ פּראָיעקט זאָל ווערען אָנגענומען, האָט געמוזט זיין נישט אַ מעהרהייט שטימען, נאָר פֿאָלקאָמענע איינשטימיגקייט פֿון אַלע קורפֿירשטען, פֿירשטען און שטעדט, וואָס איז, פֿער־שטעהט זיך, געווען אַן׳אומעגליכע זאַך.

אויף אַזאַ אופֿן, האָט דער וועסטפֿאַלישער שלום נאָר פֿערשטאַרקט די מאַכט פֿון די פֿירשטען, וואָס זענען איצט געוואָרען אינגאַנצען אומ־אָבּהענגיג פֿון קייזער. די דייטשע פֿירשטען האָבען אָנגעהויבען צו פֿיהרען אַ ברייט לעבען. זיי האָבען געבּויט רייכע פּאַלאַצען און שלעסער, וואו זיי האָבען איינגעפֿיהרט אַ אונגעוועהנליכען לוקסוס. יעדערער פֿון זיי האָט געוואָלט זיין אין זיין לאַנד אַ קליינער לודוויג דער פֿערצעהנטער, און כּדי צו בעקומען די נויטיגע סומעס פֿאַר זייער פֿערשווענדעריש לעבען, האָבען זיי אַרויפֿגעלעגט אויף זייערע אונטערטאַנען גרויסע אַבּ־צאָהלען און פֿלעגען אַפֿילו פֿערקויפֿען זייערע מענשען פֿאַר סאָלדאַטען פֿרעמדע מלוכות.

פֿינפֿטעס קאַפּיטעל.

פּוילען אין 16־טען און 17־טען יאָהרהונדערט.

די פּוילישע מלוכה האָט זיך אויסגעשפּרייט אויף דער דרום־מזרח זייט פֿון די קאַרפּאַטען און האָט בּיסלעכווייז פֿערנומען די סטעפּעס אַרום די גרויסע טייכען פֿון דרום־רוסלאַנד. אין דער דאָזיגער געגענד האָבען אַ צייט לאַנג געהאַט געבּעל־הבית׳עוועט די טאַטערען. דאָס לאַנד

איז געווען שרעקליך אָבגעלאָזען, אָבער זעהר פרוכטבאַר.

די פּאָליאַקען האָבען זיך אַהין געלאָזען אין גרויסע מאַסען און האָבען אָנגעהויבען דאָס לאַנד צו קאָלאָניזירען. דאָס דאָזיגע לאַנד אַרום די טייכען דניעסטער, בוג און דניעפּר (איצטיגע גאַליציען, וואָלינער, פּאָדאָליער, קיעווער און פּאָלטאַווער גובערניעס), וואָס האָט שפּעטער בעקומען דעם נאָמען קליין=פּוילען, איז געווען אַ סך גרעסער, ווי דאָס אַלטע גרויס=פּוילען.

דאָס לאַנד איז קאָלאָניזירט געוואָרען פון די פּוילישע מאַגנאַטען, און אויסערדעם האָבען דאָ פערנומען ערד אַ סך פריִע קליינע ערד=בעזיצער, וואָס אַ טייל פון זיי האָט געבילדעט אַ געוויסע גרעניץ=וואַך (די קאָזאַקען), וועלכע האָט געשיצט פּוילען פאַר די אָנפאַלען פון די טערקען פון דער דרום=זייט (פון שוואַרצען ים). דעם בעסטען חלק האָבען זיי אָבער געמוזט אָבגעבען די פּוילישע מאַגנאַטען, וועלכע האָבען אַהער געשיקט זייערע פּויערן און האָבען זיי געלאָזט בעאַרבייטען פאַר זיך די ערד. זיי אַליין פלעגען בלייבען אין זייערע גיטער, און דאָס בעאַרבייטע לאַנד פלעגען זיי אָבגעבען אין אַרענדע, הויפּטזעכליך אידען.

די פּוילישע תבואה האָט געהאַט אַ גרויסען אָבזאַץ אין אייראָפּא און די שליאַכטע (די קליינע אַדעללייט) האָט זיך ידערזבער אַלץ מעהר גענומען צו לאַנד=ווירטשאַפט. זיי האָבען אַריינגענומען אין זייערע הענד דעם גאַנצען תבואה=האַנדעל. כדי צו האָבען בילינע אַרבייטס=קראַפט, האָבען זיי געשטרעבט וואָס מעהר אונטערצודריקען די פּויערן און צו פערגרעסערען די אַרבייט, וואָס זיי האָבען געדאַרפט טהון פאַר די פריצים, צו וועלכע זיי זענען געווען צוגעשריבען. זיי האָבען באַלד אויף זייער סיים דורכגעפיהרט אַ געזעץ, לויט וועלכען אַלע פּויערן זענען געוואָרען צוגעשמידט צו דער ערד. די פּויערן האָבען נישט געהאַט קיין רעכט צו פערלאָזען זייער שטעל אָהן דער ערלויבניש פון פּריץ און דער פּריץ האָט געמעגט די פּויערן, וואָס זענען אַנטלאָפען, צוריקנעהמען מיט געוואַלד. אויסערדעם האָבען די פּויערן געמוזט אַרבייטען פאַר'ן פּריץ עטליכע טעג אין וואָך (פריהער פלעגען זיי נאָר צאָהלען אַ געוויסען צינש און פלעגען אַרבייטען לויט אָבמאַך). יעדער פּריץ איז געוואָרען דער שופט פון זיין געגענד און די פּויערן זענען געווען אָבהענגיג פון זיין משפט. די פּויערן האָבען קיין זאַך נישט געקענט טהון געגען דעם. דער סיים איז געלעגען ביי דער שליאַכטע אין די הענד. די פּויערן און די שטעדטישע לייט האָבען דאָרטען קיין פערטרעטער נישט געהאַט.

אין זעכצעהנטען יאהרהונדערט זענען די פוילישע שטעדט געוועזען זעהר וועניג ענטוויקעלט, הויפטזעכליך האָבען אין די שטעדט געוואָהנט דייטשען און אידען, וואָס האָבען נישט געטאָרט קיין ערד קויפען. די שליאכטע האָט זעהר געשטערט די ענטוויקלונג פון האנדעל און אינדוסטריע דורכדעם, וואָס זיי האָבען אַלע לאַנדווירטשאַפטליכע פּראָדוקטען געלאָזען אַרויספיהרען פון לאַנד אָהן אָבצאָהל (פּאָשלינע) און האָבען זיך געמיהט, וואָס ביליגער צו מאַכען דעם צאָל-טאַריף פאַר פרעמדע סחורות, וואָס זענען אַריינגעפיהרט געוואָרען אין פוילען, ווי זיידענשטאָפען, געווער, לוקסוס-אַרטיקלען און אַנדערע געברויכס-אַרטיקלען. דער מקח פון תבואות איז שטאַרק געשטיגען (ווייל אין לאַנד איז געבליבען ווייניג סחורה). אָבער דורכדעם, וואָס מען האָט אין לאַנד אַריינגעלאָזען פריי פרעמדע סוחרים מיט זייערע סחורות, האָט זיך אין פוילען נישט געקענט ענטוויקלען אַ אייגענע האַנדעלס- און האַנדווערקער-קלאַס.

די איינציגע קלאַס, וואָס האָט נאָך געהאַט אין פוילען געוויסע רעכט, אויסער דער שליאַכטע, זענען געוועזען די קאַטוילישע גייסטליכע. אָבער דערמיט איז די שליאַכטע געוועזען שטאַרק נישט צופרידען, און זי האָט זיך דעריבער שטאַרק פּעראינטערעסירט מיט דער רעפאָרמאַציע. אָננעהמענדיג דעם פּראָטעסטאַנטישען גלויבען, האָבען זיי געקענט קאָנפיסקירען די קאַטוילישע נחלאות און צונעהמען פאַר זיך דעם מעשר, וואָס די פויערען פלעגען צאָהלען דער קירך. בעזונדערס פערשפּרייט איז צווישען דער פוילישער שליאַכטע געוועזען דער קאַלוויניזם, ווייל דאָ האָבען זיי געקענט שפּיעלען אַ גרויסע ראָליע אַלס „עלטעסטע" (פּרעסביטעריאַנער) אין דער געמיינדע. הויפטזעכליך האָט זיך די פוילישע רעפאָרמאַציע ענטוויקעלט אין דער רעגירונג פון זיגמונד אויגוסט II (1548—1572). מען האָט געוואָלט דורכפיהרען אַ גרינדליכע רעפאָרם פון דער גאַנצער מלוכה-אָרדנונג: דורכפיהרען אַ שטרענגע צענטראַליזאַציע (פעראייניגונג אין איין אָרט) פון די איינציגע פּראָווינצען, וואָס זענען כמעט זעלבסטשטענדיג, און הויבען דעם אויטאָריטעט פון סיים. די דעפּוטאַטען פון סיים האָבען געוואָלט בעקומען מעהר מאַכט. פריהער זענען זיי נאָר געוועזען בעפאָלמעכטיגטע פון די 30 סיימיקעס, און פלעגען נישט טאָרען האָבען אַ אייגענע מיינונג, נאָר דורכפיהרען די אינסטרוקציעס, וואָס די סיימיקעס האָבען זיי געגעבען. איצט האָט מען געוואָלט מאַכען פון סיים אַ ריכטיגען פּאַרלאַמענט, וואו די דעפּוטאַטען זאָלען קענען פריי אַרבייטען אַלס די ריכטיגע

פֿערטרעטער פֿון פֿאָלק, און בעשליסען אַלע פֿראַגען לויט אַ מעהרהייט שטימען.

אויסערדעם האָט מען געוואָלט פֿערשטאַרקען די מאַכט פֿון קעניג און פֿערנעהמען די פֿינאַנסען פֿון דער מלוכה דורך דער קאָנפֿיסקאַציע פֿון די קירכען־גיטער.

די דאָזיגע רעפֿאָרם האָט זיך אָבער נישט איינגעגעבען. פּראָטעסטאַנטען זענען אין פּוילען געווען אין זעהר אַ קליינער צאָהל, און זענען נאָך אַ חוץ דעם צופֿאַלען אויף פֿערשיעדענע סעקטען. די קאַטוילישע גייסטליכע האָבען אפֿילו געוואָלט זיך אָבשיידען פֿון רוים, אָבער זייערע נחלאות האָבען זיי נישט געוואָלט אָנוועהרען. די גרעסטע געגנער פֿון דער רעפֿאָרם זענען געווען די גרויסע מאַגנאַטען, וואָס האָבען נישט געוואָלט צולאָזען, אַז די מאַכט פֿון קעניג זאָל זיך פֿערשטאַרקען.

אין זיגמונד II רעגיערונג איז פֿאָרגעקומען נאָך איין וויכטיג געשעהעניש: פּוילען און ליטאַ האָבען זיך פֿעראייניגט. ביידע מלוכות האָבען פֿון איצט אָן געהאַט איין סיים, איין קעניג, האָבען די אויסערליכע פּאָליטיק געפֿיהרט צוזאַמען, אָבער די אינוועניגסטע אַנגעלעגענהייטען האָט יעדע מלוכה געפֿיהרט פֿאַר זיך מיט אַן׳אייגענער פֿערוואַלטונג. די דאָזיגע פֿעראייניגונג ווערט אָנגערופֿען לובלינער אוניע, ווייל זי איז געוואָרען בעשלאָסען אויפֿ׳ן לובלינער סיים פֿון יאָהר 1569.

זיגמונד אויגוסט האָט נישט איבערגעלאָזען קיין קינדער. מיט איהם איז אויסגעשטאָרבען די דינאַסטיע פֿון די יאַגעלאָנען. פּוילען איז געוואָרען אַ וואַהל־מלוכה. די קעניגען האָבען שוין איצט נישט מעהר איבערגעלאָזען די מלוכה זייערע קינדער בירושה, נאָר יעדעס מאָל, ווען דער קעניג איז געשטאָרבען אָדער האָט זיך אָבגעזאָגט פֿון טהראָן, פֿלעגט מוזען ווערען געוועהלט אַ נייער קעניג.

דאָס רעכט צו וועהלען דעם קעניג האָט נאָר געהאַט די שליאַכטע און די שליאַכטע פֿלעגט אויסנוצען די וואַהלען, כדי אויסצודינגען ביי די קאַנדידאַטען, וואָס האָבען זיך גענויטיגט אין זייערע שטימען, פּריווילעגיעס פֿאַר זיך. אייגענטליך איז פּוילען פֿון 1573 אָן געוואָרען אַ רעפּובליק (רזעטש פּאָספּאָליטאַ) מיט אַ לעבענסלענגליכען פּרעזידענט, וואָס זיינע רעכט זענען געווען זעהר בעגרענעצט. דער פֿראַנצויזישער פּרינץ הייגריך וואַלואַ, וועלכער איז געווען דער ערשטער פּוילישער געוועהלטער קעניג

(וואס איז באלד אנטלאפען צוריק קיין פראנקרייך), האט זיך געמוזט מתחייב זיין, נישט צו ערקלערען קיין מלחמה און נישט צו שליסען קיין שלום אהן דער הסכמה פון סענאט, ד. ה. פון די מאגנאטען און עפיסקאפען. די ארמעע האט ער געמוזט אויפהאלטען אויפ'ן אייגענעם חשבון. צווישען קעניג און דער שליאכטע פלעגט געשלאסען ווערען אין א געוויסען זין א פשוט'ער אבמאך לויט גאנץ גענויע בעשטימטע בעדינגונגען.

פוילען איז פערבליבען ווי פריהער א בונד פון פרייע פראווינצען (וואעוואדסטוועס), וואס פלעגען שיקען צום סיים זייערע דעפוטאטען מיט גענויע אינסטרוקציעס, ווי איצט צ. ב. שיקען די מלוכות זייערע פערטרעטער אויף אינטערנאציאנאלע פאסאלען־קאנפערענצען. יעדער פראיעקט האט געמוזט ווערען אנגענומען איינשטימיג, א מעהרהייט שטימען איז נישט געווען גענוג. די מינדערהייט, וואס איז נישט געווען צופרידען מיט דער מיינונג פון דער מעהרהייט, האט געקענט פערלאזען דעם סיים און מבטל מאכען אלע בעשלוסען. עס איז געקומען אזוי ווייט, אז יעדער איינציגער שליאכציץ, וואס ס'איז איהם נישט געפעלען דער בעשלוס פון סיים, האט געקענט זיך אוועקשטעלען און זאגען: ניע פאזוואליאם — איך ערלויב נישט — און אלע בעשלוסען פון סיים זענען געווארען בטול ומבוטל. דאס האט מען אנגערופען „די גאלדענע פרייהייט פון דער שליאכטע".

באמת האבען דאס רעדעל אויפ'ן סיים געפיהרט די גרויסע מאגנאטען, אין זייערע גרויסע גיטער און הויפען האבען געלעבט מאסען ארעמע שליאכציצעס, וואס זענען געווען אינגאנצען אבהענגיג פון זיי. אט די טעלערלעקערס און חונפים זענען אלע מאל געווען אויף זייער זייט און האבען מיט סקאנדאלען און סטראשונקעס דורכגעפיהרט, וואס די מאגנאטען האבען פערלאנגט.

ווען מען האט אויפ'ן סיים נישט געקענט דורכפיהרען א געוויסען פראיעקט, ווייל ס'איז נישט געווען פאר איהם קיין איינשטימיגקייט, פלעגט מען מאכען קאנפעדעראציעס. ד. ה. בעוואפענטע בונדטען. דאס האט אויך געהערט צו דער גאלדענער פרייהייט פון דער שליאכטע. יעדער שליאכציץ האט, לויט דער דאזיגער פארשטעלונג, געמעגט זיך אנטקעגענשטעלען מיט געוואלד די מלוכה = אנגעשטעלטע און מאכען א בונט (ראקאש) ווען ער האט איינגעפונען, אז זייערע מעשים זענען אונגעזעצליך. די ערשטע קאנפעדעראציע האבען געמאכט די פוילישע פראטעסטאנטען גלייך ווי זיגמונד אויגוסט איז געשטארבען און מען האט געדארפט

וועהלען א נייעם קעניג. זיי האבען געצוואונגען דעם סיים צושטעלען דעם קעניג היינריך וואלוא די בעדינגונג, אז ער זאל זיי גאראנטירען גלויבענס־פרייהייט. היינריך וואלוא האט געמוזט שווערען, אז ער וועט די פראטעסטאנטישע אמונה נישט שטערען, אבער א ג ע ז ע ץ וועגען גלויבענס־פרייהייט האט דער סיים נישט ארויסגעגעבען.

די קאטוילישע רעאקציע אין פוילין.

דער פראטעסטאנטיזם אין פוילען איז געוועזען שטארק פֿערבינדען מיט די פאליטישע רעפארם־שטרעבונגען, און ווען די רעפֿארמען האבען זיך נישט איינגעגעבען, האט דער פראטעסטאנטיזם אנגעהויבען צו פֿאלען. די שליאכטע האט שוין נישט געהאט קיין אינטערעסע צו שטיצען די רעפֿארמאציע. בלייבענדיג ביי דער קאטוילישער אמונה, האבען זיי געקענט א סך מעהר געווינען. אין יאהר 1587 האט מען אויסגעקליבען אלס קעניג דעם שוועדישען פרינץ זיגמונד III, וואס איז געוועזען א פֿאנאטישער קאטאליק און האט געוואלט נאכטהון פֿיליפּ דעם צווייטען פֿון שפאניען. כדי צו שטיצען די קאטוילישע אמונה, האט ער פֿערטיילט צווישען די קאטוילישע שליאכציצען גרויסע נחלאות, און האט זיי געגעבען די בעסטע שטעלען און פענסיעס.

אין פוילען האבען זיך בעוויזען די יעזואיטען, זיי האבען אין גאנצען לאנד געעפֿענט שולען און האבען ארייגענומען אין זייערע הענד די ערציהונג פֿון דער אריסטאקראטישער יוגענד. זיי האבען אויפֿגערייצט די קאטוילישע מאסע געגען די פראטעסטאנטען, געגען וועלכע עס האבען זיך באלד אנגעהויבען מורא'דיגע רדיפות. מען האט די פראטעסטאנטען גע־הרג'עט, זייערע קירכען צושטערט און פֿערברענט, זייערע פראצעסיעס צוטריבען.

די יעזואיטען האבען איינגעפֿיהרט א שטרענגע צענזור, ווי אין שפאניען. אלע פראטעסטאנטישע דרוקערייען האט מען פֿערמאכט. די פוילישע ליטעראטור, וואס האט זיך אין 16־טען יאהרהונדערט אויסגעצייכענט מיט איהר ריינקייט אין געדאנקען און מיט איהר פרייער וועלטאנשויאונג, איז איצט געווארען פוסט און ארעם, זי האט נאר געזונגען מה־יפית לידער די יעזואיטען און מאגנאטען, ביי וועמען זי איז געווען אין גאנצען פֿערשקלאפט. כדי צו פֿערשטארקען די מאכט פֿון פאפסט, או אבצושוואכען די פראוואסלאוויע (דעם גריכיש־קאטוילישען גלויבען) האבען

די יעזואיטען געגרינדעט אין דער „בריסקער אוניע“ (אין יאהר 1596) די אוניאטישע קירך.

די אוניאטישע קירך האט אנערקענט די אויבערהערשאפט פון רוימישען פאפסט, זי איז אבער געבליבען בײַ די אלע צערעמאניעס פון דער פראוואסלאוונער אמונה. דערמיט האבען די יעזואיטען געוואלט צוציהען צו רוים די רוסישע פראוואסלאוונע.

אבער מיט זייער דאזיגער פאליטיק האבען זיגמונד און די יעזואיטען פוילען אונגליקליך געמאכט.

ווען זיגמונד איז געווארען קעניג, האט זיך פוילען געפונען אין זעהר א גוטער לאגע. אין מאסקווא זענען צו דער צייט געווען בונטען (נאכ'ן טויט פון איוואן גראזני) און זיגמונד האט לייכט געקענט אויסנוצען די אונרוהען פאר זיך און מאכען מאסקווא אבהענגיג פון פוילען. אבער זיין קאטוילישער פאטריאטיזם האט אלץ פערדארבען.

מיט זיין פאנאטיזם האט ער אין שוועדען, (וואס האט געהערט צו איהם), ארויסגערופען א רעוואלוציע, ער האט די שוועדישע קרוין אנגעוואוירען און האט אריינגעשלעפט פוילען אין א מלחמה, נאך וועלכער פוילען האט פערלוירען ליפלאנד.

צוליעב דעם זעלבען טעם האט זיך נישט איינגעגעבען זיין פאליטיק אין רוסלאנד. דורך זיין אפענער קאטוילישער פראפאגאנדא האט ער אבגעשראקען די פראוואסלאוונע גייסטליכע, וועלכע האבען געהאט בײַ די וואהלען א גרויסע דעה, און מען האט געוועהלט א רוסישען פירשט. פוילען האט ווידער געמוזט פיהרען מלחמה מיט רוסלאנד, און איז געווארען זעהר אבגעשוואכט. באלד נאך זיגמונד'ס III טויט האבען זיך אנגעהויבען גרויסע קאזאקען-אונרוהען.

די קאזאקען האבען געוואהנט אויפ'ן דרום-מזרח-גרענעץ פון דער פוילישער מלוכה, אין דער איצטיגער אוקראינא. זיי האבען געהאט בעקימען אייגענע ערד און האבען דערפאר אבגעהיט די פוילישע מלוכה פאר אנפאלען פון די טערקען און די קרימער טאטארען. אבער א חוץ די „בעזעצטע“ קאזאקען זענען נאך געווען א סך „פרייע קאזאקען“. זיי האבען זיך בעזעצט אויף די אינזלען און פעלזען פון אונטערשטען דניעפר (אויף די אזוי גערופענע פאראגעס „זאפאראזשסקאיא סיעטש“) און האבען דארטען געגרינדעט א פרייע סאלדאטען-רעפובליק מיט אנ'אייגענער פערוואלטונג. די פאראגעס זענען געווארען א מין ערי-מקלט פאר קאזאקען, וואס האבען נישט געהאט קיין איי-

גען לאַנד. פֿאַר פּויערען, וואָס זענען אַנטלאָפֿען פֿון די גוטס־בעזיצער, פֿאַר פּראַוואָסלאַוונע, וואָס זענען אונטערדריקט געוואָרען פֿון די קאַטאָליקען און אוניאַטען, און בכלל פֿאַר יעדען גוטען ברודער, וואָס האָט ליעב געהאַט אַ פֿרייע לעבען און פֿרעהליכע חברה. צו געוויסע צייטען פֿלעגט מען בחבורותא אַרויסגעהן פֿון די פּאָראָגעס און בעפֿאַלען די טערקישע שיפֿען אויפֿ'ן שוואַרצען ים אָדער די קרימער טאַטאַרען, אָפּקרויבען אַלץ וואָס האָט זיך געלאָזט און — אומגעקעהרט זיך צוריק אין „סיעטש", וואו מען האָט פֿערבראַכט דעם טאָג מיט טרינקען, זינגען און טאַנצען. קיין פֿרויען האָט מען אין דער סיעטש נישט צוגעלאָזען.

די דאָזיגע אָנפֿאַלען פֿון די קאָזאַקען פֿלעגען אַריינפֿיהרען פּוילען אין איינביגע מלחמות מיט די טערקען און טאַטאַרען, וויל די קאָזאַקען האָבען זיך גערעכענט פֿאַר פּוילישע אונטערטאַנען, האָטש פּאַקטיש זענען זיי געווען פֿריי און האָבען די פּוילישע געזעצען נישט אַנערקענט.

די פּוילישע מלוכה האָט דעריבער געוואָלט אַריינגעהמען די זאַפּאָראָזשצעס אַביסעל שטרענגער אין האַנד, זי האָט איינגעפֿיהרט אַ רעגיסטראַציע פֿון די קאָזאַקען, כדי צו פֿערקלענערען זייער צאָהל און נישט צוצולאָזען קיין נייע, און האָט פֿון זיי געפֿאָדערט, אַז זיי זאָלען אויפֿהערען בעפֿאַלען די טערקען.

די פּוילישע מאַגנאַטען פֿון זייער זייט האָבען געוואָלט מבטל מאַכען דעם סיעטש, וואו ס'פֿלעגען אַנטלויפֿען זייערע פּויערען, און האָבען נישט געוואָלט צולאָזען די פֿרייע קאָזאַקען זיך צו בענוצען מיט די אונבעאַרבייטע פֿלעצער. די מאַגנאַטען האָבען זיך בכלל אין יענע געגענדען געפֿיהרט ווי אמת'ע מלכים. זיי האָבען געבויט גאַנצע שטעדט און האָבען פֿערלאַנגט פֿאַר זיך צינש.

דאָס האָט אַרויסגערופֿען געגען זיי אַ שטאַרקע אונצופֿרידענהייט. די קאָזאַקען האָבען אָנגעהויבען צו בעפֿאַלען די פּריוואַטע הויפֿען און שלעסער. זיי האָבען זיך באַלד פֿעראייניגט מיט די שטעדטישע קאָזאַקען, וואָס זענען אויך נישט געווען צופֿרידען מיט דער פּוילישער אַריסטאָקראַטיע, און האָבען אויפֿגערייצט די פּויערען און די אוקראַינישע רוסינער. — און נאָמען פֿון דער פּראַוואָסלאַווער אמונה האָבען זיי געמאָרדעט און געברענט, וואָס זיי האָבען געטראָפֿען אויף זייער וועג. דאָס איז געווען דער ענטפֿער אויף דער לייכטזיניגער און קורצזיכטיגער פּאָליטיק פֿון דער פּוילישער שליאַכטע און פֿון די יעזואיטען.

דעם גרעסטען כעס האָבען די קאָזאַקען אויסגעלאָזען צו אידען. די

פוילישע מאגנאטען, וואס האבען אויסגעבויט אין דער אוקראינא גאנצע שטעדט און דערפער, פלעגען על פי רוב בלייבען ביי זיך אין דערהיים און אלס פערוואלטער פלעגען זיי ארייננזעצען אידען. די אידען האבען געהאלטען אין ארענדע די פריצישע הויפען, מיהלען, קרעטשמעס, זיי פלעגען אבדינגען די טייכען און אזיערעס, און די פערשיעדענע איינקונפטען, ווי דעם צינש און די אבגאבען פון די פויערען. זיי פלעגען אפילו אבדינגען די פראוואסלאווע קירכען, און פלעגען זיך לאזען צאהלען פאר דער בענוצונג פון די קירכען, פאר טויפען, פאר הזכרות א. א. וו. די פוילישע פריצים האבען פון זיי פערלאנגט גרויסע דירה-געלד, פלעגען יעדעם יאהר געבען הוספות אויף דער ארענדע, און די אידען האבען פון זייער זייט געמוזט אלץ מעהר דריקען און שטיקען דעם פויער. מען מוז אבער צוגעבען, אז צווישען די דאזיגע אידען-ארענדארען, וואס האבען געלעבט וויט פון די גרויסע אידישע צענטערס און פון א מקום-תורה, אז אין די דאזיגע אבגעלעגענע ישובים פון דער אוקראינא האבען זיך געפונען א סך אידען, וואס האבען די פויערען שוין צופיעל געדריקט און פלעגען אפטמאל פון זיי פערלאנגען מעהר ווי דער פוילישער פריץ האט געהאט בעשטימט. לויט געזעץ איז דער פריץ געוועזען דער ריכטער איבער זיינע פויערן, און ווען דער פוילישער מאגנאט האט פערדונגען זיין הויף אדער דארף א אידען, איז דער איד געווארען דער פאקטישער האר איבער די פויערען און האט אפילו בעקומען דאס רעכט זיי צו משפט'ן.

צוליעב די דאזיגע ארענדארען און ישוב'ניקעס פון דער אוקראינא האבען זיך איצט אנגעהויבען אונברחמנות'דיגע רדיפות און הריגות אויף אידען. א פאר מענשען האבען געהאט געזינדיגט, און דער צארן האט זיך אויסגעגאסען אויף אלע אידישע קהלות פון פוילען, וואהלין און ליטא.

די שרעקליכסטע שחיטות זענען פארגעקומען אונטער דעם קאזאקען-אטאמאן באגדאן חמעלניצקי. אין נ ע מ י ר א ו ו אליין האבען זיי אויסגעהרג'עט זעקס טויזענד אידען, — אין וואהלין און פאדאלער גובערניעס זענען אינגאנצען געבליבען 10% אידען. די איבעריגע זענען פון חמעלניצקי'ס האידאמאקען אויסגעהרג'עט געווארען. א סך אידען זענען אנטלאפען אין מערב-אייראפא.

ווי נאך גלות-ספרד זענען די וועגען געווען פול מיט וואנדערנדיגע שפאנישע אידען, אזוי האט מען איצט אומעטום געטראפען אבגעריסענע הונגעריגע פוילישע אידען, וואס האבען זיך קוים געראטעוועט מיט'ן לעבען און זענען, ווי משוגענע געלאפען, נישט וויסענדיג וואוהין. חמיעל-

ניצקי'ס שחיטות אדער גזרת ת"ח האבען געדויערט 14 יאהר נאכאנאנד און האבען געמאכט א תל פון די מעהרסטע אידישע קהלות אין פוילען, וואהלין און ליטא.

די מהומה האט נאך לאנג געדויערט. אויף ביידע זייטען האט מען געקעמפפט מיט א אונגעוועהנליכער פערביטערטקייט. די גאנצע שליאכטע האט זיך גענומען צו די וואפען. זי איז שוין געווען גרייט צו מאכען הנחות די קאזאקען-קאלאניסטען, אבער מיט דעם תנאי, אז די אנטלאפענע פויערן זאל מען אומקעהרען זייערע בעלי-הבתים. איהר גליק איז געווען, וואס צווישען די קאזאקען אליין איז אויך נישט געווען קיין גרויסע אחדות. די אזוי גערופענע עלטסטע (סטארשיני) זענען לויט זייער ווירטשאפטליכער לאגע געשטאנען נעהנטער צו די פוילישע פריצים, ווי צו די פויערען. דאס האט די שליאכטע געראטעוועט. ווען די אוקראינער קאזאקען-קאלאניסטען האבען בעקומען געוויסע הנחות, האבען זיי אוועקגעווארפען די ארעמע פויערן, מיט וועלכע די פריצים האבען זיך שוין געקאנט לייכט אברעכענען. די מלחמה האט אבער פוילען געקאסט זעהר טייער. אויסער דער אלגעמיינער אבשוואכונג און מאסען מענשליכע קרבנות, האט פוילען פערלוירען א העלפט אוקראינא, וואס איז איבערגעגאנגען צו רוסלאנד (אין יאהר 1648).

זעקסטעס קאפיטעל.

די ענטשטעהונג פון דער ביוראקראטישער מלוכה. דער אבסאלוטיזם.

אין דער עפאכע פון דער רעפארמאציע און קאטוילישער רעאקציע האט זיך אין מערב-אייראפא בוסלעכווייז אומגעביטען די גאנצע מלוכה-ארדנונג. אין 14-טען און 15-טען יאהרהונדערט האבען די מלכים נישט געקיניגט זעלבסטשטענדיג. אין יעדען לאנד איז אויסער דעם קעניג געווען א מין פארלאמענט, וואו עס זענען געזעסען פערטרעטער פון פערשיעדענע שטאנדען, און וואס אהן זייער הסכמה האט דער קעניג נישט געקענט אונטערנעהמען קיין מעהר וויכטיגען שריט. די דאזיגע פערטרעטונגען האבען געהאט פערשיעדענע נעמען (אין שפאניען און פארטוגאל זענען געווען די קארטעסען, אין ענגלאנד און שאטלאנד האבען זיי געהייסען פארלאמענט, אין פראנקרייך—גענעראל-שטאטען, אין דייטש-

לאנד—לאנדסטאג, אין פוילען — סיים, אין רוסלאנד—דומע), האבען גע-
האט פערשידענע איינריכטונגען, אבער אין עיקר—זענען אלע דאזיגע
פערטרעטונגען געווען גלייך: דאס איז געווען א געמיינזאמע הערשאפט
פונ'ם קעניג און די פאלקס-פערטרעטער. די פאלקס-פערטרעטונגען האבען
געמוזט געבען זייער הסכמה אויף נייע געזעצען, אויף אבצושאפען אלטע
געזעצען, אויף איינצופיהרען נייע אבצאהלונגען א. א. וו. די ראליע, וואס די
פערטרעטונגען האבען געשפיעלט, און די בעציהונגען צווישען זיי און
דעם מלך זענען איך געווען אין יעדען לאנד אנדערע. אין פראנקרייך
צ. ב. האבען די גענעראל-שטאטען קיינמאל קיין גרויסע ראליע נישט גע-
שפיעלט, מען פלעגט זיי זעהר זעלטען צוזאמענרופען, אין ענגלאנד האט
דער פארלאמענט געהאט א גרויסע דעה, און אין פוילען, ווי מיר האבען
געזעהען, האט דער סיים געהאט די גאנצע ממשלה און איז געווען א סך
שטארקער פאר'ן קעניג. אבער דאס זענען אלין נאר געווען פערשידענע
ענטוויקלונגען פון איין מלוכה-ארדנונג: אין איין לאנד האט זי זיך מעהר
געבויגען אין דער זייט פון א ריינער מאנארכיע (זעלבסטהערשאפט), אין
אנ'אנדער לאנד צו א רעפובליק. אין א סך לענדער האט מען אפילו דעם
קעניג געוועהלט. אזוי איז געווען אין סקאנדינאוויען, א צייט לאנג
אין דייטשלאנד און שפעטער אין פוילען.

אנשטאט דער דאזיגער בעגרענעצטער מלוכה האט זיך אויצט אנ-
געהויבען צו ענטוויקלען די אבסאלוטע מלוכה, די זעלבסטהערשאפט פון
מאנארך.

צוערשט האט זיך דער אבסאלוטיזם ענטוויקעלט אין איטאליען, וואו
ס'האבען זיך פריהער ווי אומעטום בעוויזען זעלבסטהערשער מיט אנ-
אונבעגרענעצטער מאכט. די סבות פארוואס די שטאנדען-פערטרעטונגען
זענען געפאלען און עס האט זיך אומעטום ענטוויקעלט אנ'אבסאלוטע
זעלבסטהערשאפט, זענען אומעטום געווען די זעלביגע. ערשטענס, האבען
זיי די ברייטע פאלקס-מאסען נישט געשטיצט, ווייל זיי זענען אין זיי נישט
געווען פערטרעטען און האבען דעריבער נישט געהאט קיין אינטערעסע
אז זיי זאלען בלייבען, און, צווייטענס, האבען די שטאנדען, וואס האבען
יא געהאט פערטרעטער אין די פארלאמענטען, אייביג מלחמה געפיהרט
צווישען זיך און דערמיט האבען זיי זיך אליין אבגעשוואכט. פערטרעטער
האבען נאר געקענט שיקען די דריי העכערע קלאסען: די גייסטליכע, דער
אדעל און די רייכע בירגערשאפט (בורזשואזיע). אבער דער אדעל האט
קיינמאל נישט געוואלט אנערקענען די בורזשואזיע פאר א גלייכען שטאנד

ווען מען האט אין פראנקרייך (אין יאהר 1614) צוזאמענגערופען די גענעראל-שטאטען, האט זיך באלד ארויסגעוויזען, ווי גרויס די שנאה איז צווישען די ביידע קלאסען און אז עס קען גאר קיין רייד נישט זיין וועגען א בשותפות'דיגער רוהיגער ארבייט. די פערטרעטער פון דער בורזשואזיע האבען פערגליכען די מלוכה מיט א פאמיליע פון דריי ברידער און האבען געזאגט, אז אפטמאל ווערט א הויז, וואס איז געווארען צושאנד דורך דעם עלטערען זוהן (ד. ה. די העכערע קלאסען), ווידער אויפגעריכט דורך דעם יונגסטען זוהן. דאס האט דעם אדעל שרעקליך אויפגעבראכט. „מיר וועלען נישט דערלאזען — האבען זיי געשריען — אז זוהן פון שוסטערס, זאלען אונז אנרופען ברידער, צווישען אונז און זיי איז אזא גרויסער חלוק, ווי צווישען דעם האר און זיין לאקיי". די פראנצויזישע מלוכה האט זיך באנוצט מיט די רייבענישען צווישען די קלאסען און האט ארייננענומען די גאנצע ממשלה אין איהר אייגענער האנד. ביז צו דער פראנצויזישער רעוואלוציע האט מען שוין די „שטאטען" נישט מעהר צוזאמענגערופען.

אלע מלוכות, וואו עס האט זיך ענטוויקעלט דער אבסאלוטיזם, ווייזען אויף פאלגענדע האראקטעריסטישע שטריכען:

1) אין די פראטעסטאנטישע לענדער איז די קירך אין גאנצען אונטערגעווארפען דער מלוכה, אין קאטוילישע לענדער געהט די מלוכה האנד אין האנד מיט דער קאטוילישער קירך, געגען די פירשטען.

2) די מלוכות נעהמען ביי דער אריסטאקראטיע אב די פאליטישע רעכט, אבער זייערע געזעלשאפטליכע און ווירטשאפטליכע פריווילעגיעס לאזען זיי זיי איבער. דער אדעל האט נאך אלין זיינע פריהערדיגע פעאדאלע רעכטען אין די ממשלה איבער די פויערען.

3) די גאנצע רעגיערונג ווערט צענטראליזירט. ד. ה. אלין ווערט געפיהרט פון דער רעזידענץ. די גאנצע ממשלה ליגט אין איין האנד — ביי'ם קעניג, וועלכער הערשט דורך זיינע מיניסטער-קאנצעלאריעס און בעשטימטע בעאמטע. (ביוראקראטיזם).

אימעטום פיהרט מען איין א שטענדיגע רעגולערע ארמעע. אנשטאט די פריהערדיגע געדונגענע.

5) די פראווינצען ווערען פערוואלטעט דורך בעאמטע, וואס ווערען בעשטימט פון קעניג. אויסערדעם שיקט מען אין פראווינץ רעוויזארען, וואס דארפען נאכזעהען, אויב אלין פיהרט זיך אין ארדנונג, לויט די בעשטימונגען פון די רעגיערונגען. די רעוויזארען אדער אינטענדאנטען (ווי

מען האָט זיי אָנגערופֿען אין פֿראַנקרייך) האָבען געהאַט זעהר ברייטע פֿאָלמאַכטען. זיי האָבען געמעגט מאַכען אונטערזוכונגען און אַרעסטירען די שולדיגע בעאַמטע, קאָנטראָלירען די געריכטס־פּאַלאַטעם און שטעדטישע מאַגיסטראַטען. זיי האָבען געדאַרפֿט אַכטונג געבען, אויב מען צאָהלט אויס פּינקטליך דאָס געהאַלט, הויפּטזעכליך דעם מיליטער, אַז אומעטום זאָל זיין גענוג עסענוואַרג און אַז עס זאָל נישט אויסברעכען קיין הונגער.

די אינטענדאַנטען, וואָס האָבען אַפֿילו קאָנטראָלירט די גובערנאַטאָרען, פֿלעגט מען געוועהנליך בעשטימען פֿון מיטעלען קלאַס (בירושואַזיע) אָדער פֿון אָרעמען אדעל, כדי זיי זאָלען אינגאַנצען זיין אָבהענגיג פֿון דער רעגירונג. דער אינטענדאַנט איז געשטאַנען אין אַ דירעקטער פֿערבינדונג מיט דער רעגירונג, פֿלעגט איבער אַלץ אָבגעבען אַ בעריכט און איטליכס מאָל בעקומען נייע אינסטרוקציעס. די דאָזיגע נייע פֿערוואַלטונג, הויפּטזעכליך, די רעגולערע אַרמעע, האָט געפֿאָדערט אַ סך געלד. די מלוכה האָט געמוזט זעהען קריגען גרעסערע הכנסות, און דאָס האָט געפֿיהרט דערצו, אַז עס האָט זיך כמעט אין אַלע מאָנאַרכישע מלוכות ענטוויקעלט אַ נייע ווירטשאַפֿטליכע פּאָליטיק, וואָס האָט געשטרעבט צו פֿערגרעסערען די הכנסות פֿון דער מלוכה.

די דאָזיגע פּאָליטיק הייסט **מערקאַנטיליזם**, ווייל זי האָט הויפּטזעכליך געשטרעבט צו ענטוויקלען דעם האַנדעל (מערקאַנטיל — סוחריש).

דער הויפּט־געדאַנק פֿון דעם מערקאַנטיליזם איז געווען, אַז דער גאַנצער רייכטהום פֿון לאַנד ליעגט אין די סומעס באַרע געלד, וואָס עס האָט. אין 16־טען יאָהרהונדערט איז שפּאַניען געווען איינע פֿון די שטאַרקסטע מלוכות, ווייל אין לאַנד איז אַריין אַ סך גאָלד און זילבער, און דעריבער האָבען אַלע אַנדערע מלוכות אָנגעהויבען זאָרגען, אַז אין זייער לאַנד זאָל אויך אַריינגעהן וואָס מעהר געלד. הויפּטזעכליך האָט מען געזעהען, אַז די מלוכה־קאַסע זאָל זיין פֿול. דער בעסטער מיטעל דערצו איז געווען, וואָס מעהר סחורה אַרויסצופֿיהען און וואָס ווייניגער סחורה אַריינצופֿיהרען (צו קויפֿען אין דער פֿרעמד), ווייל אויף אַזאַ אופֿן האָט דאָס לאַנד איינגענומען מעהר געלד, ווי עס האָט אויסגעגעבען. און אַז מען וויל וואָס מעהר פֿערקויפֿען און וואָס ווייניגער קויפֿען, האָט מען געמוזט אונטערשטיצען דעם היימישען האַנדעל. דער מערקאַנטיליזם האָט דעריבער שטאַרק פּראָטעזשירט דעם האַנדעל. מען האָט איינגעפֿיהרט אַ שוץ־צאָל אויף פֿרעמדע סחורות, ווען זיי זענען געוועזען ביליגער פֿאַר היימישע, און

דאס האט אריינגעבראכט דער מלוכה-קאסע א סך געלד. די לאנדווירטשאפט האט מען דאגעגען אין גאנצען פערנאכלעסיגט. דער מערקאנטיליזם האט נאר געבראכט נוצען די רייכע אונטערנעהמער, די פויערן-קלאס איז אלץ מעהר געווארען פעראָרעמט.

בכלל האט דער מערקאנטיליזם נישט פערשטאנען, אז א מלוכה קען האבען א פולע קאסע און א אָרעם לאנד. אז דער עיקר רייכטהום פאר א לאנד איז נישט דאס מזומן געלד, נאר דער וואוילשטאנד פון דער ביי פעלקערונג, די גלייכמעסיגע ענטוויקלונג פון אלע פראדוקציאנס-צווייגען און אז די נאטירליכע אוצרות פון לאנד טארען נישט ווערען נאר אויסגענוצט. כדי צו בעקומען וואס מעהר געלד, נאר זיי מוזען ווערען געהיט, ענטוויקעלט און פערבעסערט, כדי זיי זאלען זיך קיינמאל נישט אויסשעפען. וואס פאר א ווערט עס האט פאר'ן לאנד א פולע קאסע, האט שפעטער בעוויזען שפאניען, וואס איז, נישט קוקענדיג אויף איהרע שיפען מיט געלד און זילבער, אלץ מעהר געפאלען. די איינזייטיגע פאליטיק פונ'ם מערקאנטיליזם האט געבראכט דערצו, אז די פרייזען אויף מאנופאקטיר-סחורות זענען מורא'דיג געשטיגען און דער מקח פון תבואות איז געפאלען (ווייל מען האט די תבואה נישט געטארט ארויספיהרען פון לאנד און די פויערען האבען אלץ געמוזט פערקויפען אין לאנד גופא), אז דער גאנצער רייכטהום האט זיך אנגעקליבען אין די הענד פון די גרויסע קאפיטאליסטען, און פון דער אנדערער זייט האט זיך געבילדעט א גרויסע ארעמע ארבייטער-קלאס, און דאס האט שפעטער געפיהרט צו גרויסע ווירטשאפטליכע קאנפליקטען.— (אויספיהרליכער איבער דעם מערקאנטיליזם וועלען מיר רעדען אין קומענדיגען טייל).

צוזאמען מיט דער אבסאלוטיסטישער מאנארכיע האט זיך ענטוויקעלט דאס לעבען ביי'ם קעניגליכען הויף. עס איז געווארען רייכער, פרעהליכער, מיט מעהר שטאט און פאמפ. הונדערטער יונגע לייט און דאמען פון אדעל זענען געווען גליקליך, ווען זיי האבען געהאט די זכיה אנצוקומען אין הויף אלס פאזשען אדער פריילינס אונטערצוהאלטען דער קעניגינס שלעפע. ארום קעניג דרעהט זיך א גאנצע סוויטע פון הויכע ביאמטע, וואס ווארטען נאר אויף א וואונק פון איהם. דעם ערשטען ביישפיעל פון א ברייטען הויף-לעבען האבען געגעבען די איטאליענישע פירשטען, וואו מען האט אפילו אין וואטיקאן (אין הויף פון פאפסט) איינגעפיהרט גרויסע בעלער מיט הערען און דאמען-געזעלשאפט. איטאליען האט דעמאלט אנגעגעבען דעם טאן אין אלע געזעלשאפטליכע פראגען

איטאליעניש איז געווען די געזעלשאפט־שפראך פון אלע געבילדעטע, ווי שפעטער פראנצויזיש. דער קעניג פראנציסק I האט אין יעדער זאך געוואלט נאכטהון די איטאליענישע פירשטען. צו דעם צוועק האט ער איינגעלאדען צו זיך דעם איטאליענישען קינסטלער לעאנארדא דא ווינצי, — אין זיין הויף זענען פארגעקומען אפטע פערוויילונגען, און ער האט נישט געקארגט קיין הוצאות, כדי זיי זאלען זיין מיט וואס מעהר גלאנץ און פראכט. אין דער צווייטער העלפט פון 17־טען יאהרהונדערט איז דער טאן־אנגעבער פון הויפישען לעבען דער פראנצויזישער הויף פון לודוויג דעם פירצעהנטען, וועלכען אלע איבעריגע הויפען אין אייראפא האבען נאכגעטהון. דאס הויפישע לעבען האט ענטוויקעלט א הויפישע ליטעראטור, דעם אזוי גערופענעם פסיידא־קלאסיציזם (פאלשען קלאסיציזם), א ליטעראטור, וואס וויל זיך הויפטזעכליך חנפה'נען צו די קעניגען און פירשטען און פערגלייכט זיי מיט די אמאליגע העלדען פון דער קלאסישער צייט. דער פסיידא־קלאסיציזם נעהמט אלע זיינע טהעמעס און סיזשעטען פון דער אלטער (גריכישער אדער רוימישער) וועלט, אפילו די נעמען פון די העלדען זענען גריכישע אדער רוימישע. דער פסיידא־קלאסיציזם איז געווען דער ריכטיגער אויסדרוק פאר די שטימונגען פון דער דאמאלסדיגער געזעלשאפט, וואס איז געווארען אינגאנצען גלייכגילטיג צו די פאליטישע פראגען פון איהר אייגענער צייט און האט זיך דעריבער געפיהלט בעסער אין דער פאנטאזיע־וועלט פון די גריכישע העלדען און געטער, אין דער דאזיגער וועלט פון חלומות און אידיליען, ווייט־ווייט פון די ברענענדיגע פערשאלטענע פראבלעמען פון דער פראנצויזישער ווירקליכקייט.

זיעבעטעס קאפיטעל.

די וועלט־אנשויאונג אין 16־טען און 17־טען יאהרהונדערט.

די צייט פון דער רעפארמאציע איז געווען פול מיט סתירות. הויפטזעכליך ווייזט אונז דאס גייסטיגע לעבען אזוי פיעל געגענזאצען, היפכים, אז ס'איז אונז שווער צו גלויבען, אז דאס זאל אלץ געהערט האבען, געזעהען און עקזיסטירען אין איין צייט.

פון איין זייט הערשען נאך ווייטער די פאראורטיילען און אבערגלויבענס פון מיטעלאלטער, און נישט נאר זיי לעבען ווייטער, נאר זיי פער

שטאַרקען זיך נאָך. מען גלויבט אין שדים און רוחות, אין כשוף. דעם אַני דערענס מיינונג רודפ׳ט מען מיט אַנ׳אונגלויבליכער אַכזריות. אָבער צו דער זעלבער צייט ווערען געמאַכט וויסענשאַפטליכע ענטדעקונגען, וואָס האָבען שפּעטער געמאַכט אַ איבערקעהרעניש אין דער גאַנצער וועלט־אַנשויאונג און האָבען דאָס מענשליכע בעוואוסטזיין בעפרייט פון דער מורא און פינסטערניש, מיט וועלכע עס איז געווען פערנעבעלט.

צו יענער צייט האָט מען געגלויבט אין שדים (טייוולאָנים) און רוחות, אין „נישט־גוטע", וואָס ווילען דעם מענשען אַראָבפיהרען פון וועג, שרעקען איהם, פערשטערען איהם דאָס לעבען אָדער ווילען איהם אַנרייזען צו עבירות און פערברעכענס. ווען ס׳איז אויסגעבראָכען אַ שרעקליכער שטורם, אַ גרויסער האָגעל, אַ מגפה, אַנ׳אַנשטעקענדע קראַנקהייט — האָט דאָס אַלין אָנגעמאַכט דער טייוועל. פון איהם קומען אַלע אונגליקען, אַלע אָנשיקענישען, אָדער ער וויל נאָך פערכאַפּען דעם מענשענ׳ס נשמה נאָכ׳ן טויט אויך. דעם גאַנצען טאָג האָט מען נאָר געהאַלטען אין איין טראַכטען וועגען טייוועל: ער האָט אונטערגעלעגט אַ שטיין, איבער וועלכען מען איז געפאַלען, ער האָט געגעבען אַנ׳עין־הרע אַ געזונדטען מענשען און ער איז „פערכאַפּט" געוואָרען, דאָ בלאָזט ער ביינאַכט דורכ׳ן קוימען, דאָ פערשטעלט ער זיך פאַר אַ שווארצע קאַץ, דאָ וואַרפט ער אין אויג אַריין אַ שטיק טשוואַק פון דאַך.

די מורא פאַר׳ן טייוועל האָט אַריינגענומען אַלע קלאַסען פון דער געזעלשאַפט, און דאָ האָט מען מיט קיינע רייד נישט געקענט העלפען.

נאָר אַ חוץ דעם האָט מען געגלויבט, אַז דער טייוועל קלויבט זיך אויס געוויסע מענשען, וואָס פיהרען אויס זיין רצון. דער טייוועל גיעט זיי אַ כח איבער אַלע מענשען, זיי קענען בעווייזען בייזע וואונדער און דורך כשוף פערנעבלען דעם קאָפּ. דעם טייוועל׳ס בעהעלפער, די מכשפים און מכשפות, קענען טויזענדער וויאָרסטען דורכפליהען ווי אַ ווינד, זיך פערשטעלען פאַר חיות, בעזונדערס פאַר אַ וואָלף, אַרויסשפּרינגען פון דער אייגענער הויט און אָננעהמען די צורה פון אַנ׳אַנדער מענש. כדי זיך צו היטען פאַר׳ן טייוועל, מוז מען דערויבער אויסראָטען זיינע העלפערס, און פערברענען די מכשפים.

עס זענען געווען בעזונדערע געריכטען, וואָס האָבען זיך פערנומען מיט׳ן אויפזוכען און בעשטראָפען מכשפים און מכשפות, און אומעטום האָבען זיך געפונען שעהנדליגער פאַרשוינען, וואָס האָבען די געריכטען

פריווילוג אונטערגעהאלפען, אויסגעשמעקט און פער׳מסר׳ט די פערדעכטיגע פארשוינען. כמעט א האלבע וועלט זענען בײַ די דאזיגע „זוכערס“ אין די אויגען געווען מכשפים.

פאר מכשפים און מכשפות האט מען הויפטזעכליך געהאלטען אלע משוגעים און פסיכיש ניט־נארמאלע מענשען. אין כשוף האט מען אויך חושד געווען אלע די מענשען, וועלכע מיר רופען איצט אן נערוועזע, אלע מעהר וועניגער אריגינעלע מענשען, וואס האבען זיך אויסגעצייכענט אין א געוויסען פונקט, אדער וואס האבען ארויסגעוויזען בעזונדערע געוואוינהייטען, מיט איין ווארט אלע מענשען, וואס האבען זיך ניט געלאזען אריינפאסען אין דורכשניט און זענען געווען אויפפאלענד.

מעהר פאר אלעמען האט מען אין כשוף חושד געווען די פרויען. אן׳אלטע פרוי מיט א לאנגער נאז, מיט רויטע אויגען, מיט א ווילדען קאלטון — איז אהן שום ספק א מכשפה. אבער א מכשפה האט אויך געקענט זיין א צו־גרויסע יפהפיה, א פרוי מיט א זיסער בעצויבערנדער שטים, אדער מיט אן׳אומגעוועהנליכען שכל, „וואס פאסט גאר ניט פאר א פרוי“.

די מכשפות פלעגט מען פערברענען אין א אומגעוועהנליך גרויסער צאהל. יעדע עלטערע פרוי איז געווען אין איין ציטערניש, מען זאל זי ניט האלטען פאר א מכשפה. די מכשפות פלעגט מען צוערשט פיהרען צום פערהער, וואו מען פלעגט זיי אזוי מאטערן, אז אפטמאלס פלעגען זיי זיך מודה זיין אין מורא׳דיגע זאכען (וואס זענען ניט געשטויגען און ניט געפלויגען), און דאן געהן אויפ׳ן שייטער־הויפען.

מיט דעם דאזיגען אבערגלויבען פון פאלק פלעגט מען זיך זעהר אפט בענוצען פאר פערברעכערישע צוועקען: ווען א מאן האט געוואלט פטור ווערען פון זיין ווייב, האט ער איהר פער׳מסר׳ט, אז זי איז א מכשפה. זיך גט׳ן האט מען ניט געקענט. אדער מען פלעגט פער׳מסר׳ן, כדי צו עקצוגעהמען דאס האב און גוטס פון פער׳משפט׳ען. מעהרסטענטייל אבער האט דא געווירקט דער פשוט׳ער בלינדער אבערגלויבען.

די וויסענשאפט פון יענער צייט האט דעם דאזיגען אבערגלויבען אונטערגעהאלטען. אין א סך ביכער האט מען נאכגעוויזען מיט אותות און מופתים, אז עס זענען פארהאן שדים און מכשפים, מען האט גענוי בעשריבען זייערע סימנים און די מיטלען, ווי זיך צו היטען פאר זיי, און געבראכט ראיות דערצו פון הייליגע ספרים. אין שדים האבען געגלויבט

אי קאטאליקען אי פראטעסטאנטען. די רעפארמאציע האט דעם דאזיגען גלויבען נישט נאר נישט אפגעשוואכט, נאר נאך מעהר פערשטארקט. די פוריטאנער פלעגען אינברחמנות'דיג רודפ'ן דעם „טייוועלס בעהעל־פער", און אין ענגלאנד האט מען קיינמאל נישט געמאכט אזוי פיעל פראצעסען און נישט פערברענט אזוי פיעל מכשפות, ווי גראד אין דער צייט פון דער פוריטאנישער רעוואלוציע (1648).

די אסטראלאגיע.

אין דער צייט פון דער רעפארמאציע האט געהערשט נאך איין אבערגלויבען, וואס איז אונטערגעהאלטען געווארען פון דער דעמאלטיגער וויסענשאפט. דאס איז געווען די אסטראלאגיע (שטערענזעהעריי). מען האט געגלויבט, אז מען קען אין די שטערען לעזען דעם מענשענ'ס גורל. דער דאזיגער גלויבען איז שוין געווען פער־שפרייט ביי די בבל'ער און איז אריבער צו די איירעפעער פון דער נייער צייט דורך די גריכען און רוימער און, נאך שפעטער, דורך די אראבער. אין 16־טען יאהרהונדערט האט זיך אויף דעם גרונד פון דעם גלויבען אויסגעבילדעט א גאנצע וויסענשאפט, וואס האט זיך פערנומען מיט אויס־פארשען „די אותיות פון דער הימעל־שריפט". אלע האבען געגלויבט, אז אין די דאזיגע פייערדיגע אותיות איז אלץ אנגעשריבען, וואס עס וועט געשעהן אויף דער ערד, מען דארף זיי נאר קענען לעזען. די קעניגען און פירשטען פלעגען האלטען אין זייערע הויפען אסטראלאגען, וואס פלעגען פאר זיי אויספארשען די שטערען אין הימעל, און זיי זאגען, וואס עס וועט געשעהן. פאר א מלחמה, פאר א חתונה אדער א געבורט האט דער אסטראלאג געמוזט צוזאמענשטעלען א האראסקאפ ד. ה. פאראויס־זאגען דעם גורל לויט דעם שטאנד פון די שטערען אדער „מזלות". פראנציסק I און קארל V האבען אין אלע מלחמות מיטגענומען אסטרא־לאגען, יעדערער האט געוואלט דורך האראסקאפען ווירקען אויף דער עפענטליכער מיינונג און זי איבערצייגען, אז ער איז גערעכט און אז ער וועט האבען א נצחון. וואלענשטיין האט זעהר שטארק געגלויבט אין די שטערען, און פלעגט זיך אלע מאל מישב זיין מיט זיין אסטראלאג.

יעדערער, וואס האט זיך דאס נאר געקענט ערלויבען, האט גענומען ביי אנ'אסטראלאג האראסקאפען פאר זיך און זיינע קרובים. ווען מען האט געדארפט אנהויבען א געשעפט, בעזונדערס שיקען סחורה אויפ'ן ים, איז מען פריהער געגאנגען נעהמען א האראסקאפ.

נאָך עד־היום הערשט אין פֿאָלק דער גלויבען, אַז געוויסע שטערען בעדייטען גליק אָדער אונגליק, אַז אַ קאָמעט בעדייט מלחמה א. אַ. וו.

די אַסטראָלאָגען האָבען בעטראַכט די גאַנצע וועלט, ווי אַ געוויסען האַרמאָנישען אָרגאַניזם, וואָס האַלט זיך דורך אַ וואונדערבאַרען מעכאַניזם, ווי, למשל, אַ גרויסער זייגער, מיט רעדעלעך און שרייפֿעלעך, וועלכע דער בורא־עולם דרעהט אָן און לאָזט אין טאַקט, אַנהויבענדיג מיט די הימעל־ספֿערען און ענדיגענדיג מיט דער מענשליכער נשמה. די שטערען — דאָס זענען שטראַהלען פֿון דער וועלט־ענערגיע. דער מענש בעשטעהט פֿון דיזעלביגע פֿיער יסודות, ווי אַלע אַנדערע נאַטור־פֿערבינדונגען, און דעריבער ציהט עס דעם מענשען אייביג צו דער נאַטור, ווייל זיי זענען ביידע פֿון איין שטאָף. פֿון אויבען ביז אונטען, פֿון גרויס ביז קליין, הערשט אומעטום איין געזעץ.

די אַסטראָלאָגיע, ווי נאַריש און קינדיש זי איז נישט אָפֿט געווען, האָט דאָך צוגעוועהנט צו גענויע בעאָבאַכטונגען, בעשרייבונגען און טאַ־בעלען פֿון די הימעל־קערפּער. אין יעדער גרעסערער שטאָדט איז געווען אַן׳אָבסערוואַטאָריום (אַ הויז מיט אַ הויכען טורם, פֿון וואַנען די געלערנטע האָבען בעטראַכט די שטערען.) די קירך האָט זיך אויך גענוי־טיגט אין גענויע אַסטראָנאָמישע אויסרעכענונגען פֿאַר איהרע חגאות. צוליעב אַ פֿעהלער אין דעם יוליאַנישען קאַלענדאַר איז אויסגעקומען זייער פּאַסחאַ מיט 10 טעג שפּעטער, ווי עס האָט געדאַרפֿט זיין. מען האָט גע־מוזט אויסבעסערן דעם קאַלענדאַר אויפֿ׳ן יסוד פֿון גענויע פֿאַקטען (אין יאָהר 1582 האָט דאָס געטהון דער פּאַפּסט גרעגאָר XIII, דערפֿאַר רופֿט מען דאָס „דעם גרעגאָריאַנישען קאַלענדאַר“, אָדער: דער נייער סטיל.)

נאָר די אַלע אויסרעכענונגען האָט מען געמאַכט לויט די אַלטע פּטאָלמעאישע טאַבעלען, וועלכער האָט נאָך געהאַט אַנגענומען, אַז די ערד ליגט אין צענטר פֿון דער וועלט, און אַז די זון און שטערען דרעהען זיך אַרום איהר. לויט דער דאָזיגער השערה האָט מען נישט געקענט פֿערשטעהן, פֿאַרוואָס די פּלאַנעטען בעוועגען זיך אַזוי משונה׳דיג, וואָס איינמאָל בעוועגען זיי זיך פֿאָרווערטס, און אַן׳אַנדער מאָל טרעטען זיי צוריק און פֿערשווינדען אין גאַנצען

קאָפּערניקוס.

די דאָזיגע קשיות האָט פֿערענטפֿערט דער פּוילישער געלעהרטער ניקאָלאַי קאָפּערניקוס (געב. אין יאָהר 1473, געשט. 1543).

ער האָט נאָכגעוויזען, אַז נישט די זון דרעהט זיך אַרום דער ערד, נאָר, פֿערקעהרט, די ערד, וואָס איז אויך אַ פּלאַנעט ווי אַנדערע פּלאַנעטען, דרעהט זיך אַרום דער זון, וואָס איז אַ סך גרעסער פֿאַר איהר. די אונפֿערשטענדליכקייטען בנוגע די בעוועגונגען פֿון די פּלאַנעטען זענען איצט געוואָרען פֿערשטענדליך.

זיין בוך, „איבער די בעוועגונגען פֿון די הימעל־שטערען“, וואו ער האָט בעוויזען זיין ענטדעקונג, האָט קאָפּערניקוס געהאַלטען 36 יאָהר אין מאַנוסקריפּט, מורא־האָבענדיג פֿאַר רדיפֿות "מצד דער קירך“, ביז „גרויסע געלערנטע האָבען אַנדערש נישט פֿערלאַנגט, איך זאָל אויפֿהערען מורא צו האָבען און אַרויסגעבען דאָס בוך“.

דאָס בוך האָט אָנגעמאַכט אַ געוואַלדיגען רעש.

די וועלט־אַנשויאונג פֿון דער אַלטער צייט און פֿון מיטעל־אַלטער איז געווען אויפֿגעבויט אויף דער איבערצייגונג, אַז די ערד איז דער מיטעל־פּונקט פֿון דער נאַטור, און דער מענש, וואָס לעבט אויף דער ערד, איז דעריבער דער צענטער, אַרום וועלכען אַלץ דרעהט זיך, די קרוין פֿון דער גאַנצער נאַטור (געאָצענטרישע און אַנטראָפּאָצענטרישע וועלט־אַנשויאונגען — פֿון די גריכישע ווערטער: געאָ — ערד און אַנטראָפּאָס — מענש).

איצט אָבער, נאָך קאָפּערניקוס'עס ענטדעקונג, האָט זיך די גאַנצע וועלט ווי איבערגעקעהרט, אויפֿ'ן קאָפּ געשטעלט. די ערד איז שוין נישט געווען דער עיקר פֿון דער וועלט, נאָר אַ קלייננער אונבעדייטענדער טייל פֿון אַ גרויסען אָרגאַניזם, און דער מענש — אַ קליין שרייפֿעל אין דער גרויסער וועלט־מאַשין. ווען די דאָזיגע ענטדעקונג זאָל זיין ריכטיג, דאַן איז מען בכלל נישט מעהר זיכער מיט די פֿעסטעסטע זאַכען, דאַן איז מען נישט זיכער מיט דער ערד, אויף וועלכער מען שטעהט, מיט די אַנשויאונגען און מיינונגען, וואָס זענען פֿערהייליגט דורך טויזענדער יאָהרען. דאַן — קאָן מען צווייפֿלען אין אַלצדינג.

ווען דאָס בוך איז אַרויס פֿון דרוק, האָט לוטער גלייך געזאָגט: „דער שוטה וויל איבערקעהרען די גאַנצע אַסטראָנאָמיע, אָבער אין תנ"ך שטעהט בפֿירוש, אַז יהושע בן־נון האָט אָבגעשטעלט די זון, און נישט די ערד!“ —

די קאַטוילישע קירך האָט זיך אין אָנהויב בעצויגען גלייכגילטיג צום בוך, אָבער שפּעטער, האָט זי אָנגעהויבען צו פֿערשטעהן, וואָס פֿאַר אַ

סכנה עס שטעקט אין איהם און זי האט דאס בוך פערוועהרט. דער וואַ־טיקאַן האט קופערניק'ס בוך אריינגעשטעלט אין אינדעקס (פערציי־כנים) פון די פערבאָטענע ביכער „ביז דער פעהלער וועט נישט ווערען פער־בעסערט".

„צוויי הונדערט יאהר לאנג זענען געווען פערבאָטען אלע ביכער, אין וועלכע עס האט זיך געזאָגט, אז די ערד דרעהט זיך", ווייל די דאזיגע בעהויפטונג איז „נאַריש, פילאָזאָפיש נישט ריכטיג און א קלאָרע אפּקורסות".— דער איטאַליענישער פילאָזאָף זשאָרדאַנאָ ברונאָ, וואָס האט ענטוויקעלט קאָפּערניק'ס טעאָריע אין פילאָזאָפישען זין, איז פער־ברענט געוואָרען אויפ'ן שייטערהויפען. זיין אש האט מען אריינגעוואָר־פען אין טייך טיבער, כדי עס זאָל פון איהם קיין זכר נישט בלייבען.

קאָפּערניק'ס טעאָריע האבען ווייטער ענטוויקעלט און בעוויזען די אסטראָנאָמען יאָהאן קעפּלער און גאַלילעאי.

יאָהאן קעפּלער האט געפינען די געזעצען, לויט וועלכע די ערד און די איבעריגע פלאַנעטען דרעהען זיך ארום דער זון. גאַלילעאי האט ענטדעקט אויפ'ן הימעל נייע שטערען (מיט דער הילף פון טעלעסקאָפּ, וואס מען האט צו יענער צייט ערפונדען אין האָלאַנד) און האט אָבגעוואָרפען די הויפט־טענה פון קאָפּערניקס געגנער, אז א קערפער, וואס בעוועגט זיך, קאן נישט ציהען נאָך זיך אנדערע קערפער, און ס'איז דע־ריבער אונמעגליך, אז די ערד, וואס ווערט דאָך בעגלייט פון דער לבנה, זאל זיך אליין בעוועגען.

שפּעטער איז אָבער גאַלילעאי געצוואונגען געוואָרען פון דער אינ־קוויזיציע, זיך אָבצוזאָגען פון זיינע אנזיכטען. קעפּלער'ס און גאַלילעאי'ס ארבייט האט שפּעטער פערענדיגט דער ענגלענדער איזאַק ניוטאָן, וואָס האט ענטדעקט דאָס געזעץ פון דער אלגעמיינער שווערקייט און צוציהונג (גראַוויטאַציאָנס־געזעץ).

— אויסער אין אסטראָנאָמיע, זענען נאָך געמאַכט געוואָרען ענטדע־קונגען אין אנדערע וויסענשאַפטען, הויפּטזעכליך האבען זיך ענטוויי־קעלט די נאַטור־וויסענשאַפטען און די מעדיצין, פאר וועלכער עס הויבט זיך פון 16־טען יאָהרהונדערט אן א נייע עפּאָכע. דער ענגלענדער האַרווי האט ענטדעקט דעם „בלוט־אומלויף". דאָס האַרץ, וואָס איז פריהער געווען אנ'אָרט פאר אלע הויכע געפיהלען, האט זיך איצט ארויסגעשטעלט פאר א פּשוט'ער פּומפּע,— מ'האָט געזעהן אין איהם מעהר ניט

פֿון די אַלטע סכאָלאַסטישע מעטאָדען און מען נעהמט זיך צום עקספּערי=
מענט, צו בעטראַכטונג פֿון דער נאַטור. אַלץ מוז ערקלערט ווערען סיס=
טעמאַטיש—האָט פֿערלאַנגט גאַלילעאַי, דער וואָרט=פֿיהרער פֿון דער נייע=
ער וויסענשאַפֿטליכער ריכטונג איז געווען דער פֿילאָזאָף פֿ ר ע נ ס י ס ב ע=
ק א ן, וואָס פֿערלאַנגט, מען זאָל זיך אָבזאָגען פֿון די אַלטע פֿאָראורטהיילען
און בעגריפֿען, מען זאָל אויפֿהערען צו ש פּ י צ ל ע ן זיך וועגען דער נאַ=
טור מיט פֿערשיעדענע השערות, ווייל דערפֿון וועלען מיר נישט דערגעהן
דעם אמת. דער בעסטער וועג צום אמת איז די א י נ ד ו ק צ י ע, ד. ה.
פֿאָרשען די נאַטור, זאַמלען מאַטעריאַל, און פֿון אַ גרויסער מאַסע פֿון זי=
בערע פֿאַקטען פּיסלעכווייז געהען העכער צו אַלגעמיינע בעשלוסען.

פערלאג „יהודיה״

וועלט-געשיכטע.

פינפטער טייל.

די נייע צייט.

בעארבייט פון

ד״ר ג. עפשטיין.

ווארשאָ תר״ס

דרוק בראָדער לעווין עפשטיין פאוויאָ 38 №

אינהאלטס-פערצייכניס.

Druk — B-ci Lewin Epsztein Pawia № 38

ערשטעס קאַפּיטעל.

ענגלאנד אין 17=טען יאהרהונדערט.

די גרויסע ענגלישע רעוואָלוציע.

אין יאָהר 1603 איז געשטאָרבען די קעניגין עליזאַבעטא אָהן יורשים. איהר נאָהענטסטער יורש איז געווען יאַקאָב דער ערשטער, דער זוהן פֿון מאַריע שטואַרט, דער שאָטלענדישער קעניג. יאַקאָב איז געווען אַ זעהר נישט בענאַבטער מענש. דער פּאַרלאַמענט איז שוין באַלד אין אָנהויב פֿון זיין רעגירונג נישט געווען מיט איהם צופֿריעדען. ער האָט נישט געקענט פֿיהרען אַזאַ גרויסאַרטיגע נאַציאָנאַלע פּאָליטיק ווי היינריך דער 8=טער און עליזאַבעטאַ, און דערביי האָט ער געוואָלט זיין, ווי זיי, דער איינציגער פֿערזאָרגער פֿון לאַנד, זיך פֿיהרען אַזוי אַבסאָלוטיסטיש ווי זיינע פֿאָרגעגנער.

חאָטש אין ענגלישען פּאַרלאַמענט זענען געווען פֿערטרעטער נאָר די פֿערמעגליכע מענשען פֿון לאַנד, נישט דאָס גאַנצע אַרבייטענדע פֿאָלק, נאָר אַזוינע פֿערמעגליכע לייט (גוט־בעזיצער, איינענטימער פֿון הייזער, אַרענדאַטאָרען) זענען געווען אַ סך אין ענגלאַנד, און זייער טייגונג איז כמעט געווען די עפֿענטליכע פֿאָלקס־מיינונג.

יאַקאָב האָט זיך צוריסען מיט אַ גרויסען טייל פֿון פֿאָלק, באַלד ווי ער איז געקומען קיין ענגלאַנד. די גייסטליכע פֿון דער נייער רעפֿאָרמירטער אַנגליקאַנישער קירכע, וואָס זענען נישט געווען צופֿרידען דערמיט, וואָס די נייע קירכע האָט איבערגעלאָזען אַ סך קאַטוילישע מנהגים ביי זיך, האָבען געבעטען, אַז מען זאָל זיי ערלויבען אָבהאַלטען דעם גאָטעסדיענסט אין איינפאַכע קליידער.—די דאָזיגע גייסטליכע און זייערע אָנהענגער, וואָס האָבען געשטרעבט אָבצורייניגען די קירכע פֿון קאַטוליציזם מיט זיינע נישט ריינע רעליגיעזע מנהגים, האָט מען בעצייכענט מיט'ן נאָמען פּוריטאַנער (ד. ה. רייניגער). — יאַקאָב האָט באַלד צוזאַמענגערופֿען די עפּיסקאָפּען פֿון דער אַנגליקאַנישער קירכע אויף אַ

דיספוט (זכוח) מיט די פוריטאַנער. ער האָט אָבער נישט גלאָזט פיהרען דעם דיספוט ביז צו ענדע און האָט עפענטליך ערקלערט, אַז ער האַלט נישט פון פוריטאַניזם און אַז ער וועט שטענדיג קעמפפען פאַר די אַנגליקאַנישע קירכע געגען די פוריטאַנער. גלייכצייטיג האָט ער שטאַרק גענומען רודפ'ען די קאַטאָליקען, וועלכע ער האָט אַזוי וויט ערביטערט, אַז זיי האָבען איינמאָל, ווען דער קעניג האָט געדאַרפט קומען אין פּאַרלאַמענט, געוואָלט אויפרייסען מיט פולווער דאָס פּאַרלאַמענט-הויז. דאָס פאָלק און דער פּאַרלאַמענט זענען געווען אַפילו שטאַרק אויפגע-בראַכט אויף די קאַטאָליקען, אָבער זיי האָבען מיטגעפיהלט ד' פוריטאַ-נער, און דעם קעניגס שטרענגקייט געגען זיי האָט אַרויסגערופען אין לאַנד אַ גרויסע אונצופרידענהייט.

דער קעניג האָט אָבער זיך שטאַרק גענויטיגט אין פּאַרלאַמענט. ערשטענס, האָט ער געדאַרפט געלד אויף צו קאָלאָניזירען די ענגלענדער אין אירלאַנד אויף דער קאָנפיסקירטער ערד פון די אירלענדישע בונטאָווו-שטשיקעס. צווייטענס, איז ער געווען שטאַרק פּעראינטערעסירט אין דעם 30-יעהריגען קריעג, ווייל זיין טאָכטער איז געווען די פרוי פון פרידריך אין פפאַלץ. דריטענס, איז דאַמאָלס געגאַנגען דער קאַמפף צווישען שפּאַניען און נידערלאַנד, וואו ענגלאַנד האָט געהאַט זיינע אינטערעסען דערביי.

דער פּאַרלאַמענט וואָלט אַודאי געגעבען געלד צו אַלעם דעם, נאָר יאַקאָב האָט געפיהרט אַזאַ שלעכטע פּאָליטיק, אַז סוף כל סוף האָט דער פּאַרלאַמענט אָנגעהויבען שטאַרק קריטיקירען די בעאַמטע פון קעניג און זיינע געליעבטע בעשטענדיגע ראַטגעבער, און האָט אויסגעדריקט זיינע נישט-צופריעדענהייט וועגען די רדיפות אויף די פוריטאַנער. דריי מאָל נאָכאַנאַנד האָט דער קעניג פונאַנדערגעלאָזען דעם פּאַרלאַמענט, קעגען געזעץ גענומען אָבגאַבען פון סחורות, מיט די איינענע הענד האָט ער אַרויסגעריסען אַ פּראָטאָקאָל מיט דעם בעשלוס פון פּאַרלאַמענט, דער-ביי האָט ער קלאָר ערקלערט, אַז דער פּאַרלאַמענט האָט נישט קיין שום זעלבסטשטענדיגקייט, דאָס די רעכטען פון פּאַרלאַמענט איז נאָר אַ מתנה פון קעניג, און ער קאָן, ווען ער וויל, צונעהמען פון איהם די דאָזיגע מתנה.

זיין זוהן קאַרל האָט געפיהרט די איינענע פּאָליטיק וואָס דער פאָטער, נאָר אַביסעל קליגער. דער קריעג מיט פראַנקרייך האָט געפאָ-דערט אַ סך געלד, און קאַרל האָט זיך בעשלאָסען זיי אויסצובעטען ביים

פּאַרלאַמענט. דער פּאַרלאַמענט האָט אַיינגעשטימט אויף דעם קעניגס פֿערלאַנג, נאָר ער פֿון זיין זייט האָט זיך אויסגעבעטען, אַז דאָס לאַנד זאָל ווערען בעפֿרייט פֿון דער מוטוויליגקייט פון קעניג און זיינע ראַטגעבער. ער האָט צוגעשטעלט אַ „פּעטיציע וועגען די רעכטען" (1628), וועלכע האָט אויסגערעכענט די פּאָליטישע און בירגערליכע רעכטען פֿון ענגלענדער, לויט וועלכע אָהן דער צושטימונג פֿון פּאַרלאַמענט טאָרען נישט גענומען ווערען קיין אָבגאָבען און טאָרען נישט געמאַכט ווערען קיין רעגיערונגס־חובות; קיינער טאָר נישט ווערען אַרעסטירט אָהן אַ בעשטימטער בעשולדיגונג פֿאַר'ן געריכט א. אַ. וו. דער קעניג האָט בעשטעטיגט די פּעטיציע, וואָס האָט זיך סומך געווען אויף „דער גרויסער האַרטיע" פֿון אַמאָל (זעה דעם דריטען באַנד). נאָר באַלד האָט ער זיך ווידער צוקריגט מיט'ן פּאַרלאַמענט און איהם פֿונאַנדערגעלאָזען. די אָנפֿיהרער פֿון דער אָפּאָזיציע האָט ער אַיינגעזעצט אין געפֿענגעניש.

נאָך דער דאָזיגער טהאַט האָט קאַרל געפּרובט רעגיערען דאָס לאַנד אָהן אַ פּאַרלאַמענט. די הויפּט־שוועריגקייט איז בעשטאַנען דערין, וואָס זיינע אייגענע מיטלען זענען געווען קנאַפּ, און אָהן דעם פּאַרלאַמענטס ערלויבניש האָט ער נישט געקאָנט אַרויפֿלעגען קיין שום הילפֿס־אָבגאַב. קאַרל האָט נישט געוואָלט עפֿענטליך געהען קעגען געזעץ פֿון לאַנד, נאָר ער האָט געפּרובט מיט אַלערליי פּלענער אויסצומיידען די ווירקונג פֿון געזעץ. ער האָט זיך בענוצט דערמיט, וואָס אין געזעץ איז נישט אַלץ קלאָר אַרומגערעדט, און עס פֿלעגט איהם זיך פֿאָרט אַיינגעבען צו נעהמען אָבגאָבען אָהן פּאַרלאַמענטס בעשטעטיגונג. חוץ דעם האָבען זיינע ראַטגעבער ווידער אָבגעפֿרישט דעם מנהג פֿון מיטעלאַלטער, אַז די גראַפֿסטוועס און די שטעדט זאָלען צושטעלען אויף זייער חשבון שיפֿען פֿאַר'ן פֿלאָט. ריכטיגע שיפֿען פֿלעגט צושטעלען נאָר איין לאָנדאָן, די איבריגע שטעדט און גראַפֿסטוועס פֿלעגען זיך אָבקויפֿען מיט געלד, און דאָס דאָזיגע געלד איז געוואָרען דער קוואַל פֿאַר די רעגיערונגס־קאַסע. אויף אַזאַ אופֿן האָט זיך אַיינגעגעבען קאַרל'ען צו רעגיערען אָהן פּאַרלאַמענטס סובסידיען עלף יאָהר. קעגען די אונצופֿריעדענע, וואָס פֿלעגען קריטיקירען די רעגיערונג אָדער די גייסטליכקייט, האָט געאַרבייט אַ קאָמיסיע פֿון אַ געהיימען ראַט. מען פֿלעגט זי רופֿען די „שטערן־פּאַלאַטע", וואָס פֿלעגט שטראָפֿען מיט לייב־שטראָף און אַלערליי ענוים.

איינס פֿון קאַרל׳ס הױפּטציעלען אין דער צייט פֿון זיין רעגיערען אָהן אַ פּאַרלאַמענט איז געװען צו דערשטיקען די קאַלװיניסטישע בעװע־גונג, װאָס האָט זיך שטאַרק אָנגעהױבען צו פֿערשפּרייטען אין ענגלאַנד. דער קעניג האָט פֿיינד געהאַט די קאַלװיניסטען, װעלכֿע זענען געװען געגנער פֿון אַ קירכֿע, װאָס דיענט צו די צװעקען פֿון װאָס עס איז פֿאַר אַ מלוכה. ער האָט געשטיצט די פּאַרטיי, װאָס האָט געװאָלט אַ קאַ־טױליציזם אָהן אַ פּױפּסט, װאָס האָט געהאַלטען פֿון אַלע אַלטע קאַטױלישע גאָטעסדיענסט־מנהגים. אַ סך פּאַסטאָרען האָבען צו קאַרל׳ס צייטען פֿערלאָרען זייערע שטעלעס, פֿרומע קאַלװיניסטען, װאָס האָבען געשריבען קעגען דער אַנגליקאַנישער קירכֿע, פֿלעגט מען משפּט׳ן אין דעם געהײמען ראַט, און דער משפּט פֿלעגט זיך געװעהנליך ענדיגען דערמיט, װאָס מען פֿלעגט זיי אָבשניידען די אױערען, אַרױסשטעלען צום שאַנד־סלופּ און זיי לאָזען אומקומען אין די געפֿעננגענישען.

די פּערזענליכֿע רעגיערונג פֿון קאַרל׳ען האָט געקאָנט געדױערען ביז צו דער צייט, װען דאָס רעגיערונגס־ראָד איז געגאַנגען מיט דער נאָר־מאַלער האַסטיגקייט, װי באַלד אָבער אין אינערען אָדער ביי די אױ־סערע גרעניצען פֿון לאַנד האָבען זיך אָנגעהױבען אונרוהען—האָבען שױן די געװעהנליכֿע אײנקיפֿטען נישט געקענט סטאַיען, האָט ער געמוזט דאָך אָנקומען צום פֿאָלק, ד. ה. צום פּאַרלאַמענט.

אין 1638 האָבען די שאָטלענדער געמאַכֿט אַ בונד קעגען די פֿער־אָרדנונגען פֿון קעניג, װאָס האָט אױך געװאָלט, אַז זייער פּרעסבי־טעריאַנער קירכע זאָל אָננעהמען די פֿיהרונגען פֿון דער אַנגליקאַנישער קירכֿע אין ענגלאַנד.

אַזױ װי דער בונד איז געװען אַנ׳אָפֿענער, האָט דער קעניג גע־שיקט אין שאָטלאַנד אַנ׳אַרמעע פֿון ענגלאַנד, נאָר ער האָט נישט גע־האַט קיין געלד. די סאָלדאַטען זענען געלאָפֿען פֿון די לאַגערען, זיי פֿלעגען אַליין הױזק מאַכֿען פֿון דער אַנגליקאַנישער קירכֿע און האָבען פּשוט אַרױסגעװיזען, אַז זיי האָבען קיין חשק נישט צו געהען קעגען די רייגע שאָטלענדישע פּראָטעסטאַנטען. איין אַרמעע איז דעריבער מיאוס בעזיעגט געװאָרען פֿון די שאָטלענדער, און דאַמאָלס האָט קאַרל געמוזט זיך װענדען צום פּאַרלאַמענט נאָך הילף. אין 1640 האָט קאַרל צונױפֿגערופֿען צװיי מאָל דעם פּאַרלאַמענט. באַלד װי ער האָט צונױפֿגערופֿען דעם ערשטען, האָט ער איהם צוליעב דער פֿיינדליכֿער שטימונג פֿונאַנדערגע־לאָזען. דער צװייטער „דער לאַנגער״ האָט אױך געפֿיהרט אַ עקשנות׳דיגען

קאַמפּף קעגען דער קעניגליכער רעגיערונג. צוערשט האָט ער דעם קעניגס ראַטגעבער און פערטרעטער פון אירלאַנד לאָרד סטראַפפאָרד פעראורטיילט צום טויט. דערנאָך האָט ער אָנגענומען אַ סך בעשלוסען, וואָס פערזיכערן די רעכטען פון פּאַרלאַמענט, וואָס זענען מבטל די „שטערן-פּאַלאַטע“ און דעם אָבגאָב אויף שיפען.

כל זמן דער פּאַרלאַמענט האָט געקעמפפט פאַר די ענגלישע בירגער-ליכע רעכטען, איז אַלץ גיגאַנגען גוט, נאָר ביי די רעליגיעזע פראַגען האָט ער זיך צוטיילט אין פּאַרטייען. די פּוריטאַנער זענען צוליעב די רדיפות געוואָרען זעהר פּאָפּולער, און די מעהרהייט פון פּאַרלאַמענט איז געווען פאַר זיי. דער פּאַרלאַמענט האָט בעשלאָסען צו דערווייטערן די עפּיסקאָפּען פון דער אויבערשטער פּאַלאַטע, און אפילו אָבנעהמען פון זיי זייער עפּיסקאָפּישע מאַכט. אַקעגען די ראַדיקאַלען איז אַרויסגעטרעטען אַ מעסיגערע פּאַרטיי.

דערווייל האָבען די אירלענדער געמאַכט אַ בונט קעגען די נייע ענגלישע קאָלאָניסטען. מען האָט געמוזט שיקען אַן ענגלישע אַרמעע קיין אירלאַנד, און דער פּאַרלאַמענט האָט מורא געהאַט, אַז דער קעניג וועט אויסניצען די אַרמעע קעגען די פּאַרלאַמענטס-פּאַרטייען.

דאַמאָלס האָבען צוויי פּאַרלאַמענטס-פיהרער, פּים און העמפּדען, פערלאַנגט, אַז די מיניסטאָרען זאָלען פון היינט אָן זיין פעראַנטוואָרטליך פאַר זייערע טהאַטען דעם פּאַרלאַמענט און אַז אַלע קירכען-פראַגען זאָל בעשליעסען אַ פּאַרלאַמענטס-קאָמיסיע פון גייסטליכע, וועלכע דער פּאַרלאַמענט אַליין וועט אויסקלויבען. דאָס האָט געהייסען, אַז דער פּאַרלאַמענט שטעלט זיך אויפ'ן אָרט פון קעניג און פערנעהמט אין זיינע הענד די העכסטע מאַכט. אַפילו אין דער אונטערשטער פּאַלאַטע איז דורכגעגאַנגען דער בעשלוס מיט אַ קלייגער מעהרהייט פון 11 שטימען.

קאַרל איז געוואָרען שטאַרק צורייצט פון אַזאַ העזה. ער איז פערזענליך געקומען אין פּאַרלאַמענט מיט אַ בעוואָפענטער סוויטע, וואָס האָט געדאַרפט אַרעסטירען פּים'ען און העמפּדענ'ען. די לעצטע האָבען אָבער געוואוסט, וואָס פאַר אַ סכנה עס שטעהט זיי פאָר, און זענען אין פּאַרלאַמענט נישט געקומען.

דער קעניג האָט פערלאָזען דעם פּאַרלאַמענט אונטער דעם געשריי פון די בעליידיגטע דעפּוטאַטען (לויט'ן געזעץ האָט מען נישט געטאָרט אַ פּאַרלאַמענטס-דעפּוטאַט אַרעסטירען אָהן דעם בעשלוס פון פּאַרלאַמענט) און גאַנץ לאָנדאָן האָט אויסגעדריקט זיין מיטגעפיהל צו פּים'ען און העמפּ-

דענ'ען. דער קעניג איז ברוגז געוואָרען, פערלאָזען לאָנדאָן, איז אַוועק אין צפון פון זיין לאַנד און גענומען צונויפזאַמלען אַנ'אַרמעע פאַר זיך קעגען זיינע געגנער.

די ערשטע אינערליכע מלחמה.

ווען ער איז שוין דערגאַנגען אַזוי ווייט, האָט אַ גרויסער טייל פון דער ענגלישער בעפעלקערונג זיך אַרויסגעזאָגט פאַר'ן קעניג. די צפון־און מערב'דיגע גראַפּסטוועס זענען געווען פאַר קאַרל'ען, די איבעריגע־פאַר'ן פאַרלאַמענט. קאַרל'ס אָנהענגער האָט מען אַ נאָמען געגעבען, קאַוואַליערען, ווייל צווישען זיי זענען געווען אַ סך גוטבעזיצער. צווישען די פאַרלאַמענטס־אָנהענגער זענען הויפּטזעכליך געווען שטעדטישע איינוואוינער און פוריטאַנער., און די דאָזיגע אָנהענגער האָט מען אַ נאָמען געגעבען רונדקעפּיגע, ווייל די פוריטאַנער פלעגען זעהר קורץ אָבשערען די האָהר אויפ'ן קאָפּ.

ביידע פאַרטייען האָבען אַרויסגעשטעלט זייערע אַרמעען.

די ערשטע צוויי יאָהר איז דער קריעג אַוועק אָהן קענטיגע רעזולטאַטען, חאָטש די קאַוואַלערען, אַלס געניטערע אין קריגס־קונסט, האָבען געהאַט עטליכע זיעגען. שפּעטער האָבען זיך די פאַרלאַמענטאַריער פעראייניגט מיט שאָטלאַנד קעגען דער קעניגליכער אַרמעע, און דער קעניג האָט בעקומען הילף פון די אירלענדישע קאַטאָליקען. די שאָטלענדער זענען נאָר דאַמאָלס צוגעטרעטען צו די רונדקעפּיגע, ווען יענע האָבען זיי פערשפּראָכען צו רעפאָרמירען די קירכע אין ענגלאַנד לויט דעם פּראָטעסטאַנטישען שטייגער.

אָבער ערשט דאַמאָלס האָט דער קאַמפּף גענומען אַ קלאָרע ווענדונג, ווען אין דער אַרמעע פון די רונדקעפּיגע האָבען אָנגעהויבען בעקומען די אויבערהאַנד נישט די געמעסיגטע אַנגליקאַנער און פוריטאַנער, נאָר די אמת'ע רעליגיעזע פאַנאַטיקער.

אָליווער קראָמוועל, אַ קליינער גוטסבעזיצער פון מזרח־ענגלאַנד, האָט פערשטאַנען, אַז קעגען די קאַוואַלערען קאָן מען נאָר אַרויס דאַמאָלס, ווען מען וועט שטרייטען מיט זיי מיט אזאַ שטאַרקען געפיהל קעגען קעניג, מיט וועלכען זיי שטרייטען פאַר'ן קעניג. די קאַוואַליערען זענען דורכגעדרונגען מיט די אַלטע ריטערגעפיהלען פאַר'ן קעניג. די רונדקעפּיגע דאַרפען זיין אַזוי שטאַרק דורכגעדרונגען מיט רע־

ליגיעזע געפיהלען, אום זיי זאָלען קענען בעזיגען זייערע געגנער. קראָמוועל האָט זיך געשטעלט אָן דער שפּיץ פון די „אונאַבהענגיגע" (פערשיעדענע רעליגיעזע סעקטעס, וואָס זענען אַוועקגעגאַנגען ווייטער, ווי די אַנערקענטע פּראָטעסטאַנטען פון די אָפּיציעלע קירכען), וועלכע זענען געגאַנגען אין קריעג, ווי צו אַ היילינגער זאַך, מיט אַ רעליגיעזער בעגייסטערונג. די נייע געבילדעטע אַרמעע פון קראָמוועל'ען האָט נישט מורא געהאַט פאַר'ן טוידט און איז געוואָרען אונבעזיעגבאַר. דער סוף איז געוועןֿ, אַז די קעניגליכע אַרמעע איז צושלאָגען געוואָרען און קאַרל האָט געמוזט אנטלויפען צו די שאָטלענדער, וועלכע האָבען איהם איבערגעגעבען אין די הענד פון די ענגלענדער.

די פּראָטעסטאַנטישע מעהרהייט אין פּאַרלאַמענט האָט באַלד אָנגעהויבען אונטערהאַנדלען מיט'ן קעניג, אַז זיי ווערען איהם צוריקגעבען זיין מאַכט, וויבאַלד ער וועט גאַראַנטירען דעם לאַנד, אַז די פּראָטעסטאַנטישע קירכע וועט האָבען די אויבערהאַנד איבער דער אַנגליקאַנישער. דער פּאַרלאַמענט האָט איצט מורא געהאַט פאַר זיין אייגענער פאַנאַטישער אַרמעע, און האָט געוואָלט וואָס גיכער פטור ווערען פון איהר. די אַרמעע ווידער האָט פערלאַנגט פרייהייט פאַר אַלע אמונות חוץ דער קאַטוילישער. די „אונאַבהענגיגע" האָבען נישט געוואָלט אַרונטער אונטער'ן יאָך פון די פּרעסביטעריאַנער (פּראָטעסטאַנטען).

דער פּאַרלאַמענט האָט אָבער ניט געהאַט קיין מאַכט צו קעמפפען מיט די „אונאַבהענגיגע". האָטש קאַרל האָט אָנגערעדט די שאָטלענדער, אַז זיי זאָלען שיקען אַנ'אַרמעע אין ענגלאַנד, אָבער דאָס האָט ניט געהאָלפען. אין עטליכע וואָכען האָט זיך געענדיגט די צווייטע אינערע מלחמה. קראָמוועל'ס אַרמעע האָט פערהאַפט לאָנדאָן, צושלאָגען די אַרמעע פון די קאַוואַלערען און פאָלשטענדיג פערניכטעט די אַרמעע פון די שאָטלענדער. דער פּאַרלאַמענט איז איצט געווען אין די הענד פון די דעפּוטאַטען פון די אונאַבהענגיגע, וועלכע האָבען דערוועקט די בעשולדיגונג געגען קעניג, אַלס פעררעטער פון זיין לאַנד. האָטש קאַרל האָט ערקלערט, אַז ער קאָן ניט אַנערקענען, דאָס זיינע אונטערטאַנען זאָלען איהם משפּט'ען, פונדעסטוועגען האָט מען פערפיהרט געגען איהם אַ פּראָצעס און איהם פעראורטיילט צום טוידט דערפאַר, וואָס ער האָט געפיהרט דעם אינערליכען קריעג. אין יאָהר 1649 האָט מען אויסגעפיהרט דעם טוידט־אורטייל אויף קאַרל'ען אין הויף פון זיין פּאַלאַץ אין וואַיטהאָל.

די רעפּובליק.

די הערשאַפט אין ענגלאַנד איז איצט אַריבער צו דעם רעשט דעפּוטאַטען פון פּאַרלאַמענט, וואָס איז אויסגעקליבען געוואָרען אין 1640, און צו דער אַרמעע. די דאָזיגע פּאַלאַטע האָט זיך ערקלערט פאַר אַ פּאַרלאַמענט, האָט ערקלערט ענגלאַנד פאַר אַ רעפּובליק און איבערגעגעבען די אויספיהרענדע מאַכט אַ מלוכה־ראַט פון מיטגליעדער, וואָס זענען געוועזען אויף דער זייט פון פּאַרלאַמענט. די ערשטע צייט האָט די אַרמעע דערצו געשוויעגען, ווייל זי איז געווען פערנומען מיט איהרע אייגענע עסקים. קראָמוועל האָט געפיהרט די אַרמעע קיין אירלאַנד, וואו ער האָט זיך אָבגערעכענט מיט די געבירטיגע קעלטען און מיט דעם קעניגס אַנהענגער.

דערווייל האָט זיך בעוועזען אין שאָטלאַנד קאַרל סטואַרט, דער זוהן פון קאַרל׳ען, און דער שאָטלענדישער פּאַרלאַמענט האָט איהם פּראָקלאַמירט פאַר אַ קעניג. קראָמוועל איז אַוועק קיין שאָטלאַנד, און ווען די בעזיעגטע האָבען געשיקט אַנ׳אַרמעע קיין ענגלאַנד, אויפצוהויבען דאָרט אַ בונט, האָט ער נאָכגעיאָגט דער אַרמעע און זי אין גאַנצען צושלאָגען.

דערנאָך האָט זיך אָנגעהויבען אַנ׳עקשנות׳דיגער קאַמפף מיט האָלאַנד. דער פּאַרלאַמענט האָט אַרויסגעגעבען אַ געזעץ, לויט וועלכען עס איז געווען פערבאָטען צו ברענגען אין די ענגלישע פּאָרטען סחורות נישט אויף ענגלישע שיפען, אָדער נישט אויף שיפען פון די לענדער, וואו די סחורה איז פּראָדוצירט געוואָרען. דער דאָזיגער „שיפס־אַקט“ איז געווען געריכטעט קעגען די האָלענדער ים־פאָהרער, וואָס פלעגען אַליין נישט פּראָדוצירען און זיך בלויז בעשעפטיגען מיט אַריבערפיהרען פרעמדע סחורות פון אייראָפּא און די קאָלאָניעס. ענגלאַנד האָט דערום געפיהרט קריעג מיט האָלאַנד אַלס אַ ים־מאַכט. פוןביידע זייטען האָט מען אַרויסגעוויזען גבורות, אָבער די מלחמה האָט נישט געגעבען קיין ענדגילטיגע רעזולטאַטען פאַר ביידע צדדים.

די רעוואָלוציאָנערע יבשה־אַרמעע האָט אין דער צייט פון קריעג מיט האָלאַנד נישט געהאַט וואָס צו טהון און זי האָט באַלד געגעבען צו פיהלען דעם פּאַרלאַמענט, ווער איז דערבעל־הבית אין לאַנד. דער פּאַרלאַמענט איז געווען פערנומען דערמיט, ווי צו פערפעסטיגען ענדגילטיג די רעפּובליק. פון איין זייט האָט ער רעפאָרמירט די וואַהלען־אָרדנונג אין פּאַרלאַמענט און פון דער

אַנדערער זייט האָט ער ניט געוואָלט זיך אַליין פֿונאַנדערלאָזען צוליעב נייע וואַהלען, לויט'ן געזעץ, ווייל ער האָט מורא געהאַט, אַז דער ניי־גע־וועהלטער פּאַרלאַמענט וועט האָבען אַ מעהרהייט פֿון ראָיאַליסטען (קעניגס־אַנהענגער). דעריבער האָט דער פּאַרלאַמענט בעשלאָסען צו מאַכען וואַה־לען אויף די וואַקאַנטע דעפּוטאַטען־פּלעצער אין האַלב פֿולען פּאַרלאַ־מענט, און די איבעריגע דעפּוטאַטען, וואָס זענען שוין געוועהלט געוואָ־רען אין 1640־טען יאָהר, בלייבען ווייטער דעפּוטאַטען ניט געוועהלטערהייד.

קראָמוועל האָט זיך אויסגענוצט מיט דעם בעשלוס פֿון פּאַרלאַמענט, וואָס האָט אין 1653 בעשטעטיגט אונגעזעצליך די וואַהלען פֿון יאָהר 1640, און האָט פּשוט צוטריבען דעם „לאַנגען" פּאַרלאַמענט, ווי די ענגלענדער האָבען איהם אַ נאָמען געגעבען. ער איז געקומען אין פּאַלאַטע מיט זיינע סאָלדאַטען, געהאַלטען פֿאַר די דעפּוטאַטען אַ רעדע, זיי גע־מוסר'ט, זיי בעשולדיגט, אַז זיי טרעטען אַרויס קעגען געזעץ און זענען איינפֿאַכע עגאָאיסטען, און ער האָט זיי בעפֿוילען צו פֿערלאָזען די פּלע־צער. די מעהר בעוואוסטע דעפּוטאַטען האָט ער נאָך בעלייט מיט גראָבע זידעל־ווערטער.

קראָמוועל'ס פּראטעקטאראט.

קראָמוועל איז געווען דער איינציגער, וואָס האָט געקענט ווירּ־קען אויף דער אַרמעע און פֿעסטהאַלטען די מאַכט און דעם סדר אין לאַנד. דאָס איז געווען אַ טעטיגער מענש, אַ גראָבליכער, וואָס האָט פֿעראַכט אַלערליי פּאָליטישע טעאָריען, אַ פֿאַנאַטיש־רעליגיע־זער, און די הויפּטזאַכע, אַ מענש מיט אַ געזונדען פֿערשטאַנד און אַנ־אייזערנעם ווילען. די סאָלדאַטען האָבען אויך דאַמאָלס פֿאַר איהם געהאַט אָבשיי, ווען ער איז געוואָרען פֿון אַמאָליגען רעוואָלוציאָנער אַ פּראָטעקטאָר, דער איינציגער הערשער אין לאַנד. ער האָט קונציג פֿער־שטאַנען אויסצונוצען דאָס, וואָס די פֿערשיעדענע „הייליגע" אין דער אַרמעע האָבען אָנגעהערט אימליכער צו פֿערשידענע פֿעלקער, און האָט קיינמאָל נישט דערלאָזען, אַז די גאַנצע אַרמעע מיט אַמאָל זאָל זיך צובונטעווען.

נאָך קראָמוועל'ס דיקטאַטור האָט מען געדאַרפֿט ווי עס איז געבען אַ געזעצליכע פֿאָרם. דער פּאַרלאַמענט וואָס קר. האָט צונויפֿגערופֿען נאָכ'ן „לאַנגען", וועלכען ער האָט צוטריעבען, האָט זיך בעשעפֿטיגט מיט פֿער־שיעדענע קירכליכע און געריכטליכע רעפֿאָרמען, און איז פֿונאַנדערגע־

לאָזען געוואָרען נאָך עטליכע וואָכען אַרבייט. די אָנהענגער פֿון קראָמוועל'ען האָבען געמאַכט אַנ'אייגענע קאָנסטיטוציע (ד. ה. אַרויסגעגעבען די גרונד־געזעצען, לויט וועלכע עס פֿיהרט זיך די אָרדנונג פֿון לאַנד), וועלכע האָט איבערגעגעבען די אויספֿיהרענדע־מאַכט קראָמוועל'ען מיט'ן טיטעל פּראָטעקטאָר, און די געזעצגעבענדע מאַכט איז געלעגען אין די הענד פֿון פּאַרלאַמענט, וואָס האָט אָבער נישט געהאַט דאָס רעכט אומצומאַכען די קאָנסטיטוציע. דער ערשטער פּאַרלאַמענט נאָך איהם האָט אָבער באַלד געפּרובט ענדערען די קאָנסטיטוציע, און קראָמוועל האָט איהם פֿונאַנדערגעלאָזען. איין צייט האט ער רעגיערט אַליין. די אָבגאָבען האָט ער אַליין אָהן פּאַרלאַמענט אַרויפֿגעלעגט אויף די בירגער. זיינע בעפֿעהלען פֿלעגען אויספֿיהרען זיינע גענעראַל־ראַיאָנען, וואָס זענען געזעסען אין די פֿערשיעדענע פּראָווינצען פֿון לאַנד. דער בעסטער האַראַקטער־צוג אין דער צייט פֿון זיין רעגיערונג איז געווען די פֿ אָ ל קאָמע ט אָ ל ע ר אַ נ ץ אין גלויבענס זאַכען צו אַלערליי אמונות, חוץ דער קאַטוילישער.

די אויסענוועניגסטע פּאָליטיק האָט ווידער געצוואונגען קראָמוועלען צונויפצורופֿען דעם פּאַרלאַמענט. ער האָט געפֿיהרט אין בונד מיט פֿראַנקרייך אַ קריעג קעגען שפּאַניען, נאָר דער קריעג האָט אַזוי טייער געקאָסט, אַז קראָמוועל האָט זיך שוין נישט ערלויבט צו נעהמען וויטערדיגע אָבגאָבען פֿון פֿאָלק אָהן צושטימונג פֿון פּאַרלאַמענט. דער דאָזיגער נייער פּאַרלאַמענט האָט בעשטעטיגט די נייע אָבגאָבען, האָט ווידער אַיינגעפֿיהרט אַ צווייטע פּאַלאַטע, וועלכע דער רעוואָלוציאָנערער פּאַרלאַמענט האָט אָבגעשאַפֿט, וואָס האָט געדאַרפֿט פֿונקציאָנירען ווי די אַמאָליגע פּאַלאַטע פֿון די לאָרדען, און געבעטען דעם פּראָטעקטאָר אָנצונעהמען דעם קעניגליכען טיטעל. קראָמוועל האָט זיך אָבגעזאָגט פֿון קעניגס־טיטעל, ווייל די סאָלדאַטען זענען געווען דאַגעגען. אין יאָהר 1658 איז קראָמוועל געשטאָרבען, און די פֿראַגע וועגען דער פֿאָרם פֿון דער וויטערדיגער רעגיערונג איז געבליעבען נישט פֿערענטפֿערט.

די ווידערהערשטעלונג.

קראָמוועל'ס זוהן ריטשאַרד איז פּראָקלאַמירט געוואָרען פֿאַר אַ פּראָטעקטאָר, נאָר פֿאַר איהם האָט די אַרמעע נישט געהאַט קיין אבשיי, און ער האָט זיך באַלד אָבגעזאָגט פֿון דער מאַכט.

עס האָבען זיך ווידער אָנגעהויבען בונטען אין ענגלאַנד, וואָס זענען אַיינגעשטילט געוואָרען צוליעב דעם גענעראַל מאָנק, וואָס האָט געקאָמאַנדירט אין שאָטלאַנד. ער איז געקומען מיט זיין אַרמעע אין לאָנדאָן און אונטער זיין אַיינפֿלוס האָט מען ווידער צונויפֿגערופֿען דעם פּאַרלאַמענט נאָכ'ן אַלטען מנהג מיט אַנ'אויבערשטער פּאַלאַטע פֿון די לאָרדען. די גרויסע מערהייט איז געווען דערפֿאַר, אַז מען זאָל דעם טראָהן ווידער אָבגעבען דעם זוהן פֿון קאַרל'ען. ער פֿון זיין זייט האָט פֿון ניעדערלאַנד צוגעשיקט אַ מאַניפֿעסט, וואו ער פערשפרעכט מוחל צו זיין די בונטאָוושטשיקעס, צו בעצאָהלען די אַריע און צו זאָרגען, אַז אין לאַנר זאָל הערשען רעליגיעזע טאָלעראַנץ. באַלד נאָכ'ן מאַניפֿעסט האָט דער פּאַרלאַמענט אָנגענומען אַ בעשלוס, אַז לויט די אַלטע געזעצען בעשטעהט די רעגיערונג אין ענגלאַנד פֿון אַ קעניג, אַנ'אונטערשטער פּאַלאַטע און דער פּאַלאַטע פֿון די לאָרדען. דער וואונש פֿון פֿאָלק זיך אומצוקעהרען צו דער אַלטער רעגיערונג איז געווען אַזוי קלאָר, דאָס די אַרמעע, וואָס האָט ניט געהאַט קיין פֿיהרער, האָט זיך געמוזט אונטערגעבען. אין יאָהר 1660 איז קאַרל דער צווייטער מיט פּאַראַד געקומען קיין לאָנדאָן. די פּאָלקען פֿון קראָמוועל'ען האָבען בעקומען זייער לוין און אָבגעלאָזען געוואָרען אַ היים. די אַנדערע פֿערשפּרעכונגען, וואָס קאַרל האָט צוגעזאָגט, זענען אָבער ניט געווען אַזוי לייכט צו ערפֿילען. עטליכע מיטגליעדער פֿון געריכט, וואָס האָבען פֿער'משפט צום טוידט זיין פֿאָטער, האָט ער אויך פֿעראורטיילט צום טויט. די הויפּטזאַכע אָבער, די רעליגיעזע טאָלעראַנץ, איז אָבגעוואָרפֿען געוואָרען פֿון פּאַרלאַמענט אַליין, וואָס קאַרל האָט צונויפֿגערופֿען. די שרעקליכע צייט פֿון די אינערע קריעג, די טיראַניע פֿון קראָמוועל'ען, ווי די פֿאַנאַטישע רעליגיעזע שטרענגקייט פֿון די פּוריטאַנער, האָבען אַרויסגערופֿען אַ רעאַקציע געגען פּוריטאַניזם בכלל. ביי קאַרל'ס הויף האָט מען געלעבט פֿערשווענדעריש, אויסשווייפֿענד און לוסטיג. אין קירכען־פֿראַגען האָט זיך דער פּאַרלאַמענט געהאַלטען פּאַר די אָרדנונגען אין דער אַנגליקאַנישער קירכע. פֿון די פּאַסטאָרען און די לעהרער האָט מען געפֿאָדערט, אַז זיי זאָלען אָננעהמען דעם אַנגליקאַנישען גאָטעס־דיענסט. אין די שטעדט האָט מען ניט געהייסען קלויבען אין דומע אַזוינע, וואָס ווילען ניט אַרויס פֿון דעם פּראָטעסטאַנטען־בונד און וואָס גיבען ניט קיין שבועה, אַז עס איז געגען געזעץ זיך צו בונטעווען געגען קעניג. דער קעניג איז געווען געגען פּאַרלאַמענט, ער האָט געוואָלט דורכפֿיהרען גלויבענס־טאָלעראַנץ. ער האָט געהאַט אַ טעם דערצו, ווייל ער האָט גע־

שטרעבט איינצופיהרען אין ענגלאַנד דעם פּערפאָלגטען קאַטאָליציזם. שטילערהייד האָט ער אַליין אויך אָנגענומען דעם קאַטאָליציזם, נאָר דער פּאַרלאַמענט איז געוועזן פעסט ביי זיך.

קאַרל איז בכלל ניט געווען צופריעדען מיט׳ן פאַרלאַמענט. ער האָט איהם געגעבען צו וועניג מיטלען אויף צו פיהרען אַ פרעהליכען פערשווענדרישען הויף־לעבען. ער איז געווען אַ פעהיגער מענש, נאָר ער איז ניט געווען קיין אויפריכטיגער און ער האָט זיך געפיהרט ניט לויט׳ן שטאָלצען שטאַט פון אַ קעניג. ער האָט זיך ניט געשעמט צו נעהמען געלד־שטיצע ביים פראַנצויזישען קעניג לודוויג XIV. ער האָט מיט איהם אויך געשלאָסען אַנ׳אָבמאַך, אַז ער זאָל איהם שטיצען מיט זיין אַרמעע, ווען זיין איבערגאַנג צום קאַטאָליציזם און זיין שוץ, וואָס ער גיעט די קאַטאָליקען, וועט אַרויסרופען אַ רעוואָלוציע אין ענגלאַנד.

דער שענדליכער אָבמאַך פון קאַרל׳ען מיט לודוויג׳ען איז אפילו געבליבען אין געהיים, אָבער שפּעטער האָט ער זיך געלאָזט שטאַרק פיהלען. די מורא פון ענגלישען פאַרלאַמענט פאַר די פּאַפּיסטען (קאַטאָליקען), וואָס האָבען געסטראַשעט, אַז זיי קלויבען זיך מאַכען אַ רעוואָלוציע, האָט געבראַכט דערצו, קענען דעם קעניגס פּאָליטיק, אַז אין יאָהר 1673 האָט מען אַרויסגעגעבען אַ געזעץ, לויט וועלכען אַלע קאַטאָליקען און די, וואָס ווילען זיך ניט אונטערגעבען דער אַנגליקאַנישער קירכע, קענען ניט בעקומען קיין שום רעגירונגס־שטעלע.

נישט קוקענדיג דערויף, האָט קאַרל וויטער געפיהרט זיין אינטערנאַציאָנאַלע פּאָליטיק צו נוצען פון קאַטוילישען פראַנקרייך און צום שאָדען פון פּראָטעסטאַנטישען ענגלאַנד. באַלד איז דער פאַרלאַמענט דערגאַנגען דערפון, אַז קאַרל פיהרט אַ געהיימען בריעף־וועקסעל מיט׳ן פראַנצויזישען הויף, און דאָס האָט שטאַרק אויפגערעגט די ענגלישע עפענטליכע מיינונג. זיי האָבען מורא בעקומען פאַר די קאַטוילישע אינטריגעס און פאַר זייער פרייהייט.

קאַרל האָט פונאַנדערגעלאָזען דעם פּאַרלאַמענט, צונויפגערופען אַ צווייטען, אָבער דער צווייטער איז אויך געווען אַזוי אויפגערעגט קעגען קעניגס פּאָליטיק, ווי דער ערשטער.

די רעאַקציע איז געוואָרען שוואַכער, ווי צו דער צייט פון דער ווידערהערשטעלונג פון דעם אַלטען סדר נאָך קראָמוועל׳ען, און אין פאַרלאַמענט האָט זיך געבילדעט אַ שטאַרקע פּאַרטיי פון די וויגען (אַזוי הייסט נאָך ביז היינט אין ענגלאַנד די ליבעראַלע פאַרטיי, וואָס

קעמפפֿט שטענדיג מיט די מאָרים, די קאָנסערוואַטיווע קעניגליכֿע פּאַר-
טיי, וואָס האָבען דורכֿגעזעצט אין 1679 דאָס געזעץ פֿון „האַבעאַס
קאָרפּוס", לויט וועלכֿען עס איז איינמאָל פֿאַר אַלעמאָל פֿעסטגעשטעלט
געוואָרען, אַז יעדער ענגלענדער, וואָס ווערט אַרעסטירט, האָט דאָס
עכֿט צו פֿאָדערען, אַז אין משך פֿון 24 שעה זאָל מען איהם צושטע-
לען צום געריכֿט, וואָס דאַרף איהם ערקלערען, אויפֿ'ן גרונד פֿון וועלכֿען
געזעץ ער איז געוואָרען אַרעסטירט; דאָס געריכֿט האָט געהאַט דאָס
עכֿט צו בעשטעטיגען דעם אַרעסט, אָדער דעם אַרעסטירטען באַלד
אַרויסצולאָזען פֿריי.

דער פּאַרלאַמענט האָט ווידער זיך גענומען צו בעפֿעסטיגען די
ירגערליכֿע פֿרייהייטען פֿון פֿאָלק קעגען דער מוטוויליגער פּאָליטיק פֿון
עניג און די ראָיאַליסטען.

די ווינגען האָבען נאָך געוואָלט דורכֿפֿיהרען אין פּאַרלאַמענט, אַז
ער טהראָן פֿון קאַרל'ען זאָל נישט אַריבער צום נאָהענטסטען יורש, דער
ערצאָג פֿון יאָרק, ווייל דער הערצאָג איז אַ קאַטאָליק, אָבער דאָס האָט
י זיך נישט איינגעגעבען. ביי דער דאָזיגער פֿראַגע פֿלעגט שטענדיג
ער קעניג פֿונאַנדערלאָזען דעם פּאַרלאַמענט, און ענדליך האָט ער
ורכֿגעפֿיהרט אַלס נאָכֿפֿאָלגער דעם הערצאָג פֿון יאָרק, וואָס האָט נאָך
אַרל'ס טויט רעגיערט אונטער'ן נאָמען יאַקאָב דער צווייטער.

עס האָט זיך באַלד אַרויסגעוויזען, אַז די ווינגען, וואָס האָבען
אָרטגעזעצט די אַרבייט פֿון די אַמאָליגע „אונאַבהענגיגע", זענען געווען
ערעכֿט מיט זייער פֿאָדערונג, נישט צו לאָזען ירש'נען דעם טהראָן אַ
אַטאָליק. יאַקאָב האָט אָנגעהויבען צוטיילען די מלוכה-שטעלען צווי-
זען קאַטאָליקען. די פּראָטעסטאַנטען איז פֿערבאָטען געוואָרען צו פּרע-
יגען געגען קאַטאָליציזם. שפּעטער האָט ער אַרויסגערופֿען גרויסע
אָנפֿליקטען אין די פּראָטעסטאַנטישע קירכֿען. ער האָט מוטוויליג, קעגען
עזעץ, בטל געמאַכֿט פֿיעלע בעשלוסען פֿון פּאַרלאַמענט. די בעפֿעלקע-
ונג איז מיט יעדען יאָהר געוואָרען מעהר אויפֿגערעגט קעגען קעניג,
אָר כל זמן ער האָט נישט געהאַט קיין קינדער, האָבען די ענגלענדער
עהאָפֿט, אַז זיין קרוין וועט אַריבער צו זיין טאָכֿטער מאַריע, אַ פּראָ-
עסטאַנטין און די פֿרוי פֿון שטאַטהאַלטער אין ניעדערלאַנד. ווי באַלד
בער יאַקאָב האָט בעקומען אַ זוהן, איז די האָפֿנונג צוריגען געוואָרען.
וי די ווינגען, אַזוי די מאָרים האָבען בשום אופֿן נישט
עקאָנט צולאָזען דעם געדאַנק, אַז אין זייער פּראָטעס-

טאַנטיש לאַנד זאָל רעגיערען אַקאַטאָלישע דינאַסטיע. די הויפּט־פיהרער פון ביידע פּאַרטייען האָבען געשיקט ווילהעלם פון אָראַניען, דעם שטאַטהאַלטער אין ניעדערלאַנד, אַ דעפּוטאַציע מיט דער ביטע, אַז ער זאָל קומען קיין ענגלאַנד בעשיצען די ענגלישע געזעצען און דעם פּראָטעסטאַנטיזם. אין 1688 איז געקומען ווילהעלם קיין ענגלאַנד. דאָס פאָלק האָט איהם אויפגענומען מיט פרייד, יאַקאָב׳ס פאָלקען האָבען געגומען זיך אָנשליסען אין ווילהעלמ׳ס אַרמעע. יאַקאָב אַליין, פון אַלעמען אַ פערלאָזענער, איז אַוועק קיין פראַנקרייך. און ווילהעלם האָט צונויפגערופען אַ פּאַרלאַמענט אויף פעסטצושטעלען די קינסטליכע מלוכה־אָרדנונג אין לאַנד. אין דעם פּאַרלאַמענט האָט מען ערקלערט יאַקאָב׳ען פאַר אַן׳אַראָבגעזעצטען פון טהראָן, ווייל ער האָט נישט געהאַלטען דעם אָבמאַך צווישען פאָלק און קעניג און ווייל ער האָט פערלאָזען ענגלאַנד. דעם טהראָן האָט מען ערקלערט פאַר נישט בעזעצט, און מען האָט אַיינגעלאַדען ווילהעלמ׳ען איהם צו פערנעהמען. דערביי זענען ווידער געוואָרען געגויער פעסטגעשטעלט די פרייהייטען פון ענגלישען פאָלק, צוליעב וועלכע עס האָט זיך געפיהרט דער קאַמפּף מיט די צוויי קעניגען. מען האָט פאָרמעל אָבגענומען דאָס רעכט פון קעניג עמיצען צו בעפרייען מוטוויליג פון די לאַנד׳ס־געזעצען; אַלערליי אָבגאַבען און אָבצאָהלען קאָנען געמאָהנט ווערען נאָר לויט דער בעשטעטיגונג פון פּאַרלאַמענט; אויף צו האַלטען דעם קעניג אַ בעזונדער אַרמעע פאָדערט זיך די איינשטימונג פון פּאַרלאַמענט; די בירגער האָבען דאָס רעכט צו דערלאַנגען אָנקלאַגען און ביטעס צו דער העכערער מאַכט; קיינער טאָר נישט פערפאָלגט ווערען פאַר אַ רעדע, וואָס ער האָט געהאַלטען אין די פּאַלאַטעס; די וועהלער האָבען די ברייטעסטע פרייהייט ביים קלויבען דעפּוטאַטען; די צעטלעך פון די געשוואָרענע געריכטס, בייזיצער ווערען צונויפגעשטעלט לויט די פאָדערונגען פון געזעץ.

די רעוואָלוציע אין 1688 מיט׳ן אַראָבזעצען דעם קעניג פון טהראָן האָט פערענדיגט די פאָלקס־אַרבייט, וואָס האָט זיך אָנגעהויבען אין 1640. צוליעב איהר האָט ענדגילטיג דער געוועהלטער פּאַרלאַמענט זיך געשטעלט העכער פון דער קעניגליכער מאַכט. די דינאַסטיע סטואַרט, וואָס האָט געקעמפּפט פאַר די אויבערהערשאַפט פון דער קעניגליכער מאַכט איז בעזייטיגט געוואָרען און ווילהעלם דער אָראַניער האָט בעקומען די קרוין פון פּאַרלאַמענטס הענד. אין דער הינזיכט האָבען די וויגען, די נאָכפאָלגער פון די רונדקעפּיגע

דערגרייכט אַ פֿאָלקאָמענען נצחון, חאָטש צוליעב די טאָרים האָט די ענד־גילטיגע רעוואָלוציע נישט געהאַט דעם בלוטיגען האַראַקטער, ווי בעת עס האָבען בלויז קאָמאַנדעוועט די פֿאַנאַטישע רונדקעפּיגע.

די אַנדערע גרויסע פֿראַגע, צוליעב וועלכער עס איז געקומען צו אַ רעוואָלוציע, די רעליגיעזע טאָלעראַנץ־פֿראַגע, האָט נאָר בעקומען אַ בעפֿריעדיגענדען ענטפֿער מעהר אין דער טהעאָריע ווי אין דער פּראַקטיק. די רעליגיעזע פּאַרטייען האָבען געשלאָסען אַ געמאַכטען שלום צווי־שען זיך.

פֿון הײנריך דעם 8־טען אָן האָט די רעגיערונג געוואָלט מאַכען פֿון דער אַנגליקאַנישער קירכע אַ נאַציאָנאַלע אמונה און דערשטיקען די איבריגע קירכען. אין דער צייט פֿון דער רעוואָלוציע האָבען די פּראָטעס־טאַנטען געוואָלט דערשטיקען אַלע אַנדערע אמונות אויסער זייערע. ביי קאַרל דעם צווייטען האָבען זיך ווידער אָנגעהויבען די רדיפות פֿון די אַנגליקאַנער קעגען די פּראָטעסטאַנטען. ביי יאַקאָב׳ען האָבען די קאַטאָלי־קען אויפֿגעהויבען די קעפּ. ענדליך אָבער איז נאָך דער רעוואָלוציע קלאָר געוואָרען דער געדאַנק פֿון טאָלעראַנץ. די דיסענטערען אַפילו, די וואָס שטעהען צווישען קאָטאָליזם און אַנגליקאַנזים, האָט מען געגעבען די מעגליכקייט פֿריי צו לעבען אין זייער גלויבען.

דער 17־טער יאָהרהונדערט האָט זיך געענדיגט פֿאַר ענגלאַנד דער־מיט, דאָס סיי אין דער פּאָליטיק, סיי אין דער רעליגיע האָט ענגלאַנד זיך אָבגעזאָגט פֿון דער אַלטער אָרדנונג און האָט גענומען לאַנגזאַם און כסדר איינפֿיהרען די נייע היינטיגע מלאכה־אָרדנונג.

צווייטעס קאַפּיטעל.

פֿראַנקרייך אין 17־טען יאהרהונדערט.

לודוויג דער פֿירצעהנטער.

הײנריך דער פֿירטער האָט געזוכט מיט אַלע קרעפֿטען צו פֿער־גלעטען די שאָדענס, וואָס פֿראַנקרייך האָט געליטען פֿון די רעליגיעזע קאַמפֿפֿען. זיין ערשטער, ראַטגעבער איז געווען סולי, אַן עהרליכער שטרענ־גער הונעגאָט, וואָס האָט שטאַרק אויסגעבעסערט דעם אָבגאָבען־סיסטעם אין לאַנד. די צונויפֿזאַמלונג פֿון די אָבגאָבען פֿלעגט מען אָבגעבען פּאָדריאַטשיקעס לויט געוויסע טאָרגען. דערביי פֿלעגט ליידען סיי די

מלוכה־קאַסע, סיי דער בירגער, ביי וועלכֿען מען פֿלעגט אויסקוועטשען די לעצטע פרוטה. סיולי האָט נישט געקענט מבטל מאַכֿען די טאָרגעס, אָבער ער האָט פֿערשטאַרקט די קאַנטראָליע אויף די פּאָדריאַטשיקעס. ער האָט שטאַרק געשטיצט די לאַנד־ווירטשאַפֿט. אום פֿול צו מאַכֿען די קאַסע, האָט ער איינגעפֿיהרט אַ נייע הכנסה, אַפילו נישט קיין זעהר וואוילע: די מיטגליעד פֿון פּאַרלאַמענט און פֿון אַנדערע געריכֿטס־אַנשטאַלטען האָבען בעקומען דאָס רעכֿט פֿאַר יעהרליכֿען אָבצאָהל איבערצוגעבען זייערע שטעלעס בירושה.

נאָכֿדעם ווי הײנריך איז ערמאָרדעט געוואָרען, איז די פּערוואַלטונג אַריבער אין שוואַכֿע הענד. דער קעניג לודוויג דער דרייצעהנטער איז נאָך געוועזען מינדעריעהריג און אין קעניגליכֿען הויף האָבען זיך אָנגעהויבען אַלערליי סכסוכים און אינטריגעס. צוליעב דער פּלאָנטערניש אין הויף האָט מען אין דעם יאָהר 1614 צונויפֿגערופֿען די גענעראַל־שטאַטען. די דעפּוטאַטען פֿון דריטען שטאַנד האָבען געפֿאָדערט אַ סך רעפֿאָרמען וועגען דער גלייכֿמעסיגער פֿערטיילונג פֿון די אָבגאָבען, וועגען דער אָב־שאַפֿונג פֿון די פּריווילעגיעס פֿון אַדעל און וועגען דעם, אַז מען זאָל פֿערקלענערן די פּענסיע פֿון די הויף־לייט, אַז דאָס געריכֿט זאָל דורכֿאויס קאָנטראָלירען די געזעצמעסיגקייט ביי אַרעסטען און אַז די שטאַטען זאָ־לען ווערען צוזאַמענגערופֿען אַלע צעהן יאָהר. נאָר די אַדעל־לייט און די גייסטליכֿע האָבען ניט געוואָלט געהן צוזאַמען מיט דעם דריטען שטאַנד, און אויף יעדען טריט האָבען זיי געגעבען צו פֿיהלען זייער שטאַרקערע פּאָזיציע ביי דער מלוכֿה. איינער אַ דעפּוטאַט פֿון די אַדעל־לייט האָט געזאָגט: „מיר ווילען ניט, אַז די זיהן פֿון אַ שוסטער זאָלען אונז רופֿען ברידער; צווישען זיי און אונז איז דער אייגענער חלוק, וואָס צווישען אַ האַר און אַ קנעכֿט“.

דער קעניגליכֿער הויף האָט באַלד פֿונאַנדערגעלאָזען די שטאַטען און פֿון דאַמאָלס אָן האָט מען זיי נישט צוזאַמענגערופֿען ביז צום יאָהר 1789, ווען עס האָט זיך אָנגעהויבען די גרויסע רעוואָלוציע אין פֿראַנקרייך.

קאַרדינאַל רישעליע.

צו די צייטען פֿון לודוויג דעם 13־טען האָט הויפּטזעכֿליך געפֿיהרט די פֿערוואַלטונג דער קאַרדינאַל רישעליע. דאָס איז געוועזען אַ האַר־טער מענש, וואָס האָט זיינע געגנער נישט מוחל געוועזען די קלענסטע זאַך,

און ער האָט ווייניג געזאָרגט וועגען דעם וואָהלשטאַנד פֿון פֿאָלק. ער האָט איינמאָל געזאָגט, אַז אַ אַרבייטער טאָר ניט לעבען גוט, ווייל ער קאָן פֿערגעסען זיינע פֿפליכטען צום בעל־הבית. דערום האָט ער זיך ניט געשעמט צו פֿעראָרעמען דאָס לאַנד מיט נייע אָבגאָבען און צו פֿיהרען אַ רייהע מלחמות, וואָס האָבען נאָך מעהר חרוב געמאַכט דעם וואָהל־שטאַנד אין פֿראַנקרייך. ער האָט זיך מיט לייב און לעבען אָבגעגעבען אויף צו פֿערשטאַרקען די פֿראַנצויזישע מלוכה און די מאָנאַרכיע. צוערשט האָט ער געקעמפפט מיט די הוגענאָטען (פּראָטעסטאַנטען), וועלכע האָבען געפֿיהרט זייער איינענע פּאָ־ליטיק, און דאַדורך אָבגעשוואַכט די פּאָליטיק פֿון דער מאָנאַרכיע. דער קאַמפף האָט זיך געענדיגט מיט רישעליע׳ס נצחון. די פּראָטעסטאַנטען האָבען אפילו ווייטער בעקומען די גלויבענס־פֿרייהייט, אָבער זיי האָבען פֿערלאָרען די פּאָליטישע פרייהייט לויט דעם אַלטען עדיקט פֿון נאַנט.

נאָכדעם האָט ער געפֿיהרט אַ קאַמפף מיט דער אַריסטאָקראַטיע, וואָס האָט נאָך אַלץ זיך ניט בערוהיגט און צייטענווייז געפֿיהרט זיך זעלבסטשטענדיג מיט אַנ׳אייגענער פּאָליטיק, מיט אינטריגעס קעגען דער מאָנאַרכיע.

רישעליע האָט ניט געקלערט צונעהמען פֿון די אַדעל־לייט זייערע פּריווילעגיעס, נאָר ער האָט ענערגיש געקעמפפט געגען די דיסציפּלינ־לאָזינקייט פֿון דער אַריסטאָקראַטיע, געגען דעם, וואָס זיי פֿלעגען ניט וועלען געהאָרכען די בעפֿעהלען, וואָס קומען פֿון קעניגליכען הויף.

דריי זאַכען האָבען אַרויסגערופֿען צו איהם די ליעבע פֿון פֿאָלק און די שנאה פֿון דער אַריסטאָקראַטיע. ערשטענס, האָט ער בעפֿוילען אָראָב־צורייסען די פֿעסטונגען פֿון די אַדעלס־שלעסער. צווייטענס, האָט ער פֿערבאָטען דועלען (אין 18 יאָהר זענען גע׳הרג׳עט געוואָרען אויף דועלען צו רישעליע׳ס צייט 1000 אַדעל־לייט), וועלכע ווערען בעשטראָפֿט מיט טוידט־שטראָף. דריטענס, האָט ער קאָמאַנדירט קעניגליכע קאָמיסאַ־רען אין דער פּראָווינץ, אַז זיי זאָלען פֿערוואַלטען מיט די פֿינאַנסען, מיט דער פּאָליציי און זאָלען אַכטונג געבען אויף די געריכטען. די לעצטע פֿעראָרדנונג איז געווען דערום בעזונדערס וויכטיג, ווייל דעם קעניגליכען קאָמיסאַר (אינטענדאַנט) פֿלעגט מען נעהמען פֿון דריטען שטאַנד, וועלכער איז דערהויבען געוואָרען נאָר צוליעב דעם קעניג אַליין און וועלכער האָט געהאַט ספּעציעל אַכטונג צו געבען אויפ׳ן גובערנאַטאָר, דעם מאַגנאַט אין דער פּראָווינץ, וואָס פֿלעגט קוקען אויף זיין פּראָווינץ

ווי אויף זיין פעאָדאַלען לאַנד־בעזיץ, ווי אויף זיין אייגענטום.

חוץ אַלעם דעם, פלעגט רישעליע שטענדיג קעמפּפען מיט אַלערליי מיטלען געגען די בונטען, וואָס פלעגען אַ מאָל אָננעהמען אַ כאַראַקטער פון אַ מלחמה. ער פלעגט בעשטראָפען די געגנער, ניט קוקענדיג אויף זייער אַדעלס־אָבשטאַם, אָדער אויף זייער אַמטס־טיטעל. צו זיין צייט האָט מען פעראורטיילט צום טויט פינף הערצאָגען, פיער גראַפען און איין מאַרשאַל.

צושלאָגענדיג אַזוי די זעלבסטשטענדיגע געזעלשאַפטליכע קרעפטען, האָט רישעליע אַריבערגעפיהרט אין פּאַריז אַלע מלוכה־אַנגעלעגענהייטען אין גאָסודאַרסטווענני סאָוויעט, וואו עס פלעגען זיצען נאָר מענשען, וואָס דער קעניג האָט זיי אַליין אָנגעשטעלט. דערביי פלעגט מען נעהמען נאָר מענשען פון דריטען שטאַנד, אָדער פון די קליינע אַדעל־לייט. די וויכטיגסטע פראַגען פלעגען אָבהענגען פון קעניגס וואָרט, ד. ה. פון זיין אייגענעם בעשלוס. דורכפיהרענדיג די דאָזיגע צענטראַליזאַציע, האָט רישעליע נישט מורא געהאַט אָבצושאַפען אַלטע מנהגים און רעכטען. אַזוי האָט ער אָבגעשאַפט די שטאַטען אין דאָפינע און פּראָוואַנס. דאָס אייגענע האָט ער געבעל־הבית'ועט מיט די געריכטען. דער מוטווילען אין די גרויזאַמקייט פון קאַרדינאַל האָבען אַרויפגעצויגען אויף איהם דעם האַס פון אַלעמען. אָבער מען האָט זיך נישט געקענט גענוג אָנוואונדערען אויף איהם, ווען מען האָט איהם בעטראַכט אַלס פּאָליטיקער און דיפּלאָמאַט, וואָס איז געווען נישט בעשטעכליך און וואָס האָט געהאַט אַ זעלטענע ענערגיע און אַן אויסגעהאַלטענקייט. אין דער אייגענער צייט, ווען ער האָט געפיהרט אַן איגערען קאַמפּף אין לאַנד, האָט ער נאָך צייט געהאַט צו דערהויבען פראַנקרייך אין דער אויסערער פּאָליטיק דערמיט, וואָס ער האָט זיך אַזוי קלוג אַריינגעמישט אין דעם דרייסיג־יעהריגען קריעג. דער נוצען פון זיין וייט־בליקענדיגער פּאָליטיק האָט זיך ערשט אַרויסגעוויזען אַ סך יאָהרען נאָך זיין טויט.

מאַזאַריני און די פראָנדע.

אין 1643 איז איינער נאָכ'ן אַנדערען געשטאָרבען לודוויג און רישעליע. לודוויג דער פיערצעהנטער איז געווען אויך מינדער־יעהריג און די פערוואַלטונג מיט די מלוכה־ענינים איז געווען אין די הענד פון דעם קלוגען, חיטרען איטאַליענער מאַזאַריני.

די געריכֿטען, דער הויף און די אַדעלליט האָבען לייכטער אָבגעאָטעמט נאָך רישעליע׳ס טויט און זיי זענען גרייט געוועזן זיך נוקם צו זיין פֿאַר די ערנידערונגען צו רישעליע׳ס צייטען. צו מאַזאַריני׳ס צייטען האָט דער פּאַריזער געריכֿטס־פּאַרלאַמענט אונטער דעם אַיינפֿלוס פֿון דער ענגלישער רעוואָלוציע געשטעלט דער רעגיערונג אַ סך ליבעראַלע פֿאָדערונגען. ווען מאַזאַריני האָט געהייסען אַרעסטירען די פֿיהרער פֿון דער אָפּאָזיציע, האָט אָנגעהויבען פּאַריז צו בויען באַריקאַדען און עס האָט זיך אָנגעהויבען אַ אינערער קריעג, וואָס האָט בעקומען דעם נאָמען פֿראָנדע, די פֿיהרער פֿון דער פֿראָנדע זענען געווען די אַדעללייט, און דאָס פֿאָלק, וואָס איז צוערשט צוגעשטאַנען צו דער פראָנדע, זעהענדיג די עגאָאיסטישע ציעלען פֿון די פיהרער, האָט זיך דערנאָך פון איהר אָבגעשאָקעלט. די פראָנדע איז דערום באַלד בעזיעגט געוואָרען און מאַזאַריני האָט זיך צוריקגעקעהרט צו דער פּאָליטיק פון זיין פּאָרגענגער רישעליע.

לודוויג דער 14־טער.

אין יאָהר 1661 איז מאַזאַריני געשטאָרבען, און דער יונגער קעניג האָט אַליין גענומען די רעגיערונג אין דער האַנד. די קונציגע פּערוואַלטונג פון רישעליע און מאַזאַריני האָט איהם געגעבען גרויסע פֿינאַנצ־מיטלען און די ערשטע שטעלע אין דער אייראָפּעאישער פּאָליטיק. נישט קוקענדיג אויף די מלחמות און אויף די פֿעהלערען פֿון דעם פינאַנצ־סיסטעם, האָבען דאָך די אַרבייטסזאַמקייט פון פֿאָלק און די נאַטירליכֿע רייכֿטימער פון לאַנד געגעבען דער רעגיערונג גרויסע איינקינפֿטען. פֿראַנקרייך האָט צו דער צייט פֿערמאָגט אַן׳אויסגעצייכֿענטע געניטע אַרמעע. דאָס, וואָס עס האָבען זיך געענדיגט די רעליגעזע קריעגען, דאָס, וואָס דאָס לאַנד איז געוועזן פֿעראייניגט אונטער איין פֿערוואַלטונג, און פראַנקרייכֿ׳ס גרויסע ערפֿאָלגען אין דער וועלט־פּאָליטיק—האָט שטאַרק אויפֿגעהויבען דעם גייסט פון דעם לעבעדיגען ריהרעדיגען פראַנצויז. אין דער אַרמעע, אין דער פֿערוואַלטונג, און קירכֿע, אין דער סוחרישער בראַנזשע, אין קונסט און אין ליטעראַטור האָבען זיך בעוויעזען אַ סך טאַלענטפֿאָלע מענשען. דער ערשטער שטאַנד האָט זיך אָבגעגעבען צו דער מיליטערישער קאַריערע און צו דעם פּאַריזער הויפֿלעבען, וואו עס האָט זיך קאָנצענטרירט אַלדאָס בעסטע, שענסטע און מעכֿטיגסטע אין דאַמאָלסדיגער אייראָפּאַ. די זעלבסטשטענדיגע אַריסטאָקראַטיע פֿון דער פּראָווינץ טרעט אָב דעם פּלאַץ דער

הויפ-אַריסטאָקראַטיע, וואָס טהוט נאָר וואָס דער קעניג בעפֿעהלט.

לודוויג אַליין האָט זיך נישט אויסגעצייכענט מיט קיין גרויסע טאַלענטען, נאָר ער האָט בעזעסען אַלע די מעלות, מיט וואָס עס צייכענט זיך אויס איטליכער פֿעהיגער פֿראַנצויז. ער איז געווען אַן׳אַרבייטס-מענש, געפֿיהרט אַ לייכטזיניגען לעבען, ער האָט געשטרעבט צו גרויסע טהאַטען, ער האָט געהאַט אַ גוטען איידעלען געשמאַק און האָט נישט ליעב געהאַט די פלאָנטערניש פֿון אַ צו גרויסער טיעפֿזיניגקייט. ער האָט זיך געפֿיהלט איינס מיט זיין פֿאָלק און האָט נישט צוגעלאָזען דעם געדאַנק, אַז חוץ זיין ווילען קאָן נאָך זיין אַ צווייטער. „די מלוכה — דאָס בין איך", האָט ער נאָך יונגערהייד אַמאָל געזאָגט, און אין זיין לאַנגער רעגיערונגס-צייט איז ער געבליבען טריי דעם דאָזיגען שפרוך. אין איין זאַך האָט ערגעהאַט אַ גרויסען ערפֿאָלג. צו זיין צייט איז פאַריז און זיין הויף געוואָרען דער צענטער נישט נאָר פֿון פֿראַנקרייך, נאָר פֿון גאַנץ אייראָפּאַ. די פֿראַנצויזישע שפּראַך, פֿראַנצויזישע מאַניערען, ליטעראַטור, מאָדען האָבען זיך גענומען פֿערשפּרייטען צווישען די העכערע קלאַסען פֿון גאַנץ אייראָפּאַ. די שווערע פּאַראַדנע געביידען און פּאַלאַצען פֿון זיין צייט, די אַלעען און די פֿאָנטאַנען פֿון קעניגע פּאַרק האָבען געדיענט אַלס מוסטער פֿאַר אַלע גרויסע און קליינע פֿירשטען פֿון גאַנץ אייראָפּאַ.

דאָס, וואָס פֿראַנקרייך איז אַזוי הויך געשטיגען, האָט מען נאָך געהאַט צו פֿערדאַנקען דער גרויסער מיליטערישער מאַכט, וואָס האָט געהאַלטען אַ האַלב יאָהרהונדערט גאַנץ אייראָפּא אין איין מורא. די אינעווענינגסטע פּאָליטיק פֿון רישעליע האָט געבראַכט איהר פֿרוכט. די פערוואַלטונג פֿון פֿראַנקרייך איז געוואָרען שטאַרק צענטראַליזירט אין די הענד פֿון קעניג און זיינע בעאַמטע. אָהן פּאַריז איז קיין זאַך ניט געטהון געוואָרען. די קעניגליכע קאָמיסאַרען זענען געווען די אמת׳ע פֿערוואַלטער פֿון לאַנד. די גובערנאַטאָרען זענען נאָר געווען צוליעב פּאַראַד-דער קעניג און זיינע מיניסטאָרען האָבען געהאַלטען די פֿעדעם פֿון דער אויבערשטער פֿערוואַלטונג. די הויכע פּאָליטיק פֿלעגט ווערען געמאַכט אין אויבערשטען ראַט, וואו דער קעניג איז געווען פרעזידענט און די מיטגליעדער — עטליכע מיניסטאָרען און מאַגנאַטען. די העכסטע בעאַמטע פֿלעגט מען נעהמען פֿון דריטען שטאַנד, צוליעב דעם, אַז דער מעכטיגסטער מיניסטער זאָל וויסען זיין, אַז ער איז ניט מעהר ווי „דער משרת פֿון קעניג".

מיניסטער קאָלבער.

איינער פֿון די בעדייטענדסטע מיניסטאָרען אין לודוויג'ס צייטען איז געווען קאָלבער, אַ זוהן פֿון אַ שניידער, וואָס איז אַמאָל געווען אַ פֿריי־וואַט־בעאַמטער פֿון מאַזאַריני. אַלס אַנ'אונגעוועהנליכער אַרבייטס־מענש און גרויסער אָרגאַניזאַטאָר, איז ער געוואָרען דער הויפּט־קאָנטראָלער פֿון דער פֿערוואַלטונג. זיין אַרבייט איז בעשטאַנען אויף צו געפֿינען די מיטלען צום קריעג און פֿאַר'ן קעניגליכען הויף, וואָס האָט געלעבט שטאַרק פֿערשווענדעריש. דערום האָט ער אינגאַנצען ניט געקענט אויסבעסערן דעם נאַלאָגען־סיסטעם, נאָר ער האָט געטהון אַלעס מעגליכעס אויף צו פֿערקלענערן די פּריווילעגיעס: ער האָט פֿערקלענערט די צאָהל פֿון די גיטער, וואָס זענען געווען פֿריי פֿון נאַלאָגען. ער האָט פֿערקלענערט די דירעקטע אָבגאַבען, וואָס פֿלעגען נאָר שווער דריקען די גאַנצע אָרעמע בעפֿעלקערונג, און האָט פֿערגרעסערט די ניט־דירעקטע אָבגאַבען, וואָס פֿלעגען זיך מעהר לעגען אויף די רייכערע קלאַסען. ווי אַמאָל סיולי, האָט ער שטאַרק געזוכט צו שטיצען די לאַנדווירטשאַפֿט, חאָטש ער האָט געהאַט אַנ'אַנדער ציעל דערביי. קאָלבער האָט געשטרעבט דערצו, אַז פֿראַנקרייך זאָל ווערען אונאַבהענגיג פֿון זיינע שכנים, אַז זיין האַנדעל זאָל אַריבערשטייגען דעם האַנדעל פֿון אַנדערע לענדער און דערמיט צוציהען אין לאַנד אַסך געלד.

רויהע מאַטעריאַלען, וואָס זענען נויטיג פֿאַר דער פֿראַנצויזישער פֿאַבריקאַציע, האָט מען געמענט אַריינפֿיהרען אָהן אָבצאָהל, און אויף אויסגעאַרבייטע פֿרעמדע סחורות איז געווען דער אָבצאָהל אַזוי גרויס, אַז מען האָט אויפֿגעהערט זיי אַריינצופֿיהרען קיין פֿראַנקרייך. כדי עס זאָל זיך ענטוויקלען די פֿראַנצויזישע פֿאַבריקאַציע, האָט קאָלבער געבראַכט מייסטער פֿון אויסלאַנד. ער פֿלעגט געבען די קאַפּיטאַליסטען סובסידיעס. ער האָט געבויט מלוכה־פֿאַבריקען און זאַוואָדען און האָט איינגעאָרדענט אַ קאָנטראָלע אויף פּריוואַטע פֿאַבריקס־אונטערנעהמונגען, אַז זיי זאָלען אויסאַרבייטען גוטע סחורות. דורך קאָלבער'ס ווירקונג האָבען זיך אין פֿראַנקרייך געגרינדעט טוך־זיידען־, בוימוואָהל־גלאָז־און פּאָרצעלייפֿאַבריקען. ער האָט פֿערזאָרגט דאָס לאַנד מיט אַ נעץ פֿון גוטע וועגען און קאַנאַלען. ער האָט שטאַרק געשטיצט די פֿראַנצויזישע האַנדעלס־קאָלאָניע אין די פֿערשיעדענע וועלט־טיילען. קאָלבער האָט כמעט פֿון דאָס ניי־

אויפגעבויעט אַ מיליטערישען פּלאַץ און אַ אויסגעצייכענטען האַפען אין ברעסט.

לובואַ.

קאָלבער האָט פערגרעסערט די פּראָדוקטיווע קרעפטען פון לאַנד. דער קריעגס־מיניסטער לובואַ ווידער האָט געטהון אַלעס מעגליכע צו פערשטאַרקען די אַרמעע צו לודוויג׳ס צייטען. צום סוף פון זיין רעגיערונגס־צייט איז די פראַנצויזישע אַרמעע, ביי אַ בעפעלקערונג פון 20 מיליאָן, בעשטאַנען פון 550 טויזענד סאָלדאַטען. לובואַ האָט שטאַרק אויסגעביל־דעט די פראַנצויזישע אַרמעע. צוליעב איהם האָט די פראַנצויזישע אַרמעע זיך געקענט גיכער, לייכטער און פרייער בעוועגען, אַלס וועלכע ס׳אין אַרמעע אין גאַנץ אייראָפּא. צו לובואַ׳ס צייטען האָט זיך אין דער אַרמעע אויסגעבילדעט דער ספּעציעלער מילי־טערישער קעניגס טרייען־גייסט, צוליעב וואָס זי איז געוואָרען אַ מעכטיגע שטיצע פאַר׳ן קעניג.

פּראָטעסטאַנטיזם;

לודוויג האָט נישט געקענט בשום אופן איינשטימען, אַז אין זיין מלוכה זאָלען זיין מענשען, וואָס ערלויבען זיך, נישט צו האָבען די איי־גענע אמונה, ווי ער. אין 1685 האָט ער בטל געמאַכט דעם נאַנטער עדיקט וועגען גלויבענס־טאָלעראַנץ צו די פּראָטעסטאַנטען (הוגענאָטען). די פּראָטעסטאַנטישע קירכען האָט מען פערמאַכט, די פּאַס־טאָרען האָבען נישט געטאָרט פיהרען זייער גאָטעס־דיענסט, און ווען די פּראָטעסטאַנטען האָבען אָנגעהויבען מאַסענוויז צו לויפען פון פראַנקרייך, האָט די רעגיערונג פערבאָטען די עמיגראַציע, פלעגט נאָכיאָגען די עמיגראַנטען און פלעגט זיי אָפטמאָל הענגען דערפאַר. פון דעסטוועגען זענען צעהנדליגער טויזענדער בעמיטעלטע פּראָטעסטאַנטישע פאַמיליען אַוועק פון פראַנקרייך און האָבען זיך בעזעצט אין דייטשלאַנד, האָלאַנד און אין דער שווייץ.

די גרויסע רעגיערונגס־קראַפט פון לודוויג דעם 14־טען איז אַוועק אויף מלחמות און לענדער־ערבערונגען. צוערשט האָט ער געפיהרט אַ מלחמה מיט שפּאַניען און האָט אָבגעריסען אַ שטיק פון שפּאַנישעס ניע־

דערלאַנד פֿאַר פֿראַנקרייך. דעם צווייטען קלאַפּ האָט ער געגעבען האָלאַנד און דעם דריטען — דייטשלאַנד. אין דעם קאַמפּף וועגען דער ירושה פֿון שפּאַנישען טהראָן (לודוויג האָט איהם געוואָלט בעקומען פֿאַר זיין אייניקעל פֿיליפּ) האָבען די פֿראַנצויזען געהאַט ניעדערלאַגען געגען די פֿערבינדעטע מלוכות, וואָס זענען געווען אַרויס געגען פֿראַנקרייך. אַ גרויסען איינדרוק האָט געמאַכט אויף די פֿערבינדעטע דער שטאַרקער פּאַטריאָטיזם פֿון די פֿראַנצויזען, וואָס זענען נישט מיעד געוואָרען צו קעמפּפען, וואָס האָבען נאָך איטליכער מפּלה אַרויסגעשיקט אַ פֿרישע אַרמעע און וואָס האָבען צו ענדע פֿון קריעג נאָך פֿיעלע מפּלות געקעמפּפט מיט דעם אייגענעם מוט ווי צום אָנפאַנג. און דערום טאַקי האָט פֿראַנקרייך זיך אַיינגעגעבען צו שליעסען אַ גוטען פריעדענס־אָבמאַך מיט די פֿערבינדעטע מלוכות, כאָטש די פֿראַנצויזען האָבען געהאַט אַזוי פֿיעל מפּלות. פֿראַנקרייך האָט אַפֿילו געמוזט אָבטרעטען אַ טייל פֿון זיינע פֿריהער פֿערכאַפּטע שטיקער ערד און לענדער, אָבער עס האָט דורכגעזעצט, אַז פֿיליפּ זאָל בעקומען די פֿערלאַנגטע ירושה.

די אַלע מלחמות האָבען סוף כל סוף שטאַרק רואינירט פֿראַנקרייך, אויסגעלעדינט די מלוכה־קאַסע (די פֿראַנצויזישע רעגיערונגס־חובות האָבען דערגרייכט פֿאַר יענער צייט די גרויסע סומע פֿון 4 מיליאַרד פראַנק), האָבען פערארעמט די בעפעלקערונג און צוגענומען פֿון איהם דעם מוט. ביים סוף פון לודוויג'ס רעגיערונגס־צייט האָבען זיך ארויסגעוויזען די אַלע שרעקליכע פֿעהלערען פֿון דער אַבסאָלוטיסטישער פֿראַנצויזישער מלוכה, ווען דער קעניג האָט געלעבט מיט דער אמונה, אַז „די מלוכה—דאָס איז ער“. לודוויג אַליין פאַר'ן טויט האָט געזאָגט צו זיינע מקורבים: „איך האָב צו־שטאַרק געהאַלטען פֿון מלחמות און צו פֿערשווענדעריש געלעבט,—טהוט מיר אין דער הינזיכט נישט נאָך“.

דריטער קאַפּיטעל.

דאס וואַכסען פון פּרייסען.

פּוילען פּאַלט.

דער דרייסיגיעהריגער קריעג האָט מיט אַמאָל בעוויזען, אַז שוועדען איז אַ גרויסע מאַכט און אַז פּוילען, אַלס מלוכה, איז זעהר שוואַך. פּוילען, אַנשטאָט זיך צו מישען אין די אַנגעלעגענהייטען פֿון דייטש-

לאַנד, האָט זיך פֿערגומטען מיט טערקיי. דער דאָזיגער קריעג האָט געהאַט אַ גרויסען ווערט פֿאַר'ן דייטשען אימפעראַטאָר, וואָס איז געוואָרען דאַדורך פֿריי פֿון די טערקען און ער האָט דערום געקענט ענערגישער אויפֿטרעטען אין מערב־איירָאָפּאַ. אויסערדעם האָט פּוילען אין 30־יעהריגען קריעג, צוליעב די סכסוכים מיט רוסלאַנד, נישט געקאָנט האַנדלען פֿריי. צו דערצייט הויבט זיך אויף די קאָזאַקען־פֿראַגע, און דער קאַמפּף פֿאַר קליין־רוסלאַנד נעהמט צו די קרעפֿטען ביי די רוסען, די פּוילען און דער טערקיי. נאָר חאָטש פּוילען האָט נישט אַכטונג געגעבען צו דער רעכטער צייט אויף שוועדענס ערפֿאָלגען, נאָר נאָך דעם 30־יעהריגען קריעג האָבען זיך דיביידע מלוכות געמוזט בעגעגענען. אין ליפֿלאַנד, אין פּאָמערן און פּרייסען האָבען זיך בעגעגענט די אינטערעסען פֿון דיביידע מלוכות. קאַרל דער 10־טער האָט זיך אַריינגעריסען אין פּוילען אין 1655, איינגענומען פּוילען ביז קראַקאָ און צושלאָגען קאַזימיר'ס חיל הינטער וואַרשוי. צו הילף זענען געקומען קאַזימיר'ען רוסלאַנד און דענמאַרק. די שוועדען האָבען געמוזט אָבטרעטען צוליעב די פֿערבינדעטע מלוכות און האָבען געלען אַרויסגעלאָזען פֿון זייערע הענד.

דאַמאָלס האָט זיך פּוילען ווייטער גענומען פֿאַר די רוסישע און טערקישע אַנגעלעגענהייטען. נאָך אַ געוויסען שלום־אָבמאַך האָט רוסלאַנד בעקומען סמאָלענסק, קיעוו, טשערניגאָוו און אַ שטיק קליין־רוסלאַנד. די טערקען האָבען פֿערחאַפּט פּאָדאָליען און דעם אַנדערען טייל קליין־רוסלאַנד. דער בעריהמטער פּוילישער גענעראַל יאַן סאָביעסקי האָט אָבער געגעבען די טערקען אַ מפּלה ביי חאָטין (1667). די פּוילען האָבען איהם אויסגעקליבען פֿאַר אַ קעניג, און ער האָט עסטרייך געטהון אַ גרויסע טובה. אין 1683 איז דער גרויס־וויזיר פֿון טערקיי דערגאַנגען מיט זיין חיל ביז ווין און האָט שוין די שטאָדט כמעט איינגענומען. נאָר צוליעב דער הילף פֿון סאָביעסקי'ן האָט ער בעקומען אַ ניעדערלאַגע.

נאָר פֿון אַלע די העלדענטהאַטען האָט פּוילען ווייניג נוצען געהאַט, ווייל אין לאַנד גופא האָבען נישט אויפֿגעהערט די בלוטיגע סכסוכים. נאָך סאָביעסקי'ס טויט האָט די פּוילישע קרוין דורך בעשטעכונגען בעקומען אויגוסט דער צווייטער, דער קורפֿירסט פֿון זאַקסען. צו זיין צייט איז פֿאָרגעקומען אַנ'איבערקעהרעניש אין איירָאָפּאַ צוליעב פּיאָטר דעם גרויסענס נצחון איבער'ן שוועדישען קעניג קאַרל דעם 12־טען. אויגוסט איז געווען אין בונד מיט רוסלאַנד און דעריבער האָט ער זיך געקענט האַלטען אויפֿ'ן טהראָן נעגען זיינע פֿיעלע געגנער אין לאַנד.

אָבער פּוילען האָט נאָרנישט נעהאַט פֿון דעם בונד, ווייל די שליאַכטע (אַדעלליים) האָט זיך צוברעקעלט אין פיעלע פּאַרטייען. אין דער צייט, ווען עס איז געגאַנגען אַ קאַמפּף צווישען די רוסען, די בראַנדענבורגער, די דענער, שוועדען און טערקען, האָבען די פּוילישע קאָנפֿעדעראַציעס זיך איינע די אַנדערע געריסען ביז צום בלוט. וויבאַלד די סכנה פֿאַר די שוועדען איז אַריבער, האָט אויגוסט דערשטיקט דעם בונט פֿון דער שליאַכטע אין האָט געפּועלט ביים סיים אַ קליינעם שטענדיגען אָבצאָהל, ווי אויך דאָס רעכט צו האַלטען ביי זיך אַ קליינע אַרמעע. דערפֿאַר אָבער האָט ער געמוזט אין אַלע אַנדערע זאַכען נאָכגעבען דער שליאַכטע, וואָס האָט נישט געלאָזט איינפֿיהרען אין לאַנד חאָטש וואָס עס איז פאַר אַנ׳אָרדנונג.

פּרייסען אין 17-טען יאָהרהונדערט.

צוויי וויכטיגע מלוכות אין מזרח, שוועדען און פּוילען, זענען געפּאַלען. אָנשטאָט זיי איז אויסגעוואַקסען די רוסישע מלוכה. נאָר חוץ רוסלאַנד איז אויסגעוואַכסען אַ מלוכה, וואָס האָט אייגענטליך לויט איהר כח און גרויסקייט נישט געדאַרפֿט שפּיעלען קיין וויכטיגע ראָלע. זי האָט אָבער פֿערשטאַנען אויסצונוצען אַלע סכסוכים און קריזיסען, וואָס אַנבעלאַנגט מזרח-אייראָפּאַ, צו איהר טובה. חאָטש זי איז געלעגען אויפ׳ן גרויסען טראַקט צווישען שוועדען, פּוילען און רוסלאַנד, האָט זי פֿונדעסטוועגען פֿערשטאַנען זיך צו ענטוויקלען אין אַ קרעפֿטיגע גאַנצע מלוכה. די מלוכה האָט געהייסען פּרייסען.

אין יאָהר 1611 האָבען די בראַנדענבורגער האָהענצאָלערן בעקומען פֿון זיגמונד דעם דריטען מזרח-פּרייסען. גלייכצייטיג האָבען זיי זיך בעפֿעסטיגט אויפ׳ן רהיין. נאָך דעם 30-יעהריגען קריעג האָבען זיי בעקומען פּאָמערן און מאַגדענבורג. אין דער צייט פֿון קריעג צווישען קאַזימיר׳ען און קאַרל׳ען דעם 10-טען האָט פּרייסען פֿריהער אַפּילו געהאַלטען פֿאַר די שוועדען, דערנאָך אָבער פֿאַר פּוילען. אַלס געשענק פֿאַר די טריייהייט צו פּוילען, איז פּרייסען בעפֿרייט געוואָרען פֿון דער וואַזאַלען-פּפֿליכט צו דעם פּוילישען קעניג. דער גרויסער קורפֿירסט פֿון פּרייסען, פֿריעדריך׳ וויל-העלם, פֿריי ווערענדיג פֿון די, פּפֿליכטען צו פּוילען, האָט זיך גענומען מישען אין די שוועדישע און פֿראַנצויזישע ענינים. ער האָט זיך שטאַרק בעטייליגט אין מלוכה-בונד געגען לודוויג דעם 14-טען. ער האָט געגעבען אַ טבלה די שוועדען נאָהענט ביי בראַנדענבורג און מען האָט זיך מיט

איהם שטאַרק גענומען רעכֿענען אין דער וועלט־פּאָליטיק. דער גרויסער קורפֿירסט איז נישט נאָר געווען אַ גוטער דיפּלאָמאַט און קריעגספֿיהרער, ער האָט אויך דערגרייכֿט די גרויסקייט פֿון זיין מלוכה דורך אַ גוטע פֿערוואַלטונג. ער איז שטענדיג געווען פֿערנומען דערמיט, צו פֿערגרעסערען די פֿערוואַלטונג און צו שטאַרקען די האַנדעלס־קרעפֿטען אין לאַנד. אַ דאַנק איהם, האָבען זיך זיינע פּראָווינצען, וואָס זענען חרוב געוואָרען צוליעב׳ן 30־יעהריגען קריעג, גיכֿער ערהאָלט פֿאַר אַנדערע שכנ׳ישע פּראָווינצען. בעזונדערס נוצליך איז געווען פֿאַר בראַנדענבורג, וואָס די פֿראַנצויזישע עמיגרירטע הוגענאָטען האָבען זיך צו טויזענדער בעזעצט אין פּרייסען און מיטגעבראַכֿט נייע פֿאַבריקאַציעס און נייע אַרבייטס־קרעפֿטען. פֿאַר דער גאַנצער וועלט איז די שטאַרקייט פֿון בראַנדענבורג ערשט קלאָר געוואָרען נאָכֿ׳ן טויט פֿון „גרויסען קורפֿירסט". זיין זוהן האָט בעקומען פֿון אימפּעראַטאָר דאָס רעכֿט צו טראָגען דעם טיטעל „קעניג פֿון פּרייסען".

דאָס נייע קעניגטום האָט געפּיהרט די פּאָליטיק אינאיינעם מיט רוסלאַנד. אַלס געשענק דערפֿאַר האָט ער בעקומען אַ שטיק שוועדיש־פּאָמערן. פֿרידריך דער ערשטער איז געווען אַ קאַרגער, פֿערגרעבטער, נישט געבילדעטער מענש, נאָר ער איז געווען אַ גוטער פּערוואַלטער און אַ שטרענגער קעניג. ער פֿלעגט שפּאָרען איטליכֿען גראָשען פֿון זיינע איינקונפֿטען. ער האָט נאָר געהאַט איין ליידענשאַפֿט—די ליידענשאַפֿט צו האָבען אַ גרויסע אַרמעע. דאָס קליינע לענדעל פּרייסען מיט קנאַפּע 3 מיליאָן בעפֿעלקערונג האָט אויסגעהאַלטען אַנ׳אַרמעע, וואָס איז נישט געווען קלענער פֿאַר דעם אימפּעראַטאָרס און וואָס איז נאָך זי אַריבערגעשטיגען אין דער דיסציפּלין און אין אַנדערע הינזיכֿטען.

פֿרידריך דער גרויסער.

זיין זוהן פֿרידריך דער צווייטער איז געווען דער היפּך פֿון זיין פֿאָטער. ער איז געווען זעהר בעגאַבט. אונטער דעם איינפֿלוס פֿון זיין פֿראַנצויזישען גובערנער האָט ער בעקומען אַ גרויסע בילדונג; ער האָט נישט געהאַט די פּראָטעסטאַנטישע אינטערעסען פֿון זיין פֿאָטער און האָט נישט גע׳ירש׳ט זיין קאַרגקייט. די דרכֿים פֿון פֿאָטער האָבען איהם אָבגעשטויסען; ער האָט געלעבט לייכטזיניג, געמאַכֿט חובות און איז אינגאַנצען געווען דורכֿגעדרונגען מיט די פֿרייע מיינונגען פֿון די פֿראַנצויזי־

שע פילאָזאָפען פון זיין צייט. פריעדריך דער ערשטער איז געווען שטאַרק נישט צופריעדען מיט זיין זוהן, — מאַנכמאָל פלעגט אַפילו דערגעהן די אונצופריעדענהייט ביז קלעפּ. דער קרוינפּרינץ האָט אַזוי שטאַרק געליטען פון פאָטער, אַז ער האָט זיך שוין איינמאָל בעשלאָסען צו אַנטלויפען פון פאָטער׳ס השגחה. דער קעניג האָט אָבער דעם קרוינפּרינץ געחאַפּט. מען האָט איהם גע׳משפּט און געוואָלט אַפילו איהם מעביר נחלה זיין, נאָר ענדליך האָט מען איהם נאָר אַריינגעזעצט אין אַ שטרענגע פעסטונג. שפּעטער האָט ער געמוזט, ווי אַנ׳איינפאַכער בעאַמטער, זיצען אויף די פּאַפּיערען פון אַ פּרייסישער פּראָווינץ. אין אַזאַ לאַגע איז ער אויך געווען צוגעשריעבען צו אַ פּאָלק, וואו ער האָט געלערנט די קריעגס־קונסט. דערנאָך האָט מען איהם חתונה געמאַכט מיט אַ ברוינשווייגער פּרינצעסין, וועגען וועלכער דער קעניג האָט אַליין געשריבען, אַז זי איז נישט שען, נישט מיאוס, נאָר זעהר פרום. אַלס פערהייראַטעטען, האָט איהם דער קעניג ערלויבט צו האָבען אַנ׳איינענעם קליינעם הויף, און דער קרוינפּרינץ האָט זיך געמיהט, וואָס בעסער צו טהון די אַרבייט, וואָס דער קעניג האָט איהם איבערגעגעבען, און וואָס וועניגער זיך צו בעגעגענען מיט זיין פאָטער. איבריגענס, אַרבייטענדיג, האָט פריעדריך באַלד איינגעזעהען, אַז דעם פאָטערס שווערער פּעדאַנטיזם האָט אויך זיינע גוטע זייטען. ער האָט זיך גענוי בעקענט מיט דער אַרמעע, מיט די פינאַנסען, מיט דער פאָלקס־ווירטשאַפט און ער האָט זיך איבערציינגט, אַז זיין פאָטער האָט אַליין צוגעגרייט דערצו, אַז פּרייסען זאָל זיך קענען דרייסט נעהמען פאַר גרויסע טהאַטען.

אין 1740 איז פריעדריך דער ערשטער געשטאָרבען, און דער זוהן האָט דרייסט גענומען בענוצען די מיטלען, וואָס זיין פאָטער האָט פאַר איהם אָנגעקליעבען. ער האָט בעשלאָסען אויסצונוצען לטובת פּרייסען די שווערע פּאָליטישע לאַגע, אין וועלכער עס האָט זיך דאַמאָלס געפונען עסטרייך.

די מאָנאַרכיע פון די האַבסבורגער, נישט קוקענדיג אויף איהר גרויס און די צאָהל פון דער בעפעלקערונג, האָט געקענט אַלע ווייל־צופאַלען שטיקערווייז. דער דייטשער אימפּעראַטאָר קאַרל VI האָט נישט געהאַט קיין זיהן, און ביי זיין טויט האָט געמוזט ענטשטעהען די פראַגע וועגען דעם, ווער עס וועט ירש׳נען בעהמען, אונגאַרן, בעלגיען, מילאַן, טאָסקאַניען א. אַ. וו. אום צו פערהיטען פון אַזאַ צופאַל, האָט ער אַרויס־געגעבען אַזאַ גראַמאָטע, לויט וועלכער זיין יורש ירש׳נט אינגאַנצען אַלע

פֿערשידענע טיילען פֿון זיין אימפּעריע, און אַלס יורש׳טע האָט ער גע-
מאַכט זיין טאָכטער מאַריע-טערעזע. באַלד אָבער, ווי ער איז גע-
שטאָרבען (1740), האָבען זיך דאָך אָנגעהויבען די מחלוקות וועגען דער
ירושה. איינער פֿון די פּרעטענדענטען אויפֿ׳ן טהראָן איז געווען דער
בייערישער קורפֿירשט, וועלכען עס האָט געשטיצט דער פֿראַנצויזישער
קעניג. אין דער מינוט, ווען צווישען עסטרייך און פֿראַנקרייך האָט זיך
אָנגעהויבען אַ בלוטיגער קאַמפּף, האָט מאַריע-טערעזע בעקומען אַ שונא,
אין דער פּערזאָן פֿון איהר אייגענעם וואַזאַל. פֿריעדריך איז פּלוצלינג
אַריין אין שלעזיען און האָט בעקומען, דעם ערשטען נצחון איבער עסט-
רייך. מאַריע-טערעזע האָט זיך אַפילו נישט פֿערלאָרען, נאָר איהרע
הויפּט-קרעפֿטען האָבען געמוזט געהען געגען די פֿראַנצויזען, וואָס זענען
שוין דערגאַנגגען צו ווייט אין זייערע נצחונות. ענדליך האָבען די פֿער-
בינדעטע מלוכות פֿערטריבען די פֿראַנצויזען. מאַריע איז געוואָרען אַנער-
קענט אַלס יורש׳טע, און איהר מאַן פֿראַנציסק—אַלס אימפּעראַטאָר איבער
דער גאַנצער האַבסבורגער מאָנאַרכיע. די פֿראַנצויזען האָבען געמוזט
אָבגעבען די אייגענומענע פּראָווינצען. דעם גרעסטען נוצען אָבער האָט
געהאַט פֿריעדריך, וואָס האָט צוערשט כלומר׳שט געמאַכט שלום מיט עסטרייך,
דערנאָך געבראָכען דעם שלום, געגעבען די עסטרייכער עטליכע מפּלות
און זיך פֿערפֿעסטיגט אויף שטענדיג אין שלעזיען.

פֿריעדריכ׳ס ערפֿאָלג האָט פֿעראינטערעסירט גאַנץ אייראָפּאַ.
פּרייסען איז געוואָרען פֿון אַ קליינעם העלפֿער פֿון רוסלאַנד אַ שטאַרקע
מאַכט. מען האָט אָנגעהויבען צו בעוואונדערען די גוטע מיליטערישע
דיסציפּלין פֿון דער פּרייסישער אַרמעע, די פֿלינקהייט און די גיכקייט פֿון
זייער שוס-געוועהר, דעם אונטערנעהמונגס-גייסט און דעם קריעגס-טאַלענט
פֿון קעניג. מען איז אַפילו שטאַרק נישט צופֿריעדען געווען מיט זיין
חיטראָסט, מיט זיין גזלנ׳ישער פֿעראַכטונג צו פֿרעמדע קעניגליכע רעכ-
טען, דערמיט, וואָס ער האַלט נישט פֿון קיין געגעבענעם וואָרט און א.
אַ. וו. מאַריע-טערעזע האָט אָבער נישט געקענט מוחל זיין פֿריעדריכ׳ען
שלעזיען: זי האָט געגען פֿריעדריכ׳ען געמאַכט אַ בונד פֿון פֿיעלע מלוכות
און האָט צוגעצויגען צום בונד רוסלאַנד, זאַקסען, שוועדען און אַפילו
פֿראַנקרייך. פֿריעדריך האָט דערווייל זיך פֿערבונדען מיט ענגלאַנד.
די קרעפֿטען זענען געווען אַזוי נישט גלייך, אַז פֿריעדריך האָט נאָר
בעקאָנט האָפֿען דערויף, אַז דער בונד, נאָך איידער ער וועט זיך צונויפֿ-
רעדען, וועט קענען צושלאָגען ווערען פֿון איהם, איטליכע מלוכה

איינצעלוויז, און דערום, נישט ווארטענדיג, ביז דער בונד וועט איהם ערקלערען א קריעג, האט ער זיך אַלאַז געטהון מיט זיין אַרמעע אויף די זאַקסען, אַרומגערינגעלט זייער אַרמעע און זיי געצוואונגען זיך אונטערצוגעבען, און נאָך דורכגעפיהרט געגען די עסטרייכער צוויי שלאַכטען.

דער זיעבעניקהריגער קריעג.

דער אָנפאַנג איז געווען גינסטיג פאַר פריעדריכ׳ען, אָבער די קרעפטען פון מלוכה־בונד האָבען אָנגעהויבען אַרומצורינגלען פריעדריכ׳ען פון אַלע זייטען. די פראַנצויזען האָבען בעזיעגט די ענגלענדער און האָבען זיי אָבגעלאָזען נאָר דאַמאָלס, ווען זיי האָבען צוגעזאָגט אַרויסצוגעהן פון בונד מיט פרייסען. די שוועדען זענען אַריין אין פאָמערן, און די רוסען —אין אָסט־פרייסען. ערגער פאַר אַלין איז געווען, וואָס דער עסטרייכישער גענעראַל דאַאון האָט בעזיעגט אַ טייל פון דער פרייסישער אַרמעע, וועלכע פריעדריך אַליין האָט קאָמאַנדירט. נאָר דער קעניג האָט נישט פערלאָרען דעם מוט. ער האָט אין דער צייט, וואָס דאַאון איז לאַנגזאַם געגאַנגען פאָרווערטס, בעזיעגט מיט זיין קאַוואַלעריע די פראַנצויזען. נאָך די פראַנצויזען האָט ער זיך ווידער גענומען פאַר דאַאונ׳ען, וועמען ער האָט אָבגעצאָהלט פאַר זיין פריהערדיגע מפלה. באַלד דערויף איז ער אַוועק צוריק קיין בראַנדענבורג, וואו ער האָט געהאַט אַ זיעג געגען די רוסען. אָבער ווען ער איז ווידער געגאַנגען אויף דאַאונ׳ען, איז ער אַריינגעפאַלען אין אַזאַ לאַגע, ביי וועלכער ער האָט פערלאָרען זיין גאַנצע אַרטילעריע.

דאַמאָלס האָט שוין געהאַלטען מיט פריעדריכ׳ען זעהר שמאָל, נאָר דאַאון האָט נישט פערשטאַנען איינצאַנצען אויסצונוצען זיין נצחון. מיט גרויס מיה האָט פריעדריך צונויפגעזאַמעלט אַ נייע אַרמעע, וואָס איז אַרויס געגען די רוסען, וועלכע זענען שוין געגאַנגען אויף בערלין. דער רוסישער גענעראַל סאַלטיקאָוו האָט געגעבען גרויסע מפלות די פרייסען. פריעדריך האָט בעקומען אין 1759 אַ פאָלקאָמענע ניעדערלאַגע. זיין לאַגע איז געווען אַ שרעקליכע און ער האָט שוין געהאַלטען זיך אָבצוזאָגען פון מהראָן. נאָר אויף פריעדריכ׳ס גליק איז צווישען זיינע געגנער נישט געווען קיין איינינקייט. די רוסישע אַרמעע האָט פערנומען בערלין, נאָר צוליעב סאַלטיקאָוו׳ס כעס אויף דעם עסט־

רייכישען דאַזון האָט זי פֿריעדריכ'ען גישט פֿערפֿאָלגט וויטער, און יעגער האָט דערווייל געקענט זאַמלען נייע קרעפֿטען. וויכטיגער איז נאָך געוועזען פֿאַר פֿריעדריכ'ען דאָס, וואָס אין רוסלאַנד איז דאַמאָלס אַרויף אויפֿ'ן טהראָן פּיאָטר דער דריטער, אַ בעגייסטערטער אָנהענגער פֿון פֿריעדריך דעם גרויסען. פּיאָטר האָט זיך אָבגעזאָגט פֿון בונד געגען פֿריעדריכ'ען און האָט זאָגאַר געוואָלט שיקען אַנ'אַרמעע צום פּרייסישען קעניגס הויף. דער קעניג האָט דערום בעקומען די מעגליכקייט צו קאָנ־צענטרירען אַלע קרעפֿטען געגען עסטרייך, וועלכע ער האָט נעגעבען עטליכע מפּלות. אין יאָהר 1763 האָט דער שלום בייא לייפּציג (אין הובערטיבורג) געמאַכט אַ סוף צו דעם זיבענייעהריגען קריעג. פֿריעדריך האָט צוליעב דעם קריעג זיין לאַנד נישט פֿערגרעסערט, אָבער ביי שלעזי־יען איז ער פֿאָרט געבליבען. דער עקשנות'דיגער קריעג פֿון פֿריעדריכ'ען געגען בונד האָט שטאַרק דערוועקט דאָס נאַציאָנאַלגעפֿיהל פֿון די פּריי־סען: דער פּרייסישער קעניג איז געוואָרען אין דייטשלאַנד דער פּאָפּו־לערסטער מענש.

די ערשטע צוטיילונג פֿון פּוילען.

די אונאָרדנונגען אין פּוילען האָט ווידער אויסגענוצט פֿריעדריך צו זיין נוצען. די פּאָליטישע שוואַכקייט פֿון פּוילען האָט זיך קלאָר אַרויס־געוויזען אין דער צייט פֿון פּוילישען קריעג. די אַמאָליגע גרויסע מלוכה האָט נישט גענומען קיין שום אַנטייל אין דעם קריעג, וואָס האָט אויפֿ־גערודערט גאַנץ אייראָפּאַ און וואָס האָט זיך געפֿיהרט ביי איהרע גרע־נעצען. די רוסישע אַרמעען זענען אָהן שום שטערונגען געגאַנגען דורך איהרע טעריטאָריעס. פֿריעדריך פֿלעגט נעהמען מיט געוואַלד פּאָליאַקען אויף צו פֿערפֿאלשטענדיגען די צאָהל פֿון זיינע סאָלדאַטען, דערנאָך ווי יעקאַטערינע די צווייטע איז געוואָרען קייזערין פֿון רוסלאַנד, איז פּוילען געוואָרען אָבהענגיג פֿון רוסלאַנד און דער רוסישער געזאַנדטער רעפּנין האָט געווירטשאַפֿט אין וואַרשוי, ווי אין אַנ'אייגען לאַנד. צווי־שען די פּוילען זענען געווען אַ סך פּאַטריאָטען, וואָס האָבען געגוי בע־נומען די פֿעהלערען פֿון דער פֿערוואַלטונג און האָבען געשטרעבט צו רעפֿאָרמירען די מלוכה־אָרדנונג. נאָר אויך זיי זענען נישט געווען אייניג צווישען זיך, און די מאַסע מאַגנאַטען און שליאַכציצען האָבען נאָר אינטריגירט און פֿערבראַכט די צייט אין בעלער און פֿערוויילונגען. נאָך

אויגוסט׳ס טויט האָט די רעפֿאָרם־פּאַרטיי מיט רוסלאַנד׳ס הילף גענומען מאַכען אַ סדר אין פּוילען. אין דער שפּיץ פֿון דער פּאַרטיי זענען געשטאַנען די פֿירשטען טשאַרטאָריסקי. אַלס קעניג האָט מען אויסגעקליבען אַ נאָהענטען מענשען פֿון יעקאַטערינע׳ן, סטאַניסלאַוו פּאָניאַטאָווסקי. נאָר ווען דער געזאַנדטער רעפּנין האָט פֿערלאַנגט פֿאַר רוסלאַנד׳ס הילף ביי דער רעפֿאָרם־פּאַרטיי אַנ׳אָבמאַך מיט רוסלאַנד, אַז פּוילען זאָל אין מלחמה־צייטען געהען מיט רוסלאַנד און אַז די דיפּלאָמאַטיע אין פּוילען זאָל זיין אין גאַנצען אין די הענד פֿון דער רוסישער רעגיערונג,—האָבען די טשאַרטאָריסקים זיך אָבגעזאָגט פֿון צו שליסען אַזאַ אָבמאַך מיט רוסלאַנד, דאָס איז געווען אַ טויט־קלאַפּ פֿאַר פּוילען. די רוסען האָבען אָהן מיה צושטערט די נייע רעפֿאָרמען אין פּוילען, האָבען געבילדעט אין פּוילען אַ בונד פֿון פּראָטעסטאַנטען און פּראַוואָסלאַווען. וואָס זאָלען זיך קענען װעהרען געגען די קאַטאָליקען. די פּוילען האָבען דערויף געענטפֿערט מיט זייערען אַ בונד. דאַמאָלס האָט פֿריעדריך אויסגענוצט די געלעגענהייט פֿאָרצושלאָגען דעם פּלאַן צו צוטיילען צווישען זיך פּוילען. יעקאַטערינע איז אָנפֿאַנגס געווען דאַגעגען, נאָר אַזוי ווי זי איז דאַמאָלס געווען פֿערנומען מיט׳ן טערקישען קריעג און זי האָט נישט געוואָלט האָבען קיין איבריגע סכסוכים, האָט זי ענדליך איינגעשטימט צום פּלאַן. אין יאָהר 1772 האָט מען זיך צום ערשטען מאָל צוטיילט מיט פּוילען. רוסלאַנד האָט בעקומען ווייס־רוסלאַנד, עסטרייך — קליין־פּוילען און רויט־רוסלאַנד (גאַליציען) און פּרייסען האָט צוגענומען דאָס איבעריגע חוץ דאַנציג און טהאָרן, (דאָס, וואָס מען האָט גערופֿען מערב־פּרייסען). דער דאָזיגער טעריטאָריען־בעזיץ איז געווען פֿאַר פּרייסען זעהר וויכטיג, ווייל ער האָט דאַדורך פֿעראייניגט דעם פּוילישען מערב־פּרייסען מיט מזרח־פּרייסען.

פֿיערטער קאַפּיטעל.

די פּאַרלאַמענטישע אָליגאַרכיע אין ענגלאַנד. אמעריקא ווערט אנאבהענגיג.

ווילהעלם דער דריטער.

ווילהעלם, אָננעהמענדיג די קרוין פֿון ענגלאַנד, האָט קודם כל געזוכט צו פֿערוויקלען די אייראָפּעאישע מלוכות אין אַ קריעג מיט פֿראַנקרייך.

און טאָקי מיט ווילהעלמ׳ס צייט הויבט זיך אָן אַ נייער ווענדע־פּונקט אין דער געשיכטע פון די פראַנצויזישע קריעגס־עראָבערונגען. אין אַלגעמיינעם האָט זיך ווילהעלם ווייניג אינטערעסירט מיט די אינערע ענגלישע אַנ־געלעגענהייטען. די מאַכט איז געלעגען אין די הענד פון די מיניסטאָרען, וואָס האָבען שטענדיג געמוזט האָבען פאַר זיך אַ מעהרהייט צווישען די פּאַרלאַמענטס־מיטגליעדער.

ווילהעלם און מאַריע האָבען נישט געהאַט קיין קינדער. ירש׳ענען דעם ענגלישען טהראָן האָט געדאַרפט אַנאַ די טאָכטער פון יאַקאָב׳ען, וואָס האָט אויך נישט געהאַט קיין קינדער. דאַמיט, אַז די קרוין זאָל נישט אַריבער צו די סטואַרטס, האָט דער פּאַרלאַמענט בעשלאָסען, אַז נאָך אַנאַ׳ן זאָל אַריבער די קרוין צו אַ ווייטען קרוב פון יאַקאָב׳ען, צו דעם קורפירשט פון האַנאָווער, וואָס איז געווען אַ פּראָטעסטאַנט. דערביי האָט דער נייער קעניג געמוזט זיך פערפליכטען, אַז ער מוז אנגעהערען צו דער אַנגלי־קאַנישער קירכע; אַז אויסלענדער האָבען נישט דאָס רעכט צו זיין מיניס־טאָרען און מיטגליעדער פון געהיימען ראַט; די ריכטער בעקומען זייער אַמט אויף שטענדיג און טאָרען נישט ווערען אַראָבגעזעצט, די פּאַרלאַ־מענטס־מיטגליעדער טאָרען נישט זיין בעאַמטע און צו דער אייגענער צייט דעפּוטאַטען אין פּאַרלאַמענט.

די רעגיערונגס־צייט פון אַנאַ׳ן איז אַוועק אין מלחמות וועגען דער ירושה פון שפּאַנישען טהראָן. צוליעב דעם קריעג, וואָס האָט אין אַלגע־מיינעם נישט בערייכערט ענגלאַנד, האָט דאָך ענגלאַנד געהאַט איין נוצען: זיין מאַכט אויפ׳ן ים איז געוואָרען איצט די שטאַרקסטע. ערשטענס, ווייל האָלאַנד איז פעראָרעמט געוואָרען דורך די שטענדיגע מלחמות, און צווייטענס, ווייל פראַנקרייך האָט אין דעם קריעג פערלאָ־רען דעם גאַנצען פלאָט. צו דער אייגענער צייט (1707) האָט שאָטלאַנד, וואָס האָט געהאַט פריהער אַנ׳אייגענעם פּאַרלאַמענט און קעניג, זיך פעראייניגט מיט ענגלאַנד אונטער איין רעגיערונג. דער־ביי איז שאָטלאַנד געוואָרען פערטרעטען אין דער אונטערשטער פּאַלאַטע מיט 45 פלעצער, אין דער אויבערשטער – מיט 16.

די אונטערשטע פּאַלאַטע איז צו דער צייט געוואָרען די ערשטע מאַכט אין לאַנד. זי איז געוואָרען אַלס, אַנ׳אויסגעקליבענע פון פאָלק, די גאַנצע פיהרערין. די אויבערשטע פּאַלאַטע פון די לאָרדען, וואָס בעקו־מען זייערע פלעצער בירושה, האָט נאָר געהאַט אָנצונעהמען די פּראָיעקטען און די געזעצען פון דער אונטערשטער, אָדער נישט אָבצונעהמען. די

מיניסטאָרען זענען געוועזען אָבהענגיג פֿון דער מעהרהייט אין דער אונטערשטער פּאַלאַטע.

דער ערשטער און דער צווייטער קעניג פֿון דעם קורפֿירשטענטום האַנאָווער זענען געוועזען אין ענגלאַנד כּמעט ווי די פֿרעמדע, און דאָס האָט מיטגעבראַכט דערצו, אַז דער פּאַרלאַמענט איז געוואָרען אַלץ שטאַרקער און שטאַרקער.

בעת די האַנאָווערער דינאַסטיע איז אַרויף אויפֿ'ן טהראָן, האָבען די ווינגען געהאַט די מעהרהייט. זיי זענען געוועזען פֿאַר דער דינאַסטיע, ווייל צוליעב איהר זענען זיי זיכער געוועזען, אַז דער פּראָטעסטאַנטיזם וועט בעקומען די העכסטע מאַכט צוגלייך מיט'ן פּאַרלאַמענט. חוץ דעם האָבען די ווינגען שטאַרק געשטיצט די האַנדעלס-קלאַס, וואָס איז געוואָרען אַלץ רייכער און מעכטיגער. די טאָרים האָבען געהאַט זייערע אָנהענגער צווישען די גוטס-בעזיצער, נאָר זיי זענען נישט געוועזען בעליעבט, ווייל מען האָט זיי חושד געוועזען אין בעציעהונגען מיט די סטואַרטס.

איבריגענס, די ווינגען האָבען זיך נישט נאָר געשטיצט אויף דער עפֿענטליכער מיינונג. האָבענדיג אין זייערע הענד די גאַנצע מאַכט, האָבען זיי מיט נישט שענע מיטלען געזוכט צו בעפֿעסטיגען דיזאָזיגע מאַכט. צוערשט האָבען זיי פֿערלענגערט די וואַהלצייט פֿון פּאַרלאַמענט אויף 7 יאָהר, אָנשטאָט די פֿריהערדיגע 3. דער ערשטער פֿינאַנץ-מיניסטער אין געוועזען וואָלפּאָל, אַ גוטער פֿינאַנסיסט, אָבער אַ מענש, וואָס שטעלט זיך נישט אָב פֿאַר קיין זאַך. ער האָט איינגעפֿיהרט אַזאַ שוחד-סיסטעם, וואָס האָט פֿערזאָרגט שטענדיג די ווינגען מיט פּאַרלאַמענטס-פּלעצער, די מעלה דערפֿון איז געוועזען די, וואָס די פּאַרטיי פֿון די ווינגען האָט געהאַט די רייכסטע ענגלישע אַריסטאָקראַטען, און זיי פֿלעגען מיט זייער איינפֿלוס און געלד קויפֿען דעם וועהלער, אַז ער זאָל וועהלען זייערע קאַנדידאַטען. דאָס וואָלט אַפֿילו געוועזען אונמעגליך, ווען דאָס גאַנצע פֿאָלק, אָהן אַנ'אונטערשיעד, וואָלט געוועהלט. אין דער אמת'ן אָבער זענען די וואַהלען אַזוי צוגענאַנגען: אין די גראַפֿסטוועס האָבען, חוץ די גוטס-בעזיצער, נאָך געהאַט וואַהלרעכט הויפּטזעכליך די פֿערמער (אַרענדאַטאָרען). די לאַנד-אַרבייטער וואָס האָבען נישט געהאַט קיין זעלבסטשטענדיגע ערד, האָבען נישט געטאָרט וועהלען, און פֿרייע לאַנדבעזיצער צווישען די פּויערן איז אין ענגלאַנד כמעט נישט געוועזען. און אַזוי ווי די פֿערמער זענען שטענדיג געלעגען אין די הענד פֿון די גוטסבעזיצער, פֿלעגען יענע שטימען, ווי דער גוטסבעזיצער האָט געוואָלט. פֿונדעסטוועגען האָבען די ווינגען פֿאָרט

געמוזט קעמפפען מיט די טאָרים, ווייל די קלענערע און מיטעלע גוטס־בעזיצער זענען געווען מייסטענס פֿאַר די טאָרים. די גרעסטע שטיצע פֿון די וויגען זענען געווען די קליינע שטעדט, וואָס האָבען נאָך, אַלס זכר פֿון מיטעלאַלטער, געהאַט דאָס רעכט צו וועהלען דעפּוטאַטען. דאָס דאָזיגע רעכט איז געבליבען ביי די שטעדטלעך, האָטש אַ סך פֿון זיי זענען שוין אויף דער וועלט נישט געווען, אָדער האָבען פֿערמאָגט אינגאַנצען אַ צעהנדליג איינוואָהנער. אָט די שטעדטלעך פֿלעגען ווערען בעאַרבייט פֿון די וויגען און פֿלעגען איטליכס בעזונדער שיקען אַ דעפּוטאַט אין פּאַרלאַמענט, פּונקט אַזוי ווי די שטאָדט לאָנדאָן. מיט אַזוינע דעפּוטאַטען פֿלעגען זיי פֿערפלייצען דעם פּאַרלאַמענט און דערהאַלטען די מעהרהייט אין זייערע הענד. חוץ דעם זענען די דעפּוטאַטען אַליין געווען שטאַרק בעשטעכליך. די מיניסטאָרען פֿון די וויגען פֿלעגען צו־טיילען שטעלעס, פלעגען געבען פּענסיעס אָדער פּראָסט געלד־געשענקען, און דערום איז געווען די אַנציהונגס־קראַפט פֿון אַ פּאַרטיי, וואָס קלויבט אויס די מיניסטאָרען, זעהר גרויס. וועלפּאָל פֿלעגט שיטען מיט אַ ברייטער האַנד זיינע מתנות, אָבער ער האָט פֿערלאַנגט, אַז דער בעשענקטער זאָל געהאָרכען, וואָס מען הייסט. איבריגענס, כל זמן אין לאַנד איז געווען רוהיג, האָט מען געקאָנט אַזוי מיסברויכען מיט דעם פּאַרלאַמענטאַריזם אין ענגלאַנד, ווי באַלד אָבער עס פלעגט זיך אָנהויבען אַ סכסוך, אָדער אַ קריעג—איז שוין נישט מעגליך געווען זיך אַזוי צו פיהרען. וועלפּאָל האָט דאָס גוט פֿערשטאַנען און דערום האָט ער געפיהרט זיין 20־יעהריגע טעטיגקייט זעהר רוהיג, האָט נישט דערלאָזען צו קיין פלאָנטערנישען אין לאַנד, און הויפּטזעכליך צו אַ מלחמה. ער איז טאַקי געפֿאַלען אין דער צייט, ווען ענגלאַנד האָט אָנגעהויבען פֿיהרען קריעג מיט שפּאַניען. די פּאַרטיי פֿון די וויגען איז אָבער מיט איהם נישט געפֿאַלען. אין אַ קורצער צייט זענען געקומען אויפֿ'ן אָרט פֿון וועלפּאָל'ען עהגליכע מיניסטאָרען.

אין מיטען פֿון 18־טען יאָהרהונדערט האָבען די סטואַרטס נאָך געפּרובט ווידער צו בעקומען די ענגלישע קרוין, נאָר נאָך אַן'ענדגילטי־גער מפּלה האָט שוין די פֿריהערדיגע דינאַסטיע זיך ענדליך אָבגעזאָגט פֿון וויטערע פּרובען.

אין 1756 האָט ענגלאַנד גענומען אַנטייל אין 7־יעהריגען קריעג. דאָס האָט שטאַרק אויפֿגעפֿרישט די נעזעלשאַפֿט און זי האָט גענומען קעמפּפֿען געגען די פֿעהלערען פֿון פּאַרלאַמענטאַריזם. אין די לעצטע יאָהרען

פֿון וועלפּאָל׳ס פֿערוואַלטונג איז אויפֿגעטרעטען אַ פּאַרטיי מיט פּיט׳ען אָן דער שפּיץ, וואָס האָט געפֿאָדערט אַ נאַציאָנאַלע, שטאַרקע און אַנעהרליכע פּאָליטיק. פּיט איז געווען אַ גרויסער רעדנער און די ריינ־קייט און לויטערקייט פֿון זיינע געזינונגען האָבען איהם צוגעצויגען אַ סך פֿריינד. אין דער צייט פֿון 7־יעהריגען קריעג איז ער געווען קריעגס־מיניסטער, און ער האָט בעוויעזען, אַז חוץ רעדען קאָן ער אויך טהון. ער האָט קרעפֿטיג געשטיצט פֿריעדריכ׳ען נעגען די פֿראַנצויזען און האָט שטאַרק געשאַדט זייערע אינטערעסען אין די קאָלאָניעס.

גענעראַל וואָלף האָט צוגענומען ביי זיי קאַנאַדאַ. אין אינדיען האָט די אָסט־אינדישע קויפֿמענישע קאָמפּאַניע, נאָך צו עליזאַבעטע׳ס צייטען, פֿער־נומען פֿאַר ענגלאַנד די פּאָרטען ביי די ברעגען, האָט געגרינדעט מאַדראַס, קאַלקוטאַ און בעקומען פֿון פּאָרטוגאַל באָמביי. אין אָנפֿאַנג פֿון 18־טען יאַהרהונדערט איז צופֿאַלען די מלוכה פֿון „גרויסען מאָגול״, דעם יורש פֿון טאַמערלאַנ׳ען. עס האָבען זיך אָנגעהויבען קריעג צווישען די אינדישע פֿעלקערלעך, וואָס האָבען שטאַרק געשאַדט די אינטערעסען פֿון די אייראָפּעאישע איינוואָהנער. די אייראָפּעאישע מעכטע אין אינדיען האָבען זיך אויך נישט געקענט אייניגען צווישען זיך. אין די 50־ער יאָהרען האָט דער גובערנאַטאָר בלאַיוו, וואָס איז אַמאָל געווען אַנ׳איינ־פאַכער משרת אין דער אָסט־אינדישער קאָמפּאַניע, בעזיעגט די דאָרטיגע פֿראַנצויזען. פּיט האָט איהם געשטיצט מיט דער אַרמעע פֿון דער ענגלי־שער רעגיערונג, און דאָס ענדע איז געווען, דאָס די ענגלענדער האָבען בעקומען די אויבערהערשאַפֿט אין אינדיען. נאָך דעם פּאַריזער שלום האָבען די פֿראַנצויזען בעקומען אַ טייל אין אינדיען, אָבגעבענדיג אינ־גאַנצען די ענגלענדער קאַנאַדאַ. אָבער אויך דער פֿראַנצויזיש־אינדישער טייל האָט נישט געקענט פֿערמינדערען די אויבערמאַכט פֿון ענגלאַנד אין אינדיען.

די אַמעריקאַנער קאָלאָניעס.

דער הויפּט־רעזולטאַט פֿון זיעבעניעהריגען קריעג פֿאַר ענגלאַנד איז געווען דער, וואָס ער האָט פֿערברייטערט זיינע קאָלאָניעס אין אַמעריקאַ. די פֿראַנצויזישע קאַנאַדאַ איז אַריין צווישען די קאָלאָניעס, וואָס ענגלאַנדן האָט שוין געהאַט אין אַמעריקאַ פֿון 17־טען יאַהרהונדערט, און זיי זענען בעשטאַנען פֿון 30 פּראָווינצען, וואָס זענען אַריין אין ענגלאַנדס הענד

ביי פֿערשידענע ציטען, ביי פֿערשידענע בעדינגונגען און וואָס האָבען שטאַרק זיך אונטערשיידט איינע פֿון דער אַנדערער. נאָך אין 16-טען יאָהרהונדערט האָבען עליזאַבעטע׳ס מאַטראָזען געגרינדעט די קאָלאָניע ווירגיניע. די ערשטע קאָלאָניסטען זענען אויסגעראָט געוואָרען פֿון די אינדיאַנער און שפּאַניער, אָבער עס פֿלעגען אָנקומען נייע קאָלאָניס-טען, און סוף כל סוף האָבען זיי זיך דאָרט בעפֿעסטיגט. ווירגיניע האָט הויפּטזעכליך געבליהט דערפֿאַר, וואָס דאָרטען זענען געווען טאַ-באַק-פּלאַנטאַציעס, וועלכע עס פֿלעגען בעאַרבייטען נעגער-שקלאַפֿען און וואָס האָבען אָנגעהערט עטליכע גרויסע בעזי-צער. אין די דאָזיגע דרום׳דיגע קאָלאָניעס האָבען די ווייסע זיך געהאַל-טען פֿאַר דער אַנגליקאַנישער קירכע.

אַנ׳אַנדער טיפּ קאָלאָניעס זענען געווען אין צפֿון-אַמעריקאַ, וואָס האָבען געהייסען „ניי-ענגלאַנד“. די עלטעסטע קאָלאָניע צווישען זיי איז געווען מאַסאַטשוסעט, וועלכע עס האָבען געגרינדעט די פֿערפֿאָלגטע פּו-ריטאַנער און „אונאַבהענגיגע“. דאָ האָט געהערשט די קליינע ערדווירט-שאַפֿט. די קאָלאָניסטען זענען געווען ערדאַרבייטער, יעגער, הענדלער, וואָס האָבען געהאַנדעלט מיט די אינדיאַנער. די פֿעסטע, פֿרומע, פֿריי-הייטס-ליעבענדע פּוריטאַנער האָבען ענדליך נאָך די גרויסע רדיפֿות, צו יאַקאָב דעם ערשטענס ציטען, בעקומען די מעגליכקייט איינצופֿיהרען אַנ׳אייגענע אָרדנונג, ווי אין קירכליכע אַזוי אין וועלטליכע אַנגעלעגענ-הייטען, און האָבען איינגעפֿיהרט ביי זיך קליינע דעמאָקראַטישע רעפּובליקען.

אַנ׳אַנדער כאַראַקטער האָבען געהאַט די קאָלאָניעס אין פּענסיל-וואַניען, וואו דאָרטען אונטער דער הערשאַפֿט פֿון דער קוועקער-סעקטע איז געווען אַ קנאַפּער אינטערעס צו פּאָליטישע פֿראַגען. ענדליך ניו-יאָרק האָט זיך אויסגעצייכענט מיט אַ גרויסען טייל בעפֿעלקערונג מיט דעם האָלענדישען פֿאָלקס-כאַראַקטער.

די פֿערוואַלטונג פֿון די קאָלאָניעס איז, נישט קוקענדיג אויף די אונטערשיעדען צווישען זיי, געווען אומעדום די אייגענע: אַ פֿערזאַמלונג פֿון די געמיינדען-פֿערטרעטער, אַ ראַט און אַ גובערנאַטאָר. די ענגלישע קרוין האָט זיך נישט געמישט אין די אַנגעלעגענהייטען פֿון די קאָלאָניסטען, און נאָר דאַמאָלס פֿלעגט מען פֿיהלען דעם בונד פֿון דער קאָלאָניע מיט דעם מעטראָפּאָלע (מוטערלאַנד), ווען ענגלאַנד פֿלעגט פֿיהרען קריעג מיט עמיצען און פֿלעגט אויסנוצען צו דעם צוועק די פּאָרטען פֿון די קאָלאָניעס

פֿאַר זיין קריענספּלאַט. חוץ דעם האָבען די קאָלאָניסטען געליטען אין האַנדעלסזאַכֿען, ווייל זיי האָבען געמוזט קויפֿען די האַנדעלס-פּראָדוקטען אויסשליעסליך פֿון ענגלישע קויפֿלייט.

די קאָלאָניעס זענען געוואַכֿסען נישט נור דעריבער, וואָס דאָרט איז נישט געווען קיין גרענעץ פֿאַר'ן אונטערנעהמער־גייסט, נאר אויך דערפֿאַר, וואָס נאָרד־אַמעריקאַ איז געוואָרען דער אָרט פֿאַר אַלע גע'רודפ'טע און אונצופֿריעדענע. חוץ דעם האָבען די קאָלאָניעס נישט געליטען אַזוי פֿון די אָבגאָבען, וואָס פֿלעגען ענגלאַנד דריקען איטליכֿם מאָל, ווען עס פֿלעגט אויסברעכֿען אַ קריעג.

אָט דאָס, וואָס די קאָלאָניסטען זענען פֿריי פֿון אַלע אָבגאָבען, איז שטאַרק נישט געפֿעלען די ענגלענדער, נאָך מעהר דעריבער, וואָס מען האָט געמוזט אויסגעבען אַ סך געלד אויף צו בעשיצען די קאָלאָניעס פֿון אַ פרעמדען אָנפֿאַל. די פֿראַגע וועגען די אָבגאָבען איז בעזונדער שטאַרק דערוועקט געוואָרען נאָכֿ'ן 7־יעהריגען קריעג, וואָס איז געווען אויך אייגענטליך אַן'אַמעריקאַנער קריעג. אום איינמאָל פֿאַר אַלעמאָל פֿעסטצושטעלען דעם פּרינציפּ, אַז די קאָלאָניעס זענען נישט פּריי פֿון אָבגאָבען, האָט מען בעשלאָסען איינצופֿיהרען אַ מאַרקען־אָבצאָהל פֿון אַלע האַנדעלס- און געריכֿטס־פּאַפּירען אין די קאָלאָניעס. די קאָלאָניעס האָבען פֿעסט ענטשלאָסען פּראָטעסטירען געגען דעם. זייער פֿערטרעטער אין לאָנדאָן פֿראַנקלין האָט ערקלערט די מיניסטאָרען, אַז די אַמעריקאַנער זענען איינשטימיג צו צאָהלען אָבגאָב, אָבער נאָר אַזוינע אָבגאָבען, איבער וועלכֿע זיי וועלען אויך האָבען רעכֿט צו זאָגען אַ דעה, ווי די דאָזיגע אָבגאָבען אויסצונוצען.

פּיט איז געווען אַיינשטימיג מיט פֿראַנקלינ'ס מיינונג און האָט געבעטען דעם פּאַרלאַמענט, נישט צוצונעהמען דאָס רעכֿט פֿון די אַמעריקאַנער, וועלכֿעס עס בעזיצען די ענגלענדער. דער מאַרקען־אָבצאָהל איז נישט דורכֿגענאַנגען אין פּאַרלאַמענט. נאָר די ענגלישע רעגיערונג האָט זיך ווייטער גענומען ווי עס איז צו בעשטייערען די קאָלאָניעס. ביי'ם אַריינפֿיהר פֿון טעע און אַנדערע פּראָדוקטען אין די קאָלאָניעס האָט מען אַרויפֿגעלעגט אַנ'אָבצאָהל פֿאַר די ענגלישע רעגיערונג. די קאָלאָניעס האָבען זיך צונויפֿגעקליבען אין פֿילאַדעלפֿיאַ אויף אַ קאָנגרעס. אין באָסטאָן האָט מען גאַנצע פּעק טעע געוואָרפֿען אין ים. די רעגיערונג האָט אַרויסגעשיקט אַלס ענטפֿער אַנ'אַרמעע, נאָר דאָס האָט נאָך מעהר פֿערביטערט די קאָלאָניעס. אום זיך ענערגישער צו נעהמען פֿאַר די צובנוטעוועטע קאָלאָניעס, האָט געאָרג דער-

דריטער געמאַכט פאַר אַ מיניסטער דעם לאָר נאָרס, דעם פיהרער פון דער „קעניגליכער פארטיי״, אַ מין אָבגעפרישטע טאָרי־פאַרטיי. די וויגען האָבען פערלאָרען די מעהרהייט אין פאַרלאַמענט, וואָס זיי האָבען געהאַט מיט קלייגע אונטערברעכונגען מעהר ווי זיעבעציג יאָהר.

דער בונט פון די אַמעריקאַנער.

אין יאָהר 1775 האָבען זיך אָנגעהויבען די שלאַכטען צווישען ענגלאַנד און אַמעריקאַ. די אַמעריקאַנער פרייווילינגע סאָלדאַטען האָבען בעזיעגט איין מחנה ענגלישען חיל. שפּעטער האָבען די ענגלענדער גענוּמען אין שטורם באָסטאָן, אָבער זיי האָבען דערביי פערלאָרען אַ העלפט פון זייערע לייט.

דעם 4־טען יולי 1776 האָט דער קאָנגרעס אַרויסגעגעבען די „דעקלאַראציע פון דער אונאָבהענגיגקייט״. לויט דער דעקלאַראַציע האָבען די אַמעריקאַנישע ענגלישע קאָלאָניעס צוריסען דעם בונד מיט ענגלאַנד, ווייל די ענגלישע רעגירונג איז עובר געוועזען אויף „די מענשליכע רעכטען״ אין דער דעקלאַראַציע ווערט געזאָגט: „אַלע מענשען זענען גלייך, אַלעמען האָט דער אויבערשטער געגעבען דאָס רעכט אויף לעבען, פרייהייט און אויף דאָס שטרעבען צו גליק. די רעגיערונגען זענען נאָר דערצו דאָ, צו פערזיכערען איטליכען בערגער דיזאָזיגע רעכטען, און ווען די רעגיערונג איז עובר אויף די דאָזיגע רעכטען, מעג דאָס פאָלק פערניכטען די רעגיערונג, אָדער זיך אויסקלייבען אַן אַנדערע״. אַזוי ווי דער קאָנגרעס האָט זיך איבערצייגט, אַז די רעגיערונג וויל צונעהמען פון זיי די מענשליכע רעכטען, האָבען זיך די ענגלישע קאָלאָניעס ערקלערט פאַר די „אונאָבהענגיגע אַמעריקאַנישע שטאַטען״.

דער קאָנגרעס האָט אַוועקגעשטעלט אָן דער שפּיץ פון זיין אַרמעע דעם העלדישען און פעסטען פּאַטריאָט גע אָ רג וואַשינגטאָן. זיין לאַגע איז געוועזען אַ שווערע. די קאָלאָניסטען זענען נאָך נישט געוועהנט געוועזען צו זיין סאָלדאַטען, די דיסציפּלין איז געוועזען אַ שוואַכע, די מיליטער־ווירטשאַפט איז נאָך אויך נישט געוועזען איינגעאָרדנעט, און עס האָבען געפעהלט שפּייז און קליידער.

נאָר די לאַגע פון די ענגלענדער איז אויך נישט געוועזען קיין גוטע. עס האָט זיי געפעהלט אַ גרויסע צאָהל סאָלדאַטען, וואָס זאָלען זיין געוועהנט צו אַ מלחמה אויף דער יבשה. די הויפּט־שטאַרקייט פון דער

ענגלישער אַרמעע איז געלעגען אייפּ׳ן ים. נאָרס האָט גענומען דאַמאָלס דינגען אַרמעען ביי די דייטשע פּירשטען. דער הערצאָג פֿון ברוינשווייג האָט, למשל, פֿערדונגען פֿאַר 50 טאָלער אַ סאָלדאַט. פֿאַר אַ גע׳הרג׳טען האָט ער גענומען ווייטער 50 טאָלער, פֿאַר אַ פֿערוואונדעטען ,16%. אויף אַזאַ אופן האָט מען צו פֿערשיעדענע צייטען אַוועקגעשיקט קיין אַמעריקאַ ביז 30 טויזענד דייטשען. פֿונדעסטוועגען פֿלעגען די ענגלישע מחנות פֿערלאָרען ווערען אין די גרויסע מרחקים פֿון אַמעריקאַ, וואו די גאַנצע בעפֿעלקערונג איז געווען זייער פֿיינד. עס איז געווען אונמעגליך אָבצולאָזען די אַרמעע ווייט פֿון די ברעגעס אין אינערען פֿון לאַנד. פּראָוויזיע האָט מען זיי געמוזט צושטעלען מיט שיפֿען פֿון הינטער דעם אַנטלאַנטישען ים. דעריבער פֿלעגען די ענגלענדער זיעגען נאָר ביי אַן׳אָפֿענער שלאַכט, האָטש וואַשינגטאָן האָט זיי אויך געגעבען מפּלות, אָבער טיעף אין לאַנד האָבען זיי נישט געקענט אַריין, און די נצחונות אין די שלאַכטען האָבען נישט געגעבען קיין שום רעזולטאַטען. האָבען די ענגלענדער געפּרובט טיעפֿער איינדרינגען אין לאַנד, פֿלעגען זיי האָבען מפּלות. דער גענעראַל בערגבאָם, וואָס האָט זיך געפּרובט פֿעראייניגען מיט אַן׳ענגלישער אַרמעע, וואָס איז געגאַנגען איהם צו הילף פֿון קאַנאַדאַ, איז אַרומגערינגעלט געוואָרען פֿון די אַמעריקאַנער, און ער האָט זיך געמוזט אונטערגעבען.

דערצו האָט ענגלאַנד אָנגעהויבען צו פֿיהלען אין דער דאָזיגער צייט די פֿיינדשאַפֿט פֿון איראָפּא און די סימפּאַטיע פֿון דער איראָפּעאישער געזעלשאַפֿט צו די אַמעריקאַנער. פֿראַנקרייך, וואָס האָט אין 7־יעהריגען קריעג מעהר פֿאַר אַלעמען געהאַט צו ליידען אין איהרע קאָלאָניעס פֿון די ענגלענדער, האָט זיך געשטעלט אויף דער זייט פֿון די פֿעראייניגטע שטאַטען. נאָך פֿראַנקרייך איז געקומען שפּאַניען. אַנדערע מלוכות מיט רוסלאַנד אָן דער שפּיץ האָבען געמאַכט „אַ בעוואָפֿענטען נייטראַליטעטס־בונד”, אום צו בעשיצען זייערע קויפֿמענישע שיפֿען פֿון די ענגלענדער, וואָס פֿלעגען זיי אָבשטעלען און זוכען ביי זיי מיליטער־קאָנטראַבאַנד, ד. ה. פּראָוויזיע און וואַפֿען, וואָס האָבען געדאַרפֿט געהען פֿאַר איינע פֿון די שטרייטענדע פּאַרטייען. דער ענגלישער פֿלאָט האָט אַפֿילו מנצח געווען דעם פֿראַנצויזישען און שפּאַנישען, אָבער מיט דער מלחמה אין אַמעריקאַ איז געוואָרען אַלץ ערגער און ערגער. פֿון די אַמעריקאַנער „פֿרייוויליגע” זענען מיט דער צייט געוואָרען גוטע סאָלדאַטען, און ענגלאַנדס חיל איז געווען צוואָרפֿען איבער דער גאַנצער

וועלט. לאָרד קאָרנאָאוֿלים איז, ווי פֿריהער בערנבאָם, אַרומגערינגעלט געוואָרען פֿון די אַמעריקאַנער און האָט נאָך אַנ'ערביטערטער שלאַכֿט זיך געמוזט אונטערגעבען. די דאָזיגע ענגלישע מפּלה האָט ענטשיידען דעם קאַמפּף צווישען ענגלאַנד און אַמעריקאַ. אין 1783 האָט ענג-לאַנד אין פּאַריז געמאַכֿט שלום מיט אַמעריקא, אַנער-קענענדיג די אונאַבהענגיגקייט פֿון די פֿעראייניגטע שטאַטען.

די קאָנסטיטוציע פֿון די פֿעראייניגטע שטאַטען.

נאָכ'ן קריעג מיט ענגלאַנד זענען זיך צונויפֿגעקומען די דעפּוטאַטען פֿון די אַמעריקאַנער שטאַטען און האָבען פֿעסטגעשטעלט די קאָנסטיטוצ-יע פֿון די פֿערבינדעטע שטאַטען (1787). יעדער שטאַט איז אַ מלוכה פֿאַר זיך און איז פֿאָלקאָמען זעלבסטשטענדיג ביים פֿיהרען פֿון זיינע אינעווענינגסטע בעזונדערע אַנגעלעגענהייטען. דער בונד פֿיהרט די דיפּלאָמאַטישע געשעפֿטען, די מיליטערישע אַנגעלעגענהייטען, דעם אַלגעמיינעם האַנדעל, זאָרגט זיך פֿאַר די בעציהונגען צווישען די שטאַ-טען (פּאָסט, שאָסעען) און האָט אַ בונדס-געריכֿט, וואָס פֿערנעהמט זיך מיט די סכסוכים פֿון די שטאַטען צווישען זיך, אָדער פֿון די בירגער פֿון פֿערשידענע שטאַטען צווישען זיך. די אויספֿיהרענדע מאַכֿט אין בונד געהערט דעם פּרעזידענט, וואָס ווערט אויסגעקלי-בען אויף פֿיער יאָהר פֿון אַלע וואַהל-בערעכֿטיגטע. די געזעצגע-בענדע מאַכֿט געהערט דעם סענאַט, וואָס ווערט אויסגעקליבען אויף זעקס יאָהר און וואוהין עס ווערען געשיקט צו צוויי פֿון איטליכען שטאַט, און דעם פּאַרלאַמענט, וואו די דעפּוטאַטען ווערען אויסגע-קליבען אויף צוויי יאָהר פֿון אַלע וואַהל-בערעכֿטיגטע. איטליכער שטאַט וועהלט די צאָהל דעפּוטאַטען לויט דער צאָהל פֿון דער בעפֿעלקערונג.

ביים ענדערען פֿון דער קאָנסטיטוציע ווערט צוזאַמענגערופֿען אַ ספּעציעלע קאָנוועניץ. די מיטגליעדער פֿון בונדס-געריכֿט ווערען אויסגעקליבען אויפֿ'ן גאַנצען לעבען. זיי בעשעפֿטיגען זיך מיט די שטרייטיגקייטען, וואָס נעהמען זיך פֿון דער נישט-געזעצליכֿער אָנווענ-דונג פֿון דער קאָנסטיטוציע אָדער פֿון די בונדס-געזעצען. ווען עס ווייזט זיך אַרויס, אַז די בונדס-געזעצען זענען סותר דער קאָנסטיטוציע, האָט דאָס געריכֿט דאָס רעכֿט מיט זיי זיך נישט צו נוצען. דער ערשטער

פּרעזידענט פֿון די אַמעריקאַנער שטאַטען איז געוועזן געאָרג וואַשינגטאָן. קיין קירכען־פֿראַגע איז באַלד אין אָנהויב שוין נישט געוועזן אין אַמעריקא, ווייל די שטאַטען זענען געוועזן פֿול מיט אַלערליי סעקטעס. די קירכע איז געוואָרען פֿאָלקאָמען אָבגעטיילט פֿון דער מלוכה און געוואָרען אַ פּריוואַט־זאַך פֿאַר יעדען איינציגען שטאַט ווי פֿאַר יעדען אַמעריקאַנער בירגער.

פֿינפֿטעס קאַפּיטעל,

רוסלאנד.

I. רוסלאַנד ביז צום אָנפֿאַנג פֿון 17־טען יאַהרהונדערט.

איוואַן דער גרויזאַמער.—די צייט פֿון די אונרוהען.—דער אונטערגאַנג פֿון דער רוריק־דינאַסטיע.

דאָס מאָסקווער פֿירשטענטום ווערט אַלין מעכטיגער. אין אָנפֿאַנג פֿון 16־טען יאַהרהונדערט ליעגט דאָס נאָך צווישען דער גרויסער ליטווישער מלוכה און די לענדער פֿון די מאָנגאָלען. אין צפֿון־זייט ווערט דאָס געדריקט פֿון די שוועדען און דעם ליפֿלענדישען ריטער־אָרדען. פּסקאָוו און נאָווגאָראָד געהען אַמאָל מיט דער ליטווישער מלוכה, אַמאָל מיט מאָסקווער, ביסלעכווייז אָבער בעזיעגט דאָס פֿירשטענטום, פּסקאָוו און נאָווגאָראָד פֿעראייניגען זיך מיט די פֿירשטענטימער טווער, ראָסטאָוו און יאַראָסלאַוול. אין 1480 בעפֿרייט זיך רוסלאַנד ענדגילטיג פֿון מאָנגאָלישען יאָך, און אין 7 יאָהר אַרום ווערט פֿון דער מאָסקווער מלוכה אַיינגענומען קאַזאַן, די הויפּטשטאָדט פֿון אַ מאָנגאָלישען פֿירשט. שפּעטער פֿיהרט מאָסקוואַ קריעג מיט ליטא, דאָס איז נישט נאָר אַ קריעג געגען ליטא, ווי אַ קריעג געגען די קאַטאָליקען, צו וועלכע די גריכיש־קאַטוילישע רוסען האָבען אַנ׳אַלטע גלויבענס־שנאה. איוואַן דער דריטער, וואָס האָט אַזוי שטאַרק פֿערברייטערט דעם אַיינפֿלוס פֿון מאָסקווא, פֿערהייראַט זיך מיט אַ טאָכטער פֿון אַנ׳אַמאָליגען ביצאַנטינישען קייזערהויז. ער ווערט דאַדורך כמעט דער יורש פֿון ביצאַנטינישען קייזער ווי פֿון די רוימישע צעזאַרען. מאָסקווא ווערט דער יורש פֿון ביצאַנץ, ווי ביצאַנץ איז אַמאָל געוואָרען דער יורש פֿון רוים. זי ווערט ממילא דער שיצער פֿון אַלע גריכען אין מזרח. זי בעקומט כמעט די צואה צו קעמפֿפֿען מיט׳ן איסלאַם, וואָס האָט אין

1453 צוגענומען קאָנסטאַנטינאָפּאָל. ביים הויף פון איוואַן דעם דריטען בעוויזען זיך צום ערשטען מאָל אַ סך גריכען און איטאַליענער. דער זוהן וואַסיל האָט פאָרטגעזעצט די אַרבייט פון איוואַן דעם דריטען. ער פיהרט קריעג געגען די מאָנגאָלען אין קרים, געגען די ליטויער און פעראייניגט מיט מאָסקווא סמאָלענסק.

איוואַן דער פיערטער, אָדער דער גרוזאַמער, נעהמט שוין אָן אין יאָהר 1575 דעם טיטעל צאַר. ער פיהרט די הייליגע קריעגען געגען ליטא, די מאָנגאָלען, די שוועדען און דעם דייטשען אָרדען אין ליפלאַנד. ער בעפעסטיגט זיין מאַכט איבער די איינגענומענע רוסישע פירשטענטימער און שטעדט, ער פיהרט אויך אַ גרויזאַמען קאַמפף געגען דעם אַדעל פון די אונטערטעניגע פירשטענטימער, וואָס קלערען שטענדיג זיך אָבצורייסען און וואָס ווילען נישט דערלאָזען, אַז דאָס מאָסקווער פירשטענטום זאָל אַליין איינשלינגען פאַר זיך.

איוואַן האָט זיך אויסגעצייכענט מיט אַ געוואַלטיג גרויזאַמען כאַראַקטער. פון די מאָסקווער פירשטען איז ער געווען דער געבילדעטסטער אָבער צוגלייך איינער פון די גרויזאַמסטע מענשען אין דער געשיכטע פון רוסלאַנד'ס הערשער. די ערשטע העלפט פון דער הערשער־צייט פון איוואַן דעם פיערטען איז געווען פול מיט נצחונות, די אַנדערע העלפט איז געווען פול מיט ניעדערלאַגען. שוועדען און פוילען גיבען רוסלאַנד אַ מפלה. פאָלאָצק רייסט זיך אָב פון מאָסקווא, דער כאַן פון קרים דערגעהט ביז מאָסקווא און צינדט אונטער די צאַרישע הויפטשטאָדט.

צו איוואַן'ס צייטען קומען צום ערשטען מאָל די ענגלענדער קיין רוסלאַנד און פערבינדען מיט מאָסקווא האַנדעלס־בעציהונגען. שפּעטער קומען אויך די פראַנצויזישע הענדלער מיט אַ בריעף פון קעניג צום צאַר. דער קאָזאַק יערמאַק ענטדעקט און ערשאָבערט פאַר'ן צאַר סיביר (1584).

אין דער אינערער פערוואַלטונג פון רוסלאַנד טהוט אויף איוואַן עטליכע גוטע זאַכען. ער פערזאַמעלט די שטאַנדען פון רוסלאַנד און בעשאַפט אַ מין באָיאַרען־דומע, מיט וועלכער ער וויל צוזאַמען פערוואַלטען דאָס לאַנד. ער גיט אַרויס אַ פערבאָט פאַר די קירכען, וועלכע ערלויבט נישט די רייכע קירכען צו ערווערבען פאַר זיך נייע שטיקער ערד, און דערמיט האָט ער אויפגעהאַלטען דאָס וואַקסען פון דער קירכליכער עקאָנאָמישער מאַכט אין רוסלאַנד. ער האָט איינגעפיהרט אַ מין מיליץ, די „סטרעלצי“, וואָס האָט רוסלאַנד געדיענט ביז צו פיאָטר דעם

גרזיכענ׳ס צייטען, ווען ער האָט בטל געמאַכט די דאָזיגע שטענדיגע פאָלקס־אַרמעע. ער האָט אויך אָרגאַניזירט ביי די גרעניצען פון רוסלאַנד אַ גיטע וועהרקראַפט און אַ רייהע פון לאַגערן, וואו עס האָט זיך אויס־געבילדעט אַ גוטע אַרמעע.

רוסלאַנד אין 16 און 17־טען יאַהרהונדערט איז נאָך אַנ׳אַזיאַטיש לאַנד מיט כמעט אָהן שום בעציהונגען צו אייראָפא. די אָרדענס־ריטער, די פּוילען, די שוועדען די ליטווישער וויסען, אַז פאַר זיי איז גלייכער, אַז רוסלאַנד זאָל בלייבען וואָס לעננער באַרבאַריש, און גיבען אַכטונג, אַז דאָרטען זאָל וואָס וועניגער אַריין אייראָפּעאיש געוועהר, אייראָפּע־אישע קענטניש, עס זאָלען וואָס וועניגער קומען אייראָפּעער.

דער צאַר איז דער פאָטער און דער האַר פון זיינע אונטערטאַנען, און זיין מאַכט איז נאָך מעהר אונבעגרענעצט, ווי ביים סולטאַן אָדער דעם האַן פון די מאָנגאָלען. אַלין געהערט דעם צאַר. די גרעסטע אַדעלליט זענען פאַר׳ן צאַר „חלאָפען״, שקלאַפען. די, וואָס רינגלען אַרום דעם צאַר, הייסען „אָקאָלניטשי״, „ספּאַלניקי״, „סטאָלניקי״ און געהערען צו די רייכסטע באָיאַרען. אַלע צוזאַמען בילדען די דומע. ביי וויכטיגע אַנגעלעגענהייטען רופט מען צונויף אַ „סאָבאָר״, וואו עס בעטייליגען זיך אַלע שטאַנדען פון לאַנד.

די הכנסות פון דער מלוכה־קאַסע זענען בעשטאַנען: 1) פון די שטאָדטישע אָבגאָבען; 2) פון דער „טיאַגלאָ״ — יעהרליכער אָבגאָב אויף 60 מאָס געטריידע; 3) פון איטליכען הויף, וואָס ווערט בעוואָהנט; 4) פון אָבגאָב, וואָס האָבען געצאָהלט עפענטליכע באָדען; 5) פון די גרענעץ־צאָל־אָבגאָבען; 6) פון דער אַרענדע אויף די קרוינס־שענקען; 7) פון די געריכטס־שטראָפען, קאָנפיסקאַציעס א. אַ. וו. דער האַנדעל איז נישט געווען אַ מאָנאָפּאָל פון צאַר. ער האָט אַפּילו קאָנקורירט מיט זיינע אייגענע אונטערטאַנען און זיי מיט זיין צאַרישען וואָרט געניט איהם צו פערקויפען בילינגער זייערע סחורות, וועלכע ער פלעגט פערהאַנדלען אין טערקיי, אַרמעניען, פערסיען און בוכאַרא. דאָס געריכט האָט זיך גע־טיילט אין דאָרפישע, שטאָדטישע און אין דעם אויבערשטען געריכט אין מאָסקווא. קיין געזעצבוך איז כמעט נישט געווען. די קירכע האָט זיך געטיילט אין „ווייסע״ גייסטליכע און אין „שוואַרצע״. דער פאַטריאַרך איז געווען דער דיענער פון צאַר, אַזוי ווי דער באָיאַר. די אַרמעע און די בעוואָפנונג אין רוסלאַנד איז געווען פונקט אַזוי, ווי ביי די מאָרגענלענ־דער. קיין אויסערע פּאָליטיק איז נישט געווען, צו די אויסלענדישע

געזאַנדטע פֿון פֿערשידענע מלוכות, וואָס פֿלעגען אַמאָל קומען, האָט מען זיך בעצויגען מיט אַ שטאַרקען אונצוטרוי.

די פֿויערן זענען געווען פֿערשקלאַפֿט ביי די גוטס-בעזיצער. די הויזליכע דיענער זענען אויך געווען שקלאַפֿען. די פֿרויען האָבען געלעבט אָבגע־זונדערט און פֿערשקלאַפֿט, ווי די פֿרויען אין די מזרח־לענדער.

צו דער צייט פֿון איוואַן דעם גרויזאַמען הויבט זיך אָן אַ קליינע אויפֿלעבונג אין דער ליטעראַטור און בילדונג. איוואַן איז געווען דער בעשיצער פֿון בוכדרוקעריי, געגען וועלכער דאָס פֿאָלק איז געווען שטאַרק אויפֿגעבראַכט.

נאָך איוואַנ׳ען רעגיערט שוואַך זיין זוהן פֿיאָדר, און די גאַנצע מאַכט בעקומט די דומע פֿון די באָיאַרען. זיין איינציגער ברודער דימיטרי, פֿון איוואַנס זיעבענטע ווייב, ווערט פֿערבאַנט אין אַ קלויסטער. זיין שוואָגער באָריס גאָדונאָוו בעקומט די גאַנצע מאַכט אין די הענד ער־מאָרדעט דעם פֿערבאַנטען דימיטרי און נאָך פֿיאָדר׳ס טויט ווערט ער צאַר. דאָס וויכטיגסטע צו באָריס גאָדונאָוו׳ס רעגיערונגס-צייט איז דאָס, וואָס דאָס לייב־אייגענטום אין רוסלאַנד בע־קומט דאַן כמעט די קראַפֿט פֿון אַ געזעץ.

באַלד נאָך גאָדונאָוו׳ס טויט הויבען זיך אָן די גרויסע אונרוהען אין רוסלאַנד. עס בעווייזט זיך אַ פֿאַלשער דימיטרי און פֿערלאַנגט דעם צאַרישען טהראָן. ער דערגעהט מיט זיין אַרמעע ביז מאָסקוואַ; זיינע אָנהענגער דער׳הרג׳ענען גאָדונאָוו׳ס פֿרוי און זוהן. איוואַנ׳ס פֿרוי דער־קענט כלומרשט אין פֿאַלשען דימיטרי איהר זוהן, און חאָטש אַ באָיאַר, וואָס ווייס דעם אמת, פּראָטעסטירט, ווערט ער אויפֿגענומען פֿון מאַסקוואַ אַלס דער צאַר דימיטרי, וואָס איז יאָהרענלאַנג פֿערבאַנט געווען אין אַ קלויס־טער און וואָס איז ערמאָרדעט געוואָרען פֿון גאָדונאָוו׳ען.

דימיטרי (אין דער אמת׳ן — אָטרעפּיעוו, אַנ׳אַנטלאָפֿענער מאָנאַך פֿון אַ רוסישען קלויסטער) האָט בעגאַנגען דעם פֿעהלער נישט צו לאָזען שטאַר־בען אויפֿ׳ן עשאָפֿאַט דעם באָיאַר, וואָס האָט אין איהם נישט גע־גלויבט. אָט די וויכטיקייט פֿון אָטרעפּיעוו׳ן האָט געבראַכט דערצו, אַז דער בעגנעדיגטער באָיאַר האָט געמאַכט אַ בונט געגען דימיטרי׳ן. עס איז נאָך נישט פֿאָרביי קיין 30 טעג נאָך דימיטרי׳ס רעגיערונגס־צייט, האָבען איהם שוין די בונטאָוושטשיקעס ערמאָרדעט.

אויף דימיטרי׳ס אָרט קלויבט אויס די דומע אַלס צאַר וואַסילי שויסקי, דעם איינענעם באָיאַר, וואָס האָט פֿון אָנפֿאַנג אָן נישט

אַנערקענט דעם פֿאַלשען דימיטרי. אָבער די פֿאָלקס־פֿאַנטאַזיע האָט זיך נישט בערוהיגט, עס בעווייזט זיך אַ צווייטער פֿאַלשער דימיטרי, עס בעווייזט זיך אויך אַ פֿאַלשער פּיאָטר, אַ זוהן פֿון פֿיאָדר'ן, וואָס איז געשטאָרבען נאָך אַ בחור. דער צווייטער פֿאַלשער דימיטרי בעקומט אַ שטיצע פֿון פּוילען און די קאָזאַקען, וואָס ווילען זיך אַלע צוטיילען מיט רוסלאַנד. וואַסילי רופֿט צו הילף שוועדען, גיעט זיי אָב די רוסישע שטאָדט קארעלאָ און געהט מיט זיין אַרמעע נעגען די פּוילען. דאָס פֿאָלק אָבער איז שוין צובונטעוועט. די דומע צווינגט וואַסילי'ן זיך אָבצוזאָגען פֿון טהראָן און מען פֿערשיקט איהם אין אַ קלויסטער.

די פּוילען זענען דערוויל דערגאַנגען ביז'ן „קרעמל" אין מאָסקוואַ, דעם פּאַלאַץ פֿון די צאַרען. זיגמונד, דער פּוילישער קעניג, טראָגט זיך שוין אַרום מיט'ן געדאַנק אָבצונעבען די רוסישע קרוין זיין זוהן. ביי אַזאַ שווערער לאַגע איז פּלוצלינג אויסגעבראָכען דער נאַטירליכער פּאַטריאָטיזם פֿון דאַמאָליגען רוסלאַנד. אין דער שפּיץ פֿון מינין און פּאָזשאַרסקי ערהויבט זיך דאָס פֿאָלק, פֿערטרייבט די פּוילען און רייניגט אָב דאָס לאַנד פֿון זיינע פֿיינד. דערנאָך קלויבט זיך דאָס פֿאָלק צוזאַמען אויף אַ גרויסער פֿאָלקס־פֿערזאַמלונג, וואו עס זענען געקומען די פֿערטרעטער פֿון דער קירכע, פֿון די באָיאַרען, פֿון די קויפּלייטע, שטעדט און דערפֿער, און מען קלויבט אויס אַ צאַר. דער גורל איז געפֿאַלען אויף מיכאַאיל ראָמאַנאָוו, וואָס איז געווען אַ זוהן פֿון מעטראָפּאָליט פֿילאַרעט און אַ קרוב פֿון דער דינאַסטיע רוריק (דער באָיאַר ניקיטאַ ראָמאַנאָוו איז געוואן איוואן דעם גרויזאַמען'ס אַ שוואָגער), און חאָטש ער איז אינגאַנצען אַלט געווען 15 יאָהר, איז צוליעב זיין אָבשטאַם און פֿערוואַנדטשאַפֿט מיט דער אַלטער דינאַסטיע געפֿאַלען די וואַהל אויף איהם. מיט מיכאַאיל'ען הויבט זיך אָן, פֿון 1613, אַ נייע דינאַסטיע אין רוסלאַנד די ראָמאַנאָוו־דינאַסטיע.

II. רוסלאַנד פֿון 17־טען ביז ענדע פֿון 18־טען יאָהרהונדערט.

פּיאָטער דער גרויסער. יעקאַטערינאַ די צווייטע. דער אונטערגאַנג פֿון פּוילען.

פֿון דער ראָמאַנאָוס־צייט הויבט אָן רוסלאַנד אָנצוקניפּען בעציהונגען מיט אייראָפּאַ. פֿריהער איז רוסלאַנד געווען ווי אַן אַזיאַטישע מלוכה, וואָס האָט זיך נישט געמישט אין דער פּאָליטיק פֿון די אייראָפּעאישע מלוכות, און אויך אייראָפּאַ האָט זיך מיט איהר נישט אינטערעסירט, אין

1615 שיקט דער צאַר אַ געזאַנדטען צו לודוויג דעם 13־טען אין פראַנקרייך און בעט זיין שטיצע געגען די שוועדען און פּוילען. ער שלאָגט איהם פאָר אַ בונד צווישען רוסלאַנד און פראַנקרייך געגען פוילען, וואָס געהט אינאיינעם מיט דייטשלאַנד.

צוזאַמען מיט די נייע פּאָליטישע בעציהונגען הויבט אָן איינצודרינגען דער איינפלוס פון איירָאָפּאַ. צו דער רעגיערונגס־צייט פון מיכאַאיל ראָמאַנאָוו (דעם ערשטען צאַר פון דער נייער דינאַסטיע) זעהט מען שוין אין מאָסקוואַ און אין רוסלאַנדס שטעדט אַ סך פרעמדע. די האָלענדער סוחרים גרינדען אין טולא אַ גיעסעריי פאַר האַרמאַטען־קויהלען און אַנדערע אייזען־אַרטיקעל. די דייטשע סוחרים בויען עהנליכע פאַבריקען אין קאָסטראָמאַ און שעקסנאַ. מען גיעט די סוחרים בעזונדערע פּריווילעגיעס. מען שטעלט נאָר דעם תּנאי, אַז זיי טאָרען נישט בעהאַלטען די סודות פון זייערע טעכנישע אַרבייטען פאַר'ן איינגעבאָרענעם רוסען. מען לאַדעט אויך איין געלעהרטע פון איירָאָפּאַ. דער אַסטראָנאָם אָלעאַריוס בעקומט אַ שטעלע ביים צאַרישען הויף. פון לאַטיינישען ווערען איבערזעצט פילאָזאָפישע אָבהאַנדלונגען. דער פּאַטריאַרך פילאַרעט האָט אין מאָסקוואַ געגרינדעט אַ שולע, וואו מען לערנט ביידע אַלטע שפּראַכען: גריכיש און לאַטיין.

די רעגיערונגס־צייט פון מיכאַאיל'ס זוהן אַלעקסיי צייכענט זיך אויס דערמיט, 1) וואָס רוסלאַנד רעכענט זיך אָב מיט פּוילען, 2) וואָס עס בעקומט אַ טייל קליין־רוסלאַנד, און 3) וואָס עס וואַקסט דער איירָאָפּעאישער איינפלוס אין לאַנד.

דער דריטער פון די ראָמאַנאָווס, פיאָדר אַלעקסייעוו, האָט נאָך אַ לאַנגען קריעג מיט די טערקען און טאַטאַרען געשלאָסען אַ שלום אויף צוואַנציג יאָהר מיט דער טערקיי, זיך פערפעסטיגט אין אוקראַינע און אין דער זאַפּאָראָזשיע.

אום זיך צו שיצען געגען די אַפּיקורסות פון די איירָאָפּעאישע קירכען, האָט פיאָדר געגרינדעט אַ שולע אין מאָסקוואַ, וואָס האָט געדאַרפט זיין ענג פערבונדען מיט דער קריסטליכער מזרח־קירכע. די דאָזיגע העכערע שולע, האָטש זי איז געוועזן אַ גייסטליכע שולע, האָט געגעבען רוסלאַנד אַ סך גוטע תּלמידים: דעם מאַטעמאַטיקער מאַגניצקי צו פּיאָטר דעם גרויסענס צייטען, דעם גרויסען רוס לאָמאָנאָסאָוו צו עליזאַבעטאַ'ס צייטען, דעם געשיכטס־שרייבער באַנטיש־קאַמענסקי און דעם מיטראָפּאָליט פּלאַטאָן צו יעקאַטערינאַ'ס צייטען.

פּיאָטר דער גרויסער.

נאָך פֿיאָדר׳ס טויט זענען די יורשים פֿון רוסישען טהראָן געוועזען זיינע ברידער, איוואַן און פּיאָטר. איוואַן איז געווען דער עלטערער אָבער אַ קאַליקע, פּיאָטר איז נאָך דאַמאָלס נישט געווען קיין 9 יאָהר אַלט, אָבער ער האָט שוין אַלעמען פֿערוואונדערט מיט זיינע גרויסע פֿעהיגקייטען. איוואַן און פּיאָטר האָבען אָבגעשטאַמט פֿון פֿערשיעדענע מוטערס. נאָך אַ שטורמדינגער בלוטיגער צייט איז סאָפֿיאַ, פֿיאָדר׳ס שוועסטער פֿון אַלעקסיי׳ס ערשטער פֿרוי, געוואָרען די שטעל־פֿערטרעטערין פֿון יונגען פּיאָטר׳ן. איוואַן איז אין דער צייט געשטאָרבען. זי האָט געפֿיהרט אַנ׳אונגליקליכען קריעג געגען דער טערקיי און אויך געמאַכט אַ שלעכטען אָבמאַך מיט חינא, דערנאָך ווי אַ הייפֿעל קאָזאַקען האָבען צוגענומען די פֿרוכטבאַרע געגענדען פֿון אַמור און סיביר׳ען. דער יונגער פּיאָטר איז שטאַרק נישט געווען צופֿריעדען מיט דער שוועסטערס רעגיערונג און האָט פֿערלאָזען מאָסקוואַ.

פּיאָטר האָט זיך פֿריה ענטוויקעלט. שוין פֿון קליינווייז־אָן האָט ער ליעב געהאַט אַלין, וואָס דערמאָהנט אַ מלחמה־צייט. ער האָט פֿיעל געלעזען, חאָטש אָהן אַ פּלאַן. ער האָט אויך פֿיעל געלערנט, נאָר אָהן אַ סדר. ער האָט זיך אויסגעלערנט לאַטייניש, דייטש און האָלענדיש. פֿון קליינווייז־אָן האָט ער זיך אַרומגעטריבען אין די גאַסען פֿון מאָסקוואַ און האָט פֿריה זיך גענומען צוקוקען צום אַרומיגען לעבען. זיין שטיפֿשוועסטער סאָפֿיאַ האָט ער נישט ליעב געהאַט, און זי האָט געוואוסט, אַז וויבאַלד ער וועט אויפֿוואַכסען, וועט ער דערהויבען זיין מוטער און צונעהמען סאָפֿיאַ׳ס מאַכט. דערום האָט זי זיך געסטאַרעט צו ווערען פֿון אַ שטעל־פֿערטרעטערין אַנ׳אמת׳ע צאַרין, עס איז דערום אויסגעבראָכען באַלד אַ קאַמפּף צווישען פּיאָטר׳ן און סאָפֿיאַ׳ן, וועלכע איז בעשטיצט געוואָרען פֿון די סטרעלצעס, און פּיאָטר האָט געזיעגט. סאָפֿיאַ׳ן האָט מען דערנאָך פֿערשפּאַרט אין אַ קלויסטער און פּיאָטר איז אַרויף אויפֿ׳ן טהראָן.

פּיאָטר האָט געשטרעבט מיט׳ן גאַנצען כח צו מאַכען פֿון רוסלאַנד אַנ׳אייראָפּעאישע מלוכה. צו דעם צוועק פֿלעגט ער מאַכען נסיעות קיין אייראָפּא, וואו ער האָט זיך פּראַקטיש אויסגעלערנט אַלערליי זאַכען, סיי די מלאכה פֿון שיפֿסבוי, סיי אַנדערע זאַכען. ער האָט איינגעלאַדען צו זיך אין רוסלאַנד גוטע אַרטילעריע־אָפֿיצירען, אינזשינערען, אַדמיראַלען און האָט מיט אַ גרויסער ענערגיע גענומען בעשאַפֿען

פֿאַר רוסלאַנד אַ פּלאַט. מיט דעם דאָזיגען גייעם פּלאַט האָט ער בעוויזענט די טערקען ביים אַזאָווישען ים און דערמיט דערוועקט צו זיך די בעגייסטערונג פֿון מאָסקווא, וועלכע האָט זיך שטאַרק געפרייעט איבער דעם נצחון פֿון די קריסטען איבער'ן איסלאַם.

די ערשטע רעפאָרמען, וואָס פּיאָטר האָט געפרובט מאַכען אין לאַנד, האָבען אַרויסגערופֿען געגען איהם אַ גרויסע שנאה. אין איטליכען ווינקעל פֿון לאַנד זענען אויפֿגעקומען בונטען אויף בונטען. געגען פּיאָטר'ן זענען געווען ערטערווייז די אַרמעע, די קירכע און די הויפליים. צוערשט האָט ער געמוזט גרויזאַם דערשטיקען דעם בונד פֿון די סטרעלצי, שפּעטער האָט ער געפֿיהרט אַ קאַמפף געגען די קאָזאַקען, וואָס האָבען זיך צובונטעוועט ביים טייך דאָן. גלייכצייטיג האָט ער מיט דער גרעסטער אַכזריות דורכגעפֿיהרט זיינע פּלענער צו מאַכען פֿון רוסלאַנד אַן'איירָאָפּעאיש לאַנד. ער האָט מיט געוואַלד אָבגעשאַפט אַ סך אַלטע אַזיאַטישע זיטען, און פֿון פּיאָטר'ס צייטען אָן הויבט מען אָן צו טראָגען אין רוסלאַנד די איירָאָפּעאישע קליידונג.

זיינע מלחמות מיט קאַרל דעם 12-טען פֿון שוועדען און זיין ענדגילטיגער זיעג ביי פּאָלטאַווא האָבען נאָך מעהר פֿערשטאַרקט זיין מאַכט אין רוסלאַנד און זיין אָנזעהען אין איירָאָפּא. נאָך דעם גרויסען נצחון געהמט זיך פּיאָטר פֿאַר זיין אַלטען געדאַנק אַריבערצוטראָגען די הויפּטשטאָדט פֿון רוסלאַנד פֿון דער אַלטער אַזיאַטישער מאָסקווא אויף אַן'אַנדער אָרט, און לעגט דעם ערשטען גרונד־שטיין פֿון פּעטערבורג, וואָס דאַרף ווערען די הויפּט־שטאָדט, לויט'ן איירָאָפּעאישען מוסטער.

די רעפאָרמען.

שוין פֿון מיכאַאיל ראָמאַנאָוו'ס צייטען האָט זיך רוסלאַנד געעפֿענט פֿאַר'ן אויסלענדער. עס איז אָבער נויטיג געווען, אַז דער איירָאָפּעאישער איינפֿלוס זאָל נאָך ווערען אַ סך שטאַרקער. פּיאָטר, וואָס האָט ענערגיש גענומען אַיינפֿיהרען איירָאָפּעאישע זיטען און איירָאָפּעאישע פֿערוואַלטונגספֿאָרמען, האָט בעקומען אַ סך שונאים. די רעכטגלויביגע קירכע איז געווען זיין ביטערסטער געגנער.

1) פּיאָטר האָט געשטרעבט דערצו, אַז דער מלוכה־סדר אין לאַנד, נישט פֿערלירענדיג זיין אַבסאָלוטיסטישען כאַראַקטער, זאָל בעקומען אַן'איירָאָפּעאישען פּנים, דערום האָט ער אַיינגעפֿיהרט.

אַנשטאַט די אַלטע פּאַטריאַכאַלישע פּערוואַלטונג, אַ בעאַמטען-פּערוואַלטונג.

2) האָט ער אין לאַנד, וואָס איז געווען געטיילט אין באָיאַרען און לייב־אייגענע, וואָס איז אייגענטליך געווען עהנליך צו איראָפּא אין 11-טען יאָהרהונדערט, געפּרובט איינפיהרען די אָרדנונג פון אַנ׳איראָפּעאישער מלוכה אין 17-טען יאָהרהונדערט מיט אַנ׳אויסלענדיש פּאָליטישער פּערטרעטונג, מיט אַ שטעהענדיגער אַרמעע, מיט אַ בעאַמטען־שטאַט פון פּערשידענע פּאָלמאַכטען, מיט שולען, העכערע און ניעדעריגע א. א. וו.

3) האָט פּיאָטר געוואָלט, אַז די איראָפּעאישע בילדונג זאָל פּערשפּרייט ווערען איבער אַלע רוסישע פּראָווינצען, אַז דאָס לאַנד זאָל אַליין איבערנעהמען ביי איראָפּא אָהן אַ שום קריטיק, אָהן אַ שום וואַהל. דעריבער האָט ער זיך אַרומגערינגעלט מיט האָלענדער, ענגלענדער, דייטשען; דעריבער פּיהרט ער איין אין לאַנד פּערשידענע מלאכות, (צי דאָס לאַנד נויטיגט זיך אין דעם, צי ניט), האַנדעלס-צווייגען און געווערבען; דערום מישט ער אוים זיין אַמטליכע שפּראַך מיט שוועדישע און דייטשע ווערטער; דערום צווינגט ער זיינע אונטערטאַנען צו טראָגען די קליידער פון פראַנצויזען אין 17־טען יאָהרהונדערט.

4) האָט פּיאָטר פון דעסטוועגען נישט פּערגעסען, אַז זיין לאַנד איז אַ רוסישעס, און ער האָט געזוכט מיט אַלע מעגליכקייטען, אַז דער רוס זאָל ווערען דער תלמיד פון איראָפּא, נישט איהר קנעכט.

פּיאָטר טיילט איין די שטאָדטישע בעוואָהנער אין דריי קלאַסען (גילדעס). צו דער ערשטער קלאַס געהערען די רייכערע (קויפלייטע, אַפּטייקער, גאָלדשמידען); צו דער צווייטער — קליינע הענדלער און בעלי-מלאכות; צו דער דריטער -- דאָס פשוט׳ע פאָלק און די געזעלען.

די אויפלענדער בעקומען די גרעסטע פּריווילעגיעס.

די פרויען ווערען בעפּרייט פון זייער פריהערדיגער פּערשקלאַפּטער שטעלונג, ווען זיי פּלעגען פּערברענגען זייערע יאָהרען, כמעט ווי היינט די טערקישע פרוי אין האַרעם.

עס ווערען געמאַכט ראַדיקאַלע רעפאָרמען אין דער אַרמעע, אין דער קירכע און אין דער פּערוואַלטונג. צוגלייך ווערען געגרינדעט נייע שולען און העכערע אונטעררייכטס־אַנשטאַלטען. אין 1703 ווערט געגרינדעט פּעטערבורג.

פּעטערבורג איז כמעט די איינציגע הויפּט־שטאָדט אין איראָפּא, וואָס ליעגט ביי די גרענעצען פון לאַנד. די שטאָדט איז געוואָרען אַ

מין „פענסטער” אין איירָאפּאַ. פּיאָטר האָט דורכגעבראָכען דעם דאָזיגען פענסטער דורך דער אַזיאַטישער רוסישער וואַנד, וואָס האָט זי אָבגעשיידט פון דער אייראָפּעאישער ציוויליזאַציע. פעטערבורג איז געוואָרען נישט נאָר אַ „פענסטער” אין איירָאפּאַ, נאָר דער צענטער, וואו עס האָט זיך אָנגעהויבען די ווייטערגעבורט פון רוסלאַנד. פּיאָטר האָט דאָ שוין נישט געהאַט צו ליידען פון די אַרומיגע פּראָטעסטען, ווי אין דער אַלטער־טימליכער מאָסקווא, וואו אַלץ האָט דערמאָהנט אָן די אַלטע פּאַטריאַרכאַ־לישע צייט.

די לעצטע יאָהרען פון פּיאָטר'ס לעבען זענען געווען פול פון צרות. זיין אייגענער זוהן, וואָס איז צוגעשטאַנען צו דער פּאַרטיי, וואָס איז גע־ווען געגען די רעפאָרמען, האָט איהם שטאַרק פערביטערט זיין לעבען. אין אַ שלעכטער ווילדער מינוט האָט ער דער'הרג'ט זיין אייגענעם נאָכ־פאָלגער. צי מיט אייגענע הענד, צי צוליעב די ענוים, וואָס פּיאָטר האָט אָנגעווענדט געגען זוהן אויף אַרויסצובעקומען דעם אמת פון דעם בונט געגען פאָטער, — דאָס איז היסטאָריש זיכער נישט פעסטגעשטעלט געוואָ־רען. נאָך זיין טויט (1725) האָט רעגיערט זיין אלמנה יעקאַטערינאַ די ערשטע 2 יאָהר, דערנאָך זיין אייניקעל פּיאָטר דער צוויי־טער, אין גאַנצען דריי יאָהר.

פּיאָטר'ס רעפאָרם־אַרבייט האָט זיך נישט אָבגעשטעלט, האָטש זי איז נישט געגאַנגען אַזוי ענערגיש פאָרווערטס ביי זיינע נאָכפאָלגער. אָבער איטליכער צאַר און צאַרין ביז צו יעקאַטערינאַ דער צוויי־טער'ס צייטען האָט רוסלאַנד אַלץ טיעפער אַריינגעצויגען אין דער איי־ראָפּעאישער פּאָליטיק און אַלץ מעהר איינגעפיהרט אייראָפּעאישע אָרדע־נונגען אין דער מלוכה.

אין יאָהר 1762 האָט די פרוי פון פּיאָטר דעם דריטען, וואָס ער האָט זיך געוואָלט פון איהר שיידען און חתונה האָבען מיט אַן'אַנדערער, די דייטשע פּרינצעסין פון אַ לענדעל אַנהאַלט, געמאַכט אַ הויף־רעוואָ־לוציע, ערמאָרדעט דעם אייגענעם מאַן, פערכאַפּט דעם רוסישען טהראָן און רעגיערט 34 יאָהר ביז צום יאָהר 1796 אַלס יעקאַטערינאַ די צווייטע.

יעקאַטערינאַ די צווייטע.

יעקאַטערינאַ האָט שוין געשפּיעלט אַ גרויסע ראָלע אין דער אייראָ־פּעאישער פּאָליטיק צ. דער צייט פון 7־יעהריגען קריעג. זי האָט געפיהרט

אַ גליקליכֿען קריעג מיט די טערקען און צו איהר צייט איז פֿאָרגעקומען די ערשטע צוטיילונג פֿון דער פּוילישער מלוכה מיט דייטשלאַנד און עסטרייך.

יעקאַטערינאַ האָט זיך אַרומגערינגעלט מיט פֿעהיגע טאַלענטפֿולע מענשען. אין 1776 גיעט זי אַרויס אַ נייעם געזעצבוך פֿאַר רוסלאַנד, און צו דעם צוועק פֿערזאַמעלט זי אַ גרויסע קאָמיסיע פֿון אַלע דאַמאָליגע פֿאָרשטעהער פֿון לאַנד, סך הכל 652 דעפּוטאַטען. אין דער דאָזיגער קאָמיסיע הערען זיך שוין די ערשטע שטימען געגען דער לייב־אייגענשאַפֿט אין רוסלאַנד. די צאַרין בעמיהט זיך אָבער נאָר צו פֿערלייכֿטערען די לאַגע פֿון די לייב־אייגענע. וואָס אַנבעלאַנגט די בעפֿרייאונג פֿון די פּויערן, קומט נאָך פֿאָר אין זייער לאַגע אַ ענדערונג צום שלעכֿטען. זי האָט אייגענטליך ערשט די לייב־אייגענשאַפֿט געזעצליך איינגעפֿיהרט. ביז צו איהר צייט איז קיין פֿעסטער געזעץ מכח די פּפליכֿטען פֿון פּויער צום גוטס־בעזיצער נישט געווען, ערשט אין איהר נייעם געזעצבוך ווערען די פּפליכֿטען מצד די פּויערן צום גוטס־בעזיצער גענוי פֿעסטגעזעצט.

זי קעמפּפֿט אויך געגען די „וויזיאַטקעס" (שוחד) צווישען די בעאַמטע. זי פּרובט צו פֿערבעסערן די פֿערוואַלטונג אין לאַנד און נעהמט אַ סך איבער פֿון פרעמדע מלוכות.

די בעפֿעלקערונגס־צאָהל אין רוסלאַנד וואַכֿסט אויס צו יעקאַטערינאַ'ס צייט אויף 40 מיליאָן נפשות, אָבער זי איז נאָך אַלץ צו קליין, אַז זיי זאָלען קענען בעאַרבייטען די גאַנצע מורא'דיגע טעריטאָריע פֿון לאַנד. הויפּטזעכליך פֿערגרעסערט זיך נישט די בעפֿעלקערונג דעריבער, ווייל צוליעב דיזר אונוויסענהייט און דער שלעכֿטער היגיענע שטאַרבען אויס אַ סך קינדער, און יעקאַטערינאַ זוכֿט צו פֿערגרעסערען די צאָהל פֿון דאָקטוירים אין לאַנד שרייבט אויס דאָקטוירים פֿון דייטשלאַנד, גרינדעט אַ מין מעדיצינישע שולע, אונטערשטיצט די פֿאַבריקען, וואָס אַרבייטען־אויס מעדיצינישע אַרטיקלען, פֿיהרט איין אין רוסלאַנד פּאָקען שטעלען. קורץ, זעהט מיט גוטען און מיט בייזען צו פֿערקלענערען די שטערבליכֿקייט אין לאַנד.

אונטער יעקאַטערינאַ'ס רעגיערונגס־צייט וואַכֿסט שטאַרק דער איינפֿלוס פֿון די פֿראַנצויזישע אויפֿקלערער אויפֿ'ן רוסישען הויף און אויף אַ טייל פֿון דעם רוסישען אַדעל. עס ווערען געגרינדעט אין די גרויסע שטעדט מיטעלשולען, און פֿאַר די טעכֿטער פֿון די אַדעללייט—ספּעציעלע אינסטיטוטען. די צאַרין אַליין שטעהט אין בריעף־וועכֿסעל מיט וואָלטער'ען און לאַדעט

אַיין צו זיך דידראָ. אין דער טעאָריע איז מען געווען דאַמאָלס ביי
עקאַטערינאַ'ס הויף נישט ווענינגער פריי־געזאָנען, ווי אין פראַנקרייך ביי
מאַנכע געזעלשאַפטס־פילאָזאָפען.

ערשט די רעוואָלוציע אין פראַנקרייך, וואָס האָט זיך אָנגעהויבען
אין 1789, שטויסט אָב יעקאַטערינאַ'ס צייט פון די פראַנצויזען מיט זייער
פרייער פילאָזאָפיע.

יעקאַטערינא האָט געפיהרט פערשידענע מלחמות מיט די טערקען,
שוועדען און פערסער. אין 1793 איז פאָרגעקומען די צווייטע טיילונג
פון פוילען צווישען דייטשלאַנד און רוסלאַנד. אין 1794 האָבען די
פאָליאַקען געמאַכט אַ בונט. אָן דער שפיץ איז געשטאַנען זייער העלד
קאָסטיושקאָ, אָבער אין דעם אייגענעם יאָהר זענען די בעסטע פוי־
לישע פאַטריאָטען געפאַלען אין דער שלאַכט מיט רוסלאַנד, און אין
1795 איז פאָרגעקומען די דריטע טיילונג פון פוילען צווישען
רוסלאַנד, עסטרייך און דייטשלאַנד. פרייסען האָט בעקומען גאַנץ אָסט־
פוילען מיט וואַרשא; עסטרייך — קראַקוי, סאַנדאָמיר, לובלין, חעלם;
רוסלאַנד האָט צוגענומען דעם רעשט פון ליטא און דעם רעשט פון
וואָלין.

די רעוואָלוציע אין פראַנקרייך האָט געמאַכט שטאַרק רעאַקציאָנער
יעקאַטערינאַ'ן. די צווייטע טיילונג פון פוילען האָט זיך אייגענטליך
גענומען דערפון, וואָס פוילען האָט אין דעם יאָהר 1791 איינגעפיהרט
ביי זיך אַ פרייע ברייטע קאָנסטיטוציע, לויט דעם מוסטער פון מאַנכע
אייראָפעאישע. יעקאַטערינאַ האָט די רעפאָרמאַטאָרען פון פוילען, וואָס
האָבען דורכגעפיהרט די קאָנסטיטוציע, בעטראַכט אַלס רעוואָלוציאָנערען
און יאַקאָבינער (זעה וויטער), און כלומר'שט, אום צו בערוהיגען פוי־
לען פון די אינעווענינסטע אונרוהען, האָט זי זיך אונטערגעאַיילט מאַכען
אַ טיילונגס־קאָנטראַקט צוזאַמען מיט פרייסען. אין 1792 האָט זי אויס־
געאַרבייט אַ פלאַן, ווי ווידער הערצושטעלען די קעניגליכע מאַכט אין פראַנק־
רייך, וואָס האָט זיך שוין ערקלערט אַלס אַ רעפובליק.

יעקאַטערינא איז געשטאָרבען (1796) אין עלטער פון 67 יאָהר. זייט
איוואַן דעם גרויסאַמען'ס צייטען האָט קיין צאַר פאַר איהר נישט
געמאַכט אַזוינע גרויסע עראָבערונגען. רוסלאַנד'ס גרעניצען זענען איצט
געווען דער ניעמאַן, דער דניעפר און דער שוואַרצער ים.

צו ענדע פון 18־טען יאַהרהונדערט איז שוין רוסלאַנד געוואָרען אַ

גרויסע אייראָפּעאישע מאַכט. אין דער אויסווערטיגער פּאָליטיק האָט עס שוין געשפּיעלט אַ בעדייטענדע ראָלע.

אין אינערען פון לאַנד האָבען שוין אויך אָנגעהויבען אַיינצודרינגען נייע זייטען, וואָס האָבען עס רעפאָרמירט אויפ'ן אייראָפּעאישען שטיינער. עס האָבען זיך שוין אַלץ עפּטער און העכער געהערט שטימען פאַר דער אָבשאַפונג פון דער לייב־איינענשאַפט. די צאָהל פון די, וואָס האָבען בעקומען אַ גוטע בילדונג" אין אייראָפּא, איז געוואַקסען. עס האָט שוין גענומען שפּראָצען אַנ'אייגענע נאַציאָנאַלע ליטעראַטור, אויך כמעט אַנ'אייגענע נאַציאָנאַל־רוסישע בילדונג. עס האָבען אָנגעהויבען אַרויסצוגעהען צייטונגען. עס האָט זיך ענטוויקעלט דאָס טעאַטער און די געשיכטס־ווי־סענשאַפט. אַ טייל פון אַדעל איז שוין געשטאַנען גרינדליך אונטער דעם איינפלוס פון די פראַנצויזישע פילאָזאָפען און געלעהרטע, און די רעוואָלוציאָנערע צייט אין גאַנץ אייראָפּא האָט שוין פאָרבערייט אַ געזעלשאַפט, וואָס האָט זיך אָבגעגעבען מיט פּאָליטישע און געזעלשאַפטליכע פראַגען.

פון פּיאָטר'ס צייט אָן הויבט מען אָן צו רעכענען אין רוסלאַנד די יאָהרען פון אַ נייער עפּאָכע, ווען דאָס לאַנד געהט אַרויס פון דעם אָב־געזונדערטען פּאַטריאַרכאַליש־אַזיאַטישען אונגעבילדעטען און פערגרעבטען צושטאַנד, און הויבט זיך אָן אָנצושליסען ביסלעכווייז אָן דער אַלגעמיי־נער אייראָפּעאישער קולטור, בילדענדיג אַ נאַציאָנאַל־רוסישע מלוכה.

זעכסטעס קאַפּיטעל.

אייראָפּא פאר דער רעוואָלוציע.

מערב־אייראָפּא אין 1000־טען און אין 1700־טען יאָהרהונדערט.

אין טויזענדסטען יאָהר האָט די בעפעלקערונג אין אייראָפּאַ כמעט געלעבט אומעדום גלייך, נישט קוקענדיג דערויף, וואָס די לענדער זענען געווען צוטיילט אין פיעלע סעניאָריען, פעאָדאלע בעזיצונגען. אומעדום איז געווען די מלוכה־מאַכט אין די הענד פון די גוטס־בעזיצער, אומע־דום האָט זיך געפיהרט אַ נאַטוראַלע פּראָסטע ווירטשאַפט, אומעדום איז די געזעלשאַפט צופאַלען אויף דריי הויפּט־קלאַסען, אויף ריטער, גייסטליכע און פויערן, אומעדום זענען די רעליגיע און די בילדונג געלעגען אין די הענד פון די גייסטליכע.

אין 1700־טען יאָהר האָט אייראָפּאַ בעקומען גאָר אַ נייעם פּנים.

ערשטענס, זענען אויסגעוואַכסען מעכטיגע מלוכות, וועלכע האָבען איינגעשלונגען כמעט די מעהרסטע סעניאָריען. צווייטענס, האָט זיך ענטוויקעלט דער האַנדעל און עס האָבען זיך ענטוויקעלט ברייטע האַנדעלס־בעציהונגען; די שטעדט זענען געוואָרען רייך און עס האָט זיך בעוויעזען אַ שטאַרקע „מיטעל־קלאַס". אין רעליגיעזער הינזיכט איז דאָס קריסטענטום צופאַלען אויף עטליכע קירכען. די וויסענשאַפט, די ליטעראַטור און קונסט זענען אַריבער אין די הענד פון וועלטליכע מענשען און האָבען שוין בעקומען אַ נייעם וועלטליכען חאַראַקטער. דער איינפאָרמיגער סדר פון דער פעאָדאַלער עפּאָכע האָט אָבגעטרעטען דעם פּלאַץ אַ נייער עפּאָכע מיט פערשיעדענע רייכערע און ברייטערע בעציהונגען צווישען די קלאַסען, צווישען די קירכען און די מלוכות.

גערמאַניען. די פּויערן. די שטעדט.

גערמאַניען איז שטאַרק אָבגעשטאַנען פון אַנדערע מלוכות, צום גרעסטען טייל זענען די פּויערן געווען לייב־אייגענע. די גיטער פון די גוטסבעזיצער זענען געווען אַרומגערינגעלט פון די דערפער מיט די לייב־אייגענע, און די ערד פון גוטס־בעזיצער האָבען בעאַרבייט אומזיסט די פּויערן. די פּויערן האָבען געמוזט צושטעלען, יעדער לויט זיין שטיק ערד, אַ טייל אַרבייטער, וואָס האָבען בעאַרבייט די פעלדער פון זייער האר, געטראָגען פאַר איהם משאות און גלאַט געטהון אַלערליי געפעליגקייטען. דערצו האָבען זיי נאָך געמוזט צאָהלען אַנ׳אָבגאָב פאַר זייער ערד, פלעגען מוזען ברענגען דעם האַר לייוועגד, פּוטער, היהנער, אייער א. ד. גל. די לאַנדווירטשאַפט האָט זיך דערום שוואַך ענטוויקעלט. די פּויערן זענען געווען אָרעם און אונוויסענד.

שטעדט זענען געווען אין דייטשלאַנד אַ סך. אַ גרויסע ראָלע האָבען זיי אָנגעהויבען שפּיעלען אין 14־טען און 15־טען יאַהרהונדערט. מיט דער ענטדעקונג פון אַמעריקאַ און דעם האַנדעלס־וועג אַרום דער „שפּיץ פון דער גוטער האָפנונג" איז דער וועלט־האַנדעל אַריבער צו די האָלענדער און ענגלענדער. די דייטשע שטעדט האָבען אָנגעהויבען פאַלען. אין 18־טען יאַהרהונדערט זענען זיי נאָר געווען בלויז דער צענטער פון האַנדעל און בילדונג, איטליכע שטאָדט פאַר דער נאָהענטער אַרומיגער פּראָוינץ. די אַרבייטזאַמע שטאָדט־בירגער, זייענדיג אָבגעשניטען פון וועלט האַנדעל, האָבען זיך צוגעוועהנט צו אַ ענגען בעשיידענעם לעבען. די שטאָד

טיגע פֿאַבריקאַציע האָט זיך נישט געקענט פֿריי ענטוויקלען, ווייל יעדע מלאכה האָט זיך געהאַט איהר אייגענעם צעך. אום צו ווערען אַ מייסטער, אַ בעל־הבית אויף אַנ׳אייגענעם וואַרשטאַט, האָט מען געמוזט אָהרען זיין אַ תלמיד, דערנאָך אַ געזעל. ערשט, ווען דער געזעל האָט געוואַנדערט אין פֿרעמדע שטעדט, זיך צוגעקוקט צו פֿרעמדער אַרבייט, און צוגעשטעלט, קומענדיג צוריק אַהיים, אַ פּראָבע פֿון זיין זעלבסטשטענדיגער אַרבייט און איז געוואָרען גענאַלקעוועט פֿון דער פֿערזאַמלונג פֿון מייס־טערס, — האָט ער בעקומען דעם טיטעל און די רעכטען פֿון אַ מייסטער. איטליכער צעך און דער בונד פֿון די מייסטער בעזונדער האָבען אַכטונג געגעבען, אַז די סחורה, וואָס אַ בעל מלאכה גיעט, זאָל זיין אַ גוטע, און אַז דער פּראָדוקט זאָל ווערען געמאָכט לויט בעשטימטע כללים, אז דער פּריי: זאָל נישט זיין צו הויך און צו ניעדריג. זיי פֿלעגען זיך אַריינמישען אין די סכסוכים פֿונ׳ם אַרבייטער און מייסטער, זיי האָבען אַפילו אַכטונג געגעבען אויף די ערציעהונג און די מאָראַל פֿון די צעכען־מיטגליעדער. די צעכען האבען שטאַרק געשטערט דעם אונטערנעהמונגס־און ערפֿינדונגס־גייסט. די מייסטערס האָבען שווער צוגעלאָזען, אַז זייער צאָהל זאָל שטאַרק אויסוואַכסען. זיי האָבען נישט צוגעלאָזען קיין קאָנקורענץ פֿון זייטיגע מענשען, און מיט׳ן אַרבייטער פֿלעגען זיי זיך בעגעהען, ווי עס פֿלעגט זיך זיי וועלען.

די אַדעללייט, גייסטליכקייט, די מלוכה.

די דייטשע אַדעללייט זענען געווען זעהר מעכטיג און שטאָלץ. זיי האָבען זיך געהאַלטען פֿון די בירגער פֿון דערווייטענס. חתונה האָבען מיט אַ טאָכטער פֿון אַ שטאָדט־בירגער האָט זיך גערעכענט פֿאַר אַ גרויסע חרפה. די ערד איז הויפּטזעכליך געווען אין די הענד פֿון דער אַריסטאָקראַטיע און זיי האָבען נישט־נאָר אויסגענוצט דעם פּויערס אַרבייט, זיי זענען אויך געווען, לויט די אַלט פֿעאָדאַלע מנהגים, די פּאָליציי און די ריכטער פֿון פּויער. די מיליטערישע קאַריערע איז געווען אָפֿען נאָר פֿאַר די אַדעל־לייט. אין די געריכטען און אין דער ציוויל־פֿערוואַלטונג האָבען מייס־טענס געדיענט בירגער.

די לאַגע פֿון די גייסטליכע איז געווען פֿערשיעדען אין די קאַטוי־לישע און פּראָטעסטאַנטישע פּראָווינצען. אין די ערשטע האָבען זיי בעזע־סען גרויסע רייכטימער, האָבען געהאַט אַ מעכטיגען איינפֿלוס און זיך גע־

טיילט אין צוויי גרופּען: די העכערע גייסטליכע (די פּרעלאַטען), וואָס האָבּען געשטאַמט פֿון דער אַריסטאָקראַטיע און האָבּען געהאַט די אייגענע אינטערעסען פֿון דער אַריסטאָקראַטיע, און די ניעדעריגערע, וואָס האָבּען געאַרבּייט אין די דערפֿער און די קליינע שטעדט און וואָס זענען געשטאַנען נעהענטער צו די אינטערעסען פֿון די בּירגער און דאָרפֿסלייט.

אין די פּראָטעסטאַנטישע פּראָווינצען האָט די קירכע נישט געהאַט אַזאַ רייכקייט און אַזאַ פּאָליטישען איינפֿלוס. די פּאַסטאָרען זענען געשטאַנען אונטער דעם שטאַרקען איינפֿלוס פֿון דער רעגיערונג. זיי האָבּען געלעבּט מיט די בּירגערליכע קרייזען, און מען קאָן זאָגען, אַז צוליעבּ דער רעפֿאָרמאַציע האָט די אַריסטאָקראַטיע פֿערלאָרען אין פּראָטעסטאַנטישען דייטשלאַנד איינע פֿון איהרע שטאַרקע שטיצען, דעם שטאַנד פֿון די גייסטליכע.

אין מלוכה־לעבּען האָט דייטשלאַנד מעהר ווי אומעדום געהאַט צו ליידען פֿון דער אַלטער צייט, ווען דער פֿעאָדאַליזם האָט געהערשט אומעדום. נאָכ'ן דרייסיג־יעהריגען קריעג איז דייטשלאַנד נישט געווען קיין גאַנצע פֿעראייניגטע מלוכה. די אימפּעריע מיט איהרע אַנשטאַלטען האָבּען כמעט גישט געהאַט קיין מאַכט, דער אימפּעראַטאָר האָט אינגאַנצען געהאַט אַכט טויזענד טאָלער הכנסה פֿון דער אימפּעריע. אין רייכס־טאַג, וואָס האָט זיך געטיילט אויף דריי קוריעס (קורפֿירשטען, פֿירשטען און שטעדט) און אויף צוויי אמונות, האָבּען זיך די קוריעס און די גייסט־ליכע קיינמאָל נישט געקענט צוזאַמענרעדען. די 300 מלוכות, אויף וועל־כע עס האָט זיך געטיילט גערמאַניען אין 18־טען יאַהרהונדערט, האָבּען אַלע געהאַט פֿאָלקאָמענע זעלבּסטשטענדיגקייט. פֿון די 300 זענען 30 געווען וועניגער ווי צוויי מייל די גרויס. 10 פֿון זיי האָבּען פֿערנומען אַ שטח פֿון ¼ בּיז 1 מייל. מאַנכער פֿירשט אין אַזאַ מלוכה'לע האָט נישט געקאָנט אויסשיסען פֿון אַ האַרמאַט, ווייל זיין קויל וואָלט שוין געפֿאַלען אין דעם רשות פֿון אַנ'אַנדער מלוכה'לע.

די גרעסערע מלוכות זענען געווען אַזוי זעלבּסטשטענדיג, אַז זיי האָבּען געמעגט אַפילו אַריין אין אַ בּונד מיט פֿרעמדע מלוכות אָהן דער ערלויבּניש פֿון אימפּעראַטאָר. עסטרייך און פּרייסען זענען אַפילו געווען די שטאַרקסטע, נאָר טאַקי דערפֿאַר האָבּען זיי אַרויסגערופֿען קנאה און נישט־צופֿרידענהייט בּיי די איבּריגע פֿירשטענטימער.

פֿראַנקרײַך ; — די פּויערן, די בירגער, די אדעללײַט, די גײַסטליכקײַט, די רעגיערונג.

אין פֿראַנקרייך איז דאָס געזעלשאַפֿטליכע לעבען געווען שטאַרקער ענטוויקעלט ווי אין דייטשלאַנד, די פֿראַנצויזישע פּויערן זענען כּמעט אַלע געווען פּערזענליך פֿריי פֿון די נוטס־בעזיצערס פּריווילעגיעס. פֿון פּאַנשטשיזנא האָבען זיך די מייסטען פּויערן אויסגעקויפֿט, און די פּויערן זענען געוואָרען די איינציגע בעזיצער אויף זייערע שטיקער ערד. נאָר איינגאַנצען זענען זיי דאָך נישט פֿריי געוואָרען פֿון פֿעאָדאַלען יאָך. זיי האָבען נאָך געצאָהלט אַגעלד־אָבצאָהל דעם גוטס־בעזיצער פֿאַר די ערד. חוץ דעם האָבען זיי נאָך געהאַט אויף זיך אַ גאַנצען צעטעל פּפליכ־טען פֿאַר׳ן סעניאָר, למשל, פֿיהרען זיין קאָרן אויף פּויערשע וועגען מאָהלען זיין ווייץ אין זיינע מיהלען, באַקען ברויט אין זיינע אויוועגס פֿערקויפֿען זייער וויין מיט אַ פּאָר טעג שפּעטער ווי דעם סעניאָרס און דאָס גל. אין אַלגעמיין האָט זיך די דאָרפֿס־בעפֿעלקערונג אויסגעצייכענט מיט איהר אַרבייטזאַמקייט און געניטקייט. די ערד איז מייסטענס בעאַר־בייט געוואָרען פֿון די קליינע לאַנדס־בעזיצער, אייגענטימער אָדער אַרענדאַ־טאָרען. אָבער אין דער דאָרפֿישער בעפֿעלקערונג איז געוואַקסען כּסדר דער כּעס געגען דער אַריסטאָקראַטיע, צוליעב די נישט געדעכטע פּריווילעגיעס פֿון די האַרען און צוליעב דעם זכר פֿון דעם אַמאָליגען פֿעאָדאַליזם.

די שטאָדט־לייט, וואָס האָבען געהייסען אין פֿראַנקרייך בורזשואַזיע, אָדער דער דריטער שטאַנד, זענען געווען אין אַ סך פּרטים ענליך צום דייטשען בירגער. אין זייערע האַנדעלס־קרייזען איז אויך געגאַנגען אַ קאַמפּף צווישען די צעכען און די פֿרייע אונטערנעהמער. מיט געוויסע אויסנאַהמען זענען די פֿראַנצויזישע שטעדט געווען מעהר דער האַנדעלס־און בילדונגס־צענטר פֿאַר דער נאָהענטער פּראָווינץ, ווי פֿאַר׳ן וועלט־האַנדעל, אָבער אין געוויסע פּרטים האָבען זיך די שטעדט שטאַרק אונ־טערשיידט פֿון די דייטשע. די בירגער האָבען נישט געהאַט אַזאַ צובונד צו די איינענע שטעדט, ווי די דייטשע בירגער. איטליכער האָט גע־שטרעבט קיין פּאַריז, וואָס האָט געשפּיעלט אין פֿראַנקרייך אַזאַ ראָלע, פֿון וואָס דער דייטשער קעניגס־שטאָדט האָט זיך אַפֿילו אין שלאָף נישט געקענט חלומ׳ען. אין פּאַריז פֿלעגען זיך צונויפֿקומען אַלע פֿעדים פֿון האַנדעל און פֿאַבריקאַציע. דאַרטען, וואו עס פֿלעגען זיצען די גרעסטע

און מעכטיגסטע מענשען פון פראַנקרייך, פלעגט דער בירגער בעקומען זיינע אידעען, זיינע פּאָליטישע פּלענער און זיינע בעסטע געדאַנקען. אזוי טאַקי אַ דאַנק פאַריז האָט די פראַנצויזישע בורזשואַזיע זיך געגומען אָרגאַניזירען און האָט אָנגעהויבען פיהלען, וואָס פאַר אַ מאַכט זי איז אין דער מלוכה. איהרע פיהרער, שריפטשטעלער און גרויסע קאַפּיטליסטע האָבען זיך נישט געהאַלטען נידעריגער פון דער אַריסטאָקראַטיע, און האָבען שפּעטער אויך אָנגעהויבען צו ווירקען אויף די אַריסטאָקראַטיע גופא.

די אַריסטאָקראַטיע האָט זיך אויך געפונען אין אַ פאַלשער לאַגע. אַלע רעגירונגס-רעכטען, דאָס סעניאָרען-געריכט, די פּאָליציי און די אָרטיגע פערוואַלטונג איז אַריבער צו דער מלוכה. די אינטענדאַנטען האָבען פערוואַלטעט מיט אַלע ענינים אין דער פּראָווינץ, דער קעניג איז געווען דער נישט-בעגרענצטער הערשער איז דער מלוכה. און פונדעסטוועגען האָט די אַריסטאָקראַטיע בעהאַלטען איהרע אַלטע פּריווילעגיעס, וואָס זי האָט אַ מאָל בעקומען, ווייל זי האָט דאַמאָלס געפיהרט אַ טייל פון די מלוכה-ענינים. די אַדעללייט זענען נישט נאָר געווען די ערשטע ביי׳ם הויף און אין דער אַרמעע, זיי זענען אויך פּטור געווען פון פערשיעדענע אָבצאָהלען, און פון זייער ערד האָבען זיי געצאָהלט אַ סך אַ קלענערען אָבצאָהל ווי דער פויער. די נאָהענטקייט צום קעניגליכען הויף האָט זיי געגעבען די מעגליכקייט לייכט אויסצובעטלען פערשיעדענע מתנות, פּענסיעס און אַלערליי ערלייכטערונגען, און וואָס וועניגער די אַדעללייט האָבען געאַרבייט אין דער מלוכה, אַלץ מעהר האָבען זיי געבעטעלט ביי דער מלוכה. אַ בעזונדערס גוטע לאַגע האָבען פערנומען די „מאַנטעל-אַדעללייט“ (צום אונטערשיעד פון די „שווערד-אַדעללייט“), ד. ה. די ריכטער. די געריכטס-שטעלען פלעגט מען קויפען פאַר געלד און זיי פלעגען איבערגעהען בירושה. אַזאַ אָרדנונג איז אפילו געווען נישט בעזונדערס גוט, אָבער צוליעב דעם האָבען די ריכטער-חברות געהאַט אַ שטיקעל זעלבסטשטענדיגקייט, מיט וועלכער זיי פלעגען זיך אָפט בענוצען, ווען זיי פלעגען זיך דערוועקען קריטיקירען די רעגירונג.

די גייסטליכע זענען אויך געווען פּריווילעגירט, ווי די אַדעללייט. זיי האָבען געהאַט גרויסע שטיקער ערד, אָבער זיי זענען געווען פריי פון די אַלגעמיינע אָבצאָהלונגען און פלעגען זיך בענוגענען מיט אַ קליינעם אָבצאָהל פאַר דער רעגירונג, לויט אַ געוויסען אָבמאַך. צווישען די גייסט-

ליכֿע זענען געווען אַזוינע (פּרעלאַטען), וואָס האָבען געהאַט גרויסע איינקינפֿטען, און דאָרפֿס־גייסטליכֿע, וואָס האָבען געלעבט זעהר אָרעם.

ווי האָט זיך די רעגיערונג בעצויגען צו דער נישט־נאָרמאַלער לאַגע פֿון איהרע פּויערן, בירגער און אַלערליי קלאַסען אין לאַנד?

די קעניגליכֿע רעגיערונג איז געווען אַזוי מעכֿטיג און האָט געהאַט אַזוינע גרויסע פֿאָלמאַכֿטען, אַז די רעגיערונג האָט מען געמאַכֿט פֿעראַנטוואָרטליך פֿאַר אַלץ, וואָס האָט נאָר פּאַסירט אין לאַנד; פֿון איהר האָט מען געהאָפֿט שוין און הילף אין אַלע ענינים, און פֿאַר אַלץ, וואָס האָט פּאַסירט, פֿלעגט מען אויסגיסען דעם כּעס אויף די קעניגליכֿע רעגיערונג. האָטש די קעניגליכֿע מאַכֿט האָט צוגענומען פֿון דער אַריסטאָקראַטיע די זעלבסטשטענדיגקייט, איז זי אָבער געווען מיט איהר היסטאָרישען פֿערקניפּט און האָט זיך פֿון איהר נישט געוואָלט שיידען. דער קעניג האָט זיך געהאַלטען פֿאַר דעם „ערשטען אַדעלמאַן" אין לאַנד און האָט בשום אופן נישט געוואָלט צונעהמען פֿון די אַדעל־לייט זייערע אַלטע פּריווילעגיעס. נישט קוקענדיג, וואָס פֿראַנקרייך איז געווען אַן איינינג לאַנד, איז נאָך איבערגעבליבען אַ גרענעץ־אָבצאָהל אין אַ סך פּראָווינצען, וועלכֿע זענען אַ מאָל געווען בעזונדערע מלוכות, אָדער אפֿילו סעניאָריען. למשל, ביי׳ם פֿיהרען סחורה איבער׳ן טייך לואַר האָט מען געדאַרפֿט צאָהלען גרענעץ־אָבצאָהל 27 מאָל. דער פֿערקויף פֿון זאַלץ, למשל, איז געווען אַ מאָנאָפּאָל פֿון דער רעגיערונג, און אין מאַנכֿע פּראָווינצען פֿלעגט זיך אַ פֿונט זאַלץ פֿערקויפֿען פֿאַר 50 קאָפּ. און אין אַנדערע—פֿאַר 16 רובל אַ פֿונט.

עַנגלאַנד. – די לאַנד־בעפֿעלקערונג. די שטאָדט־בעפֿעלקערונג.

די אַריסטאָקראַטיע. די קירכע. דאָס מלוכה־לעבען.

ענגלאַנד איז שוין אַ סך ווייטער אַוועק, ווי דייטשלאַנד און פֿראַנקרייך. די ענגלישע פּויערן זענען שוין נישט געווען קיין לייבאייגענע צייט ענדע מיטעלאַלטער. אין 15־טען יאַהרהונדערט איז שוין צווישען זיי און די פֿרייע אייגענטימער נישט געווען קיין אונטערשייד. ענגלאַנד האָט זיך בעדעקט מיט אַ סך קליינע זעלבסטשטענדיגע ערדבעזיצער, און דער זכר פֿון דער לייב־אייגענשאַפֿט אין מיטעלאַלטער איז נאָר געבליבען אין מאַנכֿע אָרטיגע מנהגים. אָבער מיט דער צייט האָבען די גרויסע גרונדבעזיצער איינגעשלונגען די קליינע, די

גרויסע גרונדבעזיצער האָבען צוליעב דער בעסערער ווירטשאַפט געקאָנט בילינגער פּערקויפען זייער תבואה, ווי די קליינע. די פויערן האָבען שוין נישט געזעהן קיין מזל ברכה אין דער אַרבייט. זיי האָבען פּער־קויפט זייער ערד די גרויסע גוטס־בעזיצער, און אַליין זענען זיי געוואָרען זייערע אַרענדאַטאָרען אָדער דאָרפס־אַרבייטער, אָדער זיי זענען אַוועק אין די שטעדט, וואָס האָבען געפּאָדערט אַ סך אַרבייטס־הענד, צוליעב דער ענטוויקלונג פון האַנדעל און פאַבריקאַציע, אָדער זיי פלעגען אויס־וואַנדערען פון ענגלאַנד אין די קאָלאָניעס. ביסלעכווייז איז פּערשוואונדען די קלאַס פון די קליינע דאָרפישע ערדבעזיצער, און מיט פיה־צוכט און ערד־אַרבייט האָבען זיך אויס־שליסליך בעשעפטיגט די גרויסע גוטס־בעזיצער, זייערע אַרענדאַטאָרען און דאָרפס־אַרבייטער.

אין דער אייגענער צייט זענען געוואַקסען די שטעדט און דער שטאָדטישער האַנדעל. די ענגלישע האַנדעלס־אינדוסטריע האָט נישט נאָר געאַרבייט פאַר די נאָהענטע פּראָווינצען, זי פלעגט אַרבייטען אויך פאַר פרעמדע מלוכות און פאַר איהרע קאָלאָניעס. די ענגלענדער זענען געוואָרען די ערשטע אין וועלט־האַנדעל. ביי אַזאַ צושטאַנד האָבען די אַלטע צעכען געמוזט בטל ווערען. די פרייע קאָנקורענץ און דער פּערזענליכער אונטערנעהמונגס־גייסט האָבען פערנומען דעם אָרט פון די צעכען. אין 18־טען יאַהרהונדערט צוליעב אַ רייהע פון נייע ערפינדונגען ווערט אַרויסגעשטויסען די האַנד־אַרבייט און עס ענטוויקעלט זיך די מאַשינען־אַרבייט. האַרגרעווס האָט ערפונדען די שפּינ־מאַשין, קאַרטראַיט — דעם מעכאַנישען וועב־שטוהל. וואַט האָט פּערפאָלקאָמענט די דאַמפּף־מאַשין. אין דער אינדוסטריע פון מעטאַל און פּאָרצעלייַ ווערען געמאַכט פערשידענע אויסבעסערונגען. די אַרבייטער פלעגען אָפטמאָלס צוברעכען די מאַשינען, וועלכע האָבען אַרויסגעשטויסען די לעבעדיגע מענשליכע האַנד. נאָר סוף כל סוף האָבען די מאַשינען דעם אַרבייטער נישט געשאַדט, ווייל צוליעב זיי איז די פאַבריקאַציע שטאַרק אויסגע־וואַכסען און שפּעטער האָבען געהאַט אַרבייט מיליאָנען אַרבייטער, ביי דער אויסאַרבייטונג פון אַ פּראָדוקט, ביי וואָס פריהער האָבען נאָר גע־לעבט עטליכע צעהנדליג טויזענד מענשען.

בעזונדערס האָט זיך ענטוויקעלט די מאַשינען־פאַבריקאַציע אין צפון־ענגלאַנד: מאַנטשעסטער, בירמינגהאַם, שעפפילד, ליעדס זענען געוואָרען גרויסע שטאַרק בעפעלקערטע שטעדט. און אַזוי ווי ענגלאַנד האָט נאָר

געהאַט דערצו אַ סך אייגענע שטיינקויהלען, האָבען זיי זיך געמוזט נאָך ווייטער ענטוויקלען.

די אַדעללייט זענען נישט פערשוואונדען, אָבער זיי האָבען בעקומען אַנ׳אַנדער פנים. פאַר׳ן געזעץ זענען אַלע ענגלענדער געוועזען גלייך. די גרעסטע אַריסטאָקראַטען האָבען אין בירגערליכע לעבען נישט געהאַט קיין שום פּריווילעגיעס. די נישט גרויסע צאָהל טיטולירטע אַריסטאָקראַטיע האָט זיך נישט אָבגעזונדערט אין אַ בעזונדערער קאַסטע, נאָר דער עלטסטער זוהן פון אַ לאָרד האָט גע׳ירש׳נט דעם פאָטערס טיטעל; די איבעריגע קינדער זענען געוועזען דאָס אייגענע, וואָס איטליכער ענגלענדער. די מיטעלערע און די קליינע אַריסטאָקראַטיע האָט זיך צונויפגעשמאָלצען מיט דער שטאָדטיגער בעפעלקערונג. נאָר חאָטש פאַר׳ן געזעץ זענען אַלע ענגלענדער געוועזען גלייך, אָבער עקאָנאָמיש און פּאָליטיש האָט די אַריסטאָקראַטיע בעהאַלטען אַ שטיק מאַכט. איהר הויפּט-שטיצע איז געוועזען די גוטס-בעזיצערקלאַס. פון דער דאָזיגער קלאַס פלעגט מען אויסקלייבען די ריכטער, וואָס האָבען געהאַט אין די הענד די אָרטיגע פערוואַלטונג און אויך די פּאָליציי, פון דער אייגענער קלאַס איז אויך אָבגעהאָנגען די מלוכה-פערוואַלטונג, ווייל צוליעב אַנ׳אַלטען וואַהל-סיסטעם פלעגט די מעהרהייט פון פּאַרלאַמענט ווערען אויסגעקליבען פון די פערמער, קליינע שטעדטלעך, וואָס זענען געווען אָבהענגיג פון די גרויסע גוטס בעזיצער. אין דער לאָרדען-פּאַלאַטע (אויבערשטע) זענען געזעסען די העכסטע פאָרשטעהער פון דער אייגענער קלאַס. די האַנדעלס-און אינדוסטריע-בעפעלקערונג האָט ביי ווייטעם נישט געהאַט די אייגענע פּאָליטישע מאַכט, וואָס זיי האָבען געדאַרפט האָבען, לויט זייער צאָהל און זייער רייכטום. אמת, די שטעדט האָבען געהאַט אַנ׳אָרטיגע געוועהלטע פערוואַלטונג, נאָר אין פּאַרלאַמענט (ז. אויבען) פלעגען זיי שיקען דעפּוטאַטען לויט דעם אַלטען מנהג, און נישט לויט דער וויכטיגקייט, בעפעלקערונגס-צאָהל פון די נייע שטעדט. למשל, די וויכטיגסטע נייע שטעדט מאַנטשעסטער, בירמינגהאַם, ליעדס, -- האָבען בכלל נישט געהאַט קיין פערטרעטער אין דער אונטערשטער פּאַלאַטע.

וואָס אַנבעטרעפט רעליגיע, האָט זיך ענגלאַנד געטיילט אין פערשיעדענע כתות, און איטליכע האָט געהאַט איהר בעזונדערע געזעלשאַפטליכע פאַרב. די גוטס-בעזיצער-קלאַס האָט זיך געהאַלטען פאַר דער „גרויסער" אַנגליקאַנישער קירכע. אין די שטעדט זענען שוין געוועזען דיסענטערען, אָנהויבענדיג פון די פּרעסביטעריאַנער ביז די קוועקער.

יעדענפֿאַלס, אַלע גוטינקייטען, וואָס די קירכע האָט געקענט בעקומען פֿון דער רעגיערונג, האָט געוועהנליך בעקומען די רייכע און איינפֿלוסרייכע אַנגליקאַנישע קירכע.

די געזעלשאַפֿטליכע אָרדנונג פֿון ענגלאַנד האָט בעהאַלטען אַן אַריסטאָקראַטישען כאַראַקטער, און דערום האָט, נאַטירליך, די מעהרהייט ענגלענדער פֿערלאַנגט און געפֿאָדערט רעפֿאָרמען. נאָר דאָס פֿאָלק איז נישט געווען ערביטערט, און האָט נישט געקלערט וועגען אַ געוואַלטזאַמער איבערקעהרעניש.

אומעדום האָט מען געפֿיהלט די חסרונות פֿון אַלטען סדר, וואָס איז נאָך נישט פֿריי געוואָרען פֿון אַלטען פֿעאָדאַליזם. אין דייטשלאַנד האָט ער אויפֿגעהאַלטען די עקאָנאָמישע און גייסטיגע ענטוויקעלונג. אין פֿראַנקרייך האָט שוין אַפֿילו דער פֿעאָדאַליזם אָבגעלעבט זיין צייט, נאָר די רעגיערונג און די העכערע קלאַסען האָבען נאָך איבערגעלאָזען דער אַריסטאָקראַטיע אַ סך פּריווילעגיעס. אין ענגלאַנד זענען פֿאַר'ן געזעץ געווען אַלע גלייך, נאָר די פּאָליטישע איבערהערשאַפֿט איז נאָך געווען ביי דער אַריסטאָקראַטיע. די ווייטערדיגע ענטוויקלונג פֿון איירָאפּאַ'ס געשיכטע איז אויך געווען אַ סך אָבהענגיג פֿון דער גייסטער רעוואָלוציע, וואָס איירָאפּאַ מיט איהרע הויכע מענשען האָבען דורכגעמאַכט פֿון דער רעפֿאָרמאַציע אָן ביז'ן ענדע פֿון 18־טען יאַהרהונדערט.

ויעבענטעס קאַפּיטעל.

די ליטעראַטור און איהר איינפֿלוס.

ראַציאָנאַליזם.—די השכלה־צייט.—וואָלטער.

אין 17־טען יאַהרהונדערט זענען אַלע געווען דורכגעדרונגען מיט'ן ראַציאָנאַליזם, ד. ה. מיט דער איבערצייגונג, אַז אַלץ, וואָס מיר זעהען אין דער נאַטור און אין לעבען, קאָן ווערען ערקלערט מיט'ן מענשליכען פֿערשטאַנד. אין מיטעלאַלטער האָט מען אויף אַלץ געזוכט אַן ערקלערונג אין דער קירכע און אין די קירכליכע אַנערקענטע ביכער, און וואָס זיי פֿלעגען זאָגען, פֿלעגט מען אָננעהמען אָהן אַ שום קריטיק. די רעפֿאָרמאַציע האָט גענומען אַלץ נאָכקאָנטראָלירען. אויך די ביבעל האָט זי גענומען לערנען פּשוט אָהן באורים, מיט'ן איינפֿאַכען מענשליכען פֿערשטאַנד. אין 17־טען יאַהרהונדערט האָט מען אָנגעהויבען צו בעגריי־

פֿען, אַז דער שכל איז נישט נור דער קוואַל אויף צו פֿערשטעהען די בײַ־בעל, נאָר בכלל די איינציגע קראַפֿט, וואָס ערקלערט אונז אַלע רעטע־נישען פֿון דער נאַטור און געזעלשאַפֿט. די פֿילאָזאָפֿען פֿון דער צייט האָבען נישט געלייקענט אין דער ביבעל, אָבער זיי האָבען זיך מיט איהר נישט בענוצט אין פֿראַגען פֿון וויסענשאַפֿט און פֿילאָזאָפֿיע. פֿון אַלע ווי־סענשאַפֿטען איז די ראַציאָנאַלסטע מאַטעמאַטיק. און דערום האָבען זיך די גרויסע דענקער פֿון דער צייט זיך הויפּטזעכליך בעשעפֿטיגט מיט מאַ־טעמאַטיק. די דאָזיגע צייט צייכענט זיך אויס מיט איהרע גרויסע מאַטע־מאַטיקער און פֿילאָזאָפֿען.

דער פֿילאָזאָף דעקאַרט (פֿון 1596 ביז 1650) איז געוואָרען דער שעפֿער פֿון דער אַנאַליטישער געאָמעטריע, ווי אויך פֿון דער ראַציאָנאַליס־טישער פֿילאָזאָפֿיע. ער האָט צוערשט געזוכט אַזאַ מין אמת, אין וועלכען קיינער זאָל נישט קענען צווייפֿלען און פֿון דעם אמת זאָל מען קענען אַרויסבעקומען מאַטעמאַטיש לאָגיש מיט׳ן שכל וויטערע אמת׳ען. זיין אמת איז געווען: „איך טראַכט, דערפֿון איז אַ ראַיה, אַז איך עקזיסטיר״, און אויף דעם דאָזיגען אמת האָט ער אויפֿגעבויט אַ גאַנצעס סיסטעם פֿון אַ ראַציאָנאַלער פֿילאָזאָפֿיע.

ברוך שפּינאָזאַ (פֿון 1632 ביז 1677), אַ האָלענדישער יוד, האָט זיך איבערהויפּט בעשעפֿטיגט מיט דער פֿראַגע פֿון גאָט און וועלט, און איז דערגאַנגען צו דעם, וואָס מען רופֿט אָן פּאַנטעאיזם, ד. ה. אַז גאָט איז נישט עפּעס אַזוינס, וואָס איז אָבגעטיילט פֿון דער וועלט, נאָר וואָס איז די נשמה פֿון אַלץ אין דער וועלט, וואָס איז אייביג מיט דער וועלט איינס. שפּינאָזאַ האָט זיין סיסטעם בעשריעבען אין דער שפּראַך פֿון אַ מאַטעמאַטישען בוך.

לייבניץ (1646—1716) האָט ענטדעקט די דיפֿערענציאַלען (אַ העכערע מאַטעמאַטישע וויסענשאַפֿט), און בכלל אַרויסגעוויזען אַ גרויסען פֿאָרשונגס־גייסט אין אַלע וויסענשאַפֿטען, ווי פֿיזיק, חעמיע, אַסטראָ־נאָמיע, שפּראַכ־וויסענשאַפֿט יוריספּרודענץ און געשיכטע. ער איז נישט געווען אין גאַנצען איינפֿערשטאַנען נישט מיט דעקאַרט׳ען, נישט מיט שפּינאָזאַ׳ן. לויט זיין פֿילאָזאָפֿיע בעשטעהט די גאַנצע וועלט פֿון קליינע טיילען, וואָס זענען שוין נישט דערגרייכבאַר פֿאַר אונזערע געפֿיהלען און וואָס ער רופֿט אָן מיט׳ן נאָמען מאָנאַדען.

די ענגלישע פֿילאָזאָפֿען האָבען צוגעצויגען די אייראָפּעאישע געזעל־שאַפֿט מיט אַ פֿילאָזאָפֿיע, וואָס איז נאָהענטער צו דער ערד און נאַטור,

זוי די פילאָזאָפיע פון די דערמאָהנטע וועלט־פילאָזאָפען. אין יאָהר 1687 איז אַרויס דאָס ווערק פון ניוטאָן „די מאַטעמאַטישע יסודות פון דער נאַטור־פילאָזאָפיע", וואָס האָט נישט־נאָר בעשאַפען אַ נייע עפּאָכע אין דער וויסענשאַפט, נאָר אויך שטאַרק געווירקט אויף די איבערצייגונ־גען פון דער דאַמאָלדיגער געבילדעטער וועלט. אין דעם דאָזיגען בוך האָט ניוטאָן גענִיאַליש און ריין מאַטעמאַטיש בעוויזען זיין געזעץ פון דער־אַנציהונגס־קראַפט. דערמיט האָט ער בעוויזען, אַז די מעכאַנישע געזעצען בעציהען זיך אויך אויף אונזער פלאַנעט, ווי אויף אַלע פלאַנע־טען, אַז די געזעצען פון דער נאַטור זענען איינע און דיזעלבע אויף דער ערד, ווי אויף דער זון, דאָס גאָט האָט געשאַפען זיינע וועלטען לויט דעם איינ־איינציגען פרינציפ.

דער געזונדער פראַקטישער שכל פון די ענגלענדער האָט זיי אָבגע־האַלטען פון דעם, אַז זיי זאָלען זיך אַזוי בלינד פערלאָזען אויף זייער בלויזען שכל, ווי די פראַנצויזען. אין יאָהר 1690 איז אַרויס דעם ענג־לענדער לאָק'ס ווערק „וועגען דעם מענשליכען פערשטאַנד", וואָס איז געווען אַ קריטיק פון דעקאַרט'ס פילאָזאָפיע און וואָס האָט געהאַט אַ געוואַלטי־גען איינפלוס. ער האָט בעוויזען, אַז אין אונזער שכל עקזיסטירען נישט פון געבוירען אָן קיין בעגריפען, וואָס געהמען זיך פון „ריינעם דענקען" אַליין, און נישט פון אונזערע 5 חושים. די נשמה נעהמט אויף איינדריקע פון דרויסען, ווי אַ שפּיעגעל שפּיעגעלט אָב די זאַך, וואָס עס שטעהט פאַר איהם. ערשט דאַמאָלס, ווען דער נשמה־שפּיעגעל האָט בעקומען די איינדריקע פון דער אויסערליכער וועלט, הויבט אָן צו אַרבייטען דער שכל, וואָס אַרבייט־אום די איינדריקע דורך זיין לאָגישען דענקען און טראַכטען (רעפלעקסיע). און וויבאַלד דער שכל קומט ערשט נאָכדעם, זוי מיר האָבען געהאַט אַנ'איינדרוק, טאָר זיך דער מענש נישט נעהמען צו פילאָזאָפירען, כל זמן ער האָט נישט בענוטצט צוערשט מיט זיינע פינף חושים די ווירקליכקייט, ד. ה. די זאַכען, געגענשטענדע פון דער וועלט, מכח וועלכע ער נעהמט זיך פילאָזאָפירען מיט'ן בלויזען שכל. און דערום פאָדערט לאָק, ווי אַ מאָל בעקאָן (זעה אויבען), אַז קודם כל זאָל מען זיך נעהמען צו ערפאָרשען די נאַטור ריין פראַק־טיש, מאַכען עקספערימענטען, און דערגעהן צוערשט די געזעצען פון איהר אויפ'ן גרונד פון אונזער בעאָבאַכטונג מיט די חושים, נישט אויפ'ן גרונד פון אונזער שכל'ען זיך און אַלערליי פלפול. לאָק האָט נעגרינדעט די עקספערימענטאַלע וויסענשאַפט וועגען דער נשמה. ער איז געווען

אַ גענגער פֿון די עקזיסטירענדע שולען, וואָס לערנען די אַלטע ביכער, לאַטיין, גריכיש, און געפֿאָדערט, אַז מען זאָל לערנען מעהר פיזיק, מאַטעמאַטיק, חעמיע און מען זאָל ענטוויקלען ביים תלמיד די בעאָבאַכטונגס־גאַבע, ד. ה. די פֿעהיגקייט צו קענען בענוצען די פינף חושים, ביי דער ערפֿאָרשונג פֿון דער נאַטור.

לאָק האָט זיך נישט אַריינגעלאָזען אין טיעפֿע חקירות מכח די הערשענדע קירכען, נאָר ער האָט געפֿאָדערט טאָלעראַנץ צו פֿרעמדע אמונות, ווייל די הויפּטזאַך פֿון דער רעליגיע איז פֿאַר איהם געווען נישט אַזוי דער גלויבען אין גאָט און וואונדער, ווי די הויכע מאָראַל, מיט וועלכער עס צייכענט זיך אויס איטליכע רעליגיע. דערום האָט ער געפֿאָדערט טאָלעראַנץ אויך פֿאַר יודען. ער איז נאָר אַ גענגער געווען פֿון די אַטעאיסטען (די וואָס לייקענען אין גאָט) און די קאַטאָליקען, ווייל ער האָט זיי געהאַלטען פֿאַר געפֿעהרליך פֿאַר איטליכער מלוכה.

אַ גרויסע ווירקונג האָט אויך לאָק׳ס בוך „וועגען דער רעגיערונג״, לאָק איז געווען דער מיינונג, אַז איטליכע מלוכה איז אַמין אָבמאַך צווישען די בירגער און דער רעגיערונג. די בירגער גיבען אַוועק אַ טייל פֿון זייער פֿרייהייט, דאַמיט זיי זאָלען לעבען צווישען זיך נישט ווי חיות, דאַמיט זיי זאָלען קענען איינער דעם אַנדערען העלפֿען. צו דעם צוועק מאַכען זיי אַנ׳אָבמאַך צווישען זיך, קלויבען אויס אַ רעגיערונג איבער זיך. נאָר וויבאַלד די רעגיערונג הויבט אָן מיסברויכען מיט איהר מאַכט, וואָס זי האָט בעקומען פֿון די בירגער, ווערט דער אָבמאַך צווישען זיי און דער רעגיערונג בטל און זיי קענען מאַכען אַנ׳אָבמאַך מיט אַנ׳אַנדער רעגיערונג. דאַמיט, אַז צווישען פֿאָלק און רעגיערונג זאָל זיין אַ גלייכגעוויכט, דאַרף דאָס פֿאָלק האָבען אין די הענד די געזעצגעבענדע מאַכט, און דער מאָנאַרכישער רעגיערונג געבען בלויז די מאַכט דערויף, אויף צו זעהען, אַז קיינער זאָל נישט עובר זיין אויף די אויסגעאַרבייטע געזעצען, ד. ה. די אויספיהרענדע מאַכט.

דער ראַציאָנאַליזם פֿון 17־טען יאַהרהונדערט האָט שטאַרק דערוועקט דעם קריטישען שכל. מען האָט אָנגעהויבען דורכצוקאָנטראָלירען מיט אייגענעם פֿערשטאַנד אַלע אמונות, בעגריפֿען, אַלע געזעצען, רעכטען, פּריווילעגיעס און געזעלשאַפֿטליכע אַנשטאַלטען. אומעדום האָט מען ענטפּלעקט נאַרישקייטען און פֿעהלערען. ער האָט זיך אָנגעהויבען אַ

מעכֿטיגע אויפֿקלערונגס־בעוועגונג (השכּלה־צייט), וואָס האָט זיך געשטעלט דעם ציעל צו בעלייכֿטען מיט׳ן גערעכֿטען קלאָרען שׂכל אַלע פֿינסטערע ווינקעלעך פֿון דער אייראָפּעאישער געזעלשאַפֿט, צו פֿער־טרייבען די אַבערגלויבענישען, אויסצוראָטען די נאַרישע פֿאַלשע נישט לאָגישע דמיונות, אַרויסצושטעלען צום שאַנד־סלופּ די בעדריקער פֿון כּלל און פּאָרצובערייטען פֿאַר דער מענשהייט אַ בעסערע פֿערגינפּטיגערע צוקונפֿט. נישט אַלעמאָל האָבען די דאָזיגע השכּלה־פֿיהרער פֿערשטאַנען, וואָס עס איז נאַריש, וואָס עס איז פֿאַלש און וואָס עס איז ריכֿטיג, אָבער אַלע זענען זיי געווען דורכדרונגען מיט דער פֿעסטער איבערציינגונג אין דער ריכֿטיגקייט פֿון זייערע געדאַנקען. אַלע האָבען געהאַט דעם רצון אַריינצוברענגען אין לעבען פֿון כּלל אַ בעסערע אָרדנונג, אַלע האָ־בען געוואוסט, אַז פֿאַר דער מענשהייט פֿאָדערען זיך ראַדיקאַלע רע־פֿאָרמען.

איינער פֿון די גרעסטע פֿערטרעטער פֿון דער דאָזיגער אייראָפּעאי־שער השכּלה־צייט איז געווען דער פֿראַנצויז וואָלטער. ער איז נישט געווען קיין גרויסער געלעהרטער, אָבער אַן אָריגינעלער דענקער. זיינע הויכֿגעדאַנקען האָט ער בעקומען ביי לאָק׳ען, ניוטאָנ׳ען, הויפּטזעכֿליך ביי די ענגלישע דענקער. נאָר ער האָט געהאַט די געניאַלע פֿעהיגקייטען קונציג אויסצונוצען די רעזולטאַטען פֿון דער פֿילאָזאָפֿיע און וויסענשאַפֿט פֿאַר דעם פּראַקטישען קאַמפּף פֿון דער השכּלה־צייט. דערצו האָט ער נאָך געהאַט אַ שאַרפֿע וויציגע ליטעראַרישע פֿעדער און ענערגיע, וואָס איז קיין מאָל נישט אָבגעשוואַכֿט געוואָרען. זיינע געגנער זענען געווען פֿאַר איהם שטאַרקער עקאָנאָמיש און פּאָליטיש, אָבער ער האָט אַזוי געניאַל פֿערשטאַנען זיי צו בעגיעסען מיט דער גאַל און דעם וויץ פֿון זיין סאַטירע, אַז דער נצחון איז שטענדיג געווען אויף זיין זייט.

אין פּערזענליכֿען לעבען פֿון וואָלטער (פֿון 1694 ביז 1778) זענען פּאָרגעקומען פֿיעל פֿעלע, וואָס האָבען איהם געגעבען צו פֿיהלען די שלעכֿטע זייטען פֿון דער אַלטער רעגיערונגס־אָרדנונג. צו 23 יאָהר האָט מען איהם אַריינגעזעצט אין דער באַסטיליע (אַזאַ געפֿענגעניש), ווייל מען האָט איהם חושד געווען, אַז ער האָט געשריעבען אַ סאַטיריש ליעד־אויפֿ׳ן קעניג. דערנאָך ווי ער איז אַרויס פֿון דער באַסטיליע, האָבען איהם צובראָכֿען די ביינער די לאַקעען פֿון אַנ׳אַריסטאָקראַט, דערפֿאַר, ווייל ער האָט זיך ערלויבט פֿון דעם אַריסטאָקראַט חוזק צו מאַכֿען. אָנשטאַט צו בעקומען אַ בעפֿריעדיגונג פֿון געריכֿט פֿאַר די עולה, האָט ער נאָך געמוזט אָבפֿאָהרען

פֿון פֿראַנקרייך. נאָר וואָלטער׳ען האָט מען נישט געקענט מאַכֿען פֿאַר אַ ווייַ־דענעם יונגענמאַנטשיק מיט בעליידיגונגען און ערניעדערונגען. מיט יעדען ווערק זיינעם, וואָס עס איז אַרויס, איז זיין כּבוד אַלץ מעהר געוואַכֿסען און ער איז באַלד געוואָרען דער בעריהמטעסטער שרייבער אין גאַנץ אייראָפּאַ. פֿאַר איהם האָבען זיך געבויגען נישט נאָר די געלוועהנ־ליכֿע לעזער, נאָר אויך די קעניגען פֿון פֿערשיעדענע מלוכות. פֿריעדריך דער גרויסער און יעקאַטערינאַ די צווייטע האָבען איהם שטאַרק פֿערעהרט און האָבען געהאַלטען פֿאַר אַ כּבוד צו ווערען מיט איהם פֿערזענליך בעקאַנט. אין האַראַקטער איז וואָלטער נישט געוועזען בעזונדערס ריין, נאָר אין זיין קאַמפּף מיט דעם אַרומיגען שלעכֿטס איז ער שטענדיג געוועזען עהרליך און געטריי. אין פּאָפּולער־פֿילאָזאָפֿישע אַרטיקלען, אין דראַמען און סאַטירישע ערצעהלונגען און אין זיינע היסטאָרישע ווערק, אין פּאָעמען, קליינע ליעדער און בריעף האָט ער שטענדיג געקעמפּפֿט געגען אַבערגלויבענישען און געגען דער אונגערעכֿטיגקייט פֿון דער מלוכה און דער אַריסטאָקראַטיע. דער פֿאַנאַטיזם פֿון דער קאַטוילישער קירכֿע, דאָס, וואָס זי האָט עקספּלואַטירט די אונוויסענהייט פֿון איהרע שאָף און די אינטריגעס פֿון די יעזואיטען האָבען איהם אָבגעשטויסען פֿון קריסטענטום. די גאַנצע רעליגיע האָט איהם געשיינט צו זיין אַ קייט פֿון בעטריגערייען און נאַ־רישקייטען. ווי די ענגלישע פֿילאָזאָפֿען, איז ער געוועזען אַ דעאיסט, (ד. ה. ער האָט געגלויבט אין אַנ׳איינציגען גאָט), און ער איז געוועזען איבערציינגט, אַז די קירכֿע מיט איהרע מנהגים איז איבעריג; אַז מען קאָן זי פֿערבייטען מיט אַנ׳איינפֿאַכֿער מענשליכֿער מאָראַל.

נישט נאָר מיט דעם רעליגיעזען פֿאַנאַטיזם האָט ער געקעמפּפֿט. ער האָט אונאויפֿהערליך פֿערלאַנגט רעפֿאָרמען געגען די באַרבאַרישע געריכֿטען און געגען דעם מוטווילען פֿון די בעאַמטע. ער האָט שטענ־דיג געקעמפּפֿט געגען דער לייב־אייגענשאַפֿט, וואָס איז נאָך ערטערווייז איבערגעבליבען אין פֿראַנקרייך. די רעפֿאָרמען האָט ער פֿערלאַנגט פֿון דער רעגיערונג, נישט פֿון פֿאָלק, וואָס ער האָט בעטראַכֿט אַלס אַנ׳אונוויסענדע, נאַרישע, געפֿעהרליכֿע מאַסע. וואָלטער, ווי דער אמת׳ער גרעסטער פֿערטרעטער פֿון דער אויפֿקלערונגס־צייט, האָט נאָר געהאָפֿט אויף גוטס פֿון דעם אמת אויפֿגעקלערטען מענשען, וואָס דאַרף אָנפֿיהרען מיט׳ן פֿאָלק. בעזונדערס האָט ער ערוואַרט די רעפֿאָרמען פֿון די אויפֿגעקלערטע מאָנאַרכען, וואָס קענען גוט די לאַגע פֿון דער מלוכה, וואָס קאָנען אויסנוצען די לעצטע רעזולטאַטען פֿון די וויסענ־

באַפּטען און וואָס האָבען די מעגליכקייט צו אַרבייטען ציעלגעמעס ענערגיש און רעגעלמעסיג. זיינע פּאָליטישע סימפּאַטיען זענען געווען אויף דער זייט פון אַן׳אויפגעקלערטען אַבּסאָלו־טיזם.

וואָלטער איז נישט געווען אַזאַ מדקדק אין זיינע איבערצייגונגען און מיינונגען. זיין ריהרעוודיגער גייסט האָט שטענדיג זיך געקוויינקעלט אין פערשיעדענע זאַכען. זיין בליק אויף רעליגיע, אויף גאָט, אויפ׳ן געזעלשאַפטליכען לעבען און אויף פּאָליטיק איז נישט געווען שטענדיג אויסגע־האַלטען. די אויסגעהאַלטענערע אָבער פון די ראַציאָנאַליסטען און פון דער אויפקלערונגס־עפּאָכע זענען געווען די סענסואַליסטען און די מאַטעריאַליסטען.

דער פראַנצויזישער דענקער קאָנדילאַק איז געווען דער קאָפּ פון די סענסואַליסטען. לאָק האָט געזאָגט, אַז די אויסערע איינדריקע ווערען פערארבייט נאָכדעם פון אונזער שכל. דער שכל איז נישט דאָס ערשטע, נאָר די פינף חושים, אָבער דער שכל שפּיעלט אַ גרויסע ראָלע, נאָכדעם ווי די פינף חושים האָבען זיך אָנגעזאַפּט מיט איינדרי־קען (מיט זיין כח צו דענקען, בעטראַכטען, קלאַסיפיצירען א. ז. וו.). קאָנדילאַק איז געגאַנגען נאָך ווייטער אין דער פילאָזאָפיע, וואָס ערניעדעריגט די הויפּטווערדע פון שכל. ער האָט געלייקענט, אַז דער שכל האָט וואָס־עס־איז פאַר זעלבסשטענדיגע התמנות ביי דער אויסבילדונג פון געדאַנקען און אידעען. דאָס, וואָס מען רופט אָן „לאָגישעס דענקען”, איז נישט מעהר ווי אַ נייער אינוועניגסטער איינדרוק, וואָס איז דער פּועל יוצא פון די איינדריקען אין דער אויסענוועניגסטער וועלט. אַלע פאָרמען פון אונזער אינוועניגסטען לעבען איז מעהר נישט ווי דער פועל יוצא פון דעם „שטוים”, וואָס מיר האָבען בעקומען פון דער אויסערליכער וועלט, און די מענשליכע נשמה קאָן מען פערגלייכען מיט אַ סטאַטוע, וואָס ווערט בעלעבט און הויבט אָן צו דענקען, נאָר צוליעב אונזערע חושים, וואָס בעקומען די עמפּפינדונגען פון דער אויסערער וועלט.

באַראָן האָלבאַך וויעדער איז געוואָרען דער פיהרער פון די מאַטעריאַליסטען, צוליעב זיין בוך „נאַטור־סיסטעם”. דאָס דאָזיגע בוך, וואָס האָט אויך איבערגעשראָקען מיט זיינע אידעען די אויפגעקלערטסטע לייט אין איירופּא, בעטראַכט די גאַנצע נאַטור ווי די בלויזע בעוועגונג פון דער מאַטעריע. עס לייקענט אין גאָט. די וועלט געהט ווי אַ זייגער

פֿון זיך אַליין צוליעב דעם, וואָס צופֿעליג האָט זיך די מאַטעריע צונויפֿגעזעצט, ה. י. למשל, אַ מעכאַניזם אין אַ מאַשין. דאָס מאָראַלישע געפֿיהל ביים מענשען נעהמט זיך נאָר פֿון דעם זעלבסטערהאַלטונג-געפֿיהל, ד. ה. פֿון עגאָיזם.

די ענציקלאָפּעדיע.—די פֿיזיאָקראַטען.—מאָנטעסקיע.—רוסאָ.

דער פֿראַנצויז דידראָ וויטער האָט זיך געשטעלט די אויפֿגאַבע בעקענט צומאַכען אַלע אינטעליגענטע מענשען און צו מאַכען פֿאַר זיי פּאָפּולער די פֿאָרשונגען און פֿילאָזאָפֿישע סיסטעמען, וואָס עס האָבען זיך אָנגעקליעבען אין ביכער, זייט דער מענשליכער גייסט האָט אָנגעהויבען צו דענקען און פֿאָרשען. ער האָט זיך אונטערגענומען אַרויסצוגעבען „אַן ענציקלאָפּעדיע פֿון אַלע וויסענשאַפֿטען, קונסטען און מלאכות". ער האָט פֿעראייניגט צו דעם צוועק אַלע טאַלענטפֿולע מענשען פֿון זיין צייט, און, נישט קוקענדיג אויף אַזאַ גרויסע אונטערנעהמונג, האָט ער דערפֿיהרט די ענציקלאָפּעדיע ביז'ן סוף. האָטש די צענזור האָט אַ סך געשטערט, פֿונדעסטוועגען איז די ענציקלאָפּעדיע געוואָרען דער „חושן משפּט" פֿאַר דער גאַנצער אויפֿקלערונגס-צייט, וואו יעדע פֿראַגע איז געוועזען ערקלערט און פּאָפּולאַריזירט אין גייסט פֿון די אידעען, וואָס האָבען אַריינגעבראַכט אין איראָפּאַ די גרויסע קעפּ פֿון דער אויפֿקלערונגס-עפּאָכע. איהר שפּראַך איז געוועזען אַזאַ לייכטע, אַז איטליכער אינטעליגענטער מענש פֿון יעדער קלאַס האָט זי געקענט לייכט פֿערשטעהען; די ענציקלאָפּעדיע האָט געענטפֿערט דעם לעזער אויף אַלע וויכטיגסטע פֿראַגען און האָט אויסגענוצט דאָס וויסענשאַפֿטליכע פֿאָרשונגס-מאַטעריאַל אין גייסט פֿון דער ראַציאָנאַליסטישער אויפֿקלערונגס-עפּאָכע. די ענציקלאָפּעדיע איז געוואָרען אַ מין נייע ביבעל פֿאַר אַלע געבילדעטע פֿון דער דאַמאָליגער איראָפּעאישער געזעלשאַפֿט;

די ערשטע פֿאָרשטעהער פֿון דער השכלה-צייט האָבען זיך מעהר אינטערעסירט מיט רעליגיעזע און פֿילאָזאָפֿישע פֿראַגען, און זיך ווייניג אינטערעסירט מיט געזעלשאַפֿטליכע און פּאָליטישע פֿראַגען. די שפּעטערדיגע אָבער האָבען זיך אַליין טיעפֿער אַראָבגעלאָזען צו די ערדישע פּראַקטישע געזעלשאַפֿטס-און פּאָליטישע פֿראַגען. מען האָט אָנגעהויבען זיך צו אינטערעסירען מיט די געזעצען פֿון דער פֿאָלקס-ווירטשאַפֿט. ביי די ענגלענדער האָבען זיך בעוויזען מענשען, וואָס, אויספֿאָרשענדיג די פֿאָלקס-

ווירטשאַפט, זענען זיי געקומען צו דער הכרה, אַז די ערשטע זאַך איז פאַר דער פאָלקס־עקאָנאָמיע די פ ר י י ע ק אָ נ ק ו ר ע נ ץ. אין פראַנקרייך האָט זיך אויסגעבילדעט די שולע פון די פ י ז י אָ ק ר אַ ט ע ן, וואָס האָבען געזעהען די גאַנצע מזל ברכה, דעם גאַנצען רייכטום פון לאַנד, דאָרטען, וואו די לאַנדווירטשאַפט שטעהט אויף אַ הויכער מדרגה, און דערום האָט זי פערלאַנגט, אַז מען זאָל בטל מאַכען אַלע פריווילעגיעס, מאָנאָפּאָלען און שטערונגען, וואָס דערלאָזען נישט, אַז די לאַנדווירטשאַפט זאָל זיך פריי ענטוויקלען.

דער בעגרינדער פון דער היינטיגער פאָליטיש־עקאָנאָמישער וויסענשאַפט איז געווען צו יענער צייט אַ ד אַ ם ס מ י ט, אַנ'ענגלענדער, וועלכער האָט אין 1776 פערעפענטליכט זיין בוך „דאָס רייכטום פון די פעלקער“. ער האָט בעוויזען, אַז ביי בעשטימטע בעדינגונגען ענטוויקעלט זיך דאָס רייכטום פון יעדעם לאַנד לויט געוויסע פעסטע געזעצען, אַז וואָס ווענינגער די רעגיערונג מישט זיך אַריין אין ווירטשאַפטליכען לעבען פון אַ לאַנד, וואָס מעהר זי לאָזט פריי זיך ענטוויקלען די פאָלקס־ווירטשאַפט, אַלס בעסער איז דאָס פאַר'ן לאַנד און פאַר די ווירטשאַפטס־פאָרשטעהער אינ'ם לאַנד.

דער פראַנצויז מ אָ נ ט ע ס ק י ע האָט פאַר דער געזעלשאַפטליכער פאָליטיק אויפגעטהון דאָס אייגענע, וואָס סמיט פאַר דער פאָליטישער עקאָנאָמיע.

זיין בוך „דער גייסט פון די געזעצען“ שטעלט זיך די אויפגאַבע צו ווייזען, אַז דאָס געזעלשאַפטליכע לעבען פון די פעלקער העננגט נישט אָב פון אַלערליי צופאַלען, נאָר אַז דאָס לעבען פליסט לויט געוויסע פעסטע פאָרמען, לויט געוויסע כללים. רעגיערונגס־פאָרמען, לויט מאָנטעסקיע, זענען פאַרהאַן אינגאַנצען דריי: אַ ר ע פּ ו ב ל י ק, אַ מ אָ נ אַ ר כ י ע און אַ ד ע ס פּ אָ ט י ש ע רעגיערונג. יעדער פאָרם העננגט אָב פון דער מאָראַל פונ'ם פאָלק, וואָס שפירט זיך נאָר גוט אונטער אַ געוויסער רעגיערונג. ווען אין פאָלק איז שטאַרק די בירגערליכע עהרליכקייט און דער בירגערליכער כבוד, קלויבט עס זיך אויס די פאָרם פון אַ רעפּובליק, ווען די אַריסטאָקראַטיע איז דער געאַכטעטסטער טייל אין פאָלק—בעקומט עס אַ מאָנאַרכיע לויט'ן מוסטער פון דער פראַנצויזישער. ווען אָבער דאָס פאָלק געהט נישט אַרויס פון זיינע מאָראַלישע גרעניצען נאָר דאַמאָלס, ווען ער האָט מורא פאַר'ן שטעקען—ווערט עס רעגיערט פון אַ דעספּאָטישער רעגיערונג. מאָנטעסקיע קומט דעריבער צום בעשלוס, אַז די רעגיערונגס־

פֿאָרם איז נישט פֿון גאָט און איז אומעדום אַנ׳אַנדערער. מאָנטעסקיע געפֿעלט אַממייסטען אַ געמישטע רעגיערונגס־פֿאָרם, ווי עס עקזיסטירט אין ענגלאַנד, וואו די מאַכט פֿון דער מאָנאַרכיע ווערט געטיילט אין אַ געזעצגעבענדע, וואָס ליעגט אין די הענד פֿון פֿאָלק, און אין אַנ׳אויס־פֿיהרענדע, וואו די געריכטס־מאַכט ליעגט ביי דער אונאַבהענגיגער אַריסטאָקראַטיע. צוליעב אַזאַ צוטיילונג פֿון דער מלוכה־מאַכט קאָן נישט געמאָלט זיין, אַז די מלוכה־קרעפֿטען זאָלען אַרויס פֿון גלייכגע־וויכט, אַז איין טייל פֿון געזעלשאַפֿט זאָל פֿערחאַפּען די גאַנצע מאַכט אין די הענד צום שאָדען פֿון גאַנצען מלוכה־כלל.

נאָך פֿיעל מוטיגער אין זיינע געדאַנקען און מיט נאָך אַ פֿיעל שטאַרקערען איינפֿלוס איז געווען זשאַן זשאַק רוסאָ (1712–1778). אַלס זוהן פֿון אַ שווייצאַרישען זייגער־מאַכער, אַנ׳אָרעמער און אַ קרענקליך־שטאָלצער, איז ער געקומען קיין פּאַריז. רוסאָ איז שטענדיג געבליעבען אַ פֿרעמדער אין דער רייכער אַריסטאָקראַטישער געזעלשאַפֿט, וואו ער איז אַריינגעפֿאַלען צוליעב זיין גרויסען ליטעראַרישען טאַלענט. אין איהם האָט זיך אויסגעדריקט די שטימונג פֿון דער אַנדערער העלפֿט פֿון 18־טען יאַהרהונדערט. די ערשטע העלפֿט איז געווען שטאָלץ, וואָס איהר איז אויסגעקומען צו זיין דער שליח פֿון דער אויפֿקלערונג. זי האָט שטאַרק געגלויבט אין כח פֿון דער וויסענשאַפֿט און זי איז געווען איבערציינגט, אַז זי פֿיהרט די מענשהייט צו ליכט און גליק. די גרויסע מענשען פֿון דער אַנדערער העלפֿט פֿון 18־טען יאַהרהונדערט אין פֿראַנקרייך האָבען געפֿיהלט, אַז עס רוקט זיך עפּעס אַ שרעקליכע קאַטאַ־סטראָפֿע. זיי האָבען מיט׳ן גאַנצען האַרצען פֿיינד געהאַט דעם אַלטען סדר אין לאַנד און האָבען פֿער־לאָרען די אַכטונג צו די טעאָרעטישע געדאַנקען, וואָס ברענגען נישט קיין שום פּראַקטישען נוצען, וואָס פֿערענדערען נישט דאָס געזעלשאַפֿטליכע לעבען מיט זיינע פֿעהלערען און אונגעזעצליכקייטען. איז די ערשטע העלפֿט געווען אַ טעאָרעטישע און אַנ׳אָפּטימיסטישע, דאַמאָלס איז די צווייטע געווען מעהר אַ פּראַקטישע, פּעסימיסטישע און אַ מעהר רעוואָ־לוציאָנערע.

דאָס ערשטע ווערק, וואָס האָט בעריהמט געמאַכט רוסאָ׳ן איז געווען אַ בוך, וואו ער האָט געפּרובט בעווייזען, אַז די וויסענשאַפֿט און די טעכניק, (ד. ה. די ציוויליזאַציע) האָבען איבערגעפֿיהרט דעם מענשען

אַז בכדי די מענשליכע נאַטור זאָל ווידער געזונד ווערען, מוז מען זיך אומקעהרען צו אַנ'איינפאַכען פשוט'ן לעבען, ווי אין די אוראַלטע צייטען. דאָס צווייטע ווערק האָט צוגליעדערט די היינטיגע געזעלשאַפט, וואָס טיילט זיך אין אָרעם און רייך, אין קלאַסען און שטאַנדען מיט פערשידענע פריווילעגיעס, וואָס לעבט מיט אַ פאַלשען נישט-נאַטירליכען מלוכה-סדר, און האָט די דאָזיגע געזעלשאַפט שאַרף און ביטער קריטקירט.

זיינע פאָליטישע איבערצייגונגען האָט קלערער ווי אומעדום אויסגעדריקט רוסאָ אין זיין ווערק „דער געזעלשאַפטליכער אָבמאַך". רוסאָ האַלט מיט לאָק'ען, אַז דער מענש איז געווען אַמאָל פריי; נאָר צוליעב אַ פרייוויליגען אָבמאַך צווישען זיך און אַנדערע האָט ער געגרינדעט אַ רעגיערונג און פערלאָרען אַ טייל פון זיינע פרייהייטען. אָבער אָנגעהמענדיג די הנחה, איז ער געקומען צו אַנדערע רעזולטאַטען, ווי לאָק. לויט זיין טעאָריע זענען די מענשען ביים אָבמאַך נישט מוחל אויף זייערע פרייהייטען, נאָר זיי גיעבען אָב אַ טייל פון זייער פרייען ווילען, אום צו בעקומען אַ טייל פון דעם אַלגעמיינעם, כלל'ישען ווילען, וואָס ווערט בעשאַפען צוליעב דעם דאָזיגען אָבמאַך. דער, וואָס האָט אויפגעהערט צו זיין אַנ'אונאָבהענגיגער מענש, ווערט צוליעב דעם אַ טייל פון דעם זעלבסטהערשענדען פאָלק. רוסאָ איז אַזוי איבערצייגט, אַז חוץ די זעלבסטהערשאַפט פון פאָלק איז נישטאָ קיין אַנדער הערשאַפט, אַז ער וויל אַפילו נישט וויסען פון מאָנטעסקיע'ס „טיילונג פון דער פאָלקס-מאַכט", נישט פון קיין פאַרלאַמענט מיט געוועהלטע פערטרעטער. איטליכע טהאַט פון דער רעגיערונג דאַרף זיין אָבהענגיג פון אַלע בירגער אינ'ם לאַנד, וועלכע קלויבען זיך צונויף אויף אַ פאָלקס-פערזאַמלונג און גיעבען אַרויס זייערע בעפעהלען. דאָס פאָלק מאַכט פאַר די בירגער געזעצען, בעשטימט די מנהגים און די רעליגיעזע איבערצייגונגען אין לאַנד. רוסאָ'ס תורה איז געווען די קריטיק פון אַלע ביז איצט-עקזיסטירענדע מלוכות. זי האָט איבערהויפט אָבגעלייקענט דעם מלוכה-סדר, ווי ער האָט זיך היסטאָריש אויסגעאַרבייט ביי די מענשען און פעלקער אין טויזענדער יאָהרען. ווען מען וואָלט געווען פאָלגען רוסאָ, וואָלטען אַלע גרויסע מלוכות געמוזט צופאַלען ווערען. אָבער רוסאָ'ן האָט דאָס ווייניג וואָס געאַרט. ער האָט נאָר פערלאַנגט, אַז אַלע מענשען זאָלען זיין גלייך צווישען זיך סיי פאָליטיש, סיי עקאָנאָמיש, און אַז דאָס געמיינזאַמע לעבען זאָל ווערען אַזוי איינפאַך און נאַטירליך, ווי אַמאָל אין די ערשטע צייטען פון דער מענשליכער קולטור.

חוץ קריטיק האָט נאָך רוסאָ געמאַכט אַ סך פּראַקטישע פֿאָרשלאַגען, ווי צו ראַטעווען די מענשהייט פֿון דעם אונטערגאַנג. אין בוך „עמיל" האָט ער אַרויסגעשטעלט זיינע איבערצייגונגען וועגען דער ערציהונג. זיין גרונד־געדאַנק, וואָס האָט געהאַט שפּעטער אַזאַ גרויסע ווירקונג אויף די פּעדאַגאָגען און עלטערען, איז געווען, אַז דער תּלמיד, דאָס קינד, דאַרף אַלע זיינע קענטעניסען און זיינע מאָראַלישע נייגונגען־בעקומען נישט פֿון ביכער, נאָר פֿון דער אויגענער פּראַקטישער זעלבסטטעטיגקייט, צו וואָס עס געוועהנט איהם איין דער לעהרער, אָדער דער ערציהער פֿון קליינוויז אויף. לויט רוסאָ 1) איז דער מענש פֿון נאַטור אַ בעשעפעניש מיט אַ געזונדען שכל און געזונדע שטרעבונגען, די קינסטליכע בעדינגונגען פֿון געזעלשאַפֿטליכען לעבען פערדאַרבען איהם און מאַכען איהם טעמפּ. 2) עס זענען גאָרנישט פֿאַרהאַן אַזוי פיעל קענטעניסען, וואָס מען דאָרף וויסען, ווען מען וועט מוחל זיין אויף אַלע איבריגע נוצלאָזע קענטעניסען. 3) איז די הויפּטזאַך נישט צו ענטוויקלען דעם מח, ווי צו ערציהען דעם כאַראַקטער פֿון מענשען. אַזוי ווי רוסאָ האָט זעהר הויך געהאַלטען פֿון אַ פרישען געפיהלפולען האַרצען, האָט ער זעהר געשעצט דעם איינפֿלוס פֿון דער רעליגיע אויף דאָס מענשליכע געפיהל, חאָטש אויף דער רעליגיע האָט ער אויך געקוקט מיט זיינע אייגענע אויגען. ער האָט אַמאָל געשריבען: „איך גלויב אין גאָט, און פֿון גאָט וואָלט געווען אַנ׳עולה, ווען ער וואָלט נישט געגעבען מיין נשמה קיין אונשטערבליכקייט (השאָרת הנפש). דאָס לעצטע איז די הויפּטזאַך. וועגען אַלע איבריגע זאַכען, גיהנם, גן־עדן א. אַ. וו. זאָלען קלערען די, וואָס האָבען ליעב צו פיהרען ווכּוחים".

רוסאָ האָט שטאַרק געהאַלטען פֿון געפיהל, און איז געווען אַ געגנער, וואָס מען ענטוויקעלט נאָר די גייסטיגע פעהיגקייטען פֿון מח און קוקט גאָר נישט אויף די ענטוויקלונג פֿון אַ וויך־ציטעריג האַרץ. און דאָס איז דער גרויסער חלוק צווישען דער השכּלה־צייט און דער נייער עפּאָכע, וואָס הויבט זיך אָן מיט רוסאָ׳ן. די השכּלה־צייט איז געווען פֿאַר דעם נייעם דור צו־טרוקען, צו־קאַלט, צו־שׂכל׳דיג. דער נייער דור פֿערלאַנגט די פֿאָלקאָמענע ענטוויקלונג פֿון אַלע זייטען פֿון דער מענשליכער נשמה, און הויפּטזעכליך אַ הייס־פיהלענדיג האַרץ. מען האָט בעקומען אַנ׳אינטערעס צו גרייז־גרויע עפּאָכען און צו די ווילדע פֿעלקער. ביי זיי האָט מען געזוכט נאַטירליכקייט און די קראַפֿט פֿון איינפֿאַכען נישט פֿערדאָרבענעם געפיהל. מיט דעם ריינעם טרוקענעם שׂכל

פון די אויפקלערער וואלט דער נייע־ דור אפשר קיינמאל נישט דער־גאנגען אין זיין פראטעסט ביז דער התלהבות פון אַ רעוואָלוציאָ־נערען געפיהל. אַ דאַנק רוסאָ'ן און זיינע תלמידים, האָט זיך אייראָפּאַ און הויפּטזעכליך פראַנקרייך אַלץ נעהענטער צוגערוקט צו דער עפּאָכע, וואָס האָט זיך אָנגעהויבען מיט דער גרויסער פראַנצויזישער רעוואָלוציע אין יאָהר 1789.

די דייטשע ליטעראַטור אין 18־טען יאָהרהונדערט.— לעסינג. — העררער. — די עפּאָכע פון „שטורם און דראַנג״.—געטהע.—שילער.—

דער דרייסיג־יעהריגער קריעג און דאָס אָרעמע פּאָליטישע לעבען האָבען אויף אַ צייט־לאַנג פערהאַלטען די קולטור־ענטוויקלונג אין דייטש־לאַנד. אין דער צייט פון דער רעפאָרמאַציע זענען די דייטשען געשטאַנען אויבען אָן אין אייראָפּאַ. נאָר נאָכ'ן 30־יעהריגען קריעג זענען זיי גע־פאַלען ניעדעריגער פאַר פראַנקרייך און ענגלאַנד. אַזוינע מענשען, ווי דער פילאָזאָף לייבניץ, זענען געווען זעלטענע אויסנאַהמען. זיי זענען איצט איינגאַנצען געווען אונטער דעם איינפלוס פון דער פראַנצויזישער בילדונג. די בעסטע מענשען האָבען נאָכגעמאַכט אין אַלץ פראַנקרייך, און פריעדריך דער גרויסער, למשל, האָט בעסער געקענט פראַנצויזיש, ווי דייטש, און מיט פעראַכטונג זיך בעצויגען צו דער דייטשער ליטעראַטור.

אַ נייע ווענדונג צום בעסערען האָט זיך אָנגעהויבען פון אפרים גאָטהאָלד לעסינג. ער איז אינגאַנצען געווען דורכגענומען פון השכלה־פילאָזאָפיע. און זיין בעסטע דראַמע „נאַטאַן דער ווייזע״ איז גע־ווען אַ מוטיגער קאַמפף פאַר גלויבענס־טאָלעראַנץ. אַלס דענקער האָט ער געלעבט מיט די אידעען פון די פראַנצויזען, נאָר ער איז געווען שטאַרק אונצופריעדען, וואָס זיין פאָלק מאַכט קנעכטיש נאָך די פראַנצויזען, וואָס די ליטעראַטור אין דייטשלאַנד מאַכט בלינד נאָך די פראַנצויזישע מוס־טערען. ער האָט געוואָלט, אַז די דייטשע ליטעראַטור זאָל האָבען איהר אייגענעם נאַציאָנאַלען פנים. ער האָט גוט פערשטאַנען די פעהלערען אין דער שענער ליטעראַטור פון די פראַנצויזען, וואָס זענען נישט נאַ־טירליך טרוקען, און אַרבייטען לויט אַלטע אָבגעלעבטע כללים. אין זיין „האַמבורגער דראַמאַטורגיע״ האָט ער געוויזען, ווי נאַריש עס איז זייער

„פֿאַלש־קלאַסישע" ליטעראַטור און האָט פערלאַנגט פֿון דראַמאַטורג נאַטירליכקייט אין דער שפּראַך, אין די כאַראַקטערען און סצענעס, לעבענסגעטרייקייט אין דער האַנדלונג און מעהר גייסטיגע פֿרייהייט ביים אויסקלייבען פֿון די טעמעס. ער האָט אָנגעוויזען די דייטשען אויף דעם גאָניע פֿון דער ענגלישער ליטעראַטור, אויף שעקספיר'ען, אויף די גרויסע דראַמאַטורגען אין גריכענלאַנד און האָט אַליין געגעבען ווערק, דורך וועלכע עס איז געלעגט געוואָרען דער פונדאַמענט פֿון דער דייטשער נאַציאָנאַלער דראַמע.

הערדער האָט זיך נאָך געשטעלט ברייטערע אויפֿגאַבען. ער האָט בעגריפֿען די בעגרענצטקייט פֿון דער אויפֿקלערונגס־עפּאָכע, ווען די דאָזיגע עפּאָכע האָט גענומען ערקלערען דאָס לעבען פֿון היסטאָרישע פֿעלקער, ווי איבערהויפּט די היסטאָרישע ענטוויקלונג פֿון דער געזעלשאַפֿט. און דאָס איינגע, וואָס לעסינג האָט געפֿאָדערט בנוגע צו דער דראַמע, האָט ער געפֿאָדערט בנוגע צו דער היסטאָרישער וויסענשאַפֿט און צו איינצעלנע פֿעלקער. לויט הערדער'ען איז אַ פֿאָלק אַ מין אָרגאַנישע בעשעפעניש און נישט אַ פעראיניגונג פֿון מענשען לויט אַ בעשטימטען פּריוויליגען אָבמאַך. קלערענדיג וועגען דער צייט, ווען דער פֿאָלקס־אָרגאַניזם האָט זיך ענטוויקעלט, האָט ער זיך מעהר אינטערעסירט מיט די התחלות פֿון איטליענער פרישער פֿאָלקס־קולטור, ווי מיט די שפּעטערע געקינסטעלטע, נישט־נאַטירליכע געבילדעטערע קולטור־פֿאָרמען. און דערום האָט ער ענטדעקט אַ נייע וועלט פֿון דער גרייז־גרויער פֿאָלקס־שעפּפֿונג, ווען דאָס פֿאָלק האָט בעשאַפֿען זיינע לעגענדען, זיינע פּאָעמען, זיינע אַבערגלויבישע מנהגים, זיינע מעשה'לעך און ליעדער. די געבילדעטע געזעלשאַפֿט האַלט נישט פֿון אַלעם דעם און קוקט דערויף ווי אויף נאַרישקייטען. פֿאַר הערדער'ען אָבער זענען זיי געוועזען דער קוואַל פֿון קלוגהייט און שענהייט, אפשר אַ גרעסערער קוואַל, ווי די ווערק פֿון די שפּעטערדיגע בעריהמטעסטע שרייבער. אין זיין ווערק „אידעען צור געשיכטע דער מענשהייט" האָט ער אַרויסגעזאָגט אַלע די דאָזיגע נייע געדאַנקען וועגען דער פֿאָלקס־שעפּפֿונג. צוגלייך האָט ער אין איהם געוויזען, ווי די מענשהייט ענטוויקעלט זיך אַלין נעהענטער צו אַ צייט פֿון בילדונג און גליק. די מענשהייט פּראָגרעסירט, אָבער דער פּראָגרעס בעשטעהט נישט דערין, וואָס ער ענטוויקעלט בלויז דעם מענשען'ס שכל, נאָר דערין, וואָס ער פֿערפֿאָלקאָמט דעם מענשען מאָראַליש, וואָס ער ענטוויקעלט אין איהם אַלע פֿערשידענע כּחות פֿון זיין נשמה.

לעסינג איז נאָך געווען איינער פֿון די ערשטע, וואָס האָבען אויפ־געוועקט דייטשלאַנד און איז נאָך געשטאַנען אַליין. הערדער האָט שוין געהאַט אַ סך תּלמידים און פֿערעהרער און אַ סך חברים, וואָס זענען מיט איהם געגאַנגען דעם נייעם וועג. אין דייטשלאַנד האָט זיך אָנגעהויבען שוין אַ לעבעדיגע צייט, „די צייט פֿון שטורם און דראַנג" אין גייסטיגען לעבען. ווי פֿון דער ערד זענען פּלוצים אַרויסוואַכסען יונגע טאַלענטפֿולע מענשען אין אַלע צווייגען פֿון דער ליטעראַטור. אַלץ, וואָס איז געווען פֿריהער, האָט מען שטאַרק קריטיקירט און אַראָבגעמאַכט. אַלע האָבען זיך בעגייסטערט פֿאַר די אידעאַלען פֿון נאַטירליכקייט, נאַטיר־ליכע געפֿיהלען און נאַטירליכע קראַפֿט, פֿאַר פֿרייהייט, סיי אין די געדאַנקען, סיי אין דער אַרט, ווי צוגעבען דעם געדאַנקען אַ לעבעדיגע ליטעראַרישע פֿאָרם. צו דער צייט הויבען אָן צו לייכטען צוויי שטערן אין דער דייטשער ליטעראַטור: וואָלפֿגאַנג געטהע און פֿריעדריך שילער.

געטהע (פֿון 1750—1832) האָט געהאַט די פֿיעלזייטיגקייט, האָט דורכגעלעבט דאָס, וועגען וואָס עס האָבען גע'חלומ'ט די פֿילאָזאָפֿען און ליטעראַטען פֿון יענער צייט. ער איז געווען שען פֿון געשטאַלט. זיין רייכער גייסט האָט דורכגעלעבט אַלע שטרעבונגען פֿון זיין עפּאָכע, און זיין פּאָעטישע זעעלע האָט איהם געגעבען די מעגליכקייט אין רייכע, קלאָרע און פּרעכטיגע בילדער אויסצושעפּען אַלע געדאַנקען און געפֿיהלען פֿון זיין געניאַלער נאַטור. אין דער יוגענד האָט ער געגעבען דער וועלט־ליטעראַטור זיין בוך „ווערטער'ס ליידען", וואָס האָט אויסגעדריקט די שטימונגען פֿון דער דאַמאָליגער צייט. אין זיין אונשטערבליך ווערק „פֿויסט" האָט ער געוויזען דער וועלט די טיעפֿסטע קוואַלען פֿון דעם מענשליכען גייסט מיט אַלע זיינע ליידען, פֿריידען, ספֿקות און מיט זיין אייביגען שטרעבען צו אַ העכערער פֿרייהייט, מיט דעם שטרעבען צו דער לויטערקייט פֿון אַנ'אייביגער געטליכקייט.

דער צווייטער גרויסער דייטשער פּאָעט שילער (1759—1805) איז נישט געווען אזאַ געניע ווי געטהע, אָבער ער האָט שטאַרקער געפֿיהלט די פּאָליטישע פֿעהלערן פֿון זיין עפּאָכע. זיינע ערשטע דראַמען („די רויבער", „פֿיעסקאָ") זענען דורכגעדרונגען פֿון אַ רעוואָלוציאָנערען געפֿיהל. אין זיין דראַמע „קאַבאַלע אונד ליעבע" שטעלט ער אַרויס צום שאַנד־סלופּ די דייטשע אַריסטאָקראַטיע. אין זיין „דאָן קאַרלאָס" טרעט ער אַרויס אַלס

קעמפּפער פאַר מענשליכקייט און פרייהייט געגען דעם דעספּאָטיזם און פאַנאַטיזם.

דאָס גייסטיגע לעבען אין אייראָפּאַ פאַר 1789, ווי עס האָט זיך אויסגעדריקט אין דער פּראַקטיק, זעהט מען פון די פּראָבען, וואָס זײַנען געמאַכט געוואָרען, אום צו פערקערפּערען אין לעבען עטליכע אידעען פון דער אויפקלערונגס־עפּאָכע. האָטש נישט אין אַלץ איז מען געווען איינפערשטאַנען, אָבער אַז ס׳זענען נויטיג געוויסע רעפאָרמען אין זינען פון מענשליכקייט און פרייהייט — דערין האָט קיינער נישט געלייקענט. אין 18־טען יאָהרהונדערט שטייגט די פילאַנטראָפּיע, די ליעבפולע בעציהונג צום מענשען, און מען בעגרענעצט זיך נישט מיט בלויזע דרשות, אָדער מיט דער שאַפונג פון עטליכע צדקה־חברות.

די מאַכאָנען און די אילומינאַטען. — דער איינפלוס פון דער ליטעראַטור אויף דאָס רעכט. — דער אויפגעקלערטער אבסאָלוטיזם.

אין 1717 יאָהר גרינדעט זיך דער אָרדען פון די מאַסאָנען, וואָס שטעלט זיך די אויפגאַבע צו ערציהען די מענשען, אַז זיי זאָלען קענען ווערען די גייסטיגע בויער, די גייסטיגע אַרכיטעקטען. דער דאָזיגער אָרדען פערשפּרייט זיך איבער גאַנץ אייראָפּאַ. אומעדום גרינדען זיך זיינע „לאָזשען״, ד. ה. אָבטיילונגען פון דעם אָרדען. די מאַסאָנען זענען נישט אַרויסגעטרעטען עפענטליך געגען די רעגיערונגען און קירכען, נאָר זיי זענען געווען פון זיי אונאַבהענגיג; זיי זענען געווען בנוגע צו רעליגיע דעאיסטען, און בנוגע צו דעם מלוכה־סדר—אַנהענגער פון בריימע דעמאָקראַטישע אידעאַלען: אַלע מענשען זענען ברידער און האָבען גלייכע רעכטען. די רעגיערונג האָט אַ צייט לאַנג זיך בעצויגען לייטזעליג צו די מאַסאָנען, אָבער די קאַטוילישע קירכע האָט זיי רודף געווען מיט דער גרעסטער שנאָה. אַנדערש האָט זיך די רעגיערונג בעצויגען צו די אילומינאַטען, אַנ׳אָרדען, וואָס איז געווען פשוט רעוואָלוציאָנער און וועלכען די רעגיערונג האָט פערפאָלגט דורכ׳ן גערימט.

די ווענדונג אין דער אינערליכער פּאָליטיק האָט מען אויך געקאָנט זעהען אין די רעגיערונגס־קרייזען. אַ דאַנק דער השכלה־צייט־ליטעראַטור,

האָבען זיך נעביטען מאַנכע אָרדנונגען, וואָס האָבען עקזיסטירט הונדערטער יאָהרען, ווייל קיינער האָט זיי נישט אָנגעגריפען. שוין אין 17-טען יאַהרהונדערט האָבען די דייטשע געלעהרטע גענומען פּראָטעסטירען נעגען די נעריכטען, וואָס משפּט'ן מכשפות און מענשען, וואָס מען קלאָגט אָן אין כשוף־מאַכעריי. שוין דאַמאָלס האָט מען אויפגעוויזען, אז אַ מענש קאָן בשום אופן נישט האָבען קיין שיכות צו טייוולאָנים און שדים. דערנאָך האָט מען אָנגעהויבען קעמפּפען נעגען די קערפּערליכע ענוּים, וואָס מען טהוט אָן דעם פערברעכער, אום אַרויסצובעקומען ביי איהם דעם אמת. די אויפקלערונגס־ליטעראַטור האָט אין דער הינזיכט געווירקט אויף דער רעגיערונג. דער איטאַליענער בעקאַריאָ האָט שטאַרק גע־ווירקט, אַז די שטראָפען זאָלען נישט זיין אונמענשליך, ווי אַמאָל. דער ענגלענדער גאַאוואַר האָט אָבגעגעבען זיין גאַנץ לעבען צו פערבעסערען די לאַגע פון די, וואָס זיצען אין די געפענגענישען.

די אויפקלערונגס־אידעען האָבען אויך געווירקט אויף דער קענינגס־מאַכט. דער אַבסאָלוטיזם אין אייראָפּאַ האָט פערלאָרען זיין טיראַנישע פאָרם. אַ סך רעפאָרמען, וואָס עס האָבען פערלאַנגט די משכילים, זענען געוועזען נוצליך אויך פאַר די רעגיערונגען, און אַ סך גרויסע מלוכה־לייט פון די אַבסאָלוטיסטישע מאָנאַרכיעס האָבען געהאַט דעם מוט נאָכצוגע־בען די פאָדערונגען פון דער צייט. זיי האָבען נישט געמינערט די מאַכט פון קעניג, נאָר געפּרובט זי נאָך צו פערשטאַרקען דורכדעם, וואָס זיי וועלען איינפיהרען אין דער מלוכה נוצליכע רעפאָרמען. אין דעם זין האָבען געאַרבייט די מיניסטאָרען אין שפּאַניען, פּאָרטוגאַל, איטאַליען, אין רוסלאַנד יעקאַטערינאַ די צווייטע, גוסטאַוו דער דריטער אין שווע־דען א. אַ. וו. דער אויפגעקלערטער אַבסאָלוטיזם האָט אין די קאַטוילישע לענדער בעגרענעצט די מאַכט פון די קירכען סיי פּאָליטיש, סיי געזעל־שאַפטליך. דערביי האָבען די מאָנאַרכיעס שטענדיג געמוזט קעמפּפען מיט די יעזואיטען, וואָס האָבען אין 18-טען יאַהרהונדערט הויפּטזעכליך גע־אַרבייט פאַר דער קאַטוילישער קירכע און פאַר איהר איינפלוס אויף פערשידענע מלוכות. די פּאָרטוגאַלישע און שפּאַנישע רעגיערונגען האָבען אַרויסגעטריבען די יעזואיטען פון לאַנד. די צייט־שטרעמונג נעגען דעם יעזואיטישען אָרדען איז געווען אַזאַ שטאַרקע, אַז דער פּויפּסט קלעמענטיוס דער 16-טער האָט פונאַנדערגעלאָזען דעם דאָזיגען אָרדען.

פריעדריך דער גרויסער . — יאָזעף דער צווייטער .

בעזונדערט חאַראַקטעריסטיש איז פֿאַר דעם אויפֿגעקלערטען אַבסאָלו־טיזם די טעטיגקייט פֿון פֿריעדריך דעם גרויסען אין פרייסען און פֿון יאָזעף דעם צווייטען אין עסטרייך .

פֿריעדריך איז געווען אַנ׳איבערצייגטער תּלמיד פֿון די אויפֿקלערונגס־פילאָזאָפֿען . ער האָט זיך ערקלערט פֿאַר׳ן ערשטען דיענער אין דער מלוכה . די אונטערטאַנען פֿאָלגען איהם, דערפֿאַר , אום פּטור צו ווערען פֿון אַלערליי סכסוכים און פֿון די אויסערע שונאים ; אָבער דער קעניג האָט דעם חוב צו אַרבייטען לטובת זיינע אונטערטאַנען , צו פֿערקלע־נערען די געגענזעצע צווישען אָרעם און רייך , צו העלפֿען די בעדריקטע און די אונגליקליכע , צו פֿערבעסערען דאָס מאַטעריעלע און גייסטיגע לעבען פֿון פֿאָלק . דעם קעניגס מאַכט טאָר נישט געטיילט ווערען , ווייל דער קעניג איז דער פֿערטרעטער פֿון גאַנצען לאַנד מיט אַלע זיינע אינטערעסען . פֿריעדריך האָט מיט קיינעם נישט געטיילט זיין מאַכט . ער האָט אַפֿילו נישט געהאַט קיין מיניסטאָרען פֿאַר פֿערשידענע צווייגען פֿון דער מלוכה־פֿערוואַלטונג . דער קעניג האָט מיט אַלץ אַליין פערוואַל־טעט . זיין ציעל איז געווען, אַז די מלוכה־פערוואַלטונג זאָל זיין אַ שטומע געהאָרזאַמע מאַשין , וואָס זאָל נאָר פינקטליך אויספֿיהרען זיינע אייגענע קעניגליכע בעפֿעהלען .

צוגלייך האָט ער זיך אַסך אָבגעגעבען מיט די געריכטען און מיט׳ן גאַנצען געריכטס־פּראָצעס . ער האָט געהאַט אַ שפּרוך , אַז דער קעניג איז דער ריכטער פֿון זיינע אינטערטאַנען , און האָט פֿערלאַנגט , אַז דאָס גע־ריכט זאָל אַרבייטען שנעל , און זאָל קיינעם נישט נושא פנים זיין , ווען עס האַנדעלט זיך וועגען אַ גערעכטען אורטייל . צו פֿריעדריכ׳ס צייטען ווערט בעשאַפֿען „דער פריעדריכשער געזעץ־קאָדעקס״ , וואו עס קומען אַריין די גערמאַנישע רעכטס־מנהגים און די פּרייסישע געזעצען , אָבער וואו דאָס גאַנצע געזעץ־מאַטעריאַל ווערט אומגעאַרבייט אין גייסט פֿון דער געזעצס־פֿילאָזאָפֿיע פֿון רוימישען רעכט און די פֿילאָזאָפֿישע אידעען פֿון דער השכלה־צייט .

דער קעניג האָט אין זיינע לענדער נישט צוגעלאָזען צו קיין רעליג־יעזען פֿאַנאַטיזם . בעקאַנט איז זיין וואָרט : „זאָל איטליכער בעקומען זיין גן־עדן לויט זיין אייגענער פֿאַסאָן״ .

נאָר אין איין זאַך האָט פֿריעדריך זיך נישט ערלויבט צו מאַכען רעפֿאָרמען. די קלאַסען־אָרדנונג איז געבליבען די פֿריהערדיגע. דער קעניג

האָט בעטראַכט די אַדעללייט, אַלס די איינציגע קראַפֿט, וואָס שיצט די מלוכה פון אַנ׳אויסערען פֿיינד, און דערום האָט ער צוגעצויגען צו דער אַרמעע נאָר די פּרייסישע אַריסטאָקראַטיע. צוליעב זיין בונד מיט דער אַריסטאָקראַטיע האָט ער נישט געקענט פֿערבעסערען די לאַגע פֿון פויער און דערהויבען דעם בירגער צו אַ מענשען מיט גלייכע רעכטען, ווי די אַדעללייט אין לאַנד. חתונות פֿון אַדעללייט מיט בירגער איז געווען שטרענג פֿערבאָטען. די לייב־איינגענשאַפֿט פֿון די פויערן, דאָס רעכט פֿון גוטס־בעזיצער צו זיין דער ריכטער פֿון פויער א. אַ. וו. איז פֿערבליבען אין פּרייסען ווי פֿריהער, חאָטש פֿריעדריך האָט געקעמפֿט געגען מוטווילען פֿון די גוטס־בעזיצער, בנוגע צום פויער, און האָט צוגענומען פֿון איהם דאָס רעכט צו מענען דעם פֿערקנעכטעטען פויער פערטרייבען פֿון זיין ערד.

נישט קוקענדיג דערויף, וואָס פֿריעדריך איז געשטאַנען אין נאָהענטע בעציהונגען מיט אַלע פֿראַנצויזישע פֿילאָזאָפֿען פֿון זיין צייט, איז די בילדונג אין פּרייסען דאָך נישט געווען זיין הויפּטזאָרג. ער האָט אַפֿילו געשטיצט די גימנאַזיען און אוניווערזיטעטען, געגרינדעט אַנ׳אַקאַדעמיע פֿון וויסענשאַפֿטען, אָבער ער האָט זיך וועניג אינטערסירט מיט איינפֿיהרען נידעריגע שולען פֿאַר׳ן פֿאָלק. אין תוך האָט ער דאָס פֿאָלק פֿעראַכטעט, און ער האָט פֿערלאַנגט פֿון איהם בלינדע געהאָרזאַמקייט, נישט די בעוואוסטזיניגע טרייקייט פון אַ געבילדעטען פֿאָלק.

מוטיגער און ברייטער האָט געאַרבייט אַנ׳אַנדער פֿערטרעטער פֿון דעם אויפֿגעקלערטען אַבסאָלוטיזם, דער אימפּעראַטאָר יאָזעף דער צווייטער. שוין צו זיין מוטערס צייט מאַריע טערעזע זענען געמאַכט געוואָרען פֿערשידענע רעפֿאָרמען אין דער פֿערוואַלטונג. אָבער דאָס זענען איהם געווען וועניג, און ער האָט גענומען מאַכען ראַדיקאַלע רעפֿאָרמען אין זיין לאַנד. ער האָט צוערשט אָבגעשאַפֿט די פּריווילעגיעס פֿון דער אַריסטאָקראַטיע, בנוגע צום קעניגליכען געריכט. ער האָט געעפֿענט דעם וועג פֿאַר אַלע בירגער אָהן אַנ׳אונטערשיעד, אויף צו בעקומען מלוכה־שטעלעס. ער האָט צוגענומען ביי די גוטס־בעזיצער דאָס רעכט צו האָבען אַנ׳איינענע פּאָליציי און אַנ׳איינענעם געריכט איבער די פויערן. ער האָט כמעט אומעדום אָבגעשאַפֿט די לייב־איינגענשאַפֿט, איבערלאָזענדיג אין דעם רשות פֿון די בעפֿרייטע פויערן די ערד, וואָס זיי האָבען פֿריהער פֿאַר זיך בעאַרבייט, און פֿערלייכטערט זייערע אָבגאַבען, בנוגע צום גוטס־בעזיצער. גלייכצייטיג האָט ער געזאָרגט וועגען דער פֿאָלקס־בילדונג,

נעעפֿענט אומזיסטע פֿאָלקס־שולען און געגרינדעט אַ לעהרער־סעמינאַר. בנוגע צו רעליגיע האָט ער אַיינגעפֿיהרט גלויבענס־טאָלעראַנץ, און אויס־געגלייכט אין די רעכטען קאַטאָליקען, ווי פּראָטעסטאַנטען. ער האָט געשלאָסען אַלע קלויסטערס, וואו די מאָנאַכען האָבען זיך נישט בעשעפֿ־טיגט מיט קראַנקען־פֿלעגע, אָדער וואָס האָבען נישט געהאַט קיין אונ־טעררוכטס־שולען. יאָזעף האָט געשטרעבט צו פֿערוואַנדלען די האַלב־פֿעאָ־דאַלע עסטרייכישע טעריטאָריען אין אַן'איין־איינציגע ביוראָקראַטישע מלוכה, וואָס זאָל זיין פֿאָלקאָמען אַבהענגיג פֿון דער העכערער מאַכט. די אַמאָליגע פּראָווינצען, וואָס האָבען זיך היסטאָריש אויסגעבילדעט, האָט ער צוטיילט און צושניטען, און פֿון די שטיקלעך געמאַכט נייע ביוראָקראַטישע גובערניעס. אַנשטאָט דער אָרטיגער פֿערוואַלטונג האָט ער אַיינגעפֿיהרט אַ ביוראָקראַטישע. מיט אַלע היסטאָרישע און אָרטינע בעזונדערקייטען האָט ער זיך נישט גערעכענט. למשל, ער האָט אין אַלע רעגיערונגס־אַנשטאַלטען געהייסען געברויכען נאָר די דייטשע שפּראַך, חאָטש די אונגאַרען, די סלאַווען, די בעלגיער א. אַ. וו. זענען געווען שטאַרק נישט צופֿריעדען, וואָס מען וויל נישט אָנערקענען זייער נאַציאָנאַלע שפּראַך.

עס איז קיין וואונדער נישט, וואָס יאָזעפֿ'ס רעפֿאָרמען האָבען אַרויסגערופֿען אַ פּראָטעסט אין אַלע עסטרייכישע טעריטאָריען.

די אַריסטאָקראַטיע האָט נישט געוואָלט אַזוי לייכט זיך אָבזאָגען פֿון איהרע פּריווילעגיעס. דאָס פֿאָלק איז געווען נעגען די קירכליכע רעפֿאָר־מען, אַלע זענען געווען אונצופֿריעדען מיט דעם נייעם ביוראָקראַטישען סדר און מיט דער אַרט, ווי מען האָט זיך בעצויגען צו די פֿערשיעדענע נאַ־ציאָנאַליטעטען אין לאַנד.

אין אונגאַרן האָט מען נאָר צו פֿערדאַנקען דער עסטרייכישער אַר־מעע דאָס, וואָס איז נישט געקומען צו אַ רעוואָלוציע, און אין די ניע־דערלענדישע פּראָווינצען איז אויסגעבראָכען אַ רעוואָלוציע, וועלכע עס האָט שוין נישט געקענט גובר זיין די אַרמעע פֿון איםפּעראַטאָר.

יאָזעף איז געשטאָרבען (1790) אַן'אומעטינער און אַ פֿערביטערטער, דערפֿאַר, ווייל זיינע ברייטע פּלענער, וואָס האָבען געשטאַמט פֿון זיין מענשען־ליעבע, זענען נישט פֿערשטאַנען געוואָרען פֿון זיין פֿאָלק, און האָ־בען נאָך געבראַכט די מלוכה אין אַ געפֿעהרליכען פּאָליטישען צושטאַנד.

פֿערלאַג „תּחיה"

וועלט-געשיכטע.

זעכסטער טייל.

די נייעסטע צייט.

בעאַרבײַט פֿון

ד״ר ג. עפּשטיין.

װאַרשױ תר״ס

דרוק ברידער לעווין עפּשטיין פּאַריז № 38

אינהאַלטס-פערצייכניס.

ערשטער אַבשניט.

גרויסע פראַנצויזישע רעוואָלוציע.

צווייטער אַבשניט.

דאָס ניינצעהנטע יאָהרהונדערט.

Druk – B-ci Lewin Epsztein Pawia № 38

ערשטער אבשניט.

די גרויסע פראַנצויזישע רעוואָלוציע.

ערשטעס קאַפּיטעל.

דער אונטערגאַנג פון דער מאָנאַרכיע אין פראַנקרייך.

לודוויג דער 15־טער.—דער קאַמפּף מיט די פּאַרלאַמענטען.
לודוויג דער 16־טער. — טיורגאָ.

די בעגייסטערונג פֿון די פֿראַנצויזען פֿאַר דעם אַמעריקאַנער אונאַבּהעננגיקייטס־קריעג האָט בעשיינפּערליך געוויעזען, אַז אין פֿראַנקרייך גופֿאַ איז מען שטאַרק אונצופֿריעדען מיט די רעגיערונגס־אָרדנונגען. אַ נייע קלאַס, אַנ׳ענערגישע, אַ רייכֿע, אַנ׳אינטעליגענטע איז אַרויף אין דער הויך און האָט ענערגיש געפאָדערט, אַז מען זאָל זי אויסגלייכֿען אין די פּאָליטישע און עקאָנאָמישע רעכֿטען מיט דער אַלטער אַריסטאָקראַטיע. די דאָזיגע בורזשואַזע קלאַס, אָדער די שטעדטישע בעפֿעלקערונג, גרויסע און קליינע פֿאַבריקאַנטען, קויפֿלייט, מענשען פֿון „פֿרייע״ פּראָפֿעסיעס, געלעהרטע, טעכֿניקער, דאָקטוירים, אַדוואָקאַטען, וואָס זייערע אינטערעסען זענען געווען כמעט די אייגענע וואָס פֿון דער בורזשואַזיע, האָבען זיך אויפֿגעהויבען געגען די אַריסטאָקראַטען, וועלכֿע האָבען הויפּטזעכֿליך געלעבט פון זייערע לענדערייען און גיטער, און אויף וועלכֿע די בורזשואַזיע האָט געקוקט ווי אויף פּשוט׳ע „לעדיגגעהער״, וואָס לעבען אויפֿ׳ן חשבון פֿון דער אַרבייטער־קלאַס. אַלע פּריווילעגירטע זענען געווען פאַר דער בורזשואַזיע די בלוט־זויגער פֿון דער מלוכה.

נאָכֿדעם, ווי די מלוכה־פּאָליטיק פֿון לודוויג דעם 14־טען האָט געהאַט אַ מפּלה נאָך אַ מפּלה, איז זעהר שווער געוואָרען צו פֿיהרען ווייטער דעם מלוכה־סדר אין דעם זעלבען קורס. לודוויג האָט איבערגעלאָזען זיין מינדעריעהריגען זוהן אַ מלוכה־חוב פֿון 3½ מיליאַרד און אַ יעהרליכֿען דעפֿיציט פֿון 80 מיליאָן פֿראַנק. די בעפֿעלקערונג אין פראַנקרייך איז געווען אויסגעמאַטערט פֿון די פֿערשידענע אָבּגאָבען, און

פֿראַנקרײַכ׳ס איבערהערשאַפֿט אין דער אויסערער פּאָליטיק איז שטאַרק נעפֿאַלען.

דער אַרבײטזאַמער, ־ריהרעוודיגער און שפּאָרעוודיגער „דריטער שטאַנד״ האָט מיט ערביטערונג זיך צוגעקוקט, ווי עס ווערען פֿרשווענדעט די גרויסע פֿאָלקס־הכנסות. אַ סך געלד פֿון די מלוכה־איינקונפֿטען האָט מען פֿערבראַכט אויף די פֿערשווענדערישע פּאַראַדען ביים הויף, אויף מתּנות און פּענסיעס פֿאַר דער אַריסטאָקראַטיע, וואָס איז געוואָרען די סוויטע פֿון קעניג, און וואָס האָט פֿערנומען נוצלאָז אַלערליי שטעלען; אין די פֿערשידענע פֿערוואַלטונגען פֿלעגען צורונען ווערען מיליאָנען אָדן אַ שום פּראַקטישען נוצען. די שטענדיגע נייע מלוכה־הלואות האָבען אויך שטאַרק געשראָקען די קאַפּיטאַליסטישע בעפֿעלקערונג. דער דריטער שטאַנד האָט נישט איינגעזעהן, מיט וואָס די רעגירונג וועט צאָהלען איהרע חובות, און האָט אַלע ווײַלע מיט האַרצקלאַפּעניש געוואַרט, אַז די רעגירונג וועט זיך ערקלערען פֿאַר באַנקראָט.

פֿאַר׳ן דריטען שטאַנד איז געווען קלאָר, אַז די איינציגע רעטונג פֿון דער שלעכטער מלוכה־ווירטשאַפֿט איז נאָר די: אָבצושאַפֿען אַלע פּריווילעגיעס בנוגע צו די מלוכה־אָבגאָבען, צו פֿערקויפֿען די גרויסע לענדערייען, וואָס זענען פֿריי פֿון אָבצאָהלען און בעזונדערס די קירכען־גיטער. דאַמאָלס וועט מען קענען, ערשטענס, ביסלעכווייז אָבצאָהלען דעם מלוכה־חוב, און צווייטענס, וועט דאַמאָלס די ערד אַריבער פֿון די לעדיגגעהערס הענד אין די הענד פֿון פּראָדוקטיווען אַרבייטזאַמען פֿראַנצויזישען פֿאָלק. די פּריווילעגיעס און די נישט־גלייכקייט פֿון די רעכטען, זיי ביידע זענען די הויפּט־סבות, פֿאַרוואָס די פֿראַנצויזישע קראַפֿט און דער פֿראַנצויזישער פֿלייס קאָן נישט פֿריי אַרבייטען און פֿריי בעוועגען די קאַפּיטאַלען און די טאַלענטען פֿון לאַנד.

די פֿערטרעטער פֿון דריטען שטאַנד האָט זיך אויך דאַמאָלס אויס געוויזען, אַז זייערע אינטערעסען זענען אייגענטליך די אינטערעסען פֿון גאַנצען פֿראַנצויזישען פֿאָלק. צו דער צייט פֿון דער פֿראַנציזישער רעוואָלוציע האָט מען נאָך נישט פֿערשטאַנען, אַז דער דריטער שטאַנד טיילט זיך אויך אין צוויי טיילען, וואָס אונטערשיידען זיך בײַ איינאַנדער אין עקאָנאָמישער הינזיכט, ווי אין בילדונג. די ... האָבען זיך נישט אָבגעטיילט פֿון דער בורזשואזיע. ווען ... זיך אָנגעהויבען די גרויסע רעוואָלוציע, זענען די אַרבייטער געגאַנגען צוזאַמען מיט דער בורזשואַזיע, גלויבענדיג אויך אַזוי ווי זיי, אַז די הויפּט־סבה

פֿון אונגליק אין לאַנד זענען די פּריווילעגיעס און די אונגלייכקייט פֿון די פֿערשידענע העכערע און ניעדעריגערע נישט־פּריווילעגירטע שטאַנדען אין לאַנד.

די שטימונג אין די 70—80־ער יאָהרען פֿון 18־טען יאָהרהונדערט אין פֿראַנקרייך איז געווען אַ ראַדיקאַלע און פֿאָלקס־פֿריינדליכע. צווישען דער בעפֿעלקערונג זענען געווען פֿערשפּרייט בלעטלעך, וואו עס איז געווען אויסגעמאָלט אַנ׳אַרבייטער, וואָס בויגט זיך אונטער דער שווערער משא פֿון דעם פֿראַנצויזישען קעניגטום און אויף וועלכען עס שפּאַרט זיך נאָך אָן בהרחבה אַנ׳אַריסטאָקראַטישער קריעגער; אָדער אַ מענש פֿון „דריטען שטאַנד“, וואָס איז געשמידט אין קייטען, וואָס חאַפּט זיך פּלוצים אויף, צורייסט די קייטען, נעהמט זיך פֿאַר׳ן געוועהר און וואַרפֿט אָן אַנ׳אימה אויפ׳ן אַריסטאָקראַט און הויכען גייסטליכען׳ וועלכע שפּרינגען־אָב אָן אַ זייט.

לודוויג דער 15־טער איז נאָך געווען מינדעריעהריג, ווען זיין פֿאָטער איז געשטאָרבען. ביז צו זיין פֿוליעהריגקייט איז געווען רעגענט דער הערצאָג פֿון אָרלעאַן. צו זיין צייט האָט דער פֿינאַנץ־מיניסטער לאָו געזוכט אויסצובעסערען די פֿינאַנצען פֿון לאַנד דורך פֿערשיעדענע געפֿעהרליכע ספּעקולאַציעס. אויף אַ געוויסע צייט איז איהם דאָס געלונגען, נאָר סוף כּל סוף האָבען זיינע ספּעקולאַציעס נאָך מעהר פֿערארעמט דאָס לאַנד. חאָטש עס איז געלונגען צו בעצאָהלען אַ גרויסען טייל מלוכה־חובות מיט דער היקף פֿון דער קעניגליכער באַנק, וואָס ער האָט געגרינדעט, אָבער די באַנק האָט שפּעטער געמוזט באַנקראָטירען, און איהר באַנקראָט איז צוגלייך געוואָרען דער באַנקראָט פֿונ׳ם גאַנצען פֿראַנצויזישען מלוכה־סדר.

לודוויג דער 15־טער, וואָס האָט איבערגענומען די מלוכה מיט אַ קלענערען מלוכה־חוב, איז נישט געווען פֿון די אויפֿגעקלערטע מאָנאַרכען, ווי פֿרידריך און יאָזעף, וואָס האָבען אַוועקגעלעגט אַלע כּוחות אויף צו פֿערבעסערען די מלוכה־אָרדנונג. ער האָט נאָר געלעבט צוליעב זיינע אייגענע פֿערגניגענס און האָט זיך אַזוי ווייט אינטערעסירט מיט פּאָליטיק, ווי ווייט דאָס האָט אָנגעריהרט איהם אַליין, אָדער איינעם פֿון זיינע נאָהענטע לייט. ער האָט געלעבט זאָרגלאָז און זיין שפּרוך איז געווען „נאָך מיר מעג אפילו אַ מבול קומען אויף דער וועלט“ (Aprés moi—le déluge). די הויפּט־ראָלע אין דער מלוכה האָבען געשפּיעלט די הויף־דאַמען, וואָס דער קעניג האָט געפֿיהרט מיט זיי־

ליעבשאַפֿטען. ער האָט אפילו געהאַט גוטע מיניסטאָרען, נאָר זיי האָבען
וועניג וואָס געקענט אויפֿטהון. די אונאָרדנונג אין דער פֿערוואַלטונג איז
נישט געוואָרען קלענער. די אויסערע פּאָליטיק איז אויך געוועזען אַ שלעכֿ־
טע און די שטאָלצע פֿראַנצויזען זענען געוואָרען פֿערביטערט נאָך מעהר,
וואָס זייער פּרעסטיזש אין אויסלאַנד ווערט אַלץ קלענער און קלענער.
אין קריעג פֿאַר דער ירושה אויפֿ'ן פּוילישען און עסטרייכֿישען טהראָן
האָבען די פּראַנצויזען געהאַט מפּלות, און אין 7־יעהריגען קריעג האָבען
די פּראַנצויזען ווייטער געהאַט כּפֿלות אויף מפּלות. אין משך פֿון לוד־
וויג'ס רעגיערונגס־צייט האָבען די ענגלענדער געהאַלטען אין זייער מאַכֿט
די פּראַנצויזישע קאָלאָניעס און חרוב געמאַכֿט דעם גאַנצען פֿראַנצויזישען
פֿלאָט.

די געזעלשאַפֿט, זעהענדיג, אַז אויפֿ'ן קעניג איז נישטאָ וואָס צו
האָפֿען, האָט אָנגעהויבען עפֿענטליך אַרויסצוטרעטען מיט אַ קריטיק גע־
גען דער רעגיערונג. די קריטיק האָט זיך אויך געפֿיהלט בּיי דעם גע־
ריכֿטליכֿען שטאַנד. די העכֿסטע געריכֿטען, וואָס מען האָט
זיי אין פֿראַנקרייך גערופֿען די פּאַרלאַמענטען, האָבען
אייגענטליך אויך געהאַלטען פֿאַר דעם אַלטען אַריסטאָ־
קראַטישען מלוכה־סדר. זעהר אָפֿט זענען די מיינונגען פֿון די
פּאַרלאַמענטען געוועזען פּונקט קאַפּויר, ווי די מיינונגען פֿון די אויפֿגע־
קלערטע פּאָליטישע פֿערטרעטער פֿון לאַנד. די ריכֿטער זענען אויך געוועזען אַ
מין פּריווילעגירטער שטאַנד. נאָר דער דאָזיגער שטאַנד האָט זיך געהאַלטען
זעלבּסטשטענדיג (זעה באַנד 5), ער פֿלעגט זיך דערוועגען צו קרי־
טיקירען די רעגיערונג, און דערום האָט זיך די געזעלשאַפֿט בּע־
צויגען צו די פּאַרלאַמענטען מיט סימפּאַטיע. עטליכֿע מאָל צו לודוויג
דעם 15־טענס צייט האָבען די פּאַרלאַמענטען זיך בּענוצט מיט זייער
רעכֿט צו פּראָטעסטירען געגען די קעניגליכֿע נישט גערעכֿטע בּעשלוסען.
דער בּיטערסטער שטרייט צווישען הויף און די פּאַרלאַמענטען איז אויס־
געבּראָכֿען דעריבּער, וואָס אַ פּראָקוראָר פֿון אַ פּאַרלאַמענט האָט געפּאָ־
דערט צום געריכֿט אַ גובערנאַטאָר, פֿאַר דער מוטוויליגער פּערוואַלטונג
פֿון זיין פּראָווינץ. דער הויף האָט זיך אָנגענומען פֿאַר'ן גובערנאַטאָר און
געהייסען דעם פּאַרלאַמענט פֿון פּאַריז בּטל צו מאַכֿען דעם פּראָצעס.
דאַמאָלס האָבען אַלע פּאַרלאַמענטען אין פֿראַנקרייך אָנגענומען אַ רעזאָ־
לוציע, אַז זיי זאָגען זיך אָב צו פֿיהרען משפּטים, כּל זמן זיי קענען זיי
נישט פֿיהרען פֿריי, אָהן דער אַריינמישונג פֿון הויף. דער יוסטיץ־מי־

גיסטער מאָפּו האָט דאַמאָלס פֿערשיקט די גרעסטע פּראָטעסטאַנטען און האָט פֿערבאָטען די פּאַרלאַמענטען מיט נייע גערי‌כֿטס־אַנשטאַלטען. אין די נייע געריכֿטס־אַנשטאַלטען האָט מען אַפילו אַיינגעפֿיהרט אייניגע גוטע רעפֿאָרמען, — די קויפֿליכֿקייט פֿון געריכֿטס־שטעלען איז אָבגעשאַפֿט געוואָרען, עס איז וואָלוועלער געוואָרען די פּראָצעס־פֿיהרונג א. אַ. וו. אָבער גאַנץ פֿראַנקרייך איז געווען אויפֿ'ן צד פֿון די פּאַרלאַמענטען; די אַדוואָקאַטען האָבען זיך אָבגעזאָגט צו פֿיהרען אַ פּראָצעס אין די נייע געריכֿטען.

אין דער צייט, ווען דער קאַמפּף צווישען די פּאַרלאַמענטען און הויף האָט זיך שטאַרק צופֿלאַקערט, איז געשטאָרבען לודוויג דער 15־טער. זיין זוהן, לודוויג דער 16־טער, איז געווען אַ גוטער מענש, מיט די בעסטע כּוונות, אָבער זעהר אַ שוואַכֿער כאַראַקטער. די ערשטע אַרבייט זיינע איז געווען ווידער צוריקצורופֿען די פּאַרלאַמענטען. זיין אויפֿגעקלערטער מיניסטער טיורגאָ איז געווען דאַגעגען נישט נאָר דעריבער, וואָס די פּאַרלאַמענטען בעגרענעצען די קעניגליכֿע מאַכֿט, נאָר הויפּטזעכֿליך דעריבער, וואָס ער האָט פֿאָראויסגעזעהן, אַז די פּאַרלאַמענטען וועלען, לויט זייער פּריווילעגירטען שטאַנד, זיין גרויסע געגנער פֿון ערנסטע רעפֿאָרמען. טיורגאָ איז געווען אַ געניטער פֿינאַנסיסט, עקאָנאָמיסט און מלוכה־פֿערוואַלטער, דערצו נאָך אַ הייסער פּאַטריאָט מיט אַ ברייטען אָריגינעלען גייסט. ער האָט פֿערשטאַנען, אַז פֿראַנקרייך נויטיגט זיך נישט־אַזוי אין דער אויסבעסערונג פֿון זיינע פֿינאַנסען, ווי אין ברייטע רעפֿאָרמען, וואָס זאָלען אַיינדרינגען אין אַלע לעבענס־צווייגען. ער האָט זיך געטראָגען דערום מיט אַלערליי רעפֿאָרם־פּלענער און דער קעניג איז געווען מיט איהם איינס. טיורגאָ האָט געוואָלט מאַכֿען אַ סוף מיט דער אונגערעכֿטער פֿערטיילונג פֿון די מלוכה־אָבגאָבען, האָט געוואָלט אַיינפֿיהרען אַנ'ערד־אָבצאָהל אויך פֿאַר די פּריווילעגירטע, מבטל מאַכֿען פֿערשידענע האַנדעלס־מאָנאָפּאָלען, די צעכֿען, די אינלענדישע צאָל־גרענעץ, די שטערונגען פֿאַר ברויט־האַנדעל א. אַ. וו. אין דער לאַנד־פֿערוואַלטונג האָט טיורגאָ געפּלאַנעוועט אַיינצופֿיהרען טיילווייז אַ זעלבסט־פֿערוואַלטונג; די אָרטיגע אַנגעלעגענהייטען ווערען געפֿיהרט פֿון אַ געוועהלטער שטאָדטיגער דומע; מיט די אַנגעלעגענהייטען פֿון אַ גאַנצער גובערניע פֿערוואַלטען די דומעס, וואָס ווערען פֿערטרעטען פֿון אַלע אָרטיגע דומעס, און ענדליך בעראַטעט אַלגעמיינע מלוכה־ענינים די „נאַציאָנאַלע דומע“, אַנ'אָרגאַניזאַציע פֿון פֿערטרעטער, וואָס ווערען געוועהלט פֿון די

גובערניאַלע דומעס. בנוגע צו רעליגיאָן איז טיורגאָ געווען פֿאַר פֿאָלקאָמענע טאָלעראַנץ. אַ רייהע פֿון רעפֿאָרמען בנוגע צו פֿאָלקס־בילדונג האָבען געדאַרפֿט בעפֿעסטיגען און קרעפֿטיגען דעם נייעם מלוכה־סדר.

טיורגאָ'ס פלענער האָבען אָבער בעגעגענט אַ גרויסען ווידערשטאַנד ביים הויף, ביי גייסטליכֿע און ביי די פאַרלאַמענטען. מיט'ן פֿאָלק גופֿא האָט ער געהאַט צו קעמפּפֿען, ווייל מען האָט מאַנכֿע פֿון זיינע רעפֿאָרמען נישט פֿערשטאַנען. טיורגאָ האָט דורכגעפֿיהרט אַפילו דעם פֿרייען ברויט־האַנדעל, האָט בטל געמאַכֿט די צעכֿען און די אינעווענגסטע צאָלגרענעצען, אָבער עס איז איהם אויסגעקומען צו קעמפּפֿען מיט די פֿאַרלאַמענטען און צו דערשטיקען אַ בונט פֿון פּראָסטען המון, וואָס האָט מורא געהאַט פֿאַר אַ פֿרייען ברויט־האַנדעל. טיורגאָ האָט זיך אַפילו נישט געשראָקען פֿאַר די גרויסע קאַמפּפֿען, וואָס עס שטעהען איהם פֿאָר, אָבער דער שוואַכֿער קעניג, אונטער'ן איינפֿלוס פֿון דער קעניגין און זיינע נאָהענטע הויפֿלייט, זיך שרעקענדיג פֿאַר די קומענדיגע מלוכה־קאָנפֿליקטען, האָט אָפּגעזאָגט זיין גרויסען ראַטגעבער פֿון זיין מיניסטאָרען־שטעלע.

דאָס, וואָס טיורגאָ איז אַוועק פֿון הויף, האָט נאָך נישט געהייסען, אַז מען זאָגט זיך אָב פֿון זיינע געפּלאַנעוועטע רעפֿאָרמען. די שפּעטערדיגע מיניסטאָרען נעקער, קאַלאָן האָבען ווייטער געפּרובט פֿיהרען די פּאָליטיק אין טיורגאָ'ס גייסט. אָבער זיי זענען נישט געווען אַזוי פֿעסט און זיכֿער ביי זיך ווי טיורגאָ. אין דער אויסערער פּאָליטיק האָט פֿראַנקרייך אַביסעל פֿערבעסערט זיין לאַגע. אָבער אין דער אינעווענגסטער איז איהם געגאַנגען אַלץ ערגער. דער דעפֿיציט איז שוין געוואַכֿסען פֿון 80 אויף 198 מיליאָן אַ יאָהר. מיט איטליכען יאָהר האָט מען אַלץ קלערער געזעהען, אַז מען מוז ענדערען דעם סדר פֿון די מלוכה־פֿינאַנסען, אַז מען מוז אָבנעהמען די פּריווילעגיעס פֿון די שטאַנדען, וואָס ברענגען גאָרנישט איין דער מלוכה מיט זייערע גרויסע ערדבעזיצונגען. טיורגאָ'ס פּלענער זענען ווידער אַרויף אויף דער טאַגעס־אָרדנונג. צוערשט האָט מען געמאַכֿט אַ ראַדיקאַלע רעפֿאָרם אין דער אָרטיגער און גובערנסקער פֿערוואַלטונג. מען האָט זי צוגענומען פֿון די קעניגליכֿע אינטענדאַנטען און זי איבערגעגעבען צו די דאָרפֿישע פֿערזאַמלונגען, וואו עס זענען אָבער פֿערבליבען די שטאַנדען אונטערשיידען. די דאָזיגע ראַדיקאַלע רעפֿאָרם האָט קיינעם נישט בעפֿריעדיגט. איין טייל האָט זיך בעקלאָגט, וואָס מען צווינגט איהם אַרבייטען צוזאַמען מיט די נידעריגע שטאַנדען, דער אַנדערער טייל האָט

פּערלאַנגט בריימערע פּאָלמאַכטען. ווען די רעגיערונג האָט גענומען רעפאָרמירען דעם סיסטעם פון די אָבגאָבען, האָט דער פּאַרלאַמענט פּראָטעסטירט געגען צירקולאַר פון קעניג, און ענדליך פּערלאַנגט, אַז דער קעניג זאָל צונויפרופען צוליעב דער נייער רעפאָרם די גענעראַל-שטאַטען. דער פּאַרלאַמענט האָט אייגענטליך געהאַט אַ ריין קאָנסערוואַטיווע רעאַקציאָנערע כונה, אָבער דאָס לאַנד איז געווען דערום אויף זיין צד, ווייל ער פיהרט אַ קאַמפף מיט דער רעגיערונג. דעם קעניגס בעשלוס צו רעפאָרמירען די העכערע געריכטען האָט אויך נישט געהאַט קיין ערפאָלג, ווי אַמאָל צו מאַפּו׳ס צייט. די צירקוליאַרען וועגען די נייע געריכטען זענען צוריקגענומען געוואָרען.

די גענעראַל-שטאַטען.—די נאַציאָנאַלע פערזאַמלונג פון 1789.—דאָס פאָלק שטורמט די באַסטיליע. — דער 4-טער אויגוסט.—דער קעניג בעזעצט זיך אין פאַריז.

אין אַזאַ מהומה-צייט איז לודוויג דעם 16-טען גאָרנישט איבערגעבליבען ווי צונויפצורופען די גענעראַל-שטאַטען, וואָס מען האָט שוין נישט צונויפגערופען זייט 1614, און אין פראַנקרייך האָבען זיך אָנגעהויבען די וואַהלען. די בעפעלקערונג, וואָס האָט געקליבען פערטרעטער פון די דריי שטאַנדען: אַריסטאָקראַטיע, גייסטליכע און דעם „דריטען שטאַנד״, האָט געהאַט צונויפצושטעלען פאַר די געוועהלטע פערטרעטער אַזוינע העפטען (cahiers), וואו עס ווערען אויסגעדריקט די וואונשען פון די וועהלער. די מייסטען העפטען האָבען געפאָדערט אַ פאָלקס-פערטרעטונג און ראַדיקאַלע געזעלשאַפטליכע רעפאָרמען. אין די מייסטען העפטען האָט מען זיך בעקלאַגט אויף די מוטוויליגקייט און די חסרונות פון דער אַלטער פערוואַלטונג און מען האָט אָנגעגעבען פּראָיעקטען, ווי צו פערבעסערען די פּאָליטישע לאַגע פון די שטאַנדען און ווי צו מאַכען פון פראַנקרייך אַ פעסטע, געזונדע, נאַציאָנאַלע מלוכה.

די רעגיערונג האָט זיך בעשלאָסען צונויפצורופען די גענעראַל-שטאַטען, אָבער זי האָט נישט אויסגעאַרבייט קיין שום טעטיגקייטס-פּראָגראַם פאַר זיי. זי האָט אפילו נישט ערקלערט, צי וועלען די שטאַטען פיהרען זייערע בעראַטונגען בעזונדער, אָדער אַלע דריי אין איינעם. די פריהערדיגע היסטאָרישע ביישפּיעלען זענען געווען פאַר די בעראַטונגען בעזונדער; דאָס אָבער, וואָס מען האָט היינטיגען מאָל ערלויבט דעם

דריטען שטאַט (אַד. שטאַנד) אויסצוקלויבען אַ דאָפּעלטע צאָהל דעפּוטאַטען, ווי איטליכען שטאַט בעזונדער—האָט בעוויזען, אַז די רעגיערונג וויל, דאָס אַלע שטאַטען זאָלען זיך בעראַטען אין איינעם. די פֿראַגע וועגען די פֿאָרם פון די בעראַטונגען האָט געהאַט די וויכטיגסטע בעדייטונג. וואָרום ווען אַלע דעפּוטאַטען וועלען זיך פֿעראייניגען אין איין בעראַטונגס־קאָרפּאָראַציע, דעמאָלס וועט דער דריטער שטאַנד, אין איינעם מיט עטליכע דעפּוטאַטען פֿון דער אַריסטאָקראַטיע און דער גייסטליכקייט, וואָס שטעהען אויף׳ן צד פֿון דער בורזשואַזיע, האָבען די מעהרהייט שטימען; אומגעקעהרט אָבער, ביי דער צוטיילונג פֿון די בעראַטונגען לויט׳ן שטאַנד, וועט דער דריטער שטאַנד נישט האָבען קיין שום מאַכט און ווירקונג. די רעגיערונג האָט איינערזייטס געוואָלט, אַז דער דריטער שטאַנד זאָל האָבען די מעהרהייט, ווייל זי האָט געוואָלט דורכפֿיהרען די רעפֿאָרמען וועגען די אָבגאַבען, פון דער אַנדערער זייט האָט זי מורא געהאַט פאַר׳ן דריטען שטאַנד, צוליעב זיינע ראַדיקאַל פּאָליטישע שטרעבונגען. בינו־לבינו האָט די רעגיערונג געמאַכט אַ שוויג וועגען דער הויפּט־פראַגע און איבערגעלאָזען די שטאַטען אַליין צו ענטשיידען די וויכטיגסטע פראַגע פֿון דער בעראַטונגס־פֿאָרם.

ווען די דעפּוטאַטען האָבען זיך דעם פֿינפֿטען מאַי 1789 צוזאַמענגעקליעבען אין ווערסאַל (ביי פּאַריז, דער אָרט פֿון קעניגליכען הויף), האָבען די אַריסטאָקראַטיע און די גייסטליכע זיך צונויפֿגעקליעבען בעזונדער; אָבער דער דריטער שטאַנד האָט געמעלדעט, אַז ער זאָגט זיך אָב צו פֿיהרען די בעראַטונגען אַלס אַ בעזונדער שטאַט און ערוואַרט אַלע איבריגע דעפּוטאַטען, כדי זיך צו בעראַטען אינאיינעם. אַ גאַנצען מאָנאַט האָבען זיך געפיהרט אונטערהאַנדלונגען צווישען דריטען און די איבריגע צוויי שטאַטען; ענדליך איז דעם דריטען שטאַנד מיאוס געוואָרען צו וואַרטען און ער האָט זיך אַליין פראָקלאַמירט אַלס פֿערטרעטער פֿון דער מעהרהייט פֿון דער נאַציאָן, אַלס די איינציגע „נאַציאָנאַלע פֿערזאַמלונג“. די דעפּוטאַטען פֿון די אַנדערע שטאַטען מעגען צוטרעטען צו דער „נאַציאָנאַלער פֿערזאַמלונג“, ווען זיי ווילען. דער מוטיגער בעשלוס פֿון דריטען שטאַנד האָט שטאַרק אויפֿגערודערט דעם קעניגליכען הויף. אויפ׳ן בעפֿעהל פֿון קעניג האָט מען פֿערמאַכט דעם זאַל פֿון די זיצונגען אין פּאַלאַץ פֿון ווערסאַל. אָבער די דעפּוטאַטען פֿון דריטען שטאַנד האָבען זיך נישט דערשראָקען. זיי האָבען זיך באַלד צונויפֿגעזאַמעלט אין אַ מאַניעזש (אַ מין צירק) און האָבען געגעבען אַ שבועה, אַז זיי וועלען נישט אַוועק פֿון דאַנען,

כל זמן עס וועט נישט ווערען אויסגעאַרבייט אַ נייער מלוכה־סדר. באַלד דערויף האָט דער קעניג זיי אַיינגעלאַדען אינאיינעם מיט די דעפּוטאַטען פון די אַנדערע שטאַטען און האָט זיי בעפוהלען, איטליכען שטאַט בעזונ־דער זיך צו נעהמען צו דער בעראַטונגס־אַרבייט. נאָר די בעפעהלען און די סטראַשונקעס פון קעניג האָבען אויפ׳ן דריטען שטאַנד נישט געמאַכט קיין שום רושם. דער דריטער שטאַנד האָט ווייטער פאָרטגעזעצט זיינע פערזאַמלונגען, אַלס אַ נאַציאָנאַלע פערזאַמלונג, און ביסלעכווייז זענען צו דער פראָקלאַמירטער נאַציאָנאַלער פערזאַמלונג צוגעטרעטען אַ סך דעפּוטאַ־טען פון די אַנדערע שטאַטען.

דער קעניג האָט מורא געהאַט פונאַנדערצוטרייבען די נאַציאָנאַלע פערזאַמלונג, נאָר ער האָט גענומען צונויפציהען אַרום פּאַריז די אַרמעע, און האָט אָבגעזאָגט זיין הויפּט־מיניסטער נעקער. די נאַכריכט, אַז אַרום פּאַריז זאַמעלט זיך צונויף די קעניגליכע אַרמעע, האָט געמאַכט אויף דער הויפּט־שטאָדט אַ געוואַלטיגען איינדרוק. אויף די גאַסען האָבען זיך צונויפגעקליבען טויזענדער הונגעריגע אַרבייטער, וואָס האָבען ערוואַרט פון דער נאַציאָנאַלער פערזאַמלונג די פערבעסערונג פון זייער לאַגע און וואָס האָבען די אַריסטאָקראַטיע פיינד געהאַט מיט׳ן גאַנצען האַרצען. די סאָלדאַטען האָבען אפילו צוטריבען דעם המון, אָבער אין עטליכע פאַלקען איז געוועזען צו בעמערקען אַ סימפּאַטיע צום פאָלק. דעם 14־טען יולי (נאָך עד היום אַ יום־טוב ביי די פראַנצויזען) האָט זיך דער המון טויזענדערווייז אַ לאָז געטהון צו דער פעסטונג באַסטיליע מיט דער דעה צו פערחאַפּען דאָרט דאָס געוועהר. דער קליינער גאַרניזאָן פון דער פעס־טונג האָט אויסגעשאָסען, עטליכע צעהנדליג מענשען זענען געפאַלען, אָבער דער המון איז נאָך פערביטערטער און ענערגישער געגאַנגען אויף די פעסטונג. דער המון האָט זיך אַריינגעריסען אין דער פעסטונג, דער גאַרניזאָן האָט אָבגעגעבען די וואָפען, עטליכע סאָלדאַטען, וואָס האָבען זיך געוועהרט, זענען דער׳הרג׳עט געוואָרען, און די פעסטונג באַסטיליע איז אַריבער אין די מאַכט פון פּאַריזער המון. נאָר אַזוי ווי מען האָט מורא געהאַט פאַר דער אַרמעע, וואָס דער קעניג האָט צונויפגעצויגען אַרום פּאַריז, האָבען זיך אַלע פּאַריזער גאַסען בעדעקט מיט באַריקאַדען. די בורזשואַזיע האָט זיך בעוואָפנעט און גיך צונויפגעשטעלט אַ נאַציאָנאַלע גוואַרדיע מיט׳ן מאַרקיז לאַפּאַיעט אָן דער שפּיץ, דעם אייגענעם לאַ־פאַיעט, וואָס האָט זיך העלדיש בעטייליגט אין דעם ענגליש־אַמעריקאַני־שען פרייהייטס־קריעג.

לודוויג דער 16־טער האָט אָבער זיך בשום אופן נישט געקאָנט ענטשליסען צו פֿיהרען קריעג מיט זיין אייגענער בעפֿעלקערונג. ער האָט פֿערשפּראָכֿען דער אויפֿגערעגטער בעפֿעלקערונג פֿונאַנדערצולאָזען די אַרמעע. ער האָט בעשטעטיגט די בעפֿעהלען פֿון די בונטאָווטשיקעס, בנוגע צו פּאַריז, און האָט שלום געמאַכֿט מיט דער נאַציאָנאַלער פֿערזאַמלונג.

די נאַכֿריכֿט, אַז דאָס פֿאָלק האָט אַיינגענומען די באַסטיליע, האָט זיך צוטראָגען איבער גאַנץ פֿראַנקרייך, און אומעדום האָבען זיך איבערגעחזר'ט די אייגענע בונטען. בעזונדערס שרעקליך האָט מען זיך נוקם געווען אין די דערפֿער. די פּויערן האָבען חרוב געמאַכט און פֿערברענט די אַריסטאָקראַטישע שלעסער, און אין מאַנכע ערטער האָט מען ערמאָרדעט די גוטס־בעזיצער און זייערע פֿערוואַלטער. דער אַלגעמיינער בונט אין לאַנד האָט געפֿונען אין דער נאַציאָנאַל־פֿערזאַמלונג אַ וואונדערליכֿען אָבקלאַנג. דעם 4־טען אויגוסט זענען געקומען אין די פֿערזאַמלונג עטליכֿע יונגע אַדעללייט און האָבען געמעלדעט, אַז זיי זאָגען זיך גוטוויליג אָב פֿון די אָבגאַבען און די פּריווילעגיעס, מיט וועלכֿע זיי האָבען זיך ביז איצט בענוצט. די דאָזיגע מעלדונג האָט געהאַט די ווירקונג, אַז באַלד האָבען זיך אויפֿגעהויבען אין דער פֿערזאַמלונג אַנדערע דעפּוטאַטען פֿון די פּריווילעגירטע שטאַטען און האָבען זיך אויך אָבגעזאָגט פֿון זייערע אַלע פּריווילעגיעס. און אין איין איינציגער ביינאַכֿטיגער זיצונג זענען אָבגעשאַפֿט געוואָרען, אָהן אויסקויף, אַלע סאָרטען פֿון פֿעאָדאַלע פּפליכֿטען, פּריווילעגיעס, מאָנאָפּאָלען, וועלכֿע זענען נאָך געבליבען אַלס אַ טרויעריגער זכר פֿון דער פֿעאָדאַלער עפּאָכֿע.

דערווייל האָט די פֿערזאַמלונג ווידער אָנגעהויבען צו פֿיהלען, אַז דער הויף קלויבט זיך עפּעס צו טהון געגען איהר. דער שוואַכֿער לודוויג איז ווידער אַריינגעפֿאַלען אונטער'ן אַיינפֿלוס פֿון דער קעניגין און האָט אָנגעהויבען צונויפֿציהען די אַרמעע אַרום ווערסאַל. אויף אַ מיליטערישען פּאַראַד האָבען די אָפֿיציערען, אין געגענוואַרט פֿון דער קעניגליכֿער פֿאַמיליע, אַראָבגעריסען פֿון זיך די דריי־פֿאַרביגע בענדער (צו דער ווייסער קעניגליכֿער פֿאַרב זענען זייט דעם שטורם פֿון באַסטיליע צוגעקומען די צוויי פֿאַרבען פֿון דער שטאָדט פּאַריז: רויט און בלאָה, אַלס סמן פֿון דער שטאָדטיגער מאַכֿט) און זיי צוטראָטען מיט די פֿיס. די פּאַריזער בעפֿעלקערונג האָט זיך ווידער גענומען פֿאַר די וואָפֿען, און דאָס מאָל האָט זי שוין נישט געוואַרט, ביז מען וועט זי בעפֿאַלען פֿון

קעניגליכען הויף, איז אַליין אַוועק קיין ווערסאַל, האָט זיך אַריינגעריסען אין קעניגליכֿען פּאַלאַץ און געפֿאָהערט, אַז דער קעניג זאָל פֿערלאָזען ווערסאַל און זיך בעזעצען אין פּאַריז. צווישען די אָנפֿאַלער זענען אויך געווען אַ סך פּאַריזער פֿרויען פֿון פֿאָלק. דער קעניג האָט געמוזט נאָכגעבען דעם וואונש פֿון דער בעפֿעלקערונג און איז אַריבערגעפֿאָהרען אין פּאַריז. פֿון דעם טאָג אָן איז ער געוואָרען דער געפֿאַנגענער פֿון דער פּאַריזער בעפֿעלקערונג, וואָס האָט איהם נאָכגעהיט איטליכֿען טריט.

די געזעצגעבונג פֿון דער גרינדונגס־פֿערזאַמלונג. — די קאָנסטיטוציע פֿון יאָהר 1791. — די נייע קירכען־אָרדנונג. — מיראַבאָ. — לודוויג ענטלויפֿט. — דער קריעג. — דער אונטערגאַנג פֿון דער מאָנאַרכיע.

די נאַציאָנאַלע פֿערזאַמלונג האָט זיך אויך גערופֿען די גרינדונגס־פֿערזאַמלונג, ווייל די דאָזיגע פֿערזאַמלונג האָט גענדאַרפֿט גרינדען אַ נייעם סדר אין לאַנד, בעשאַפֿען אַ קאָנסטיטוציע. די דעפּוטאַטען, וואָס זענען פֿון קנעכֿט מיט אַ מאָל געוואָרען האַרען, האָבען נישט געוואָלט וויסען פֿון קיין שום היסטאָרישע טראַדיציעס און האָבען אַלץ גענומען בעשאַפֿען פֿון דאָס־ניי. דער אַיינפֿלוס פֿון דער אויפֿקלערונגס־עפּאָכֿע מיט איהרע שריפֿטשטעלער, דענקער און פֿילאָזאָפֿען (זעה טייל 5) איז געווען מורא'דיג שטאַרק. אַרויסגעבענדיג נייע געזעצען, האָבען זיי זיך גערעכֿענט נאָר מיט אַלגעמיינע כּללים וועגען די נאַטירליכֿע רעכטען פֿון איטליכֿען מענשען און בירגער, און אַלץ, וואָס האָט זיך ענטוויקעלט היסטאָריש, איז געווען פֿאַר זיי נאַריש און נישט גערעכֿט. די מאָנאַרכֿישע אונבעגרענעצטע מאַכֿט איז זיי געווען דערווידער. זיי האָבען אפילו מורא געהאַט, אַז עמיצער אין דער פֿערוואַלטונג זאָל האָבען אַ ברייטע מאַכֿט. אַרום דער גרינדונגס־פֿערזאַמלונג האָט געקאָכֿט און געזידט. די פּאַריזער בעפֿעלקערונג האָט דערפֿיהלט איהר מאַכֿט, זייט זי האָט אַיינגענומען די באַסטיליע און זייט זי האָט מיט געוואַלד אַראָבגעבראַכֿט דעם קעניג אין פּאַריז.

נישט ווייט פֿון דער פֿערזאַמלונג האָבען געאַרבייט אָהן אַ שום שטערונג און פֿעראַנטוואָרטליכֿקייט אַ מאַסע פּאָליטישע קלובען,

און די מיטגליעדער פֿון די דאָזיגע קלובען, וואָס זענען געווען אַ סך ראַדיקאַלער פאַר די גרינדונגס־פערזאַמלונג, האָבען ביטער קריטיקירט די אַרבייט פֿון די דעפּוטאַטען, האָבען געשטעלט אַלץ גרעסערע פאָדערונגען צו די קומענדיגע געזעצען פֿון לאַנד, האָבען זיך געגרייט צו אַנ׳ענטשלאָסענער אונטערנעהמונג מיט דער הילף פון דער פּאַריזער בעפֿעלקערונג, וואָס האָט אייגענטליך נישט־נאָר דעם קעניג געהאַלטען אין געפֿאַנגענשאַפֿט, נאָר אויך די נאַציאָנאַלע פערזאַמלונג. איינער פֿון די דאָזיגע פאָליטישע קלובען, דער יאַקאָבינער קלוב, האָט געהאַט בעציהונגען מיט גאַנץ פראַנקרייך און האָט אומעדום געהאַט זיינע אָבטיילונגען.

איידער די גרינדונגס־פֿערזאַמלונג האָט זיך גענומען פֿאַר אַ פראַקטיש־פּאָליטישע טעטיגקייט, האָט זי בעשלאָסען צוערשט פֿעסטצושטעלען די אַלגעמיינע כללים, לויט וועלכע עס איז מעגליך אַיינצופֿיהרען איין מאָל פֿאַר אַלע מאָל אַ ריכטיג פּאָליטיש לעבען אין לאַנד. נאָך אַ לענגערער בעראַטונג איז די פֿערזאַמלונג אַרויסגעטרעטען מיט איהר „דעקלאַראַציע וועגען די רעכטע פון אַ מענשען און אַ בירגער״. די דעקלאַראַציע האָט ערקלערט, אַז אַלע מענשען זענען גלייך און זענען פערזענליך פריי, דאָס דער גאַנצער צאָהל בירגער פֿון לאַנד, ד. ה. צום פֿאָלק, געהערט די מאַכט אין דער מלוכה, און אַז דאָס פֿאָלק האָט שטענדיג דאָס רעכט אַרויסצוטרעטען געגען די געוועלטיגער, ווען זיי בעדריקען דאָס פֿאָלק.

ווען די פֿערזאַמלונג איז אַריבערגעגאַנגען דערצו, די אַלגעמיינע כללים פראַקטיש דורכצופיהרען – איז דאָס נישט געווען אַזוי לייכט. דער כלל פֿון גלייכקייט איז פראַקטיש דורכגעפֿיהרט געוואָרען כמעט פֿאָלקאָמען: די פריווילעגיעס זענען אָבגעשאַפט געוואָרען, שפעטער האָט מען אפילו צוגענומען פֿון ז׳ער אַריסטאָקראַטיע איהרע טיטעלען און הערבען. פּאָליטיש אָבער איז די אידעע פֿון גלייכקייט געוואָרען שטאַרק בעגרענצט. אַלס בירגער זענען נישט אַנערקענט געוואָרען די פֿרויען; אין די פּאָליטישע וואַהלען האָט זיך נישט געקענט בעטיליגען אַנ׳אָרעמאַן, וואָס צאָהלט נישט ווענינסטענס אָבגאָב דער מלוכה אין אַ סכום פֿון דריי אַרבייטס־טעג.

אונטער׳ן כלל פערזענליכע פֿרייהייט האָט מען פֿערשטאַנען די פֿרייהייט זיך אויסצוקלויבען, וואָס פֿאַר אַ גלויבען מען וויל (גלויבענס־פֿרייהייט), צו רעדען און צו שרייבען אַלצדינג, וואָס שאַדט נישט אַ צווייטען בירגער (וואָרט־ און פרעסע־פֿרייהייט), זיך צונויפֿזאַמלען, וואָ־

און ווי מען וויל, זיך צו בעראַטען וועגען פּריוואַטע אָדער כּללי׳שע ענינים (פרייהיט פון פערזאַמלונגען און חברות).

ביי דער פּראַקטישער דורכפיהרונג פון דער פאָלקס־אויבער־מאַכט האָט זיך די פערזאַמלונג געלאָזט פיהרען פון מאָנטעסקיע׳ס און רוסאָ׳ס אידעען. כמעט אַלע אַנשטאַלטען זענען געווען געגרינדעט אויף וואַהלען, און די טיילונג פון דער מלוכה־אַרבייט איז געווען אַ דריי־פאַכיגע: די פערוואַלטונגס־מאַכט, די אויספיהרענדע מאַכט און די געריכטליכע. די פערוואַלטונגס־מאַכט (אויך געזעצגעבענדע) איז בעשטאַנען פון איין פּאַלאַטע פון געוועהלטע דעפּוטאַטען, ־ נישט ווי אין ענגלאַנד און אַמעריקאַ – פון צוויי פּאַלאַטעס. די אויס־פיהרענדע מאַכט ליעגט אין די הענד פון קעניג, וואָס האָט צו זאָגען אויף דער אַרמעע, אויפ׳ן פלאָט, אויף דער פּאָליציי, און וואָס פיהרט די אויסערע דיפּלאָמאַטישע פּאָליטיק. ער האָט אויך דאָס רעכט צו לעגען זיין וועטאָ (זיין פערבאָט) אויף די בעשלוסען פון דער פּאַלאַ־טע; אָבער ווען די פּאַלאַטע בעשליסט דאָס אייגענע דריי מאָל נאָכאַנאַנד, האָט זיין „וועטאָ" מעהר קיין כח נישט. דער קעניג פיהרט זיי־נע מלוכה־געשעפטען דורך מיניסטאָרען, וועלכע זענען פעראַנטוואָרט־ליך פאַר דער פּאַלאַטע, און וואָס טאָרען נישט זיין צוגלייך קיין דעפּו־טאַטען פון דער פּאַלאַטע. די געריכטליכע מאַכט, אויך אַ געוועהל־טע אויף זעכס יאָהר, איז פאָרמעל געווען אונטער דער השגחה פון קעניג און יוסטיץ־מיניסטער, פאַקטיש אָבער – אַבהענגיג פון דער פּאַ־לאַטע. אין אַלגעמיין איז די טיילונג פון דער מלוכה־מאַכט געווען מעהר אויפ׳ן פּאַפּיר ווי אויף דער וואַהר. די געריכטליכע און די אויספיהרענדע מאַכט איז נישט געווען זעלבסטשטענדיג, און איז געווען פאָלקאָמען אַבהענגיג פון די וואַהלען אין די פּאַרטייען צווישען די אקטיווע בירגער. דער קעניג איז געווען דער איינציגער, וואָס האָט בעקומען די מאַכט נישט צוליעב די וואַהלען, נאָר צוליעב אַ היסטאָרישער טראַדי־ציע (מנהג). ער איז געווען דער איינציגער, וואָס האָט בעקומען אַ היס־טאָרישע אַנערקענונג, חאָטש די גאַנצע גרינדונגס־פערזאַמלונג האָט זיך נישט גערעכענט מיט קיינע היסטאָרישע טראַדיציעס. און די דאָזיגע סתירה האָט פריהער אָדער שפּעטער געמוזט פיהרען צו אַ רעפּובליק.

די רעכט פון פאָלק אַרויסצוטרעטען געגען דער מאַכט, ווען זי בעדריקט די בעפעלקערונג, האָט מען נישט געקענט פּראַקטיש קלערער פאָרמולירען, ווייל עס איז געווען דאַמאָלס געפעהרליך אַרויסצוגעבען געזעצען אין דעם פּרט, ווען די

בעפֿעלקערונג איז געווען שטאַרק אויפגערעגט און איז גרייט געווען אַלע ווילע צו נייע בונטען.

שאַפֿענדיג אַ נייעם סדר אין לאַנד, האָט זיך די גרינדונגס־פערזאַמלונג געמוזט פערנעהמען מיט דער קירכֿען־פראַגע. די מייסטען דעפּוטאַטען זענען דורכֿגעגאַנגען די שולע פֿון דער אויפֿקלערונגס־עפּאָכֿע און זענען פֿריי געוועזען פֿון די אַבערגלויבענישען, אַז די קירכֿע איז פֿון גאָט און אַז מען טאָר זי נישט פֿערגלייכֿען מיט די איבריגע מענשליכֿע מלוכה־אַנשטאַלטען. די פערזאַמלונג האָט גיך בעשלאָסען נאָכֿצוטהון די אַנדערע אויפֿגעקלערטע דעספּאָטען (פֿריעדריך, יאָזעף) און צו צונעהמען פֿאַר דער מלוכה דעם גרויסען ערד־בעזיץ פֿון די גייסטליכֿע קאָרפּאָראַציעס. די צוגענומענע גיטער האָבען בעטראָפֿען דריי מיליאַרד פֿראַנקען. אַזוי ווי די פֿינאַנצ־לאַגע אין פֿראַנקרייך איז געווען זעהר פֿערפּלאָנטערט, האָט אפֿילו די גייסטליכֿקייט געמוזט אָננעהמען צו גוטען די דאָזיגע עקספּראָפּריאַציע. נאָר אַזוי ווי דורך איהר האָט די גייסטליכֿקייט פערלאָרען איהרע איינקינפֿטע, האָט די פֿערזאַמלונג זי געמוזט פערזאָרגען מיט שכירות. ווען עס האָבען זיך אָנגעהויבען די בעראַטונגען וועגען די שכירות, האָט די קאַטוילישע קירכֿע ערקלערט, אַז די פֿערזאַמלונג האָט נישט דאָס רעכֿט זיך אַריינצומישען אין גייסטליכֿע אַנגעלעגענהייטען. דאַמאָלס האָט די פֿערזאַמלונג פֿערמאַכֿט די אַלטע יעפּאַרכיעס און האָט בעשלאָסען, אַז פֿון היינט אָן קלויבען אויס די עפּיסקאָפּען די גובערנסקע פֿערזאַמלונגען, און די אָרטיגע גייסטליכֿע--די אָרטיגע אַקטיווע בירגער. פֿאַר די פֿרומע קאַטאָליקען איז דאָס געווען אַ געוואַלטיגע בעליידיגונג פֿון פֿריידענקער, וואָס מישען זיך אַריין אין דאָס הייליגע קירכֿליכֿע לעבען. דער פּויפּסט האָט פֿערשאָלטען די אַזוי אָנגערופענע „בירגערליכֿע קירכֿענ־אָרדנונג”; אַ גרויסע צאָהל גייסטליכֿע האָבען זיך אָבגעזאָגט צו פֿאָלגען דעם נייעם קירכֿענ־געזעץ, און די קליינע צאָהל עפּיסקאָפּען און גייסטליכֿע, וואָס האָבען אַנערקענט דעם נייעם קירכֿענ־געזעץ, זענען בעטראַכֿט געוואָרען פֿון פּויפּסט ווי אַבטריניגע.

נישט אַלע דעפּוטאַטען פֿון דער גרינדונגס־פֿערזאַמלונג זענען געווען גלייכֿגעשטימט. אַ טייל זענען געווען נעגען דער רעוואָלוציע, אַנ׳אַנדער טייל איז געווען דערפֿאַר, אַז די רעוואָלוציע זאָל נאָך ווערען שטאַרקער. די מעהרהייט דעפּוטאַטען איז געווען דערפֿאַר, אַז מען זאָל זיך וועניגער אָבגעבען מיט אַלגעמיינע פֿרייהייטס־כּללים און זיך מעהר נעהמען פֿאַר דער פּראַקטישער דורכֿפֿיהרונג פֿון די נייע רעפֿאָרמען. בעסער אָבער

פֿאַר אַלעמען האָט פֿערשטאַנען די לאַגע פֿון דעם צובונטעוועטען לאַנד דער דעפּוטאַט גראַף מיראַבאָ. ער האָט גענומען אַ שטאַרקען אַנטייל אין דער רעוואָלוציע און איז געווען מיט'ן גאַנצען האַרצען פֿאַר פּאָליטישע פֿרייהייט און ראַדיקאַלע רעפֿאָרמען, נאָר ער איז געווען אַנ'איבערציינטער אָנהענגער פֿון דער מאָנאַרכיע און האָט געגלויבט, אַז נאָר אַ שטאַרקע קרעפֿטיגע דעמאָקראַטישע מאָנאַרכיע וועט קענען דורכפֿיהרען פּראַקטיש די נייע רעפֿאָרמען, נישט אַריינטרייבענדיג די בעפֿעלקערונג אין די אָבגרונדען פֿון אַ פֿאָלקס־רעוואָלוציע. מיראַבאָ איז געווען איינער פֿון די גרעסטע רעדנער אין דער פֿערזאַמלונג. ער האָט נישט נאָר געהאַט פֿאַר זיך אַ קלאָרעס פּראָגראַם, נאָר ער האָט אויך געפּרובט דורכפֿיהרען עטליכע פּונקטען פֿון זיין פּראָגראַם. ער האָט געהאַט געהיימע פֿערבינדונגען מיט'ן הויף און איז געוואָרען איינער פֿון דעם קעניגס־ראַטגעבער. אָבער עס האָט איהם געפֿעהלט דאָס פֿאָלקאָמע צוטרויען סיי פֿון דער פֿערזאַמלונג, סיי פֿון דעם קעניגליכען הויף. די פֿערזאַמלונג האָט איהם נישט געטרויט און האָט איהם בעטראַכט ווי אַ קאַריעריסט; דער קעניגליכער הויף האָט נישט געקאָנט פֿערגעסען זיין פֿריהערדיגע רעוואָלוציאָנערע פֿערגאַנגענהייט, און האָט נישט פֿערשטאַנען זיינע אידעען וועגען אַ דעמאָקראַטישע מאָנאַרכיע, און די גאַנצע אַרבייט פֿון דעם גרויסען פֿאָלקס־פֿיהרער האָט צו קיין ממשות'דיגער זאַך נישט געבראַכט. אין יאָהר 1791 איז ער פּלוצלינג געשטאָרבען, גראָד אין אַ צייט, ווען אויף דאָס לאַנד, אינעווייניג צובונטעוועט, האָבען זיך געקליבען עסטרייך און דייטשלאַנד מיט זייערע אַרמעען.

די גייסטליכקייט און די פֿרומע קאַטאָליקען זענען געווען שטאַרק ערביטערט צוליעב די נייע קירכען־אָרדנונג. פֿון דער אַריסטאָקראַטיע זענען אַ סך אַנטלאָפֿען קיין אויסלאַנד און האָבען נישט אויפֿגעהערט אויסצובעטען אַנ'אַרמעע געגען די צובונטעוועטע פֿראַנצויזען. זיי אַליין האָבען אויך צונויפֿגעקליבען אַנ'אַרמעע אין די בעזיצונגען פֿון אַנ'עפּיסקאָפּ, ביי דער גרענעץ פֿון פֿראַנקרייך. גלייכצייטיג האָט די רעוואָלוציע אין פֿראַנקרייך אַריינגעצויגען די מלוכה אין פֿערשידענע שטרייטיגקייטען מיט איהרע שכנים. למשל, די אָבשאַפֿונג פֿון די פֿעאָדאַלע מנהגים אין מזרח־פֿראַנקרייך (עלזאַס, לאָטרינגען) האָט אָנגעריהרט די מאַטעריעלע אינטערעסען פֿון די דייטשע פֿירשטען, וואָס האָבען דאָרטען געהאַט שטיקער ערד. אין אַוויניאָן (ז. ט. 5), וואָס האָט געהערט צום פּויפּסט, האָט די בעפֿעלקערונג פֿערטריבען די פּויפּסטליכע בעאַמטע און די

שטאָדט בעהעפּט צו דער פראַנצויזישער טעריטאָריע. אין בעלגיען האָט די נאַציאָנאַל־פערזאַמלונג מן הצד געהאַלטען פאַר די בעפעלקערונג, וואָס האָט זיך געבונטעוועט געגען די עסטרייכישע רעגיערונג, א. אַ. וו.

די אַלע שטרייטיגקייטען האָבען אָבער נאָך דערווייל נישט געפיהרט צו אַנ׳אָפענעם קריעג מיט אויסלאַנד. צו דער צייט איז אייראָפּא געווען שטאַרק פערנומען מיט איהרע אייגענע עסקים. יאָזעף דער צווייטער איז געשטאָרבען, איבערלאָזענדיג די עסטרייכישע טעריטאָריען אין אַ שלעכטען צושטאַנד. זיין ברודער לעאָפּאָלד, אַנ׳אויסגעצייכענטער דיפּלאָמאַט, האָט געדאַרפט פעררעכטען דאָס, וואָס דער ברודער האָט קאַליע געמאַכט, נישט אָנריהרענדיג דערביי זיינע הויפּט־רעפאָרמען (ווי די אָבשאַפונג פון דער לייבאייגענשאַפט א. אַ. וו.). לעאָפּאָלד האָט בערוהיגט דעם גרעסטען טייל פון דער געמישטער בעפעלקערונג דערמיט, וואָס ער האָט איהר געגעבען געוויסע נאַציאָנאַלע הנחות. בעלגיען האָט ער ווידער פערנומען מיט זיין אַרמעע. מיט טערקיי האָט ער געמאַכט שלום, ווייל לויט זיין מיינונג לויהנט בעסער פאַר עסטרייך אַ שטאַרקע טערקישע מלוכה, ווייל וואָס שוואַכער עס ווערט טערקיי, אַלץ שטאַרקער ווערט רוסלאַנד, דער נאַטירליכער שונא פון עסטרייך. לעאָפּאָלד האָט זיך בכלל אויסגעצייכענט מיט זיינע גרויסע דיפּלאָמאַטישע פעהיגקייטען און האָט נישט ליעב געהאַט זיך צו פערפלאָנטערען אין אונניצליכע מלחמות.

צוגלייך מיט וויען איז פעטערבורג געווען אַ וויכטיגער צענטער פון דער אייראָפּעאישער פּאָליטיק. חאָטש יעקאַטערינא די צווייטע איז געווען אַ פיינד פון דער רעוואָלוציע אין פראַנקרייך, נאָר זי האָט געהאַט דאַמאָלס שטאַרק צו טהון מיט די שוועדען און די טערקען, און זי האָט געדאַרפט שטאַרק אַכטונג געבען אויף פּוילען, וואָס איז אָקאָרשט צוטיילט געוואָרען צווישען די מלוכות (זעה טייל 5).

די אייראָפּעאישע פּאָליטישע לאַגע איז דערום געווען אַזוינע, אַז די מלוכות זענען נישט געווען צוגעגרייט זיך אַריינצומישען אין די פראַנצויזישע אינערע לאַגע. די אַריסטאָקראַטיע אין פראַנקרייך צוגלייך מיט׳ן קעניג האָבען אָבער שטאַרק געהאָפט אויף די אַריינמישונג פון די פרעמדע מלוכות, און די נישט־בעגרינדעטע האָפנונג האָט געפיהרט דערצו, אַז די מאָנאַרכיע אין פראַנקרייך איז אַריינגעפאַלען אין דער גרעסטער סכנה.

אין זיינע שריפטליכע עצות פלעגט מיראַבאָ אָפט בעטראַכטען דעם פּלאַן וועגען דעם, צי זאָל דער קעניג אַנטלויפען פון פראַנקרייך און צי זאָל ער אַרויס געגען די נאַציאָנאַל־פערזאַמלונג, וואָס ווערט אַלץ רעוואָלוצי-

יאָנערער, מיט אַ מיליטערישער מאַכט. מיראַבאָ איז געווען פֿאַר דעם פּלאַן, ווייל ער האָט פֿאָראויסגעזעהען, אַז די קעניגליכע מאַכט פֿאַלט מיט יעדען טאָג אַלץ נידעריגער, צוליעב די בעשלוסען פֿון דער נאַציאָנאַל־פֿערזאַמלונג, נאָר מיראַבאָ האָט מיט אַלע קרעפֿטען דעם קעניג אָבגעראַטען אַרייצומישען אין דעם קאַמפּף מיט דער בעפֿעלקערונג די אויסלענדישע מלוכות. ער איז געווען איבערצייגט, אַז אַזאַ אַריינמישונג פֿון פֿרעמדע וועט צופֿלאַקערען דעם פּאַטריאָטיזם ביי די פּראַנצויזען צו אַ העליש פֿייער, און אַלע, וואָס האָבען אונטערהאַנדעלט מיט פֿרעמדע מלוכות, וועט מען פֿעררעכענען פֿאַר פֿעררעטער (בוגדים). נאָר אין קעניגליכען הויף האָט מען מיראַבאָ'ס ווערטער נישט פערשטאַנען.

זומער 1791 האָבען דער קעניג און די קעניגין, מאַריאַ אַנטואַנעטע, אַנ'עסטרייכישע פּרינצעסין, די שוועסטער פֿון לעאָפּאָלד'ען, געפּרובט אַנטלויפֿען פֿון פּאַריז און זיך פֿעראייניגען מיט דער אַרמעע אין מזרח־פֿראַנקרייך (ז. אויבען). דאָרטען האָבען זיי גערעכענט צו בעקומען שטיצע פֿון לעאָפּאָלד'ען, וואָס וועט פֿעראייניגען זיין אַרמעע מיט דער קליינער אַרמעע פֿון קעניג. די בעפֿעלקערונג פֿון פּאַריז האָט אָבער נאָכגעיאָגט די קעניגליכע קאַרעטע, זי נעחאַפּט אין וואַרען און מיט חרפּה אונטער אַ וואַך צוריקגעבראַכט די קעניגין און דעם קעניג קיין פּאַריז. נאָך דער חרפּה איז די לאַגע פֿון קעניג געוואָרען שוין אונערטרעגליך. אום צו ראַטעווען די קרוין, האָט לודוויג בעשטעטיגט די קאָנסטיטוציע פֿון דער גרינדונגס־פֿערזאַמלונג, חאָטש אַלע האָבען געצוי געוואוסט, אַז ער קאָן די דאָזיגע קאָנסטיטוציע נישט סובל זיין.

אין די צוויי יאָהר פֿון 1791–89 האָבען אַפֿילו שוין די לינקע פֿון דער בורזשואַזיע אַיינגעזעהען, אַז מען טאָר נישט מיט אַמאָל אַלץ אָבשאַפֿען. די דעפּוטאַטען האָבען שוין אָנגעהויבען צו פֿיהלען די מאַכט פֿון צובונטעוועטען המון, און זענען שוין נישט געווען אַזוי דאַגעגען צו פֿערפֿעסטיגען די קעניגליכע מאַכט. אָבער נאָכדעם, ווי דער קעניג האָט געפּרובט אַנטלויפֿען, איז שוין אונמעגליך געווען אַיינצוהאַלטען די מאַסען געגען דעם קעניג. דער קלוב פֿון די פֿעליאַנער (אַ מין ליבעראַלע פּאַרטיי), ווי די בלוטיגע רציחות פֿון דער נאַציאָנאַלער גוואַרדיע געגען דעם פּאַריזער המון, וואָס האָט געפֿאָדערט, אַז מען זאָל אָבשאַפֿען דאָס קעניגטום פֿון פֿראַנקרייך, האָבען שוין בעשיינפערליך בעוויזען, וואָס פֿאַר אַנ'אונטערשיעד עס איז פֿאַרהאַן אין די מיינונגען צווישען דער בעמי־

טעלטער בורזשואַזיע, די אַקטיווע בירגער, און די אָרימע אַרבייטער, די פּאַסיווע.

אין דער דאָזיגער אונרוהיגער צייט האָט די גרינדונגס־פֿערזאַמלונג געענדיגט איהרע אַרבייטען, אָבער נאָך אַ מינוט פֿאַר׳ן פונאַנדערגעהען זיך האָט זי אָנגענומען אַ בעשלוס, וואָס האָט שפּעטער זיך אַרויסגעוויזען פֿאַר זעהר שעדליך. אַ דאַנק דעם פֿיהרער פֿון יאַקאָבינער קלוב, ראָבעספּיער, איז בעשלאָסען געוואָרען, אַז די איצטיגע גרינדער־דעפּוטאַטען מעגען נאָר דאַמאָלס וויעדער אויסגעקליעבען ווערען אין דער פּאַלאַטע, דערנאָך ווי ביי דער ערשטער פּאַלאַטע וועט זיך ענדיגען די פֿולמאַכטען, און מען וועט שוין קלייבען אַ צווייטען מאָל דעפּוטאַטען אין פּאַלאַטע. צוליעב דעם בעשלוס זענען אין די ערשטע פּאַלאַטע נישט אַריין די געניטעסטע און וויכטיגסטע מענשען פֿון לאַנד. זייער אָרט האָבען פֿערנומען מיטעלמעסיגע דעפּוטאַטען, יונגע און אַלענפֿאַלס ווענינער געניטע. די גרעסטע פּערטרעטונג האָט געהאַט אַ גרופּע דעפּוטאַטען, וואָס האָבען זיך גערופֿען זשיראָנדיסטען. דאָס זענען געווען אײדעלע, נישט פּראַקטישע לייט, וואָס האָבען גע׳חלומט נישט נור וועגען אַ רעפּובליק, נאָר וועגען אַזאַ נאַיוועך רעפּובליק ווי צו די צייטען פֿון די אַלטע גריכען און רוימער. אָבער מיט דער צייט איז אַלין שטאַרקער געשטיגען די מאַכט פֿון די קלובען, וואו עס זענען געווען די פֿיהרער דער גרויזאַמער פֿאַנאַטישער ראָבעספּיער און דער הויכבעגאַבטער אָבער אויסגעלאַסענער דאַנטאָן. די הויפּט־אויפגאַבע פֿון דער פּאַלאַטע איז געווען צו ענדיגען דעם קאַמפּף מיט די גייסטליכע און די „עמיגראַנטען“ (ד. ה. מיט דער אַריסטאָקראַטיע, וואָס איז ענטלאָפֿען קיין אויסלאַנד מלחמה צו האַלטען מיט דער פֿראַנצויזישער רעוואָלוציע), וועלכע עס האָט אָנגעהויבען די גרינדונגס־פֿערזאַמלונג. וועגען פּשרות איז קיין שום רעד נישט געווען. אדרבה, מען האָט געפֿיהרט דעם קאַמפּף מיט די עקסטע מיטלען. ערשטענס האָט מען קאָנפֿיסקירט דאָס פערמעגען פֿון די עמיגראַנטען. צווייטענס האָט די פּאַלאַטע בעשלאָסען אויסצווייזען פֿון פֿראַנקרייך איטליכע גייסטליכען, וואָס האָט נישט געשוואָרען טרייקייט דער נייער קירכען־אָרדנונג, ווען אַזאַ אויסווייזונג פֿערלאַנגען 20 אונטערשריפֿטען פֿון די אַקטיווע בירגער. גלייכצייטיג האָט די פּאַלאַטע בעשלאָסען צו פֿערלאַנגען ביי די מלוכות, אַז זיי זאָלען נישט שטיצען די עמיגראַנטען אין זייערע פּלענער.

אונטערדעסען האָבען זיך די מלוכות אַלין שטאַרקער פֿעראײנטע־

רעסירט מיט די אינערע אַנגעלעגענהייטען אין פֿראַנקרייך, און דער אימ־
פּעראַטאָר לעאָפּאָלד האָט ענערגיש אָנגעהויבען אַרבייטען געגען די פֿראַנ־
צויזען, וואָס זענען אַלץ געגאַנגען ווייטער אין זייער רעוואָלוציאָנערער
טעטיגקייט. ער האָט אַרויסגעגעבען אין דעם זין עטליכע מאַניפֿעסטען
און אָנגעהויבען פֿיהרען אונטערהאַנדלונגען מכּח אַ קאָנגרעס פֿון די
מלוכות, וואָס זאָלען בעראַטען געמיינזאַם די פֿראַנצויזישע אַנגעלעגענ־
הייטען. לעאָפּאָלד האָט אָבער אַ גרויסען טעות נעהאַט, מיינענדיג מיט
אַזוינע נענג אָבצושרעקען די פֿראַנצויזען. די סטראַשונקעס פֿון לעאָפּאָלד
האָבען אַרויסגערופֿען אין פֿראַנקרייך אַ גרויסע ערביטערונג, און עס איז
דערגאַנגען ביז צו אַנ׳אָפּענעם קריעג, וואָס לעאָפּאָלד האָט דאָס גאָר
נישט געוואָלט. לעאָפּאָלד איז געשטאָרבען עטליכע וואָכען פֿאַר דער
קריעגס־ערקלערונג, און די עסטרייכישע מלחמה געגען פֿראַנקרייך איז
אויסגעקומען צו פֿיהרען זיין נאָכפֿאָלגער דעם יונגען פֿראַנץ דעם
צווייטען, און דעם פּרייסישען קעניג פֿריעדריך־ווילהעלם דעם צווייטען.
אַנשטאָט צו בעפֿרייען לודוויג׳ען, האָבען די דייטשע אַרמעען
נאָך פֿערערגערט זיין לאַגע. ער האָט נישט געקאָנט אַרונטערנעהמען
פֿון זיך דעם חשד, אַז ער, דער העכסטער בעפֿעהלסהאָבער פֿון דער
פֿראַנצויזישער אַרמעע, פֿיהרט פֿערהאַנדלונגען מיט׳ן שונא
און איהם איז ליעב אַ נצחון פֿון די פֿיינדליכע וואַפֿען. און ווען בײַ
דעם אָנפֿאַנג פֿון קריעג האָט זיך די פֿראַנצויזישע אַרמעע אַרויסגע־
וויזען פֿאַר אַ שלעכטע, וואָס האָט שוין אויספּעיעט צו פֿערליערען די
אַלטע מעלות פֿון דער אַריסטאָקראַטישער צייט, און האָט נאָך
נישט בעקומען די מעלות פֿון דער דעמאָקראַטישער, האָט די
עפֿענטליכע מיינונג נאָר בעשולדיגט דערין דעם קעניג און זיינע ראַט־
געבער. גלייכצייטיג האָט נאָך דער קעניג צורייצט די עפֿענטליכע מיינונג
דערמיט, וואָס ער האָט נישט געוואָלט בעשטעטיגען די בעשלוסען וועגען
די גייסטליכע און עמיגראַנטען, וואָס די פּאַלאַטע האָט אָנגענומען. די
נאָכריכט פֿון לעצטען מאַניפֿעסט פֿון דעם פּרייסישען בעפֿעהלסהאָבער
האָט געגעבען דער פֿראַנצויזישער קעניגליכער מאַכט דעם לעצטען קלאַפּ.
דעם 10־טען אויגוסט 1792 האָבען זיך די אַרבייטער־מאַסען אַ לאָז געטהון
צום קעניגליכען פּאַלאַץ. די צובונטעוועטע מאַסען האָט פֿונאַנדערגעטריע־
בען די שטאָדטיגע דומע און פֿערביטען די אַלטע מיטגליעדער מיט
אייגענע נייע. די נאַציאָנאַלע גוואַרדיע האָט נישט געוואוסט, אויף וועמענס
צד צו זיין, און האָט נישט פֿערהאַלטען די בונטאָווּשציקעס. דעם קעניג׳ס

שווייצערישע גוואַרדיע האָט זיך געפּרובט ענטגעגענשטעלען די מאַסען, אָבער דער קעניג האָט געוואוסט, אַז זיין גוואַרדיע איז צו שוואַך געגען די מאַסען, און האָט זיי געהייסען אַוועקגעהן פון פּאַלאַץ. דאָס פאָלק האָט די דאָזיגע גוואַרדיע, ביים אָבציעהען, אין גאַנצען אויסגעמאָרדעט, דערנאָך אַרעסטירט דעם קעניג און די קעניגין און זיי אָבגעפיהרט אין אַ געפענגעניש. דער פּאַלאַסטע איז מעהר נישט געבליבען, ווי צו בעשטע־טיגען דאָס, וואָס איז געוואָרען אָבגעטהון אָהן איהר. זי האָט ערקלערט, אַז אין פראַנקרייך איז די מאָנאַרכיע אָבגעשאַפט, און האָט איינ־געלאַדען די בעפעלקערונג אויסצוקלויבען אַ נאַציאָנאַלען קאָנווענט (פערזאַמלונג), וואָס זאָל צונויפשטעלען אַ נייע קאָנסטיטוציע פאַר פראַנקרייך.

צווייטעס קאַפּיטעל.

די פראַנצויזישע רעפּובליק.

דער קאַמפּף מיט די פעראייניגטע מלוכות. — דער קאָנווענט. — דער משפּט אויפ'ן קעניג. — דער אונטערגאַנג פון די זשיראָנדיסטען. — דער טעראָר. — די מלחמות. — דער סוף פון טעראָר. — דאָס דירעקטאָריום. — דער 10־טער נאָוועמבער 1799. —

די דייטשע אַרמעען, וואָס האָבען זיך געצויגען צו די פראַנצויזישע גרענעצען, האָבען געהאַט צו טהון איינענטליך מיט אַ לאַנד, וואָס איז כמעט נישט געווען בכח צו פיהרען אַ מלחמה מיט אַן אויסלענדישער מלוכה. פאַר די פערבינדעטע אַרמעען איז אויגענטליך געווען אַ קלייניג־קייט זיך אַריינצורייסען אין פּאַריז און זיך אָבצורעכענען מיט די רעוואָ־לוציאָנערען. אין חיל, וואָס פראַנקרייך האָט אַרויסגעשטעלט געגען שונא, איז נישט געווען קיין דיסציפּלין און קיין צוטרוי צו די גענעראַלען. לאַפּאַיעט, וואָס האָט קאָמאַנדירט איבער אַ טייל פון דער פראַנצויזישער אַרמעע, ערפאַהרענדיג, אַז דער קעניג איז געפאַנגען, האָט געוואָלט אַוועק מיט זיין אַרמעע קיין פּאַריז, צו ראַטעווען דעם קעניג פון דעם צובונטעוועטען המון, אָבער זיינע סאָלדאַטען האָבען איהם נישט געהערט און ער אַליין האָט געמוזט ענטלויפען אין דייטשלאַנד. די קאָנסטיטוציע פון 91־טען איז בטל געוואָרען, דער קעניג איז געווען אונטער אַ וואַך, די

מיניסטאָרען זענען געווען מאַכטלאָז, פּאַריז איז געווען אין די הענד פֿון בעוואָפֿענטען המון און פֿון דער שטאָדיגער דומע, וואָס איז אויך געווען די פֿערטרעטונג פֿון המון, און אין גאַנץ פֿראַנקרייך האָבען אַרומגע-בלאָנדזעט מחנות נישט-צופֿריעדענע מענשען, וואָס האָבען זיך שוין גענוג אַנגעליטען פֿון דער רעוואָלוציע. אין דער דאָזיגער שווערער צייט האָבען די פֿראַצוינזען אַרויסגעוויזען די העכסטע איידעלסטע און די ניעדריגסטע גרויזאַמסטע געפֿיהלען פֿון דער מענשליכער נאַטור: די בעגייסטערטע פּאַטריאָטישע געפֿיהלען האָבען געגעבען די פֿראַנצויזען כּחות צו קעמפּפען מיט איראָפּאַ, און די אָרגאַניזאַציע, וואָס איז נויטיג געווען צום קאַמפּף, איז בעשאַפֿען געוואָרען מיט די שרעקליכע טעראָריסטישע מיטלען, וואָס האָט מיט אַ טהירישער גרויזאַמקייט אָבגערייניגט דאָס לאַנד פֿון אַלע נעזעלשאַפֿטליכע עלעמענטען, וואָס האָבען געשטערט דער רעוואָלוציע. אָן דער שפּיץ, סיי פֿון בעגייסטערטען פּאַטריאָטיזם, סיי פֿון דער טעראָ-ריסטישער אָרגאַניזאַציע, איז געשטאַנען דאַנטאָן. ער האָט בעוואָפֿענט פֿראַנקרייך, ער האָט צונויפֿגעשטעלט די פּאָלקען פֿון פֿרייוויליגע, וואָס האָבען זיך געריסען צו דער פּאַטריאָטישער מלחמה. די גרויסע נאַציאָנאַלע בעגייסטערונג און דער שטענדיגער צופֿלוס פֿון פֿרישע קרעפֿטען, ווי אויך די נישט-אויסגעהאַלטענע גענג פֿון די פֿערבינדעטע פֿיינדליכע אַרמעען האָבען געראַטעוועט פֿראַנקרייך. די פּרייסישע אַרמעע האָט בעקומען אַ מפּלה ביי וואַלמי, די עסטרייכישע—ביי זשעמאַפּ; דער פֿראַנצויזישער חיל איז נאָך אַריבער די אייגענע גרענעצען און האָט נאָך פֿערנומען בעלגיען און די שטעדט, וואָס ביים מיטעלען רהיין.

גלייכצייטיג אָבער מיט די פּאַטריאָטישע געפֿיהלען האָבען זיך צו-שפּיעלט אין פֿראַנקרייך אַנדערע געפֿיהלען: אַ חשד צו אַלעמען, וואָס האָבען נישט געקענט צופֿרידען זיין מיט דער רעוואָלוציע, די שנאה פֿון די נידעריגערע קלאַסען צו די העכערע, און די תאוה זיך בלוטיג נוקם צו זיין אָן זיי פֿאַר זייערע אַלטע חטאים. דאַנטאָן האָט אומישנע גע-שטיצט אַלע די דאָזיגע געפֿיהלען ביי דער מאַסע. אַלס יוסטיץ-מיניסטער האָט ער זיך אויסגעבעטען ביי דער געזעצגעבענדיגער פֿערזאַמלונג דאָס רעכט צו מאַכען הויז-זוכונגען ביי די פּאַריזער, צו אַרעסטירען די גייסט-ליכע, וואָס האָבען נישט געגעבען קיין שבועה, די קרובים פֿון די עמי-גראַנטען און בכלל אַלע פֿערדעכטיגע מענשען. די געפֿענגענישען זענען אָנגעפּאַקט געוואָרען מיט אַזוינע אומגליקליכע, וועלכע עס איז בעשערט געווען צו זיין קרובים פֿון די עמיגראַנטען. און איינמאָל האָט מען אומישנע

גענומען רייניגען די געפֿענגענישען אויף אַזאַ אופן: אַ פּאָר הונדערט ־מענ־
שען פֿון המון האָבען זיך אַריינגעריסען אין די געפֿענגענישען און גענומען
איינציגווייז אויסקוילענען די דאָזיגע „פֿערברעכער", „פֿעררעטער" (בוגדים)
און „אַריסטאָקראַטען", נישט אַכטענדיג, צי עס איז אַ מאַן, אַ פֿרוי, אָדער
אַ קינד. אין איין געפֿענגעניש האָט מען אַזוי אויסגעקוילעט 43 קליינע
קינדער, דערביי האָט מען געשענדט די אונגליקליכע קרבנות און אין
די צווישען־צייטען פֿון איין שחיטה ביז דער צווייטער האָט מען גע־
שכּור'ט, געהוליעט און זיך ווילד משמח געווען. די דאָזיגע שחיטה,
בעקאַנט אונטער'ן נאָמען „די שחיטה פֿון סעפּטעמבער אין יאָהר 1792",
האָט געדויערט דריי טעג, פֿאַר אַלעמען אין די אויגען. אין פּאַריז האָט
מען דאַמאָלס אויסגעקוילעט אַנדערטהאַלבען טויזענד מענשען, דערנאָך
האָבען זיך די באַנדעס געלאָזען אויף דער פּראָווינץ, וואו זיי האָבען גע־
טהון די אייגענע בלוטיגע אַרבייט. דאַנטאָן האָט דערנאָך גערעכטפערטיגט
די שחיטה מיט די ווערטער: „דאָס פֿאָלק האָט זיך אָבגערעכענט מיט
זיינע שונאים", חאָטש דאָס פּאָלק, חוץ אַ קליינע באַנדע רוצחים, האָט
דערמיט נישט געהאַט צו טהון.

באַלד נאָך די סעפּטעמבער־טעג האָט זיך צונויפֿגעקליבען דער קאָנ־
ווענט. די זשיראָנדיסטען, וואָס זענען אין דער ערשטער פּאַלאַטע געזע־
סען לינקס, זענען אַריבער אויף רעכטס. זיי זענען געבליבען ביי
זייערע אַלטע ראַדיקאַלע אַנזיכטען, אָבער זיי זענען געווען צו אַנשטענדיג,
אַז זיי זאָלען קענען שווייגען, ווען אין לאַנד האָט מען עפֿענטליך גענו־
מען טרעטען מיט די פֿיס די איינפֿאַכסטע מענשליכע פּרינציפּען, ווען
מען האָט עפֿענטליך אָנגעהויבען צו רויבען און מאָרדען. און אין קאָנ־
ווענט האָבען די זשיראָנדיסטען אָנגעהויבען צו פֿיהרען אַ קאַמפּף געגען
דער שטאָדטיגער דומע, געגען דעם יאַקאָבינער־קלוב און דאַנטאָנ'ען.
לינקס אַרום דאַנטאָנ'ען און ראָבעספּיער'ען זענען געזעסען די מאָנטאַ־
ניאַרען, וואָס זענען געווען פֿאַר דער רעוואָלוציאָנערער. פּראַק־
טיק. אין מיטען זענען געזעסען אין אַ גרויסער צאָהל דעפּוטאַטען (דער
„זומפּ", ווי מען האָט גערופֿען דעם דאָזיגען „צענטר"), וואָס האָבען נישט
געהאַט קיין פֿעסטע מיינונג, און וועלכע האָבען שטאַרק מורא געהאַט
פֿאַר די יאַקאָבינער־קלובען.

בעזונדערס שטאַרק האָט זיך אַרויסגעוויזען דער אונטערשיעד פֿון
ביידע הויפּט־פּאַרטייען, ווען מען האָט זיך גענומען בעראַטען וועגען דער
צוקונפֿט פֿון געפֿאַנגענעם קעניג. די זשיראָנדיסטען האָבען זיך אַרויסגע־

זאָגט, אַז דער קאָנווענט דאַרף איהם משפּט'ען. ריין געזעצליך האָט דער קאָנווענט נישט געהאַט קיין רעכט צו משפּט'ן דעם קעניג, ווייל לויט דער קאָנסטיטוציע פֿון יאָהר 1791 איז דער קעניג קיינעם נישט פֿעראַנטוואָרטליך פֿאַר זיינע טהאַטען.

דער דאָזיגער משפּט האָט אַרויסגעשטעלט פֿאַר פֿראַנקרייך גאָר אַ נייעם לודוויג דעם 16־טען. ער האָט זיך מיט אַמאָל אַרויסגעוויזען פֿאַר אַנ'איידעלען פֿעסטען חאַראַקטער.

ריין פּאָליטיש איז דער משפּט איבער'ן קעניג געווען זעהר נוצליך פֿאַר די מאָנטאַניאַרען, ווייל דורך איהם האָבען זיי געקענט בעווייזען דעם לאַנד, ווי גרויס זייער שנאה איז צום אַלטען פֿראַנקרייך, און ווי זיי שטרעבען אויסצוראָטען איטליכען זכר פֿון אַלטען סדר. אין דער גאַנצער צייט פֿון פּראָצעס האָט זיך לודוויג געהאַלטען מיט אַ רוהיגען שטאָלץ. פֿאַר זיין צד האָבען געהאַלטען הייסע קונציגע רעדעס די בעסטע אַדוואָקאַטען. אָבער ווען עס איז דערגאַנגען צו דער אָבשטימונג, האָבען זיך די זשיראָנדיסטען אַרויסגעוויזען אין זייער גאַנצער שוואַכקייט: זיי האָבען בשום אופן נישט געוואָלט פֿער'משפּט'ן דעם קעניג, און זיי האָבען זיך דערביי נישט דערוועגט אַרויסצוטרעטען פֿאַר איהם. דער קעניג איז כמעט איינשטימיג אַנערקענט געוואָרען פֿאַר שולדיג, אָבער פֿאַר טויט־שטראָף איז געווען נור אַ גאַנץ קליינע מעהרהייט. דעם 21־טען יאַנואַר 1793 האָט לודוויג געענדיגט זיין לעבען אויפֿ'ן עשאַפֿאָט. זיינע לעצטע ווערטער זענען געווען: „הלואַי זאָל פֿערגאָסען ווערען מיין בלוט צו פֿראַנקרייכ'ס נוצען".

נאָכ'ן פּסק אויפֿ'ן קעניג האָט זיך דער קאַמפּף צווישען די זשיראָנדיסטען און מאָנטאַניאַרען נאָך מעהר צעפֿלאַקערט. די ערשטע האָבען געשטרעבט מיט אַלע קרעפֿטען צו מאַכען אַ סוף צו די גוואַלד־טהאַטען און צו בעשטראָפֿען די פֿערברעכער. צווישען די מאָנטאַניאַרען אַליין זענען דערווייל אויסגעבראָכען שטרייטיגקייטען. דאַנטאָן האָט געוואָלט געהן מיט די זשיראָנדיסטען, נאָר „די שחיטה פֿון סעפּטעמבער", בעת דאַנטאָן איז געווען יוסטיץ־מיניסטער, האָט נישט דערלאָזען די זשיראָנדיסטען צו האָבען צו טהון מיט דאַנטאָנ'ען. דער מעהרסטער טייל פֿון די מאָנטאַניאַרען האָבען זיך אַלץ פֿעסטער גרופּירט אַרום ראָבעספּיער'ען, און געפֿאָדערט פֿון איהם נאָך אַ שטאַרקערע טעראָריסטישע פּאָליטיק. די זשיראָנדיסטען ווייטער האָבען זיך געפּרובט שטיצען אויף דער פּראָווינץ.

אָבער די אַניטאַציע פֿון די זשיראָנדיסטען אין דער פּראָווינץ האָט אַרויס־
גערופען דעם חשד געגען זיי, אַז זיי ווילען זיך אָברייסען פֿון פּאַריז און
צוצורייסען פֿראַנקרייך אין אַ בונד פֿון פֿראַנצויזישע מלוכות.
דער יאַקאָבינער־קלוב און די סאַנקולאָטען (דער אָרעמער המון, ווערטליך
„מענשען אָהן הויזען") זענען געווען אין די הענד פֿון די מאָנטאַניאַרען.

די איינענע סבות, וואָס האָבען פֿערניכטעט די קעניגליכע מאַכט,
האָבען אויך נעגעבען דעם לעצטען קלאַפּ די זשיראָנדיסטען. דער ערפאָלג
פֿון רעפּובליקאַנישען חיל איז געווען אַ שוואַכער. אין די פּאָלקען איז
נאָך נישט געווען קיין דיסציפּלין, קיין אויסגעהאַלטענקייט. חוץ דעם
האָט פֿראַנקרייך, חוץ פּרייסען און עסטרייך, געהאַט געגען זיך איצט
כמעט גאַנץ אייראָפּאַ. דער מויט־אורטייל פֿון קעניג האָט נישט נאָר ער־
ביטערט דאָס אַלטע פֿראַנקרייך, נאָר גאַנץ אייראָפּאַ. און ווען מען
נעהמט נאָך אין בעטראַכט, אַז דער קאָנווענט האָט איינמאָל ערקלערט,
אַז די נייע רעפּובליק פֿיהרט אַ קאַמפּף צו בעפֿרייען אַלע פֿעלקער אין
אייראָפּאַ פֿון דער דעספּאָטישער קעניגליכער מאַכט, הויבט מען אָן צו
בעגרייפֿען, וואָס פֿאַר אַ סכנה איז מיט אַמאָל געוואָרען פֿראַנקרייך פֿאַר
אייראָפּאַ, ווען עס פּרעדיגט פֿאַר דער גאַנצער וועלט די נויטינקייט פֿון
אַ רעוואָלוציע. די קליינע פֿירשטענטימער, די איטאַליענישע מלוכות,
שפּאַניען, ענגלאַנד האָבען זיך ביסלעכווייז פֿערוויקעלט אין אַ קריעג מיט
פֿראַנקרייך. די רעפּובליקאַנישע אַרמעען האָבען טאָג־טעגליך געטווזט אָב־
טרעטען די איינגענומענע פּאָזיציעס. די הויפּט־אַרמעע, וואָס האָט זיך
פּעסט אַריינגעזעצט אין בעלגיען, איז צושלאָגען געוואָרען, און אָט ביי
די אומשטענדען האָבען זיך איבערגע׳חזר׳ט מיט אייניגע שנוים די בע־
געבענהייטען פֿון 1792, ווען דער המון האָט זיך אַריינגעריסען אין קע־
ניגליכען פּאַלאַץ. דער קאָנווענט האָט בעפֿוהלען צונויפֿצוזאַמלען 300
טויזענד סאָלדאַטען אויף צו פֿערטיידיגען דאָס פֿאָטערלאַנד. די ראַדי־
קאַלסטע רעוואָלוציאָנערען האָבען פֿערהאַפּט די דיק־
טאַטור פֿון לאַנד, און כדי צו האַלטען פעסט די דיקטאַ־
טור, האָבען זיי אָרגאַניזירט דעם טעראָר. אין 1793 האָט די
פּאַריזער נאַציאָנאַלע גוואַרדיע, וואָס איז בעשטאַנען הויפּטזעכליך פֿון
סאַנקולאָטען מיט דעם נידעריגסטען המון, זיך אַריינגעריסען אין
קאָנווענט־זאַל און געפֿאָדערט, אַז מען זאָל אויסשליסען די זשיראָנדיסטען
און מען זאָל זיי משפּט׳ען אַלס פֿעררעטער (בוגדים) פֿון פֿאַטערלאַנד. דער
קאָנווענט האָט נישט געהאַט קיין אַנדער ברירה, ווי נאָכצוגעבען דעם

המון. 34 פֿון די בעדייטענדסטע זשיראָנדיסטען האָט מען באַלד אויסגע־שלאָסען פֿון די דעפּוטאַטען, און די, וואָס האָבען נישט אויספּעיעט צו ענטלויפֿען, האָט מען איבערגעגעבען צום געריכט, ד. ה. זיי זענען שוין געווען פֿאַרטיג פֿאַר'ן עשאַפֿאָט. אַ יונגעס פֿרייליין שאַרלאָטטע קאָרדע, אַ בעגייסטערטע אָנהענגערין פֿון די זשיראָנדיסטען, האָט זיך אפֿילו נוקם געווען אָן די מאָנטאַניאַרען דערמיט, וואָס זי האָט דער־שטאָכען מאַראַט'ען, וואָס האָט געפֿרעדיגט די בלוטיגע טעראָריסטישע אידעען פֿון די מאָנטאַניאַרען, אָבער נאָכדעם ווי מען האָט מיט געוואַלט אויסגעשלאָסען די זשיראָנדיסטען פֿון קאָנווענט, איז די פּאַרטי אינגאַנצען אונטערגעגאַנגען.

דער אונטערגאַנג פֿון די זשיראָנדיסטען האָט אַרויסגערופֿען בונטען אין פֿיעלע גרויסע שטעדט געגען דער טיראַנענ־הערשאַפֿט פֿון די יאַקאָבי־נער. אין וואַנדיי האָט די פּויערן־בעפֿעלקערונג נאָך פֿריהער זיך אויפֿ־געהויבען געגען קאָנווענט, ווען מען האָט אָנגעהויבען ווערבען רעקרוטען פֿאַר דער רעפּובליקאַנער אַרמעע. אין ברעטאָן האָט זיך אָנגעהויבען אַ בלוטיגע ראָיאַליסטישע (קעניגליכע) בעוועגונג. אָבער אַלע די דאָזיגע בונ־טען האָבען נאָך מעהר צורייצט די עקסטע רעוואָלוציאָנערען, און זיי האָבען זיך שוין נישט אָבגעשטעלט פאַר קיין טעראָריסטיש מיטעל צו האַלטען פֿראַנקרייך אין איין אימת מות.

די אויספֿיהרענדע מאַכט, דער צענטראַל־אָרגאַן פון דער מאַכט איז געווען אַ קאָמיסיע פֿון די קאָנווענטס־מיטגליעדער, וואָס האָט זיך גערופען „דער קאָמיטעט, וואָס ראַטעוועט דעם כּלל". נאָך דעם אונטערגאַנג פֿון די זשיראָנדיסטען האָט מען ווידער אומאָרגאַניזירט דעם קאָמיטעט; צו־ערשט זענען געזעסען אין איהם 9, דערנאָך 12 מיטגליעדער. דאַנטאָן, איז אין קאָמיטעט נישט אַריין. אין דעם קאָמיטעט איז אַריין קאַרנאָ, וואָס האָט אַ סך אויפֿגעטהון אויף צו שטאַרקען די רעפּובליקאַנער אַרמעע, אייניגע מיטגליעדער פֿון „זומפּ", וואָס האָבען זיך נאָכגעשלעפּט שטענ־דיג נאָך דער פּאַרטיי, וואָס זיעגט בעת מעשה, און ראָבעספּיער מיט זיינע הויפּט־אָנהענגער. (אינטערעסאַנט איז, וואָס פֿון „זומפּ" אין אַריין אין דאָזיגען קאַבינעט איינער באַרער, וואָס האָט געדיענט ביי אַלע פּאָליטישע סיסטעמען פֿון פֿראַנקרייך ביז צום יאָהר 1840, ווען ער איז געשטאָרבען 86 יאָהר אַלט, אַלס פּענסיאָנער פֿון קעניג לואי־פֿיליפּ).

ראָבעספּיער איז געווען דער שטאַרקסטער פֿערטרעטער פון דער נייער טעראָריסטישער ריכטונג. דאָס איז געווען אַ טרוקענער מענש, אַ סיסטע־

מאַטישער גייסט מיט אַ קליינעם האריזאנט, אַנ'אויפגעבלאָזענער פעדאַנט, וואָס האָט געוואָלט צופאַסען פראַנקרייך צו זיינע ענגע שמאָלע אידעען און וואָס האָט אויפריכטיג געהאַלטען זיין געגנער פאַר אַפיינד פון דער מענשהייט. נאָהענטער ווי אַלע איז איהם געווען איינער אַ ס ע נ = ז ש י ו ס ט, וואָס האָט געוואָלט מאַכען פון פראַנקרייך אַמין ספּאַרטאַ (ז. ט. 1) און אַמין מלוכה לויט רוסאָ'ס גייסט (ז. ט. 5). דער פראַקטישער הויפט=אָרגאַניזאַטאָר פון טעראָר איז געווען בילאָ=וואַרען. ער האָט זיך נישט אָבגעגעבען מיט טעאָריעס, ער האָט פראַקטיש בעגריפען די אייגענ=טימליכקייטען פון אַ רעוואָלוציאָנס=צייט און די פאָדערונגען פון אַ דיקטאַטאָר און ער האָט געאַרבייט פאַר'ן טעראָר, זיך נישט רעכענענדיג מיט קיין מאָראַלישע געפיהלען און מענשליכקייט.

פון „קאָמיטעט” וואָס ראַטעוועט דעם כלל, איז געווען אָבהענגיג דער „קאָמיטעט פון דער זיכערקייט פון כלל”, וואָס האָט אָנגעפיהרט מיט דער מלוכה־פאָליציי. אין פראָווינץ און אין דער אַרמעע זענען געוואָרען פונ=אַנדערגעטיילט די קאָמיסאַרען פון קאָנווענט, וואָס האָבען געהאַט כמעט אַנ'אונבעגרענעצטע מאַכט אין די גרעניצען פון זייער פראָ=ווינץ. זיי האָבען אַכטונג געגעבען אויף איטליכען, ווי ער פיהרט זיך אויף, אָנגענומען מסירות און אַרעסטירט די פערדעכטיגע. די טעראָריס=טישע אָרגאַניזאַציע האָט בעצווינגען גאַנץ פראַנקרייך ווי אַ נעץ, די פער=זענליכע פרייהייט ווי די פרייהייט פון צוזאַמענקונפטען איז מעהר נישט געווען אַ וואָרט אויפ'ן פאַפיר, אין דער אמת'ן איז ווידער געוואָרען אין פראַנקרייך איינגעפיהרט אַ צענטראַליזירטע מאַכט, האָטש די דאָזי=גע מאַכט האָט זיך גענומען נישט פון „קעניג” נאָר פון „דער אויבער־הערשאַפט פון פאָלק”.

וואָס אָנבעלאַנגט די מעטינקייט פון דער מאַכט, איז זי ערשטענס געגאַנגען דערויף צו דערשטיקען און צו האַלטען אין איין שרעק די פרייע מיינונג פון דער בעפעלקערונג. די מאָנטאַניאַרען האָבען דורכ־געפיהרט אַ געזעץ, לויט וועלכען אַלע, וואָס האָבען געליטען פון דער רעוואָלוציע, זענען פאָליטיש נישט כשר און מען דאַרף זיי אַרעסטירען און משפּט'ען. אום צו פיהרען די פּאָליטישע פּראָצעסען האָט מען געגרינ־דעט אַ „רעוואָלוציאָנערען טריבונאַל”, וואָס האָט זיך נישט געדאַרפט האַלטען פאַר די געוועהנליכע רעכטס־כללים. אום צו בעפריעדיגען די פאַריזער אַרבייטער, האָט מען פעסטגעשטעלט דעם מאַקסימום פון די פרייזען אויף פּראָדוקטען, און איטליכער פּרוב צו פערקויפען איבער'ן

מאַקסימום האָט זיך גערעכענט פֿאַר אַ מלוכה־פֿערברעכען. דער פסק געגען די נישט פּאָליטיש כשר׳ע און געגען די שולדיגע איז געווען שטענדיג דער אייגענער: מען פֿלעגט זיי אָבהאַקען דעם קאָפּ מיט אַ פֿערפֿאָלקאָמ־טער האַק, מיט דער גיליאָטינע. אַזאַ סוף האָבען געהאַט מאַריע אַנטואַנעטע, די זשיראָנדיסטען, און דער הערצאָג פֿון אָרלעאַן, נישט קוקענדיג דערויף, וואָס ער האָט געשטימט אין קאָנווענט געגען קעניג און וואָס האָט זיך אָבגעזאגט פֿון זיין טיטעל. אָט אַזוי זענען אומגעקומען טויזענדער מענשען (דער רעוואָלוציאָנערער טריבונאַל פֿלעגט אָנפאַנגס שיקען צום עשאַפֿאָט 30—40 מענשען אַ טאָג, נאָר זומער־צייט 1794 פֿלעגט ער שיקען מיט אַמאָל 200 און מעהר פֿעראורטיילטע מיט אַמאָל), וואָס מען האָט זיי צוזאַמען אַרעסטירט, ווייל זיי זענען געווען רייך, אָדער פֿון אַדעל, אָדער ווייל עמיצער אַ שונא האָט פֿון שנאה זיי פֿאַלש פֿער׳מסר׳ט. מאַנכע קאָמיסאַרען האָבען זיך נאָך בעקלאָגט, דאָס די גיל־יאָטינע אַרבייט צו לאַנגזאַם; אין ליאָן פֿלעגט מען די פֿעראורטיילטע צושמעטערען מיט באָמבעס, אין נאַנט פֿלעגט מען זיי דערטרינקען צו הונדערטער אויף אַמאָל.

נאָכ׳ן זיעג פֿון די מאָנטאַניאַרען איבער די זשיראָנדיסטען האָבען זיך אָבער אָנגעהויבען די שטרייטען צווישען די מאָנטאַניאַרען אונטער זיך. דער פּאַריזער שטאָדט־ראַט (די דומע) האָט זיך געהאַלטען שטאַרקער פֿאַר׳ן קאָנווענט, פֿלעגט איהם אַרויסגעבען זיינע בעפֿעהלען און פֿלעגט נישט האַרכען די בעשלוסען פֿון קאָנווענט. די מיטגליעדער פֿון ראַט האָבען נאָר געראַבעוועט צו נוצען פֿון דעם פּאַריזער המון, אויף וועלכען זיי האָבען זיך געשטיצט. זיי האָבען נישט נאָר געפֿאָדערט פֿון קאָנווענט, אַז מען זאָל רודפ׳ען עד חרמה די גייסטליכע, נאָר אַז מען זאָל אויך רודפ׳ען די קריסטען, וואָס ווילען נישט אַנערקענען זייער נייעם גאָט, „דעם גאָט פֿון פשוט׳ען געזונדען מענשען־פֿערשטאַנד", וואָס לאַכט אָב פֿון אַלערליי קירכען מיט זייערע גאָטעס־דיענסטען. פֿון דער אַנדערער זייט האָט דאַנטאָן און זיינע אָנהענגער בעשולדיגט דעם קאָמיטעט פֿון די 12, אַז ער איז שוין צו בלוטגיעריג און אַז ער נעהמט שוין פֿאַר זיך צו די גאַנצע מאַכט פֿון דער מלוכה. און ווען סען־זשיוסט, מיט דער דעה אָבצושוואַכען דעם שטאָדט־ראַט, האָט פֿאָרגעשלאָגען צו פֿערטיילען דאָס נאַציאָנאַלע פֿערמעגען צווישען די פֿראַנצויזישע בירגער און, ווען דער קאָמיטעט האָט אַרעסטירט די פֿיהרער פֿון ראַט, האָט זיך די שטאָד־טישע בעפֿעלקערונג נישט אָנגענומען פֿאַר די שטאָדט־דומע. דאַנטאָן,

וואָס האָט זיך צופֿיעל פֿערלאָזען אויף זיין פּאָפּולאַריטעט אין פֿאָלק, האָט
אויך נישט נעהאַט די נויטיגע שטיץ־קראַפֿט, און דער קאָמיטעט האָט
איהם גיליאָטינירט אינאיינעם מיט די פֿיהרער פֿון שטאָדט־ראַט. ראָבעס־
פּיער האָט איינענטליך אויסגעראָטען אַלע זיינע געגנער. ער האָט בטל
געמאַכט די אַלטע חראָנאָלאָגישע ערע (די צייטרעכֿנונג פֿון יש״ו הנוצרי
אָן), און האָט אָנגעהויבען צו צעהלען די יאָהרען פֿון טאָג אָן, ווען ער
האָט איינגעפֿיהרט אַ נייעם גאָטעס־דיענסט, דעם דיענסט „צו דעם
העכֿסטען וועזען״, און אָן דער שפּיץ פֿון קאָנווענט האָט ער געמאַכֿט אַ
יום־טוב לכבוד דער נייער צייטרעכענונג. איבריגענס, שוין פֿריהער האָט
מען די קריסטליכֿע צייטרעכֿנונג פֿערביטען מיט דער רעפּובליקאַנישער.
דאָס ערשטע יאָהר האָט זיך גערעכענט 1792. די אַלטע נעמען פֿון די
מאָנאַטען האָט מען פערביטען מיט נייע, וואָס האָבען נישט בעטייט דעם
געצענדיענערישען געטער־קולט, ווי למשל, מאַרס, אויגוסט, א. אַ. וו., נאָר
די אייגענשאַפֿטען פון די יאָהרס־צייטען, ווי למשל: וואַנטאָז (ווינדיג),
פּלוביאָז, (רעגענדיג), פּרוקטידאָר (פּרוכט־צייט) א. אַ. וו.), זיינע אַנזיכֿ־
טען זענען געווען קלאָר: ער האָט געוואָלט ערציהען די נייע געזעלשאַפֿט,
מיט דער הילף פֿון טעראָר, אין גייסט פֿון דער נייער ראַציאָנאַליסטישער
אמונה און פֿון דער נייער רעוואָלוציאָנערער מאָראַל. צוליעב דעם צוועק
האָט ראָבעספּיער נאָך פֿערשטאַרקט דעם טעראָר. ער האָט נעצוואונגען
דעם קאָנווענט אָנצונעהמען אַ בעשלוס, לויט וועלכֿען דער רעוואָלוציאָנע־
רער טריבונאַל בעקומט נאָך ברייטערע פֿאָלמאַכֿטען, ווי פֿריהער, בנוגע
צום פֿערמעגען און צום לעבען פֿון די בירגער. עס איז בעשלאָסען גע־
וואָרען, למשל, אַז דער טריבונאַל האָט דאָס רעכֿט צו אַרעסטירען און
צו פֿער׳משפּט׳ען די מיטגליעדער פֿון קאָנווענט אָהן שום ערלויבניש פֿון
קאָמיטעט און קאָנווענט. נאָר דאָס איז שוין געווען אויך צופֿיעל אַפֿילו
פֿאַר די טעראָריסטען און אַריבערגעחאַפּט די מאָס. דער קאָמיטעט צוזאַמען
מיט׳ן קאנווענט האבען דעריבער בעשלאסען געהיים פּטור צו ווערען
פֿון ראָבעספּיער׳ען. ראָבעספּיער איז דאס אבער בייצייטענס דערגאַנגען,
און ער האט זיך פֿעראייניגט מיט דעם שטאָדט־ראַט, וואס האט געהאַט
אַלס מיטגליעדער לויטער זיינע אנהענגער. דאַמאלס האט דער קאמיטעט
און דער קאנווענט אַיינגעזעהען, אַז דא געהט אַ קאַמפּף אויף לעבען און
טויט, און אויף זייער בעפֿעהל האט זיך די אַרמעע און די נאַציאנאַלע
גוואַרדיע אַריינגעריסען אין די שטאדט־דומע און האט מיט געוואַלט

אַרעסטירט ראָבּעספּיער'ען. אויף מאָרגען האָט מען איהם גיליאָטינירט אינ־
איינעם מיט זיינע הויפּט־אַנהענגער (1794).

ווי שרעקליך דער טעראָר איז נישט געווען, נאָר ער האָט פּאָרט
צענטראַליזירט די מאַכט פון פראַנקרייך אויף צו קעמפּפען מיט די אַלטע אינערע
שונאים און מיט די שונאים פון אויסען. ביסלעכווייז איז שטאַרקער גע־
וואָרען די דיסציפּלין אין דער אַרמעע. אַ דאַנק דעם נייעם סדר, האָט זיך
נעעפענט דער צוטריט אין מיליטער פאַר אַלע קלאַסען און שטאַנדען.
איטליכער קאַפּראַל האָט געקענט איצט ווערען אַ גענעראַל, ווען ער האָט
אַרויסגעוויזען מיליטערישע פעהיגקייטען. חוץ דעם זענען די העכערע און
עהרליכערע מענשען, וואָס האָבען נישט געוואָלט אַנטייל נעהמען אין
טעראָר, אַוועק אין אַרמעע אויף צו בעפרייען פראַנקרייך פון די אויסערע
שונאים. אין די רעוואָלוציאָנערע אַרמעען האָט זיך גענומען אויסאַרבייטען
אַ נייער אופן פון קריעגס־קונסט (סטראַטעגיע), וואָס האָט זיך אויסגע־
לערנט צו קאָמאַנדירען מיט גרויסע אַרמעען און מאַכען האַסטינגער
די בעוועגונג פון אַזאַ גרויסער אַרמעע. נאָך אַנ'עקשנות'דיגער מלחמה
האָט מען איינגעשטיקט די בונטען אין דער פּראָווינץ. בעזונדערש שווער
איז געווען דער קאַמפּף אין וואַנדיי. ביי די גרענעצען האָבען אויך גע־
האַט נצחונות די רעפּובּליקאַנישע אַרמעען געגען די ענגלענדער, דייטשען
איטעליאַנער און שפּאַניער. דערביי האָבען זיך אויסגעצייכענט די גענע־
ראַלען האָש (אַ געוועזענער שטאַל־קנעכט) מאַראָ און פּישעגריו. דער
לעצטער האָט איינגענומען האָלאַנד, געמאַכט פון דעם אַ רעפּובּליק, וואָס
האָט זיך פעראייניגט אין אַ בונד מיט פראַנקרייך. צוליעב דער צווייטער
טיילונג פון פּוילען האָט פּרייסען באַלד געשלאָסען אַנ'אָבּמאַך מיט פראַנק
רייך, ווייל דער קריעג מיט די פראַנצויזען האָט אָבגעשוואַכט זיינע מזרח־
גרענעצען.

דער אונטערגאַנג פון ראָבּעספּיער'ען און צוזאַמען מיט איהם פון
טעראָר האָט נאָך מעהר געקרעפטיגט דעם נייעם דור, וואָס האָט שוין
ווייניגער גע'חלומט וועגען דער פאָלקס־הערשאַפט און וועגען אַ פאָלקסאָ־
מענער פּאָליטישער פרייהייט, ווי וועגען אַ שטאַרקען מיליטערישען פראַנק־
רייך. די יונגע לייט פון די העכערע קלאַסען האָבען שוין אַרויסגעוויזען
אָפען זייער שנאה געגען די סאַנקולאָטען, און מחנות יונגע לייט האָבען
אויסגענוצט איטליכע געלעגענהייט זיך נוקם צו זיין אָן די סאַנקולאָטען.
אין די רעגירונגס־קרייזען איז אַריבער די מאַכט פון די מאָנטאַניאַרען
צום „צענטער", און צו די „רעכטע", נאָך אַ קורצען בונט פון די אַלטע

טעראָריסטען האָט מען זיך אָבגערעכענט מיט די לעצטע אָנפֿיהרער פֿון טעראָר. בילאָ־וואַרען איז אויך פֿערשיקט געוואָרען. די זשיראָנדיסטען האָט מען וויעדער אויפֿגענומען אין קאָנווענט, און די פֿעראַכטונג צום פֿריהערדיגען טעראָר איז געשטיעגען מיט איטליכען טאָג. אָט ביי די נייע בעדינגונגען איז אויסגעאַרבייט געוואָרען די קאָנסטיטוציע פֿון „דריטען יאָהר״ (1794), וואָס האָט געדאַרפֿט ווערען דער פֿונדאַמענט פֿון דעם נייעם סדר.

לויט דער נייער קאָנסטיטוציע האָט פֿראַנקרייך בעקומען צוויי פּאַלאַטעס, דעם ראַט פֿון די עלטעסטע און דעם ראַט פֿון די 500. די אויספֿיהרענדע מאַכט איז געווען איינגאַנצען אין די הענד פֿון 5 דירעקטאָרען און פֿון זייערע מיניסטאָרען. אויך די אָרטיגע פֿערוואַלטונג איז גענענדערט געוואָרען. די געוועהלטע פּראָקוראָרען האָט מען פֿערביטען מיט אַזוינע, וואָס דאָס דירעקטאָריום שטעלט אַליין אָן. די אָנווענדונג פֿון דער נייער קאָנסטיטוציע איז נישט לייכט אָנגעקומען, און ביז צום יאָהר 1799 זענען נאָך נישט אויסגעראָט געוואָרען די זיטען פֿון טעראָר, וואו איין מאַכט וויל רייטען אויף די אַנדערע מאַכט. אין 1797 האָבען דריי דירעקטאָרען מיט געוואַלט אויסגעשלאָסען 55 דעפּוטאַטען, וואָס זענען געווען געגען דער רעפּובליק, דערפֿאַר אָבער מיט צוויי יאָהר שפּעטער האָט שוין די פּאַלאַטע געצוואונגען אַוועקצוגעהן דריי דירעקטאָרען, וואָס זענען געווען פֿאַר איהר צו רעפּובליקאַניש. צו דער צייט פֿון דירעקטאָריום האָט צום ערשטען מאָל צוגעצויגען אויף זיך די בליקען פֿון גאַנץ פֿראַנקרייך דער יונגער גענעראַל נאַפּאָלעאָן באָנאַפּאַרטע, אַדאַנק איהם איז דערשטיקט געוואָרען דער בונט פֿון די ראָיאַליסטען (געגנער פֿון דער רעפּובליק, אָנהענגער פֿון אַ קעניגליכער מאָנאַרכיע).

נאַפּאָלעאָן איז געבוירען געוואָרען אין 1769 אין קאָרסיקאַ, אין דער פֿאַמיליע פֿון אַ מיטעלען אַדוואָקאַט. ער האָט זיך ערצויגען אין אַ מיליטער־שולע, וואו ער האָט זיך אויסגעצייכענט מיט זיינע גרויסע מאַטעמאַטישע פֿעהיגקייטען. ער האָט געענדיגט די שולע אַלס אַ אַרטילעריען־אָפֿיציער און צו דער רעוואָלוציאָנס־צייט האָט ער אָנגעהערט צו ראָבעספּיער׳ס פּאַרטיי.

אַזאַ רעגיערונג האָט נישט געקענט צוציהען צו זיך די אַכטונג פֿון לאַנד. די געזעלשאַפֿט איז געוואָרען מיעד, די זיטען זענען געפֿאַלען און עס האָט זיך גענומען פֿערשפּרייטען אַ צינישע בעציעהונג צו איטליכער בירגערליכער טעטיגקייט, פֿאַריז האָט זיך נאָכ׳ן טעראָר אריינגעלאָזען אין

אַלערליי פֿערגעניגענס אין תאוות. איטליבֿער האט געשטרעבט וואס ניבֿער אָנצושטאָפּען זיך מיט אַלע מאַטעריעלע גוטינקייטען פֿון דער וועלט. דער איינציגער אידעאַל, וואס איז איבערגעבליעבען, איז געווען אַ געוויסער פּאַטריאָטיזם, און צוליעב די קריעגען איז געוואַכסען די ליידענ־שאַפֿט צו מלחמות, צו קאַמפּף און נצחון. דאָס איז געווען די צייט, ווען אַ מיליטערישער טאַלענט האָט געהאַט די גרעסטע אַכֿטונג ביי דער בעפֿעלקערונג.

און אַ זיעגרייכען קריעג האָט געמוזט דאַמאָלס פֿיהרען דאָס רעפּובּ־לוקאַנישע פֿראַנקרייך, ווייל ער האָט געקענט אויסבעטערען די פֿינאַנסען פֿון לאַנד. צוויי מאָל האָט פֿראַנקרייך אין צייט פֿון דער רעוואָלוציע געמוזט אָבשטעלען זיינע צאָהלונגען. די אַסיגנאַציעס אין לאַנד האָבען אַזוי פֿערלאָרען דעם ווערט, אַז פֿאַר אַ פּאָר שטיוועל האָט מען געצאָהלט 10 טויזענד פֿראַנק אַסיגנאַציעס. פֿאַר'ן דירעקטאָריום איז געווען איינע פֿון די הויפּט־איינקינפֿטען די קאָנטריבוציע, וואָס עס פֿלעגט איינ־מאָהנען פֿון די בעזיעגטע לענדער: האָלאַנד, דייטשלאַנד, איטאַליען, און זי האָט געדאַרפֿט פֿול מאַכֿען די פּוסטע פֿראַנצויזישע רעגיערונגס־קאַסע.

די הויפּט־געשעהענישען פֿון דער צייט פֿון דירעקטאָריום זענען פֿאָרגעקומען אין איטאַליען. אין 1796 האָט נאַפּאָלעאָן בעקומען פֿון דירעקטאָריום די קאָמאַנדע איבער דער גרויסער, נאָר שלעכֿט אָרגאַניזירטער איטעליענישער אַרמעע. דאָס האָט ער בעקומען אַלס לויהן דערפֿאַר, וואָס ער האָט דערשטיקט דעם בונט פֿון די ראָיאַליסטען. נאַפּאָלעאָן האָט ביי דער אָרגאַניזאַציע פֿון דער דאָזיגער אַרמעע ארויסגעוויזען זיין גרויסען מיליטערישען טאַלענט. נאַפּאָלעאָן האָט מיט דער דאָזיגער אַרמעע בעזיעגט די עסטרייכֿער און געצוואונגען דעם קעניג פֿון סאַרדיניען צו בעטען שלום. גאַנץ לאָמבאַרדיען און גענוא זענען געוואָרען פֿערוואַנדעלט אין צוויי נייע רעפּובּליקען אונטער דער השגחה פֿון פֿראַנקרייך. אַ דאַנק די נצחונות אין איטאַליען, איז פֿראַנקרייך איבערגעבליעבען נאָר איין אויסערער פֿיינד— ענגלאַנד. אום אבצושוואַכֿען ענגלאַנד'ס קרעפֿטען, האָט נאַפּאָלעאָן אויס־געאַרבייט אַ פּלאַן צו פֿערנעהמען עגיפּטען, וואָס צוליעב דעם זאָל ענגלאַנד פֿערליערען זיין האַנדעל אין מיטעללענדישען ים, און אַזוי ווי נאַפּאָלעאָנ'ס שטערן זהאָט שוין אָנגעהויבען צו לייכֿטען אין גאַנץ פֿראַנק־רייך נאָך די געניאַלע נצחונות אין איטאַליען, האָט דאָס דירעקטאָריום, אום פּטור צו ווערען פֿון אַ געפֿעהרליכֿען קאָנקורענט, איהם געגעבען אַ שטאַרקע אַרמעע אויף צו געהן קיין עגיפּטען. חאָטש נאַפּאָלעאָן האָט

אַרויסגעוויזען טורא׳דינע גבורות אין עגיפּטען—אָבער ער האָט געמוזט בייצייטענס אַוועק פֿון דאָרטען אָהן ממשות׳דיגע רעזולטאַטען. ווייל זיינע עהרגייציגע פּלענער האָבען געפֿאָדערט, אַז ער זאָל זיין אין פּאַריז.

אונטערדעסען, צו דער צייט פֿון נאַפּאָלעאָנ׳ס אָבוועזענהייט האָט זיך ווידער צופֿלאַקערט דער אייראָפּעאישער קריעג געגען פֿראַנקרייך. דער עסטרייכֿישער שלום איז בטל געוואָרען, ווייל די פֿראַנצויזען האָבען פֿערחאַפּט נייע עסטרייכֿישע טעריטאָריען. אין דעם בונט פֿון די מלוכות האָט זיך אויך אַריינגעמישט רוסלאַנד. דער רוסישער גענעראַל סובאָראָוו (פֿון אַ שוועדישער משפחה, וואָס האָט זיך בעזעצט אין רוסלאַנד) האָט געגעבען די פֿראַנצויזען אַ מפּלה נאָך אַ מפּלה, און ווען נישט די אונגעלומפּערטע אַרט פֿון די עסטרייכֿער, וואָס האָבען בטעות צושלאָגען די פֿערבינדעטע סובאָראָוו׳ישע אַרמעע, וואָלטען די פֿראַנצויזען שטאַרק געליטען פֿון סובאָראָוו׳ס גרויסען מיליטערישען טאַלענט. דער קייזער פּאַוועל אין רוסלאַנד האָט באַלד דערנאָך צוריסען זיין בונד מיט עסטרייך און האָט זאָגאַר גענומען זיך פֿריינדליכֿער בעציהען צו פֿראַנקרייך.

ענדע 1799 איז נאַפּאָלעאָן געקומען צוריק קיין פֿראַנקרייך. זייט דעם איטאַליענישען קריעג איז ער געווען דער פּאָפּולערסטער מענש אין לאַנד. ביים אָנקומען האָט מען איהם געמאַכֿט אַ קבלת־פּנים, ווי ווען דער ערלעזער אַליין זאָל געווען געקומען, אַלע זענען געווען איבערצייגט, אַז נאָר ער איינער וועט קענען איינהאַלטען פֿראַנקרייכֿ׳ס שונאים און וועט זיך נוקם זיין פֿאַר די טפּלות, וואָס האָבען אַזוי אָבגעשוואַכֿט די רעפּובליקאַנישע וואָפֿען.

דאס דירעקטאריום און די פּאַלאַטעס האָבען נישט געהאַט קיין חן ביים פֿאָלק, און צו דער צייט האט מען אינגאַנצען פֿערלאָרען צו זיי דאס צוטרוי. נאַפּאָלעאָן באַנאַפּאַרטע האט גענוי פֿערשטאַנען די לאַגע און ער האָט זיך נישט לאַנג בעקלערט. דעם 10 טען נאָוועמבער 1799 האט ער פֿונאַנדערגעלאָזען די אַזיבֿערשטע פּאַלאַטע און צוטריבען מיט סאָלדאַטען די אונטערשטע. די דירעקטארען האבען זיך נישט אַריינגעמישט אין די דאזיגע געוואַלדטהאַט. ביינאַכֿט אין דעם אייגענעם טאָג זיינען זיך [illegible] קויגן עטליכע דעפּוטאַטען, וואס האָבען געוואוסט פֿון נאַפּאָלעאָנ׳ס פּלענער, און האבען איהם און נאך צוויי נישט־בעדייטענדע מענשען ערקלערט פֿאַר די קאָנסולען פֿון דער פראַנצויזישער רעפּובליק

דריטעס קאַפּיטעל.

נאַפּאָלעאָן.

די נײַע קאָנסטיטוציע. — די ביוראָקראַטיע. — די בירגערליכע רעפאָרמען. — דער קאָנקאָר־דאַט. — די עמיגראַנטען. — דער עסטרײַכישער קריעג. — די אימפּעריע. — די נאַפּאָלעאָנישע קריעגען. — די פראַנצויזישע אַרמעע.

די האַסטיג צוזאַמענגעשטעלטע נייע קאָנסטיטוציע (1979) האָט נאָמינעל אַנערקענט די רעפּובליק. אבער אין דער אמת'ן האט פראַנקרייך ווידער בעקומען אַ מאָנאַרכישע פערוואַלטונג. די געזעץ־פּראָיעקטען האָט אויס־געאַרבייט אַ מלוכה־ראַט, וואָס פלעגט די פּראָיעקטען שיקען צו אַ טריבונאַט, און מיט די אַנמערקונגען פון די טריבונען פלעגען זיי אַריין אין די געזעצגעבענדיגע פּאַלאַטע, וואָס האָט זיי נישט געטאָרט בעראַטען, נאָר פּשוט אָבשטימען.

דער סענאַט האָט דערביי געהאַט דאָס רעכט בטל צו מאַכען דעם בעשלוס פון פּאַלאַטע, ווען ער איז סותר די קאָנסטיטוציע. די מיטגליעדער פון סענאַט און מלוכה־ראַט פלעגען נישט ווערען געוועהלט נאָר ווערען פּשוט אָנגעשטעלט פון די קאָנסולען. דער טריבונאַט, ווי די פּאַלאַטע, פלעגען ווערען פון סענאַט אויסגעקליבען לויט די וואַהל־צעטלעך פון די אָרטיגע און פּראָווינציעלע פערזאַמלונגען פון די וועהלער. די הויפּט־מאַכט האָט געהאַט ביי דעם סדר דער מלוכה־ראַט, וואָס חוץ די אויסאַרבייטונג פון געזעצען האָט ער אָנגעפיהרט מיט די וויכטיגסטע פערוואַלטונגס־אַנגעלעגענהייטען. די מיטגליעדער פון מלוכה־ראַט זענען בעשטאַנען לויטער פון הויכע בעאַמטע, וואָס זענען געווען אינגאַנצען אַבהענגיג פון די קאָנסולען. די דריי קאָנסולען פלעגט מען אויסקלויבען אויף 10 יאָהר, נאָר די אַנדערע צוויי האָבען נישט גע־שפּיעלט קיין ראָליע, חוץ דעם ערשטען, וואָס האָט איבער זיי קאָמאַנדע־װעט. אַלע האָבען אין פראַנקרייך פערשטאַנען, אַז אין לאַנד איז דאָ אַ הערשער, דער גענעראַל באָנאַפּאַרטע, און אַז פון איהם איז אַלץ אָבהענגיג, אויך דער לעצטער זכר פון דער פראַנצויזישער רעפּובליק.

דער גרעסטער טייל פון דער בעפעלקערונג האָט שטאַרק סימפּאַטיזירט מיט'ן נייעם סדר. עס זענען געווען אויך געגנער סיי פון דער אַלטער, פון פאַר דער רעפּובליקאַנישער צייט, סיי פון דער צייט פון טעראָר. אָבער

די ערשטע זענען געווען גענוג אָנגעשראָקען, און די צווייטע האָבען נישט געהאַט קיין אָנהענגערשאַפט ביים פאָלק. נאַפּאָלעאָן איז אַזוי זיכער געווען אין זיין לאַגע, אַז ער האָט קיין מורא נישט געהאַט זיך צו ווענדען צו אַ פאָלקס-אָבשטימונג, וואָס זאָל בעשטעטיגען זיין מאַכט. צו דער פאָלקס-אָבשטימונג האָט מען צוגעצויגען אַלע בעמיטעלטע בירגער און מעהר ווי 3 מיליאָן שטימען האָבען זיך אַרויסגעזאָגט פאַר דער נייער קאָנסטיטוציע, נאָר 1500 שטימען האָבען געשטימט דאַגעגען.

דער אַלטער סדר האָט אויסגעאַרבייט אַ שטאַרקע פערוואַלטונגס-צענטראַליזאַציע, וואָס איז געפיהרט געוואָרען דורך קעניגליכע בעאַמטע. די גרינדונגס-פערזאַמלונג האָט געפּרובט אָבשאַפען דאָס דאָזיגע ביוראָקראַטישע פערוואַלטונגס-סיסטעם. דער טעראָר האָט ווידער בעפעסטיגט די ביוראָקראַטיע און דאָס דירעקטאָריום האָט געטהון דאָס איגענע. דער ערשטער קאָנסול האָט דערום נאָך מעהר געקענט פערפעסטיגען די צענטראַליזאַציע, ווייל די בעפעלקערונג איז שוין מיעד געוואָרען פון דער גאַנצער אינערער פּאָליטיק און האָט רוהיג געוואָלט זיך נעהמען פאַר איהרע אייגענע עסקים. נאַפּאָלעאָן האָט דאָס ביוראָקראַטישע סיסטעם נאָך מעהר ענטוויקעלט און דאָס האָט בעקומען דעם פנים, וואָס האָט נאָך עד היום אין פראַנקרייך. דער הויפּט-פערוואַלטער פון אַ גובערניע איז געווען דער פּרעפעקט (גובערנאַטאָר), פון אַנ׳אויעזד — דער אונטער-פּרעפעקט (איספּראַווניק), פון דער דאָרפישער אָדער שטאָדטישער געמיינדע — דער מער (אַ מין אוריאַדניק). די דאָזיגע בעאַמטע האָבען געאַרבייט צוזאַמען מיט אַ ראַט (סאָוויעט), וואָס האָט נאָר געהאַט צו בעראַטען די פאָרשלאַגען פון די בעאַמטע, נישט צו בעשליסען. די פּרעפעקטען א. אַ. וו. פלעגען נישט ווערען אויסגעקליבען, נאָר אָנגעשטעלט פון דער צענטראַלער רעגירונג. מיט הילף פון אַזאַ פערוואַלטונגס-אָרגאַניזאַציע פלעגען די בעפעהלען פון ערשטען קאָנסול און זיינע מיטהעלפער ווערען גיך און געהאָרזאַם אויסגעפיהרט אין גאַנץ פראַנקרייך. דער ווילען פון דער צענטראַלער מאַכט איז ווייטער געוואָרען דער איינציגער ווילען אין לאַנד. די בירגער זענען ווידער געוואָרען אונטערטאַנען, וואָס האָבען זיך בעשעפטיגט מיט פּריוואַטע געשעפטען און וואָס פלעגען ווערען כלל-טהוער נאָר דאַמאָלס, ווען די רעגירונג פלעגט זיי דערצו אויפפאָדערן. נאָר אַלעמענס אידעאַל איז געווען צו אָרגאַניזירען די בירגער, ווי אַ מיליטערישע אָרגאַניזאַציע.

די בעאַסטע זענען געווען פֿאַר איהם די אָפֿיצירען, און די בירגער־די סאָלדאַטען אין ציווילע קליידער.

נאָר דער ערשטער קאָנסול האָט פערהאַפּט די מאַכט נישט צוליעב דעם, אום צו זיצען רוהיג און צו געניסען איהר גוטינקייט. אין פּאָליטישער הינזיכט איז ער געווען אַ פֿיינד פֿון דער רעוואָלוציע, אָבער ער האָט אָנגענומען איהר׳ פּראָגראַם אין סאָציאַלער הינזיכט. ער האָט פֿיינד געהאַט די פּאָליטישע פֿרייהייט, אָבער ער איז פֿאָרט געווען אַ קינד פֿון זיין צייט און ער האָט רעפֿאָרמירט דאָס אינערע לעבען פֿון לאַנד אויף פֿערנינפֿטיגערע און איינפאַכערע יסודות. ער האָט שנעל געבראַכט די פֿינאַנסען פֿון לאַנד אין אַ בעסערע אָרדנונג. ער האָט איינגעפֿיהרט פֿאַר אַלעמען דעם אָבגאָב פֿון די איינקונפֿטען (25% פֿון איינקונפֿט). ער האָט דורכגעפֿיהרט ביז צו ענדע די יורידישע רעפֿאָרמען, וואָס האָבען זיך נאָך אָנגעהויבען צו דער צייט פֿון דער גרינדונגס־פֿערזאַמלונג. דער אונטערגאַנג פֿון דעם אַלטען סדר האָט געפֿאָדערט נייע געזעצען, האָט געפֿאָדערט, אַז די רעכטס־וויסענשאַפֿט זאָל זיין צוגעפּאַסט צו די נייע אָרדנונגען. און צו נאַפּאָלעאָנ׳ס צייט איז אויסגעאַרבייט געוואָרען אַ קלאָר יורידיש סיסטעם, וואָס האָט זיך געגרינדעט אויפֿ׳ן רוימישען רעכט, נאָר וואָס איז געוואָרען איבערגעאַרבייט אין גייסט פֿון דער נייער צייט. אין דעם דאָזיגען „נאַפּאָלעאָנישען קאָדעקס" איז פֿעסטגעשטעלט געוואָרען דאָס בירגערליכע (ציווילע) רעכט, וואָס איז געבויט אויף צוויי פרינציפּען: ערשטענס, אַז אַלע בירגער זענען גלייך פֿאַר׳ן געזעץ, און צווייטענס, אַז אין אַלע רעכטס־סכסוכים שפּיעלט די הויפּטראָלע דער ווילען פֿון דער איינצעלנער פּערזאָן. נאָך דעם קאָדעקס איז פֿעסטגעשטעלט געוואָרען דער קרימינעלער קאָדעקס און די אַרט פֿון דער פּראָצעס־פֿיהרונג ביי קאָמערציעלע און ציווילע פּראָצעסען. די דאָזיגע גרויסע אַרבייט האָט רעכטליך פֿערפֿעסטיגט די נצחונות פֿון דער רעוואָלוציע אין פּשוט׳ן בירגערליכען לעבען. אויף דעם דאָזיגען קאָדעקס האָבען אַפילו געאַרבייט די גרעסטע ספּעציאַליסטען, אָבער נאַפּאָלעאָן האָט אויך גענומען אין איהם אַ גרויסען טעאָרעטישען און פּראַקטישען אַנטייל.

נאַפּאָלעאָן האָט אויך אַ סך אויפֿגעטהון פֿאַר דער פֿאָלקס־בילדונג אין גייסט פֿון דער נייער צייט. די שולע איז בעפֿרייט געוואָרען פֿון דער קירכע. די ניעדעריגע שולען זענען אַרונטער אונטער דער השגחה פֿון דער רעגירונג. די מאַטעריעלע אויסהאַלטונג פֿון די שולען איז געלעגען אויף דער געמיינדע, די העכערע שולען אָבער האָט אויסגע-

האַלטען די רעגיערונגס־קאַסע און איז געשטאַנען אונטער איהר אונמיטעלבאַרער קאָנטראָלע. אַלע אוניווערזיטעטען צוזאַמען האָבען זיך פֿעראייניגט אין אַ קאָרפּאָראַציע פֿון פּראָפֿעסאָרען און לעהרער פֿון אַלע רעגיערונגס־שולען.

נאָר אין איין זאַך האָט נאַפּאָלעאָן נישט געקענט דורכֿפֿיהרען די ראַדיקאַלע אידעען פֿון זיין צייט אין בירגערליכען לעבען. ער איז געצוואונגען געוועזען מודה צו זיין, אַז די רעליגיעזע איבערציינגונגען האָבען אַ זעלבסטשטענדיגע קראַפֿט. ער אַליין איז נישט געוועזען רעליגיעז, נאָר ער האָט איינגעזעהען, אַז די רעליגיעזע איבערציינגונגען שפּיעלען אַ גרויסע ראָלע אין דער מלוכה, און ער האָט אויסגענוצט די רעליגיעזע שטימונג פֿון לאַנד אויף צו פֿערשטאַרקען זיין מאַכֿט. ער האָט זיך נישט אָבגעזאָגט פֿון דער גלויבענס־טאָלעראַנץ. אַלע אמונות האָבען געקענט האָבען זייער פֿרייען גאָטעס־דיענסט, אָבער די קאַטוילישע אמונה האָט ער אַנערקענט פֿאַר די העכֿסטע רעליגיעזע מלוכה־אַנשטאַלט אין פֿראַנקרייך, און ער האָט זיך געסטאַרעט אָנצופּאַסען די קאַטוילישע אָרגאַניזאַציע צו די פֿאָדערונגען פֿון דער מלוכה. אין 1802 האָט ער געשלאָסען מיט'ן פּויפּסט אַ קאָנקאָרדאַט (אָנ'אָבמאַך), לויט וועלכֿען די קאַטוילישע קירכֿע בעקומט מאַטעריעלע שטיצע פֿון דער רעגיערונג דערפֿאַר, וואָס זי וועט זיך פֿאָרמעל אָבזאָגען פֿון די גיטער, וואָס מען האָט בײַ איהר צוגענומען צו דער רעוואָלוציאָנס־צייט. די עפּאַרכֿיעס ווערען איינגעטיילט לויט דער אַיינשטימונג פֿון דער רעגיערונג און פּויפּסט. די רעגיערונג שטעלט אָן די עפּיסקאָפּען, און דער פּויפּסט גיט דערצו זיין בעשטעטיגונג. דער קאָנקאָרדאַט האָט געמאַכֿט אַ סוף צו די רדיפֿות אויף דער קירכֿע און דאָס קריסטענטום, וואָס האָבען זיך אָנגעהויבען זייט דער גרינדונגס־פֿערזאַמלונג און וואָס האָבען אויך אין אַ געוויסען זין פֿערלייכֿטערט דעם וועג צו דער גוואַלטאַט פֿון 10־טען נאָוועמבער 1799.

נאַפּאָלעאָן האָט געשטרעבט וואָס גיכֿער צו ברענגען דאָס אינערע פֿראַנקרייך אין אַ צושטאַנד פֿון שלום. דער ערשטער קאָנסול האָט אויפֿגעהערט די רדיפֿות נעגען די עמיגראַנטען, און חאָטש ער האָט זיי נישט צוריקגעגעבען זייערע קאָנפֿיסקירטע גיטער, האָט ער זיי אָבער ערלויבט זיך צוריקקעהרען קיין פֿראַנקרייך. אַ סך עמיגראַנטען האָבען בענוצט די דאָזיגע ערלויבניש, מיט דער האָפֿנונג צו ווערען ווידער דערהויבען. און מאַקי די ברייטע טעטיגקייט פֿון דער נייער רעגיערונג, סיי אין מיליטערישער הינזיכט, סיי אין דעם בירגערליכֿען לעבען, האָט פֿאַר פֿיעלע

נעעפענט דעם וועג צו אַ הויכער בעאַמטען־קאַריערע און צו רייכקייט.

נאַפּאָלעאָן האָט גיך ווידער דערהויבען די פראַנצויזישע וואָפען אין די אויגען פון גאַנץ אייראָפּאַ. ער האָט צוקלאַפּט די אַרמעען פון עסטרייך. דער עסטרייכישער אימפעראַטאָר האָט געמוזט בעטען ביי איהם שלום. דער לינקער ברעג פון רהיין איז ענדגילטיג אַריבער צו פראַנקרייך און עס איז בטל געוואָרען דער אַלטער טיטעל פון גערמאַניען, וואָס האָט זיך גערופען „די הייליגע רוימישע אימפעריע פון גערמאַנישער נאַציאָן" זייט קאַרל דעם גרויסען'ס צייטען, וואָרום אַ טייל איטאַליען איז ווידער אַריבער אין רשות פון די פראַנצויזען, וואָס האָבען דאָס פערלאָרען אין דער שלאַכט מיט סובאָראָוו'ען. די מלחמות מיט די דייטשען האָבען געמאַכט אַ גאַנצע פּאָליטישע איבערקעהרעניש אין דייטשלאַנד. די קליינע פירשטענטימער זענען פערשלונגען געוואָרען פון די גרעסערע. די בעזיצונגען פון די גייסטליכע זענען אַריבער צו דער וועלטליכער מאַכט. דער אימפעראַטאָר אין עסטרייך פראַנץ האָט זיך אָבגעזאָגט פון די אַלטע פרעטענזיעס, אויף איטאַליען און האָט זיך איצט טיטולירט מיט'ן טיטעל „אימפעראַטאָר פון עסטרייך". כמעט אין דער אייגענער צייט, אין 1804, האָט נאַפּאָלעאָן, וואָס האָט אין 1802 געהייסען, אַז מען זאָל איהם בעשטעטיגען פאַר אַ לעבענסלענגליכען קאָנסול, אָנגענומען דעם טיטעל, וואָס האָט געפּאַסט פאַר זיין נייער לאַגע. דער סענאַט האָט איהם ערקלערט פאַר'ן פראַנצויזישען אימפעראַטאָר. די פאָלקס־אָבשטימונג האָט געגעבען 3½ מיליאָנען שטימען פאַר'ן אימפעראַטאָר. דער פויפסט איז פערזענליך געקומען קיין פאַריז צו קרוינען דעם נייעם קייזער מיט'ן נאָמען נאַפּאָלעאָן דער ערשטער. שפּעטער האָט ער אָבגעשאַפט דעם טריבונאַט, וואָס איז איהם נישט געפעלען, צוליעב זיין צו־אָפענער קריטיק. דער סענאַט און די פּאַלאַטע זענען געבליבען, ווייל זיי האָבען איהם נישט געשטערט; דער הויפּט־אָרגאַן איז געבליבען דער מלוכה־ראַט. אַ נייעס איז געווען איצט דאָס אין פראַנקרייך, וואָס נאַפּאָלעאָן האָט ווידער איינגעפיהרט אַ קייזערליכען הויף מיט אַ רייהע קייזערליכע שטעלען און מיט אַ סוויטע פון אַ נייער אַריסטאָקראַטיע. עס איז בעשאַפען געוואָרען אַ נייער אָרדען, דער אָרדען פון עהרענלעגיאָן, אויף צו בעלוינען פאַר אויסצייכנונגען אין קריעג, אין ציווילען שטאַנד, אין וויסענשאַפט, ליטעראַטור און טעכניק. די גרעסערע טאַלענטפולערע לייט אין דער אַרמעע און אין דער אַדמיניסטראַציע האָבען בעקומען די טיטעלען באַראָן, גראַף, הערצאָג, פירשט; אין דער אַרמעע איז

ווידער אַריינגעדרונגען דער טיטעל פֿון אַ פעלדמאַרשאַל. דער אימפעראַ־טאָר האָט נישט געזשאַלעוועט קיין געלד אויף בעלוינונגען, און די לעבעדיגע טעטיגקייט אין אַרמעע און אין דער פֿערוואַלטונג האָט געגע־בען די מעגליכקייט טאַלאַנטירטע מענשען גיך אַרויסצוּווייזען זייערע טאַלענטען און צו בעקומען כבוד און רייכטום. נאָר די הויכע לייט, וואָס האָבען זיך דערדינט צו טיטלען, זענען נישט געווען קיין אַריסטאָקראַטען. די דאָזיגע לייט האָבען געקענט זיך ריהמען מיט זייערע פֿעהיגקייטען, אָבער נישט מיט זייער יחוס און זייער זעלבסטשטענדיגקייט. לויט'ן דאַמאָליגען שפּרוך „האָט איטליכער סאָלדאַט געטראָגען אין זיין ראַנעץ דעם פֿעלד־מאַרשאַל־שטאָק", אָבער דער מאַרשאַל איז פֿונדעסטוועגען אויף שטענדיג פֿערבליעבען דער סאָלדאַט פֿון אַמאָל.

איינשטילענדיג אייראָפּאַ, האָט זיך נאַפּאָלעאָן גענומען פֿאַר ענגלאַנד, וואָס איז שטענדיג געווען דער שוואַרצער שטערן פֿון נאַפּאָלעאָנ'ען. ער האָט אין בולאָן צונויפגעזאַמעלט אַ גרויסע אַרמעע און האָט געוואָלט מיט איהר אַריבער קיין ענגלאַנד. אָבער ענגלאַנד האָט זיך פֿערבונדען אינאיינעם מיט עסטרייך און רוסלאַנד געגען פֿראַנקרייך. נאַפּאָלעאָן האָט דערום געמוזט אַ טייל פֿון זיין אַרמעע שיקען צום מזרח צו, און זיין פלאָט איז פֿון נעלסאָנ'ען צושלאָגען געוואָרען ביי טראַפֿאַלגאַר. די דאָזיגע שלאַכט האָט ענדגילטיג פֿערפעסטיגט די ים־מאַכט פֿון ענגלאַנד און האָט עס בעפֿרייט פֿון דער פֿראַנצויזישער סכנה אויפ'ן ים. נאַפּאָלעאָן האָט זיך דערפֿאַר אָבגערעכענט מיט די פֿערבינדעטע אַרמעען, פֿערטריעבען די רוסען און צושלאָגען די עסטרייכער, און ווען צו די פֿערבינדעטע איז צוגעשטאַנען פּרייסען, האָט ער זיי געגעבען אַ געוואַלטיגע מפּלה ביי יענאַ.

נאַפּאָלעאָן איז אַריין מיט זיין אַרמעע אין בערלין, און דער פּריי־סישער קעניג האָט געמוזט אַנטלויפֿען צו דער רוסישער אַרמעע. דער שלום פֿון טילזיט צווישען נאַפּאָלעאָנ'ען און אַלעקסאַנדער דעם ערשטען האָט געמאַכט אַ סוף צו דעם דאָזיגען קריעג. מעהר פֿאַר אַלעמען האָט זיך נוקם געווען נאַפּאָלעאָן אָן פּרייסען. רוסלאַנד און פּריי־סען האָט ער געצוואונגען ווידער הערצושטעלען אַ וואַרשויער הערצאָגטום פֿון די פּוילישע ערד, וואָס פּרייסען האָט בעקומען ביי דער צווייטער און דריטער טיילונג. מיט'ן רוסישען צאַר האָט דאַמאָלס נאַפּאָלעאָן געוואָלט אַריין אין אַ נאָהענטען בונד. ער האָט [illegible] געטאַ־געוועט צו פֿערנעהמען פֿאַר זיך מיט רוסלאַנד גאַנץ אייראָפּאַ און צו

קעניגען צוזאַמען איבער אייראָפּאַ, ווי אַמאָל די מזרח־ און די מערב־אימפּעריע. אין 1809 האָט זיך ווידער אָנגעהויבען אַ מלחמה פון עסטרייך געגען נאַפּאָלעאָנ'ען, אָבער די עסטרייכער זענען ווידער צוקלאַפּט געוואָרען, און פראַנק האָט געמוזט וואָס ניכער שליסען שלום. דער דאָזיגער שלום איז געווען דאַמאָלס פערבונדען מיט'ן אָבגט'ען פון זיין ערשטער פרוי און מיט זיין היירעט מיט מאַריע לואיזע, די טאָכטער פון עסטרייכישען אימפּעראַטאָר.

די פראַנצויזישע אַרמעע האָט בעקומען אַ שם אין דער גאַנצער וועלט. פון צעזאַר'ס צייטען אָן זענען נישט געווען אין דער געשיכטע אַזוינע נצחונות, ווי די פון נאַפּאָלעאָנ'ס אַרמעען. אין די צוזאַמענשטויסען מיט די אָבגעלעבטע מלוכות אין אייראָפּאַ האָט פראַנקרייך אַרויסגעוויזען אַ נייעם גייסט, דעם גייסט פון אָנ'אָרגאַניזירטער דעמאָקראַטיע. לויט דער צונויפשטעלונג האָט זיך די פראַנצויזישע אַרמעע שטאַרק אונטערשיידט פון די אייראָפּעאישע, אין וועלכע עס האָט געהערשט דער אַלטער אָבגעלעבטער אַריסטאָקראַטישער גייסט. די אייראָפּעאישע אַרמעען זענען בעשטאַנען פון לייב־אייגענע, פון אויסוואורפען, וואָס האָבען נישט געטויגט פאַר'ן בירגערליכען לעבען פון אויסלענדער, איבער וועלכע עס האָבען קאָמאַנדירט אויסשליסליך אָפיציערען פון איידעלען אָבשטאַם; די פראַנצויזישע רעוואָלוציע, פערקעהרט, האָט צונויפגעזאַמעלט פאַר די אַרמעע די בעסטע קרעפטען פון פאָלק און האָט אויפגעעפענט ברייט אַ וועג פאַר איטליכען מענשען פון פראָסטען פאָלק, וועלכער האָט געהאַט די פעהיגקייטען צו זיין אַ קאָמאַנדיר. די קינדער פון שענקער, קרעמער, לאַקעען זענען געוואָרען מיט דער צייט פעלדמאַרשאַלען, הערצאָגען און אַמאָל אַפילו קעניגען. למשל, מוראַט, אַ זוהן פון אַ שענקער, איז געוואָרען דער קעניג פון נעאַפּאָל, בערנאַבאָט, אַ זוהן פון אַ פּראָווינציעלען אַדוואָקאַט, איז געוואָרען דערנאָך קעניג פון שוועדען און דער ערשטער פון דער היינטיגער קעניגליכער שוועדישער דינאַסטיע, און ענדליך דער זוהן פון אַ געוועהנליכען קאָרסיקאַנער אַדוואָקאַט איז געוואָרען אימפּעראַטאָר און דער געוועלטיגער פון די קעניגען אין אייראָפּאַ. די פעהלערען פון די ערשטע רעפּובליקאַנישע אַרמעען זענען שפּעטער פערשוואונדען געוואָרען, דערפאַר איז איבערגעבליבען ביי דער אַרמעע די אַלטע בעגייסטערונג. די הויפּט־מעלה פון דער אַרמעע איז בעשטאַנען דערין צו קענען קאָמאַנדירען מיט גרויסע מאַסען אויף אַמאָל. נאַפּאָלעאָן איז געווען אַ גאון אין דער דאָזיגער

קריעגס־קונסט. קיינער האָט נישט פּערשטאַנען אַזוי ווי ער צו קאָמאַנדי־רען מיט גרויסע אַרמעען אויף אַמאָל און זיי צו קענען אַזוי קונציג אויס־נוצען, ווען מען האָט געדאַרפט געבען דעם ענדגילטיגען טויט־קלאַפּ דעם געגנער.

פּיערטעס קאַפּיטעל.

די לעצטע יאהרען פון נאפאלעאנ'ס גדולה.

די ווירקונג אויף אייראָפּא. — די פּרייסישע רעפאָרמען. — דער יאָך פון דער אימפּעריע. — דער קאַמפּף מיט'ן פּויפּסט. — די שפּאנישע מלחמה. — די בלאָקאַדע. — דער קריעג מיט רוסלאַנד. — 1812. — די הונדערט טעג. — דער וויענער קאָנגרעס.

די מלחמות פון 1805–9 האָבען איננאַנצען אומגעענדערט די קאַרטע פון אייראָפּא. פראַנקרייך איז אַרויס פון זיינע נאַטירליכע גרענעצען, וואָס האָבען זיך געגרענעצט די אַלפּען און דער רהיין. חוץ בעלגיען האָט פראַנקרייך צוגענומען אַ טייל רהיין פון די דייטשען, סאַוואָיען, פּיעמאָנט, טאָסקאַנאַ און די פּראָווינצען פון פּויפּסט, האָלאַנד און די ים־ברעגען פון גערמאַניען ביז צום טייך עלבע. אַנשטאָט די 83 גובערניעס, וואָס פראַנקרייך האָט געהאַט אין 1790, האָט עס איצט בעקומען נייע 47. פון אַ שטיק איטאַליען האָט נאַפּאָלעאָן געמאַכט אַ קעניגטום און אַלס קעניג האָט ער זיך פּראָקלאָמירט. דרום־איטאַליען איז אויך געוואָרען אַ נעאַפּאָליטאַנשע מלוכה מיט נאַפּאָלעאָנ'ס ברודער אַלס קעניג (דערנאָך דער פעלדמאַרשאַל מוראַט), די שווייץ איז געבליבען אַ רעפּובליק, אונטער־טעניג צו פראַנקרייך. אַ טייל עסטרייך, די אילירישע פּראָווינצען האָט פערוואַלטעט דער מאַרשאַל מאַרמאָן. אין דייטשלאַנד איז בעשאַפען גע־וואָרען אַ וועסטפּעלישע מלוכה, מיט נאַפּאָלעאָנס ברודער העראָנים אַלס קעניג. די צאָהל פון די דייטשע מלוכות האָט זיך פערקלענערט. נאַפּאָלעאָן האָט סימפּאַטיזירט מיט בייערן, ווירטעמבערג אין זאַקסען און האָט דערהויבען די דאָזיגע מלוכות צו קעניגטימער. חוץ דעם האָט ער געגרינדעט אַ רהיינישען בונד, וואָס האָט איהם געדאַרפט שיצען געגען עסטרייך און פּרייסען. אין מזרח־צו האָט ער געהאַט דאָס וואַר־שויער הערצאָגטום, וואָס ער האָט ווידער צונויפגעשטעלט פון דער

צעפֿאַלענער פּוילישער מלוכה. די קרוין אויף דאָס הערצאָגטום האָט ער אַוועקגעגעבען דעם זאַקסישען קעניג. ענדליך האָבען די מאַרשאַלען בעקומען אַ בעפֿעהל צו פֿערנעהמען שפּאַניען און פּאָרטוגאַל. יאָזעף באָנאַפּאַרטע איז אַריבער פֿון זיין נעאַפּאָליטאַנישען טהראָנזעסעל אויפֿ'ן שפּאַנישען און אויף זיין אָרט האָט נאַפּאָלעאָן געמאַכט זיין מאַרשאַל מיוראַט פֿאַר'ן נעאַפּאָליטאַנישען קעניג. דאָס, וואָס נאַפּאָלעאָן האָט זיך נישט געצערעמאָנעוועט מיט אייראָפּאַ, האָט געהאַט אַ גרויסע בעדייטונג פֿאַר דער ענטוויקלונג פֿון דעם דעמאָקראַטישען גייסט אין די אָבגעשטאַנענע מלוכות. וויבאַלד עס פֿלעגט ערגעץ וואו אַריין די פֿראַנצויזישע אַרמעע, פֿלעגט תיכף ומיד בטל ווערען די לייב-אייגענשאַפֿט, פֿלעגט איינגעפֿיהרט ווערען גלויבענס-טאָלעראַנץ, אָבגעשאַפֿט ווערען די פעאָדאַלע פּריווילעגיען, פֿערביטען ווערען די אָרטיגע פעראַלטערטע געזעצען מיט'ן „קאָדעקס נאַפּאָלעאָן” און ווערען איינגעפיהרט די פֿערוואַלטונגס-אָרדנונג פֿון דער פֿראַנצויזישער ביוראָקראַטיע. און אַזוינע ראַדיקאַלע ענדערונגען פֿלעגען פֿאָרקומען נישט נאָר אין די בעזיעגטע פּראָווינצען, זאָנדערען אויך אין די לענדער, וואָס זענען געבליבען אונאַבהענגיג דערווייל פֿון פֿראַנקרייך, ווי, למשל, בייערן.

אין פּרייסען, וואָס נאַפּאָלעאָן האָט אַזוי דערניעדערט, זענען אויך פֿאָרגעקומען אייגענאַרטיגע רעפֿאָרמען. אין די יאָהרען פֿון דער גרעסטער נאַציאָנאַלער חרפּה האָבען זיך געפֿונען ביי די פּרייסען כחות, וואָס האָבען צוגעגרייט פּרייסען פֿאַר אַ בעסערען פּאָליטישען און בירגערליכען לעבען. צו דער צייט האָט זיך בעזונדערס אויסגעצייכענט דער מיניסטער שטיין, וואָס האָט דורכגעפֿיהרט די אָבשאַפֿונג פֿון דער לייבאייגענשאַפֿט און פֿון די אַריסטאָקראַטישע פּריווילעגיען, האָטש אין דער אַרמעע האָבען די אַריסטאָקראַטען בעקומען זייער אַלטען פּלאַץ. ער האָט אויך געטראַכט דורכצופֿיהרען אַ ברייטעס פּראָגראַם פֿון ז ע ל ב ס ט פֿ ע ר וו אַ ל ט ו נ ג, דאַמיט דאָס פֿאָלק זאָל זיך געוועהנען צו זעלבסטשטענדיגקייט און צו די אַלגעמיינע אינטערעסען פֿון לאַנד. נאַפּאָלעאָן, זעהענדיג, אַז פּרייסען הויבט אָן אויפֿצולעבען, האָט באַלד געפֿאָדערט, אַז שטיין זאָל ווערען אויס מיניסטער. זיין נאָכפֿאָלגער האַרדענבערג האָט פֿאָרטגעזעצט די אַרבייט פֿון שטיינ'ען, נאָר די רעפֿאָרמען פֿון זעלבסטפֿערוואַלטונג זענען נישט געגאַנגען ווייטער ביי איהם. ער האָט אָבגעשאַפֿט די צעכען און האָט געזעהען, אַז די בעפֿרייטע פּויערן זאָלען ווייניגסטענס בעקומען צוויי דריטעל פֿון דער ערד, וועלכע זיי האָבען בעזעסען אין דער צייט פֿון

לייב־איינגעשאַפּט. צוגלייך מיט שטיינ׳ען און האַרדענבערג׳ען האָט דער קריעגס־מיניסטער שאַרנהאָרסט געזועהען צו שטאַרקען די פּרייסישע ארמעע. ער האָט איינגעפיהרט אַנ׳אַלגעמיינע וועהרפּפליכט און האָט געבילדעט אַרעזערווע אַרמעע פון די, וואָס האָבען געענ־דיגט דיענען זייער צייט. אַלע די דאָזיגע רעפאָרמען זענען נישט געוועזען קיין בלויזע פּלענער פון דיזער מלוכה־פערוואַלטונג. זיי זענען געוועזען דאָס רעזולטאַט פון די בעסטע גאַייאָגאַלע געפיהלען אין פרייסען, וואָס האָט נישט געקענט פערגעסען די נאַציאָנאַלע חרפה, און וואָס האָט פער־שטאַנען, אַז נאָר ביי געוויסע ברייטע רעפאָרמען קאָן דאָס לאַנד ווידער קומען צו דער אַמאָליגער גלענצענדער צייט פון פריעדריך דעם גרויסען.

חאָטש די פראַנצויזישע אימפּעריע האָט איבעראַל איינגעפיהרט נוצ־ליכע רעפאָרמען, אָבער די בעפעלקערונג האָט נישט געקענט זיין צופריע־דען פון די פראַנצויזען, וואָס האָבען זיי חרוב געמאַכט דורכ׳ן קריעג, וואָס האָבען זיי פעראָרעמט דורך די קאָנטריבוציעס און וואָס האָבען זיי אויף איטליכען טריט געגעבען צו פיהלען זייער נאַציאָנאַלע ערניעדערונג און דעם מוטווילען פון דעם זיעגער. דער קעניג פון וועסטפאַלען, נאַפּאָ־לעאָנ׳ס ברודער, האָט מיט פאָלגענדע ווערטער געשילדערט דעם מצב פון גערמאַניען: „ווען עס וועט זיך אָנהויבען אַ קריעג, וועלען אַלע פּראָווינצען אין דייטשלאַנד אָנהויבען זיך בונטעווען. חוץ דעם פראַנצויזישען יאָך איז די אָרעמקייט גוואַלדיג גרויס, מען דאַרף מורא האָבען פאַר די פער־צווייפלונג פון די פעלקער, וואָס האָבען גאָרנישט צו פערלירען, ווייל מען האָט פון זיי אַלץ אַוועקגענומען". נאַפּאָלעאָן האָט אַלע די דאָזיגע התראות נישט פערשטאַנען. ער איז געוועזען בעשענקט מיט אַ זעלטען קרעפטיגען קלאָרען פערשטאַנד. זיין מוח האָט נישט אויפגעהערט קלאָר און גאונ׳יש צו אַרבייטען אויך דאַמאָלס, ווען זיינע מיטהעלפער זענען שוין מיעד געוואָרען, זיצענדיג מיט איהם צוזאַמען ביי דער אַרבייט. ער האָט געקאָנט אַרבייטען 18 שעה נאָך דער רייהע אין מעת־לעת. ער האָט שטענדיג געהאַפּט דעם הויפּט־פּונקט אין יעדער אַנגעלעגענהייט. ער האָט פיינד געהאַט פּוסטע פראַזען און האָט נישט ליעב געהאַט זיך אָפּ־צוגעבען מיט נעבעלדיגע השגות. ער האָט וואונדערבאַר, קלאָר שטענדיג געפיהלט די ווירקליכקייט, דאָס ממשות׳דיגע. אָבער דער דאָ־זיגער זעלטענער מענש האָט געהאַט צוויי שוואַכע זייטען: ערשטענס, האָט ער געהאַט אַ צו־שטאַרקע פאַנטאַזיע, וואָס פלעגט איהם אָפּט פערפיהרען פון גלייכען וועג; צווייטענס, האָט ער בשום אופן נישט געקענט פער־

שטעהן די קראַפט פון אידעאַלע שטרעבונגען. מענשען מיט אַזוינע שטרעבונגען האָט ער בעטראַכט פאַר בטלנים. ער האָט איבערגע־לעבט די רעוואָלוציע, און ער האָט בשום אופן נישט געגלויבט, אַז מענ־שען האָבען זיך געקענט בעגייסטערען פאַר די פוסטע השגה פון „פרייהייט״. „איהר האָט אַליין נישט פערשטאַנען, וואָס עס טרייבט אייך״, האָט ער אַמאָל געזאָגט איינעם אַ פריהערדינען רעוואָלוציאָנער, „איהר זייט דאָך אַזוי ווי אַלע מענשען; און ביי מענשען איז נאָר דאָ איין אינטערעס - דער פערזענליכער, דער עגאָאיסטישער״. די בעריהמטע פרוי פון שטאַל, בעשרייבענדיג איהר איינדרוק וועגען נאַפּאָלעאָנ׳ען, דערצעהלט: „אַ מענש איז פאַר איהם נישט מעהר ווי אַ פאַקט, ווי אַ מין קערפער אין דער נאַטור, אָבער נישט עפעס, וואָס איז צו איהם עהנליך. ער ווייסט נישט פון שנאה און פון ליעבע. פאַר איהם עקזיסטירט נישט קיינער, אויסער איהם. זיין קראַפט בעשטעהט דערין, וואָס ער האָט דעם בערעכענטעס־טען עגאָאיזם. דאָס איז אַ גענימאַלער שאַך־שפּיעלער, וואָס שפּיעלט מיט מענשען, אָנשטאָט הילצערנע פיגורען״.

ער האָט אויך נישט פערשטאַנען, וואָס איז דאָס אַזוינס פאַטריאָטיזם, אָדער דאָס רעליגיעזע געפיהל. אַלס דער גרעסטער בערעכענטער עגאָאיסט, וואָס איז אַמאָל געווען אויף דער וועלט, האָט ער בעגריפען די וועלט, אַלס אַ קאַמפּף פון איינעם געגען אַלעמען, און ער האָט זיך נישט געקענט בערוהיגען, כל־זמן ער האָט געזעהען נעבען זיך נאָך אַ צווייטע זעלבסטשטענדיגע קראַפט. נאַפּאָלעאָנ׳ען האָט נאָר געקאָנט בעפריעדיגען אַ קרוין פון דער וועלטהערשאַפט.

איבריגענס, נאַפּאָלעאָן האָט געמוזט אָפט איינזעהן, אַז חוץ וואָפען זענען נאָך דאָ אַנדערע קרעפטען. אין זיין קאַמפּף מיט׳ן פויפּסט, ביי וועמען ער האָט צוגענומען אַלע פּראָווינצען און אַריינגעזעצט אַלס גע־פאַנגענעם אין פאָנטענעבלאָ, איז ער דאָך נישט אַרויס אַלס זיעגער, און עס איז איהם פאָרט נישט געלונגען צו מאַכען פון דער קאַטוילישער קירכע אין פראַנקרייך אַ מין דעפּאַרטאַמענט, ווי דעם דעפּאַרטאַמענט, למשל, פון פערשידענע אָבצאָהלען.

די אַרויסטרעטונג פון די בעליידיגטע נאַציאָנאַלע געפיהלען האָבען זיך אָנגעהויבען גראָד אין אַזוינע לענדער, וואָס, אַלס מיליטער־קראַפט, זענען זיי געווען פון די קלענסטע. אין שפּאַניען און פּאָרטוגאַל, וואָס די פראַנצויזען האָבען שפּיעלענדיג זיי איינגענומען, האָט זיך אָנגע־הויבען געגען זיי „דער קליינער קריעג״ (גווערילאַ־קריעג) פון דער בעפעל־

קערונג גופא אויף איטליכען בארג און פעלז. די פראנצויזען איז אויסגעקומען צו היטען מיט סאלדאטען יעדען פראנצויזישען וואגען, קעמפפען געגען די אנפאלען אויף יעדער פאסט־סטאציע, וואס די פראנצויזען האבען פערנומען, און וואו נאר א שטאדט האט געהאט ארום זיך א בארג, א פעלזען־שפאלט, האט די שטאדט עקשנות'דיג געקעמפפט מיט די זיעגער. און בעת די ענגלענדער האבען גענומען דעם „קליינעם קריעג" שטיצען מיט עטליכע פון זייערע בעסטע דיוויזיעס, איז די לאגע פון די פראנצויזען געווארען כמעט אונמעגליך אין שפאניען. נאפאלעאן איז אפילו איינמאל אוועק קיין שפאניען צו בעקעמפפען דעם „קליינעם קריעג", אבער אזא מין קליינליכע מלחמה איז נישט געוועזן לויט זיין גוסט, און ער האט איבערגעלאזען דעם דאזיגען קריעג מיט דער בעפעלקערונג די מארשאלען, וועלכע זענען צווישען זיך אליין אויך נישט געוועזן איינגאנצען שלום, און די פראנצויזען האבען ענדליך געמוזט אויפגעבען דעם קריעג געגען דער פירענעאישער האלב־אינזעל. דער מיאוס'ער סוף פון קריעג האט נאפאלעאנ'ען אריינגעבראכט אין גרימצארן, בעזונדערס געגען די ענגלענדער, וואס האבען איהם יא גערייצט אויף דער יבשה און וואס ער קאן צו זיי נישט צוקומען, א דאנק דעם ים, וואס מאכט זייער לאנד אונבעזיגבאר. ער האט זיך אבער פארט אויסגעקלערט א מיטעל, ווי צו קעמפפען מיט די ענגלענדער, און ער האט געפרובט דורכפיהרען די בלאקאדע פון דער יבשה ארום ענגלאנד. ער האט פערמאכט פאר ענגלישע שיפען אלע פארטען פון דער אייראפעאישער יבשה, ער האט אויסדריקליך פערבאטען צו קויפען ענגלישע סחורות און האט ערקלערט, אז יעדעס אייראפעאיש שיף, וואס וועט זיך אפשטעלען ביי אן ענגלישען פארט, וועט ווערען קאנפיסקירט. זיין ציעל איז געוועזן חרוב צו מאכען דעם ענגלישען האנדעל, וואס עס איז געוועזן דער קוואל פון דער ענגלישער רייכקייט. אבער אלע די מיטלען האבען נישט געבראכט די געווינשטע רעזולטאטען. ערשטענס, האט ענגלאנד גאר נישט אזוי שטארק געליטען אין האנדעל, ווי נאפאלעאן האט זיך דאס פארגעשטעלט, דען חוץ דעם, וואס ענגלאנד האט בענוצט די ענטוויקעלונג פון דער קאנטראבאנדע אויף ענגלישע סחורות אין איירָאפא, האט עס נאך אויסגענוצט דאס, וואס עס האט פערהאפט א סך פראנצויזישע טעריטאריעס אין די קאלאניעס. צווייטענס, האט די בלאקאדע געמאכט דאס לעבען און די לאגע פון האנדעל אין איירָאפא אונערטרעגליך. נאפאלעאן דאט געזוכט מיט אלע

מיטלען דורכצופיהרען די בלאָקאַדע, צו דעם צוועק האָט ער צוגענומען אַ שטיק ברעג פון צפון־ים, וואָס האָט געהערט דייטשלאַנד, בעהעפט צו פראַנקרייך האָלאַנד, אומעטום צושטעלט אַ גרענעצ־וואַך אין אַלע פּאָרטען און האַפענס, גערדריקט די בעפעלקערונג מיט שטענדיגע הויז־זוכונגען און קאָנפיסקאַציעס. ענדליך האָט ער שטענדיג געהאַט טענות צו די אייראָפּעאישע מלוכות, וואָס זיי שטיצען איהם נישט ווי געהעריג, און פערלאַנגט אויך אפילו שטיצען פון אונאַבהענגיגע מלוכות, ווי, למשל, פון רוסלאַנד.

אַזאַ פּאָליטיק האָט געמוזט פריהער אָדער שפּעטער אַרויסרופען אין אייראָפּאַ אַ ווידערשטאַנד. אַלעקסאַנדער דער ערשטער האָט זיך אין גע־וויסען זין בענוצט מיט דעם, וואָס נאַפּאָלעאָן האָט איהם צוגעזאָגט זיך נישט צו מישען אין די מזרח־אַנגעלעגנהייטען, און ער האָט פערנומען פינלאַנד און צוגענומען ביי די טערקען בעסאַראַביען. אָבער זיינע בע־ציהונגען צו נאַפּאָלעאָנ׳ען זענען געוואָרען מיט יעדען טאָג גע־שפּאַנטער. די בלאָקאַדע האָט פון רוסלאַנד צוגענומען דעם הויפּט־מאַרק, וואו עס פערקויפט זיינע רוזיהע מאַטעריאַלען. בעל־הבית׳עווענדיג אין דייטשלאַנד, האָט נאַפּאָלעאָן אָפּט בעליידיגט אַלעקסאַנדער׳ס קרובות׳שאַפטס־געפיהלען. צ. ב. ער האָט צוגענומען פאַר פראַנקרייך אָלדענבורג, וואו עס האָט רעגיערט אַ נאָהענטער קרוב פון אַלעקסאַנדער׳ן. אָבער הויפּט־זעכליך האָט רוסלאַנד נישט געקענט צוזעהען, ווי עס וואַקסט די מאַכט פון נאַפּאָלעאָנ׳ען, ווי ער וואַרפט זיך אַרום מיט קעניגען, מלוכות און פעלקער, און דער פחד האָט נאָך געמוזט ווערען גרעסער דעריבער, וואָס נאַפּאָלעאָן האָט שטענדיג געסטראַשעט רוסלאַנד, אַז ער האָט בדעה ווידער הערצושטעלען די צופאַלענע פּוילישע מלוכה, און דאָס, וואָס ער טראָגט זיך אַרום זיכער מיט דעם געדאַנק אָנצופאַלען מיט אַמאָל אויף רוסלאַנד.

און ווירקליך, נאָך אַ לענגערער פאָרברייטונג איז נאַפּאָלעאָן אַוועק קיין רוסלאַנד מיט זיין „גרויסער אַרמעע״, **אין יאָהר 1812**. אין צענטער פון דער דאָזיגער „גרויסער אַרמעע״ אונטער דער קאָמאַנדע פון נאַפּאָלעאָנ׳ען אַליין איז גענאַנגען די הויפּט־אַרמעע, וואָס איז בעשטאַנען פון פראַנצויזען, דייטשען, איטאַליענער און פּאָליאַקען. די אַרמעע פון לינקען פליגעל, וואָס איז גענאַנגען אויף פּעטערבורג, האָבען געדאַרפט שטיצען די פּרייסען; אויפ׳ן רעכטען פליגעל האָט גע־דאַרפט אַרבייטען אין קליינ־רוסלאַנד אַנ׳עסטרייכישע דיוויזיע. אינגאַנצען

זענען אַריבער די גרענעצען פון רוסלאַנד 600 טויזענד מאַן, געגען װעלכע רוסלאַנד האָט געקענט סך־הכל אַרויסשטעלען אַן׳אַרמעע פון 200 טויזענד מאַן. נאַפּאָלעאָן האָט נישט געצווייפעלט דערום אין דעם באַלדיגען נצחון. נאַפּאָלעאָן האָט אָבער פערגעסען, אַז חוץ דער אַרמעע איז נאָך פאַרהאַן אַ פאָלק, מיט װעלכעם מען װעט מוזען קעמפּפען. נאַפּאָלעאָן איז גיך דערגאַנגען מיט זיין אַרמעע ביז מאָסקוואַ. די איינציגע שווערע שלאַכט זיינע מיט די רוסען איז געווען אויפ׳ן וועג צו מאָסקוואַ אין באָראָדינא, און ווען ער איז אַריין אין מאָסקוואַ, האָט ער שוין נישט געצווייפעלט, אַז דער קריעג מיט רוסלאַנד איז שוין יעצט געענדיגט, און עס בלייבט נאָר אָנצונעהמען די אָפיציעלע אונטערטעניגקייט פון די בעזיעגטע. אָבער נאַפּאָלעאָן האָט געפונען די אַלטע הויפט־שטאָדט פון מאָסקוואַ אַלעדיגע, אָהן שום פראָוויזיע פאַר זיינע אויסגעמאַטערטע אַרמעען. און אַקוראַט ווי די רוסען האָבען פערלאָזען די ערטער און אונטערגעצונדען די הייזער אויף דעם גאַנצען וועג ביז מאָסקוואַ, אַזוי האָבען זיי אויך מאָסקוואַ אונטערגעצונדען, און דער פיינדליכער אַרמעע איז נאָר נישט איבערגעבליעבען, ווי זיך וואָס גיכער אומצוקעהרען צו די גרענעצען. דער קאַלטער ווינטער, דאָס גרויסע לאַנד, דער גרויסער מרחק פון די גרענעצען, פון וואַנען עס האָט געקענט קומען פראָוויזיע פאַר דער אַרמעע, האָט געצוואונגען נאַפּאָלעאָנ׳ען וואָס גיכער צו פערלאָזען רוסלאַנד, וואָס האָט געקענט ווערען דער קבר פאַר זיין אַרמעע און איהם אַליין. אָבער ווען נאַפּאָלעאָן האָט אָנגעהויבען פאָרזיכטיג אָבצוטרעטען, האָבען זיך איהם אויף יעדען טריט געשטעלט אַנטקעגען די רוסישע אַרמעען, וואָס האָבען שוין גוט געוואוסט, אַז זיי האָבען צו טהון מיט אַ פיינד, וואָס איז אָבגעשוואַכט פון אַ ווינטער, צו וועלכען ער איז גאָרנישט געוועהנט, און פון הונגער, ווייל ער איז געווען אָהן פראָוויזיע.

דאָס אָבטרעטען פון דער „גרויסער אַרמעע“ איז שוין געווען אַ מין ווילדע לויפעניש. ביי׳ם טייך בערעזינאַ (ביי מינסק) איז די שלאַכט צווישען די ריסען און פראַנצויזען געווען די בלוטיגסטע פאַר דער גרויסער אַרמעע. דורך דעם רוסישען פייער זענען איינגעפאַלען די בריקען פון דער לויפענדער פראַנצויזישער אַרמעע, און טויזענדער פראַנצויזען זענען אומגעקומען אין וואַסער. קוים מיט צרות האָט זיך דערשלעפּט צו די גרענעצען אַ קליינער טייל פון דער גרויסער אַרמעע.

נאַפּאָלעאָן אָבער האָט נאָך דעם אונגליקליכֿען קריעג מיט רוסלאַנד
זיך נישט מיאש געווען. ער האָט באַלד אין פֿראַנקרייך אָנגעהויבען פֿאָרמירען
אַ נייע אַרמעע. פֿון 16 יאָהר אָן האָט מען אָנגענומען יונגע לייט אין
דער אַרמעע. צוזאַמען מיט די דיוויזיעס, וואָס זענען געגאַנגען אויף
פּעטערבורג, מיט דער רעשט, וואָס איז געבליבען נאָך דער בערעזינאַ־שלאַכֿט,
און מיט די גאַרניזאָנען, וואָס זענען געווען צושפּרייט איבער דייטשלאַנד,
האָט נאַפּאָלעאָן ווידער בעקומען אַ מעכֿטיגע אַרמעע. נאָר די מפלה פֿון
נאַפּאָלעאָנ׳ען אין רוסלאַנד האָט ווי אַ דונער אַיינגעשלאָגען אין די הער־
צער פֿון די אונטערטעניגע פעלקער, און זיי האָבען דערפֿיהלט, אַז איצט
איז געקומען די ריכֿטיגע צייט זיך צו בעפֿרייען פֿון פֿראַנצויזישען יאָך.
ווען די רוסישע אַרמעען האָבען זיך בעוויזען אין דייטשלאַנד, האָט מען
זיי בעגריסט ווי די אמת׳ע רעטער. צוערשט האָט זיך פּרייסען אָבגערי־
סען פֿון פֿראַנקרייך, דערנאָך האָט שוועדען צוגעשיקט געגען נאַפּאָלעאָנ׳ען
אַנ׳אַרמעע. אָנפֿאַנגס האָבען די רוסישע און פּרייסישע גענעראַלען נישט
געקענט ביישטעהען געגען דעם געניאַלען געגנער, שפּעטער אָבער איז
אויך עסטרייך צוגעטרעטען צו די פֿערבינדעטע אַרמעען. ביי דרעזדען האָט
נאַפּאָלעאָן ווידער בעזיעגט די פֿעראייניגטע מלוכות, אָבער ביי לייפּ־
ציג האָט ער געמוזט אָבטרעטען. אין פֿלאַקער פֿון דער דאָזיגער שלאַכֿט
(1813), וואָס עס האָט געדויערט דריי טעג, האָבען צוערשט די זאַכסישע
סאָלדאַטען פֿערלאָזען נאַפּאָלעאָנ׳ען, און דערנאָך די ביירישע. נאַפּאָלע־
אָן האָט צום דריטען מאָל צונויפֿגעשטעלט אַ נייע אַרמעע, ער האָט בע־
וויזען אין די שלאַכֿטען געגען די פֿערבינדעטע פֿיינד מורא׳דיגע גבורות
און גאונ׳ישע אַיינפֿאַלען, נישט ווייניגער, ווי אין די פֿריהערדיגע יאָהרען.
אָבער די גרויסע פֿערבינדעטע אַרמעע, נישט קוקענדיג אויף פֿיעלע
מפלות, איז לאַנגזאַם געגאַנגען אַלץ ווייטער און ווייטער אויף פּאַריז.
איטליכֿער נצחון פֿון נאַפּאָלעאָנ׳ען האָט איהם געקאָסט אַלץ מעהר סאָל־
דאַטען, וואָס ער האָט שוין נישט געקאָנט בעקומען אַזוי לייכֿט נייע אויף
וייער אָרט; די צו־יונגע סאָלדאַטען (מען האָט שוין גענומען אין חיל, ווי
געזאָגט, יונגעלייט פֿון 16 יאָהר אָן) פֿלעגען מאַסענווייז אומקומען פון קראַנק־
הייטען און זענען נישט געווען בכח אויסצוהאַלטען דאָס שווערע סאָלדאַטען־
קריעגס־לעבען, און אין פֿראַנקרייך איז שוין נישט געווען דאָס פֿאָלק,
ואָס זאָל קענען פֿיהרען געגען די פֿערבינדעטע מלוכות אַ פֿאָלקס־קריעג,
וי אין 1792—3, אָדער ווי עס האָבען געפֿיהרט דעם קריעג די שפּאַנ־
יער און די רוסען אין זייער פֿאָטערלאַנד. ווען די אַרמעען פֿון די פֿער־

בינדעטע מלוכות זענען אָנגעקומען אין פּאַריז (1814), האָט נאַפּאָלעאָן זיך געמוזט אונטערגעבען. נאַפּאָלעאָן האָט געמוזט זיך אָבזאָגען פון טהראָן. מען האָט איהם אַוועקגעגעבען אַ קליינע אינזעל עלבאַ ביים מערב־ברעג פון איטאַליען. פראַנקרייך האָט זיך געמוזט אָבזאָגען פון אַלע זיינע איינגענומענע לענדער און אָנגעהמען די גרעניצען, וואָס עס האָט געהאַט אין יאָהר 1792, ד. ה. אַז פראַנקרייך האָט זיך נישט געדאַרפט אָבזאָגען פון די טעריטאָריעס, וואָס עס האָט בעקומען צו דער צייט פון די ערשטע מלחמות פון דער רעפּובליק. באַלד, ווי נאַפּאָלעאָן איז אַוועק אין זיין נייע מלוכה׳לע, האָט זיך אומגעקעהרט אין פּאַריז לודוויג דער 18־טער (דער ברודער פון לודוויג דעם 16־טען; דער 17־טער איז געשטאָרבען אין געפענגעניש אין דער צייט פון דער רעפּובליק), וועלכער איז אָנערקענט געוואָרען פון פראַנקרייך און אייראָפּא אַלס פראַנצויזישער קעניג.

לודוויג דער 18־טער האָט צוערשט גאָרנישט אומגעביטען אין פראַנקרייך, שפּעטער אָבער האָבען די אַמאָליגע עמיגראַנטען אָנגעהויבען צו ווירקען אויף איהם, אַז ער זאָל אָבגעבען די אַריסטאָקראַטען און די גייסטליכע זייערע אַמאָליגע קאָנפיסקירטע ערד. די דאָזיגע פּרעטענזיעס פון די ראַטגעבער פון קעניג האָבען שטאַרק אויפגערודערט דאָס פראַנצויזישע פאָלק, און נאַפּאָלעאָן האָט זיך דערמיט באַלד אויסגענוצט. דעם 1־טען מערץ 1815 האָט זיך נאַפּאָלעאָן פּלוצלינג בעוויזען אין דרום־פראַנקרייך. ער איז באַלד אַרומגערינגעלט געוואָרען מיט מחנות בעגייסטערטע אָנהענגער, וועלכע האָבען נאָך נישט פערגעסען די גרויסע העלדענטאַטען פון זיין אימפּעריע. דער מאַרשאַל ניי, וואָס האָט געדאַרפט געהען מיט זיין אַרמעע געגען אימפּעראַטאָר, האָט זיך פעראייניגט מיט איהם, און נאַפּאָלעאָן איז ווידער אַריין אין פּאַריז, אונטער אַ בעגייסטערטען „הוראַ״ פון דער בעפעלקערונג. לודוויג דער 18־טער האָט זיך, פערשטעהט זיך, באַלד אָבגעטראָגען, און נישט וואַרטענדיג, ביז די פערבינדעטע אַרמעען וועלען קומען צו איהם, נאַפּאָלעאָנ׳ען, האָט ער זיי גענומען איינציגוויז צו צושלאָגען. ביי וואַטערלאָ אָבער האָבען די ענגלענדער און די פּרייסען געהאַט איבער איהם אַ נצחון, און דאָס איז שוין געווען די לעצטע מפּלה פון נאַפּאָלעאָנ׳ען. נאָך דער מפּלה האָט מען איהם שוין נישט געלאָזען זיין אין עלבאַ, און מען האָט איהם פערשיקט אויף אַ ווייטער אינזעל סענט־העלענע, וואו די ענגלענדער האָבען איהם בעוואַכט אין זיין פּאַלאַץ ביז צום לעצטען טאָג פון זיין לעבען. ער איז דאָרטען געשטאָרבען אין

1821, — 52 יאָהר אַלט, פֿון אַ מאָגען־קרעבס. די טעג, וואָס נאַפּאָלעאָן האָט ווידער גענומען די מאַכט אין די הענד, דערנאָך ווי ער האָט פֿער־לאָזען די אינזעל עלבאַ, ביז צו זיין לעצטער מפּלה, הייסען אין דער גע־שיכטע „די הונדערט טעג".

שוין אין 1814, דערנאָך ווי מען האָט געצוואונגען נאַפּאָלעאָן'ען זיך אָבצוזאָגען פון טהראָן, האָבען זיך אָנגעהויבען די בעראַטונגען פֿון די קעניגען מיט זייערע דיפּלאָמאַטען מכּח די גרענעצען פֿון איטליכער מלוכה אין איירעפּאַ. באַלד האָבען זיך אַרויסגעוויזען די פֿערשידענע אינטערעסען צווישען רוסלאַנד און פּרייסען פֿון איין זייט, און ענגלאַנד, עסטרייך און פראַנקרייך פֿון דער אַנדערער. „די הונדערט טעג" האָבען אָבער אַזוי איבערגעשראָקען אַלעמען, אַז מען איז גיך פֿאַרטיג געוואָרען צווישען זיך. רוסלאַנד האָט בעקומען דעם גרעסטען טייל פֿון וואַרשויער הערצאָגטום. פּרייסען האָט צוריקבעקומען די פּוילישע ערד, שוועדיש־פּאָמערן און די פּריהערדיגע ברענגען ביים רהיין ביז קאָבלענץ. עסטרייך האָט צוריקבעקו־מען טיראָל און אויסערדעם זיך אַוועקגעשטעלט אָן דער שפּיץ פֿון גערמאַנישען בונד. די אונטערהאַנדלונגען זענען געווען געפֿיהרט אין וויען, אונטער'ן נאָמען „דער וויענער קאָנגרעס". דער גער־מאַנישער בונד איז בעשטאַנען פֿון 38 מלוכות. וועלכע פֿלעגען שיקען זייערע פֿערטרעטער אין בונדעס־ראַט, וואָס איז געזעסען אין פֿראַנקפֿורט אַם מאַין. האָלאַנד און בעלגיען זענען געוואָרען פֿעראייניגט אין איין מלוכה. די שווייצערישע רעפּובליק איז ערקלערט געוואָרען אַלס נייטראַלע מלוכה, וואָס שטעהט אונטער'ן שוץ פֿון איירעפּאַ. אין איטאַליען האָט עסטרייך בעקומען לאָמבאַרדיען און די ווענעדיגער פּראָווינץ, און די קעניגען פֿון סאַרדיניען און פֿון די ביידע סיציליענס האָבען צוריק בעקומען זייערע אַלטע רעכטען, צוגלייך מיט דעם רוימישען פּויפּסט. פּאָרטוגאַל און שפּאַניען האָבען אויך צוריקבעקומען זייערע טעריטאָריען, און ענגלאַנד האָט בעקומען פֿון זיינע ערָאָבערונגען די אינזעלען מאַלטאַ, סענט־מוריציוס און עטליכע אַנטילער אינזעלן, וואָס זיי האָבען צוגענומען ביי די פֿראַנצויזען, ווי אויך די אינזעל ציילאָן און „דעם שפּיץ פֿון דער גוטער האָפֿנונג", וואָס זיי האָבען צוגענומען פֿריהער ביי האָלאַנד. אין יאָהר 1815, ביים צווייטען פּאַריזער שלום, נאָך נאַפּאָלעאָנ'ס לעצטער מפּלה, איז נישט פֿאָר־געקומען קיין שום שנויים, חוץ דעם, וואָס מען האָט ערקלערט איצט פֿאַר די גרענעצען פֿון פֿראַנקרייך נישט די, וואָס פֿון יאָהר 1792, נאָר וועלכע פֿראַנקרייך האָט געהאַט אין יאָהר 1789, פֿאַר דער רעוואָלוציע.

ד. ה. פראַנקרייך האָט פֿערלאָרען עטליכע פּראָווינצען פֿון עלזאַס און פֿו־
סאַוואָיען; אַוויניאָן איז געבליעבען ביי פֿראַנקרייך, תאָטש די שטאָדט
איז בעהעפֿט נעוואָרען צו די פראַנצויזישע גרענעצען ערשט נאָך 1789
ז. אויבען).

צווייטער אבשניט.

דער נייצעהנטער יאהרהונדערט.

ערשטעס קאַפּיטעל.

די רעאקציע און דער ליבעראליזם.

דער איינפלוס פון דער רעוואָלוציע אין דער אימפּעריע. — דער הייליגער בונד. — גערמאַניען. — אַמעריקאַ און דרום־מערב אייראָפּאַ. — די קאָנגרעססען. — טערקיי. — דער גריכישער בונט. — די אַריינמישונג פון אייראָפּאַ. — רוסלאַנד און די טערקיי. — די ווידער־הערשטעלונג אין פראַנקרייך פון אלטען סדר. — די יולי־רעוואָלוציע.

דער וויענער קאָנגרעס פון די מלוכות האָט פונדעסטוועגען נישט געקענט אָבלייקענען דאָס, וואָס עס איז פאָרגעקומען פון 1789 אָן, די אייראָפּעאישע קאַרטע איז פערענדערט געוואָרען, בנוגע צו די גרענעצען פון געוויסע מלוכות, אויך האָט זיך געענדערט דער אינע־ווענינגסטער פּאָליטישער סדר פון מאַנכע מלוכות, וואו עס איז שוין דורכגעפיהרט געוואָרען פון די פראַנצויזען די פּרינציפּען פון דער רעוואָ־לוציע אין פראַנקרייך און פון דער נאַפּאָלעאָנישער אימפּעריע. לודוויג דער אַכצענטהער האָט פראַנקרייך אַרויסגעגעבען אַ האַרטיע (אַ קעניגליכען כתב), וואו עס זענען גאַראַנטירט געוואָרען די פּערזענליכע פרייהייטען און די צוויי געזעצגעבענדע פּאַלאַטעס. אַלעקסאַנדער דער ערשטער האָט אין דער פּוילישער מלוכה בעשטעטיגט אַנ׳אוסטאַוו, וואָס האָט זיך גערעכענט מיט דער פּוילישער ברייטער קאָנסטיטוציע פון 3־טען מאַי 1791. אין גערמאַניען האָבען אין דעם מעהרסטען טייל מלוכות׳לעך שוין עקזיסטירט פאָלקס־פערטרעטונגען, און אין פּרייסען האָט דער קעניג, צו דער צייט פון די בעפרייאונגס־קריעגען פון נאַפּאָלעאָנ׳ס יאָך, פערשפּראָכען דעם פאָלק איינצופיהרען אַ פּאַרלאַמענט. אפילו דער גער־

מאַנישער בונד האָט געהאַט אַ פּונקט ביי זיך, אַז יעדע מלוכה בעזונדער דאַרף ווערען פֿערוואַלטעט מיט דער הילף פֿון די „שטאַנדען".

נאָר נישט קוקענדיג אויף אַלע די דאָזיגע הנחות, איז פֿונדעסטוועגען געווען אַ גרויסער אונטערשיעד צווישען דעם כּלל אין די מלוכות, וואָס האָט שוין צוריסען דעם בונד מיט׳ן אַלטען סדר, און די העכערע קלאַסען, וואָס זענען גרויס געוואָרען, נאָר צוליעב׳ן אַלטען פעאָדאַלען סיסטעם. חאָטש ביידע האָבען געקעמפפט געגען יאָך פֿון נאַפּאָלעאָן, אָבער איטליכער כּלל בעזונדער האָט גאָר אַנדערש פֿערשטאַנען די רעוואָלוציאָנען פֿון דאָזיגען קאַמפּף. די נצחונות פֿון 1814–15 האָבען ענדליך פֿערשטאַרקט די רעאַקציע און מען האָט זיך ווייטער אָנגעהויבען אומקערען צו די אַלטע אָבגעלעבטע צייטען.

אַלעקסאַנדער דער ערשטער, וואָס איז געווען שטאַרק אונטער דעם איינפֿלוס פֿון די בעפרייאונגס־קריעגען, האָט אַוועקגעוואָרפֿען באַלד די „פֿרייע געדאַנקען" פֿון די אַמאָליגע ענציקלאָפּעדיסטען און איז געוואָרען שטאַרק רעליגיעז. ער האָט געגרינדעט דעם „הייליגען בונד", וואו עס זענען אַריינגעטרעטען דער עסטרייכישער קייזער און דער פּרייסישער קעניג, און וועלכער האָט זיך געשטעלט דעם ציעל צו האָבען די השגחה אויף די אייראָפּעאישע פעלקער, אַז זיי זאָלען ווערען גוט בעהאַנדעלט און ערצויגען ווערען אין גייסט פֿון קריסטענטום און אין דער פֿאָרשטעלונג, אַז די איינציגע פֿאָרשטעהער פֿון דער מאַכט אויף דער ערד זענען נאָר די פֿון גאָט־געקרוינטע קעניגען. דער פּראַקטישער אָרגאַניזאַטאָר פֿון הייליגען בונד איז געוואָרען דער עסטרייכישער קאַנצלער פֿירשט מעטערניך. מעטערניך האָט, אַזוי ווי נאַפּאָלעאָן, פיינד געהאַט אַלערליי פוסטע פֿראַזען און אַלערליי אידעאַליסטען, אָבער נאַפּאָלעאָן האָט פֿונדעסטוועגען, ווי נישט, געדיענט די גרויסע אידעען פֿון זיין צייט, בעת מעטערניך האָט נאָר געזעהען, אַז אין דעם לעבען פֿון די מלוכות זאָל נישט אַריינדרינגען קיין שום ענדערונג, אַז אַלץ זאָל בלייבען ווי געווען. ער האָט געפֿיהלט, אַז פֿאַר עסטרייך, אַזאַ צונויפגעשטיקעוועט לאַנד פֿון צעהנדליגער נאַציאָנען, איז גלייכער זיך נישט צו נעהמען פֿאַר קיין רעפֿאָרמען, אַז וואָס אונבעוועגליכער דאָס לאַנד איז, אַלץ זיכערער איז עס פֿון צעפֿאַלען צו ווערען. אַ דאַנק דעם הייליגען בונד, האָט די עסטרייכישע פּאָליטיק בעקומען הילף פֿון זיינע מעכטיגע שכנים, אויף דורכצופֿיהרען די רעאַקציע אין גאַנץ אייראָפּאַ.

מעהר פֿאַר אַלץ האָבען אינטערעסירט דעם הייליגען בונד די גערמאַ־

ישע פּאָליטישע עסקים. מעטערניך האָט איינגעפּונען, אַז דאָרטען גרייט
זיך צו אַ רעוואָלוציאָנערע שטימונג. די דענקער און ליטעראַטען פֿון ענדע
18־טען און אָנפֿאַנג 19־טען יאַהרהונדערט האָבען געבראַכט דערצו, אַז
איטליכער געבילדעטער דייטש איז געווען שטאַרק נישט צופֿריעדען מיט
די צושפּאָלטענקייט פֿון דייטשלאַנד אין צעהנדליגער מלוכות און האָט
געשטרעבט צו שאַפֿען אַ פֿאָלק פֿון אַ פֿעראייניגטען דייטשלאַנד:
אין דער צייט פֿון די בעפֿרייאונגס־קריעגען 4-1813 האָבען אַלע דייטשען
אָהן אַנ׳אונטערשיעד געקעמפּפֿט פֿאַר איין־איינציגע נאַציאָנאַלע
זאַך. יונג און אַלט האָבען זיך פֿעראייניגט, אַלס פֿרייוויליגע, געגען דעם
פֿראַנצויזישען יאָך, און זיי האָבען געקעמפּפֿט פֿאַר אַ בעסערע צוקונפֿט
פֿון אַ פֿעראייניגטען דייטשלאַנד און פֿאַר אַ ברייטע נאַציאָנאַלע פֿרייהייט.
באַלד אָבער נאָך די נצחונות האָבען די דיפּלאָמאַטען אויפ׳ן וויענער
קאָנגרעס ווידער נישט דערלאָזען, אַז דאָס צובראָכענע דייטשלאַנד זאָל
זיך פֿעראייניגען, און די רעגיערונגען, אָנשטאָט דאַנקבאַר צו זיין דער
בעגייסטערונג פֿון פֿאָלק, האָבען נאָך שטאַרקער געמאַכט די פּאָליציייאישע
השגחה אויף איטליכען בירגער פֿון זייערע לענדלעך. און דערום האָט זיך
איבער גאַנץ דייטשלאַנד פֿערשפּרייט אַ גרויסע אונצופֿריעדענהייט, און די
שטודירענדע יוגענד האָט אָנגעהויבען צו מאַכען עפֿענטליכע פּראָטעסט־
דעמאָנסטראַציעס און צו גרינדען געהיימע פּאָליטישע געזעלשאַפֿטען. אין
1817 האָבען זיך אין וואַרטבורג (צום אָנדענקען פֿון די 300 יאָהר זייט
דער רעפֿאָרמאַציע) פֿערזאַמעלט די סטודענטען מיט די פּראָפֿעסאָרען,
האָבען געהאַלטען ברענענדיגע פּאָליטישע רעדעס, האָבען פֿערברענט
עפֿענטליך פֿערשידענע ביכער פֿון די רעאַקציאָנערע פּובליציסטען און צו־
גלייך אויך סימבאָליש (בדרך משל) פֿערברענט אַנ׳עסטרייכישען אונטער־
אָפֿיצירס שטאָק, כלומר׳שט, די עסטרייכישע מעטערניכ׳שע רעאַקציע.
מאַנכמאָל האָבען די פּראָטעסטען נאָך אָנגענומען אַ סך שטאַרקערע פֿאָר־
מען. אַזוי, למשל, האָט דער סטודענט זאַנד דערשטאָכען דעם שריי־
בער קאָצעבו, ווייל מען האָט איהם חושד געווען, אַז ער איז אַ רוסי־
שער שפּיאָן.

אויף מעטערניכ׳ס פֿערלאַנג האָט מען נאָך שטרענגער געמאַכט די
צענזור, נאָך שווערער געמאַכט די השגחה אויף די אוניווערזיטעטען, און
ביים בונדעס־ראַט אין פֿראַנקפֿורט האָט מען אַוועקגעזעצט אַ קאָמיסיע, וואָס
האָט געדאַרפֿט אויסראָטען אין דייטשלאַנד די נאַציאָנאַלע און פּאָליטישע
אַגיטאַציעס.

אין גערמאַניען האָט מען זיך בעגנוגענט בלויז מיט פּאָליציייאישע מיטלען. אין דרום־מערב־איירָאָפּאַ האָט די פּאָליטיק פֿון „היילינגען בונד" געבראַכֿט צו בלוטיגערע רעזולטאַטען. אין שפּאַניען, פּאָרטוגאַל און איטאַליען ווי אויך אין די שפּאַנישע קאָלאָניעס איז עס געקומען ביז צו אַ רעוואָלוציע. אין די אמעריקאַנישע קאָלאָניעס האָבען די קרעאָלען, די געבירטיגע איינוואָהנער פֿון די אַמאָליגע שפּאַניער, וואָס האָבען ענטדעקט די דאָזיגע קאָלאָניעס, זיך בעקלאָגט דערויף, וואָס די שפּאַניער לאָזען נישט צו צו דער פֿערוואַלטונג די געבירגטע איינוואָהנער, וואָס זיי נוצען אויס די רייכֿטימער פֿון לאַנד נאָר פֿאַר דאָס מוטערלאַנד (מעטראָפּאָלע) און־דאָס די שטאָלצע און נישט פֿעהיגע שפּאַניער לאָזען בשום אופֿן נישט צו די געבוירענע שפּאַניער פֿון די קאָלאָניעס צו אַ בעסערע פֿער־וואַלטונג. אין שפּאַניען גופֿא האָט גע׳בעל־הבית׳עוועט אַ „קאַמאַריליע" (אַ חברה׳לע ביים קעניגליכֿען הויף), וואָס האָט נאָר זיך אונטערגעשמייכֿעלט צו דעם בייזען, נישט פֿעהיגען פֿערדינאַנד׳ען דעם 7־טען. דער קאַטוי־לישער פֿאַנאַטיזם האָט ווידער אָנגעהויבען זיך צו שטאַרקען, און עס האָבען זיך ווידער אָנגעהויבען די רדיפות געגען איטליכֿען פרייען גע־דאַנק. אין פּאָרטוגאַל ווידער איז געוועזען אַזאַ לאַגע: דער קעניג איז געזעסען אין בראַזיליען, אין מיט׳ן לאַנד האָבען פֿערוואַלטעט די ענגלענ־דער, וואָס האָבען בעהאַנדעלט די פּאָרטוגיעזען ווי מענשען פֿון אַ ניע־דעריגער הערקונפֿט, וואס האָבען נאָר איין עסק—פֿאָלגען די ענגלענדער און צו צאָהלען וואָס מעהר אָבגאַבען. ערגער ווי אומעדום איז געוועזען דער מצב אין איטאַליען. איטאַליען האָט געהאַט דריי צענטרען פֿאַר פֿינסטערקייט און פֿאַר פֿאָלקס־אונטערדריקונג. אין דעם פּויפּסט׳ס פּראָווינצען האָבען געאַרבייט די העכֿערע קאַטוילישע גייסטליכֿע, אום צו קעמפּפֿען מיט׳ן ליבעראַליזם, האָט דער יעזואיטען־אָרדען (זי־אויבען) ווידער בעקומען צוריק זיינע פֿולע פֿריהערדיגע רעכֿטען. אין נעאַפּאָל און סיציליען האָט דער קעניג פֿערדינאַנד נישט וועניגער אויס־גערויבט דאָס פֿאָלק. ענדליך האָט צפֿון־איטאַליען געהאַט איבער זיך די עסטרייכֿישע מאַכֿט, וואָס האָט אינגאַנצען דורכגעפֿיהרט די אונ־ברחמנות׳דיגע רעאַקציאָנערע פּאָליטיק פֿון מעטערניכֿ׳ען. אין צפֿון־מערב האָט דער סאַרדינישער קעניג גאָר נישט געקענט טהון געגען די עסטרייכֿער, און ער איז אַליין געווען אָפּט אונטער זייער איינפֿלוס.

די רעוואָלוציע האָט זיך אָנגעהויבען אין אַמעריקאַ. 10 יאָהר האָבען די קרעאָלען געבונטעוועט געגען שפּאַניען, ענדליך איז זיי געלונגען זיך

צו בעפרייען פון שפאַנישען יאָך, און זיי האָבען געגרינדעט די רעפּובליק קאָלומביע; פּערו, טשילי, אוראַגוואַי און מעקסיקא האָבען אויך בעקומען זעלבסטשטענדיגקייט, און אין אַלע די דאָזיגע רעפּובליקען האָט זיך אָנגעהויבען דאָס פּאָליטישע לעבען, וואָס פיהרט זיך נאָך ביז היינטיגען טאָג, און וואָס איז פאַר׳ן אייראָפּעער נאָך אַלץ נישט פערשטענדליך: אַלע ווײלע קומען דאָרט פאָר רעוואָלוציעס, וואָס איין פּאַרטיי רופט אַרויס געגען די אַנדערע. שטענדיג פיהרען זיך דאָרטען בלוטיגע קריעגען צווישען די פיהרער פון די פּאַרטייען; אַלעווײלע פערהאַפּט אַ זייטיגער די מאַכט פון דעם געכטען געוועהלטען פּרעזידענט.

דאָס, וואָס די קאָלאָניעס זענען אָבגעפאַלען פון שפּאַניען, האָט אַרויסגערופען אַ רעוואָלוציע אין דער שפּאַנישער אַרמעע געגען קעניג. נאָך אַ קורצען קאַמפּף איז איינגעפיהרט געוואָרען אין שפּאַניען די קאָנסטיטוציע פון 1812 (לויט דעם מוסטער פון דער פראַנצויזישער אין 1791, נאָך אַ ביסעל ליבעראַלער). דער מיליטער־בונט אין שפּאַניען האָט געפונען אַנ׳אָבקלאַנג אין פּאָרטוגאַל. דער קעניג האָט זיך געמוזט אומקעהרען פון בראַזיליען און אָננעהמען אַ קאָנסטיטוציע, לויט׳ן מוסטער פון דער שפּאַנישער.

אין איטאַליען האָבען זיך שטענדיג געטליעט מיליטער־בונטען. דער באָדען דערפאַר איז שוין לאַנג געווען צוגעגרייט, אַ דאַנק די געהיימע בונדען פון די „קאַרבאָנאַרען“ (קויהלענהענדלער), וואָס זענען געווען אָרגאַניזירט לויט׳ן מוסטער פון די מאַסאָנער־לאָזשען, נאָר וואָס האָבען געהאַט ריין נאַציאָנאַל־פּאָליטישע ציעלען: בעפרייען און פעראייניגען איטאַליען אין איין מלוכה. אין נעאַפּאַל און אין סאַרדיניען האָט דאָס מיליטער געצוואונגען די קעניגען אונטערצושרייבען אַזאַ קאָנסטיטוציע ווי אין שפּאַניען.

דער הייליגער בונד האָט, פערשטעהט זיך, נישט געקענט צולאָזען, אַז די אַבסאָלוטע מאָנאַרכיעס זאָלען אונטערגעהען אין די ראָמאַנישע לענדער. עטליכע מאָל האָבען זיך די גרויסע מלוכות פערזאַמעלט אויף קאָנגרעסען אום אויסצואַרבייטען אַ שטרענגעם פּראָגראַם געגען די בונטען. די עסטרייכער האָבען זיך אַלאַז געטהון אויף איטאַליען, זיך אָבגערעכענט מיט די רעוואָלוציאָנערען און איינגעפיהרט דעם אלטען סדר. אין שפּאַניען האָט זיך גענומען פאַר די רעוואָלוציאָנערען די פראַנצויזישע רעגירונג. נאָך אַ שווערען קאַמפּף האָט זי ווידער הערגעשטעלט די אַמאָליגע אַבסאָלוטע מאָנאַרכיע. אומעדום האָט זיך דער בונד מיאוס נוקם געווען

אָן די רעוואָלוציאָנערן, — פֿערשטאַרקט די פּאָליציייאישע השגחה, **אויך** רודף געווען יעדערן, וואָס דערוועקט זיך נאָר צו טראַכטען ליבעראַל. **אין** נעאַפּאָל האָט די רעגיערונג, ווערענדיג אונטערגעהעצט פֿון דער גייסטליכקייט, פֿערבאָטען צו *לערנען לעזען און שרייבען* אַזוינע קינדער, וועמענס עלטערן עס קענען נישט אויפֿווייזען, אַז זיי פֿערמעגען וועניגסטענס 600 רובל.

צום גליק אָבער איז באַלד פֿאָרגעקומען אין דרום־מזרח־אייראָפּאַ עפּעס אַזוינס, צוליעב וואָס די פֿריינדשאַפֿט פֿון די מלוכות אין היילינגען בונד האָט אָנגעהויבען שוואַכער צו ווערען.

אַ גרויסע צאָהל *קריסטען* פֿון דער באַלקאַנער האַלב־אינזעל איז נאָך אַלץ געלעגען אין דער מאַכט פֿון די טערקען, וואָס זענען ביז צום 19־טען יאַהרהונדערט געבליבען די אייגענע באַרבאַרען, וואָס אין 15־טען, ווען זיי האָבען פֿערנומען קאָנסטאַנטינאָפּאָל. די קריסטען (ראַיאַ) זענען נאָך אַלץ געבליבען אין זייערע אויגען אַ מין סטאַדע שאָף, וואָס ווערען אויסגעקוילעט פֿון דער פֿאַנאַטישער בעפֿעלקערונג און אויסגערויבט פֿון די בעאַמטע אין לאַנד. בינו־לבינו איז די מאַכט פֿון די טערקען געפֿאַלען. דער קאַמפּף געגען טערקישען יאָך איז שוין נישט געווען אַזאַ חלום, ווי צו די צייטען, ווען טערקיי האָט גלייכצייטיג געסטראַשעט קיעוו און וויען. פֿון סוף 17־טען יאָהרהונדערט האָט טערקיי געמוזט אָבגעבען רוסלאַנד און עסטרייך אַ פּראָווינץ נאָך אַ פּראָווינץ. די אינערע פֿערוואַלטונג אין טערקיי איז געווען אַ שלעכטע; ווען נישט דער פֿאַנאַטיזם פֿון די מוסולמענער, די העלדישקייט פֿון די טערקישע סאָלדאַטען און די אונאייניגקייט פֿון די פֿיינדליכע מלוכות, וואָלט די טערקיי זיך נישט געקענט האַלטען. די פֿינאַנסען פֿון לאַנד זענען געווען אין דער גרעסטער אונאָרדנונג, די געריכטען האָבען נישט געהאַט קיין שום יושר, **איבער דער** גאַנצער טערקיי האָבען אַרומגעשפּאַצירט באַנדעס מערדער און גזלנים, אין דער מלוכה האָבען געבעל־הבית'עוועט די הויפּט־פּאַרטייען און אַ צולאָזענע הויף־גוואַרדיע (יאַניטשאַרען); די גובערנאַטאָרען האָבען פֿערוואַלטעט די פּראָווינצען אָהן אַ שום קאָנטראָלע, צוויי פֿון זיי, איינער אין עגיפּטען און דער אַנדערער אין אַלבאַניען, האָבען זיך אויפֿגעפֿיהרט, ווי זעלבסטשטענדיגע הערשער.

די פֿערשקלאַפּטע קריסטליכע פֿעלקער האָבען שוין געהאַט פֿאַר זיך ביישפּיעלען, ווען מאַנכע פֿעלקער האָבען זיך בעפֿרייט פֿון טערקיש יאָך. שוין די מאָנטאַנעגרער, וואָס זענען צוליעב זייערע בערג געוו

שטענדיג כמעט פריי פון טערקישען יאָך, האָבען זיך מיט דער רוסישער הילף בעפרייט פון די טערקען די רומענער און די סערבען. איבער־הויפּט האָט זיך פערשפּרייט איבער דער גאַנצער האַלב־אינזעל צו די צייטען פון יעקאַטערינא דער צווייטער און פון אַלעקסאַנדער דעם ערשטען די האָפנונג, אַז רוסלאַנד וועט העלפען די ברידער פון איין גלויבען. די סיריער, די קליין־אַזיאַטישע גריכען, די אַרמעניער און די בולגאַרען זענען נאָך געווען צו שוואַך, אויף צו קלערען וועגען אַ בונט געגען טערקיי. נאָר אין די אייראָפּעאישע פּראָווינצען, וואָס האָבען אָנגעהערט דער טערקיי און וואָס זענען געווען בעפעלקערט מיט גריכען, האָט זיך אַזאַ בונט צוגעגרייט אויף פערשידענע אופנים.

אין די בערג פלעגען פון אייביג־אָן זיצען די באַנדעס „קלעפטען" (גזלנים און רויבער), וואָס פלעגען סיסטעמאַטיש קעמפּפען געגען טערקישען יאָך. זיי פלעגען שטענדיג אָנפאַלען אויף די מוסולמענער און פלעגען צוליעב די בערג־ און פעלזען־שפּאַלטען זיך שטענדיג קענען שיצען געגען דעם טערקישען חיל, וואָס האָט זיי גערודפ׳ט. צווישען די רייכערע גריכישע געמיינדען אין די טהאָלען און ביים ברעג ים האָבען זיך בעוויזען געהיימע בונדען (העטעריעס), וואָס זענען געווען אין אַ סך זאַכען עהנליך צו די איטאַליענישע „קאַרבאָנאַרען" (ז. אויבען). ווייטער האָבען די רייכע גריכען געזעהען אָנצוקניפּען פערבינדונגען מיט אַלערליי מאָנאַרכען און איינפלוסרייכע מלוכה־לייט פון אייראָפּא. די קאָנסטאַנטינאָפּאָלער רייכע גריכישע געמיינדע האָט אפילו נישט סימפּאַטיזירט מיט דער דאָזיגער גריכישער פאָלקס־בעוועגונג, אָבער זי האָט גאָרנישט געקאָנט טהון, זי אָבצושוואַכען. די ערשטע סבה פון גריכישען אָפענעם בונט איז געווען דאָס, וואָס אַלי־פּאַשאַ (דער וויצע־קעניג פון אַלבאַניען) איז אָבגעפאַלען פון סולטאַן. בעת דער סולטאַן איז געווען פערנומען מיט אַלבאַניען, האָבען זיך די גריכען אויך גענומען פאַר די וואַפען געגען טערקיי. אין טעסאַליען, אַטיקאַ, בעאָטיען און מאָרעאַ האָבען אויפגעפלאַקערט די בונטען. דער גאַנצער בונט איז צופאַלען אין מעהרערע פונקטען, און אַזוי ווי די טערקען האָבען גלייכצייטיג געמוזט קעמפּפען אין פערשידענע ערטער מיט די גריכען, האָט זיך דער בונט געצויגען עטליכע יאָהר נאָכאַנאַנד. האָטש די טערקען זענען געווען נישט דער ערך גרעסער אין דער צאָהל, אָבער צוליעב די בערגיגע ערטער אין גריכענלאַנד, פון וואַנען די גריכען האָבען געשאָסען מיט קויהלען, האָט די גרעסערע צאָהל סאָלדאַטען פון דער טערקיי נישט געקענט האָבען אַזאַ וויכטיגע בעדייטונג.

סוף־כל־סוף וואָלטען דאָך די גריכען געמוזט פערלירען די מלחמה, ווען נישט די אַריינמישונג פון די אייראָפּעאישע מלוכות.

די סימפּאַטיע פון דער אייראָפּעאישער געזעלשאַפט איז שוין לאַנג געווען אויף דער זייט פון די גריכען. חוץ דעם געפיהל פון דער אייראָפּעאישער געזעלשאַפט צו קריסטען, וואָס קעמפפען געגען די מוסולמענער, איז נאָך צוגעקומען נאָך אַ געפיהל. פאַר דער געבילדעטער געזעלשאַפט זענען די קעמפפענדע גריכען (האטש זיי האָבען אָבגעשטאַמט אין דער מעהר־צאָהל פון איינגעוואַנדערטע סלאַווען און איליריער) געווען די יורשים פון מיליטיאַדעס, פעריקלעס און סאָקראַטעס (ז. ט. 1), וואָס קעמפפען געגען די אַזיאַטישע באַרבאַרען. פון ענגלאַנד, דייטשלאַנד און פראַנקרייך האָבען זיך געצויגען די פריייוויליגע, וואָס זענען געפאָהרען העלפען די בעדרענגטע גריכען. נאָר אַלע די דאָזיגע סימפּאַטיען וואָלטען נאָך ווייניג־וואָס געהאָלפען, ווען אייראָפּאַ וואָלט זיך נישט אַריינגעמישט אין קאַמפף. אָבער אַזאַ אַריינמישונג איז נישט געווען אַזוי לייכט צוליעב פערשיעדענע אורזאַכען. ענגלאַנד איז געווען פאַר די בעפרייאונגס־בעוועגונג אין גריכענלאַנד. רוסלאַנד, וואָס האט געהאַט זיינע אינטערעסען אויף דער באַלקאַן־האַלב־אינזעל, איז אויך געווען פאַר די גריכען. פראַנקרייך איז געווען גלייכגילטיג. פרייסען, נישט האָבענדיג קיין שום אינטערעסען אויפ'ן באַלקאַן, האָט זיך נישט געוואָלט אַריינמישען. דאַגעגען עסטרייך איז גלייכער געווען, אַז טערקיי זאָל ווייטער בלייבען די איינציגע מאַכט אויפ'ן באַלקאַן, און דערום איז עס געווען געגען דעם גריכישען בעפרייאונגס־קריעג. מעטערניך האָט ווייניג־וואָס געקוקט דערויף, וואָס קריסטען קעמפפען געגען מוסולמענער. ער האָט געזעהען אין גריכישען בונט נאָר אַ רעוואָלוציאָנערע בעוועגונג, וואָס וויל נישט אַנערקענען די רעכטמעסיגע מאַכט פון סולטאַן, אַ בעוועגונג, וואָס איז בכלל געגען דעם הויפּט־פּרינציפּ פון „היילינען בונד", וואָס שטעלט די אַבסאָלוטע מאַכט פון הערשער העכער, ווי די וואונשען פון פאָלק. אַלעקסאַנדר דער ערשטער האט צוליעב מעטערניכ'ען און אַלס מיטגליעד פון היילינען בונד נישט געוואָלט שטיצען די גריכען, ערשט מיט זיין טויט, ווען אויפ'ן טהראָן איז אַרויף זיין זוהן ניקאָלאַי דער ערשטער, האָט רוסלאַנד זיך ענערגיש אָנגעהויבען אַריינצומישען צום נוצען פון די גריכען. אין יאָהר 1826 האָט דער פעראייניגטער פלאָט פון רוסלאַנד, פראַנקרייך און ענגלאַנד געצוואונגען דעם טערקישען חיל אָבצורייניגען פון זיך גריכענלאַנד. אין 1829 האָט רוסלאַנד געצוואונגען

דער טערקיי צו ערקלערען גריכענלאַנד פאַר אונאָבהענגיג פון דער טערקיי; די פּאָליטיק פון „הייליגען בונד" האָט דערום גע־האַט אַ מפּלה צוליעב גריכענלאַנד.

די צווייטע מפּלה האָט זי געהאַט אין פראַנקרייך. דאָס, וואָס נאָך נאַפּאָלעאָנ׳ען האָבען ווידער בעקומען די קעניגליכע מאַכט די בורבאָנען, דאָס הייסט די דינאַסטיע פון די לודוויג׳ס, האָט אַריינגעבראַכט פראַנק־רייך אין אַ שווערע לאַגע. די פראַנצויזישע געזעלשאַפט האָט זיך צוטיילט אין צוויי פיינדליכע לאַגערן. פון איין זייט האָבען אינטריגירט די געוועזענע עמיגראַנטען, וואָס האָבען בעטראַכט אַלץ, וואָס עס איז פאָרגעקומען אין פראַנקרייך זייט 1789 ביז 1815, פאַר אַ בייזען חלום, וואָס מען מוז אויסמעקען פון דער פראַנצויזישער געשיכטע, און די גייסטליכקייט, וואָס האָט געוואָלט צוריקבעקומען איהרע אַמאָליגע מאַכט און פּריווילעגיעס. אויף דער אַנדערער זייט איז געווען די מעהרהייט פון דער פראַנצויזישער נאַציאָן, וואָס האָט אַזוי פיעל געוואונען דורך דער רעוואָלוציע און אימפּעריע און וואָס איז גע־ווען גרייט מיט אַלע קרעפטען צו פערטיידיגען איהרע נייע רעכטען. צווי־שען די ליבעראַלע פיהרער פון פאָלק זענען געווען אַזוינע, וואָס האָבען אַפילו נישט געוואָלט דערלאָזען צו גוואַלדטאַטען און בלוט־פערגיסען, און אַזוינע, וואָס האָבען זיך נישט אָבגעשטעלט פאַר קיין מיטעל אין דעם דאָזיגען קאַמפּף. און אַזוי ווי ד" שנאה צו די יורשים פון אַלטען סדר איז שטענדיג געוואַכסען, איז צוגלייך אויך געוואַכסען די אַהבה צו נאַפּאָלעאָנ׳ען, וואָס איז געוואָרען דער אידעאַל נישט נאָר פון דער אַרמעע און פון פאָלק, נאָר אויך ביי די געבילדעטע קלאַסען, וואָס האָבען בעטראַכט נאַפּאָלעאָנ׳ען, אַלס דעם דיענער פון די גרויסע אידעען פון דער רעוואָלוציאָנס־צייט.

די אויפגאַבע פון דער רעגיערונג איז דערום געווען זעהר אַ שווערע. צוערשט איז די רעגיערונג, אַ דאַנק זיינע מיניסטאָרען, ווי־עס־איז פאַרטיג געוואָרען מיט דער דאָזיגער אויפגאַבע איינצוהאַלטען אין די גרעניצען די צוויי פיינדליכע לאַגערן. לודוויג דעם 18־טענס מיניסטאָרען רישעליע און דעקאַז האָבען פערשטאַנען, אַז די קעניגליכע מאַכט דאַרף שטעהען העכער פון וואָס־עס־איז פאַר אַ פּאַרטיי, און אַז נישט אַלץ, וואָס די רעוואָ־לוציע האָט בעשאַפען, קאָן מען אַזוי לייכט ווידער בטל מאַכען. נאָר די רעגיערונג האָט זיך נישט לאַנג געהאַלטען ביי דער דאָזיגער פּאָליטיק. נאָך לודוויג׳ס טויט איז אַרויף אויפ׳ן טהראָן קאַרל דער 10־טער, אַ ברודער

פֿון לודוויג דעם 16=טען, און דער אײַנפלוס פֿון „הייליגען בונד", ווי אויך די פּאָליטישע אויפגערעגטקייט פֿון פֿראַנקרייך האָט געשטויסען די רעגיערונג אויף אַ רעאַקציאָנערען וועג. קאַרל האָט זיך עפענטליך געשטעלט אויפ'ן צד פֿון די גייסטליכע און די ראָיאַליסטען, די שונאים פֿון דער פֿראַנצויזישער דעמאָקראַטיע. די עמיגראַנטען האָט ער געלאָזט בעפֿריעדיגען פֿאַר זייערע קאָנפֿיסקירטע גיטער מיט אַ מיליאַרד פֿראַנק. די גייסטליכע האָט מען געקלערט צו געבען גרויסע הנחות. זיין מיניסטער ווילעל האָט געוואָלט פֿערשאַרפֿען די צענזור און איבערמאַכען דעם אופֿן פֿון די וואַהלען אין די פּאַלאַטעס, מיט'ן ציעל אָבצושוואַכען די אָפּאָזיציע פֿון די ליבעראַלען.

אין יולי 1830 האָט דער קעניג אַרויסגעגעבען פֿון זיך 5 צירקוליאַרען, אָהן דער בעטייליגונג פֿון די פּאַלאַטעס, וועלכע האָבען פֿערענדערט דעם וואַהל=סיסטעם און פֿערשטאַרקט די צענזור אויף ביכער, בעזונדערס אויף צייטונגען. די זשורנאַליסטען האָבען באַלד ערקלערט, אַז זיי וועלען זיך בשום אופֿן נישט רעכענען מיט' די נייע צענזור־געזעצען און וועלען דרוקען זייערע בלעטער אָהן צענזור: אַ גרויסע שטיצע האָבען בעקומען די זשורנאַליסטען ביי דער פּאַריזער בורזשואַזיע, וואָס האָט זיך שטאַרק אינטערעסירט מיט פּאָליטיק, און וואָס האָט נאָך נישט פֿערגעסען די בעליידיגונג, וואָס דעם קעניג'ס מיניסטער האָט פֿונאַנדער־געלאָזען די בירגערליכע אַרמעע, די נאַציאָנאַלע גוואַרדיע. ביסלעכ־ווייז האָבען זיך אָנגעהויבען בעטייליגען אין דער אויפֿרעגונג אויך די אַרבייטער, וועלכע האָבען צוליעב דער אויפגערעגטער שטימונג אָנגע־הויבען ליידען פֿון אַרבייטסלאָזיגקייט. אַסך פֿאַבריקאַנטען, מורא האָבענדיג פֿאַר אַ קומענדינער רעוואָלוציע, האָבען אָבגעשטעלט די אַרבייט אין זייערע פֿאַבריקען. אין פּאַריז זענען דאַמאָלס געווען אינגאַנצען 12 טויזענד סאָלדאַטען. צוויי טעג האָט געדויערט דער קאַמפּף מיט די סאָל־דאַטען. גאַנץ פּאַריז איז געווען פערצוימט פון באַריקאַרען. די קעניגליכע אַרמעע האָט געמוזט אָבטרעטען. קאַרל האָט אפילו באַלד צוריקגענומען די צירקוליאַרען, אָבער די בירגער האָבען שוין אויף קיין פֿאַל נישט געוואָלט האָבען צו טהון מיט די בורבאָנען. פֿאַר אַ רעפּובליק האָבען זיי אויך מורא געהאַט, ווייל זיי האָבען זיך געשראָקען פֿאַר די צו גרויסע פֿאָדערונגען פֿון די ניעדעריגערע קלאַסען, הויפּטזעכליך פֿון די אַרבייטער, דערום זענען זיי געבליעבען ביי אַ קעניגליכער מאַכט. אָבער אַלס קעניג האָבען זיי אויסגעקליעבען לודוויג=פיליפען. דעמיעניגען, וואָס

האָט נעשטימט אין די רעוואָלוציאָנס־יאָהרען מיט די, וואָס האָבען פּער־משפּט דעם קעניג צום טויט און וואָס שטאַמט פון די אָרלעאַנען, נישט פון די בורבאָנען. פאַר אַזאַ קעניג האָבען זיי שוין נישט געהאַט, וואָס מורא צו האָבען, אַז ער וועט געהען אינאיינעם מיט די גייסטליכע און די ראָיאַליסטען.

די יולי־רעוואָלוציע אין פאַריז האָט זיך אָבגערופען אויף אַ סך לענדער אין איירָאָפּאַ. אין פוילען איז, למשל, אויסגעבראָכען דער פּוילישער בונט פון יאָהר 1830. די איטאַליענער פאַטריאָטען האָבען אויפגעהויבען אַ בונט אין פויפסט׳ס פּראָווינצען. בעלגיען האָט זיך אָבגעריסען פון האָלאַנד. פון אַלע די דאָזיגע בונטען האָט נאָר בעלגיען דערגרייכט צו אַ רעזולטאַט. די איירָאָפּעאישע מלוכות האָבען פון דאַמאָלס אָן אַנערקענט בעלגיען אַלס אַ בעזונדערע מלוכה, מיט אַ קעניג בראש.

צוועלפטעם קאַפּיטעל.

דאס ניינצעהנטע יאָהרהונדערט פון 1830—ביז 1855.

ענגלאַנד. — די עמאַניספּאַציע פון די קאַטאָליקען. — טשאַרטריזם. — פראַנקרייך. — די רעוואָלוציע פון 1848 אין פראַנקרייך, אין דייטשלאַנד, אין עסטרייך, אין איטאַליען און אין פּרייסען. — די רעאַקציע. — נאַפּאָלעאָן דער דריטער. —

אין דער צייט, וואָס די מזרח־מלוכות האָבען געשטיצט מיט זייערע וואָפען די פּאָליטיק פון „הייליגען בונד״ אין איטאַליען און גערמאַניען, אין דער צייט ווען דער דאָזיגער רעאַקציאָנערער בונד האָט פראַנקרייך געשטויסען צו אַ רעוואָלוציע, האָט ענגלאַנד ווידער גענומען געהען אויפ׳ן וועג פון לאַנגזאַמע געזעצליכע רעפאָרמען, וואָס עס האָט נישט געקענט דורכפיהרען אין דער עפּאָכע פון די קריעגען מיט דער פראַנצויזישער רעוואָלוציע און מיט נאַפּאָלעאָנ׳ען.

באַלד נאָך די קריעגען האָט זיך קלאָר אַרויסגעוויזען, ווי פערשיעדען עס זענען די אינטערעסען פון די ענגלענדער, און די אַנדערע מלוכות אין איירָאָפּאַ, די אויסערע פּאָליטיק, אַ דאַנק דעם ליבעראַלען

מיניסטעריום, איז געווען אַ פֿרייערע און אַ ליבעראַלערע און פֿאָלקאָמען אונאַבהענגיג פֿון רעאַקציאָנערען „היילינגען בונד“. ענגלאַנד האָט אַ סך מיטגעהאָלפֿען, אַז די קרעאָלען און די גריכֿען זאָלען אַרויס אַלס זיעגער אין זייער בעפֿרייאונגס־קאַמפּף. גלייכֿצייטיג האָט זיך אָנגעהויבען אין ענגלאַנד אַ נייע עפּאָכֿע אין דער האַנדעלס־פּאָליטיק, ענגלאַנד האָט זיך ערקלערט פֿאַר אַ פֿרייען האַנדעלס־אויסטויש, ד. ה. עס האָט זיך אָבגעזאָגט פֿון הויכֿען צאָל אויף סחורות, וואָס געהען פֿון אויסלאַנד אין ענגלאַנד, און אומגעקעהרט. פֿאַר דער שטאַרק ענטוויקעלטער ענגלישער פֿאַבריקאַציע האָבען זיך געעפֿענט נייע מערק, און ענגלאַנד איז עקאָנאָמיש געוואָרען מיט יעדען טאָג שטאַרקער און רייכֿער. נאָר חוץ דעם האָט מען גענומען אָבשאַפֿען פֿערשידענע אַלטערטימליכֿע געזעצען, ווי, למשל, די בעגרענצונגען פֿאַר די קאַטאָליקען און די פֿעהלערען פֿון אַלטען וואַהל־סיסטעם. די קאַטאָליקען זענען ווידער הערגעשטעלט געוואָרען אין זייערע רעכֿטען. אַזוי ווי דער קאַטאָליציזם האָט שוין אויפֿגעהערט צו זיין אַ געפֿאַהר פֿאַר דער אַנגליקאַנישער קירכֿע, האָט שוין קיין זין נישט געהאַט צו מאַכֿען בעגרענצונגען פֿאַר'ן אַלטען קאַטאָליציזם. דער ענגלענדער האָט שוין איצט נישט געקענט דערלאָזען, אַז 6 מיליאָן מענשען זאָלען ווערען בעראויבט פֿון בירגערליכֿע רעכֿטען צוליעב זייער אמונה. בעזונדערס וויכטיג איז געווען די ווידערהערשטעלונג אין די רעכֿטען פֿון דעם קאַטאָליציזם אין אירלאַנד, וואו $^4/_5$ פֿון דער בעפֿעלקערונג זענען געווען קאַטאָליקען. אין יאָהר 1829 איז דורכֿגעפֿיהרט געוואָרען אין פּאַרלאַמענט אַ ביל (אַ געזעץ), וואָס נעהמט אַראָב פֿון קאַטאָליציזם די וויכֿטיגסטע בעגרענצונגען.

דערנאָך האָט מען זיך גענומען צו ענדערען דעם אַלטען וואַהל־סיסטעם (ז. ט. 5) און שאַפֿען אַזוינעם, וואָס זאָל באמת אויסדריקען פֿון יעדען וואַהל־אָרט די צאָהל פֿון דער בעפֿעלקערונג און דעם אַיינפֿלוס איהרען. געגען דעם נייעם וואַהל־סיסטעם זענען שטאַרק אַרויסגעטרעטען די לאָרדען אין דער הויכֿער פּאַלאַטע. אָבער נאָך אַ לענגערען קאַמפּף, וואָס האָט שוין כמעט געפֿיהרט צו אַ רעוואָלוציע, האָבען די לאָרדען נעמוזט נאָכֿגעבען און עס איז אָנגענומען געוואָרען דער ביל, לויט וועלכֿען די שטעדט האָבען בעקומען אַ גרויסען אַיינפֿלוס, און עס איז געפֿאַלען דער אַיינפֿלוס פֿון די גרויסע גוטס־בעזיצער. אין 1832, ווען די וואַהלען זענען שוין געגאַנגען נאָכֿ'ן נייעם וואַהל־געזעץ, איז געוואַכסען די צאָהל פֿון די וועהלער פֿון 400 טויזענד אויף 800 טויזענד. אין 1833

האָט ענגלאַנד אָבגעשאַפֿט אין איהרע קאָלאָניעס דעם שקלאַפֿען־האַנדעל און די שקלאַפֿעריי. באַלד דערויף איז אויסגעאַרבייט געוואָרען אַ נייעס געזעץ פֿאַר די פֿרייע זעלבסטפֿערוואַלטונג פֿון די שטעדט, אַ געזעץ וועגען שטיצע פֿאַר אָרעמע און נאָך אַ סך אַנדערע נוֹיטיגע און ליבעראַלע געזעצען. דאָס נייע וואַהל־געזעץ האָט צוגעצויגען אַ גרעסערען טייל פֿון דער בעפֿעלקערונג צום פּאָליטישען לעבען. עס האָט אָבער נישט צוגעצוֹינען די דאָזיגע קלאַסען, וואָס קענען נישט אויפוויזען אַזאַ איינקונפֿט, ווי למשל 100 רובל אַ יאָהר, און עס איז אויסגעוואַקסען אַ בעוועגונג אין ענגלאַנד, וואָס האָט פֿערלאַנגט אַ ראַדיקאַלע ענדערונג פֿון דעם גאַנצען פּאָליטישען סיסטעם. די „טשאַרטריסטען“ (אַזוי האָט געהייסען די פּאַרטיי, וואָס האָט אויפֿגעשטעלט די פֿאָדערונגען) האָבען געפֿאָדערט אַנ׳אַלגעמיינעס געהיימעס וואַהל־רעכֿט, אַ יאָהריגע וואַהל פֿון פּאַרלאַמענט, און די דעמאָקראַטישע פֿאָדערונג, אַז דער דעפּוטאַט פֿון פּאַרלאַמענט זאָל ווערען בעצאָהלט פֿון דער רעגיערונג. די פּאַרלאַמענטען האָבען אָבער נישט נאָכֿגעגעבען די פֿאָדערונג פֿון די טשאַרטריסטען (אין 1838), און די בעוועגונג איז אויף אַ ווײַלע אײַנגעשלאָפֿען.

דער טשאַרטריזם איז אָבער נישט געבליבען אָהן אַנ׳אײַנפֿלוּס, די בעשולדיגונג פֿון די טשאַרטריסטען, אַז די גוטס־בעזיצער־קלאַס נוצט אויס איהר מאַכֿט, איז געווען אַ צו־קלאָרע, אַז מען זאָל זיך נישט צוהערען צו איהר אין די קלינערע ליבעראַלע רעגיערונגס־קרייזען. וואָרום אין ענגלאַנד האָט עקזיסטירט אַ צאָל אויף תבואה פֿון אויסלאַנד, בכדי אַז די ענגלישע גוטס־בעזיצער זאָלען נישט זײַן געצוואונגען צו פערקויפֿען בילינער זייער אייגענע תבואה. אָט דער דאָזיגער צאָל איז געווען אַ סתירה מיט׳ן געזעץ, וואָס האָט כמעט אָבגעשאַפֿט אַלע צאָלען אויף אויסלענדישע סחורות. ער האָט דייטליך בעוויזען, אַז די רעגיערונג זאָרגט זיך מעהר פֿאַר דעם גוטס־בעזיצערס קעשענע, ווי פֿאַר דעם הונגעריגען מאָגען פֿון אָרעמען ענגלישען בירגער. אין 1846 האָט דאָס פּאַרלאַמענט אָבגעשאַפֿט דעם צאָל אויף תבואה. נאָך איידער עס איז אָנגענומען געוואָרען דאָס געזעץ אין פּאַרלאַמענט, האָט דער פֿאַבריקאַנט קאָבדען געשאַפֿען אַ שטאַרקע עפֿענטליכֿע מיינונג געגען דאָזיגען צאָל. ער האָט געגרינדעט אַ „בונד געגען ברויט־צאָל“ און דער דאָזיגער בונד האָט געהאַט אַ שטאַרקען אײַנפֿלוּס, אַז דאָס נייע געזעץ וועגען דער אָבשאַפֿונג פֿון ברויט־צאָל זאָל דורכֿגעהן אין פּאַרלאַמענט מיט אַ גרויסער מעהרהייט. איבריגענס, אין דעם דאָזיגען געזעץ זענען געווען פֿעראינטערעסירט די שטאָדטישע בירגער,

נישט ווענינער פֿאַר די אַרבייטער, ווייל אַזאַ צאָל האָט ווי מודה נעווען, אַז די פּאָליטישע מאַכט פֿון די לאָרדען און גרויסע גרונד־בעזיצער איז גרעסער, ווי די פֿון די פֿאַבריקאַנטען און דער שטאָדטיגער בורזשואַזיע.

אין דער צייט, וואָס ענגלאַנד האָט זיך אַלין ווייטער און ווייטער פֿערפֿאָלקאָמט אין זיין מלוכה־סדר, האָט פֿראַנקרייך נאָך אַלין נעליטען דערפֿון, וואָס די אַלטע און די נייע קרעפֿטען פֿון לאַנד האָבען נאָך אַלין זיך נישט געקענט אויסגלייכען. די יולי־רעוואָלוציע איז געמאַכט געוואָרען פֿון צוויי קלאַסען, פֿון דער בורזשואַזיע און פֿון די אַרבייטער. די פֿיהרונג אין דער רעוואָלוציע האָט געהאַט די בורזשואַזיע און זי האָט זי אויסגענוצט פֿאַר איהרע צוועקען. שוין דאָס אַליין, וואָס מען האָט זיך נישט אומגעקעהרט צו דער רעפּובליק פֿון 1793 און מען האָט ווידער גענומען אויף זיך די לאַסטען פֿון אַ מאָנאַרכיע, האָט בעוויזען, אַז די בורזשואַזיע האָט זיך נישט געוואָלט רעכענען מיט די וואונשען פֿון די אַרבייטענדע קלאַסען.

די מאָנאַרכיע פֿון לואי פֿיליפּ האָט זעהר פֿערשטאַרקט די מאַכט פֿון דער בורזשואַזיע, אָבער זי האָט זיך בשום אופן נישט גערעכענט מיט דער נייער קלאַס, די אַרבייטער. די איינצעלנע בונטען פֿון די אַרבייטענדע מאַסען פֿלעגט מען דערשטיקען מיט דער גרעסטער אַכזריות. צו דער זעלבער צייט האָבען זיך גענומען שטאַרק פֿערשפּרייטען די סאָציאַליסטישע טעאָריען און עס האָט זיך אויך גענומען אויסאַרבייטען די רעוואָלוציאָנערע טאַקטיק פֿון די סאָציאַליסטען. אָן דער שפּיץ פֿון די סאָציאַליסטישע טעאָרעטיקער זענען געשטאַנען דאַמאָלס פֿורניע, פּרודאָן און לואי־בלאַן. די רעגיערונג אָבער האָט צו ווענינ אָבגעשאַצט די אויפֿרעגונג פֿון די אַרבייטער־מאַסען און די ווירקונג פֿון סאָציאַליזם, און איז נעווען זיכער ביי זיך, האָבענדיג הינטער זיך די אַרמעע, די נאַציאָנאַל־גוואַרדיע און די פּאָליציי. גיזאָ, דער פֿיהרער פֿון דערדאָזיגער מאָנאַרכיע, האָט נאָך אין 1848 געזאָגט, אַז די יולי־מאָנאַרכיע שטעהט פעסט ווי אַ מויער, און אין פּאַרלאַמענט האָט מען זיך צוגעהערט צו דער רעדע ... רעפּוטאַט טאָקוויל, וואָס האָט מתרה געווען דעם פּאַרלאַמענט, ... קלייבט זיך אויף פֿראַנקרייך אַ רעוואָלוציע, מיט אַ שמייכעל אויף די ליפּען. דאָס רעדט אַ פּראָפֿעסאָר, אַ געלעהרטער, אָבער נישט קיין מענש מיט אַ פּראַקטישען פֿערשטאַנד, — האָט מען זיך געוויצעלט איבער טאָקוויל'ען.

די יולי־מאָנאַרכיע האָט אין די 18 יאָהר פון איהר רעגיערונג אויך פערלאָרען אַ טייל פון דער בורזשואַזיע צוליעב איהר שוואַכער אויסער־ליכער פאָליטיק, האָט שטאַרק דערביטערט די אַרבייטער־קלאַסען, וועמענס לאַגע זי האָט נישט פערשטאַנען, און האָט אויך נישט געהאַט קיין סימפּאַטיעס ביים אַדעל און ביי די גייסטליכע. ביי דער בורזשואַזיע אַליין האָט זיך אָנגעהויבען אַ בעוועגונג מכח דער פערברייטערונג פון דעם וואַהל־רעכט, און אַזוי ווי פון פּאַרלאַמענט איז נאָר נישט געווען, וואָס צו דערוואַרטען זיך, האָט די בורזשואַזיע אָנגעהויבען אַרבייטען אויפ׳ן ענגלישען שטייגער, זיך ווענדענדיג צו דער עפענטליכער מיינונג און צו די ברייטע פאָלקס־מאַסען, און ווען די רעגיערונג האָט גענומען פערוועהרען די דאָזיגע פאָליטיק, האָבען די פּאַריזער אַרבייטער גענומען בויען באַריקאַדען אין די גאַסען. די נאַציאָנאַלע גוואַרדיע האָט סימפּאַ־טיזירט מיט די רעוואָלוציאָנערען, און בעת דער קעניג איז אַרויס צו איהר, האָט זי איהם בעגעגענט מיט די געשרייען „עס זאָל לעבען די וואַהל־רעפאָרם!״ דאַמאָלס האָט שוין דער קעניג איינגעזעהען, אַז דער צושטאַנד ווערט אַלץ געפעהרליכער. לודוויג פיליפּ האָט אָבער נישט דער־לאָזען צו בלוט פערגיעסען. דעם 18־טען פעווראַל האָט זיך אָנגעהויבען די רעוואָלוציע, דעם 24 האָט ער שוין בעפאָהלען, אַז די אַרמעע זאָל נישט שיסען אין די מאַסען, און באַלד דערויף האָט ער אָבגעדאַנקט פון טהראָן, איבערגעבענדיג איהם זיין איינִיקעל, און אַליין האָט ער פערלאָזען פּאַריז. דאַמאָלס האָבען זיך די מאַסען אַריינגעריסען אין פּאַר־לאַמענט און געצוואונגען די דעפּוטאַטען אויסצוקלייבען אַ צייטוויילינע רעגיערונג, וואָס זאָל צוזאַמענרופען אַ נאַציאָנאַל־פערזאַמלונג, אַ קאָנ־ווענט, אויף אויסצואַרבייטען אַ קאָנסטיטוציאָנעלע אָרדנונג אין פראַנקרייך. דער דאָזיגער קאָנווענט האָט שפּעטער ערקלערט פראַנקרייך פאַר אַ רעפּובליק.

די נאַכריכט פון דער פראַנצויזישער רעוואָלוציע איז געווען פאַר אייראָפּאַ, ווי אַ פונק אין אַ פאַס פולווער. אין דייטשלאַנד, וואו די דרום־מערב׳דיגע מלוכות האָבען שוין געהאַט אַ קאָנסטיטוציע, האָבען די געבילדעטע בירגער שוין פון לאַנג אָן געפאָדערט פּרעסע־פּרייהייט און פערזאַמלונגס־פרייהייט, אַ געריכט פון געשוואָרענע און אַ נאַציאָ־נאַלע גוואַרדיע, ווי ביי די פראַנצויזען. חוץ דעם האָבען זיי אַלע ליי־דענשאַפטליך געוואָלט, אַז דער שוואַכער גערמאַנישער בונד זאָל פערוואַנדעלט ווערען אין אַ איינ־איינציגע דייטשע מלוכה. עס

איז אייך געוועזן אַ ראַדיקאַלע סאָציאַליסטישע אַרבייטער־בעוועגונג אין דייטשלאַנד, אָבער זי איז נאָך געווען צו שוואַך, די אויבענדערמאָהנטע נאַציאָנאַל־ליבעראַלע בעוועגונג דאַגעגען איז געווען זעהר שטאַרק, די איינפֿלוסרייכסטע פֿיהרער פֿון די ליבעראַלען האָבען זיך אין 1848 פֿערזאַמעלט אין פֿראַנקפֿורט און האָבען זיך געווענדעט צו די פֿערשידענע מלוכות אין דייטשלאַנד, אַז זיי זאָלען שיקען אַהין זייערע דעפּוטאַטען, וואָס דאַרפֿען געוועהלט ווערען לויט'ן סיסטעם פֿון אַלגעמיינע פֿאָלקס־וואַהלען, אויף צו בעראַטען און פעסטצושטעלען אַ נייע מלוכה־אָרדנונג פֿאַר גאַנץ דייטשלאַנד. די רעגירונגען האָבען באַלד צוגעשיקט זייערע דעפּוטאַטען, און אין מאַי 1848 איז אין גרינדער־פּאַרלאַמענט, אין וועלכען עס זענען געזעסען די שענסטע מענשען פֿון דער געבילדעטער דייטשער בירגערשאַפֿט, לויטער פּראָפֿעסאָרען, יוריסטען און לעהרער, ערקלערט געוואָרען דייטשלאַנדס איינינגקייט, און אָהן בלוט־פֿערגיעסעניש איז מקוים געוואָרען דער אַלטער אידעאַל פֿון דער גאַנצער רייטשער בירגערשאַפֿט. עס איז מעהר נישט איבערגעבליבען ווי אויסצואַרבייטען די וויכטיגע פּרטים פֿון דעם נייעם מלוכה־סדר אין דעם פֿעראייניגטען דייטשלאַנד.

אין עסטרייך האָבען זיך אויפגעהויבען די איינצעלנע נאַציאָנען, ווי די גאַנצע בירגערליכע־קלאַס. דער אימפּעראַטאָר פֿערדינאַנד איז געוואָרען געצוואונגען צונויפצורופען אַ גרינדונגס־פֿערזאַמלונג אויף אויסצואַרבייטען אַן אַלגעמיינע עסטרייכישע קאָנסטיטוציע. אין וויען זענען געווען די גאַנצע בעלי־הבתים די סטודענטען און די בירגער. אין אונגאַרן האָבען פערהאַפט די מאַכט די אונגאַרישע (מאַדיאַרישע) פּאַטריאָטען מיט קאָשוט'ען אין דער שפּיץ און האָבען געוואָלט בעשאַפען אַן אייגענע אונגאַרישע מלוכה. אין פּראָג האָבען בעקומען די מאַכט די טשעכען, וואָס האָבען זיך אויך געפּרובט אָבצורייסען פֿון דער עסטרייכישער קרוין.

אין איטאַליען האָט די פֿראַנצויזישע רעוואָלוציע אַרויסגערופֿען צו אַ בונט פֿון אַלע פּאַרטייען, וואָס האָבען זיך געוואָלט בעפרייען פֿון עסטרייכישען יאָך און וואָס האָבען געשטרעבט צו אַ פֿעראייניגטען איטאַליען. אין דער שפּיץ פֿון דער ראַדיקאַלער־רעפּובליקאַנישער פּאַרטיי איז געשטאַנען מאַנציני. דער קעניג פֿון סאַרדיניען און דער פּויפּסט האָבען פון זייער זייט געזעהען פּטור צו ווערען פֿון דער עסטרייכישער השגחה. שוין אין 1847 האָט זיך אָנגעהויבען דער בונט, נאָר ערשט אין 48־טען יאָהר האָט מען געצוואונגען דעם קעניג פֿון נעאַפּאָל איינצו־

פיהרען אַ קאָנסטיטוציע; דער סאַרדינישער קעניג איז אַריין דאַמאָלס אין לאָמבאַרדיען (פון די עסטרייכער). אַ סך קליינע הערשער זענען זיך צולאָפען פאַר די בונטאָװשטשיקעס, און װענעדיג מיט איהרע פראָװינצען האָט זיך ערקלערט אַלס אַ רעפּובליק.

אין פרייסען האָט אין יאָהר 1848 אויסגעבראָכען אַ שטורם פון דער גאַנצער בעפעלקערונג. אין בערלין האָט דאָס פאָלק אָנגעהויבען בויען באַריקאַדען, די סאָלדאַטען האָבען אַפילו געשאָסען אין פאָלק, אָבער די בעפעלקערונג האָט זיך נישט דערשראָקען פאַר די קעניגליכע אַרמעען. דער קעניג האָט אָבער באַלד אָבגעשטעלט דאָס בלוט־פערגיעסען. ער האָט אָנגענומען די דעפּוטאַציע פון דער בעפעלקערונג, איהר ערקלערט, אַז ער איז מוחל די רעװאָלוציאָנערען, אַז מען װעט זיי נישט פערפאָלגען, און האָט צוגעזאָגט פון היינט אָן צו אַרבייטען צום נוצען פון דער בעפרייאונג און פון דער פעראייניגונג פון גאַנץ דייטשלאַנד אין איין מלוכה. באַלד דערויף איז אויסגעאַרבייט געװאָרען פאַר פרייסען אַ ליבעראַלע קאָנסטיטוציע און די רעגיערונג האָט צונויפגעשטעלט אַ ליבעראַלען מיניסטעריום, װאָס זאָל דורכפיהרען די נייע רעפאָרמען אין לאַנד

די רעװאָלוציע פון 1848 אין פראַנקרייך האָט געהאַט דערום אויך אויף אייראָפּא אַ געװאַלדיגע װירקונג. אָבער די רעזולטאַטען פון די איינצעלנע רעװאָלוציעס זענען נישט געװען אומעדום גלייך. איטאַליען איז נאָך געװען ז'אַמאָלס אַזוי צוריסען, אַז די פּאַטריאָטען האָבען זיך דאָרט נישט געקענט פעראייניגען, חאָטש איטליכער האָט געשטרעבט צו דעם, אַז דאָס צוברעקעלטע לאַנד זאָל װערען צונויפגעשמאָלצען אין איין מעכטיגע מלוכה. די עסטרייכער האָבען אויסגענוצט די אונאייניגקייט און זיך שטאַרק נוקם געװען אָן די רעװאָלוציאָנערען. דער קעניג פון סאַרדיניען האָט נישט בעקומען קיין הילף פון די ראַדיקאַלע פאַרטייען, און ער האָט געמוזט װידער אַװעקגעבען לאָמבאַרדיען די עסטרייכער. ענדליך האָט ער אָבגעדאַנקט פון טהראָן און איהם איבערגעגעבען זיין זוהן װיקטאָר עמאַנועל'ען. װענעדיג, װאָס איז אַ יאָהר געװען אַ רעפּובליק, איז געפאַלען, נאָכדעם, װי דער פעלדמאַרשאַל ראַדעצקי פון די עסטרייכער האָט גענומען אין שטורם די הויפּטשטאָדט פון דער דאָזיגער רעפּובליק. אין רוים האָבען די רעפּובליקאַנער געשטעלט דעם פּויפּסט אין אַזאַ לאַגע, אַז ער האָט געמוזט אַנטלויפען און בעטען הילף ביי די קאַטוילישע מלוכות. דער סוף איז געװען, אַז אין דעם פּויפּסטס פראָװינצען זענען געקומען די עסטרייכער, שפּאַניער און אויך די פראַנצויזען. גאַריבאַלדי,

דער פֿיהרער פֿון די רעפּובּליקאַנער, האָט אַפּילו די ערשטע צייט פֿערטרי־בּען די העלפֿער פֿון פּויפּסט, אָבּער ענדליך האָבּען זיי געמוזט איבּערגע־בּען רוים אין די הענד פֿון די פֿיינד. די בּעפֿרייאונג און די פֿעראייני־גונג פֿון איטאַליען, נישט קוקענדיג, וואָס צוליעב דעם האָבּען די איטאַל־יענער אַזוי פֿיעל בּלוט פֿערגאָסען, איז ווידער צורונגען ווי אַ חלום.

אויך אין עסטרייך האָט די רעאַקציע ווידער גובר געווען, האָטש נישט אַזוי לייכט. איהר גליק איז געווען, וואָס די נאַציאָנאַליטעטען האָבּען אין עסטרייך נישט געקאָנט קומען צו קיין פּשרה צווישען זיך. די אונגאַרען האָבּען זיך אָבּגעריסען פֿון דער עסטרייכישער קרוין און האָבּען דערביי געוואָלט בּעקומען די אויבּערהאַנד אויף די סלאַווען אין אונגאַרן. די סלאַווען ווידער האָבּען זיך פֿעראייניגט פֿאַר׳ן קייזער און געגען די אונגאַרען; שפּעטער זענען אַ טייל סלאַווישע פֿעלקער אַרויס פֿון בּונד פֿאַר׳ן קייזער, איינזעהענדיג, אַז זיי וועלען פֿון דער רעגיערונג נישט בּעקומען די זעלבּסט־שטענדיגקייט פֿאַר זיך, אויף וואָס זיי האָבּען געהאָפֿט. אונטערדעסען האָבּען די אונגאַרען אַרויסגעוויזען גרויסע מיליטערישע כּחות. די עסט־רייכישע אַרמעען זענען צושלאָגען געוואָרען. אין דער אונגאַרישער הויפּט־שטאָדט פּעסט איז פּראָקלאַמירט געוואָרען די אונגאַרישע רעפּובּליק, און עסטרייך וואָלט נישט געקאָנט אַזוי לייכט דורכפֿיהרען די רעאַקציע, ווען עס וואָלט איהם נישט געהאָלפֿען דער רוסישער קייזער ניקאָלאַי, וועלכער האָט פֿיינד געהאַט איטליכע רעוואָלוציאָנערע בּעוועגונג אין אייראָפּאַ און וועלכער האָט צוגעשיקט עסטרייך זיינע אַרמעען געגען די אונגאַרען. ענדליך האָט דעם קייזער פֿראַנץ־יאָזעף זיך איינגעגעבּען ווידער הערצושטעלען זיין מאַכט אין די עסטרייכישע לענדער. פֿון אונ־גאַרן זענען צוגענומען געוואָרען זיינע אַלטע רעכטען, און דאָס לאַנד איז געוואָרען ווידער אָבּהענגיג פֿון דער צענטראַלער וויענער מאַכט, ווי די איבּעריגע פּראָווינצען פֿון די עסטרייכישע לענדער.

אַ דאַנק דעם, וואָס עסטרייך איז געווען פֿערנומען מיט זיינע גאָהעגטע עסקים, האָט זיך איינגעגעבּען דייטשלאַנד זיך צו ערקלערען פֿאַר פֿעראייניגט. ווייל דער גרעסטער געגנער פֿון אַ פֿעראייניגונג איז געווען עסטרייך, וואָס האָט שטענדיג קאָנקורירט מיט פּרייסען, און האָט מורא געהאַט, אַז ביי אַ פֿעראייניגונג פֿון גאַנץ דייטשלאַנד וועט פּרייסען בּעקומען די אויבּער־האַנד. נאָר נישט די געבּילדעטע ליבּעראַלען, נישט דער פּרייסישער קעניג האָבּען נישט אויסגענוצט די דאָזיגע לאַגע, ווען עסטרייך איז געווען צו־שטאַרק פֿערנומען מיט איינענע אַנגעלעגענהייטען. די ליבּעראַלען האָבּען

נישט געקענט פאַרטיג ווערען מיט זייערע אַנטיפּאַטיעס געגען פּרייסען, וואָס איז געווען אויך שטאַרק נישט געליעבט ביי די דייטשען פֿון די איבריגע מלוכות׳לעך, און דער קעניג פון פרייסען האָט מורא געהאַט איינ-צורייסען מיט עסטרייך, וואָס ווערט געשטיצט פֿון רוסלאַנד. און ווען דער פראַנקפֿורטער פּאַרלאַמענט האָט ענדליך בעשלאָסען (מיט אַ קליינער מעהרהייט), איבערצוגעבען די אויבערהערשאַפט פון גערמאַניען פּרייסען און צו ערקלערען דעם פּרייסישען קעניג אַלס אימפּעראַטאָר פֿון דייטשלאַנד, האָט דער פּרייסישער קעניג נישט אָנגענומען די אָנגעבאָטענע קרוין „ווייל פֿון דעם פֿראַנקפֿורטער פּאַרלאַמענט שמעקט מיט רעוואָלוציע". די לאַגע פֿון פּאַרלאַמענט נאָכדעם, ווי דער קעניג האָט נישט אָנגענומען די קרוין, איז געוואָרען אַן׳אונערטרעגליכע. אסך דעפּוטאַטען זענען זיך צופֿאַהרען, אַטייל, ראַדיקאַלע האָבען געפּרובט מאַכען אַ נייע רעוואָלוציע, דערווייל האָט עסטרייך גענומען אַרבייטען געגען פּאַרלאַמענט אין די פּרייסישע פּלענער. דער סוף איז געווען, אַז נאָך פֿערשיעדענע קעמפּפען איז דייטשלאַנד ווידער געוואָרען אַזוי צובראָקעלט, ווי צו דער צייט פֿון ווינער קאָנגרעס (1815). די קאָנסטיטוציע אין פּרייסען איז אָבער נישט געוואָרען אָבגעשאַפט, האָטש איהרע פֿולמאַכטען זענען געוואָרען אין אסך הינזיכטען קלענער.

אין פֿראַנקרייך גופא האָט לאַנג נישט געדויערט דער יום-טוב פֿון די רעוואָלוציאָנערען. באַלד נאָך דער רעוואָלוציע פֿון 48 האָבען זיך קלאָר אַרויסגעוויזען די געגענזעצע פֿון דער בורזשואַזער קלאַס און פֿון דער אַרבייטער קלאַס. איבריגענס, אין דער אַרבייטער-בעוועגונג האָבען זיך נאָר בעטייליגט די שטאָדטיגע אַרבייטער,—די פֿאַבריקס-אַרבייטער און די בעלי-מלאכות. ביי די פויערן איז נישט געווען אַזאַ חלוק צווישען לאַנד-אַרבייטער און ערד-בעזיצער. די פויערן זענען געווען בכלל קאָנ-סערוואַטיוו און האָבען נישט סימפּאַטיזירט מיט די שטאָדטיגע אַרבייטער. אָן דער שפּיץ פֿון קאָנווענט איז געשטאַנען לאַמאַרטין, אַ פּאָעט און אַ גרויסער רעדנער, נאָר אַ קליינער פּאָליטיקער. דער אָנפֿיהרער פֿון די „רויטע" (די רעוואָלוציאָנערע אַרבייטער) איז געווען לואי-בלאַן. אין פּאַריז האָט מען געעפֿענט נאַציאָנאַלע ווערקשטאַטען, וואו איטליכער אַרבייטער האָט געהאַט דאָס רעכט צו אַרבייטען און צו בע-קומען וועניגסטענס 2 פראַנקען טאָגלויהן. די ווערקשטאַטען, וואו עס האָט זיך אָנגעקליבען אַנ׳אַרבייטער אַרמעע פֿון 100 טויזענד מאַן, האָבען קיין נוצען דעם לאַנד נישט געבראַכט, און דאָס איז נאָך געוואָרען דער אָרט,

זאָ עס האָט זיך קאָנצענטרירט שטענדיג אַ גרויסע רעוואָלוציאָנערע אַר־
מעע. די מעסיגערע פּאַרטייען האָבען דערום בעשלאָסען צו פֿערמאַכען
די דאָזיגע ווערקשטאַטען, און צו צעשיקען די אַרבייטער אויף דער
פּראָווינץ צו דער אַרבייט ביי די אַייזענבאַהנען, אָדער אין דעם מילי־
טער־דיענסט. דער דאָזיגער בעשלוס פֿון דער אויספֿיהרונגס־קאָמיסיע פֿון
קאָנווענט האָבען די אַרבייטער בעטראַכט אַלס אַ קריעגס־ערקלערונג דער
רעוואָלוציע, און 3 טאָג נאָכאַנאַנד האָט זיך געגאָסען בלוט אויף די פּאַ־
ריזער גאַסען צווישען די אַרבייטער און מיליטער און נאַציאָנאַלער גוואַר־
יע, ווי נאָך ביי קיין רעוואָלוציע פֿון 1789־טען יאָהר אָן. דער קאָנ־
ווענט האָט געגעבען דעם גענעראַל קאַוועניאַק די רעכטען פֿון אַ
דיקטאַטאָר און ער האָט צובראָכען דעם ווידערשטאַנד פֿון די „רויטע״,
פֿערפֿאַרבענדיג פּאַריז מיט די בלוט פֿון צעהנדליגער טויזענדער אַרבייטער,
וואָס זענען אומגעקומען אין קאַמפּף מיט דעם מיליטער און דער נאַציאָ־
נאַלער גוואַרדיע.

די קאָנסטיטוציע, וואָס האָט אויסגעאַרבייט דער קאָנווענט, האָט
אַוועקגעשטעלט אין לאַנד צוויי מאַכטען, וואָס זענען געווען איינע פֿון
דער אַנדערער פֿאָלקאָמען אונאַבהענגיג: אַ פֿאָלקס־פֿערטרעטונג,
וואָס ווערט דורך אַלגעמיינע וואַהלען אויסגעקליבען אויף 3 יאָהר,
און אַ פּרעזידענט, וואָס ווערט אויך אויסגעקליבען דורך אַלגע־
מיינע וואַהלען אויף 4 יאָהר, און וואָס טאָר נישט ווערען אויסגעקלי־
בען צום צווייטען מאָל. אַלס פּרעזידענט איז אויסגעקליבען געוואָרען
נאַפּאָלעאָן באָנאַפּאַרטע, אַ פּלעמעניק פֿון נאַפּאָלעאָן דעם ערשטען.
דאָס, וואָס דאָס פֿאָלק האָט אויסגעקליבען נאַפּאָלעאָנ׳ען, און נישט
קאַוועניאַק׳ען, ווי מען האָט פֿריהער גערעכענט, בעווייזט, ווי שטאַרק
עס איז נאָך געווען ביים פֿאָלק דער צובונד צום גרויסען נאַפּאָלעאָן.

נאַפּאָלעאָן איז געווען אַ פֿערשלאָסענער, עהרגייציגער מענש, וואָס
האָט געגלויבט אין די ריכטיגקייט פֿון אַלטען נאַפּאָלעאָנ׳ס אידעען. אַלס
יונגערמאַן, האָט ער זיך בעטייליגט אין דער איטאַליענישער רעוואָלוציע
געגען עסטרייך, און ער איז קוים מיט׳ן לעבען אַרויס פֿון דער עסטריי־
כישער געפֿאַהר. שפּעטער האָט ער אינטריגירט געגען דעם לעצטען קעניג
לודוויג־פֿיליפּ, אַלס באָנאַפּאַרטיסט געגען די אָרלעאַניסטען,
און איז דערפֿאַר בעשטראָפֿט געוואָרען מיט פעסטונג. אין פֿעסטונג האָט
ער פֿערפֿאַסט אַ ווערק, וואו ער האָט ערקלערט, אַז דאָס פּראָגראַם
פֿון אַ רעגיערונג דאַרף זיין צו האָבען איבער זיך אַ

מאַכט פון אַ פערזענליכקייט, וואָס האָט זיך ענטוויקעלט אויף די אידעען פון דער רעוואָלוציע, וואָס שטיצט זיך אויף דער דעמאָקראַטיע און וואָס שטרעבט אין נאַציאָנאַלער און סאָציאַלער הינזיכט איבערצומאַכען גאַנץ אייראָפּאַ.

דער נייער פרעזידענט האָט גוט פערשטאַנען אויסצונוצען די שטימונג פון פראַנקרייך, וואָס האָט געוואָלט רוה, נאָך אַלע די דאָזיגע רעוואָלוציעס, און וואָס האָט שטאַרק מורא בעקומען פאַר די גרויסע פאָדערונגען פון די אַרבייטער און „רויטע". אין 1852 האָט זיך געענדיגט נאַפּאָלעאָנ'ס פרעזידענטס־צייט. אָבער נאַפּאָלעאָן האָט נישט געהאַט בדעה אַזוי גיך אַוועקצוגעבען די מאַכט זיינע, און מיט אַ יאָהר פריהער 1851 האָט נאַפּאָלעאָן אינאיינעם מיט זיינע פערטרויטע זיך בעשלאָסען אָנצוהויבען אַרבייטען ענערגיש אויף צו פערפעסטיגען זיין מאַכט. ביינאַכט דעם צווייטען דעצעמבער 1851 האָט נאַפּאָלעאָן אַרעסטירט די איינפלוסרייכסטע דעפּוטאַטען פון פערשידענע פאַרטייען. די הויפּטגאַסען און פלעצער פון פאַריז זענען געוואָרען בעזעצט מיט מיליטער און אויף די גאַסען איז געוואָרען אויסגעקלעבט פּראָקלאַמאַציעס, אַז די פאָלקס־פערטרעטונג איז פונאַנדערגעלאָזען, אַז דער פרעזידענט בעקומט די מאַכט אויף ווייטערע 10 יאָהר און אַז דאָס אַלגעמיינע וואַהל־רעכט, וואָס איז געוואָרען בעגרענעצט פון דער פּאַלאַטע, ווערט ווידער איינגעפיהרט. באַלד דערויף איז געמאַכט געוואָרען אַ פאָלקס־אָבשטימונג, צי זאָל ווערען נאַפּאָלעאָן אויף שטענדיג „דער הויפּט פון דער מלוכה". אַ צווייטע פאָלקס־אָבשטימונג האָט פערביטען דעם דאָזיגען טיטעל מיט'ן טיטעל „אימפּעראַטאָר פון די פראַנצויזען". פון די 10 מיליאָן וואַהל־שטימען זענען כמעט 9 מיליאָן געווען פאַר דעם, אַז נאַפּאָלעאָן זאָל ווערען „אימפּעראַטאָר פון די פראַנצויזען". אינגאַנצען האָבען געשטימט דאַגעגען 650 טויזענד שטימען. אַלס נאַפּאָלעאָן דער דריטער האָט ער אָנגעהויבען זיין רעגירונגסצייט *).

ווי עס איז צו זעהען, איז נאָך דער רעוואָלוציע פון 48 צוריק אייראָפּאַ געוואָרען שטאַרק רעאַקציאָנער. פון די אידעאַלען און די פלענער פון די

*) נאַפּאָלעאָן דער צווייטער, נאַפּאָלעאָן דעם גרויסענס זוהן, איז געשטאָרבען אַלס 19־יעהריגער הערצאָג פון רייכסשטאַדט אין עסטרייך, וואו מען האָט איהם געהאַלטען כמעט אַלס געפאַנגענעם.

רעוואָלוציאָנערען איז כמעט גאָרנישט געוואָרען. פונדעסטוועגען איז די רעוואָלוציע פון 48 נישט אַריבער אומזיסט. חוץ דעם מאָראַלישען אײנ־דרוק האָט זיך שטאַרק אויך געענדערט דער פּאָליטישער סדר אין פיעלע לענדער. אמת, עסטרייך, זיך שטיצענדיג אויף רוסלאַנד, וואָס האָט נישט געליטען פון אַלע די דאָזיגע רעוואָלוציעס, האָט זיך ווידער אומגעקעהרט צו מעטערניכ׳ס פּאָליטיק, אָבער פּרייסען האָט זיך שוין נישט דער־וועגט בטל צו מאַכען די געגעבענע קאָנסטיטוציע, און, הויפּטזעכליך, האָט זיך אין פראַנקרייך בעוויזען ווידער די אַמאָליגע נאַפּאָלעאָנישע אימפּעריע, וואָס האָט געהאַט די טראַדיציע דורכצופיה־רען מאַנכע רעוואָלוציאָנערע אידעען מיט דער הילף פון אַמיליטערישער דיקטאַטור.

דריטעס קאַפּיטעל.

רוסלאַנד פון יעקאַטערינא II ביז צו דער אָפּשאַפונג פון לייב־אייגענשאַפט.

(פון 1796 ביז 1861).

פּאַוועל.—אַלעקסאַנדער דער 1־טער. — צוויי פּעריאָדען.— ספּעראַנסקי, אַראַקטשעיעוו.—די דעקאַבריסטען.—ניקאָלײַ דער 1־טער.—דער סעוואַסטאָפּאָלער קריעג.— אַלעקסאַנ־דער דער 2־טער. — די גרויסע רעפאָרמען.

נאָך יעקאַטערינאַ דער צווייטער, וואָס האָט פאָרטגעזעצט די אַר־בייט פון פּעטער דעם גרויסען, האָט רעגיערט איהר זוהן פּאַוועל דער ערשטער. נאָך זיין קורצער רעגיערונגס־צייט (פון 1796–1801), וואָס האָט זיך געענדיגט זעהר טראַגיש (ער איז פון די הויפליים ערמאָרדעט געוואָרען), איז אַרויף אויפ׳ן טהראָן זיין זוהן אַלעקסאַנדער דער ער־שטער. אַלעקסאַנדער׳ס רעגיערונגס־צייט איז בעריהמט געוואָרען דורך זיינע צוויי קריעגען מיט נאַפּאָלעאָנ׳ען, און די גרויסע ראָלע, וואָס רוס־לאַנד האָט אָנגעהויבען שפּיעלען אין דער אייראָפּעאישער פּאָליטיק. דעם ער־שטען קריעג מיט נאַפּאָלעאָנ׳ען האָט רוסלאַנד פערלאָרען, אָבער דער צווייטער, אין 1812, האָט זיך געענדיגט פאַר די פראַנצויזען מיט אַ גרויסער ניעדערלאַגע (ז. אויבען), וועלכע האָט פּלוצלונג אַוועקגעשטעלט רוסלאַנד אין צענטער פון דער אייראָפּעאישער פּאָליטיק.

אַלעקסאַנדער׳ס רעגיערונגס־צייט האָט געהאַט צוויי פּעריאָדען, איינער

אַ ליבעראַלער און דער צווייטער אַ רעאַקציאָנערער. באַלד ווי אַלעקסאַנדער איז אַרויף אויפ'ן טהראָן, האָט ער אָבגעשאַפֿט אַלע בעגרענצונגען, וואָס זיין פֿאָטער פּאַוועל האָט איינגעפֿיהרט אין רוסלאַנד פֿון גרויס שנאה צו דער פֿראַנצויזישער רעוואָלוציע. ער האָט ווידער ערלויבט די רוסען צו פֿאָהרען קיין אויסלאַנד זיך בילדען, אַריינצולאָזען אויסלענדער קיין רוסלאַנד און דורכצולאָזען דורך די רוסישע גרענעצען אייראָפּעאישע ביכער און זשורנאַלען. די השגחה איבער דער רוסישער פּרעסע איז געוואָרען אַלייכטערע, די געהיימע קאַנצעליאַריע (אַ מין מלוכה־אינקוויזיציע) איז אָבגעשאַפֿט געוואָרען און איהרע פּראָצעסען זענען איבערגעגעבען געוואָרען דעם סענאַט. די גייסטליכע, די אַדעלליים און די קויפֿלייט מיט גילדעס זענען בעפֿרייט געוואָרען לויט'ן געזעץ פֿון קערפּער־שטראָף. אין די בעראַטונגען וועגען אַ נייעם געזעץ־בוך פֿאַר רוסלאַנד האָט מען שוין גערעדט וועגען די „פֿיער שטאַנדען" אין פֿאָלק, און די פֿראַגע וועגען לייב־אייגענשאַפֿט אין רוסלאַנד איז געשטאַנען אויפֿ'ן ערשטען פּלאַץ. צו־ערשט האָט מען שטארק פֿערלייכטערט די לאַגע פֿון די לייבאייגענע פֿון דער מלוכה־ערד. מען האָט נאָכאַמאָל שטרענג פֿערבאָטען צו פֿער־קויפֿען איינצעלנע לייבאייגענע, אָברייסענדיג זיי דערמיט פֿון זייער פֿאַמיליע.

דער אַדעל אין עסטלאַנד (1816), קורלאַנד (1817) און ליפֿלאַנד (1817) האָט זיך ענטשלאָסען צו בעפֿרייען די פּויערן פֿון לייבאייגענ־שאַפֿט, נאָך איידער דאָס וועט געטהון ווערען אין גאַנץ רוסלאַנד.

אַלעקסאַנדער האָט אויך אַרויסגעוויזען אַסך גלויבענס־טאָלעראַנץ צו די פּראַוואָסלאַוונע סעקטען אין לאַנד (צו די ראַסקאָלניקעס); אפֿילו די חליסטען (דרעהער־סעקטע, ווייל זיי פֿלעגען טאַנצען אַ דרעה־טאַנץ ביי זייערע געבעטען) זענען שוואַך פֿערפֿאָלגט געוואָרען, האָטש מיט עטליכע יאָהר פֿריהער האָט מען דעם נביא פֿון דער דאָזיגער נייער סעקטע עפֿענטליך פֿערברענט.

אַלעקסאַנדער מיט זיינע יונגע מיניסטאָרען דעם פֿירשט טשאַר־טאָריזשסקי, סטראַגאָנאָוו און נאָוואָסילצעוו האָט געענדערט די מלוכה־פֿערוואַלטונג פֿון רוסלאַנד נאָכ'ן מוסטער פֿון די אייראָפּעאישע מלוכות. די „קאָלעגיען" פֿון פּיאָטר'ן, וואו קיינער פֿון די בעאַמטע האָט נישט געהאַט זיין ספּעציעלען פֿערוואַלטונגס־אַמט, האָט מען פֿערביטען מיט אַ „מיניסטעריום", וואו איטליכער מיניסטער האָט נאָר פֿערוואַלטעט מיט זיין ספּעציעלען אַמט: דער קריעגס־מיניסטער האָט געהאַט צו זאָרגען פֿאַר דער אַרמעע, דער יוסטיץ־מיניסטער—פֿאַר די געריכטען אין לאַנד א. א. וו

הוין דעם מיניסטעריום איז קלאָרער פעסטגעשטעלט געוואָרען די אויפֿנאַבע פֿון סענאַט. איבריגענס, סיי די מיניסטאָרען סיי דער סענאַט האָבען נישט געהאט קיין פֿאָלקאָמענע זעלבסטשטענדיגקייט. אַלעקסאַנדער האָט פֿון זיינע אַבסאָלוטע קייזער־רעכטען נישט מותר געווען די קלענסטע קליינינקייט.

אַלעקסאַנדער האָט אויך שטאַרק געזאָרגט פֿאַר דער בילדונג אין לאַנד. רוסלאַנד איז געוואָרען געטיילט אין 6 שול־בעצירקען, איבער איטליכען שול־בעצירק איז אַוועקגעשטעלט געוואָרען אַ פּאָפּעטשיטעל, וואָס האָט געדאַרפֿט אָבגעבען דין וחשבון פֿון זיין טעטיגקייט דעם מיניסטער פֿאַר עפֿענטליכע שול־בילדונג. אום אויסצובילדען די גייסט־ליכקייט, האָט מען דעם גאַנצען אָבגאָב פֿון די ליכט פֿערווענדעט צו דעם צוועק אויף צו בויען שולען פֿאַר די גייסטליכקייט. פֿאַר וועלטליכע בילדונג האָט מען געגרינדעט געמיינדע־שולען, אויעזדנע שולען און גימ־נאַזיעס. חוץ די אוניווערזיטעטען אין מאָסקוואַ, ווילנאַ, דאָרפּאַט האָט מען געגרינדעט אוניווערזיטעטען אין קאַזאַן, חאַרקאָוו און פּעטערבורג. חוץ די קאַדעטען־שולען האָט מען נאָך געעפֿענט אין אָדעס אַ האַנדעלס־שולע און די לאַזאַרעווסקע שולע פֿאַר מאָרגענלענדישע שפּראַכען.

פֿון 1806—1812 האָט דעם גרעסטען איינפֿלוס אויף אַלעקסאַנדער'ן דער מיניסטער ספּעראַנסקי. ספּעראַנסקי האָט זיך אַרומגעטראָגען מיט'ן געדאַנק צו מאַכען פֿון רוסלאַנד אַ לאַנד לויט'ן אייראָפּעאישען מוסטער. ער האָט בדעה געהאַט דורכצופֿיהרען דעם קאָדעקס־נאַפּאָלעאָן אין די רוסישע געזעצגעבונג, און אום דאָס זאָל מעגליך זיין, האָט ער געשטעלט אין פֿונדאַמענט פֿון זיינע רעפֿאָרמען די אָבשאַפֿונג פֿון דער לייב־אייגענשאַפֿט אין רוסלאַנד. ער האָט געשטרעבט צו שאַפֿען אין רוסלאַנד אַ פֿרייען דריטען שטאַנד, איינצושרענקען די צאָהל פֿון די אַדעל־ליים, צו בעשאַפֿען נאָר אַ גרויסען אַדעל פֿון אַ קליינער צאָהל אַריס־טאָקראַטישע פֿאַמיליען, וואָס זאָלען שפּיעלען די ראָליע אין רוסלאַנד, ווי די לאָרדען אין ענגלאַנד.

די רעאַקציאָנעירע מיניסטאָרען מיט אַראַקטשעיעוו'ען אַן דער שפּיץ האָבען אָבער געבראַכט דערצו, אַז ספּעראַנסקי, — אַ פֿער'מסר'טער ביי'ם קייזער, אַז ער טראָגט זיך אַרום מיט די פּלענער פֿון אַ רעוואָלוציאָנער, — האָט פּלוצלינג פֿערלאָרען דעם צוטרויען פֿון קייזער. אין 1812 איז ער פּלוצלינג פֿערשיקט געוואָרען אין ניזשני־נאָווגאָראָד, וואו ער איז געשטאַנען אונטער אַ שטרענגער פּאָליציישער השגחה.

פֿון 1812 הויבט זיך אָן דער צווייטער פּעריאָד פֿון אַלעקסאַנדער׳ס רעגיערונגס־צייט, ווען דער קייזער ווערט וואָס מיט אַ טאָג אַלץ טרויעריגער און מעלאַנכאָלישער, ווען ער הויבט אָן ביסלעכווייז צו פֿערליערען זיין צובונד צו די פֿריהערדיגע ליבעראַלע געדאַנקען און ציעלען. זיין ערשטער מיניסטער ווערט דער בעריהמטער באַרבאַרישער רעאַקציאָנער אַראַקטשעיעוו, וואָס האָט זיך נאָך אויסגעצייכענט מיט זיין פֿינסטערער ווילדקייט צו פּאַוועל׳ס צייטען. אַראַקטשעיעוו איז אַ שונא פֿון איטליכען פֿרייען געדאַנק, ער איז אַ בלוטיגער פֿיינד פֿון אַלעמען, וואָס קלערען עפּעס אומצוענדערען אין רוסלאַנד; ער פֿערלאַנגט נאָר, אַז איטליכער זאָל שטום און בלינד געהאָרכען, און זאָל זיך נישט דערוועגען צו טהון עפּעס פֿון זיך־אַליין, לויט׳ן אייגענעם שכל.

אַראַקטשעיעוו האָט נישט באַלד בעקומען די גאַנצע מאַכט. אָבער מיט איטליכען יאָהר שטייגט זי. מען הויבט אָן צו צוטרייבען פֿון די אוניווערזיטעטען די פּראָפֿעסאָרען, וואָס זענען נישט גענוג רעאַקציאָנער. די פּראָפֿעסאָרען פֿון דער געשיכטע מעגען נאָר פֿאָרלעזען זייער וויסענשאַפֿט לויט בעשטימטע פֿינסטערע געשיכטס־ביכער. דער פּראָפֿעסאָר פֿון געאָמעטריע בעווייזט אין דרייעק די דרייאייניגקייט פֿון קריסטענטום: דריי–און פּאָרט איינס. עס איז פֿערבאָטען געוואָרען צו נעהמען אַלס פּראָפֿעסאָרען אַזוינע, וואָס האָבען זיך אויסגעבילדעט אין אויסלאַנד, און די סטודענטען איז פֿערבאָטען געוואָרען צו פֿאָהרען אַהין לערנען. בעקאַנט איז אַראַקטשעיעוו׳ס צייט מיט די מיליטער־דערפֿער. אין אַ דאָרף פֿלעגט מען אַריינזעצען סאָלדאַטען. דער סאָלדאַט האָט געהאָלפֿען דעם פּויער ביי דער פֿעלד־אַרבייט! דער סאָלדאַט פֿלעגט קומען אין אַזאַ דאָרף צוזאַמען מיט זיין פֿאַמיליע, אָדער מען פֿלעגט איהם מיט געוואַלט חתונה מאַכען מיט אַ מאָכטער פֿון די געבירטיגע פּויערן. די קינדער פֿון די פּויערן, ווי אויך די קינדער פֿון די סאָלדאַטען האָבען זיך גערעכענט פֿאַר קינפֿטיגע סאָלדאַטען. די סאָלדאַטען, ווי די פּויערן פֿון אַזוינע דערפֿער, פֿלעגען, פֿערשטעהט זיך, זיין שטאַרק אונצופֿריעדען מיט דעם, עס איז געווען איבער די מענשליכע כחות צו זיין צו יענער פֿינסטערער צייט סיי אַ סאָלדאַט, סיי אַ פּויער אינאיינעם. אָפֿטמאָל פֿלעגען אין אַזוינע מיליטערישע דערפֿער אויסברעכען פֿערצווייפֿעלטע בונטען, אָבער אַראַקטשעיעוו פֿלעגט די דאָזיגע בונטען דערשטיקען מיט דער גרעסטער אַכזריות.

אין 1825 איז אַלעקסאַנדער אַוועקגעפֿאָהרען קיין טאַגאַנראָג שטאַרק

מעלאַנכאָליש, אינגאַנצען פערזונקען אין רעליגיעז־מיסטישע שטימונגען. ווי עס ווייזט אויס, האָט ער שטאַרק געליטען דערפון, וואָס ער האָט אָנגעהויבען מיט די פרייהייטס־געדאַנקען פון דער דאַמאָליגער רעוואָלוציאָנערער אייראָפּאַ, און געענדיגט זיין רעגיערונגס־צייט מיט דער שאַפונג פון אַ רעאַקציע, וואָס טראָגט אין דער רוסישער געשיכטע דעם נאָמען „די פינסטערע צייט פון אַראַקטשעיעוו״. ער איז געשטאָרבען דעם 19־טען נאָוועמבער אין די אָרעמס פון דער קייזערין עליזאַבעטאַ אין טאַגאַנראָג.

שוין אין דער רעגיערונגס־צייט פון אַלעקסאַנדער׳ן האָבען זיך אָנגעהויבען צו פערשפּרייטען אין רוסלאַנד אין די העכערע קרייזען אַלערליי געהיימע בונדען. די „טוגענד געזעלשאַפט״ אין מאָסקוואַ (1818) האָט פערפאָלגט די פּאָליטישע ציעלען, פון די בעשיידענסטע ביז די רעוואָלוציאָנערסטע. „דער בונד פון צפון״ אין פעטערבורג איז געווען פאַר אַ בעגרענצונג פון דער רוסישער אַבסאָלוטישער מאַכט. דער בונד פון דרום״ האָט שוין נעקלערט וועגען אַ רעפּובליק. „דער בונד פון די פעראייניגטע סלאַווען״ האָט גע׳חלומ׳ט פון אַ בונד פון אַלע סלאַווישע פעלקער. די רוסישע בונדען זענען געשטאַנען אין פערבינדונג מיט דעם „בונד פון די פּאַטערלאַנדס־פריינד״ אין פּוילען.

נישט קוקענדיג אויף די גרויסע רעאַקציע, אָדער גראַדע צוליעב איהר, איז אין די העכערע אַדעלס־קרייזען אין רוסלאַנד געווען פערשפּרייט דער געדאַנק, אַז עס איז נויטיג אַ ג׳איבערקעהרעניש אין רוסלאַנד, און דער פּלוצלינגער טויט פון אַלעקסאַנדער׳ן האָט ווי געוויזען די רעוואָלוציאָנערע קרעפטען פון אַדעל, אַז עס איז געקומען די צייט אַרויסצוטרעטען אָפּען.

אַלעקסאַנדער איז געשטאָרבען אָהן קינדער. זיינע נאָכפאָלגער האָבען געקענט זיין לויט׳ן ירושה־געזעץ זיין צווייטער ברודער קאָנסטאַנטין און זיין דריטער—ניקאָלאַי. נאָר אַזוי ווי קאָנסטאַנטין האָט זיך אָבגעזאָגט פון זיין ירושה אויפ׳ן טהראָן, ווייל ער האָט געהייראַט נישט פון אַ קעניגליכער פאַמיליע, האָט די ירושה געדאַרפט בעקומען ניקאָלאַי. דאָס פּאַפּיער, וואו קאָנסטאַנטין האָט זיך אָבגעזאָגט, האָט מען אָבער געהאַלטען געהיים אין מלוכה־אַרכיוו. אפילו ניקאָלאַי אַליין האָט נישט געוואוסט דערפון. און בעת קאָנסטאַנטין איז געפאָהרען אין פעטערבורג געבען די טרייהייטס־שבועה ניקאָלאַי׳ען, האָט ניקאָלאַי זיך געקליעבען געבען אַזאַ שבועה זיין ברודער. אָט דעמדאָזיגען פלאָנטער האָבען אויסגענוצט די רעוואָלוציאָנערע יוגען. די מיטגליעדער פון צפון־בונד האָבען ערקלערט די

סאָלדאַטען פֿון דער אַרמעע און פֿון פֿלאָט, אַז מען וויל מיט געוואַלד צונעהמען דעם טהראָן פֿון קאָנסטאַנטינ׳ען, און זיי האָבען אַ טייל פֿון דער אַרמעע אַוועקגעפֿיהרט צום קייזערליכען פּאַלאַץ, וואו די סאָלדאַטען האָבען געשריען „עס זאָל לעבען קאָנסטאַנטין", און אַ טייל פֿון די געבילדעטע אָפֿיציערען—„עס זאָל לעבען די קאָנסטיטוציע". נאָר אַזוי ווי דער דאָזיגער בונט פֿון די „דעקאַבריסטען" (ווייל דאָס האָט פּאַסירט דעם 12 דעקאַבער 1825), ווי מען האָט זיי שפּעטער אַ נאָמען געגעבען, האָט זיך נישט געהאַט אויף וואָס צו שטיצען,—די גרויסע פֿאָלקס־מאַסען האָבען נאָך געשמאַכט אין דער לייב־אייגענשאַפֿט,—דערום האָט דער דאָזיגער בונט פֿון דעם מיליטער קיין שום ממשות נישט געהאַט. ניקאָלאַי האָט מיט עטליכע קאַרטעטשען צוזאָגט די בונטאָוושטשיקעס. די הויפּט־אָנפֿיהרער האָבען דערנאָך געענדיגט אויף דער תּליה.

ניקאָלאַי׳ס צייט אין רוסלאַנד רעכענט זיך פֿאַר איינע פֿון די שווערסטע צייטען אין לאַנד. אין דער אויסערער פּאָליטיק, ווי אין דער אינערער, איז ניקאָלאַי׳ס רעגיערונגס־צייט געווען אַ גרויסע שטיצע פֿאַר דער רעאַקציע ווי אין רוסלאַנד, אַזוי אין אייראָפּאַ. די אייגענע צייט אָבער איז געווען פֿאַר דער רוסישער ליטעראַטור איינע פֿון די גלענצענדסטע. צו דער דאָזיגער עפּאָכע געהערען: פּושקין, לערמאָנטאָוו, גאָנטשאַראָוו, הערצען, פּיסעמסקי, דאָסטאָיעווסקי, גריבאָיעדאָוו, אָסטראָווסקי און נאָך אַנדערע גרויסע וועלט־בעריהמטע רוסישע ליטעראַטען.

באַלד נאָך דער יולי־רעוואָלוציע אין פּאַריז איז אויסגעבראָכען אין פּוילען דער ערשטער בונט (1831). און נאָכדעם, ווי ניקאָלאַי האָט דערשטיקט דעם דאָזיגען בונט, האָט שוין פּוילען פֿערלאָרען די ווענינע רעכטען, וואָס עס האָט נאָך געהאַט צוליעב אַלעקסאַנדער׳ס ליבעראַלע פּאָליטיק, בנוגע צו פּוילען.

ניקאָלאַי האָט געפֿיהרט צוויי וויכטיגע קריעגען מיט טערקיי. דער ערשטער קריעג, וואָס האָט געפֿיהרט צו גריכענלאַנד׳ס בעפֿרייאונג, האָט נאָך געבראַכט צו דעם אָבמאַך מיט טערקיי, אַז טערקיי איז מחויב צו פֿערמאַכען דעם דאַרדאַנעלען־דורכפֿלוס פֿאַר פֿרעמדע שיפֿען, ווי באַלד רוסלאַנד שטעלט אַרויס די דאָזיגע פֿאָדערונג. דער צווייטער טערקישער קריעג, וואָס האָט זיך געענדיגט מיט דער סעוואַסטאָפּאָלער מפּלה, געפֿיהרט געגען די פֿאַרבינדעטע אַרמעען פֿון פֿראַנקרייך און ענגלאַנד—האָט קלאָר אַרויסגעוויזען, ווי ווייט רוסלאַנד איז אָבגעשטאַנען פֿון אייראָפּאַ, אַלס מעכטיגע מיליטער־מלוכה. ניקאָלאַי האָט די דאָזיגע

ניעדערלאַגע נישט געקאָנט אַריבערטראָגען. אין 1855־טען יאָהר איז ער געשטאָרבען, נאָך אַ קליינער פּערקיהלונג.

זיין זוהן אַלעקסאַנדער דער צווייטער האָט באַלד געשלאָסען פריעדען אין פּאַריז מיט די פערבינדעטע פיינדליכע אַרמעען. אַלעקסאַנדער האָט זיך גענומען פאַר אַ גאַנץ אַנדערע פּאָליטיק, ווי זיין פאָטער, וואָס האָט רעגיערט זיין לאַנד מיט אַ גוואַלטיגער שטרענגקייט, און וואָס האָט נישט געוואָלט וויסען פון קיינע רעפאָרמען. דער סעוואַסטאָפּאָלער קריעג האָט אָבער קלאָר געוויזען, אין וואָס עס בעשטעהט רוסלאַנד׳ס שוואַכקייט. אַלעקטאַנדער דער צווייטער האָט דערום פעסט בעשלאָסען ראַדיקאַל צו רעפאָרמירען רוסלאַנד. צוערשט האָט ער אָבגעשאַפט אין יאָהר 1861 די לייב־אייגענשאַפט אין רוסלאַנד (אין פּוילען איז זי אָבגעשאַפט געוואָרען אין 1863), רעפאָרמירט די געריכטען און ראַדיקאַל געענדערט די אָרדנונג פון מיליטער־דיענסט.

אין 63־טען יאָהר איז אויסגעבראָכען דער צווייטער פּוילישער בונט, וואָס איז אויך באַלד דערשטיקט געוואָרען. פּוילען האָט דאַמאָלס שוין פערלאָרען דעם לעצטען שפּור פון אַ זעלבסטשטענדיגען פאָלק. דאָס קעניגרייך פּוילען איז פערוואַנדעלט געוואָרען אין די 10 ווייכסעל־גובערניעס.

אַלעקסאַנדער דעם צווייטענס צייט צייכענט זיך אויס מיט אַ גרויסער אויפלעבונג פון דער געזעלשאַפט אין רוסלאַנד, זיין רעגיערונגס־צייט הייסט מיט רעכט „די צייט פון די גרויסע רעפאָרמען אין רוסלאַנד״.

פיערטעס קאַפּיטעל.

די עפּאָכע פון די נאַציאָנאַלע איבערכעדערונגען.

די פערייניגונג פון איטאַליען. — קאַוואור. — גאַריבאַלדי. — פראַנקרייך צו נאַפּאָלעאָנ׳ס צייט. — פרייסען. — די מלחמות. — עסטרייך. — דער קריעג צווישען פרייסען און פראַנקרייך.

בעקומענדיג די אימפּעראַטאָרען־קרוין, האָט נאַפּאָלעאָן דער 3־טער גענומען בעפעסטיגען זיין מאַכט דורך אַלערליי מלחמות, וואָס האָבען געדאַרפט בעוויזען פאַר דער וועלט פראַנקרייכ׳ס שטאַרקייט. צוערשט האָט ער זיך געווענדעט געגען ניקאָלאַי׳ען פון רוסלאַנד, וואָס האָט שטענדיג געשטיצט אין אייראָפּאַ די אַלטע מאָנאַרכיען געגען די באַוועגונגען פון דער געזעלשאַפט, און וואָס, אַ דאַנק דער דאָזיגער פּאָליטיק, האָט רוסלאַנד

בעקומען אַזאַ הויכע שטעלע ביי די אייראָפּעאישע מלוכות. דאָס שטרע־בען פון רוסלאַנד צו פערגרעסערען זיין איינפלוס אויף דעם באַלקאַן האָט פעראייניגט פראַנקרייך און ענגלאַנד געגען רוסלאַנד. צוליעב דעם סכסוך וועגען די היילינגע ערטער אין פּאַלעסטינאַ האָט רוסלאַנד אַריינגע־צויגען געגען זיך די דאָזיגע צוויי מלוכות אין אַ מלחמה. ניקאָלאַי׳ס זיכער־הייט, אַז עסטרייך וועט צושטעהען צו איהם, פון דאַנקבאַרקייט דער־פאַר, וואָס ער האָט עסטרייך אַרויסגעהאָלפען אין קריעג מיט די אונגאַרען, האָט זיך אַרויסגעוויזען פאַר פאַלש. עסטרייך האָט מיט אַמאָל געפאָדערט פון רוסלאַנד, אַז עס זאָל אָבריינינגען די פירשטענטימער פון דונאַי, וואָס עס האָט שוין פערנומען אין דעם דאָזיגען קריעג. אין קרים, ביי סע־וואַסטאָפּאָל, האָבען זיך בעגעגענט די פיינדליכע אַרמעען. רוסלאַנד האָט בעקומען אַ ניעדערלאַגע; עס האָט פערלאָרען נאָכ׳ן פּאַריזער שלום (שוין ביי אַלעקסאַנדער דעם צווייטען אין 1856) אַ טייל בעסאַראַביען, דעם פּראָטעקטאָראַט פון רוסלאַנד איבער די דונאַי־פעלקער און סערביען און דאָס רעכט צו האַלטען אַ פלאָט אין שוואַרצען ים. דער קרימער קריעג און דער פּאַריזער פריעדען האָבען פראַנקרייכ׳ס איינפלוס שטאַרק דערהויבען.

אַזוי ווי נאַפּאָלעאָן האָט געוואָלט איבערטאַכען אייראָפּאַ „אויף אַ נאַציאָנאַל דעמאָקראַטישען פונדאַמענט”, האָט ער ממילא געמוזט זיך בעגעגנען מיט עסטרייך, וואָס האָט אונטערדריקט יעדע נאַציאָנאַלע בעוועגונג אין איטאַליען און דייטשלאַנד.

אין איטאַליען האָבען שוין די קליגערע רעפּובליקאַנער פערשטאַנען, אַז עס קלעקט נישט נאָר בלויזע בעגייסטערונג פאַר די אידעע פון איטאַל־יענס פעראייניגונג; מען מוז נאָך האָבען מאַטעריעלע קרעפטען און אַ שטיצע אין דער אייראָפּעאישער פּאָליטיק. דערום האָבען זיך די ליבעראַ־לע עלעמענטען פעראייניגט אַרום דעם קעניג פון סאַרדיניען, ווייל דאָס דאָזיגע קעניגטום האָט אויך געלעבט מיט די אידעען צו זעהען אַמאָל אַ פעראייניגט איטאַליען. דער געניאַלער שטאַטס־מאַן גראַף קאַוואור, וואָס האָט דאַמאָלס געפיהרט די מלוכה־געשעפטען פון סאַרדיניען, האָט גוט פערשטאַנען צו־צוציהען צו סאַרדיניען די ליבעראַלע עלעמענטען פון איטאַליען און קונציג אויסצונוצען די פּאָליטישע לאַגע פון אייראָפּאַ צו איטאַליענס נוצען.

קאַוואור האָט פערשטאַנען, אַז נאָך דעם קרימער קריעג האָט עסטרייך פערלאָרען רוסלאַנד, און דאָס נאַפּאָלעאָן וואָלט זיך וועלען

אַריינמישען אין די איטאַליענישע אַנגעלעגענהייטען. ער האָט געמאַכט אַ געהיימען בונד מיט פראַנקרייך און האָט עפּענטליך גענומען זיך צוגריי־טען צו אַ קריעג מיט עסטרייך. אַז שפּעטער איז אויסגעבראָכען אַ מלחמה צווישען סאַרדיניען און עסטרייך, האָט זיך אַריינגעמישט פראַנק־רייך, און ווען נישט דייטשלאַנד, וואָלט עס דערגאַנגען ביז צו אַ פער־איינינונג פון גאַנץ צפון־איטאַליען. עסטרייך האָט דעם קריעג פערלאָרען. סאַרדיניען האָט בעקומען פון די פראַנצויזישע הענד לאָמבאַרדיען. איטאַל־יען האָט בעקומען דעם פאָרשלאַג צו מאַכען אַן'איטאַליענישען בונד, עהנליך צו דער מלוכות־פעראייניגונג פון גערמאַנישען בונד.

אָבער די איטאַליענישע פאַטריאָטען האָבען זיך נישט בעגנוגענט מיט די דאָזיגע קלייניגקייטען. די בעפעלקערונג פון אַ סך שטעדט האָט זיך אָבגעריסען פון איהרע הערשער, און האָט זיך ערקלערט פאַר אונטער־טאַנען פון סאַרדיניען. אין דרום־איטאַליען האָט די נאַציאָנאַלע זאַך פון איטאַליענס איינינונג דורכגעפיהרט גאַריבאַלדי, וואָס איז געוואָרען דער נאַציאָנאַל־העלד פון בענייעטען איטאַליען. מיט די פרייוויליגע שיסער פון די אַלפען, אינגאַנצען 1000 מאַן, איז ער געקומען קיין סיציל־יען, פעריאָגט די סאָלדאַטען פון נעאַפּאָליטאַנישען קעניג. פון דאַנען איז ער נעגאַנגען ווייטער (חאָטש דער סאַרדינישער קעניג האָט איהם דאָס פערבאָטען צו טהון) און געהאַט אַזאַ נצחון ווי אין סיציליען. עס האָט שוין געהאַלטען דערביי, אַז דרום־איטאַליען, אָבגערייניגט פון פרעמדע סאָלדאַטען, זאָל זיך ערקלערען אַלס אַ זעלבסטשטענדיגע רעפּובליק. קעניג וויקטאָר עמאַנועל פון סאַרדיניען האָט דערום בעשלאָסען אויסצונוצען גאַריבאַלדי'ס זיעגען און נישט צו דערלאָזען צו אַ רעפּובליק. זיין אַרמעע איז דערום אַריין אין די נעאַפּאָליטאַנער פּראָווינצען און זיי פעראייניגט מיט זיינע אייגענע צפון־פּראָווינצען. אין אָנפאַנג 1861 איז געוואָרען געעפענט דער ערשטער איטאַליענישער פּאַרלאַמענט, און אין מערץ האָט וויקטאָר עמאַנועל אָנגענומען דעם טיטעל און די קרוין פון איטאַל־יענישען קעניג.

די גרויסע מלוכות האָבען אַפילו קרום געקוקט אויף דעם, וואָס קומט פאָר אין איטאַליען, אָבער עסטרייך נאָך דער מפּלה פון 1859 האָט שוין נישט געקענט קרעפטיג אַרויסטרעטען. פראַנקרייך האָט בעקו־מען פאַר זיינע שטילע הילף סאַוואָיען און ניצאַ. די ווענעדיגער פּראָווינ־צען זענען געבליבען ביי עסטרייך. דעם פּויפּסטס פּראָווינצען האָבען צוטיילט צפון־איטאַליען פון דרום־איטאַליען, און די שטאָדט רוים

איז נאָך געווען אין דער מאַכט פֿון פּויפּסט, וואָס איז געווען געגען יעדע בעפֿרייאונגס־בעוועגונג בכלל, און בפרט געגען דער נייער פֿעראייניגטער איטאַליעניש׳ער מלוכה. גאַריבאַלדי, וואָס האָט פֿיינד געהאַט דיפּלאָמאַטיע, האָט צוויי מאָל געפּרובט זעלבסטשטענדיג צו פֿערחאַפּען די רוימישע פּראָווינץ. איינמאָל האָט וויקטאָר עמאַנועל אַליין נישט דערלאָזען דערצו. אַ צווייטען מאָל האָבען די פֿראַנצויזען געשטיצט דעם פּויפּסט. אום אַז איטאַליען זאָל ווערען פֿעראייניגט אינגאַנצען, האָט מען געמוזט אָבוואַרטען אַ נייעם צושטאַנד אין דער פּאָליטיק פֿון די אינטערנאַציאָנאַלע מלוכות, וואָס זאָל זיין גינסטיג פֿאַר איטאַליען.

דאָס אינוועניגסטע לעבען פֿון פֿראַנקרייך, וואָס האָט אין דרויסען בעוויזען אַזוי פֿיעל גבורות אין די שלאַכטען, איז געווען אַ צוזאַמענמישונג פֿון פּראָגרעסיווע אידעען און פֿון מיליטערישען דעספּאָטיזם. האָטש לפנים איז פֿראַנקרייך פֿערוואַלטעט געוואָרען דורך אַ פֿאָלקס־פֿערטרעטונג, האָטש דער אימפּעראַטאָר איז געוועהלט געוואָרען פֿון אַ פּלעביסציט (דורך די אָבשטימונג פֿון גאַנצען פֿאָלק), די דעפּוטאַטען־פֿון אַלגעמיינע וואַהלען, און דער וועהלער האָט נישט געדאַרפֿט אויפֿווייזען קיין שום צענז (פֿערמעגען) דערביי—פֿונדעסטוועגען האָט די גאַנצע מאַכט בעזעסען דער אימפּעראַטאָר. די געזעצ־פֿאָרשלאַגען זענען געווען אָבהענגיג פֿון מלוכה־ראַט, און די פּאַלאַטעס האָבען נישט געהאַט קיין רעכט אַליין צו מאַכען פֿאָרשלעגע, ווענינגסטענס זענען זייערע פֿאָרשלעגע געשטאַנען אונטער דער השגחה פֿון סענאַט, וואָס איז בעשטאַנען לויטער פֿון גענעראַלען, עפּיסקאָפּען און הויכע לייט, וועלכע דער קייזער אַליין פֿלעגט בעשטימען. די פּרעסע איז געשטאַנען אונטער אַ שטרענגער צענזור, און די גאַנצע פֿראַנצויזישע געזעלשאַפֿט־אונטער דער אויפֿזיכט פֿון דער ביוראָקראַטיע. מיט אַזוינע לייט, וואָס האָבען זיך דערוועגט נישט צו זיין צופֿריעדען מיט דער צווייטער אימפּעריע, האָט מען זיך נישט געצערעמאָניעט. די פּאָליציי פֿלעגט זיי אַוועקזעצען הינטער די גראַטעס, אָדער מען פֿלעגט זיי אָהן אַ שום געריכט פֿערשיקען אין אַלזשיר און קאַיענע, ווערטליך, אין דעם אָרט, וואו פֿעפֿער וואַקסט. נאָכדעם, ווי דער איטאַליענער אָרסיני האָט געמאַכט אַן׳אַטענטאַט (געפּרובט ערמאָרדען) אויף נאַפּאָלעאָן דעם דריטען, האָט נאָך די פּאָליציי בעקומען אַ סך גרעסערע פֿולמאַכטען איבער די בירגער פֿון לאַנד. נישט קוקענדיג, וואָס עס איז געווען זעהר שווער די לאַגע פֿון דער אָפּאָזיציע אין לאַנד, האָט זי זיך פֿאָרט אַרויסגעוויזען אין די פּאַלאַטעס, און מיט יעדעם יאָהר איז די

אָפּאָזיציע אַלץ געוואַכסען שטאַרקער. טיער, פּאַוור און גאַמבעטטע פלעגען נישט אויפהערען צו האַלטען זייער פלאַמענדיגע רעדען, וואָס פלעגען אַרויסרופען אַ שטאַרקען אָבקלאַנג אין גאַנץ פראַנקרייך.

דער אימפּעראַטאָר האָט נישט נאָר געהאַלטען פראַנקרייך אין זיינע הענד מיט דער הילף פון דער פּאָליציי; ער האָט אויך געזאָרגט דערפאַר, צו קרעפטיגען פראַנקרייך אין עקאָנאָמישער הינזיכט. שוין דאָס אַליין, וואָס פראַנקרייך האָט ווידער בעקומען אַ פעסטע אָרדנונג–האָט שטאַרק אויפ־געלעבט דעם האַנדעל און די פאַבריקאַציע. צוליעב די פערשיעדענע גוטע האַנדעלס־אָבמאַכען מיט ענגלאַנד, דייטשלאַנד און אַנדערע מדינות האָבען די פראַנצויזישע פּראָדוקטען בעקומען פרישע מערק. אום צו פערשטאַר־קען דעם האַנדעל מיט די קאָלאָניעס, האָט נאַפּאָלעאָן געפיהרט אינאיינעם מיט ענגלאַנד אַ קריעג געגען חינא און ער האָט געצוואונגען די הינעזער עטליכע פון זייערע פּאָרטען צו עפענען פאַר די איראָפּעאישע קויפלייט. דערביי האָט ער אַיינגענומען פאַר פראַנקרייך קאָכינ-חינאַ און ענערגיש מיטגעהאָלפען, אַז מען זאָל וואָס גיכער ענדיגען די אויסגראָבונגס-אַרבייטען פון סועץ־קאַנאַל. פראַנקרייך גופא איז געוואָרען בעדעקט מיט אַ נעץ פון אייזענבאַהנען. די רעזולטאַטען פון די אַלע אונטערנעהמונגען זענען געווען פאַר'ן האַנדעל גלענצענדע. פראַנקרייכ'ס האַנדעלס־אומזאַץ האָט זיך אין אַ משך פון 10 יאָהר פערדאָפּעלט. די אויפלעבונג פון האַנדעל האָט אויך געהויבען דעם אַרבייטער־לויהן; חוץ דעם האָט דעם אַרבייטער נישט געפעהלט קיין אַרבייט, צוליעב דעם, וואָס די רעגיערונג האָט נישט אויפגעהערט צו בויען נייע און צו רעמאָנטירען די אַלטע מלוכה־בנינים. דער אימפּעראַטאָר האָט אויך געזאָרגט דערפאַר, אַז די עקאָנאָמישע אויפלעבונג פון לאַנד זאָל זיך וואַרפען אין די אויגען. אין 1867 האָט ער איינגעאָרדענט אין פּאַריז אַ וועלט-אויסשטעלונג, וואָס האָט געדאַרפט ווייזען דער וועלט די פראַנצויזישע פאַבריקאַציע און קונסט אין די שענסטע גלענצענדיגסטע פאַרבען.

דאָס גייסטיגע לעבען אין פראַנקרייך איז אָבער שטאַרק געפאַלען. די פראַנצויזען זענען ווידער געוואָרען די געזעצגעבער פון איראָפּאַ אין געשמאַקס-פראַגען און מאָדע־זאַכען, נאָר אין דער געזעלשאַפט איז געווען צו מערקען, אַז די מאָראַל איז געפאַלען און אַז עס זענען שוואַך געוואָרען די אינטערעסען צו העכערע פראַגען. פּאַריז האָט נאָר געהאַט איין גאָט, דעם גאָט פון רייכקייט, און דער איינציגער זין פון לעבען איז געווען, זיך אָנצוטהון וואָס מעהר תענוגים. ביי אַזאַ צושטאַנד איז

קיין וואונדער נישט, וואָס פֿראַנקרייך צו דער צייט פֿון אימפעראַטאָר איז בעדעקט געוואָרען פֿון אַ גאַנצער אַרמעע בעשטעכליכע מענשען און גנבים, וואָס בע'גנב'ענען די מלוכה-קאַסע.

די דאָזיגע מאָראַלישע אָבשוואַכונג פֿון פֿראַנקרייך האָט מיט דער צייט געקענט ווערען די סבה פֿון אַ גרויסער סכנה פֿאַר'ן לאַנד. ווייל נאָהענט נעבען פֿראַנקרייך איז געוואַכסען אַ מעכטיגע מלוכה פּרייסען, וואָס האָט גענומען שטאַרק בליהען, זייט עס האָט זיך אָנגעהויבען צו רעפֿאָרמירען. גלייכצייטיג מיט דער פֿעראייניגונג פֿון איטאַליען האָט זיך צו-נעגרייט די פֿעראייניגונג פֿון דייטשלאַנד. די 80-ער יאָהרען אין דייטש-לאַנד זענען געווען, ווי אומעדום, די יאָהרען פֿון רעאַקציע. אָן דער שפּיץ פֿון דער רעגיערונג זענען געשטאַנען די רעאַקציאָנערע פּאַרטייען, און די ליבעראַלע בירגער, פֿיהלענדיג, אַז זיי קאָנען גאָרנישט אויפטהון אין פּאַרלאַמענט, פלעגען זיך נישט בעטיילינען אין די וואַהלען. דערווייל אָבער איז דייטשלאַנד בנוגע צו האַנדעל און פאַבריקאַציע שטאַרק אויס-געוואַכסען. דאָס לאַנד האָט זיך בעדעקט מיט אייזענבאַהנען. אין 20 יאָהר פֿון 1840 ביז 1860, איז פֿערגרעסערט געוואָרען דאָס נעץ פֿון די אייזענבאַהנען מעהר ווי אויף 20 מאָל. די אינדוסטריעלע קרעפטען זענען געוואָרען אַזוי מעכטיג, אַז די רעגיערונג האָט זיך געמוזט אָנהויבען מיט זיי צו רעכענען. דער פּרייסישער קעניג ווילהעלם דער ערשטער (פֿון 1857), וואָס איז פֿריהער געגאַנגען מיט דער רעאַקציע, האָט איצט שוין פֿערשטאַנען, אַז מען מוז צוציהען די ליבעראַלע פּאַרטייען. באַלד זענען די ליבעראַלע בירגער מאַסענווייז אַריינגעדרונגען אין פּאַרלאַמענט, וואו זיי האָבען געהאַט די מעהרהייט. צווישען די ליבעראַלע פּאַרטייען אין דער פּרייסישער רעגיערונג האָט זיך שוין אָנגעהויבען אַ קאַמפּף וועגען דער פֿראַגע פֿון די מיליטערישע רעפֿאָרמען.

דער קעניג האָט געהאַלטען פֿאַר נויטיג צו פערשטאַרקען די אַרמעע אין פּרייסען, דער פּאַרלאַמענט אָבער האָט נישט געוואָלט בעלאַסטען די בעפֿעלקערונג מיט נייע אָבגאָבען, צוליעב די גרעסערע הוצאות אויפ'ן מיליטער. עס איז אויסגעבראָכען אַ קאָנפֿליקט צווישען קעניג און פּאַרלאַ-מענט, וועלכער פֿלעגט סיסטעמאַטיש נישט בעשטעטיגען די נייע הוצאות אויף דער אַרמעע. אין די גרויסע פֿאַבריקאַציאָנס-צענטרען האָט זיך גע-בילדעט אַ שטאַרקע פּראָגרעסיווע פּאַרטיי, וואָס האָט געקעמפֿט פֿאַר די פֿולע רעכטען פֿון פּאַרלאַמענט און איז געווען שטאַרק אויפֿגערעגט. וואָס דער קעניג פֿלעגט, זיך נישט רעכענענדיג מיט'ן פּאַרלאַמענט, מאַכען

עלבסטשטענדיג די אויסגאבען אויף צו פֿערשטאַרקען דאָס מיליטער. פֿיער־יאָהר האָט זיך געצויגען דער קאָנפֿליקט. דער קעניג האָט פֿונאַנדערגעלאָזען דעם פּאַרלאַמענט, אָבער די נייע וואַהלען האָבען געגעבען נאָך אַ שטאַרקערע צאָהל פֿון אָפּאָזיציאָנעלע דעפּוטאַטען. דער קעניג איז שוין מיעד געוואָרען פֿון קאַמפּף מיט'ן פּאַרלאַמענט. ער האָט שוין געוואָלט אָבדאַנקען. אָבער אין דער לעצטער קריטישער מינוט האָט ער בעשלאָסען אַיינצולאַדען אין מיניסטעריום דעם בראַנדענבורגער עדעלמאַן ביסמאַרק'ען, דעם פֿאָרשטעהער פֿון פּרייסען אין גערמאַנישען בונדס־ראַט. ביסמאַרק האָט נאָך אין 48־טען יאָהר זיך ערקלערט אַלס געגנער פֿון דער קאָנסטיטוציע און אָנהענגער פֿון אַנ'אונבעגרענצטער קעניגליכֿער מאַכֿט. אָננעהמענדיג די מיניסטער־שטעלע, האָט ער געראַטען דעם קעניג זיך נישט צו רעכֿענען מיט דער פּאַלאַטע און אַיינצונעהמען די נייע מיליטער־אָבגאַבען געגען ווילען פֿון פּאַרלאַמענט. ביסמאַרק האָט קלאָר אַרויסגעזאָגט זיין פּראָגראַם אין פּאַרלאַמענט: „די פֿעראייניגונג פֿון דייטשלאַנד וועט נישט אויסגעפֿיהרט ווערען דורך דרשות און דורך די בעשלוסען פֿון פּאַרלאַמענט, נאָר דורך אַייזען און בלוט". ביי דעם קאָנפֿליקט צווישען פּאַרלאַמענט און קעניג איז נישט וויכטיג דאָס, ווער עס רעכֿענט זיך מעהר מיט'ן געזעץ, נאָר דאָס, ווער עס האָט די גרעסערע פֿאַקטישע מאַכֿט.

אין דער צייט פֿון דעמדאָזיגען קאָנפֿליקט איז צום ערשטען מאָל אַרויסגעטרעטען די אַרבייטער־פּאַרטיי אין דייטשלאַנד. אין די גרויסע פֿאַבריקאַציאָנס־צענטרען אין זאַכּסען, שלעזיען און ביים רהיין האָט שוין געאַרבייט צו נוצען פֿון די אַרבייטער שולצע דעליטש, אַבירגער פֿון דער פּראָגרעסיווער פּאַרטיי, וועלכֿער האָט אַגיטירט צווישען די אַרבייטער, אַז נאָר זעלבסטהילף קאָן פֿערבעסערען זייער לאַגע, און ער האָט געראַטען די אַרבייטער צו גרינדען פֿרייע פּראָדוקטיווע געזעלשאַפֿטען. די דאָזיגע עצות האָבען אפשר געהאַט אַ ווערדע פֿאַר קליינע בעלי־מלאכות, אָבער נישט פֿאַר פֿאַבריק־אַרבייטער, וואָס פֿערמאָגען נישט די קאַפּיטאַלען אויף צו גרינדען פֿאַבריקאַציאָנס־געזעלשאַפֿטען און אויף צו קאָנקורירען מיט די גרויסע קאַפּיטאַליסטישע פֿאַבריקען. געגען שולצע דעליטש איז שאַרף אַרויסגעטרעטען פֿערדינאַנד לאַסאַל (1864—1824), אַ גוואַלטיגער רעדנער און איינער פֿון די גרעסטע פֿערטרעטער פֿון סאָציאַליזם אין אייראָפּאַ. זיין אַיינפֿלוס אויף די אַרבייטער־מאַסען אין דייטשלאַנד איז געווען אַ מעכטיגע. ער

האָט אויסגעלאַכט די מיטלען פון שולצע־דעליטש'ען. ער האָט ערקלערט די אַרבייטער, אַז זיי מוזען זיך אָנהויבען אינטערעסירען פאַר דער אינערער פאָליטיק, אַז זיי מוזען שטעלען דער רעגיערונג די הויפט־פאָדערונג פון אַ נ'אַלגעמיינעם גלייכען וואַהל־רעכט, וואָרום נאָר ביי אַזאַ אַלגעמיינעם גלייכען וואהל־רעכט וועלען זיי האָבען די מעגליכקייט צו ווערען אַ מאַכט אין דער מלוכה, וועלכע וועט פערטיידיגען די אינטערעסען פון די אַרבייטער נישט ווייניגער, ווי די אינטערעסען פון די גוטס־בעזיצער און דער בורזשואַזיע. לאַסאַל האָט מיט זיין גוואַלטיגער ענערגיע פעראייניגט די צושטרייטע בונדען פון די פערשידענע דייטשע אַרבייטער און געגרינדעט אין 1863 דעם דייטשען אַרבייטער־בונד, וואו ער איז אויסגעקליבען געוואָרען אַלס פרעזידענט אויף פינף יאָהר. זיינע פאָלמאַכטען אין דעם ערשטען דייטשען אַרבייטער־בונד זענען געוועזען כמעט דיקטאַטאָרישע, אונבעגרענצטע.

אין דער צייט פון קאָנפליקט פון קעניג מיט'ן פאַרלאַמענט האָט לאַסאַל געפיהרט אונטערהאַנדלונגען מיט ביסמאַרק'ען, און ער האָט איהם צוגעזאָגט די שטיצע פון דער אַרבייטער־מאַסע געגען דעם אַלגעמיינעם פיינד, דער בורזשואַזיע. אָבער צו אַ בונד צווישען קעניגטום און אַרבייטער איז נישט דערגאַנגען צוליעב לאַסאַל'ס פלוצלינגען טויט אויף אַ דועל. ביסמאַרק האָט זיך שפעטער בענוצט מיט לאַסאַל'ס געדאַנקען וועגען אַלגעמיינעם וואַהל־רעכט, אום צו האָבען אין דער אינערער פאָליטיק שטענדיג אַ קלאַס, וואָס געהט נישט צוזאַמען מיט דער בורזשואַזיע.

לאַסאַל'ס אַרבייטער־פאָליטיק האָט געפונען אַ געניאַלען געגנער אין קאַרל מאַרקס'ען. נאָך אין 1848 איז מאַרקס אַרויסגעטרעטען מיט זיין בעריהמטען מאַניפעסט צו די אַרבייטער פון דער גאַנצער וועלט. צוזאַמען מיט זיינע שילער ליבקנעכט און בעבעל האָט ער געגרינדעט די סאָציאַל־דעמאָקראַטישע אַרבייטער־פּאַרטיי, וועלכע, צום אונטערשיעד פון לאַסאַל'ען, האָט איינמאָל פאַר אַלע מאָל ערקלערט, אַז זי מאַכט נישט קיין אָבמאַכען מיט קיין שום פאַרטיי, חוץ סאָציאַליסטישע אַרבייטער־פּאַרטייען.

דער קאָנפליקט צווישען פאַרלאַמענט און קעניג איז געוואָרען מיט איטליכען יאָהר שטאַרקער און ביסמאַרק האָט איינגעזעהען, אַז מען מוז וואָס גיכער איבערציינגען דעם פאַרלאַמענט אין דער וויכטיגקייט פון אַ שטאַרקער מיליטערישער מאַכט ביי אַלע אינטערנאַציאָנאַלע אומשטענדען. דערום האָט ער אין 63־טען יאָהר אויסגענוצט די ירושה־פראַגע וועגען האָלשטיין

און דענעמארק. צוזאמען מיט די עסטרייכער איז ער אריין אין דענעמארק און נאך א קורצער מלחמה האט ער צוגענומען האלשטיין פון דענעמארק פאר'ן גערמאנישען בונד.

באלד דערויף האט פרייסען ערקלערט מלחמה עסטרייך צוליעב שלעזוויג. ביסמארק האט זיך פעראייניגט צוליעב דעם מיט עסטרייכ'ס אלטען שונא, איטאליען. נאפאלעאנ'ען האט ער האלב צוגעזאגט א טייל פון די פראווינצען ביי'ם רהיין. אין פראנקפורט האט דער פרייסישער פארשטעהער פערלאנגט, אז מען זאל עסטרייך אויסשליסען פון גערמאנישען בונד.

דער קריעג מיט עסטרייך (1866), צוליעב פרייסענס בעסערע וואפען, האט זיך געענדיגט מיט א זיעג פון פרייסען. נאר אזוי ווי נאפאלעאן האט זיך דערשראקען דערפאר, וואס פרייסען הויבט אן שטארק צו וואכסען אלס מיליטערישע מאכט, און האט שוין געהאלטען דערביי זיך אריינ-צומישען אין קריעג צום נוצען פון עסטרייך—האט ביסמארק גיך גע-שלאסען פריעדען מיט עסטרייך, נישט שטעלענדיג דערביי קיין הארבע בע-דינגונגען. עסטרייך האט גארנישט פערלארען פון זיינע לענדער, חוץ די וועניגער פראווינצען, וואס דייטשלאנד האט אבגעטרעטען נאפאלעאנ'ען (דער לעצטער האט די פראווינצען אוועקגעגעבען דעם קעניג פון איטאליען). דער אלטער גערמאנישער בונד איז בטל געווארען, אין נייעם איז עסטרייך געווארען אויסגעשלאסען. פרייסען האט בעקומען די איבערהערשאפט אין בונד. ביסמארק האט בעוויזען דעם פארלאמענט די וויכטיגקייט פון שטארקען מיליטער; ער האט בעהעפט צו דייטשלאנד שלעזוויג-האלשטיין, האנאווער, העסען, קאסעל א. ז. וו. די דרום-מלוכות פון דייטשלאנד האמש זיי זענען געבליעבען אונאבהענגיג, האבען זיך פערפליכטעט צו-צושטעלען זייערע ארמעען, ווען פרייסען וועט זיי בעדארפען. בנוגע צום גרענעצ-צאל האבען אלע דייטשע מלוכות געבילדעט איין איינציגען בונד.

דער קריעג פון 1866 האט עסטרייך געצוואונגען זיך צו נעהמען פאר גרעסערע רעפארמען. נאכ'ן קריעג האט עסטרייך די מאנארכיע צוטיילט אין צוויי העלפטען: אויף די ציזלייטאנישע (וואס בעשטעהט פון די דייטשע לענדער, בעהמען, מאראוויען און גאליציען) און אויף די טראנס-לייטאנישע (וואס בעשטעהט פון אונגארן, קראאטיען, דאלמאציען א. ז. וו.). איטליכע העלפט האט זיך איהר פערוואלטונג, איהר פארלא-מענט, איהר אייגענעס מיניסטעריום. נאר די אויסערע פאליטיק, די

אָרגאַניזאַציע פון דער אַרמעע ווערט בעראַטען פון אַ דעלעגאַציע, וואָס
ווערט אויסגעקליעבען פון ביידע פּאַרלאַמענטען. איינצעלנע פּראָ־
ווינצען האָבען נאָר בעקומען אַ ברייטע זעלבסטפערוואַלטונג,
נאָר אום דימאָנאַרכיע, צוליעב איהרע פיעלע נאַציאָנען, זאָל נישט
צופאַלען—האָבען אין ציסלייטאַניען בעקומען מיט דער הילף פון דער
צענטראַלער רעגיערונג די פּאָליטישע אויבערהערשאַפט די דייטשען,
און אין טראַנסלייטאַניען—די אונגאַרען. די סלאַווען, וואָס זענען אַלע צו־
זאַמען די גרעסטע פון די פעלקער אין עסטרייך, שפּיעלען נישט קיין
שום ראָליע. ווייל די חאָרוואַטען, מאָראַווען, סלאָוואַקען, טשעכען שטאַ־
מען אפילו אָב אַלע פון סלאַווען, אָבער זיי פערבינדען נישט קיין געמיינ־
שאַפטליכע היסטאָריע און קיינע געמיינשאַפטליכע טראַדיציעס און זיטען.
אין דער צובּרעקעלטקייט פון די סלאַווישע שבטים ליעגט דער כח פון די
אונגאַרען און דייטשען.

ביסמאַרק׳ס שעפפונג פון אַ מעכטיגען נאָרד־גערמאַנישען
בונד איז נאַפּאָלעאָנ׳ען שטארק נישט געפעלען. אין די 60־ער יאָהרען
האָט נאַפּאָלעאָן נישט געהאַט קיין גליק אין זיינע אונטערנעהמונגען, און
זיין אויטאָריטעט איז שטאַרק געפאַלען. גלייכצייטיג איז אויסגעוואַכען ביי
זיין זייט אַ גרויסע קראַפט, וואָס איז בכח אבצושטויסען די פראַנצויזען
ביי יעדער געלעגענהייט, ווען זיי וועלען פערטשעפּען דייטשע ערד. אין
פראַנקרייך גופא איז די אָפּאָזיציע שטאַרק אויסגעוואַכסען דערווייל, און
דער קייזער האָט געמוזט בעשטעטיגען אַ מיניסטעריום, וואָס די מעהרהייט
פון דער פאָלקס־פערטרעטונג האָט אַרויסגעשטעלט. תאָטש די קענער פון
דער פראַנצויזישער אַרמעע האָבען אָבגעראַטען נאַפּאָלעאָנ׳ען פון אַ קריעג
מיט דייטשלאַנד, נאָר דער אימפּעראַטאָר און זיינע פערטרויטע זענען
געווען איבערציינגט, אַז דער יונגער דייטשער בונד וועט נישט קענען
בּיישטעהען די וואַפען פון דער פראַנצויזישער אימפּעריע, און זיי האָבען
בסדר געזוכט אַ צוטשעפּעניש אויף צו ערקלערען דייטשלאַנד אַ קריעג.
ין 1870 האָט זיך געפונען אַזאַ געלעגענהייט. די שפּאַניער האָבען אַרויס־
געטריעבען זייער קעניגין איזאַבעלע און האָבען פאָרגעשלאָגען דעם לעדי־
גען טהראָן אַ ווייטען קרוב פון פּרייסישען קעניג, פּרינץ לעאָפּאָלד פון
האָהענצאָלערן. דער פּרינץ האַט דעם פאָרשלאַג אָנגענומען צוערשט. נאָך
ווען די פראַנצויזישע רעגיערונג האָט דאַגעגען פּראָטעסטירט, האָט ער
זיך אָבגעזאָגט פון פאָרשלאַג. דער פראַנצויזישער געזאַנדטער האָט אָבער
פערמיט זיך נישט בעגנוגענט און האָט פערלאַנגט פון פּרייסישען קעניג,

אַז ער זאָל אָפֿיציעל ערקלערען, אַז ער וועט קיינמאָל נישט צולאָזען צו דער קאַנדיטאַטור פֿון דעם דאָזיגען פּרינץ. דער קעניג האָט נישט איינגעשטימט אויף די דאָזיגע גראָבע פֿאָדערונג. באַלד ווי דער קעניג האָט זיך אָבגעזאָגט פֿון דער דאָזיגער פֿאָדערונג, האָט דער פֿראַנצויזישער געזאַנדטער בעקומען דעם אויפֿטראַג פֿון פֿראַנקרייך צו פֿערלאָזען בערלין, און עס האָט זיך אָנגעהויבען דער קריעג.

פֿינפֿטעס קאַפּיטעל.

די עפּאָכע פֿון די נאַציאָנאַלע איבערקערענישען.

דער קריעג פֿון 1870—71.—די דייטשע אימפּעריע. די פֿראַנצויזישע רעפּובליק.—איטאַליען.—ענגלאַנד.—די מזרח־פֿראַגע.—דער רוסיש־טערקישער קריעג.—דער בערלינער קאָנגרעס.—די פֿעראייניגטע שטאַטען.—דער נעגערנבעפֿרייאונגס־קריעג.—יאַפּאַן.

די דייטשע מלוכות האָבען בעקומען די מעגליכקייט אַלע זייערע קרעפֿטען צו קאָנצענטרירען נעגען פֿראַנקרייך אַ דאַנק רוסלאַנד, וואָס האָט זיך געהאַלטען אויפֿ׳ן צד פֿון דייטשלאַנד. רוסלאַנד האָט נישט נאָר ערלויבט צו לאָזען דייטשלאַנד די מזרח־פּראָווינצען אָהן אַ מיליטערישען שוץ, נאָר עס האָט אויך נישט דערלאָזען עסטרייך זיך אַריינצומישען אין דער מלחמה, און זיך נוקם צו זיין פֿאַר דער מפּלה אין 1866־טען יאָהר. דער פּרייסישער גענעראַל־שטאַב מיט׳ן געניאַלען גענעראַל מ אָ ל ט ק ע בראש האָט אויסגעצייכענט אויסגעאַרבייט דעם פּלאַן פֿון דער מלחמה. שוין דריי וואָכען נאָך דער קריעגס־ערקלערונג האָט שוין דייטשלאַנד געהאַט ביי די גרענעצען פֿון פֿראַנקרייך אַנ׳אַרמעע פֿון 500 טויזענד מאַן. די פֿראַנצויזישע רעגיערונג דאַגעגען, נישט קוקענדיג דערויף, וואָס זי האָט זיך געאיילט ארויסצורופֿען וואָס גיכער דעם קריעג מיט דייטשלאַנד, איז געווען אַסך ערגער צוגעגרייט צום קריעג. אין איין איילעניש האָט מען צונויפֿגעשטעלט אַנ׳אַרמעע פֿון 1/4 מיליאָן, נאָר נישט אַלע פֿאָלקען זענען געווען פֿאַרטיג צום קריעג. דער צופֿיהר פֿון שפּייז פֿאַר׳ן חיל איז געווען שלעכט אָרגאַניזירט, און עס איז נאָך נישט געווען אויסגעאַרבייט דער קריעגס־פּלאַן. אַנשטאָט אָ נ צ ו פֿ אַ ל ע ן אויף דייטשלאַנד, האָט פֿראַנקרייך געמוזט זיך פֿערטיידיגען געגען אַ גרעסערער פֿיינדליכער אַרמעע, וואָס עס האָבען

קאָמאַנדירט די גניאַלע גענעראַלען ראָלאַן, מאָלטקע און אַנד. די דרום־גערמאַנישע אַרמעע האָט צושלאָגען די אַרמעע פון מאַקמאַהאָנ'ען, נישט קוקענדיג דערויף, וואָס די פראַנצויזען האָבען זיך געוועהרט מיט אַלע כחות. די פרייסען האָבען אין דריי שלאַכטען געצוואונגען די אַרמעע פון באַזענ'ען זיך צו פערפעסטיגען אין דער פעסטונג פון מעץ, פון וואַנען זיי האָבען איהם שוין נישט אַרויסגעלאָזען. אונטערדעסען האָט מאַקמאַהאָן צונויפגעשטעלט אַ נייע אַרמעע און איז אַוועק מיט איהר אויף מעץ צו בעפרייען באַזענ'ען. מיט דער אַרמעע איז אויך מיטגעפאָהרען נאַפּאָלעאָן. ביי סעדאַן האָבען די דייטשע אַרמעען אַרומגערינגעלט פון אַלע זייטען מאַקמאַהאָנ'ען, און נאָך אַ שלאַכט, וואָס האָט געדויערט אַ גאַנצען טאָג, האָט מאַקמאַהאָנ'ס אַרמעע זיך געמוזט אונטערגעבען. 80 טויזענד מאַן האָבען אָבגעגעבען זייערע וואַפען. נאַפּאָלעאָן אַליין איז געוואָרען דער געפאַנגענער פון די דייטשען. נאָך דער מפּלה איז די קייזערין עווגעניע אנטלאָפען פון פאַריז. פאַריז האָט זיך באַלד דערויף ערקלערט אַלס רעפּובּליק. דעם ווידערשטאַנד געגען שונא האָט גענומען דורכפיהרען די אָפּאָזיציע, און דער הויפּט־אָרגאַניזאַטאָר דערפון איז געוואָרען גאַמבעטע. נאָר עס איז שוין אוממעגליך געווען צו געהען ענטגעגען דעם מעכטיגען פיינד, נאָכדעם ווי די רעגולערע אַרמעע איז שוין כמעט צושלאָגען געוואָרען. באַזען, וואָס האָט זיך פערפעסטיגט אין מעץ, האָט נאָך געהאַט אונטער דער קאָמאַנדע אַנ'אויסגעצייכענטע רעגולערע אַרמעע. נאָר עד היום איז נישט קלאָר, פאַרוואָס ער האָט נישט געמאַכט קיין איין פּרוב זיך דורכצורייסען מיט זיין אַרמעע דורך דעם פיינדליכען היל. ער איז אַזוי לאַנג געבליבען אין פעסטונג, ביז ער איז געצוואונגען געוואָרען זיך מיט חרפה אונטערצוגעבען מיט אַנ'אַרמעע פון 175 טויזענד מאַן. די פראַנצויזען זענען געווען איבערצייגט, אַז באַזען איז אונטערגעקויפט געוואָרען פון די דייטשען, און ביי דער ניעדעריגער מאָראַל פון נאַפּאָלעאָנ'ס הויף בעאַמטע איז דאָס געווען צו גלויבען.

גאַמבעטע האָט פונדעסטוועגען נישט אויפגעהערט צו אָרגאַניזירען אַ ווידערשטאַנד געגען די דייטשען, וואָס האָבען זיך געלאָזען געהען אויף פאַריז. אין אַלע פּראָווינצען האָבען זיך געבילדעט אַרמעען פון פרייוויליגע, וואָס האָבען העלדיש געקעמפט געגען איינצעלנע פּאָלקען פון פיינד. די פרייוויליגע האָבען אָבער נישט געקענט ביישטעהען געגען דעם געלערנטען סאָלדאַט, און דער סוף איז געווען, אַז פראַנקרייך אָט בעקומען אַ מפּלה נאָך אַ מפּלה. דער גאַרניזאָן פון פאַריז איז אויך

בעשטאַנען פֿון יונגע נישט דערלערנטע סאָלדאַטען, און צווישען זיינע קאָמאַנדירען זענען נישט געווען קיין פֿעהיגע קריעגס־פֿיהרער. נאָר די בירגער פֿון פּאַריז מ׳ט די יונגע סאָלדאַטען האָבען געטהון אַלעס מעגליכֿע אויף נישט אַריינצולאָזען די דייטשען אין דער פֿראַנצויזישער הויפּטשטאָדט. נישט די באָמבאַרדירונג האָט זיי געצוואונגען זיך אונטערצוגעבען, ווי דער מוֹרא׳דינער הונגער. פּאַריז האָט זיך אונטערגעגעבען ערשט דער־נאָך, ווען אין שטאָדט איז שוין מעהר נישט געווען קיין ברויט און אַפילו קיין פֿערדען־פֿלייש. נאָכֿדעם, ווי פּאַריז איז געפֿאַלען, האָבען שוין די פֿראַנצויזען נישט געהאַט קיין אַנדער ברירה, ווי צו שליסען שלום ביי פֿאָלגענדע בעדינגונגען: פראַנקרייך גיט אָב גאַנץ עלזאַס און מזרח־לאָטערינגען מיט דער פֿעסטונגס־שטאָדט מעץ און בעצאָהלט אַ קריעגס־קאָנטריבוציע פֿון 5 מיליאַרד פֿראַנק.

דייטשלאַנד האָט הויפּטזעכֿליך צוליעב׳ן קריעג דערגרייכֿט דאָס, צו וואָס עס האָט געשטרעבט דעם גאַנצען 19־טען יאַהרהונדערט, — די פֿעראייניגונג פֿון דייטשלאַנד. שוין צו דער צייט פֿון דער פּאַריזער בעלאַגערונג האָט מען אין שלאָס פֿון די אַמאָליגע פֿראַנצויזישע קעניגען ערקלערט ווילהעלם דעם 1־טען פֿאַר דעם אימפּעראַטאָר פֿון דייטשלאַנד. די זיעגען פֿון 1870—71 האָבען געמאַכֿט אַ סוף צו אַלערליי פּריוואַטע סכסוכים צווישען די איינצעלנע דייטשע מלוכות. פֿון דעם קריעג אָן איז איינגעפֿיהרט געוואָרען אין דייטשלאַנד אַזאַ סדר. יעדע דייטשע מלוכה פֿיהרט די מייסטען אינערע פֿערוואַלטונגס־עסקים זעלבסטשטענדיג, און די אַלגעמיינע אַנגעלעגענהייטען ווערען בעראַטען פֿון אימפּעראַטאָר, פֿון בונדס־ראַט (דער בונד פֿון אַלע מלוכות) און פֿון דייטשען פּאַרלאַמענט, וואו עס ווערען אויסגעקליבען דעפּוטאַטען פֿון גאַנץ דייטשלאַנד, לויט די רעגעלען פֿון אַלגעמיינעם וואַהל־רעכֿט. דער געוועהלטער פּאַרלאַמענט פֿאַר די אינערע אַנגעלעגענהייטען פֿון יעדער דייטשע מלוכה הייסט לאַנדטאַג, דער פּאַרלאַמענט, וואָס בעראַט אַלע דייטשע אַנגעלעגענהייטען, הייסט רייכֿסטאַג. צו אַזאַ סדר איז געקומען נישט נאָר צוליעב די יאָהרען 1870—71, נאָר הויפּט־זעכֿליך דעריבער, ווייל די געזעלשאַפֿט אין דייטשלאַנד איז שוין לאַנג איבערציינט געווען אין איהר קלאָרען בעוואוסטזיין פֿון דער נויטיגקייט פֿון אַ נאַציאָנאַלער אייניגקייט.

פֿראַנקרייך האָט נאָכ׳ן אונגליקליכֿען קריעג אָנגעהויבען צו פֿערהיי־

לען זיינע שרעקליכע וואונדען. אָבער עס איז געווען אַ מאָמענט, ווען
עס האָט שוין געהאַלטען, אַז פֿראַנקרייך זאָל איינגאַנצען אונטערגעהן
באַלד נאָכ׳ן קריעג האָט זיך אָנגעהויבען אַ בלוטיגער קאַמפף אינ׳ם לאַנד
גופא. די פאַריזער אַרבייטער־בעפֿעלקערונג האָט אָנגעהויבען פֿיהרען אַ
קאַמפף פֿאַר אַ ראַדיקאַל־רעוואָלוציאָנערע רעגיערונג. זי האָט ערקלערט
פראַנקרייך פֿאַר אַ „קאָמונע״, וואָס האָט געדאַרפֿט מאַכען אַנ׳עק מיט
דער אונגלייכהייט אין אייגענטום אין סאָציאַלער הינזיכט אין פֿראַנקרייך,
און האָט געדאַרפֿט ווייזען דער וועלט אַ מוסטער פֿון אַ נאַציאָנאַלער
קאָמוניסטישער מלוכה, וואָס איז צוטיילט אויף זעלבסטשטענדיגע אָרטיגע
געמיינדען. עס האָט זיך אָנגעהויבען אַנ׳אינערער קאַמפף און דער אַמאָ=
ליגער טעראָר. די פֿראַנצויזישע נייע רעפובליקאַנישע רעגיערונג האָט גע=
מוזט אַ צווייטען מאָל בעלאַגערען פאַריז נעגען די אייגענע פֿיינד און
נעהמען די שטאָדט אין שטורם, וואָס האָט געדויערט פֿיער טעג נאָכ=
אַנאַנד. די קאָמונע איז געוואָרען בלוטיג דערשטיקט, דאָס רעגיערונגס=
מיליטער האָט זיך נוקם געווען אָן די קאָמונואַרען, ווי געגען אַנ׳אויסע=
רען שונא. די קאָמוניסטען האָבען אויך נישט געשוויגען, און האָבען
נעצונדען און געמאָרדעט, וואו עס איז נאָר מעגליך געווען. נישט קוקענ=
דיג דערויף, וואָס נאָכ׳ן אומגליקליכען קריעג האָט זיך צופֿלאַקערט די
רעוואָלוציע פֿון דער קאָמונע, האָט פֿראַנקרייך דאָך בעוויזען, ווי גרויס
איז זיין לעבענס־קראַפֿט. די רעגיערונגס־פאָרם, אַ רעפובליקאַנישע, איז
באַלד אָנגענומען געוואָרען פֿון דער גאַנצער בעפֿעלקערונג, און האָטש
די געוועהלטע אין די ערשטע רעפובליקאַנישע פאַלאַטעס זענען מייסטענס
געווען מאָנאַרכיסטען (די קאָמונע האָט אַרויסגערופֿען די דאָזיגע רעאַקציע),
אָבער ווידערהערצושטעלען די מאָנאַרכיע איז איצט געווען אַנ׳אונמעגליכע
זאַך. די דריי מאָנאַרכיסטישע פאַרטייען (די בורבאָנען, די אָרלעאַנער און
די באָנאַפאַרטיסטען) האָבען זיך געריסען צווישען זיך, און ממילא האָט
יעדער פאַרטיי געשטיצט די רעפובליק געגען די אינטריגען פֿון אַנ׳אַנדער
מאָנאַרכיסטישער פאַרטיי. ביסלעכווייז האָבען זיך אויסגעאַרבייט די רע=
פובליקאַנישע אַנשטאַלטען: חוץ דער פ אַ ל אַ ט ע, וואו די דעפוטאַטען
אין איהר ווערען אויסגעקליבען נאָך די רעגעלען פֿון אַלגעמיינעם וואַהל=
רעכט, איז נאָך פאַרהאַן אַ ס ע נ אַ ט, אין וועלכען די סענאַטאָרען (אַ מין
ענגלישע לאָרדען־פאַלאַטע) ווערען אויסגעקליבען אויף בעזונדערע פֿער=
זאַמלונגען פֿון די גובערניעס. דער פרעזידענט פֿון דער רעפובליק ווערט
אויסגעקליבען אויף ז י ע ב ע ן יאָהר אויף דער פֿעראייניגטער פֿערזאַמלונג

פֿון דער פּאַלאַטע און פֿון סענאַט. די בעפעלקערונג, וואָס האָט צוגעשטימט
נאָך אַלײן נישט אינגאַנצען געטרויט דער רעפּובּליקאַנישער רעגירונגס־
פֿאָרם, איז מיט יעדען יאָהר געוואָרען מעהר און מעהר רעפּובּליקאַניש
געשטימט. די מאָנאַרכיסטישע פּאַרטייען האָבען מיט יעדען יאָהר פֿער־
לאָרען זייער צובונד אין דער בעפֿעלקערונג, און היינט שפּיעלען זיי שוין
אין פראַנקרייך קיין שום ראָלע נישט. פֿראַנקרייכ׳ס רייכקייט,
ווי אויך די ענערגיע און די אַרבייטס־פֿעהיגקייט פֿון
פֿאָלק האָבען געגעבען דעם לאַנד די מעגליכקייט באַלד אויסצוצאָהלען די
מורא׳דיגע קאָנטריבוציע און ווידער צו פֿערנעהמען צווישען די גרויסע
האַנדעלס־מלוכות אַנ׳אַנשטענדיגען פּלאַץ. דאָס לעבעדיגע נאַציאָנאַלע
געפיהל, וואָס האָט נישט געקענט זיך בערוהיגען צוליעב דער נאַציאָנאַ־
לער שאַנדע פֿון 1870--71, וואָס האָט שטענדיג געטראַכט אָבצונעה־
מען די פֿערלאָרענע פּראָווינצען עלזאַס־לאָטרינגען—האָט געבראַכט דערצו,
אַז פֿראַנקרייך האָט ווידער בעקומען אַ מעכטיגע אַרמעע, צוליעב וועל־
כע פֿראַנקרייך איז ווידער געוואָרען אַ גרויסע מיליטערישע קראַפט, מיט
וועלכער מען מוז זיך אַלעמאָל רעכנען אין דער אויסערער פּאָליטיק און
מיט וועלכער מען מוז זיין זעהר פֿאָרזיכטיג.

דער קריעג פֿון 1870–71 האָט געהאַט נאָך אַ וויכטיגע בעדייטונג
פֿאַר איטאַליען. דער פּויפּסט האָט אין די לעצטע צייטען געהאַלטען
זיינע פּראָווינצען, נאָר אַ דאַנק נאַפּאָלעאָנ׳ען, וואָס האָט איהם געשטיצט
מיט זיין אַרמעע. ווײַבאַלד אָבער צוליעב׳ן קריעג האָבען די פֿראַנצויזען
געמוזט אָברופֿען זייער חיל פֿון רוים, איז ער געבליבען אָהן אַ שטיצע.
וויקטאָר עמאַנועל האָט דערום נישט געזוימט צו פֿערנעהמען די „אייביגע
שטאָדט" און צו בעהעפֿטען זי מיט איהרע פּראָווינצען צו איטאַליען. דער־
מיט האָט זיך געענדיגט די פֿאָלקאָמע פֿעראייניגונג פֿון איטאַליען.

די איבערקעהרעניש, וואָס איז פֿאָרגעקומען אין מיטעל־אייראָפּאַ,
האָט זיך אָבגערופֿען באַלד אויך אויף מזרח־אייראָפּאַ. עסטרייך,
וואָס האָט פֿערלאָרען זיין איינפֿלוס אין דייטשלאַנד און זיינע פּראָווינצען
אין איטאַליען, האָט זיך גענומען שטאַרק אינטערעסירען מיט מזרח־איירא־
פּאַ, הויפּטזעכליך מיט׳ן באַלקאַן. דאַדורך איז עסטרייך געוואָרען אַנ׳אָפּע־
נער געגנער פֿון רוסלאַנד. וואָס האָט שטענדיג געטראַכט צו האָבען דעם
איינאיינציגען איינפֿלוס אויפ׳ן באַלקאַן. עסטרייך האָט געהאָפֿט דערביי,
אַז דייטשלאַנד וועט איהם שטיצען, ווייל חאָטש דייטשלאַנד האָט נישט
קיין אינטערעס פֿאַר׳ן באַלקאַן, וויל עס דאָך נישט, אַז רוסלאַנד זאָל

ווערען צו מעכֿטיג, רוסלאַנד וויעדער, זייענדיג זיכֿער, אַז דייטשלאַנד וועט איהם זיין דאַנקבאַר דערפֿאַר, וואָס עס האָט איהם אינדירעקט געשטיצט אין פֿראַנצויזישען קריעג, האָט עסטרייכֿ'ס פּאָליטיק נישט גענוג אָבגעשאַצט און האָט אפילו געמאַכֿט אַ בונד מיט עסטרייך און דייטשלאַנד „דער בונד פֿון די דריי קיסרים". באַלד אָבער האָט זיך אַרויסגעוויזען, ווי וועניג דאַנקבאַרקייט שפּיעלט אַ ראָליע אין דער וועלט־פּאָליטיק.

די לאַגע פֿון די טערקישע פעלקער האָט זיך וועניג וואָס פערבעסערט. אין טערקיי האָט זיך שוין אפילו בעוויעזען אַ יונגע טערקישע פּאַרטיי, וואָס האָט געקלערט צו רעפֿאָרמירען טערקיי לויט׳ן אייראָפּעאישען מוסטער, אָבער די פּאַרטיי איז געווען אַזוי קליין, אַז זי האָט גאָרנישט געקענט אויפֿטהון. ווען די אייראָפּעאישע מלוכות פֿלעגען פֿון זייער זייט פֿערלאַנגען רעפֿאָרמען פֿאַר די קריסטליכֿע פֿעלקער אין טערקיי, פֿלעגען די טערקישע מיניסטאָרען באַלד צוזאָגען אַלערליי רעפֿאָרמען, אָבער ביי די צוזאָגען פֿלעגט עס בלייבען. די קריסטליכֿע פֿעלקער האָבען נאָר געהאַט איין מיטעל צו קירעווען די בליקען פֿון אייראָפּאַ אויף זיך—דורך בלוטיגע מרידות (בונטען), וואָס פֿלעגען זיך געוועהנליך ענדיגען דערמיט, וואָס די טערקיי פֿלעגט אויסקוילענען די בונטאָווטשיקעס טויזענדערווייז. די קליינע מלוכות, וואָס האָבען זיך איינציגווייז בעפֿרייט פֿון דער טערקישער אימפעריע, האָבען זיך אויך געפֿיהלט שלעכט, און האָבען שטענדיג געזוכֿט אויסצובעסערען זייער לאַגע. אין 1862־טען יאָהר האָבען די גריכֿען פֿערטריעבען זייער קעניג אָטאָן, וואָס האָט גאָר נישט אויפֿגעטהון פֿאַר גריכֿענלאַנד, און האָבען אויסגעקליעבען דעם קעניג געאָרג דעם פּרינץ פֿון דענעמאַרק. דער נייער פּרינץ האָט בעקומען פֿון ענגלאַנד אַ געשאַנק די יאָנישע אינזעלן. אָבער ווען גריכענלאַנד האָט געוואָלט בעהעפֿטען צום לאַנד די אינזעל קרעטאַ, וואָס האָט זיך צובונטעוועט נעגען טערקיי, האָט עס זיך געמוזט אָבזאָגען פֿון דעם וואונש, ווייל די טערקיי האָט איהם געסטראַשעט מיט אַ קריעג. מאָלדאַוויען און וואַלאַכיען האָבען זיך פֿעראייניגט צו איין מלוכה רומעניען. אַלס קעניג האָבען זיי אויסגעקליעבען אַ פּרייסישען פּרינץ (1866); די רומענער איז נאָר איבערגעבליעבען איננאַנצען אַראָבצוואַרפֿען דעם יאָך פֿון דער טערקישער השגחה (פּראָטעקטאָראַט). סערביען האָט דער פֿירשט מיכֿאַאיל אָבגערייניגט פֿון די טערקישע סאָלדאַטען אין די פֿעסטונגען, אָבער סיי סערביען, סיי רומעניען, האָבען נאָך געשטרעבט זיך צו בעפֿרייען פֿון טערקיי'ס אויבערהערשאַפֿט. צווישען די קליינע באַלקאַן־פֿעלקער האָט זיך שוין אפילו

אָנגעהויבען אַ סאַמַפַּף, אָבער די אַלגעמיינע סכנה פַאר'ן טערק האָט נאָר איינגעהאַלטען די שנאה פון די פעלקערלעך צווישען זיך אין געוויסע גרענעצען. אַלע באַלקאַן־פעלקער זענען געווען מעהר אָדער וועניגער פער־אינטערעסירט מיט דער אָרעמער לאַגע פון זייערע לאַנדס־לייט אין די טערקישע פּראָווינצען און מיט זייערע פערצווייפעלטע אונטער־געהמונגען אַראָבצוּוואַרפען פון זיך דעם שווערען טערקישען יאָך.

1875 האָבען זיך אָנגעהויבען די בונטען אין באָסניען און הערצעגאָווינאַ, נאָכדעם אין בולגאַריען. מיט וואָס פאַר אַכזריות די טערקען זענען זיך בעגאַנגען מיט די בונטאָווּשציקעס, דערצעהלט די אויספאָרשונג פון די ענגלישע קאָמיסאַרען. אין איין־איינציגער פיליפּאָ־פּאָלער פּראָווינץ האָבען די טערקישע טשערקעסען (באַשיבוזוקען) אויס־געקוילעט 12 טויזענד מאַן. די אייראָפּעאישע מלוכות האָבען דאַמאָלס פערלאַנגט פון דער טערקיי רעפאָרמען, און זיי האָבען זיך צונויפגעקליבען אויף אַ קאָנפערענץ. די בונטאָווּשציקעס האָבען פערלאַנגט פון די מלוכות, אַז אַנשטאָט די טערקישע רעפאָרמען זאָל מען זיי געבען אַ קריסטליכע רעגיערונג. די טערקיי וויטער האָט זיך אָבגעזאָגט צו געבען רעפאָרמען האָפענדיג, אַז צוליעב דער קאָנקורענץ פון די מלוכות וועט סיי ווי סיי גאָרנישט ווערען פון דער דאָזיגער קאָנפערענץ. סערביען און מאָנטע־נעגראָ, זיך שטיצענדיג אויף רוסלאַנד, האָבען זיך דערווייל געשטעלט אויף דער זייט פון באָסניען און הערצעגאָווינאַ, אָבער ביידע קליינע מלוכות האָבען נישט געקענט גובר זיין די טערקישע אַרמעען. ווען נישט רוס־לאַנד, וואָלט סערביען אינגאַנצען פערניכטעט געוואָרען.

די דיפּלאָמאַטישע בעראַטונגען פון דער קאָנפערענץ האָבען אָבער צו קיין רעזולטאַטען נישט געפיהרט, און אַלעקסאַנדער דער 2־טער האָט זיך ענדליך בעשלאָסען צו נויטען טערקיי צו די רעפאָרמען דורך אַנ'אָפענעם קריעג.

דער רוסיש־טערקישער קריעג האָט זיך געצויגען פון 1877—1878. די רוסען, וואָס האָבען נישט ערוואַרט קיין גרויסען ווידערשטאַנד פון דער שוואַכער טערקישער אַרמעע, האָבען צוערשט אַרויסגעשיקט געגען טערקיי אַ קליינע אַרמעע. די דאָזיגע אַרמעע האָט זיך בעגעגענט מיט אַ גרויסער צאָהל טערקישען חיל, און זי האָט געמוזט אָבטרעטען. שפּעטער, אַז עס איז אָנגעקומען אַ צווייטע גרויסע רוסישע אַרמעע, האָט זיך דער קריעג געענדיגט מיט אַ ענדגילטיגער מפּלה פאַר דער טערקיי. דאָס רוסישע חיל האָט שוין נישט ווייט געהאַלטען פון קאָנסטאַנטינאָפּאָל און די טערקישע

רעגיערונג איז געצוואונגען געוואָרען צו מאַכֿען דעם שלום פֿון סען־סטעפֿאַנאָ. רוסלאַנד האָט בעקומען באַטום, קאַרס און דאָברודזשי (שפּעטער האָט רוסלאַנד אויסגעביטען ביי די רומענער דאָברודזשי אויף אַ שטיק בעסאַראַביען). סערביען, מאָנטענעגראָ און רומעניען זענען געוואָרען אונאַבהענגיג פֿון דער טערקישער רעגיערונג, און בולגאַריען איז געוואָרען אַ מלוכה, וואָס איז אונטערטעניג דער טערקיי. אָרגאַניזירען די דאָזיגע מלוכה האָט מען אָנפֿערטרויט רוסלאַנד. די ענגלישע רעגיערונג מיט לאָרד ביקאָנספֿיעלד־דיזראַעלי אָן דער שפּיץ, פֿיהלענדיג, אַז עסטרייך וועט צו איהר צושטעהען, האָט פּראָטעסטירט גענען דעם דאָזיגען פֿריעדענס־אָבמאַך פֿון סען־סטעפֿאַנאָ. דער שלום פֿון סען־סטעפֿאַנאָ איז איבערגעקוקט געוואָרען פֿון בערלינער קאָנגרעס, אין וועלכֿען עס זענען געווען פֿערטרעטען אַלע מלוכות אונטער דער פּרעזידענטשאַפֿט פֿון פֿירשט ביסמאַרק'ען. לויט דעם קאָנגרעס האָט עסטרייך בעקומען באָסניען און הערצעגאָווינא, ענגלאַנד—די אינזעל ציפּערן (שפּעטער האָבען נאָך די ענגלענדער פֿערכאַפּט עגיפּטען), בולגאַריען איז צוטיילט געוואָרען אין צוויי טייל, דעם צווייטען טייל מזרח־רומעליען האָבען די טערקען צוריקבעקומען.

ענגלאַנד האָט פֿון אַלטע צייטען זיך געהאַלטען פֿאַר דער פּאָליטיק, זיך וואָס ווייניגער צו מישען אין די אייראָפּעאישע אַנגעלעגענהייטען און צו פֿיהרען נאָר אַ קריעגערישע פּאָליטיק אין פֿראַגען, בנוגע צו די קאָלאָניעס און צו מזרח־אייראָפּא. ענגלאַנד האָט נישט איינגעפֿיהרט ביי זיך קיין אַלגעמיינע ווערפּפֿליכֿט, ווי אומעדום אין אייראָפּאַ. פּלעגט זיך מאַכֿען אַ קריעג,—פֿלעגט עס צוזאַמענשטעלען אַן אַרמעע פֿון פֿרייוויליגע רעקרוטען, דערום האָט עס זיך נישט געקענט מעסטען מיט די מעכטיגע אַרמעען פֿון די אייראָפּעאישע מלוכות. אַפֿילו אין די קאָלאָניעס האָט ענגלאַנד אָפֿט געליטען דערפֿון, וואָס זיין אַרמעע איז אין קליינע ראָטעס צוואָרפֿען איבער די גרויסע קאָלאָניעס. בעזונדערס קריטיש איז געווען ענגלאַנד'ס לאַגע אין 1857–58 אין אינדיען. אינדיען איז פֿערוואַלטעט געוואָרען פֿון די בעאַמטע פֿון דער אָסט־אינדישער קאָמפּאַניע (ז. אויבען), וועלכֿע האָט אויסגעזויגען דאָס לאַנד און האָט נישט אָנגעהויבען צו פֿערשטעהן די בעדערפֿנישען פֿון די געבירטיגע אינדיער, וועלכֿע זיי האָבען בעטראַכֿט מיט גאוה, ווי ווילדע באַרבאַרישע מענשען. אין די דערמאָהנטע יאָהרען איז אויסגעבראָכען אַ גרויסער בונט אין אינדיען געגען די ענגלענדער. אין מאַנכֿע ענגלישע קאָלאָניעס האָט מען

די ענגלענדער אויסגעקוילעט ביז צום לעצטען מאַן. ביי די איינגעבוירענע איז אָבער נישט געווען קיין אחדות, און ווען די ענגלישע רעגיערונג האָט צוגענומען די פּערוואַלטונג פון דער קאָמפּאַניע, האָט זי שליסליך דערשטיקט דעם בונט און זיך גרויזאַם נוקם געווען אין דער צוגונטטעווע־טער בעפעלקערונג.

אין די 60־טער יאָהרען האָט הויפּטזעכליך ענגלאַנד זיך אָבגעגעבען מיט אינערע רעפאָרמען. אָן דער שפּיץ פון די רעפאָרמען איז געשטאַנען דאַמאָלס דער ליבעראַלער מיניסטער גלאַדסטאָן. דער פיהרער פון דער קאָנסערוואַטיווער פּאַרטיי איז דאַמאָלס געווען ביקאָנספיעלד. צוערשט האָט גלאַדסטאָן דורכגעפיהרט פערבעסערונגען אין דער פינאַנץ־פערוואַל־טונג. דערנאָך דאָט ער דורכגעפיהרט אַ נייעם וואַהל־געזעץ, לויט וועל־כען פון אַלע 8 מיליאָן ערוואַקסענע ענגלענדער זענען געוואָרען וואַהל־בערעכטיגט 6 מיליאָן (אין 1885). אין 1869 האָט גלאַדסטאָן דורכגעפיהרט, אַז די אירלענדער (קאַטאָליקען) זענען נישט פערפליכטעט צו טראָגען אַ טייל פון די אויסגאַבען פון דער מלוכה־קירכע (אַנגליקאַנישע), און אין 1888 האָט ער אַריינגעטראָגען אין פאַרלאַמענט דאָס „האָם־רול״־געזעץ, לויט וועלכען די אירלענדער בעקומען אַ זעלבסטשטענדיגע פערוואַלטונג מיט אַן'אייגענעם פּאַרלאַמענט צו פיהרען די אירישע מלוכה. (דאָס האָם־רול־געזעץ, וואָס האָט דאַמאָלס אָבגעשוואַכט די ליבעראַלע פּאַרטיי, ווערט איצט אין 1913 אָנגענומען פון דער ענגלישער אונטערשטער פאַלאַטע).

ווען גלאַדסטאָן איז דורכגעפאַלען מיט דער ליבעראַלער רעגיערונג, איז אַריבער די מאַכט פון פּאַרלאַמענט אין די הענד פון דער טאָרי־פּאַרטיי. לאָרד ביקאָנספיעלד האָט דאַמאָלס גענומען דורכפיהרען אַ נייע פּאָליטיק, די אימפּעריאַליסטישע, דאָס הייסט, וואָס מעהר לענדער אויף דער וועלט צו שטעלען אונטער ענגלאַנד'ס מאַכט און השגחה. די הויפּט־קאָלאָניע אינדיען מיט אַבעפעלקערונג פון 200 מיליאָן איינוואָהנער האָט ער ערקלערט פאַר אַן'אימפּעריע פון דער ענגלישער קרוין (דער ענגלישער הערשער הייסט „קעניג פון ענגלאַנד און קייזער פון אינדיען״). אום צו האָבען אין די הענד דעם סועץ־קאַנאַל, ד. ה. דעם נאָהענטסטען וועג צו אינדיען, האָט די ענגלישע רעגירונג פּלוצלינג אָבגעקויפט אויף אַ גרויסע סומע די אַקציען פון עגיפּטישען כעדיוו. נישט וועלענדיג דערלאָזען, אַז רוסלאַנד זאָל שטאַרק ווערען אויפ'ן חשבון פון טערקיי, האָט ענגלאַנד זיך אָנגע־הויבען אַריינמישען אין די באַלקאַן־פראַגע. ביקאָנספיעלד האָט געהאַט אַ גרויסע הצלחה אין אַלע זיינע דיפּלאָמאַטישע גענג, און מען האָט איהם

געהאַלטען פֿאַר'ן גרעסטען דיפּלאָמאַט אין אייראָפּאַ. דער בערלינער קאָנגרעס איז געוואָרען צונויפגערופֿען צוליעב ענגלאַנד, און ביקאָנספּיעלד האָט געמאַכט כמעט צו נישט דעם נצחון פֿון די רוסען איבער טערקיי אין 1878.

אָבער די [illegible]יען פֿון ביקאָנספּיעלד'ס אימפּעריאַליסטישע פּאָליטיק זענען פֿאַר ענגלאַנד נישט געווען קיין גוטע. די אַפֿגאַנער אין אַזיען און די בורען אין טראַנסוואַל, וואָס זענען בעהעפֿט געוואָרען אַדאַנק ביקאָנספּיעלד'ען צו ענגלאַנד, האָבען זיך אָפּט געבונטעוועט געגען די ענגלענדער, און די מיליטערישע עקספּעדיציעס געגען זיי האָבען פּוסט געמאַכט די מלוכה־קאַסעס פֿון ענגלאַנד און אינדיען.

אין 80־טען יאהר האָט די ליבעראַלע פּאַרטיי מיט'ן אַלטען גלאַדסטאָנ'ען אין דער שפּיץ ווידער געזיעגט, און ביקאָנספּיעלד האָט גע־מיזט אָבטרעטען זיין מיניסטעריום אַליבעראַלען.

די גרויסע מלוכה, די פֿעראייניגטע שטאַטען פֿון אַמעריקאַ, ענטוויקעלט זיך אויף אַ בעזונדערען שטייגער, חאָטש זי איז נישט אינגאַנצען פריי פֿון אייראָפּעאישען איינפֿלוס. געזעלשאַפֿטליכע און נאַטירליכע בע־דינגונגען האָבען צוטיילט אַמעריקאַ אין דער ערשטער העלפֿט פֿון 19־טען יאַהרהונדערט און צוויי העלפֿטען, וואָס אונטערשיידען זיך געוואַלטיג איינע פֿון דער אַנדערער. אין די דרום־שטאַטען זענען די הויפּט־פּרנסות טאַבאַק־פּלאַנצונגען, צוקער־פּלאַנטאַציעס, רייז־פֿעלדער און הויפּטזעכליך האַנף (הלאָפּאָק). אום צו קולטיווירען אַזוינע פּלאַנצונגען, דאַרף מען נאָר האָבען אַ מאַסע פּראָסטע אַרבייטס־הענד, וואָס זאָלען קענען אַריבערטראָגען די גרויסע היצען ביי דער פעלד־אַרבייט. אין דרום־אַמעריקאַ האָבען זיך דערום ענטוויקעלט די נעגער־פּלאַנטאַציעס, ד. ה. די גרויסע שטיקער ערד האָבען געהערט צו אַ קליינער צאָהל גוטס־בעזיצער, וואָס פֿלעגען בעאַרבייטען זייערע פֿעלדער דורך שקלאַפֿען־נעגער. אין די צפון־שטאַטען דאַגעגען האָט זיך ענטוויקעלט די פֿעלד־אַרבייט ביי תבואה־זייען און עס האָט זיך אויך ענטוויקעלט די פֿאַבריקאַציע. אַלע פּראָסטע אַרבייטען פֿלעגען געמאַכט ווערען פֿון פֿרייע מענשען, און חאָטש די געזעלשאַפֿט האָט זיך געטיילט אויף אָרעמע און רייכע, אָבער זי איז געווען ווייט זיך צוטיילען, ווי די געזעלשאַפֿט פֿון די דרום־שטאַטען, אויף שוואַרצע און ווייסע, אויף האַרען און קנעכט.

די צפון־שטאַטען האָבען זיך דעריבער פֿרייער און פּראָדוקטיווער ענטוויקעלט ווי די דרום־שטאַטען. לויט דער קאָנסטיטוציע פֿון די פֿער־

איינינגטע שטאַטען האָט יעדער שטאַט געהאַט אין אינערען לעבען פאָלקאָמענע זעלבסטשטענדיגקייט, און דערום האָט די צענטראַלע מלוכה נישט געקענט פערוועהרען די דרום־שטאַטען צו נוצע[ן] מיט דער נעגער־שקלאַפעריי. פונדעסטוועגען האָבען די דאָזיגע [נעגע]ר־שטאַטען שטענדיג מורא געהאַט, אַז די הומאַנע אידעען, ווי די [...]ואַרקער עקאָנאָמישער וואוכס פון די צפון־שטאַטען, זאָל אַמאָל נישט מאַכען אַ סוף צו דער נעגער־שקלאַפעריי.

די איינציגע גאַראַנטיע, וואָס די דרום־שטאַטען האָבען געהאַט געגען דער אַריינמישונג פון די צפון־שטאַטען, איז געווען דאָס, וואָס די צאָהל פון די שטאַטען, וואו עס האָט געהערשט די נעגער־שקלאַפעריי, איז געווען פונקט די העלפט פון אַלע פעראייניגטע אַמעריקאַנער שטאַטען. און אַזוי ווי יעדער שטאַט האָט געשיקט אין סענאַט צוויי סענאַטאָרען פון זיך, דערום האָט מען געקענט זיכער זיין, אַז דער סענאַט וועט קיינמאָל נישט האָבען אַ מעהרהייט געגען די נעגער־שטאַטען. חאָטש אין די אונטערשטע פאַלאַטע פלעגט מען שיקען דעפוטאַטען לויט דער צאָהל פון דער בעפעלקערונג, אָבער אַ געזעץ קאָן דאַמאָלס ווערען פאָלקאָמען אָנגענומען, ווען דאָס ווערט אויך אָנגענומען פון דעם סענאַט. דערום האָט אויך דער סענאַט געזעהען, אַז ווען עס קומט־צו אַ נייער שטאַט צו די פעראייניגטע, זאָל איינמאָל איין שטאַט צוגערעכענט ווערען צו די דרום־שטאַטען און אַ צווייטען מאָל צו די צפון־שטאַטען (אין נאָרד־אַמעריקאַ רופען זיך אָן טעריטאָריעס — שוואַך־בעפעלקערטע פראָווינצען. אַזאַ פראָווינץ הענגט פאָלקאָמען אָב פון קאָנגרעס (אַמעריקאַנישער פאַרלאַמענט). ווייבאַלד אָבער די בעפעלקערונג פון אַזאַ טעריטאָריע וואַכסט אויס ביז צו 60 טויזענד איינוואָהנער, האָבען זיי דאָס רעכט צו פאָדערען, אַז מען זאָל זי אַריינגעהמען אין די פעראייניגטע שטאַטען אַלס אַ בעזונדערן זעלבסטשטענדיגען שטאַט). אין 1820־טען יאָהר האָט מען דערנאָך בעשלאָסען, אַז אין אַלע שטאַטען צו דרום־צו פון 36 צפון־ברייטקייט (ז. געאָגראַפיע) מעג עקזיסטירען די נעגער־שקלאַפעריי. נאָך שפעטער האָט מען אָנגענומען, אַז יעדער נייער שטאַט מעג אַליין בעשליסען, צי וויל ער טאָלערירען די נעגער־שקלאַפעריי אָדער נישט. דער דאָזיגער בעשלוס איז געווען צום נוצען פון די דרום־שטאַטען, וואָס האָבען געוואָלט פערשפרייטען די נעגער־שקלאַפעריי איבער די אויבענדערמאָהנטע פעסטגעזעצטע גרענעצען. אָבער אין צפון־מערב־אַמעריקאַ האָבען נישט נאָר פראָטעסטירט געגען דער אַיינפיהרונג פון שקלאַפעריי

די פּשוּט'ע מענשליכע געפֿיהלען, נאָר אויך די וויכטיגסטע עקאָנאָמישע אינטערעסען: אַהער פֿלעגען אָנקומען מאַסענוויינז ווייסע אַרבייטער־הענד, מיט וועלכע די שו[...]כמאַ[...]ע האָבען בשום אופן נישט געקאָנט קאָנקורירען. דער גיכער וואַ[...]ס פֿון דער לאַנד־אַרבייטער־בעפֿעלקערונג אין מ[...]ניען־אַמעריקאַ איז געווען די הויפּט־אורזאַכע, וואָס האָט דעם שטרייט צווישען די דרום־שטאַטען און די איבריגע געבראַכט דערצו, אַז די צפֿון־שטאַטען זאָלען זיגען.

שוין אין 1832 האָט איינער אַ נעגער־שטאַט (דרום־קאַראָליגאַ) מתרה געווען דעם קאָנגרעס, אַז ער וועט אַרויס פֿון בונד. וואָס שטאַרקער עקאָנאָמיש און געזעלשאַפֿטליך עס זענען געוואָרען די צפֿון־שטאַטען, אַלץ שווערער זענען געוואָרען די בעציהונגען צווישען די דרום־און צפֿון־שטאַטען, און ווען אין 1860 איז אויסגעקליבען געוואָרען פֿאַר אַ פּרעזידענט אין אַמעריקאַ אברהם לינקאָלן, דער שטאַרקער געגנער פֿון די דרום־שטאַטען—האָבען זיעבען נעגער־שטאַטען זיך אָבגעריסען פֿון די פֿעראייניגטע שטאַטען, האָבען געמאַכט אַ נייעם בונד (קאָנפֿעדעראַציע) פֿאַר זיך מיט אַנ'איינענעם פּרעזידענט. דרום־אַמעריקא האָט נישט נאָר זיך אָבגעריסען פֿון בונד, זי האָט אויך געגעבען דעם ערשטען סיגנאַל צו אַנ'אָפֿענער מלחמה דערמיט, וואָס זי האָט פֿערחאַפּט אַ פֿעסטונג פֿון די פֿעראייניגטע שטאַטען. די קרעפֿטען פֿון די געגנער זענען נישט געווען גלייך שטאַרק. די דרום־שטאַטען האָבען געהאַט כך־הכל אַ בעפֿעלקערונג פֿון 10 מיליאָן, און פֿון די 10 מיליאָן איז אַ העלפֿט געווען פֿערשקלאַפֿט. די פֿעראייניגטע שטאַטען דאַגעגען האָבען געהאַט אַ בעפֿעלקערונג פֿון 22 מיליאָן פֿרייע מענשען. פֿונדעסטוועגען האָט געהאַט די ערשטע צייט די אויבערהאַנד אין קריעג דרום־אַמעריקאַ. די רייכע פּלאַנטאַטאָרען האָבען זיך אַרויסגעוויזען פֿאַר געניטער אין אַ קריעג ווי די נאָרד־אַמעריקאַנישע פּויערן און קרעמער. די גענעראַלען פֿון די דרום־שטאַטען (בעזונדערס גענעראַל לי) האָבען געגעבען די צפֿון־שטאַטען אין די יאָהרען 1861–63 מפּלות אויף מפּלות. נאָר גראָד די דאָזיגע מפּלות האָבען ענטפּלעקט די גרויסע מאָראַלישע קרעפֿטען פֿון די פֿרייע אַמעריקאַנער. צפֿון־אַמעריקאַ האָט נישט געוואָלט דעם קריעג. קיין שטענדיגע אויסגעבילדעטע אַרמעען זענען אין אַמעריקא נישט געווען. מען האָט אַפֿילו נישט צוזאַמענגעשטעלט קיין אַרמעען, ווי אין ענגלאַנד, פֿון פֿרייוויליגע רעקרוטען. עס איז אויך נישט געווען קיין צענטראַלע מיליטערישע פֿערוואַלטונג. אָבער די פֿרייע אַמעריקאַנער האָבען פֿון זיך אַליין פֿול געמאַכט אָבער־און־ווידער

צושלאָגענע פּרייוויליגע פאָלקען. דער צופלוס פון פּרייוויליגע צו דער אַרמעע פון די בעזיעגטע האָט נישט אויפגעהערט אויף [illegible]רגע, און ענדליך האָבען די דריי שלעכטע יאָהרען אויסגעבילד[illegible] פון לאַנדס-לייט און קרעמער טיכטיגע גענעראַלען און שטאַרקע גע[illegible]קט יצירטע סאָלדאַטען. פון 1863 הויבען אָן צו זיענען די צפון-שטאַ[illegible]בער די נעגער-שטאַטען, וואָס האָבען דאָך געהאַט אַ פיערטען טייל בעפעלקערונג אין פערגלייך מיט די פעראייניגטע שטאַטען, און וואָס האָבען נאָך געהאַט אַ מיליאָנען-בעפעלקערונג נעגער, וועלכע האָבען, פערשטעהט זיך, געהאָלפען אומעדום זייער שונא. די דרום-שטאַטען האָבען אַפילו שטאַרק געשעדיגט דעם האַנדעל פון שונא, אָבער די פעראייניגטע שטאַטען האָבען בלאָקירט אַלע דרום-האַפענס און אָבגעשניטען זייער הויפּט-פּרנסה (האַנף-האנדעל) פון דעם וועלט-מאַרק. אין 1865-טען יאָהר זענען די דרום-שטאַטען ענדגילטיג בעזיעגט געוואָרען.

אברהם לינקאָלן האָט נאָך אין צייט פון קריעג ערקלערט די נעגער פאַר פריי. באַלד נאָכ'ן קריעג האָט אָבער איינער אַ משוגענער ערמאָרדעט דעם פּרעזידענט און די ליקווידאַציע פון קריעג צו נוצען פון די נעגער איז אַריבער אין נישט קיין גוטע הענד. עס האָט נאָך געדויערט אַ צייט, ביז די נעגער-שקלאַפעריי אין אַמעריקאַ איז ענדגילטיג אָבגעשאַפט געוואָרען. צו דער אַמעריקאַנישער קאָנסטיטוציע איז צוגעקומען אַ נייער פונקט, לויט וועלכען אַלע נעגער בעקומען בירגער-רעכטען, און די צובונטעוועטע שטאַטען זענען ווידער פעראייניגט געוואָרען צו די איבריגע שטאַטען נאָכדעם, ווי זיי האָבען אָנגענומען דעם דאָזיגען נייעם פונקט פון דער קאָנסטיטוציע.

יאפּאַן.

ביז צו די 60-ער יאָהרען איז יאַפּאַן געווען פערמאַכט פאַר די אויסלענדער און האָט געלעבט אונגעפעהר ווי אייראָפּאַ צו דער צייט פון דער פעאָדאַלער עפּאָכע. יאַפּאַן איז נאָר לפנים געווען איין איינציגע מלוכה, די פּראָווינצען פון יאַפּאַן זענען נישט געווען פעראייניגט צווישען זיך. עס האָט אַפילו נישט עקזיסטירט צווישען זיי קיין גרעסערער האַנדעל. די לאַנדס-אַרבייטער און די בעלי-מלאכות האָבען נאָר געאַרבייט פאַר'ן איינענעם נאָהענטען מאַרק. די צובראָקעלטקייט פון דער מלוכה האָט נעגעבען די מעגליכקייט די גובערנאַטאָרען (וואָס האָבען בעקומען די-

שטעלען בירושה און וועלכע מען האָט גערופען דאַימיאָס), און זייערע ריטער (סאַמוראַי), צו האַלטען אין קנעכטשאַפט די אַרבייטער־שטאַנדען, אויסצוזויגען זיי [illegible] כּמעט אַלערליי אָבגאַבען און צו נויטען זיי צו אַלערליי אַרבייט. האַנדעל [illegible] מלאכות זענען געלעגען אין די הענד פון צעכען און גילדעס. זי[illegible]ליעדער פון די צעכען האָבען נישט דערלאָזען צו קיין זייטיגער קאָנקורענץ, פלעגען נעהמען הויכע פרייזען פאַר זייערע סחורות, זיך אויסנוצענדיג דערמיט, וואָס אויף אויסלענדישע סחורות איז געווען דער צאָל זעהר אַ גרויסער. דער גאַנצער האַנדעל מיט די אייראָפּעער איז געלעגען אין די הענד פון איין גילדע אין נאַגאַסאַקי, וועלכע פלעגט האַנדלען אויסשליסליך מיט די האָלענדער און וועלכע פלעגט ווייטער פערקויפען דער יאַפּאַנישער בעפעלקערונג די סחורה פאַר אונגעוועהנליכע פרייזען. אַן אַלגעמיינע פערוואַלטונג איז כּמעט נישט געווען. עס איז נישט געווען קיין אַלגעמיינע אַרמעע און קיין אַלגעמיינער מלוכה־בודזשעט. דער מיקאַדאָ, דער טראַדיציאָנעלער אימפעראַטאָר פון יאַפּאַן, האָט געלעבט אָבגעזונדערט אין זיין פּאַלאַץ. אַ גרעסערע ראָליע אין לאַנד האָט געשפּיעלט דער שאָגון, דער פערטרעטער פון אימפעראַטאָר אין דער מלוכה.

די שטעלע פון שאָגון פלעגט אויך איבערגעהען בירושה צו איין פאַמיליע, און מיט דער צייט איז דער שאָגון געוואָרען דער צווייטער אימפעראַטאָר פון יאַפּאַן. האָס פערגליווערטע מלוכה־לעבען אין יאַפּאַן האָט געפיהרט דערצו, אַז אַלע שטעלען, אַלע בעשעפטיגונגען זענען געוואָרען ירושה־זאַכען. יאַפּאַן איז געווען אַ לאַנד פון שטרענג אָבגעזונדערטע קאַסטעס, וואָס האָבען געלעבט איטליכע נאָר צווישען זיך.

אין 19־טען יאַהרהונדערט אָבער האָבען זיך בעוויעזען ביי די ברעגען פון יאַפּאַן אַמעריקאַנישע קריעגס־שיפען (1853) און האָבען פערלאַנגט ביי דער מלוכה, אַז זי זאָל עפענען פאַר׳ן אַמעריקאַנישען האַנדעל איהרע פּאָרטען. באַלד דערויף האָבען זיך בעוויזען מיט די אייגענע פאָדערונגען די רוסישע און די ענגלישע שיפען. יאַפּאַן האָט דערום געמוזט אַרויס פון דער אָבגעזונדערטקייט. אין עקאָנאָמישען לעבען פון לאַנד האָט זיך אָנגעהויבען אַ גאַנצע איבערקעהרעניש.

צו די דערמאָהנטע אויסערע סבות איז נאָך צוגעקומען אַ שטאַרקע אינערע בעוועגונג אין לאַנד.

די אייגענע אורזאַכען, וואָס האָבען געבראַכט צום אונטערגאַנג דעם פעאָדאַליזם אין אייראָפּאַ, האָבען אויך געווירקט אין יאַפּאַן. די

בעפעלקערונג איז געוואַכסען און עס האָבען שוין נישט געקלעקט די אייגענע פּראָדוקטען, וואָס די אָבגעזונדערטע קלאַסע [illegible]לעגען אויסאַרבייטען פאַר דער גאַנצער בעפעלקערונג. די גילדעס או[illegible]צעכען האָבען פער־האַלטען די ענטוויקלונג פון די פּראָדוקטיווע [illegible] אין יאפּאַן. עס זענען געוואַכסען די מתנות מענשען, וואָס הא[illegible]ערגעץ נישט גע־קענט געפינען קיין פרייע בעשעפטיגונג פאַר זיך. [illegible] יונגערע קינדער פון די קויפלייט און בעלי־מלאכות האָבען זיך נישט געהאַט וואו אַהינצוטהון. די טייערקייט אין לאַנד צוליעב די פּריווילעגיען, אינאיינעם מיט די מאַסען אַרבייטס־לאָזע, האָט בעשאַפען אין דער מדינה מאַסען אונצופריעדענע, וואָס זענען אַלע ווײַלע גרייט געווען צו פּראָטעסטען, און אפילו צו בונטען. די דאָזיגע אונצופריעדענע האָבען זיך מעהרסטענטייל צונויפגעזאַמעלט אין די שטעדט, וואָס פלעגען האָבען קוים אויף חיונה, אַלס טרעגער, גאַס־מענשען, אַקטיאָרען א. אַ. וו. צו די דאָזיגע אונצופריעדענע זענען נאָך צוגעקומען די דאָרפס־לייט, וואָס האָבען שוין נישט געהאַט קיין אייגען שטיקעל ערד. צווישען די סאַמוראַיען האָט זיך אויך אָנגעהויבען אַ בעוועגונג. די יונגערע קינדער פון די סאַמוראַיען פלעגען בלייבען אָהן שטעלען, און די טייערקייט אין לאַנד פלעגט צווינגען די דאָזיגע ריטער זיך צו נעהמען פאַר אַנדערע בעשעפטיגונגען. אַמאָל פלעגען אַזוינע אָרעמע ריטער געהען אין די קירכען אַלס קלויסטער־ברידער (פּריסטער פון דער אָרטיגער אמונה שינטאָאיזם); איצט אָבער פלעגען זיי זיך נעהמען פאַר לעהרעריי, פאַר דאָקטאָריי, אָדער ווערען שרייבער און געלעהרטע. אַדאַנק דעם, וואָס די סאַמוראַיען האָבען זיך גענומען פאַר וועלטליכע זאַכען, איז אויסגעוואַכסען אַ נייע גייסטיגע בעוועגונג, ענליך צו דער עפּאָכע פון די ריטער אין 16־טען יאהרהונדערט אין אייראָפּאַ. עס האָט זיך אָנגעהויבען אַנ׳אויפ־קלערונגס־בעוועגונג, וואָס האָט אָבער געטראָגען אַ ראָמאַנטיש־נאַציאָנאַלען כאַראַקטער. גלייכצייטיג מיט דעם ראָמאַנטישען וואונש זיך אומצוקעהרען צו די אַלטע גוטע צייטען, איז אָבער געוואַכסען דער בעוואוסטזיין, אַז מען טאָר נישט לעבען ווייטער אַזוי אָבגעזונדערט פון אייראָפּאַ, אַז מען דאַרף זיך בעקענען מיט דער אייראָפּעאישער וויסענשאַפט, מיט אייראָפּאַ׳ס טעכניק און איינפיהרען רעפאָרמען אין דער מלוכה אויפ׳ן אייראָפּעאישען שטייגער.

ביידע בעוועגונגען האָבען ענדליך געפיהרט דערצו, אַז מען האָט צובראָכען די מאַכט פון ש א ג ו ן , און זיך אָנגעהויבען צ ע נ ט ר א ל י ז י ר ע ן בײ׳ם מיקאַדאָ׳ס הויף. מיט יעדען יאָהר האָבען בײ׳ם דאָזיגען הויף

אַלץ מעהר בעקו[illegible] דעם גרעסטען איינפלוס די ראַדיקאַלע סאַמו־ראַיען.

פון 1867 [illegible]ד אָן פאַר יאַפּאַן די צייט פון די גרעסטע ראַדיקאַלסטע רע[illegible]ען דאַנק דעם מיקאַדאָ מוטסוגיטאָ, וואָס איז אַרויף אויפ'ן ט[illegible] 14־יעהריגער יונגעל. דער יונגער מיקאַדאָ האָט אינגאַנצען זיך אָבג[illegible]ען דעם איינפלוס פון די געבילדעטע אויפגעקלערטע פאַטריאָטען. ער האָט צוגענומען פון שאָגון די מאַכט, און ווען דער שאָגון איז אַרויס געגען איהם מיט אַנ'אַרמעע, האָט ער די אַרמעע לייכט בע־זיעגט, אַ דאַנק דעם, וואָס זיינע אָנהענגער האָבען שוין איינגעפיהרט בײַ זיך אייראָפּעאישע וואַפען. דערנאָך האָט ער אָפּיציעל און העכסט פריינד־ליך אָנגענומען בײַ'ם הויף די אייראָפּעאישע געזאַנדטע, און דערמיט ענדגילטיג געעפענט יאַפּאַן פאַר די אַמעריקאַנער און אייראָפּעער.

באַלד דערויף האָט ער גענומען דורכפיהרען די וויכטיגסטע רעפאָרמען, וואָס האָבען געבראַכט דערצו, אַז ביסלעכווייז איז בטל געוואָרען דער אַלטער פעאָדאַלער סדר פון דער מלוכה. גאַנץ בעזונדערס האָט דער מיקאַדאָ געזאָרגט פאַר דער פאַבריקאַציע און דעם האַנדעל אין בעניימען יאַפּאַן, און יאַפּאַן, וועלכעס פאַר די רעפאָרמען האָט כמעט נישט געוואוסט פון אַ ברייטערער פאַבריקאַציע, האָט בעקומען מיט דער צייט גרויסע אייגענע פאַבריקען, און זייט די 80־ער יאָהרען איז יאַפּאַן געוואָרען אויף די האַנדעלס־מערק פון קאָרעאַ און חינאַ דער קאָנקורענט פון אייראָפּאַ און אַמעריקאַ.

אין יאַפּאַן האָבען זיך געעפענט אוניווערזיטעטען לויט'ן אייראָפּע־אישען מוסטער. חוץ דעם זענען זיך די יונגע יאַפּאַנער צופאָהרען איבער אייראָפּאַ און אַמעריקאַ, וואו זיי האָבען פלייסיג געשטודירט אייראָפּעאישע וויסענשאַפט, טעכניק און קונסט. אין די 70־ער יאָהרען איז בעשאַפען געוואָרען אַ פרעסע, וואָס האָט זיך באַלד פערשפרייט אין איטליכען ווינקעל פון לאַנד. די פרעסע האָט מען געמוזט געבען אַ געוויסע פרייהייט און זי האָט אָנגעהויבען צו אַגיטירען דערפאַר, אַז יאַפּאַן זאָל אויך פּאָליטיש האָבען אַזאַ אָרדנונג, ווי געוויסע געבילדעטע אייראָפּעאישע מלוכות. אין 1889 האָט דער מיקאַדאָ, וואָס האָט אין זיין גאַנצער רעגיערונגס־צייט בעוויזען, אַז ער הערט זיך אויפמערקזאַם צו צו דער עפענטליכער מיינונג פון זיין געליעבט פאָלק, ערקלערט, אַז יאַפּאַן בעקומט פון היינט אָן אַ קאָנסטיטוציע, און אין 1890 איז שוין צונויפגערופען גע־וואָרען דער ערשטער יאַפּאַנישער פּאַרלאַמענט.

די יאַפּאַנישע קאָנסטיטוציע איז עהנליך צו דער פּ ר י י ס י ש ע ר [illegible] קאָנסטיטוציעס. און זי איז אַ סך ערגער ווי די בעסערע אייראָפּ[illegible] אין די וואַהלען מעגען זיך בעטייליגען כמעט נאָ[illegible] עבערע קלאַסען פון דער בעפעלקערונג, הויפּטזעכליך די גוטס[illegible] דער מיקאַדאָ רעכענט זיך נאָך אַליין פאַר דעם „אונבעגרענצט[illegible], די מיניס־טאָרען זענען פאַר'ן פאַרלאַמענט נישט פעראַנטוואָרט[illegible] . [illegible]זוץ דעם פאַר־לאַמענט איז נאָך דאָ אַ מין לאָרדען־פּאַלאַטע, וואָס ווערט צונויפגעשטעלט פון די מיטגליעדער פון דער קעניגליכער פאַמיליע, ווי אויך פון די, וואָס דער מיקאַדאָ וועהלט זיך אַליין אויס.

די גרויסע רעפאָרמען אין יאַפּאַן זענען דורכגעפיהרט געוואָרען אין אַ קורצער צייט פון סך־הכל 25 יאָהר.

אָבוואָהל אויסערליך מאַכט יאַפּאַן אַן'איינדרוק פון אַן'אייראָפּעאישער מלוכה, אָבער אינערליך האַלט זיך נאָך דאָס פאָלק ביי דער אַלטער קולטור. די פאָלקס־מאַסען לעבען נאָך מיט'ן אַלטען גלויבען ש י נ ט אָ־א י ז ם, וואָס פערגעטערט די אַלטע געשטאָרבענע גייסטער און העלדען, און די אויבערשטע קלאַסען האָבען בכלל קיין אמונה נישט, אָבער זיי האַל־טען פון אייראָפּעאישען ראַציאָנאַליזם. עס איז אויך נאָך נישט אויסגע־ראָט געוואָרען די שנאה צו די אויסלענדער, וואָס רייסט זיך אַמאָל אַרויס מיט אַ שטאַרקען ווילדען כח. אונטערדעסען אָבער איז יאַפּאַן גע־וואָרען פון אַ פעאָדאַלער מלוכה אַ ק אַ פּ י ט אַ ל י ס ט י ש ע מיט אַ גרויסער אַרבייטער־קלאַס. די אַרבייטער האָבען זיך אָנגעהויבען צו אָרגאַניזירען, און יאַפּאַן האָט שוין זיינע שטאַרקע אַרבייטער־בעוועגונג, וואָס בעשעפ־טיגט זיך דערמיט, אויסצובעסערען די לאַגע פון יאַפּאַנישען פראָלעטאַריאַט.

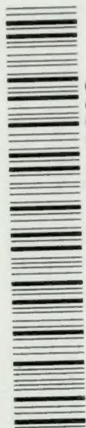
מיט דער ערוואַכונג פון יאַפּאַן אין גייסטיג־קולטורעלער הינזיכט, הויבט אָן דער יאַפּאַנישער קאַפּיטאַליזם צו פיהרען די איינענע קאָלאָניאַלע פּאָליטיק, ווי אייראָפּא און אַמעריקאַ. יאַפּאַן זוכט שוין אויך האַנדעלס־מערק פאַר זיינע פּראָדוקטען, ערד (קאָלאָניעס) פאַר דעם איבערפלוס פון זיין אַרבייטער־בעפעלקערונג און גרויסע מלוכה־אונטערנעהמונגען, דאַמיט די קאַפּיטאַלען זאָלען זיך פערצינזען.

יאַפּאַן האָט צוערשט געזעהען צו בעקומען די אינזעל פאָרמאָזאַ און די האַלב־אינזעל ק אָ ר ע אַ. צוליעב קאָרעאַ האָט יאַפּאַן געפיהרט אַ זיגנ־רייכען קריעג מיט חינא (1895), וואָס האָט זיך געענדיגט דערמיט, אַז יאַפּאַן האָט נאָך צוגענומען ביי די [illegible]נעזער די פעסטונג פּ אָ ר ט־אַ ר ט ו ר, די וויכטי[illegible] [illegible]ריי מ אַ נ ד ז ש ו ר [illegible]. די אייראָפּעאישע מלוכות, וואָס

האָבען נישט געוו[illegible]קלאָזען, אַז יאַפּאַן זאָל אַזוי מעכטיג אויסוואַקסען, האָבען זיך אַרייג[illegible] אין דעם יאַפּאַניש־חינעזישען קריעג. רוסלאַנד, זיך שטיצענדיג א[illegible]טשלאַנד און פראַנקרייך, האָט געצוואונגען יאַפּאַן ווידער אָבצוגעב[illegible]רט־אַרטור, און האָט נאָך אין עטליכע יאָהר אַרום אַליין [illegible] אָבג[illegible]רענדע ביי חינא פּאָרט־אַרטור אויף 99 יאָהר (1900). די יאַפּאַנער האָבען אָבער זיך נישט בערוהיגט מיט דער דיפּלאָמאַטישער מפּלה, און אין 1904 האָט אויסגעבראָכען אַ קריעג צווישען רוסלאַנד און יאַפּאַן, וועלכער האָט זיך גענדיגט מיט אַ פּאָלקאָמענעם זיעג פון די יאַפּאַנער. אין 1905 איז געשלאָסען געוואָרען דער פריעדענס־אָבמאַך צווישען רוסלאַנד און יאַפּאַן אין פּאָרטסמוט. די רעזולטאַטען פון דעם שלום זענען געווען די פאָלגענדע: יאַפּאַן האָט צוליעב דעם קריעג בעקומען אַ נייע טעריטאָריע, וואָס איז כמעט אַזוי גרויס ווי גאַנץ יאַפּאַן: קאָרעאַ, דרום־מאַנדזשוריען, לאַנדונג דער האַלב־אינזעל, פּאָרט־אַרטור און די דרום־העלפט פון דער אינזעל סאַכאַלין.

צו די גרויסע אייראָפּעאישע מלוכות, וואָס פיהרען די וועלט־פּאָליטיק צוזאַמען מיט אַמעריקאַ, איז צוגעקומען אַ נייע גרויסע מלוכה אין אַזיען, אין ווייטען מזרח—יאַפּאַן. אין דער געשיכטע פון 20־טען יאָהר־הונדערט פון דער וועלט־פּאָליטיק הויבט אָן צום ערשטען מאָל זיין בעזונדער יאָהרען צו שפּיעלען אַ ראָלע אַ צווייטע ראַסע, חוץ דער ווייסער—די געלע ראַסע.

3 1761 04424 8896